

3 KRONIKA²⁰²² 70

IZ ZGODOVINE LJUTOMERA

70
2022

KRONIKA

kronika.zzds.si/kronika

Iz zgodovine
Ljutomera

Uredil Miha Preinfalk

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<https://zzds.si>

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Pforzheim, Nemčija), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana),
dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Katarina Keber (Ljubljana), dr. Miha Kosi (Ljubljana),
dr. Harald Krahwinkel (Celovec), Irena Lačen Benedičič (Jesenice),
dr. Tomaž Lazar (Ljubljana), dr. Hrvoje Petrić (Zagreb), dr. Vlasta Stavbar (Maribor),
dr. Imre Szilágy (Budimpešta) in dr. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

20. oktobra 2022

Naslednja številka izide/ Next issue:

februar/ February 2023

Prevodi povzetkov/ Translations of Summaries:

Manca Gašperšič - angleščina (English)

Lektoriranje/ Language Editor:

Rok Janežič, Jasmina Muhič

UDK/ UDC:

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ Individuals 25,00 EUR

za študente in upokojene/ Students and Pensioners 18,00 EUR

za ustanove/ Institutions 30,00 EUR

Cena te številke v prosti prodaji/ Single issue 20,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije/ Slovenian Research Agency
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa/ ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute

Izid te številke so finančno podprli tudi:

Občina Ljutomer, Cleangrad, Krim, Filipič Srečko Transport, Teleing gradnje,

Avto Rajh, Makoter d. o. o. in M-Energetika.

ZRC SAZU
Zgodovinski inštitut
Milka Kosa

FILIPČ SREČKO
transport d.o.o.

TELEING
GRADNJE d.o.o.

CLEANGRAD

MAKOTER d.o.o.

m-energetika
energija za našo prihodnost

Računalniški prelom/ Typesetting:

Medit d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada/ Print run:

420 izvodov/ copies

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Scopus; Historical Abstracts, ABC-CLIO; MLA International Bibliography; PubMed; ERIH Plus; Bibliography of the History of Art.

Na naslovni strani/ Front cover: Vladimir Potočnik: Ljutomer, olje na platno (oil painting), 2011, 100 x 150 cm (RKD 264, inv. št. 193)

Na zadnji strani/ Back cover: Grb Ljutomera / Coat of Arms of Ljutomer (RKD Občine Ljutomer, evid. list 251).

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4Ljutomer)(082)

IZ zgodovine Ljutomera / uredil Miha Preinfalk ; [prevodi povzetkov Manca Gašperšič - angleščina]. - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2022. - (Kronika, ISSN 0023-4923 ; letn. 70, št. 3)

ISBN 978-961-6777-30-8
COBISS.SI-ID 127614979

40. zborovanje Zveze zgodovinskih društev Slovenije Izzivi slovenskega zgodovinopisja v 21. stoletju

Vljudno vabljeni na **40. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, ki bo potekalo 19. in 20. aprila 2023, v Novi Gorici**. Glede na to, da gre za jubilejno zborovanje, smo z organizacijo počakali na čas, ko močno upamo, da nam epidemija ne bo preprečila izvedbe dogodka v živo.

Poleg sodelujočih, ki se boste zborovanja udeležili s prispevki, prijazno vabljeni tudi vsi, ki bi se zborovanja želeli udeležiti le kot poslušalci in sodelujoči v diskusijah, ki bodo sledile posameznim prispevkom. V slednjem primeru se prijavite z e-pošto na info.zzds@gmail.com, **do 20. februarja 2023**.

Veselimo se vsebinsko in metodološko bogatega jubilejnega zborovanja, ki bo, tako si želimo, obravnavalo vsa zgodovinska obdobja!

Kotizacija za zborovanje znaša 60 evrov, v zadnjem mesecu pred zborovanjem pa 70 evrov; vključevala bo tudi osvežitev med odmori. Plačilo kotizacije bo mogoče od 30. januarja 2023 dalje. O tehničnih podrobnostih glede plačila vas bomo pravočasno obvestili na spletni strani Zveze zgodovinskih društev Slovenije (<https://zzds.si/>) in prek zgo-liste.

Vodstvo ZZDS

KAZALO

Razprave

Miha Preinfalk:	Ljutomer – majhna, a samozavestna prestolnica Prlekije.....	495
	Ljutomer – a small yet confident capital of Prlekija	497
Martin Bele:	Ljutomer v srednjem veku	499
Andrej Hozjan:	Posestne razmere na Ljutomerskem do razpusta zemljiških gospostev (1848).....	511
Tomaž Markovič:	Delitev zemljiške posesti Tomaža Ignaca barona Mauerburga v okolici Ljutomera	549
Boris Golec:	Hišna posest v trgu Ljutomer od njegovih začetkov do franciscejskega katastra	561
Igor Sapač:	Grad (Gornji) Ljutomer. Arhitekturnozgodovinski oris	611
Igor Sapač:	Grad Branek. Arhitekturnozgodovinski oris	659
Mojca Horvat:	Arhivski fond Magistrat Ljutomer (1535–1914)	739
Boris Golec:	Ne Murat in ne Pašič, pokristjanjeni Turki so bili drugi Lotmeržani	757
Metoda Kemperl:	Župnijska cerkev v Ljutomeru in zgodnjebaročna sakralna arhitektura v Prlekiji	765
Simona Kostanjšek Brglez, Boštjan Roškar:	Baročna oprema ljutomerske cerkve sv. Janeza Krstnika	783
Lilijana Urlep:	Slomšek Ljutomera ni obiskal samo enkrat, ampak dvakrat	797
Nina Ditmajer:	Franc Cvetko – slovenski Cicero	809
Tomaž Markovič:	Obrt v Ljutomeru skozi čas	819
Miha Šimac:	Ljutomerska fara v veliki vojni: paberki iz Nadškofijskega arhiva Maribor in časopisnih notic	839
Branko Vnuk:	Opus ljutomerskega slikarja Romana Fekonje (1868–1910) v luči časopisnih in drugih virov	857
Klemen Kocjančič:	»Najhujše zlo v Prlekiji«: <i>Polizei-Reiter-Abteilung Serbien</i> v Ljutomeru in okolici	895
Bogdan Kolar:	Ljutomerčan Jakob Kolarič – organizator in povezovalac Slovencev v Torontu.....	909
Matija Zorn, Peter Mikša:	Mejniki na štajersko-ogrski meji – nekaj primerov iz Občine Ljutomer in okolice.....	921
Klemen Kocjančič:	Ljutomer med slovensko osamosvojitveno vojno leta 1991	933
Srečko Pavličič:	Ali ste vedeli, da	947

Po razstavah

Splošna muzejska zbirka Ljutomer in Galerija
Ante Trstenjak (*Tomaž Markovič*) 955

Gradivo

Domoznanska dejavnost Splošne knjižnice
Ljutomer (*Jasna Branka Staman*) 961

Ocene in poročila

Ivan Rihtarič: Okraj Ljutomer 1945–1950.
Upravno-politična in gospodarska skica
(*Boštjan Zajšek*) 967

Ljutomer – majhna, a samozavestna prestolnica Prlekije

Ljutomer se večini Slovenije zdi strašno daleč, tam nekje na daljnem severovzhodu države. Verjetno temu občutku botruje tudi dejstvo, da se Ljutomeru ogne večina pomembnih cest in ga zato popotnik ne obiše kar tako spotoma, mimogrede. Tamkajšnji prebivalci imajo zato dostikrat občutek, da so pozabljeni in odrinjeni na rob. Kar glede na to, da v neposredni bližini Ljutomera vse od srednjeveški časov poteka meja s Hrvaško oziroma nekdanj Ogrsko, niti ni tako daleč od resnice.

Čeprav se Ljutomer že sorazmerno zgodaj omenja kot trg, je moral na mestni status čakati zelo dolgo, vse do leta 1927. Tudi zato je bil morda v senci drugih bližnjih štajerskih krajev, kot so Maribor, Ptuj, Radgona in tudi Ormož, ki so naziv mesta pridobili že v srednjem veku. Kljub temu prav Ljutomer od nekdanj velja za osrčje Prlekije in mu zaradi veljave, ki jo ima v slovenski zgodovini, ne manjka samozavesti. Nenazadnje se je leta 1868 prav v Ljutomeru odvijal prvi slovenski tabor.

Ta samozavest se kaže tudi v publicistični dejavnosti. Prvi pregledni zgodovinopisni deli je Ljutomer dobil že pred stoletjem in več po zaslugi Mateja Slekovca in Frana Kovačiča, v zadnjih desetletjih pa ljutomersko zgodovino vztrajno raziskujejo *Zgodovinski listi*, ki v Ljutomeru izhajajo od leta 1992. Zdaj pa se je odkrivanju ljutomerske zgodovine pridružila tudi *Kronika* z 20 prispevki z različnih raziskovalnih področij.

Zdi se, da je o srednjeveških začetkih prvotno salzburškega Ljutomera težko povedati kaj novega. Pa vendar se že znana zgodba pokaže v novi luči, ko vanjo pritegnemo vse znane vire in jih pogledamo skozi drugačno perspektivo. Zanimiva je ugotovitev, da je najzgodnejša zgodovina Ljutomera tesno povezana z vinogradništvom, dejavnostjo, ki to območje opredeljuje še danes. (*Martin Bele*) Tudi pozneje, ko se je obsežna posest ljutomerskega zemljiškega gospostva začela drobiti in so novi lastniki ustvarjali vedno nove obdelovalne, predvsem vinogradniške površine, se je ta posest imenovala po Ljutomeru, ne glede na njeno dejansko lego oziroma oddaljenost od kraja. To pomeni, da je že samo poimenovanje po Ljutomeru vinu prinašalo določen ugled in prestiž. (*Andrej Hozjan*)

Če postavljamo prava vprašanja, postanejo zelo zgovorni tudi novoveški viri, ki predstavljajo strukturo ljutomerskega trga in njegove prebivalce. Ljutomer izstopa po tem, da je eno maloštevilnih urbanih naselij na Slovenskem, za katera imamo kak

podatek o številu domov oziroma posestnih enot še iz srednjega veka. A prav tu se skriva zanimiva podrobnost: izkazalo se je namreč, da je podatek o 150 posestnih enotah sredi 13. stoletja napaka, ki se v literaturi ponavlja desetletja. (*Boris Golec*) Za Ljutomer so bile, tako kot za druga mesta in trge, značilne številne obrti, od katerih so se nekatere obdržale do današnjih dni. (*Tomaž Markovič*) Iz novoveškega obdobja se je ohranil podatek, da so tudi v Ljutomeru krstili nekaj Turkov, vendar njihova usoda ostaja za zdaj neznana. (*Boris Golec*)

Zgodovina Ljutomera ne bi bila popolna brez prikaza obeh grajskih stavb na tem območju, (Gornjega) Ljutomera in Braneka, ki imata med seboj prepleteno zgodovino. Od nekdanj mogočnih gradov je prvi do danes popolnoma izginil, drugi pa je le še blede senca nekdanje gosposke veljave. Kljub temu so viri o njiju sorazmerno zgovorni in razkrivajo njuno zanimivo zgodovino, zlasti če ju primerjamo z drugimi grajskimi stavbami v širši okolici. (*Igor Sapač*) Oba gradova sta seveda neločljivo povezana s plemiškimi rodbinami, med katerimi so sorazmerno največ sledi (četudi ne nujno pozitivnih) pustili baroni Mauerburgi, ki so sicer v Ljutomeru gospodarili le dobro stoletje. Njihova posest se je leta 1686 zaradi delitve med dva brata nekoliko razdrobila, a je večina še vedno ostala v rokah ene rodbinske veje. (*Tomaž Markovič*)

Z baroni Mauerburgi je povezana tudi ljutomerska župnijska cerkev, saj se ima za svoj baročni videz v veliki meri zahvaliti prav njim. Cerkev je arhitekturno sicer ena najbolj kompleksnih sakralnih stavb v Prlekiji. (*Metoda Kemperl*) Cerkvena oprema je nastajala skozi daljše časovno obdobje in je povezana z mnogimi mojstri, ki so delovali na Štajerskem v 17. in 18. stoletju. Glede na kakovost pa večina opreme ne sodi med kvalitetnejša baročna kiparska dela na slovenskem Štajerskem, ampak je na ravni provincialnega kiparstva. (*Simona Kostanjšek Brglez in Boštjan Roškar*)

Pri obravnavi nekega območja so seveda pomembni tudi ljudje, ki so se tu bodisi rodili in odrasli bodisi so prišli kot odrasli in tu pustili pečat s svojim delovanjem. Tokrat prevladujejo osebnosti s cerkvenega področja. Prvi med njimi je vzhodnoštajerski duhovnik Franc Cvetko, ki je sredi 19. stoletja župnikoval tudi v Ljutomeru. Slovel je po svojih pridigah, s katerimi si je prislužil naziv slovenski Cice-ro. (*Nina Ditmajer*) V istem času je živel in deloval tudi sloviti lavantinski škof Anton Martin Slomšek,

ki je Ljutomer obiskal kar dvakrat. Njegov prvi obisk leta 1837 je bil neformalne narave, drugi leta 1861 pa je bil uraden in služben. Iz njegovih zapisov razberemo, da mu je bil Ljutomer zelo pri srcu. (*Lilijana Urlep*) Tretja osebnost je Jakob Kolarič, ki se je rodil in prva leta preživel v Ljutomeru, pozneje pa je kot duhovnik večino časa preživel v Kanadi in po vrnitvi v Evropo napisal biografijo ljubljanskega škofa Rožmana. (*Bogdan Kolar*)

Prav posebno mesto pa nedvomno zasluži poabljeni ljutomerski slikar Roman Fekonja z izredno zanimivo in tragično življenjsko zgodbo, ki sega tudi v ZDA. Tokrat je prvič predstavljen njegov slikarski opus, nadgrajen z nekaterimi izvirnimi pismi, ki dodatno osvetljujejo njegovo življenje. (*Branko Vnuk*)

20. stoletje so zaznamovale vojne in tudi Ljutomer se jim ni mogel izogniti. Med prvo svetovno vojno so za cesarja darovali življenje mnogi Ljutomerčani, ljutomerske matične knjige pa razkrivajo tudi porast nezakonskih rojstev, za kar je tamkajšnji župnik krivil tam nastanjeno vojaštvo tržaškega pehotnega polka. (*Miha Šimac*) Drugo svetovno vojno je v Ljutomeru zaznamovalo predvsem delovanje policijskega konjeniškega divizionu Srbija, ki je na območje Prlekije prišel šele jeseni 1944 in tu zagrešil številne zločine nad domačini. (*Klemen Kocjančič*) Strateška pomembnost obravnavanega dela Prlekije oziroma Pomurja pa se je pokazala tudi med slovensko osamosvojitveno vojno, saj so bili pripadniki teritorialne obrambe in milice iz Ljutomera vpleteni v več spopadov z Jugoslovansko ljudsko armado. (*Klemen Kocjančič*) Za Ljutomer kot obmejni kraj je značilno tudi veliko število mejnih kamnov, ki so do konca prve svetovne vojne označevali »slovenski« del meje med Štajersko in Ogrsko. Ohranjeni mejniki danes ne služijo več prvotnemu namenu, kljub temu pa ponekod sovpadajo z občinskimi in katastrskimi mejami. (*Matija Zorn in Peter Mikša*)

Pričujoča tematska številka *Kronike* seveda ni zaokrožen pregled ljutomerske zgodovine, temveč je mozaik nekaterih manj znanih ali do sedaj manj obdelanih tem. Tematik za nadaljnje raziskave je še veliko, kar navsezadnje potrjuje tudi obsežno arhivsko gradivo, ki ga v fondu Magistrat Ljutomer hranijo v Pokrajinskem arhivu Maribor. (*Mojca Horvat*)

Osrednji del ljutomerske *Kronike* zaključuje prispevek, sicer nekoliko neobičajen za format revije, ki na hudomušen, a hkrati zelo informativen način v obliki vprašanja »Ali ste vedeli, da...« pred bralca razgane pisano paleto prleških in ljutomerskih značilnosti in posebnosti. (*Srečko Pavličič*)

Podobno kot pri prejšnjih tematskih, tudi tokrat predstavljamo osrednje kulturne institucije obravnavanega območja – muzej in galerijo (*Tomaž Markovič*) ter knjižnico oziroma njeno domoznansko dejavnost (*Jasna Branka Staman*). Ljutomerska *Kronika* se zaključi s predstavitev knjige Ivana Rihtariča o upravno-politični in gospodarski podobi Okraja Ljutomer v prvih letih po drugi svetovni vojni. (*Boštjan Zajšek*)

Ljutomerska *Kronika* ni le rezultat raziskovalnega dela, temveč se mora za svoj nastanek, obseg in videz zahvaliti tudi nesebični pomoči nekaterih Ljutomerčanov. Med njimi je treba izpostaviti zlasti Srečka Pavličiča in Vesno Laissani, ki sta *Kroniko* po Ljutomeru usmerjala s svojim znanjem in nasveti. Zahvala velja tudi vsem, ki so poleg ARRS izid ljutomerske *Kronike* podprli finančno: Občini Ljutomer ter ljutomerskim podjetjem Cleangrad, Krim, Filipič Srečko Transport, Teleing gradnje, Avto Rajh, Makoter d. o. o. in M-Energetika.

Miha Preinfalk
odgovorni urednik *Kronike*

Ljutomer – a small yet confident capital of Prlekija

To a majority of Slovenians, Ljutomer seems awfully remote, tucked away somewhere in the far-away north-east of the country. In part, such an impression is also due to the fact that most important roads bypass Ljutomer, so that it only rarely receives any haphazard visitors on their way to other destinations. This often leaves its inhabitants feeling forgotten and marginalized—and perhaps quite justifiably so, considering the border with the Republic of Croatia and before that with the Kingdom of Hungary, which has run in Ljutomer's immediate vicinity ever since the Middle Ages.

Although Ljutomer appeared as a market town at a relatively early stage, it did not obtain town privileges for a very long time, all until 1927. It is perhaps also for this reason that it remained in the shadow of other nearby Styrian places, such as Maribor, Ptuj, Radgona as well as Ormož, all of which were granted township status in the Middle Ages. Nevertheless, Ljutomer has always been viewed as the heart of Prlekija, not lacking in confidence it derives from its standing in Slovenian history. Not least, Ljutomer hosted the first Slovenian political gathering in 1868.

The same confidence is also displayed in the publishing activity. Thanks to Matej Slekovec and Fran Kovačič, Ljutomer already obtained its first historiographical overviews more than a century ago, whereas in the recent decades the town's history has been consistently studied by the local historical periodical *Zgodovinski listi* in circulation since 1992. Now *Kronika* is adding to the explorations of Ljutomer's history with twenty contributions covering a variety of research fields.

After it seemed that hardly anything new could be said about the medieval beginnings of Ljutomer, the known story was put into a completely new light once all available sources were examined from a different perspective. Thus, it was interesting to find that the earliest history of Ljutomer was closely linked to viticulture, an activity that still defines this area today. (*Martin Bele*) Regardless of its actual geographic position and distance from the settlement, it was also later on, when the vast Ljutomer seigniorship began to undergo fragmentation and its new owners created ever-new plots of arable land, especially vineyards, that the estate continued to be named after Ljutomer, signifying that its designation alone earned the wine a certain reputation and prestige. (*Andrej Hozjan*)

By asking the right questions we could also derive

more information from early modern sources presenting the structure of the market town of Ljutomer and its inhabitants. Ljutomer holds the distinction of being one of few urban settlements in Slovenia for which there are some data available on the number of homes or property units from as early as the Middle Ages. And here lies an interesting detail: the data on 150 property units in the mid-thirteenth century have turned out to be an error that has long persisted in literature. (*Boris Golec*) As in other towns and market towns, many handicrafts also developed in Ljutomer, some having remained in existence to present day. (*Tomaž Markovič*) According to a piece of information preserved from the Early Modern Period, a few Turks were baptized in Ljutomer, but nothing is still known of what became of them. (*Boris Golec*)

The presentation of Ljutomer's past would not be complete without presenting both castles in the area—(Upper) Ljutomer and Branek—as well as their closely intertwined history. The former of what were once majestic buildings has disappeared without a trace and the latter has been reduced to a pale shadow of its former grandeur. Nonetheless, sources provide a relatively fair amount of information about them and their fascinating history, especially when compared to other castle buildings in the wider surroundings. (*Igor Sapač*) Both castles are, of course, inseparably linked to noble families, of which the Barons of Mauerburg, who only ruled Ljutomer for a little over a century, left the strongest (albeit not necessarily a positive) mark on the area. Although their estate was somewhat fragmented in 1686 by being divided between two brothers, most of it still remained in the possession of one family branch. (*Tomaž Markovič*)

The Barons of Mauerburg were also connected with the Ljutomer parish church and its Baroque appearance. Architecturally, the church represents one of the most complex sacral buildings in Prlekija. (*Metoda Kemperl*) Developed over a long period of time, its furnishings are linked to many masters that operated in Styria in the seventeenth and eighteenth centuries. However, most of these do not belong among the high-quality Baroque artworks of Slovenian Styria and remain at the level of provincial sculpture. (*Simona Kostanjšek Brglez* and *Boštjan Roškar*)

An important role in discussing a certain area is ascribed to people who were born and spent their childhood there or who arrived there as adults and left their mark on the locality through their work.

In the case of Ljutomer, the most noteworthy role was played by ecclesiastic figures, starting with the eastern Styrian priest Franc Cvetko, who served as a parish priest in Ljutomer in the mid-nineteenth century. Cvetko was famous for his sermons, which earned him the title Slovenian Cicero. (*Nina Ditmajer*) The same period was also marked by the life and work of Anton Martin Slomšek, the famous Bishop of Lavant, who visited Ljutomer not once but twice. Whereas his first visit in 1837 was informal in nature, the second visit, which took place in 1861, was an official one. As his notes reveal, Slomšek was very fond of Ljutomer. (*Lilijana Urlep*) The third notable figure was Jakob Kolarič. Born and raised in Ljutomer, he then spent most of his life serving as a priest in Canada. On returning to Europe, Kolarič wrote the biography of Gregorij Rožman, Bishop of Ljubljana. (*Bogdan Kolar*)

A very special place is reserved for the forgotten Ljutomer-native painter Roman Fekonja, whose interesting and tragic life story in part also unfolded in the United States of America. The current issue of *Kronika* brings forth the first ever presentation of Fekonja's painting opus, accompanied by a few original letters that shed additional light on his life. (*Branko Vnuč*)

The twentieth century was punctuated by world conflicts, which also affected Ljutomer. During the First World War, many of its inhabitants sacrificed their lives for the emperor, and the town's civil registers also reveal an increase in the number of illegitimate births, which the local parish priest blamed on the soldiers of the Trieste Infantry Regiment stationed in the town. (*Miha Šimac*) The Second World War in Ljutomer was above all marked by the operations of the mounted police division Serbia, which arrived in Prlekija no earlier than the autumn 1944 and committed many crimes against its local population. (*Klemen Kočjančič*) The strategic importance of the part of Prlekija or Pomurje under discussion was demonstrated in the War of Slovenia's Independence, during which members of the territorial defence and militsiya from Ljutomer engaged in a number of skirmishes with the Yugoslav People's Army. (*Klemen Kočjančič*) Another characteristic of Ljutomer as a border town is a considerable number of boundary stones that once marked the "Slovenian"

section of the border between the Duchy of Styria and the Kingdom of Hungary. Although the preserved boundary stones no longer serve their original purpose, in some areas they still coincide with municipal and cadastral boundaries. (*Matija Zorn and Peter Mikša*)

Rather than a well-rounded overview of the history of Ljutomer, the current thematic issue of *Kronika* brings forth a mosaic of some lesser known or hitherto under-researched topics. There is still plenty of subject matter to explore, which is, not least, also confirmed by voluminous archival materials kept by the Regional Museum Maribor in its archival collection Magistrat Ljutomer. (*Mojca Horvat*)

The central part of the Ljutomer *Kronika* concludes with a contribution somewhat uncommon for the review's format which provides the reader with a witty yet highly informative kaleidoscopic presentation of typical features and peculiarities of Prlekija and Ljutomer in the form of the question: "Did you know..." (*Srečko Pavličič*)

Like the previous thematic issues, the current one also presents the central cultural institutions in the area under discussion—the museum and the gallery (*Tomaž Markovič*) as well as the library with its section dedicated to local studies. (*Jasna Branka Staman*) The Ljutomer *Kronika* ends with the presentation of Ivan Rihtarič's volume on the political-administrative and economic situation in the district of Ljutomer immediately after the Second World War. (*Boštjan Zajšek*)

Constituting far more than a result of research work, the Ljutomer *Kronika* owes its release, scope, and appearance to the selfless assistance provided by some inhabitants of Ljutomer, most notably Srečko Pavličič and Vesna Laissani, who steered our research work with their knowledge and advice. Our gratitude also goes out to the Slovenian Research Agency and others that provided financial support for the publication of the Ljutomer *Kronika*—the Municipality of Ljutomer and the Ljutomer-based companies Cleangrad, Krim, Filipič Srečko Transport, Teleing gradnje, Avto Rajh, Makoter d. o. o. and M-Energetika.

*Miha Preinfalk,
Managing Editor*

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 711.435(497.412Ljutomer)"653"
DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.3.01>

Prejeto: 17. 1. 2022

Martin Beledoc. dr., Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor
E-pošta: martin.bele@gmail.com

Ljutomer v srednjem veku*

IZVLEČEK

Prispevek obravnava srednjeveške začetke naselbine in gradu Ljutomer ter plemičev, ki so v tem času na njem živeli. Nastal je na podlagi analiziranih virov ter že obstoječe slovenske in avstrijske literature. Začetki (prvotno očitno salzburskega) Ljutomera segajo v 13. stoletje, ko se pojavijo podatki tako o trgu kot o gradu. Trg najdemo v urbarju češkega kralja Otokarja II. Přemysla – tedanjega štajerskega vojvode – že leta 1265. V kasnejših desetletjih je bil Ljutomer v rokah različnih štajerskih vojvod iz dinastije Habsburžanov. Prebivalci gradu v štajerski deželni politiki očitno niso igrali vidnejše vloge. V okolici Ljutomera so že od 13. stoletja dalje ležali številni vinogradi različnih lastnikov.

KLJUČNE BESEDE

Ljutomer, trg, grad, ljutomerski ministeriali, Otokar II. Přemysl, Habsburžani, vinogradi, pozni srednji vek

ABSTRACT

LJUTOMER IN THE MIDDLE AGES

The contribution discusses the medieval beginnings of the settlement and castle of Ljutomer as well as of the noble families that resided in it during that period. The article draws on analysed sources and the existing Slovenian and Austrian literature. The beginnings of (originally Salzburg-owned) Ljutomer date to the thirteenth century, when the first data emerge regarding both the market town and the castle. The market town first appears in the land register of the Bohemian king Ottokar II Přemysl (the then Styrian duke) as early as 1265. Over the following decades, Ljutomer passed through the hands of various Styrian dukes from the Habsburg dynasty. The residents of the castle apparently played no notable part in the Styrian provincial politics. From the thirteenth century onwards, many vineyards of various owners dotted the hills around Ljutomer.

KEY WORDS

Ljutomer, market town, castle, Ljutomer ministeriales, Ottokar II Přemysl, Habsburgs, vineyards, Late Middle Ages

* Članek je nastal v okviru programske skupine Oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru P6-0138 (A): Preteklost severovzhodne Slovenije med slovenskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim sosedstvom, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

Uvod

Tema pričujočega besedila so srednjeveški začetki gradu in trga Ljutomer (*Luttenberg* oziroma *Luttenwerde*). Prvotna plemiška rodbina je tam živela do konca prve četrtine 14. stoletja, kasnejši prebivalci gradu pa očitno niso bili iz iste rodbine. Pri pisanju je bila uporabljena že obstoječa slovenska in avstrijska literatura ter primarni viri. Na prvem mestu je treba omeniti listinsko gradivo, nanašajoče se na zgodovino nekdanje vojvodine Štajerske, ki so ga konec 19. in v 20. stoletju zbrali Joseph von Zahn, Heinrich Appelt, Gerhard Pfersch, Reinhard Härtl, Hermann Wiesflecker in Annelies Redik.¹ Poleg tega je bilo uporabljeno listinsko gradivo srednjeveške Koroške, ki sta ga zbrala August von Jaksch in Hermann Wiessner,² ter salzburško listinsko gradivo, ki ga je zbral Franz Martin.³ Od slovenskih zbirk srednjeveškega listinskega gradiva so prišli v poštev Gradivo za zgodovino Slovencev Franca in Milka Kosa ter (na podlagi gradiva Boža Otorepca) Franceta Barage,⁴ del Gradiva za zgodovino Maribora Jožeta Mlinariča⁵ ter Celjska knjiga listin,⁶ ki jo je uredil Dušan Kos. V najpomembnejšem viru za zgodovino vzhodnoalpskega prostora druge polovice 13. stoletja, Otokarjevi Avstrijski rimani kroniki (Ottokars Österreichische Reimchronik), Ljutomer ni omenjen. Po drugi strani nekaj podatkov o njem najdemo v besedilu urbarjev, ki jih je leta 1910 izdal Alfons Dopsch.⁷

Raziskovanje srednjeveške zgodovine Ljutomer sega že več kot stoletje v preteklost. Že leta 1904 je posthumno izšlo besedilo Mateja Slekovca o Ljutomerskem gradu.⁸ O Ljutomeru je (med drugim) že leta 1919 pisal Fran Kovačič, in sicer v besedilu *Doneski k starejši zgodovini Murskega polja*.⁹ Leta 1922 se je z zgodovino in izvorom imena Ljutomer ukvarjal Fran Ilešič, v srednjeveško zgodovino kraja samega pa se ni spuščal.¹⁰ Nekaj let zatem (1926) je zgodovino Ljutomera in okolice ponovno obravnaval Kovačič (in na nekaj mestih, kot kaže, povzemal po Slekovcu). V delu *Ljutomer: zgodovina trga in sreza* je opisoval zgodovino širšega območja in v daljšem časovnem obdobju – pripoved je zaključil šele v zgodnjem 20. stoletju.¹¹ Naslednje mesto na našem seznamu pripada Hansu Pircheggerju. Ta je leta 1962 izdal monografijo *Untersteiermark*, v kateri je na slabih štirih straneh napravil kratek pregled srednjeve-

ške in zgodnjenovoveške zgodovine Ljutomera.¹² V Pokrajinskem arhivu Maribor najdemo (kot katalog k razstavi) kratko delo *Trg Ljutomer* (1986) Jožeta Mlinariča in Mirana Novaka.¹³ Besedilo prav tako na kratko obravnava Ljutomersko zgodovino med 13. in 19. stoletjem. Nekaj kratkih odstavkov o srednjeveškem Ljutomeru najdemo v monografiji Boža Otorepca o srednjeveških pečatih in grbih iz leta 1988.¹⁴ Ljutomerskemu gradu je leta 1991 v knjigi o grajskih stavbah v vzhodni Sloveniji dve strani namenil Ivan Stopar.¹⁵ Kratko knjižico *Ob 750. obletnici prve omembe kraja* je leta 1999 izdala Ljutomerska občina. V njej je zgodovinsko dogajanje v teh stoletjih orisal Anton Ratiznojnič.¹⁶ Nekaj odstavkov dolgo obravnavo (tako trga kot gradu) slednjič najdemo v monografiji *Vitez in grad* Dušana Kosa, ki je izšla leta 2005.¹⁷ V nadaljevanju pričujočega besedila se bomo skušali čim bolj celovito posvetiti tako srednjeveškemu trgu kot gradu ter tamkaj živeči plemiški rodbini.

Pomembnejši politični dogodki med 13. in 15. stoletjem

Od leta 1192 je vojvodini Štajerski vladala vojvodska dinastija Babenberžanov, ki je v rokah imela tudi vojvodino Avstrijo. V prvih desetletjih 13. stoletja je obema vojvodinama vladal vojvoda Leopold VI., uspešen vojak ter mednarodno priznan politik in diplomat.¹⁸ Babenberška dinastija je z njim dosegla politični vrh.¹⁹ Po Leopoldovi smrti (leta 1230) je tako Avstriji kot Štajerski zavladal njegov sin Friderik II., ki je bil sicer neverjetno vztrajen, a obenem nagle jeze in prepirljiv. Do smrti leta 1246 se je zapletal v hude politične spore ter nazadnje umrl v bitki, ki je bila posledica enega izmed teh sporov.²⁰

Avstrijsko-štajerski vojvoda Friderik II. je bil brez otrok, po njegovi smrti pa se je za njegove nekdanje dežele začela prepirati kopica srednjeevropskih dinastov. Najuspešnejša sta bila ogrski kralj Bela IV. ter češki kralj Otokar II. Přemysl. Leta 1254 je Bela IV. pridobil oblast nad Štajersko, tamkajšnje plemstvo pa se mu je nekaj let zatem začelo upirati. Leta 1260 je Otokar II., ki je pred tem že vladal Avstriji, zavladal še na Štajerskem.²¹ Svojo oblast v Vzhodnih Alpah je v naslednjih letih širil še naprej. Leta 1273 je bil za vladarja v Svetem rimskem cesarstvu izvoljen grof Rudolf Habsburški, ki se je v naslednjih letih z Otokarjem II. zapletal v vedno večje spore. Otokar se je

¹ UBSt I–IV; RHSt I–II.

² MDC V; MDC VII, MDC X.

³ SUB IV.

⁴ Gradivo IV–VI.

⁵ GZM II.

⁶ CKL.

⁷ Gesamtbare.

⁸ Slekovec, Grad in graščina Ljutomerska, str. 159–184.

⁹ Kovačič, Doneski, str. 63–71.

¹⁰ Ilešič, Maribor in Ljutomer, str. 86–89.

¹¹ Kovačič, Ljutomer, str. 1–374.

¹² Pirchegger, Untersteiermark, str. 52–55.

¹³ Mlinarič in Novak, Trg Ljutomer, 12 neoštevilčenih strani.

¹⁴ Otorepec, Srednjeveški pečati, str. 144–145.

¹⁵ Stopar, Grajske stavbe, str. 71–73.

¹⁶ Ratiznojnič et al., Ljutomer, str. 2–8.

¹⁷ Kos, Vitez in grad, str. 318–319.

¹⁸ Ravnika, Maribor v 13. stoletju, str. 48–51, 55.

¹⁹ Dopsch, Länder und Reich, str. 190–194.

²⁰ Lechner, Die Babenberger, str. 35–80.

²¹ Obersteiner, Die Bischöfe von Gurk, str. 100–107.

že leta 1276 moral (med drugim) odpovedati tako Avstriji kot Štajerski. Odnosi med vladarjema pa se še vedno niso izboljšali. Do končnega spopada med njima je prišlo konec poletja 1278 na Moravskem polju (severovzhodno od Dunaja). Otokar II. je izgubil tako bitko kot življenje.²²

Decembra 1282 je kralj Rudolf Avstrijo in Štajersko podelil sinovoma Albrehtu in Rudolfu II. (slednji se je moral kasneje oblasti odpovedati). Ko je kralj Rudolf poleti 1291 umrl, ga Albreht kot državni poglavar v cesarstvu ni takoj nasledil.²³ V prvih letih po očetovi smrti se je ukvarjal z upori Štajercev in Korošcev, do kraljevske funkcije pa se je po številnih bojih dokopal šele leta 1298. Po Albrehtovi nenadni smrti leta 1308²⁴ so habsburškim deželam vladali njegovi sinovi Friderik Lepi, Albreht II. in Oton. Leta 1311 je bila Štajerski priključena Savnija, ki so jo do tedaj v zastavi od Habsburžanov imeli Goriško-Tirolski. Habsburžani so leta 1335 neposredno zavladali še Koroški in Kranjski.²⁵ Dvajset let kasneje, ko sta bila tako Friderik Lepi kot Oton že pokojna, je Albreht II. sinovom Rudolfu IV., Frideriku, Albrehtu III. in Leopoldu III. ukazal, naj vsem habsburškim deželam vladajo skupno in v slogi. Albreht III. in Leopold III. sta po smrti drugih dveh bratov sklenila sporazum v Neuburgu (leta 1379) ter si tedanje habsburške dedne dežele razdelila med seboj. Novonastala albertinska veja je zatem obdržala oblast nad Avstrijo, leopoldinska pa nad Štajersko, Koroško, Kranjsko s Slovensko marko ter Tirolsko.²⁶

Leopold III. je že leta 1386 padel v boju s švicarskimi kantoni. Tako je Albreht slabo desetletje (kot varuh Leopoldovih otrok) načeloval celotni habsburški dinastiji. Zatem je vodilno vlogo v leopoldinski veji prevzel Viljem, najstarejši izmed Leopoldovih štirih sinov. A Viljem je sredi leta 1406 nenadoma umrl brez potomcev, za oblast pa sta se začela silovito prepirati srednja sinova, Leopold IV. in Ernest Železni. Oblast nad Štajersko je slednjič dobil Ernest, Leopold pa je vladal na Koroškem in Kranjskem. Zanj sin po imenu Friderik, ki je v tistem trenutku že vladal t. i. Avstrijskim prednjim deželam, je v upravo dobil še Tirolsko.²⁷ Leta 1411 je umrl tudi Leopold IV., tako da sta Koroška in Kranjska pripadli Ernestu. Friderik je medtem ostal gospodar Tirolske in Prednje Avstrije.²⁸

Ernest Železni je imel iz drugega zakona dva preživela sinova, Friderika V. in Albrehta VI. Ko je leta 1424 umrl, sta bila dečka še mladoletna, tako da

je bil nekaj časa njun skrbnik stric Friderik Tirolski. Friderik V. je bil od leta 1435 vladar na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem. Pet let zatem je bil izvoljen še za kralja, medtem ko je Albrehtu VI. šele leta 1446 uspelo pridobiti oblast v Prednji Avstriji. V naslednjih letih je bil v težkih sporih s starejšim bratom Friderikom, ki je bil marca 1452 v Rimu kronan še za cesarja (kot Friderik III.). Albreht je konec leta 1463 nepričakovano umrl, Friderik pa je zatem neovirano vladal tako na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem kakor v Avstriji, saj je albertinska veja dinastije leta 1457 izumrla. Umrl je leta 1493, nasledil pa ga je sin Maksimilijan.²⁹

Izvor in prve omembe

Pojav imena Ljutomer lahko prvič nesporno postavimo v čas na prelomu med letoma 1221 in 1222. Iz tedanje listine izvemo,³⁰ da je vojvoda Leopold VI. potrdil razne posesti šentpavelskemu samostanu, v zameno pa je dobil (med drugim) samostansko lastnino v bližini Ljutomera, ki so jo njegovi ljudje prej imeli v fevdu.³¹ Za katera posestva je šlo, ni mogoče razbrati, prav tako ni nič rečenega o lastništvu Ljutomera samega. Pomaga nam šele podatek iz leta 1242. Tedaj je novi vojvoda Friderik II. našteval posesti in pravice, ki jih je od Salzburga dobil v fevd. Tu med drugim najdemo otok Ljutomer z gradom ter vsem, kar je spadalo zraven (*insulam etiam que Lûtenwerde dictur, cum castro et attineniciis eiusdem*).³² Treba je torej zaključiti, da je Ljutomer verjetno nastal na pobudo salzburske nadškofije, čeprav sta bila tako nasebina kot grad po letu 1242 v rokah vsakokratnega štajerskega vojvode.

Kdaj si je Salzburg pridobil ozemlje kasnejšega Ljutomera, je težko reči, v virih pa nedvoumni podatkov ne najdemo. Pri pretresu problema nam najprej pride na misel Friderik III. Ptujski, ki je okoli leta 1199 (s pomočjo Nemškega viteškega reda) premagal ogrsko vojsko ter ogrski strani iztrgal prazno in neobljudeno zemljo.³³ Nekaj osvojenega ozemlja je zatem podaril Nemškemu viteškemu redu (oziroma Križnikom), drugi del pa obdržal kot salzburski fevd.³⁴ Na prvi pogled se nam zdi, da Ljutomer ni spadal k okrog leta 1199 osvojenemu območju. Ležal je severno od Velike Nedelje, Ormoža in Središča,³⁵

²⁹ Niederstätter, *Jahrhundert der Mitte*, str. 143–149.

³⁰ Gre za nepristno listino, nastalo po nekdanjem originalu, a se nepristna mesta očitno ne nanašajo na Ljutomer (Gradivo V, št. 349).

³¹ MDC IV/1, št. 1834 (... *proprietates quoque predii vestri iuxta Lutenwerde, quas nostri ministeriales feudali tytulo prius a vobis et vestris predecessoribus possidebant*).

³² UBSt II, št. 402; Gradivo V, št. 787.

³³ UBSt II, št. 203; Gradivo V, št. 370; Hajdinjak in Vidmar, *Gospodje Ptujski*, str. 18.

³⁴ Kos, *Vitez in grad*, str. 355, 374.

³⁵ Kosi, Visoki in pozni srednji vek, str. 68–69 (Posestna porazdelitev na jugovzhodu Sv. rimskega cesarstva med letoma 1209 in 1228).

²² UBSt IV, št. 605; Niederstätter, *Herrschaft Österreich*, str. 81–84.

²³ Obersteiner, *Die Bischöfe von Gurk*, str. 100–107.

²⁴ Reifenscheid, König Albrecht I., str. 384, 386–387.

²⁵ Kosi, Dežela, ki je ni bilo, str. 542–544.

²⁶ Niederstätter, *Herrschaft Österreich*, str. 144–145, 168, 178–180.

²⁷ Niederstätter, *Jahrhundert der Mitte*, str. 140–142.

²⁸ Niederstätter, *Herrschaft Österreich*, str. 144–145, 168, 194–200.

prav tako nad njim oblasti niso imeli ne Ptujski ne Nemški viteški red.

Nejasnim okoliščinam navkljub se vendarle zdi verjetno, da je nadškofija to območje pridobila ravno v času Friderika III. (oziroma po njegovi zaslugi). Nekje po sklenitvi salzbursko-ogrskega miru leta 1131 je bila vojaška pobuda na salzburski (oziroma ptujski) strani.³⁶ Možno bi bilo celo, da je širše ljutomersko ozemlje prišlo pod Salzburg že v času Friderika II. (Ptujskega), ki je že okoli leta 1161 ropal (ali pa morda tudi trajno osvajal) po ogrskem ozemlju.³⁷ Morda je enako počel tudi njegov oče Friderik I.³⁸ Za konkretnije trditve oziroma podrobnejši opis (morda dlje časa trajajočega) ptujskega osvajanja v drugi polovici 12. stoletja v virih nimamo opore. Velik del osvojenega so, kot rečeno, kot salzburski fevd obdržali Ptujski, drugi del križniki. Hkrati se zdi možno, da je del osvojenega, Ogrom iztrganega ozemlja ostal neposredno Salzburgu in da je na tem ozemlju nastal Ljutomer.

Kot je bilo že rečeno zgoraj, imata ljutomerski grad in trg zelo verjetno »salzburski« izvor.³⁹ Biograf salzburskega nadškofa Konrada I. (1106–1147), ki je o Konradovih dosežkih pisal v sedemdesetih letih 12. stoletja,⁴⁰ je med drugim omenjal, da se je pokrajina – po nadškofovi zaslugi – napolnila z vasm, gradovi in obdelovalci.⁴¹ V času nastanka omenjenega zapisa je bil zgoraj omenjeni mir med nadškofom in ogrskim kraljem Belo II. torej star že nekaj desetletij.⁴² Ozemlje na zahodni strani meje je očitno ves ta čas uživalo mir, medtem ko so Ptujski morda počasi potiskali mejo proti vzhodu. Če je ta misel pravilna in je meja v času, ko je pisal Konradov biograf, že ležala vzhodno od današnjega Ljutomera, bi bilo možno, da sta bila ljutomerski grad in vas (oziroma kasnejši trg) ena izmed tistih, o katerih je govora v besedilu nadškofovega življenjepisa. Po drugi strani bi bilo možno, da sta vas in grad stala že pred premaknitvijo meje s strani Ptujskih (morda celo že pred letom 1131) in so ju posledično postavili že Ogrji.

Slednjič si lahko pri reševanju problema pomagamo z urbarji. Res je, da Babenberški deželnoknežji urbar, nastal med letoma 1220 in 1230, ne omenja še nobene vasi, ki bi ležala vzhodno od Negove (od črte Radgona–Ptuj),⁴³ to pa ne pomeni, da vzhodno od te črte ni imel posesti Salzburg. Tudi z najstarejšimi salzburskimi urbarji iz let 1309 in 1322 si na vpraša-

nja o pomiku meje in nastanku Ljutomera ne moremo odgovoriti.⁴⁴ Nazadnje bi lahko odgovore našli v etimološkem izvoru imena kraja in gradu. Današnja standardizirana oblika *Ljutomer* (prvič zapisana šele februarja 1838) je prevladala okrog leta 1858. Nemško ime *Luttenberg* je izvirnejše, vendar ni dokončno pojasnjeno, ali je slovanskega (iz imena *Lutomer*) ali germanskega (iz imena *Ludewic* oziroma *Hlôd-wig*, ki pomeni »slaven vojščak«) izvora.⁴⁵ Na podlagi pravkar povedanega bi lahko sklepali, da naselje in grad očitno nista obstajala že pred letom 1131, razen če je bil njun ustanovitelj (morebitni *Lutmer*) iz hrvaškega dela tedanjih dežel sv. Štefana. Medtem odgovorov na vprašanja o pomiku meje še vedno nimamo. Spričo pomanjkanja virov morajo zgornje misli slednjič ostati le hipoteze, ki jih s popolno gotovostjo ni mogoče potrditi ali zavreči.

Kakorkoli se je proces ustanavljanja Ljutomera in vzpostavljanja ogrsko-cesarske meje že zgodil, lahko z gotovostjo trdimo, da sta bila po letu 1242 tako naselbina kot grad v rokah štajerskih vojvod. Tako je ostalo nekaj časa. V urbarju Otokarja II. Přemysla iz leta 1265 je trg Ljutomer, kot rečeno, omenjen, hkrati pa v njem ni nobenega namiga o odvisnosti od Salzburga.⁴⁶ Več o salzburskih oziroma vojvodskih pravicah nad Ljutomerom bomo povedali v nadaljevanju. Prvotno ljutomersko naselje je bilo – v času češke vlade na Štajerskem – stisnjeno pod grajski grič in je premoglo 50 (oziroma 52) parcel. Velik del njegovih prebivalcev se je očitno že tedaj ukvarjal z vinogradniško dejavnostjo.⁴⁷

Nemirna leta po izumrtju Babenberžanov

Plemiče, ki so se imenovali po ljutomerskem gradu, prvič srečamo leta 1249, in sicer v osebi nekega Konrada Ljutomerskega, pri katerem je očitno šlo za deželnoknežjega ministeriala.⁴⁸ Njegovo ime (ter ime Valter) se kot vodilno v rodbini pojavlja tudi v naslednjih generacijah. Domnevamo lahko, da je Konrad na ljutomerski grad prišel v zadnjih letih babenberške vlade na Štajerskem oziroma kmalu po letu 1242. Leta 1249 ga v listini tedanjega štajerskega deželnega glavarja sicer najdemo omenjenega kot kaščarja

³⁶ Štih, Salzburg, Ptuj, str. 536, 541; Štih, Salzburg na spodnještajerski Dravi, str. 186–188.

³⁷ UBSt I, št. 466; Gradivo IV, št. 439.

³⁸ Hajdinjak in Vidmar, *Gospodje Ptujski*, str. 6–7 (Rodovnik gospodov Ptujskih).

³⁹ Takega mnenja je tudi Stopar, *Grajske stavbe*, str. 71.

⁴⁰ Podrobneje o nadškofu Konradu in njegovih odnosih z ogrsko stranjo tudi Hajdinjak, Rajhenburški, str. 719–721.

⁴¹ Vita Chunradi, str. 74 (... *verum etiam totam marchiam villis, castris et cultoribus ita repletam*...); Gradivo IV, št. 105.

⁴² Štih, Salzburg, Ptuj, str. 536.

⁴³ Prav tam, str. 542.

⁴⁴ Urbarji salzburske nadškofije, str. 61–64, 67.

⁴⁵ Snoj, *Etimološki slovar*, str. 242, geslo: Ljutomer.

⁴⁶ Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 52.

⁴⁷ Iz samega zapisa ni popolnoma jasno, za koliko zemljišč je dejansko šlo. Mlinarič navaja, da je bilo »okoli sto petdeset parcel«, Kovačič pa omenja »152 ljutomerskih posestev«. *Gesamturbare*, str. 82, št. 41 (*Item in Luttenberch in foro sunt 150 aree preter 2 et quelibet solvit 40 den. Item iudicium ibidem solvit annuatim 24 mr., quas tollit etiam officialis. Summa huius 37 mr.*); Mlinarič in Novak, *Trg Ljutomer*, poglavje I., stran brez številčne oznake; Kovačič, *Ljutomer*, str. 116. Pravzaprav pa gre, kot je ugotovil Boris Golec, za napako v zapisu – pravilna številka je 50 oziroma 52. Gl. članek B. Golca v tej številki *Kronike*.

⁴⁸ Mlinarič in Novak, *Trg Ljutomer*, poglavje I., stran brez številčne oznake.

oz. kletarskega mojstra.⁴⁹ Domnevno istega Konrada srečamo tudi osem let kasneje in sicer brez omenjene funkcije.⁵⁰ Pirchegger glede Konrada navaja (po njem povzema tudi Kos), da je šlo pri njem za človeka, poročenega s Kunigundo iz Plankenwartha (zahodno od Gradca), ki se je imenoval tudi po svoji trdnjavi Hannau pri Voitsbergu.⁵¹ To bi načeloma bilo možno. Konrad iz Hannaua je v približno istem časovnem obdobju resnično obstajal.⁵² Neposrednih dokazov, da je šlo pri obeh Konradih za isto osebo, ne najdemo, kljub temu pa se zdi Pircheggerjeva trditev zelo mogoča. Leta 1243 srečamo Konrada iz Hannaua ter njegova brata Valterja in Vulfinga.⁵³ 12 let kasneje v neki drugi listini srečamo moža, označenega kot *Chunradus chellermaeister*, poleg katerega je *frater suus Waltherus*.⁵⁴ Zelo verjetno je šlo za ene in iste posameznike. Posledično je treba pritrditi Pircheggerju in trenutek, ko se je Konrad prvič pojavil v virih (in imenoval po Hannau), predstaviti v leto 1243.⁵⁵

Tudi poroka med Konradom in Kunigundo iz Plankenwartha, se je očitno res zgodila, tako da se Pirchegger ni zmotil tudi glede vezi med Ljutomerskimi in Plankenwarskimi. A Kunigunda, žena Konrada iz Ljutomera in sestra Rudlina iz Plankenwartha, je bila omenjena šele leta 1269.⁵⁶ Zdi se torej zelo verjetno, da sta z možem spadala že v naslednjo generacijo oziroma da je pri Kunigundinem možu šlo za sina in soimenjaka zgoraj omenjenega Konrada iz Hannaua. Trdnih dokazov, ki bi domnevo potrdili ali ovrgli, v virih ni mogoče najti. Rodbina Plankenwarthske je najbrž izvirala iz Pittenske grofije, njeni člani pa so pred letom 1228 nosili naslov štajerskih maršalov.⁵⁷

O političnih potezah, ki so jih Ljutomerski vlekli tik po izumrtju babenberške dinastije, je težko reči kaj konkretnega, saj nam viri tega ne dopuščajo. Vodilnih vlog očitno ni igral nobeden izmed njih. Komu so se priključili v prvih letih po smrti vojvode Friderika Babenberškega, ne vemo. Prav tako nimamo podatkov, da bi – tako kot mnogi drugi tedanji plemiči – napadali samostanske posesti in morali kasneje za to plačevati odškodnino.⁵⁸ Po letu 1260 so se očitno (radi ali neradi) sprijaznili z oblastjo Otokarja II. Přemysla. Konrada II. Ljutomerskega tako

leta 1269 srečamo kot pričo pri štajerskem deželnem glavarju (ter olomuškem škofu) Brunu, sicer prekaljenem politiku in tesnem sodelavcu češkega kralja. Med trinajstimi poimensko omenjenimi pričami je naveden na sedmem mestu.⁵⁹ Po drugi strani so se Ljutomerski češke oblasti na Štajerskem sčasoma očitno naveličali. Poleti 1274 se je v gornještajerskem Gössu namreč zbralo številno štajersko plemstvo, najverjetneje zato, da bi razpravljalo o tem, kako se znebiti češke nadvlade. Med 51 tam zbranimi plemiči sta bila tudi *Albertus et Otto fratres de Luttenberch*,⁶⁰ pri katerih je morda šlo za Konradova brata.

Štajersko dobijo Habsburžani

Prvi korak na poti do habsburške pridobitve Ljutomera je bil storjen že poleti 1277, čeprav Otokar II. Přemysl tedaj še ni bil dokončno premagan, kralj Rudolf pa vojvodin Avstrije in Štajerske še ni podelil svojima sinovoma. Tedanji salzburski nadškof Friderik II. je Rudolfovim sinovom Albrehtu, Rudolfu II. in (v tistem trenutku še živečemu) Hartmannu podelil posesti, ki so jih od Salzburga nekoč imeli avstrijski, štajerski in koroški vojvode.⁶¹ Dve desetletji kasneje je vojvoda Albreht med drugim dobil v fevd še 264 hub pri Ljutomeru, ki so bile do tedaj še vedno v salzburskih rokah.⁶² Od tedaj naprej je bila nekdanja salzburska oblast nad Ljutomerom očitno hitro pozabljena, tamkajšnji grad s trgov pa so Habsburžani v naslednjih desetletjih in stoletjih trdno držali v rokah.

V istem časovnem obdobju ponovno naletimo na Ljutomerske ministeriale. Poleti 1283 v listini mariborskega mestnega sodnika Markvarda tako priča *dominus Walterus de Lotenberg*.⁶³ Pri le-tém je najbrž šlo za sina Konrada II., vsekakor pa je bil Valter član rodbine, saj je svoje osebno ime delil s svojim sorodnikom iz Hannaua (dve generaciji nazaj). Tri leta

⁴⁹ Gradio VI, št. 93 (... *dominus Chunradus magister cellerarius de Luttenberch* ...).

⁵⁰ UBSt, št. 229; GZM I, št. 97.

⁵¹ Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 53; Kos, *Vitez in grad*, str. 318.

⁵² UBSt II, št. 415, 426, 444; UBSt III, št. 6.

⁵³ UBSt II, št. 426 (... *dominus Chunradus de Hannowe et fratres sui dominus Waltherus et dominus Wulfingus* ...).

⁵⁴ UBSt III, št. 160.

⁵⁵ UBSt II, št. 415, 426; UBSt III, št. 6, 54, 160.

⁵⁶ UBSt IV, št. 325 (*Ego Rudlinus de Planchenwart ... a domina Chunegundi sorore mea uxore domini Conradi de Lutenberg* ...).

⁵⁷ Podrobneje o Plankenwarthske gl. Bele, Štajerske dvorne službe, str. 19–21.

⁵⁸ Dopsch, *Länder und Reich*, str. 453.

⁵⁹ UBSt IV, št. 346.

⁶⁰ UBSt IV, št. 518; Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark VI*, str. 361.

⁶¹ SUB IV, št. 91; MDC V, št. 288–289; Kovačič, *Ljutomer*, str. 184.

⁶² Kar se tiče političnih okoliščin omenjenih dogodkov, so Rudolfovi sinovi poleti 1277 dobili salzburske posesti tik zatem, ko je bil iz vzhodnoalpskega prostora izrinjen Otokar II. Přemysl in so Habsburžani postali zelo verjetni bodoči imetniki vojvodskih naslovov v Avstriji in na Štajerskem. Leta 1297 so dogodki v zvezi z Ljutomerom sovpadali s pomiritvijo Albrehta I. Habsburškega s salzburskim nadškofom Konradom IV., ki je bil pred tem dolgoletni nasprotnik Habsburžanov, oziroma zaveznik nasprotnikov Albrehta I. V letih, ki so sledila, se je prelevil v Albrehtovega zaveznika. UBSt IV, št. 605; SUB IV, št. 198 (... *uns und unsern erben unser herre van Saltzburch zwai hundert hueb und vier und sehtzich hueb zu Luetenwerd* ...); Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 52; Niederstätter, *Herrschaft Österreich*, str. 100–102; *Konrad IV. von Fohnsdorf-Praitenfurt* (<https://www.deutsche-biographie.de/gnd119444453.html#ndbcontent>, 9. 6. 2021).

⁶³ GZM II, št. 55; Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark VI*, str. 7.

kasneje je Valter s svojo ženo Gertrudo (sestro Alberta Viltuškega)⁶⁴ Ofonu Emmerberskemu prodal 52 kmetij.⁶⁵ V listini vovbrškega grofa Ulrika II. je spomladi 1278 pričal Konrad (III.) Ljutomerski,⁶⁶ kot kaže iz iste generacije kot Valter in najbrž njegov brat.⁶⁷

V naslednji generaciji se je kot mož z dobrimi političnimi zvezami izkazal Konrad IV., ki se je (v začetku 14. stoletja) nekaj časa pojavljal v zvezi s tedanjim štajerskim političnim vrhom. V admontski listini iz leta 1300 se je imenoval deželno knežji gorski mojster.⁶⁸ Bil je vpleten v fajdo (med Eberhardom s Prežina ter Konradom in Ulrikom s Safna) zaradi gradu Prežin.⁶⁹ V družbi štajerskega deželnega glavarja je pričal pri vojvodi Frideriku Lepem,⁷⁰ pa tudi pri svojih sorodnikih Plankenwarthskih⁷¹ in v listini radgonskega sodnika,⁷² najdemo pa ga tudi (ponovno skupaj s štajerskim deželnim glavarjem) med razsodniki družinskega spora med Wildonskimi in Bistriškimi.⁷³ Prav tako se pojavlja kot priča pri prodajah raznih kmetijskih površin.⁷⁴ Kot zadnjega izmed dokazov Konradovega pomembnega položaja v štajerski deželni politiki je treba navesti tudi dejstvo, da je bil maja 1313 med najpomembnejšimi štajerskimi plemiči (*barones*), ki so se zbrali v Klosterneuburgu ter prisegli zvestobo Frideriku Lepemu in njegovim potomcem.⁷⁵ Konrad je bil

sicer zadnji med 12 naštetimi, a kot kaže, eden najvplivnejših.

Aprila 1326 je bil Konrad IV. že pokojni (kasneje izvemo, da so ga pokopali v Reinu), saj je njegova žena Margareta omenjenemu samostanu za njegov dušni blagor darovala dve maki denarja.⁷⁶ Podobno je storila dobra tri leta kasneje.⁷⁷ V mesecih po moževi smrti Margareta Ljutomerskega gradu najbrž ni hotela dati iz rok, saj je (tedaj že kralj) Friderik Lepi (v daljšem, očitno oporočnem besedilu) med drugim naročal, da je treba glede gradu doseči dogovor (oziroma poravnavo) »z Ljutomersko« (... *mit der Lutenbergerinne umb das haus ze Lutenberg* ...).⁷⁸

Tudi Konrad (IV.) je morda imel brata Valterja (II.), a se v ohranjenih virih skoraj ne pojavlja. Zasedimo ga na kratko omenjenega le enkrat, leta 1307, ko sta se Ulrik (Emmerberski) z Marenberga in (njegov stric) Ulrik II. Žovneški poravnala glede gradu Lemberg pri Poljčanah (in drugih »ljudi in posesti, ki so spadale zraven«). Emmerberski je, kot je videti iz besedila, od strica dobil odškodnino tudi za to, kar je bilo s strani njegovega očeta kupljeno *von hern Walther von Lutenperch*.⁷⁹ Iz te omembe je danes nemogoče ugotoviti, kdaj je Valter Ljutomerski Ulrikovemu očetu (neimenovane) posesti prodal. Možno bi torej bilo, da se je to zgodilo mnogo let pred izdajo listine, da je šlo pri prodajalcu za Valterja I. (eno generacijo nazaj) in da Valter II. nikoli ni obstajal. Glede na majhno izpovedno vrednost dostopnih virov je slednjič nemogoče z gotovostjo zatrditi, za katerega Valterja gre.

V času po smrti Konrada IV. položaj prvotne Ljutomerske ministerialne rodbine ni več popolnoma jasen. Kos ima najbrž prav, ko domneva, da je bil omenjeni Konrad zadnji svojega rodu, oziroma da so štajerski vojvode po njegovi smrti na grad naselili druge gradiščane.⁸⁰ Pirchegger se v sorodstvena razmerja med Konradom in njegovimi nasledniki ne spušča.⁸¹ Glavno besedo je že v začetku leta 1328, kot kaže, imel mož po imenu Hartnid Majšperški, ki očitno ni bil Konradov potomec. Hartnida prvič srečamo v listini nekega Elbla (Albrehta) iz Ljutomera, ki je reinskemu samostanu prodajal vinograd na Ljutomerskem grajskem hribu. Ker izstavitelj ni imel pečata, je (med drugim) pečatil *her Hertneyd von Mansperch*

⁶⁴ Pri Gertrudi je šlo morda za eno izmed hčera Henrika II. Viltuškega in Gertrude Rogaške ter sestro Alberta II., Henrika III., Diemute in Kunigunde. V času obravnave rodbine Viltuških mi še ni bila znana in je posledično nisem vključil v viltuško genealoško preglednico (Bele, Viltuška veja, str. 15).

⁶⁵ GZM II, št. 60 (*Ich Gedrot vnd ich Walther von Lutenberch ... mit meines Wirtes insigel, hern Walthers von Lutenberch, mit meines prueders insigel Albrechtz von Wilthavsen ...*); Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 213.

⁶⁶ MDC V, št. 342 (... *dominus Chvnradius de Lutenberch* ...).

⁶⁷ Kovačič v zvezi z Valterjem in Konradom (III.) omenja tudi »strica Rudolfa«, o katerem pa v virih ne najdem sledi. Po Kovačiču povzema tudi Kos, Pirchegger pa Rudolfa ne omenja (Kovačič, *Ljutomer*, str. 185; Kos, *Vitez in grad*, str. 319; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 53).

⁶⁸ Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 53; Kovačič, *Ljutomer*, str. 185.

⁶⁹ CKL, št. 91–92; RHSt I, št. 311.

⁷⁰ RHSt I, št. 191.

⁷¹ RHSt I, št. 708.

⁷² RHSt I, št. 900.

⁷³ V tem primeru gre za Feistritz an der Ilz, dobrih 40 kilometrov vzhodno od Gradca. RHSt I, št. 925.

⁷⁴ RHSt II, št. 1349, 1360; Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark VI*, str. 211.

⁷⁵ Konec januarja 1314 se je vojvoda Friderik poročil s trinajstletno Izabelo (v Avstriji imenovano Elizabeta), hčerjo aragonskega kralja Jakoba II. Kralj Jakob si je želel, da bi bil njegov zet sam imetnik habsburških dežel, kar pa Friderik ni bil. Zato je moral od svojih mlajših bratov doseči odpoved tem deželam, pa tudi privolitev avstrijskih in štajerskih stanov, da bodo samo njega in njegove potomce sprejeli kot deželne gospode. Šlo je pač bolj za zadovoljitev aragonskega kralja in ne toliko za dejansko spremembo stanja v habsburških deželah. Že nekaj mesecev pred poroko so se v Dunajskem Novem mestu, kot kaže iz zgoraj omenjenega razloga, zbrali pooblaščenici raznih štajerskih mest in prisegli, da bodo v prihodnosti privrženi vojvodi Frideriku in njegovim potomcem, ki jih

bo imel s svojo špansko nevesto. Prav tako so obljubili, da bodo to prisego ponovili v dveh mesecih po njenem prihodu. Podobno listino so v istem času izdali tudi pomembnejši štajerski plemiči (in med njimi Konrad Ljutomerski), le da se je to zgodilo v Klosterneuburgu (RHSt I, št. 524, 527; Niederstätter, *Herrschaft Österreich*, str. 118; Kovačič, *Ljutomer*, str. 123).

⁷⁶ RHSt II, št. 1708; Mlinarič, *Cistercijska opatija Rein*, str. 169, 232; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 53.

⁷⁷ RHSt II, št. 2090.

⁷⁸ RHSt II, št. 1835.

⁷⁹ CKL, št. 76; GZM II, št. 116; Krones, *Die Freien von Saneck*, str. 51.

⁸⁰ Kos, *Vitez in grad*, str. 319.

⁸¹ Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 53.

... ze Lutenberch purgraf.⁸² Z istim naslovom najdemo Hartnida tudi naslednji mesec.⁸³ Zadnjič se v virih pojavi jeseni 1329, in sicer kot priča v listini (že zgoraj omenjene Konradove vdove Margarete) za reinški samostan.⁸⁴ Zatem je bil Hartnid kot Ljutomerski gradiščan morda zamenjan. Njegova zamenjava je bil morda neki *Jorg von Luettenwerg*, ki ga (brez naziva gradiščana) srečamo še isto leto. Tudi o njem ni mogoče reči nič natančnejšega.⁸⁵ Kako se je Hartnidova zgodba v Ljutomeru zaključila, iz virov ne izvemo.

Tudi Ljutomerski gradiščani iz kasnejših desetletij si najbrž niso bili v sorodu. Kot gradiščana in gorskega mojstra najdemo leta 1343 označenega nekega Eberharda Winterja.⁸⁶ Leta 1348 se omenja Ljutomerski gorski mojster Volfharda iz Hannaua, ki je sedem let zatem označen kot vojvodski dvorni mojster.⁸⁷ Ugibamo lahko, da je Volfhard do svoje funkcije v zvezi z Ljutomerom prišel zaradi daljnih sorodstvenih vezi s prvotno Ljutomersko ministerialno rodbino, a jasnih povezav v virih ponovno ni.

Trške pravice in okoliški vinogradi

Ljutomerskemu trgu so razni pripadniki habsburške dinastije v 14. stoletju (pa tudi kasneje) večkrat potrdili pravice. Leta 1342 je vojvoda Albreht II. »Ljutomerčanom podelil iste pravice, kot so jih imeli Radgončani«.⁸⁸ Čeprav je bila Radgona v tistem trenutku že mesto, Ljutomer mestnega statusa očitno ni dobil. V 14. in 15. stoletju se je namreč še vedno omenjal le kot trg. Prav tako je vprašljivo, ali so Ljutomerčani že leta 1342 dobili pravico voliti trškega sodnika in svet.⁸⁹ Pravice so Ljutomeru po Albrehtu potrjevali tudi njegovi nasledniki Rudolf IV. (leta 1360),⁹⁰ Al-

breht III. (1367),⁹¹ Viljem in Albreht IV. (1396), kralj (in kasnejši cesar) Friderik III. (1443) ter njegov sin Maksimilijan (1498), v novem veku pa vedno znova tudi njihovi številni nasledniki.⁹²

Konec aprila 1362 je nadvojvoda Rudolf IV. v Ljutomeru potrdil zvezo z bamberškim škofom Leopoldom, ki je bila nekaj dni pred tem že sklenjena v Radgoni.⁹³ Kontekst njene sklenitve je očitno treba iskati v Rudolfovih preteklih političnih pote-

Portret Rudolfa IV. s strani neznanega praškega ali Dunajskega mojstra. Danes ga hrani dunajski Dom Museum (Wikimedia Commons).

⁸² RHSSt II, št. 1886; Mlinarič, *Cistercijska opatija Rein*, str. 169, 232.

⁸³ RHSSt II, št. 1902 (... *her Hertneid von Mansperch cze den selben czeiten purchgraf cze Luetenberch auf dem bau s...*).

⁸⁴ Naj opozorimo, da je listina v drugem zvezku štajerskih regestov datirana v leto 1329. Mlinarič jo po drugi strani datira v leto 1331. Iz besed (*in dem ains myn dreyzikistem jar*) je mogoče zaključiti, da gre za eno leto pred tridesetim, tako da je prava letnica očitno res 1329. Gerhard Köbler, *Mittelhochdeutsches Wörterbuch* (<https://www.koeblergerhard.de/mhdwb-hin.html>, 21. 5. 2021); RHSSt II, št. 2090 (... *von Lutenberch der purkgraf her Hertneyd der Mansperger* ...); Mlinarič, *Cistercijska opatija Rein*, str. 169, 232.

⁸⁵ RHSSt II, št. 2028.

⁸⁶ Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark VI*, str. 298.

⁸⁷ Prav tam, str. 313 (... *der Bergmeister in Luttenberg Ritter Wolfhart Haunauer*...) in 332 (... *der herzogliche Hofmeister, Wolf von Hanau*...); Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 53.

⁸⁸ Steiermärkische Geschichtsblätter 2, str. 178, št. 39/1 – Luttenberg (*Wir Albrecht von gotes gnden hertzog ... ze Steyr ... wir vnsern purgern ze Lutenberch die gnad getan haben und tun auch, daz sie alle die recht haben sullen, die vnser burger ze Radkerspurch habent* ...).

⁸⁹ Otorepec, *Srednjeveški pečati*, str. 144.

⁹⁰ Steiermärkische Geschichtsblätter 3, str. 109–110, št. 58/2 – Luttenberg; Kovačič, *Ljutomer*, str. 229 (*Wir Rudolph von Gottes Gnaden Herzog ... zu Steye r... die Purgern von Luettenberg fur Vnss kbomen vnnd zaigten Vnss Vnnsers Lieben Herrn vnd Vatters sellig. Handtuest vmb Ihre Recht vnnd batten Vnss*

mit Vleiss ds Wier in die geruechten zu bestetten, vnnd zu Verneuern, als haben Wier gethan ...).

⁹¹ Steiermärkische Geschichtsblätter 5, str. 182, št. 86/3 – Luttenberg (*Wir Albrecht von gotes gnaden herczog ... ze Steyr ... daz vnser getrewn die Burger ze Luetenberg fuer vns chamen, vnd zaigten vns vnsern lieben brueders herczog Ruedolffs seligen hantuest, da mit er in ir reht bestett hett, die ir vnser lieber herr vnd vatter seliger, herczog Albrecht, geben hat, vnd paten vns vleizziglich, daz wir in die geruechten ze bestetten vnd zeuerneuen. Das haben wir getan* ...).

⁹² Mlinarič in Novak, *Trg Ljutomer*, Vitrine (1–3), stran brez številčne oznake; Ratiznojnič et al., *Ljutomer*, str. 3.

⁹³ MDC X, št. 597, 598 (*Wir Rudolff der Vierd, von gots gnaden erczherczog ... ze Steyr ... mit unserem insigel, der geben ist ze Lutemberg* ...).

zah. Nadvojvoda se je v preteklosti zapletal v spore z oglejskim patriarhom (po imenu Ludovico della Torre). Habsburške čete so julija 1361 vdrle v Furlanijo, Rudolf pa je mesec dni kasneje osebno vodil naslednji vojni pohod. Patriarh je moral kot ujetnik na Dunaj, kjer naj bi mu Rudolf IV. grozil in ga silil v priznanje raznih koncesij.⁹⁴ Po številnih zapletih je bil Rudolf – s strani trierskega nadškofa Boemunda, a očitno na pobudo cesarja Karla IV. – celo pozvan na zagovor v Nürnberg. V istem času je v odgovor na vse to dogajanje na vse strani sklepal zveze, med drugim z ogrskim kraljem Ludvikom I. Anžujskim, poljskim kraljem Kazimirjem III. ter škofoma v Passauu in Bambergu. V času sklenitve sporazuma z bamberskim škofom je bil Rudolf v Ljutomeru očitno ravno na poti k Ludviku.⁹⁵ Spor med Rudolfom in oglejskim patriarhom se je vlekel tudi v naslednjih letih, oba moža pa sta slednjič umrla konec julija 1365 – le nekaj dni narazen. Nov patriarh je konec maja 1366 z Rudolfovima bratoma sklenil premirje.⁹⁶

Kot smo nakazali že zgoraj, je bil velik del ljutomerskih prebivalcev poleg obrti in tovarništva – vsaj sodeč po virih – vpleten v pridelavo in prodajo vina. V okolici trga je bilo očitno več vinogradov visoke kakovosti.⁹⁷ Reinski samostan je, na primer, imel malo pred letom 1400 v Ljutomeru dve hiši, eno z zemljo, drugo pa s kletjo in prešo. Zunaj kraja je bilo v tistem trenutku reinskih tudi šest vinogradov, ki so bili očitno predvsem darovi ljutomerskih prebivalcev ali pa jih je samostan pridobil z nakupom.⁹⁸ V istem času (kakor tudi že dolgo pred tem) so vino iz ljutomerske okolice pili tudi na Koroškem. Celovski in velikovski sodnik (*Osvald* ter *Hanns der Heinwurger*) sta v prvi polovici leta 1391 namreč pisala, da so prebivalci njunih mest od nekdaj kupovali vino v okolici Radgone in Ljutomera oziroma »tam, kjer je bilo zanje najbolj primerno«. Prav tako so, kolikor so se spominjali, delali tudi njihovi predniki.⁹⁹

Tudi grajski grič je moral biti zasajen z vinogradi. Kot je bilo že omenjeno, je neki Elbl iz Ljutomera (morda tamkajšnji tržan) reinski cisterci prodajal vinograd na ljutomerskem grajskem hribu.¹⁰⁰ Iz leta 1363 se je ohranila darovnica ljutomerskega kramarja

Volfharda, ki je skupaj z ženo menihom poklonil dva vinograda. Medtem ko je bil eden v Nunki Grabi (dobre tri kilometre jugovzhodno od Ljutomera), je drugi (imenovan *der Saefnaer*) ležal na ljutomerskem grajskem hribu (*an dem Hausperg dacz Luetenberch*). Vinski pridelek sta dosmrtno sicer smela uživati darovalca.¹⁰¹

Zaključek

Ko se je v šestdesetih letih 14. stoletja – spričo boja za Tirolsko – finančno stanje habsburške dinastije začelo slabšati, je začela ta svoje težave reševati s podeljevanjem gradov in gospostev v zastavo. Tik pred smrtjo nadvojvode Rudolfa IV. tako zasledimo podatke,¹⁰² da je svojemu komorniku po imenu Janez *von Lozberg* (verjetno Lasberg v današnji Gornji Avstriji) zastavil ljutomerski grad.¹⁰³ Pred tem je Rudolf Janezu sicer podelil trdnjavo Trušnje, a jo je moral ta vrniti. V zameno je dobil ljutomerski grad.¹⁰⁴ Po Lasbergerjevi smrti (tik pred letom 1414) je vojvoda Ernest svojemu dvornemu maršalu Janezu Schweinpecku (in njegovim moškim potomcem) podelil grad in gospodstvo Ljutomer. To darovnico je (leta 1419) potrdil tudi njegov brat, vojvoda Friderik Tirolski. V posesti gradu je rodbina Schweinpeck ostala vse do leta 1498.¹⁰⁵

Po Janezovi smrti (okrog leta 1425) je tega nasledil sin Jurij. Ta se je v naslednjih letih z vojvodo Friderikom prepiral glede pobiranja gornine v ljutomerskih gorica. Spor se je očitno vlekel vse do leta 1437, ko je bilo Juriju odkazanih 279 sodov vina letno, vse do njegove smrti.¹⁰⁶ Jurija (ki je umrl leta 1449) je nasledil sin soimenjak, v naslednjih letih aktiven v boju proti Turkom. Umrli je kmalu po juliju 1478. Njegov edini sin Silvester je imel tri hčere. Po njegovi smrti je kralj Maksimilijan (sin zgoraj omenjenega cesarja Friderika III.) januarja 1498 grad podelil Jerneju Perneškemu.¹⁰⁷

Izvorna ljutomerska ministerialna rodbina se v slovenski zgodovinski spomin ni zapisala s kakim izjemnim dosežkom. Ostala je v povprečju in očitno le občasno sodelovala pri lokalnem političnem dogajanju. V začetku 14. stoletja se je z dobrimi političnimi zvezami in očitno večjo močjo sicer izkazal Konrad IV.,¹⁰⁸ a se je rod (nekje ob koncu prve četrtine sto-

⁹⁴ Niederstätter, *Herrschaft Österreich*, str. 158–159.

⁹⁵ Baum, *Rudolf IV. der Stifter*, str. 280–287, 381–382, 284, 392; Kovačič, *Ljutomer*, str. 122; Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark VI*, str. 359–360.

⁹⁶ Niederstätter, *Herrschaft Österreich*, str. 169, 173.

⁹⁷ Mlinarič in Novak, *Trg Ljutomer*, poglavje I., stran brez številčne oznake.

⁹⁸ Mlinarič, *Cistercijska opatija Rein*, str. 169–170.

⁹⁹ MDC X, št. 970, 971 (... *daz wir und alle unser vorfordern gedennenn und auch von alter herchomen ist, daz wir wein ge- fuert haben ... und haben die auch chaufft ze Luttenberg oder Rakaspurch oder wa uns daz allerfugleichist gewesen ist ...*); *DWDS Der deutsche Wortschatz von 1600 bis heute* (<https://www.dwds.de/>, 17. 6. 2021); *Gerhard Köbler, Mittelhochdeutsches Wörterbuch* (<https://www.koeblergerhard.de/mhdwb-hin.html>, 16. 6. 2021).

¹⁰⁰ RHSt II, št. 1886 (... *an dem Hausperch* ...).

¹⁰¹ Mlinarič, *Cistercijska opatija Rein*, str. 169, 233 (*Wolfhart der chramer datz Luetenberch* ...).

¹⁰² Kos, *Vitez in grad*, str. 319.

¹⁰³ Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 83, 344.

¹⁰⁴ MDC X, št. 663.

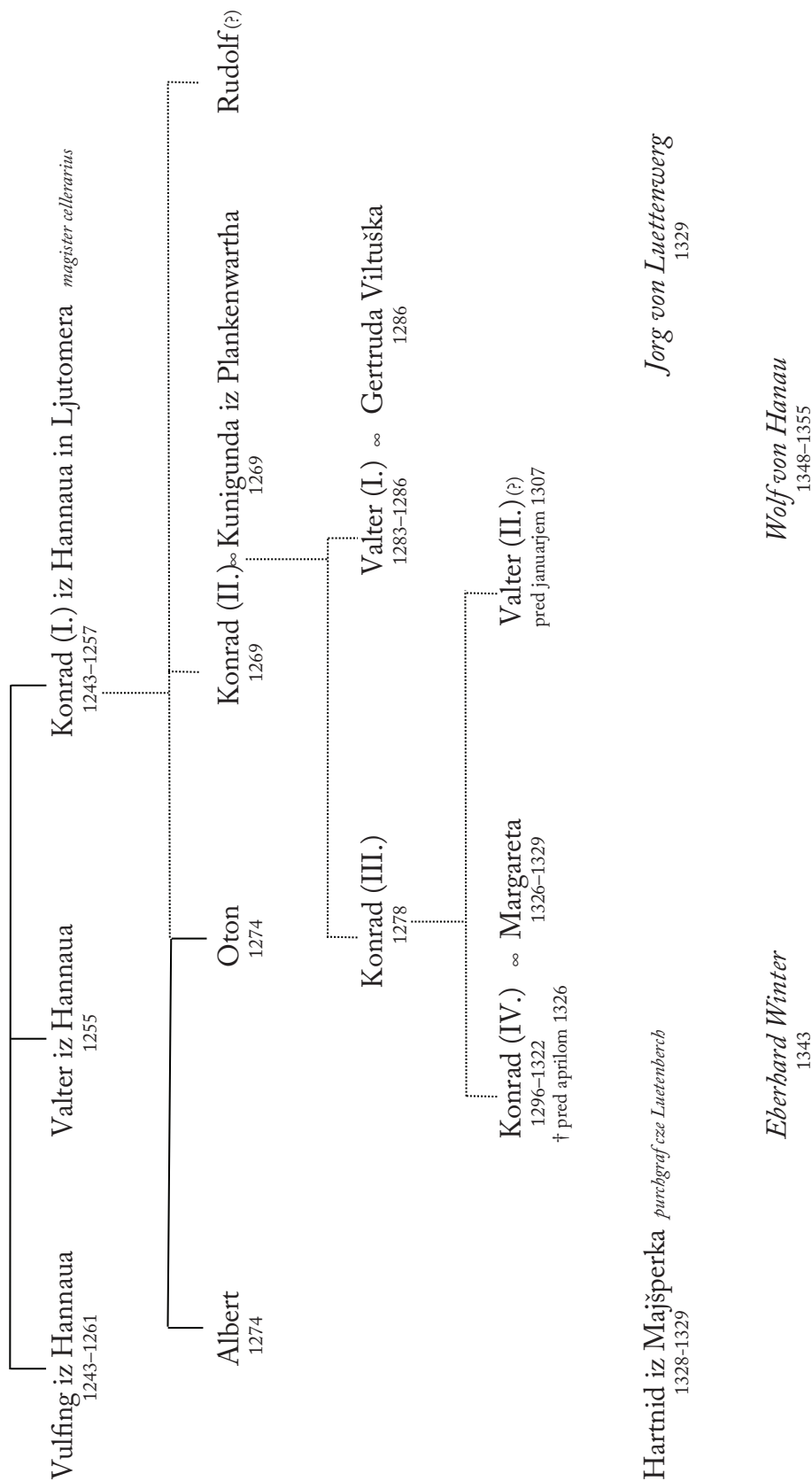
¹⁰⁵ Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 54.

¹⁰⁶ Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark VII*, str. 154, 216, 265.

¹⁰⁷ Omenjeni Jernej je bil iz zgornještajerskega kraja Pernegg an der Mur oziroma istoimenskega gradu. *Pernegg (Stmk) – Burgruine* (<http://www.burgen-austria.com/archive.php?id=1527>, 1. 6. 2021); Kovačič, *Ljutomer*, str. 187–188; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 71.

¹⁰⁸ CKL, št. 91–92; RHSt I, št. 311, 524.

POSKUS REKONSTRUKCIJE DRUŽINSKEGA DREVESA PRVOTNE RODBINE LJUTOMERSKIH

letja) z njim najbrž končal. V kasnejših desetletjih razni ljutomerski gradiščani nekaj časa niso osnovali trajnejše rodbine, medtem ko je v večjem delu 15. stoletja tam stolovala rodbina Schweinpeck.¹⁰⁹

Ljutomerski trg z okolico je imel vsaj v 14. stoletju sloves območja, od koder je izhajalo kvalitetno vino. Sicer ga niso izvažali v daljne kraje, očitno pa so ga poznali v širšem vzhodnoalpskem prostoru.¹¹⁰ V pridelavo in trgovino z vinom je bil očitno vključen precejšen del trškega prebivalstva. Kot tak je bil trg dovolj pomemben, da je že pred sredino 14. stoletja dobil potrjene pravice, kot jih je tedaj imela Radgona. Te so bile kasneje večkrat potrjene, do statusa mesta pa se Ljutomer v srednjem veku kljub vsemu nikoli ni dokopal.¹¹¹

VIRI IN LITERATURA

OBJAVLJENI VIRI

CKL – *Celjska knjiga listin I: listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1341*. Ur. Dušan Kos. Ljubljana, Celje: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Muzej novejša zgodovine, 1996.

Gesamturbare – *Die Landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter*. Ur. Alfons Dopsch. Wien, Leipzig: W. Braumüller, 1910.

Gradivo IV – *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku IV*. Ur. Franc Kos. Ljubljana: Leonova Družba, 1915.

Gradivo V – *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku V*. Ur. Franc in Milko Kos. Ljubljana: Leonova Družba, 1928.

Gradivo VI – *Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku 6/1*. Ur. France Baraga na podlagi gradiva Boža Otorepca. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAŽU, 2002.

GZM II – *Gradivo za zgodovino Maribora II*. Ur. Jože Mlinarič. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 1976.

MDC V – *Monumenta historica ducatus Carinthiae V*. Ur. Hermann Wiessner. Klagenfurt: Kleinmayr, 1956.

MDC VII – *Monumenta historica ducatus Carinthiae VII*. Ur. Hermann Wiessner. Klagenfurt: Kleinmayr, 1961.

MDC X – *Monumenta historica ducatus Carinthiae X*. Ur. Hermann Wiessner. Klagenfurt: Kleinmayr, 1968.

RHSt I – *Regesten des Herzogtums Steiermark, Erster Band, Quellen zur Geschichtlichen Landeskunde*

der Steiermark, 1308–1319. Ur. Hermann Wiesflecker, Annelies Redik. Graz: Selbstverlag der Historischen Landeskommission für Steiermark, 1976.

RHSt II – *Regesten des Herzogtums Steiermark, Zweiter Band, Quellen zur Geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, 1320–1330*. Ur. Reinhard Härtel, Annelies Redik. Graz: Historische Landeskommission für Steiermark, 2008.

Steiermärkische Geschichtsblätter 2 – *Steiermärkische Geschichtsblätter, II. Jahrgang, 3. Heft*. Ur. Joseph von Zahn. Graz: Druck und Verlag von Leykam-Josefsthal, 1881.

Steiermärkische Geschichtsblätter 3 – *Steiermärkische Geschichtsblätter, III. Jahrgang, 2. Heft*. Ur. Joseph von Zahn. Graz: Druck und Verlag von Leykam, 1882.

Steiermärkische Geschichtsblätter 5 – *Steiermärkische Geschichtsblätter, V. Jahrgang, 3. Heft*. Ur. Joseph von Zahn. Graz: Druck und Verlag von Leykam-Josefsthal, 1884.

SUB IV – *Salzburger Urkundenbuch. Bd. 4, Heft 1*. Ur. Franz Martin. Salzburg: Gesellschaft für Landeskunde, 1933.

UBSt I – *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark I*. Ur. Joseph von Zahn. Graz: Verlag des Historischen Vereines, 1875.

UBSt II – *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark II*. Ur. Joseph von Zahn. Graz: Verlag des Historischen Vereines, 1879.

UBSt III – *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark III*. Ur. Joseph von Zahn. Graz: Verlag des Historischen Vereines, 1903.

UBSt IV – *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark, Vierter Band: 1260–1276*. Ur. Heinrich Appelt, Gerhard Pferschy. Wien: Verlag Adolf Holzhausens Nachfolger, 1975.

Urbarji salzburske nadškofije – *Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Urbarji salzburske nadškofije*. Ur. Milko Kos. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti, 1939.

Vita Chunradi – *Vita Chunradi Archiepiscopi, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores 11*. Ur. Georg Heinrich Pertz. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1854.

LITERATURA

Baum, Wilhelm: *Rudolf IV. der Stifter: seine Welt und seine Zeit*. Graz, Wien, Köln: Verlag Styria, 1996.

Bele, Martin: Štajerske dvorne službe do leta 1311. *Studia Historica Slovenica* 21, 2021, št. 1, str. 11–39. DOI: <https://doi.org/10.32874/shs.2021-01>.

Bele, Martin: Viltuška veja gospodov Mariborskih. *Kronika* 68, 2020, št. 1, str. 5–18.

Dopsch, Heinz et al.: *Die Länder und das Reich; Der Ostalpenraum im Hochmittelalter*. Wien: Ueberreuter, 1999.

¹⁰⁹ Kovačič, *Ljutomer*, str. 187–188.

¹¹⁰ MDC X, št. 970–971.

¹¹¹ Otorepec, *Srednjeveški pečati*, str. 144; Mlinarič in Novak, *Trg Ljutomer*, Vitrine (1–7), stran brez številčne oznake.

- Golec, Boris: Hišna posest v trgu Ljutomer od njegovih začetkov do franciscejskega katastra. *Kronika* 70, 2022, št. 1 (Iz zgodovine Ljutomera), str. 561–610.
- Hajdinjak, Boris in Vidmar, Polona: *Gospodje Ptujski – srednjeveški vitezi, graditelji in meceni*. Ptuj: Pokrajinski muzej, 2009.
- Hajdinjak, Boris: Rajhenburški do začetka 15. stoletja. *Kronika* 61, 2013, št. 3 (Iz zgodovine gradu Rajhenburg), str. 713–750.
- Ilešič, Fran: Maribor in Ljutomer. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 17, 1922, št. 2, str. 76–89.
- Kos, Dušan: *Vitez in grad; vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005. DOI: <https://doi.org/10.3986/9616500821>
- Kosi, Miha: Dežela, ki je ni bilo: Posavinje med Kranjsko in Štajersko od 11. do 15. stoletja. *Studia Historica Slovenica* 8, 2008, št. 2–3, str. 527–546.
- Kosi, Miha: Visoki in pozni srednji vek (10.–15. stoletje). *Slovenski zgodovinski atlas* (ur. Drago Bajt in Marko Vidic). Ljubljana: Nova revija, 2011, str. 59–103.
- Kovačič, Fran: Doneski k starejši zgodovini Murskega polja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 15, 1919, št. 1/4, str. 23–85.
- Kovačič, Fran: *Ljutomer: zgodovina trga in sreza*. Maribor: Zgodovinsko društvo, 1926.
- Krones, Franz: *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*. Graz: Leuschner & Lubensky, 1883.
- Lackner, Christian: *Hof und Herrschaft: Rat, Kanzlei und Regierung der österreichischen Herzöge (1365–1406)*. Wien: Oldenburg, 2002.
- Lechner, Karl: *Die Babenberger; Markgrafen und Herzöge von Österreich*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 1994.
- Mlinarič, Jože in Novak, Miran: *Trg Ljutomer*. Maribor: Pokrajinski arhiv, 1986.
- Mlinarič, Jože: *Cistercijska opatija Rein in njena povezanost s slovensko zemljo: (13.–18. stoletje)*. Maribor: Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča, 2011.
- Muchar, Albert von: *Geschichte des Herzogthums Steiermark, Theil V*. Grätz: Damian und Sorge, 1850.
- Muchar, Albert von: *Geschichte des Herzogthums Steiermark, Theil VI*. Grätz: Damian und Sorge, 1859.
- Muchar, Albert von: *Geschichte des Herzogthums Steiermark, Theil VII*. Grätz: Damian und Sorge, 1864.
- Niederstätter, Alois: *Das Jahrhundert der Mitte: an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*. Wien: Ueberreuter, 1996.
- Niederstätter, Alois: *Die Herrschaft Österreich; Fürst und Land im Spätmittelalter*. Wien: Ueberreuter, 2001.
- Obersteiner, Jakob: *Die Bischöfe von Gurk: 1072–1822*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1969.
- Otorepec, Božo: *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1988.
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. München: Oldenbourg, 1962.
- Ratiznojnik, Anton et al.: *Ljutomer: 750 let prve omembe kraja: 1249–1999*. Ljutomer: Občina, 1999.
- Ravnikar, Tone: Maribor v 13. stoletju. 1. del: Plemstvo v Mariboru in njegovi okolici na prelomu 12. v 13. stoletje. *Studia Historica Slovenica* 20, 2020, št. 1, str. 41–66. DOI: <https://doi.org/10.32874/shs.2020-02>.
- Slekovec, Matej: Grad in graščina ljutomerska. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1, 1904, št. 2, str. 159–184.
- Snoj, Marko: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan; Založba ZRC, 2009.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji: druga knjiga: Med Prekmurjem in porečjem Dravinje. Občine: Gornja Radgona, Lenart, Lendava, Ljutomer, Murska Sobota, Ormož, Slovenska Bistrica, Slovenske Konjice*. Ljubljana: Založba Park, Znanstveni tisk Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, 1991.
- Štih, Peter: Salzburg na spodnještajerski Dravi in Savi v srednjem veku. *Varia, Razprave, Razred za zgodovinske in družbene vede* (ur. Peter Štih). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2014, str. 175–205.
- Štih, Peter: Salzburg, Ptuj in nastanek štajersko-madžarske meje v današnji Sloveniji. *Zgodovinski časopis* 50, 1996, št. 4, str. 535–544.

SPLETNE STRANI

DWDS *Der deutsche Wortschatz von 1600 bis heute*: <https://www.dwds.de/>

Gerhard Köbler, *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*: <https://www.koeblergerhard.de/mhdwbhin.html>

Konrad IV. von Fohnsdorf-Praitenfurt: <https://www.deutsche-biographie.de/gnd119444453.html#ndbcontent>

Pernegg (Stmk) – Burgruine <http://www.burgen-austria.com/archive.php?id=1527>

S U M M A R Y

Ljutomer in the Middle Ages

In 1242, the Archbishop of Salzburg enfeoffed Frederick II, Duke of Styria, with the settlement and the castle of Ljutomer. Whereas it is impossible to infer from sources when exactly the town and the castle passed into the possession of the Archdiocese of Salzburg, it seems safe to assume that it happened following the conclusion of peace between Salzburg and Hungary in 1131. After 1242, the authority over the settlement and the castle was wielded by respective Styrian dukes and the memory of the original Salzburg ownership seems to have completely faded in the fourteenth century. In the second half of the thirteenth century, the castle already served as the seat of the provincial princely ministeriales family, with its most prominent names Konrad and Walter. Because the family realized no notable political or military accomplishments for several decades, it is not included in Ottokar's Austrian Rhyme Chronicle (Ottokars Österreichische Reimchronik), the most important source for studying the history of the territory of the Eastern Alps in the second half of the thirteenth century.

In the first quarter of the fourteenth century, Konrad IV of Ljutomer became the first member of the family who rose to a high rank among members of the Styrian nobility. However, by April 1326, he had already been dead and buried in the Rein monastery, and the family seems to have become extinct. The castellans mentioned in connection with the Ljutomer Castle later in the fourteenth century were apparently not members of the same family, nor did they establish a solid family line. During a substantial part of the fifteenth century, the castle served as the seat of the Schweinpeck family, which lost control over Ljutomer shortly before the end of the century.

While enjoying market-town privileges at least from the 1260s onwards, the settlement of Ljutomer endeavoured unsuccessfully in the Middle Ages to also obtain town privileges. In 1342, it obtained the same privileges as Radgona. Over the following decades, the privileges were confirmed and extended by each successive Styrian duke. Archduke Rudolf IV made a short visit to Ljutomer in 1362. Already in the Middle Ages, a substantial part of the market-town economy rested on viticulture and wine trade in the nearby wine-growing hills, where monasteries, too, had their vineyards. The locally produced wine seems to have been highly valued and "since time immemorial", according to the data from the late fourteenth century, even exported to towns in the present-day Austrian Carinthia.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 332.21:929.7(497.412Ljutomer)"14/18"
DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.3.02>

Prejeto: 13. 9. 2022

Andrej Hozjanizr. prof. dr., Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor
E-pošta: andrej.hozjan@um.si

Posestne razmere na Ljutomerskem do razpusta zemljiških gospostev (1848)*

IZVLEČEK

Članek podaja pregled razvojne poti zemljiškega gospodstva Gornji Ljutomer od izteka srednjega veka do leta 1848, ko je bilo ukinjeno. Njegov prvotni prostorski obseg je neznan; ugibanje o njem je možno le na osnovi obsega tamkajšnjega deželjskega sodišča in obeh tamkajšnjih vikariatnih župnij s sedežema v Ljutomeru in Sv. Križu (Križevci). Na prehodu iz srednjega v zgodnji novi vek ga je takratni lastnik, deželni knez, izročil v last rodbini Schweinb(p)eck, tako da je postalo dedna zasebna last. V prispevku so opisane poglavitne faze prehajanja posameznih delov nekdanj enovitega gospodstva v roke posameznikov, članov plemiških rodbin, ki so jih imele skozi generacije.

KLJUČNE BESEDE

novi vek, gospodstvo Gornji Ljutomer, gospodstvo Branek, štajerske plemiške rodbine, zemljiška posest

ABSTRACT

LANDED PROPERTY CONDITIONS IN THE LJUTOMER AREA UNTIL THE ABOLITION OF SEIGNIORIES (1848)

The article presents an overview of the development path of the Upper Ljutomer seigniority between the end of the Middle Ages and its abolition in 1848. The original size of the seigniority remains unknown and can only be speculated on based on the scope of the provincial court Ljutomer and those of both local vicariate parishes seated in Ljutomer and Sv. Križ (Križevci), respectively. During the transition between the Middle Ages and the Early Modern Period, the then owner, provincial prince, granted the Ljutomer seigniority to the Schweinbeck (Schweinpeck) family and thus turned it into a private hereditary property. The article describes the main phases that individual parts of what was once a territorially uniform seigniority underwent, passing into the hands of individual members of noble families which then held them for generations.

KEY WORDS

Early Modern Period, Upper Ljutomer seigniority, Branek seigniority, Styrian noble families, landed property

* Objava je del raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med slovenskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim soseditvom*, št. P6 – 0138 (A). Financira ga Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Uvod

Celovita predstavitev posestnih razmer na Ljutomerskem skozi stoletja je prej nevhvaležno kot priporočljivo delo. Problematici so viri in njihove interpretacije v člankih in objavah iz 19. stoletja, na katerih je temeljilo delo dveh slovenskih raziskovalcev te tematike, Mateja Slekovca in Frana Kovačiča. Številne posestnike po nastanku starejšega gospostva Gornji Ljutomer (*Ober Luettenberg*, t. i. Dolnji grad) je mogoče na osnovi dosedanjih raziskav precej natančno opredeliti od druge tretjine 16. stoletja. Prav zavoljo njih in posledično izginulega – pravilneje od lastnikov na več strani raznesenega – gosposčinskega arhiva pa je količina informacij o zemljiški posesti, pripadajoči prvotnemu gospostvu, izjemno skromna. Ugotavljamo jo lahko le na osnovi poznosrednjeveškega obsega obeh vikariatnih župnij in z retrogradnimi posegi, na primer s pomočjo poteka meja gospostvu pripadajočega deželskosodnega okraja iz 18. stoletja ter z drugimi takratnimi viri.

Enako velja za elemente razvojne poti mlajšega bližnjega gospostva Branek (*Mallegg*, t. i. Gornji grad): posestnikom je mogoče z nekaj časovnimi luknjami slediti od 15. stoletja, medtem ko kaže z vedenjem o sami posesti bolj slabo. Njegov gosposčinski arhiv je najverjetneje vsaj delno odšel z odselitvijo lastnikov grofov Codroipo, kot je zapisal Kovačič, preostanek pa so ugonobili večkratni požari, ki dvorcu Branek niso prizanesli.

I. poglavje tvori obsežnejša analiza obdobja do prve polovice 16. stoletja, ki želi opozoriti na več vsebinskih slabosti v objavah obeh zgoraj omenjenih piscev predvsem o imetnikih oziroma lastnikih posesti. Sledita krajši pregledni oris novoveških lastnikov in razdelava posesti omenjenih gospostev oziroma imenj do leta 1848, urejena s pomočjo najnovejših dognanj in razdelave nekaj virov (to se nadaljuje tudi v II. in III. poglavju). Korak naprej v osvetlitvi naslovne teme je obsežneje zastavljena predstavitev vseh pomembnejših zemljiških posestnikov na širšem območju Ljutomera oziroma na Ljutomerskem, vendar ne le na območju nekdanjega enovitega gospostva, temveč na nekaj večjem. V IV. poglavju je tako zaobjeta vsa tista majhna in večja zemljiška posest, ki so jo zgodnjenovoveški posestniki na tem delčku dežele Štajerske hoteli imeti, jo zato kupovali in največkrat uredili v smislu gorskopravne posesti (vinogradov) v obliki posebnega/ih urada/ov z zanje zelo privlačnim označevalnikom »pri Ljutomeru« (*bei Luttenberg*). Dodano karto deželskosodnih okrajev Štajerske v dobi Marije Terezije je najverjetneje izdelal Hans Pirchegger, medtem ko je karto z vrisanim območjem deželskosodnega okraja Branek–Gornji Ljutomer iz druge polovice 18. stoletja prispeval avtor s pomočjo geografa prof. dr. Igorja Žiberne, kateremu se za to pomoč iskreno zahvaljuje.

Šele ob tem, doslej še neraziskanem dodatku se

bo bralec zavedel, kako dragoceno je bilo (je postalo!) tamkajšnje vinorodno področje za zgodnjenovoveške bogataše. Lokacijska oznaka »pri Ljutomeru« je bila magično privlačna, le izreči jo je bilo treba na pravem mestu. Tako je nastalo na desetine enot novoveške drobnejše in obsežnejše posesti v obliki uradov, gorskopravnih prihodkov iz gorninskih vinogradov in vinske desetine, vse vključeno v celo vrsto zemljiških gospostev s sedeži na Srednje-, Vzhodno- oziroma Gornještajerskem. Skozi stoletja je od tod prihajalo znamenito ljutomersko vino. Z njim so se posestniki postavljali pred gosti oziroma si poskušali izboljševati osebni ugled in družbeni prestiž.

Kdo ga je pridelal, jih običajno ni zanimalo. Naj bo ta razprava hkrati svojevrsten spomenik generacijam tamkajšnjih anonimnih, z vinogradniško tlako obremenjenih podložnih kmetov, vinogradniških težakov dninarjev, kajzarjev in viničarjev. Njihovi žulji, vzdih, solze, zgarana telesa, kri in sla po golem preživetju so bili nujna osnova kvalitetnega pridelka.

Do danes velja, da je najobsežnejši opis razvojne poti obeh največjih posestev prispeval Kovačič v svojem slabo stoletje starem obsežnem delu o Ljutomeru in okolici.¹ V njem je – v precejšnji meri dobesedno povzemajoč starejšo Slekovčovo objavo² in dodatno z neumornim brskanjem po takratni literaturi in njemu razpoložljivih virih predvsem v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu – podal veliko informacij. Nesmiselno jih je ponavljati v nedogled. Njihovo dejansko vrednost merimo s stopnjo zanesljivosti v dotakratnih objavah oziroma njegove interpretacije virov. Ob njegovih podatkih moramo biti pazljivi; že površno branje razkrije marsikak nenameren zdrs oziroma netočnost.³ Pregled skozi stoletja razvojne poti vsakega od gospostev si je Kovačič omisлил z navajanjem vseh lastnikov posesti. Na osnovi Slekovec–Kovačičevega dela so nato nastajali in nastajajo krajši in daljši povzemovalni pregledi preteklosti tako kraja Ljutomer kot tudi obeh gospostev v obliki krajših in daljših objav ter zaključnih del študentov.⁴ Bistveno

¹ Kovačič, *Ljutomer*, str. 184 in naprej.

² Slekovec, *Grad in graščina*, str. 159–184. Tozadevno zgodovinsko delo obeh avtorjev je odlično opisal Viktor Vrbnjak, prim. Vrbnjak, *Prispevek*, str. 196–199.

³ Primeri Kovačičevih očitnih in manj očitnih genealoških zdrsov: str. 206: Tomaž Ignacij st. baron Mauerburg naj bi leta 1686 tik pred smrtjo še odkupil in pridobil obe polovici posesti Cven. Že v naslednjem stavku pa sledi: »Umrli je v drugi polovici l. 1683 ...«. Na str. 189 je zapisal: »S svojo prvo soprogo Saro, roj. Petthe, sestro ormoškega graščaka Ladislava Petthe ... Ko je Sara dne 4. oktobra 1582 v Ljutomeru umrla ...«. Na str. 193 pa: »Oženil se je z bogato hčerjo barona Lukeža Szekelya, graščaka ormoškega, ...«. Dejansko je bila po Naschenwengu ta Sara, roj. Petthe ali Pethó pl. Hetes (in ne »de Gerse«, kot pravilno opozori omenjeni), sestra Emerika Pethó, Ladislavovega očeta, in torej Ladislavova (László, roj. 1564) teta. Ladislav Pethó pl. Hetes je resda postal ormoški graščak, a šele leta 1606 po izumrtju moških članov rodbine Székelyjev/Zeklov pl. Ormoških.

⁴ Skupna značilnost objavljenih razprav je objava v *Zgodovinskih listih*, ki izhajajo v Ljutomeru, in v drugih zbornikih.

krajši, a natančnejši pregled je prispeval Hans Pirchegger.⁵ Tudi o posameznih krajih širše okolice so razen običajnih kratkih pregledov nastali obsežnejši teksti, od katerih so nekateri vredni vse pozornosti.⁶ Od novejših publikacij je dragocen doslej najpopolnejši arhivski inventar urbarialnih in drugih zemljiškoposestnih virov, hranjenih v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu.⁷

Med najnovejšimi objavami raziskav je treba omeniti vsaj eno. Avstrijski genealog Hannes Peter Naschenweng je pred kratkim objavil »kompndij«, temeljno genealoško delo o štajerskih deželanskih plemiških rodbinah, ki pa je v knjižni izdaji v Sloveniji zelo težko dostopno.⁸ Dostopnejša je njegova elektronska izdaja na spletu, vendar ta vsakemu uporabniku sproža vprašanje, kako jo – oziroma množino tamkajšnjih informacij – ustrezno citirati. Izdaji namreč nista enakovredni: elektronska je bistveno obsežnejša, saj je bila oblikovno drugače postavljena in ima kljub odsotnosti številnih rodbinskih grbov kar 1667 »strani«, medtem ko knjižna izdaja obsega dva obširna zvezka na vsega 1051 straneh, tiskanih z drobnopisavo. Avtor se je odločil za navajanje obeh: po skrajšanem naslovu dela in zvezka (1–2) sledi navedba strani v knjigi, zatem pa v oglatem oklepaju še »strani« v elektronski izdaji.

Tako bo tu obsežneje predstavljen le razvojni lok lastnikov posesti do trenutka izumrtja rodbine Schweinpeck, za poznejšo dobo pa bodo povzeti le najpomembnejši elementi lastništva vseh omenjenih posesti in posebej prelomni trenutki sprememb oziroma zamenjav lastnikov. Razprava se izogne mnogim, v literaturi že obdelanim tako trajnejšim procesom kot tudi posameznim dogodkom v zvezi s temi posestmi, raznim lokalno pogojenim nesrečam, katastrofami oziroma nasilnim dejanjem, kot je bilo dogajanje okrog mejnih sporov tik ob Muri na štajerski strani s svojevoljnimi spremembami rečne struge, posledičnih poplav, ki so sprožile izginotje celih krajev, in končno nasilja v prvi tretjini 16. stoletja.⁹ Izogne se tudi vsem že znanim zgodnjenovoveškim vlogam in širšim družbenim funkcijam obeh posestnih sedežev, ki jih ni bilo malo. Kot primer lahko navedemo njuno funkcijo točk oziroma kresišč v obrambnem in

posebej alarmnem sistemu protiosmanske obrambe ob Muri v 16. stoletju, ki jo je opredelil V. Simoniti.¹⁰

I. Gospostvo Gornji Ljutomer do združitve z Braneikom v rokah edinega lastnika

Obdobje do razdelitve prvotne posesti na tri dele (prva polovica 16. stoletja)

Zgodnja doba matičnega ljutomerskega gospostva je podobna razvojni poti desetini spodnještajerskih zemljišč, ki so iz cerkvenih rok, v tem primeru salzburske nadškofije, v 13. in 14. stoletju prišla sprva v zajem ali zastavo in nato v trajno last vladarja, pozneje deželnega kneza Štajerske. Sledimo ji lahko, kot priča razprava Martina Beleta v tej publikaciji, od prve polovice 13. stoletja oziroma od prvih omemb tamkajšnjega gradu, sedeža poznejše osamosvojene posesti. Kolonizacija je tekla nemoteno, celo pospešeno, o čemer pričata podatka iz let 1277 in 1297 o takratnem obstoju vsaj 264 hub »na Ljutomerskem« (*in Lutenwerde*).¹¹ Do konca 13. stoletja je ljutomerski grad s širšo okolico prešel v vladarjeve roke in postal del njegovega večjega urada Radgona. Poimenovanje te okolice po osrednjem objektu je bilo logično in v tem času utečeno tudi drugod. Grad je upravljal v njem živeča in po njem poimenovana ministerialna rodbina, ki je v prvi polovici naslednjega stoletja izginila iz virov.

Že na tem mestu je treba vsaj približno definirati prvoten obseg ljutomerskega gospostva. Pri tem je lahko v pomoč poznani prvotni obseg vikariatnih duhovnij oziroma poznejših župnij sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru in sv. Križa v Križevcih (kraj nekdanj Sv. Križ), osnovanih v okviru pražupnije Radgona, katere najstarejše omembe so iz poznega 12. stoletja. Kovačič poroča o njunem natančnem ozemeljskem obsegu iz leta 1445, medtem ko Höfler tega ne omenja, navaja pa popis salzburskih prebend iz let 1455/56. Za ljutomerski vikariat je prvi navajal, da je vključeval takratna večja naselja Ljutomer, Radomerje, Radomerščak, Vogričevce, Branoslavce, Cezanjeve, Noršince, Babince, Gornje in Spodnje Krapje, Cven, Pristavo ter Stročjo vas. Leta 1782 pa so v župnijo ob že omenjenih krajih spadali Grad (zaselek tik pod gradom Gornji Ljutomer), Presika, Rinčetova graba, Nunska graba, Podgradje, Slamnjak, Gresovščak, Železne dveri, Cuber, Zerovinsčak, Desnjak, Kozarščak, Stara Cesta, Mekotnjak, Vidanovci in Spodnji Kamenščak z okolicami. To ozemlje je župnija ohranila neokrnjeno več stoletij, kar je pomenilo, da so bila tudi območja manjših krajev že v poznem srednjem veku vključena vanjo.¹²

Prim.: Janežič, Dolnji grad; Janežič, Grad Braneik; Donša, Dvorec Braneik; Novak, *Ljutomer*; Novak, *Elementi*.

⁵ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 52–55 – tudi za nadaljnje navajanje iz tega vsebinskega razdelka.

⁶ Primer nove študije o Bučevcih: Promitzer, »Bučevci krüh iz kajera jejo«. Primer najnovejšega članka o novoosnovani novoveški zemljiški posesti na obravnavanem območju – na Kogu: Luskovič, *Zemljiško imenje*.

⁷ *Die Urbare, urbarialen Aufzeichnungen und Grundbücher der Steiermark. Gesamtverzeichnis. Mit Ausschluss der Herrschaften und Gütern der ehemaligen Untersteiermark*, zv. 3/I: A–J, 3/II: K–R in 3/III: S–Z; *Namen- und Sachregister zu den Bänden 3/I–III (Die Urbare, zv. I., II., III., Namen- und Sachregister)*.

⁸ Naschenweng, *Der landständische Adel im Herzogtum Steiermark. Ein genealogisches Kompendium*.

⁹ Kovačič, *Slovenska Štajerska in Prekmurje*, str. 251–255.

¹⁰ Karta Seznam izstrelišč in kresišč po navedbah v tekstu na Kranjskem in Spodnjem Štajerskem ter pripadajoči tekst v: Simoniti, *Vojaska organizacija*, str. 173–174.

¹¹ Blaznik, *Historična topografija* I, str. 439.

¹² Kovačič, *Ljutomer*, str. 36–38; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 84.

Gospodstva in imenja na Ljutomerskem na prelomu iz srednjega v zgodnji novi vek (Pirchegger, Die Untersteiermark, karta v prilogi v zavihku na zadnji platnici – izsek: del karte s stanjem na območju med Muro in Dravo; https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Untersteiermark_Schema_der_Grenzen_und_Besitze.jpg).

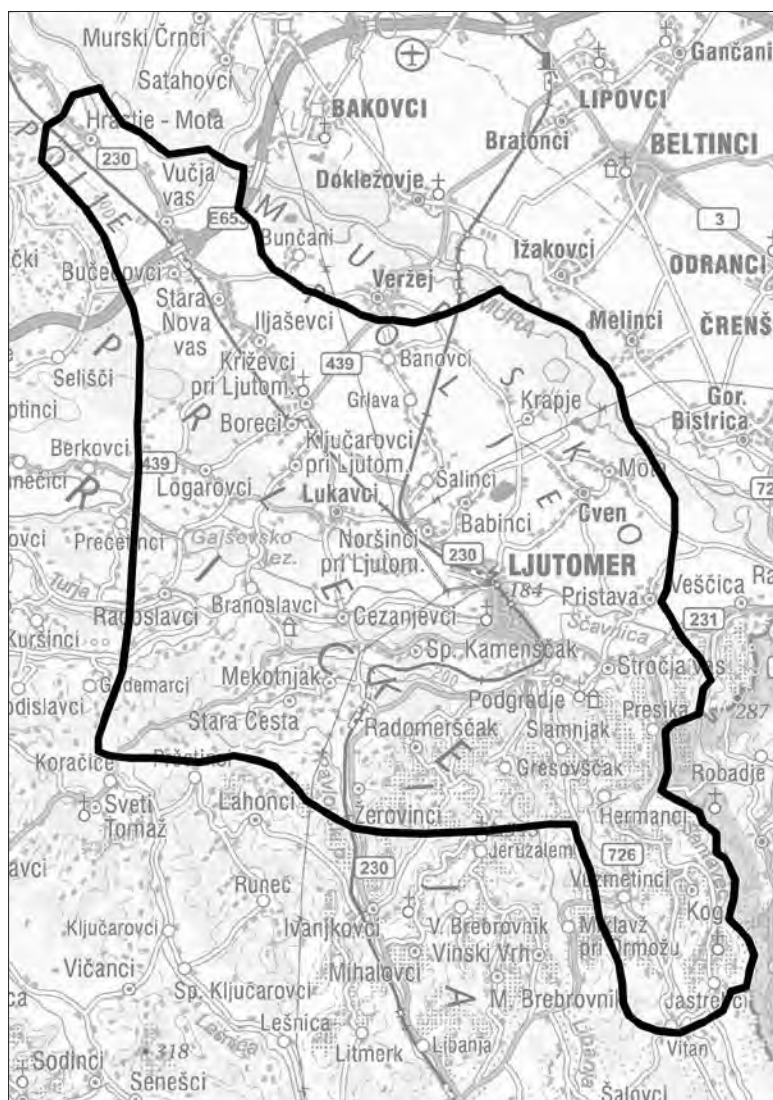
Svetokriževski vikariat pa je po Kovačiču takrat obsegal 21 krajev: Banovci, Boreci, Bučevci, Bunčani, Gajševci, Grabe pri Ljutomeru, Grlava, Hrastje, Iljaševci, Ključarovci pri Ljutomeru, Kokoriči, Krištanci, Sv. Križ (Križevci), Logarovci, Lukavci, Mota, Nova ves, Stara ves, Šalinci, Veržej in Vučja vas. Tudi ta obseg se do ustanovitve jožefinskega vikariata Veržej ni spreminjal.¹³

Nedvomno je bil opisan skupni obseg obeh vikariatov praktično enak celoti obsega prvotnega gospostva. Avtor tu ugiba, ali je bil ta obseg določen vsaj

do zgodnjega 14. stoletja, če ne že bistveno prej, med drugim zavoljo naraščajočih apetitov po manjših delih posesti, v tem primeru po tamkajšnjih potencialno vinorodnih legah. Ti apetiti so bili takrat že jasno razvidni, a jih je vladar še mogel nadzirati in zadovoljevati. Argumentov za takšno ugibanje sicer ni, lahko pa opozorimo na skorajda popolno ujemanje tega ozemlja z obsegom deželskosodnega okraja Gornji Ljutomer. Izkaže se, da se – razen na skrajnem jugovzhodu (Sv. Bolfenk na Kogu, Jastrepci) – opisani obseg obeh vikariatov in potemtakem tudi prvoten obseg gospostva v največji meri ujema s prvotnimi deželskosodnimi mejami.

O tamkajšnjem deželskosodnem okraju in sploh pravosodju je iz poznosrednjeveške dobe na razpolago le malo res zanesljivega. Celotno Ljutomersko

¹³ Kovačič, *Ljutomer*, str. 251–258. Opisnemu obsegu v celoti odgovarjajo izrisi območja gospostva Ljutomer v zadnjih stoletjih srednjega veka, kot jih podajajo najnovejše historične situacijske karte, prim. *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 74–75 in 88–89.

Izris meja deželskosodnega okraja Branek – Gornji Ljutomer, kot so bile zapisane leta 1771, na sodobni karti (priredila I. Žiberna in A. Hozjan).

meja je namreč nastal šele v drugi polovici 18. stoletja, ko so to deželsko sodišče še imenovali gornjeljutomersko, čeprav je bil njegov dejanski sedež takrat že lep čas preseljen na grad Branek. Karta deželskosodnih okrajev sredi tega stoletja jasno kaže, da sta takrat v tem okraju hkrati obstajala dva deželskosodna sedeža, znak zanju je izrisan ob obeh imenovanih gradovih.

Vendar je ta izris meje okraja nenatančen glede na konkretno zapisano razmejitevno črto.¹⁸ Risar jo je

gränitz), ki jo označujejo (državni) mejni kamni (v izvirniku *die marchsteine*) in nato potok Presika, ter mu sledi vse tja do Sv. Bolfenka (na Kogu); tu pa se obrne 'proti sončnemu zahodu' (na zahod), začeniši pri (vključenih) Jastrebcih (pod krajem!), gre prek Vodranskega vrha (med Jastrebcih in Vodranci) in Velikega Koga do vključno Hermancev in prek (tamkaj okoliških) vrhov (točk) Ilovski vrh (Ilovščak, *Tettenbengst*), Stara gora (*Altberg*, tik ob Hermancih), Strmec (*Stermitzberg*), Kumerska graba (del Slamnjaka), *Schwornitzberg* (?), Žerovinščak/Žerovinski vrh in pod Staro Cesto do in mimo (ne vključenega) 'Starega Sv. Tomaža' (naselje pri znani cerkvi); od tod pa (zavije navzgor proti severu) nad (vključenimi) Radoslavci in (v dolgi ravni črti) do in mimo (vključenih) Kokoričev in (vključenih) Bučecovcev znova na Vučjo vas. Tako ta okraj vključuje kraje: trg Ljutomer, Cezanjenci, Grabe pri Ljutomeru, Branoslavci, Radomerje in Radomerščak, Križevci, Ključarovci pri Ljutomeru, Cven, Mota, Stročja vas, Pristava, Banovci, Podgradje, Krišanci, Grlava, Babinci in Spodnje Krapje kot pripadajoče gospodstvu Branek; Noršinci kot del gospodstva Gornja Radgona grofa Stadla; Boreci/*Woretzendorf* pod gospodom Andrejem Praščičem; Iljaševci kot del gospodstva Negova; Stara vas pod grofom Kolonićem;

¹⁸ Mell in Pirchegger, *Steirische Gerichtsbeschreibungen*, str. 330: *Landgericht Ober-Luttenberg*, opis datiran z 20. julijem 1771. Navedba objave v celoti (avtorjev prevod z razlagalnimi dodatki): »Razmejitev deželskosodnega okraja gosposčine Gornji Ljutomer v Mariborski kresiji se pričinja pri Vučji vasi vključno s krajem, gre 'proti sončnemu vzhodu' (proti Muri) mimo Bunčanov in trga Veržej (ju ne vključuje), nato se spuсти prav do Mure in teče po njej do 'otočne meje' (*Insulaner-*

vsaj na njegovem južnem robu poenostavil in izrisal severneje, kot pravi opis, in tudi nenatančno. Šlo je za dokaj obsežno površino nad in pod spodnjim tokom reke Ščavnice, prostorsko umeščeno med enako obsežni oziroma še večji gospostvi Gornja Radgona in Ormož, ki je v visokem srednjem veku z najjužnejšim robom občutno segala čez nekdanjo razmejitev vladarjeve in še zmeraj salzburske posesti. Zelo verjetno je opisan obseg deželskosodnega okraja verno ustrežal prvotnemu obsegu gospostva in skratka odseval še poznosrednjeveško stanje. Vključeval je tudi celotno posest Branek, ki je vsaj do prve polovice 15. stoletja še niso dokončno izločili iz gosposčinskega okvira. Prav za čas nastanka navaja tudi posamezne kraje znotraj tega obsega, ki so takrat posestno že bili v okviru drugih gosposčin/imenj, v poznem srednjem veku pa so gotovo še pripadali Gornjemu Ljutomeru.

Če ne že prej, je bilo zgodnje 14. stoletje skrajni mejnik popolne in dokončne osamosvojitve gospostva od vladarjevega radgonskega urada. Grad Gornji Ljutomer se je hkrati že uvrstil med najpomembnejše grajske objekte na območju med Muro in Dravo. Vse stoletje so se informacije o tamkajšnjih posestnih spremembah množile, o čemer priča več strani navedb v *Historični topografiji*.¹⁹ V naslednjem stoletju jih je bilo še več. Poimenovanje oziroma lokalizacija posameznih drobnih posesti po Ljutomeru, »pri Ljutomeru« ali že omenjeno »na Ljutomerskem«, običajno vinogradov, ležečih tudi precej daleč od trga, je do konca 15. stoletja postalo že udomačeno, na kar sta Pirchegger in za njim Blaznik posebej opozorila.²⁰

Vse to kaže, kako intenzivno je lastnik – vladar – takrat že oddajal posamezne dele tamkajšnjega ozemlja, predvsem strelske dvorce, pa tudi druge posesti, v začasno oziroma dosmrtno imetništvo, kar je pozneje nemalokrat privedlo do spremembe lastništva in trajne izločitve iz gospostva. Vendar je treba pri vsaki takratni oddaji oziroma podelitvi upoštevati, kdo jo je opravil. Kaže, da so si člani vladarske rodbine Habsburžanov v 15. stoletju razdelili večje

kose zemlje in z njimi prosto razpolagali. Če sta na primer leta 1419 več podelitev listinsko skupaj potrdila avstrijska nadvojvoda brata Ernest in Friderik, je cela vrsta podelitev v naslednjih desetletjih prišla iz ločenih pisarn nadvojvodskih bratov – (kralja) Friderika in Albrehta –, ki nista bila v dobrih odnosih. Špekulativno bi bilo možno celo, da sta si z neustreznimi podelitvami namerno prizadevala drug drugega oslabilo položaj.

Tamkajšnja zemljišča in vinograde so pričele dobivati tudi takrat že uglednejše deželne posestne rodbine. Pred koncem 14. stoletja je imel tako Jurij pl. Herberstein v lasti med drugim vinograde pri Ljutomeru; Jakobu pl. Stubenbergu je bilo ob pogostih internih delitvah družinske posesti leta 1419 vnovič dodeljeno gospostvo s sedežem na gradu Gutenberg (nad Gradcem, občina Gutenberg-Stenzengreith), v njegovem okviru pa tudi nekaj vinogradov na Kogu in trije pri Ljutomeru. Leta 1443 je kralj Friderik bratoma Frideriku in Juriju Reisacherjema podelil v fevd grad Lichtenegg na Gornještajerskem (nad krajem St. Barbara im Mürztal) z gospostvom in vsemi pripadajočimi zemljišči ter prihodki. Med njimi je bila tudi posest pri Ljutomeru – najverjetneje strelskih dvorcev – v Noršincih in Stari Novi vasi. Hkrati jima je prav tisto leto dodelil v zajem še več tamkajšnjih posesti, na primer strelski dvor in osem hub v Šalincih, čeprav je prav to posest – med drugimi – le 13 let poprej dodelil članom rodbine Lukavskih. Po izumrtju Reisacherjev in dednih sporih so gospostvo Lichtenegg in s tem omenjeno posest na Ljutomerskem prevzeli njihovi dediči, bratje Stadlerji.²¹

Prav tako leta 1443 je bila s celo vrsto fevdnih dodelitev opravljena ena najobsežnejših vladarjevih izločitev zemljiške posesti iz okvira prvotnega obsega Ljutomerske gosposčine.²² Kovačič je kot fevdne prejemnike posesti oziroma tamkajšnjih strelskih dvorcev (s pripadajočo posestjo vred) navedel meščane Brucka na Muri in Gradca.²³ Enako velja za Pircheggerja.

V šestdesetih letih 14. stoletja je vladar prvič za-

Nova vas graških dominikancev; Bučecovci kot del gospostva Schachenthurn; Gornje Krapje pod grofom Ernovskim; Spodnje Krapje, polovica kraja pod grofom Purgstallom; Lukavci, Logarovci in Radoslavci v okviru imenja Lukavci kot deli gospostva Špilje (Spielfeld); in Vogričevci v okviru ustanove Neuberg [cistercijski samostan Neuberg a. d. Mürz na Gornjem Štajerskem].« Prim. tudi Kovačič, *Ljutomer*, str. 209–210.

¹⁹ Blaznik, *Historična topografija* I, str. 439 in naprej.

²⁰ Prav tam, str. 440–443. Opozorilo govori o udomačenosti dveh prostorskih pojmov različnega pomena – *Luten(m)berg* izključno le za trško naselje in *Luten(m)werd(e)* za ozemlje tako gradu kot širše okolice na dolnjem Murskem polju z dodatnim pojasnilom, da je bilo sprva mišljeno celotno Mursko polje, od začetka 15. stoletja pa le še njegov dolnji, ravninski del. V virih sta nastopala ločeno ali skupaj. Primer iz leta 1422: »... güter und gült in dem Lutemberde bey Lutemberg ...«. K temu je treba prišteti še naknadne popravke oziroma dodatke k I. zvezku glede obeh pojmov, prim. Blaznik, *Historična topografija* II, str. 575.

²¹ Pirchegger, *Landesfürst und Adel*, str. 18, 75–76, 155 in 178; Kovačič, Doneski, str. 34; Kovačič, *Ljutomer*, str. 186. O lastnikih omenjenega gradu Lichtenegg in pripadajoči tamkajšnji posesti še to: že leta 1320, veliko pred letom 1443, je dokazljivo imetništvo (ali že kar lastništvo?) petih hub v že omenjenih Jastrebcih in sedmih hub v Vodrancih (oba kraja danes ob državni meji severovzhodno od Ormoža), ki so jih takrat imeli *Nicolaus et alii pueri Vlrici de Liehtnekk* Prim. Blaznik, *Historična topografija* I, str. 479. Jastrebcji so, kot priča zapisana razmejitev deželskosodnega okraja iz 18. stoletja, morda spadali že v prvoten obseg gospostva Gornji Ljutomer ali pa so bili v deželsko sodišče dodani pozneje. Še sredi 15. stoletja je namreč imela v tem kraju posest tudi salzburska nadškofija. Prim. Kovačič, *Ljutomer*, prav tam. Omenja jih tudi pogodba o odstopu posesti med bratoma dvojčkoma Mauerburgoma iz leta 1686, o kateri v pričujoči publikaciji piše T. Markovič.

²² Izdanih vsaj osem le z letnico prepoznavnih podelitvenih listin. Blaznik, *Historična topografija* I, str. 441–443.

²³ Kovačič, *Ljutomer*, str. 186 in naprej.

stavil grad in gospostvo. V zgodnjem 15. stoletju (leta 1415 oziroma po drugih navedbah leta 1419) pa naj bi ga kot nagrado za zasluge daroval oziroma »izročil« ali »podelil« plemiču Janezu Schweinbecku,²⁴ svojemu zvestemu dvornemu maršalu, ki je najverjetneje izviral iz Zgornje Avstrije. Vendar pa se zdi ta Slekovec-Kovačičeva trditve o spremembi lastnine in torej o novem lastniku močno dvomljiva. Pirchegger je za isto dejanje zapisal izraz »... belehnte ... (1419)« in v pripadajočem citatu kot dokaz podal starejšo Hofrichterjevo objavo o vladarjevi podelitvi (*Belehnung*) baje že leta 1414, ki naj bi ji že naslednje leto sledila prodaja (*Verkauf*).²⁵ Da je to »podelitev« mogoče razumeti različno – drugače, kot jo je razumel Kovačič –, kaže primer zapisa I. Stoparja, ki je to dejanje označil kot »zajem«.²⁶

Dvom v gotovost glede spremembe lastništva oziroma razpolaganja z gospostvom avtor opira na več dejstev in ugotovitev:

Prvič: po pregledu zapisov pod lokacijo »Ljutomer« v *Historični topografiji* I ter po primerjavi s teksti Slekovca, Kovačiča in Pircheggerja je takoj opazno, da nekaterih virov oziroma listin v zvezi z gospostvom Ljutomer iz let 1414, 1415, 1419 (sicer ne z datumom 17. maj 1419 (!)), pa 1429, 1437 in drugih, še posebej vira, datiranega z 8. januarjem 1498, tu ni. Je za to morda krivo uničenje okrog 8000 listin iz Štajerskega deželnega arhiva, do poznega leta 1944 hranjenih v kletih gradu Straden na vzhodu dežele, ki jih je zalila poplava? Avtor teh virov ni osebno predelal, zato ne more podati dokončne jasne podobe o lastništvu gospostva do poznega 15. stoletja. Nedvomno pa je bilo gospostvo dobro stoletje navezano na rodbino Schweinbeck.

²⁴ Tako – o darovanju Ljutomera leta 1415 – vsaj trdi Kovačič, *Ljutomer*, str. 185 ter na več mestih, na podlagi Slekovečeve trditve in glede na zapise v starejših objavah. V resnici pa Kovačič ni vedel, kam naj uvrsti tega prvega »ljutomerskega« Schweinbecka. Že na str. 145 ga je namreč razglasil kar za takratnega trškega sodnika (»sodnik v Ljutomeru«). Ta oznaka pa bi bolj ustrezala statusu nosilca tamkajšnje krvnosodne pravice. V naslednjih vrsticah mu je dodal še »podelitev« gradu in gospostva leta 1419 iz rok nadvojvod bratov Ernesta in Friderika. Izpis rodbinskega priimka prevladuje v zgodnjeno-voveških virih; zgodnejši zapisni obliki sta bili *Schweinpeck* in *Schweinpöck* – obe se pojavljata tudi pozneje. S prepoznavanjem posamičnih članov štajerskega dela rodbine so še danes težave, saj spada med najmanj raziskane plemiške rodove na Štajerskem. Prim. Naschenweng, *Der landständische Adel* 2, str. 851 [1345], ki predvideva njihovo poreklo iz nekega drugega gornjeavstrijskega rodu (»Angeblich vom Stammhaus Schweinbach, Pfarre Gallneukirchen (OÖ), stammend«) in nadaljuje, da so »Besaßen in der Stmk. Luttenberg / Ljutomer. Erlöschten in der 1. Hälfte des 17. J. (?)«. Janez st. († 1425) in sin Jurij sta bila štajerska deželana, medtem ko je imel Peter Schweinbeck leta 1446 priznано deželanstvo na Kranjskem.

²⁵ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 54. Skliceval se je na delo J. C. Hofrichterja *Luttenberg in Untersteier*.

²⁶ Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 71: »Po Lasbergovi smrti sta 1415 avstrijska vojvoda Ernest in Friderik podelila grad in gosposčino Ljutomer v zajem Ernestovemu dvornemu maršalu ...«.

Drugič: kako je bilo z lastništvom in podeljevanjem večjega števila t. i. strelskih dvorcev vzdolž Mure s pripadajočo posestjo in raznih manjših posesti? Strelski dvorci so, kot mnogokje drugje, nastali tudi na ozemlju vikariatnih župnij sv. Križ (Križevci) in Ljutomer, oziroma tudi na prostoru pozneje zasnovanega prvotnega ljutomerskega gospostva, pa tudi zunaj okvira gosposčinske zemlje, in bili, enako kot celoten radgonski urad, ki je segal skorajda do Ščavnice, izvirno vladarjeva last. Ta jih je po dokončni opustitvi njihove primarne naloge pričel deliti sprva v zajem ali dedni fevd, nato pa že v last oziroma odkup. Kot prvi med slovenskimi pisci jim je večjo pozornost namenil Kovačič.²⁷ Nedvomno je roko tako nad njimi kot nad množino druge v virih omenjene drobne hubne ali vinogradniške posesti vseskozi držal in obdržal vladar. Na istočasne podelitve s strani več Habsburžanov je že bilo opozorjeno. Take in drugačne podelitve so se vrstile ves čas – do leta 1500 (in še pozneje) –, saj jim lahko sledimo v *Historični topografiji* I. To je lahko pomenilo le, da so bile številne te in druge oblike posesti ob strelskih dvorcih – enako kot ti sami – časovno že prej oziroma že dlje v preteklosti izločene iz gospostva. Ali pa je možno, da vladar gospostva v prvi polovici 15. stoletja ni podaril, temveč ga je dal Schweinbecku sprva v dosmrtni in nato dedni fevd ter si hkrati pridržal pravico do prostega razpolaganja z deli gospostva glede na specifično predvsem vinogradniških zemljišč (njihov pridelek)? Ta misel bi pač logično izključevala darovnico. Le tako si lahko pojasnimo nenehno naraščajočo količino tamkajšnjih vinogradniških in drugih zemljišč v rokah drugih trenutnih imetnikov ter že zgodnjeno-voveških lastnikov.

In tretjič: Kovačič je tudi v nadaljevanju predstavil po Slekovcu praktično dobesedno prepisano verzijo razvoja situacije z »lastništvom« gospostva v 15. in v prvi tretjini 16. stoletja – z dodanim novim zaključkom o Janezu Schweinbecku –, medtem ko je Pirchegger to kar izpustil. Takole pravita Slekovec in Kovačič, kar so povzeli tudi nekateri mlajši avtorji: Po dolgoletnih sporih Janezovega sina Jurija Schweinbecka z vladarjem je ta gospostvo prepustil Juriju v last. Po Jurijevi smrti in smrti njegovega istoimenskega sina Jurija je v Ljutomeru nastopil sin mlajšega Jurija Silvester Schweinbeck, poročen z Apolonijo Woytin z Ogrskega, ki je umrl leta 1497. Takrat so upravo gospostva prevzeli njegovi zeti, možje njegovih treh hčera. Kralj Maksimilijan pa jim je 8. januarja 1498 naznanil, da je grad, ki je po Silvestrovi smrti spet pripadel njemu, podelil »novemu oskrbniku« Jerneju Perneškemu. Ta se je takoj po podelitvi preselil na grad in tam v začetku 16. stoletja umrl brez moških potomcev. Za njim je grad za kratek čas upravljal neki Lamberg. Zaradi vztrajne-

²⁷ Kovačič, Doneski, str. 45–63; Kovačič, *Ljutomer*, str. 10–13 in na več mestih.

ga posredovanja nekaj vplivnih ljudi je novi deželni knez nadvojvoda Ferdinand leta 1521 grad dodelil Schweinbeckovim naslednikom oziroma Silvestrovim hčeram in njihovim soprogom. Silvestrov sin (!) Janez Schweinbeck je nato 5. februarja 1524 dobil Ljutomer in druge zajme svojih prednikov od vladarja Ferdinanda, česar pa njegov oče Silvester ni dobil; vendar je kmalu umrl brez potomcev, saj že kmalu zasledimo nove lastnike gradu.²⁸

Taka verzija je obveljala do nedavnega, saj je kljub kar nekaj očitnim nedoslednostim in luknjam nihče ni preverjal. Piscem v bran je treba dodati, da niso imeli na voljo več možnosti preveriti genealoških povezav omenjenih oseb. Avtor je trdno prepričan, da ne prvi ne drugi tamkajšnji Schweinbeck – Janez in Jurij st. – nista bila lastnika gospostva. Kovačič bi lahko to razbral iz izpisanega nagrobnega napisa slednjega, v katerem vitez Jurij nima nikakršne tovrstne oznake, ki bi jo v primeru lastništva imel.²⁹

Kritična točka celotne zgodbe o tej rodbini na Ljutomerskem in o vzpostavitvi na tri dele razdeljenega gospostva je tako čas od smrti Jurija st. Schweinbecka leta 1459 oziroma po Kovačiču in Naschenwengu že 1449. V tem času – nastop Jurija ml.³⁰ ter za njim njegovega sina in naslednika Silvestra – bi lahko vsaj zaslutili, da je gospostvo postalo njuna dedna last. Hkrati se takoj nujno zastavi vprašanje: Če je res tako, kaj je bilo potemtakem od prvotnega obsega gospostva sploh podarjeno? Že do srede 15. stoletja je vladar iz njega – ob mnogih podelitvah drobne posesti – fevdno in pozneje lastniško izločil vse zgodnjenovoveške, poleg Ljutomera večje znane okoliške posesti: Babinci, Branek, Cven, Lukavci in Noršinci. Kovačič še opozarja, da si je gospostvo nekaj od njih, delno vsaj v Babincih in Cvenu, do srede 16. stoletja ponovno pridobilo.³¹

Vendar se je vmes, v razdobju od začetka osemdesetih let do leta 1497, tu moralo nekaj zgoditi, o čemer pa dosegljivi viri za Ljutomersko molče. Kako bi lahko razjasnili tako vladarjev prevzem gospostva po Silvestrovi – ne smrti, temveč prej začasnem odhodu oziroma umiku, v deželnoknežjo last (ali pravilneje varstvo) ter podelitev v upravo Perneškemu in za njim Lambergu, kot tudi poznejši oziroma zakasneli

pojav Silvestrovih zetov, naslednikov na posesti, pa še morebitna prizadevanja druge linije Schweinbeckov za njeno pridobitev?

Ponuja se namreč še ena verzija zgodbe, ki pa je trenutno ne moremo opreti na konkretne listinske dokaze. Je le plod znanih posrednih dokazov, ugibanj in primerjave s hkratnimi dogajanjem v širši ljutomerski okolici. Potrditev te verzije bi/bo razvojni lok postavila v novi luči. Kot je znano, je prav tam in prav takrat vojaško deloval Jakob Székely (ponemčeno v Zekel) pl. Kövend, vojskovodja kralja Matije Korvina v času njegovih vojn s cesarjem Friderikom III. Zanj je osvojil vse tamkajšnje pomembnejše gradove in njim pripadajoče posesti: Gornjo Radgono, Negovo, Ljutomer, Ormož, Borl in Ptuj, torej pretežni del območja med Muro in Dravo razen Hrastovca in Maribora. Njegova vojska je semkaj zanesljivo vdrla prek Mure, verjetno tudi iz smeri gradu Dolnja Lendava, na katerem je nekaj let poprej kratek čas bival kralj osebno in je položaj na desnem bregu verjetno dodobra spoznal. Hkrati se je Korvin s tem pohodom hotel cesarju maščevati za nenaden uničevalni vdor in plenjenje cesarskih najemnikov prek Mure na območju dolnjega Prekmurja leta 1480. Madžari so se kmalu nato nedvomno polastili tudi najbližje Muri ležečega Gornjega Ljutomera in na njem zagospodarili.³²

To dejstvo, ki ga doslej v tem kontekstu ni bilo mogoče zaznati, sta posredno v zgodbo vpletla že Slekovec in po njem dobesedno Kovačič v opisu osebe in vloge Jerneja Perneškega.³³ Oba sta očitno vedela za madžarsko zavzetje, vendar ga nista zmogla projicirati v konkretno situacijo. In naprej: *Historična topografija* I kljub kar precej navedbam iz druge polovice 15. stoletja ne navaja nobenega vira za toponim *Luttenberg* med letoma 1490 in 1493 ter le en zapis za območje *Lutenwerd* med letoma 1469 in 1493.³⁴

Skratka: skoraj gotovo je, da so se bili takratni neznan posestniki oziroma lastniki gradu – najverjetnejši je takrat morda še nedoletni Silvester Schweinbeck s skrbniki – ob madžarskem vdoru in zasedbi prisiljeni umakniti na varno, verjetno k sorodnikom. Kmalu po Korvinovi smrti pa je madžarska zasedba opisanega območja doživela nepričakovan zasuk.³⁵ Jakob Székely (Zekel), takratni vojaški poveljnik in hkrati gospodar območja, ga je v celoti izročil cesarju in bil za to bogato nagraden. S tem je v Friderikove roke prišel tudi Ljutomer. Od tu pa je dogajanje v ob-

²⁸ Slekovec, Grad in graščina; Kovačič, *Ljutomer*, str. 187–188; Janežič, Dolnji grad.

²⁹ Kovačič, *Ljutomer*, str. 186–187. Še kuriozitet: Slekovicu je Kovačič, ob dobesednem prepisu iz njegove razprave, očital »krivo« branje letnice smrti Jurija st. iz tega zapisa (1459) in jo popravil v 1449, tudi na podlagi hkrati citiranega vira o takrat že umrlem očetu Janezu. Iz zapisa, ki ga je osebno preveril – to je očitno že iz drugačnega izpisa rimskih številk (!) –, pa je jasno razvidna letnica 1458 (?). Prim. Slekovec, Grad in graščina, str. 162. Tudi Naschenweng kot letnico smrti navaja 1449, prim. Naschenweng, *Der landständische Adel* 1, str. 370 [579].

³⁰ Jurij ml. naj bi bil po Schmutzu leta 1465 naveden kot »pl. Luttenberg« (!). Prim. Schmutz, *Historisch-topographisches Lexicon* 3, str. 540. Po Slekovicu naj bi umrl okrog leta 1480.

³¹ Prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 212.

³² Več o tem dogajanju prim. Hozjan, Zgodnjenovoveško Prekmurje, str. 19–20, in o Jakobu Székelyju (Zeklu) str. 32–33, op. 42. O nedvomni zasedbi gradu Gornji Ljutomer prim. karto Vojne kralja Matije Korvina s cesarjem Friderikom III. 1477–90 v *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 97.

³³ Slekovec je v op. zapisal: »... Oženjen je bil ... ter je bival mnogo let v Negovi, dokler ga ni leta 1487. iz tega mirnega zavetja pregnala ogrska sila. Prim. Slekovec, prav tam, str. 163 – op. na dnu strani, in Kovačič, *Ljutomer*, str. 188.

³⁴ Blaznik, *Historična topografija* I, str. 442, in II, str. 575.

³⁵ Prim. Hozjan, Vojak na krajini, str. 227–229.

stojećih virih zelo zamegljeno. Neznano je na primer, kdaj se je deželni knez Maksimilijan I. odločil gospostvo vnovič predati v roke Silvestru, ki pa še ni dopolnil ustrezne polnoletnosti (dopolnjeno 24. leto), prav tako ni jasno, ali je to res storil. Zato je tu po Zeklovi predaji vseh osvojenih posesti logično nastavljen omenjena upravnika. Zdi se, da je po vladarjevi volji kot lastnik zanesljivo nastopil prav Silvester. Neovrgljiv dokaz za to so poroke njegovih hčera z ugledneži, ki jih brez ustrezne količine njegove zemljiške posesti za njihove dote ne bi bilo.

Najprej pogledjmo vse znano o Silvestru Schweinbecku in njegovem potomstvu. Schmutz o njem zapiše, da naj bi živel še leta 1507. Slekovec ga je označil za edinega Jurijevega sina in zadnjega živečega Schweinbecka. To pa je Kovačič zavrgel, saj bi se mu sicer na tej točki nadaljevanje zgodbe z Janezom Schweinbeckom dokončno zamajalo. Kot kaže, se je Silvester rodil precej pred letom 1480 in je gotovo živel še v prvem desetletju 16. stoletja, kot je trdil Schmutz, saj v nasprotnem primeru ne bi mogel biti oče hčerke, rojene leta 1502. Že s tem preverjenim podatkom Slekovčeva in Kovačičeva verzija o Silvestrovi smrti pred januarjem 1498 pade. Gotovo je živel še nekaj let zatem, najverjetneje vsaj do leta 1521 ali še kako leto dlje. O njegovem razmerju do gospostva Ljutomer je znana le še Naschenwengova predikatna oznaka zanj: »zu Luttenberg«, ki pa mu jo je dodal na podlagi že znanih starejših objav. Isti predikat Naschenweng pripisuje tudi njegovim hčerkam ob njihovih porokah oziroma porokah njihovih otrok.

Številni Naschenwengovi podatki o članicah njegove ožje družine so ob možni novi razlagi rodbinskih razmer sprožili resen dvom v vse tovrstne Slekovčeve in Kovačičeve navedbe, hkrati pa tudi veliko zmedo. Kot prva je tu informacija o Silvestrovi sorodnici (teti ali morda starejši sestri Marjeti) in Magdaleni, rojeni okrog 1460–1465, ki je v zakonu z Wolfgangom Apfalterjem rodila hčer Amalijo. To so leta 1482 prvič poročili s Hartmannom pl. Holleneškim, gospodarjem Slovenskih Konjic in Majšperka, ter po njegovi smrti (1508) v drugo z Janezom pl. Helfenbergom, s katerim sta umrla istega dne, 28. novembra 1535, in so ju skupaj z njenim prvim možem pokopali pri ptujskih minoritih.³⁶ Novi so podatki o še več doslej neznanih Silvestrovih ženah, o verjetni drugi Uršuli in morda še tretji Evi Vogt pl. Wierand³⁷ (?) – omenjena Apolonija torej zagotovo ni bila edina. Naschenweng namreč ob prvi poroki Silvestrove hčerke Uršule (1502–1549) kot njeno mater navaja Uršulo, roj. Alapić (Allapy), kar je pomenilo, da se je že sam

povezal s to rodbino in ne šele s poroko hčerke, verjetno poimenovane po materi.³⁸ Slednje so okrog leta 1520 oziroma najpozneje do leta 1525 prvič poročili s Štajercem Krištofom Breunerjem pl. Stübingom (1495–1531). V drugo se je poročila v Straßgangu pri Gradcu pred 22. marcem 1534, in sicer prav tako s Štajercem Andrejem Rindscheitom pl. Friedbergom. Z obema je imela več otrok.

Silvester je po sorodnici Marjeti (ali Magdaleni) najverjetneje poimenoval svojo najstarejšo hčer Marjeto (verjetno med 1490 in 1500–1538) in jo neznankdaj poročil z veljakom iz znamenite hrvaške knežje rodbine, najverjetneje grofom Krištofom II. Frankopanom Tržačkim.³⁹ Slednji je s sinom Nikolajem in njegovimi potomci nadaljeval tržaško linijo Frankopanov – neznano pa ostaja, ali je bil ta Nikolaj iz zakona z Marjeto Schweinbeck oziroma ali je bila ta edina Krištofova žena.

Ime tretje Silvestrove hčerke Kovačiču ni bilo znano, Pircheggerju in drugim mlajšim piscem pa že: Barbara (pred 1500–med 1515 in 1520), ki so jo poročili s slavonskim plemičem madžarskega porekla Baltazarjem Alapićem pl. Velikokalniškim (med 1455 in 1465–1524).⁴⁰ Tudi pri tej Barbari pri Naschenwengu vlada zmeda – on je ne pozna in na njenem mestu večkrat navaja Evo (?).

Dve Silvestrovi soprogi – upoštevajoč ne prav veliko verjetnost Kovačičevega podatka o Apoloniji – sta prišli onstran državnih meja; dvomu o tretji ženi pa nujno sledi vprašanje o le treh odraslih hčerkah iz treh zakonov. Če sta bili poroki hčerk s štajerskimi plemiči običajni, sta poroki z ženinoma iz hrvaške sosesčine nakazovali željo Silvestrovega povezovanja z velikaši onstran državne meje. Pri tem je sledil tendencam čezmejnega poročanja, ki so se pojavile že v 14. stoletju in so bile tudi v širši sosesčini Ljutomera še kako prisotne. Opisani primeri ženitnih zvez takratnega novega gospodarja Ormoža in Borla Jakoba Székelyja in njegovih otrok so dovolj zgovorni. Poroke Silvestrovih hčera so v veliki meri narekovalе prihodnje lastništvo oziroma končno stopnjo posestne razgradnje gospostva Ljutomer.

³⁸ Prim. Naschenweng, *Der landständische Adel* 2, str. 772 [1214].

³⁹ Kovačič, *Ljutomer*, str. 188–189. Najnovejši hrvaški rodovnik rodbine ga navaja kot Krištof II. Tržački – predikat po utrdbi Tržac pri Cazinu v današnji BiH (oče Ivan/Anž VIII. Frankopan Tržački – Brinjski), roj. med 1460 in 1476, u. 1530. Tu je nujno dodati, da je Naschenweng njegovo rojstvo zmotno postavil šele v leto 1499 (?), prim. v nadaljnjem besedilu o Frankopanih. Hkrati ne sestavlja tega rodovnika ne Naschenweng ne poznata Marjetinega rodbinskega izvora. Prim. še https://hr.wikipedia.org/wiki/Obiteljsko_stablo_knezova_Frankopana.

⁴⁰ Kovačič, *Ljutomer*, str. 188; Janežič, *Dolnji grad*, str. 5–6; Blagec, Baltazar Alapić, str. 66. Tudi tu, kot v še nekaj najnovejših objavah, je izpis priimka Schweinbeck zgrešen: »Po drugi puta se oženio s Barbarom Swampek, porijeklom iz Ljutomera u Sloveniji ...«.

³⁶ Prim. Naschenweng, *Der landständische Adel* 1, str. 503 [794] in 551 [873].

³⁷ Prim. prav tam, str. 380 [595]. Ta Eva je močno dvomljiva, saj jo Naschenweng navaja kot Silvestrovo ženo in mater Marjete Schweinbeck, žene Jurija Frankopana Tržačkega, zato več o tem pri Frankopanih.

Zdaj v zgodbi nastopi še nedvomno zadnji z gospostvom neposredno povezani član rodbine, Janez. Bil je potomec bodisi Silvestra, kot sta trdila Kovačič in Pirchegger, bodisi nekoga od Silvestrovih prednikov oziroma katerega od sorodnikov iz druge rodbinske veje, kar ostaja neznano. Kovačič je Janeza že vključil, saj ga je spričo novih spoznanj moral. Pirchegger pa ga je v stavku z že citirano trditvijo o njegovi pridobitvi deželskosodne pravice zmotno označil za vnuka (»Enkel«) prvega prejemnika gospostva Janeza Schweinbecka – dejansko je bil oziroma bi lahko bil le njegov prapravnuk, vendar tega ne argumentira. Ta stavek pove vse o njegovem nadaljnjem lastniškem statusu do gospostva. Če ne vemo, čigav sin je bil, je nedvoumno, da je do lastništva Ljutomera prišel po sorodstveni zvezi s Silvestrom. Avtor se tu omejuje na to zvezo in mora hkrati nujno dopustiti možnost, da je bil Janez Schweinbeck Silvestrov sin, rojen najpozneje pred letom 1500. Jasno je vsaj to, da bo izvor tega drugega Janeza Schweinbecka in posledično njegovih zvez z Ljutomerom brez dodatnih genealoških raziskav težko razkriti – če bo to sploh mogoče. Kot takemu ali kot članu druge rodbinske linije mu je vladar po Silvestrovi smrti, leta 1521 ali malo pozneje, priznal pravico do pridobitve posesti v last. To je lahko Janez osebno prevzel šele okrog leta 1524, morda ob takrat ustrezni polnoletnosti, tj. ob dopolnjenem 24. letu.

Za vmesni čas je treba računati še na prizadevanja Silvestrovih hčerk oziroma zetov za izročitev po očetu dodeljenih dot v obliki posestnih deležev. V tem smislu bi bil delno logičen in razumljiv korak novega vladarja Štajerske, nadvojvode Ferdinanda, ki je oziroma naj bi takoj ob nastopu leta 1521, morda celo ob Uršulini poroki – medtem ko sta bili obe starejši sestrji že poročeni –, in ne glede na lastniško pravico Janeza Schweinbecka takrat razdelil gospostvo na tretjine v smislu pripadajočih dot ter jih podelil v dedno last uglednim zetom Alapiću, Frankopanu in Rindscheitu. Ta Slekovecva in Kovačičeva trditev pa stoji na zelo trhljih nogah že zavaljo neustreznih zetov: Rindscheit vsaj do leta 1533 ni bil poročen z Uršulo, zato bi na njegovem mestu moral biti Breuner. Morda je šlo le za zapis vladarjeve dobre volje o dodelitvi dot takoj po novici o morebitni Silvestrovi takratni smrti, ne pa že za njegovo konkretno odločitev. Razdelitev se ni udejanjila oziroma vsaj ne takoj; razlogi za tak razplet zaenkrat ostajajo neznani.

Leta 1524 je – kar je zatrdil že Kovačič – prišlo do vladarjeve izročitve tako gospostva kot tudi pripadajočega, vsaj pri Pircheggerju takrat prvič omenjenega deželskega sodišča Ljutomer Janezu Schweinbecku. Ta pa je kmalu zatem umrl, verjetno brez ustreznega dediča. O točnejšem času njegove smrti je morebiti pravo informacijo podal šele Naschenweng: 15. novembra 1527 je v Székesfehérvárju deželni knez Štajerske, kralj dežel svetovavlavske krone in pravkar tam novookronani svetoštefanski kralj Ferdinand svojemu

zvestemu deželanu, takrat že tudi svetovalcu, kreditorju in pozneje nedvomno najbogatejšemu Štajercu tistega časa Hansu Hoffmanu podelil v fevd gorninske prihodke (gornine) in desetino »pri Ljutomeru«, ki so »po izumrtju [ljutomerskih] Schweinbeckov znova pripadli« vladarju. Podelitev je nedvoumna, saj jo je kralj čez štiri leta z listino, izdano 18. junija 1531 v Pragi, obnovil oziroma še izboljšal v Hoffmannovo korist: že podeljene gorskopravne prihodke in desetino »pri Ljutomeru« mu je izročil v dedni deželno knežji fevd, kar izpričuje še drug sočasen vir.⁴¹ Šlo je za prihodke v goricaš Stročja vas in Nunska graba, kar je Hoffman upravno vključil v gospostvo Grünbüchl. V njem so ostali še v naslednjih generacijah in so jih temu ustrezno vnašali v tamkajšnje vire.⁴²

Potemtakem je Janez Schweinbeck umrl najpozneje do oktobra 1527 in ne šele, kot piše Pirchegger, »kurz vor 1540«. A tudi ta Pircheggerjeva trditev bi lahko bila pravilna! Po spisku »živečega plemstva dežele Štajerske« iz okoli 1540, ki ga je v poznem 19. stoletju objavil J. Zahn in ga je v svoj kompendij dodal Naschenweng, sta bila takrat navzoča kar dva Schweinbecka, Janez in Jurij, vendar je neznano, iz katere rodbinske linije.⁴³ Konkretnih podatkov o njem oziroma o njegovem družinskem stanju (poroka/e, otroci) pa tudi on ne navaja. Janezova dejanska smrt bo ostala uganka, pa tudi to, ali je bil poročen in imel otroke ali ne, saj bo v nadaljevanju opisana tudi ta možnost. Šele njegova smrt, kadar koli je že do nje prišlo, je omogočila omenjeno dokončno razdelitev gospostva Silvestrovim hčerkam in zetom. Neznani pa ostaja zadnji Schweinbeck, omenjen v zgodbi rodbine v Ljutomeru – Adam. Ta naj bi po Schmutzu umrl leta 1555 in bil pokopan prav tu,⁴⁴ a je to ustrezno zanikal že Slekovec. Rodbina pa z Janezom ni izumrla v celoti; vsaj ena (ali več) sorodna linija je živila še celotno 16. stoletje z vsaj dvema Krištofoma.⁴⁵

⁴¹ Naschenweng, Wann erlosch das Geschlecht, str. 147: »Lehensbrief ... über Bergrechte u. Zehente zu Luttenberg, die nach dem Aussterben der Schweinbeck zurückgefallen sind.«, in prav tam, str. 149: »... K.(önig) Ferdinand I. wandelt Hans Hoffman die ihm ddo. 1527 XI 15 Stuhlweißenburg verliehenen Lehenstücke in Erblehen um«. Prim. tudi Zadravec, Zastave in prodaje, str. 116. Kot zanimivost naj dodamo, da slednji vir – kot običajno pri vseh drugih zapisih o vladarjevih podelitvah v tamkajšnjih krajih, gradovih itd. – v tem primeru ne navaja, na katerem konkretnem prostoru so oboje pobirali: na gospostvu, deželskem sodišču ali uradu Ljutomer, kot je drugod navedeno za sosednjo Gornjo Radgono: *Rakberspurz schlos sambt dem ambt vnnd lanndgericht*, gl. prav tam, str. 114.

⁴² Prim. *Die Urbare*, zv. 3/I, št. 417, str. 463–464: Grünbüchl, Herrschaft – o podelitvi v dedni fevd leta 1531.

⁴³ Prim. Naschenweng, *Der landständische Adel* 2, str. 1028 [1626]: Schweinbeck/Schweinböck, Hans, Jörg.

⁴⁴ Schmutz, *Historisch-topographisches Lexicon* 3, str. 541. Ta Adam pa kljub svoji vsaj posmrtni prisotnosti nima nikakršne vloge pri lastnini oziroma posesti gospostva – kot takega ga ne omenja nihče.

⁴⁵ Prim. imenska gesla o Schweinb(p)eckih v *Die Urbare, Namen- und Sachregister zu den Bänden 3/I–III*, str. 358: Schweinbeckh, in drugod, kot tudi pri Naschenwengu na več mestih z imenom Krištof Schweinbeck.

Še nadaljevanje v zvezi s Hoffmanom: ta si je nedovisno od dobljenih deželnoknežjih ljutomerskih fevdnih koristi znal pridobiti še več prihodkov v širši ljutomersko-radgonski okolici. Po hčerkah Matije Perneškega, ki je leta 1507 od salzburške nadškofije fevdno pridobil pravico do vinske in žitne desetine na zemljiščih gospostev Radgona in Lipnica, je lahko po volji nadškofa Mihaela leta 1557 prevzel prav te. V letih 1562, 1565 in 1598 so nadškofje to pravico potrdili še njegovim dedičem in naslednikom (baroni Janez Friderik, Adam, Ferdinand ter njegovi nečaki Janez Friderik, Bolfenk Boštjan in Ferdinand).⁴⁶

Lastniki delov gospostva od leta 1528 do nastopa rodbine Codroipo v 18. stoletju

Predhodna razprava je na podlagi dosedanjih objav lastništvo Dolnjega ljutomerskega gradu osvetlila do leta 1527. Osnovni pregled zgodnjenovoveških lastnikov se zato pričinja na tej točki. Vnovič pa se zastavlja vprašanje: Kaj konkretno so Silvestrovi zeti oziroma njihovi dediči še dobili? Kot zapisano, so bili iz prvotne posesti dotlej že izločeni manjši posestni sedeži Babinci, Branek, Cven, Lukavci in Noršinci, katerih prvotni obseg lahko le slutimo.

Pirchegger je zapisal, da so si upravičenci do dote najpozneje do leta 1540 že razdelili ljutomersko posest: to so bili Marjeta, vdova po Kristofu Frankopanu, ki je umrla že leta 1538, sestra Uršula, takrat že poročena Rindscheit, in Janez (Ivan) Alapić. Podal je tudi podatek o višini leta 1542 dobljene skupne vsote njihovih prijav v okviru prvotne imenjske cennitve: 4462 funtov. Vsota je obsegala grad s 500 funti in gotovo še druge večje nepremičnine, deželso sodišče in celoten trg s prebivalci, medtem ko je bilo podložno prebivalstvo popisano na 196 kmetijah v 15 krajih. Za zaključno fazo razdelitve pa je bistvena listina z dne 28. julija 1546, s katero je deželni knez in kralj Ferdinand I. po letih preprirov med dediči in zavlačevanj potrdil obseg oziroma višino posestnih dot vsem takratnim upravičencem, razen že prej potrjene in dobljene Uršuline dote za prvo poroko z Breunerjem. Omenjena listina je pomembna tudi zato, ker so z njo Rindscheiti in Alapići ter njihovi dediči oziroma nasledniki med drugim pridobili pravico do plemiškega predikata »pl. Ljutomerski«, kar je nedvoumno pričalo o njihovih posestnih oziroma solastniških pravicah. Oboji so dobili skupno največji del »kolača«.

Breunerji

Kovačič te rodbine sploh ne omenja razen na enem samem mestu, pri Uršulini prvi poroki. Kot časovno prvo znano dokončno posestno odtujitev v smislu Schweinbeckove dote avtor označuje prav

Uršulino doto na osnovi poroke s štajerskim deželanom Kristofom Breunerjem (Breiner, Breunner, tudi Preiner, Prewner, Preuner), ki je poleg Stübinga imel v lasti gospostvo Fladnitz. Bil je sin prvorojenec Friderika I. Breunerja (pred 1465–1510), gospodarja Stübinga (danes Kleinstübing), ustanovitelja štajerske linije Breunerjev. Leta 1476 so si bratje Jurij, Bernard in Friderik Breuner po desetletnih razprtijah le razdelili dediščino po umrlem očetu Janezu (1425–1466). Friderik je v zakonu z Marjeto Rauber imel ob Kristofu še sina Filipa, oba začetnika odtlej dveh rodbinskih linij – avstrijske (Filip) in štajerske (Kristof).⁴⁷ Kristof je razmeroma zgodaj umrl (1531), pa vendar imel z Uršulo več otrok: sinove Karla Gašperja, Filipa, Jurija in Baltazarja – vsi so bili leta 1550 povzdignjeni v baronski stan – in vsaj še hčerko Ano.⁴⁸

Rodbina pred poroko Kristofa in Uršule na Ljutomerskem posestno ni bila prisotna. Kristofu oziroma, bolje, skrbnikom njegovih še nedoletnih sinov je uspelo celotno ljutomersko doto upravno vključiti v matično gospostvo Stübing. Po očetovi smrti so podedovali tudi to zemljiško posest in jo v imenjski cennitvi leta 1542 ter v popravkih leta 1543 že podrobno napovedali kot samostojen delež »gradu in gospostva Ljutomer«. Kot tako so jo navedli tudi v napovedi dimnine v letih 1572/1573. Šlo je za hubno oziroma urbarialno posest na območju prvotnega gospostva in raztreseno še drugod ter za gorskopravno posest med Veliko Nedeljo in Ljutomerom (Libanjski vrh, Slančja ves in do Gornjega Brebrovnika) v skupni vrednosti 60 imenjskih funtov (im. f.) 7 šilingov 25 denaričev. Zanje so dali izpisati poseben register. Vprašljivo je, ali so ohranjeni vsi drobni zveščiči z napovedmi, zato so tu predstavljeni podatki edini iz dosegljivih virov.

Napoved dedičev Friderika Breunerja leta 1542 v okviru gospostva Stübing je obsegala naslednjo hubno posest: podložnike v Ključarovcih nad Ormožem (*Zw Khellerstarff vnnder frýdaww gelegen*) – 23 kmetij, ob Dravi v Obrežu, Šalovcih in v *Selleniz Darff* (?) – 17 kmetij, v krajih Formin, Dornava, Spuhlja – tu »dvori« (dvojna vrednost cele kmetije) in oštati, takrat že v zakupu več ptujskih meščanov; in gorskopravno

⁴⁶ Prim. Naschenweng, Wann erlosch das Geschlecht, str. 154–155 in 159.

⁴⁷ Novejša nemška genealoška preglednica zvezo Kristofa in Uršule navaja kot: prvorojenec Kristof Breuner pl. Stübing, poročen z Uršulo pl. Schweinbeck-Luttenberg (1502–1549). Prim.: <https://de.wikipedia.org/wiki/Breuner>. Druga preglednica pa izpostavlja druge podatke oziroma omenja še enega istočasno živečega Breunerja (!): Christoph Breuner (1495–1559), sin Friedricha B. (1460–?). Prim.: <https://kaiserhof.geschichte.lmu.de/10442>. Naschenweng pa ne navaja njihovih genealoških podatkov, temveč ponudi le ustrezno literaturo, prim. Naschenweng, *Der landständische Adel* 1, str. 115–116 [172–173]. Nikjer v virih oziroma razpoložljivi literaturi ni mogoče zaslediti njihovega plemiškega predikata »pl. Ljutomer«. Sklep: niso ga pridobili ne leta 1546 ne pozneje.

⁴⁸ Za to Ano, poročeno leta 1544 s Kristofom pl. Kainachom, prim. Naschenweng, *Der landständische Adel* 1, str. 139 [206].

posest: 31 vinogradov, ki so jih Breunerji imeli med (Veliko) »Sveto« Nedeljo in Ljutomerom na »vrhovih« (vinogradniških legah): Libanja (7 vinogradov), Žerovinščak oziroma Žerovinski vrh (*Kbraunaw Berg*) (15), Lunovec (5) in Gornji Brebrovnik (4), ter še sedem »dninarjev«.

Napoved Jurija Breunerja: podložniki v krajih Ključarovci pri Ljutomeru (11 kmetij), Spodnje Krapje (10), Cven (vsaj 1); za celo vrsto nadaljnjih kmetij pa krajevnih oznak ni (!). Hkrati je bilo njegovih še okoli 75 gorskopравnih sogornikov, znova nelociranih.

Vladarjevi uradniki po pregledu dobljenih najav tisto leto niso bili zadovoljni z rezultati, zato je bilo treba leto zatem oddati dodatno napoved.

Napoved dedičev Friderika Breunerja leta 1543: natančno so morali navesti gorskopравne prihodke »pri Ljutomeru« na Žerovinščaku, Libanjskem vrhu, Lunovcu in Gornjem Brebrovniku v obsegu 60 veder. Činžni mošt so pobirali v Zg. in Sp. Ključarovcih »blizu Ormoža« v obsegu 42 štrtinov. Dva dominikalna vinograda pa so imeli pri Ključarovcih pri Ljutomeru.⁴⁹

Krištofov prvorojenec Karel Gašper baron Breuner, gospodar Stübinga in Fladnitza (1530–1570), poročen z Eleonoro pl. Villingen-Schoenenberg-Seifriedsberg (1540–1603), je podedoval največji del Ljutomerske dote. Pircheggerjeva trditev, da mu je deželni knez prav tisto leto (morda tik pred smrtjo) podelil gospostvo Ljutomer hkrati z deželskim sodiščem, ni logična.⁵⁰ Njegovi dediči so v dimnini 1572/1573 med drugim zajeli njegov delež gradu in gospostva Ljutomer. V zvežcih z napovedmi dimnine Breunerjev so bile informacije in številčni kazalci njihove tamkajšnje posesti še konkretnješi.⁵¹

Napoved dimnine dedičev Karla Gašperja in Friderika Breunerja 1572: očitno so si prejemniki Schweinbeckovih dot razdelili celo sam objekt grad Gornji Ljutomer, saj so mu pripadali obdavnici »trije dimniki«. Prijava je navajala še davek za dve viničarski hišici in eno kajžo ter za hubne podložnike: 51 celih kmetij, pet polkmetij in 15 kajž, vendar vse ne lokalizirano.

Posebej je napoved oddal tudi Friderik Breuner za svoje urade – med njimi urad Šalovci: za tamkajšnjih 20 celih kmetij, dve polkmetiji in eno kajžo, ter urad Ključarovci nad Ormožem: za tri dvore, 21 celih kmetij in kajžo, ter še za osem gorskopравnih vinogradov brez lokacij.

Skupni obseg posesti Breunerjev se je v primerjavi z imenjsko cenitvijo povečal. Številke so bile visoke, vendar brez konkretnih lokacij. Tudi to napoved dimnine je bilo treba popraviti. Vdova Karla Gašperja

Eleonora je v imenu njegovih nedoletnih dedičev za njegov del gospostva Ljutomer 22. aprila 1573 potrdila in pečatila popravke dimnine: v trgu Ljutomer – 24 plačnikov; 66 polkmetij v krajih *Ottendorf* (?) osem, Sv. Križ (Križevci) ena, Ključarovci pri Ljutomeru (*Schliesseldorff*) šest, Lukavci in Grlava po ena, Babinci (*Wanzendorff*) šest, Krištanci (*Cristndorff*) tri, Cven (*Wiendorff*) osem, Mota šest, »ovčarski dvorec« (*Schafferey Maierhöfft* ?) šest, Stročja vas devet, *Vnder hauser*⁵² štiri, Radomerje (*Pücheldorff*) tri in Jastrebeci štiri; za urad Šalovci pa še dodatno: tri cele kmetije, tri polkmetije; v krajih Žerovinci (*Granaudorf*), Breznica, *Selleyzdorf* (?) in Brebrovnik skupaj pet kmetij; za urad Ključarovci nad Ormožem pa kar 20 celih kmetij.

Te navedbe Breunerjevih najav predstavljajo enkrat najstarejše zanesljive podatke o obsegu kakega od posestnih delov gospostva Ljutomer, ki so bili kot poročne dote dodeljeni dvema od Schweinbeckovih hčera. Razen krajev, ki so spadali v ugotovljeni prvotni obseg gospostva, so razvidne tudi druge, celo dokaj oddaljene lokacije. To priča o tem, kako raztresena je bila posest gospostva do zgodnjega 16. stoletja.

Leta 1577 je vdova Eleonora Breuner kot skrbnica otrok, ki jih je imela s Karlom Gašperjem, od Gotfrida Breunerja dobila v razpolaganje celotno gospostvo Stübing. Leto zatem (1578) je prav to posest v njihovem imenu prodala Janezu Krištofu Rindscheitu st. S preostalo posestjo rodbine na širšem območju med Ptujem in Ljutomerom, še naprej v upravnem okviru Stübinga, pa tudi z novopridobljeno, je nato gospodaril odrasli sin baron Jakob Breuner. Kovačič po Slekovcu navaja, da je bil ta – morda pa kdo od Breunerjev že pred njim (?) – hkrati lastnik gospostva Sv. Marko pod Ptujem (danes Markovci), ki ga je leta 1605 v celoti prodal Ivanu Draškoviću.⁵³ Kot bomo videli v IV. poglavju, je ta posest še mnogo pozneje vključevala tudi obsežne dele območja Ljutomerskega. Zato je zanimivo vprašanje, kdaj in kako so jo Breunerji pridobili. Jakobu je sledil njegov sin Maksimilijan Breuner, ki je 1. januarja 1630 celotno gospostvo Stübing prodal baronu Amelreihu pl. Ivniškemu (Eibiswald), ta pa že 9. julija 1632 naprej knezu Janezu Antonu Eggenbergu. Knez je malo pred tem pridobil gospostvo Waldstein, h kateremu je takrat pripojil Stübing v upravno celoto. Združeno

⁴⁹ *Die Urbare*, zv. 3/III, št. 1176: Stübing, Herrschaft, str. 1510–1513; StLA, Laa. A., Gülterschätzung 1542: 4/29 – Stübing.

⁵⁰ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 54, brez navedbe vira.

⁵¹ StLA, Laa. A., Rauchgeld 1572/73, Nr. 7 – Stübing.

⁵² Morda zaselek med današnjimi Lokavci in Radvenci ter pod Radvenskim vrhom, malce nad gradom Negova (verjetno zato ta toponim (!)), ki ima na jožefinski karti identičen toponim *Podrenzi Vel Unterhaus*, tudi *Podrenzi oder Unterhaus*. Ob tem je zanimivo, da ta karta sploh ne označuje takratnega kraja Lokavci, temveč je toponim izpisan kot »Lokavski vrh« (*Lokauczen/Lokavzn B. (erg)*); tako bi zaselek *Vnder hauser / Unterhaus Podrenzi* lahko bil celo zasnova današnjega kraja Lokavci. Prim. Rajšp (ur.), *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 6: Opisi, str. 70, 250 in 348, in Karte, sekcija 144 A 2. Problem oziroma vprašljivost te lokacije je njena oddaljenost in zato izstopanje glede na druge našete kraje.

⁵³ Kovačič, *Ljutomer*, str. 194.

na posest Waldstein-Stübing je z izumrtjem moške linije prešla na kneginjo Jožefo Marijo Eggenberg in njenega moža, grofa Viljema Sinzendorfa.⁵⁴

Frankopani

Sklenitev zakona Silvestrove prve hčerke Marjete pl. Schweinbeck s Krištofom Frankopanom († 1530) je bila glede na ženinov rodbinski ugled prej nenavadna kot običajna. Obema naj bi bila ta zakonska zveza edina, njuni otroci pa naj bi bili po Naschenwengu vsaj štirje.⁵⁵ Glede dote in njegovega posestnega nastopa na Ljutomerskem sta Slekovec in Kovačič trdila, da je Krištof »postal solastnik dolnjegrajske gosposčine« in da se je po smrti Baltazarja Alapiča »zelo potegoval za Dolnji grad«, kar pa je nedokazljivo in hkrati glede na takratne razmere te rodbine dvomljivo. Prav leta 1527 se je namreč del rodbine Frankopanov odločil podpreti protikralja Madžarske Ivana Zapoljo in se zoperstaviti še ne docela potrjenemu kralju Ferdinandu Habsburškemu. Član rodbine Krištof I. Brinjski (tudi Ozaljski) je septembra oblegal strateško pomemben grad Varaždin, kjer pa je nenadejano umrl in od obleganja ni bilo nič. Kralj Ferdinand je to potezo rodbini zelo zameril; najverjetneje zato je njegova takratna potrditev izročitve dote Marjeti in Krištofu izostala. Težko je drugače logično razložiti, zakaj je vse do smrti ni dobila ne ona ne njeni otroci.

Tega Krištofa je Kovačič⁵⁶ očitno zamenjal z drugim članom rodbine, v prvi polovici 16. stoletja živčim »Krištofom«, pravilno Volkom (Vuk) I. Frankopanom Tržačkim (tudi Brinjskim). Ta naj bi se po Marjetini smrti in »pomiritvi« rodbine s kraljem leta 1546, ko je umrl, potegoval tudi za to doto oziroma posest. Gotovo je le to, da je zaprosil zanjo v obsegu dobrih 25 im. f. Vendar razvoj lastniških razmerij v 16. stoletju jasno priča o tem, da jim kralj ni odobril ničesar. Odtlej namreč o Frankopanih na Ljutomerskem ni več govora. Dejstvo pa je, da so v širši okolici neznankdaj gotovo pridobili posest s sedežem na gradiču zahodno od Središča ob Dravi, kjer je jožefinska vojaška karta iz druge polovice 18. stoletja označila ostanke oziroma ruševine Frankopanovega »gradu« (*Merkmahl eines Schlosses von Frangepani*).⁵⁷

Naschenweng je na istem mestu zabeležil tudi poznejšo poroko Elizabete, starejše sestre Marjetinega moža Krištofa, z Janezom Alapičem († 1567).

Nekaj pred koncem 16. stoletja je domnevno prišlo celo do vnovične poroke Frankopana in Schweinbeckove, kar priča o tem, da sta rodbini ohranili stike. Jurij III. Frankopan Tržački († 1608), vnuk prav tega Krištofa in Marjete, je poročil Marjeto, hčerko Silvestra Schweinbecka »pl. Luttenberg« in njegove tretje soproge Eve Vogt pl. Wierand (!?).⁵⁸ Vendar to skoraj gotovo ne drži. To bi namreč pomenilo preobrat v podatkih o rodbini od dolžine Silvestrovega življenja naprej, kot tudi v imenu njegove že tretje žene (poroka je v hrvaškem rodovniku zavedena z nevestinim priimkom Schweinpöck). Tako lahko Naschenwengu verjamemo le pri slednjem: potemtakem bi ta, že tretja Marjeta – ki jo poznamo le na osnovi tega poročnega vpisa – lahko bila iz druge, še živčee linije rodbine ali morda celo hči samega Janeza Schweinbecka. Vendar je slednje zgolj ugibanje.

Rindscheiti

Leto ali največ dve po smrti moža Krištofa Breunerja se je še razmeroma mlada Uršula Schweinbeck poročila z vojnokrajiškim poveljnikom Andrejem Rindscheitom (med 1485 in 1495–1569). Ta ni bil sin tistih staršev, ki jih navaja Kovačič, temveč je bil sedmi otrok Dietmarja Rindscheita pl. Rabenstein in Schielleiten ter Rozine, roj. Windischgrätz.⁵⁹ Rodbina se je zelo zgodaj posestno zasedrila na vzhodnem Gornještajerskem; baronat so pridobili leta 1607, nato pa tri desetletja pozneje kljub številnim otrokom izumrli. Toponimični spomin nanje se je na Ljutomerskem vse do danes ohranil v toponimu Rinčetova graba vzhodno od Dolnjega gradu. Zanimiv je tudi podatek, da so Rindscheiti po dokončnem izumrtju vseh Schweinbeckov lahko prevzeli njihov rodbinski grb (merjasec). Uršula in Andrej, za katerega je bila to prva poroka (drugič poročen takoj po njeni smrti leta 1549), sta imela pet sinov: leta 1534 trojčke Pankracija, Jurija in Silvestra (ta bi ime lahko dobil po dedku) – vsi so umrli v prvih petih letih življenja –, Janeza Krištofa st. in Ferdinanda. Andrej je s takojšnjo drugo poroko z Regino pl. Windischgrätz dobil še pet otrok, med njimi Žigo in mlajšega Sajfrida (ta je odšel na Dansko). Hkrati si je močno prizadeval za pridobitev deleža Uršuline dote: v listini iz leta 1546 naj bi njemu potrjena ljutomerska posest obsegala dobrih 72 im. f. – to posest je tudi dobil. To imenje je bilo po imenjski vrednosti kar slabih trikrat večje od omenjene Marjetine dote in malce večje od Uršuline dote za prvo poroko. Z njegovo smrtjo se je ta nujno razdelila med vse dediče.

Tudi Andrejevega sina in naslednika, krajiškega poveljnika v Bajcsi (Weitschawar) in Zagrebu, Janeza Krištofa st. Rindscheita (med 1535 in 1540–

⁵⁴ Prim. spletno stran: <https://www.stuebinghistory.at/Die-Breuner-und-andere-Herren-in-und-um-Stuebing/>; <https://www.stuebinghistory.at/Eggenberger-Dietrichstein-in-Stuebing/>.

⁵⁵ Naschenweng, *Der landständische Adel* 1, str. 380 [595], kjer, kot že zapisano, pisec ne pozna Marjetine rodbinske pripadnosti. V oba nadaljnja podatka ter v vse naslednje avtor izraža vsaj malce dvoma.

⁵⁶ Kovačič, *Ljutomer*, str. 188–189.

⁵⁷ Rajšp (ur.), *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 6, Opisi, str. 224 in 301, in Karte, sekcija 198 A2.

⁵⁸ Naschenweng, *Der landständische Adel* 1, str. 380 [595].

⁵⁹ Za vse genealoške in druge podatke o Rindscheitih prim. Naschenweng, *Der landständische Adel* 2, str. 771–773 [1213–1216] in 851 [1345], in v Kovačič, *Ljutomer*, str. 191–193.

28. 10. 1586) Naschenweng označi kot »pl. Friedberg in Ljutomer«. Po starših je bil dedič večjega dela njune ljutomerske posesti. Kot zapisano, je leta 1578 od dedičev Karla Gašperja Breunerja kupil še lep del tamkajšnje zemlje in jo vključil v svoj delež. Nekaj od dediščine po Andreju sta dedovala tudi njegova polbrata Žiga in mlajši Sajfrid, pa tudi drugi – namreč otroci Janeza Kristofa, med njimi sin Andrej. Z njim, Andrejem Rindscheitom († 1611), je veja rodbine, ki je izšla od njegovega deda Andreja, dokončno izumrla. To posest so najverjetneje dotlej že razprodali in je postala eden od temeljev poznejših posesti, opisanih v IV. poglavju.

Alapići (Allapy) in Draškovići

O obeh rodbinah je v zvezi z Ljutomerom napisanega dovolj, da ju ni treba posebej predstavljati. Slekovčevi in Kovačičevi genealoški in drugi podatki o njunih članih v zvezi z ljutomersko posestjo, ki jih novejši slovenski pisci nekritično povzemajo, so v več primerih neustrezni. Avtorju so bili na voljo Naschenweng in novejša hrvaške objave ter še neobjavljena disertacija Mandušičeve.⁶⁰

Poroka Baltazarja Alapića s hčerko Silvestra Schweinbecka najverjetneje ni bila prva zveza obeh rodbin. Baltazar je bil vojak z več kot tridesetletno kariero protiosmanskega borca, tipično za pripadnike srednjega in višjega slavonskega plemstva. Bil je gradiščan in poveljnik številnih utrd v Slavoniji, zatem pa je postal (v časovnih razmikih) trikratni podban Kraljevine Slavonije in ban v Jajcu. Zahvaljujoč tem funkcijam si je v obliki darovnic ali z nakupi pridobil mnoge posesti v Križevski in Zagrebški županiji, hkrati z njimi pa še funkciji župana obeh županij. Najpomembnejša posest je bil grad Veliki Kalnik, po katerem so on in njegovi nasledniki smeli nositi plemiški predikatni naziv pl. Velikokalniški (Velikokalnički).

Poročil se je vsaj trikrat. Barbara ali Eva – ali morda ista ženska z dvema imenoma (?) – Schweinbeck je bila njegova druga soproga. Glede njenih imen je tako: Slekovčevim in Kovačičevim navedbam o Barbari se na osnovi nove madžarske raziskave o slavonskem plemstvu v 16. stoletju pridružuje Blagec. Naschenweng sicer nima genealogije Alapičev; kot starše pri porokah hčerke Katarine pa kar trikrat navaja Baltazarja in Evo. Poglejmo: prvič so jo že po očetovi smrti poročili z Boštjanom pl. Weisseneckom s Kapfensteina, a je ta umrl pri osmanskem obleganju in zavzetju Osijeka leta 1536. Mlado vdovo s sinčkom Baltazarjem, imenovanim po dedku, so nato 29. januarja 1542 poročili z Gandolfom pl. Kainachom (21. 5. 1518–Ljutomer 14. 4. 1551, pokopan pri ptujskih dominikancih), (so)lastnikom gospostev Pichlern in Ljutomer (sic!), s katerim sta živela v

Ljutomeru. V tretje se je 24. septembra 1553 prav tu poročila z Janezom st. Helfenberskim.⁶¹

Drugi Naschenwengovi podatki pa prav na tem mestu vodijo v čisto spekulacijo: če kot dejstvo vzamemo zakonsko zvezo Silvestra Schweinbecka in Uršule Alapić, se Baltazar ni oženil z njuno hčerko, ki bi tako bila njegova krvna sorodnica. Skorajda gotovo je bila njegova soproga hči Apolonije ali morda celo tretje – Eve. V primeru slednje matere pa bi bilo hčerkino ime Eva seveda bolj logično kot Barbara. O tem, ali bi lahko šlo celo za dve Silvestrovi hčerki različnih mater – sestre Barbaro in Evo – ter za kar dve Baltazarjevi poroki z njima, pa lahko samo ugibamo. Imenovana tako ali drugače, Baltazarju je ta soproga rodila le sina Janeza in hčerko Katarino, ki sta postala dediča njene ljutomerske dote. Katarinin bivanje na Gornjem Ljutomeru je bilo najverjetneje povezano z že pri Breunerjih omenjeno solastniško delitvijo grajskega poslopja, in sicer v dogovoru z bratom. Delež posesti Alapičev in za njimi Draškovičev je bil nedvomno obsežnejši kot Breunerjev.

Baltazar do smrti ni postal solastnik Dolnjega gradu. To je postal sin Janez (okrog 1515–9. 9. 1567), ki mu je uspelo, da se je rodbina na temelju očetovega pridobljenega ugleda do srede 16. stoletja povzpela med magnatski sloj na Hrvaškem, tudi z njegovimi porokami: z že omenjeno Elizabeto Frankopan in z Marjeto Zrinski.⁶² Mednje so takrat ob Alapičih (baroni od 1555) spadale le še rodbine Zrinski (grofje od 1554), Erdődy (grofje od 1565), Frankopani, Blagajski, Táhy in Kaštelanovići (Kastellánfy, grofje od 1569). Janez je imel ob predikatu »pl. Velikokalnički« tudi že predikat »pl. Ljutomer«.⁶³ Iz teh zakonov je dobil sinova Nikolaja in Gašperja ter hčer Barbaro – njeno ime bi lahko kazalo na konkretno ime njene matere.

Prvorojenec, krajiški poveljnik Nikolaj baron Alapić († Ljutomer 1585, tu tudi pokopan), je med drugim podedoval ljutomersko doto. Zakonsko se je zvezal vsaj dvakrat: prvič s Saro Pethő pl. Hetes († Ljutomer 4. 10. 1582, tu pokopana skupaj z možem) iz rodbine, ki si je v zgodnjem 17. stoletju pridobila grad in gospostvo Ormož, ter v drugo 27. oktobra 1585 z Elizabeto Rothal pl. Thalberg († 6. 4. 1602), desetletje po njegovi smrti v drugo omoženo z Wolfom pl. Pranchhom Riegersdorfskim.⁶⁴ Podatki omogočajo trditev, da je bil Nikolajev rodbinski sedež prav Gornji Ljutomer. V obeh zakonih se mu je rodila in ga tudi preživela le hči in edina dedinja Marija Ana (1578–Ljutomer 24. 11. 1629, pokopana tam 14. 1. 1630). Nikolajev brat Gašper († 1584),

⁶⁰ Prim. že citirano Blagec, Baltazar Alapić, in dodatno za Draškoviće Mandušić, *Povijest obitelji Drašković*.

⁶¹ Naschenweng, *Der landständische Adel* 1, str. [206] in [795], in 2, str. 943 [1496].

⁶² Za slednjo Marjeto prav tam, 2, str. 1003 [1587].

⁶³ Prav tam, 1, str. 346 [539]. Tu ga tako označi v podatku o poroki Janezove hčerke Barbare z banom Petrom Erdődyjem.

⁶⁴ Naschenweng, *Der landständische Adel* 1, str. 49 [63] in 104 [153], in 2, str. 782 [1230].

kot hrvaško-slavonski podban najpomembnejši član rodbine, z Ljutomerom ni imel nič. Alapići so z obema bratoma dokončno izumrli.

Dedinja vseh Nikolajevih posesti, tudi Ljutomerske dote Schweinbeckov, je tako postala Nikolajeva edinka. V oporoki ji je oče določil zahtevo za izplačilo njegove tete Barbare, žene velikaša Petra Erdődyja – visoko vsoto od dediščine 36.000 goldinarjev, kar se je z letnimi prihodki iz Ljutomera začelo odplačevati takoj po njegovi smrti. Najpozneje leta 1595 so jo omožili s Petrom Draškovićem. To je bila njegova edina poroka, kar je bilo v tistih časih prej nenavadno kot običajno.

Odtlej je bila Ljutomerska posest malo manj kot osem desetletij povezana z eno v 17. stoletju najuglednejših visokoplemiških rodbin v hrvaškem sosledstvu. Peter Drašković († 17. 2. 1616), poleg brata Ivana (ki je kupil posest Sv. Marko – danes Markovci pri Ptuj) in Jurija najmlajši sin barona Gašperja Trakoščanskega, ugleden vojaški poveljnik in poznejši hrvaško-slavonski ban, je bil v mladosti v nenehnih denarnih zagatah, ki mu jih je povzročil nerazumno zadolžen oče. Zenitev mu je hkrati prinesla olajšanje: leta 1595, verjetno takoj po poroki, mu je soproga Marija Ana zastavila svojo Ljutomersko dediščino v ocenjeni vrednosti 122 im. f. (!), kar je nenavadno, saj je z njenimi prihodki razpolagala še živeča Barbara, vdova Alapić. S pridobljeno ustrezno dobro materialno podlago je utemeljil posebno rodbinsko vejo, ki se je po svojem sedežu poimenovala »ljutomerska«. Oba sta tu nedvomno tudi živela in imela osem otrok: sinova Gašperja in Franca ter hčerke Saro, Katarino, Barbaro, Evo, Suzano in Uršulo (kot redovnica s. Cecilija).

Dedič Ljutomera je bil prvorojeni sin Gašper (18. 4. 1605–22. 5. 1662 oziroma 1668 (?)), baron Trakoščanski in Ljutomerski, gospod Klenovnika, Braneka, Vukovine in Velikega Kalnika. 9. junija 1630 se je poročil z Ano Veroniko pl. Eibiswald (Ivnik) (1611/12–2. 4. 1654) in leto zatem od Mailgräberjev kupil – po Mandušićevi pa nasledil (morda po malo prej umrli materi) – sosednje gospostvo Branek z gradičem, ki je bil udobnejši za bivanje, in ga pridružil Ljutomeru, kar pa je trajalo le do odkupa Braneka s strani Tomaža Ignaca Maurerja/Mauerburga.⁶⁵ Hkrati je celotna takratna rodbina Drašković isto leto (1631) prejela podelitev grofovske časti, s katero je dosegla karierni vrhunec. Svetoštetfanski kralj Ferdinand II. je njene pripadnike v okviru Madžarskega kraljestva povzdignil v grofe Ljutomera s potrjenimi ostalimi predikati. 14. septembra 1635 jim je čast potrdil in dodal trajnost naziva za vse njihove potomce obeh spolov. Tamkajšnje gospostvo je tako postalo edini temelj grofovskega predikata rodbine, ki ga je treba po Naschenwengu dodajati njihovim potom-

cem do 19. stoletja in še naprej, saj do danes niso izumrli. Vladarjeva poznejša potrditev časti v okviru cesarstva pa ni znana.

Že jeseni 1631 naj bi Gašper svoj delež Ljutomera razdelil med več članov rodbine, med njimi tudi starejši sestri Sari († 1673), poročeni v rodbino grofov Rima-Seči.⁶⁶

Gašper Drašković ob štirih hčerkah ni imel sinov ter je bil zadnji moški solastnik Ljutomerskega gradu in posesti iz te rodbine. Živel je izrazito prek svojih realnih materialnih zmožnosti, saj je kot mecen velike vsote vlagal v gradbeno-arhitekturne in umetnostne projekte, za katere se je kar naprej zadolževal in odprodajal lastno posest. Hkrati je imel mnoge druge izdatke, ki so bili običajni za takratni magnatski sloj. Posledično je reševal denarne stiske, kot je vedel in znal. V ta namen je izkoristil tudi prvo hčerko Marijo Evzebijo (9. 1. 1632–24. 9. 1650): zaročil jo je z Jurijem Frankopanom, nato pa zaroko razdril in se o poroki pogodil s pozneje znamenitim Nikolajem Zrinskim, ki mu je obljubil polog velike količine gotovine, Gašper pa za doto celotno posest Branek in dele dveh poglavitnih rodbinskih posesti Trakoščana in Klenovnika. Ko so tik pred poroko za to izvedeli njegovi sorodniki, je nastal škandal, ki se ni polegel niti po poroki (ta je bila na Braneku 11. februarja 1646).⁶⁷

Še hujši škandal pa je izbruhnil po hitri smrti Marije Evzebije (1650), ko bi Gašper moral Zrinskim izpolniti obveze iz pogodbe, pa jih ni zmoget. Ti so nasilno vdrli na območje posesti in si prilastili devet krajev. Spor je rešil šele kralj Ferdinand III. Pri tem pa lahko omenimo tudi kuriozitetu: razen denarja je Zrinski zahteval in tudi dobil 20 sodov vina, od tega deset iz Ljutomera (!). Že vmes in nato do smrti je Gašper v skrajni denarni stiski razprodajal manjše in večje dele tamkajšnje posesti, ki jih je nesmiselno vnovič naštevati.⁶⁸ Kupce je našel tako med Štajerci kot med hrvaškim in madžarskim plemstvom.

Poroke Gašperjevih sester, njegovih hčera in njihovih potomcev so z delitvenimi dotami dokončno zapečatile nadaljnjo usodo nekdanj ogromnega Ljutomerskega gospostva. Z Gašperjevo smrtjo je lastništvo postalo težko pregledno: ob že dotedanjih so se pojavili štirje novi solastniki Dolnjega gradu in neznane pripadajoče posesti: sestra Sara, poročena z grofom Dionizijem pl. Rima-Sečijem,⁶⁹ lastnikom Gornje Lendave in Murske Sobote, ter člani z groficiami Drašković poročenih rodbin Rattkay, Svetonič in Prankh. Te deleže sta nato že kot nova lastnika Braneka postopoma odkupovala dr. Tomaž Ignac

⁶⁵ Prav tam, str. 340 [530] in celoten sestavek o Draškovičih str. 307–309 [478–482].

⁶⁶ Mandušić, *Povijest obitelji Drašković*, str. 150 in op. 709. Avtorica pri tem citira Slekovecovo razpravo Grad in graščina, str. 181, kjer pa tega ni (!), kot tudi pri Kovačiču ne.

⁶⁷ Naschenweng, *Der landständische Adel* 2, str. 1004 [1588].

⁶⁸ Kovačič, *Ljutomer*, str. 194–199.

⁶⁹ Več o tej rodbini Hozjan, *Zgodnjenovoveško Prekmurje*, str. 23–25 in 33–39.

Maurer baron Mauerburg in njegov istoimenski sin Tomaž Ignac ml., sin slednjega oziroma vnuk prvega Maurerja Jurij Anton Ignac pa je odkupil še objekt Dolnji grad. S tem se dokupi in priključitve nekdanj ljutomerske posesti očitno niso zaključili. Za njimi je celotno združeno posest s poroko pred sredo 18. stoletja podedovala rodbina Codroipo in jo imela v lasti do razpustitve gospostev, v močno zmanjšani in lastniško spremenjeni obliki pa še naprej.

Jurij Anton Ignac baron Mauerburg je leta 1719 poravnal še zadnje dolgove Rattkayev in tako postal edini lastnik Dolnjega gradu, ki ga je nato pridružil Braneku, Cvenu in dvoru Babinci. Z dvema ženama je imel skupaj enajst otrok, vendar sta predpisano polnoletnost za dedovanje posesti (dopolnjenih 24 let) dočakali le dve hčeri, Ana Eleonora Šarlota (20. 1. 1722–Branek 7. 1. 1765) in Ana Jožefa Konstancija.⁷⁰ Njun skrbnik je postal Karel Leopold baron Gabelkhofen, ki je s posestjo gospodaril polnih 14 let. Za glavno dedinjo je bila določena starejša od njiju – Ana Eleonora. Skrbnik jo je dal v zakon furlanskega plemiču Francu Ksaverju grofu Codroipo († 15. 4. 1779), kar ni bilo nič nenavadnega oziroma je bilo v skladu z družinsko tradicijo iskanja partnerjev na skrajnem zahodu notranjeavstrijskih dežel: že njen dedek se je poročil z Ano Marijo grofico Coronini pl. Cronberg. Ana Jožefa je postala nuna (sestra Ksaverija), pristopila k dominikankam v Gradcu in se odpovedala svojemu delu dediščine v korist svojega reda. Tako je Ana Eleonora s soprogom 20. februarja 1746 postala prava in edina lastnica Braneka, Dolnjega gradu, Cvena, Babincev in drugih zemljišč.⁷¹

Rodbina Codroipo

Iz Furlanije izvirajoči Codroipi so s poroko Franca Ksaverja in Ane Eleonore, roj. baronice Mauerburg (4. 11. 1744), prišli do priložnosti dedovanja celotne združene posesti. Njun univerzalni dedič je postal nečak Hieronim († 1840) grof Codroipo, nato štajerski deželan. Enako kot njegov stric je tudi on vso tamkajšnjo posest prepustil v oskrbo upravnikom ter do smrti živel v Italiji. Po njem so jo podedovali sin Franc grof Codroipo, njegova sin in vnuk Hieronima ter sestra slednjega Lucija. Po prezgodnji smrti brata Hieronima se je ta s pogodbo z nečakom Hieronimom grofom Codroipom leta 1891 dogovorila o delitvi posesti: Hieronim je dobil Branek, Lucija pa Dolnji grad.⁷²

II. Gospostvo Branek ter imenja Cven, Babinci, Noršinci in Lukavci

Gospostvo Branek (»Gornji grad«; Mallegg)

V zadnjih dobrih dvajsetih letih sta o tej posesti pisala M. Janežič in J. Donša, oba na osnovi Slekovičeve in Kovačičeve objave. Tako bom na tem mestu opozoril le na nove podatke, s katerimi lahko dopolnim že znane.

Za poznosrednjeveško dobo je o posestnem sedehu na hribu nad krajem Branoslavci zelo malo podatkov. Janežičeva v celoti povzema Kovačiča,⁷³ Donša pa je pravilno opozoril na Kovačičevo zgrešeno trditev o rodbinskem imenu Perneških, ki naj bi izviralo iz kastelonima oziroma toponima *Brunigl* (Branek?). Hkrati je zastavil »privlačnejše« vprašanje, ali ni bilo prav obratno. V resnici so Perneški dobili ime po nekdanjem gradu (zdaj razvalina) Pernegg južno od Brucka na Muri.⁷⁴ V *Historični topografiji* I se izpis predstavlja le kot toponimični pojem – to pomeni, da omemb objekta, razen tamkajšnje kurije iz poznega 13. stoletja, v dosegljivih virih do začetka 16. stoletja ni.⁷⁵ Kraj *Brunigl* so Perneški dobili v fevd v prvi polovici 15. stoletja skupaj z drugimi okoliškimi posestmi in prihodki. Vendar je bil njihov spodnještajerski posestni in lastniški sedež grad Negova, ki so ga imeli v lasti do izumrtja rodbine (1532). Nihče od članov rodbine Braneka ni navajal v svojem plemiškem predikatu. Očitno so ga kot že dokončno osamosvojeno posest prodali Herbersdorfom že nekaj prej, saj o pridobitvi v obliki dote ne more biti govora – porok med člani teh rodbin ni bilo.

S Francem pl. Herbersdorfom (okrog 1490–1566), »gospodom Herbersdorfa in Praunegga (Braneka) v Slovenskih goricah«, je slika lastništva in že tudi posesti Braneka od leta 1527 jasnejša, saj so ga ti znani Štajerci nedvomno pridobili v dedno last. Franc je za braneško glavarino leta 1527 prijavil vsaj 60 družin (celotno število kmetij ni znano), kar je Pirchegger označil s besedami »mit einer kleinen Gült« (!), 15 oziroma 16 let pozneje pa v imenjski ceditvi za Branek kar 93 kmetij in 87 gorninskih vinogradov. Vsaj za ta obseg je Pircheggerjeva oznaka prav smiselna. Njegovi dediči, v istem stoletju pobaronjeni in nato grofje, se do srede 17. stoletja nazivajo »gospodje St. Ulricha in Prauneka (Branek)«, med njimi tudi Karel baron Herbersdorf, gospodar Halbenraina nad Radgono, pokopan leta 1606 v prekmurski Tišini.⁷⁶

Očitno je Franc svoje celotno tamkajšnje ozemlje upravno takoj priključil gospostvu Herbersdorf s sedežem Allerheiligen pri Wildonu, lastil pa si je še

⁷⁰ Za vse genealoške podatke o Mauerburgih – tudi v nadaljevanju – prim. Naschenweng, *Der landständische Adel* 2, str. 662–664 [1039–1041].

⁷¹ Janežič, *Dolnji grad*, str. 7–8.

⁷² Prav tam.

⁷³ Prav tam; Kovačič, *Ljutomer*, str. 201–203.

⁷⁴ Naschenweng, *Der landständische Adel* 1, str. 55–57 [73–76].

⁷⁵ Blaznik, *Historična topografija* I, str. 55.

⁷⁶ Naschenweng, *Der landständische Adel* 1, str. 524–526 [830–834].

Napoved glavarine (1527) Franca Herbersdorfa za imenje »pri Ljutomeru« (Branek)⁷⁷

lokacija/kraj	število družin	lokacija/kraj	število družin	lokacija/kraj	število družin
na Kogu	?	Trnovci (<i>Ternaz</i>)	5	Branoslavci (<i>Prawnekh dorff</i>)	7
Cezanjevci (<i>Czesarnn</i>)	10	Radomerje (<i>Puchlarnn</i>)	7	Brezje (Brezovec?) (<i>Pirckh</i>)	2
Jamna (<i>Am Jam</i>)	13	tik ob gradu Branek (<i>Prawnekh Schloß</i>)	2	Radoslavci (<i>Radislawzenn</i>)	14

Napoved imenjske cenitve (1542/1543) Franca Herbersdorfa za posest »pri Ljutomeru« (Branek)⁷⁸ – hubna posest

lokacija/kraj	število kmetij	lokacija/kraj	število kmetij	lokacija/kraj	število kmetij
na Kogu (<i>Am Khag dorff</i>)	9	Trnovci (<i>Ternautzndorff</i>)	5	Branoslavci (<i>Praunegkh</i> ; tudi <i>Malleggendorff</i>)	8
Cezanjevci (<i>Cessarn Darff</i>)	8	Radomerje (<i>Pibeldorff</i>)	9	Brezje (Brezovec?) <i>Pigdorff Bey der pössenitz</i>)	3
Jamna (<i>Dorff Am Jam</i>) + mlin + 2 gostača	12	Vodransci (<i>Adriantzn</i>)	4	Radoslavci (<i>Vratislautz Darff</i>)	15
Obrež (<i>Obresdorff</i>)	20	Ormož	?	SKUPAJ: + mlin, dva gostača	93

Napoved imenjske cenitve (1542/1543) Franca Herbersdorfa za posest »pri Ljutomeru« (Branek)⁷⁹ – gorskopravni vinogradi:

lokacija/gorice	število vinogradov	lokacija/gorice	število vinogradov
na Kogu	18	Majcenski vrh	8
Cezanjevci (<i>Zessarperg</i>)	12	Strmec pri Hermancih	13
Vodranski vrh (<i>Odriantzn perg</i>)	9	Kamenščak (del) (<i>Der clain Stainperg/</i>)	11
Radomersčak (<i>Puehler perg</i>)	16	SKUPAJ: (ocenjena vrednost posameznega vinograda od 3 do največ 30 im. f.)	87

Kalsdorf. Podatki v virih, prvi znani za braneško posest sploh, so bili konkretni.

Ta podatke iz virov je treba primerjati z navedbami v inventarju urbarialnih virov v IV. poglavju, saj so tam vidne drobne razlike v posesti tako v glavarini kot v imenjski cenitvi.

Nekje pred koncem 16. ali na prelomu 16. v 17. stoletje so novi lastniki z nakupom od prejšnjih vsaj za tretjino stoletja postali Meylgrab(n)erji, statusno hitro vzpenjajoča se rodbina. Silvester Meylgraber, poplemeniten leta 1592, je imel sinove Janeza Franca, Jeremijo, Salomona, Karla in Emerika, ki so s cesarjevim izboljšanjem plemstva leta 1609 dobili pravico do predikata »pl. Braneški« (*von Meileck*). Janez Franc Meylgrab(n)er (tudi *Mellgruber*), od leta 1618 vitez *Meylegg*, nosilec lastniške pravice do posestno že povečanega gospostva, je bil leta 1621 povzdignjen v barona s predikatom *von und zu Maylegg* ter ga za-

pustil sinu Salomonu, vnovič pobaronjenemu leta 1625.⁸⁰ Nadaljevanje lastništva je že znano, saj ga je ta devet let pozneje prodal Gašperju Draškoviču. Takratni obseg braneške posesti je bil ovrednoten z že 205 im. f., kar je bilo že občutno več kot na primer nekaj poznejši ljutomerski gosposčinski delež Draškovičev (122 im. f.).

Natančno leto Draškovičeve prodaje Braneka – in ne dedovanja, kot se je ugibalo – Tomažu Ignacu Maurerju (Fehring (slov. Borinje) okrog 1615–Gradec 8. 12. 1686) ni znano. Najverjetneje tudi ni mogel govoriti o enovitem nakupu, temveč je ta potekal v vsaj dveh (ali več) fazah – od prvotnega zakupa posesti Cezanjevci in Grabe še pred letom 1660 do konca leta 1670. Opustitev dotakratnega rodbinskega imena in izboljšani plemiški predikat v »pl. Mauerburg na Braneku (*Meilegg*)« je novi lastnik namreč dobil 2. januarja 1671. Zato S. Pavličič upravičeno trdi, da je postal edini lastnik gospostva že pred tem.⁸¹ Malo pred smrtjo je bil s svojimi potomci povzdignjen v baronski stan kot baron Mauerburg gospod Braneka (*Mallegg, Maillegg*), St. Josepha (pri Gradcu), »Dolnjega Ljutomera« in Cvena.

⁷⁷ Prav tam: *Schatzung meiner Guetter zu Luetttemberg wie hernach volgt*.

⁷⁸ Cenitev gorskopравnih prihodkov od sogornikov v njegovih vinogradih »pri Ljutomeru« (*zu Lutennperg*).

⁷⁹ StLA, Laa. A., Antiquum, Gruppe VI, Herrschaft Herbersdorf, najava Franca pl. Herbersdorfa za posest v Negovi, Obrežu, *Predaw* (?) in »pri Ljutomeru«: A.5. a Leibsteuer 1527, fol. 11v in naprej ter fol. 15–16; A.1. a Gültzuschätzung 1542, 14/186: Anlage des Wertes 1542, Neue Einlage 1543, fol. 45r–60v in 62–67v.

⁸⁰ O Meylgrab(n)erjih Naschenweng, *Der landständische Adel* 2, str. 669 [1049–1051].

⁸¹ Pavličič, Dr. Tomaž Ignac Maurer, str. 57–59.

Kot vrhunski pravnik in iznajdljiv uradnik, predan katoliški veri, je doktor obojega prava Tomaž Ignac, preporoditelj in vnovični združevalec zemljiške posesti na Ljutomerskem, začeti z letom 1647, doživel strmo se vzpenjajočo uradniško ter odvetniško kariero in hkraten izjemen, skorajda pravljinski družbenostatusni dvig.⁸² Medtem se je njegov drugi zakon z več kot tri desetletja mlajšo soprogo končal s katastrofo. Naj v zvezi z njim omenimo nekaj dejstev in zastavimo konkretna vprašanja:

Sprva delo v deželni upravi Štajerske in hkratna specializacija za odvetnika v dednopravnih zadevah, nato od leta 1661 dolgoletno vodenje notranjeavstrijske vlade na položaju vladnega kanclerja in končno leta 1680 mesto dvornega podkanclerja na graškem dvoru, leto zatem pa kot karierni vrhunec članstvo v graškem dvornem tajnem uradu so mu omogočili, da je bil na tekočem z vsemi zanj življenjsko pomembnimi informacijami o ljudeh, njihovih težavah, sploh dedno-posestnih zapletih itd. Tako je (s)poznal vse količkej pomembne osebnosti Notranje Avstrije in obratno, vsi so poznali njega. Postal je klasični prototip zgodnjenovoveškega uradniškega vplivneža, za katerega je obveljala oznaka v znanem temeljnem priročniku o razvoju uprave v notranjeavstrijskem prostoru: »Teža osebnosti pogosto pretehta njen formalni položaj.«⁸³

S svojo vlogo v sodnem procesu proti zarotniku grofu Tattenbachu se je izjemno priljubil deželnemu knezu in cesarju Leopoldu I. in se odtlej sončil v njegovi milosti. Od tod njegov nenaden družbeni vzpon do baronskega naziva ter druženje z najvplivnejšimi in najbogatejšimi ljudmi Notranje Avstrije in cesarskega dvora, na primer s člani rodbine Eggenberg, kar se pokaže med drugim v porokah nekaterih njegovih potomcev.

Oborožen s pravimi informacijami je v sorazmerno kratkem času pomnožil svojo zemljiško posest, pri čemer pa se je dobro vprašati: Zakaj se je posestno ugnezdil prav na Ljutomerskem? To je bila nedvomno izjemno strateško premišljena poteza, saj je vedel tako za denarne stiske Gašperja Draškovića kot za lakomnost trenutnih lastnikov drugih delov Ljutomerske posesti, ki jih je s primerno »predpripravo« odkupoval po zanj idealni ceni. Ker je bil po rodu iz Fehringa ali najbližje okolice, je gotovo vsaj za silo razumel (morda celo govoril) slovensko.

Katera ideja ga je vodila pri tem, če sploh? Ali je morda imel celo jasno vizijo obnove velikosti in »slave« Ljutomerskega gospostva kot osnove za morebitno kandidaturo za grofovski predikat na podlagi »ljutomerskih« Draškovičev? Ali jo je usodno vcepil v zavest svojim potomcem? Zelo verjetno je šlo vse njegovo ravnanje v tej smeri, saj so bili karierni »čudeži« v obliki izjemnega družbenega vzpona iste

osebe (na primer od prodajalca v trgovini na Ptuj do državnega grofa) v Notranji Avstriji v 17. stoletju resnično možni. Valentinitisch piše, da je v oporoki malo pred smrtjo – ko je že vedel, da mu je naziv grofa nedosegljiv – svoje zemljiško imetje razdelil v obliki ustanovljenega fidejkomisa iz spodnještajerskih posesti, kar jasno nakazuje željo po dinastičnem dvigu potomcev v višave. Sicer je šele njegovemu vnuku uspelo zaključiti konsolidacijo te posesti. Za kaj več pa je zmanjkalo časa in ustrezno sposobnih moških potomcev.

Mauerburgi so posest z nenehnimi nakupi posameznih delov nekoč Ljutomerske zemlje in drugih zemljišč, tudi čez današnjo državno mejo, močno povečali. Upravni okvir gospostva Branek je vključeval tudi posestni urad Labuttendorf vzhodno od Lipnice (Leibnitz) z osem podložniki, ocenjenimi na 9 im. f. Urad je Tomaž Ignac Mauerburg leta 1680 zakupil od Ota Viljema Rainerja pl. Hohenraina, ga pet let pozneje (1685) v celoti prepisal nase ter vključil v Branek.⁸⁴ Hkrati je pričel gospostvo deliti za dote, saj je doživel poroki dveh hčera, Rozine Barbare leta 1684 z vojakom iz Španije Francem Kristofom pl. Amenzaga (tudi Amazaga, Ame(n)zaga)⁸⁵ in Marije Klare Katarine leta 1686 s kranjskim baronom Janezom Viljemom Kuschlan(d)om. Neustrezna in nepravilna pa je Naschenwengova razvrstitev obeh njegovih sinov dvojčkov v družinski genealogiji, saj je kot starejšega po rojstvu in zato začetnika starejše rodbinske veje Mauerburgov opredelil Janeza Jožefa Zajfrida in nato Tomaža Ignaca ml. († 1693) kot mlajšega in tako začetnika mlajše veje. Njun enoviti krstni vpis jasno pravi o tem, da je bil kot prvi krščen slednji, in to kar z očetovima imenoma. Oče ga je določil za univerzalnega dediča, medtem ko je Janez Jožef na temelju očetove oporoke in hitrega tozadavnega dogovora z bratom dvojčkom dobil denarno odškodnino ter majhen del zemljiške posesti.⁸⁶ Enako sta bili dedno odpravljeni obe hčerki.

Očetov ugled je vejo Tomaža Ignaca ml. izredno dvignil, saj se je lahko poročil z grofico Ano Marijo Coronini pl. Cronberg. Naschenweng je zapisal, da je bila njuna poročna pogodba potrjena 6. februarja 1686, kar pa se je – ob verodostojnosti podatka (!?) – očitno zgodilo leta po poroki, saj je kot njun prvorojeni otrok navedena že leta 1682 (po Kovačiču pa šele 1691 (!)) rojena Franciška Antonija Ana Amalija, nato poročena s plemičem iz ugledne rodbine Maksimilijanom Antonom grofom Thurn-Valsassina – rodbine, katere član, grof Karel, je njenemu dedu

⁸⁴ *Die Urbare*, zv. 3/II, št. 721: Mallegg, Herrschaft, str. 824.

⁸⁵ Naschenweng, *Der landständische Adel* 1, str. 21 [19].

⁸⁶ Pfarrarchiv Graz-Hl. Blut, Taufbuch VI 1651–1659, str. 474, vpis krsta: 27. maj 1658: *Thomas Ignati [et] Iohannes Iosephus Gemini*, v rubriki Botri (*Patrini*) za botre Janeza Jožefa pred njihovimi imeni zapisano *Zu dem andern*. Omenjeni dogovor in po njem izpisan urbar izročene posesti slednjemu sta vsebina tukajšnjega naslednjega sestavka..

⁸² Valentinitisch, *Eine Juristenkarriere*, str. 103–126.

⁸³ Spreitzhofer, *Notranjeavstrijska centralna oblastva*, str. 66.

Tomažu Ignacu st. pred leti speljal drugo ženo Ano Marijo. Do te poroke gotovo ni prišlo slučajno, saj so za to nedvomno vedeli vsi živeči Mauerburgi. Je morda šlo za svojevrstno pomiritev med rodbinama?

Dedič Tomaža Ignaca ml. je postal njegov sin Jurij Ignacij Anton baron Mauerburg (11. 6. 1688–Branek 6./7. 5. 1730), gospod Branek, St. Josepha, Gornjega in Dolnjega Ljutomera, Cvena in Babincev, kar pove, kako se je množila rodbinska posest in dosegla največji obseg prvotne ljutomerske gosposčine. Nadaljevanje z njegovo hčerko in univerzalno dedinjo Ano Eleonoro Šarloto pa je že opisano.

Z datumom vpisa 4. avgusta 1705 je ob skorajda povsem odsotnih virih za to posest ohranjen povzetek popisa ognjišnega davka (*Herdsteuer*).⁸⁷ Karel Ferdinand baron Schaffman, takratni upravnik zemljiške posesti Mauerburgov in skrbnik nedoletnih otrok pokojnega barona Tomaža Ignaca ml., je na zahtevo oblasti v Gradec dostavil vsoto prešteti podložnih hiš gospostva Branek – torej brez podložnikov Dolnjega gradu in drugih posesti. Naštel je 67 celih kmetij, 32 polkmetij, 53 kajž in 36 vinogradniških kajžarjev,⁸⁸ skupno 188 hiš. Popisali so le obdavčljive urbarialne podložnike, medtem ko takrat gotovo že obstoječih viničarjev tu ni. Podatek je dragocen, saj bo zelo dobrodošla primerjava obsega te posesti z obsegom združenega gospostva natanko pol stoletja pozneje v terezijanskem popisu hiš.

Babinci

Na zemljišču oziroma v okolici tamkajšnjih kar dveh strelskih dvorcev (v 15. stoletju in naprej: *Wagenhof*) že v 13. stoletju zaznamo pestro posestno dogajanje, kar se je nadaljevalo še vse 15. stoletje. Omenjeni Janez Schweinbeck st. je pred smrtjo tu pridobil sedem kmetij, kar so v hasnovanje (ali že v last (?)) dedovali njegovi potomci. Istoimenski kraj (*Wagendorf*) je že malo pred sredo 15. stoletja štel 22 kmetij. Po izumrtju ljutomerskih Schweinbeckov je posest – takrat že znova kot sestavni del Dolnjega gradu – šla v delitveni proces, medtem ko so Breunerji svoj del tamkajšnjih kmetij za doto dobili že

prej. Zapisano je že bilo, da je Eleonora, vdova Karla Gašperja Breunerja, leta 1573 za dimnino prijavila šest njegovih polkmetij v Babincih.

V 17. stoletju jo je z nakupom pridobil Tomaž Ignac st. Mauerburg in jo kot odtelj osamosvojeno imenje izročil za doto hčerki Rozini Barbari ter soprogu Francu Krištofu pl. Amenzaga. Leta 1725 je tamkajšnjih 28 podložnikov hkrati z vsemi pritliklinami in pripadajočim od takratne lastnice grofice Marije Terezije Zehentner odkupil Jurij Ignac Anton Mauerburg ter vse to takoj vključil v združeno posest Branek-Ljutomer.⁸⁹

Cven

Razvojna pot te obmurske posesti (v 15. stoletju: *Wyenn; Wienn*)⁹⁰ je bila podobna mnogim tamkajšnjim poznosrednjeveškim drobnim posestnim enotam – delom prvotnega ljutomerskega gospostva.⁹¹ Lastnik, deželni knez, jih je dajal v dosmrtni fevd ali daroval v last. Cven ni imel tradicije strelskih dvorcev. Proces osamosvajanja imenja v smislu izločitve iz gosposčinskega okvira se je pričel že v 14. stoletju. Istoimenski kraj je malo pred sredo 15. stoletja štel 20 kmetij in je bil takrat že več desetletij last bližnjega trga. Rudolf Lasberški, dolgoletni ljutomerski gradnik in že nedvoumni lastnik te posesti, jo je namreč leta 1410 podaril trgu kot vir za gotovino 10 funtov, ki jih je moral trg vsako leto izročiti tamkajšnji župniji v smislu njegove (Rudolfove) mašne ustanove (beneficija). Na posesti se je število kmečkih enot povečevalo. Do konca 15. stoletja si jo je prilastilo gospostvo ter jo vključilo med gosposčinske urade. S tem je beneficij ugasnil, saj gospostvo oziroma njegovi lastniki gotovo niso upoštevali denarne obveze gospostva do župnije. Zanimivo je, da je ta zgodba po Kovačiču svojevrsten epilog doživela šele v drugi polovici 19. stoletja, ko si je župnija s pomočjo oblasti kot enkratno povrnitveno odškodnino izborila vsoto 300 gld in vsakoletno rento 13 gld, od katere je organist dobival 42 kr letno.

Prvo občutnejšo posestno delitev tega imenja je prinesla izročitev dote ob poroki Uršule Schweinbeck s Krištofom Breunerjem: kot zapisano, so njuni potomci v drugi polovici 16. stoletja tam imeli osem kmetij.

Preostali urad Cven in tamkajšnji »kastel«⁹² so nato ob dedni delitvi gospostva pridobili Alapiči. Njihovi dediči Draškoviči so ga ob hudi zadolženosti prodajali po kosih. Še pred sredo 17. stoletja pa je po večletnih prepirih zavoljo te posesti njegova lastnica, skupaj s solastništvom dela Dolnjega gradu, naposled postala Gašperjeva sestra Sara. Pirchegger trdi, da je takratni urad obsegal bergfrid, ribiško pravo v Muri

⁸⁷ Luknjar, »Perkhrechts Einlaag«, str. 31.

⁸⁸ Izraz »vinogradniški kajžar« (*Berghold*) oziroma »vinogradniška kajža« (v konkretnem viru: *Rucksäfsiger Bergholden Haus* oziroma *Häußer*) je v zgodnjemnovoveških virih za gosposčine na spodnještajerskih, delno vinogradniških območjih običajen vsaj od druge polovice 17. stoletja; enačen je z narečnim izrazom želár. V slovenskojezični strokovni terminologiji pa je nov in ga avtor uvaja kot del kajžarskega sloja, o katerem se je doslej manj pisalo, nekaj pa le. Izraz izpostavlja določeno stopnjo neujemanja s položajem običajnega kajžarja, saj – prav tako bodisi podložen gospostvu ali osebno svoboden – »drži vinograd/gorico« (nem. Berg holden). Živi v kraju ali ob vinogradu ter poseduje vinograd in ga obdeluje kot podložni imetnik ali v izjemnih primerih kot njegov lastnik. Nikakor pa s tem ne more preživeti družine ter je prisiljen v še druga najemna dela. Na dlani je primerjava tega statusa s podobnim z oznako *Wald-Keusche* oziroma *-bütte*, ki je v virih iz 18. stoletja že udomačena na gospostvih z večjimi gozdnimi površinami.

⁸⁹ Blaznik, *Historična topografija* I, str. 35; Kovačič, *Ljutomer*, str. 220–211; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 55.

⁹⁰ Blaznik, *Historična topografija* I, str. 118.

⁹¹ Kovačič, *Ljutomer*, str. 88 in 212–214.

⁹² Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 55.

Terezijansko štetje hiš 1754: imenja Lukavci⁹³

urad	kmetije/kajže	urad	kmetije/kajže	urad	kmetije/kajže
Logarovci	19	Lukavci	31	Radoslavci	47
Gajševci	11	Bodislavci	11	<i>Sellerdorff</i> (Selišči ?)	8
				SKUPAJ: kmetije, kajže	127
gorice/ 'vrhovi'	vinograd. kajže	gorice/ 'vrhovi'	vinograd. kajže	gorice/ 'vrhovi'	vinograd. kajže
'Mali Brebrovnik'	2	Spodnji Brebrovnik	10	Pavlovci	5
Podgorci	3	Žvab	3	Senik	2
Zbigovske gorice (<i>Weixelberg</i>)	5	SKUPAJ: vinogradniški kajzarji	31	SKUPAJ: vse popisane hiše	158

trg Veržej	popisanih 76 trškemu davku zavezanih hiš

in potokih ter mitnico v Moti, od hubne posesti pa 56 podložnikov v šestih krajih; hkrati naj bi podložniki sosednjih Zrinskih prav tu odtujili za sto dninarskih dni zemljišč. V zakonu z grofom Dionizijem Rima-Seči je Sara imela pet otrok. Tamkajšnja posest je zapisala hčerkama Julijani in Mariji Marjeti, ki sta si jo takoj po njeni smrti razdelili na pol. V letih pred povzdigom v baronski stan je Tomaž Ignac Mauersburg že zmogel od njiju odkupiti oba deleža in Cven lastniško znova združiti v svojih rokah, o čemer priča njegov baronski predikat. Zadnja faza samostojnosti posesti se je zaključila z naknadno upravno pripojitvijo Braneku.⁹⁴

Lukavci s trgov Veržej

O tej posesti in posebej o njej pripadajočem trgu Veržej obstajata diplomsko in magistrsko delo.⁹⁵ Pred koncem 13. stoletja sta tam zabeležena kar dva strelska dvorca, katerih razvojna pot se je očitno ločila najpozneje v 15. stoletju. Enega so sredi stoletja v fevd prejeli Schweinbecki in ga obdržali do delitvenih procesov v prvi polovici 16. stoletja, ko njegova posest preide v roke Alapičev in za njimi Draškovičev. Vmes se je očitno zmanjšala. Gašper grof Draškovič je leta 1648 baronici Siguni Khevenhüller prodal le še pripadajočih šest in pol hub z burgfridom in desetino. Posest drugega strelskega dvorca skupaj z ohranjenim grajskim objektom, ki pa je že vključevala nekoč deželnoknežji fevd trg Veržej, je isti Draškovič leta 1632 prodal Juriju pl. Stübichu, lastniku gospostva Špilje (Spielfeld). Ta jo je hitro upravno vključil v to gospostvo, kjer je pod drugimi lastniki – tako med letoma 1730 in 1791 grofi Kacijaner – z nazivom imenja Lukavci ostala do leta 1848.⁹⁶ Zapisano je že, da je deželskosodni okraj Ljutomer v dru-

gi polovici 18. stoletja vključeval tudi kraje Lukavci, Logarovci in Radoslavci, in sicer v okviru imenja Lukavci kot del gospostva Špilje. Takrat je točnejša posestna slika imenja obsegala urbarialna zemljišča in urbarialne ter gorskopravne vinograde ter v terezijanskem popisu ločeno popisani trg Veržej.

Upoštevanja vreden posestni obseg skupno 158 hiš oziroma kajž brez posebej popisane trga Veržej je takrat predstavljal dobro tretjino hiš (362) celotnega popisane gospostva Špilje. Glede na število in velikost kmetij kot pokazatelja premožnosti so bili takratni Lukavci solidno gospodarstvo. Imeli so štiri cele, tri tričetrtinske, 17 polovičnih in precej četrtrinskih kmetij (61). Največ jih je bilo na področju Lukavcev z bližnjo okolico. Tudi običajnih kajžarjev je bilo precej, največ v Radoslavcih (22), k tem pa je treba prišteti še 31 vinogradniških kajžarjev.

Lukavci so pred letom 1848 postali sedež okrajne gosposke. Graščina je takrat obsegala eno trško in 15 vaških občin: trg Veržej, Stara Nova vas, Grabbe, Grlava, Iljaševci, Kokoriči, Sv. Križ (Križevci), Krištanci, Logarovci, Lukavci, Ključarovci pri Ljutomeru, Banovci, Bunčani, Vučja vas, Boreci in Bučecovci. Okraj je imel 577 hiš, 630 družin in 3261 duš, graščina pa vinogradniške podložne kajžarje in gotovo tudi viničarje v goricah na/v Jeruzalemu, Kogu, Križanjščaku, Pavlovskem vrhu, Podgorcih, Radoslavcih, Žvabu, Seniku, Kamenščaku, Trnovcih, Vičancih, Vogričevcih, Vinskem vrhu, Berkovcih, Bodislavcih, Brebrovniku in Cvetkovskem vrhu.⁹⁷ Po odpravi zemljiških gospostev leta 1848 je ocenitvena vrednost imenja, seveda brez trga Veržej, znašala malce več kot 35.155 gld.

Noršinci

Streški dvorec v Noršincih (kraj v 15. stoletju: *Narschen*; *Arschen*; *Orschen*; nato *Urschendorf*,⁹⁸ sam dvorec v 18. stoletju morda *Pranckher hoff* (?) – glej III. poglavje) je znan od 13. stoletja. Posest je imela podobno usodo kot Babinci. Po delitvenih procesih

⁹³ StLA, Laa. Archiv Antiquum, Gruppe I – Häuserzählung 1754, Marburger Kreis: K. 16, H. 62, št. 182: *Lukauzen* (Lukavci), in K. 17, H. 66, št. 203: *Wernsee Nach der Herrschafft Lukaußen* (trg Veržej) v okviru imenja Lukavci.

⁹⁴ Prim. Radovanovič, Dvorec Cven, str. 5–10.

⁹⁵ O Lukavcih: Dreven, *Imenja Lukavci*; o istem imenju in trgu Veržej: Jergovič, *Trga Veržej in Ljutomer*.

⁹⁶ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 46 in 56–57.

⁹⁷ Dreven, *Imenja Lukavci*, str. 34.

⁹⁸ Blaznik, *Historična topografija II*, str. 15.

v zgodnjem 16. stoletju je prišla v upravni okvir gospostva Lichtenegg pri Wartbergu v dolini Murice, katerega lastniki so bili po Reisacherjih bratje Stadlerji in njihovi dediči. V imenjski ceditvi leta 1542 so nekdanjo posest strelskega dvorca spremenili v del svojega posestnega urada Ljutomer in v samem kraju prijavi 16 podložnikov, v treh okoliških krajih pa še 19.⁹⁹ Okrog leta 1600 so celoten urad prodali Silvestru Mailgräberju, čigar sin Janez ga je pridružil gospostvu Branek, v katerem je ostalo nadaljnja stoletja.

III. Obdobje po združitvi obeh večjih gospostev pod edinim lastnikom (od 1719)

Z letom 1719, ko baron Mauerburg nastopi kot edini lastnik že lepo zaokrožene združene oziroma odtlej enovite posesti Branek in Gornji Ljutomer, je napočila nova doba posestnega razvoja Ljutomerskega. Združena posest je še naprej vključevala tako dominikalno kot tudi rustikalno oziroma urbarialno zemljo ter urbarialne in gorskopravne vinograde. Poseben poudarek lastnika je bil na vinogradniških zemljiščih po gorskem pravu. Tudi ta posest – kot vse manjše in večje posesti v vzhodnih Slovenskih in Ljutomersko-Ormoških gorica – je bila ne le zemljiško gospostvo (*Grundobrigkeit*), marveč tudi

t. i. gorsko gospostvo (*Bergobrigkeit*) v smislu odnosa lastnika do zakupnikov teh vinogradov, imenovanih sogorniki. Lastniki gorice so načrtno množili število gorskopравnih zemljišč, kar je bila splošna tendenca v gospodarjenju s tamkajšnjo zemljo. Skoraj odveč je dodati, da je brez izjeme v vseh primerih šlo za gospostva z raztreseno ležečimi kmečkimi in nekmečkimi ter vinogradniškimi zemljišči, se pravi z le nekaj kmetijami, kajžami in vinogradi v posameznem naselju ali v gorica oziroma »vrhovih«. V vsakem takratnem kraju oziroma gorica sta imeli posest vsaj dve ali več gospostev. V širši ljutomerski okolici sta kar obsežno, pa vendar hkrati raztreseno ležečo urbarialno in gorskopravno posest imela še gospostvo Gornja Radgona in imenje Lukavci v sklopu gospostva Špilje, ob njiju pa še cela vrsta, katerih pregled tamkajšnjih posesti sledi v naslednjem poglavju.

Le dve leti po nastopu edinega lastnika združene posesti je nastal register gorskopравnih oziroma gorninskih vinogradov in upravičencev (in ne le »gorski vložek«, kot trdi Luknjar), njihovih hasnovalcev v lasti združene posesti Branek in Gornji Ljutomer. Ti vinogradi niso bili del gosposčinske urbarialne posesti in so jih hasnovalcem le delno obdelovali viničarski podložniki, zajeti v urbarialnih popisih, običajno oziroma večji del pa so si jih obdelovali sami. Zavoljo

Gorskopravni vinogradi združene zemljiške posesti po gorninskem registru iz leta 1721.¹⁰⁰
– v okviru gospostva Branek:

lokacija (gorice)	število vinogradov	lokacija (gorice)	število vinogradov
Hueberberg/Hujbar	1	Stermizberg/Strmec	6
Summarumberg ?	5	Tettenhengstberg/del Ilovščaka	7
Groß Dessnegsberg/ Veliki Desnjak	1	Illauez od(er) Kummerssberg/ Ilovci ali Kumerska graba – del Slamnjaka	4
Klein Dessnegsberg/Mali Desnjak	11	Kaysersperg/Kajžar	2
Samlbergs (?)	5	Großweinberg/Veliki Vinski vrh	15
Ostrogger od(er) Lachenberg/ Ostroški vrh ali Lahonščak	30	Rebreeberg/ del Slamnjaka	13
Gruschofzenberg (?)	8	Pihlberg/Radomerščak	15
Mekhottnigsberg/Mekotnjak	12	Mitter Berbronigh/Srednji Brebrovnik	8
Unter Steinberg/Sp. Kamenščak	2	Lannerstorff/Slanča ves	5
Klein Libonerwaldt/ pri Libanji	4	Libonen od(er) Paullusberg/ Libanja ali Pavlovski vrh	1
Khaysser Creuz od(er) Püs Mantorf(?)	3	Sparberspachberg/pri Jastrebcih	5
Gomillaberg/Gomila	18	Michallozenberg/pri Mihalovcih	24
Schützenberg/pri Stročji vasi Nunska graba	1		

– v okviru gospostva Gornji Ljutomer:

lokacija (gorice)	število vinogradov	lokacija (gorice)	število vinogradov
Mekhottnagh und Stainberg/ Mekotnjak in Kamenščak	27	(?)torzberg (?)	17

⁹⁹ Prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 56, in sledeče, IV. poglavje.

¹⁰⁰ Luknjar, »Perkhrechts Einlaag«, str. 18–29 in 31.

kratkega razdobja od nastopa edinega lastnika so bile vinogradniške gorice v registru še ločene na vsako od obeh posesti. Register je podal natančno sliko številčnega stanja sogornikov na vsaki gorici in njihove gorninske obveze v vedrih gorninskega mošta.

Register je navedel skupno število 250 gorninskih vinogradov in 241 sogornikov, kar je razumljivo: podroben pregled imen pokaže, da so posamezniki hasnovali po dva vinograda. Na Mihalovskem vrhu sta vsak svoj vinograd hasnovala mož in žena. Lokacije goric – ob štirih neprepznanih – pričajo o tem, da jih je konkreten del ležal zunaj obsega prvotnega gospostva Ljutomer, kar je pomenilo, da so jih dotakratni lastniki Braneka nakupili priložnostno in ne na osnovi nekdanje pripadnosti gospostvu. V velikosti posameznih vinogradov so bile občutne oziroma kar ogromne razlike, ki jih prepoznamo po količinah gorninskih obvez iz enega vinograda. Segale so od najmanj pol vedra (čeprav ni nikjer navedeno, najverjetneje radgonsko vedro – dobrih 25 l) do celo 23 veder mošta. Med sogorniki najdemo kar nekaj po položaju zanimivejših oziroma uglednejših, recimo prelata ustanove v St. Lambrechtu na Gornjem Štajerskem in graške avguštince s po dvema vinogradoma ter prelata iz Admonta z enim.

Kakršna koli primerjava registra z omenjenim sumaričnim popisom ognjišnega davka za gospostvo Branek izpred 16 let je neumestna.

Terezijanski popis hišnih gospodarjev in hiš 1754

Najzgodnejši danes znani in ohranjeni popis združene gosposčinske posesti Gornjega Ljutomera, Braneka ter imenj Babinci in Cven – tako kmečkih kot nekmečkih, predvsem vinogradniških podložnikov – je nastal na ukaz države. Terezijanska oblast je z izvedbo dvojnega – cerkvenega in posvetnega – popisa »duš« po župnijah in hišnih gospodarjev ter hiš v letih 1754 in 1755 pridobila prve vsaj približne podatke o številčnosti nižjih, obdavčenih slojev prebivalstva v habsburških dednih deželah. Za slovenski etnični prostor je cerkveni popis »duš« ohranjen le za takratne župnije ljubljanske škofije. Nasprotno je posvetni popis hišnih imetnikov in hiš ohranjen za celotno ozemlje dežele Štajerske, medtem ko je za druge dežele izgubljen. V osnovnih elementih ga je – posplošeno in s po njegovem dokončnimi, absolutnimi številkami (?) – predstavil J. Curk.¹⁰¹ Ta popis je prvi od v osnovi nedavčnih popisov, ki je »pod isto streho« združil veliko večino takratnega deželnega prebivalstva.

Poglejmo si podrobneje popisno enoto 103 v okviru mariborskega okrožja (kresije), posest takratne lastnice Ane Eleonore Šarlote grofice Codroipo, roj. baronice Mauerburg. V istem popisu oziroma popisni enoti so združili podložnike vseh štirih ome-

njenih posestnih enot, tako da je nastal ustrezno obsežen spisek s 504 podložnimi hišami.¹⁰² Izdelal ter 15. maja 1754 podpisal in pečatil ga je takratni upravnik gospostva Branek Kajetan Jožef Langenmantl. Osebo ga je prinesel na mariborski okrožni urad in ga 7. junija uradno predal, upravnik urada Maksimilijan Sigmund pl. Bendel pa ga je hkrati zapisregel, s čimer je prvi jamčil za verodostojnost podatkov.¹⁰³

Pregled vsebine popisne enote je ločen na kraje in vinogradniške lokacije s številom hiš in statusi podložnih gospodarjev v posameznem kraju oziroma gorica («vrhu»). Za lažjo preglednost so razdeljeni v več tabel.

Iz popisa podložnih hiš združenega gospostva Branek, Gornji Ljutomer, Cven in Babinci iz leta 1754 je razvidna cela vrsta dejstev o njegovi takratni posestni strukturi oziroma slojevitosti podložnikov. Od 504 podložnih hišnih gospodarjev – in dveh gostačev brez obstoječega samostojnega bivališča – sta bili med kmetijami celi le dve – obe v Labuttendorfu. Tako je bilo največ četrtninskih kmetij – 90 hiš –, skupno pa jih je gospostvo premoglo 134. Sploh največ po posamezni popisni kategoriji je bilo običajnih kajzarjev v 235 hišah, kar slaba polovica vseh hiš. Nekmečki sloji na gospostvu – običajni in vinogradniški kajzarji, viničarji ter gostači (*berghold/bergholdt; weinzerl; einwohner*) – so skupno tvorili dober dvainpolkratnik števila kmečkih posesti (370). Popis nadalje pove, da je gospostvo imelo vsaj 75 – morda še več – urbarialnih vinogradov v samostojni obdelavi vinogradniških kajzarjev in 54 viničarjev, od katerih jih je le sedem obdelovalo dominikalne vinograde, vsi drugi (47) pa potemtakem gorskopravne.

Takratna posestna oziroma socialna razslojenost je bila očitna in zelo močna. Manfred Straka je na podlagi celovite analize tega popisa hiš rekonstruiral stanje podložnih gospodarskih enot na Štajerskem sredi 18. stoletja in ugotovil, da so cele kmetije predstavljale le še zelo majhen delež vseh gospodarskih enot: v mariborskem okrožju (hkrati s delom nad današnjo državno mejo) 4,2 %, v celjskem pa še manj, le 3,4 %. Polovične kmetije so bile tri- do petkrat številčnejše, kar znaša od 12 do 15 %. Povsod pa so prevladovala kajže, ki so v celotnem mariborskem okrožju predstavljale 62,4 %, v celjskem pa 47,7 % vseh enot.¹⁰⁴ Glede na te podatke je na dlani, da je bila socialna struktura združenega gospostva sredi 18. stoletja v tovrstnih merilih primerjalno še slabša kot na celotnem območju Spodnje Štajerske, saj sta

¹⁰² StLA, Laa. A., Antiquum, Gruppe I: Häuserzählung 1754, K. 16, Marburger Kreis, Nr. 103: *Marburger Creys. Fajssions Tabella. Herrschafft Mallegg, Ober Luettenberg, Zwenn, und Wagenhoff. Deren unter obigen Herrschafften Unterthänig, auch andern mit oder ohne Ackher, oder grundstückhern, befindlichen Samentlichen Bewonten Haußern.*

¹⁰³ Popis enote 103 je bil obdelan v javnosti fizično nedostopni seminarski zaključni nalogi, prim. Filipič, *Ljutomer z okolico*.

¹⁰⁴ Straka, *Verwaltungsgrenzen*, str. 42–43.

¹⁰¹ Curk, Slovenska Štajerska, str. 4–8.

Terezijanski popis hiš združenega gospostva Branek, Gornji Ljutomer, Cven in Babinci 1754: kmetje in običajni kajžarji

kraji/uradi ¹⁰⁵	cele kmetije	tričetrt kmetije	polkmetije	četrtkmetije	običajni kajžarji	vsota hiš
<i>Zeßendorff</i> /Cezanjevci				6	24	30
<i>Praunckendorff</i> / <i>Prauneggendorff</i> /Branoslavci					14	14
<i>Podgoritschen</i> /Vogričevci					3	3
<i>Grabendorff</i> /Grabe pri Ljutomeru				7	13	20
<i>Ober Pichldorff</i> /Radomerščak				4	2	6
<i>Pranckher hoff</i> ¹⁰⁶					4	4
<i>Schoff hoff</i> ¹⁰⁷					3	3
<i>Mihaloffzen</i> /Mihalovci		1	3	3		7
<i>dorff H. (eillig) Creuz</i> /Križevci		8		1	12	21
<i>Schlißldorff</i> /Ključarovci pri Ljutomeru			2	10	9	21
<i>Labuttendorff</i> ¹⁰⁸	2	1		1	2	6
<i>Mietstorff</i> , <i>Müetstorff</i> /Stogovci			1		1	2

Terezijanski popis hiš združenega gospostva Branek, Gornji Ljutomer, Cven in Babinci 1754: pol- in četrtkmetje, običajni kajžarji in gostači

kraji/uradi	polkmetije	četrtkmetije	običajni kajžarji	gostači	vsota hiš
<i>Wohlstorff</i> /Vučja vas	12		32		44
<i>Zwenndorff</i> /Cven		11	19	2	33
<i>Mauthdorff</i> /Mota		6	19		25
<i>Schizendorff</i> /Stročja vas	3	10	9	1	23
<i>Pristoua</i> /Pristava		3	15		18
<i>Vnter schloß</i> /Podgradje			11	3	14
<i>Wannoffzen</i> /Banovci			12 ¹⁰⁹		14 (!)
<i>Waagendorff</i> /Babinci	1	13	14		28
<i>Cristanzen</i> /Krištanci	6	1	2		9
<i>Unter Cräping</i> /Spodnje Krapje		3	5		8
<i>Pichldorff</i> /Radomerje	4	4			8
<i>Gerlouä</i> /Grlava		7	7		14

Terezijanski popis hiš združenega gospostva Branek, Gornji Ljutomer, Cven in Babinci 1754: vinogradniške lokacije (gorice), vinogradniški kajžarji in viničarji

vinogradniške lokacije (gorice)	vinogradn. kajžarji (<i>Bergboldt</i>)	viničarji (<i>Weinzerl</i>)	vinogradniške lokacije, status	vinogradn. kajžarji (<i>Bergboldt</i>)	viničarji (<i>Weinzerl</i>)
<i>Wolffstorffbergg</i> /pri Vučji vasi	5	2	<i>St. Wolffgang</i> /pri Sv. Bolfenku na Kogu	-	4
<i>Michaloffzenberg</i> /pri Mihalovcih	5	6	<i>Presikhaberg</i> /pri Presiki	5	2

¹⁰⁵ Izpisi izvirnih toponimov so iz popisa in končne sumarične tabele. Slovenski toponimi so po toponimih, najdenih oziroma lociranih, kolikor je bilo mogoče, v Rajšp (ur.), *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 6.

¹⁰⁶ Neznani dvor(ec?), saj ga s tem kastelonimom ni mogoče identificirati. Naziv ima morda po prejšnjih lastnikih tamkajšnjega urada oziroma dvorca grofov Prankh, ki so ga najverjetneje prezidali. Gotovo pa to ni ne grad Branek ne dvor v Babincih, imenovan v glavi popisa. Možna lokacija dvorca so Mihalovci, ki jih je od Gašperja grofa Draškovića leta 1650 odkupil Janez Friderik Prankh s soprogo, v imenjski vrednosti 22 im. f. Prankhi so bili več desetletij solastniki gradu Gornji Ljutomer in delov posesti, skupaj z Mihalovci v vrednosti skoraj 41 im. f., kar pa je od leta 1674 pričel kupovati Tomaž Ignac st. Maurer. V pošteb bi prišli še Noršinci in Stara Nova vas. Lahko pa gre celo za ime katere od takratnih pristav, razvidnih na jožefinskih kartah.

¹⁰⁷ Neznani dvor(ec?), saj ga s tem kastelonimom ni mogoče identificirati. Velja podobno kot v prvem delu prejšnje opombe.

¹⁰⁸ Kraj Labuttendorf vzhodno od Lipnice (Avstrija), sestavni del gospostva Branek. Tam tudi dva podložna *gmain Keuschler* s hišo, v tabeli všteta med običajne kajžarje.

¹⁰⁹ Tu popisana tudi dva podložna »skupna kajžarja« (*ein gemein Keuschler / ein gemein keuschlerin*), vendar brez lastne hiše in celo brez izpisov priimkov. Le kje sta/naj bi živela kot kajžarja? Zanimivo je, da popisovalec – morda prav zavoljo teh dveh (?) – ni zapisal obvezne *Summe* hiš v kraju. Nato pa je v zaključnem sumaričnem zapisu števila hiš v vseh naseljih in goricah (*Summarium ...*) za Banovce zapisal številko 14 (!). Torej ju je tam, očitno v nasprotju z resničnimi podatki, prištel k popisanim 12 kajžam, kar pa se je odrazilo v končni vsoti hiš popisne enote.

<i>Stainbergg/pri Zg. in Spodnjem Kamenščaku</i>	10	-	<i>Schizenbergg/ gorice pri Stročji vasi</i>	1	2
<i>Griennauerbergg/Žerovinsčak</i>	6	-	<i>Runtschenbergg/na Runeču</i>	3	2
<i>Mekhotniag bergg/pri Mekotnjaku</i>	6	3	<i>Wreßiabergr/pri Brezju</i> ¹¹⁰	6	1
<i>Groß Deßniakh bergg/ Veliki Desnjak</i>	2	-	<i>Klein Kummersperrg/ Kumerska graba, del Slamnjaka</i>	2	6
<i>Klein Deßniakh bergg/ Mali Desnjak</i>	-	1	<i>Groß Kummersperrg/ Kumerska graba, del Slamnjaka</i>	1	1
<i>Lachenbergg/ Lahonsčak, pri Lahoncih</i>	1	-	<i>Rebreeberg</i> ¹¹¹	1	3
<i>Podgoritschenbergg/ pri Vogričevcih</i>	1	-	<i>Katschiagraben/ Kačja graba, del Slamnjaka</i>	5	-
<i>Gommillabergr/Gomilski vrh</i>	10	4	<i>Hueberbergg/Hujbar</i>	-	4
<i>Groß Weinbergg/Vinski vrh</i>	5	5	<i>Hersch: weinzerl/dominikalni viničarji</i>	-	7
<i>Klein Weinbergg/Mali vrh</i>	-	1			
SKUPAJ	49	22		24	32

SKUPAJ¹¹² združeno gospostvo Branek, Gornji Ljutomer, Cven in Babinci

cele kmetije	tričetrtkmetije	polkmetije	četrtkmetije	običajni kajzarji	vinogradniški kajzarji	viničarji	gostaci	vsota hiš
2	10	32	90	235 (!)	75	54	6	504

bili za razliko od njega v skupnem številu 504 gospodarskih enot le dve (0,39 %) celi kmetiji, deset tričetrtinskih (1,98 %) in 32 polovičnih (6,35 %). Levji delež kmetij so tako tvorile polovične in posebej četrtinske (17,86 %), skupno 122. Deleži nekmečkih slojev pa so že opisani.

Primerjava podatkov iz popisa hiš za ognjiščni davek gospostva Branek iz leta 1705 in terezijanskega popisa hiš združene posesti leta 1754 pokaže strm vzpon števila podložnih gospodarskih enot v rokah lastnikov Braneka. Če je prvi popis navedel 188 hiš, je popis pol stoletja pozneje bistveno obsežnejši – izkazal je kar dober dvainpolkratnik prvega števila, ob upoštevanju dejstva, da je število podložnih hiš drugih Braneku takrat že pridruženih posesti iz leta 1705 neznano. Kljub temu moramo glede povečevanja posesti oziroma števila podložnikov sklepati na premočrtno politiko lastnikov in njihovih upravnikov v smislu zgodb o uspehu.

Na prelomu 18. v 19. stoletje je imelo združeno gospostvo Branek podložnike v smislu razpršene posesti v 33 takratnih katastrskih občinah (po abece-

dnem redu): Babinci, Bodislavci, Bučkovci, Cerovec, Cezanjevci, Cuber, Desnjak, Drakovci, Godemarci, Gresovščak, Kamenščak, Kozarščak, Krapje, Kuršinci, Ljutomer, Mekotnjak, Moravci, Mota, Noršinci, Podgradje, Precetinci, Presika, Pristava, Radoslavci, Radomerje, Rinčeto va graba, Sitarovci, Slamnjak, Stara Cesta, Stročja vas, Vidanovci, Vogričevci in Železne dveri.

Kovačič še natančneje navaja lokacije podložnikov po krajih v okviru javnoupornih okrajev s sedeži na gradovih in dvorcih Branek, Lukavci, Nego va, Ormož, Schachenthurn in Velika Nedelja v prvi polovici 19. stoletja: Babinci, Branoslavci, Cezanjevci, Cven, Desnjak, Gomila, Grabe pri Ljutomeru, H(G!)rabonoš, Grezovščak, Grlava, Grünauerberg (Žerovinsčak/Žerovinski vrh), Hermanci, Hrastje-Mota, Hujbar, Jastrepci, Ivanjkovci, Kamenščak, Kozarščak, Krapje, Kristanci, Križevci, Kumerščak, Lahonci, Ljutomer, Logarovci, Mota, Mekotnjak, Mietsdorf (najverjetneje Grabe nad Zg. Ščavnico), Podgradje, Presika, Precetinci, Plešivica (nad Jeruzalemom), Pristava, Radomerje, Rinčet, Ključarovci pri Ljutomeru, Stara Cesta, Stročji vrh in Stročja vas, Veličane, Vitan, Vitanovci, Zasadi, Žerovinci in Žice.¹¹³ Tudi ta seznam priča o takrat že resnično močno raztreseni posesti gosposčine na precej obsežnem prostoru osrednjih in vzhodnih Slovenskih gor, Ljutomersko-Ormoških gor in Murskega polja.

Gospostvo je prejelo davek od kar 617 hiš, razvrščenih v 26 »županij« – gotovo pravilneje ura-

¹¹⁰ Najverjetneje Brezje tik pod Blaguškim jezerom zahodno od Sv. Jurija ob Ščavnici. Ker jezera v 18. stoletju ni bilo, je to na jožefinski karti sekcija 167 (gl. op. 104) izrisano kot neimeno vanje naselje vzdolž Blaguškega potoka.

¹¹¹ Neznana lokacija – na jožefinskih kartah je ni.

¹¹² Tu so prišteti še štirje »skupni kajzarji« (*gmain keuschler*), en brezimni berač s hišo (*petler*) – vsi spadajo med običajne kajzarje –, in trije gostaci v mlinih (*mühler einwohner*). Na mestu skupnega seštevka je sprva zapisano število 500 prečrtano in pod njim napisano število 504 (po vsej verjetnosti kasneje ob kontroli popisa), kar pa je posledica tega, da v skupni seštevku sprva niso všteli tu omenjenih štirih »skupnih kajzarjev«. Pisar popisa v skupni seštevku sploh ni prištel dveh »skupnih gostačev« (*gmain einwohner*), saj nista imela pripisane hiše in ju najverjetneje ni bilo mogoče obdavčiti.

¹¹³ Kovačič, *Ljutomer*, str. 210. Nekaj naštetih krajev danes ni več mogoče lokalizirati, saj so jih vsrkali oziroma priključili sosednji kraji. Enako velja za našete kraje s končnico -ščak, kar v tamkajšnji ljudski govorici še danes pomeni »vrh« oziroma gorice pri bližnjem vaškem naselju oziroma nad njim.

dov. Skupni letni dohodki od posesti so po zapisu deželne knjige znašali 5473 gld in 12 kr dominikalne ter 205 gld in 11 kr rustikalne dajatve. K temu pa je treba prišteti še druge dajatve, kot sta bili desetina in gornina.¹¹⁴

Še naprej pa je bila aktualna porazdelitev posestne pripadnosti na posamezne dele združenega gospostva. V mesecih po odpravi podložništva tik pred sredo 19. stoletja je oblast z mehanizmom natančne katastrske ocenitve prišla do denarne vrednosti združenega gospostva, ki je bila hkrati najboljši pokazatelj razlik med takratnim obsegom posesti Braneka in Dolnjega gradu: za Branek je znašala kar 157.582 gld 15 kr, medtem ko je za Dolnji grad navedena vsota vsega 8023 gld 45 kr.¹¹⁵ Vrednost prve je kar osemnajstkratno presegala vrednost druge in lepo ponazarja zaključno fazo stoletnega razvoja nekdanj enovitega Ljutomerskega gospostva.

IV. Novoveška posest drugih zemljiških gospostev in imenj na Ljutomerskem

Če vnovič pogledamo opis meja deželskega sodišča Gornji Ljutomer iz leta 1771, so tam navedena vsa takrat na Ljutomerskem posestno prisotna večja gospostva in zemljiški gospodje: Branek, Gornja Radgona, Andrej Prašičič, Negova, grof Kolonić, graški dominikanci, Schachenthurn, grof Ernovški, grof Purgstall, Lukavci kot del gospostva Špilje in cisterca Neuberg.

Pregled tamkajšnjih številnih manjših in obsežnejših posesti je tu predstavljen s pomočjo treh osnovnih verodostojnih elementov. To so najprej z razdelkom *Viri* vsakič označeni obdelani nekateri neobjavljeni viri iz sklopa imenjske cenitve leta 1542 in dodatne najave leta 1543, dimnina iz let 1572/1573, terezijanski kataster in predvsem obsežen terezijanski popis hiš oziroma hišnih gospodarjev iz leta 1754. Izpisi iz slednjega vira so običajno podani v besedilni obliki, nekajkrat pa tudi v preglednici. Podatke o skupinah ohranjenih virov za določeno posest je avtor iskal v doslej najpopolnejšem arhivskem inventarju urbarialnih oziroma posestnih virov v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu – vsakič so navedeni v razdelku *Inventar urbarialnih virov* in so z avtorjevo količino podani v obliki urejenega običajnega teksta z alinejami ali v preglednicah. Številnih lokacij vinogradniških »vrhov« (goric) ni več mogoče identificirati. Navedbe iz inventarja so citirane po skupnem toponimičnem oziroma rodbinsko-imenskem registru za 1354 zaporednih števil zemljiških posesti v deželi Štajerski pod toponimičnim geslom Luttenberg/Ljutomer in v njegovem okviru s podgesli: Herrschaft (gospostvo Ljutomer), Amt (Urad Ljutomer), Bergamt (Gorninski urad Ljutomer), Bergrecht (Gorninsko

pravo), Bergholden (Vinogradniški kajzarji), Gülten (Imenja) in Weingärten (Vinogradi).¹¹⁶

Tako bo konkretno razvidno, kaj vse oziroma katere posestne urade s hkratno hubno posestjo in vinogradniškimi lokacijami so njihovi lastniki (posestniki) – v navedbah posesti marsikje sploh ne bodo omenjeni – poimenovali po Ljutomeru. Videli bomo, da je to poimenovanje, kot je izpostavljeno v uvodu razprave, imelo prav magično moč, izraženo v želji pridobiti si tamkajšnje vino. V zadnjem delu poglavja bodo predstavljene samo navedbe posestnih uradov in za njimi še tamkajšnje gorskopravne posesti, najdene v inventarju urbarialnih virov. V vseh primerih pa bodo navedeni bodisi posestni uradi oziroma vinogradniške površine (na primer na zgornjem delu Ljutomersko-Ormoških goric) v celotnem obsegu ali le iz krajev z območja opisanega deželskega sodišča gornji Ljutomer, se pravi z območja najverjetnejšega obsega prvotnega gospostva Gornji Ljutomer. Tudi zato bodo povsod, v vseh primerih navajanja, kot izhodiščna točka navedene konkretne zemljiške posesti. Za vrstni red oziroma zaporedje je določen čas pridobitve dela Ljutomerske zemlje. Ni treba posebej poudarjati, da se bodo navedbe v posameznih elementih razlikovale – neke bodo popolnejše kot drugod ali jih sploh ne bo. Po potrebi so vmes dodani sproti komentarji in dodatne informacije o konkretni posesti oziroma specifičnih zadevah, povezanih z njo.

Gospostva ali imenja s hubno in vinogradniško posestjo na Ljutomerskem na osnovi enega oziroma več verodostojnih elementov

Kot prva sta na vrsti sklopa posesti že predstavljenih Herbersdorfov in Stadlerjev, prvih znanih lastnikov izločenih delov gospostva Ljutomer do zgodnjega 16. stoletja.

Gospostvo Herbersdorf (sedež Allerheiligen pri Wildonu)

Viri: že predstavljeni (glej začetek III. poglavja: Branek)

Inventar urbarialnih virov:¹¹⁷

¹¹⁶ *Die Urbare*, zv. 3/III, št. 1102: Luttenberg, str. 1298, in *Namen- und Sachregister zu den Bänden 3/I–III*, str. 227 in 522. Tu je treba dodati, da v celotni publikaciji – predvsem pa v imenskem in stvarnem kazalu (!) – ni mogoče najti povsem samostojnega gesla Herrschaft oziroma Gült Luttenberg (gospostvo oziroma imenje Ljutomer), saj ohranjenega arhivskega materiala prav v okviru tega ni, temveč je raztresen po mnogih drugih, v nadaljevanju predstavljenih posestnih enotah. Zato ga avtorji kazala niso ustvarili. Posredna izjema je na str. 227 kazala izpisano podgeslo »Herrschaft« pod toponimom Ljutomer, saj kot lastnika delov Ljutomerskega gospostva navaja dve posesti – proštijo Sv. Martina v Admontu in gospostvo Stübing. Obe posesti nastopata bodisi v dosedanjem tekstu bodisi v nadaljevanju tega članka.

¹¹⁷ *Die Urbare*, zv. 3/I, št. 475: Herbersdorf OG Allerheiligen bei Wildon, Herrschaft, str. 535–541.

¹¹⁴ Janežič, Grad Branek, str. 8.

¹¹⁵ Kovačič, *Ljutomer*, str. 27.

Že omenjeni Franc pl. Herbersdorf je leta 1542 in ponovno leto zatem oddal imenjsko cenitev za gospostvi Herbersdorf in Kalsdorf ter posebej za svoje imenje pri Ljutomeru (Branek). Tako je od virov tu ohranjena glavarina iz leta 1527 za Branek – prim. zgoraj. Tu je dodana še številčno neznana posest v Mučni (*Mueschen, Mutschen*). Ohranjena je tudi imenjska cenitev iz leta 1542 za posesti »pri Ljutomeru« – prim. z že predstavljenim virom v preglednicah pri Braneku:

Hubna posest v krajih: Obrež, Kog, Trnovci, Jamna, Radoslavci, Branek (*Praunegg (Prawneckh)*): grad, od 17. stoletja naprej imenovan Mallegg, in kraj Branoslavci (*Malleggendorf*), posest v krajih Radomerje, Cezanjevci, Vodraci, Ormož in Brezovec ob Pesnici.

Vinogradniška posest – »gorsko pravo pri Ljutomeru«: neznano število vinogradov v gorica Kog, Vodranski in Majcenski vrh, Strmec pri Hermancih, Kajžar, Kamenščak in Radomerščak.

Tu je za razliko od samega vira dodano še njihovo neznano število na Kajžarju (*Kaisersberg*). Gorsko-pravno posest so nato očitno prenesli v sklop gospostva Kalsdorf, njeni kasnejši lastniki pa so jo nato iz generacije v generacijo izjemno razširili.

Gospostvo Kalsdorf pri Ilzu

Viri:

Terezijanski popis hiš 1754: V njem so tamkajšnje vinogradniške gorice gospostva imenovane Gorskopravna posest gospostva Kalsdorf v ljutomerskih in »Svetoandrejskih« gorica.¹¹⁸ Popisali so skupno 177 hiš podložnih vinogradniških kajžarjev in viničarjev na 17 gorica (»vrhovih«): Stara Cesta (*Altstraßenberg*) deset hiš, Ivanovski vrh šest, Lešnica 14, Runeč pet, Strmec sedem, »onkraj (izven) Strmca« štiri, Veličane osem, *St. Andre-berg* (?)¹¹⁹ 13, Ivanjovski vrh ena hiša, Pavlovski vrh 12, Šardinje devet, Stanovno 21, Vidanovci šest, Desnjak sedem, Gorca (*Kulmberg*) 37 (!), Plešivica sedem in *Schwa(o)rniz-berg* (?) 13 hiš.

Terezijanski kataster:¹²⁰ Za gorninske vinograde tega gospostva na Ljutomerskem je iz časa tik pred koncem 18. stoletja ohranjen debelejši zvezek s kar 167 gosto popisanimi dvojnimi stranmi s precejšnjim številom vpisov podložniških enot (prim. z naslednjim zapisom).

Inventar urbarialnih virov:¹²¹ Eden od najboljšir-

nejših sklopov gospostva je bil »gorninski urad Ljutomer«, po virih sodeč del gospostva od srede tridesetih let 17. stoletja. Tik pred koncem 18. stoletja je obsegal že kar izjemnih 764 podložnikov v treh delih:

1. Humski, Pavlovski in Libanjski vrh

2. Strezetinski, Lešnički, Grajski, Strmečki (Strmec – del), Šardinjski, Podgorski, Velikorunečki, Malorunečki, Ivanovski, Ivanjovski, Veličanski in Plešivički vrh

3. Žerovinski vrh – Stara Cesta, drugi del Strmečkega vrha, Hujbarjev, Lahonski, Stanetinski, Ostroški (Ostroga) vrh in Radomerščak; in še v Slovenskih gorica: Sv. Lovrenc, Sv. Andraž, Bišečki, Trnovski in Selški (Selca) vrh.

Naslednji je sklop Ljutomerske posesti Stadlerjev, dedičev po Reisacherjih, in njihovih naslednikov oziroma kupcev te posesti. V osnovi je bila iz prvotnega gospostva Ljutomer pridobljena oziroma izločena že pred koncem 15. stoletja. Odtlej je njena razvojna pot povezana s Stadlerji in gospostvom Lichtenegg ter imenjem Oberkrottendorf (pri Kapfenbergu, sedež gradič Krottendorf), z gospostvom Stadl in drugimi. Najprej pogledjmo, kako je Pirchegger obelodanil najstarejši ohranjeni vir za tamkajšnjo posest Stadlerjev in bratov Radmannsdorf, imenjsko cenitev iz leta 1542, v izvlečkih:

Stadlerji so že pred koncem 15. stoletja, še pred dedovanjem po Reisacherjih, imeli v lasti med drugim Radence in vsaj enega ali dva vinograda blizu Ljutomera.

V sklopu imenja Oberkrottendorf je njegov lastnik, eden od bratov dedičev Erazem Stadler, gospodar Krottendorfa, v imenjski cenitvi prijavil tudi posesti »v Ljutomeru« (*in Luttenberg*): 40 podložnikov in 58 vinogradov pri Ljutomeru, Radgoni in Ormožu. Malo zatem je navedena še točnejša prijava: 13 podložnikov v Stari (Novi) vasi, devet v Obrežu, šest v Braneku, osem na Kogu in štiri v Brengovi »pri Ljutomeru« ter vinogradi v okolici Ljutomera, Radgone in Ormoža. Očitno je Erazem svoj delež Ljutomerske posesti vključil v sklop Oberkrottendorfa.

Njegovi bratje Stadlerji so v cenitvi leta 1542 prijavili:

Krištof Stadler enega podložnika pri Ljutomeru in sogornike na Kogu;

Andrej Stadler med drugim več sogornikov (»Berggenossen«) na Ivanjskem vrhu in Trsteniku;

Melchior Stadler je (1543) spisal zelo malomarno prijavo – 42 hubnih podložnikov brez kraja in nato še dodatnih 34 podložnih slovanskih imen vnovič brez kraja;

Jurij Stadler med drugim 13 kmečkih podložnikov v Šalincih, 16 v Noršincih, pet na Gornjem Brebrovniku ter enega v Babincih, pa še več vinogradov na Kogu;

Krištof pl. Ratmannsdorf je v imenjski cenitvi leta 1542 zase in za otroke pokojnega brata Erazma med

¹¹⁸ StLA, Laa. A., Antiquum, Gruppe I, K. 16, Marburger Kreis, H. 62, Nr. 78. »Izdelal« Janez Jožef Žizek (*Schischek*), inšpektor gosposočinske kalsdorfske posesti.

¹¹⁹ Možni dve lokaciji: verjetnejša Vitomarci (nekaj Sv. Andraž v Slovenskih gorica v vikariatno cerkvijo sv. Andreja) ali pri Andrencih pod Cerkenjakom: okrog 1500: *Sannd Andrentzenperg*, Blaznik, *Historična topografija* I, str. 28.

¹²⁰ StLA, Theresianischer Kataster (MTK): GH 129 1/2 (Kalsdorf).

¹²¹ *Die Urbare*, zv. 3/II, št. 558: Kalsdorf bei Ilz, Herrschaft, str. 641–643.

drugim prijavil več vinogradov v okolici Ljutomer-¹²²ra.

Vse to so obdržale še generacije njihovih potomcev. Pregled vira – najave imenjske ceditve 1542 in izpopolnjene najave leto zatem – je precej izpovednejši.

Gospodstvo Lichtenegg pri Wartbergu (sprva dolgotrajno v rokah rodbine Stadler, nato Saurau)

Viri:¹²³

Prijavljena posest Stadlerjev 1542: hubna posest in gorskopravni vinogradi

Prijava Jurija Stadlerja – njegov »urad Ljutomer«: Hubna posest: Šalinci 13 kmetij in gosač, Noršinci 16 kmetij, Babinci cela kmetija in gosač, Pušenci dve kmetiji, Pavlovci ena, pri Ormožu 11, Lešnica šest, Gornji Brebrovnik dve, Kog tri in Čagona dve kmetiji ter še večja njiva. Gorskopravni vinogradi na Kogu, vrednost vsakega do največ 30 im. f. (!): naštetih je 45 sogornikov in še sedem na gorici Trstenik (*druxsennperg*).

Prijava Erazma Stadlerja – njegov »urad Ljutomer«: Hubna posest: Stara (Nova) vas 13 kmetij in gosač, Obrež devet kmetij, Branek šest, Kog osem, Brengova (*Prannga, Pranngaw*) štiri kmetije; Gorskopravni vinogradi: na Kogu sedem, na Malem Kogu (?) 26 in nato še na gorici *penentxperg*, Zagajskem vrhu (*Zagauerperg, schagauerperg*), Desnjaku (*desenperg*) in Trsteniku – skupno 25 vinogradov; vrednost vsakega od 7 do največ 30 im. f.

Prijava Kristofa Stadlerja (pisala druga roka kot prvi dve najavi): Popis ni bil izpisan niti po krajih niti po imenih podložnikov, le naštetih posameznih prihodki, na primer činžni mošt »pod Radgono«. Nemogoče je razbrati kaj konkretnega.

Prijava Andreja Stadlerja: znova po krajih in vinogradniških gorica, a ne na Ljutomerskem.

Hubna posest: podložnike je imel med drugim v Radencih pod Radgono ob Muri.

Vinogradniška posest: več vinogradniških kajzarjev (*Berckholden*) in vinicarjev je imel v gorica okrog Radgone in Radencev, na Ivanjskem vrhu (*Ibbanzer perg*), na Kapeli in *Zw driez* (?).

Oblasti, nezadovoljne s prijavami iz leta 1542, so naslednje leto od Stadlerjev zahtevale novo, pravilnejšo najavo.

Izpopolnjena prijava posesti Stadlerjev iz leta 1543: hubna posest in gorskopravni vinogradi

Erazem Stadler: prihodki iz vinogradov »pri Ljutomeru« – činžni mošt v obsegu štiri štrtine oziroma 40 avstrijskih veder; v najavi tudi večji vinograd na Gornjem Kogu (?) in eden na Dolnjem Kogu, vsak v vrednosti 100 im. f., od katerih je bil davčni prihodek 1 im. f.

Jurij Stadler: prihodki iz vinogradov »pri Ljutomeru« (*Zu Luetenwergh*) – činžni mošt v obsegu pet štrtinov oziroma 50 avstrijskih veder; v najavi še vinograd »pri Ljutomeru« v vrednosti 100 im. f. (prihodek 1 im. f.) in malo manjši pri Ormožu.

Krištof Stadler:

Hubna posest: dva hubna podložnika pri Ormožu in Ljutomeru, od teh eden na Srednjem Brebrovniku. Nekje na »Slovenskem« (v *Resthmitz* (?)) še dva.

Vinogradniška posest: 11 gorskopravnih vinogradov, na Noričkem vrhu »pri Radgoni« pa še štiri, in sedem vinogradniških kajzarjev na Kogu.

Melchior Stadler (njegove najave leto poprej sploh ni bilo):

Hubna posest: natančno poimensko je naštel kopico podložnikov z njihovo posestjo in živino s slovenskimi priimki, a brez krajev (lokacij).

Vinogradniška posest: enako velja za številne prijavljene gorskopravne vinograde, le tu in tam je kateri lociran, vendar nad Muro. Najavil je tudi vinograd pri Radencih (*Zw Raden*) v vrednosti 80 im. f. Očitno je imel kar lepe vinograde okrog Radgone. Prijavil je kar šest štrtinov gorskopravnega vina in dva štrtina činžnega mošta.

V njihovi napovedi dimnine iz leta 1572 (1573) ni krajevno opredeljenih podložnikov (!). Le nekateri imajo krajevnolokacijske zaznamke, vendar ne z območja današnje Slovenije.

Inventar urbarialnih virov:¹²⁴ Navedbe o posesti Stadlerjev ter njenem prehajanju pod druge lastnike dela Ljutomerske posesti (imenje Oberkrottendorf, posest ustanove Seckau, gospodstvo Stadl). V sklopu gospodstva Lichtenegg je bil v 16. stoletju tudi »urad Ljutomer« s hubno posestjo v krajih Šalinci, Noršinci, Babinci, Pušenci, Pavlovci, Ormož, Lešnica, Gornji Brebrovnik, Kog in Čagona.

Imenjska ceditve iz leta 1542 (Jurij Stadler), nova ocenitev iz leta 1543.

Nekaj gorskopravnih vinogradov na Kogu. Oboje je bilo pozneje v sklopu gospodstva Stadl.

Seckau, ustanova

Viri:

Terezijanski popis hiš 1754:

Kot »Škofijska sekovska posest pri Radgoni in Ljutomeru«¹²⁵ je tu popisana posestni kompleks, ki

¹²² Pirchegger, *Landesfürst und Adel*, str. 60, 76, 280, 288 in posebej za im. ceditve 1542 str. 290–291. Prim. tamkajšnje navedbe posesti posameznih lastnikov s tistimi v konkretnem viru, kar sledi.

¹²³ Laa. A., Antiquum, Gruppe VI, Herrschaft Lichtenegg bei Wartberg, A.1. a Gülterschätzung 1542, 36/523, več drobnih zveščičev prijav na ime vsakega od solastnikov: Jurij Stadler, fol. 15r–27r in 30r–33r; Erazem Stadler, fol. 13r–21r in 22r–25v; Kristof Stadler; Andrej Stadler, in Neue Gülterschätzung 1543; A.3. b Rauchgeld 1572 (Einlage aus 1573) bei Nr. 215. Prim. še: [https://de.wikipedia.org/wiki/Burgruine_Lichtenegg_\(Wartberg\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Burgruine_Lichtenegg_(Wartberg)).

¹²⁴ *Die Urbare*, zv. 3/II, št. 693: Herrschaft Lichtenegg bei Wartberg, str. 783–785.

¹²⁵ StLA, Laa. A., Antiquum, Gruppe I: Häuserzählung 1754, K. 17, H. 65, Nr. 179.

sta ga sestavljali: hubna posest s 14 hišami v uradu Lunovec, enako število hiš v uradu Zagorci in sedem hiš urada Lahonci, ter vinogradniška posest podložnih vinogradniških kajzarjev in viničarjev na štirih goricah (»vrhovih«): Litmerski vrh z desetimi hišami, Pršetinski in Plešivčki vrh s petimi, Runečki vrh s šestimi in Trnovci (pod Bodislavci) z 19 hišami. Skupaj je škofija prijavila tamkajšnjih 75 podložnih hiš.

Inventar urbarialnih virov:¹²⁶

Posamezne posesti s prihodki:

- točka 5. Imenje Veliki Kog (*Großkaag*) pod Ljutomerom (»na Velikem in Visokem Kogu«): Jurij Leopold pl. Stadl ga je leta 1642 prodal škofiji. Najstarejši popis tamkajšnjih vinogradniških kajzarjev je nastal leto pozneje (1643).

- točka 9. Urad in gorskopravni uradi »pri Ljutomeru«: od srede 17. stoletja do začetka 18. stoletja.

I: »Urad Ljutomer«: viri od leta 1653 (urbar prodanih posesti). Do takrat ga je Wolf pl. Stubenberg v sklopu več posesti, imenj in gorskopravnih vinogradov prodal ustanovi. Posest v krajih Trgovišče, Vičanci, Lasigovci, Brezovci, Pršetinci, Srednji in Gornji Brebrovnik.

II: »gorsko pravo pri Ljutomeru« na Runeču: Žvab, Stanovno, Runečki, Šardinjski, Lunovski, Podgorski, Zagorski (Zagorci) in Preradski vrh, *Khöstenperg*.

III: »gorsko pravo pri Ljutomeru« na Libanjskem vrhu: prav tako kot vse drugo zajeto že v urbarju iz leta 1653: Libanjski (tu tudi činžni mošt), Vičanski, Veličanski, Slančaveški in Pavlovski vrh, Dolnji, Srednji in Gornji Brebrovnik in Pršetinci.

IV: obe ljutomerski gorskopravni posesti na Runeču in Libanjskem vrhu je škofija v zgodnjem 18. stoletju prodala: Libanjski vrh leta 1708 Mariji Tereziji Rainer, roj. Reinzer, na ime njenega sina Karla Jožefa Rainerja in ljutomerske vinograde leta 1711 samostanu Admont.

Celoten sekovski »urad Ljutomer« je popisan tudi v registru glavarine iz leta 1691.

Gospodstvo Stadl

Viri:

Terezijanski popis hiš 1754: »Gorskopravna posest dedičev Rudolfa barona Stadla na Kogu«¹²⁷ je obsegala 41 hiš podložnih vinogradniških kajzarjev in viničarjev na štirih goricah (»vrhovih«): Adrijanci ena hiša, Veliki Kog 19, Mali Kog 13 in kraj Kog osem hiš ter gostača.

Inventar urbarialnih virov:¹²⁸ Janez Ludvik Zollner je pred oktobrom 1662 zakupil podložnike tudi v uradih Šalinci, Noršinci in Gornji Brebrovnik, med

drugim gorskopravno posest v Ljutomeru, goricah nad Slančjo vesjo in na Vinskem vrhu – oktobra je zanje izpisal urbar. Leta 1666 je bilo vse naštetu predano v posest Erazmu Freundorferju. Do 19. stoletja so tej posesti pridružili novine na Kajzarju in Velikem Vinskem vrhu. Ob tem so v gorskopravnih registrih še dominikalni gorskopravni podložniki urada Šalinci, skupaj 16.

V popisu gosposčinskih uradov v mariborskem okrožju do leta 1841 je bil tudi tamkajšnji urad Šalinci z 29 podložniki. Nad njimi je gospostvo imelo tudi patrimonialno oblast.

Gospodstvo Hornegg (dolgotrajno v rokah rodbine Saurau)

Viri:

Urbar Hornegg 1603, »Urad Ljutomer« (*Ambt Lüettenberg*)

Urad je bil tu vpisan kot deželnoknežji fevd, za katerega so redno poravnavali obveze. Imel je pet hubnih podložnikov – štiri na celi in enega na tretjinski hubi. Celi hubniki so oddajali letno vsak po 10 veder činžnega oziroma hubnega mošta, po korec ovs, štiri kokoši, 10 jajc, po 200 vinogradniških količev in 10 tovorov (vozov) gnoja; tretjinski hubnik pa je oddajal le tri vedra in nekaj mošta.

Prav tako kot deželnoknežji fevd je gospostvo imelo vinograde na Velikem in Malem Kogu, ki jih je obdelovalo 40 podložnih vinogradniških kajzarjev (*Perckholden vnnnder Lüettenberg, am Groß vnd khlain-en Khagperg*). Tudi ti so oddajali vsak od 1,5 do največ 7 veder mošta in od 1,5 do največ 7 denaričev.

Celoten urad je skupaj z gorskopravnimi vinogradi oddajal činžni in gorskopravni mošt v skupni količini devet štrtinov. V urad je spadal še velik dominikalni vinograd »pri Ljutomeru« (*zu Luettenberg*), prav tako kot deželnoknežji fevd, ki so ga morali kmetje obdelovati in mošt pripeljati v gosposčinsko klet, česar pa gospostvo kot njihovo dolžnost ni priznavalo. Zato je bil ta vinograd brez gorskopravnih obvez in desetine. Ob tem je v ta urad spadal še en vinograd nekje v Slovenskih goricah (*in Pübel, genandt der Grußgaperg*).¹²⁹

Terezijanski popis hiš 1754: Takrat že združeno gospostvo Hornegg in St. Joseph je v okviru Hornegga med drugim prijavilo gorskopravno posest v »gorskem uradu Ljutomer«.¹³⁰ Njenih vsaj 21 hiš podložnih vinogradniških kajzarjev in viničarjev je stalo na štirih goricah (»vrhovih«): Adrijanci šest hiš, Veliki Kog (brez vpisanega števila podložnih hiš (!)), Mali Vinski vrh osem in Žerovinščak sedem hiš.

Inventar urbarialnih virov: Hubna posest je v celoti enaka kot v viru, razen v razdelku Gorsko pra-

¹²⁶ *Die Urbare*, zv. 3/III, št. 1105 B: Seckau, Stift, str. 1317–1322. Prim. tamkajšnjo točko 9 Urad in gorskopravni uradi »pri Ljutomeru« s posestjo gospostva Freiberg v op. 164.

¹²⁷ StLA, Laa. A., Antiquum, Gruppe I: Häuserzählung 1754, K. 17, H. 65, Nr. 184.

¹²⁸ *Die Urbare*, zv. 3/III, št. 1135: Herrschaft Stadl, str. 1381, 1383, 1385 in 1394.

¹²⁹ StLA, Laa. A., Antiquum, Gruppe VI, Archiv Herrschaft Hornegg, K. 1, H. 1, Urbar Hornegg 1603, fol. 59r–60v in fol. 118v.

¹³⁰ StLA, Laa. A., Antiquum, Gruppe I: Häuserzählung 1754, K. 16, H. 61, Nr. 71.

vo: pod točko 11. Posamezni registri h gospostvu Hornegg pripadajočih gorskoprnih vinogradov pri Ljutomeru (»urad Ljutomer«): urbar 1603, »urad Ljutomer«, ... vinogradniški kajžarji – »podložniki pod Ljutomerom« (deželnoknežji fevd): podložniki (Berg-Untertanen – BU) pod zap. št. 622–694, torej kar 73. Od leta 1689 so posebej navajali njihove lokacije: Mali Vinski vrh, Vodranski vrh, Mali in Veliki Kog. Ob tem so v uradu dobivali še činžni mošt in malo pravdo na Kogu ter gorske in malo-pravdne služnosti na Žerovinskem vrhu/Stari Cesti (*Grünauerberg*).¹³¹

Lastnik gospostva se je v prvi polovici 18. stoletja očitno odločil prav te vinogradniške površine s podložniki vred prodati in jih obdržati le še manjše število. Tako je odtlej v 18. stoletju po terezijanskem katastru v gospostvo Freiburg spadalo več imenj ob Muri, med njimi imenja »Ščavnica/Ščavniško imenje« v okolici Ljutomera, s prej gospostvu Hornegg služnimi gorskoprnimi prihodki v obsegu 73 gorinskih podložnikov in nekaj vinogradov v okviru imenja Rothenturn v goricah Presika, Rinčetova in Kumerska graba ter Slančja ves.¹³² Gospostvo Hornegg je tako leta 1754 imelo znatno manj teh podložnikov.

Gospostva/imenja s hubno in/ali le vinogradniško posestjo na Ljutomerskem na osnovi le enega verodostojnega elementa

Terezijanski popis hiš 1754

*Gorskoppravna posest Jakoba Ernesta pl. Cerronija*¹³³

V sklopu te posesti so bili med drugim popisani trije vinogradniški kajžarji v goricah na Kamenščaku (*Kämenschägberg*).

*Gospostvo Ernovž/Ehrenhausen*¹³⁴

V sklopu tega gospostva je bil popisani tudi urad Krapje (*Amt Cräpping*) s 15 hišami – 13 četrtkmetijami in dvema kajžarjema.

*Gospostvo Ormož*¹³⁵

V okviru ogromne posesti tega gospostva so bili popisani tudi vinogradi na goricah (»vrhovih«): Go-

mila pri Kogu, Lahonščak, *Nejsidelberg* (?), Jastrebeci, Vrablovščak in Veličane.

*Imenje Gornja Gomilica (Ober Gambliz)*¹³⁶

V sklopu tega imenja je bil popisani tudi »gorskoppravni urad Ljutomer« (*Luettenberg*) na srednjem Brebrovniku (*In Mitern Wrebronigg*) s petimi vinogradniškimi kajžarji.

*Gorskoppravna posest Johana Jožefa Göpleiša pl. Eggenwolfa*¹³⁷

Popisan je bil tudi en viničar pri njegovem vinogradu »na Ljutomerskem« – na Velikem Kogu pri sv. Bolfenku.

*Samostan benediktink Göss*¹³⁸

Urad »Gorskoppravna posest v Slovenskih gorica«: v okviru urada popisane tudi gorice Stročja vas/Nunska graba (*Schizenberg*) s 17 hišami – 16 viničarjev (med njimi ena viničarka) in en vinogradniški kajžar.

*Imenje dominikanskega samostana v Gradcu*¹³⁹

Njihov takratni hubno-posestni urad (Stara) Nova vas pod Radgono (*Neudorff unter Rackerspurg*, kraj omenjen tudi v opisu obsega deželskega sodišča Gornji Ljutomer) je obsegal popisanih 27 hiš – 19 četrtkmetij in osem »kajžarjev brez vsakršne zemlje in živijo kot dninarji«.

*Samostan eremitskih avguštincev Sv. Pavla v Gradcu*¹⁴⁰

V popisu je navedel tudi vinograde v goricah Slavšina (*Schläffniz*) v obsegu 31 hiš – 29 vinogradniških kajžarjev in dva viničarja.

*Samostan uršulink v Gradcu*¹⁴¹

Prijavile so svoj gorskoppravni vinograd »na stari cesti med Sv. Križem (Križevci) in Branekom« (*zwischen Heilligen Creuz und Maillegg*), ki ga je obdeloval viničar Jurij Muršič.

*Komenda Velika Nedelja*¹⁴²

V sklopu vinogradniških posesti je bil v goricah Žerovinščak prijavljen tudi en vinogradniški kajžar in na Lahonščaku štirje viničarji.

*Gorskoppravna posest Terezije pl. Hochenrain*¹⁴³

Med 47 hišami v goricah »v okolici Ljutomera«

¹³¹ *Die Urbare*, zv. 3/I, št. 502: Herrschaft Hornegg, str. 578 in 582–583.

¹³² *Die Urbare*, zv. 3/I, št. 227: Freiburg, Herrschaft, str. 231–232.

¹³³ StLA, Laa. A., Antiquum, Gruppe I: Häuserzählung 1754, K. 16, H. 60, Nr. 16. Na jožefinski karti je med Negovskim in Trsteniškim vrhom – pri Trsteniku malce nad gradom Negova – lokaliziran tudi Ceronijev gradič – *Czeroni Schlösl/Zeroni Schlossel*. Prim. Rajšp (ur.), *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 6, Opisi, str. 69 in 250, in Karte, sekcija 144 A 2.

¹³⁴ StLA, Laa. A., Antiquum, Gruppe I: Häuserzählung 1754, K. 16, H. 60, Nr. 24.

¹³⁵ Prav tam, H. 61, Nr. 37.

¹³⁶ Prav tam, Nr. 41.

¹³⁷ Prav tam, Nr. 49.

¹³⁸ Prav tam, Nr. 52.

¹³⁹ Prav tam, Nr. 53.

¹⁴⁰ Prav tam, Nr. 56.

¹⁴¹ Prav tam, Nr. 57.

¹⁴² Prav tam, Nr. 59.

¹⁴³ Prav tam, Nr. 63. Datirano trg Ljutomer 16. 4. 1754, Maksimilijan Ksaver Stremizer *qua Confelector*.

prijavljeno tudi: Gomilski vrh en vinogradniški kajžar, pet viničarjev; Kog en viničar; *Scherhoffberg* (?) en vinogradniški kajžar, pet viničarjev; na Jastrebskem vrhu 15 hiš – pet vinogradniških kajžarjev, deset viničarjev, na *Wißmanstorffbergu* (?) pa pet viničarjev.

*Gospodstvo Kainach*¹⁴⁴

V okviru tega gospodstva je bil prijavljen tudi urad Branek (*Mällegg*) s petimi kmetijami: dve celi, dve tričetrtinski in ena polovična.

*Gospodstvo Freiberg pri Ludersdorfu – Wilfersdorfu (zahodno od Gleisdorfa)*¹⁴⁵

V sklopu tega gospodstva je bila prijavljena posest grofa Kolonića »pri Ljutomeru« v obsegu 42 hiš, med njimi kot hubna posest 24 hiš v Stari Novi vasi – štiri polkmetije, osem četrtkmetij, enajst kajžarjev in en »kovač«, v goricah pa po en vinogradniški kajžar na *Steinoffzenbergu* (?), *Linoffzenbergu* (?), v Presiki in Stročji vasi.

*Župnija Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah*¹⁴⁶

Župnija je med drugim prijavila dva vinogradniška kajžarja v goricah nad Gomilo.

*Gospodstvo Sv. Marko niže Ptuja (Markovci)*¹⁴⁷

Za terezijanski popis so kot hubno posest med drugim prijavili pet kmetij, štiri kajže in mlinarja v Jastrebcih – skupaj deset hiš –, v Ključarovcih pri Ljutomeru 12 kmetij, dve kajži in mlinarja ter še eno hišo brez statusa (?) – skupaj 16 hiš –, v Koračicah kmetijo in tri kajžarje – skupaj štiri hiše –, v Lahoncih šest kmetij, štiri kajže in viničarja – skupaj 11 hiš –, v Stari Cesti dve kmetiji – skupaj dve hiši – ter v Žerovincih tri kmetije in devet kajž – skupaj 12 hiš. Vinogradniških podložnikov v statusu vinogradniških kajžarjev in viničarjev je gospodstvo imelo občutno več, tudi v/na teh goricah: Cerovec Stanka Vraza 12 hiš, Desnjak in Hujbar po štiri hiše, *Irchen berg* (?) 16, Ivanjkovski vrh dve hiši, Gorca (*Kulm Waldt*) 39, Lahonščak 19, *Schworniz* (?) pet hiš, Stara Cesta dve, Plešivica vrh 16 in Žerovinščak 15 hiš, skupaj kar 186 hiš.

*Viteška komenda Muretinci*¹⁴⁸

V sklopu vinogradniških površin je komenda med drugim prijavila 13 njej podložnih vinogradniških kajžarjev in viničarjev na Velikem in Malem Kogu.

*Gospodstvo Negova*¹⁴⁹

Od hubne posesti je gospodstvo popisalo 46 hiš v Iljaševcih (*Igelstorff*) in 20 v Koračicah, kot vinogradniško posest pa na Kamenščaku tri hiše, v Koračicah štiri in Stročji vasi sedem, skupaj torej 80 hiš.

*Gospodstvo Ottersbach*¹⁵⁰

V okviru tega gospodstva je imenje »Stara murska posest« (*Alt Muhrisches Gült zu*) med drugim prijavilo tamkajšnjo hubno posest – v Borecih 24 hiš in v Pršetincih (med Koračicami in Desnjakom) deset, skupaj 34 hiš.

*Imenje Placarski dvor (Placar, takrat last družine barona Hinggenaua)*¹⁵¹

Imenje je prijavilo tamkajšnjo hubno posest – tri kmetije v Babincih.

*Gospodstvo Gornja Radgona*¹⁵²

Kot tamkajšnjo podložno hubno posest je gospodstvo prijavilo šest hiš v Kokoričih, 22 v Ključarovcih pri Ljutomeru, 13 v Noršincih, 29 v Berkovcih, 34 v Bunčanih in deset hiš v uradu »Libanja in Ljutomer« (*Lübon und Luettenberg*). Vinogradniški del slednjega urada pa je tvorilo 51 hiš podložnih vinogradniških kajžarjev in viničarjev v tamkajšnjih goricah, skupaj kar 165 hiš hubne in vinogradniške posesti.

*Gospodstvo Šahenturn (Schachenthurn, pod Radgono)*¹⁵³

Gospoščinski sedež v neposredni bližini gornjeradgonskega gradu je prav tako imel obsežno tamkajšnjo hubno posest – v Bučkovcih (*Lindtdorff*) 36 hiš, Moti 31 in Bučecovcih (*Wudischhoffzendorff*) 36 hiš ter gostača. Podložne vinogradniške kajžarje in viničarje je imel v/na goricah Stročja vas/Nunska graba (*Klein-, Groß Schizenberg*) sedem hiš, Veliki Kumer vrh (*Großkumbersperg*, Kumerska graba) 22, Mali Kumer vrh (Kumerska graba) 14 in na Kamenščaku 16 hiš, skupno kar 162 hiš.

*Gorskoppravna posest dedičev Rudolfa barona Stadla (Kog)*¹⁵⁴

Posest je ležala v/na goricah: Adrijanci ena hiša, Veliki Kog 19 hiš, Mali Kog 13 hiš, vas Kog osem hiš in en gostač.

¹⁴⁴ StLA, Laa. A., Antiquum, Gruppe I: Häuserzählung 1754, K. 16, H. 62, Nr. 76.

¹⁴⁵ Prav tam, Nr. 81. Datirano na gospodstvu Branek. Inšpektor Kajetan Jožef Langenmantl.

¹⁴⁶ Prav tam, Nr. 98.

¹⁴⁷ StLA, Laa. A., Antiquum, Gruppe I: Häuserzählung 1754, K. 17, H. 63, Nr. 120.

¹⁴⁸ Prav tam, Nr. 123.

¹⁴⁹ Prav tam, Nr. 132.

¹⁵⁰ Prav tam, Nr. 138.

¹⁵¹ StLA, Laa. A., Antiquum, Gruppe I: Häuserzählung 1754, K. 17, H. 64, Nr. 156. Datirano: Sv. Tomaž v Ljutomeru (!), Janez Bolfenk Wöhr, inšpektor posesti barona Hinggenaua.

¹⁵² StLA, Laa. A., Antiquum, Gruppe I: Häuserzählung 1754, K. 17, H. 64, Nr. 163.

¹⁵³ StLA, Laa. A., Antiquum, Gruppe I: Häuserzählung 1754, K. 17, H. 65, Nr. 173.

¹⁵⁴ Prav tam, Nr. 184.

*Gorskoppravna posest grofa Karla Jožefa Trauttmansdorffa »v okolici Ljutomera«*¹⁵⁵

Posest je bila v/na goricah *Kierchstorffberg* (?) pet hiš, ena hiša v Kumerski grabi, *Züneßdorfferberg* (?) 15 hiš in *Zünzerberg* (?) osem hiš.

Inventar urbarialnih virov

*Gospodstvo Brunnsee (dolgotrajni lastniki Khuenburgi), z gospodvom Rabenhof*¹⁵⁶

V okviru gospodstva so bili kot »urad Ljutomer« zajeti posest in gorice v bližnji in širši okolici Ljutomera (*Luttenberger Gebürge*) z obstoječimi viri:

Glavarina 1527, Bodengeld 1571, dimnina 1572.

Posamezni urbarji:

Gradec, 23. 5. 1624: Rajnpreht Mavricij pl. Khuenburg proda Krištofu pl. Ivniškemu na Burgstallu ljutomersko posest v Podgorcih, Zbigovcih, Ključarovcih nad Ormožem (*Kellersdorf*), na Žvabu in Runeču.

Med letoma 1527 in 1572: gosposčinska posest v okviru »urada pri Ljutomeru« v krajih Boreci, Pršetinci, Trnovci, Ključarovci pri Ljutomeru, Zbigovci, Žepovci, Pristava, Podgorci, Dolnji Brebrovnik in Sodinci.

Med letoma 1542 in 1572: gorskoppravna posest v goricah: Pršetinci, Lahonci, Trnovski, Mezgovski, Runečki, Gradiški, Podgorski, Ključarovski in Pavlovski vrh, Spodnji in Gornji Brebrovnik, Žvab, Zbigovci.

Med letoma 1720 in 1755: gorskoppravna posest v okviru gospodstva Rabenhof: Brebrovnik ali Ljutomerska gorskoppravna posest v obsegu 60 podložnikov. Leta 1755 pripisano: prodano Matiji Poschu.

*Imenje Oberkrottendorf (sprva v rokah Stadlerjev)*¹⁵⁷

V imenjski cenitvi iz leta 1542 in novi najavi iz leta 1543 je bil v okviru imenja prijavljen tudi »urad Ljutomer« (*Luettenberg*): Stara Nova vas – pozneje (v 18. stoletju) v okviru gospostev oziroma imenj Freiberg, Obrež, Branek, Kog in Brengova; gorskoppravni vinogradi na Malem Kogu, Čagoni in Trsteniškem vrhu (ni podatka o številu viničarjev).

*Imenja pl. Ivniški*¹⁵⁸

Posest Krištofa pl. Ivniškega:

Našteto v prijavi imenjske cenitve iz leta 1542 in nove lastne ocenitve iz leta 1544: tu tudi vinogradi pri Ljutomeru, ob Pesnici idr.

Posest Rozine roj. Herberstein, vdove po Janezu pl. Ivniškemu, in njunih otrok:

Posamezni urbarji:

a) okrog 1625: Urbar strelskega dvorca Pavlovci pri Ormožu s pripadajočimi posestmi in pritiklinami. Tu tudi kupna pogodba, s katero ga je Janez pl. Braneški 10. februarja 1623 prodal Pavlu Ivniškemu.

b) 1632: urbar uradov in gorskoppravnih dohodkov, med drugim pri Ljutomeru, ki jih je leta 1629 Pavel Ivniški prodal Juriju Stubenbergu. Zanje je bil okrog leta 1625 že spisan gornji urbar. Leta 1653 so jih prodali naprej ustanovi v Seckauu.

c) 19. 4. 1636, Gradec: urbar gorskoppravnih vinogradov na Preradu pri Ljutomeru, ki jih je Jurij Stubenberg iz tega sklopa od Pavla Ivniškega pridobiljenih imenj prodal Nikolaju Draškoviću. Šlo je za posesti:

V 16. stoletju: urad Ljutomer – gorice Slanča ves, kjer so v 16. stoletju pobirali in popisali činžno, vinsko in malo pravdo ter posebej činž.

Leta 1632: »urad Ljutomer«: hubna posest v naseljih Trgovišče, Savci, Vičanci, Lasigovci, Brezovci, Gajovci, Pršetinci, Srednji in Gornji Brebrovnik. Nadalje gorskoppravni in dominikalni vinogradi pri Ljutomeru v goricah Lahonščak, *Sentsch oder Lärotschberg* (?), Pavlovski vrh, Prerad, *Öt Offenberg* (?), Vičanski vrh, Gornji, Srednji in Spodnji Brebrovnik, Veličanšak in Slanča ves.

*Gospodstvo Schwanberg (dolgotrajna last rodbine Galler)*¹⁵⁹

V imenjski cenitvi gospodstva iz leta 1542, ki jo je v imenu lastnikov, dedičev Andreja pl. Spangsteina, prijavil takratni zakupnik Žiga Galler, in v dimnini iz let 1572/1573 – oddal Andrej Spangstein – je bil tudi hubni »urad Ljutomer«:

Hubna posest v krajih: Godeninci, Vodranci, Jastrebeci in *Neusidl* (»Novo naselje«, »Novine«).

Vse to je bilo od leta 1601 v virih označeno kot »Urad v Slovenskih goricah« (*Amt In Windischen Bücheln*). Takrat so bili v sklopu tega tudi gorskoppravni prihodki v Jastrebcih in Neusidlu.

*Gospodstvo Weißenegg (dolgotrajna last rodbine pl. Weißenegg)*¹⁶⁰

V najavi imenjske cenitve iz leta 1542 dedičev Janeza pl. Weißenegga in v novi oceni iz leta 1543 v sklopu gospodstva nastopa tudi »urad Ljutomer« (*Luetenberg*):

Hubna posest: *Gorllitschein* (?) in Radomerski vrh (Radomersčak).

Gorskoppravni urad Ljutomer na *Gorllitscheinpergu* (?) in Radomersčaku – nastopa tako v imenjski cenitvi kot v popisu zemljiščnega davka (Bodengeld) iz leta 1571.

¹⁵⁵ Prav tam, Nr. 189. Datiral v Ljutomeru Maksimilijan Ksaver Stremizer.

¹⁵⁶ *Die Urbare*, zv. 3/I, št. 93: Brunnsee, Herrschaft. Mit Herrschaft Rabenhof, str. 99–101 (»urad Ljutomer«).

¹⁵⁷ *Die Urbare*, zv. 3/II, št. 855: Gült Oberkrottendorf, str. 979.

¹⁵⁸ *Die Urbare*, zv. 3/I, št. 152-B: Eibiswaldische Gült, str. 159–161.

¹⁵⁹ *Die Urbare*, zv. 3/III, št. 1094: Schwanberg, Herrschaft, str. 1286–1289.

¹⁶⁰ *Die Urbare*, zv. 3/III, št. 1280: Weißenegg, Herrschaft, str. 1707 in 1711.

*Imenje samostana dominikank v Gradcu*¹⁶¹

V točki 3 b) Posamezni urbarji: 1656/1660: urbarialni register podložnikov pri Sv. Juriju ob Ščavnici in v Koračicah – posest identična z njihovim »uradom Ljutomer«, ki so ga graške dominikanke leta 1609 pridobile z darovnico Ane Veronike pl. Sau-rau, roj. Pottendorfer. Vseboval je podložnike, činžni mošt, vinogradniško in vozno tlako, gorskopravne dajatve ter žitno in proseno desetino celotnega urada.

Leta 1632 je bil urad dokončno vzpostavljen kot hubno-posestni urad (12 podložnikov) in gorninski »urad Ljutomer« (24 podložnikov).

Oboje – urad in gorninski urad Ljutomer – v opisanem obsegu so nune 4. januarja 1762 prodale Maksimilijanu Ksaverju Stremizerju, takratnemu zakupnemu imetniku gospostva Branek.

*Gospostvo Weitersfeld*¹⁶²

Spodnji – Zgornji Kamensčak: v okviru tega je bila do poznega 16. stoletja tudi posest uradov Čezanjevci in Mihalovci s pripadajočimi gorskopравnimi prihodki še na Kamensčaku, kar pa je deželni knez leta 1590 prodal Janezu Ambrožu grofu Thurnu.

Gospostva/imenja z le vinogradniško posestjo na Ljutomerskem po inventarju urbarialnih virov

Naštete bodo v različnih obdobjih obstoječe vinogradniške posesti, ki jih je mogoče najti v inventarju urbarialnih virov pod že omenjenimi gesli »Urad Ljutomer«, »Gorninski urad Ljutomer« in »Gorskopravni prihodki v/pri Ljutomeru«. Marsikatera tu navedena lokacija je zunaj območja prvotnega gospostva Gornji Ljutomer. Vendar je bila bistvena vrednost informacije v smislu poimenovanja po Ljutomeru. Posamezni vinogradi, razen enega v lasti proštije sv. Martina v Admontu, niso zabeleženi. Edini kriterij navajanja sledečih posesti je bil vrstni red v vseh treh zvezkih inventarja.

Imenje Alt-Ottersbach,¹⁶³ »Hochenrainova posest v Ljutomeru«

Po terezijanskem katastru (174 podložnikov): Mali + Veliki Vinski vrh, Jastrebeci, Veliki in Mali Kog, Scherhofberg (?), Gomila, Vuzmetinci in Kajzar.

Gospostvo Freiberg (lastnik pl. Schärffenberg),¹⁶⁴ »gorninska urada Runeč in Ljutomer«

Leta 1713 je škofijska stolnica v Seckau pro-

dala svoje gorskopravne prihodke »pri Ljutomeru« na Runeču, ki so bili nato vključeni v to gospostvo. Od takrat naprej je ta posest zajeta v gosposčinskih urbarjih. Leta 1719 je že nastal prvi posebni urbar tamkajšnjih vinogradniških kajzarjev, njihov imetnik je bil zakupnik Franc Ksaver Kalhammer. V letih 1725/1727 nastane nov urbar za novega imetnika Jošta Gašperja Lierwalda.

Činžni urad Stara Nova vas (pod Gornjo Radgono)

Gorninski urad Runeč. Ta je bil od leta 1824 lastniško v okviru gospostva Dornhofen. V sklop tega je po prvi jožefinski zemljiški knjigi spadalo 96 podložnikov v gorica: Žvab, Stanovno (*Steinlugenberg*), Ozmec, Šardinje, Lunovec, Podgorci, *Kollikenberg/Kossickenberg* (?), Prerad in »gorskopravne novine«.

In še »gorninski urad Ljutomer« z 11 podložniki.

*Samostan benediktink Göß*¹⁶⁵

Samostan je imel »gorice pri Ljutomeru«: Stročja vas in Nunska graba, Aženci pri Gornji Radgoni in Rinčeto va graba. Prodali jim jih je Janez Jakob pl. Stainach 6. januarja 1605, vse je bilo v deželnemu knezu gorskopravno fevdno podložnem odnosu. V drugi polovici 18. stoletja so manjši del teh vinogradov prodali.

*Imenje Leuzendorf Grader*¹⁶⁶

Imenje je dobivalo gorskopravne prihodke »v Ljutomeru«: Mihalovski in Pavlovski vrh in Srednji Brebrovnik. Vse je Jožef Karel Haratinger pred sredo 18. stoletja prepisal na hčerko Marijo Ano Sirkho, roj. Haratinger.

*Gospostvo Grottenhofen*¹⁶⁷

Gospostvo je imelo glede na zapis v zemljiški knjigi 80 podložnikov v/na: *Vinerzenberg/Vinarzenberg* (?), *Kleining-, Klainingberg* (?), Mali Litmerk in Litmerk, Runečki vrh, Žablenšak, Pršetinski in Plešivički vrh, Lunovec. Ta vinogradniška posest je v sklop tega gospostva prišla po Khünburgovi prodaji v 18. stoletju.

*Gospostvo Lannach*¹⁶⁸ (dolgotrajno v rokah rodbine Galler)

Gospostvo je od konca 17. stoletja dobivalo tudi gorskopravne prihodke iz goric »pri Ljutomeru«: Cetrovski, Veličanski, Plešivički, Mihalovski, Trsteniški, Žerovinski/Stara Cesta vrh, *Seittenberg* (?), Ostroški

¹⁶¹ *Die Urbare*, zv. 3/I, št. 346: Graz, Gült der Dominikanerinnen, str. 384–387.

¹⁶² *Die Urbare*, zv. 3/III, št. 1287: Weitersfeld, Herrschaft, str. 1719–1727: Amt Steinberg.

¹⁶³ *Die Urbare*, zv. 3/I, št. 26: Alt-Ottersbach, Gült, str. 58–59. Ne smemo ga zamenjati z gospostvom Ottersbach, prim. op. 150 (!).

¹⁶⁴ *Die Urbare*, zv. 3/I, št. 222: Freiberg, Herrschaft, str. 218. Prim. tamkajšnje navedbe z navedbami v op. 126.

¹⁶⁵ *Die Urbare*, zv. 3/I, št. 301: Göß, Benediktinerinnenkloster, str. 312–320. Prim. z navedbami v terezijanskem popisu hiš pri op. 138.

¹⁶⁶ *Die Urbare*, zv. 3/I, št. 371: Graz, Gült Leuzendorf, str. 404–405.

¹⁶⁷ *Die Urbare*, zv. 3/I, št. 412: Grottenhofen, Herrschaft, str. 453–457.

¹⁶⁸ *Die Urbare*, zv. 3/II, št. 650: Lannach, Herrschaft, str. 754–758.

vrh (*Ostraberg*), Veliki Desnjak (*Groß Defsnovitzberg*), *Gruschkowitzberg* (? – v Halozah (?)) in *Deme-roffskiberg* (?).

*Proštija samostana Sv. Martin v Admontu*¹⁶⁹

Proštija je imela v okviru svojega posestnega urada Stanetinci pri Radgoni med drugim večji hubni vinograd, očitno dobljen iz sklopa nekdanjega gospostva Ljutomer.

*Gospostvo Massenberga*¹⁷⁰ »urad Ljutomer«

Gospostvo je imelo v sklopu lastnega »urada Ljutomer« predvsem vinogradniško oziroma gorskopravno, v nekaj primerih pa tudi hubno posest v najbližji in širši okolici Ljutomera v večjem obsegu. Pridobilo jo je pred koncem 17. stoletja in jo v tem sklopu obdržalo do zgodnjega 19. stoletja. Šlo je za 66 vinogradniških kajzarjev pri Ljutomeru: Slančava, Vinski vrh in »novine« (*Neusetzen*) na Kajžarju.

*Gospostvo Neuweinsberga*¹⁷¹

Po terezijanskem katastru je gospostvo na Ljutomerskem imelo (sledi kot v inventarju):

b) dediči barona Rudolfa Stadla: gorskopravni prihodki in imenje »v Ljutomeru«: imenje Veliki Kog (prim. v popisu hiš 1754 pri op. 154): Veliki in Mali Kog, Vodranski vrh, urad kraj Kog s krajem Vitan, skupaj 123 gorskopravnih podložnikov in 11 »običajnih«.

c) Reichard Seebacher z gorskopravnimi prihodki v Ljutomeru, kupljenimi od nunskega samostana Göß: 26 gorskopravnih podložnikov v Nunki grabi in 17 v Rinčetovi grabi.

d) Vinogradi s poljedelsko zemljo in vrtom »v Ljutomeru«, prej v lasti nunskega samostana Göß (oboje prim. z zapisom pri op. 165).

Tu tudi od gospostva Ernovž (Ehrenhausen) odkupljeni posestni urad Krapje (prim. tudi v popisu hiš 1754 pri op. 134) z 18 podložniki.

Uradi po zemljiški knjigi gospostva Radgona: Turjanci sedem hiš, Sitarovci deset hiš, Spodnje Krapje devet hiš in v Gornjem Krapju 22 hiš, od teh štirje »občinski« (*gemain*) kajzarji. Sledili so še gorskopravni prihodki: na Turjanskem vrhu od 34 hiš in Ivanjševskem vrhu od osmih.

*Samostan Rein*¹⁷²

Deželsko sodišče samostanske gosposčine Rein je imelo zapisane gorskopravne prihodke od samo-

stanskih vinogradov »pri Ljutomeru«, služnostnih deželnemu knezu.

*Gospostvo Špilje (Spielfeld) in posest Lukavci*¹⁷³

Posest Lukavci je bila ves novi vek konkretno navzoča v neposredni sosesčini posesti gospostev Ljutomer in Branek, predvsem z mnogimi gorskopravnimi prihodki (prim. navedbe posesti v tekstu in preglednicah pri op. 93 in 96).

*Imenje, poznejše gospostvo Štajnov pri Gornji Radgoni*¹⁷⁴

Imenje je imelo od poznega 17. stoletja nekaj vinogradniških kajzarjev »pri Ljutomeru«.

*Gospostvo Trautenfels*¹⁷⁵

Gospostvo je imelo že pred letom 1700 gorskopravne posesti »v Ljutomeru«, konkretno v/na goricah: Ritmerk, Zinzerberg, Kuerstorferberg, Mayerstorferberg, Seniški, Podgorski, Slančjaveški, Sejanski vrh in Kumerska graba.

*Imenja Janeza Kristofa pl. Webersberga*¹⁷⁶

Ta je leta 1709 po očetu Zahariji Gotfridu pl. Webersbergu med drugim podedoval »ljutomerska imenja« v imenjski vrednosti 20 im. funtov 1 šiling in jih leta 1725 prepisal sinu Francu Ferdinandu pl. Webersbergu.

Manj znana in neznana novoveška imenja na Ljutomerskem

Razprava o novoveški zemljiški posesti na Ljutomerskem oziroma na širšem območju med Ljutomerom in Ormožem ne bi bila povsem verodostojna brez vsaj bežnega opozorila na tamkajšnja novonastala manj znana in neznana novoveška imenja oziroma drobne posesti. O enem takih, Veliki Kog, je pred nekaj leti krajši, a dragocen in verodostojen prispevek objavil A. Luskovič in dokazal njegov obstoj od zgodnjega 18. do zgodnjega 19. stoletja.¹⁷⁷ Še en primer doslej neznanega (ali znanega pod drugim nazivom/toponimom (?)) imenja najdemo v Naschenwengovem kompendiju v okviru podatkov o rodbini Prankh. Član te rodbine baron Janez Friderik († Gradec 13. 12. 1666), štajerski deželni blagajnik, vladarjev vojaški poveljnik in dvorni svetnik, je leta 1650 postal lastnik Mihalovcev (prim. op. 106). Naschenweng ga predstavi s plemiškim predikatom »auf Poppendorf, Reinthal u.(nd) dem Supanitzischen Hof

¹⁶⁹ *Die Urbare*, zv. 3/II, št. 746: St. Martin, Propstei des Stiftes Admont, A, D, str. 840–859; prim. še *Namen- und Sachregister*, str. 372: Stanetintzen / Stanetinci (bei Radkersburg).

¹⁷⁰ *Die Urbare*, zv. 3/II, št. 748: Massenberga, Herrschaft, str. 861–863.

¹⁷¹ *Die Urbare*, zv. 3/II, št. 838: Neuweinsberg, Herrschaft, str. 961–963.

¹⁷² *Die Urbare*, zv. 3/II, št. 1010: Rein, Stift, str. 1145–1147.

¹⁷³ *Die Urbare*, zv. 3/III, št. 1129: Spielfeld, Herrschaft und Gut Lukavzen (Lukavci), str. 1370–.

¹⁷⁴ *Die Urbare*, zv. 3/III, št. 1157: Steinhof/Štanov, Herrschaft, str. 1439–.

¹⁷⁵ *Die Urbare*, zv. 3/III, št. 1206: Trautenfels, Herrschaft, str. 1565–1567.

¹⁷⁶ *Die Urbare*, zv. 3/III, št. 1275: Webersberg, Gülden des Johann Christoph von, str. 1698–1699.

¹⁷⁷ Luskovič, Zemljiško imenje.

zu Luttenberg».¹⁷⁸ Morda si je z nakupom Mihalovcev »izboljšal« naziv še s to dodano posestjo, ki pa se je dotlej že imenovala po nekem neznanem Zupanu. Druga možnost je pač njegov nakup neznanega imenja v bližini Ljutomera.

Nastanek in sploh obstoj takih imenj oziroma posesti bo mogoče argumentirati šele z natančnim študijem posestnih in drugih virov.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz
Landschaftliches Archiv (Laa. A.):
Theresianischer Kataster (MTK)

Pfarrarchiv Graz – Hl. Blut (<https://data.matricula-online.eu/sl/oesterreich/graz-seckau/graz-hl-blut/>)
Taufbuch VI 1651–1659

LITERATURA

Blagec, Ozren: Baltazar Alapić – slavonski podban i gospodar Velikog Kalnika. *Cris* 19, 2017, št. 1, str. 65–72.

Blaznik, Pavle: *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500*. 1. zv. A–M, 2. zv. N–Ž, *Seznam oblik krajevnih imen v srednjeveških virih* (ur. Darja Mihelič). Maribor: Založba Obzorja, 1986–1989.

Curk, Jože: Slovenska Štajerska v popisu iz leta 1754. *Kronika* 35, 1987, št. 1–2, str. 4–8.

Die Urbare, urbarialen Aufzeichnungen und Grundbücher der Steiermark. Gesamtverzeichnis. Mit Ausschluß der Herrschaften und Gülden der ehemaligen Untersteiermark. Zv. 3/I A–J, 1967, zv. 3/II K–R, 1967, zv. 3/III S–Z, 1985 (ur. Franz Pichler). *Namen- und Sachregister zu den Bänden 3/I–III* (ur. Franz Pichler in Walther Reithoffer). Graz: Steiermärkisches Landesarchiv, 1995.

Donša, Jure: Dvorec Branek in njegovi lastniki. *Študentski zgodovinski časopis* 2021/2022, št. 1, str. 1–9.

Dreven, Alan: *Imenje Lukavci v obdobju od leta 1600 do 1750*. Diplomsko delo. Maribor: Pedagoška fakulteta, Univerza v Mariboru 2005.

Filipič, Nataša: *Ljutomer z okolico v zgodnjem novem veku*. Zaključna seminarska naloga. Maribor: Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, 2013.

Höfler, Janez: *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem. K razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku*. 2., revidirana in

dopolnjena izdaja. Elektronska knjiga. Ljubljana: Viharnik, 2016.

Hofrichter, Josef Carl: *Luttenberg in Untersteier, seine Umgebungen, Bewohner und Geschichte, mit Urkunden-Regesten, auch Friedau, Polsterau und Wernsee betreffend*. Graz, 1850.

Hozjan, Andrej: Vojak na krajini. Prispevek k biografiji Luke Kövendi Székelyja/Zekela, barona ormoškega (1500–1574). *Ormož skozi stoletja V.*, zv. 1 (ur. Marija Hernja-Masten, Nevenka Korpič, Zdenka Kresnik). Ormož: Občina Ormož, 2005, str. 226–245.

Hozjan, Andrej: Zgodnjenovoveško Prekmurje. V *čast stoletnice združitev prekmurskih Slovencev z matičnim narodom* (2019). *Studia Historica Slovenica* 19, 2019, št. 1, str. 11–70.

Janežič, Maja: Dolnji grad. *Zgodovinski listi* 11, 2002, št. 1, str. 5–8.

Janežič, Maja: Grad Branek na Zgornjem Kamenščaku. *Zgodovinski listi* 10, 2001, št. 1, str. 5–9.

Jergovič, Nino: *Trga Veržej in Ljutomer, imenje Lukavci in del gospostva Gornja Radgona v zgodnjem novem veku*. Zaključna seminarska naloga. Maribor: Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, 2015.

Kovačič, Fran: Doneski k starejši zgodovini Murskega polja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 15, 1919, snopič 1–4, str. 23–85.

Kovačič, Fran: *Ljutomer. Zgodovina trga in sreza*. Maribor: Zgodovinsko društvo Maribor, 1926.

Kovačič, Fran: *Slovenska Štajerska in Prekmurje. Zgodovinski opis*. Ljubljana: Matica Slovenska, 1926.

Luknar, Peter: »Perkrechts Einlaag«. Gorski register za gosposčino Branek in Ljutomer. *Zgodovinski listi* 18, 2010, št. 1, str. 17–32.

Luskovič, Anton: Zemljiško imenje (dominij) Veliki Kog (Gült Gross Kaag 1710–1816). *Zgodovinski zapisi* 11, 2014, str. 59–64.

Mandušić, Iva: *Povijest obitelji Drašković u 16. i prvoj polovici 17. stoljeća*. Disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2020.

Mell, Anton in Pirchegger, Hans: *Steirische Gerichtsbeschreibungen als Quellen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer*. Graz: Historische Landeskommission für Steiermark, 1914 (Quellen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, Bd. 1).

Naschenweng, Hannes Peter: *Der landständische Adel im Herzogtum Steiermark. Ein genealogisches Kompendium*. Band I: Abele bis Juritsch. Band II: Lachawitz bis Zwickl. Graz: Steiermärkisches Landesarchiv, 2020 (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs 43/1).

Naschenweng, Hannes Peter: Wann erlosch das Geschlecht der Freiherren Hoffman von Grünbühel und Strechau? *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 88, 1997, str. 101–171.

Novak, Miroslav: Elementi oblikovanja Ljutomerske kulturne pokrajine do sredine 20. stoletja. *Časopis*

¹⁷⁸ Naschenweng, *Der Landständische Adel* 1, str. [158].

- za zgodovino in narodopisje 79, n. v. 44, 2008, št. 1–2, str. 10–27.
- Novak, Miroslav: *Ljutomer in njegova okolica do leta 1850. Ljutomer, osrčje Prlekije*. Ljutomer: Prleška razvojna agencija, 2006.
- Pavličič, Srečko: Dr. Tomaž Ignacij Maurer, pl. Mauerburg baron Braneški. *Zgodovinski listi* 17, 2009, str. 57–68.
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Güten, Städte und Märkte*. München: R. Oldenbourg, 1962.
- Pirchegger, Hans: *Landesfürst und Adel in der Steiermark während des Mittelalters*, 2. Teil. Graz: Im Selbstverlag der Historischen Landeskommission für Steiermark, 1955 (Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, 13).
- Promitzer, Christian: »Bučecovci krüh iz kajera jejo«. Prispevek k zgodovini vasi na spodnjem Murskem polju do 1918. »S kajera vün potegjeno«. *Oblačilna in plesna dediščina križevske fare z okolico* (ur. Christian Promitzer, Marija Makarovič, Mirko Ramovš). Bučecovci: Kulturno društvo Kajer, 2010, str. 9–44.
- Radovanovič, Sašo: Dvorec Cven v drugi polovici 17. stoletja. *Zgodovinski listi* 12, 2003, št. 1, str. 5–10.
- Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi – Karte / Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebiet der Republik Slowenien, Landesbeschreibung – Karten*, zv./Bd. 6. Ljubljana: ZRC SAZU, Arhiv Slovenije, 2000.
- Schmutz, Carl: *Historisch-topographisches Lexicon von Steyermark*, 3. Teil. Graz, 1822.
- Simoniti, Vasko: *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991.
- Slekovec, Matej: Grad in graščina ljutomerska. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1, 1904, str. 159–184.
- Slovenski zgodovinski atlas* (ur. Drago Bajt in Marko Vidic). Nova revija. Ljubljana 2011.
- Spreitzhofer, Karl: Notranjeavstrijska centralna oblast in uprava notranjeavstrijskih dežel do srede 18. stoletja. *Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstenland und Steiermark bis zum Jahre 1918. Ein historisch-biographischer Führer. Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918. Zgodovinsko biografski vodnik. Manuali e carte sulle strutture amministrative nelle province di Carinzia, Carniola, Litorale e Stiria fino al 1918. Guida storico-bibliografica* (ur. Jože Žontar) Graz, Klagenfurt, Ljubljana, Gorizia, Trieste: Steiermärkisches Landesarchiv, Kärntner Landesarchiv, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Arhiv SR Slovenije, Archivio di Stato di Gorizia, Archivio di Stato di Trieste, 1988 (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs, Band 15), str. 64–75.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*, 2. knjiga: *Med Prekmurjem in porečjem Dravinje*. Ljubljana: Založba Park, Znanstveni tisk – Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, 1991.
- Straka, Manfred: *Verwaltungsgrenzen und Bevölkerungsentwicklung in der Steiermark 1770–1850. Erläuterungen zur ersten Lieferung des Historischen Atlases der Steiermark*. Graz: Im Selbstverlag der Historischen Landeskommission für Steiermark, 1978.
- Valentinitsch, Helfried: Eine Juristenkarriere in der Steiermark zur Zeit der großen Hexenverfolgung. Der innerösterreichische Hofvizekanzler Thomas Ignatius Freiherr von Mauerburg (gest. 1686). *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 84, 1993, str. 103–126.
- Vrbnjak, Viktor: Prispevek k zgodovinopisju na slovenskem Štajerskem do 1941. *Studia Historica Slovenica* 3 (Maribor skozi čas II), 2003, št. 2–3, str. 185–209.
- Zadavec, Dejan: *Zastave in prodaje deželno knežjih posesti in prihodkov v spodnjeavstrijskih deželah v prvi polovici 16. stoletja*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2012 (Viri, 35).

SPLETNI VIRI

- Naschenweng, Hannes Peter, *Der landständische Adel im Herzogtum Steiermark. Version 1, Stand 1. Oktober 2020*
<https://t.ly/X7JW>.
- <https://archive.ph/wX3s>
<https://de.wikipedia.org/wiki/Breuner>
https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Landgerichte_Burgfriede_Steiermark_18_Jhdt.jpg
https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Untersteiermark_Schema_der_Grenzen_und_Besitze.jpg
https://hr.wikipedia.org/wiki/Obiteljsko_stablo_knezova_Frankopana
<https://kaiserhof.geschichte.lmu.de/10442>
<https://www.stuebinghistory.at/Die-Breuner-und-andere-Herren-in-und-um-Stuebing/>
<https://www.stuebinghistory.at/Eggenberger-Dietrichstein-in-Stuebing/>
<https://www.yumpu.com/xx/document/view/6893784/of-5800-places-in-lower-styria-with-markus-jerko>

S U M M A R Y

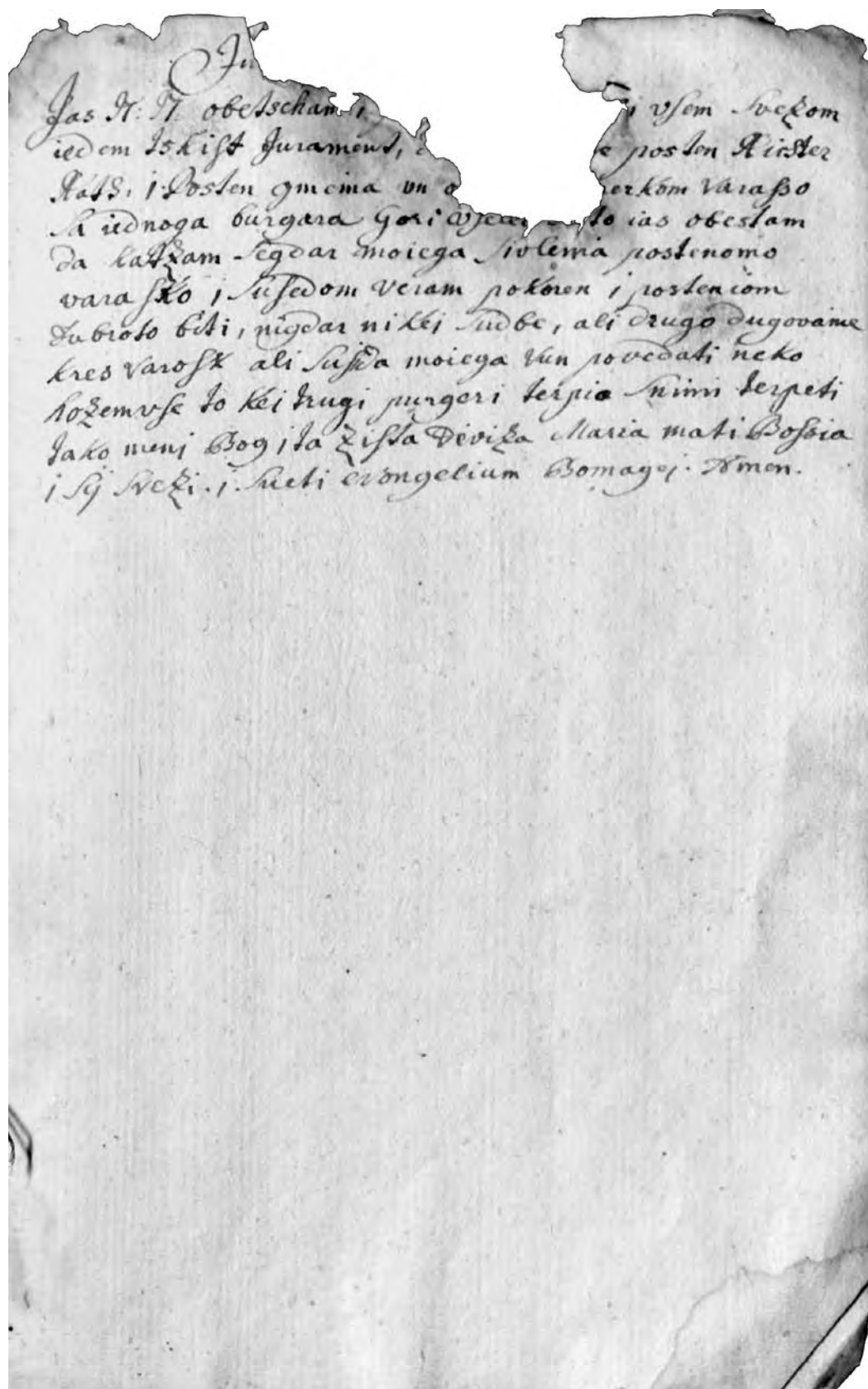
Landed property conditions in the Ljutomer area until the abolition of seigniories (1848)

An overview of the development path of the Upper Ljutomer seignior presented in this article covers the period between the end of the Middle Ages and its abolition in 1848. Although the seignior has already been discussed in literature, the latter is outdated, and no further research (except for a few minor studies) has been conducted. The seignior was founded at the behest of the Styrian provincial prince no later than the fourteenth century from his territorially even more expansive office of Radgona. There, the ruler also had a considerable number of so-called shooting courts with the surrounding land, which he continued to give (Schützenhöfe) as a lifelong fief to individuals until the end of the Middle Ages. The original size of the seignior remains unknown and can only be speculated on based on the scope of the provincial court of Ljutomer and those of both local vicariate parishes seated in Ljutomer and Sv. Križ (Križevci), respectively. In the period starting in the late fourteenth century, the ruler excluded individual parts from the seignior by granting them in perpetuity and thus giving rise to the emergence of new small seigniors, most notably Babinci, Branek, Cven, Lukavci, and Noršinci. During the transition between the Middle Ages and the Early Modern Period, the provincial prince granted the Ljutomer seignior to the Schweinbeck (Schweinpeck) family and thus turned it into a private hereditary property. A turning point for the seignior came in the late 1510s, when the Schweinbecks started to partition a considerable portion of the estate as their daughters' dowries; the last male descendant died heirless in 1527.

The article describes the main phases that individual parts of what was once a territorially uniform seignior underwent, passing into the hands of in-

dividual members of noble families which then held them for generations. From the early seventeenth century onwards, parts of the estate, especially those in the area between Ljutomer and Ormož (the wine-growing hills of Ljutomer–Ormož) attracted many noblemen as well as religious institutions (monasteries, the Diocese of Seckau) in Styria. Their main interest was in the wine-growing areas (vineyards), producing the famous Ljutomer wine. Among the most notable noblemen was Thomas Ignaz, Sr., Baron of Mauerburg, a doctor of law and high official at the imperial court in Graz, who in the second half of the seventeenth century bought a small estate in the Ljutomer area and embarked on reunifying the seignior. Until his death, he bought off the more recent seignior of Branek in its entirety and instilled the vision of reunification in his male descendants. In 1719, his grandson Georg Ignaz Anton, Baron of Mauerburg, became the sole owner of the reunified seignior, now named after the new seat at Branek Castle. In the mid-eighteenth century, the seignior counted 504 serf houses, a considerable number of vineyards subject to the *Bergrecht* (vineyard tax), and no less than 617 houses in the first half of the nineteenth century.

In its final chapter, the article provides a host of information regarding the early modern landed property in Ljutomer's wider surroundings—including areas beyond the scope of the former and reunified seignior. The estate passed into the possession of many, also newly emerging seigniors, institutions, individual noblemen, and noble families which all used it, and primarily its hills, for creating new, especially wine-growing areas or leased them *en masse* to be cultivated in accordance with the *Bergrecht*. Given the desire to name this estate after Ljutomer, regardless of its actual geographic position or, better, distance from the said town, it seems safe to assume that this decision in itself was considered as an assurance of the quality of the produce—wine—which the owners proudly presented to their guests or with which they aimed to improve their personal reputation and social prestige.

Slovenska prisega ljutomerskih tržanov (SI PAM/0004/001/007_00017,
 Knjiga z zapisniki ljutomerskega trškega sveta za sveta 1717–1725, škatla 25, ovoj 2).

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929.52Mauerburg
332.21(497.412Ljutomer)"16"DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.3.03>

Prejeto: 22. 7. 2022

Tomaž Markovičmag., prof. geo. in zgod., muzejski sodelavec, Splošna knjižnica Ljutomer OE Muzej, Glavni trg 2, SI-9240 Ljutomer
E-pošta: muzej@lju.sik.si

Delitev zemljiške posesti Tomaža Ignaca barona Mauerburga v okolici Ljutomera

IZVLEČEK

Rodbina Mauerburg se je pojavila na območju Ljutomera v drugi polovici 17. stoletja s prihodom dr. Tomaža Ignaca († 1688), ki se je sprva pisal Maurer. Ta je poleg številnih posesti kupil tudi grad Branek, ki je pod novo rodbino doživel pravi razcvet. Tomaž Ignac je svojim potomcem zapustil ogromno imetje, ki je bilo takrat ocenjeno na 230.000 gl. Njegov naslednik je imel s podedovanim bogastvom tlakovano pot, da postane ne le gospod Braneka, temveč celotnega ljutomerskega gospostva vključno s trgom Ljutomer. O tem prica tudi Urbar zemljiške posesti in gornine v Ljutomersko-Ormoških goricah, ki je nastal tik po smrti barona Tomaža Ignaca Mauerburga leta 1688 in je odličen vir za razumevanje delitve ogromne dediščine med njegovimi potomci.

KLJUČNE BESEDE

trg Ljutomer, grad Branek, rodbina Mauerburg, Tomaž Ignac Maurer pl. Mauerburg, urbar

ABSTRACT

THE DIVISION OF THOMAS IGNAZ BARON MAUERBURG'S ESTATE AROUND LJUTOMER IN 1688

The Mauerburg family appeared in the Ljutomer area in the second half of the seventeenth century with the arrival of Dr Thomas Ignaz († 1688), who initially bore the family name Maurer. Apart from numerous estates, he also bought Branek Castle, which flourished under the new family. Thomas Ignaz bequeathed to his descendants a tremendous estate with a value estimated at 230,000 gulden at that time. The inherited property paved his successor's way to becoming the lord of not only Branek Castle but also of the entire Ljutomer seignior, including the market town of Ljutomer. This is also confirmed by The Land Register of Estates and Vineyard Taxes in the Wine-Growing Hills of Ormož-Ljutomer, which was compiled on the death of Baron Thomas Ignaz Mauerburg in 1688 and serves as an excellent source for understanding the division of immense inheritance between his descendants.

KEY WORDS

market town of Ljutomer, Branek Castle, Mauerburg family, Thomas Ignaz Maurer von Mauerburg, land register

Rodbina Mauerburg se je pojavila na območju Ljutomera v drugi polovici 17. stoletja s prihodom dr. Tomaža Ignaca Maurerja. Ta je poleg številnih posesti kupil tudi grad Branek, ki je pod novo rodino doživel pravi razcvet. Tomaž Ignac je svojim potomcem zapustil ogromno imetje, ki je bilo takrat ocenjeno na skupno denarno vrednost 230.000 gld.¹ Njegov naslednik je razen pravega bogastva imel tlakovano pot, da postane ne le gospod Braneka, temveč tudi celotne ljutomerske gosposčine vključno s trgom Ljutomer. Prav v tem času je nastal tudi *Urbar zemljiške posesti in gornine v Ljutomersko-Ormoških goricah*. Nastal je tik po smrti barona Tomaža Ignaca Mauerburga leta 1688 in je odličen vir za razumevanje delitve tamkajšnje posestne dediščine med njegovimi potomci. Urbar, ki je v članku podrobneje predstavljen in razčlenjen, ponuja vpogled v velikost ter vrednost majhnega dela braneškega gospostva. Urbar se nanaša na območje današnjega Koga z okolico, južno od Ljutomera. To območje je po smrti barona Tomaža Ignaca st. Mauerburga pripadlo enemu od njegovih sinov in tako izginilo z zemljevida posesti gosposčine Branek.²

Grad Branek

Središče gospostva »Gornji grad« ali Branek je bil enako imenovani grad, ki je stal na severu majhne vasi Zgornji Kamenščak, šest kilometrov zahodno od Ljutomera. Na tem mestu je imel vsakokratni lastnik gradu odličen razgled nad Murskim poljem in Ščavniško dolino. Branek naj bi dobil svoje ime po močnem stolpu »braniku«, kamor so se okoliški prebivalci zatekali ob številnih sovražnih vpadih. V virih so grad zapisovali s kastelonimi *Maylegg*, *Maleck* in *Malleg*. Po nekaterih navedbah naj bi omenjeni stolp »branik« konec 13. stoletja zgradil vitez Bertold. Grad Branek je veljal v srednjem veku za varno in utrjeno zavetje. Po njem je dobila ime tudi bližnja vas, v virih zapisana *Brunigl*, *Prueniggen* in *Brunigh*, kar je bilo v nemščino preoblikovano ime za Branek in Branoslavce.³

Grad Branek je bil skozi zgodovino večkrat uničen. Sredi 17. stoletja je bil iz neznanih razlogov hudo poškodovan in takrat je razdrti grad brez vrat in oken dobil v last Tomaž Ignac Maurer. Pod njegovim okriljem je začela grajska stavba dobivati novo podobo, saj so jo obnovili in konkretno povečali. Leta 1681 je na Vischerjevi upodobitvi prikazana kot mogočen grad z dobro utrjenim obzidjem.⁴

Konec 17. stoletja je imela zgradba štiri etaže, velik stolp s čebulasto streho in več velikih gospodarskih poslopij. Obdajalo ga je tudi visoko obzidje, ki je imelo na vogalih štirioglate bastije. Leta 1693 je grad močno uničil požar. Mauerburgi so obnovili celotno poslopje razen obrambnega stolpa, saj tega na kasnejših upodobitvah gradu ni več.⁵ Na začetku 18. stoletja je bil Branek verjetno več let ponovno na udaru, saj so se v njegovi bližini utaborili kruci, ki so pustošili po Pomurju v več valovih. Leta 1703 so si na širšem območju Ljutomera utrdili več taborov, iz katerih so jezdili na roparske pohode v bližnje vasi. Eden od teh taborov je bil prav na očitno osvojenem gradu Branek, zato je velika verjetnost, da je v tem letu utrpel večjo škodo. Sredi 19. stoletja je sledil napad s strani nezadovoljnih osvobojenih okoliških podložnikov, ki niso zmogli poravnati težkih bremen, ki jim jih je naložil braneški gospod. Napad na gradu ni pustil večje škode ali trajnih posledic.⁶

Branek je bil v rokah Tomaža Ignaca Maurerja st. Mauerburga in njegovih naslednikov do leta 1732. Z možitvijo z edino dedinjo jih je nasledila rodbina Codroipo, ki je imela grad v lasti vse do leta 1903. Objekt je v lasti nove rodline močno pridobil ugled, saj je sredi 19. stoletja veljal za enega najimenitnejših gradov v deželi. Ob 65 sobah je imel celo gledališče in kapelo z zvonikom. Po nekaj desetletjih miru je grad leta 1870 zajela nova katastrofa. Zaradi lege delno na strmem pobočju in obilice dežja je prišlo do udara zemlje, ki je s seboj odnesel celotno severno stran grajske stavbe. Iz varnostnih razlogov so to stran povsem porušili, ostale nedotaknjene prostore pa so podprli z močnim zidovjem. Po tej naravni katastrofi je bilo uporabnih le še okrog deset sob za lastnika, kapela ter obširno gospodarsko poslopje. Leta 1925 je Braneku dokončni udarec zadal požar, ki ga je domnevno namerno podtaknil tedanji lastnik Bratuša, ki se je tako želel polastiti zavarovalnine. Po tem dogodku si grad ni več opomogel, saj so se njegovi lastniki zavestno odpovedovali obnovi zaradi visokih vzdrževalnih stroškov in davkov. Tako je danes Branek le še majhna pravokotna enonadstropna stavba, zidana iz opeke, ki ne daje nikakršnega občutka, da je tukaj nekoč stal mogočen grad.⁷

Rodbina Mauerburg in grad Branek

Rodbina Mauerburg se je na Braneku uveljavila po sredi 17. stoletja. Dr. Tomaž Ignac Maurer je zakupil in nato od grofa Gašperja Draškovića odkupil nekaj braneške posesti v okolici Ljutomera skupaj z gradom, ki je bil do leta 1630 v lasti družine Mail-

¹ Denarne enote v preglednicah, v grafih in v tekstu: goldinar (gld), šiling (š), krajcar (kr), denarič (d).

² Članek je del moje magistrske naloge z naslovom *Zemljiška posest rodline Mauerburg v ormoško-ljutomerski okolici ter gorica po urbarju 1688*, ki sem jo leta 2020 napisal pod mentorstvom prof. dr. Andreja Hozjana.

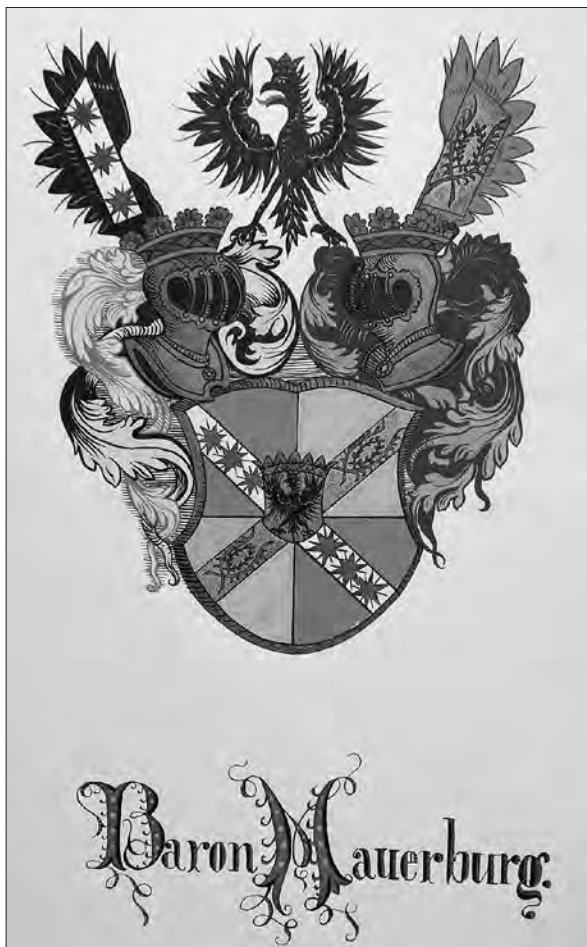
³ Slekovec, *Trg in župnija Ljutomer*, str. 955.

⁴ Kovačič, *Ljutomer*, str. 201–203.

⁵ Janežič, *Grad Branek*, str. 5.

⁶ Prav tam; Pintarič, *Odnosi med trgov*, str. 55–56.

⁷ Janežič, *Grad Branek*, str. 5. O novih dognanjih glede gradu Branek gl. prispevek Igorja Sapača v tej publikaciji.

Grb rodbine Mauernburg
(Slekovec, Trg in župnija Ljutomer).

gräber, nato pa večinsko Draškovičev in še drugih so-lastnikov. Več zgodovinarjev umešča rojstvo Tomaža Ignaca med leti 1615 in 1625 v trgu Fehring oziroma v njegovi bližnji okolici. Njegov stan je neznan, saj je lahko prihajal iz kmečke ali pa trške katoliške družine. Že v zgodnjih letih, okoli leta 1630, je Tomaž Ignac študiral pri graških jezuitih. Deset let pozneje si je pridobil akademsko stopnjo magistra filozofije. Vzporedno s filozofijo je v Gradcu študiral še teologijo in študij nato nadaljeval v Sieni, kjer je leta 1644 tudi doktoriral. Kmalu si je pridobil visoko službo v deželni upravi Štajerske, kar ga je pripeljalo v krog pomembnih ljudi. Leta 1666 je že kot cesarski dvorni tajni svetnik dobil položaj dvornega tajnika. Iz leta v leto je na podlagi dobrega dela raste njegov ugled in s tem tudi njegovo imetje, kar je opazil tudi cesar Leopold I., ki mu je leta 1671 na njegovo prošnjo podelil plemiški viteški stan s predikatom »plemeniti Mauernburg Braneški«. Tako je hkrati postal deželan notranjeavstrijskih dežel oziroma konkretno Štajerske. Desetletje pozneje, leta 1681, je Tomaž Ignac Maurer pl. Mauernburg doživel vrhunec svoje bogate kariere, saj je pridobil baronski stan s predikatom

»visokorodni gospod Braneški, na sv. Jožefu in Spodnjem Ljutomeru«.⁸

Hkrati s plemiškimi nazivi si je Tomaž Ignac skozi desetletja večal tudi premoženje. To se je pričelo že leta 1655, ko se je poročil z z Rozino Hilleprandt, vdovo po zdravniku Tobiji Reissnerju. V zakonu je povila sedem otrok, in sicer pet hčera ter sinova dvojčka, Tomaža Ignaca ml. in Janeza Jožefa, ki sta pozneje od očeta v glavnem podedovala največji del premoženja. Tomaž Ignac st. je postopoma ves čas kupoval posesti v Prlekiji. Tako je postal lastnik več nepremičnin v okolici Ljutomera in Ormoža. Grad Branek je kupil najpozneje do leta 1670. Zato je velika verjetnost, da je bil njegov lastnik že pred letom 1671, saj je ob prvi nobilitaciji že imel predikat »Braneški«, česar kot nelastnik ne bi mogel dobiti. Tomaž Ignac je med drugim izkoristil tudi propadanje gospostva Dolnji grad v Ljutomeru. Pokupil je njegov večinski del posesti tako, da je dotedanjim lastnikom odplačal večinski delež njihovih dolgov. Skozi desetletja so si Tomaž Ignac Mauernburg in nasledniki na Braneku ustvarili veličastno graščino, ki je imela vedno močnejši vpliv na širše območje Ljutomera. S tem se je kmalu uvrstil med večje posestnike svoje dobe. Poleg obsežne posesti si je ugled še dodatno povečal s službami na notranjeavstrijskem in tudi cesarskem dvoru in tako prišel v krog najimenitnejšega plemstva na skrajnem jugu cesarstva.⁹

Po smrti prve žene leta 1668 se je v drugo kmalu poročil s skoraj 30 let mlajšo vdovo Ano Marijo pl. Zauchenberg, rojeno pl. Grössing. Na njuni poroki v Gradcu se je zvrstilo veliko imenitnih osebnosti, kar priča o njegovem pomembnem položaju in prepoznavnosti že v tistih letih. Njuno skupno življenje pa ni trajalo dolgo, saj je Ana Marija pobegnila h goriškemu plemiču Karlu grofu Thurn-Valsassina. Po vrnitvi v Notranjo Avstrijo je želela obnoviti razmerje s Tomažem Ignacem, vendar se ta, kljub posredovanju vplivnih ljudi, ni več zmenil zanjo. Tako je Ana Marija ostala brez moža in brez slehernega deleža njegovega premoženja.¹⁰

Mauernburgova prisotnost na Braneku je bila le občasna, saj je uradoval na graškem dvoru. Kljub temu se je na območju Ljutomera takrat zgodilo veliko sprememb. Ravno v njegovem času je bilo v Ljutomeru in okolici največ čarovniških procesov. Nedvomno je bil sam baron kot tukajšnji zemljiški gospod in lastnik trga posredno ali celo neposredno povezan s tem. Obtoževanje in obsodbe Ljutomerčank/ov kot »čarovnic/kov« je povzročilo njihov propad, njihova posest pa je bila zaplenjena in je tako samodejno postala last gosposčine, ki je tudi na tak način širila svojo posest. V ozadju teh dejanj je bil tudi močno prisoten Mauernburgov katolicizem. Ba-

⁸ Pavličič, Dr. Tomaž Ignac Maurer, str. 58–60.

⁹ Slekovec, *Trg in župnija Ljutomer*, str. 956–958.

¹⁰ Pavličič, Dr. Tomaž Ignac Maurer, str. 62.

ron je svoj vpliv skušal prenesti tudi na sam Ljutomerski trg, kar mu je v veliki meri tudi uspelo. Zaradi tega se je s trškim svetom in tržani večkrat znašel na sodišču. Najbolj odmevna in dolgotrajna tožba je bila glede trških svoboščin in pravic, ki jih je trg pridobil na pošten način s poplačilom preostalega deleža dolgov bivšega lastnika Dolnjega gradu in hkrati trškega gospoda grofa Draškovića. Tožbo je kljub temu dobil Mauerburg z utemeljitvijo, da pridobljeni privilegiji trga niso bili pravočasno zabeleženi pri deželni oblasti. Razlog, zakaj tega ni nihče pravočasno zabeležil, ostaja skrivnost. Brezkompromisnost in oholost novega lastnika se je prenesla na njegove dediče in potomce. Zato je bil to šele začetek večdesetletnih sporov med tržani in gospodstvom na območju Ljutomera. Tomaž Ignac baron Mauerburg je kmalu zatem, decembra 1686, umrl v Gradcu. Pokopan je v tamkajšnji frančiškanski cerkvi, v kapeli Naše ljube gospe.¹¹

Svojim otrokom je zapustil ogromno imetje, ki je bilo takrat uradno ocenjeno na 230.000 gld. Ena od hčera je umrla že kot otrok, dve hčeri sta v deklinskih letih odšli v samostan, ostali dve hčeri pa sta se obe poročili v plemiške družine in ju je lahko odpravil z ustreznim denarno doto. Tako se je bogato zemljiško imetje razdelilo med oba sinova. Večinski delež – gospodstvo Branek ter večina druge posesti in še gotovinski denar – je pripadel očitno v očetovi oporoki določenemu sinu Tomažu Ignacu ml., ki se je zato leto pred očetovo smrtjo na njegovo željo preselil na grad. Tukaj je zaživel kot novi zemljiški gospod in prevzel dediščino z dolžnostjo, da bratu in eni od sester preda manjši del posesti ter izplača določen znesek odpravnine.¹² Po navedbi Kovačiča¹³ naj bi Tomaž Ignac s 15. decembrom 1686 podedoval 20.000 gld, s čimer je dobro leto pozneje, 14. januarja 1688, od svojega brata odkupil posesti v vrednosti 29 imenskih funtov in 4 šilinge gosposkih davščin.¹⁴ Z analizo besedila v obdelanem viru in z drugimi že dostopnimi viri bom dokazal, da ni bilo tako, kot je zapisal Kovačič, temveč drugače.

Tomaž Ignac ml. je sledil stopinjam očeta, saj se je hitro znašel v sporih s tržani Ljutomera. Iz leta v leto se je tožil s posameznimi prebivalci in tako povzročil veliko razburjenosti. S soprogo Ano Marijo, rojeno grofico Coronini, je imel tri otroke: Jurija Ignaca Antona, rojenega in krščenega v Ljutomeru 1690,

Frančiško Antonijo in Rozino. Umrl je precej mlad, in sicer leta 1693. Z oporoko je zapustil vse imetje edinemu sinu. V imenu mladoletnega sina je njegovo dediščino kot skrbnik upravljal Karel Ferdinand baron Schaffman, bližnji sorodnik njegove tete, ki je bil takrat prisednik deželnega sodišča. Tudi v njegovem času so Ljutomerčani precej trpeli, saj je znova prihajalo do številnih sporov in celo krvavih spopadov. Leta 1704 so po Ljutomeru in njegovi okolici puštošili tudi kruci. Baron Schaffman tržanov ni branil, ampak so se ti morali znajti po svoje.¹⁵

Po Schaffmanovi smrti leta 1710 je bil Jurij Ignac Anton baron Mauerburg predčasno razglašen za polnoletnega. S tem je lahko uradno prevzel grad Branek z vsemi pripadajočimi zemljišči. Na slovesni seji je tržanom Ljutomera obljubil, da bo dober in skrben gospodar, oni pa, da mu bodo podložni in spoštljivi. Vendar je že po nekaj mesecih z dejanji sledil svojima predhodnikoma in tako je vnovič prišlo do razkola. Za razliko od očeta in deda je bil Jurij Ignac Anton ob prevzemu gosposčinske oblasti dokaj mlad, zato je ta spor trajal več kot dvajset let. Zgodovinarji njegovo obdobje navajajo kot žalostno in najmračnejše v zgodovini trga.¹⁶

Jurij Ignac Anton je še naprej širil svoje posesti. Do leta 1719 je poravnal več dolgov grofov Rattkayev – hrvaških solastnikov dela Dolnjega gradu, sedeža gospostva Gornji Ljutomer, in tako postal njegov edini lastnik. Leta 1725 je od grofice Marije Terezije Zehentner odkupil bližnje manjše imenje Babinici. S soprogo Jožefo Katarino, roj. pl. Ruess, vdovo Teuffenbach, sta dobila med drugim dve hčerki, Ano Marijo Eleonoro in Marijo Jožefo. Jurij Ignac Anton je umrl leta 1732 še razmeroma mlad, v 42. letu starosti, v Ljutomeru, kjer je bil tudi pokopan. Dedinja celotne posesti je takoj po očetovi smrti postala starejša hčerka Ana Marija Eleonora. V času njene mladoletnosti je posest upravljal Karel Leopold baron Gabelkhoven, ki je bil mož njene tete oziroma materine sestre. V primerjavi z Mauerburgi je bil slednji kot gospodar bolj popustljiv do tržanov Ljutomera. Leta 1736 je z Ljutomerčani podpisal novo pogodbo, s katero so se poravnale dolgoletne pravde med tržani in graščino. Po smrti matere Jožefe Katarine je vso dediščino prevzela že polnoletna Ana Marija Eleonora baronica Mauerburg s soprogom Francem Ksaverjem grofom Codroipom. Njena mlajša sestra je že zgodaj odšla v samostan dominikank in se odpovedala svojemu deležu dediščine. Tako je Ana Eleonora Marija postala edina lastnica Braneka, Dolnjega gradu, Cvena in drugih zemljišč. Hkrati so Mauerburge na Braneku nasledili Codroipi, s katerimi se je začel postopni zaton gradu.¹⁷

¹¹ Slekovec, *Trg in župnija Ljutomer*, str. 957–959. Za genealogijo baronov Mauerburgov gl. Naschenweng, *Der landständische Adel des Herzogtums Steiermark* (https://www.landesarchiv.steiermark.at/cms/dokumente/12799919_77967720/a7a9fa8a/NASCHENWENG%20Webseite%20Version%20Oktober%202020.pdf).

¹² Slekovec, *Trg in župnija Ljutomer*, str. 957–959.

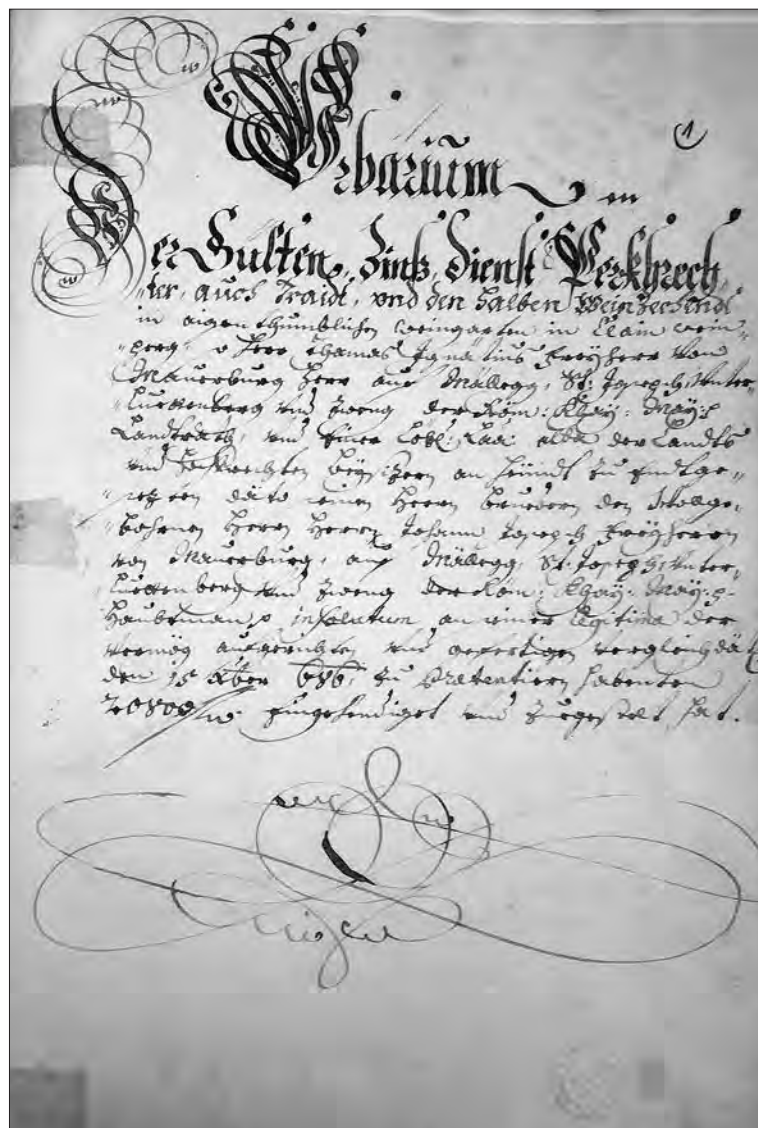
¹³ Kovačič, *Ljutomer*, str. 206–207.

¹⁴ Potrditev o predaji posesti Tomaža Ignaca ml. bratu dvojčku Janezu Jožefu je zapisana na prvi strani transkribiranega vira – urbarja (SI ZAP 70 R – 20, Urbar zemljiške posesti in gornine v Ormoško-Ljutomerskih gorah / 1688, fol. 1).

¹⁵ Janežič, Grad Branek, str. 7; Pintarič, *Odnosi med trgovci*, str. 62.

¹⁶ Janežič, Grad Branek, str. 7.

¹⁷ Slekovec, *Trg in župnija Ljutomer*, str. 963–965.

Naslovnica urbarja (SI ZAP 70 R – 20, fol. 1).

Zemljiška posest rodbine Mauerburg v Ormoško-Ljutomerskih goricah

Urbar zemljiške posesti, obvez, služnosti in gornine v Ormoško-Ljutomerskih goricah se nanaša na dogajanje v rodbini Mauerburg konec leta 1686. Takrat je Tomaž Ignac baron Mauerburg st. umrl, njegovo ogromno imetje, ki so ga popisali in ocenili na 230.000 gld, pa se je v glavnem razdelilo med sinova – dvojčka Tomaža Ignaca ml. in Janeza Jožefa. Pred smrtjo je oče v testamentu določil, naj Tomaž Ignac ml. ob izpolnitvi obveznosti do brata in sester postane dedič polovice vsega imetja. Zato se je ta s svojo soprogo preselil na Branek, kjer je odtlej živel kot zemljiški gospod. Nekaj dni po očetovi smrti sta brata sklenila dogovor, po katerem je Janezu Jožefu pripadla določena vsota denarja in del braneških posesti. Na podlagi tega je nastal tudi omenjeni urbar

za zemljiško in vinogradniško posest, činž, služnosti, gornino, žitno desetino in polovico vinske desetine.

Na naslovni strani urbarja je natančno zapisana pogodba oziroma izpolnitev dogovora, iz katerega je možno razbrati vrednost in obseg novo pridobljenih posesti z vsemi dajatvami in prihodki Janeza Jožefa Mauerburga. Pogodba med bratoma je bila sklenjena nekaj dni po očetovi smrti, in sicer 15. decembra 1686. Na osnovi izpisane in podpisane pogodbe je Janez Jožef prejel 20.800 gld gotovine in posesti z vsemi dajatvami ter drugimi prihodki, ki so zapisani na naslednjih folijih urbarja. Pogodba razkriva tudi, da je bil Tomaž Ignac takrat deželni svetnik ter predsednik v deželnem in dvornem sodišču dežele Stajerske, brat Janez Jožef pa je bil stotnik, torej vojak.¹⁸

¹⁸ SI ZAP 70 R – 20, Urbar zemljiške posesti in gornine v Ormoško-Ljutomerskih goricah / 1688, fol. 1.

Tomaž Ignac Mauerburg je s podpisom in pečatom na koncu urbarja izjavil in se zaobljubil v svojem imenu ter imenu svojih naslednikov, da se predane posesti, gorskopravni prihodki, desetina in vinogradi na Malem Vinskem Vrhu zapišejo v imenjsko knjigo dežele Štajerske na ime njegovega brata. To se je zavedlo v knjigo na osnovi Mauerburgovega pravno-močnega potrdila z ocenjeno imenjsko vrednostjo 29 funtov in štiri šilinge imenjske rente gosposke posesti, skupaj z 12 gld letnega davka, ki so ga morali podložniki plačevati državi. V oceno te vrednosti je bila zajeta odškodnina in zemljiška posest z vsemi prihodki. Urbar kot tak je bil spisan šele ob ureditvi vpisa izročene zemljiške lastnine in pravic v deželno imenjsko knjigo 14. januarja 1688. Ureditev vpisa se je torej zavlekla.¹⁹

Lociranje vasi

Janez Jožef baron Mauerburg je s pogodbo pridobil v last vinograde na Malem Viničkem Vrhu in posestni urad v Šalovcih. V goricaх Mali Vinski Vrh, Jastrebcu in Veliki Vinski Vrh so mu sogorniki kot novemu lastniku gorninskih vinogradov morali oddajati letno gornino, v vaseh oziroma goricaх Zgornji Šalovci, Hudošan (*Hudoschänn*, neznana lokacija), gorice na Kogu, vas Kog, Vuzmetinci, *Amberg* (neznana lokacija) in Mali Vinički Vrh, pa so mu podložniki dajali vsakoletno žitno desetino. Med omenjenimi vasi še danes obstajajo Kog, Jastrebcu, Vuzmetinci, Vinski Vrh ter Šalovci, ki ležijo na vzhodnem robu Slovenskih goricaх južno od Ljutomera, tik ob meji s Hrvaško.²⁰ Pokrajina je precej razgibana s številnimi vinogradi na prisojnih legah. Na osojnih legah prevladujejo gozdovi ter posamezne poljedelske obdelovalne površine. Vse omenjene vasi z izjemo Šalovcev ter južnim delom Jastrebccev spadajo pod območje Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških gorica. V Šalovcih pa prevladuje ravninski relief s številnimi poljedelskimi površinami in gozdom. Tak geografski oris vasi je bilo možno predvidevati iz samega urbarja, saj so podložniki v uradu Šalovci ter deloma v uradu Jastrebcu oddajali le činž ter žito in druge narvalne dajatve. V Šalovcih podložniki niso oddajali vina oziroma mošta.²¹ Na vojaških zemljevidih, ki so nastali dobrih 90 let po izdaji urbarja, je lepo razvidno, da tudi takrat, stoletje pozneje, v Šalovcih ni bilo nobenega vinograda. Največ vinogradov je označenih na območju Jastrebccev, Koga in Vuzmetincev. Na podlagi tega lahko sklepamo, da so te vasi spadale pod urad Jastrebcu, kjer je zapisanih tudi daleč največ sogornikov (pregledinca 4). Iz jožefinskega vojaškega zemljevida je tudi razvidno, da so bili vinogradi v

tem času praktično po celotnem območju Malega in Velikega Viniškega Vrha.²²

Denarne in narvalne obveze v viru

Naslovna stran urbarja je zapis o sklenitvi dogovora med bratoma Tomažem Ignacem in Janezom Jožefom baronoma Mauerburgoma, s katerim je prvi drugemu predal 20.800 gld gotovine in določeno zemljiško in vinogradniško posest, činž, služnosti, gorskopravne dajatve/gornine, žitno in polovico vinske desetine (... *der Gülden, zins, dienst, Perkhrechter, auch Traidt, vnd den halben wein Zechendt*) v določenih krajih oziroma goricaх. Nadalje je natančno zapisano, kaj vse je s pogodbo pridobil Janez Jožef Mauerburg. Vsebinsko, ki je razdeljena na tri točke, lahko najdemo na drugi strani preučevanega urbarja. V prvi točki je zapisano, da je Janez Jožef dobil v last vinograde na Malem Viničkem Vrhu, kjer sogornikom ni bilo potrebno oddajati/plačevati gornine, oddajati pa so morali polovico vinske desetine. V drugi točki je zapisano, da mu je pripadla vsakoletna žitna desetina v vaseh oziroma goricaх, kar je prej smel pobirati gospod Prankh v okviru svojega deleža gospostva Branek. To žitno desetino je že nekaj časa pred sklenitvijo pogodbe med bratoma odkupil od Prankha že njun, takrat še živeči oče, dr. Tomaž Ignac Mauerburg, in jo priključil svojim služnostim, izvirajočim iz lastnine nad gospostvom.²³

V tretji točki pa je navedena pridobitev posestnega urada Šalovci: naštetu so podložniki s svojimi vsakoletnimi narvalnimi in denarnimi obveznostmi. Prav tako so bili njegovi novi podložniki v uradu Jastrebcu ob drugih narvalnih in denarnih obvezah dolžni oddajati še činžni mošt. V goricaх Mali Vinski Vrh, Jastrebcu in Veliki Vinski Vrh so sogorniki Janezu Jožefu kot novemu lastniku gorninskih vinogradov morali oddajati letno gornino v denarju, gorninsko vino ali še mošt, po enega kopuna ter plačilo za sklenitev in izdajo gorninske pogodbe. Nekateri med njimi so hkrati s tem morali oddajati še glavarno oziroma plačati denarno nadomestilo za večdnevno tlako.²⁴

Podložniki, ki so imeli denarno obvezo že prej zapisano v urbarju gospostva Branek/Mällegg, so bili: *Mathekho Stermizer, Gregor Iuänuschä, Stephänn Khobätsch, Jürj Hertschkcho, Mäthe Roikho, Andräschr Chrischäniz, Iuän Iuänuschä*. Kmetije v sklopu urada Šalovci so bile izključno ravninska posest, saj so vsi podložniki ob vsakoletni osnovni denarni obvezi – činžu – oddajali še narvalne dajatve in živali. V večini primerov so to bili jajca, kopuni in žito. Nobena od kmetij pa ni hasnovala urbarialnih vinogradov. Iz

¹⁹ SI ZAP 70 R – 20, Urbar zemljiške posesti in gornine v Ormoško-Ljutomerskih goricaх / 1688, fol. 32, 32'.

²⁰ SI ZAP 70 R – 20, Urbar zemljiške posesti in gornine v Ormoško-Ljutomerskih goricaх / 1688, fol. 2–30.

²¹ Belec, *Ljutomersko-Ormoške gorice*.

²² Rajšp (ur.), *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 6, sek. 169, 198.

²³ SI ZAP 70 R – 20, Urbar zemljiške posesti in gornine v Ormoško-Ljutomerskih goricaх / 1688, fol. 1, 2.

²⁴ SI ZAP 70 R – 20, Urbar zemljiške posesti in gornine v Ormoško-Ljutomerskih goricaх / 1688, fol. 2–30.

Preglednica 1: Činž podložnikov v uradu Šalovci (po ustvarjenih skupinah).

Skupina glede na višino obveze	Podložniki (izvirni zapis)	Vsota
1. razred: 0–5 š	<i>Michäel Seuer</i>	– gld 4 š 7 d
2. razred: 5 š–1 gld	<i>Mätthe Welluschä</i>	– gld 7 š 27 d
	<i>Iuän Testernäkh</i>	– gld 7 š 28 d
3. razred: nad 1 gld	<i>Petter Morkhouitsch</i>	1 gld – š 7 d
	<i>Wäläsch Vnuschä</i>	1 gld – š 21 d
	<i>Mätthe Hertschkhö</i>	1 gld – š 21 d
	<i>Iuän Mäzl</i>	1 gld – š 21 d
	<i>Jacob Paullitschkä</i>	1 gld – š 21 d
	<i>Lorenz Hertschkhö</i>	1 gld – š 21 d
	<i>Stephän Workhō</i>	1 gld 1 š 13 d

Preglednica 2: Činž podložnikov v uradu Jastrebcu (po ustvarjenih skupinah).

Skupina glede na višino obveze	Podložniki (izvirni zapis)	Vsota
1. razred: 0–24 d	<i>Jäcob Esich</i>	– gld – š 24 d
	<i>Petter Osnutekh</i>	– gld – š 24 d
	<i>Mätbiäs Esich</i>	– gld – š 24 d
	<i>Wenkho Khollschiz</i>	– gld – š 24 d
	<i>Wlasj Hernia</i>	– gld – š 24 d
2. razred: nad 24 d	<i>Michael Pugläuez</i>	– gld – š 25 d
	<i>Oswoldt Pugläuez</i>	– gld – š 25 d
	<i>Vrbän Morkhouitsch</i>	– gld – š 25 d
	<i>Gregor Sädröuez</i>	– gld – š 25 d
	<i>Hanns Puglinäkh</i>	– gld – š 24 kr

preglednice 1 je razvidno, da je en podložnik moral oddati nekaj manj kot 5 š, dva sta morala oddati po dobrih 7 š, kar sedem pa jih je oddajalo po gld in par d. Zanimivo je, da je kar pet podložnikov oddajalo popolnoma enako vsoto, in sicer gld in 21 d.²⁵

Podložnik z obvezami, že zapisanimi v urbarju gospostva Branek/Mällegg, je bil *Iuän Khoroschinez*. Precej drugače kot za Šalovce je veljalo za podložnike v sklopu urada Jastrebcu, saj so ti ob vsakoletnem činžu in naturalnih dajtvah ter živalih (oves, kokoši) morali redno izročati še predivo in vedra činžnega mošta. V primerjavi z uradom Šalovci je bila zato denarna obveza podložnih kmetij v Jastrebcih precej nižja. Iz preglednice 2 je razvidno, da je šest podložnikov moralo oddajati po 24 d, štirje pa po 25 d činža. Izstopal je le en podložnik, ki je moral oddajati 24 kr.²⁶

V urbar vključenih goricah na Malem Viničnem Vrhu je skupaj 21 obdelovalnih enot/gorninskih vinogradov hasnovalo 16, saj sta dva sogornika oddajala obveze za dva vinograda. V preglednici 3 so sogorniki glede na višino svoje gornine razdeljeni na štiri razrede. Največ sogornikov je uvrščenih v 2. razred, kjer so plačevali od 2 do 4 gld. Najmanj, zgolj en, pa v 4. razred – ta je moral za sicer po znesku gornine naj-

večji vinograd plačevati skorajda 10 gld. Sogorniki so ob gornini morali oddajati še vino oziroma mošt in nekatere naturalne ali malopravne obveze – v večini primerov so bili to kopuni. Razen tega pa so nekateri hasnovalci morali plačevati še telesni davek. Ta je v večini primerov znašal po 7 kr in 2 d.

Iz seznama sogornikov na Malem Viničnem Vrhu in seznama posestnega urada Šalovci je razvidno, da je bil Mihael Sever podložnik v šalovskem uradu in hkrati še trikratni sogornik na Malem Vinskem Vrhu. Tu je skupaj z Luko Kovačičem hasnoval dva po višini gornine najmanjša vinograda, skupaj sta dajala za vsakega po 1 gld 22 kr 2 d; sam pa je užival še enega malo večjega. Tudi Kovačič je izstopal po številu vinogradov na Malem Vinskem Vrhu, saj je razen omenjenih dveh sam hasnoval še en, po gornini najmanjši vinograd. Ob obeh so na Malem Vinskem Vrhu uživali po dva vinograda še: Marko Peserl/Peserle enega deljeno in drugega sam, Matej Habjanič, Jurij Keček in Ivan Debeleč; med njimi je Habjanič izstopal po skupni višini svoje gornine, saj je moral plačevati kar 12 gld 40 kr 2 d.²⁷

V Jastrebcih je bilo 82 vinogradniških enot in nekaj manj hasnovalcev, saj so nekateri hasnovali dva oziroma celo tri vinograde. Iz tega lahko sklepamo, da je gorninski urad Jastrebcu vključeval daleč največ sogornikov od uradov v preučevanem urbarju. Naj-

²⁵ SI ZAP 70 R – 20, Urbar zemljiške posesti in gornine v Ormoško-Ljutomerskih goricah / 1688, fol. 2'–5'.

²⁶ SI ZAP 70 R – 20, Urbar zemljiške posesti in gornine v Ormoško-Ljutomerskih goricah / 1688, fol. 5–7'.

²⁷ SI ZAP 70 R – 20, Urbar zemljiške posesti in gornine v Ormoško-Ljutomerskih goricah / 1688, fol. 8–12'.

Preglednica 3: Gornina sogornikov v goricah na Malem Vinickem Vrhu (po ustvarjenih skupinah).

Skupina glede na višino obveze	Sogorniki (izvirni zapis)	Vsota
1. razred: 0–2 gld	<i>Stephan Pessler</i>	1 gld 48 kr – d
	<i>Lucäs Khouätschitsch</i>	1 gld 22 kr 2 d
	<i>Diennndt mit den Michael Seuer</i>	
	<i>Michäell Seuer</i>	1 gld 22 kr 2 d
	<i>Diennndt mit Lucäs Khouätschitsch</i>	
	<i>Lucäs Khouätschitsch</i>	1 gld 15 kr 3 d
2. razred: 2–4 gld	<i>Ändräsch Posauenz</i>	2 gld 30 kr – d
	<i>Mathekho Häbiänitsch</i>	2 gld 45 kr – d
	<i>Michael Seür</i>	2 gld 45 kr – d
	<i>Iuän Meýuschä diennndt mit den Märkhö Pessler</i>	2 gld 52 kr – d
	<i>Andräsch Pugläuez</i>	3 gld 3 kr – d
	<i>Michäell Plebez</i>	3 gld 3 kr – d
	<i>Mäthekho Lesiäkh</i>	3 gld 7 kr 2 d
	<i>Franz Nägi</i>	3 gld 37 kr 2 d
	<i>Märthin Pollänež</i>	3 gld 39 kr – d
3. razred: 4–6 gld	<i>Michael Khauthschouitsch</i>	4 gld 30 kr – d
	<i>Michael Schärthin</i>	5 gld 1 kr 2 d
	<i>Jürý Khettschekh</i>	3 gld 7 kr 2 d
		2 gld 15 kr – d
	<i>Iuän Debellež Von zwayä Thaili weing:(arten)</i>	5 gld 25 kr 2 d
	<i>Märkhö Peserle</i>	5 gld 51 kr 2 d
4. razred: nad 6 gld	<i>Mathekho Häbiänitsch</i>	9 gld 55 kr 2 d

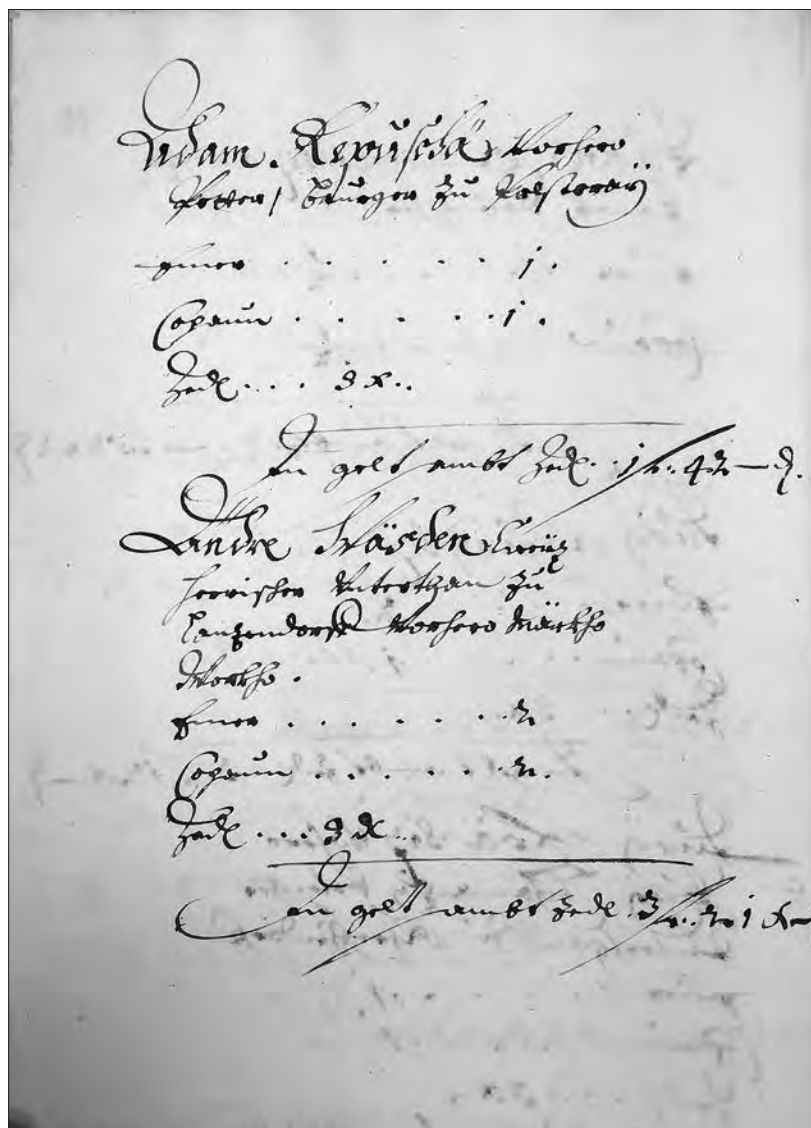
Preglednica 4: Gornina sogornikov v goricah Jastrebcu (po ustvarjenih skupinah).

Skupina glede na višino obveze	Sogorniki (izvirni zapis)	Vsota
1. razred: 0–1 gld	<i>Andräsch Horbäth</i>	– gld 52 kr – d
	<i>Iuän Kherentschiz</i>	– gld 52 kr 2 d
	<i>Dorothea Märinzin</i>	– gld 52 kr 2 d
	<i>Jürý Pünteritsch</i>	– gld 52 kr 2 d
2. razred: 1–2 gld	<i>Jürý Fräschiz</i>	1 gld 40 kr – d
	<i>Thamäsch Hertschkhö</i>	1 gld 42 kr – d
	<i>Lorenz Horbäth</i>	1 gld 42 kr – d
	<i>Jürý Hernia</i>	1 gld 42 kr – d
	<i>Mathias Perpetitsch</i>	1 gld 42 kr – d
	<i>Andräsch Perpetitsch</i>	1 gld 42 kr – d
	<i>Thomäsch Bästun</i>	1 gld 42 kr – d
	<i>Nicläs Läch</i>	1 gld 42 kr – d
	<i>Khürchen St: Wollffgäangi</i>	1 gld 42 kr – d
	<i>Andre Khlemenschiz</i>	1 gld 42 kr – d
	<i>Märkhö Schweiz</i>	1 gld 42 kr – d
	<i>Mäthkhö Khosež</i>	1 gld 42 kr – d
	<i>Iuän Kherentschiz</i>	1 gld 42 kr – d
	<i>Mäthekho Kerentschiz</i>	1 gld 42 kr – d
	<i>Eua Khautschouitschin</i>	1 gld 42 kr – d
	<i>Petter Leuäkh</i>	1 gld 42 kr – d
	<i>Andre Khlemenschiz</i>	1 gld 42 kr – d
	<i>Stephan Fleiß</i>	1 gld 42 kr – d
	<i>Petter Perpetitsch</i>	1 gld 42 kr – d
	<i>Adam Repuschä</i>	1 gld 42 kr – d
	<i>Märgethä Lebezin</i>	1 gld 42 kr – d
	<i>Jacob Testernäkh</i>	1 gld 42 kr 2 d
	<i>Märthin Sägores mit den Jürý Gerlezä</i>	1 gld 45 kr – d
	<i>Andräsch Wedä mit den Michael Wedä</i>	1 gld 45 kr – d
	<i>Jürý Fräschiz</i>	1 gld 52 kr 2 d

3. razred: 2–4 gld	<i>Phillip Schinkho</i>	2 gld 27 kr – d
	<i>Niclas Sumschiz</i>	2 gld 27 kr – d
	<i>Dorotheä Iüämitschin</i>	2 gld 27 kr – d
	<i>Gregor Gotscheuer</i>	2 gld 27 kr – d
	<i>Margareta Podgerlärizin</i>	2 gld 27 kr – d
	<i>Mäthe Creiniz</i>	2 gld 27 kr – d
	<i>Stephän Goritschän</i>	2 gld 27 kr – d
	<i>Iuän Khoroschinez</i>	2 gld 27 kr – d
	<i>Caspar Esich</i>	2 gld 27 kr – d
	<i>Jurj Fräffchiz</i>	2 gld 27 kr – d
	<i>Petter Wutter</i>	2 gld 27 kr – d
	<i>Mäthe Schurbä</i>	2 gld 31 kr 2 d
	<i>Iuän Workho</i>	2 gld 36 kr – d
	<i>Märkho und Jurj Läusch</i>	2 gld 47 kr – d
	<i>Steinkho vnd Cathärinä Wäroschiz</i>	2 gld 54 kr – d
	<i>Dorothea</i>	3 gld 12 kr – d
	<i>Andreäsch Khollär</i>	3 gld 12 kr – d
	<i>Jurj Khouätschiz</i>	3 gld 12 kr – d
	<i>Märthin Dobrothä</i>	3 gld 12 kr – d
	<i>Jürj Gollowiz</i>	3 gld 12 kr – d
	<i>Jürj Gollobitsch</i>	3 gld 12 kr – d
	<i>Nicläs Khosakh</i>	3 gld 21 kr – d
	<i>Stephan Simaneritsch</i>	3 gld 21 kr – d
	<i>Iuän Fräffschiz</i>	3 gld 21 kr – d
	<i>Hellennä Plewezän</i>	3 gld 21 kr – d
	<i>Michael Workho</i>	3 gld 21 kr – d
	<i>Jurj Herneä</i>	3 gld 21 kr – d
	<i>Jurj Khärär</i>	3 gld 21 kr – d
	<i>Petter Khosäkh</i>	3 gld 21 kr – d
	<i>Ändre Wäsdän</i>	3 gld 21 kr – d
	<i>Märthin Sebernär</i>	1 gld 42 kr – d
4. razred: 4–7 gld	<i>Wälläsch Tschereentschiz</i>	2 gld 15 kr – d
	<i>Märthin Temschäkh</i>	4 gld 13 kr 2 d
	<i>Andräsch Vokh</i>	4 gld 18 kr – d
	<i>Petter Gollek</i>	4 gld 22 kr 2 d
	<i>Petter Schosteritsch</i>	4 gld 42 kr – d
	<i>Märkho Tschikouez</i>	4 gld 42 kr – d
	<i>Märkho Landtschäritsch</i>	4 gld 42 kr – d
	<i>Märthin Stibler</i>	4 gld 51 kr – d
	<i>Ändre Khutnitsch</i>	4 gld 55 kr – d
	<i>Wälläsch Webetsch</i>	4 gld 58 kr 2 d
	<i>Jurj Schedtchen</i>	6 gld 21 kr – d
	<i>Jurj Schedtchen</i>	6 gld 30 kr – d
5. razred: nad 7 gld	<i>Iuän Iuänuschä</i>	7 gld 6 kr – d
	<i>Hellenna Sämtä die helffte, die andere helffte Jacob Tschibekh</i>	8 gld – kr – d
	<i>Wälläsch Stebitsch Von 3 Thail weing:[arten]</i>	14 gld 6 kr – d
	<i>Gottfridt Ernnt Von 3 Thail weing:[arten]</i>	11 gld 36 kr – d 2 gld 39 kr – d 1 gld 42 kr – d

več, nekaj več kot 30, jih je glede na višino njihove gornine uvrščenih v 3. razred, kjer so plačevali od 2 do 4 gld. Nekaj več kot 20 jih je razvrščenih v 2. razred, kjer je njihova obveza znašala od 1 do 2 gld. Zelo malo sogornikov je uvrščenih v 1. razred – do 1 gld –, kjer so vsi štirje plačevali le 52 kr. Najmanjše število sogornikov, in sicer trije, so razvrščeni v 5.

razred, saj so plačevali od 8 pa vse do dobrih 14 gld. Največ, skoraj 16 gld, je moral plačevati sogornik, ki je obdeloval kar tri vinograde. To je tudi najvišja omenjena vsakoletna gornina v celotnem urbarju. Iz tabele je razvidna tudi zanimivost, da je več sogornikov plačevalo enako vsoto, na primer: devetnajst jih je plačevalo gld in 42 kr, deset jih je plačevalo 2 gld

Dajatve Adama Repuše in Andreja Vašdena v Jastrebcih (SI ZAP 70 R – 20, fol. 22').

in 27 kr, devet pa jih je moralo plačevati 3 gld in 21 kr. Tako kot na Malem Viničnem Vrhu so hasnovalci ob gornini oddajali še kopuna in gorninsko vino oziroma morda še mošt.

V goricah v bližnji okolici Jastrebcov so bili številni sogornniki z večjim številom vinogradov. Med njimi je najbolj izstopal *Gottfridt Ernnt Thraittenstainer* s tremi, med njimi po gornini največjim – zanj je plačeval kar 11 gld 36 kr. Tri vinograde na tem območju sta uživala tudi Blaž Štebič, ki je ob »svojem« vinogradu hasnoval še vinograda prejšnjih hasnovalcev Jurija Praščiča in Nikolaja Lažaja, in pa že omenjeni Jurij Praščič. Thraittenstainer in Štebič sta v primerjavi z ostalimi sogorniki oddajala tudi precej višjo gornino od ostalih, med 14 in 16 gld. Tu lahko nadalje zasledimo, da so Ivan Kerenčič, Jurij Golobič, Martin Sebernar in Stanko ter Katarina Varošic hasnovali po dva vinograde; Helena Samata in Jakob

Čibek pa sta si delila en vinograd na polovico. Dajati sta morala skupaj 8 gld gornine, kar pomeni, da sta imela res velik vinograd. Svoje posesti na preučevanem območju je imela tudi cerkev sv. Bolfenka.²⁸

V urbarju zaobjetih goricah na Velikem Vinskem Vrhu je bilo številčno najmanj – le osem enot in prav toliko sogornikov. V 1. razred, kjer so plačevali gornine od 1 do 4 gld, je uvrščenih pet. V 2. razredu pa so trije sogorniki plačali od 4 do skorajda 6 gld. Kot posebnost lahko omenimo, da eni sogorniki ni bilo potrebno plačevati niti denariča. Izročiti je morala le določeno mero vina ali mošta. V eni od enot je pisar verjetno pozabil zapisati ime in priimek enega sogornika, saj so navedene le njegove denarne obveze. Tu naštetih sogorniki so, prav tako kot v ostalih prime-

²⁸ SI ZAP 70 R – 20, Urbar zemljiške posesti in gornine v Ormoško-Ljutomerskih goricah / 1688, fol. 12'–30.

Preglednica 5: Gornina sogornikov v gorica na Velikem Viničnem Vrhu (po ustvarjenih skupinah).

Skupina glede na višino obveze	Sogorniki (izvirni zapis)	Vsota
1. razred: 1–4 gld	<i>Catharinä Khouätschin</i>	/
	<i>Mätthe Tschaumitscher</i>	1 gld 39 kr – d
	<i>Hannß Glaunikh</i>	2 gld 54 kr – d
	<i>Jurÿ Dominkhusch</i>	3 gld 3 kr – d
	brez imena	3 gld 48 kr 2 d
2. razred: nad 4 gld	<i>Iuän Schudäkh</i>	4 gld 7 kr 2 d
	<i>Mätthe Tschollegg</i>	5 gld 7 kr 2 d
	<i>Petter Lukhätschitsch</i>	5 gld 57 kr – d

rih, ob gornini imeli še druge denarne in naturalne obveze/dajatve: gorninsko vino ali mošt, nekateri še glavarino, eden pa ob vsem tem še denarno nadomestilo za tlako.²⁹

Sklep

Z analizo urbarja in literature je moč ugotoviti, da je bil razlog za nastanek urbarja smrt Tomaža Ignaca barona Mauerburga oziroma delitev dediščine med njegovima sinovoma leta 1686. Tomaž Ignac ml. in Janez Jožef sta bila dvojčka, zato lahko sklepamo, da je oče še pred smrtjo določil, da bo njegov glavni dedič Tomaž Ignac ml. Slednji je tako postal lastnik Braneka in vseh pripadajočih posesti. Po smrti očeta bi bratu moral izplačati točno določeno vsoto denarja, 20.800 gld, in mu izročiti še majhen del dotlej braneške posesti. Na podlagi tega pogoja v očetovi oporoki je takoj nastala pogodba v smislu izpolnitve dogovora med bratoma. Vse podrobnosti dogovora so zapisane v proučevanju urbarju.

Na prvi strani urbarja piše, da je Tomaž Ignac ml. Janezu Jožefu denar izplačal nekaj dni po očetovi smrti 15. decembra 1686. Zraven denarja je bratu predal še posest s pripadajočimi prihodki, kar se je zgodilo 14. januarja 1688 z vpisom v deželno imenjsko knjigo v Gradcu. Takrat je Janez Jožef postal tudi uradni lastnik popisanih posesti v urbarju.

O delitvi premoženja barona Tomaža Ignaca Mauerburga je v svojem znanem delu *Ljutomer – Zgodovina trga in sreza* pisal tudi Franc Kovačič. Zapisal je, da je Janez Jožef na podlagi pogodbe 15. decembra 1686 podedoval po očetu 20.000 gld. Za to vsoto naj bi 14. januarja 1688 od braneške gosposčine odkupil določeno posest in prihodke, vrednost katerih je bila ocenjena na 29 funtov in 4 šilinge gosposkih davščin. Tako naj bi Tomaž Ignac dobival dajatve iz uradov Šalovci in Jastrebec ter desetino in gornino v Šalovcih, Hudošanu, Kogu, Ambergu, Vuzmetincih in Vinskem Vrhu. Iz zapisa na naslovnici urbarja in literature je moč ugotoviti, da ta zapis Franca Kovačiča ni povsem natančen. Janez Jožef je na podlagi dogovora konec leta 1686 res dobil denar

v vrednosti 20.800 gld, vendar s tem denarjem ni kupil navedenih posesti, temveč jih je na začetku leta 1688 dobil od brata kot drugi del odpravnine. Torej je Janez Jožef dobil denar in dobro leto pozneje še navedene posesti in pripadajoče prihodke. Na podlagi očetove oporoke iz leta 1686 je Tomaž Ignac ml. na začetku leta 1688 v celoti izpolnil dogovor med bratoma.

Vsebina urbarja je sestavljena iz treh točk, kjer so zapisane posesti novega lastnika, obveznosti tamkajšnjih podložnikov in sogornikov na tem območju ter še nekateri prihodki v naturalijah. Gledano v celoti so bili v pričujoč urbar zajeti tako zemljiški podložniki novega gospoda Janeza Jožefa Mauerburga kot tudi sogorniki v odtlej njegovih gorninskih vinogradih. V uradu Šalovci je bilo zapisanih 7 hasnovalcev, ki so bili zemljiški podložniki gospostva Branek. V uradu Jastrebec pa je bil zgolj zemljiški podložnik braneškega gospostva Ivan Korošec. V urbarju je večkrat tudi zapisano, kdo so bili prejšnji sogorniki – uživalci vinogradniške posesti. V nekaterih primerih so sinovi nasledili očete, npr. Jurij Hernja je nasledil Blaža Hernjo (fol. 18). V večini primerov pa so sogorniki prevzeli posesti od prejšnjih sogornikov, npr. Jakob Trstenjak je nasledil Matijo Rojka (fol. 17). Devet sogornikov je ob rednih dajatvah moralo odslužiti ali plačati še večdnevno tlako. Martin Polanec (fol. 8') je moral odslužiti dvanajstdnevno tlako ali pa v zamenjavo plačati 1 gld in 48 kr. Kar nekaj je tudi primerov, kjer en vinograd skupaj hasnujeta dva sogornika, npr. Luka Kovačič hasnuje vinograd skupaj z Mihaelom Severjem (fol. 10). V enem primeru pa si Helena Samata in Jakob Čibek delita vinograd na polovico. Skupaj morata zanj plačevati kar 8 gld.

V urbarju je zapisanih tudi kar nekaj sogornikov, ki so živeli v drugem kraju in so posledično imeli drugega zemljiškega gospoda. Med njimi so bili križevski podložniki (*Creüzherrischer Vnterthan*) Mihael Borko, Andrej Vašden iz Lancove vasi (*Lanzendorf*) in Matej Kerenčič iz Adrijancev (*Adriänzen*). Podložniki gospoda Pethőja (*Peteischer Vnterthan*) so bili Ivan Frašic, Peter Šoštarč, Doroteja iz Jastrebcev (*SParbersPach*), Marjeta iz Adrijancev (*Adriänzen*) in Hans Glavnik iz Šalovcev (*Schälloffzen*). Veliko podložnikov je prihajalo tudi iz Središča ob Dravi (*Polsterau*), in sicer Doroteja Marinz, Marko

²⁹ SI ZAP 70 R – 20, Urbar zemljiške posesti in gornine v Ormoško-Ljutomerskih gorica / 1688, fol. 30'–32.

in Jurij Lacuš, Matko Kosec in Peter Lukačič. Matej Čoleg in Jurij Dominkuš sta bila podložnika gosпода Schaffmana (*Schoffmanischer Vnterthann*), oba sta prihajala iz Šalovcev (*Schälloffzen*). Za vse ostale hasnovalce ni natančno znano, če so bili podložniki Janeza Jožefa Mauerburga ali katerega drugega zemljiškega gosпода.

Preučevani urbar je dokončno nastal januarja leta 1688 z uradnim vpisom v štajersko imenjsko knjigo. Takrat je bila pogodba med bratoma tudi formalno izpolnjena. Lastnik omenjenih posesti na širšem območju Koga je postal Janez Jožef Mauerburg. Od 14. januarja 1688 naprej omenjeni uradi oziroma vasi v urbarju niso nikoli več bile sestavni del gospostva Branek. V terezijanskem popisu hiš združenega gospostva Branek, Gornji Ljutomer, Cven in Babinci iz leta 1754 pa velika večina krajev, omenjenih v urbarju, ni bila (več) del združene gosposčine.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI ZAP – Zgodovinski arhiv na Ptuj

ZAP 70 R – 20, Rokopisna zbirka, Urbar zemljiške posesti in gornine v Ormoško-Ljutomerskih gorica / 1688.

Arhiv Župnije Ljutomer

Slekovec, Matej: *Trg in župnija Ljutomer*, rokopisna kronika, 1896.

LITERATURA

Belec, Borut: *Ljutomersko-Ormoške gorice. Agrarna geografija*. Maribor: Obzorja, 1968.

Blaznik, Pavle: *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500*, 1. zv.: A–M, (1986), 2. zv.: N–Ž. Maribor: Obzorja, 1988–1989.

Janežič, Maja: Grad Branek na Zgornjem Kamenščaku. *Zgodovinski listi* 10, 2001, št. 1, str. 5–9.

Kovačič, Fran: *Ljutomer – zgodovina trga in sreza*. Maribor: Zgodovinsko društvo Maribor, 1926.

Pavličič, Srečko: Dr. Tomaž Ignac Maurer, pl. Mauerburg baron Braneški. *Zgodovinski listi* 17, 2009, št. 1, str. 57–68.

Pintarič, Katja: *Odnosi med trgov Ljutomer in njegovim lastnikom ob koncu 17. stoletja*. Maribor: Filozofska fakulteta UM, 2011 (tipkopis diplomskega dela).

Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 6. zvezek, Karte. Ljubljana: ZRC SAZU, 1995.

S U M M A R Y

The division of Thomas Ignaz Baron Mauerburg's estate around Ljutomer in 1688

The Mauerburg family occupied Upper Castle or Branek Castle in Ljutomer between the seventeenth and eighteenth centuries. The period, during which they wielded authority over the wider Ljutomer area, coincided with one of the darkest and most turbulent periods in the area when Ljutomer and its surroundings were affected by frequent incursions of the Ottoman Turks and the so-called kuruces, anti-Habsburg Hungarian insurgents, who often looted and burned the market town and nearby villages and killed the local population. Moreover, the said period was also punctuated by plagues and fires as well as floods and droughts that spread famine in their wake.

The arrival of the baronial Mauerburg family also coincided with mass witch trials in Styria, most of which took place in Ljutomer. The dire living conditions were further exacerbated by the Mauerburgs' intransigence and aggressiveness, which was also at the root of many disputes and grievances between the Branek seigniory and the market town of Ljutomer. Most of these were settled in favour of the Mauerburgs as the feudal lords.

During this tumultuous period (or, more accurately, in 1688), *The Land Register of Estates and Vineyard Taxes in the Wine-Growing Hills of Ormož-Ljutomer* was compiled as a consequence of the division of inheritance between Thomas Ignaz, Jr., Mauerburg and his brother Johann Josef Mauerburg. The land register conveys the fulfilment of an arrangement reached between the brothers two years earlier and provides details regarding the amount of money and landed estates that the new lord of Branek, Thomas Ignaz, Jr., was to cede to his brother Johann Josef. The land register also brings forth details about the total estimated value of Johann Josef's property as well as about the places/estate offices and wine-growing hills that thenceforth no longer formed part of the Branek estate.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 911.375.1(497.412Ljutomer)"12/18"
DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.3.04>

Prejeto: 14. 9. 2022

Boris Golecprof. dr., znanstveni svetnik, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

Hišna posest v trgu Ljutomer od njegovih začetkov do franciscejskega katastra*

IZVLEČEK

Prispevek obravnava hišno posest slovenskoštajerskega trga Ljutomer od začetkov trške naselbine v 13. stoletju do franciscejskega katastra iz leta 1824 s prvim natančnim talnim načrtom naselja. Hiše spremlja v luči razpoložljivih virov, kot so različni davčni registri in popisi, zemljiška knjiga in kataster. Celoviteje in natančneje je predstavljen izbor za obravnavano problematiko najpomembnejših oziroma najzgovornejših virov. Namen prispevka je tudi predstaviti možnosti in metode dela za nadaljnje raziskave. Glede na razmeroma dobro ohranjenost in pestrost virov bi bilo mogoče izdelati historiat vseh ljutomerskih hiš skozi stoletja do danes.

KLJUČNE BESEDE

Ljutomer, trg, hišna posest, davčni registri, zemljiška knjiga, franciscejski kataster

ABSTRACT

HOUSE PROPERTY IN THE MARKET TOWN OF LJUTOMER FROM ITS BEGINNINGS TO THE CREATION OF THE FRANCISCAN CADASTRE

The contribution discusses house property in the Slovenian Styrian market town of Ljutomer from its beginnings in the thirteenth century to the creation of the Franciscan Cadastre in 1824, which featured the first detailed layout of the settlement. Houses are discussed in the light of sources available, such as various tax registers and surveys, the land register, and the cadastre. A more integral and detailed selection is provided of sources that are the most relevant or the most informative for understanding the problem under discussion. Another aim of the contribution is to present the possibilities and work methods for conducting further research. Given the relatively well-preserved status and diversity of sources, a historical outline of all houses in Ljutomer can be produced for the period spanning centuries to present day.

KEY WORDS

Ljutomer, market town, house property, tax registers, land register, Franciscan Cadastre

* Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0052 (Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti), ki ga iz javnega proračuna sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. – Na tem mestu se za sodelovanje iskreno zahvaljujem knjižničarju, domoznancu in rodoslovcu g. Srečku Pavličiču, posebej za pomoč pri zapisovanju sodobnih oblik ljutomerskih priimkov.

Ljutomer, katerega današnje ime naj bi ustvaril in leta 1838 prvi zapisal Stanko Vraz,¹ so v stoletjih, ki jih obravnava pričujoči prispevek, slovensko imenovali Lotmerk,² kar je še danes živa ljudska oblika krajevnega imena. Kraj je kot tipična srednjeveška kolonizacijska naselbina z nemškim imenom Luttenberg vzniknil med kolonizacijo opustelega Murskega polja v prvi polovici 13. stoletja in se kmalu dvignil nad sočasno nastala nova ruralna naselja. Kot deželno knežji trg in sploh prvič se omenja v letih 1265–1267, potem ko četrto stoletja prej v virih srečamo Ljutomerski grad (1242),³ dobrega pol stoletja za trgov pa je prek omembe župnika potrjen še obstoj župnije (1328), ki se je sicer šele postopoma osamosvojila od radgonske.⁴ Ljutomer se je razvil ob tranzitni cesti, ki je po umiku Madžarov na levi breg Mure (okoli 1200) povezala Radgono s Podgradjem, kjer se je stikala s cesto iz Ptuja proti Razkrižju. Nad vasjo Podgradje je zrasel grad (Gornji) Ljutomer, severno od stičišča cest pa ob vznožju Kamenščaka naselbina in cerkev. Zaradi precejšnje oddaljenosti od gradu so na slemenu nad njima zgradili strelski dvorec, poznejši gradič na Vahtarnici. Naselbina, pozneje poimenovana Stari trg, je ustvarila lijakast, pravokotno na cesto postavljen tržni prostor, cerkev pa obsežen cerkveni kompleks, ki sta se postopoma zlila v celoto in ustvarila osnovo za njen nadaljnji razvoj v smeri mokrotne ravnice na severu. Tam je – po Curku v 14. stoletju – zrasel novi del okoli Glavnega trga, ki kaže vse lastnosti načrtnega nastanka. Stopnje naselbinskega razvoja jasno ponazarja franciscejska katastrska mapa, prvi natančni talni prikaz Ljutomera iz leta 1824, vir, s katerim bomo našo obravnavo sklenili. Za razliko od okoliša župnijske cerkve z ovalno in neurejeno parcelacijo je imel Stari trg vrstno in precej urejeno, trapezasti Novi trg pa skoraj zgledno, a je bil le deloma sklenjeno pozidan, z mnogimi čelno

postavljenimi hišami in dvoriščnimi vhodi. Današnja podoba starega Ljutomera je zaradi številnih požarov sicer predvsem klasicistična in postklasicistična, vendar trg ob Ščavnici po svoji zasnovi in parcelaciji spada med najlepše in največje srednjeveške naselbine na Slovenskem.⁵

Ena glavnih značilnosti Ljutomerskega trga je odmaknjenost od sedeža gospodstva, pod katero je spadal. Ljutomer tako za razliko od večine starejših slovenskih trgov ni bil suburbialna trška naselbina. Po združitvi gospodstva Ljutomer z Branekom in opustitvi gosposčinske uprave na Ljutomerskem gradu v 18. stoletju je gosposčinsko središče ležalo še precej bolj stran od trga, v smeri proti zahodu.⁶ Ni še raziskano, kdaj in kako je trg z lastno upravo, ki jo je vodilo trško predstojništvo (trški sodnik in svet, nato pa do 1850 trški magistrat),⁷ izgubil status deželno knežjega trga in postal patrimonialni oziroma municipalni. Ljutomerskemu gospodstvu se je dokončno podredil leta 1684 po kratkotrajnem poskusu osamosvojitve.⁸

Predmet pričujočega prispevka je Ljutomerska hišna posest od začetkov trške naselbine do franciscejskega katastra leta 1824. Spremljali jo bomo v luči razpoložljivih virov, ne da bi se sistematično lotevali vprašanj, kot so urbanistični razvoj, lociranje posameznih domov in njihov historiat. Tudi agrarni posesti hišnih lastnikov in njihovi poklicni strukturi bomo nekaj več pozornosti namenili samo pri tistih virih, ki so v tem pogledu najzgovornejši. Sicer pa bo izbor najpomembnejših virov o hišni posesti predstavljen s celovitejšim prikazom. Med njimi so takšni, katerih predmet niso hiše kot take, vendar za obravnavano problematiko v obdobju njihovega nastanka nimamo boljših virov. Namen obravnave je tudi predstaviti možnosti in metode dela za nadaljnje raziskave. Glede na razmeroma dobro ohranjenost in pestrost virov bi bilo mogoče raziskati historiat vseh trških hiš skozi stoletja do danes.

Ljutomer izstopa po tem, da je eno maloštevilnih urbanih naselij na Slovenskem, za katera imamo kak podatek o številu domov oziroma posestnih enot še iz srednjega veka. Še več, kolikor vemo, je edino, pri katerem je tak numerični podatek izpričan že v 13. stoletju in sočasno s prvo pojavitvijo trga v virih. T. i. **Otokarjev deželno knežji urbar iz let 1265–67** v trgu Ljutomer – po objavi A. Dopscha (1910) – na-

¹ Vraz je leta 1838 v pismu Jožefu Muršcu zapisal »do Ljutmera«, današnja standardizirana oblika, ki jo srečamo leta 1845 pri Antonu Krempu, pa se je uveljavila v drugi polovici 19. stoletja (Ilešič, Maribor in Ljutomer, str. 87–88).

² Kolikor je znano, se Ljutomer s prejšnjim slovenskim imenom Lotmerk prvič omenja v prisežnem obrazcu za novoprejete tržane, ki je po zadnjih ugotovitvah nastal med letoma 1717 in 1724: »vu o[vem Lotm]erkom varafso«; v objavi F. Kovačiča iz leta 1926 je napaka: »*Lotmerjskom*« (Golec, *Slovenska prisežna besedila*, s. p., Ljutomer – LJ1-1; Kovačič, Ljutomer, str. 229). Na jožefinskem vojaškem zemljevidu iz let 1784–1787 beremo: »Vend: Lutmerka« (slovensko: Lutmerka) (Rajšp (ur.), *Slovenija na vojaškem zemljevidu*. Karte, sekcija 169), Schmutzov štajerski historično-topografski leksikon iz leta 1822 pa ima dve omembi slovenskega imena trga: najprej v kazalki na nemško krajevno ime »Lottmerk, siehe Luttenberg« in nato v naslovu gesla o Ljutomeru »Luttenberg windisch Lotmerk« (Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, str. 464 in 471). Vraz piše Jožefu Muršcu leta 1833: »Lotmeržanski, vu Lotmergi, lotmerski« (Ilešič, Maribor in Ljutomer, str. 86).

³ Gl. članek I. Sapača o gradu Ljutomer v tej številki Kronike.

⁴ Blaznik, *Slovenska štajerska*, str. 439. Prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 36–39.

⁵ Curk, *Trgi in mesta*, str. 96–97.

⁶ O gospodstvih in gradovih (Gornji) Ljutomer in Branek gl. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 52–56; Hozjan, *Posestne razmere*; Sapač, *Grad (Gornji) Ljutomer*; Sapač, *Grad Branek*.

⁷ Prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 143–165. – Izraz magistrat so v Ljutomeru uporabljali že v 17. stoletju (prav tam, str. 62, 97, 103–104, 129, 153), uradno pa so bili magistrati na čelu trgov z avtonomno upravo šele od jožefinske dobe (Žontar, *Struktura uprave*, str. 112–113; Žontar, *Uprava Štajerske*, str. 89). O ohranjenem arhivskem gradivu Ljutomerskega trga gl. Horvat, *Arhivski fond*.

⁸ Prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 126–127.

Prva samostojna upodobitev Ljutomera je bakrorez v Vischerjevi Topografiji Štajerske iz okoli leta 1681, izdani v začetku 18. stoletja (Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*, sl. 58).

vaja nič manj kot 152 oštato (in *Lützenberch in foro sunt 150 aree preter 2*)!⁹ Zgodovinarji izjemno visoke številke niso problematizirali, ampak so jo od F. Kovačiča dalje (1919)¹⁰ v glavnem le povzemali. Kovačič je besedno zvezo *preter 2* razlagal drugače kot H. Pirchegger (1962), ki je razumel, da je treba dve enoti odšteti, ne prišteti, izraz *area* pa je prevedel kot *Hofstatt*, oštat, kar je bila običajna posestna enota v mestih in trgih. Ob visoki številki je še zapisal, da je bil trg s svojimi 148 oštati potemtakem zelo obsežen (*mit 148 Hofstätten war demnach sehr stattlich*).¹¹ J. Curk je najprej, nedvomno po Dopschu, povzel podatke o trgu »s 152 domačijami« (1968),¹² nato pa navajal številko 150 (1990, 1991). Pri tem je visoko število, ker se mu ni zdelo logično, relativiziral tako, da ga je raztegnil na širše območje: »trg, ki je z oko-

lico štel 150 ohišij (area)«. ¹³ Na okroglo številko 150 ga je gotovo navedla historična topografija P. Blaznika (1988), v kateri je informacija o številu oštato pomotoma okleščena na prvi del: »in foro sunt 150 aree«, ¹⁴ izpuščeno pa je nadaljevanje »preter 2«. Curkova interpretacija, da se toliko »ohišij« nanaša na Ljutomer skupaj z okolico, je hkrati edini poskus razlage, od kod v viru iz let 1265–67 tako neverjetno visoka številka. Vendar je takšna razlaga zgrešena, saj urbar izrecno govori samo o trgu Ljutomer. Če bi šlo tudi za oštate po okoliških vaseh, bi bile te navedene, kot so sicer v urbarju.

Število 152 je občutno previsoko, saj bi pomenilo, da bi se Ljutomer, kakršen je bil v svoji zgodnji dobi, lahko meril s Ptujem četrto tisočletja pozneje, na pragu novega veka (1513), ko je drugo največje spodnještajersko mesto štel nekaj manj kot 200 hiš.¹⁵ Ljutomerski trg v drugi polovici 13. stoletja nikakor ni mogel imeti niti približno toliko oštato oziroma domov, kot mu jih pripisujejo. Ob koncu obravnavane dobe (1824) je premogel le nekaj več kot sto domov, število 150 hiš pa dosegel šele okoli leta 1900, potem ko se je v preteklih desetletjih tudi prostorsko močno povečal.¹⁶

⁹ Dopsch, *Die Landesfürstlichen Gesamtbare*, str. 82.

¹⁰ Kovačič, Doneski k starejši zgodovini, str. 63: »Otokarjev urbar omenja Ljutomer že kot trg ter nam poroča vsaj nekaj o njegovem obsegu. V trgu (in foro) je bilo takrat 150 posestnih enot (aree) in povrh še 2 in vsaka je plačevala po 40 denarjev. [...] 'Aree' so bile manjše gospodarske enote kakor kmetije po vaseh. Ljutomersko občinsko zemljišče obsega 807 ha, dočim n. pr. Vučja vas, ki je v 13. stoletju imela 26 posestev, obsega 472 ha. Vštevi skupno občinsko zemljišče, bi od 152 ljutomerskih posestev prišlo na vsako poprečno po 5.30 ha, torej zelo majhne količine, in vendar so plačevale enak davek kakor vaške kmetije po 40 denarjev.« Identično besedilo tudi v: Kovačič, *Ljutomer*, str. 116.

¹¹ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 55.

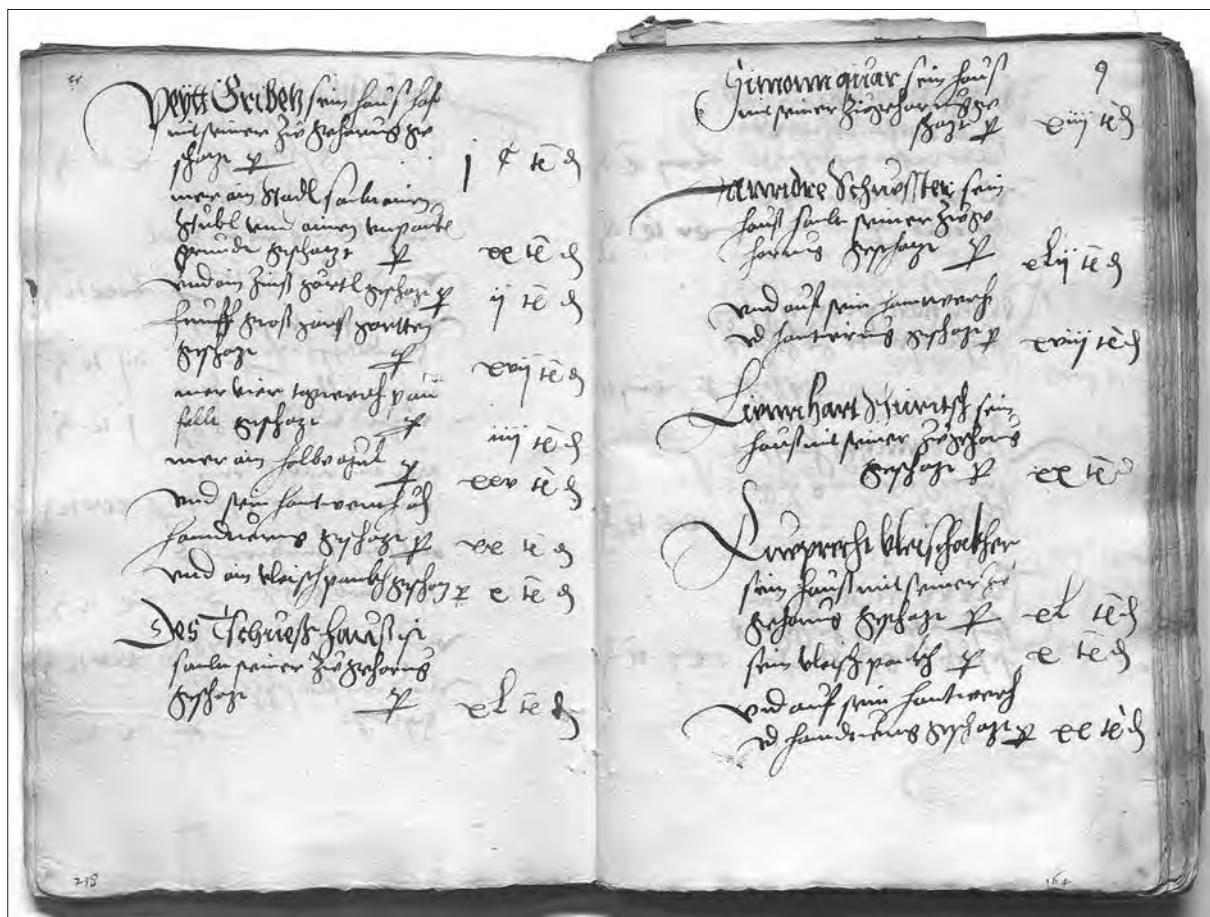
¹² Curk, *Urbanistično-gradbene zasnove*, str. 304.

¹³ Curk, *Ljutomer*, str. 6; Curk, *Trgi in mesta*, str. 96.

¹⁴ Blaznik, *Slovenska Štajerska*, str. 438.

¹⁵ StLA, A. Pettau, Stadt, K 1, Heft 2, Der Stadt Pettau Freiheitsschrift, pag. 69–81.

¹⁶ Curk, *Trgi in mesta*, str. 96.

Dve strani imenjske cenitve iz leta 1542 (StLA, Laa. A., Antiquum I, Gülterschätzungen 1542, 34/509).

Ni dvoma, da gre pri številki 152, ki naj bi jo v letih 1265–67 izkazoval Otokarjev urbar, za prepisovalsko napako, najsi bo v izvirniku ali v objavi urbarja. Do takšnega sklepa pripelje razmeroma preprosta matematična formula, ki jo ponuja sam urbar.¹⁷ Glede na to, da je bila skupna obveznost ljutomerskega trga 37 mark, od tega pa je 24 mark odpadlo na dajatev od sodišča, ostane 13 mark. In če te delimo s 40 pfenigi (denariči), kolikor je plačeval vsak oštad (area), dobimo število 52, kar je natanko sto manj od Kovačičevega števila 152. Prepisovalski spodrseljaj je torej številka 100, v izvirniku vsekakor zapisana kot rimska C, besedno zvezo »preter 2« (»preter II«) pa je treba razumeti kot dve več, kakor navaja Kovačič (152), in ne dve manj, kot beremo pri Pircheggerju (148).¹⁸

Število ljutomerskih oštadov ali domceev je torej v času Otokarjevega urbarja znašalo 52. Pri tem se postavlja še vprašanje, kje so se nahajali. Zlasti glede

na število hiš, kot mu je mogoče slediti od prve polovice 16. stoletja, je zelo verjetno že v drugi polovici 13. stoletja obstajal Glavni trg kot novi del naselbine z vsemi lastnostmi načrtnega nastanka. Kot rečeno, je Curk njegov nastanek postavljajl v 14. stoletje.¹⁹

Drugih numeričnih podatkov iz srednjega veka ne poznamo, zato pa je s konca 15. stoletja na voljo najzgodnejši seznam ljutomerskih posestnikov, in sicer v registru vinske desetine gospostva Ormož iz leta 1482. Seznam se sicer ne nanaša na domove in zajema le zelo majhen del Ljutomerčanov, šest plačnikov desetine, od katerih so trije imeli obrtniški priimek oziroma poklicno oznako, edini brez priimka pa je označen kot gospod in je bil najverjetneje duhovnik.²⁰

Najzgodnejši popis ljutomerskih trških posestnikov in podatke o številu hiš vsebuje šest desetletij mlajša **imenjska cenitev gospostva Ljutomer iz leta**

¹⁷ »Item in Lütenberch in foro sunt 150 aree preter 2 et quelibet solvit 40 den. Item iudicium ibidem solvit annuatim 24 mr quas tollit etiam officialis. – Summa huius 37 mr.« (Dopsch, *Die Landesfürstlichen Gesamturbare*, str. 82).

¹⁸ Kovačič, *Ljutomer*, str. 116; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 55. – Za dodatno pojasnilo o možnih pomenih besede *preter* se iskreno zahvaljujem latinistu dr. Mateju Hriberšku.

¹⁹ Curk, *Ljutomer*, str. 9; Curk, *Trgi in mesta*, str. 96.

²⁰ Imena plačnikov iz Ljutomera (Luetnberg) so naslednja: Paul Schuester, Her Simon, Steff[an] Griuetz, Steff[an] Okresch, Andre Padar in Lienhart Schneider (StLA, A. Schauberg, S–Sch., Urbar 1482, fol. 11v). Od obeh priimkov, ki nista poklicna, Grivec in Okrež, v šestdeset let mlajši imenjski cenitvi iz leta 1542 najdemo Grivca (StLA, Laa. A., Antiquum I, Gülterschätzungen 1542, 34/509, fol. 8v).

1542; gospodstvo je bilo tedaj v rokah treh dedičev Hansa (Janeza) Schweinpecka, in sicer Marjete, vdove grofa Kristofa Brundla (Frankopana-Brinjskega), Uršule, vdove Kristofa Breunerja, zdaj žene Andreja Rindscheita (Rindschädt), in Hansa (Janeza) Alapija (Alapiča). Cenitev so pečatili 30. aprila omenjenega leta na ljutomerskem gradu.²¹ Pri trgu Ljutomer je iz nje za slehernega posestnika razvidno, ali ima hišo

ali samo zemljišča oziroma obrt.²² Imenjska cenitev tako hkrati ponuja prvi pregled nad vsemi trgu podsonnimi hišami in njihovimi gospodarji. Njena vsebina je v nadaljevanju prikazana tabelarično z dodatnimi zaporednimi številkami posestnikov (1–61) in gostačev (1–14). V oglatem oklepaju so po potrebi navedene sodobne oblike priimkov, prav tako v drugih razpredelnicah.

Razpredelnica 1: Ljutomer po imenjski cenitvi iz leta 1542.

	Posestnik in posest	Ocenjena vrednost v funtih denaričev	Skupaj
	Cenitev hiš s pritiklinami in obrti tržanov trga Ljutomer, podložnih z vsemi pravicami gradu [gospodstvu] Ljutomer (Zum Anndern volgen der Burger des Markhts Luettenberg heußer sambt derselben zuegehungen auch Irer gewerb vnnnd handtwerkh schatzung so auch dem Hauß Luettember (sic!) mit aller gerechtighait vnderworfen ist)		
1	Gašper PADER [ranocelnik] (Caspar Pader) hiša s kopališčem in pritiklinami ocenjena na (sein Hauß vnd padstuben mit Irer zuegehorung geschazt per) Poleg tega ima še en vrt, ocenjen na (darzue hat Er noch ain gartten ist geschazt per) In to, kar zasluži s svojo obrtjo, ocenjena na (Vnnnd daz Er mit sein handtwerch gewint vnd gewerb geschazt per)	32 1 12	45
2	Andrej ŠMID / SCHMIED [kovač] (Anndre Schmit) hiša, dvorišče in kovačija (haus hof mit samtt der schmiten) s pritiklinami polje (ain pauffellt) obrt (sein hanntwerch vnd hanntierung)	40 3 20	63
3	Jernej ŠMID / SCHMIED [kovač] (Partholome Schmit) slaba hiša (Hauß ist sleht) s pritiklinami Obrt (sein handtwerch), potem ko se je pred kratkim poročil	10 5	15
4	Uršula, vdova Jurka KRABAT-a [HROVAT] (Vrsula Jurko Krabat gelassne wittib) hiša pusto zemljišče (ein oden grundt)	16 10	26
5	Marjeta, Ožboltova vdova (Margretha des Oswolt gelassne wittib) slaba hiša (ain sleht hauß) s pritiklinami	10	10
6	Tomaž HEBER (Thomasch Heber) hiša s pritiklinami pusto zemljišče in skedenj (od grundt vnd ain Stadl) tržanska obrt (auf sein purgerlich gwerb)	37 15 10	62
7	Filip NEDOG (Philip Nedog) hiša in dvorišče s pritiklinami še ena hiša in pusto zemljišče obrt (sein gwerb) vrt polje za en dan dela (ain tagwerch pauffellt)	41 12 15 3 1	72
8	TIŠLER-jeva / TISCHLER-jeva hiša [mizar] (des Tischler Hauß) slaba hiša (ist sleht) s pritiklinami	15	15
9	Sebastjan TOGOTA (Sebastian Togotta) hiša s pritiklinami	13	13

²¹ StLA, Laa. A., Antiquum I, Gülterschätzungen 1542, 34/509, fol. 3–13v. Namesto odsotnega Alapija je cenitev pečatil njegov oskrbnik.

²² Za obrt se v viru pojavljajo tri pomensko skoraj identična poimenovanja: Gewerb, Handwerk in Hantierung. Vsakokrat jih po izvirniku navajamo v oklepaju, sicer pa združujemo pod skupno oznako obrt.

10	Kolman, VEBROV [tkalčev] sin (Colmann des weber Sun) hiša s pritiklinami obrt (sein hanndtwerch vnd gewerb)	18 10	28
11	Tomaž POLAŠEK (Thomasch Polascheckh) hiša z dvoriščem in pritiklinami vrt obrt (sein hanntuerung vnd gewerb)	45 4 20	69
12	Jernej VAJNBERGER / WEINBERGER (Parttl Weynperger) hiša s pritiklinami vrt	18 5	23
13	Žiga KRAJCAR / KREUTZER (Sigmund Crewzer) hiša z dvoriščem in pritiklinami skedenj s tremi vrtovi in poljem za tri dni dela obrt (sein hanntierung vnd gewerb)	125 14 80	219
14	Pongrac MUROLT (Panngraz Murolt) [MURAT/A] hiša z dvoriščem in pritiklinami neobdelano zemljišče (ain vnpautten grundt) obrt (gewerb vnd hanttierung) še eno pusto zemljišče v »Prenersaku« (noch ain od grunt in der Prenerschakh)	30 9 15 10	64
15	Mate SIMON (Mathe Simon) hiša s pritiklinami	16	16
16	Mate DOGEC (Mathe Dogez) hiša z dvoriščem in pritiklinami polje za devet dni dela vrt pusto neobdelano zemljišče (ain oden vnpautten grundt)	42 9 5 13	69
17	vdova Jakoba KATER-ja [Maček] (Jacob Katterin wittib) hiša z dvoriščem in pritiklinami neobdelano zemljišče (ain vnpautten grundt) z majhnim poljem (mit ainem khlainen pauffelt)	16 5	21
18	Simon VELPAHER (Simon Velpacher) hiša s pritiklinami neobdelano zemljišče (ain vnpautten grundt)	16 7	23
19	KUHAR-jevi dediči (Des Quar Erben) hiša s pritiklinami skedenj z vrtom in poljem za tri dni dela	21 15	36
20	hiša, v kateri stanuje LABAT (Das Haus darin der Labat inen wont) hiša s pritiklinami	40	40
21	vdova Lovrenca RUCE-ja (Laennz (sic!) Ruze gelassne wittib) hiša s pritiklinami vrt	22 1	23
22	Urban UNGERL (Vrbann Vngerl) hiša s pritiklinami zemljišče s pritiklinami	30 12	42
23	PANDELIK-ova vdova (Panndelickhin wittib) [PONDELEK] hiša s pritiklinami	18	18
24	Mate CIMERMAN / ZIMMERMANN [tesar] (Mathe Zimermann) hiša s pritiklinami	20	20
25	Matej GŠTALA [KŠELA] (Mathy Gstalla) hišica (sein Heusl) s pritiklinami	10	10
26	VAGNER-jeva / WAGNER-jeva [kolarjeva] hišica (des Wagner Heusl) hišica, nima nobenih pritiklin (hat khain zuegehörung)	10	10
27	KORATUŠ-evih dedičev hišica (der Coratuschen Erben Heusl) hišica	7	7
28	Severin ŠNAJDER / SCHNEIDER [krojač] (Seuerin Schneider) hiša obrt	10 9	19
29	FRANIK-ovi dediči (Des Franick Erben) hiša s pritiklinami	40	40

30	Lovrenc VEBER / WEBER [tkalec] (Larennz Weber) hiša s pritklinami in zraven njiva obrt (gewerb vnd handtierung)	60 30	90
31	Volfgang KINLINGER (Wolfgang Kiennlinger) hiša z dvoriščem in pritklinami njiva za tri dni dela in dva vrtova	40 12	52
32	Štefan ŠTAJNHUBER / STEINHUBER (Steffan Stainhueber) neobdelano zemljišče (sein vnpautter grundt)	9	9
33	Gašper KRABAT [HORVAT] (Caspar Krabaten) hiša, dvorišče, travnik in njiva zemljišče s kletjo (ain Kheller) in njivo obrt in gospodarstvo (sein gewerb hantierung vnd wiertschaft)	110 30 60	200
34	Valentin CIGAN (Valltan Zigann) hiša z dvoriščem in pritklinami dva vrtova obrt (sein hanntierung vnd gewerb)	65 8 50	123
35	Ambrož FLAJŠHAKER / FLEISCHHACKER [mesar] (Ambros Vleisakher) hiša z dvoriščem in pritklinami še ena hiša s pritklinami, skedenj in vrt neobdelano zemljišče (ain vnpautten grundt) pol zemljišča, neobdelanega in slabega (ain halben grundt ist vnpaut vnd sleht) kot (ain Winkhel), na njem travnik in njiva obrt (sein hanndtwerch vnd gewerb) pol mlina (ain halbe Mul) mesarska klop (ain fleischpankh)	60 90 4 1 25 60 25 10	275
36	Vid GRIVEC (Veýt Gribez) hiša z dvoriščem in pritklinami skedenj z izbico (ain Stadl sambt ainem Stubl) in neobdelanim zemljiščem (ainen vnpauten grundt) činžni vrtec (ain Zinß garttl) pet velikih vrtov s travo (funff gross graß garten) polje za štiri dni dela pol mlina (ain halbe Mul) obrt (sein hantwerch vnd handtierung) mesarska klop (ain fleischpankh)	100 20 2 17 4 25 20 10	198
37	ČUJEŠ-eva hiša (Des Tschueß Hauß) hiša s pritklinami	40	40
38	Simon KUHAR (Simon Quar) hiša s pritklinami	14	14
39	Andrej ŠUSTER / SCHUSTER [čevljar] (Anndre Schusster) hiša s pritklinami obrt (sein hantwerch vnd handtierung)	42 18	60
40	Lenart ŠURIČ / ŽURIČ (Liennhart Schuritsch) hiša s pritklinami	20	20
41	Ruprecht FLAJŠHAKER / FLEISCHHACKER [mesar] (Rueprecht Vleischakher) hiša s pritklinami mesarska klop (sein fleischpankh) obrt (sein hantwerch vnd handtierung)	40 10 20	70
42	Mate DONKO (Mathe Donnkho) hiša z nekaj njivami in enim travnikom obrt (sein hantierung vnd gewerb)	67 15	82
43	Sebastjan HEBERIC (Sewastian Heberitsch) hiša s pritklinami	14	14
44	VINCENC-ova hiša (Vinnzennzen hauß) hiša s pritklinami	20	20
45	Jurij FERLAN (Jurrÿ Ferlann) slaba hiša s pritklinami (ist sleht)	12	12

46	Marko ŠMID / SCHMIED [kovač] (Marcko Schmidt), zdaj trški sodnik (der Zeÿtt Markhtrichter) hiša s pritiklinami pusto neobdelano zemljišče (ain oden vn-pauten grundt) s pritiklinami in poljem za šest dni dela obrt (sein hanndtwerch vnd gewerb) tretjinski delež na mlinu z enim mlinskim kamnom (ain drittenthail an ainer mul mit ain Lauffer)	50 16 23 10	99
47	Marko ŠNAJDER / SCHNEIDER [krojač] (Marcko Schneÿder) hiša s pritiklinami travnik obrt (sein hanndtwerch vnd gewerb)	13 8 8	29
48	Pavel GUTSPISL / GUTŠPISL (Paull Guettspissl) slaba hiša z dvoriščem (hauß vnd hof ist sleht) in obrt (sein gewerb)	16	16
49	pokojnega Krištofa ŠMAJDER-ja (Christoff Schmeÿder (sic!) säligen) hiša s pritiklinami	30	30
50	Peter BABIČ (Petter Wabitsch) hiša z dvoriščem obrt (sein gewerb)	13 10	23
51	Volfgang UNGERL (Wolfgang Vngerl) oštata (sein Hofstat) s pritiklinami in poljem za dva dni dela	10	10
52	Mihael ZADRAVEC (Michel Sadrawez) hiša s poljem za dva dni dela	12	12
53	Jakob UNGERLE (Jacob Vnngerle) hiša kot oštata s pritiklinami (Hauß als ain hofstat mit Irer zuegehorung)	11	11
54	ŠTUPAR-ičina hiša (Stupparin Hauß) hiša kot oštata s pritiklinami (Hauß als ain hofstat mit Irer zuegehorung)	11	11
55	Pavel MUHIČ (Paull Muhitsch) oštata s pritiklinami	11	11
56	Benedikt KOMATMACHER [komatar] (Benedickht Khomatmaher) ima na pustem zemljišču stesano izbo (hat auf oden grundt ain zimte Stuben)	5	5
57	VUNDERLE / BUNDERLE (Wunderle) [VUNDERL / BUNDERLA] pusto zemljišče (ain oden grundt)	4	4
58	Blaž FLAJŠHAKER / FLEISCHHACKER [mesar] (Blaß Vleischkher) dela namesto mojstra (so an Maister Stat Arbait)	30	30
59	Sebastjan FLAJŠHAKER / FLEISCHHACKER [mesar] (Sebastian Vleischkher) prav tako dela namesto mojstra	30	30
60	Blaž, mesarski pomočnik (Blaß Vleischkher Khnecht), opravlja obrt za letno plačilo (so nah der Jarbesoldung sein hanntwerch arbit) in ima plačila (zu lon) 12 funtov denaričev, plačuje davek 12 krajcarjev	---	---
61	Martin NEDELKO (Marttin Nedelkho) nima ničesar razen mesarske klopi (nichtz als ain vleischpangkh) obrt (sein hantwerch)	10 15	25
	Spređaj popisani tržani imajo vsi vinograde pod drugimi gospodi. Tem plačujejo gornino (Perkhrecht) in ti gorski gospodi (Perkhhern) naj naredijo cenitev.		
	Sledijo gostači v trgu Ljutomer (die Inwaner hernach in Markh Luettnewerg), ki se preživljajo z dnino (sich mit dem Tagwerch Ernerrn) in imajo prav tako v lasti vinograde pod drugimi gospodi.		
1	Štefan ŠKUČA (Steffan Skuza)		
2	Štefan TURK (Steffann Turkh)		
3	Arne ESIH (Arne Essich) [JESIH]		
4	Gregor ZADRAVEC (Gregor Sadrawez)		
5	Ožbolt, FERNACER-jev sin (Oswalt des Fernazer Sun)		
6	Gašper HEBER (Caspar Heber)		
7	Jurko ZADRAVEC (Jurko Sadrawez)		
8	Urban MIKŠE (Vrbann Migsche)		
9	Sebastjan TEONAR (Sebastiann Teonar)		
10	Andrej KERT (Anndre Kerrt)		
11	Ambrož LABAT (Ambraß Labat)		
12	Ortolf (Orttolff)		

13	Tomaž GUTAČ (Thomasch Gutatsch)		
14	Tomaž MREŠ (Thomasch Mresch)		
	Spredaj popisanih gostačev (Die hievor beschribnen Inwanner) je 14 in vsakemu je odmerjeno dati 2 šilinga denaričev, kar znese 3 funte in 4 šilinge.		
	Tržanske hiše in hiše vdov (der burgerlichen behausung vnd dye wittwitten behausung) so bile vse ocenjene; tržanov in vdov, ki imajo lastno hišo (summa purger vnd wittwin, so Ir aigen Heußer besizen), je 55.		
	Vsota od tržanskih hiš s pritiklinami in obrtjo	2888 funtov	
	Od tega plačujejo stoti pfenig, kar znese	28 funtov, 7 šilingov, 6 pfenigov	
	Njihovi gostaci (Ire Innwoner), ki ne živijo od ničesar drugega kakor od dnine in jih je skupaj 14, plačajo vsak po 2 šilinga, skupaj	3 funte, 4 šilinge	
	Tako znaša davek tržanov in gostačev skupaj	32 funtov, 3 šilinge, 6 pfenigov	

Imenjska cenitev razlikuje med tržani – ta del popisa vsebuje 61 imen – in gostači, ki so živeli samo od dnine, bilo pa jih je 14.²³ Po sumariju na koncu je število tržanov in vdov z lastno hišo znašalo 55. Številka drži, če k lastnikom hiš štejemo tudi Pavla Muhiča, ki je imel oštari s pritiklinami (št. 55), in Benedikta Komatarja (št. 56), pri katerem je na pustem zemljišču navedeno zasilno bivališče, izba. Nasprotno je en posestnik (št. 32) premogel samo neobdelano zemljišče. Število hiš je bilo sicer malce višje (57), saj sta imela dva posestnika (št. 7 in 35) vsak po dve hiši. K domovanjem pa bi nemara lahko šteli še skedenj z izbico, ki je poleg hiše popisani pri Vidu Grivcu (št. 36). Čigava je bila hiša, v kateri je stanoval neki Labat (št. 20), ni izpričano. Njen stanovalec je prejkone identičen z Ambrožem Labatom, ki ga najdemo med gostači (št. 11).

Vrednosti nepremičnin, kot jih prikazuje imenjska cenitev, niso mogle biti ocenjene po svoji tržni vrednosti, ampak po merilih za obdavčenje, ki jih ne poznamo. Preseneča namreč, kako nizko so v primerjavi s hišami in dohodki od obrti ocenili vrednost njivskih površin; za vsak dan dela – kar je bilo enako enemu oralu (0,57 hektarja) – samo na en funt denaričev,²⁴ medtem ko niti najslabša hišica ni bila vredna manj kot 7 funtov (št. 27), stesana izba na pustem zemljišču je izkazovala vrednost 5 funtov (št. 56), najslabše ocenjeno pusto zemljišče 4 funte (št. 57), vrtovi pa od 1 do 5.

Primerjavo vrednosti posameznih hiš deloma otežuje dejstvo, da so cenilci skoraj vedno upošteva-

li tudi pritikline, ni pa povedano, kaj je bilo z njimi mišljeno. Poleg tega so v cenitev nekajkrat vključili še kako drugo sestavino, kot so bili ranocelnikovo kopaljšče (št. 1), kovačija (št. 2), pusto zemljišče (št. 7), njiva (št. 30), travnik in njiva (št. 33), skedenj in vrt (št. 35), nekaj njiv in travnik (št. 42), obrt (št. 48) ali polje za dva dni dela (št. 51 in 52). Samo hiša ali hiša z dvoriščem, brez pritiklin, se pojavlja izjemoma (št. 26, 27, 28, 50, 54). V preglednici razpona vrednosti hiš smo k slednjim šteli tudi stesano izbo na pustem zemljišču (št. 56), ocenjeno na pičlih 5 funtov, ne pa skednja z izbico (pri št. 36).

Razpredelnica 2: Razpon ocenjene vrednosti hiš v imenjski cenitvi 1542

vrednost v funtih	število hiš	%
5–10	8	14,0
11–20	23	40,4
21–30	5	8,8
31–40	8	14,0
31–50	5	8,8
51–60	2	3,5
61–70	2	3,5
90	1	1,8
100	1	1,8
110	1	1,8
125	1	1,8
Skupaj	57	100

Če upoštevamo navedene omejitve, je največ ljutomerskih hiš, 23 ali dve petini (40,4 %), izkazovalo vrednost od 11 do 20 funtov. Le vsaka sedma (8 ali 14,0 %) je bila vredna samo 5 do 10 funtov in vsaka deseta (6 ali 10,5 %) več kot 60 do največ 125 funtov. Sicer pa o hišah kot takih izvemo samo še dva podatka: pri treh, da gre za hišico (št. 25–27), in pri petih, da je hiša slaba (št. 3, 5, 8, 45 in 48). Hišice, od katerih je imela le ena pritikline, so bile ocenjene na 7–10 funtov, slabe hiše pa na 10–16 funtov, vse

²³ Curk (*Ljutomer*, str. 8; *Trgi in mesta*, str. 96) navaja netočne podatke, da je trg leta 1542 štel »75 hiš in okoli 300 prebivalcev z 20 gostači«. 75 je v resnici vseh imen Ljutomerčanov v imenjski cenitvi, če seštejemo 61 tržanov in 14 gostačev. Število 20 gostačev je napaka, število 300 prebivalcev pa očitno Curkov izračun, če je na hišo računal štiri osebe.

²⁴ Vrednotenje njivskih površin je najbolje razvidno iz primerov, ko so ocenili samo površine glede na dni dela, brez drugih sestavin (št. 7, 16 in 36).

vkjučno s pritliklinami in najvišje ocenjena skupaj z obrtjo.

Drugih objektov je v imenjski cenitvi le za pokušnje: ranocelnikovo kopališče (št. 1), kovačija (št. 2), klet (št. 33), mlin, ki si ga vsak pol delita sosed (št. 35 in 36), tretjinski delež na mlinu (št. 46) in štiri mesarske klopi (št. 35, 36, 41 in 61).

Ne docela odgovorjeno ostaja vprašanje, kako razumeti pridevnik *unpaut*, ki ga srečamo devetkrat kot oznako za zemljišče (*grundt*) (št. 14, 16, 17, 18, 32, 35 – dvakrat, 36, 46), od tega dvakrat skupaj z navedbo pust (*öd*). Poleg osnovnega pomena neobdelan bi bilo lahko kdaj mišljeno tudi opustelo, nepozidano zemljišče, kjer je nekoč stalo človeško bivališče. Nadaljnjih šest zemljišč je označenih samo kot pusta (št. 4, 6, 7, 14, 56 in 57). Razpon vrednosti enih in drugih je bil širok: pri neobdelanih od 1 do 20 funtov, pri pustih pa od 4 do 15 funtov, vendar so nekatera zemljišča vključevala še druge sestavine: pritikline in polje za šest dni dela (št. 46), majhno polje (št. 17), skedenj (št. 6 in 16), skedenj z izbico (št. 36) in stesano izbo (št. 56). Če bi se izraza *unpauter grundt* in *öder grundt* v vseh primerih nanašala na oštat, osnovno posestno enoto v urbanih naseljih, bi Ljutomer leta 1542 poleg 57 ugotovljenih hiš štel do 14 opustelih domovanj.²⁵

Iz imenjske cenitve dobimo le približno predstav o zemljiški posesti, ki je bila za razliko od hišne posesti in obrti, kot rečeno, ocenjena nizko. Samo pri devetih posestnikih je velikost njivskih oziroma poljskih površin izražena v dnevih dela (oralih), sicer pa so njive, polje, vrtove in travnike navedli na splošno oziroma s številom kosov.

Veliko boljše predstav je mogoče dobiti o razširjenosti obrtnih dejavnosti. Obrt je ocenjena pri 25 posestnikih, od tega pri 24 posebej, pri enem (št. 48) pa skupaj z njegovimi nepremičninami. Od skupno 57 ugotovljenih hišnih posestnikov jih je obrt opravljala slaba polovica (43,9 %), pri čemer je le deloma ugotovljiva zastopanost posameznih poklicev. Pri 14 ali dobri polovici (56,0 %) je poklic z veliko mero gotovosti razviden iz priimka. Tako lahko naštejemo pet mesarjev, tri kovače, po dva krojača in tkalca ter po enega čevljarja in ranocelnika. Da je bil Gašper Pader res ranocelnik, potrjuje cenitev kopališča, mesarsko obrt pa pri treh dokazuje cenitev mesarske klopi in pri dveh navedba, da delata namesto mojstra. Mesarsko klop je imel še en Ljutomerčan, Vid Grivec (št. 36), sicer tudi lastnik polovice mlina, katerega druga polovica je pripadala njegovemu sosedu, mesarju Ambrožu (št. 36). Na nekem drugem mlinu je tretjinski delež posedoval takratni trški sodnik Marko Šmid, ki je bil glede na priimek kovač (št. 46). Za 11 od 25 ljutomerskih posestnikov z ocenjeno obrtjo ne vemo, kateri obrtni poklic so opravljali,

poleg teh 25 pa je naveden mesarski pomočnik, ki ni imel premoženja, ampak je prejemal samo plačilo za delo. Poklicni priimek srečamo še v treh primerih, a je šlo dvakrat samo za poimenovanje hiše, ne posestnika – za mizarjevo hišo (št. 8) in kolarjevo hišico (št. 26) –, enkrat (št. 24) pa se je priimek bodisi že osamosvojil od poklicne oznake za kolarja bodisi je ostareli obrtnik prenehal z delom. Ne nazadnje je s poklicem povezan tudi priimek Kuhar, čigar nosilca nista opravljala nobene obrti.

Ker je vrednost oziroma (letni) donos od obrti dragocen podatek, ki ga pozneje srečamo samo še v virih s preloma iz 18. v 19. stoletje, je razpon cenitev obrti prikazan tudi v razpredelnici. Leta 1542 je dobra četrtnina ljutomerskih obrtnikov – 7 ali 28 % – izkazovala 5–10 funtov, dve petini – 10 ali 40 % – med 11 in 20 funti, več pa slaba tretjina – 8 ali 32,0 %. Med šestimi z najvišjim zaslužkom – od 30 do 80 funtov – so bili trije mesarji (eden s 60 in dva s 30 funti) ter trije Ljutomerčani z neznanim poklicem.

Razpredelnica 3: Razpon cenitev vrednosti obrti v imenjski cenitvi leta 1542

Cenitev	število	%
5–10 funtov	7	28,0
11–20 funtov	10	40,0
21–30 funtov	4	16,0
50 funtov	1	4,0
60 funtov	2	8,0
80 funtov	1	4,0
Skupaj	25	100

Kronološko naslednji pregled ljutomerskih hišnih posestnikov je dobrih trideset let mlajši, iz leta 1573, nastal pa je v okviru odmere **dimnine**, izrednega davka na ognjišča, ki so ga v tem času pobirali na Štajerskem. Za Ljutomer nimamo popolne slike posestnikov, ker je ohranjen samo popis tistega dela gospodstva, ki je bil tedaj v rokah dedičev Gašperja barona Breunerja (*Marckht Luettenberg Herrn Caspar Breuner Freyherrns sälligen Erben Iers thails wie volgt*). Podpisala in pečatila ga je 22. aprila 1573 njegova vdova Leonora, rojena Villinger baronica Schönenberg.²⁶ Vsi plačniki v trgu, 24 po številu, so imeli enako obveznost, in sicer 2 šilinga, tj. 15 krajcarjev, kolikor je v trgih znašala enotna dajatev od enega ognjišča (dimnika).²⁷ Drugih podatkov o plačnikih skoraj ni, le pri prvem najdemo zapis, da je Ljutomerški tržan. Razen enega, Valentovega sina Jurija, so vsi že imeli priimek, pri čemer zdaj v primerjavi z imenjsko cenitvijo iz leta 1542 ni poklicnih priimkov oziroma oznak. Na poklic v najboljšem primeru kaže priimek Murolt (pristavnik). Priimka Cigan in

²⁵ Vseh bi bilo sicer 15, vendar smo stesano izbo na pustem zemljišču (št. 56) šteli k hišam.

²⁶ StLA, Laa. A., Antiquum VI, Rauchgeld 1572–74, Nr. 7, 22. 4. 1573.

²⁷ Prim. Golec, Šoštanj v stoletjih, str. 25.

Turk gre šteti k priimkom, ki označujejo posameznikov značaj, sicer pa najdemo sedem enakih kot 31 let prej: Cigan (dvakrat), Babič, Nedog, Murolt, Kuhar, Heber in Vuderl ali Buderl.

Žal ne vemo, kolikšen del trga je bil leta 1573 v posesti Breunerjevih dedičev in kolikšen v drugih rokah. Glede na to, da so si gospodstvo leta 1542 delili trije, pri čemer so Breunerji iz leta 1573 nedvomno nasledili eno od dedinj, Uršulo, vdovo Kristofa Breunerja, vnovič poročeno Rindscheit, bi slednjim torej pripadala tretjina gospodstva, vendar pa ni rečeno, da se je tudi trg delil na tri enake dele. Če je bilo vendarle tako, bi število trških domov zdaj znašalo okoli 72, približno 15 več kot tri desetletja prej, ko je v imenjski cinitvi mogoče naštetih 57 domov.

Razpredelnica 4: Plačniki dimnine leta 1573

Zap. št.	Plačnik
1	Filip CIGAN, tržan v trgu Ljutomer (<i>Philip Zigan Burger in Markbt Luettenberg</i>)
2	Jakob MARINŠIČ (<i>Jacob Marinschiz</i>)
3	Cenc PUHER (<i>Zenntz Puecher</i>)
4	Lovrenc BABIČ (<i>Larenz Wabitsch</i>)
5	Simon NEDOG (<i>Siman Nedagkh</i>)
6	Vid KATANA (<i>Veitt Khattana</i>)
7	Sebastjan VUDERL/BUDERL [VUNDERL / BUNDERLA] (<i>Sewastian Wuederl</i>)
8	Valent, Jurijev sin (<i>Wallendt Juri Sun</i>)
9	Jurko TARCI [TARČA] (<i>Jurckho Tartzyj</i>)
10	Lukaš FILIPIČ (<i>Lucäsche Phillipitsch</i>)
11	Peter PANIKL (<i>Petter Panickhl</i>)
12	Gašper KUCHAR (<i>Caspar Quar</i>)
13	vdova SIVEC (<i>Siuzin wittib</i>)
14	Sebastjana KIN-a vdova (<i>Sewastien Khin wittib</i>)
15	Jakob CIGAN (<i>Jacob Zigan</i>)
16	Sigmund ŠAJT (<i>Sigmundt Schaidt</i>)
17	Peter TURK (<i>Petter Turckh</i>)
18	Pangrac ŠERT (<i>Bangrätz Schertt</i>)
19	Mate FAB(J)ANIČ (<i>Mathe Fabanitsch</i>)

20	Arne ŠERT (<i>Arne Scherd</i>)
21	Valent MUROLT [MURAT/A] (<i>Wallendt Mueroldt</i>)
22	Venko / Benko ŠVEŠAR (<i>Wenckho Schweschar</i>)
23	Volfgang HEBER (<i>Wolfgang Heber</i>)
24	Štefan BAROVNAK (<i>Steffan Warofnag</i>) [BOROVNJAK]

V novem veku beležimo najdaljšo časovno praznino med dvema poimenskima popisoma ljutomerskih posestnikov v 86-letnem časovnem razponu med letoma 1573, ko je nastal popis dimnine, in 1659, ko se začenja prvi ohranjeni trški šiftni register. Zato pa sta se iz prve polovice 17. stoletja, ki je v tem pogledu povsem nedokumentirana, ohranila **dva sumarna popisa izrednega davka**. Gre za popis glavarine (*Leibsteuer*) iz leta 1633 in dimnine (*Rauchgeld*) iz leta 1640, iz katerih je mogoče potegniti določena sklepanja o številu naseljenih domov. Oba se nanašata na celoten trg, saj se je dotlej formalno razdeljeno ljutomersko gospodstvo medtem spet združilo pod skupnim zemljiškim gospodom, v rokah hrvaške rodbine Draškovič.²⁸

Popis **glavarine**, datiran 11. januarja 1633, je zajel naslednje posesti v rokah grofa Gašperja Draškovića: grofijo (gospodstvo) Ljutomer, gospodstvo Branek ter trga Središče in Ljutomer.²⁹ O ljutomerskem trgu izvemo, da je tedaj štel 73 tržanov (*In dem Markbt Luettenberg seindt burger 73*) in 11 nenaseljenih obrtnikov, ki niso bili tržani (*Item 11 vnangesessene Hanndtwerker, so nit Burger*), skupaj 84 obdavčencev, od katerih so vsakemu naložili en goldinar. Ni jasno, ali je k trgu spadal tudi kateri ali morda celo vsi od 70 gostačev, dninarjev in dninaric (*Inwohner, tagewerher vnd tagewerherinen*), obdavčenih s po dvema šilingoma. Upravičeno lahko sklepamo, da je 73 tržanom ustrezalo tolikšno število hiš ali kakšna več, če je imel kateri dve hiši, vprašanje pa je, ali je bilo 11 t. i. nenaseljenih obrtnikov resnično brez lastne hiše, potem-takem gostači v hišah tržanov. Pomislek temelji na dveh podatkih, s katerima se bomo srečali v nadaljevanju: prvič, da bi bilo lahko v Ljutomeru že sedem let pozneje (1640) do 92 hiš, in drugič, da je leta 1659 mogoče ugotoviti 89 tržanskih hiš ob neznanem številu kajž. Sumarno in tako nejasno popisana glavarina daje za ugotavljanje števila trških domov skratka precej šibko oporo.

Čez sedem let, 24. septembra 1640, je isti grof v ljutomerskem gradu datiral popis dimnine za gospodstvo in trg Ljutomer, gospodstvo Branek in svobodno

²⁸ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 54.

²⁹ StLA, Laa. A., Antiquum VI, Leibsteuer 1632, MD Nr. 105, 11. 1. 1633.

18	Luca Schenkling, Pailer	1 fl. 10 s.
	Cont.	1 fl. 10 s.
	Michael Schenkling	1 fl. 18 s.
	Leibschick	2 fl. 10 s.
	Rauchfanggalt	1 fl. 18 s.
	Matheß Eschollnack's Pailer	4 fl. 30 s.
	Cont.	1 fl. 10 s.
	Michael Schenkling	1 fl. 18 s.
	Leibschick	2 fl. 10 s.
	Rauchfanggalt	1 fl. 18 s.
	Matheß Eschollnack's Pailer	4 fl. 30 s.

Stran v štiftnem registru trga Ljutomer 1659–1711 (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/1).

hišo v Radgoni. Za ljutomerski trg je v sumarnem popisu navedena vsota 69 goldinarjev, pri čemer se je Drašković skliceval na napoved, ki jo je prejel »od svojega trga« (*Crafft des Meines Markbts Luetenberg bei mier eingeraichten einlag*), tj. iz rok trške uprave. Glede na to, da je bila za ognjišča (Feuerstatt) v trgih določena višina dimnine 6 šilingov,³⁰ lahko izračunamo, da je Ljutomer takrat premogel 92 ognjišč (dimnikov).³¹ Hiš je bilo najbrž nekaj manj, ker ni rečeno, da so imele vse samo eno ognjišče. Treba pa jim je prišteti še župnišče in šolsko poslopje, ki sta pripadala župniji in ju je ljutomerski župnik Matevž

Segur navedel v lastni napovedi, datirani slabo leto pozneje, 8. aprila 1641, v Gradcu. Župnišče je po župnikovih besedah štiri leta prej do tal pogorelo, novo, ki ga je začel graditi pred enim letom, pa še ni bilo zgrajeno, zato je sam stanoval v šoli (*im Schuelhaus*). Ne v trgu ne drugje ni premogel podložnikov ali kajzarjev, ampak le kajžo pri mlinu, ki ga je ponovno postavil pred tremi leti.³²

Od srede 17. do tridesetih let 19. stoletja je posestni podobi Ljutomera mogoče slediti po davčnih virih domače trške provenience – **štiftnih registrih**. Ta vrsta virov je za obravnavano problematiko zanesljivejša, saj gre za notranjo evidenco trške uprave in prvič ne več za poročila, ki so bila namenjena deželni stanovitvi in tako potencialno vsakič malce prirejena. Štiftni registri na drugi strani pri posame-

³⁰ Prim. za sosednji trg Lenart v Slovenskih goricah (prav tam, MD Nr. 48, 1. 11. 1640).

³¹ Med trška ognjišča niso bila šteta tista v ljutomerskem gradu in temu pripadajočih stavbah. Oba Draškovičeva gradova, Ljutomer in Branek, sta skupaj s pristavami in hišami v vinogradih (*Weingartenbesitzern*) štela 21 ognjišč, obdavčenih po 12 šilingov, tj. 1 goldinar in pol.

³² StLA, Laa. A., Antiquum VI, Rauchfanganschlag 1640–1648, MD Nr. 23a, 8. 4. 1641.

znih obdavčencih skoraj nikoli ne govorijo izrecno o hišah, a je iz konteksta dobro razvidno, kdaj je bila predmet obdavčitve hišna posest (lahko tudi več kot ena hiša) in kdaj ne.

Prvi ohranjeni šiftni register pokriva daleč najdaljše obdobje, več kot pol stoletja od leta 1659 do 1711. Temu sledi skoraj polstoletna vrzel do naslednjega registra za leto 1756, nato pa precej sklenjena vrsta za posamezna leta ali več let skupaj do leta 1834.³³ Za razliko od imenjske cenitve iz leta 1542 in mlajših virov, začenši s prvo zemljiško knjigo (1787), je vsebina šiftnih registrov zelo skopa, saj v njih razen imen posestnikov in denarnih dajatev skoraj ne bomo našli podatkov, na kaj se obveznosti nanašajo. Kljub temu je njihova uporabna vrednost velika, zlasti ker je vrstni red obdavčencev vseskozi sledil fizičnemu zaporedju trških hiš in se je vsak naslednji šiftni register naslonil na prejšnjega, kar omogoča sledljivost posameznim posestnim enotam skozi daljši čas.

Šiftni register 1659–1711,³⁴ ki ponuja sploh edini pregled ljutomerskih posestnikov v 17. stoletju, prikazuje dve skupini obdavčencev. Prva, številčnejša,³⁵ nima posebnega naslova, a jo lahko upravičeno imenujemo tržani oziroma tržanska zemljišča, kot je pripisano ob prenosu enega od obdavčencev iz skupine želarjev ali kajzarjev v to skupino (*dißer Schallärn Grundt ist zum burgerlichen Grundt khumen*).³⁶ Druga skupina je naslovljena želarji ali kajzarji (*Volgen Hernach die Schollärn oder Kheischler*).³⁷ Gre za kategorijo posestnikov, ki jo v virih srečamo prvič, kot bomo videli v nadaljevanju, pa nekateri niso živeli v trgu, ampak na bližnjem Kamenščaku. Čeprav ne pri tržanih ne pri kajzarjih ni navedbe, da se njihove obveznosti nanašajo na hišno posest, ampak so nanizane samo denarne obveznosti, o tem v domala nobenem primeru ne more biti dvoma – prvič, ker so obveznosti znotraj ene in druge skupine obdavčencev zelo izenačene,³⁸ in drugič, ker je pri dveh pozneje pri-

druženih tržanih zapis, da imata hišo oziroma hišo z vrtom (*von seiner behausung, von seinem Haus sambt einem Gärtl*).³⁹

Poravnavanje obveznosti so pri vsaki posestni enoti vpisovali v tabelo, in sicer za vsako posamezno leto od 1700. Spremembe lastništva so razvidne iz dodanih novih imen posestnikov, a so brez časovne opredelitve; ta je le redkokdaj razvidna iz dodatnih zapisov. Glede na to, da je pri letu 1673, s katerim se začena nova vrstica tabele, marsikje navedeno novo ime, smo v spodnji predstavitvi šiftnega registra to leto vzeli za prvo prelomnico. Kjer na tem mestu ni novega imena, gre razumeti, da v 14 letih od nastavitve registra ni prišlo do zamenjave posestnika. Imena poznejših posestnikov, ki so zapisana nad posestnikom, navedenim na začetku (1659), pa se ne nanašajo nujno na menjave pred letom 1673, ampak lahko tudi na poznejše spremembe.

V registru sta še posebna seznama posestnikov iz leta 1711, eden z imeni 90 tržanov in drugi z imeni 16 kajzarjev ali želarjev.⁴⁰ Imena slednjih so navedena samo tu, ne pa tudi v samem registru, zato v spodnji objavi manjkajo tista, ki jih ni mogoče z gotovostjo povezati z nobeno kajžo. Identificirana so samo tista, kjer je pri kajži ostal isti gospodar ali priimek. Seznam kajzarjev ali želarjev je dragocen tudi zato, ker razlikuje med želarji v trgu (11) in onimi na sosednjem Kamenščaku (5).⁴¹ V obdobju tabelaričnega vodenja registra 1659–1700, ko ne vemo natanko, kateri kajzarji so imeli posest v trgu in kateri zunaj njega, gre trške kajzarje z veliko mero gotovosti iskati med tistimi, za katere imamo podatke, da so leta 1689 pogoreli (št. 10, 13, 16 in 18), saj je Ljutomer tega leta prizadel uničujoč požar. Poleg tega je eden od teh (št. 16) izpričan kot mežnar, kar pomeni, da ni mogel stanovati daleč od (župnijske) cerkve, pri enem (št. 3) pa je pripis, da je njegovo želarsko zemljišče prešlo med tržanska.

V tabelarični objavi so glede na strukturo šiftnega registra prikazana tri časovna obdobja – 1659–1672, 1673–1700 in 1711.

činž praviloma znašala 2 goldinarja in pol, le v treh primerih manj (1 goldinar in pol oziroma 1 gld in 15 kr).

³³ Prav tam, pag. 177.

³⁴ Prav tam, pag. 187 (kajzarji) in 202–205 (tržani). O tem, kdaj so nastali oba seznama in pripisi imen posestnikov, priča kratek zapis na prvi strani registra, po katerem je bil ta »de Novo aingereicht vnd beschriben worden 1711« (pag. 1).

⁴¹ V trgu (*In Markbt*) so bili popisani naslednji želarji: Mihael Sündl (Michal Sündl), Jurij Lašič (Juri Laschtsch), Matija Vogrin (Mathias Vogrin), Vincenc Rautner (Vinzenc Rautner), Ivan [brez priimka] na Frajengi (Hans ... auf der Frejüng), Andrej Murat (Andreas Murath), Andrej Potkovič (Andreas Potkouitsch), Jurij Horvatič (Juri Horuatitsch), Arne Vertnik (Arne Wertnigg), Ivan Šeršen (Hans Scherschen) in sodar Jurij brez priimka (Juri ... Pindter). Na Kamenščaku (*Schellarn am Stainberg*) pa: Anton Suderman (Antoni Suedermann), Pavel Škarjot (Paul Scarioth), Gregor Pevec (Gregor Pueuz), Ivan Kravina (Hans Krauina) in Jožef Pevec (Josef Pueuz).

³³ Ohranjeni so naslednji šiftni registri: za vsako leto posebej od 1756 do 1761 (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/2, šiftni register 1756; ovoj 1/3, šiftni register 1757; ovoj 1/4, šiftni register 1758; ovoj 1/5, šiftni register 1759; šk. 2, ovoj 2/6, šiftni register 1760; šk. 1, ovoj 1/6, šiftni register 1761), za obdobje 1764–1769 (šk. 2, ovoj 2/1, šiftni register 1764–1769), 1774–1779 (šk. 2, ovoj 2/2, šiftni register 1774–1779), za leti 1779 in 1781 (šk. 2, ovoj 2/3, šiftni register 1779; šk. 2, 2/4, šiftni register 1781), sklenjeno od leta 1786 do 1812 (šk. 2, ovoj 2/5, šiftni register 1786–1795; šk. 4, šiftni register 1796–1805; šiftni register 1805–1812) ter za leta 1814, 1815, 1817, 1818, 1819, 1820, 1821, 1825, 1827, 1832, 1833 in 1834 (šk. 5, ovoj 5/4, šiftni registri).

³⁴ Prav tam, šk. 1, ovoj 1/1, šiftni register 1659–1711.

³⁵ Prav tam, pag. 2–180.

³⁶ Prav tam, pag. 195.

³⁷ Prav tam, pag. 184–201.

³⁸ Tržani so plačevali davek, kontribucijo, činž (ob sv. Mihaelu) (*Michelß Zinfß*), glavarino (*Leibsteuer*) in dimnino (*Rauchfankgeld*), večina za vse skupaj več kot 4 in manj kot 6 goldinarjev (gld), samo pet posestnikov več kot 6 gld, dva več kot 7, osem med 3 in 4 gld, daleč najmanj pa posestnik s polovičnim zemljiščem (*von ain halben grundt*), najprej samo 1 gld in 11 krajcarjev (kr), nato 2 gld in pol. Pri kajzarjih sta davek in

Razpredelnica 5: Ljutomerski (hišni) posestniki po šiftnem registru 1659–1711.

Zap. št. ⁴²	1659–1672	1673–1700	1711 ⁴³
1	Ivan KOPŠIČ (Hannß Khopschitsch), nato Balaz PERC (Bällasch Perz)	Ladislav PAPEJ (Ladißlaus Papej), nato Mihel KREPINA (Michl Khröpinä)	Martin POŠANJAK (Martin Poschaniakh) [PUŠENJAK]
2	Martin OBRAN (Martin Obran)	Isti kot prej (ni novega imena)	Franc VUL / VUHL (Franz Wuhl)
3	Lenart MAL (Leonhardt Maall)	Jurij ZIMMEREGER (Geörg Zimmeregger)	Matija HABJANIČ (Mathias Habianitsch)
4	Mate LAČEN (Mathee Lätschen)	Isti kot prej (ni novega imena)	Karl MAC / MAZ (Carl Maz)
5	Anton LUK (Anthonÿ Luckh), nato Jernej ČOLEK (Bathlmae Tschollegg)	Isti kot prej (ni novega imena)	Jernej ČOLEK (Bathlme Tschollegg)
6	Ivan MERKAŠ (Hannß Merkhäsch) [MERKAS]	Ivan ŠENTAK (Hanß Schentäckh), od 1686 Blaž MENCINGER (Blafius Menzinger)	Jožef MILBAHER (Joseph Milbacher) [MILPAHER]
7	Peter Pavel SORGER (Petter Paull Sorger)	Gregor ARJAVEC (Grögor Ariauez)	Gregor ERJAVEC (Gregor Eriauez)
8	Peter KRAJNER (Petter Khreiner), nato Štefan ŠTEHEC (Stephan Stechez) [ŠTUHEC]	Adam PAVLIČIČ (Adäm Paulitschitsch), nato Adam PAŠIČ (Adäm Paschitsch)	Adam PAŠIČ (Adam Paschiz)
9	Luka FEKUNJA (Lucaß Feckhunja) [FEKONJA]	Mate ČOLNIK, vrvar (Mathe Tschollnickh Sailer)	Matija ČOLEK (Mathias Tschollegg)
10	Lenart LUK (Leonhardt Luckh)	Peter GROSKOPF (Petter Großkhopff)	Arne GROSKOPF (Arne Grofkopf)
11	Mihal HORVATIČ (Michal Horuatitsch)	Simon LAMPREHT (Simon Lamprecht)	Simon LAMPREHT (Simon Lambrecht)
12	Filip COCEL (Phillip Zozel)	Isti kot prej (ni novega imena)	Jurij KAL (Georg Käll)
13	Jurij KLAVZER (Jurÿ Khlaußer), nato Miklavž FUKS/FUCHS (Niclaus Fux)	Arne ZUGSCHMID (Arne Zuckhschmit)	Blaž TROJNER (Blafi Trainer)
14	---	od 1680: Vincenc Fridrih HAKEL (Vinzenn Friderich Häckhel), v letih 1686 in 1687 je tu živel in plačeval trški pisar	Matija GRACL (Mathias Grazl)
15	Peter VOGRIN (Petter Vogrin), nato Jurij KLAVZER (Juri Klaußer)	Jurij RAJH / REICH (Jurÿ Reich)	Jurij RAJH (Juri Reich)
16	Jurij GRAŠIČ (Jurÿ Gräschitsch)	Isti kot prej (ni novega imena)	Martin LAČEN (Martin Lätschen)
17	Grof [Gašper Draškovič] ⁴⁴ (Herr Herr (sic!) Graff), nato Jakob SIMIČ (Jacob Simitsch) – kupil pustoto 1667, nato Janez Adrijan MITLHAMBER (Johann Adrian Mitlhamber)	Isti kot prej (ni novega imena)	Franc DELROS (Franz Dellrof)
18	Mihal LAŠIČ (Michal Läschitsch), nato Ivan RIEDER (Hannß Rieder)	Isti kot prej (ni novega imena) najpozneje od 1693: Jurij KOSE (Georg Khoffe)	Jurij KOSE (Georg Koffa)
19	Ištvan ŠAMBAR (Iftuan Schambar)	Ivan VANČIČ (Juan Wanzitsch), nato Mihael JANŽIČ (Michäel Jänschitsch), nato Matija RIHEL (Mathiaß Riechel)	Matija RIHEL (Mathias Richel), nato Andrej PUGL (Andreas Puggl)

⁴² Zaporedne številke so v objavi dodane.⁴³ Če je na posebnem seznamu posestnikov iz leta 1711 (pag. 202–205) zapis priimka opazno drugačen kot v šiftnem re-

gistru, je v objavi navedena tudi ta različica. Za želarje je na voljo samo popis iz leta 1711 (pag. 187).

⁴⁴ Takratni lastnik Ljutomerskega gospostva (prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 195–199).

20	Peter GROSCHOPF (Petter Großkhoppff), nato Pavel GANSER (Paull Ganfer) – dve hiši	Pavel GANSER (Paull Ganfer), od 1685 Matija ČERNEL (Mathias Tschernell)	upravitelj Mihael SKOK / ŠKAK (H[err]. Verwalter Michl Skhogg / Skhagg)
21	Andrej ZVELANSKI (Andree Swellanzky), nato Peter ŠONTAK (Petter Schontäckh) [ŠENTAK], nato Jurij MERNIK (Jurj Mernikh), nato Tomaž KOSE (Thomasch Khoffe)	Isti kot prej (ni novega imena)	Tomaž KOSE (Thomas Koffe)
22	Jurij KRAVONJA (Jurj Khrauonia) [KRAVANJA / KRABONJA], nato Blaž MATES (Blafj Matthes)	Vid AVGUSTINEC / AVGUŠTINEC (Veith Auguftinez)	Andrej AVGUSTINEC / AVGUŠTINEC (Andreas Augustinez)
23	Ferdinand TORIČ (Ferdinandt Torritsch), nato Ivan FRELIH (Hanß Frelich)	Isti kot prej (ni novega imena)	Ivan FRELIH (Hanf Frelich)
24	Jurij PUHER (Jurj Puecher), nato Jurij MURŠAVEC (Georg Murschaeuz)	Isti kot prej (ni novega imena)	Jurij MURŠAVEC (Georg Murschaeuz)
25	Lovrenc MIKŠA (Lorenz Mixa), nato Adam ŠAJT / SCHEIT (Adam Scheidt)	Ivan BARAŠIČ / VARAŠIČ (Hanß Bäräschtz)	Anton BARAŠIČ / VARAŠIČ (Anton Wäraschiz)
26	Julijan GONAN (Jullian Gonnann), nato Matija DAMLINGER (Matthiaß Damlinger)	Andrej RAJH (Andreaß Reich), nato Jurij KOSE (Geörg Khoffe)	Gregor BARAŠIČ / VARAŠIČ (Gregor Waräschtz)
27	Jurij ŠUNTA (Jurj Schunta), nato Mihael PLAVEC (Michael Plauez), nato sin Balaž (Sohn Balasch)	Isti kot prej (ni novega imena)	Balaž PLAVEC (Balasch Plauez)
28	Jurij ŠUNTAK (Jurj Schuntagkh), nato Gregor KOVAČIČ (Gregor Khouätschitsch)	Isti kot prej (ni novega imena)	Matija BURGAUER (Mathias Burgauer)
29	Ivan ŠUNTAK (Juan Schuntagkh)	Mate MERNIK (Mathe Mernickh)	Mihel MERNIK (Michl Mernigg)
30	Ivan LAŠIČ (Juan Läschtitsch), nato Jurij RAJH / REICH (Geörg Reich)	Simon GRISMILER / GRIESMÜLLER (Simon Griesßmiller)	Matija MURŠAVIČ (Mathias Murschautsch)
31	Peter in Lovrenc KOSEC (Petter und Lorenz Khoffez), nato vsak pol	Ista dva kot prej vsak polovico	Mata KOSEC (Matha Koffez)
32	Jurij PAŠIČ (Jurj Paschtsch), nato Gregor BRUMEN (Gregor Wrummen)	Isti kot prej (ni novega imena)	Franc SEDLANIČ (Franz Sedlanitsch)
33	Jurij ZIDERIČ (Georg Sideritsch)	Andrej HAJT (Andreaß Haidt), najpozneje od 1693 Gašper MIKŠA (Herrn Casparn Migscha)	Gašper MIKŠA (Caspar Migscha)
34	Blaž MATES (Blafj Mattes)	Andrej OGRIN (Andreas Ogrin)	Andrej OGRIN (Andreas Ogrin)
35	Jakob ZORKO (Jacob Sorkho), nato Lovrenc MIKŠA (Lorenz Migscha)	Isti kot prej (ni novega imena)	Jurij PRAPROTNIK (Georg Präprotnigg)
36	Ivan PUHER (Hanß Puecher), nato Nikolaj PENEŠIČ (Niclaß Peneschitsch)	Isti kot prej (ni novega imena)	Nikolaj PENEŠIČ (Niclas Peneschitsch)
37	Krištof FIŠER / FISCHER (Christoph Fischer), nato Matevž JAGENTEUFL (Matheß Jagentheüffel)	Marko SEVER (Marco Seuer), gospodar še 1684	Matija PETEK (Mathias Pettegg)
38	Gregor GROSCHOPF (Gregor Großkhoppff)	Isti kot prej (ni novega imena)	Matija ŽGAJNAR (Mathias Sgainer)

39	Mate ŠUMER / ŽUMER (Mathe Schumer), nato Jakob IGRIČAVIČ (Jacob Igritschautsch) [IGRIČEVIČ / IGRIČOVIČ]	Isti kot prej (ni novega imena)	Jakob IGRIČAVIČ (Jacob Igritschautsch) [IGRIČEVIČ / IGRIČOVIČ]
40	Jurij JANKO (Georg Jänkho)	Isti kot prej (ni novega imena)	Jernej MIHALOVIČ (Partlme Michalouitsch)
41	Nikloš HERK (Nickhlosch Hergkh), nato Ivan (Hannß)	Isti kot prej (ni novega imena)	Gregor FLIS (Gregor Fliß)
42	Nikloš BARTL (Nickhlosch Bartl), nato Matija KAVČIČ (Mathias Khautschitsch)	Gašper SATLER (Caspar Sattler), nato Jakob SENEJC (Jacob Seneiz)	Jurij GANSTER (Georg Gänfter) [GANSER]
43	Nikloš MASTEN (Nickhlosch Mässten), nato Ivan GURTEK (Hannß Gurthäckh) [KURTEK]	Isti kot prej (ni novega imena), plačevano do 1691	---
44	Ištvan KOROŠEC (Iftuan Khoroschez)	Ištvan ŠEMBAR (Iftuan Schembar), nato sin Martin (Sohn Martin)	Ivan ŠKORJOT / ŠKARJAT (Hanf Sgorioth/Sgariath) [ŠKARJOT]
45	Mate SODENIČ (Mathee Sodenitsch), nato Martin PUHER (Martin Puecher)	Isti kot prej (ni novega imena)	Mihel BELIČ (Michl Wellitsch)
46	Mihael VOGRIN (Michal Vogrin)	Marko PUHER (Marko Puecher)	Lovrenc BEDEKOVIČ (Lorenz Bedekouitsch)
47	Luka RANTA (Lucaß Ranta)	Jurij GERVAŠ (Jurÿ Gerwasch), nato Matija ŠTEFLIČ (Matthiaß Stefflitsch)	Matija ŠTEFLIČ (Mathias Steflitsch), zdaj MIHALOVIČ (aniezo Michalouitsch)
48	Mihal PAŠIČ (Michal Paschitsch)	Marko MIHALIČ (Marco Michalitsch)	Marko MIHALOVIČ (Marco Michalouitsch)
49	Gregor MAKOVEC (Gregor Makhouez)	Isti kot prej (ni novega imena)	Ivan FRATERIČ (Juan Frateritsch)
50	Jurij PAVLIČIČ (Jurÿ Paullischitsch), nato Matija HANŽIČ (Mathias Hanschitsch)	Isti kot prej (ni novega imena)	Balaž DIJAK / DEJAK (Balasch Diak/Deak)
51	Ivan MOČEDL (Hannß Motschedl)	Ivan LENČER (Hannß Lentscher)	Ivan LENČER (Hanf Lentscher), nato Jurij (Georg)
52	Ivan VUHA/BUHA (Hannß Wucha), nato Balaž ZAGOZDA (Ballasch Sägaßdä)	Ištvan VERATERIČ (Iftuan Verrateritsch)	Ivan HERK / HEREK (Hanf Herkh / Heregg)
53	Ivan GURDEK (Hannß Gurdegkh)	Isti kot prej (ni novega imena)	Peter ŠERONIK (Petter Scheronigg)
54	Jurij MURSAVIČ (Jurÿ Mursauitsch), nato Ivan (Hanß)	Isti kot prej (ni novega imena)	Jurij ŠUMAVIČ (Juri Schumauitsch)
55	Mihal ŠIMONIČ (Michal Schimonitsch), nato Martin ŠTUMPF (Martin Stumpff)	Isti kot prej (ni novega imena) 1689 plačal Štumpf, sodar (Pinter), 1691 plačal Šimonič	Martin ŠTUMP (Martin Stump) [ŠTUMPF]
56	Marko VARGL (Marco Wargl), nato Marko KOTNJAK (Marco Khottniackh)	Isti kot prej (ni novega imena)	Martin DVORŠAK / ČVARŠEK (Martin Dworschäckh / Tschwarschekh)
57	Matija PAŠIČ (Matthiaß Päschitsch) plačevano do 1672	---	---
58	Balaž PAJASORIČ (Ballasch Paiaforitsch) [POJASERIČ]	Isti kot prej (ni novega imena)	Jožef PFAJFER (Jofeph Pefeiffer / Pfeiffer)
59	Pavel VUHA / BUHA (Paul Wucha), nato Eva ŽVAT (Eua Schuatin), nato Toman BAŠTJAN (Thoman Baftian)	Isti kot prej (ni novega imena)	Jurij KIKEL (Georg Khükh)
60	Venko ULAS (Venkho Vllaß) [ULES], nato Ivan PENDLIČ (Hannß Pendlitsch)	Mihael KOSIČ (Micael [sic!] Koflitsch)	Mihel ŠTEFLIČ (Michl Stephlitsch)

61	Ištvan PAPAJ (Iftuan Pappaj)	Ištvan PAPEJ (Iftuan Pappej), opustela hišica je bila leta 1688 spremenjena v želarsko hišico (Schollärn Häusl) in zaostanki spre- gledani, 1690 prodana Juriju LAŠIČ-u (Jurj Läschitsch), plačevano dalje	--- ⁴⁵
62	Peter JAKŠIČ (Petter Jägschitsch), nato Matija BORKO (Mathiaß Worckho)	Isti kot prej (ni novega imena)	Florijan POJASERIČ (Florian Poiaferitsch)
63	Lovrenc MATJAŠIČ (Lorenz Mathiaschitsch)	Vide LAŠIČ (Vide Läschitsch)	Vid LAŠIČ (Veith Laschitsch)
64	Andrej HERNJA (Anndree Hernia)	Isti kot prej (ni novega imena)	Martin HERNJA (Martin Hernia)
65	Peter MERKAŠ (Petter Merkhäsch) [MERKAS]	Isti kot prej (ni novega imena)	Pavel KREN (Paul Krenn)
66	Janžo LORENCIČ (Janscho Lorenzitsch), nato Ivan KAVČIČ (Juän Khautschitsch)	Isti kot prej (ni novega imena)	Ivan ŠKORJANEC (Juann Scorianez, Sgorianez)
67	Baltazar STAUDER (Balthaußer Stauder), nato Jakob KOPŠIČ (Jacob Khopfschitsch)	Janez Jurij TELRAS (Hanß Georg Tellrasß) [DELROS], nato Marttin ŠTUMPF (Martin Stumpff), nato Martin OZIMEC (Martin Ofimez)	Franc OZIMEC (Franz Ofimez)
68	Ivan ZUPANIČ (Hannß Supanitsch), nato Andrej REHNJAK (Andreaß Rächniäkh)	Ivan RENTL (Hannß Röntl)	Andrej REDENJAK (Andree Redeniakh)
69	Ivan STRELEC (Hannß Ströllez), nato Matija DEMLINGER (Matthiaß Demlinger)	Isti kot prej (ni novega imena)	Matija DEMLINGER (Mathias Demblinger)
70	Jakob VUHA / BUHA (Jacob Wucha), nato Andrej VEHEK (Andree Wehegkh)	Isti kot prej (ni novega imena)	Gregor GERVASON (Gregor Geruafon)
71	Peter KRIŽANIČ (Petter Khrischanitsch)	Balaž KOSE (Ballasch Khofße), nato Ivan HORVAT (Hannß Horuath), nato Konrad HOLCNER / HOLZNER (Conradt Holzner)	Jurij LENČER (Georg Lentscher)
72	Baltazar VANIŠIČ / BANIŠIČ (Balthafar Wanischitsch), nato Martin FLISER (Martin Flifer)	Isti kot prej (ni novega imena)	Jožef MILBACHER (Jofeph Millbacher) [MILPAHER]
73	Gregor KRAVONJA (Gregor Khrauonja) [KRAVANJA / KRABONJA]	Blaž ROBNIK (Blafius Robnigkh), nato Mihael FUGGER (Michael Fugger), nato Ivan MARBURGER (Johanneß Marburger)	Anton PALTAUF (Antoni Paltauff)
74	Matija STANGLAUER (Mathiaß Stänglauer)	Jurij VUK (Georg Vuckh), nato Jer- nej JURŠIČ (Bärtlme Jurschiz)	Jernej JURŠIČ (Bartlme Jurschiz)
75	Ivan PEVAN (Hannß Peuan)	Ivan LAJTNER / LEITNER (Johanneß Leittner), nato Ivan GRASSER (Johanneß Graßer)	Ivan GRAFL (Hanf Gräffl)
76	Matija TILLI (Mathiaß Tilly), nato Martin PEČENAK (Marttin Petschenäkh)	Isti kot prej (ni novega imena)	Ivan ROJKO (Hanf Roikho)
77	Jurij FIŠER / FISCHER (Georg Fischer)	Ivan GLADEK (Hanß Glädegg), nato Ivan FIŠER / FISCHER (Hannß Fischer) prevzel hišo 1680	Matija KURTEK (Mathias Kurtek)

⁴⁵ Jurij Lašič je na seznamu želarjev naveden med želarji v trgu
(pag. 187), njegovo ime pa z oznako NB: tudi ob robu začetka
seznama tržanov (pag. 202).

78	Adam ŠAJT / SCHEIT (Adam Scheidt), nato Mihael KRIŠTOFIČ (Michäel Chrischtophisch)	po 1673 Jurij PLAVC (Juri Plauz)	Jurij PLAVEC (Juri Plauetz)
79	Ivan HUDIN (Hannß Hudin)	Vid AVGUSTINIČ / AVGUŠTINIČ (Veit Auguftinitisch), nato Ivan KUZMIČ (Juän Khußmitsch)	Matija ŠRAMF (Mathias Schrampf)
80	Jurij VIRBEL / WÜRBEL (Georg Würbel), nato Jožef KAUMRIČER (Joseph Khaumritscher)	Sigmund OSTOTI (Sigmund Oftotj)	Ivan PEVEC (Juan Peuez)
81	Mate HABJANIČ (Mathe Habianitsch)	Isti kot prej (ni novega imena)	Matija HABJANIČ starejši (Mathias Habianitsch der ältere)
82	Viljem HEIS (Wilhelmb Heiß)	Martin ZORKO (Martin Sorkho)	Martin ZORKO (Martin Sorkho)
83	Jurij KIKEL (Jurj Khickhel)	Isti kot prej (ni novega imena)	Matija KIKEL (Mathias Kikhl)
84	Pavel HEGLER (Paull Hegler)	Isti kot prej (ni novega imena)	Jurij POŽGAN (Juri Poschgann)
85	Januš BELIČ (Janusch Wellitsch), nato Jurij MERNIK (Jurj Mernikh)	Peter LABOT (Peter Laboth), nato Peter VINKLER / WINCKLER (Peter Winkhler)	Ivan REDL (Hanf Redl)
86	Luka LUKMAN (Lucaß Lukhman)	Matija PERGER (Matthiaß Perger), po 1678 pustota	Tomaž AMBRING (Thomas Ambring)
87	Urban FIKE (Vrban Fickhe)	Nikolaj MARIN (Niglaß Märin)	Jurij MAKOTER (Juri Makhoter)
88	Jakob POLOŽNIK (Jacob Polloschnigkh)	Isti kot prej (ni novega imena)	Andrej POLOŽNIK (Andreas Polloschnigg)
89	Gregor GRUBER (Grogor Grueber)	Isti kot prej (ni novega imena) – plačevano do 1676	---
90	---	1673–1686 Marko HUBER, lončar (Marx Hueber Haffner), od 1687 Ladislav PAPEJ (Ladislawß Päpej), nato Balaz PERC (Balasch Perz) – plačevano 1689–1692 za pogorišče (ist öede Prandstatt)	---
91	Mate KIKEL, mežnar (Mathe Gigl Möfner) – prepisano med želarje	Od 1677 Matija PURGAUER (Mathiaß Purgauer), prej Mate KIKEL mežnar (vorher Mathe Khikhl Meßfner), nato Ivan KALČIČ (Juan Khältschitsch) – plačevano 1685–1692, nato spre- menjeno v želarijo (ist vnter die Schellarn geschriben)	pustota (Ist ödt)
92	Od 1670 Marko HUBER, lončar (Marx Hueber Haffner), nato Simon KOVAČIČ (Simon Khouatschitsch)	Isti kot prej (ni novega imena)	Simon KOVAČIČ (Siman Kouatschitsch)
93	---	Od 1683 Terezija HOLCNER / HOLZNER, vdova (Theresia Holznerin Wittib), nato Sebastjan JAVŠAVEC (Sebastian Jauschaez)	Pavel JERŠIČ (Paul Jerschiz)
94	---	---	Anton ADAMIČ (Antoni Adamitsch)
95	---	---	Mihael PERGER (Michl Perger)
96	---	---	Tomaž KOLENIČ (Thomas Kollenitsch)
Želarji ali kajzarji (Volgen Hernach die Schollärn oder Kheischler)			
1	Adam ŽABNIKER (Adam Schabnickher) [ŽABNIKAR], nato Balaz VARGL (Balasch Wärgl)	Isti kot prej (ni novega imena)	neznano
2	---	Od 1685 Matija VOGRINEC, želar (Mathias Vogrinez ein Schällär)	Matija VOGRIN (Mathias Vogrin) – v trgu

3	---	1675–1676 Ivan PAPAJ (Hannß Päpäy), nato uvrščeno med tržanska zemljišča (dißer Schallärn Grundt ist zum burgerlichen Grundt khumen)	neznano
4	Od 1669 do 1684 Ištvan PAPAJ (Iftuan Papay)	Isti kot prej (ni novega imena)	neznano
5	---	Od 1691 Matjaž VOGRINEC (Mathiasch Vogrinez), nato Jakob KUS, tržan (Jacob Khuß Bürger)	neznano
6	Jurko ŠUMAK (Jurkho Schumakh), nato dediči Gregorja KOVAČIČA (Gregor Khouatschitsch seel. Erben)	Isti kot prej (ni novega imena)	neznano
7	Jurij ARTABAR (Georg Artabar), nato Lukač PETEK (Lukatsch Pettek)	Lukač PETEK še leta 1690, nato Mihael SÜNDL (Michael Sündl)	Mihael SÜNDL (Michal Sündl) – v trgu
8	Adam TERIŠ (Adam Therisch), nato Lenart TEMNJAK (Leonhardt Temniackh), nato Vincenz RAUTER (Vizenz Rautner)	Isti kot prej (ni novega imena), plačevano do 1693	Vincenc RAUTNER (Vizenz Rautner) – v trgu
9	Matija VEZJAK (Mathiaß Wefiägckh), nato Andraž MURALT (Andrasch Muhral)	Isti kot prej (ni novega imena)	Andrej MURAT (Andreas Murath) – v trgu
10	Štefan KOSEC (Stephan Khoßez), nato Jurij LESKAVEC (Jurÿ Leskhauz) [LESKOVEC], nato Hanž ŠTUHEC (Hannsch Stuhez), nato Gregor LEVAK (Gregor Leuakh)	Isti kot prej (ni novega imena), vmes ni bilo plačevano od 1689 do 1692, ker je pogorelo (<i>abgeprunen</i>)	neznano
11	Gregor ŠIRJAVEC (Gregor Schieräuez), nato Balaž TURK (Balasch Turkh), nato Martin PETEK (Martin Pettek)	Isti kot prej (ni novega imena)	neznano
12	Adam ERJAVEC (Adam Eriäuez), nato Vido ŠUSTERIČ (Vido Schuffteritsch) –	Isti kot prej (ni novega imena), plačevano do 1674, nato pustota (ist öedt)	---
13	Lovrenc VEŠENJAK (Lorenz Vescheniägg) [VESENJAK], nato Martin CIGAN (Martin Zigän)	Isti kot prej (ni novega imena), vmes ni bilo plačevano od 1689 do 1692, ker je pogorelo (<i>abgeprunnen</i>)	neznano
14	Filip MAUKO (Philliph Maukho), nato Niklavž JURKOVIČ (Niclausch Jurkhauitsch)	Isti kot prej (ni novega imena), plačevano do 1680, nato pustota (ist öedt)	---
15	Andrej ZIBER (Andree Siber)	Valent KORN (Valent Khorn), nato SERŠEN (Serschen)	Ivan ŠERŠEN [SERŠEN] (Hans Scherschen) – v trgu
16	Gregor PIVAN (Gregor Pivan), nato Ladislav PAPEJ, mežnar (Ladislauß Pappeÿ Meßner)	Andrej LAŠIČ (Andreaß Läschtsh) – plačevano do 1688, pogorelo, nato pustota (ist öedt)	---
17	Adam MAČEDL (Adam Madschedl)	Isti kot prej (ni novega imena)	neznano
18	Od 1662 Mate KIKL (Mathee Gigl), nato Matija PURGAUER (Mathiaß Purgauer)	od okoli 1686 do 1696 Doroteja PREČKAVIČ, vdova (Dorothea Pretschkhauitschin Wittib), vmes ni bilo plačevano od 1689 do 1692 (zaradi požara), nato pusto pogorišče (ist öede Prandstatt)	neznano
19	Tomaž HANŽIČ (Thomaß Hänschitsch)	Isti kot prej (ni novega imena)	neznano

20	Ivan KRAVINA (Hanß Khrauina) [KRAVANJA / KRABONJA], nato Lovrenc KOSEC (Lorenz Khoffez) – nobenih plačil	---	Ivan KRAVINA (Hans Krauina) – na Kamenščaku [KRAVANJA / KRABONJA]

Izhodiščno posestno stanje ob nastavitvi šiftnega registra leta 1659 je bilo videti takole. V prvem delu so popisali 89 posestnih enot, ki jih lahko opredelimo kot tržanske hiše, tem pa sledi 15 želarjev ali kajzarjev. V naslednjih desetletjih se je pojavilo nekaj novih tržanskih in kajžarskih domov, nekaj pa jih je izginilo. Pri tržanskih hišah je bilo končno številčno stanje leta 1711 za eno višje od izhodiščnega – 90.⁴⁶ Izginilo je pet hiš, od tega dve zaradi prevedbe v želarsko, pri čemer je ena nato potrjeno opustela; na drugi strani se je pojavilo sedem novih, od katerih je za eno po požaru leta 1689 ostalo pogorišče. Večje spremembe zaznamo pri želarskih oziroma kajžarskih domovih. Začetnim 15 se je skozi čas pridružilo pet novih, enega so uvrstili k tržanskim, šest pa jih je pred letom 1700 opustelo, od tega dva po omenjenem požaru. Leta 1711 jih je bilo 16 ali eden več kot ob izhodišču, od tega 11 v trgu in 5 na Kamenščaku. Seznama posestnikov torej nazadnje, leta 1711, izkazuje 90 tržanskih posestnikov in 11 želarjev, kar znese 101 dom.

V zvezi s številčnostjo domov je treba nujno opozoriti na napačne podatke o njihovem številu za konec 17. stoletja, ki se zadnjega pol stoletja v literaturi vztrajno ponavljajo, in sicer da je Ljutomer leta 1697 štel 87 hiš in 8 koč. Te navedbe se v resnici nanašajo na sosednji trg Veržej in jih je leta 1926 brez navedbe vira objavil Fran Kovačič.⁴⁷ Ljutomeru jih je pozneje zmotno pripisal Jože Curk, ki jih je zapovrh vsakič še malo priredil, denimo tako, da je iz hiš naredil meščanske hiše in iz želarskih hiš koč.⁴⁸

Prvi ohranjeni šiftni register za ljutomerski trg, ki pokriva več kot polstoletni časovni razpon, omogoča tudi dokaj zanesljivo ugotavljanje kontinuitete oziroma diskontinuitete posestnikov. Če pogledamo začetno in končno stanje, leti 1659 in 1711, je isti priimek obdržalo pet od izhodiščnih 89 tržanskih domov, kar pomeni pičlih 5,62 %.⁴⁹ Pri želarjih bi

bil tak en sam, in sicer Ivan Kravina na Kamenščaku, čigar ime najdemo tako na začetku kakor na koncu, vendar ni šlo za kontinuiteto, saj samo pri tej želariji ni nobenih zabeležk o poravnanih obveznostih, poleg tega pa je imela vmes drugega gospodarja.

Od leta 1711 zija v vrsti šiftnih registrov skoraj polstoletna vrzel. Primerjava z naslednjim registrom iz leta 1756⁵⁰ je pokazala, da se zaporedje popisovanja posestnih enot medtem ni spremenilo. Pri tistih posestih, za katere lahko upravičeno sklepamo, da so obdržale isti priimek, so namreč odstopanja majhna, v glavnem za eno do tri mesta. Priimek gospodarja se je tako v najboljšem primeru ohranil pri 13 tržanskih domovih, kar glede na izhodiščnih 90 predstavlja dobro sedmino (14,45 %).⁵¹ Za kajzarje ali želarje takšna primerjava ni mogoča, saj zaporedje na seznamu iz leta 1711 ni enako tistemu v šiftnem registru 1756. Sta pa v obeh registrih dva enaka priimka (Kravina/Kravanja in Pevec), oba pri želarjih na Kamenščaku, kar glede na izhodiščnih 16 želarjev predstavlja osmino (12,5 %).

Malo preden se z letom 1756 začne nova vrsta tržkih šiftnih registrov, sta za potrebe obdavčitve nastala dva druga popisa posestne narave, oba po naročilu države in ohranjena v več različicah. Gre za popis osebnega davka – glavarine – iz leta 1746 in za popis hiš iz leta 1754, ki pomembno zapolnjujeta časovno praznino v virih.

Popis **glavarine iz leta 1746**,⁵² ohranjen v dveh različicah, eni datirani in drugi nedatirani, ki ji manjka zadnji del (z datumom), zajema načeloma sleherno v Ljutomeru prebivajočo osebo pod jurisdikcijo trga in bi si kot tak zaslužil posebno obravnavo. Ker se na hišno posest nanaša le posredno – popisane so družine oziroma gospodinjstva in ne posestne enote (hiše) kot take –, se ga bomo tukaj samo dotaknili. V vsaki različici je zaporedje popisovanja drugačno,⁵³ neenaka pa je tudi njena struktura. V prvi, nedatirani

⁴⁶ Toliko je tudi imen na seznamu posestnikov iz leta 1711 (pag. 202–205).

⁴⁷ »L. 1697 je bilo izkazanih 89 tržanskih in 8 želarskih hiš« (Kovačič, *Ljutomer*, str. 262). Kovačič je sicer glavnino podatkov za svoje delo črpal iz neobjavljene kronike Mateja Slekovca s preloma 19. v 20. stoletje (prav tam, str. III).

⁴⁸ »Leta 1697 je bilo 87 meščanskih hiš in 8 koč« (Curk, *Urbanistično-gradbene zasnove*, str. 305); »L. 1697 jih [hiš] je bilo 87 in 8 koč« (Curk, *Ljutomer in njegova okolica*, str. 8); »leta 1697 jih [hiš] je bilo 87 in 8 koč« (Curk, *Trgi in mesta*, str. 96). V istih delih Curk navaja (skoraj) enake podatke tudi za Veržej: »Leta 1445 je bilo v trgu 55 domov, leta 1697 pa 97 (sic!)« (Curk, *Urbanistično-gradbene zasnove*, str. 306); »leta 1697 89 (sic!) tržkih in 8 kajžarskih hiš« (Curk, *Mesta in trgi*, str. 139).

⁴⁹ Pri zap. št. 31 (Kosec), 64 (Hernja), 81 (Habjanič), 83 (Kikel) in 88 (Položnik).

⁵⁰ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/2, šiftni register 1756.

⁵¹ Isti priimki so izpričani pri naslednjih posestnih enotah: Milbaher na št. 6 (1713) oziroma 5 (1756), Erjavec na št. 7 oziroma 6, Groskopf na št. 10 oziroma 9, Lačen na št. 16 oziroma 15, Avgustinec/Avguštnec na št. 22 oziroma 21, Plavec obakrat na št. 27, Kosec na št. 31 oziroma 29, Ganser/Ganster na št. 42 oziroma 40, Belič/Belec na št. 45 oziroma 47, Paltauf na št. 73 oziroma 68, Rojko na št. 76 oziroma 75 in Kolonič/Kolenič na št. 96 oziroma 88. Morda gre za isti priimek, enkrat v slovenski in drugič nemški različici tudi pri priimkih Žgajnar (1711 št. 38) in Prantl (1756 št. 35).

⁵² SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/1, seznam tržanov, hiš ipd., fol. 22/1–56/1.

⁵³ V obeh različicah sta najprej popisani gospodinjstva trškega sodnika in pisarja, nato pa v nedatirani osem tržkih svetnikov, medtem ko v drugi takšne hierarhije ni.

Namen und Jahr Geburt	Qualität	Suppl. des	Summa der Freigeborenen
Calus anstimo			38.
Johann Gornieb	ein Befundener		1
Margaretha Löfflein	ein Bürgerin		1
Anton Gnaß	ein Befundener		1
Wallaß Pizantoff	ein Bürgerin		1
Elisius Kallanz	ein Blaguer		1
Jeanz Koppitz	ein Bürgerin		1
Martha Kruma	ein Bürgerin		1
Adam Kufz	ein Befundener		1
Guntzmann Fäßlein	ein Bürgerin		1
Wilibald Kothke	ein Bürgerin		1
Jeanz Gansler	ein Zingler		1
Anton Dittmann	ein Befundener		1
Jacob Ditzing	ein Befundener		1
Johann Dinsalder	ein Befundener		1
Wallaß Krommayer	ein Bürgerin		1
Miguel Kallanz	ein Befundener		1
Jeanz Koppitz	ein Bürgerin		1
Johann Kugel	ein Hader		1
Florian Krammich	ein Müllerin		1
Simon Krammich	ein Befundener		1
Simon Krammich	ein Befundener		1
Calus			59

različici, ki je od druge starejša manj kot en mesec,⁵⁴ je v kategoriji tržanstvo (*burgerschaft*) popisanih 85 gospodinjstev z 1 do 9 člani (vključno s posli, obrtnimi pomočniki in vajenci), 31 gospodinjstev gostačev (*Inleith*) z 1 do 6 člani (kar 20 je enočlanskih) in uvodno navedbo, da živijo »pri tržanih v njihovih izbah« (*bei den burgern in ihren Stubenn*), in samo 8 hišarjev (*Häuser*), v katerih prepoznamo kajzarje ali želarje, ne vemo pa, koliko je bilo vseh, ker zadnji

del popisa manjka. Druga različica popisa, datirana 12. marca 1746, gostačev ne obravnava samostojno, ampak jih popisuje znotraj gospodinjstev tržanov (*burgerschafft*), ki jih je skupaj 93 in štejejo od 1 do 13 oseb. Posebna kategorija so trški kajžarji (*Der gemein Markht Keusler*), skupno 20 gospodinjstev z 1 do 7 člani, med katerimi jih je neznano število živelo v trgu, drugi pa na Kamenščaku. V veliko pomoč pri ugotavljanju, kateri so bili trški, je šiftni register za leto 1757, ki v trgu navaja pet kajžarjev, vsa njihova imena pa najdemo enajst let prej v popisu glavarine.⁵⁵

⁵⁴ Glede na datacijo druge različice popisa (fol. 38/1–56/1) z 12. marca 1746 je prva (fol. 22/1–37/1) morala nastati le malo prej, med 16. in 25. februarjem. Datirati jo je mogoče na podlagi dveh podatkov: 1) Gostač Jakob Purgerič in njegova žena Elizabeta, ki ju najdemo v obeh različicah popisa, sta se poročila 16. februarja 1746; 2) nedatirana različica popisa med otroki tržana Martina Sumerja še ne pozna najmlajšega Jožefa, krščenega 25. februarja 1746 (NŠAM, Matične knjige, Ljutomer, poročna knjiga 1736–1774, pag. 50; krstna knjiga 1745–1763, pag. 23).

⁵⁵ Štíftin register ne ločuje med kajzarji v trgu in onimi na Kamenščaku, ampak vse zajema pod naslovom »Schellern St[euer]« (SI PAM 0004, Magistrat Ljubiter, šk. 1, ovoj 1/3, štíftin register 1757, pag. 34–38). Ločitev je v njej šele leta 1813 zabeležil magistratni uradnik Ivan Koprijan, ki je za pet kajzarjev v trgu (*Die Markt Keuschler*) identificiral tudi njihove poznejše hišne številke (pag. 34).

Druga različica popisa glavarine, ki pozna 93 tržanskih gospodinjstev, kar je osem več kot prva (85), je torej popolnejša. Skoraj nobenega dvoma ni, da je vsako tržansko in kajžarsko gospodinjstvo prebivalo

v lastni hiši. Potemtakem lahko sklenemo, da je trg tedaj štel 98 obljudenih hiš (brez župnišča in šole), od tega 93 tržanskih in pet kajžarskih.

Razpredelnica 6: Hišni gospodarji po popisu hiš iz leta 1754.

Zap. št. ⁵⁶	Hišni gospodar (<i>Namen des Haußwürths</i>)	[Posest]	Poklic (<i>Qualität desselben</i>) ⁵⁷	Število hiš (<i>Summa deren Häusern</i>)
1	Matija ERJAVEC (<i>Matthias Erjavez</i>)	2 pluga njiv (<i>mit 2 pflueg Akher</i>)	usnjar (<i>Ein lederer</i>)	1
2	Andrej HERNJA (<i>Andre Hernia</i>)	14 plugov njiv in 2 majhna travnika (2 <i>wüsel</i>)	tržan (<i>Ein burger</i>)	1
3	Ivan ŠKORJANEC (<i>Johann Skhorjanez</i>)	12 plugov njiv in 1 travnik (1 <i>wüsen</i>)	tržan (<i>Ein burger</i>)	1
4	Anton VOLKMAJER / VOLKMEIER (<i>Antoni Volkhmaÿr</i>) [VOLKMER]	7 in pol pluga njiv	čevljar (<i>ein Schuester</i>)	1
5	Jakob FRANK (<i>Jacob Fränkhl</i>)	6 plugov njiv in 1 travnik	upravitelj (<i>Administrator</i>) ⁵⁸	1
6	Matevž RAKOVEC (<i>Mattheus Rakhouez</i>)	7 plugov njiv	usnjar (<i>Ein lederer</i>)	1
7	Franc GREB ⁵⁹ (<i>Franz Greb</i>)	brez zemljišč (<i>ohne grundstuckh</i>)	ključavničar (<i>Ein Schlosser</i>)	1
8	Ivan Jurij HARTLEUTNER (<i>Hanß Georg Hartleütner</i>)	2 pluga njiv	žebjar (<i>Naglschmid</i>)	1
9	Matija POŽGAN (<i>Matthias Poßgan</i>)	brez zemljišč	vrvičar (<i>Schnürmacher</i>)	1
10	Karel KOLENIČ (<i>Carl Kollenitsch</i>)	6 plugov njiv	kovač (<i>Ein schmidt</i>)	1
11	Matija PURGERIČ (<i>Matthias Purgeritsch</i>)	1 plug njiv	tržan (<i>Ein burger</i>)	1
12	Ivan KUPFERDEGEN (<i>Johann Kupfferdegen</i>)	3 plugi njiv	krznar (<i>Ein Kirschner</i>)	1
13	Ivan FERK (<i>Johann Ferkh</i>)	3 in pol plugi njiv in 1 in pol travnika	mesar (<i>Fleisch Hakher</i>)	2
14	Pavel GROSCHOPF (<i>Paul Grosschopff</i>)	1 plug njiv	tržan (<i>Ein burger</i>)	1
15	Matija KOCH (<i>Matthias Koch</i>)	3 plugi njiv	pek (<i>Ein bekh</i>)	1
16	Jurij HRASTOVEC (<i>Jurÿ Hrastouez</i>)	8 in pol plugov njiv in 1 majhen travnik	tržan (<i>Ein burger</i>)	1
17	Valentin ŽNIDERIČ (<i>Vallentin Schnideritsch</i>)	3 plugi njiv in 1 majhen travnik	kramar (<i>Ein Cramer</i>)	1
18	Franc KOLENC (<i>Franz Kollenz</i>)	2 pluga njiv	ranocelnik (<i>Ein Baader</i>)	1
19	Katarina LEIGEB / LAJGEB (<i>Catharina Leÿgebin</i>)	7 plugov njiv in 2 travnika	kramarica (<i>Cramerin</i>)	1
20	Ivan Mihael WALLNER / VALNER (<i>Johann Michael Wallner</i>)	3 plugi njiv in 1 travnik	mizar (<i>Ein Tischler</i>)	1
21	Martin PEVEC (<i>Martin Peuez</i>)	brez zemljišč	gostilničar (<i>ein würrth</i>)	1
22	Jožef ŠTUHEC (<i>Joseph Stubez</i>)	brez zemljišč	lončar (<i>ein haffner</i>)	1
23	Martin GRIENDLING (<i>Martin Griendling</i>)	brez zemljišč	kipar (<i>bildhauer</i>)	1

⁵⁶ Zaporednih števil v izvirni fasiji ni.

⁵⁷ Razlog, zakaj je v izvirniku ponekod naveden nedoločni člen (Ein), drugje pa ne, je izključno (ne)zadosten prostor v tabelarni rubriki izvirnika.

⁵⁸ V konceptni predlogi istega popisa je Jakob Frank naveden kot upravitelj (administrator) sekovske škofije: *Admin. v[on]*

bistum: Seggau (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovojo 1/1, seznam tržanov, hiš ipd., fol. 17/1).

⁵⁹ V različici popisa, poslani štajerskim deželnim stanovom, je priimek zapisan kot *Kreb* (StLA, Laa. A., Antiquum I, Häuserzählung 1754, K 16, Heft 62, No. 99, 21. 4. 1754).

24	Peter STEIDL (<i>Peter Steidl</i>)	2 pluga njiv	kramar (<i>Ein Crammer</i>)	1
25	Štefan VEBERČIČ (<i>Stephan Weberitsch</i>)	brez zemljišč	tkalec (<i>Ein Weber</i>)	1
26	Ivan GEIST, sodar (<i>Johann Geist, Pinter</i>)	14 plugov njiv	sodar (<i>Ein Pinter</i>)	1
27	Ivan LANČIČ (<i>Johann Lantschitsch</i>)	8 plugov njiv	mesar (<i>Fleischhakher</i>)	1
28	Jurij LUKNER (<i>Georg Lukhner</i>)	4 plugi njiv	sodar (<i>Ein Pindter</i>)	1
29	Jožef BABNIK / VABNIK (<i>Joseph Wabneg</i>)	3 plugi njiv	vrvar (<i>Ein Sailler</i>)	1
30	Matija RAVŠ / RAUSCH (<i>Matthias Rausch</i>)	brez zemljišč	kramar (<i>Ein Cramer</i>)	1
31	Ivan Jurij KOPRIJAN (<i>Hanß Georg Koprian</i>)	1 in pol pluga njiv	sedlar (<i>Ein Sattler</i>)	1
32	Sebastjan ROJKO (<i>Sebastian Roikho</i>)	4 plugi njiv	tržan (<i>Ein burger</i>)	1
33	Matija FELLER (<i>Matthias Feller</i>)	5 plugov njiv in 1 majhen travnik	steklar (<i>Ein glasser</i>)	1
34	Mihael PRANTL (<i>Michael Präntl</i>)	košček travnika (<i>1 flekh wüsen</i>)	sodar (<i>Ein Pindter</i>)	1
35	Matija FRELIH / FRÖLICH (<i>Matthias Frölich</i>)	3 in pol plugi njiv	mizar (<i>ein Tischler</i>)	1
36	Matija ONEŠLAK (<i>Matthias Oneschlag</i>) ⁶⁰ [ONEŠAK]	5 plugov njiv in 1 travnik	tržan (<i>Ein burger</i>)	1
37	Ignac CVETKO (<i>Ignati Zwetkko</i>)	brez zemljišč	tkalec (<i>Ein Weber</i>)	1
38	Ivan GORJUP (<i>Johann Goriub</i>)	brez zemljišč	krojač (<i>Ein Schneider</i>)	1
39	Marjeta LAČEN (<i>Margaretha Lätschnin</i>)	4 plugi njiv	tržanka (<i>burgerin</i>)	1
40	Andrej GRAF (<i>Andree Graff</i>)	1 plug njiv	čevljar (<i>Ein Schuester</i>)	1
41	Balaž ZUPANIČ (<i>Walläsch Supänitsch</i>)	3 plugi njiv	tržan (<i>Ein burger</i>)	1
42	Balaž VALENC (<i>Wallasch</i> ⁶¹ <i>Vallenz</i>) [HVALENC]	1 plug njiv	kolar (<i>Ein Wagner</i>)	1
43	Franc VORŠIČ (<i>Franz Vorschitsch</i>) ⁶²	6 plugov njiv in 1 gozdiček (1 wäldl)	tržan (<i>Ein burger</i>)	1
44	Martin HERNJA (<i>Martin Hernia</i>)	6 plugov njiv	tržan (<i>Ein burger</i>)	1
45	Adam ŠUC / SCHUTZ (<i>Adam Schuz</i>)	3 plugi njiv in 1 gozdiček (1 wäldl)	lončar (<i>Ein Haffner</i>)	1
46	Jera JAKL (<i>Gerthraud Jakhlin</i>)	brez zemljišč	tržanka (<i>Ein burgerin</i>)	1
47	Filip ROJKO (<i>Phillip Roikho</i>)	2 pluga njiv	usnjar (<i>Ein lederer</i>)	1
48	Ivan GANSTER (<i>Hanß Ganster</i>) [GANSER]	brez zemljišč	opekar (<i>Ein Ziegler</i>)	1
49	Anton DEŽMAN (<i>Antoni Deschman</i>)	brez zemljišč	tkalec (<i>Ein weber</i>)	1
50	Jakob ŽIŽEK (<i>Jacob Schisseg</i>)	1 plug njiv	krojač (<i>Ein Schneider</i>)	1
51	Ivan REINHALTER (<i>Johann Reinhalter</i>)	brez zemljišč	mizar (<i>Ein Tischler</i>)	1
52	Balaž STROHMEIER / ŠTROMAJER (<i>Walläsch Stromaýr</i>)	8 in pol plugov njiv in 1 travnik	tržan (<i>Ein burger</i>)	1
53	Mihael BELEC (<i>Michael Wellez</i>)	brez zemljišč	krojač (<i>Schneider</i>)	1
54	Franc KOSEC (<i>Franz Kossez</i>)	7 plugov njiv	tržan (<i>Ein burger</i>)	1
55	Jožef DIGL / TIGL ⁶³ (<i>Joseph Tügl, Maller</i>)	brez zemljišč	slikar (<i>Ein Maller</i>)	1
56	Florijan MARINIČ (<i>Florian Märinitsch</i>)	3 plugi njiv	mlinar (<i>Ein Müller</i>)	1

⁶⁰ V dveh drugih različicah popisa se priimek glasi *Oneschlag* (StLA, Laa. A., Antiquum I, Häuserzählung 1754, K 16, Heft 62, No. 99, 21. 4. 1754; SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/1, seznam tržanov, hiš ipd., fol. 17/1).

⁶¹ Po uradni različici popisa, poslani deželnim stanovom: *Bla-*

sus (StLA, Laa. A., Antiquum I, Häuserzählung 1754, K 16, Heft 62, No. 99, 21. 4. 1754).

⁶² Po isti različici popisa: *Vorschitz* (prav tam).

⁶³ O slikarju Jožefu Diglu gl. Šerbelj, Jožef Digl, str. 119.

57	Simon GABREC (<i>Simon Gabrez</i>) [GABERC]	2 in pol pluga njiv 66	čevljar-čizmar (<i>Tschifsmamacher</i>)	1
58	Simon ZEMLJIČ (<i>Simon Semblitsch</i>)	4 plugi njiv	ključavničar (<i>Ein Schlosser</i>)	1
59	Jožef ŽIŽEK (<i>Joseph Schisseg</i>)	brez zemljišč	nadzornik (<i>Inspector</i>)	1
60	Franc PAHERL / PACHERL, (<i>Franz Pächerl</i>)	4 plugi njiv in 1 travnik	klobučar (<i>Ein Huetter</i>)	1
61	Ivan GERŠIČ (<i>Johann Gerschitsch</i>)	2 pluga njiv	nadzornik (<i>Inspector</i>)	1
62	Mihael PERKO (<i>Michael Perggo</i>)	8 plugov njiv in 1 majhen travnik	tržan (<i>Ein burger</i>)	1
63	Jožef RISAM (<i>Joseph Risam</i>)	2 in pol pluga njiv	usnjar (<i>Lederer</i>)	1
64	Mihael MILNER (<i>Michael Millner</i>)	brez zemljišč	merilec žita (<i>Traßdmesser</i>)	1
65	Simon TOPOLOVŠAK (<i>Simon Topoloffschag</i>) [TOPOLOVŠEK]	brez zemljišč	lončar (<i>Hafner</i>)	1
66	Martin MIKŠA (<i>Martin Migscha</i>)	14 plugov njiv in 3 koščki travnika (3 flekh wüsl)	tržan (<i>Ein burger</i>)	1
67	Tomaž KRAJL (<i>Thomas Krajl</i>) [KRALJ]	6 in pol plugov njiv	kovač (<i>Ein Schmidt</i>)	1
68	Balaž TURK (<i>Wälläsch Turkh</i>)	9 plugov njiv in 2 koščka travnika (2 flekh wüsl)	tržan (<i>Ein burger</i>)	1
69	Gasper HANŽIČ (<i>Caspar Hanschitsch</i>)	5 in pol plugov njiv	tržan (<i>Ein burger</i>)	1
70 ⁶⁴	Jurij ONEŠAK (<i>Jurj Oneschag, Bürger</i>)	8 plugov njiv	tržan (<i>Ein burger</i>)	1
71	Matija MERNIK (<i>Matthias Mernig</i>)	1 in pol pluga njiv	tržan (<i>Ein burger</i>)	1
72	Matija AVGUSTINEC / AVGUŠTINEC (<i>Matthias Augustinez</i>)	14 plugov njiv in 1 travnik	tržan (<i>Ein burger</i>)	1
73	Jožef FLASER (<i>Joseph Flässer</i>)	12 plugov njiv in 1 košček travnika (1 flekh wüsen)	upravitelj (<i>Verwalter</i>)	1
74	Andrej POSTATOR (<i>Andre Postattor</i>)	12 plugov njiv in 1 košček travnika (1 flekh wüsen)	sodar (<i>Ein Pindter</i>)	1
75	Matija MURATA (<i>Matthias Muratha</i>)	5 plugov njiv	tržan (<i>Ein burger</i>)	1
76	Anton POLTAUF (<i>Antoni Poltauf</i>) ⁶⁵ [PALTAUF]	4 plugi njiv	medičar/lectar (<i>Ein lebzelter</i>)	1
77	Anton BELIČ / VELIČ (<i>Antoni Wellitsch</i>)	6 plugov njiv	tržan (<i>Ein burger</i>)	1
78	Ivan KOŠIČ (<i>Johann Koschitsch</i>)	5 plugov njiv	tržan (<i>Ein burger</i>)	1
79	Jakob HRASTOVEC (<i>Jacob Hrastouez</i>)	11 in pol plugov njiv in 1 travnik	tržan (<i>Ein burger</i>)	1
80	Agnes JURIN (<i>Agnes Jurinin</i>)	5 in pol plugov njiv	tržanka (<i>Ein burgerin</i>)	1
81	Anton MAIERHOFER (<i>Antoni Majrhofer</i>)	8 plugov njiv in 3 travniki	sodar (<i>Ein Pindter</i>)	1
82	Jernej JURŠIČ (<i>Barthlme Jurschitsch</i>)	2 pluga njiv	sodni uslužbenec (<i>Ein Profoss</i>)	1
83 ⁶⁶	Marija POSTATOR (<i>Maria Postattorin</i>)	5 plugov njiv	tržanka (<i>Ein burgerin</i>)	
84	v trški hiši trški pisar (<i>In dem Markbt Haus der M. Schreiber</i>)	[brez navedbe zemljišč]	trški pisar (<i>M. Schreiber</i>)	1

⁶⁴ V uradni različici popisa, poslani deželnim stanovom, je zaporedje drugačno: najprej Mernik, nato Onešak (StLA, Laa. A., Antiquum I, Häuserzählung 1754, K 16, Heft 62, No. 99, 21. 4. 1754).

⁶⁵ V drugih dveh različicah popisa se priimek glasi *Paltauff* (StLA, Laa. A., Antiquum I, Häuserzählung 1754, K 16,

Heft 62, No. 99, 21. 4. 1754; SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, sk. 1, ovoj 1/1, seznam tržanov, hiš ipd., fol. 21/1).

⁶⁶ V uradni različici popisa, poslani deželnim stanovom, je Marija Postator navedena na 85. mestu, za trškim pisarjem in učiteljem (StLA, Laa. A., Antiquum I, Häuserzählung 1754, K 16, Heft 62, No. 99, 21. 4. 1754).

85	v šolski hiši učitelj (<i>In dem Schuell Hauß der Schuelmeister</i>)	[brez navedbe zemljišč]	učitelj (<i>Schuelmeister</i>)	1
86	Jurij ŠPRINGER / SPRINGER, (<i>Jurj Springer</i>)	1/2 pluga njiv	kajžar (<i>Ein Keuschler</i>)	1
87	Jožef ČERNOVIČ (<i>Joseph Tschernovitsch</i>)	1 plug njiv	kajžar (<i>Ein Keuschler</i>)	1
88	Sebastjan NEMEŠKO (<i>Sebastian Nemeßkbo, Keuschler</i>)	5 plugov njiv	kajžar (<i>Ein Keuschler</i>)	1
89	Urban GREGOREC (<i>Urban Gregorecz</i>)	6 plugov njiv in 1 košček travnika (<i>1 Fleck wüsen</i>)	kajžar (<i>Ein Keuschler</i>)	1
90	Martin REISCHBERGER / RAJŠBERGER (<i>Martin Reischberger</i>)	brez zemljišč	kajžar (<i>Ein Keuschler</i>)	1
91	Adam FERENC (<i>Adam Ferenz</i>)	brez zemljišč	kajžar (<i>Ein Keuschler</i>)	1
92	Matija KRAVONJA (Matthias Kravonia) [KRAVANJA / KRABONJA]	8 plugov njiv	kajžar (<i>Ein Keuschler</i>)	1
93	Lovrenc MAT (<i>Lorenz Maath</i>)	brez zemljišč	kajžar ⁶⁷ (<i>Ein Keuschler</i>)	1
94	Jakob PURGERIČ (<i>Jacob Purgeritsch</i>) ⁶⁸	pol pluga zemlje (<i>1/2 Pflug Erden</i>)	kajžar (<i>Ein Keuschler</i>)	1
95	Arne POTOČNIK (<i>Arne Pototschneg</i>) ⁶⁹	3 in pol pluga njiv	kajžar (<i>Ein Keuschler</i>)	1
96	Jakob MIKL (<i>Jacob Mikhl</i>)	2 pluga njiv	kajžar (<i>Ein Keuschler</i>)	1
97	Balaž HABJANIČ (<i>Walläsch Habianitsch</i>)	4 plugi njiv	kajžar (<i>Ein Keuschler</i>)	1
98	Matija KREN (<i>Matthias Kren</i>)	2 pluga njiv	kajžar (<i>Ein Keuschler</i>)	1
99	Kolman ŠEVŠAK / SEVŠEK (<i>Colman Scheuszag</i>) ⁷⁰	4 plugi njiv	kajžar (<i>Ein Keuschler</i>)	1
100	Mihael PUŠENAK (<i>Michael Puschenag</i>) [PUŠENJAK]	pol pluga njiv	kajžar (<i>Ein Keuschler</i>)	1
101	Martin ROBNIK (<i>Martin Robneg</i>)	5 plugov njiv	kajžar (<i>Ein Keuschler</i>)	1
102	Andrej PEVEC (<i>Andre Peuez</i>)	4 plugi njiv	kajžar (<i>Ein Keuschler</i>)	1
103	Andrej VOZLIČ (<i>Andre Voßlitsch</i>)	6 plugov njiv	kajžar (<i>Ein Keuschler</i>)	1
104	Neža KLEMENČIČ (<i>Agnes Clementschitschin</i>)	brez zemljišč	kajzarica (<i>Ein Keuschlerin</i>)	1
	Skupaj			105

Slabo desetletje mlajši **popis hiš iz leta 1754**, nastal v okviru štajerskega štetja hiš po posameznih zemljiških gospostvih, za razliko od dotedanjih virov kot prvi izrecno obravnava samo hiše kot take. Fasijsko tabelo (*Fassions Tabella*) za trg Ljutomer je 21. aprila 1754 podpisal trški sodnik Matija Erjavec, posebnost ljutomerskega popisa pa je ta, da so se poleg izvoda, ki ga je trški predstojnik poslal štajerskim deželnim stanovom,⁷¹ ohranile še tri njegove različice,

vse v ljutomerskem trškem arhivu. Ena, nedatirana, je identična z oddano, medtem ko sta drugi dve vsebinsko bogatejši, saj poleg standardnih podatkov – imena in poklica posameznega hišnega gospodarja ter števila hiš v njegovi posesti (1 ali 2 hiši) – pri vsakem navajata tudi zemljiško posest. Prva različica popisa je konceptna s popravki, druga pa čistopisna in prav tako kot tista v arhivu štajerskih deželnih stanov datirana 21. aprila 1754 ter opremljena s sodnikovim podpisom in pečatom.⁷²

V Razpredelnici 6 je objavljena čistopisna različica popisa hiš,⁷³ ki pri vsakem hišnem posestniku vsebuje tudi sumarni prikaz njegove zemljiške posesti. Slednja je pri ornih površinah izražena v številu

⁶⁷ V konceptni predlogi popisa so od tu dalje vsi posestniki razen zadnje, pripisane Neže Klemenčič, navedeni kot želarji (*Schellar*), kar je prečrtano in nadomeščeno z oznako kajžar (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/1, seznam tržanov, hiš ipd., fol. 19/1).

⁶⁸ V uradni različici popisa, poslani deželnim stanovom: *Burge-ritsch* (StLA, Laa. A., Antiquum I, Häuserzählung 1754, K 16, Heft 62, No. 99, 21. 4. 1754).

⁶⁹ V uradni različici popisa v stanovskem arhivu: *Podoschneg* (prav tam).

⁷⁰ V uradni različici popisa: *Scheuszag* (prav tam).

⁷¹ StLA, Laa. A., Antiquum I, Häuserzählung 1754, K 16, Heft

62, No. 99, 21. 4. 1754. – Sodnik Matija Erjavec je naslednji dan, 22. aprila 1754, na okrožnem uradu v Mariboru podal osebno prisego o resničnosti podatkov v fasciji.

⁷² SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/1, seznam tržanov, hiš ipd., fol. 11/1–13/1, 17/1–20/1, 58/1–60/1.

⁷³ Prav tam, fol. 11/1–13/1.

plugov, kar pomeni oralov (0,57 hektarja),⁷⁴ pri drugih zemljiščih pa v številu parcel.

V Ljutomeru so leta 1754 našeli 105 hiš⁷⁵ in 104 hišne posestnike, ker je mesar Ivan Ferik premogel dve hiši. Kajžarji, skupaj 19, so navedeni na koncu, od 86. do 104. mesta, pri čemer ni izpričano, kateri so imeli hišo v trgu in kateri na Kamenščaku. Pri identifikiranju trških kajžarjev si je tudi zdaj mogoče pomagati s tri leta mlajšim šiftnim registrom (1757), iz katerega je razvidno, da je bilo v trgu pet od skupno 23 popisanih kajžarjev;⁷⁶ vseh pet imen najdemo tudi na popisu hiš, le da je eden označen kot tkalec, sicer pa niso navedeni skupaj, ampak pomešano s kajžarji s Kamenščaka.⁷⁷

Število hiš v samem trgu je tako skupaj s trško hišo, kjer je stanoval trški pisar, in šolsko stavbo s stanovanjem za učitelja znašalo 90, število zasebnih hišnih posestnikov pa 87, ker je imel omenjeni mesar dve hiši. Pri tem se postavlja vprašanje, ali se je število hiš v preteklih letih nekoliko zmanjšalo. Sodeč po popisu glavarine iz leta 1746 je bilo namreč stanovanjskih stavb tedaj 98, od tega 93 tržanskih. Zmanjšanje bi lahko zakrivil požar 15. junija 1750, ki je upepelil 28 domov. Na seznamu hiš iz leta 1754 pogrešamo 13 imen s seznama pogorelcov,⁷⁸ vendar ne vemo, v katerih primerih je šlo za zamenjavo lastnika, najsibo znotraj družine najsibo s prenosom v druge roke. Leta 1754 je med hišnimi gospodarji mogoče najti pet priimkov pogorelih pogorelcov (drugačno je osebno ime), v šiftnem registru za leto 1756⁷⁹ pa je pet imen posestnikov enakih imenom pogorelcov, ki jih štetje hiš dve leti prej ne pozna.

Zaporedje hiš v popisu iz leta 1754 nima nobene zveze ne z vrstnim redom v obeh popisih glavarine iz leta 1746 ne z onim v šiftnih registrih od 1756 dalje, ki so, kot bomo videli, sledili fizičnemu zaporedju domov. Po kakšnem kriteriju so bile hiše popisane ob hišnem štetju 1754, ostaja neznanka. Popisova-

nje vsekakor ni sledilo ne fizičnemu vrstnemu redu ne poklicni strukturi ne velikosti zemljiške posesti. Samo ugibamo lahko, ali so za merilo vzeli vrednost oziroma kakovost hiš. Ni naključje, da je na prvem mestu naveden usnjar Matija Erjavac, ki ga prepoznamo kot takratnega trškega sodnika, in da so se na koncu znašli kajžarji.

Primerjava popisa hiš leta 1754 in temu časovno najbližjega šiftnega registra za leto 1756 je pokazala, da v slednjem kljub časovni bližini manjka 13 imen 87 zasebnih hišnih gospodarjev iz leta 1754, pri čemer je v osmih primerih najverjetneje prišlo do prenosa lastništva znotraj družine, ker je izpričan isti priimek. Na drugi strani v šiftnem registru 1756, ki v trgu (brez enega posestnika pogorišča) izkazuje 96 posestnikov (med njimi 5 trških kajžarjev in trško hišo), najdemo 20 novih imen glede na popis hiš leta 1754 (od tega osem enakih priimkov z drugačnimi osebnimi imeni).

Hišno štetje iz leta 1754 omogoča najzgodnejšo relevantno primerjavo hišne posesti Ljutomera z vsemi drugimi trgi in mesti na Štajerskem. Trg ob Ščavnici je bil po številu hiš med 36 trgi slovenske Štajerske na tretjem mestu, za Sevnico s 130 domovi ter Središčem (ob Dravi) s 112 hišami. Prvi trije trgi, ki so mu sledili, so imeli vsi manj kot sto hiš: Gornji Grad 94, Vojnik 82 in Ljubno 81. Takoj za njimi se je uvrstil Ljutomerov prvi сосед Veržej s skupno 76 domovi. Še več, Ljutomer je pustil za seboj dve od sedmih spodnještajerskih mest, Brežice (96 hiš) in Ormož (66 hiš), in izkazal natanko toliko domov kot mesto Slovenj Gradec (105).⁸⁰ Vendar je treba upoštevati, da je v samem trgu stalo le 90 od skupno popisanih 105 hiš, saj popis vključuje tudi trgu pripadajoče kajže na Kamenščaku.

Popis hiš leta 1754 je hkrati prvi in tudi edini vir, ki prikazuje popolno **poklicno strukturo** ljutomerskih hišnih gospodarjev. Tistih 27, ki so označeni samo kot tržani, od tega štiri ženske, nesporno ni imelo poklica, kar potrjuje seznam glavarine iz leta 1746, ki izrecno pravi: »ohne Profession«.⁸¹ Med 87 zasebnimi hišnimi posestniki (brez šolske stavbe in trške hiše) je na tržane brez poklica prišla slaba tretjina (31,0 %), skupaj s kajžarji pa dobra tretjina (35,6 %). Z obrtjo se jih je ukvarjalo nekaj manj kot tri petine, 50 ali 57,5 %, in sicer so se med obrtniki znašli naslednji: pet sodarjev, po štirje usnjarji in kramarji (od tega ena kramarica), po trije mizarji, lončarji, tkalci in krojači, po dva čevljarja, ključavničarja, kovača in mesarja ter po en čizmar, kovač žebjar, vrvičar, krznar, pek, ranocelnik, gostilničar, kipar, vrvar, sedlar, steklar, kolar, opekar, slikar, mlinar, klobučar in medicar (lectar). Šest hišnih posestnikov (6,9 %) je bilo takšnih ali drugačnih uradnikov: dva nadzor-

⁷⁴ Da je bil s plugom resnično mišljen oral, je razvidno iz prve glavne zemljiške knjige ljutomerskega trga, v kateri je ista nepremičnina izražena enkrat v eni in drugič v drugi merški enoti (SI PAM 1802, Zbirka zemljiških knjig gosposčin ter magistratov in trgov, šk. 3, glavna zemljiška knjiga 1787–1804, pag. 24).

⁷⁵ Curkova delitev ljutomerskih hiš na hiše (86) in koče (19) (Curk, *Trgi in mesta*, str. 60) ni upravičena, saj temelji na podatkih o poklicu (kajžar), ne na vrsti ali kvaliteti stavb. – Nobena hiša v ljutomerskem trgu ni spadala neposredno pod gospostvo Branek (StLA, Laa. A., Antiquum I, Häuserzählung 1754, K 16, Heft 62, Nr. 103, 7. 6. 1754).

⁷⁶ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/3, šiftni register 1757, pag. 34–38.

⁷⁷ Prvi trški kajžar iz šiftnega registra 1757 Štefan Veberič v popisu hiš 1754 ni naveden med kajžarji, ampak na 25. mestu in s poklicem tkalec. Martina Rajšbergerja srečamo na 90. mestu, Adama Ferenca na 91., Matijo Hrena ali Krena na 98. in Lovrenca Mata na 93.

⁷⁸ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 80, ovoj 80/1, Požari, 6. 10. 1751.

⁷⁹ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/2, šiftni register 1756.

⁸⁰ Curk, *Trgi in mesta*, str. 60.

⁸¹ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/1, seznam tržanov, hiš ipd., fol. 22/1–56/1.

Razpredelnica 7: Ljutomerski hišni posestniki po popisu hiš leta 1754 glede na obseg zemljiške posesti

	brez zemlje	do 5 oralov	5–10 oralov	več kot 10 oralov	Skupaj
tržani (brez poklica)	1	6	15	5	27
obrniki	15	25	8	2	50
uslužbenci	2	2	1	1	6
kajzarji	3	1	0	0	4
	21	34	24	8	87

nika (inšpektorja), gosposčinski upravitelj, upravitelj (administrator) v sekovski škofiji, sodni uslužbenec (profos) in merilec žita. Slednjič je treba omeniti še oba negospodarja s poklicem: učitelja, ki je prebival v šoli, in trškega pisarja z bivališčem v trški hiši. Če stanje primerjamo s seznamom glavarine iz leta 1746, se v številu obrtnikov posameznih strok pokažejo določena odstopanja, a ne bistvena.⁸²

Posebna vrednost dveh različic popisa hiš⁸³ je ta, da pri vsakem hišnem posestniku navajata tudi zemljiško posest, kar je edini tovrstni prikaz pred nastankom zemljiške knjige v osemdesetih letih 18. stoletja. Njivska posest je izražena v plugih (oralih), veliko redkeje travniške površine in še zlasti redke gozdne pa v številu parcel. Tovrstnih podatkov ni le pri šoli in trški hiši, v kateri je stanoval trški pisar, ker sta bili obe očitno brez zemlje. V spodnji preglednici je obseg zemljiške posesti prikazan v korelaciji s poklicno strukturo 87 zasebnih hišnih posestnikov.

Slika je zgovorna in pričakovana. Brez zemljišč je bila slaba četrtnina hišarjev (24,1 %), med katerimi najdemo daleč največ obrtnikov (71,4 %). Slabi dve petini vseh ljutomerskih hišnih gospodarjev (39,0 %) sta premogli manj kot 5 oralov, od tega je bilo zopet skoraj tri četrtnine obrtnikov (73,5 %), v kategoriji 5–10 oralov se je znašla dobra četrtnina vseh (27,6 %), med njimi tri petine tržanov brez poklica (62,5 %), več kot 10 oralov pa je imel manj kot vsak deseti (9,2 %) in tudi tu so tržani brez poklica predstavljali tripetinski delež (62,5 %).

Če zemljiško posest pogledamo z vidika posameznih poklicnih skupin – tržani brez poklica, obrtniki, uslužbenci in kajzarji –, pride še bolj do izraza ugotovitev, da so tržani, ki niso imeli obrtniškega poklica, povečini premogli več zemlje. Brez obdelovalnih zemljišč je bila le ena tržanka, morda obrtniška vdova (3,7 %), dobra petina (22,2 %) jih je izkazovala manj

kot 5 oralov njiv, dobra polovica (55,6 %) od 5 do 10 oralov in slaba petina (18,5 %) več kot 10. Med obrtniki najdemo nasprotno malo takih z večjo zemljiško posestjo. Slaba tretjina (30,0 %) je bila povsem brez zemlje, polovica (50,0 %) je imela manj kot 5 oralov in le petina (20 %) več, največ dva sodarja (12 in 14 oralov), ki sta edina spadala v kategorijo hišarjev z več kot 10 orali. Od kajzarjev so bili trije brez zemlje, prav tako Štefan Veberič, ki je sicer vpisan kot tkalec, medtem ko je imel eden dva orala njiv. Najenakomernejšo razporeditev zemlje srečamo pri šestih uslužbencih, od katerih dva nista premogla nobenih zemljišč, največ zemlje pa je pripadalo gosposčinskemu upravitelju (12 oralov in travnik). Največji zemljiški posestniki med Ljutomerčani so bili trije tržani in sodar, od katerih je vsak izkazoval 14 oralov njiv in trije zraven še nekaj travniških površin.

Kot smo videli, je popis hiš poleg zasebnih hiš zajel tudi dve zgradbi v javni lasti, in sicer t. i. trško hišo, v kateri je stanoval trški pisar, in šolsko stavbo, kjer je imel stanovanje učitelj. Javne zgradbe, kot so rotovži, špitali, župnišča, šole in druge, sicer niso bile podvržene hišnemu štetju. Špitalske stavbe Ljutomer tedaj ni premogel,⁸⁴ ljutomersko župnišče s pripadajočimi zgradbami pa že tako ni spadalo pod jurisdikcijo trškega magistrata. Župnišče (od 1770 s h. št. 78) in šolska stavba (h. št. 100), obe v neposredni bližini župniške cerkve s pokopališčem, sta bili sploh edini ljutomerski stanovanjski stavbi zunaj trške jurisdikcije,⁸⁵ podsodni župniji. Spomnimo, da obe navaja župnik leta 1641 v napovedi dimnine.⁸⁶ Zakaj se je šola potemtakem znašla na popisu trgu podsodnih hiš iz leta 1754, je uganka. Najverjetneje zaradi deljene pristojnosti trga in župnika nad učiteljem,⁸⁷ ki je tedaj v njej stanoval. Šolske stavbe pozneje ne najdemo ne v trških šiftnih registrih ne v trški zemljiški knjigi.⁸⁸ Kovačič o njej piše, da so jo zgradili

⁸² V datirani različici popisa glavarine z dne 12. marca 1746 (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/1, seznam tržanov, hiš ipd., fol. 38/1–56/1) si obrtniki po zastopnosti sledijo takole: pet krojačev (leta 1754 le trije), po trije sodarji (leta 1754 pet), čevljarji, mizarji, podkovači in lončarji, po dva mlinarja, ključavničarja, kramarja (1754 štirje), mesarja in usnarja (1754 štirje) ter po en medicar (lectar), mesar, čizmar, klobučar, ranocelnik, steklar, jermenar, usnjar, sedlar, zidar, zidarski pomočnik, vrvar, kolar, vrvičar, tkalec (1754 trije) in pek. Vseh 46 obrtnikov je bilo hišnih posestnikov, saj so brez izjeme popisani med tržani in ni nobeden označen kot goštač.

⁸³ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/1, seznam tržanov, hiš ipd., fol. 11/1–13/1, 17/1–20/1.

⁸⁴ Gradnja špitala je bila načrtovana sicer že okoli leta 1730 (Kovačič, *Ljutomer*, str. 90), vendar zamisli niso uresničili. Historiat špitalske ustanove podaja poročilo trškega magistrata za t. i. Göthovo topografijo leta 1836, ko špitalske stavbe še ni bilo (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/5a, 12. 9. 1836, fol. 6–7).

⁸⁵ V zemljiških knjigah trškega magistrata sta temu ustrezno vedno izpuščena (o zemljiških knjigah gl. op. 127, 129–130).

⁸⁶ StLA, Laa. A., Antiquum VI, Rauchfanganschlag 1640–1648, MD Nr. 23a, 8. 4. 1641.

⁸⁷ O tem: Kovačič, *Ljutomer*, str. 96–99.

⁸⁸ O šiftnih registrih gl. op. 33; o zemljiških knjigah gl. op. 127, 129–130.

leta 1725, popravili in povečali leta 1759, stala pa naj bi najbrž severozahodno od cerkve, tam, kjer so leta 1786 zgradili novo šolsko poslopje.⁸⁹ **Župnišče** se v šiftnih registrih pojavlja od leta 1774 dalje, a le »pro forma«, brez obveznosti do trga;⁹⁰ pripis v zemljiški knjigi konec 30. let 19. stoletja zanj izrecno pravi, da ne spada pod magistrat.⁹¹

Tako ostane vprašanje, za katero stavbo je leta 1754 šlo pri t. i. **trški hiši**, kjer je imel stanovanje trški pisar. Zelo kmalu po štetju hiš, le dve ali tri leta pozneje, je prešla v zasebne roke. Kot taka (*Markht Hauß*) je še navedena v šiftnih registrih za leti 1756 in 1757, pri čemer je iz mlajšega registra razvidno, da jo je medtem prevzel Martin Griendling (*aniezo Martin Grindling*),⁹² ki ga na seznamu hiš iz leta 1754 srečamo kot kiparja in gospodarja neke druge hiše. Ob hišnem oštevilčenju leta 1770 je stavba dobila hišno št. 21,⁹³ stala pa je na stičišču današnje Ormoške ceste in Starega trga na njegovi vzhodni strani.⁹⁴

Sredi 18. stoletja so v Ljutomeru poleg župnišča obstajale še tri hiše, ki jih popis hiš leta 1754 ni zajel, ker je šlo za javne stavbe oziroma dominikalno posest trga: rotovž, hiša trškega sluga in trški mlin. Za njihov obstoj izvedemo iz **terezijanskega katastra**, ki je za problematiko hišne posesti sicer zelo malo uporaben vir. V ohranjenih fasijah in poročilih ljutomerskega trga so namreč njegovi dohodki zajeti sumarno, brez poimenske specifikacije obdavčencev.⁹⁵ Enako velja za gradivo gospodstva Branek, združenega z gospodstvom Ljutomer ter dvorcema Babinci in Cven, tedaj v rokah Ane Eleonore grofice Codroipo;⁹⁶ v gospodščinskem urbarju iz leta 1755, sestavnem delu katastra, je bil trg vođen kot en obvezanec.⁹⁷

Rotovž in hiša za trškega slugo se v katastru pojavita skupaj s trško hišo na seznamu letnih izdatkov trga iz leta 1749, po katerem je njihovo popravilo znašalo 40 goldinarjev na leto.⁹⁸ Iz skopega zapisa sicer ni jasno razvidno, ali sta bili trška in slugova hiša ena zgradba ali dve (*Rath-Hauß: Marckhts und dieners behausung*). Kot smo videli, je v popisu hiš leta 1754 navedena samo t. i. trška hiša, v kateri je tedaj stanoval trški pisar in je kmalu zatem, leta 1756 ali 1757, prešla v zasebno last. V šiftnih registrih v tem času nasprotno ni ne rotovža ne hiše za trškega slugo, saj nista imela obveznosti. Za **hišo trškega sluga** lahko domnevamo, da je bila že tedaj na istem mestu kot pozneje. Ker je stala ob severnem vходу v trg, na stičišču današnje Razlagove in Prešernove ceste, je ob provizoričnem hišnem oštevilčenju v prvi polovici šestdesetih let dobila hišno številko 1 in jo obdržala tudi po uradnem državnem oštevilčenju leta 1770. Šiftni registri so to hišo vseskozi izpuščali (začenjajo se s h. št. 2),⁹⁹ prav tako kot najstarejša glavna zemljiška knjiga trga Ljutomer iz let 1787–1804.¹⁰⁰ Šele iz naslednje zemljiške knjige, nastavljene leta 1804, izvedemo, da gre pri št. 1 za »Magistratliches Dienerhaus«, kjer stanuje vsakokratni trški sluga (*Markt Diener*), in da stavba pripada trgu od nekdaj (*von altersher*).¹⁰¹ Vsekakor je bila tu že pred provizoričnim hišnim oštevilčenjem, ki ga izpričuje šiftni register 1764–1769.¹⁰²

Ista zemljiška knjiga je zgovoren primer, kolikšna previdnost je potrebna pri vrednotenju formulacije »od nekdaj«. Pri trškem **rotovžu** (*Rathhaus*) s h. št. 15, o katerem knjiga pravi, da v njem stanuje vsakokratni sindik (trški pisar) in da ga deloma uporabljajo za pisarno, namreč najdemo enako navedbo, da je trg lastnik stavbe od nekdaj (*der Markt ist von altersher*

⁸⁹ Kovačič, *Ljutomer*, str. 99.

⁹⁰ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 2, ovoj 2/2, šiftni register 1774–1779, pag. 32.

⁹¹ SI PAM 1802, Zbirka zemljiških knjig gosposčin ter magistratov in trgov, šk. 312, št. 1570, glavna zemljiška knjiga magistrata Ljutomer [ok. 1840–ok. 1885], pag. 327.

⁹² SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/2, šiftni register 1756, pag. 9; ovoj 1/3, šiftni register 1757, pag. 10. – Iz šiftnega registra 1757 je prav tako razvidna selitev trškega pisarja v drugo hišo, in sicer iz pripisa magistratnega uradnika Ivana Koprijana iz leta 1813, da je trški pisar leta 1757 stanoval pri Martinu Postatorju v hiši s (poznejšo) h. št. 27 (prav tam, pag. 8).

⁹³ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 2, ovoj 2/2, šiftni register 1774–1779, pag. 12. – Hišno številko 1 je v šiftnih registrih za leti 1756 in 1757 leta 1813 dopisal magistratni uradnik Ivan Koprijan.

⁹⁴ Lokacija je razvidna iz franciscejske katastrske mape (stavbna parc. 67) (SI AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, M 332, k. o. Ljutomer, mapni list III, zapisnik stavbnih parcel, s. d.).

⁹⁵ StLA, Maria-Theresianischer Kataster, Marburger Kreis, Städte und Märkte, No. 6, Markt Luttenberg.

⁹⁶ Prav tam, Herrschaften, No. 108, Herrschaft Mallegg, Luttenberg, Wagenhof, Zween.

⁹⁷ Gosposčinski urbar (prav tam, No. 1, s. d.) nima naslova, naša datacija pa temelji na podatku pri trgu (fol. 1), iz katerega je razvidno, da je od leta 1740 minilo 15 let. Subrepartijska tabela, adjustirana leta 1758, pri trgu poleg njegovih skupnih obveznosti navaja še denarne dajatve Jurija Fluherja (za dobre

pol hube) in obveznost dveh neimenovanih trških mesarjev, ki sta od gosposčinskih mesarskih klopi plačevala na leto štiri prekažene jezike (prav tam, Subrepartitions Tabela etc., 20. 1. 1758). Za Fluherja je iz prej omenjenega urbarja razvidno, da je poravnava desetino in davek od kupnopравnih njiv. Med gosposčinskimi akti je sicer tudi nedatiran mlajši izvleček iz trškega šiftnega registra, ki že vsebuje hišne številke, dodeljene ob vojaški konskripciji leta 1770 (prav tam, Extract etc.).

⁹⁸ StLA, Maria-Theresianischer Kataster, Marburger Kreis, Städte und Märkte, No. 6, Markt Luttenberg, 18. 7. 1749.

⁹⁹ Prvi šiftni register s hišnimi številkami je register za obdobje 1764–1769, naslednji za obdobje 1774–1779 pa ima že številke uradnega državnega oštevilčenja, ki le malo odstopajo od prejšnjega oštevilčenja; oba se začneta s h. št. 2 (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 2, ovoj 2/1, šiftni register 1764–1769; ovoj 2/2, šiftni register 1774–1779).

¹⁰⁰ SI PAM 1802, Zbirka zemljiških knjig gosposčin ter magistratov in trgov, šk. 3, glavna zemljiška knjiga 1787–1804.

¹⁰¹ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 311, glavna zemljiška knjiga magistrata Ljutomer 1804–, pag. 1.

¹⁰² Magistratni uradnik Ivan Koprijan je sicer v šiftnem registru iz leta 1757 poznejšo h. št. 1 pripisal hiši Jožefa Milpacherja in navedel, da je bila tu hiša za trškega slugo že veliko prej (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, 1/3, šiftni register 1757, pag. 3). V drugih šiftnih registrih, začeni s letom 1756, je tej hiši, sosedi hiše za trškega slugo, dodal pravilno h. št. 98 (prav tam, 1/2, šiftni register 1756, pag. 2).

Trški mlin leta 1903 (Župnijski arhiv Ljutomer, album fotografij Božidarja Kryla).

in desselben besitz),¹⁰³ toda v resnici je tedaj služila kot rotovž šele kakih 35 let. Po šiftnem registru 1764–1769 je bila ta hiša s (poznejšo) h. št. 15 še v lasti »gospe« Helene Postator (*Postatterin*), davek pa je bil plačan samo do leta 1767.¹⁰⁴ V naslednjem davčnem registru 1774–1779 je na tem mestu že rotovž (*Ist das Rathaus*), ki ni imel nobenih obveznosti.¹⁰⁵ Gre za lokacijo poznejše posojilnice na Glavnem trgu 13, kjer je po Curku stala »prvotna trška magistratna stavba«.¹⁰⁶ V resnici je imel Ljutomer pred tem vsaj en starejši rotovž, o katerem za zdaj ne vemo, kje je stal in kaj se je z njim zgodilo. Kot smo videli, je leta 1749 izpričan v terezijanskem katastru, medtem ko iz šiftnih registrov od leta 1756 dalje ni razvidno, da bi v tretji četrtini 18. stoletja postal zasebna stavba ali kar koli drugega. Predvidevati je mogoče, da so ga okoli leta 1770, ko so za rotovž namenili Postatorjevo hišo, porušili. Rotovž, ta ali njegov predhodnik, se v Ljutomeru, kolikor je znano, sicer prvič omenja leta 1664.¹⁰⁷

Terezijanski kataster pozna še eno (stanovanjsko) stavbo, mlin, ki ga v popisu hiš leta 1754 ni,¹⁰⁸ in

sicer je šlo za dominikalni **trški mlin** (*Mahl Mühl*). Glede na navedbo, da stoji na Ščavnici tik ob trgu (*gleich bei dem Markht an Štainzbach*),¹⁰⁹ gre vsekakor za nekdanji župnijski mlin, ki je pogorel v velikem požaru leta 1689 in ga je trg kupil pet let zatem, leta 1694.¹¹⁰ V šiftnih registrih se prvič pojavi šele leta 1774, in sicer s hišno št. 87 (*Markt Mühl Hauß*) ter brez obveznosti do trga.¹¹¹

Za drugo polovico 18. stoletja so za spoznavanje ljutomerske hišne posesti najpomembnejši viri ravno trški **šiftni registri**. Začenjajo se z letom 1756 in končajo 1834, pri čemer v tem časovnem razponu z njimi ni pokritih samo 22 od 79 let.¹¹² Njihova vsebina je sicer zelo skromna, saj za posamezno posest navajajo zgolj posestnika, njegove denarne obveznosti in njihovo poravnavanje.¹¹³ Hiš kot takih v njih ni, prav tako ne zemljišč, razen v razdelku o njijskem činžu in ponekod pri kajžarjih ali želarjih, so pa od srede šestdesetih let hišne številke. Omenjeno je

vi ulici (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/2, šiftni register 1756, pag. 4).

¹⁰⁹ StLA, Maria-Theresianischer Kataster, Marburger Kreis, Städte und Märkte, No. 6, Markt Luttenberg, 18. 7. 1749.

¹¹⁰ Kovačič, *Ljutomer*, str. 48.

¹¹¹ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 2, ovoj 2/2, šiftni register 1774–1779, pag. 36.

¹¹² Gl. op. 33.

¹¹³ »Gospod« Jožef Žižek, ki je v prvem šiftnem registru za leto 1756 naveden kot prvi, je, denimo, plačeval 4 goldinarje davka ter 8 krajcarjev in pol zemljiškega činža; postavka o prispevku za vojsko je, tako kot pri drugih posestnikih, ostala prazna, ob robu pa je pripis, da je obveznosti v celoti poravnal (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/2, šiftni register 1756, pag. 1).

¹⁰³ SI PAM 1802, Zbirka zemljiških knjig gospočin ter magistratov in trgov, šk. 311, pag. 85.

¹⁰⁴ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 2, ovoj 2/1, šiftni register 1764–1769, pag. 18.

¹⁰⁵ Prav tam, ovoj 2/2, šiftni register 1774–1779, pag. 10.

¹⁰⁶ Curk, *Ljutomer*, str. 19.

¹⁰⁷ Kovačič, *Ljutomer*, str. 71.

¹⁰⁸ Morda so ga v popisu hiš izpustili, ker tedaj ni imel (stalnih) prebivalcev. Med hišnimi gospodarji sicer najdemo mlinarja Florijana Mariniča, morebitnega zakupnika mlina. V šiftnem registru 1756 njegovega imena ni, je pa naveden Matija Marinič s poznejšo h. št. 6, tj. ob današnji Prešerno-

kako pogorišče, tu in tam naletimo na lastniško spremembo in navedbo, kaj je bilo predmet prodaje (na primer njiva).¹¹⁴

Neprecenljiva uporabna vrednost šiftnih registrov je ta, da je po njih mogoče zelo kontinuirano spremljati hišne posestnike. Pri tem je velika prednost za preučevanje hišne posesti in njenih lastnikov dejstvo, da so registri sledili fizičnemu zaporedju domov. Vrstni red popisovanja se je v registrih od leta 1756 do 1761 začel na začetku današnje Jureševe ulice (Jureša Cirila ulica) nasproti cerkvi, se nadaljeval po južni strani Prešernove ulice, nato pa tekkel po njeni severni strani do Glavnega trga in naprej proti vzhodu. V šiftnem registru 1764–1769 so ga spremenili le toliko, da je imel zdaj izhodišče pri hiši trškega sluga (ob vstopu v današnjo Prešernovo ulico), nato pa je sledil dotedanjemu zaporedju. Novost, ki jo prinaša omenjeni register, so zaporedne številke od 2 do 93 (št. 1 je pripadala hiši trškega sluga, ki je kot neobdavčene v registrih ni). Zapis »Haus No. 2« pri prvi¹¹⁵ razkriva, za kakšno vrsto oštevilčenja gre – za hišne številke. V tem pogledu je Ljutomer posebnost, saj so tu uvedli hišno oštevilčenje šest do osem let prej, preden so ga v avstrijskih dednih deželah vpeljali po enotnih kriterijih.¹¹⁶ Ljutomerske hiše so prve številke prejkone dobile tudi v fizični obliki, izpisane nad vhodnimi vrati. Oštevilčenje, ki ga srečamo v šiftnem registru 1764–1769, je z majhnimi odstopanji enako uradnemu hišnemu oštevilčenju iz leta 1770,¹¹⁷ kot ga pozna naslednji register 1774–1779. Povsem se ujemata do h. št. 25, nato pa beležimo razhajanja za nekaj števil – od ene do največ deset in na koncu spet samo za dve (vmes se pri h. št. 65 in 66 na kratko povsem ujemata) –, odvisno predvsem od tega, kako sta vključevala raztresene domove. Tako prvo kot drugo hišno oštevilčenje sta se v osnovi naslonili na zaporedje hiš v starejših šiftnih registrih, kar olajšuje sledljivost. Šiftni registri od leta 1764 dalje so vsi vodeni po hišnih številkah, enako kot leta 1787 uvedena zemljiška knjiga. Še več, ker v Ljutomeru hiš v zgodnjem 19. stoletju za razliko od številnih drugih naselij niso preštevilčili, nespremenjene hišne številke najdemo tudi v franciscejskem katastru leta 1824, ki prvi od treh katastrov iz obravnavane dobe vsebuje talni načrt,¹¹⁸ prav na podlagi tega pa je lokacije mogoče identificirati na terenu.

V znatno pomoč pri identifikaciji posestnih enot v šiftnih registrih iz let 1756–1761 so hišne številke, ki jih je v nekaterih leta 1813 dopisal magistratni uradnik Ivan Koprijan.¹¹⁹ V registru za leto 1757 je za povrh pustil nekaj dragocenih notic v zvezi s historiatom posameznih hiš, s čimer je izpričal zavestno skrb za ohranjanje zgodovinskega spomina. Poleg tega je primerjava šiftnega registra iz leta 1756 in prvega ohranjenega registra iz let 1659–1711 pokazala, da je zaporedje popisovanja posestnih enot medtem ostalo nespremenjeno oziroma da je šlo kvečjemu za majhna odstopanja. Tako je posamezni posestni enoti (hiši) potencialno mogoče slediti v preteklost do leta 1659.

V šiftnih registrih so zelo dolgo vodili poseben razdelek za **kajzarje ali želarje**, pri čemer niso vedno razlikovali med trškimi in onimi na Kamenščaku. Kot rečeno, prvo delitev na ene in druge srečamo na seznamu 16 kajzarjev ali želarjev iz leta 1711, ko so trški (11) številčno še občutno prevladovali.¹²⁰ Sredi 18. stoletja jih je bilo že več kot pol manj, kar gre pripisati bodisi izginotju bodisi prevedbi kajžne posesti v tržansko. Pri obravnavi šiftnega registra 1659–1711 smo videli, da so se takšne prevedbe dogajale v obeh smereh. V registru za leto 1756 in še posebej natančno v naslednjem za leto 1757 je omenjeni magistratni uradnik Koprijan pol stoletja pozneje (1813) v trgu identificiral le še pet kajzarjev od skupno popisanih 23 oziroma 25.¹²¹ Število trgu podsodnih kajzarjev na Kamenščaku se je tako od začetka 18. stoletja počel zmanjševati (s 5 leta 1711 na 18 oziroma 20 v letih 1756 in 1757), število trških pa prepolovilo (z 11 na 5). Trije mlajši šiftni registri iz let 1774–1779, 1779 in 1781, ki edini razlikujejo med kajzarji v trgu (*Keyßschler In Markbt*) in na Kamenščaku (*Keyßschler am Stainberg*), prikazujejo v trgu enako številčno stanje kajzarjev (5), medtem ko se je število kamenščanskih zmanjšalo na 12. Kot pričajo hišne številke, so domovi trških kajzarjev (želarjev) stali raztreseno, vsi pa na obrobju trške naselbine: prvi levo od vpadnice iz Ormoža (Hausgasa), tik pred njenim vstopom v trg (h. št. 38), trije nad Starim trgom, južno od njega (h. št. 49, 51 in 53), in zadnji zahodno od župnijske cerkve (h. št. 81).¹²² Od šiftnega registra 1786–1795 dalje so bili trški kajzarji vključeni med tržanske po-

¹¹⁴ Leta 1757 so denimo pri »gospe Flasser« zapisali, da bo ta hiša (*dies Haus*) naslednje leto plačevala manj, ker je lastnica nekemu negovskemu viničarju od hiše odprodala njivo (prav tam, ovoj 1/3, šiftni register 1757, pag. 9).

¹¹⁵ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 2, ovoj 2/1, šiftni register 1764–1769, pag. 5.

¹¹⁶ Prim. Studen, Oštevilčenje hiš, str. 439–445.

¹¹⁷ Iz krstne in mrliške matice je razvidno, da so v Ljutomeru hišno oštevilčenje uvedli sredi avgusta 1770 (NŠAM, Matične knjige, Ljutomer, krstna matična knjiga 1763–1791, pag. 119; mrliška matična knjiga 1750–1773, s. p.).

¹¹⁸ SI AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, M 332, k. o. Ljutomer, katastrska mapa (1824), zapisnik stavbnih parcel, s. d.

¹¹⁹ Koprijan se je podpisal na koncu vsakega šiftnega registra, hišne številke pa dodal v registrih za leta 1756, 1757, 1759 in 1760 (gl. pregled šiftnih registrov v op. 33).

¹²⁰ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/1, šiftni register 1659–1711, pag. 187.

¹²¹ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/2, šiftni register 1756, pag. 36–41; ovoj 1/3, šiftni register 1757, pag. 34–38. Najboljšo referenco ponuja register za leto 1757, v katerem je poleg dodanih hišnih številk tudi nekaj podatkov o lastnikih iz vmesnega časa ter pripisano, do kod sežejo trški kajzarji in kje se začenjajo kamenščanski (pag. 34–35).

¹²² SI AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, M 332, k. o. Ljutomer, mapni list III, zapisnik stavbnih parcel, s. d.

sestnike, pri čemer je pri vsakem za imenom navedeno kajzar (*Keischler*).¹²³

Kot pričajo štiftni registri, se število Ljutomerskih hiš do konca 18. stoletja še ni povzpelo do sto. V registru 1796–1805 je hišnih števil sicer natanko 100, a imata dva lastnika po dve sosednji hišni številki (65 in 66 ter 82 in 83), ki sta se, kot bomo videli, medtem že združili v eno, št. 97 pa je bila pogorišče. Številke od 101 do 116 se ne nanašajo na hišno posest, ampak na njivsko (*An Aker Zünß*).¹²⁴

Medtem sta se šiftnim registrom v osemdesetih letih 18. stoletja pridružili dve novi vrsti virov: jožefinski kataster in zemljiška knjiga. **Jožefinski kataster**, ki je nastal med letoma 1785 in 1789 kot prvi kataster, sestavljen na osnovi meritev zemljišč in na teritorialni podlagi, ne po posameznih gospodstvih, je ostal v veljavi le nekaj mesecev do začetka leta 1790, ko so ponovno vpeljali terezijanskega.¹²⁵ Žal se za davčno občino Ljutomer ni ohranil niti fragmentarno, tako kot tudi ne za več drugih občin v nabornem okraju Branek.¹²⁶

Zemljiško knjigo je trški magistrat Ljutomer začel voditi v skladu z zahtevami države po uvedbi tega pravnega instrumenta pri zemljiških gospodstvih, mestih in trgih. Prva glavna knjiga je bila sicer nastavljena po požaru 1777, a se je vpisovanje dejansko začelo šele leta 1787.¹²⁷ Njena praktična stran je ta, da se zemljiškoknjižni vložki, tako kot šiftni registri, ravna po zaporedju hišnih števil. Vodenje zemljiške knjige je nato ostalo v pristojnosti trškega magistrata do pravosodnih reform po zemljiški odvezi. Dotlej so nastale tri glavne zemljiške knjige, prva za obdobje 1787–1804,¹²⁸ drugo so vodili od leta 1804 do konca tridesetih let¹²⁹ in tretjo odtlej dalje, od leta

1850 ne več pri ukinjenem trškem magistratu, ampak pri novoustanovljenem Ljutomerskem okrajnem sodišču.¹³⁰ V osemdesetih letih 19. stoletja jo je zamenjala nova zemljiška knjiga, ki ni več vodena glede na pripadnost zemljišč nekdanjim zemljiškim gospodstvom, temveč po teritorialnem načelu, po katastrskih občinah.¹³¹

V Ljutomeru je tako mogoče od leta 1787 kontinuirano slediti lastniškim spremembam ter vrednotim in bremenom vseh nepremičnin, ki so spadale pod trško jurisdikcijo, kar pri hišni posesti pomeni vseh hiš razen župnišča in šole. Izpovedna vrednost vsake od treh glavnih zemljiških knjig trškega magistrata je nekoliko drugačna. Zemljiškoknjižni vložki pri vseh treh beležijo lastniške spremembe in bremena, medtem ko je opredelitev zemljišč različno intenzivna. Prva glavna knjiga, za obdobje 1787–1804, pri vsakem vložku oziroma posestniku navaja lego in vrednost posameznih zemljišč (povzeto iz dokumenta o pridobitvi posesti), za njive tudi velikost v plugih (oralih),¹³² pri hišah pa poleg vrednosti le podatek, ali gre za (kupnopravno) hišo (*kaufrechte behausung*), kajžo (*Keischen*) ali pogorišče (*Brandstatt*). Zgovornejša je naslednja knjiga, nastavljena leta 1804, ki ima že tiskane obrazce in poleg hišnih števil urbarske. Ne samo da našteva posamezne stanovanjske in gospodarske zgradbe, ampak navaja tudi, iz kakšnega materiala so grajene (zidane ali lesene), za slabo polovico še gradbeno stanje (dobro, srednje in slabo), za zemljišča pa lego (na primer pod Kamenščakom, na Gornjih Tratah) in natančno izmero v oralih. Vrednost posameznikovih nepremičnin je zajeta v skupni vsoti, povzeti po dokumentu o pridobitvi posesti (kupoprodajna pogodba, zapuščinski inventar idr.). Tretja glavna knjiga, ki so jo začeli voditi konec 30. let, je po vsebini podobna drugi. Kar zadeva stavbe, je še doslednejša pri navajanju gradbenega stanja, nima pa tako natančnega in enotnega pregleda zemljišč. Ker je nastala dobro desetletje po franciscejskem katastru (1824) in velikem požaru (1827),¹³³ bo prihodnjim raziskovalcem lahko služila za preučevanje sprememb, ki jih je prinesla popožarna obnova, zlasti za ugotavljanje, katere lesene objekte so nadomestili zidani.

Prvi vir, ki prikazuje stavbno podobo trga Ljutomer kot takšno, je torej glavna zemljiška knjiga iz leta

¹²³ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 2, ovoj 2/5, šiftni register 1786–1795. Gl. pregled šiftnih registrov v op. 33.

¹²⁴ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 4, šiftni register 1796–1805.

¹²⁵ Ribnikar, *Zemljiški kataster*, str. 324–327.

¹²⁶ Prim. StLA, *Josefinischer Kataster, Findbuch*; SI AS 1010, *Jožefinski kataster za Štajersko*, popis.

¹²⁷ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 3, glavna zemljiška knjiga magistrata Ljutomer 1787–1804. – Na naslovnici prve glavne knjige je navedeno, da je prejšnja zgorela v požaru 4. maja »letošnjega leta 1777«. Letnica je bila nato popravljena na 1787, ko se je vodenje knjige dejansko začelo. To potrjujejo datumi pridobitve posesti, navedeni pri vsakem začetnem posestniku; najpoznejši datum je 26. maj 1786 (pag. 69). Na naslovnici so nato pripisali še končno letnico: »bis 1804«.

¹²⁸ Gl. prejšnjo opombo.

¹²⁹ SI PAM 1802, *Zbirka zemljiških knjig gosposčin ter magistratov in trgov*, šk. 311, št. 1571, glavna zemljiška knjiga magistrata Ljutomer [1804–]. – Naslov knjige je zabrisan. O tem, da so jo začeli voditi leta 1804, pričajo najpoznejši datumi pridobitve posesti, navedeni pri prvih posestnikih (najmlajši 28. maja 1804, pag. 377), in najzgodnejši pripisi (kronološko prvi 24. aprila 1804, pag. 653). Spremembe lastništva so v tej knjigi v glavnem prenehali vpisovati okoli leta 1840, potem ko je nastala nova glavna knjiga, a posamezne vpise najdemo še tja do šestdesetih let 19. stoletja (pag. 132), ko je knjigo že vodilo okrajno sodišče; vpisi iz štiridesetih let so pogosti zlasti pri bremenih.

¹³⁰ SI PAM 1802, *Zbirka zemljiških knjig gosposčin ter magistratov in trgov*, šk. 312, št. 1570, glavna zemljiška knjiga magistrata Ljutomer [ok. 1840–ok. 1885]. Pri trški hiši za trškega slugo s h. št. 1 (*Magistratliches Dienerhaus*) je, denimo, prvi pripis iz leta 1838 (pag. 1).

¹³¹ V tretji, zadnji glavni knjigi Ljutomerskega trškega magistrata je pri vsakem zemljiškoknjižnem vložku navedeno, katero številko vložka je v osemdesetih letih dobil v novouvedeni zemljiški knjigi katastrske občine Ljutomer. Zadnje dejanje zemljiškoknjižnega urada magistrata Ljutomer je bila potrditev trškega sindika z dne 27. aprila 1850 na koncu druge in tretje glavne knjige.

¹³² Gl. op. 74.

¹³³ O požaru: Kovačič, *Ljutomer*, str. 183.

1804. Kot rečeno, je v njej novost navajanje gradbenega materiala – podatek, ki ga pogrešamo le izjemoma – in gradbenega stanja. Vrednost nepremičnin posameznega posestnika pozna že njena predhodnica (1787–1804), pri čemer v nobeni od treh glavnih knjig ne temelji na sočasni in enotni ceni, ampak je povzeta po dokumentu, na podlagi katerega je bilo lastništvo vpisano v zemljiško knjigo. Ti dokumenti niso bili samo zvrstno različni in iz zelo različnih let, ampak so se v njih navedene vrednosti nanašale na vsa posestnikova zemljišča, ne le na stavbe ali ohišnice. Samo za primer povejmo, da je bila kupnopravna hiša Franca Kavčiča (h. št. 48) s sodarsko obrtno pravico (jusom) in približno sedmimi orali zemljišč vpisana na podlagi pogodbe iz leta 1794 z vrednostjo 1332 goldinarjev, leta 1805 pa jo je lastnik prodal za nič manj kot 7000 goldinarjev. Sporočene vrednosti nepremičnin lahko tako služijo kvečjemu za orien-

tacijo, zato jih ne bomo analizirali in primerjali med seboj. Veliko uporabnejši in zanesljivejši so podatki o gradbenem materialu in stanju ter o obrtni pravici, vezani na hišo, saj so jih vpisali sočasno, ob nastanku knjige leta 1804, in skoraj brez dvoma na podlagi enotnih kriterijev.

Posestne enote so praviloma poimenovane kupnopravne meščanske hiše (*kaufrechtmessige bürgerliche Behausung*) – štirikrat manjka pridevnik kupnopravna in enkrat tržanska –, štiri pa kajže (*Keusche*) (št. 32, 53, 99 in 103). Pri tem je zanimivo, da je samo ena kajža (št. 53) spadala med tistih pet, ki so jih v šiftnih registrih do osemdesetih let 18. stoletja vodili v posebnem razdelku za kajžarje. Ostale so medtem pridobile status tržanske hiše, ena tržanska je zdrsnila med kajžarske, medtem ko sta kajži z najvišjima hišnima številcama nastali na novo.

Razpredelnica 8: Opisi hišne posesti po zemljiški knjigi leta 1804¹³⁴

H. št.	Lastnik	Opis hiše (Behausung)	Vrednost v goldinarjih
1	magistratna hiša za slugo (Magistratliches Dienerhaus)	pripada trgu, v njej živi vsakokratni trški sluga (Markht Diener), trg jo poseduje od nekdanj (von altersher) [gradbeni material ni naveden]	200
2	Štefan GROSKOPF (Stephann Großkopf)	kupnopravna tržanska hiša (kaufrechtmessige burgerl: Behausung): povsem lesena stanovanjska stavba (Wohngebäude), skedenj (Scheuer) in hlev (Stallung), v dobrem gradbenem stanju (in einem gutbäulichen Stande)	635
3	Matija LUKNER (Mathias Luckner)	kupnopravna hiša s sodarskim jusom (samt eines Vaßbinders Gerechtsamme): zidana stanovanjska stavba, skedenj in hlev	1032
4	Matija SAGAJ (Mathias Sagaÿ)	kupnopravna tržanska hiša: stanovanjska stavba, skedenj in hlev iz lesa, zdaj v dobrem stanju	190
5	Ivan Jurij PONGRAŠIČ (Johann Georg Pongraschiz) [PONGRAČIČ]	kupnopravna tržanska hiša z jermenarskim jusom (samt eines Riemers Gerechtsame): stanovanjska hiša in hlev [material ni naveden]	300
6	Peter WEBER / WEBER (Peter Weber)	kupnopravna tržanska hiša s čizmarskim jusom (samt realen Tschichmemacher Gerechtsame): zidana stanovanjska stavba in lesen hlev, postavljen(o) povsem na novo	132
7	Ivan ZEMLIČKA (Johann Semlitsckha)	tržanska hiša z lončarskim jusom (samt realen Hafnersgerechtsame): lesena stanovanjska stavba, hlev in skedenj, zidana (lončarska) peč (samt einen gemauerten Brennofen)	666
8	Valentin KAVČIČ in žena Magdalena (Vallentin Kautschitsch und Magdalena seine Ehegattin)	tržanska hiša: zidana stanovanjska stavba in lesen hlev	---
9	Lovrenc ŠOŠTERIČ (Lorenz Schosteritsch)	kupnopravna tržanska hiša: zidana stanovanjska stavba in lesen hlev	660
10	Jurij HRASTOVEC (Georg Hrastouez)	kupnopravna tržanska hiša: zidana stanovanjska stavba, lesena hlev in skedenj	2020
11	Andrej GABERC (Andree Gaberz)	kupnopravna tržanska hiša: povsem leseni stanovanjska hiša (Wohnhauß), hlev in skedenj, v rušljivem stanju (in einem baufälligen Stand)	310

¹³⁴ SI PAM 1802, Zbirka zemljiških knjig gosposčin ter magistratov in trgov, šk. 311, št. 1571, glavna zemljiška knjiga magistrata Ljutomer [1804–]. – Pri vsakem zemljiškoknjižnem vložku do št. 98 je tudi navedba, da nepremičnina leži v trgu in župniji Ljutomer. Pri št. 99 na skrajnem zahodnem robu

trga takšnega podatka ni, pri št. 101, ki je bila še zahodnejše, že zunaj trga, pa je lokacija opredeljena kot: v okolici in župniji Ljutomer (*in der Gegend und Pfarr Lutenberg*). Lega v trgu je nato spet navedena pri št. 103 in pri naknadno vpisani št. 104.

12	Andrej MIHELIC (Andreas Michelitsch)	kupnopravna tržanska hiša s trgovskim jusom (samt realen Handlungsgerechtsame): zidana hiša, hlev in skedenj, vse v dobrem gradbenem stanju	7000
13	Ivan TURK (Johann Turkh)	kupnopravna tržanska hiša: zidana hiša, hlev in skedenj, v dobrem gradbenem stanju	2000
14	Neža FRELIH / FRÖLICH (Agnes Fröliechin)	kupnopravna tržanska hiša z mizarskim jusom (samt realen Tischlersgerechtsame): lesena stanovanjska stavba, skedenj in hlev, v srednjem gradbenem stanju (in einen mittelmäßig baulichen Standt)	607
15	rotovž (<i>Rathbauß</i>)	pripada trgu, v njem stanuje vsakokratni sindik (<i>Syndiker</i>), deloma pa se ga uporablja za pisarno (<i>Kanzley</i>), povsem zidan in v dobrem gradbenem stanju, trg ga poseduje od nekdaj (<i>von altersher</i>)	1000
16	Jožef MIHELIC (Joseph Michelitsch)	kupnopravna tržanska hiša s trgovskim jusom (samt realen Handlungsgerechtsame): zidana stanovanjska stavba, hlev in skedenj, vse v dobrem gradbenem stanju	4300
17	Eva NEUBAUER (Eva Neübauerin)	kupnopravna tržanska hiša: zidana stanovanjska stavba, lesena skedenj in hlev, vse v dobrem gradbenem stanju	2000
18	Franc BABNIK (Franz Wabnigg)	kupnopravna tržanska hiša z vrvarskim jusom (samt realen Sailers Gerechtsamme): dobro zidana hiša, lesena skedenj in hlev	1800
19	Tomaž KOHAUT (Thomas Kohaut)	kupnopravna tržanska hiša z ranocelniškim jusom (samt realen Chyurgischen Gerechtsame): dobro zidana stanovanjska stavba, lesena skedenj in hlev	3000
20	Jožef ŽIBRAT (Joseph Schiebrath)	kupnopravna tržanska hiša z barvarskim jusom (samt realen Färbers Gerechtsame): dobro zidana stanovanjska stavba, lesena skedenj in hlev	1804
21	Jožef JAGROVIČ (Joseph Jagrouitsch)	kupnopravna tržanska hiša: zidana stanovanjska stavba, lesena skedenj in hlev	801
22	Martin SLANČ (Martin Slantsch)	kupnopravna tržanska hiša z mesarskim jusom (samt realen Fleischers Gerechtsame): zidana stanovanjska stavba, lesena skedenj in hlev, zdaj v dobrem gradbenem stanju	1968
23	Andrej PRASL (Andre Praßl)	kupnopravna tržanska hiša: zidana stanovanjska stavba, lesena skedenj in hlev, zdaj v dobrem gradbenem stanju	1158
24	Matija KRALJ (Mathias Karl (sic!))	kupnopravno pogorišče (eine kaufrechtmessige Brandstadt)	100
25	Andrej HUBER (Andree Huber)	kupnopravna tržanska hiša: zidana hiša, lesena skedenj in hlev, zdaj v dobrem gradbenem stanju	1050
26	Mihael KNOC / KNOTZ in žena Uršula (Michael Knotz und Ursula dessen Ehewirthin)	kupnopravna tržanska hiša s kolarskim jusom (samt eines Wagners Gerechtsame): zidana hiša, skedenj in hlev	4032
27	Jožefa pl. STREMIZBERG (Josepha v. Stremmizberg)	kupnopravna tržanska hiša: zidana stanovanjska stavba, lesena skedenj in hlev, zdaj vse v dobrem gradbenem stanju	2060
28	Franc OŠIŠEK (Franz Oschischek)	kupnopravna tržanska hiša s čevljarskim jusom (samt realen Schuster Gerechtsame): dobro zidana stanovanjska stavba, lesena skedenj in hlev	1532
29	Lovrenc VOGRIN in žena Uršula (Lorenz Vogrin und Ursula dessen Ehegattin)	kupnopravna tržanska hiša z lončarskim jusom (samt Hafners Gerechtsame): zidani stanovanjska stavba in (lončarska) peč, lesena skedenj in hlev, vse v dobrem gradbenem stanju	1030
30	Marija PLAVEC (Maria Plauetzin)	kupnopravna tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba, hlev in skedenj	600
31	Marija PUHER (Maria Pucherin)	kupnopravna tržanska hiša: zidana stanovanjska stavba, lesena hlev in skedenj, zdaj v srednjem gradbenem stanju	340
32	Marija RIC / RITZ (Maria Ritzin)	kupnopravna lesena kajža (Keusche)	160
33	Ivan GROSKOPF (Johann Großkopf)	kupnopravna tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba, hlev in skedenj	404
34	Marija STRELEC (Maria Strellezin)	tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba, hlev in skedenj	440
35	Matija KRALJ (Mathias Kral)	tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba, hlev in skedenj, vse v dobrem gradbenem stanju	705

36	Jakob TOPLAK (Jakob Toplak)	kupnopravna tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba, skedenj in hlev	250
37	Matija PINTERIČ (Mathias Pinteritsch)	kupnopravna tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba, skedenj in hlev, zdaj v slabem stanju (dermahlen in einem schlechten Stande)	600
38	Štefan ČEH (Stephann Tschech)	kupnopravna tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba, skedenj in hlev, v dobrem gradbenem stanju	200
39	Tomaž ČUJEŠ (Thomas Tschuesch)	kupnopravna tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba, skedenj in hlev	404
40	Tomaž ČREŠNOVEC (Thomas Tschreschnouetz)	kupnopravna tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba, skedenj in hlev, v dobrem gradbenem stanju	250
41	Lovrenc BORIČ (Lorenz Woritsch)	kupnopravna tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba, skedenj in hlev	790
42	Mihael SIRC (Michael Sirz)	kupnopravna tržanska hiša s podkovaškim jusom (samt realen Hufschmiedgerechtsame): lesena stanovanjska stavba, skedenj in hlev, zidana kovačija (aus einer gemauerten Schmitten)	1085
43	Matija SAGAJ (Mathias Sagay)	kupnopravna tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba, skedenj in hlev	450
44	Uršula SAGAJ (Ursula Sagayin)	kupnopravna tržanska hiša s kramarskim jusom (samt Kramersgerechtsame): zidana stanovanjska stavba in lesen hlev	700
45	Jakob GLATNIK (Jakob Glatnigg)	kupnopravna tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba, skedenj in hlev, vse v dobrem gradbenem stanju	340
46	Anton GASMAN (Anton Gaßmann)	kupnopravna tržanska hiša z zidarskim jusom (samt realen Maurergerechtsame): zidana stanovanjska stavba, lesena skedenj in hlev	800
47	Ivan MAVRIČ (Johann Mauritsch)	kupnopravna tržanska hiša z mizarskim jusom (samt einem Tischlers Gerechtsame): lesena stanovanjska stavba, skedenj in hlev	624
48	Franc KAVČIČ (Franz Kautschitsch)	kupnopravna tržanska hiša s sodarskim jusom (samt realen Faßbinders Gerechtsame): zidana stanovanjska stavba, lesena skedenj in hlev	1332
49	Jurij ČEH (Georg Tschech)	kupnopravna tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba, hlev in skedenj	130
50	Anton KRAJNC (Anton Krainz)	kupnopravna tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba, skedenj in hlev	820
51	Jernej STRELEC (Bartholome Strellez)	kupnopravna tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba, skedenj in hlev	123
52	Jožef KELEMINA (Joseph Kellemina)	kupnopravna tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba, skedenj in hlev	170
53	Elizabeta FURLAN (Elisabeth Furlanin)	kupnopravna kajža (kaufrechtmessige Keusche): lesena skedenj in hlev	100
54	Helena ŽAJDELA (Hellena Schaidelin)	kupnopravna tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba, hlev in skedenj	1000
55	Ivan ČOPER (Johann Tschopper)	kupnopravna tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba, skedenj in hlev	400
56	Jožef MURAT (Joseph Murath) [MURATA]	kupnopravna tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba, skedenj in hlev	800
57	Jožef POLAK (Joseph Pollak)	kupnopravna tržanska hiša s sodarskim jusom (samt realen Faßbinders Gerechtsame): zidana stanovanjska stavba, leseni delavnica (Werkstadt), hlev in skedenj, vse v dobrem gradbenem stanju	1342
58	Marija KLAR (Maria Klarin)	kupnopravna tržanska hiša z usnjarskim jusom (samt realen Lederers Gerechtsame): zidana stanovanjska stavba z delavnico, lesena hlev in skedenj	1872
59	Katarina JAGROVIČ (Katharina Jagrouitschin)	kupnopravna tržanska hiša z zidarskim jusom (samt realen Maurergerechtsame): zidana stanovanjska stavba, lesena skedenj in hlev, vse v dobrem gradbenem stanju	532
60	Pavel LUKNER (Paul Lukner)	kupnopravna tržanska hiša s sodarskim jusom (samt realen Faßbinders Gerechtsame): zidana stanovanjska stavba, lesena hlev in skedenj, zdaj vse v dobrem gradbenem stanju	1132

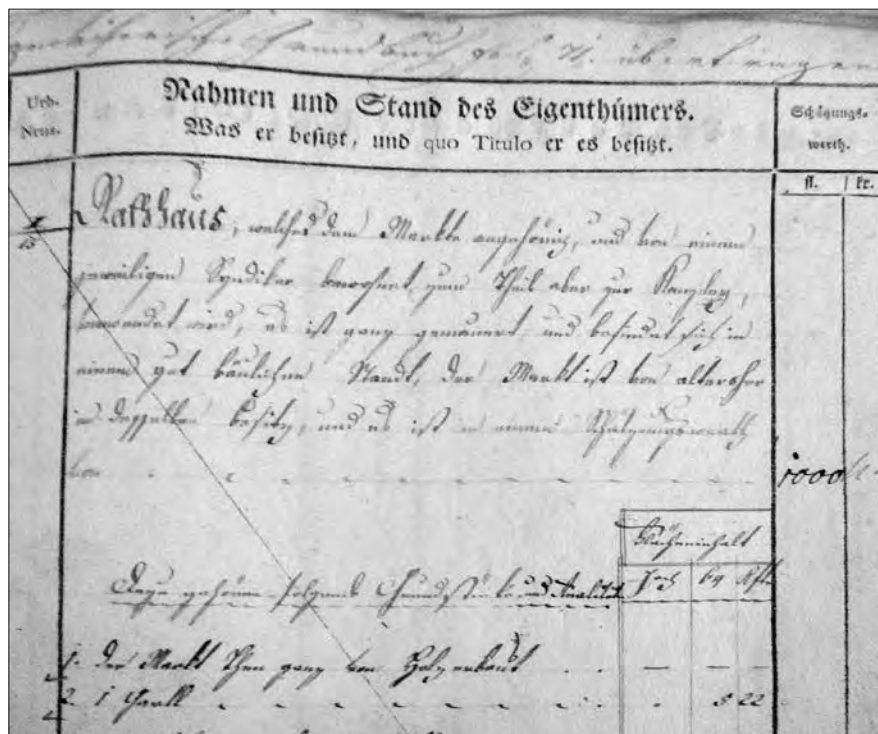
61	Matija MURAT (Mathias Murath) [MURATA]	kupnopravna tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba, skedenj in hlev, zdaj vse v srednjem gradbenem stanju	920
62	Marija ERJAVEC (Maria Eriauezin)	kupnopravna tržanska hiša z usnjarskim jusom (samt Lederers Gerechtsame): zidana stanovanjska stavba z delavnico, lesena skedenj in hlev, zdaj vse v srednjem gradbenem stanju	1150
63	Mihael HUBER (Michael Huber)	kupnopravna tržanska hiša z mizarskim jusom (samt realen Tischlers Gerechtsame): zidana stanovanjska stavba, lesena skedenj in hlev, vse v srednjem gradbenem stanju	469
64	Mihael RIC / RITZ (Michael Ritz)	kupnopravna tržanska hiša s pekarskim jusom (samt realen Bäkergerchtsame): zidana stanovanjska stavba, lesena skedenj in hlev, zdaj vse v srednjem gradbenem stanju	1300
65 in 66	Anton VOLKMER (Anton Vollkmer)	kupnopravna tržanska hiša s čevljarskim jusom (samt realen Schustergerechtsame): zidana stanovanjska stavba, lesena hlev in skedenj, vse v srednjem gradbenem stanju	942
67	Leopold RAKOVEC (Leopold Rakouez)	kupnopravna tržanska hiša z usnjarskim jusom (samt Lederersgerechtsame): zidana hiša (Hauß) in delavnica, lesena skedenj in hlev, zdaj vse v dobrem gradbenem stanju	1635
68	Elizabeta FURLAN (Elisabeth Furlanin)	tržanska hiša z železninarskim jusom (samt einer Eisengeschmeidlersgerechtsame), potrjenim s strani notranjeavstrijskega gubernija 13. aprila 1778: zidana hiša in lesen hlev, lesen skedenj pa je na t. i. travnatem vrtu (in dem sogenannten Graßgarten)	2050
69	Franc KURNIK (Franz Kurnigg)	kupnopravna tržanska hiša: zidana stanovanjska stavba, lesena skedenj in hlev, vse v dobrem gradbenem stanju	3100
70	Jakob KOPRIJAN in žena Elizabeta (Jakob Koprian und Elisabeth dessen Gattin)	kupnopravna tržanska hiša s sedlarskim jusom (samt realen Satlersgerechtsame): zidana stanovanjska stavba, lesena skedenj in hlev, zdaj v srednjem gradbenem stanju	880
71	Martin ŠLAJNC (Martin Schleintz)	kupnopravna tržanska hiša s klobučarskim jusom (samt realen Hutmachergerechtsame): zidana stanovanjska stavba, lesena skedenj in hlev	2000
72	Jožef LANČIČ (Joseph Lantschitsch)	kupnopravna tržanska hiša s čevljarskim jusom (samt realen Schustergerechtsame): zidana stanovanjska stavba, lesena skedenj in hlev, vse v dobrem gradbenem stanju	1030
73	Jurij GABERC (Georg Gaberz)	kupnopravna tržanska hiša s čizmarskim jusom (samt realen Tschischmachergerechtsame): lesena stanovanjska stavba, skedenj in hlev, vse v srednjem gradbenem stanju	---
74	Ana ŠRAJNER / SCHREINER (Anna Schreinerin)	kupnopravna tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba in hlev, vse v dobrem gradbenem stanju	640
75	Ana ŠKARDEL / SKARDEL (Anna Skardellin)	kupnopravna tržanska hiša: dobro zidana hiša	800
76	Marija RIC / RITZ (Maria Ritzin)	kupnopravna tržanska hiša: dobro zidana stanovanjska stavba, lesena skedenj in hlev	800
77	[župnišče]		
78	Martin RÖK (Martin Rök)	kupnopravna tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba, skedenj in hlev, vse v dobrem gradbenem stanju	540
79	Matija LORGER (Mathias Lorger)	kupnopravna tržanska hiša: zidana stanovanjska stavba, lesena skedenj in hlev	260
80	Matija ŠTUHEC (Mathias Stuhetz)	kupnopravna tržanska hiša z lončarskim jusom (samt realen Hafneregerechtsame): dobro zidana stanovanjska stavba, lesena skedenj in hlev	1932
81	Vencelj DÖRNER (Wenzel Dörner)	kupnopravna tržanska hiša s krojaškim jusom (samt realen Schneidergerechtsame): lesena stanovanjska stavba in hlev	330
82 in 83	Ivan MAJERHOFER / MEIERHOFER (Johann Mayrhofer)	kupnopravna tržanska hiša s čizmarskim jusom (samt realen Tschichmachergerechtsame): zidana stanovanjska stavba, lesena skedenj in hlev	1100
84	Uršula BELEC (Ursula Wellez)	kupnopravna tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba, skedenj in hlev	345

85	Ana LETENIK (Anna Lettenigin)	kupnopravna tržanska hiša: zidana stanovanjska stavba, lesena skedenj in hlev, zdaj vse v dobrem gradbenem stanju	---
86	Dominik MURSA (Dominik Murša)	kupnopravna tržanska hiša: hiša (Hauß), hlev in skedenj [material ni naveden]	240
87	trški mlin (Magistratliches Mühlhauß)	v njem stanuje vsakokratni tretjinski mlinar (Drittmühler), v dobrem gradbenem stanju, trg ga poseduje od nekdanj [material ni naveden]	300
88	Andrej KOROŠA (Andree Koroscha)	kupnopravna tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba, hlev in skedenj, zdaj vse v dobrem gradbenem stanju	304
89	Franc EDELSBRUNER (Franz Edelsbruner)	kupnopravna tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba, v njem stanuje vsakokratni tretjinski mlinar hlev in skedenj, zdaj vse v dobrem gradbenem stanju	1750
90	Andrej GABERC in žena Elizabeta (Andree Gaberz und Elisabeth dessen Ehefrau)	kupnopravna tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba, skedenj in hlev, zdaj v slabem stanju	812
91	Jožef JURŠIČ (Joseph Jurschitsch)	kupnopravna tržanska hiša z nakitarskim jusom (samt realen Geschmeidlersgerechtsame): zidana hiša, lesen skedenj in hlev, vse v dobrem gradbenem stanju	1775
92	Matija ŽNIDERIČ (Mathias Schnideritsch)	kupnopravna tržanska hiša: zidana stanovanjska stavba in hlev, lesen skedenj, ki stoji na t. i. travniku (Wiese) pri trgu, vse v dobrem gradbenem stanju	3640
93	Andrej HERNJA (Andree Hernia)	kupnopravna tržanska hiša: zidana stanovanjska stavba, lesena skedenj in hlev, vse v dobrem gradbenem stanju	1150
94	Ivan JURŠIČ (Johann Jurschitsch)	kupnopravna tržanska hiša s krznarskim jusom (samt realen Kürschnergerechtsame): lesena stanovanjska stavba, hlev in skedenj	320
95	Jožef SMODIŠ (Joseph Smodisch)	kupnopravna tržanska hiša: lesena stanovanjska stavba, hlev in skedenj, vse v dobrem gradbenem stanju	1085
96	Martin STEIDL (Martin Steidl)	kupnopravna tržanska hiša s kramarskim jusom (samt einen Kramersgerechtsame): lesena stanovanjska stavba, skedenj in hlev	362
97	Matija ŽNIDERIČ (Mathias Schnideritsch)	pogorišče (eine Brandstadt)	110
98	Jožef BRUMEN (Joseph Wrumen)	kupnopravna tržanska hiša s kovaškim jusom (samt realen Schmiedgerechtsame): zidana stanovanjska stavba in delavnica, lesena hlev in skedenj	1458
99	Jakob KOPRIJAN (Jakob Koprian)	kajža, v celoti lesena in v dobrem gradbenem stanju	100
100	[šola]		
101	Anton SCHLEIFER (Anton Schleifer)	hiša v okolici in župniji Ljutomer (in der Gegend und Pfarr Lutenberg): stanovanjska hiša in hlev [material ni naveden], v srednjem gradbenem stanju	100
103	Marija DELMAN (Maria Dellmanin)	kajža v trgu, povsem zidana, hlev lesen, vse v dobrem gradbenem stanju	220
12	Andrej MIHALIČ (Andreas Michalitsch)	nepozidano pogorišče (eine unerbaute brandstadt) v trgu	695
104	Ludvik FEDA (Ludwig Feda)	[poznejši vpis]: lesena hiša v trgu (eine alda im Markt aus Holz erbaute Behausung) s ključavničarskim jusom (samt dartzu gehörigen Realen Schloßer Gerechtsame) z delavnico; nepremičnino mu je v last prepustil magistrat.	150

Leta 1804 je bila najvišja hišna številka v trgu 103 (št. 104 se je pridružila pozneje), vendar število obstoječih hiš ni presegalo 100. Pri dveh številkah (št. 24 in 97) je namreč vpisano pogorišče (tretjega neznanokje v trgu je imel lastnik hiše št. 12), dvakrat pa je ena hiša vključevala dve hišni številki (65 in 66 ter 82 in 83). Kot kaže, pri zadnjih dveh že ob dodelitvi hišnih števil (1770) ni šlo za dve hiši v rokah istega

lastnika, ampak za eno, druga pa je bila pustota, predvidena za pozidavo.¹³⁵ Ker pogrešamo tudi h. št. 102,

¹³⁵ V šiftnem registru za leto 1756 je Ivan Koprijan številki 65 in 66 pozneje (1813) pripisal Antonu Volkmajerju, številki 82 in 83 pa Simonu Gabercu (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/2, šiftni register 1756, pag. 24 in 30). Toda po štetju hiš iz leta 1754 sta imela vsak le po eno hišo (gl. razpredelnico 4). Ista dva sta bila lastnika tudi po šiftnem

Ljutomerski rotovž v zemljiški knjigi iz leta 1804 (SI PAM 1802, Zbirka zemljiških knjig gosposčin ter magistratov in trgov, šk. 311, št. 1571, glavna zemljiška knjiga magistrata Ljutomer [1804–], pag. 85).

je skupno število domov znašalo 98, in to vključno z župniščem (št. 77) in šolo (št. 100), ki sta v zemljiški knjigi izpuščena, saj nista bila podsodna trškemu magistratu, ampak domači župniji.

Zemljiška knjiga pri vsaki posestni enoti oziroma zemljiškoknjiznem vložku zelo dosledno navaja poslopja in gradbeni material, iz katerega so bila zgrajena. Od skupno 96 magistratu podsodnih stanovanjskih hiš je kot zidana označenih 50 ali nekaj več kot polovica (52,1 %) – med njimi ena od štirih kajž (št. 103) –, kot lesena 40 (41,7 %), pri šestih pa tak podatek manjka. 50 zidanim stanovanjskim stavbam je treba v resnici pristihi tri ali štiri. Od šestih hiš, za katere ni podatka, ali so bile zidane ali lesene, je bil nedvomno zidan trški mlin (št. 87) in prejkone tudi hiša št. 5 na današnji Prešernovi ulici, ki jo kot zidano prikazuje franciscejska katastrska mapa dvajset let pozneje (1824). Preostale štiri hiše so na njej vrisane kot lesene: hiša trškega sluga (št. 1), hiša na južnem obrobju trga (kajža s h. št. 53) ter dve hiši na zaho-

dnem robu (št. 86 in 101). Zidano je bilo seveda župnišče (št. 77) in skoraj gotovo tudi šola ob cerkvi (št. 100).¹³⁶ Zidane stanovanjske stavbe so povečini stale ob Glavnem in Starem trgu, tako kot ob nastanku franciscejskega katastra. Skoraj sleherna ljutomerska hiša je imela dve gospodarski poslopji, in sicer lesen hlev in skedenj, oba lesena. Na zidana gospodarska poslopja naletimo le izjemoma. Tako je bila pri hiši št. 42 zidana kovačija, ne pa tudi hiša, pri dveh hišah, eni leseni (št. 7) in eni zidani (št. 29), pa srečamo zidano lončarsko peč. O gradbenem stanju zemljiška knjiga poroča pri slabi polovici hiš (46), pri čemer se podatek vedno nanaša na vse stavbe, nikoli samo na stanovanjsko. Dobro stanje je zabeleženo pri 34 hišah, srednje pri 10 in slabo pri dveh, obeh lesenih.

Zemljiška knjiga iz leta 1804 je poleg tega dragocen vir o **poklicni strukturi** ljutomerskih hišnih posestnikov, saj razkriva, na katere hiše je bila vezana obrtna pravica (jus) in za katero obrt. Gre za t. i. realno obrt za razliko od osebne obrti, vezane izključno na obrtnikovo osebo, ne na nepremičnino.¹³⁷ Hiš z obrtno pravico je bilo 40, skupno 24 obrti pa po po-

registru 1774–1779, ki že navaja malo prej dodeljene hišne številke (prav tam, šk. 2, ovoj 2/2, štiftni register 1774–1779, pag. 28 in 34), medtem ko ima Volkmaier v štiftnem registru 1764–69 provizorični št. 65 in 66 (prav tam, ovoj 2/1, štiftni register 1764–1769, pag. 63), Gaberc pa samo št. 74 (pag. 75). Ko sta bila leta 1777 oba lastnika prizadeta v požaru, je Volkmaier naveden s h. št. 65 in 66, a je šlo le za eno hišo, Gaberc pa s št. 83, ki se je prav tako nanašala na eno hišo (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 80, ovoj, 80/2.1, s. d., pag. 12 in 16). V štiftnem registru 1779 imata oba po dve številki (prav tam, šk. 2, ovoj 2/3, štiftni register 1779, pag. 140 in 146).

¹³⁶ Katastrska mapa iz leta 1824 prikazuje šolo kot zidano (SI AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, M 332, k. o. Ljutomer, mapni list III). Pritlično šolsko stavbo so zgradili leta 1786 in popravili 1815, novo šolsko zgradbo s h. št. 110 pa v njeni bližini postavili leta 1826 (Kovačič, *Ljutomer*, str. 99–100).

¹³⁷ O delitvi obrti na osebno in realno gl. Šorn, Kmečka in obrtniška proizvodnja, str. 70.

*Ljutomer na franciscejski katastrski mapi leta 1824
(SI AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, M 332, k. o. Ljutomer, mapni list III).*

gostosti zastopanih takole: štirikrat sodarska, po trikrat usnjarska, čevljarska, čizmarska, mizarska in lončarska, po dvakrat kramarstvo, trgovina in zidarstvo ter po enkrat kovaštvo, podkovaštvo, jermenarstvo, vrvarstvo, ranocelništvo, barvarstvo, mesarstvo, kolarstvo, pekarstvo, nakitarstvo, železninarstvo, sedlarstvo, klobučarstvo, krojaštvo in krznarstvo. Vendar je treba vedeti, da za razliko od pol stoletja starejšega popisa hiš iz leta 1754 tokrat nimamo pred seboj popolne slike poklicne strukture hišnih posestnikov, saj so nekateri opravljali obrti, ki niso bile vezane na hišno posest, ampak na osebno podeljeno pravico, teh pa zemljiška knjiga ni registrirala. Tako je število ljutomerskih obrtnikov in trgovcev na seznamu iz leta 1839 ali 1840, ki prikazuje celovito stanje obrti, neprimerno višje (70 brez trškega mlina) in zvrstnost poklicev večja (41).¹³⁸

¹³⁸ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/1, seznam tržanov, hiš ipd., fol. 95/1–96/1, s. d. – Neditirani seznam je moral nastati konec leta 1839 ali v prvih mesecih leta 1840. O času njegovega nastanka govorijo naslednji podatki. Na seznamu ni več lončarja Jerneja Štuheca, umrlega 31. oktobra 1839, ki je po navedbi v mrliški matici zapustil vdovo

Malo pred nastavitvijo glavne zemljiške knjige iz leta 1804 sta pri trškem magistratu nastala dva seznama oziroma t. i. izvlečka tržanskih posestnikov iz let 1800 in 1802¹³⁹ z navedbo na hišo vezane obrtne pravice (jusa) ter tremi cenitvami: hiše z zemljišči, obrti in obojega skupaj. Zaradi medtem nastalih lastniških sprememb rahlo odstopata od stanja v zemljiški knjigi iz leta 1804. Oba temeljita na prvi glavni zemljiški knjigi 1787–1804,¹⁴⁰ vendar starejši (1800) pri vrednosti hiš in zemljišč jemlje izhodiščne vsote, drugi (1802) pa tiste, ki so bile vpisane v knjigo ob lastniških spremembah. Tako seštevek pri

(NŠAM, Matične knjige, Ljutomer, mrliška matična knjiga 1811–1844, fol. 285), ampak najdemo na njem lončarko Ežo Štuhec, po zemljiški knjigi njegovo ženo in solastnico hiše št. 29 z lončarsko pravico (SI PAM 1802, Zbirka zemljiških knjig gosposčin ter magistratov in trgov, šk. 312, št. 1570, glavna zemljiška knjiga magistrata Ljutomer [ok. 1840–ok. 1885], pag. 121). Seznam navaja še kovača Jožefa Brumna, ki je umrl 17. maja 1840 (NŠAM, Matične knjige, Ljutomer, mrliška matična knjiga 1811–1844, fol. 295).

¹³⁹ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/1, Seznami tržanov, hiš ipd., 5. 8. 1800 in 10. 7. 1802.

¹⁴⁰ Prav tam, šk. 3, glavna zemljiška knjiga 1787–1804.

prvem znaša znatno manj (43.670 goldinarjev) kot pri drugem (77.546 goldinarjev in pol). Nasprotno se seznama med seboj le malo razlikujeta pri cenitvah obrti: dobrih 2486 goldinarjev leta 1800 oziroma 2381 dve leti pozneje, pri čemer so podatki prav tako vzeti iz prve glavne knjige. Naslednja knjiga iz leta 1804 jih ne navaja, ampak obrtno pravico pri posameznem posestniku vključuje v skupno vrednost njegove posesti. Samo za ilustracijo povejmo, da je razpon vrednosti obrtnih pravic leta 1802 znašal od 23 do 400 goldinarjev, pri čemer je večina nosilcev, 24 od 38, izkazovala 32 goldinarjev, štirje obrtniki 100 in dva trgovca 400.

Pregled ljutomerske hišne posesti zaključujemo s **franciscejskim katastrom**, virom, ki je temeljna prostorska referenca za obravnavano problematiko v preteklih stoletjih vse tja do začetkov trške naselbine. Drugače kot njegova predhodnika, terezijanski in jožefinski kataster, ima namreč tudi grafično upodobitev zemljišč na katastrski mapi. V merilu 1 : 2880 so vrisane vse zemljiške in stavbne parcele s posameznimi stavbami, različne barve in znaki pa za vsako parcelo ponazarjajo katastrsko kulturo (njiva, travnik, vrt, gozd, stavbišče itd.). Različna obarvanost stavb razkriva, iz kakšnega materiala so bile zgrajene: svetlorumena barva pomeni (pretežno) lesene stavbe, svetlordeča zidane in temnejša rdeča javne zgradbe, kot so cerkve, šole, magistrati, druga uradna poslopja itd.¹⁴¹

V katastrski občini Ljutomer, za katero je kataster nastal leta 1824,¹⁴² so tedaj našteali in izmerili 132 stavbišč. Od teh so vsa spadala k trgu, le zadnji dve pod Kamenščak (k h. št. 2), ker sta ležali na skrajnem južnem koncu občine pod Kamenščakom in bili v lasti kamenščanskega kajzarja. Razen tega gospodarja in Ane pl. Stremitzberg, stanujoče v Gradcu, so imeli vsi lastniki bivališče v Ljutomeru. V zapisniku stavbnih parcel je najvišja hišna številka sicer 108, vendar je bilo vseh stanovanjskih stavb nekaj manj. Zapisnik jih izkazuje 103, če k njim štejemo tudi magistrat oziroma rotovž (h. št. 15) in župnišče (št. 77), ki sta izrecno označena kot stanovanjski poslopji, trški mlin (št. 87) in šolsko stavbo (št. 100). Devet hišnih

številčk pogrešamo (št. 24, 32, 65, 70, 82, 97, 102, 106 in 107); nekatere od teh hiš so opustele, v dveh primerih pa sta se dve sosednji hiši oziroma hišni številki že veliko prej združili v eno (št. 65 in 66 ter 82 in 83).¹⁴³ Pri dveh, obeh na obrobju trga zahodno in jugozahodno od župnijske cerkve, zapisnik ne navaja nobene stanovanjske stavbe, ampak samo klet (št. 105) oziroma gospodarsko poslopje (št. 108).

Na drugi strani so imeli štirje gospodarji po dve stanovanjski hiši z isto številko (št. 10, 16, 58 in 68). Druga hiša je v dveh primerih stala tik ob prvi (št. 16 in 58), enkrat malce zahodno (št. 68) in enkrat južno od trga (št. 10). Poleg tega sta dve hiši v neposredni bližini trškega mlina ob Ščavnici, ena lesena in ena zidana, spadali k trškemu magistratu na Glavnem trgu (h. št. 15). Sklepati je mogoče, da so ta dodatna stanovanjska poslopja ali vsaj nekatera med njimi imela v resnici drugo hišno številko, vendar so v zapisnik vpisali številko lastnikovega domovanja, kot je bila praksa tudi drugod. Ker so zelo verjetno nastala pozno, so jim dodelili tiste hišne številke, višje od 100, ki jih v zapisniku pogrešamo.¹⁴⁴ V prid domnevi, da je šlo pri pogrešanih res za dodatne hiše trških posestnikov, govori tudi dejstvo, da niso bile vpisane v zemljiško knjigo.¹⁴⁵ Eno stavbišče (stavb. št. 36), in sicer v rokah gospostva Branek, je označeno kot pogorišče, številko 94, ki jo je prej imela hiša na tem mestu, pa so leta 1819 dodelili novozgrajeni hiši v sosednji ulici,¹⁴⁶ zato je zaporedje številčk tukaj zamaknjeno.

Iz katastra lahko lepo razberemo, katere hišne številke so se pojavile na novo po oštevilčenju leta 1770. Gre za številke, višje od 98 – toliko jih je bilo v šiftnem registru 1774–1779 –, njihov poznejši nastanek pa poleg šiftnih registrov izdajajo lokacije. Številke od 99 dalje, vključno s šolo (št. 100), so bile namreč raztresene od skrajnega zahodnega do skrajnega vzhodnega konca trga. Hišam so jih dodeljevali po vrsti, kakor so bile zgrajene, tako da že same po sebi razkrivajo kronologijo rasti ljutomerske trške naselbine v polstoletju med letoma 1770 in 1824.

¹⁴¹ Ribnikar, Zemljiški kataster, str. 331.

¹⁴² SI AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, M 332, k. o. Ljutomer. – Curk navaja napačno letnico katastrske mape 1825 (Curk, *Trgi in mesta*, str. 97; Curk, *Ljutomer*, str. 9). Katastrska mapa ima v resnici letnico 1824. V spisovnem delu ni drugih datacij razen datumov signiranja, ki so jih opravili v Lipnici, in sicer: 12. decembra 1824 abecedni seznam posestnikov, 1. januarja 1825 sumarni izkaz zemljišč, 15. marca 1825 opis meja katastrske občine in 1. aprila 1825 zapisnik zemljiških parcel; zapisnik stavbnih parcel ima za datum signiranja prazen prostor. – Ljutomer je v luči franciscejskega katastra obravnaval Sašo Radovanovič (1991), ne da bi se posebej posvečal hišni posesti (Radovanovič, *Trg Ljutomer*). Zagrešil je več napak, na primer pri prevajanju poklicnih oznak in obravnavi socialne strukture posestnikov glede na navedbe oziroma nenavedbe poklicev (prav tam, str. 19–20).

¹⁴³ Gl. op. 135. – Pri hiši št. 66 (stavbišče št. 78) je ob Glavnem trgu vrisana majhna zidana stavba, ki ob nastanku katastra ni bila stanovanjska, ampak gospodarsko poslopje. Nekdanjo h. št. 65 oziroma predvideni prostor zanjo gre iskati na njenem mestu.

¹⁴⁴ Ivan Koprijan na h. št. 108, v katerem prepoznamo magistratnega uradnika, ki je leta 1813 zgledno uredil šifrne registre, je imel samo gospodarsko poslopje zunaj sklenjenega trga. Nemara je stanoval na magistratu (rotovžu) ali v eni od obeh magistratnih hišic pri mlinu, kar bi pomenilo, da se je številka 108 nanašala na eno od njiju. Samo gospodarsko poslopje je imel tudi mesar Jakob Prelog, hiša št. 8, pod katero je voden, pa je pripadala učitelju Ivanu Postružniku.

¹⁴⁵ Prim. SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 311, glavna zemljiška knjiga magistrata Ljutomer [1804–].

¹⁴⁶ Kot je Ivan Koprijan dopisal v šiftni register za leto 1757, je bila hiša med št. 91 in 95 porušena, Mihael Kavčič pa je to stran ceste pri hiši št. 3 sezidal drugo (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/3, šiftni register 1757, pag. 29).

Razpredelnica 9: Ljutomer po zapisniku stavbnih parcel franciscejskega katastra leta 1824

Št. na mapi	Ime in priimek	Stan	Bivališče	Zvrst	Površina v kvadr. sežnjih ¹⁴⁷
1	---	---	Ljutomer (Luttenberg)	cerkev	824.7
2	dekanija (Dechantey)	---	Ljutomer 77	stan. in gosp. poslopje	351.7
3	Isti	---	» «	gosp. poslopje	62.4
4	DILLMAN Elija (Dillmann Elias)	tržan (Bürger)	Ljutomer 103	stan. in gosp. poslopje	136.8
5	KOPRIJAN Ivan (Kopprian Johann)	tržan	Ljutomer 108	gosp. poslopje	28.3
6	LORGER Matija (Lorger Matthias)	tržan	Ljutomer 79	stan. in gosp. poslopje	113.6
7	ŠTUHEC Ivan (Stuhetz Johann)	tržan	Ljutomer 80	stan. in gosp. poslopje	102.8
8	FINKUŠAR Anton (Finkuschar Anton) [FINGIŠAR]	kajžar (Keuschler)	Ljutomer 81	stan. poslopje	13.3
9	Isti	» «	» «	gosp. poslopje	7.9
10	MAJERHOFER / MEIERHOFER Ivan (Mayerhofer Johann)	tržan	Ljutomer 83	stan. in gosp. poslopje	121.4
11	---	---	Ljutomer 100	šolska stavba (Schulhaus)	83.1
12	KOTNJAK Jurij (Kottniag Georg)	tržan	Ljutomer 84	stan. in gosp. poslopje	81.8
13	HRASTOVEC Jurij (Hrastovetz georg)	tržan	Ljutomer 85	stan. in gosp. poslopje	119.7
14	SLAJNŠ Martin (Sleinsch Martin) [SLAJNČ]	tržan	Ljutomer 71	gosp. poslopje	45.6
15	REK / RÖCK Matija (Röck Mathias)	tržan	Ljutomer 78	stan. in gosp. poslopje	121.3
16	MURSA Dominik (Mursa Dominicus)	čevljar (Schuster)	Ljutomer 86	stan. poslopje	33.6
17	VEBER / WEBER Peter (Weber Peter)	čevljar (Schuster)	Ljutomer 105	klet (Keller)	22.4
18	FURLAN Jožef (Furlan Joseph)	tržan	Ljutomer 68	gosp. poslopje	57.2
19	Isti	» «	» «	stan. poslopje	32.3
20	ŽLAJFER / SCHLEIFER Anton (Schleifer Anton)	tržan	Ljutomer 101	stan. poslopje	19.7
21	SLAJNŠ Martin (Sleinsch Martin) [SLAJNČ]	klobučar (Hutmacher)	Ljutomer 99	stan. poslopje	18.8
22	magistrat (Magistrat)	---	Ljutomer 87	mlin (Mühle)	43.2
23	Isti	---	Ljutomer 15	gosp. poslopje	11.5
24	Isti	---	Ljutomer 15	stan. poslopje	52.9
25	Isti	---	Ljutomer 15	gosp. poslopje	6.3
26	Isti	---	Ljutomer 15	stan. poslopje	22.7
27	PRELOG Jakob (Prelog Jakob)	mesar (Fleischer)	Ljutomer 8	gosp. poslopje	32.7
28	BRUMEN Jožef (Wrumen Joseph)	kovač (Schmidt)	Ljutomer 98	stan. in gosp. poslopje	91.5
29	Isti	» «	» «	gosp. poslopje	19.1
30	magistrat (Magistrat)	---	Ljutomer 1	stan. poslopje	33.8
31	WASSERL Matija (Wasserl Mathias)	krojač (Schneider)	Ljutomer 88	stan. in gosp. poslopje	58.7
32	KRALJ Martin (Krall Martin)	tržan	Ljutomer 89	stan. in gosp. poslopje	230.8
33	ZORJAN Jožef (Sorian Joseph)	tržan	Ljutomer 90	stan. in gosp. poslopje	84.5
34	ŠRAJNER / SCHREINER Jakob (Schreiner Jakob)	gostilničar (Gastwirth)	Ljutomer 92	stan. in gosp. poslopje	327.6
35	JURŠIČ Jožef (Jurschitsch Joseph)	tržan	Ljutomer 91	stan. in gosp. poslopje	140.0
36	gospodstvo Branek (Herrschaft Mallegg)	---	Braneg (Mallegg)	pogorišče (Brandstadt)	115.4
37	SANČIČ Jožef (Sandschitsch Joseph)	tržan	Ljutomer 72	stan. in gosp. poslopje	157.2

¹⁴⁷ En kvadratni seženj je meril 3,59 m², 1600 sežnjev pa je sestavljalo en oral (0,57 hektarja).

38	SLA JNŠ Martin (Sleinsch Martin) [SLAJNČ]	klobučar (Hutmacher)	Ljutomer 71	stan. in gosp. poslopje	127.0
39	SMODIŠ Jožef (Schmodisch Joseph)	tržan	Ljutomer 95	stan. in gosp. poslopje	176.5
40	HERBST Franc (Herbst Franz)	tržan	Ljutomer 96	stan. poslopje	76.8
41	ŠUTEK Jožef (Schutegg Joseph)	tržan	Ljutomer 93	stan. in gosp. poslopje	137.6
42	ZOBOVIČ Ivan (Sobovitsch Johann)	tržan	Ljutomer 94	stan. in gosp. poslopje	128.4
43	GROSKOPF Marija (Grosskopf Maria)	tržanka	Ljutomer 2	stan. in gosp. poslopje	185.5
44	LUKNER Matija (Luckner Matthias)	tržan	Ljutomer 3	stan. in gosp. poslopje	149.6
45	KUNCE Ivan (Kunze Johann)	tržan	Ljutomer 4	stan. in gosp. poslopje	104.6
46	VEBER / WEBER Peter (Weber Peter)	tržan	Ljutomer 5	stan. in gosp. poslopje	96.6
47	SLAJNŠ Alojz (Sleinsch Alois) [SLAJNČ]	tržan	Ljutomer 6	stan. in gosp. poslopje	86.5
48	KARBA Matija (Karba Mathias)	tržan	Ljutomer 7	stan. in gosp. poslopje	91.8
49	Isti	» «	» «	gosp. poslopje	15.6
50	BOŠUŠNIK Ivan (Boshushnig Johann) [POSTRUŽNIK]	učitelj (Schullehrer)	Ljutomer 8	stan. in gosp. poslopje	133.2
51	LUBE Simon (Lube Simon)	tržan	Ljutomer 9	stan. in gosp. poslopje	167.9
52	HRASTOVEC Jurij (Hrastovetz Georg)	tržan	Ljutomer 10	stan. in gosp. poslopje	361.2
53	VUČINA Jakob (Wudschina Jakob)	tržan	Ljutomer 11	stan. in gosp. poslopje	148.2
54	MIHELIČ Andrej (Michellitsch Andre)	tržan	Ljutomer 12	stan. in gosp. poslopje	270.1
55	Isti	» «	» «	gosp. poslopje	86.9
56	KOŠIR Jurij (Koschier Georg)	tržan	Ljutomer 13	stan. in gosp. poslopje	218.9
57	FRÖLICH / FRELIH Ivan (Frölich Johann)	tržan	Ljutomer 14	stan. in gosp. poslopje	144.4
58	magistrat (Magistrat)	---	Ljutomer 15	Rotovž (Rathaus)	82.5
59	Isti	---	» «	gosp. poslopje	73.4
60	KOTNJAK Jurij (Kottniag Georg)	tržan	Ljutomer 73	gosp. poslopje	99.7
61	MIHELIČ Franc (Michelitsch Franz)	tržan	Ljutomer 16	stan. in gosp. poslopje	28.8
62	Isti	» «	» «	stan. in gosp. poslopje	237.0
63	MIHELIČ Jakob (Michelitsch Jakob)	tržan	Ljutomer 17	stan. in gosp. poslopje	198.0
64	BABNIK Franc (Babnig Franz)	tržan	Ljutomer 18	stan. in gosp. poslopje	269.2
65	KOHAUT Tomaž (Kochaut Thomas)	ranocelnik (Chirurg)	Ljutomer 19	stan. in gosp. poslopje	162.8
66	KLUKOVIČ Leopold (Kluckovitsch Leopold)	tržan	Ljutomer 20	stan. in gosp. poslopje	147.6
67	ČOPER Ivan (Tschoper Johann)	tržan	Ljutomer 21	stan. in gosp. poslopje	187.4
68	SORGER Hubert (Sorgger Huberth)	tržan	Ljutomer 22	stan. in gosp. poslopje	205.7
69	ŽNIDERIČ Matija (Schnideritsch Mathias)	tržan	Ljutomer 30	stan. in gosp. poslopje	182.4
70	SERNEC Martin (Sernetz Martin)	tržan	Ljutomer 31	stan. in gosp. poslopje	70.1
71	NEMEC Florijan (Nemetz Florian)	tržan	Ljutomer 23	stan. in gosp. poslopje	294.7
72	HUBER Jurij (Huber Georg)	tržan	Ljutomer 25	stan. in gosp. poslopje	227.8
73	LUKNER Jernej (Luckner Bartholomäus)	tržan	Ljutomer 60	stan. in gosp. poslopje	163.7
74	MURAT Matija (Murath Mathias) [MURATA]	tržan	Ljutomer 61	stan. in gosp. poslopje	144.4
75	KOŠENINA Jožef (Koschenina Joseph)	tržan	Ljutomer 62	stan. in gosp. poslopje	294.4
76	GOLOB Mihael (Gollob Michael)	tržan	Ljutomer 63	stan. in gosp. poslopje	116.2
77	HOLCINGER / HOLZINGER Franc (Koltzinger Franz)	pek (Bäcker) tržan	Ljutomer 64	stan. in gosp. poslopje	293.5
78	VOLKMAJER / VOLKMEIER Jožef (Volkmayr Joseph) [VOLKMER]	tržan	Ljutomer 66	stan. in gosp. poslopje	195.0
79	RAKOVEC Marija (Rakovetz Maria)	tržanka	Ljutomer 67	stan. in gosp. poslopje	218.4
80	FURLAN Jožef (Fourlan Joseph)	tržan	Ljutomer 68	stan. in gosp. poslopje	208.0
81	KORNIGIN Jožef (Kornigin Joseph)	tržan	Ljutomer 69	stan. in gosp. poslopje	218.4
82	KOTNJAK Tomaž (Kottniag Thomas)	gostilničar (Gastwirth)	Ljutomer 73	stan. in gosp. poslopje	324.1
83	MIKLOŠIČ Jurij (Mikloschitsch Georg)	tržan	Ljutomer 74	stan. in gosp. poslopje	105.0

84 148	KOREN Anton (Koren Anton)	tržan	Ljutomer 76	stan. in gosp. poslopje	92.1
85	JURŠIČ Jožef (Jurschitsch Joseph)	tržan	Ljutomer 91	gosp. poslopje	20.7
86	ŽAJDOLA Martin (Scheidolla Martin) [ŽAJDELA]	čevljar (Schumacher)	Ljutomer 75	stan. in gosp. poslopje	156.3
87	FURLAN Jožef (Furlan Joseph)	tržan	Ljutomer 53	stan. poslopje	18.4
88	FRIBEC Ana (Fribetz Anna)	tržan	Ljutomer 54	stan. in gosp. poslopje	100.0
89	SALOMAN Simon (Salomann Simon) [ŠALAMUN]	tržan	Ljutomer 58	stan. poslopje	37.5
90	POLAK Jožef (Pollag Joseph)	tržan	Ljutomer 48	gosp. poslopje	21.0
91	JAGROVIČ Katarina (Jagrovitsch Kathrina)	tržan	Ljutomer 59	stan. in gosp. poslopje	150.6
92	SALOMAN Simon (Salomann Simon) [ŠALAMUN]	tržan	Ljutomer 58	stan. in gosp. poslopje	126.0
93	HÖFLER Ivan (Höfler Johann)	tržan	Ljutomer 57	stan. in gosp. poslopje	180.4
94	MURAT Franc (Murath Franz) [MURATA]	tržan	Ljutomer 56	stan. in gosp. poslopje	190.0
95	KNOC / KNOTZ Mihael (Knotz Michael)	tržan	Ljutomer 26	stan. in gosp. poslopje	260.6
96	STREMITZBERG Ana (Stremitzberg Anna)	tržan[ka] / meščan[ka] (Bürger)	Gradec 27 (Gratz) ¹⁴⁸	stan. in gosp. poslopje	297.7
97	OSIŠEK Franc (Osischeg franz)	Tržan	Ljutomer 28	stan. in gosp. poslopje	129.8
98	Isti	» «	» «	gosp. poslopje	29.7
99	ŠTUHEC Jernej (Stuhetz Bartholomä)	tržan	Ljutomer 29	stan. in gosp. poslopje	195.4
100	KORNIK Jožef (Kornig Joseph)	tržan	Ljutomer 33	stan. in gosp. poslopje	198.2
101	ŠILOVIČ Matija (Schillovitsch Mathias)	tržan	Ljutomer 34	stan. in gosp. poslopje	74.4
102	POLANIČ Vid (Pollanitsch Veit)	tržan	Ljutomer 35	stan. in gosp. poslopje	181.4
103	TOPLAK Jakob (Toplack Jakob)	tržan	Ljutomer 36	stan. poslopje	94.1
104	magistrat (Magistrat)	---	Ljutomer 15	gosp. poslopje	70.4
105	Isti	---	» «	gosp. poslopje	31.2
106	DOGAN Simon (Dogan Simon) [DUGAN]	tržan	Ljutomer 38	stan. in gosp. poslopje	113.3
107	ČREŠOVEC Pavel (Zreschovetz Paul)	kajžar (Keuschler)	Ljutomer 104	stan. poslopje	63.6
108	LIPOVEC Matija (Lippovetz Mathias)	viničar (Berghold)	Ljutomer 37	stan. in gosp. poslopje	154.9
109	KRIŽAN Mihael (Krischan Michael)	strugar (Drexler)	Ljutomer 39	stan. in gosp. poslopje	78.9
110	SLAČEK Jakob (Slatscheg Jakob)	tržan	Ljutomer 40	stan. in gosp. poslopje	52.0
111	VERIČ / BERIČ Lovrenc (Weritsch Lorenz)	tržan	Ljutomer 41	stan. in gosp. poslopje	234.0
112	KLOBUČAR Anton (Klobutschar Anton)	tržan kovač (Schmidt)	Ljutomer 42	gosp. poslopje	18.9
113	Isti	» «	» «	stan. in gosp. poslopje	170.3
114	ČUJEŠ Tomaž (Tschues Thomas)	tržan	Ljutomer 43	stan. in gosp. poslopje	165.0
115	SAGAJ Uršula (sagay Ursula)	tržan[ka]	Ljutomer 44	stan. poslopje	65.7
116	GLAVNIK Jakob (Glavnig Jakob)	tržan	Ljutomer 45	stan. in gosp. poslopje	126.4
117	MEDIK Matija (Medig Mathias)	tržan	Ljutomer 46	stan. poslopje	224.8
118	MAVRIČ Ivan (Mauritsch Johann)	tržan	Ljutomer 47	stan. in gosp. poslopje	177.1
119	POLAK Jožef (POLLAG Joseph)	tržan	Ljutomer 48	gosp. poslopje	60.9
120	Isti	» «	» «	gosp. poslopje	6.0
121	Isti	» «	» «	stan. poslopje	77.0
122	HVALENC Ivan (Hvalenz Johann)	tržan	Ljutomer 49	stan. in gosp. poslopje	48.3

¹⁴⁸ Hišna številka se nanaša na Ljutomer, Gradec pa pomeni bivališče lastnice.

123	KRAJNC Andrej (Krainz Andre)	tržan	Ljutomer 50	stan. in gosp. poslopje	145.2
124	KOPRIJAN Leopold (Koprian Leopold)	tržan	Ljutomer 55	stan. in gosp. poslopje	91.0
125	KAHAUT Ivan (Kahaut Johann)	tržan	Ljutomer 51	stan. poslopje	17.3
126	KELEMINA Jožef (Kellemina Joseph)	tržan	Ljutomer 52	stan. poslopje	25.5
127	Isti	» «	» «	gosp. poslopje	31.0
128	FURLAN Jožef (Furlan Joseph)	tržan	Ljutomer 53	gosp. poslopje	14.3
129	HRASTOVEC Jurij (Hrastovetz Georg)	tržan	Ljutomer 10	stan. poslopje	35.7
130	Isti	» «	» «	gosp. poslopje	22.9
131	MAJCEN Jakob (Maitzen Jakob)	kajžar (Keushler)	Kamenščak 2	stan. poslopje	94.4
132	Isti	» «	» «	gosp. poslopje	50.4

Stavbni fond Ljutomera, kot ga prikazuje franciscejska katastrska mapa, je bil povečini lesen, kar velja še posebej za gospodarska poslopja, med katerimi le izjemoma najdemo zidana. V dveh primerih je gospodarsko poslopje vrisano kot zidano (enkrat kovačija), hiša pa ne. Kar zadeva stanovanjske zgradbe, opazimo občutno razliko med Glavnim in Starim trgom na eni strani ter ostalimi deli trga na drugi. Ob Glavnem trgu je stala le ena lesena hišica, in to tik ob magistratu. Od skupno 103 stanovanjskih zgradb naštejemo 59 ali dobro polovico zidanih (57,3 %). Kot javne stavbe so obarvane samo tri: župnijska cerkev, šola ob cerkvenem obzidju in magistrat, ne pa tudi župnišče, v zapisniku imenovano dekanija.

Ce gradbeno stanje po katastrski mapi leta 1824 primerjamo s tistim, ki ga leta 1804 izkazuje glavna zemljiška knjiga, ugotovimo naslednje spremembe. Kot zidanih je zdaj prikazanih šest hiš, ki so bile v začetku stoletja še lesene (št. 11, 30, 33, 43, 73 in 94), ter ena, za katero leta 1804 ni podatka o stavbnem materialu (št. 5). Na katastrski mapi ni več hiše s št. 70, leta 1804 navedene kot lesena, vendar ni izginila, ampak se je, kot potrjuje zemljiška knjiga, združila s sosednjo hišo št. 73.¹⁴⁹ Zanimiva je ugotovitev, da je h. št. 85, ki naj bi bila leta 1804 zidana, dvajset let pozneje na katastru prikazana kot lesena.

Kar zadeva **poklicno strukturo hišnih posestnikov**, je franciscejski kataster bolj ali manj neuporaben vir. V rubriki Stan (*Stand*) so namreč praviloma označeni zgolj kot tržani (*Bürger*) in eden še dodat-

no kot kovač. Drugih stanovskih oziroma poklicnih oznak je malo. Tako srečamo dva kajžarja in enega viničarja, ki so vsi imeli domovanje na obrobju trga, učitelja ter peščico obrtnikov, skupaj 13, od katerih je eden, mesar Jakob Prelog, premogel samo gospodarsko poslopje, stanoval pa je na Glavnem trgu v učiteljevi hiši št. 8.¹⁵¹ Po kakšnem kriteriju so te hišne posestnike navedli s poklicem, drugih pa ne, ostaja neznanka. Ker med njimi srečamo tudi lastnike velikih zidanih hiš, zagotovo ni bila posredi delitev na polnopravne tržane, kar bi bili tisti z oznako tržan, in netržane. Sočasnega vira, ki bi prikazoval, kateri od gospodarjev iz leta 1824 so opravljali kako obrt, nimamo. Vsekakor jih je moralo biti precej čez polovico. Kot že omenjeno, seznam obrtnikov in trgovcev iz leta 1839 ali 1840 navaja – brez trškega mlina – 70 imen in 41 poklicev.¹⁵²

Medtem ko je število ljutomerskih hiš v desetletjih pred nastankom franciscejskega katastra ostajalo zelo konstantno in je le počasi preseglo številko sto, na drugi strani zaznavamo **močno diskontinuiteto priimkov njihovih lastnikov**. Ta je bila v nekaterih primerih posledica prenosa lastništva na zeta, večinoma pa je šlo za prodaje in s tem tudi za naglo menjavanje stanovalcev. Proces ponazarja spodnja preglednica hišnih gospodarjev, kot jih izkazuje štiftni register iz sedemdesetih let 18. stoletja, prvi z uradnimi hišnimi številkami, in pol stoletja mlajši franciscejski kataster.

Razpredelnica 10: Primerjava imen hišnih posestnikov v štiftnem registru 1774–1779 in franciscejskem katastru 1824¹⁵⁰

H. št.	Štiftni register 1774–1779	Franciscejski kataster 1824
1	--- [trška hiša]	magistrat [rotovž] (Magistrat)
2	Matija ERJAVEC, zdaj Balaz GROSCHOPF (Mathias Erjavetz, nun Balasch Großkopf)	GROSCHOPF Marija (Groskopf Maria)
3	Jurij LUKNER (Georg Lukner)	LUKNER Matija (Luckner Matthias)

¹⁴⁹ Hišo št. 73 sta leta 1809 kupila viničar Tomaž Kotnik in njegova žena Marija, nato pa je Tomaž leta 1814 pridobil še h. št. 70 (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 311, glavna zemljiška knjiga magistrata Ljutomer [1804–], pag. 457 in 475).

¹⁵⁰ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 2, ovoj 2/2, štiftni register 1774–1779; SI AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, M 332, k. o. Ljutomer, zapisnik stavbnih parcel, s. d.

¹⁵¹ Hišo je učitelj Ivan Postružnik pridobil v začetku leta 1824, prejšnja lastnika sta bila zakonca Marko in Ana Prelog, najverjetneje starša mesarja Jakoba (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 311, glavna zemljiška knjiga magistrata Ljutomer [1804–], pag. 39).

¹⁵² Gl. op. 138.

4	Balaž KOCIPER (Walasch Koziper)	KUNCE Ivan (Kunze Johann)
5	Pavel GROSKOPF (Paul Großkopf)	VEBER / WEBER Peter (Weber Peter)
6	Julijana MARINIČ (Juliana Marinitschin)	SLAJNŠ Alojz (Sleinsch Alois) [SLAJNČ]
7	Jožef KREMPL (Joseph Krempf)	KARBA Matija (Karba Mathias)
8	Jakob JURŠIČ (Jacob Jurſchitſch)	BOŠUŠNIK Ivan (Boshushnig Johann) [POSTRUŽNIK]
9	Jožef PIHLER (Joseph Püchler)	LUBE Simon (Lube Simon)
10	Jakob HRASTOVEC (Jacob Hräßtousez)	HRASTOVEC Jurij (Hrastovetz Georg)
11	Anton MURSA (Antoni Murſa)	VUČINA Jakob (Wudschina Jakob)
12	Anton FIHBK / VIEHBÖCK in Ivan VILDGANS / WILDGANS (Anton Vühböck, Johannes Wüldtganſ)	MIHELIC Andrej (Michellitsch Andre)
13	Matija MERNIK (Mathiaſ Mernig)	KOŠIR Jurij (Koschier Georg)
14	Jurij PAHERNIK (Georg Pachernig)	FRÖLICH / FRELIH Ivan (Frölich Johann)
15	Rotovž (Ist das Rathauſ)	magistrat (Magistrat)
16	Andrej MIHELIC (Andreaſ Mühällitsch)	MIHELIC Franc (Michelitsch franz)
17	Eva MURKO (Eua Murkhin)	MIHELIC Jakob (Michelitsch Jakob)
18	Jožef BABNIK (Joſeph Wäbnig)	BABNIK Franc (Babnig Franz)
19	Andrej LAJTGE / LEITGEB (Andreaſ Lejdtgeb), nato Jakob	KOHAUT Tomaž (Kochaut Thomas)
20	Jožef BANIČ (Joſeph Wanitſch)	KLUKOVIČ Leopold (Kluckovitsch Leopold)
21	Matija JAGROVIČ (Mathiaſ Jägroutſch)	ČOPER Ivan (Tschoper Johann)
22	Jožef PIHLER (Joſeph Püchler)	SORGER Hubert (Sorgor Huberth)
23	Jurij KÜRZINGER (Georg Kürzinger)	NEMEC Florijan (Nemetz Florian)
24	Blaž TURK (Wlafſius Turkh)	---
25	Jurij RAUTE (Georg Rautter)	HUBER Jurij (Huber Georg)
26	Andrej HERNJA (Andreaſ Hernia)	KNOC / KNOTZ Mihael (Knotz Michael)
27	Maks Ksaver pl. STREMITZBERG (Max Xaveri V: Str[e]mizberg)	STREMITZBERG Ana (Stremitzberg Anna)
28	Lovrenc KOTROL (Lorenz Kotroll)	OSIŠEK Franc (Osiſcheg franz)
29	Terezija ŠUC / SCHUTZ (Treſia Schuzin)	ŠTUHEC Jernej (Stuhetz Bartholomä)
30	Tomaž ŠPINDLER / SPINDLER (Thomaſ Spündler)	ŽNIDERIČ Matija (Schnideritsch Mathias)
31	Ivan PUHER (Jochäneſ Puecher)	SERNEC Martin (Sernetz Martin)
32	Ivan MAUKO (Jochäneſ Maukho)	---
33	Anton HUBER (Antoni Hueber)	KORNIK Jožef (Kornig Joſepoh)
34	Jurij KLEMENČIČ (Georg Klementschtſch) – nato Gaſper PILIH (Kasper Pülliph)	ŠILOVIČ Matija (Schillovitsch Mathias)
35	Andrej PEVEC (Andre Peuez)	POLANIČ Vid (Pollanitsch Veit)
36	Matija GANSTER (Mathiaſ Gänſter) [GANSER]	TOPLAK Jakob (Toplack Jakob)
37	Anton PINTERIČ (Antoni Pinteritſch)	LIPOVEC Matija (Lippovetz Mathias)
38	Sebastjan ČEH (Sewastian Tſech), kajžar	DOGAN Simon (Dogan Simon) [DUGAN]
39	Jera MIHELIC (Gerthraut Mühellitſchin)	KRIŽAN Mihael (Krischan Michael)
40	Lenart KASER (Leonhardt Cäſſer)	SLAČEK Jakob (Slatscheg Jakob)
41	VID KOCIPER (Veſth Kozüber)	VERIČ / BERIČ Lovrenc (Weritsch Lorenz)
42	Anton BRUMEN (Antoni Wrumen)	KLOBUČAR Anton (Klobutschar Anton)
43	Jakob HANČIČ (Jacob Häntſchitſch)	ČUJEŠ Tomaž (Tschues Thomas)
44	Ivan MAUKO (Johanneſ Maukho)	SAGAJ Urſula (Sagay Urſula)
45	Matija FRIBEC (Mathiaſ Früwez), nato Jožef LIEBENDRAU (Joseph Liewentrau)	GLAVNIK Jakob (Glavnig Jakob)
46	Luka GASMAN (Lucaſ Gäſſman)	MEDIK Matija (Medig Mathias)
47	Mihael WALLNER (Michael Wallner)	MAVRIČ Ivan (Mauritsch Johann)
48	Franc KAVČIČ (Franz Kautſchitſch)	POLAK Jožef (POLLAG Joſeph)
49	Katarina ZOREC (Cätharinä Soretzin), kajžarica	HVALENC Ivan (Hvalenz Johann)
50	Lovrenc KOJNC (Lorenz Kointz)	KRAJNC Andrej (Krainz Andre)
51	Martin ROJSTERGER / REUSTERGER (Marttin Rejſterger), kajžar	KAHAUT Ivan (Kahaut Johann)
52	Martin ZORKO (Marttin Sorkho)	KELEMINA Jožef (Kellemina Joſeph)
53	Ivan PRASL (Johann Präſſl), kajžar	FURLAN Jožef (Fourlan Joſeph)
54	Matija Š[L]ANČ (Mathiaſ Schäntſch)	FRIBEC Ana (Fribetz Anna)

55	Ivan ČOPOR (Jochänneß Tſopor)	KOPRIJAN Leopold (Koprian Leopold)
56	Matija MUROTA (Mathiaß Murothä) [MURATA]	MURAT Franc (Murath Franz) [MURATA]
57	Mihael HÖFLER (Müchael Höfler)	HÖFLER Ivan (Höfler Johann)
58	Anton ESSENDORFER (Antoni Essendorffer)	SALOMAN Simon (Salomann Simon) – 2 hiši [ŠALAMUN]
58 1/2 ¹⁵³	Andrej HERNJA (Andreäß Herniä) – pogorišče	---
59	Filip MAJCER (Phüllüph Mäytzer)	JAGROVIČ Katarina (Jagrovitsch Kathrina)
60	Matija KOCIPER (Mathiaß Kozüber)	LUKNER Jernej (Luckner Bartholomäus)
61	Anton BELEC (Antoni Wellez)	MURAT Matija (Murath Mathias) [MURATA]
62	Dominik ERJAVEC (Dominicus Erjauez)	KOŠENINA Jožef (Koschenina Joseph)
63	Jožef LIEBENDRAU (Joſeph Liewentrau), nato: zdaj Jožef ŠEN / SCHÖN (nun Joſeph Schön)	GOLOB Mihael (Gollob Michael)
64	Matija SEDLERSŠAK (Mathiaß Sedlerſchäg)	HOLCINGER / HOLZINGER Franc (Koltzinger Franz)
65 in	Anton VOLKMAJER / VOLKMEIER	VOLKMAJER / VOLKMEIER Jožef
66	(Antoni Volhmaÿr) [VOLKMER]	(Volk Mayer Joseph) – samo št. 66 [VOLKMER]
67	Matija RAKOVEC (Mathiaß Räkhouez)	RAKOVEC Marija (Rakovetz Maria)
68	Katarina LAJTGEB / LEITGEB (Cäthärinä Leidtgebin)	FURLAN Jožef (Fourlan Joseph)
69	Jurij PFODERER (Georg Pfoderer)	KORNIGIN Jožef (Kornigin Joseph)
70	Sebastjan WASSERLEITNER (Sewastian Waſſerleÿthner)	---
71	Luka ŠTROS / STROSS (Lucaß Stroßß)	SLAJNŠ Martin (Sleinsch Martin) [SLAJNČ]
72	Sebastjan ROJKO (Sewastian Roikho)	SANČIČ Jožef (Sandschitsch Joseph)
73	Ivan TIL / TÜLL, Jurij GEBERC (Johanneß Tüll, Georg Geberz)	KOTNJAK Jurij (Kottniag Georg)
74	Jakob LANČIČ (Jacob Läntschitsch)	MIKLOŠIČ Jurij (Mikloschitsch Georg)
75	Martin PEVEC (Märttin Peuez)	ŽAJDOLA Martin (Scheidolla Martin) [ŽAJDELA]
76	Filip ROJKO (PHüllüph Roikho)	KOREN Anton (Koren Anton)
77	župnišče (Pfarhoff)	župnišče – lastnik dekanija (Dechantey)
78	Ivan TIL / TÜLL (Jochänneß Tüll), nato KRISTL-ova (Kristlin)	REK / RÖCK Matija (Röck Mathias)
79	Helena CVETKO (Hellenä Zwetkhin)	LORGER Matija (Lorger Matthias)
80	Elizabeta ŠVALEC / ŽVALEC (Elisaweth Schwäletzin)	ŠTUHEC Ivan (Stuhetz Johann)
81	Mihael GOLOB (Michael Gallob), kajzar	FINKUŠAR Anton (Finkuschar Anton) [FINGIŠAR]
82 in	Simon GABERC	MAJERHOFER / MEIERHOFER Ivan
83	(Simon Gäwerz)	(Mayerhofer Johann) – samo št. 83
84	Matija SLANA (Mathiaß Slännä)	KOTNJAK Jurij (Kottniag Georg)
85	Jakob PINTERIČ (Jacob Pintteritsch)	HRASTOVEC Jurij (Hrastovetz georg)
86	Matija VENGLER / WENGLER, zidar (Mathiaß Wengler Mauerer)	MURSA Dominik (Mursa Dominicus)
87	hiša trškega mlina (Markht Mühl Hauß)	Mlin (Mühle) – lastnik magistrat (Magistrat)
88	Jakob ERJAVEC (Jacob Erjauez) – nato Marija UNUŠEK (Maria Unnuschegin) [ONOŠEK], nato: Andrej GREGOREC (Andre Gregorez)	WASSERL Matija (Wasserl Mathias)
89	Helena ŠTROMAJER / STROMEIER (Hellenä Stromärin)	KRALJ Martin (Krall Martin)
90	Jakob KOPRIJAN (Jacob Koprian)	ZORJAN Jožef (Sorian Joseph)
91	Martin MIKŠA (Märtin Migſchä)	JURSIČ Jožef (Jurschitsch Joseph)
92	Terezija MAJCER (Treſſia Mäytzerin)	ŠRAJNER / SCHREINER Jakob (Schreiner Jakob)
93	Marija HERNJA (Mariä Hernin)	ŠUTEK Jožef (Schutegg Joseph)

¹⁵³ Nenavadna hišna številka, ki je v resnici sploh ni moglo biti, ampak so tako samo označevali zemljišče v šiftnih registrih, se pojavlja tudi v poznejših registrih, ne pa več v zemljiški knjigi, ki se začena leta 1787. Kot je razvidno iz pozneje dodane hišne številke v šiftnem registru za leto 1756, je bilo pogorišče tukaj že tedaj (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer,

šk. 1, ovoj 1/2, šiftni register 1756, pag. 21). Do nastanka franciscjskega katastra tu ni zrasla nova hiša. Lokacija je jasno prepoznavna na franciscjski katastrski mapi: vogalna vrtna parcela št. 731 na Starem trgu med hišama št. 58 in 59 (stavbišči št. 92 in 92).

94	Janez JURŠIČ (Johann Juršitsch)	ZOBOVIČ Ivan (Sobovitsch Johann)
95	Martin SMODIŠ (Märthin Schmodišch)	SMODIŠ Jožef (Schmodisch Joseph)
96	Peter STEUDL (Petter Steudtl)	HERBST Franc (Herbst Franz)
97	Simon FELER / FEHLER (Simon Fehler)	---
98	Andrej ANDERL (Andreaß Anderl)	BRUMEN Jožef (Wrumen Joseph)
99	---	SLAJNŠ Martin (Sleinsch Martin) [SLAJNČ]
100	---	šolska stavba (Schulhaus)
101	---	ŽLAJFER / SCHLEIFER Anton (Schleifer Anton)
102	---	---
103	---	DILLMAN Elija (Dillmann Elias)
104	---	ČREŠOVEC Pavel (Zreschovetz Paul)
105	---	VEBER / WEBER Peter (Weber Peter) – samo klet
106	---	---
107	---	---
108	---	KOPRIJAN Ivan (Kopprian Johann) – samo gospodarsko poslopje

Hišnemu priimku je v časovnem razponu 1774–1824 mogoče slediti pri 92 hišah, čeprav je bilo hiš oziroma števil 98. Že v izhodišču sta namreč po dve sosednji hiši pripadali istemu gospodarju in sta se slednjič združili v eno (65 in 66 ter 82 in 83), štiri pa so vseskozi ostajale v javni lasti (rotovž oziroma magistrat, hiša trškega sluga, trški mlin in župnišče). Isti priimek se je v pol stoletja obdržal pri 10 zasebnih hišah, kar predstavlja dobro desetino (10,87 %). Podobni diskontinuiteti smo pričali tudi v preteklosti. Spomnimo, da se je med letoma 1659 in 1711 priimek obdržal le v petih (5,62 %) od izhodiščnih 89 tržanskih hiš (brez kajž), manj zanesljiva primerjava med letoma 1711 in 1756 pa je pokazala v najboljšem primeru dobro sedmino istih priimkov – pri največ 13 tržanskih domovih od izhodiščnih 90 (14,45 %).

Pri dejavnikih za hišnoposestni razvoj Ljutomera ne gre prezreti **požarov**, ki so trg prizadeli zelo pogosto.¹⁵⁴ Koliko so vplivali na (dolgo)trajno opustelost posameznih stavbišč, povezano tudi z odselitvijo pogorelih lastnikov, bo lahko predmet prihodnjih poglobljenih analiz razpoložljivih virov. Na tem mestu bomo opozorili samo na dva pomembna vira za spoznavanje neposredne požarne škode, in sicer na popis pogorelcev v požarih 15. junija 1750 in 4. maja 1777.

Seznam pogorelcev leta 1750, ki ga je za pridobitev spregleda davčnih obveznosti trga do dežele 15. junija naslednje leto sestavil trški sodnik, potrdila pa sta ga župnik in kaplan, vsebuje 30 imen z navedbo, da so popolnoma pogoreli vsi razen dveh, od katerih je prvemu zgorela le majhna klet, drugemu pa skedenj s kletjo. Škoda ni navedena, ampak le posameznikova višina letnega davka in činža.¹⁵⁵ Neprimerno zgovornejši je nedatirani popis pogorelcev in škode, ki ga je sestavila požarna komisija po veliko večjem požaru leta 1777. Na njem je poleg župnišča in ro-

tovža 54 imen, nanizanih po hišnih številkah (enkrat gospodar z dvema sosednjima številka 65 in 66), pri vsakem oškodovancu pa navedba, kateri objekti so mu zgoreli (večini vse, redkim samo ostrešja, komaj kateremu je ostala hiša), ter posebej količine uničenih premičnin, zlasti žita, pa tudi vina, nekaj živine, trgovskega blaga in drugega. Tako denimo izvemo, da je ogenj v celoti pogoltnil rotovško klet, hlev, skedenj in pridelek, da pa je sam rotovž (h. št. 15) ostal cel. Zadnji podatek je še posebej pomenljiv ob dejstvu, da so zgorele prav vse sosednje hiše na Glavnem trgu, kar kaže, da je bil rotovž za razliko od večine hiš zelo verjetno že zidan. Pri župnišču s h. št. 77 je požar zahteval ostrešje hiše s pridelkom ter premičninami na tleh.¹⁵⁶ Zanimivo je, da je F. Kovačič o tej dejansko najbolje dokumentirani ognjeni ujmi zapisal: »eden največjih požarov, o katerem pa nimamo natančnejših poročil«.¹⁵⁷

Upravičeno je mogoče trditi, da so požari spodbujali spremembe v načinu in kvaliteti gradnje ter kot taki močno vplivali na zunanjo podobo trga. Po Kovačiču so tržani zlasti po požaru 12. novembra 1827, ko je pogorela več kot polovica trga, »začeli svoje hiše zidati in s slamo kriti«.¹⁵⁸ V katerih konkretnih primerih Kovačičeva trditev drži, bo lahko pokazala primerjava opisov nepremičnin v zemljiški knjigi iz leta 1804 in njihovih upodobitev na franciscejski katastrski mapi iz leta 1824 na eni strani ter opisov nepremičnin v zemljiški knjigi s konca 30. let na drugi.

O zunanji podobi trga so od zgodnjega 17. stoletja na voljo tudi vizualni viri, od tega kar štirje iz 17. stoletja. Leta 1618 je neznani avtor prikazal Ljutomer na levem robu velike oljne slike mesta Radgona.

¹⁵⁴ O požarih gl. Kovačič, *Ljutomer*, str. 182–183.

¹⁵⁵ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 80, ovoj 80/1, 6. 10. 1751.

¹⁵⁶ Prav tam, šk. 80, 80/2.1, s. d. – Na prvi strani je dopisan datum 4. maj 1777, ki se potrjeno nanaša na datum požara. Požar tega dne je namreč omenjen na naslovni strani prve glavne zemljiške knjige ljutomerskega trškega magistrata (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 3, glavna zemljiška knjiga 1787–1804).

¹⁵⁷ Kovačič, *Ljutomer*, str. 183.

¹⁵⁸ Prav tam.

V Stari Kaiserjevi Suiti 1824–1833 je prikazan le severozahodni del trga (Kaiser, Litografrane podobe, sl. 27).

Upodobitev je nezanesljiva, še bolj pa naslednja, veduta Ljutomera, nastala najverjetneje malo pred letom 1630 in vključena v grafično upodobitev osmanskega in hajduškega pustošenja leta 1605. Na obeh je trg obdan z obzidjem, ki ga v resnici nikoli ni bilo. Ljutomerski trg z gručo nizkih lesenih hiš in župnijsko cerkvijo je nato viden v ozadju na oljni sliki neznanega avtorja iz leta 1641, na kateri sta upodobljeni vasi Križevci in Iljaševci. Sam trg je predmet upodobitve na Vischerjevem bakrorezu iz okoli leta 1681,¹⁵⁹ ki prikazuje Ljutomer približno osem let pred velikim požarom 7. maja 1689, ki naj bi upepelil celoten trg ali večino.¹⁶⁰ Če izvzamemo shematsko upodobitev na drobni shematski perspektivni risbi krajev med Muro in Dravo iz okoli leta 1700¹⁶¹ ter veduto župnijske cerkve z obzidjem in župniščem na podobici rožnovenske bratovščine iz zgodnjega 18. stoletja,¹⁶² je naslednja vedutna upodobitev trga približno stoletje in pol mlajša od Vischerjeve. V istem času, ko franciscejska katastrska mapa ponuja natančen talni prikaz Ljutomera, je nastala njegova realistična podoba, objavljena v *Stari Kaiserjevi Suiti* (1824–1833), ki pa prikazuje le severozahodni del trga.¹⁶³

Prvo talno upodobitev ljutomerske trške naselbine najdemo na jožefinskem vojaškem zemljevidu, izdelanem v letih 1784–1787 v merilu 1 : 28.800,¹⁶⁴ kar je desetkratnik merila 1 : 2880, kot ga ima štiri desetletja mlajša katastrska mapa franciscejskega katastra (1824). Za problematiko hišne posesti je povednejši od same upodobitve tisti del opisa k zemljevidu ali t. i. jožefinskim vojaškim merjenjem, ki govori

o trdnih zgradbah in se v prevodu glasi: »Župnijska cerkev, obdana z enakim [tj. trdnim] zidom, župnišče, šola, rotovž ter tridesetinski in solninski urad, poleg tega je v tem trgu večina hiš na trgu (*auf dem Platz*) kamnitih, kakor tudi mlin poleg trga na reki Ščavnici.«¹⁶⁵ Za primerjavo povejmo, da v okoliških vaseh ni bilo drugih trdnih zgradb razen cerkvenih v Jeruzalemu in pri Sv. Miklavžu, večidel zanemarljivega ljutomerskega gradu v Podgradju in mlina pri Pristavi.¹⁶⁶ Tudi sosednji trg Veržej je kazal precej slabšo podobo od Ljutomera, saj so tam kot trdne zgradbe označili samo zidano cerkev, leseno skladišče za sol in tridesetinski urad.¹⁶⁷ Podatek o večinoma zidanih hišah na ljutomerskem trgu (Glavnem trgu) se ujema s stanjem, ki ga v začetku 19. stoletja prikazuje zemljiška knjiga (1804). Kamen je torej tu kot prevladujoč gradbeni material zamenjal les najverjetneje po požaru leta 1777, medtem ko so gospodarska poslopja skoraj brez izjeme ostala lesena vsaj še do požara leta 1827.

Ko govorimo o hišah, ne moremo mimo vprašanja, koliko ljudi je v njih prebivalo. Podatke o **številu ljutomerskega prebivalstva** imamo od srede 18. stoletja, začenši s popisoma glavarin iz leta 1746, ki sta edina poimenska seznama in nudita podatke za posamezno gospodinjstvo. Po prvem, nedatiranem seznamu, na katerem manjka več kot polovica kajžarjev, je bilo v trgu 85 tržanskih družin s 423 člani, 31 posameznih gostačev in gostaskih družin s skupno 58 člani ter 40 oseb v 8 popisanih kajžarskih gospodinjstvih, kar znaša skupaj 521 oseb.¹⁶⁸ Popolnejši popis z datumom 12. marec 1746 gostače prikazuje kot del tržanskih gospodinjstev, skupaj 504 osebe, od tega

¹⁵⁹ Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*, sl. 58. O upodobitvah trga gl. članek I. Sapača o Gradu (Gornji Ljutomer) v tej publikaciji.

¹⁶⁰ Kovačič, *Ljutomer*, str. 48, 97 in 183.

¹⁶¹ Gl. članek I. Sapača o Gradu (Gornji Ljutomer) v tej publikaciji.

¹⁶² Pavličič, *Ljutomer, podobe mesta*, s. p. [3].

¹⁶³ Kaiser, *Litografrane podobe*, sl. 27.

¹⁶⁴ Rajšp (ur.), *Slovenija na vojaškem zemljevidu. Karte*, sekcija 169.

¹⁶⁵ Rajšp (ur.), *Slovenija na vojaškem zemljevidu. Opisi*, str. 158. – Tridesetinski in solninski urad sta bila v neidentificiranih (zasebnih) hišah.

¹⁶⁶ Prav tam, str. 158–162.

¹⁶⁷ Prav tam, str. 154.

¹⁶⁸ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/1, seznam tržanov, hiš ipd., fol. 22/1–37/1.

53 gostaçev, v kajžarskih gospodinjstvih pa 90, skupno 594 (v seštevku na koncu popisa je sicer številka 600).¹⁶⁹ Ker so, kot smo videli, h kajžarjem všteti tudi tisti na Kamenščaku, je bilo število Ljutomerčanov dejansko nekoliko nižje. Po štiftnem registru za leto 1757 je v trgu živelo samo pet kajžarjev,¹⁷⁰ katerih imena vsa najdemo v popisu glavarine, njihova gospodinjstva pa so skupaj štela 19 oseb (med njimi dve gostački). Tako je Ljutomer leta 1746 izkazoval 523 prebivalcev, kar pri ugotovljenih 98 hišah (brez župnišča in šole) pomeni 5,34 osebe na hišo.

Iz poznejšega časa razpolagamo le s sumarnimi številkami državnih ljudskih štetij, ki prikazujejo naslednje številčno stanje: leta 1770 – 473 oseb, 1782 – 574, 1810 – 544, 1812 – 603 in 1846 – 618.¹⁷¹ Potemtakem je trg največjo in najhitrejšo demografsko rast doživel v dobrem desetletju med letoma 1770 in 1782, ko naj bi se prebivalstvo povečalo za dobro petino – za 101 osebi ali 21,4 %. Zanimivo je, da je število hiš v času omenjenega povečanja stagniralo (leta 1782 je znašalo 98).¹⁷² Močno vprašljiv je tudi skok za 59 oseb ali dobro desetino (10,8 %) v samo dveh letih med 1810 in 1812, še zlasti glede na stagnacijo v obdobju 1812–1846, ko naj bi Ljutomer pridobil le 15 prebivalcev.

Po podatkih Schmutzovega štajerskega historično-topografskega leksikona (1822), ki se nanašajo na popis iz leta 1812, je bilo tedaj v trgu 106 hiš in 117 stanovanjskih strank (gospodinjstev), od 603 prebivalcev pa 290 moških in 313 žensk.¹⁷³ Kot smo videli, je Ljutomer po franciscejskem katastru leta 1824 izkazoval 103 hiše, potemtakem tri manj kakor leta 1812. Od leta 1782, ko jih je bilo 98,¹⁷⁴ se je njihovo število povečalo le neznatno. In če se ozremo še na povprečno število prebivalcev na hišo, je to leta 1782 znašalo 5,88, leta 1812 pa malce manj – 5,69.

Neprimerno večjo rast je trg ob Ščavnici doživel v tristoletnem časovnem razponu od prve polovice 16. stoletja, ko imamo prve numerične podatke o hišah (57 hiš po imenjski cenitvi iz leta 1542), do konca obravnavane dobe. Do nastanka franciscejskega katastra leta 1824 se je število trških domov povečalo za 46, na 103, kot vse kaže, najbolj v dobrem stoletju po letu 1542. Prvi štiftni register namreč leta 1659 izkazuje 89 tržanskih domov brez neznanega števila

kajž. Ni izključeno, da je število vseh domov v prvi polovici 18. stoletja že doseglo sto (štiftni register 1711 in popis glavarine 1746), nato se je ustalilo tik pod trimestno številko in šele v začetku 19. stoletja naraslo na malce več kot sto. Pri ljutomerski hišni posesti smo torej od srede 17. stoletja do franciscejskega katastra (1824) pričra stagnaciji, ki je bila odraz splošnih gospodarskih razmer, deloma pa tudi posledica številnih požarov.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor
Matične knjige: Ljutomer

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
SI AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko
SI AS 1010, Jožefinski kataster za Štajersko

SI PAM – Pokrajinski arhiv Maribor
SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer
SI PAM 1802, Zbirka zemljiških knjig gosposčin ter magistratov in trgov

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz
A. Pettau, Stadt
A. Schaunberg
Laa. A. – Landschaftliches Archiv
Josefinischer Kataster
Maria-Theresianischer Kataster

Župnijski arhiv Ljutomer
album fotografij Božidarja Kryla

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

Blaznik, Pavle: *Slovenska Štajerska in jugoslovanski del Koroške do leta 1500. 1 A–M*. Maribor: Obzorja, 1988 (Historična topografija Slovenije II).

Curk, Jože: *Ljutomer in njegova okolica*. Maribor: Obzorja, 1990 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov 172).

Curk, Jože: *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem. Urbanografski oris do začetka 20. stoletja*. Maribor: Obzorja, 1991.

Curk, Jože: Urbanistično-gradbene zasnove trgov in mest v Podravju in Pomurju. *Svet med Muro in Dravo. Ob stoletnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru 1868–1968* (ur. Viktor Vrtnjak). Maribor: Obzorja, 1968, str. 287–310.

Dopsch, Alfons: *Die Landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter*. Wien, Leipzig: W. Braunmüller, 1910.

¹⁶⁹ Prav tam, fol. 38/1–56/1.

¹⁷⁰ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/3, štiftni register 1757, pag. 34.

¹⁷¹ Straka, *Verwaltungsgrenzen und Bevölkerungsentwicklung*, str. 232. – Za leto 1782 Pirchegger poleg podatka o 574 prebivalcih navaja še dva: število hiš je znašalo 98, število družin pa eno manj (Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 55).

¹⁷² Gl. prejšnjo opombo. Natanko toliko hiš je bilo v trgu tudi po štiftnem registru 1774–1779 (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 2, ovoj 2/2, štiftni register 1774–1779) in po cenitvenih popisih iz let 1800 in 1802 (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/1, Sezname tržanov, hiš ipd., 5. 8. 1800 in 10. 7. 1802).

¹⁷³ Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, str. 471.

¹⁷⁴ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 55.

- Golec, Boris: *Slovenska prisežna besedila trških skupnosti in neagrarnih poklicnih skupin do konca predmarčne dobe*. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU; Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2011. <http://nl.ijs.si/e-zrc/prisege2/index-sl.html>.
- Golec, Boris: Šoštanj v stoletjih trške avtonomije. *Kronika* 69, 2021, št. 3 (Iz zgodovine Šoštanja), str. 425–472.
- Horvat, Mojca: Arhivski fond Magistrat Ljutomer (1535–1914). *Kronika* 70, 2022, št. 3 (Iz zgodovine Ljutomera), str. 739–756.
- Hozjan, Andrej: Posestne razmere na Ljutomerskem do razpusta zemljiških gospodstev (1848). *Kronika* 70, 2022, št. 3 (Iz zgodovine Ljutomera), str. 511–548.
- Ilešič, F.[an]: Maribor in Ljutomer. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 17, 1922, sn. 2, str. 76–89.
- Kaiser, Joseph Franz: *Litografirane podobe slovenještarskih mest, trgov in dvorcev*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 1999. Zbrala: Ivan Stopar, Primož Premzl (vzporedni naslov: *Stara Kaiserjeva suita 1824–1833 s faksimilom četrte izdaje zemljevidov Celjskega in Mariborskega okrožja*).
- Kovačič, Fr.[an]: Doneski k starejši zgodovini Murškega polja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 15, 1919, snopič 1–4, str. 23–85.
- Kovačič, Fran: *Ljutomer. Zgodovina trga in sreza*. Maribor: Zgodovinsko društvo, 1926.
- Pavličič, Srečko: *Ljutomer, podobe mesta*. Ljutomer: Splošna knjižnica, 2018.
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Güten, Städte und Märkte*. München: Verlag R. Oldenbourg, 1962.
- Radovanovič, Sašo: Trg Ljutomer v luči franciscejskega katastra. *Kronika* 39, 1991, št. 1–2, str. 18–24.
- Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*. 6. zvezek. Ljubljana: ZRC SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 2000.
- Ribnikar, Peter: Zemljiški kataster kot vir za zgodovino. *Zgodovinski časopis* 36, 1982, št. 4, str. 321–337.
- Sapač, Igor: Grad Branek. Arhitekturnozgodovinski oris. *Kronika* 70, 2022, št. 3 (Iz zgodovine Ljutomera), str. 659–738.
- Sapač, Igor: Grad (Gornji) Ljutomer. Arhitekturnozgodovinski oris. *Kronika* 70, 2022, št. 3 (Iz zgodovine Ljutomera), str. 611–658.
- Schmutz, Carl: *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark. Zweyter Theil. H–M*. Gratz: And. Kienreich, 1822.
- Straka, Manfred: *Verwaltungsgrenzen und Bevölkerungsentwicklung in der Steiermark 1770–1850*. Graz: Historische Landeskommision für Steiermark, 1978 (Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, XXXI. Band).
- Studen, Andrej: Oštevilčenje hiš ob vojaški konskripciji 1770/71 kot tehnologija dodeljevanja naslovov in sredstvo socialnega discipliniranja. Marija Terezija. *Med razsvetlenskimi reformami in zgodovinskim spominom* (ur. Miha Preinfalk in Boris Golec). Ljubljana: ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Založba ZRC, 2018, str. 435–449.
- Šerbelj, Ferdinand: Jožef Digl, umrl v Radgoni leta 1765. *Umetnine iz Prekmurja. Od romanike do modernizma* (ur. Janez Balažic). Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2009, str. 118–123.
- Šorn, Jože: Kmečka in obrtniška proizvodnja ter obrtništvo v drugi polovici 18. stoletja. *Zgodovinski časopis* 32, 1978, št. 1–2, str. 61–99.
- Vischer, Georg Matthaeus: *Topographia Ducatus Stiriae. Gradec 1681*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1971.
- Žontar, Jože: *Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998.
- Žontar, Jože: Uprava Štajerske, Koroške, Kranjske in Primorja 1747/48 do 1848. *Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstenland und Steiermark bis zum Jahre 1918. Ein historisch-biographischer Führer. Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918. Zgodovinsko biografski vodnik. Manuali e carte sulle strutture amministrative nelle province di Carinzia, Carniola, Litorale e Stiria fino al 1918. Guida storico-bibliografica* (ur. Jože Žontar) Graz, Klagenfurt, Ljubljana, Gorizia, Trieste: Steiermärkisches Landesarchiv, Kärntner Landesarchiv, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Arhiv SR Slovenije, Archivio di Stato di Gorizia, Archivio di Stato di Trieste, 1988 (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives, Band 15), str. 76–92.

S U M M A R Y

House property in the market town of Ljutomer from its beginnings to the creation of the Franciscan Cadastre

The contribution discusses house property in the Slovenian Styrian market town of Ljutomer from its beginnings in the thirteenth century to the creation of the Franciscan Cadastre in 1824—the first to feature a detailed layout of the settlement. Houses are discussed in the light of available sources, such as tax registers and censuses, the land register, and

the cadastre. A more integral and detailed selection is provided of sources that are the most relevant or the most informative for understanding the problem under discussion. Another aim of the contribution is to present the possibilities and work methods for conducting further research after it turned out that, given the relatively well-preserved status and diversity of sources, a historical outline of all houses in Ljutomer can be produced for the period spanning centuries to present day.

Ljutomer holds the distinction of being one of few urban settlements in Slovenia for which there are some data available on the number of homes or property units from as early as the Middle Ages. According to the provincial princely land register from 1265–67, the market town, first documented at that time, counted 152 homesteads (Ger.: *Hofstat*) as a common form of property units in urban settlements (each comprising a house, together with the adjacent outbuildings and a small plot of land). Although clearly unrealistic, the excessively high number has never been addressed by historians. In fact, it is an error: as the calculation of levies reveals, the actual number of property units was lower precisely by a hundred, thus amounting to fifty-two.

The earliest census of house owners in the market town and the data on the number of houses are included in the valuation of the Ljutomer seignior from 1542. The valuation distinguishes between market-town dwellers (sixty-one) and landless peasants (Ger.: *Inwohner*) who lived exclusively off day's labour pay (fourteen). The market town recorded fifty-seven houses and twenty-five house owners engaging in handicrafts. The next survey of Ljutomer's house owners was conducted in 1573 as part of the extraordinary hearth tax assessment. The list of hearth-tax payers for Ljutomer is unfortunately incomplete because the seignior and the market town had by then been divided among several feudal lords.

The longest, eighty-six-year gap in recording the name lists of Ljutomer's house owners occurred in the Early Modern Period, lasting between 1573 and 1659, when the first preserved market-town tax register was undertaken. Nonetheless, based on the amount of the extraordinary hearth tax, it is possible to determine that in 1640 Ljutomer had ninety-two hearths (chimneys). From the mid-sixteenth century onwards, the number of houses had, indeed, increased significantly, with the tax register of 1659 stating eighty-nine market-town dwellers (with a house), who should also be added an unknown number of smallholders, so-called cottagers (Ger.: *Keuschler*). According to tax registers, Ljutomer's house property structure remained more or less unchanged until the 1830s. Although the tax registers make hardly any explicit mention of houses, it is fairly clear from the context when a certain house property was subject to taxation and when it was not.

The first source to deal explicitly with houses as such is the house census from 1754, compiled within the framework of the Theresian house census for the whole of Styria. 105 houses and 104 house owners, respectively, were registered at that time; however, a detailed analysis has shown that fifteen cottages (Ger.: *Keusche*), in fact, stood in the neighbouring settlement of Kamenščak. The house census from the above-mentioned year enables the earliest relevant comparison of house property in Ljutomer and other towns and market towns in Styria. Moreover, it is the first and the only source that provides a complete occupational structure of house masters in Ljutomer. A little less than one-third held no occupation, slightly less than three-fifths engaged in handicrafts, and one-tenth were various kinds of servants. What lends special value to having two versions of house censuses is that for each house owner they also list the property owned, which makes them the only such presentations prior to the creation of the first land register (1787).

Of particular use for studying house property is the next land register, kept from 1804 onwards, which not only lists individual residential and agricultural buildings, but it also indicates what kinds of materials were used for their construction (stone or wood). In addition, for slightly less than one-half of buildings it provides an evaluation of their construction status (good, average, and poor), and for every house it further states whether it was subject to the right to hold a handicraft activity.

The survey of house property in Ljutomer is made complete by the Franciscan Cadastre from 1824—a source that constitutes the basic spatial reference for studying the problem concerned over the previous centuries as far back as the emergence of the market-town settlement. Unlike its predecessors—the Theresian and the Josephinian cadastres—it also provides a graphic delineation of land plots on the cadastral map. The market town's building stock, as illustrated by the Franciscan cadastral map, mostly consisted of wooden houses. This holds especially for agricultural buildings, which were only exceptionally stone-built. At that time, the number of houses finally slightly exceeded a hundred (103); however, Ljutomer probably already reached a three-digit number in the first half of the eighteenth century, after which the number settled at just below a hundred.

The stagnation in house property, which occurred between the mid-seventeenth century and the creation of the Franciscan Cadastre, was a reflection of the overall economic conditions and partially also a consequence of numerous fires. The damage caused by the fires in 1750 and 1777 is well documented. It seems safe to maintain that the fires facilitated changes in the method and quality of construction and therefore significantly affected the market town's external appearance.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 728.81(497.412Ljutomer)"12/17"
DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.3.05>

Prejeto: 10. 10. 2022

Igor Sapač

izr. prof. dr., muzejski svetovalec, Univerza v Mariboru, Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo,
Oddelek za arhitekturo, Krekova ulica 2, SI-2000 Maribor
E-pošta: igor.sapac@um.si

Grad (Gornji) Ljutomer

Arhitekturnozgodovinski oris

IZVLEČEK

Prispevek obravnava arhitekturni razvoj nekdanjega gradu (Gornji) Ljutomer (Ober Luttenberg) oziroma Dolnji grad, ki je v 19. stoletju izginil in zato doslej še ni bil deležen niti osnovne stavbnozgodovinske analize. Čeprav gradu že dolgo ni več in na njegovi lokaciji, na vzpetini nad vasjo Podgradje, jugovzhodno od Ljutomera, stoji novejša bivalno poslopje iz 19. in 20. stoletja, ima velik pomen za razumevanje gradbene zgodovine širšega ljutomerskega območja med 13. in 19. stoletjem. Na podlagi analiz ohranjenih starih upodobitev, konfiguracije terena, posestnozgodovinskih podatkov in z upoštevanjem ustreznih analogij je mogoče dovolj zanesljivo opredeliti glavne razvojne faze nekdanje grajske stavbe. Vse kaže, da je grad nastal v prvi polovici 13. stoletja, v sklopu številnih gradenj novih obmejnih gradov salzburske nadškofije, pozneje pa je do 18. stoletja doživel pester in značilni stavbni razvoj.

KLJUČNE BESEDE

grad, srednjeveški gradovi, vile, arhitektura, arhitekturna zgodovina, kastelologija, konservatorstvo, spomeniško varstvo, stavbni razvoj, romanika, gotika, klasicizem, Ljutomer, Gornji Ljutomer, Dolnji grad, salzburska nadškofija, Schweinpeck, Alapič, Drašković, Codroipo, Varda

ABSTRACT

(UPPER) LJUTOMER CASTLE. A DESCRIPTION OF ARCHITECTURAL HISTORY

The contribution discusses the architectural development of the former (Upper) Ljutomer (Ober Luttenberg) Castle or Lower Castle, which, having disappeared in the nineteenth century, has so far not even been subject to a basic analysis of its architectural history. Although the castle has been long gone and its location, a hill above the village of Podgradje southeast of Ljutomer, is now occupied by a more recent residential building from the nineteenth and twentieth centuries, it still bears great significance for understanding the history of construction in the wider Ljutomer area between the thirteenth and nineteenth centuries. Based on the analyses of preserved old depictions, terrain configuration, and data about the history of the estate as well as by taking into consideration appropriate analogies, it is possible to determine the main development phases of the former castle building with sufficient reliability. Everything suggests that the castle was built in the first half of the thirteenth century as one of many border castles erected by the Archdiocese of Salzburg and that it underwent a dynamic and characteristic architectural development until the eighteenth century.

KEY WORDS

castle, medieval castles, villas, architecture, architectural history, castellology, conservation, protection of monuments, architectural development, Romanesque architecture, Gothic architecture, Neoclassicist architecture, Ljutomer, Upper Ljutomer Castle, Lower Castle, Archdiocese of Salzburg, Schweinpeck, Alapič, Drašković, Codroipo, Varda

*Pogled na dominantno lokacijo nekdanjega gradu (Gornji) Ljutomer v širšem prostoru z južne strani
(foto: Igor Sapač, 2022).*

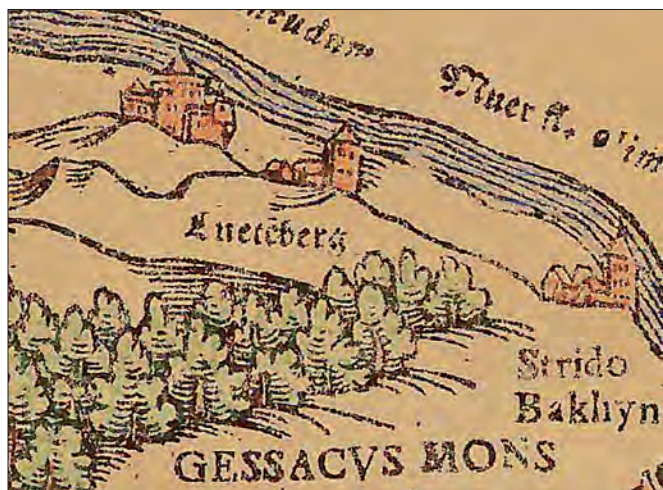

*Pogled na lokacijo nekdanjega gradu (Gornji) Ljutomer iz zraka z zahodne strani
(foto: Stane Klemenc, 1992, INDOK).*

O izginulem srednjeveškem gradu Ljutomer oziroma v nemškem jeziku Luttenberg, ki je stal na izpostavljenem kopastem griču jugovzhodno od Ljutomera, nad vasjo z značilnim imenom Podgradje, in ki se ga je pozneje oprijelo poimenovanje Gornji Ljutomer oziroma nemško Ober Luttenberg, domačini pa so mu nadeli tudi oznako Dolnji grad,¹

¹ Vulgarizem Dolnji grad se je kot neuradna slovenska oznaka za ljutomerski grad uveljavil po nastanku gradu Branek, ki so

ga zahodno – višje – od Ljutomera zgradili v 16. stoletju, na lokaciji srednjeveškega dvora, in ki so mu domačini nadeli neuradno oznako Gornji grad (Hofrichter, *Luttenberg*, str. 64; Slekovec, *Grad in graščina*, str. 159; Kovačič, *Ljutomer*, str. 184; Pettau, *Imena važnejših*, str. 108; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 128; Stopar, *Grajski objekti z območja*, str. 31; Curk, *Ljutomer*, str. 23; Janežič, *Dolnji grad*, str. 5; Rajšp (ur.), *Slovenija*, str. 160; Pintarič, *Odnosi*, str. 44; Podgorelec, *Vardov dvorec*, str. 23–29; Pavličič, *Dve graščini*, str. 3; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 11; prim. Caesar, *Beschreibung*, str. 441; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 145). Spreminjanje prvotnega poimenovanja skozi čas je, denimo, primerljivo z

Trška naselbina Ljutomer (Lutetberg) z gradom na vzpetini na desni strani in sosednji grad Štrigova (Strido) skrajno desno na zemljevidu madžarskega kraljestva, ki ga je leta 1556 izdelal Wolfgang Lazius (spletni vir).

sodobnemu človeku pripovedujejo zlasti oblika nekdanje grajske vzpetine z dominantno novejšo bivalno stavbo iz 19. in 20. stoletja, stare upodobitve, pisni zgodovinski viri in stare pripovedke.² Pod zemeljskim površjem se skrivajo ostanki temeljev starodavnih zidov, ki čakajo na ustrezne arheološke in kastelološke raziskave. Čeprav grajska stavba v prostoru ni več zaznavna in je spomin nanjo že zelo obledel, jo je smiselno na podlagi razpoložljivih virov dovolj temeljito analizirati in predstaviti v samostojnem arhitekturnozgodovinskem prispevku, saj sta se prav z njo v 13. stoletju začeli intenzivna poselitev in urbanizacija ljutomerskega območja oziroma ravnice ob Ščavnici in Muri, ki se nadaljujeta še dandanes.³

gradovi Radgona, Cmurek in Maribor; ko so se pod gradovi iz 12. stoletja razvile istoimenske urbane naselbine, so zaradi potrebe po razlikovanju imen gradov in mlajših naselbin, gradove na vzpetinah začeli označevati z dodanim pridevnikom gornji – Gornja Radgona, Gornji Cmurek, Gornji Maribor. Slovensko lokalno prebivalstvo je pozneje zadnja dva gradova začelo označevati z novima neuradnima imenoma – Cmurek oziroma Gornji Cmurek so prebivalci vasi Trate zaradi učinkovitejšega poimenskega razlikovanja od višje ležečega mlajšega dvorca Novi Kineč, ki so mu začeli praviti Gornji grad, poimenovali Spodnji grad, grad Maribor pa so zaradi učinkovitejšega poimenskega razlikovanja od istoimenskega gradu v srednjeveškem mestu začeli imenovati Grad na Piramidi. V strokovni in znanstveni kastelološki literaturi se ti vulgarizmi niso uveljavili in zato tudi za oznako gradu, ki ga obravnava pričujoči sestavek, uporabljam njegovo zgodovinsko utemeljeno avtentično ime. Prim. Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 257–260; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 71–73; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 193; Kos, *Vitez*, str. 318–319.

² Na razvaline ljutomerskega gradu so se v 19. stoletju navezovala razne pripovedi o strahovih in tudi o tamkajšnjem nebrzdanem pijančevanju za božično noč, med katerim je udeležence pod seboj pokopalo rušeče se grajsko zidovje (Hofrichter, *Luttenberg*, str. 64; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 146). Prim. Golob, *Gostija v Ljutomerskim gradu*, str. 1; Sann, *Sagen*, str. 156; Kovačič, *Ljutomer*, str. 69.

³ Prim. Slekovec, *Grad in graščina*, str. 184.

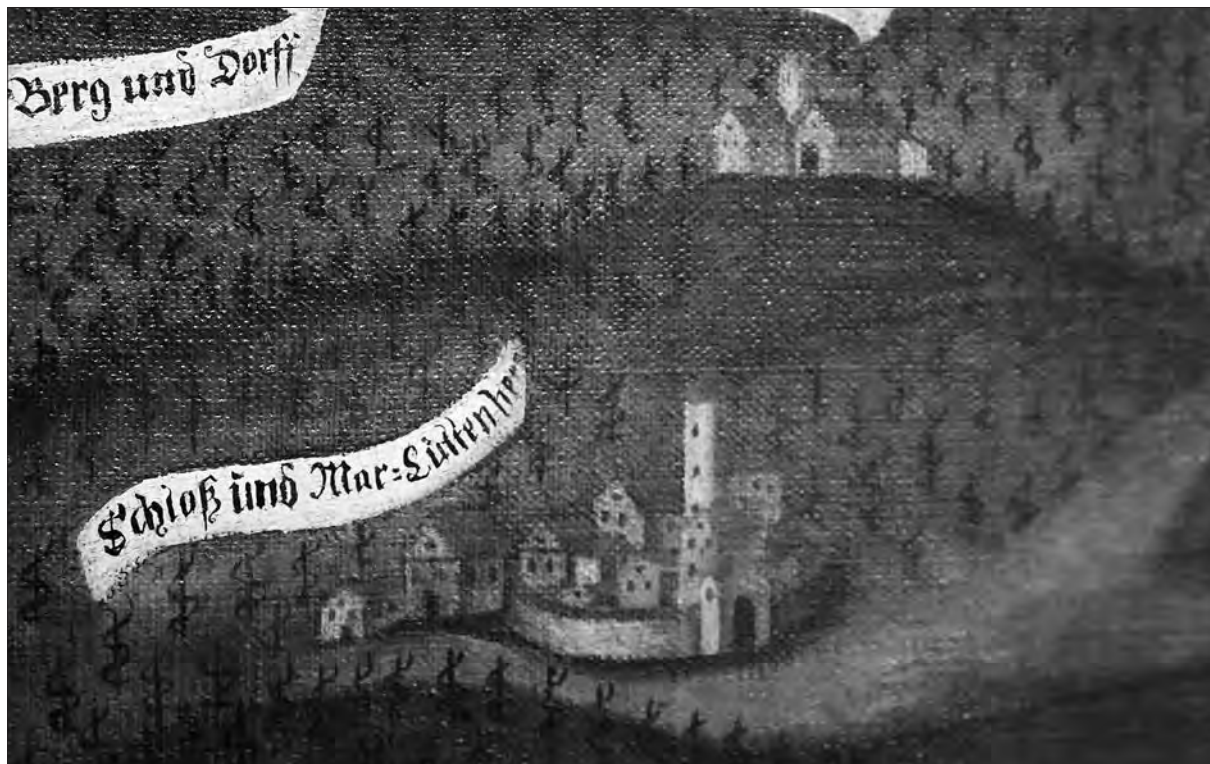

Radgona in Ljutomer na grafiki Wilhelma Petra Zimmermanna iz časa pred letom 1630.

Izrez (po sodobni kopiji v: Museum im alten Zeughaus, Bad Radkersburg, foto: Igor Sapač, 2022).

Nekdanja zasnova grajske stavbe je dovolj nazorno dokumentirana na starih upodobitvah iz 17. stoletja. Za čas pred tem je smiselno upoštevati ustrezne oznake na zemljevidih iz 16. stoletja.⁴ Zanimiva je

⁴ Zlasti: *Tabula Hungarie*, avtorjev Lazarusa Secretariusa in Georga Tannstetterja, iz leta 1528, *Regni Hungariae descriptio*

Trška naselbina Ljutomer in grad Branek zgoraj desno v ozadju na oljni sliki neznanega avtorja z upodobitvijo mesta Radgona iz leta 1618. Izrez (Museum im alten Zeughaus, Bad Radkersburg, foto: Igor Sapač, 2022).

zlasti oznaka ljutomerskega gradu na zemljevidu madžarskega kraljestva, ki ga je leta 1556 izdelal Dunajčan Wolfgang Lazius (1514–1565); nad stavbnim sestavom dveh nižjih traktov je upodobljen mogočen visok glavni grajski stolp – bergfrid –, ki na mlajših upodobitvah ni viden.

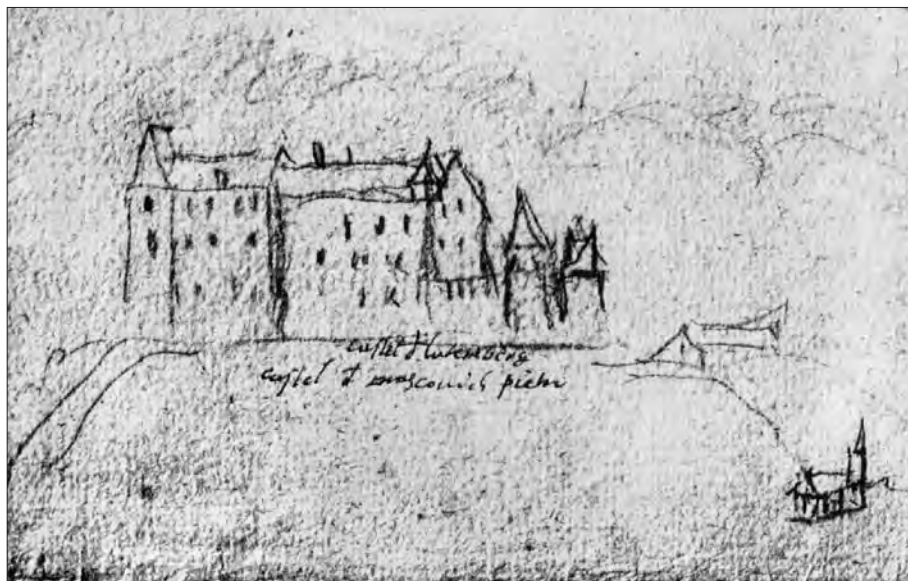
Približno pol stoletja pozneje, med letoma 1601 in 1605, je nastala večja shematska upodobitev grajske stavbe, ki jo je za predvideni, a nikoli dokončani zemljevid notranjeavstrijskih dežel izdelal Johannes Clobucciarich oziroma Janez Klobučarič (1545–1605).⁵ Ljutomerski grad je s svinčnikom narisana s severovzhodne strani in pod njim je ob vznožju grajske vzpetine na desni strani upodobljena manjša cerkev z zvonikom – sedanja podružnična cerkev

sv. Ane v Podgradju, ki je s prezbitერიem orientirana proti severovzhodu in v arhivskih dokumentih prvič omenjena leta 1545 – kot Marijina podružnična cerkev pod gradom Ljutomer – *Ain Filial Kbirhl zu vnser Fraun vndtern Schloß Luettenberg gelegen*.⁶ Grad je upodobljen kot mogočna stavbna celota z dvema podolžnima dvonadstropnima traktoma, ki sta postavljena zaporedno, eden za drugim. Strešno sleme levega (jugovzhodnega) trakta je malce višje od strešnega slemena z njim povezanega desnega (severozahodnega) trakta. Na levi oziroma jugovzhodni strani grajski kompleks zaključuje oglati stolp z zelo strmo štirikapno gotsko slemenasto streho, ki z višino zidovja ne presega višine zidovja jugovzhodnega trakta. Na desni oziroma severozahodni strani se na dvonadstropno gmoto grajskega jedra navezuje nižje

vera, avtorja Wolfganga Laziusa, iz leta 1556 in *Nova totius Ungariae descriptio*, avtorja Matthiasa Zündta iz leta 1567.

⁵ Upodobitev s podpisom *castel Lutemberg*, ki je nastala v sklopu s svinčnikom izdelanih topografskih terenskih skic krajev med Apačami in Mursko Soboto ter med Slovenskimi gorami in Gradom na Goričkem, v okviru fonda *Clobucciarich – Skizzen* hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu. Signatura: Clobucciarich-024b-1. <https://egov.stmk.gv.at/archivinformationssystem/suche/volltext-detailansicht.jsf> Prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 184. Objavav: Popelka, *Die Landesaufnahme*, Tafel XVI; prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 73; Pavličič, *Ljutomer skozi čas*, str. 21–22; Janežič, *Dolnji grad*, str. 5; Zanjekovič, *Umetnostnozgodovinska*, str. 154; Pintarič, *Odnosi*, str. 44; Pavličič, *Ljutomer, podoba mesta*, str. 2; Podgorlec, *Vardov dvorec*, str. 24; prim. Stopar, *Podoba Slovenije*, str. 8–19.

⁶ Kovačič, *Ljutomer*, str. 77–78. Narisani zvonik – morda leseni strešni stolpič – so pozneje odstranili. To se je najbrž zgodilo med celovito baročno prenovo cerkve leta 1736, ko so odstranili ostrežje in leta 1617 omenjeni leseni strop ter v ladji zgradili nove oboke. Prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 78; *Krajevni leksikon Dravske*, str. 384; INDOK, Zadnikar, Podgradje; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 13; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 145; Curk, *Ljutomer*, str. 62; Pintarič, *Odnosi*, str. 37. Leta 1932 so cerkvi na zahodni fasadni steni dodali nov zvonik, ki oblikovno spominja na zvonik s Clobucciaricheve risbe. Prim. UKPP, *Unterschloss – Podgradje in Dolnji Grad*. Umetnostnozgodovinski-konservatorski topografski opis iz leta 1962 iz zapuščine Jožeta Curka; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 13–14; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 145; Curk, *Ljutomer*, str. 23; Zanjekovič, *Umetnostnozgodovinska*, str. 154.

Pogled na grad (Gornji) Ljutomer s severovzhodne strani na risbi Johannesa Clobucciaricha oziroma Janeza Klobučariča iz okoli leta 1603 (Popelka, Die Landesaufnahme, Tafel XVI).

Pogled na grad (Gornji) Ljutomer s severovzhodne strani v ozadju na oljni sliki neznanega avtorja z upodobitvama vasi Križevci in Iljaševci iz leta 1641. Izrez (Státní hrad a zámek Horšovský Týn, foto: Igor Sapač, 2017).

obrambno obzidje, ki oblikuje manjše sprednje dvorišče oziroma medzidje in ki sega do vrha pritličja. Obzidje je na vrhu opremljeno z zobčastimi izzidki – cinami – in na dveh vogalih okrepljeno s stolpičema, najverjetneje valjastima, ki sta zastrešena s strmima strehama. Grajske stavbne gmote so na risbi odlično

podane, vse nادرbnosti pa so nakazane zgolj skicizno. Po obliki in številu oken je mogoče sklepati, da sta imela upodobljena trakta v nadstropjih bivalni značaj. Na strehah traktov sta vidni strešni okni oziroma frčadi, od katerih je ena vogalna in stolpičasto zasnovana. Desno od grajske stavbe je nad cerkvijo

Oljna slika neznanega avtorja z upodobitvama vasi Križevci in Iljaševci iz leta 1641. V ozadju je upodobljeno gričevje Slovenskih goric z gradovoma (Gornji) Ljutomer in Branek ter trško naselbino Ljutomer (Státní hrad a zámek Horšovský Týn, foto: Igor Sapač, 2017).

v ozadju upodobljeno nizko podolžno poslopje, ki je imelo gotovo gospodarski značaj.⁷

Leta 1618 je neznani avtor ustvaril dokaj veliko oljno sliko z naslovom *Abriß der Stadt Radkersburg befreit Wein Gey, ...*, ki kaže veduto mesta Radgona in v njenem ozadju miniaturno upodobljene večje naselbine, cerkve in gradove v radgonski okolici med Muro in Dravo. Na levem robu slike je upodobljen trg Ljutomer, ki je označen z napisnim trakom in napisom *Schloß und Mar[kt]-Luttenberg* – Grad in trg Ljutomer. A ljutomerski grad na tej veduti v resnici ni naslikan in slikar je na vzpetini desno nad z obzidjem obdana trško naselbino v gričevnati vinogradniški pokrajini upodobil samo grad Branek z značilnim visokim glavnim stolpom. Glede na druge dokaj zanesljive upodobitve gradov na tej sliki se zdi malo verjetno, da bi bil ljutomerski grad upodobljen povsem stilizirano oziroma simbolično kot večja čokata stavba z dvokapno streho in manjšim stranskim poslopjem levo ob ljutomerskem trškem obzidju. Zdi se, da se je slikarju pri upodabljanju pripetila zmota in je namesto vedute Ljutomera z gradom podvojil veduto Ormoža.⁸

Povsem nezanesljiva je tudi veduta Ljutomera, ki je najverjetneje nastala malo pred letom 1630 in jo je augsburški slikar Wilhelm Peter Zimmermann (pred 1589 – okoli 1630) skupaj z veduto mesta Radgona vključil v grafično upodobitev osmanskega in hajduškega pustošenja leta 1605. Za razliko od Radgone – *Ragelsburg* –, ki je upodobljena dokaj realistično in zanesljivo, je Ljutomer – *Luttenberg* – upodobljen pov-

sem fantazijsko in zavajajoče, kot z obzidjem obdana naselbina na vzpetini, kar v resnici nikoli ni bil. Upodobitev ljutomerskega gradu ob naselbini manjka.⁹

Predstavo o podobi ljutomerskega gradu, ki jo nazorno posreduje Clobucciaricheva risba z zgodnjega 17. stoletja, odlično dopolnjuje doslej še neupoštevana upodobitev grajske stavbe v ozadju velike oljne slike z upodobitvama vasi Križevci in Iljaševci. Ta slika, ki je opremljena z letnico 1641 in označena z naslikanim grbom plemiške rodovine Trauttmansdorff ter napisom *Igelßdorff* (Iljaševci), je najverjetneje do 19. stoletja visela v gradu Negova, sedaj pa je – skupaj z drugimi predmeti iz nekdane posesti plemiške rodovine Trauttmansdorff – razstavljena v muzeju na gradu Horšovský Týn na Češkem. Ker je ljutomerski grad naslikan v ozadju in ker si je slikar v zgodnjebaročni maniri na račun realističnega upodabljanja prizadeval povečati slikovitost celotne kompozicije, so nekateri deli dramatično predimenzionirani, kljub temu pa je upodobitev dovolj verodostojna in potrjuječnost Clobucciaricheve risbe. Grad je na levem zgornjem delu slike postavljen v gričevje z vinogradi, pod njim pa sta trg Ljutomer z gručo nizkih lesenih hiš in župnijsko cerkvijo. Cerkev je še brez velike zgodnjebaročne ladje, pozidane med letoma 1688 in 1690, in zaradi slikarske kompozicije pomaknjena na levo stran trga, kjer ni bila napoti upodobitvi gradu Branek desno zgoraj nad trgom in nad župnijsko cerkvijo v Križevcih v spodnjem delu slike. V primerjavi s Clobucciarichevo risbo je levi trakt ljutomerskega gradu na sliki malce višji od desnega in glavni stolp na levi strani za celo nadstropje presega višino trakta. Obzidje z valjastima stolpičema je daljše, stolpiča pa

⁷ Prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 72–73.

⁸ Sliko hrani radgonski mestni muzej – Museum im Alten Zeughaus. Bad Radkersburg. Objava v: Drescher in Stocker in Vreča, *Museum im alten Zeughaus Bad Radkersburg*, str. 35.

⁹ Reprodukcijsko grafiko hrani radgonski mestni muzej – Museum im Alten Zeughaus. Bad Radkersburg.

Območje ob sotočju Ščavnice in Mure ter deželni in državni meji z gradom (Gornji) Ljutomer, dvorcem Železne dveri, cerkviyo na Jeruzalemu, trško naselbino Ljutomer in gradom Branek na zemljevidu *Styriae Ducatus Fertilissimi Nova Geographica Descriptio*, ki ga je leta 1678 ustvaril Georg Matthäus Vischer. Izrez (Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana).

imata dokaj položni stožčasti strehi. Na levi strani se k glavnemu stolpu prislanja neka gradnja, ki ni posebno široka in dosega višino desnega trakta. Posamezni stavbni členi niso upodobljeni; vidni so samo trije dimniki na strehah obeh traktov.

Okoli leta 1681 je ljutomerski grad oziroma *Ober Lutenberg* v sklopu svoje štajerske *Topografije* upodobil Georg Matthäus Vischer (1628–1696).¹⁰ Namenil mu je kar dve upodobitvi; prva je samostojna in kaže grajsko stavbo na kopasti vzpetini v gričevnati vinogradniški pokrajini s številnimi vinogradniškimi zidanicami po vrhovih ljutomerskih in štrigovskih gričev v ozadju,¹¹ druga pa kaže grad iz iste strani, a iz večje oddaljenosti, v ozadju pogleda na ljutomersko trško naselbino s poudarjeno župnijsko cerkviyo in reko Ščavnico v ospredju.¹² Na podlagi druge upodobitve je mogoče natančno določiti tudi smer pogleda na grad na prvi Vischerjevi upodobitvi; grad je na obeh upodobitvah prikazan s severne strani in torej dobro primerljiv z omenjenima zanesljivima starejšima upodobitvama iz prve polovice 17. stoletja, ki grad prikazujeta s severovzhodne strani. Vse

kaže, da se je med letoma 1641 in 1681 obseg gradu zmanjšal; na Vischerjevih upodobitvah je vidno samo še grajsko jedro, ki ga na talni ploskvi v obliki kljuke oziroma črke L sestavljata dva enako visoka dvonadstropna trakta – malce širši in daljši severozahodni trakt s sedmosno severozahodno fasado ter ožji in krajši severovzhodni trakt s štiriosno severovzhodno fasado in enako visokim plitkim enosnim fasadnim izzidkom. Fasada daljšega trakta je v pritličnem delu podprta z dvema kontraforoma, kar kaže, da se je teren ob grajskem zidovju posedal in je bilo treba zidovje dodatno utrjevati. Upodobljena trakta sta pokrita s strmo slemenasto streho, ki ima nekaj frčad in dimnikov. Višji levi trakt z glavnim stolpom in nižje obzidje medzidja z valjastima stolpičema – kar je vidno na obeh zanesljivih starejših upodobitvah iz prve polovice 17. stoletja – na Vischerjevih upodobitvah manjkajo in vse kaže, da so te dele po letu 1641 podrli. Na obeh Vischerjevih upodobitvah sicer tudi ni videti cerkve ob vznožju grajske vzpetine, ki je takrat tam gotovo stala; najbrž je izpadla, ker jo je zakrivalo okoliško gričevje ali drevje. Upodobljena situacija na obeh Vischerjevih upodobitvah iz okoli leta 1681 z dvotraktno dvonadstropno nerazgibano grajsko stavbno maso je v osnovi enaka upodobljeni situaciji ljutomerskega gradu na Vischerjevem zemljevidu Štajerske iz leta 1678, le da je tam grad zaradi drobnega merila prikazan zelo poenostavljeno in reducirano na najpomembnejše oblikovne značilnosti.¹³ Kljub skicoznosti je tudi ta upodobitev pomembna, saj kaže, da je grad že pred letom 1678 zgubil nekatere obsežne grajene dele, ki jih kažeta zanesljivi starejši upodobitvi iz prve polovice 17. stoletja.

¹⁰ Prim. Slekovec, *Grad in graščina*, str. 159; Kovačič, *Ljutomer*, str. 184; Zadnikar, *Umetnostni spomeniki*, str. 56; Curk, *Ljutomer*, str. 6, 7; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 72; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 193; Pavličič, *Ljutomer skozi čas*, str. 22; Janežič, *Dolnji grad*, str. 5; Novak, *Ljutomer*, str. 38; Pavličič, *Ljutomer, podobe mesta*, str. 2; Pavličič, *Dve graščini*, str. 4.

¹¹ Faksimilirana sodobna objava v: Vischer, *Topographia*, 1975, sl. 244; Vischer, *Topographia*, 2006, sl. 54; Novak, *Ljutomer*, str. 38. Po tej Vischerjevi upodobitvi je okoli leta 1895 nastal akvarelirani preris, ki je vključen v Slekovecovo rokopisno kroniko Ljutomer iz leta 1896 (ŽA Ljutomer – Slekovec, *Trg in župnija Ljutomer*). Objava v: Pavličič, *Nekaj o plemstvu*.

¹² Faksimilirana sodobna objava v: Vischer, *Topographia*, 1975, sl. 243; Vischer, *Topographia*, 2006, sl. 53; prim. Curk, *Ljutomer*, str. 6; Novak, *Ljutomer*, str. 30.

¹³ Stopar, *Grajski objekti z območja*, str. 31.

Grad Gornji Ljutomer s severne strani na bakrorezni upodobitvi iz Vischerjeve Topografije vojvodine Štajerske iz okoli leta 1681 (spletni vir).

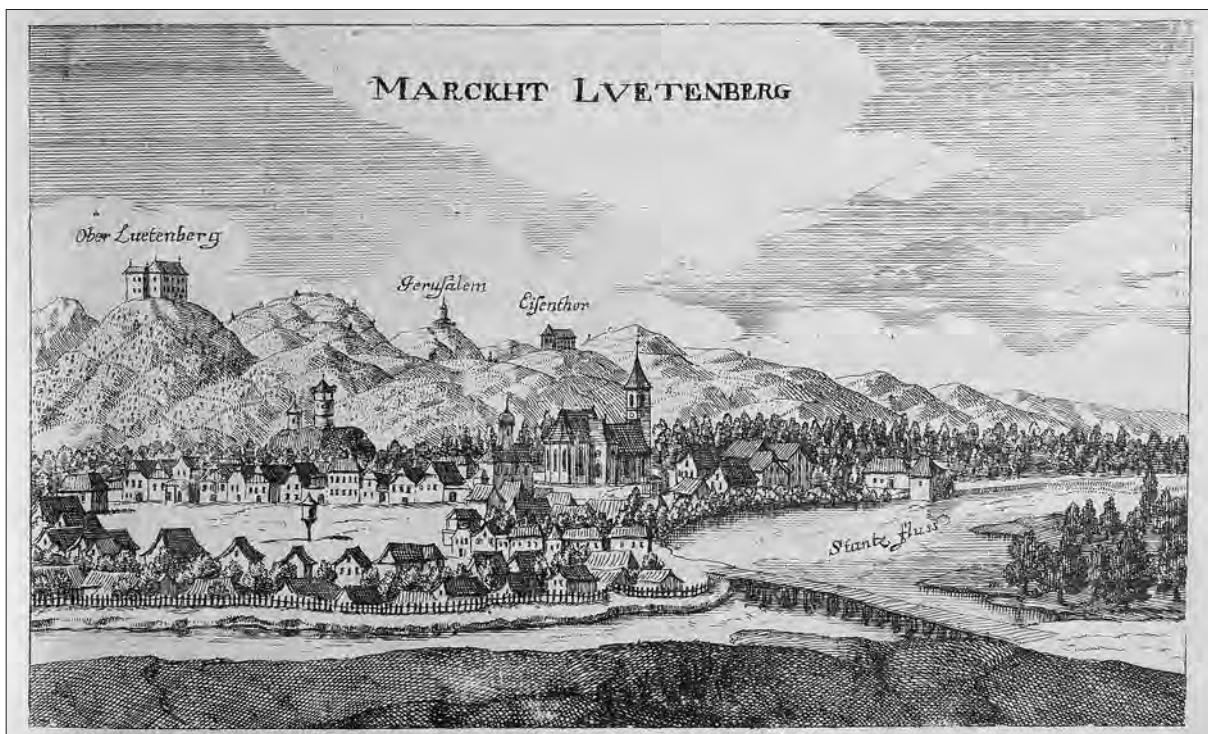

SedANJI pogled na lokacijo nekdanjega gradu Gornji Ljutomer s severne strani (foto: Igor Sapač, 2022).

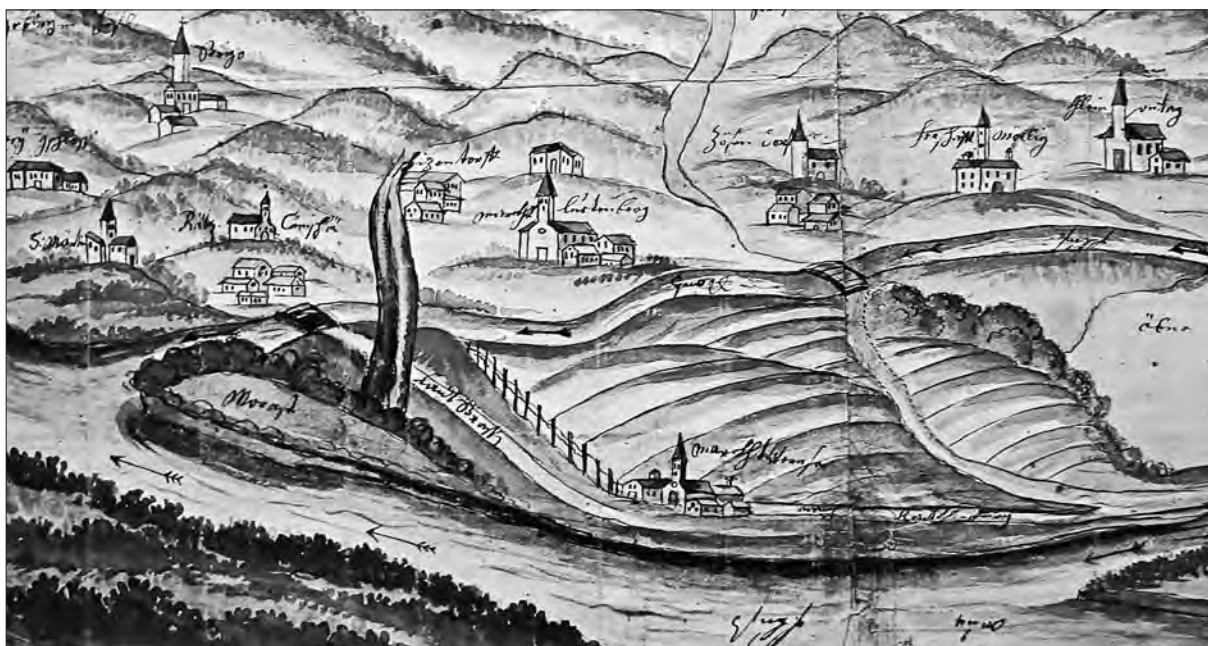
Enako stavbno zasnovo, kakršna je vidna na Vischerjevih upodobitvah, kaže tudi drobcena shematska upodobitev ljutomerskega gradu na nenaslovljeni perspektivni akvarelirani risarski upodobitvi krajev med Muro in Dravo s Slovenskimi goricami ter delom Pomurja, ki jo je neznani avtor kot značilni pri-

mer topografske karte ustvaril okoli leta 1700 in jo sedaj hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu.¹⁴ Grajska stavba z nerazgibano dvotraktno stavbno gmoto

¹⁴ StLA, Die Pläne Sammlung, inv. št. 8 a. Objava v: Stopar, *Podoba Slovenije*, str. 20.

Trg Ljutomer z gradom Gornji Ljutomer, cerkvijo na Jeruzalemu in dvorcem Železne dveri v ozadju s severne strani na bakrorezni upodobitvi iz Vischerjeve Topografije vojvodine Štajerske iz okoli leta 1681 (spletni vir).

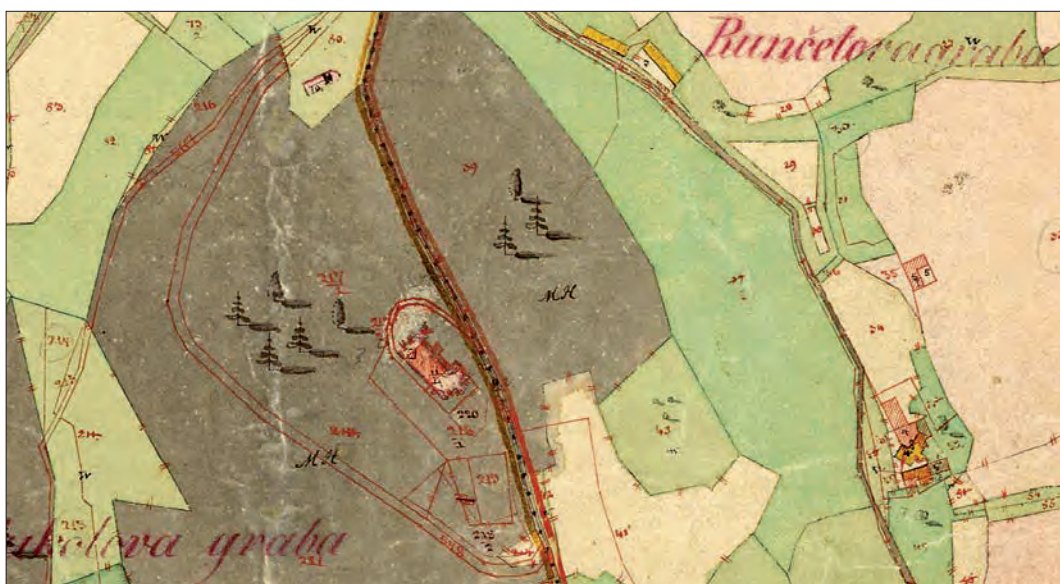
Širše območje Ljutomera z gradovoma Gornji Ljutomer in Branek na akvarelirani risarski upodobitvi krajev med Muro in Dravo neznanega avtorja iz okoli leta 1700. Izrez (Steiermärkisches Landesarchiv, Gradec).

na talni ploskvi v obliki kljuke oziroma črke L in s strmimi rdečimi opečnimi strehami je postavljena na kopasto vzpetino, v ozadju nad ljutomersko trško naselbino, v kateri z velikostjo stavbne mase izstopa župnijska cerkev.

Takšna situacija je vidna tudi na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz časa med letoma 1763 in 1787 in povsem potrjuje verodostojnost Vischerjevih upodobitev. Grad, ki je bil v tistem obdobju še ohranjen in poimenovan *Schl.(oss) Ober Luttenberg* (grad Gornji

Grad Gornji Ljutomer s podružnično cerkvijo sv. Ane v Podgradju na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz časa med letoma 1763 in 1787 (spletni vir).

Lokaciji razvaljenega gradu Gornji Ljutomer in podružnične cerkve sv. Ane v mapi franciscejskega katastra iz leta 1824. Po letu 1860 so katastrsko mapo dopolnili z vrisom talne ploskve nove stavbe na lokaciji odstranjenega nekdanjega gradu (spletni vir).

Ljutomer), je bil zasnovan na talni ploskvi v obliki kljuke in sestavljen iz dveh traktov: severozahodnega in severovzhodnega, ki sta bila približno enako dolga. Na severnem vznožju grajske vzpetine je označena lokacija cerkve, ki je opremljena z napisom *Cap. S. Anna* (kapela sv. Ane).¹⁵ Vse kaže, da se je kmalu zatem grad spremenil v razvalino, ki je označena v mapi

franciscejskega katastra iz leta 1824¹⁶ in na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz časa med letoma 1806 in 1869.¹⁷

¹⁵ Rajšp (ur.), *Slovenija*, sekcija 169.

¹⁶ SI AS 177/M/F/M278/g/A01 – Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Slamnjak) 1824.

¹⁷ <http://mapire.eu/en/map/secondsurvey/?bbox=1803897.1469302224%2C5860671.79598069%2C1807160.0525751458%2C5862059.605775492> Ostanki gradu so označeni s poimenovanjem Ruine.

V drugi polovici 19. stoletja so nadzemne ostanke srednjeveškega ljutomerskega gradu povsem odstranili in vrh kopaste razgledne grajske vzpetine postavili nov manjši stavbni kompleks. Kljub temu je na podlagi analize izoblikovanosti terena in z upoštevanjem opisanih historičnih upodobitev nekdanjo grajsko zasnovo mogoče dovolj nadzorno interpretirati in poskusiti opredeliti tudi glavne faze njenega stavbnega razvoja. Pri tem se je smiselno opreti tudi na z njo povezane zbrane zgodovinske podatke in na ustrezne arhitekturne analogije.

Visokosrednjeveška stavbna zasnova gradu Ljutomer v 13. stoletju

Grad je nastal na izpostavljeni vzpetini ob sotočju reke Ščavnice in več potokov, nekaj kilometrov zahodno od izliva Ščavnice v Muro, na obronku Ljutomerskega gričevja, ob domnevni trasi rimskodobne ceste.¹⁸ Izbrana lokacija je omogočala širok razgled čez Mursko polje in Ščavniško dolino.

Ime Ljutomer oziroma *Lûtenwerde* se v pisnih zgodovinskih virih nesporno prvič pojavi leta 1221 oziroma leta 1222.¹⁹ Naslednja omemba je iz leta 1242; tistega leta je vojvoda Friderik II. v posebni listini naštel vse posesti in pravice, ki jih je prejel v fevd od salzburske nadškofije, in v tem sklopu je omenjen tudi otok (domnevno veliko posestno ozemlje ali suho območje sredi močvirnatega sveta) Ljutomer z gradom ter vsem, kar spada zraven – *insulam etiam que Lûtenwerde dicitur, cum castro et attineniciis eiusdem*.²⁰ Grad je takrat v pisnih zgodovinskih virih prvič dokumentiran in kaže, da so ga postavili samo malo pred tem ter da je najverjetneje nastal na pobudo salzburske nadškofije, na ozemlju ki ga je nadškofija na račun vojaško-osvajalskega premikanja zahodne meje madžarskega kraljestva proti

vzhodu pridobila okoli leta 1200 ali malce pozneje v prvi polovici 13. stoletja.²¹ Leta 1288 je ljutomerski grad v pisnih virih drugič izrecno omenjen; tokrat kot *castrum Lyettemberch*.²² Leta 1329 in nato večkrat v 15. stoletju je omenjen kot *das haus ze Lutenberg* in podobno.²³ V letih 1363, 1365, 1366 in 1419 je omenjen kot *vest Luetemberg* oziroma podobno.²⁴ Grad je nastal na območju, ki pred premikom meje Svetega rimskega cesarstva proti vzhodu, sicer ni bilo neposeljeno, a gotovo ni bilo intenzivno kolonizirano.²⁵

Za oporo pri ugotavljanju natančnejšega časa nastanka ljutomerskega gradu je smiselno upoštevati širši kontekst postavljanja salzburskih gradov ob meji med svetorimskim cesarstvom in madžarskim kraljestvom. Salzburska nadškofija je v zadnji četrtini 11. stoletja zaradi potrebe po varovanju svoje posesti začela graditi gradove na Salzburškem in Koroškem in v 12. stoletju se je ta proces nadaljeval ter ozemeljsko širil proti jugovzhodu.²⁶ V prvi fazi utrjevanja vzhodne meje salzburske posesti, po letu 1131, v obdobju nadškofa Konrada I. (1106–1147) ter njegove sklenitve trajnejšega in trdnjšega obmejnega miru z Ogrji oziroma z novim madžarskim kraljem Bélo II. (okoli 1110–1141), so do okoli leta 1140 zgradili ob reki Savi grad Rajhenburg, ob reki Dravi ptujski grad, ob reki Muri pa začeli velikopotezno obnavljati in večati grad Lipnica, ki se mu je – domnevno v tesni povezavi z utrdbenimi gradnjami salzburske nadškofije – vzhodnejše ob reki Muri pred letom 1148 pridružil še grad Cmurek. Malce za temi gradovi sta – po letu 1147 oziroma okoli leta 1160 – za štajerskega mejnega grofa Otokarja III. (okoli 1125–okoli 1167) nastala še gradova Maribor ob reki Dravi in Radgona ob reki Muri.²⁷ Morda je že takrat ali pa

¹⁸ Kovačič, *Ljutomer*, str. 4; Curk, Urbanistično-gradbene zasnove, str. 304–306; Curk, *Trgi*, str. 96–97; prim. *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 32. S prostorskega vidika je zanimiva primerjava ljutomerskega gradu z gradom Cmurek; prvi je nastal v bližini izliva Ščavnice v Muro, drugi pa nad Muro, v bližini izvira Ščavnice.

¹⁹ Zahn, *Urkundenbuch*, II, št. 191; Kos, *Gradivo*, V, št. 349, str. 182; Blaznik, *Historična topografija*, I, str. 438; Kos, *Vitez*, str. 318, op. 531; prim. Kovačič, Doneski, str. 65; Kovačič, *Ljutomer*, str. 10, 116–118; Pettau, Imena važnejših, str. 107–108; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 52; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 71; Ratej, *Prve omembe*, str. 5–8; Novak, Ljutomer, str. 32; Snoj, *Etimološki slovar*, str. 242. Gl. tudi prispevek Martina Beleta v tej številki *Kronike*.

²⁰ Zahn, *Urkundenbuch*, II, št. 402, str. 515–516; Kos, *Gradivo*, V, št. 787; Kovačič, Doneski, str. 71; Kovačič, *Ljutomer*, str. 8–9, 121, 184; Pettau, Imena važnejših, str. 107–108; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 52; Kos, Kolonizacija, str. 261; Curk, Urbanistično-gradbene zasnove, str. 304; Blaznik, *Historična topografija*, I, str. 438; Stopar, *Razvoj*, str. 170; Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 257; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 71; Štih, Salzburg, Ptuj, str. 542; Ratej, *Prve omembe*, str. 6–7; Štih, Salzburg na spodnještajerski Dravi, str. 189; Janežič, Dolnji grad, str. 5; Kos, *Vitez*, str. 318; Novak, Ljutomer, str. 30; prim. Pintarič, *Odnosi*, str. 7.

²¹ Prim. Slekovec, Grad in graščina, str. 159–160; Kovačič, Doneski, str. 69, 71–82; Kovačič, *Ljutomer*, str. 8, 184; *Krajevni leksikon Dravske*, str. 384; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 145; Curk, *Ljutomer*, str. 5; Curk, *Trgi*, str. 96; Janežič, Dolnji grad, str. 5; Štih, Salzburg, Ptuj, str. 542; Magdič, Prispevek, str. 7–22; *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 66, 68, 69; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 12. Gl. tudi prispevek Martina Beleta v tej številki *Kronike*.

²² Blaznik, *Historična topografija*, I, str. 439.

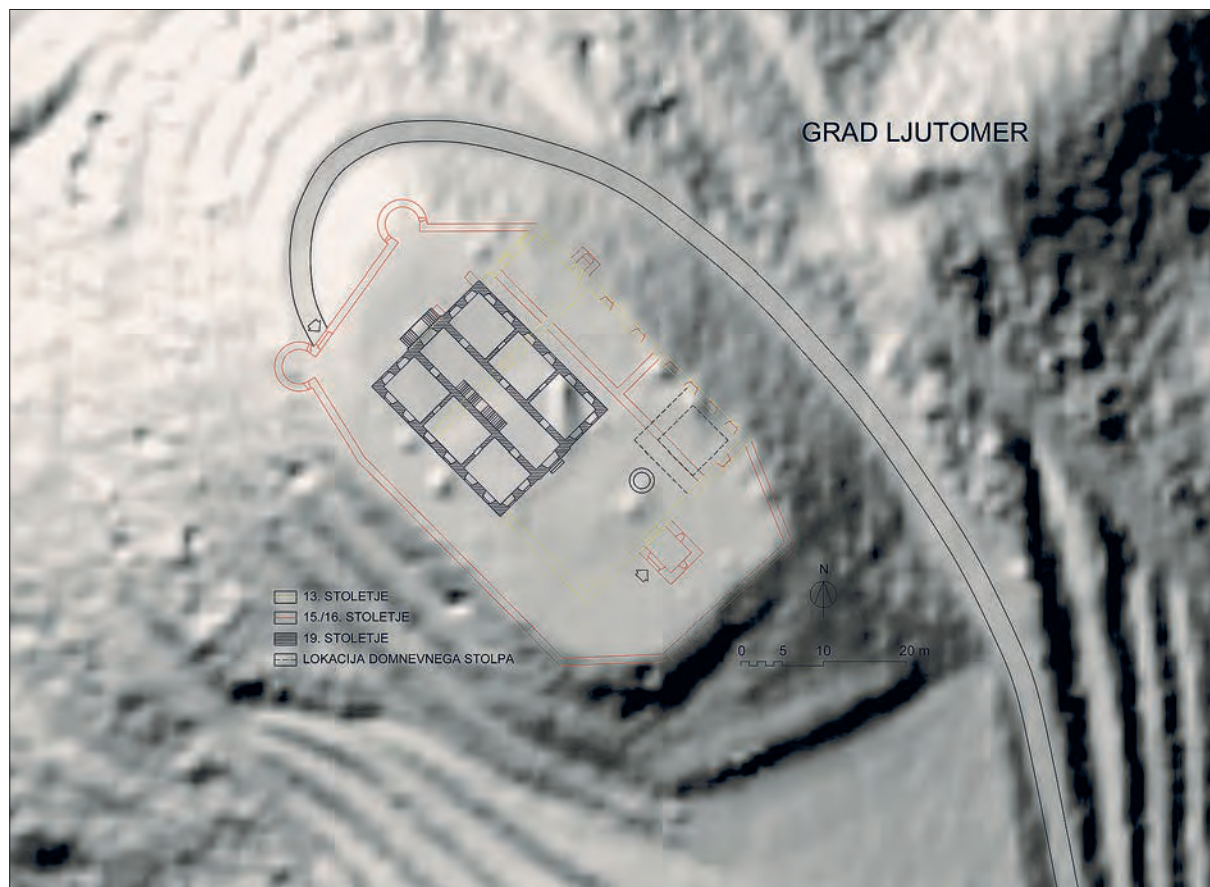
²³ Zahn, *Ortsnamenbuch*, str. 320; Kovačič, Doneski, str. 69; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 71; Härtel in Redik, *Regesten*, št. 1835; prim. Blaznik, *Historična topografija*, I, str. 440–442; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 193. Gl. tudi prispevek Martina Beleta v tej številki *Kronike*.

²⁴ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 53; Blaznik, *Historična topografija*, I, str. 439; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 71; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 193.

²⁵ Prim. Magdič, Prispevek, str. 7–8, 10, 20–21.

²⁶ Schicht, *Bollwerke Gottes*; Schicht, Burgen des Salzburger Erzbistums, str. 87–94.

²⁷ Prim. Kos, K postanku ogrske meje, str. 144–153; Kos, Kolonizacija, str. 261; Kos, Meja proti Ogrski, str. 87; Curk, O fevdalni arhitekturi, str. 145; Štih, Salzburg, Ptuj, str. 535–544; Kos, *Vitez*, str. 263, 326, 354, 359, 360; Štih, Salzburg na spodnještajerski Dravi, str. 186–187. Za Otokarja III.: Robl, Werner: Ich sei, gewährt mir die Bitte, in Euren Bunde – der Vierte: Otokar III. von Steier, Markgraf der Steiermark. Berching, 13. Februar 2019 (<http://www.robl.de/obergeschoskirchen/otokar/otokar.html>).

Navpični pogled na vzpetino z lokacijo nekdanjega gradu (Gornji) Ljutomer in na fotografijo zarisano tlorisno zasnovo grajskega kompleksa z označeno tlorisno zasnovo nadomestne stavbe iz okoli leta 186 (spletni vir z risbo Igorja Sapača).

najpozneje do začetka 13. stoletja nastal še salzburški grad Vurberk ob Dravi med Mariborom in Ptujem. S temi gradovi je bila utrjena mejna črta v poteku med Radgono na severu in Ptujem na jugu. Novi gradovi so omogočili, da se je meja na tem območju na škodo Madžarske kmalu premaknila (nazaj) proti vzhodu; prvič morda že okoli leta 1160, ko je bila zavzeta spodnja Pesniška dolina do razvodnega slemenca med Pesniško in Ščavniško dolino, in drugič okoli leta 1200, ko so mejo prestavili na potek od Središča ob Dravi do Razkrižja in dalje po Muri do izliva Kučnice.²⁸ Posledično je v prvi polovici 13. stoletja, v obdobju salzburškega nadškofa Eberharda II. Regensberskega (1200–1246) in izjemnega razcveta grajskih gradenj po vsem območju salzburške nadškofije, prišlo do druge velike akcije gradnje novih gradov salzburške nadškofije na slovenještajerskem ozemlju; ob Savi so zahodno in vzhodno od Rajhenburga zgradili gradova Brežice in Sevnica, od Dravi

pa so vzhodno od Ptuja, po pomiku mejne črte proti vzhodu, zgradili gradova Ormož in Središče. V bližini Sotle so zgradili še grad Pišcece.²⁹ Ob novih gradovih so se – razen na Pišecah in ob manjših gradovih Reštanj, Šperenberk in Tvarog, ki so nastali v zaledju Rajhenburga, – kmalu razvile nove trške naselbine.³⁰ Na tej osnovi je mogoče utemeljeno pomisliti, da je v obdobju salzburškega nadškofa Eberharda II., v sklopu cele vrste novih salzburških gradov ob novi mejni četi med svetorimskim cesarstvom in madžarskim kraljestvom oziroma ob današnji slovensko-hrvaški etnični ter državni meji, najverjetneje nastal tudi ljutomerski grad.³¹

²⁸ Prim. Kovačič, *Trg Središče*, str. 97; Kos, *Meja proti Ogrski*, str. 87–88; Curk, *O fevdalni arhitekturi*, str. 145; Curk, *Urbanistično-gradbene zasnove*, str. 302–306; Hajdinjak in Vidmar, *Gospodje Ptujski*, str. 17; Štih, *Salzburg na spodnještajerski Dravi*, str. 187–190.

²⁹ Prim. Kos, *Vitez*, str. 255, 256, 335, 339, 368, 374; *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 68, 69; prim. Štih, *Salzburg na spodnještajerski Dravi*, str. 190–192.

³⁰ Curk, *Trgi*, str. 78, 107, 124, 130; Štih, *Salzburg na spodnještajerski Dravi*, str. 191–192.

³¹ Po nastanku ljutomerskega gradu sta na območju Slovenskih goric v 13. stoletju nastala še manjša gradova Negova nad dolino reke Ščavnice in Hrastovec nad dolino reke Pesnice. Zdi se, da je po nastanku ljutomerskega gradu kot njegova protutež na madžarski oziroma hrvaški strani meje v 13. stoletju, po letu 1241, na vzpetini Štrigovščak nastal grad Štrigova oziroma *Stridons*, *Strido* in podobno. Štrigovski grad, od ka-

Za ta čas nastanka ljutomerskega gradu govori tudi njegova stavbna zasnova, kakršna se kaže na podlagi analize izoblikovanosti terena vrh grajske vzpetine in opisanih historičnih upodobitev. Čeprav je bil vrh grajske vzpetine med postavitvijo sedanje stavbe, ki jo domačini imenujejo Vardov grad oziroma dvorec, deloma preoblikovan in izravnán, je tudi s pomočjo situacije v mapi franciscejskega katastra iz leta 1824 mogoče povsem zanesljivo določiti velikost in obliko talne ploskve ljutomerskega gradu, kakršen je dokumentiran z Vischerjevima upodobitvama iz okoli leta 1681. Vse kaže, da so jugozahodno in severozahodno fasadno steno sedanje stavbe okoli leta 1860 postavili na mestu nekdanjih jugozahodne in severozahodne fasadne stene glavnega oziroma severozahodnega grajskega trakta, ki je na Vischerjevi upodobitvi prikazan z višjim strešnim slemenom ter sedmimi okenskimi osmi in dvema kontraforoma na daljši severozahodni fasadi. Primerjava obsega sedanje stavbe z grajsko stavbo na Vischerjevih upodobitvah in upoštevanje oblike izravnane platoja vrh grajske vzpetine kaže, da je bila nekdanja grajska stavba na severovzhodni strani za približno 10 m širša od sedanje stavbe in da je torej obsegala tudi tisti del platoja, na katerem je do okoli leta 1985 stalo nižje podolžno gospodarsko poslopje iz druge polovice 19. stoletja. Pri določanju velikosti talne ploskve nekdanje grajske stavbe je v pomoč tudi stari vodnjak, ki je ohranjen jugovzhodno od sedanje stavbe. Vse kaže, da je imel nekdanji grad v osnovi pravilno pravokotno talno ploskev v izmeri približno 28×37 m. Po situaciji v mapi franciscejskega katastra je mogoče sklepati, da je to talno ploskev na sredini dolžine njene krajše jugovzhodne stranice dopolnjevala manjša kvadratna talna ploskev v izmeri približno $5,5 \times 5,5$ m. Po teh dimenzijah in prostorski umeščenosti je mogoče sklepati, da je tam stal oglati bočni stolp, ki je viden na obeh zanesljivih upodobitvah iz prve polovice 17. stoletja. Primerjava teh dveh upodobitev in sedanje konfiguracije terena kaže, da je bila osnovna pravokotna talna ploskev na jugovzhodni, jugozahodni in severozahodni strani dopolnjena z malce nižje ležečo ter geometrično dokaj nepravilno talno ploskvijo, ki je osnovno talno ploskev zaobjemala približno v obliki črke C in se je za razliko od nje skoraj povsem podrejela naravni oblikovanosti tere-

na. Očitna oblikovna razlika med geometrično povsem pravilno osnovno talno ploskvijo in nižjo talno ploskvijo ob treh skrajnih robovih platojsko preoblikovanega vrha grajske vzpetine kaže, da sta ti dve sestavini nekdanjega ljutomerskega gradu nastali kot posledica razvoja v vsaj dveh časovno razmaknjenih stavbnih fazah.

Kastelolog Ivan Stopar (1929–2018), ki se je kot prvi in doslej edini ukvarjal s problematiko interpretacije stavbne zasnove nekdanjega ljutomerskega gradu, je na podlagi Vischerjevih upodobitev in značaja omemb gradu v srednjeveških dokumentih pa tudi široke primerjalne analize v okviru srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem sklepal, da je imel grad na začetku obodno zasnovo in da je že v 13. stoletju stal na vzpetini na območju sedanje vasi Podgradje.³² Pri tem je argumentirano zavrnil starejšo domnevo zgodovinarja Frana Kovačiča (1867–1939), da je imel prvotni ljutomerski grad obliko preprostega obrambnega stolpa in da je do uničenja v poznem 15. stoletju stal na drugi lokaciji – na hribu tik nad ljutomersko trško naselbino, na lokaciji poznejše šole, tam kjer je na Vischerjevi upodobitvi ljutomerske naselbine viden obrabni oziroma opazovalni stolp – t. i. Vahtarnica.³³ S Stoparjevim mnenjem je mogoče povsem soglašati in ob tem še dodatno poudariti, da v slovenskem prostoru ni dokumentiranega primera, ko bi po uničenju kakšnega srednjeveškega gradu nov nadomestni večji poznosrednjeveški grad zgradili na drugi lokaciji.³⁴ Analiza konfiguracije terena vrh grajske vzpetine pritrjuje Stoparjevi tezi o prvotni obodni zasnovi ljutomerskega gradu; velikost in oblika osnovne talne ploskve kaže, da je imel ljutomerski grad ob nastanku najverjetneje pravilno pravokotno obodno zasnovo z obodnim obrambnim obzidjem na robovih te ploskve, bivalno stavbo – palacijem –, obzidanim notranjim dvoriščem, nizkim pomožnim dvoriščnim poslopjem in najverjetneje tudi cisterno za vodo oziroma vodnjakom na dvorišču.

Ugotovljena velikost osnovne pravokotne talne ploskve v izmeri približno 28×37 m je povsem primerljiva z značilnimi romanskimi obodnimi gradovi, kakršne so po skoraj vsem sedanjem slovenskem prostoru gradili po sredini 12. stoletja.³⁵ Tovrstne zasno-

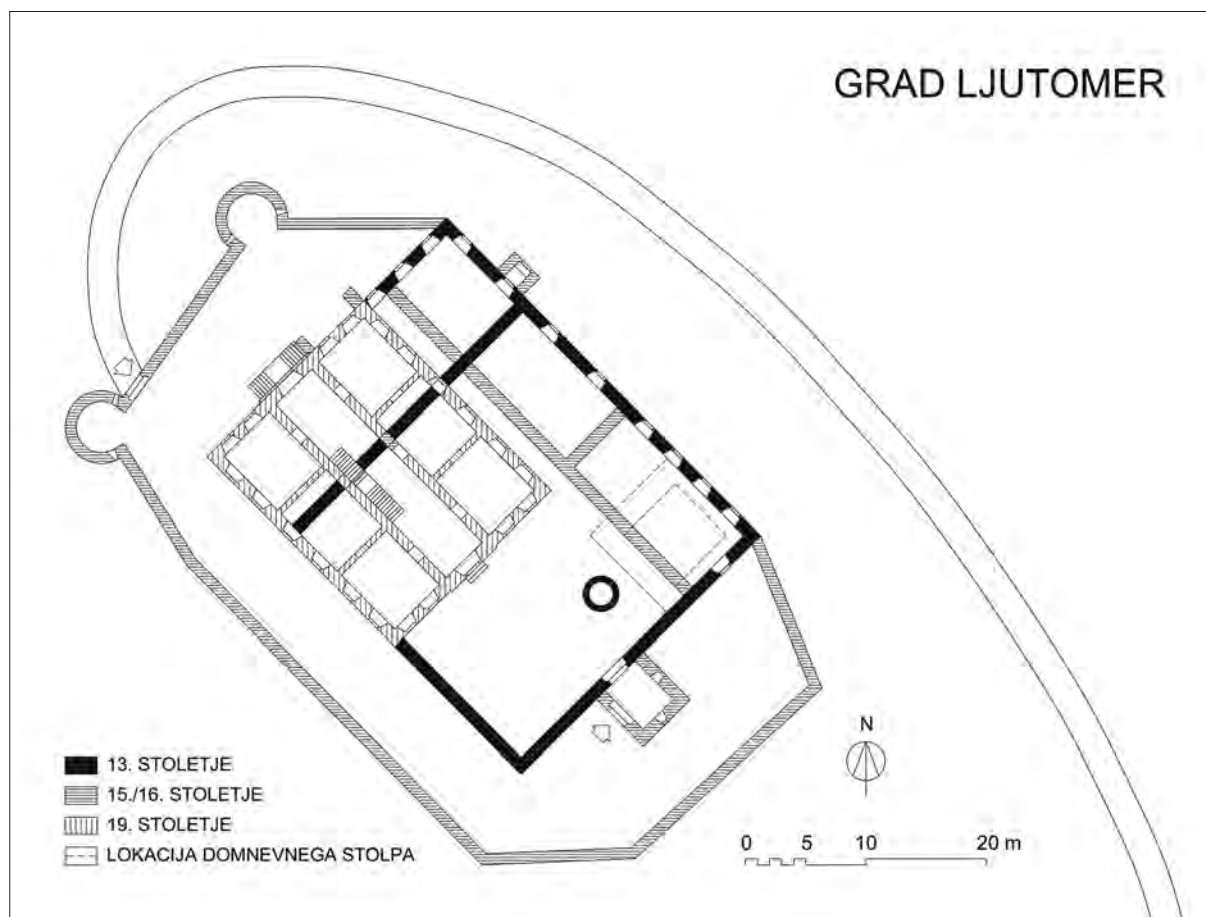
terega danes ni nobenih vidnih ostankov, je dokumentiran na grafični upodobitvi naselbine Štrigova iz 18. stoletja; takrat je bil že razvaljen, a po upodobitvi je mogoče sklepati, da je imel značilno srednjeveško obodno zasnovo z obzidanim dvoriščem, bivalno stavbo in višjim glavnim stolpom – bergfridom. Napačen je podatek, ki se mestoma pojavlja v razpoložljivi literaturi, da je štrigovski grad povsem na novo pozidal šele Friderik II. Celjski v prvi polovici 15. stoletja. Grad je leta 1738 razdejal potres. Prim. *Krajevni leksikon Dravske*, str. 390; Bedeković et al., *Prinosi za povijest Štrigove*, str. 34–35 (z objavljeno bakrorežno upodobitvijo Štrigove iz 18. stoletja z razvalinami srednjeveškega gradu – *Rudera vetustre Arcis Stridonensis* – na vzpetini nad naselbino).

³² Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 260, op. 15; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 73, op. 15.

³³ Kovačič, Doneski, str. 69; Kovačič, *Ljutomer*, str. 119–121, 227; prim. Pintarič, *Odnosi*, str. 6.

³⁴ Še zlasti je neutemeljena Kovačičeva domneva, da naj bi novi nadomestni poznosrednjeveški grad nastal v bistveno večji oddaljenosti od trške naselbine, kakor naj bi bil od nje oddaljen prvotni grad. V poznem srednjem veku bi se tovrstni premik gradu zgodil kvečjemu v nasprotni smeri – iz obrobja bližje urbani naselbini. To je mogoče sklepati tudi po dokumentiranih primerih gradenj novih dodatnih poznosrednjeveških grajskih stavb na območjih Radovljice, Slovenj Gradca, Celja in Maribora.

³⁵ Značilna primera sta gradova Podsreda na Kozjanskem in Hmeljnik na Dolenjskem.

Poskus rekonstrukcije tlorisne zasnove nekdanjega gradu (Gornji) Ljutomer z grafično označenimi fazami stavbnega razvoja in vrisano tlorisno zasnovo nadomestne stavbe iz okoli leta 1860. S prekinjeno črto je označena lokacija domnevnega glavnega grajskega stolpa – bergfrida – iz 13. stoletja (risal: Igor Sapač, 2022).

ve so bile zelo uveljavljene tudi v 13. stoletju.³⁶ Po analizah Clobucciaricheve in Vischerjevih upodobitev ter glede na lokacijo vodnjaka se zdi najbolj verjetno, da je prvotni palacij stal na severozahodni strani osnovne talne ploskve in da je bil dolg približno 28 m, širok približno 10 m ter da je bil to poznejši dvonadstropni severozahodni grajski trakt, ki je imel okoli leta 1681 višje strešno čelo od severovzhodnega trakta ter torej malce večjo širino od njega. Po številnih analogijah je mogoče sklepati, da je bil palacij že sprva, v 13. stoletju, dvonadstropen in v obsegu zidovja visok približno 12 m, dvoriščno obodno obzidje ob njem pa visoko najverjetneje 8 m. Obzidano grajsko dvorišče je bilo najverjetneje na jugovzhodni strani palacija in kot kaže, je imelo skoraj popolnoma pravilno kvadratno talno ploskev. Po konfiguraciji te-

rena in dokumentirani poziciji bočnega stolpa na jugovzhodnem robu osnovne pravokotne talne ploskve se zdi najbolj verjetna možnost, da je bil prehod skozi obodno obrambno obzidje in torej vhod v prvotno grajsko zasnovo približno na sredini dolžine okoli 28 m dolge jugovzhodne obzidne stranice. Bočni stolp po dokumentirani velikosti talne ploskve sodeč gotovo ni imel značaja visokega glavnega grajskega stolpa – bergfrida –, ampak značilnega vhodnega stolpiča, kakršni so na gradovih v slovenskem prostoru v glavnem nastajali v 14. in 15. stoletju.³⁷ Po sicer zelo stilizirani drobčni upodobitvi Ljutomerskega gradu na Laziusovem zemljevidu madžarskega kraljestva iz leta 1556, je mogoče pomisliti, da je imel

³⁶ Zgovoren primer je prvotna obodna zasnova salzburskega gradu Sevnica iz prve polovice oziroma sredine 13. stoletja, ki ima talno ploskev široko 33 m in dolgo do 36 m. Zdi se, da sta imela podobno obodno zasnovo v 13. stoletju tudi salzburska gradova Brežice in Središče ob Dravi, ki pa sta pozneje izginila in je o njunem obstoju mogoče domnevati samo na podlagi analiz sedanje konfiguracije terena.

³⁷ Na osnovi Clobucciaricheve risbe bi bilo mogoče upodobljeno stolp primerjati z valjastim vogalnim stolpom jedra gradu Velenje, a primerjava s situacijo v mapi franciscejskega katastra kaže, da je imel stolp na Ljutomerskem gradu drugačen značaj; bil je razmeroma ozek, po Clobucciarichevi risbi samo enoosni. Najverjetneje je bil primerljiv z gotskima oziroma poznosrednjeveškima vhodnima stolpoma, ki sta v novoveški preobliki ohranjena v kompleksih bližnjih gradov Negova in Gornja Radgona.

Grad Ljutomer okoli leta 1250. Pogleda na grajsko stavbo s severne strani (levo) in z južne strani (desno). Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelala Jakob Kerkez in Urban Škrlec na podlagi risb Igorja Sapača, 2022).

grad tudi večji stolp – bergfrid, ki na mlajših upodobitvah iz 17. stoletja sicer ni viden. Da je takšen stolp, kakršni so bili kot središče obrambe in statusni simboli značilni za vse pomembnejše gradove v 12. in 13. stoletju ter so stali tudi na bližnjih gradovih Ormož, Ptuj, Borl, Cmurek, Štrigova, Lendava ali Grad na Goričkem, na ljutomerskem gradu pred 17. stoletjem resnično stal, je treba pomisliti tudi zaradi pomembne strateške lege ljutomerskega gradu tik ob visokosrednjeveški državni meji. Upošteva je ugotovljeno najverjetnejšo obliko prvotne osnovne grajske talne ploskve se zdi najbolj utemeljena domneva, da je prvotni visoki glavni grajski stolp – bergfrid – do druge polovice 16. stoletja stal na vzhodnem vogalu te talne ploskve in da je bil, podobno kot bergfrid sosednjega gradu Ormož v 13. stoletju,³⁸ vključen v sistem obodnega obzidja; tam je grad varoval na najbolj ranljivi točki in obenem mogel učinkovito nadzorovati dostop do vhoda v grad ter nadzorovati obmejni prostor.³⁹ Manj verjetna se zdi možnost, da bi stolp stal prosto sredi obzidanega dvorišča.⁴⁰ Glede na pomen gradu je utemeljeno sklepati, da je imel že na začetku tudi grajsko kapelo.⁴¹ O tem, kje

je bila in kakšna je bila njena arhitekturna zasnova, je mogoče zgolj ugibati. Po analogiji s sosednjim ormoškim gradom je dopustno pomisliti, da je bila v eni od zgornjih etaž glavnega stolpa. Verjetno se zdi, da je ob južnem vogalu obzidnega dvorišča, nasproti domnevnega glavnega stolpa in blizu vhoda v grad, ob koncu grajske dostopne poti, stala manjša nizka pomožna stavba s hlevom za konje. Pot do gradu je najverjetneje že prvotno potekala po sedanji trasi, ki se spiralasto ovija okoli platoja na vrhu grajske vzpetine, ob tem pa je treba dopustiti možnost, da je pot proti dolini Mure sprva tekla po vzhodnem in ne po zahodnem pobočju.

Tako zasnovani grad je mogel učinkovito obvladovati prostor ob sotočju Ščavnice in Mure ter mejo z Madžarsko na njegovi vzhodni in severni strani. Nikakor se ne zdi verjetno, da bi v opisani obliki nastal pred prvo polovico 13. stoletja in preden se je v prostoru med Muro in Dravo meja med svetorimsko in madžarsko državo dokončno ustalila na črti, ki je od radgonskega območja do ljutomerskega območja sledila Muri ter se nato blizu ljutomerskega gradu obrnila proti jugu in pri Središču dosegla Dravo ter nato po njej tekla proti zahodu do gradu Borl in Haloz ter naprej proti jugu.⁴² Velikost osnovne pravokotne talne ploskve kaže, da je ljutomerski grad nastal kot kompleks, ki je omogočil nadzor in nato začetek kolonizacije širšega območja, na katerem je nastal kot prva tako velika stavba v zgodovini. Ugotovljena zasnova z razmeroma veliko talno ploskvijo kaže, da je

³⁸ Bergfrid gradu Ormož je nastal v prvi polovici ali sredi 13. stoletja. Zasnovan je na približno kvadratni osnovni talni ploskvi v izmeri $9 \times 9,7$ m, njegovo zidovje je spodaj debelo približno 2,6 m in sprva je bilo visoko približno 22 m. Obodno obrambno obzidje, ki je naslonjeno na bergfrid, je debelo 1,2 m. Te dimenzije so uporabna analogija pri poskusu rekonstrukcije podobe ljutomerskega gradu v 13. stoletju.

³⁹ To tezo bi bilo mogoče preveriti z ustreznimi arheološkimi raziskavami, saj tistega dela nekdanje grajske površine posegi v 19. in 20. stoletju niso prekomerno prizadeli.

⁴⁰ Takšen stolp je v 13. stoletju nastal v kompleksu gradu Nego-va; porušen je bil v poznem 15. stoletju in njegove temelje so izkopal v letih 2017 in 2021.

⁴¹ Kapela v gradu Ljutomer je prvič omenjena v vizitacijskem

zapisniku iz leta 1545 (Slekovec, Oskrbniki, str. 75; prim. Kov-vačič, *Ljutomer*, str. 77–78).

⁴² Prim. Kos, *Meja proti Ogrski*, str. 89; Štih, *Salzburg, Ptuj*, str. 542; Štih, *Salzburg na spodnještajerski Dravi*, str. 189.

nastal kot skrbno načrtovana gradnja in da njegova zasnova gotovo ni bila naključna. Zaradi pomanjkanja pisnih zgodovinskih virov ni mogoče ugotoviti, ali ga je zgradila salzburska nadškofija sama ali pa morda prejemniki njene fevdne posesti, kot v primeru sosednjega Ormoža.⁴³ Vsekakor je zasnovano ljutomerskega gradu, kakršna se v osnovnih obrisih kaže v obliki iz 13. stoletja, treba upoštevati pri analiziranju gradbene dejavnosti salzburske nadškofije v 13. stoletju oziroma v obdobju nadškofa Eberharda II. Regensberskega (1200–1246).

Utrjeni izpostavljeni grajski stavbi so gotovo že kmalu po njenem nastanku pridružili z njo funkcionalno povezane dislocirane stavbe. Gotovo so sočasno z gradom uredili njegovo predgradje z gospodarskimi poslopji, ki so bila domnevno lesena. Lokacija predgradja ni dokumentirana, a najbolj verjetno se zdi, da je bilo na njegovi južni strani, ob stičišču poti, na lokaciji sedanje hiše Podgradje št. 29. Konfiguracija terena kaže, da je neko grajsko stransko poslopje najverjetneje stalo tudi na severnem pobočju grajske vzpetine, malce nad sedanjo cerkvijo sv. Ane. Morda je grad že zgodaj dobil tudi gospodarsko pristavo v ravnici Murskega polja; o njenem obstoju priča vas severovzhodno od lokacije nekdanjega gradu, na levem bregu Ščavnice, ki ima zgovorno ime – Pristava.⁴⁴

Upošteva je ustrezne analogije je treba dopustiti možnost, da je že v 13. stoletju na severnem vznožju grajske vzpetine, ob začetku glavne dostopne poti do gradu, nastala sedanja enoladijska podružnična cerkev sv. Ane v Podgradju, ki je bila – sodeč po njeni specifični prostorski umestitvi – sprva najverjetneje grajska lastniška cerkev oziroma zunanja grajska kapela.⁴⁵ Sedanja stavba je dokaj utilitarna baročna arhitektura iz 18. stoletja, ki jo na zahodni strani dopolnjuje vitki zvonik iz leta 1932.⁴⁶ A v osnovi je nedvomno starejša; v pisnih virih je prvič omenjena leta 1545 kot Marijina podružnična cerkev pod gradom Ljutomer. Takrat je spadala k ljutomerski župniji in torej ni imela statusa grajske cerkve ali kapele.⁴⁷ V srednjem veku pa je bilo to najbrž drugače.

Gradu se je v oddaljenosti približno 2 km proti severozahodu, na pobočju Kamenščaka in ob cesti proti Radgoni, že kmalu pridružila tudi trška naselbina Ljutomer, ki je nastala pred letom 1265 oziroma

1267, ko je prvič omenjena.⁴⁸ Dokumentirani zgodnji nastanek trške naselbine, ki je pripadala gradu oziroma njegovemu gospostvu, poudarja pomen ljutomerskega gradu kot izhodišča za kolonizacijo Murskega polja v 13. stoletju in obenem pelje k ugotovitvi, da so njegovo kolonizacijsko, upravno in gospodarsko vlogo že zgodaj začeli dopolnjevati z dodatnimi gradnjami v njegovi ožji in širši okolici.

Najverjetneje so vzporedno z začetkom izgradnje trške naselbine začeli graditi tudi več zidanih plemiških dvorov, ki so bili vključeni v grajsko zemljiško gospostvo in so dopolnjevali grajsko stavbo v njeni upravni, gospodarski in vojaški vlogi. Po analogijah je mogoče sklepati, da so imeli ti dvori najverjetneje obliko zidanih bivalnih stolpov.⁴⁹ Kaže, da so bili ti dvori utrjeni in jih je mogoče do določene mere vzporejati s številnimi v poznosrednjeveških dokumentih omenjenimi strelskimi dvori na tem območju, ki pa so imeli za razliko od njih kot stavbe najverjetneje v glavnem značaj utrjenih oziroma za obrambo sposobnih kmetij. Pred letom 1317 je nastal utrjen stolpasti dvor na t. i. Vahtarnici – nizki vzpetini nad ljutomerskim trgom, ki se tistega leta v povezavi z vitezom Konradom Ljutomerskim omenja kot *Schutzenperg* (Strelski hrib). Neposredno je tisti dvor prvič omenjen leta 1370 kot *ain schutzenhoff in dem Luetenberg* (strelski dvor v Ljutomeru) in pozneje je v različnih poznosrednjeveških dokumentih omenjen še večkrat.⁵⁰ Ohranil se je vsaj do poznega 17. stoletja in na Vischerjevi upodobitvi trga Ljutomer iz okoli leta 1681 je prikazan kot dvonadstropni stolp z leseno galerijo v vrhnjem delu, s strmo streho in strešnimi stolpiči. Zraven njega je takrat stal še manjši stolpič.⁵¹ Stolpasti dvor so zgradili za obvladovanje trške naselbine in je do neke mere prevzel funkcijo ljutomerskega gradu, ki je bil od trga dokaj oddaljen.⁵² Primerljiv, a od gradu še bolj oddaljeni stolpasti dvor, je najverjetneje stal na lokaciji gradu Branek. Vse kaže, da so v okolici ljutomerskega gradu že kmalu po njegovem nastanku zgradili celo vrsto stolpastih

⁴⁸ Blaznik, *Historična topografija*, I, str. 438; prim. Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 52; prim. Pintarič, *Odnosi*, str. 8.

⁴⁹ Za srednjeveške stolpaste dvore na Slovenskem prim. Stopar, *Architektursymbolik*, str. 147–169; Sapač, *Arhitekturnozgodovinska problematika*, str. 371–410.

⁵⁰ Blaznik, *Historična topografija*, I, str. 439–443; prim. Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 54; Novak, Ljutomer, str. 32; Pavličič, *Dve graščini*, str. 14; Pintarič, *Odnosi*, str. 6.

⁵¹ Prim. Pavličič, *Ljutomer, podoba mesta*, str. 2, 6.

⁵² Kovačič, Doneski, str. 63; Curk, *Ljutomer*, str. 7, 10; Curk, *Trgi*, str. 96, 97. Primerljiva situacija je dokumentirana na območju srednjeveške trške naselbine Šoštanj, kjer so grad v 13. oziroma 14. stoletju dopolnili s kar dvema stolpastima dvoroma, ki so ju postavili med gradom in trško naselbino (prim. Sapač, Grad in dvorca v Šoštanju, str. 533–618). Fran Kovačič (Kovačič, Doneski, str. 69; Kovačič, *Ljutomer*, str. 119–121) je napačno sklepal, da je na tisti lokaciji, na mestu sedanje ljutomerske osnovne šole Ivana Cankarja, stal prvotni ljutomerski grad, ki naj bi izginil v bojih v poznem 15. stoletju. Kovačičevo domnevo je prepričljivo zavrnil Ivan Stopar (Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 260, op. 15; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 73, op. 15).

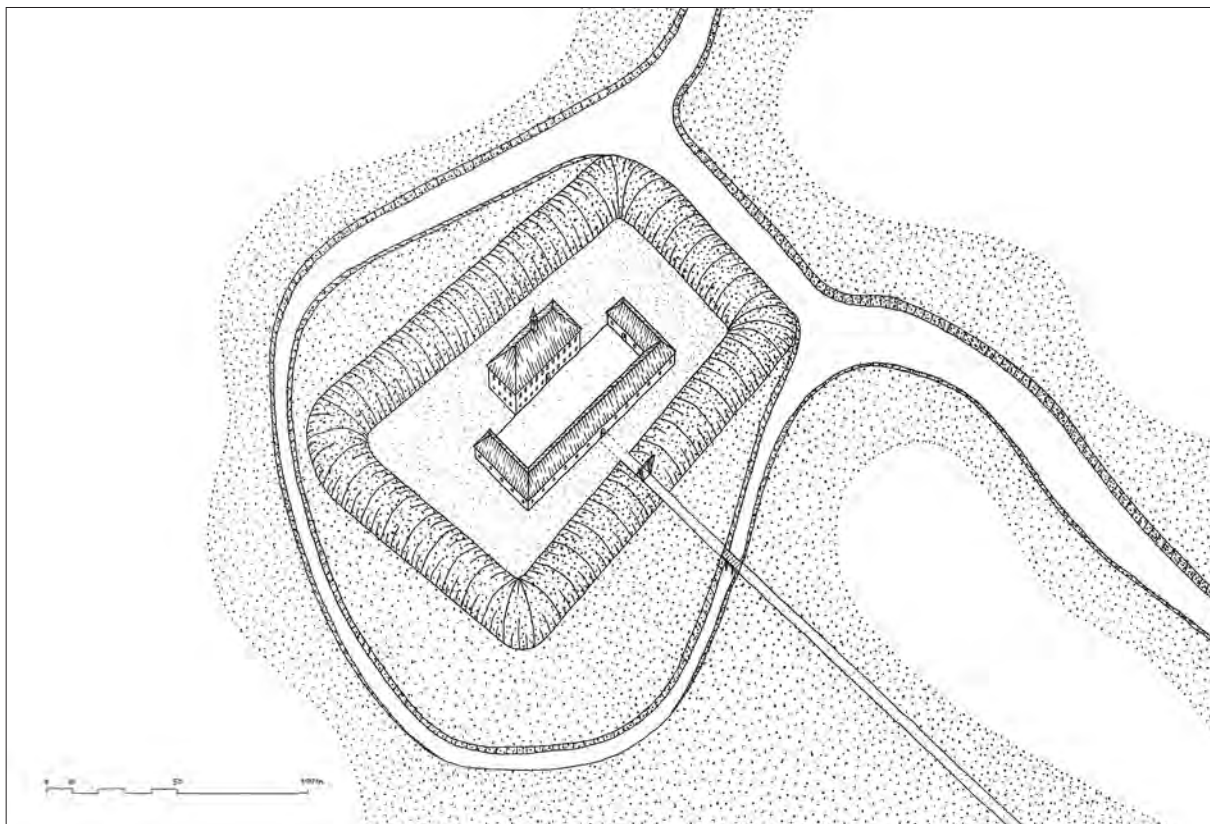
⁴³ V Ormožu je grad najverjetneje začel graditi Friderik III. Ptujski (1180–1222) in domnevno je po njem dobil nemško ime Friedau – Friderikova Loka. Prim. Štih, Salzburg na spodnještajerski Dravi, str. 187–188.

⁴⁴ Prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 222–224; *Krajevni leksikon Dravske*, str. 384.

⁴⁵ Prim. Curk, *Trgi*, str. 97. Sprva je bila posvečena Marijinemu vnebovzetju, v drugi polovici 18. stoletja pa so patrocinijspremenili in jo posvetili sv. Ani (Kovačič, *Ljutomer*, str. 78).

⁴⁶ Curk, *Topografsko gradivo*, str. 13–14; Curk, *Ljutomer*, str. 23–25, 62; Zanjekovič, *Umetnostnozgodovinska*, str. 154; prim. *Krajevni leksikon Dravske*, str. 384; INDOK, Zadnikar, Podgradje.

⁴⁷ Kovačič, *Ljutomer*, str. 77–78.

Dvorec Cven v drugi polovici 17. stoletja. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2022).

dvorov, s pomočjo katerih je bilo mogoče učinkovito nadzorovati in upravljati območje Murskega polja. V poznosrednjeveških dokumentih so omenjeni stolpasti dvori v Bolehničih,⁵³ Gajševcih (Goličan),⁵⁴ Noršincih⁵⁵ in Stari Novi vasi (Nova vas).⁵⁶ Gotovo so stolpasti dvori stali tudi na lokacijah poznejših novoveških dvorcev Babinci,⁵⁷ Cven⁵⁸ in Lukavci.⁵⁹

⁵³ Blaznik, *Historična topografija*, I, str. 52; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 60.

⁵⁴ Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 28; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 111.

⁵⁵ Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 94; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 221.

⁵⁶ Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 56; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 128; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 221.

⁵⁷ Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 9; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 49; Jančič, *Grad Branek*, str. 8; Naschenweng, *Der landständische*, II, str. 663 (Wagenhof).

⁵⁸ Kovačič, *Ljutomer*, str. 18, 88, 93, 184, 200, 212–214, 216; *Krajevni leksikon Dravske*, str. 383; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 22; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 131; Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 76–77; Blaznik, *Historična topografija*, I, str. 118; Curk, *Ljutomer*, str. 28–29, 31, 68; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 13–14; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 77; Radovanovič, *Dvorec Cven*, str. 5–10; Novak, *Ljutomer*, str. 39; Pintarič, *Odnosi*, str. 65–66; Pavličič, *Dve graščini*, str. 12–13; Markovič, *Zemljiska posest*, str. 18–19.

⁵⁹ Prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 140; Kovačič, *Doneski*, str. 53; Kovačič, *Ljutomer*, str. 256; *Krajevni leksikon Dravske*, str. 382; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 56–57; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 25–26; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 143; Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 262–263; Curk, *Ljutomer*, str. 37, 39; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 73–75; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 197; Magdič, *Prispevek*, str. 16.

Stavbna zasnova gradu (Gornji) Ljutomer v poznem srednjem veku in 16. stoletju

Po letu 1242, ko je salzburški nadškof Eberhard II. avstrijskemu in štajerskemu vojvodi Frideriku II. v fevd podelil ljutomerski grad in obsežno posest na širšem ljutomerskem območju, ki je obsegala kar 264 kmetij, je bilo ljutomersko gospostvo z gradom v rokah vsakokratnega štajerskega vojvode in najverjetneje ni bilo odvisno od salzburške nadškofije oziroma je najverjetneje sčasoma pod Habsburžani začelo veljati za lastnino deželnega kneza.⁶⁰ Za grad in gospostvo so v imenu deželnega kneza skrbeli po gradu poimenovani gradiščani. Leta 1249 se v pisnih zgodovinskih virih prvič pojavi ime *L^utenberch*, ki je postopno nadomestilo ime *L^utenwerde*.⁶¹ Novo ime

⁶⁰ Prim. Slekovec, *Grad in graščina*, str. 159–160; Kovačič, *Ljutomer*, str. 116, 121; Curk, *Trgi*, str. 96–97; Štih, *Salzburg*, Ptuj, str. 542; Štih, *Salzburg na spodnještajerski Dravi*, str. 189; prim. Pintarič, *Odnosi*, str. 7. Gl. tudi prispevek Martina Beleta v tej številki *Kronike*.

⁶¹ Blaznik, *Historična topografija*, I, str. 438. Prim. Hofrichter, *Luttenberg*, str. 62; Kovačič, *Doneski*, str. 66–68; Pettau, *Imena važnejših*, str. 107–108. Ime je primerljivo tudi z imenom mesta Lüttenburg oziroma Lüttenborg v nemški zvezni deželi Schleswig-Holstein ter z nemškim imenom belgijskega mesta Liège – Lüttich. Smiselno je opozoriti še na nekdanji dvor Luttenberg blizu Plankenwarta na avstrijskem Štajerskem, ki je stal v 13. in 14. stoletju (Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 161; prim. Kovačič, *Doneski*, str. 67;

se je pojavilo v zvezi s plemičem, deželnoknežjim ministerialom in kletarskim mojstrom Konradom (I.), omenjenim v letih 1249 in 1257 ter poimenovanim po ljutomerskem gradu – *dominus Chunradus magister cellerarius de Lutenberch* oziroma *dominus Chunradus de Lutenwerde*.⁶² Njegovi potomci so na deželnoknežjem gradu Ljutomer kot ministeriali oziroma gradiščani najverjetneje živeli do smrti Konrada (IV.) Ljutomerskega pred aprilom 1326.⁶³ Nič ne kaže, da bi bili posebno ambiciozni in ni nobene podlage, na kateri bi bilo mogoče pomisliti, da so se na gradu v drugi polovici 13. stoletja ali v zgodnjem 14. stoletju lotili kakršnegakoli omembe vrednega gradbenega podviga. Za njimi je bil na ljutomerskem gradu v letih 1328 in 1329 deželnoknežji gradiščan – *ze Lutenberch purgraf* – Hartnid z Majšperka, ki sta mu sledila Eberhard Winter (1343) in Volfhard iz Hannaua (med letoma 1348 in 1355).⁶⁴

Od leta 1297 je bil ljutomerski grad s pripadajočim gospodstvom v lasti Habsburžanov in ko se je njihov finančni položaj po letu 1363 zaradi vojne z Bavarsko zaradi Tirolske poslabšal, so ga – tako kot še nekatere druge svoje gradove – podelili v zastavo; avstrijski nadvojvoda Rudolf IV. (1339–1365) ga je leta 1363 skupaj s trgom Ljutomer in gradom Radgona kot fevd podelil v zastavo svojemu komornemu mojstru Janezu pl. Lassbergu.⁶⁵ Ta je umrl malce pred letom 1414 in štajerski vojvoda Ernest Železni (1377–1424) je zatem ljutomerski grad z gospodstvom kot dedni fevd leta 1415 podelil vitezu in svojemu dvornemu maršalu Janezu (Johannu, Hansu I.) pl. Schweinpecku. Leta 1419 je podelitev potrdil vojvoda Friderik Tirolski, brat Ernesta Železnega. Rodovina pl. Schweinpeck (tudi: Schweinbeck, Schweinböck, Sweinperck, Sweinpeckch,

Swampek, Schweinpock) je nato ljutomerski grad z gospodstvom in strelskim dvorom obdržala do leta 1498. Po Janezovi smrti okoli leta 1425 je Ljutomer pripadel njegovemu sinu Juriju (Jörgu I.). Ta je umrl leta 1449 in pokopali so ga v ljutomerski župnijski cerkvi, njegov grob pa označili z odličnim figuralnim epitafo iz rdeče kamnine z območja Salzburga, ki je sedaj vzidan v zidovje cerkvenega prezbiterja ob glavnem oltarju. Za njim je gospodar ljutomerskega gradu in gospodstva postal njegov istoimenski sin Jurij (Jörg II.) Schweinpeck, ki je bil poročen z Elizabeto Crnomaljsko, in se je boril proti Osmanom. Umrl je kmalu po juliju 1478. Ljutomer je nato pripadel njegovemu edinemu sinu Silvestru pl. Schweinpecku († domnevno okoli leta 1521), ki je bil takrat še mladoleten. Pozneje je bil dvakrat ali trikrat poročen. Najbrž je bila njegova druga žena Uršula pl. Alapić (Allapy). Ljutomerski grad s pripadajočim gospodstvom so v njegovem imenu najbrž upravljali njegovi skrbniki. V osemdesetih letih 15. stoletja, v t. i. ogrski vojni, so ljutomerski grad – podobno kot sosednje gradove Ormož, Borl, Ptuj, Negova in Gornja Radgona – najbrž zasedli madžarski vojaški kralja Matije Korvina in ga domnevno obdržali do okoli leta 1490, ko je znova postal habsburška last. Zatem je januarja 1498 kralj Maksimilijan I. Habsburški (1459–1519) grad in gospodstvo Ljutomer podelil v oskrbo Jerneju pl. Perneškemu (okoli 1440–1506/1507), ki je bil njegov zaveznik oziroma cesarski vojaški poveljnik ter je imel med letoma 1477 in 1487 ter nato zno-

Grb plemiške rodovine Schweinpeck
(Naschenweng, *Der landständische*, II, str. 851).

Kovačič, *Ljutomer*, str. 117–118).

⁶² Blaznik, *Historična topografija*, I, str. 438–439; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 193; Ratej, *Prve omembe*, str. 8; prim. Schmutz, *Historisch*, II, str. 472; Pettau, *Imena važnejših*, str. 107; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 53; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 71; Kos, *Med gradom*, str. 82–83; Kos, *Vitez*, str. 318–319; Novak, *Ljutomer*, str. 38. Gl. tudi prispevek Martina Beleta v tej številki *Kronike*.

⁶³ Prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 146; Slekovec, *Grad in graščina*, str. 160; Kovačič, *Ljutomer*, str. 123, 184; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 53; Blaznik, *Historična topografija*, I, str. 438–439; Kos, *Med gradom*, str. 82–83; Janežič, *Dolnji grad*, str. 6; Kos, *Vitez*, str. 318–319; prim. Pintarič, *Odnosi*, str. 7–8; Naschenweng, *Der landständische*, II, str. 650.

⁶⁴ Prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 146; Kovačič, *Ljutomer*, str. 123, 184–185; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 53; Blaznik, *Historična topografija*, I, str. 439; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 71; Kos, *Med gradom*, str. 82–83; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 193; Kos, *Vitez*, str. 319.

⁶⁵ Slekovec, *Grad in graščina*, str. 160; Kovačič, *Ljutomer*, str. 93, 145, 184–185, 212; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 54; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 13, 71; Ratej, *Prve omembe*, str. 7–8; Janežič, *Dolnji grad*, str. 5–6; Kos, *Vitez in grad*, str. 319; prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 146. Za plemiško rodovino Lasberg oziroma Lassberg na Štajerskem: Naschenweng, *Der landständische*, II, str. 605.

Zgornji del figuralnega epitafa Jurija (Jörga I.) pl. Schweinpecka iz okoli leta 1449 v prezbitariju župnijske cerkve v Ljutomeru (foto: Igor Sapač, 2018).

va od leta 1492 bližnje gospostvo Negova.⁶⁶ Od leta 1477 je imel tudi bližnji dvor Branek, ki ga je njegova rodovina pridobila leta 1431, sočasno z Negovo.⁶⁷

V obdobju, ko so v Ljutomeru gospodovali Schweinpecki – najverjetneje kmalu po letu 1415 – je nastal mogočni visokogotski prezbitarij ljutomerske župnijske cerkve in leta 1449 so v tem prezbitariju

postavili še omenjeni odlični kamniti figuralni nagrobnik viteza Jurija I. Schweinpecka.⁶⁸ Plemiška rodovina Schweinpeck, ki je menda izvirala iz Zgornje Avstrije, v 15. stoletju razen ljutomerskega gospostva ni imela nobene druge zemljiške posesti.⁶⁹ Ljutomerški grad je bil torej njihova glavna oziroma edina rezidenca in upošteva njihovo arhitekturno-umetnostno ambicioznost, ki se kaže z gotškim prezbitarijem ljutomerske župnijske cerkve, je dopustno pomisliti, da so po letu 1415 z večjimi ali manjšimi ambicijami preurejali tudi ljutomerški grad. Žal razpoložljivi arhivski dokumenti s tem v zvezi povsem molčijo in zaradi izginotja stavbe se ni mogoče opreti niti na analizo grajenih delov. Za pomoč pri iskanju odgovorov na zastavljeno vprašanje lahko služijo zgolj analogije.⁷⁰ Na tej podlagi je mogoče domnevati, da je v obdobju Schweinpeckov grad dobil prenovljene glavne bivalne prostore z novimi okni in lončenimi pečmi, morda pa tudi zunanje obrambno obzidje in kakšen dodatni stavbni trakt. Zelo verjetno je takrat nastal bočni stolp oziroma vhodni stolpič grajskega jedra, ki je dokumentiran na Clobucciarichevi risbi in v mapi franciscejskega katastra.

Na obeh zanesljivih upodobitvah gradu iz prve polovice 17. stoletja sta na vogalih zunanjega obzidja vidna zastrešena valjasta stolpiča, ki z višino bistveno ne presegata obzidja. Tovrstne stolpiče so po vsem slovenskem prostoru množično gradili v poznem 15. stoletju in prvi polovici 16. stoletja, v obdobju osmanskih vpadov. Postavljali so jih v sklopu grajskih, samostanskih, tabornih, trških in mestnih obrambnih obzidij. Največ jih je nastalo v prvi tretjini 16. stoletja, ko se je iztekal čas gotške arhitekture in so se uveljavljale nove renesančne arhitekturne usmeritve.⁷¹ Najverjetneje sta takrat nastala tudi dokumentirana ljutomerska stolpiča. Zdi se, da so ju zgradili skupaj z zunanjim grajskim obzidjem, ki je bilo nižje od prvotnega obodnega obzidja in postavljeno na skrajni rob platoja oziroma dostopne poti vrh grajske vzpetine. Oblika vzpetine je onemogočila bolj velikopotezno širitev gradu in zunanje obzidje so postavili dokaj tesno ob prvotni obodni zasnovi, ki je s postavitvijo zunanjega obzidja dobila značaj grajskega jedra.⁷²

Vzrokov za gradnjo obrambnih stolpičev in morda tudi zunanjega grajskega obzidja je bilo po tretji četrtini 15. stoletja več kot dovolj. Leta 1477 naj bi

⁶⁶ Slekovec, *Grad in graščina*, str. 161–164; Kovačič, *Ljutomer*, str. 70, 93, 145, 185–188; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 51, 54; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 71, 84; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 193; Janežič, *Dolnji grad*, str. 6; Novak, *Ljutomer*, str. 38; prim. Pintarič, *Odnosi*, str. 8, 48; Pavličič, *Rodoslovni zapisi*, str. 46; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 56, 370, 380, 460, 503, 537; II, str. 772, 851; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 13; prim. Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 52, 571; Curk, *Ljutomer*, str. 2, 12–13, 23, 58, 67; Selinšek, *Nagrobnik Jörga Sweinpercka*, str. 9–14; Vidmar, *Figuralne konzole*, str. 8–15; Zanjekovič, *Umetnostnozgodovinska*, str. 144, 150; Pavličič, *Nekaj o plemstvu*. Za Silvestra Schweinpecka oziroma Schweinpecka in njegovo potomstvo ter domnevno madžarsko zasedbo Ljutomera gl. prispevek Andreja Hozjana v tej številki *Kronike*.

⁶⁷ Kovačič, *Ljutomer*, str. 202–203.

⁶⁸ Selinšek, *Nagrobnik Jörga Sweinpercka*, str. 9–14; Vidmar, *Figuralne konzole*, str. 8–15; prim. Slekovec, *Grad in graščina*, str. 161–162; Štefanac, *Arhitektura*, str. 67; Zanjekovič, *Umetnostnozgodovinska*, str. 143, 144.

⁶⁹ Naschenweng, *Der landständische*, II, str. 851.

⁷⁰ Prim. Stopar, *Razvoj*, str. 131–166.

⁷¹ Prim. Stopar, *Razvoj*, str. 131–154; Fister, *Arhitektura*, str. 115–133.

⁷² Primerljiva zunanja obzidja, ki so zaradi geomorfoloških značilnosti grajske vzpetine tesno zaobjela grajsko jedro, so med 14. in 16. stoletjem nastala na gradovih Celje, Postojna in Vipava.

Ljutomer v t. i. ogrski vojni med madžarskim kraljem Matijem Korvinom (1443–1490) in cesarjem Friderikom III. (1415–1493) požgal Korvinov pristaš Jurij grof Zagorski.⁷³ Vojna, ki je tistega leta izbruhnila, je trajala do leta 1490 in v njej so Korvinove čete zasedle tudi številne gradove na Štajerskem.⁷⁴ Decembra 1479 so vpadle na vzhodno Štajersko ter zasedle Radgono in Obrajno (Halbenrein) ter nato oboje obdržale vse do leta 1490 oziroma 1491. Leta 1487 so z obleganjem razdejale in zavzele tudi grad Negova, ki je bil v rokah cesarskega vojskovodje Jerneja Perneškega.⁷⁵ Zgolj ugibati je mogoče, ali je bil takrat poškodovan tudi Ljutomerski grad, a vsekakor se je takrat zgodil uvod v burno dogajanje, ki se je nadaljevalo vse do začetka 18. stoletja.⁷⁶ Leta 1477 je bilo Ljutomersko območje domnevno prvič prizadeto zaradi osmanskih napadov,⁷⁷ leta 1479 pa je bil trg Ljutomer med osmanskim vpadom do tal požgan.⁷⁸

Zdi se, da je pravi čas za utrjevanje Ljutomerskega gradu napočil šele po t. i. ogrski vojni in da se ga je lotil Jernej Perneški, vzporedno z obsežno obnovo gradu Negova po razdejanju leta 1487. Vsekakor je bil tudi dovolj ambiciozen graditelj. Leta 1461 je najbrž dokončal gradnjo Marijine romarske cerkve v svojem domačem Perneggu ob Muri na avstrijskem Štajerskem. Od leta 1497 je bil poročen s Katarino pl. Sobriach († po 1527) in je v glavnem živel v negovskem gradu, ki ga je po letu 1487 temeljito obnovil in zelo povečal ter oplemenitil s kakovostnimi poznogotskimi arhitekturnimi členi.⁷⁹ Ljutomerski grad je leta 1498 od kralja Maksimilijana I. gotovo prejel zaradi lojalnosti in zaslug v t. i. ogrski vojni. Čeprav tega gradu ni uporabljal kot rezidenco in je bil že razmeroma star, ko ga je dobil v oskrbo, se zdi verjetno, da je poskrbel za nujna obnovitvena dela in predvsem za najnujnejše utrjevanje, s katerim so

stavbno zasnovo iz 13. stoletja prilagodili novim načinom bojevanja. Po zanesljivih upodobitvah iz prve polovice 17. stoletja sodeč to utrjevanje sicer ni bilo posebno obsežno in se je omejilo na okrepitev najbolj izpostavljenih delov grajske celote.

Ko je Jernej pl. Perneški leta 1506 ali na začetku leta 1507 umrl, ni zapustil moških potomcev, in grad Ljutomer je kot deželno knežji fevd oziroma zakupno gospostvo znova prešel v roke Silvestra pl. Schweinpecka.⁸⁰ Po njegovi smrti, domnevno okoli leta 1521, je prišlo do delitve deležev gospostva med njegove dediče. Na osnovi razpoložljivih virov delitve deležev ni mogoče nedvoumno interpretirati. Vse kaže, da je del gospostva leta 1524 pripadel Silvestrovemu sinu oziroma sorodniku Janezu pl. Schweinpecku, ki je bil domnevno zadnji moški potomec te plemiške rodovine in je najbrž umrl leta 1527.⁸¹ Že nekaj let prej, leta 1521, je Ferdinand I. Habsburški, takoj ko je postal avstrijski nadvojvoda, deleže Ljutomerskega gospostva z gradom podelil dvema Silvestrovima hčerama ter sinu Silvestrove pokojne hčere Barbare.⁸² Kmalu zatem je zmaga Osmanov v bitki pri Mohaču leta 1526 tudi za Ljutomersko območje prinesla novo veliko nevarnost. Leta 1531 so osmanske čete znova požgale Ljutomerski trg.⁸³ O morebitni škodi na gradu je mogoče zgolj ugibati, saj uporabljeni viri o tem molčijo. Vsekakor grajsko poslopje v tistem obdobju ni bilo ne posebno veliko in ne posebno odlična plemiška rezidenca. To je mogoče sklepati na podlagi posebne davčne cenitve, ki je bila opravljena leta 1541; Ljutomerski grad je bil takrat ocenjen na 500 imenjskih funtov.⁸⁴ Sosednji grad Ormož je bil ocenjen na 2000 imenjskih funtov.⁸⁵ Grad Cmurek, ki je bil takrat v razmeroma slabem stanju, je bil oce-

⁷³ Kovačič, Doneski, str. 69; Kovačič, *Ljutomer*, str. 120, 183; prim. Markovič, *Zemljiška posest*, str. 34.

⁷⁴ *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 97 (zemljevid Vojne kralja Matije Korvina s cesarjem Friderikom III. 1477–90); Stih, Salzburg na spodnještajerski Dravi, str. 198.

⁷⁵ O tem priča tudi t. i. Matjaževa kamnita kroglo z vklesano letnico 1487, ki je vzdana levo zgoraj ob glavnem portalu jedra gradu Negova.

⁷⁶ Fran Kovačič je domneval, da je prvotni Ljutomerski grad izginil zaradi spopadov med četami Matije Korvina in vojaki cesarja Friderika III. leta 1477 oziroma v času osmanskega pustošenja leta 1479 in naj bi nato na drugi lokaciji konec 15. stoletja zgradili nov nadomestni grad (Kovačič, Doneski, str. 69; Kovačič, *Ljutomer*, str. 119–121, 227; prim. Pintarič, *Odnosi*, str. 6).

⁷⁷ Slekovec, Turki, str. 17. Drugje v literaturi tega podatka ni mogoče zaslediti (prim. Ilwof, *Die Einfälle*; Voje, *Slovenci*, str. 26–27).

⁷⁸ Ilwof, *Die Einfälle*, 10, 1861, str. 250; Slekovec, Turki, str. 17, 19; prim. Kovačič, Doneski, str. 69; Kovačič, *Ljutomer*, str. 183; Voje, *Slovenci*, str. 28; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 34.

⁷⁹ Slekovec, *Die Szekely*, str. 15; Slekovec, Grad in graščina, str. 163–164; Kovačič, *Ljutomer*, str. 187–188; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 51; Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 52; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 56. Za cerkev v Perneggu gl. Woisetschlager in Krenn, *Debio-Handbuch*, str. 356.

⁸⁰ Slekovec, Grad in graščina, str. 164; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 56; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 72 (z zmotnima navedbama, da sta imela Ljutomerski grad v prvi polovici 16. stoletja tudi neki Lamberg in Hans Laun). Oznaka Lamberg se nanaša na omenjenega Janeza pl. Lassberga iz obdobja med letoma 1363 in 1414, Hans Laun pa je živel v 15. stoletju in je imel Ljutomerski strelski dvor – Vahtarnico. Prim. Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 54. Za rodovino Laun, ki je izumrla med letoma 1454 in 1458, prim.: Naschenweng, *Der landständische*, II, str. 605–606. Gl. tudi prispevek Andreja Hozjana v tej številki *Kronike*.

⁸¹ S tem v zvezi: prispevek Andreja Hozjana v tej številki *Kronike*.

⁸² Slekovec, Grad in graščina, str. 164; prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 188 (s problematično omembo Janeza pl. Schweinpecka); Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 54; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 72; Pavličič, Rodoslovni zapisi, str. 46. Nekatera odprta vprašanja v zvezi s posestno zgodovino Ljutomerskega gradu v novem veku bo v prihodnje morda razrešiti s sistematično analizo arhivskega gradiva, ki je shranjeno v Štajerskem deželni arhivu v Gradcu, a doslej še ni bilo predmet ustreznih raziskav (StLA, Herrschaftsarchive: Oberlittenberg, Herrschaft).

⁸³ Slekovec, Turki, str. 27; Kovačič, *Ljutomer*, str. 14, 183; Pintarič, *Odnosi*, str. 23; prim. Voje, *Slovenci*, str. 34; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 34.

⁸⁴ Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 54; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 72; Luknar, Ljutomer, str. 9–15.

⁸⁵ Bračič, Ormož, str. 134.

njen na 1000 imenjskih funtov.⁸⁶ Dokaj majhni grad Hompoš pri Mariboru je bil ocenjen na 300 imenjskih funtov.⁸⁷

V času te davčne cenitve je imelo ljutomersko gospostvo z gradom Gornji Ljutomer in hišo (dvorom?) Spodnji Ljutomer tri lastnike oziroma lastnice. Prvo tretjino je imela hči Silvestra pl. Schweinpecka Marjeta (Margareta) († 1542/1546), ki je bila soproga Kristofa II. grofa Frankopana–Brinjskega oziroma Tržačkega († 1530). Drugo tretjino je imela Silvestrova druga hči Uršula (1502–1549), takrat v drugo poročena z Andrejem pl. Rindscheitom († 1569) (prvič je bila od okoli leta 1525 poročena s Kristofom pl. Breunerjem († 1531)). Tretjo tretjino je imel Janez pl. Alapić (okoli 1515–1567), ki je bil vnuk Silvestra pl. Schweinpecka ter sin Barbare pl. Alapić, roj. pl. Schweinpeck (roj. pred 1500 – † med 1515–1520) in Boltežarja pl. Alapića (okoli 1465–1524), slavonskega podbana in gospodarja gradu Veliki Kalnik (zastarelo slovensko Velika Kamenica) blizu Križevcev na Hrvaškem. Janez pl. Alapić, ki je bil od leta 1520 mož Marjete grofice Zrinske in nato Elizabete grofice Frankopanske,⁸⁸ se je na Hrvaškem in v Slavoniji sredi 16. stoletja kot general boril proti Osmanom in ki je bil oče poznejšega hrvaškega bana Gašperja Alapića (okoli 1525–1584). Vse kaže, da je kmalu po letu 1555 umrl in da je njegovo tretjino ljutomerskega gospostva po njem dobila njegova sestra Katarina. Katarina je bila v prvem zakonu poročena s Sebastjanom pl. Weisseneckom († 1536), v drugem pa je bila od leta 1542 poročena z Gandolfom pl. Kainachom, gospodom v Pichlerju in Ljutomeru (rojen leta 1518, umrl med letoma 1551 in 1553 v Ljutomeru ali na Ptujju, pokopan v dominikanskem samostanu na Ptujju). Leta 1553 ali 1554 se je Katarina poročila še tretjič; tokrat z Janezom pl. Helfenbergom. Kmalu zatem je umrla in ni zapustila otrok.⁸⁹ Gradbeni razcvet ljutomerskega gradu v tistem obdobju ni bil onemogočen samo zaradi razdrobljenega imetništva, marveč tudi zaradi nemirnih obmejnih razmer. Leta 1562 so na ljutomersko območje znova prodrli Osmani in oplenili ter razdejali širše območje okoli gradu.⁹⁰

Imetništvo gospostva Ljutomer je bilo tudi v drugi polovici 16. stoletja razdrobljeno. Prvo tretjino je imel Karel Gašper baron Breuner (1530–1570), ki je bil sin Kristofa pl. Breunerja († 1531) in Uršule (1502–1549), roj. pl. Schweinpeck. Pripadali so mu tudi trije grajski dimniki, ki so omenjeni v davčnem popisu iz leta 1572.⁹¹ Drugo tretjino je po smrti Uršule, roj. pl. Schweinpeck, dedoval njen drugi soproj Andrej pl. Rindscheit († 1569). Po njem je polovico druge tretjine ljutomerskega gospostva in gradu dedoval njegov in Uršulin prvorojenec Janez Kristof I. pl. Rindscheit († 1586), ki se je leta 1575 imenoval po Friedbergu in Ljutomeru ter je bil stotnik v Bajcsi na Madžarskem in Zagrebu. Ko je umrl, je njegov delež ljutomerskega gospostva dedovala njegova vdova Suzana, ki je umrla po 14. juniju 1603. Drugo polovico druge tretjine ljutomerskega gospostva je po letu 1569 dedoval Žiga pl. Rindscheit (rojen okoli leta 1550, umrl po letu 1600), ki je bil polbrat Janeza Kristofa I. in se je prav tako imenoval po Friedbergu in Ljutomeru.⁹² Rindscheiti so bili protestantje in so z ljutomerskega gradu po okolici širili Lutrove nauke.⁹³ Tretjo tretjino ljutomerskega gospostva je imel Nikolaj baron Alapić, ki je bil eden od dveh sinov Janeza pl. Alapića in stotnik v Križevcih na Hrvaškem ter je nosil plemiški naslov baron na Velikem Kalniku in Ljutomeru. Poročen je bil s Saro Pethő pl. Hetes († 1582) in nato od leta 1585 z Elizabeto Rothal pl. Thalberg († 1602). Pred smrtjo je pridobil še eno tretjino ljutomerskega gospostva. Umrl je leta 1586 in pokopali so ga ob prvi ženi v grobnici v ljutomerski župnijski cerkvi.⁹⁴ Imel je edino hči in dedinjo Marijo Ano (okoli 1577–1629), ki se je okoli leta 1595 poročila s Petrom baronom Draškovićem (1555–1616) s Trakoščana in Klenovnika na Hrvaškem.⁹⁵

Če se zanašamo na stilizirano drobceno upodobitev ljutomerskega gradu na Laziusovem zemljevidu madžarskega kraljestva iz leta 1556, je treba ugotoviti, da so se v drugi polovici 16. stoletja oziroma med letom 1556 in časom okoli leta 1603, ko je nastala Clobucciaricheva risba, na ljutomerskem gradu zgodile precejšnje gradbene spremembe in da je izgubil

⁸⁶ Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 533.

⁸⁷ Koropec, *Pohorski dvor*, str. 12.

⁸⁸ Slekovec, Grad in graščina, str. 163–164, 168, 169; Kovačič, *Ljutomer*, str. 188–193; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 54; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 72; Luknjar, *Ljutomer*, str. 9; Janežič, *Dolnji grad*, str. 6–7; Pintarič, *Odnosi*, str. 48; Pavličič, *Rodoslovni zapisi*, str. 46; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 139, 346, 380, II, str. 772; prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 146; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 193; Pavličič, *Nekaj o plemstvu*. Podatki v navedeni literaturi so deloma zmotni in neusklajeni oziroma nasprotujoči. Za Boltežarja pl. Alapića: Blagec, Baltazar Alapić, str. 72–72.

⁸⁹ Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 54; Blagec, Baltazar Alapić, str. 66; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 139, 503, II, str. 943; prim. Caesar, *Beschreibung*, str. 390; Slekovec, Grad in graščina, str. 165, 167; Kovačič, *Ljutomer*, str. 189.

⁹⁰ Slekovec, *Turki*, str. 33; Kovačič, *Ljutomer*, str. 14, 183, prim. Marković, *Zemljiška posest*, str. 34.

⁹¹ Gl. prispevek Andreja Hozjana v tej številki Kronike. Prim. Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 54; prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 72. Za rodovino Breuner prim. Lanjus, *Die Breunner*; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 115–116.

⁹² Slekovec, Grad in graščina, str. 168–171; Kovačič, *Ljutomer*, str. 191–193; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 573, II, str. 616, 636, 772, 882; prim. Hofrichter, *Luttenberg*, str. 38; Janežič, *Dolnji grad*, str. 7; Pavličič, *Nekaj o plemstvu*.

⁹³ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 146; Radovanovič, *Nekaj o Ljutomeru*, str. 6; prim. Kovačič, *Zgodovina*, str. 250–262; Pintarič, *Odnosi*, str. 39.

⁹⁴ Slekovec, Grad in graščina, str. 165–166, 174, 176; Kovačič, *Ljutomer*, str. 70, 94, 189; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 49, 104; II, str. 782.

⁹⁵ Slekovec, Grad in graščina, str. 165–166, 173; Kovačič, *Ljutomer*, str. 71, 76, 93, 189; Pavličič, *Rodoslovni zapisi*, str. 46; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 307.

Grad Ljutomer okoli leta 1600. Pogleda na grajsko stavbo z zahodne strani (levo) in južne strani (desno). Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelali Kerin Heda, Mihael Novak in Matija Srša na podlagi risb Igorja Sapača, 2022).

visoki glavni stolp – bergfrid. Za to domnevo govorijo tudi primerjave z nekaterimi drugimi bližnjimi gradovi.⁹⁶ Njena verjetnost je velika tudi zato, ker so grad zgradili na terenu, ki je zelo nestabilen, kar je mogoče sklepati tudi po upodobljenih kontraforih na Vischerjevi veduti iz okoli leta 1681 ter na podlagi primerjav z nekaterimi mlajšimi okoliškimi sakralnimi in grajskimi stavbami.⁹⁷ Vsekakor se zdi zelo verjetno, da grad pustošen na širšem ljutomerskem območju v letih 1477, 1479 in 1531 ni prestal povsem brez posledic in da je bila zidana stavbna konstrukcija iz 13. stoletja, ki so jo postavili na zaradi posledic meteornih voda in obtežbe masivnih zidov vse bolj pomikajoči se podlagi, po treh stoletjih od izgradnje statično gotovo že načeta. Po drugi strani je grad po letu 1507 skoraj eno stoletje igral vlogo rezidence za

tri sočasne imetnike in je imel torej ganerbeni oziroma sodedni značaj.⁹⁸ Bivalne površine iz srednjega veka v tej novi vlogi gotovo niso zadoščale in potrebne so bile dovolj obsežne širitve. Primerjava upodobitev iz 17. stoletja kaže, da je imel grad pred letom 1678 najverjetneje tri dvonadstropne stavbne trakte, ki so bili – upoštevaje tudi opisano hipotetično rekonstrukcijo tlorisne zasnove iz časa pred porušenjem gradu – po površinah njihovih pravokotnih talnih ploskev najverjetneje dokaj izenačeni in so učinkovali kot svojevrstni niz treh vrstnih hiš. Jugovzhodni trakt je bil malce višji od severozahodnega in severovzhodnega trakta ter je domnevno nastal na lokaciji podrtega glavnega grajskega stolpa – bergfrida. Zdi se, da so severovzhodno četrtino prvotnega palacija oddelili z novo predelno steno in jo priključili prostornini novega trakta, ki je nastal kot vezni člen med prvotnim palacijem in novim višjim jugovzhodnim traktom. Na ta način so za tri imetnike gradu in gospodstva oblikovali stavbni sestav treh približno enako obsežnih in prostorsko enakovrednih bivalnih traktov, ki so bili med seboj povezani in so oblikovali talno zasnovo v obliki kljuke oziroma črke L. Pri tem prvotnega obodnega obzidja iz prve polovice 13. stoletja najverjetneje niso spreminjali, ampak so nova trakta zgradili z naslonitvijo na njegovo notranjo stran. Zdi se verjetno, da so poznosrednjeveški oziroma gotski bočni stolp oziroma vhodni stolpič grajskega jedra nekoliko nadzidali in da je tako do določene mere prevzel vlogo podrtega bergfrida.⁹⁹ Morda so v novi višji jugovzhodni trakt vključili del zidovja porušenega domnevnega bergfrida; na to je mogoče pomisliti, ker so na Clobucciarichevi risbi nivoji oken v nad-

⁹⁶ Na gradu Cmurek so v 16. stoletju – najverjetneje zaradi statičnih težav zaradi nestabilnega terena, dotrajanosti in izgube prvotnega obrambnega pomena – podrli prvotni visoki glavni grajski stolp iz 12. stoletja in ostanek vključili v nov renesančni stavbni trakt. Na gradu Ptuj so visoki glavni grajski stolp iz 12. stoletja na najvišji točki grajske vzpetine podrli okoli 1670, med zgodnjebaročno modernizacijo grajskega jedra. V kompleksu prvotnega mariborskega gradu na vzpetini Piramida so stari glavni grajski stolp iz 12. ali 13. stoletja podrli najverjetneje v 16. stoletju. Na gradu Negova so glavni grajski stolp iz 13. stoletja do tal podrli v poznem 15. stoletju, zatem ko je bil poškodovan v t. i. ogrski vojni leta 1487. Na gradu Hompoš so visoki glavni stolp iz 13. stoletja v 16. stoletju zaradi statičnih težav znižali do polovice in ostanek vključili v nov stavbni trakt. Na gradu Polzela so glavni stolp iz 13. stoletja v 16. ali 17. stoletju podrli do pritličja in ostanek vključili v nov stavbni trakt. Na gradu Rajhenburg so v prvi polovici 16. stoletja zaradi gradnje novega bivalnega stavbnega trakta do tal podrli visoki glavni grajski stolp iz 16. stoletja.

⁹⁷ Zaradi posedanja terena so v 18. stoletju podrli zahodni zvonik ljutomerske župnijske cerkve (prim. Pavličič, *O ljutomerski cerkvi*, str. 4). V 19. stoletju se je zaradi posedanja terena sesul del gradu Branek. leta 2001 se je zaradi posedanja terena porušil velik del severnega obzidja ob jedru gradu Negova, leta 2018 so se zaradi posedanja terena pojavile velike razpoke na dolgi južni fasadni steni dvorca Železne dveri.

⁹⁸ Za ganerbne gradove prim. Stopar, *Razvoj*, str. 177.

⁹⁹ Na podoben način so po letu 1487 nadzidali vhodni stolp jedra gradu Negova, ki je nastal v 14. stoletju, po porušenju bergfrida pa je z nadzidavo do določene mere prevzel njegovo vlogo.

stropjih drugačni oziroma višji od nivojev oken na traktu desno zraven. To gotovo ni bilo naključje in v bližini je dokumentiranih več primerov vključevanja ostankov podrtih bergfridov v nove bivalne stavbne trakte.¹⁰⁰ Zdi se verjetno, da so ob južnem vogalu notranjega grajskega dvorišča, nasproti jugovzhodnega trakta in vodnjaka ohranili nizko pomožno poslopje s hlevom za konje.

Stavbna zasnova gradu (Gornji) Ljutomer oziroma Dolnjega gradu v 17. in 18. stoletju

Na začetku 17. stoletja in še zlasti leta 1605 so Osmani in madžarski Hajduki zelo opustošili širše območje Ljutomera. Trga Ljutomer in Veržej so do tal požgali.¹⁰¹ Gradova Ljutomer in Branek po razpoložljivih podatkih takrat gradbeno sicer nista bila prizadeta, gotovo pa je opustošenje okolice vplivalo na njun upočasneni gradbeni razvoj v prvi polovici 17. stoletja. Politično in vojaško nestabilne razmere so se nadaljevale do začetka druge polovice 17. stoletja. Osmani so v ljutomerski okolici nazadnje zelo pustošili leta 1640.¹⁰²

Po drugi strani se je v prvi polovici 17. stoletja stabiliziralo imetništvo ljutomerskega gospostva. Po poroki Marije Ane baronice Alapič in Petra barona Draškovića okoli leta 1595 se je ljutomersko gospostvo v zgodnjem 17. stoletju znova združilo v rokah enega imetnika. Drašković, ki je bil tudi ban Hrvaške in Slavonije, je moral pri tem poplačati dolgove prejšnjih imetnikov posameznih deležev gospostva in do leta 1615, ko je že nosil plemiški naslov grof Ljutomera, je postal samostojni lastnik celotnega ljutomerskega gospostva z gradom Gornji Ljutomer. Ljutomerski grad, ki je bil v drugi polovici 16. stoletja najbrž temeljito obnovljen in povečan, si je izbral za glavno rezidenco.¹⁰³

Po njegovi smrti se je Marija Ana znova poročila; ženin je bil Franc Oreházy pl. Kusarovecz. Ko je umrla, so jo pokopali v grobnici njenih staršev v ljutomerski župnijski cerkvi. Gradova in gospostvi Trakoščan in Ljutomer je po letu 1616 oziroma 1629 dedoval sin Petra in Marije Ane, Gašper II. baron Drašković (1605–1664), ki se je najverjetneje rodil

v ljutomerskem gradu. Leta 1630 se je v Gradcu poročil z Ano Veroniko baronico Eibiswald (Ivnik) (1611/12–1654) in je od leta 1631 oziroma 1635 nosil plemiški naslov grof na Trakoščanu in Ljutomeru. Tako kot njegova starša je ljutomerski grad uporabljal kot glavno rezidenco in je v njem tudi umrl.¹⁰⁴ Po materi je dedoval Veliki Kalnik in Vukovino v Posavini.¹⁰⁵ Imel je tudi odlični poznorenesančni dvorec Klenovnik blizu Varaždina, ki ga je njegov oče Peter na starejši osnovi iz 16. stoletja začel graditi leta 1616, dela pa so pod vodstvom ptujskega stavbenika Janeza Monghina za Gašperjevega dediča Janeza IV. Draškovića in njegovo soprogo Marijo Magdaleno, roj. Nadasdy, dokončali do leta 1667, ko je nastalo tudi veliko notranje arkadno dvorišče.¹⁰⁶ Leta 1631, ko ga je cesar povišal v državnega grofa, je od Salomona Meylgrabnerja barona Meylegga († 1650) kupil sosednjo zemljiško gospostvo z gradom Branek in od takrat nosil plemiški naslov gospod na Ljutomeru in Braneku – *Herr zu Luttenberg und Mallegg*.¹⁰⁷ Po letu 1631 je bil Gašper II. grof Drašković v denarnih težavah in je začel odprodajati dele svoje posesti ter se zapletal v spore, ki so trajali do konca njegovega življenja. Po letu 1651, po smrti svoje hčere, se je celo zapletel v oborožene spopade s svojim bivšim zetom Nikolajem grofom Zrinskim († 1662) in s svojo sestro Saro, poročeno baronico Szeczy oziroma Seči († po 1664). V teh spopadih sta bila poškodovana tudi ljutomerski grad in Branek.¹⁰⁸

Po letu 1616 je moral Gašper II. baron (in od leta 1631 grof) Drašković svoji starejši sestri Sari, ki je bila od leta 1628 poročena z Dionizijem baronom Szeczyjem iz Gornje Lendave oziroma Grada na Goričkem, odstopiti del podedovanega gospostva Ljutomer. Zatem je Sara kot novo središče tega dela ljutomerskega gospostva na lokaciji nekdanjega srednjeveškega dvora na Cvenu zgradila nov dvorec, ki je leta 1674 omenjen kot grofovski sečijevski grad Cven – *Gräffl. Zezischen Castell Zwien*. Kmalu po izgradnji novega dvorca sta se Gašper II. in Sara sprla in ona je nato iz cvenskega dvorca napadla bratov ljutomerski grad. Obramba gradu je bila onemogočena, ker je Gašper II. od tam že prej – nasprotovanju štajerskih deželanov navkljub – odstranil topove. Ko je leta 1664 umrl, je morala komisija štajerskih deželanov njegovo

¹⁰⁰ Najstarejši dokumentirani primer je na gradu Hompoš pri Mariboru, kjer je bil gradbeni poseg izpeljan že okoli leta 1500, pozneje v 16. oziroma 17. stoletju pa so podobni transformaciji izpeljali še na gradovih Cmurek in Polzela.

¹⁰¹ Ilwof, *Die Einfälle*, 15, 1867, str. 145–151; 32, 1884, str. 83; Slekovec, Turki, str. 40; Kovačič, *Ljutomer*, str. 14, 71, 183; Radovanović, Nekaj o Ljutomeru, str. 7; Radovanović, Ropanje, 10, 2003, str. 13–23; 11, 2004, str. 14–17; Pintarič, *Odnosi*, str. 24; prim. Voje, *Slovenci*, str. 37.

¹⁰² Ilwof, *Die Einfälle*, 9, 1859, str. 190; 15, 1867, str. 153; 32, 1884, str. 90; Slekovec, Turki, str. 54; Kovačič, *Ljutomer*, str. 15, prim. Markovič, *Zemljiška posest*, str. 34.

¹⁰³ Slekovec, Grad in graščina, str. 173; Kovačič, *Ljutomer*, str. 189–190, 193–195; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 54; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 72; prim. Janežič, Dolnji grad, str. 7; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 307.

¹⁰⁴ Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 307, 340, prim. Slekovec, Grad in graščina, str. 175, 176; Kovačič, *Ljutomer*, str. 195–201; Janežič, Dolnji grad, str. 7; Pintarič, *Odnosi*, str. 52.

¹⁰⁵ Slekovec, Grad in graščina, str. 175; Kovačič, *Ljutomer*, str. 195.

¹⁰⁶ Obad Ščitaroci, *Dvorci*, str. 110–121; Horvat-Levaj, *Barokna arhitektura*, str. 416–419; Regan, Klenovnik, str. 415–417; Regan, *Srednjovekovne*, str. 156–158.

¹⁰⁷ Slekovec, Grad in graščina, str. 175; Kovačič, *Ljutomer*, str. 195; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 55; Naschenweng, *Der landständische*, II, str. 669; prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 146; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 72; Janežič, Dolnji grad, str. 7.

¹⁰⁸ Slekovec, Grad in graščina, str. 176–181; Kovačič, *Ljutomer*, str. 126, 195–201.

prezadolženo imetje razdeliti med 12 upnikov. Ljutomerski grad je imel takrat zaradi spopadov razbita vrata, okna in peči, kljub temu pa so ga ovrednotili s 1000 goldinarji, kar kaže, da se je njegova vrednost v primerjavi z letom 1542 najbrž podvojila.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 55–56; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 307; prim. Slekovec, Grad in graščina, str. 177, 179; Kovačič, *Ljutomer*, str. 198–200; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 13–14; Pintarič, *Odnosi*, str. 52; Pavličič, Rodoslovni zapisi, str. 46. Na poplavni ravnici na jugozahodnem obrobju vasi CVEN, na lokaciji, ki se že vsaj od 19. stoletja imenuje KASTELIŠČE in jo s treh strani obteka potok Murica, je že vsaj v 14. stoletju stal dvor, ki bil med 15. in 17. stoletjem vključen v gospodstvo Ljutomerskega gradu. Ko je dvor po letu 1616 prešel v last Sare baronice Szeczy, roj. grofice Drašković (okoli 1600 – po 1664), so tam zgradili nov dvorec, označen s terminom *kastel* (Kovačič, *Ljutomer*, str. 212, 213, 216; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 55). Dvorec je bil po podatkih, ki jih je v poznem 19. stoletju zbral Matej Slekovec, v spodnjem delu zidan, v zgornjem pa lesen (Kovačič, *Ljutomer*, str. 212). Glede na oznako *kastel* je mogoče pomisliti, da je imel dvorec v 17. stoletju štiriatktno zasnovo z notranjim dvoriščem. Na to je mogoče pomisliti tudi zato, ker je lokacija, kjer je nekoč stal dvorec, zelo razsežna. A analiza podatkov iz zapuščinskega inventarnega popisa po smrti Sarinega moža Gašperja grofa Szeczya iz leta 1681 kaže, da je bila rezidenčna stavba dvorca najverjetneje razmeroma majhna; v dvorcu, ki je bil takrat skoraj prazen, je bilo popisanih samo sedem sob, dvorana s figuralno poslikanimi platnenimi stenskim tapetami in kuhinja. Iz podatkov v popisu je mogoče sklepati, da so bili v kompleksu dvorca še hlevi za govejo živino in svinje ter skedenj. Dvorec je imel tudi pristavo. Iz zapuščinskega inventarja, ki je nastal tri leta pozneje, leta 1684, po smrti Gašperjevega brata Petra grofa Szeczya, je mogoče razbrati, da je imel dvorec tudi vinsko klet. Radovanovič, Dvorec Cven, str. 7–10. Na tej podlagi je mogoče sklepati, da je bila rezidenčna stavba dvorca po velikosti in zasnovi najverjetneje primerljiva z bližnjima dvorcema Črnci pri Apačah in Lukavci, ki sta kot nadomestilo za starejša srednjeveška dvora nastala v 17. oziroma 18. stoletju. Razmeroma velika površina, na kateri je nekoč stal kompleks cvenskega dvorca, in še dokaj dobro ohranjeni oziroma razpoznavni zemeljski okop okoli nje kažeta, da so ob monolitni rezidenčni stavbi dvorca stala razsežna gospodarska poslopja, ki so skupaj z njo najverjetneje oblikovala razsežno skupno osrednje dvorišče. Proti koncu 17. stoletja je dvorec prešel v last rodovine baronov Mauerburg; leta 1686 je braneški graščak Tomaž Ignac I. baron Mauerburg († 1686) od Julijane grofice Kery, roj. Szeczy kupil polovico cvenske posesti, nato pa je njegov sin Tomaž Ignac II. baron Mauerburg († 1693) od njene sestre Marije pl. Senay odkupil še drugo polovico (Kovačič, *Ljutomer*, str. 206, 213; Janežič, Grad Branek, str. 7). Posest so takrat združili z braneško in Ljutomersko in cvenski dvorec je s tem izgubil svoj rezidenčni pomen. Februarja 1704 so kompleks dvorca oplenili in požgali kruci in ker že prej za lastnika kot rezidenčna stavba ni imel posebne vrednosti, ni prišlo do obnove in je razgaljeno zidovje kmalu povsem razpadlo (Hofrichter, *Luttenberg*, str. 64; Kovačič, *Ljutomer*, str. 18, 213; Kovačič, *Slovenska Štajerska*, str. 262; Posch, *Flammende Grenze*, str. 35–37; Radovanovič, Dvorec Cven, str. 7; Radovanovič, Kruci, str. 47). Do nastanka avstrijskega vojaškega zemljevida med letoma 1763 in 1787 so razvaline dvorca že povsem propadle in ostala je samo lokacija, ki je na zemljevidu označena z opisom: *Merkmale des Schlosses Zveng* – ostaline dvorca Cven. Severovzhodno zraven lokacije dvorca je takrat še stala pristava – *Mayerhof*. Spremno besedilo ostankov dvorca ne omenja (Rajšp (ur.), *Slovenija*, sekcija 169, str. 160). V mapi franciscejskega katastra iz leta 1824 lokacija nekdanjega dvorca ni več označena niti poimensko in tudi pristava je do takrat izginila. Kljub temu so se od kompleksa nekdanjega dvorca v prostoru ohranili dobro razpoznavni sledovi; do 3 m

Primerjava omenjenih upodobitev iz let 1641 in 1678 kaže, da so v tistem vmesnem obdobju podrli višji dvonadstropni jugovzhodni trakt in nižje zunanje obrambno obzidje z valjastima stolpičema na severozahodni strani. Najverjetneje so tudi znižali bočni stolp oziroma vhodni stolpič grajskega jedra.¹¹⁰ To se je zgodilo, preden je med letoma 1678 in 1682 Ljutomersko območje zelo prizadela kuga.¹¹¹ Podatek,

visoki in do 22 m široki zemeljski okop, ki poteka na talni ploskvi v obliki črke C in ki ga obteka potok Murica, kaže, da je bil dvorec v 17. stoletju impozantna grajena struktura (prim. Curk, *Ljutomer*, str. 28–29, 31, 68; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 13–14). Najverjetneje je bil okop nekoč tudi na severovzhodni strani, kjer je bil najverjetneje edini dostop do kompleksa dvorca; nezaključeni oziroma široko prekinjeni okop ne bi imel pravega smisla. Izjemne dimenzije okopa, ki zaobjema trapezasto talno ploskev, ki se približuje pravokotniku v izmeri kar 173 × 115 m, kažejo, da je nedvomno novoveškega nastanka. Vse kaže, da so v 17. stoletju na lokaciji starejšega dvorca postavljene dvorec z razsežnim zemljenim okopom zavarovali pred napadi Osmanov in/ali krucov, po drugi strani pa tudi pred poplavi reke Mure, ki je oddaljena približno 2 km. S podobnim okopom so v 16. stoletju zavarovali nižinski oziroma vodni grad Rače blizu Maribora; okop nazorno dokumentira Vischerjeva upodobitev iz okoli leta 1681, v 18. oziroma 19. stoletju pa so ga odstranili ob zasipavanju nekdanjega vodnega jarka. Za primerjavo si je mogoče pomagati tudi z Vischerjevo upodobitvijo nekdanjega nižinskega dvorca Oberrakitsch oziroma Oberraggitsch (tudi: Ragitscha, Rakatscha, Ober-Rakitsch, Zgornji Rakičan) severozahodno od Cmureka/Murecka na avstrijskem Štajerskem, ki je bil prav tako obdan z mogočnimi zemljenimi okopi in je v 18. stoletju propadel, v 19. stoletju pa so njegovi ostanki povsem izginili (faksimilirana sodobna objava v: Vischer, *Topographia*, 1975, sl. 284). Iz neznanega vzroka Vischer žal ni upodobil kompleksa dvorca Cven, pomisliti pa je dopustno, da bi bila njegova upodobitev Cvena primerljiva z upodobitvijo dvorca Oberrakitsch. Široki zemljeni okop je kompleks dvorca Cven gotovo učinkovito varoval pred poplavnimi vodami, po drugi strani pa je mogel dvorec učinkovito varovati pred morebitnimi sovražnimi izstrelki. Zaradi boljšega pregleda z grajske stavbe na zunanjo stran okopa je bilo zunanje pobočje običajno položnejše od notranjega in zdi se, da je bil tako zasnovan tudi okop cvenskega dvorca. Vrh okopa je bila najbrž krožna povezovalna obrambna pot, ki je bila na zunanji strani zaščiten s parapetnim nasutjem ali leseno palisado. S tako zasnovanim okopom je bila obdana do 130 m dolga in do 75 m široka ravna talna ploskev, na kateri so stala različna poslopja. O njihovem številu, velikosti in prostorski razporeditvi je mogoče zgolj ugibati, saj doslej na tej lokaciji še niso bile opravljene geofizikalne in arheološke raziskave, ki bi gotovo mogle pojasniti osnovne značilnosti nekdanje tlorisne zasnove iz 17. stoletja. Upošteva se širša prostorska situacija se zdi najbolj utemeljena domneva, da je rezidenčna stavba dvorca s pravokotno talno ploskvijo v izmeri približno 15 × 35 m stala ob najdaljši zahodni stranici okopa, pred njo pa je bilo na vzhodni strani razsežno dvorišče z gospodarskimi posloppji na dveh ali treh straneh. Gotovo je bil do kompleksa dvorca z okopom čez Murico postavljen lesen most; stal je najverjetneje na severovzhodni strani, kjer je pot povezovala dvorec, pristavo in vas.

¹¹⁰ Stolpa takrat najverjetneje še niso povsem do tal podrli, ker je njegova tlorisna ploskev označena v mapi franciscejskega katastra iz leta 1824. Situacija je primerljiva z gradovoma Negova in Branek, kjer so visoka vhodna stolpa znižali v 18. stoletju oziroma po letu 1870.

¹¹¹ Travner, *Kuga*, str. 120, 141; Kovačič, *Ljutomer*, str. 180–182; Radovanovič, Nekaj o Ljutomeru, str. 7, 18; Pintarič, *Odnosi*, str. 28.

Grad Ljutomer okoli leta 1680. Pogleda na grajsko stavbo z zahodne strani (levo) in južne strani (desno). Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelali Larisa Matjašec in Maja Verbančič na podlagi risb Igorja Sapača, 2022).

da je Gašper II. grof Drašković z gradu odstranil topove, napeljuje domnevo, da se je to zgodilo v zvezi z odstranjevanjem zunanjega obrambnega obzidja.¹¹² Jugovzhodni trakt so morda odstranili po letu 1664, zaradi poškodb iz bojov med sestro in bratom, ali pa se je to zgodilo že pred letom 1664, morda zaradi posedanja temeljev na nestabilnem in z novimi gradnjami iz druge polovice 16. stoletja preobremenjenem terenu. Po smrti Gašperja II. grofa Draškovića je bil grad gotovo deležen določenih obnovitvenih posegov; obnoviti je bilo treba razdejana vrata, okna in peči. Morda so takrat stavbo opremili z novimi kamnitimi okenskimi okvirji poznorenesančnih oblik, ki jih kaže glavna Vischerjeva upodobitev gradu iz okoli leta 1681. Na tisti upodobitvi je na skrajšani severovzhodni fasadi razločno viden tudi enoosni dvonadstropni plitek prizidek, ki na obeh zanesljivih upodobitvah iz prve polovice 17. stoletja še ni označen in ki glede na velikost okenskih odprtin gotovo ni imel sanitarne funkcije.¹¹³ Po usmerjenosti proti vzhodu oziroma severovzhodu se zdi najbolj utemeljena domneva, da je bil povezan s preureditvijo stare ali ureditvijo nove nadomestne baročne kapele v notranjosti gradu. Upodobljeni prizidek dokazuje, da so grad med letoma 1641 in 1678 nedvomno prenovili

in da v tistem obdobju ni šlo zgolj za odstranjevanje odvečnih in poškodovanih stavbnih delov. Najbrž so grad tudi statično sanirali; na to je mogoče pomisliti zaradi dveh visokih kontraforov, ki ju na severozahodni grajski fasadi kaže glavna Vischerjeva upodobitev.¹¹⁴ Z odstranitvijo zunanjega obrambnega obzidja in višjega jugovzhodnega trakta ter prenovo preostalih dveh traktov je ljutomerski grad v drugi polovici 17. stoletja dobil na prvi pogled poenoteno podobo dvotraktne plemiške rezidence, ki – razen z lokacijo vrh vzpetine – ni več spominjala na srednjeveško grajsko arhitekturo, marveč je bila bolj primerljiva s sodobnimi poznorenesančnimi dvorci s poenotenimi stavbnimi volumni in nerazčlenjenimi fasadami.¹¹⁵

¹¹⁴ Primerljivi kontrafori so ohranjeni ali dokumentirani na gradovih Gornja Radgona, Negova, Cmurek, Maribor (Piramida), Vurberk in Stari Viltuš.

¹¹⁵ Podobno transformacijo so v 16. in 17. stoletju doživeli bližnji gradovi Gornja Radgona, Cmurek, Ptuj, Vurberk in Maribor (Piramida), ki so s poenotenjem stavbnih mas vsi dobili nerazgibano škatlasto učinkujoče osnovne volumne in gladko ometane bele fasadne površine. Ljutomerski grad je z opisanimi ruštvami na prvi pogled dobil dokaj podobno dvotaktno arhitekturno zasnovo, kakršno je v 18. stoletju dobil sosednji grad Lendava. Primerljivo, a manjšo arhitekturno zasnovo je v 17. oziroma 18. stoletju dobil tudi bližnji admontski vinogradniški dvorec ŽELEŽNE DVERI / EISENTHÜR, ki so ga na lokaciji admontskega vinogradniškega dvora iz zgodnjega 14. stoletja zgradili pred nastankom Vischerjevega zemljevida Štajerske iz leta 1678 oziroma Vischerjeve upodobitve trške naselbine Ljutomer okoli leta 1681, v 18. stoletju pa prenovili in povečali (prim. Hofrichter, *Luttenberg*, str. 12; *Krajevni leksikon Dravske*, str. 384; UKPP, *Železne dveri*. Umetnostnozgodovinski-konservatorski topografski opis iz leta 1962 iz zapuščine Jožeta Curka; Stopar, *Grajski objekti z območja*, str. 64; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 153; ZVKDS – Konservatorski program: *Železne dveri*, 1982 (avtor: Janez Mikuž); M. (ikuž): *Železne dveri*, str. 268; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 390; Schober, *Die »untersteirischen« Weingüter*, str. 17–20; Podgorelec, *»Zid« ali Železne dveri*,

¹¹² Topovi so bili morda vzdani v obzidje. Podoben primer je dokumentiran na bližnjem gradu Vurberk; tam so vsaj dve železni topovski cevi iz 16. stoletja sekundarno vzdali v zunanje grajsko obzidje in sta tam ostali do začetka 20. stoletja, ko so ju izzidali ter prepeljali na ptujski grad, kjer sta sedaj shranjeni v muzejski zbirki orožja.

¹¹³ Podoben prizidek iz 17. ali 18. stoletja je ohranjen na južni fasadi jedra gradu Gornja Radgona. V 16., 17. in 18. stoletju so imeli tovrstni prizidki sicer v glavnem sanitarno funkcijo, vendar pa niso imeli tako velikih okenskih odprtin. Značilni tovrstni sanitarni prizidki so v bližini dokumentirani na gradovih Negova in Cmurek.

*Vinogradniški dvorec Železne Dveri v 18. stoletju. Računalniška študija.
Poskus rekonstrukcije (Izdelal Martin Rakovnik na podlagi risb Igorja Sapača, 2022).*

Vse kaže, da po sredini 17. stoletja obrambne sestavine niso bile več potrebne in so jih mogli brez zadržkov odstraniti, s tem pa se je utrjeni srednjeveški grad vsaj navidezno prelevil v sodobni neutrjeni novoveški dvorec. Zmaga avstrijske vojske pri Monoštru leta 1664 in poraz Osmanov pred Dunajem leta 1683, ki sta tudi ljutomerskemu območju prinesla trajnejši mir, sta potrdili pravilnost te gradbene usmeritve.¹¹⁶

Ko je Gašper II. grof Drašković leta 1664 umrl in ni zapustil potomcev, je ljutomersko gospodstvo z gradom pripadlo njegovima sestrama Sari baronici Szczy, ki je umrla okoli leta 1674, in Katarini baronici Ratkay, ki je umrla leta 1673. Za prvo sta dvorec Cven in njen del ljutomerskega gospodstva dedovali njeni hčeri Julijana grofica Kery in Marija pl. Senay. Julijana je 8. februarja 1686 prodala svoj delež braneškemu graščaku Tomažu Ignacu I. baronu Mauerburgu († 1686). Njegov sin Tomaž Ignac II. baron Mauerburg (1658–1693) je kmalu zatem kupil še delež njene sestre Marije. Delež Katarine baronice Ratkay sta dedovala njena snaha Konstanca Verbenija, ki je bila po smrti Katarinininega edinega sina Petra barona Ratkaya († 1672) od leta 1678 poročena z Ja-

nezom Ernestom grofom Paradeiserjem († 1688), ter Petrov in Konstancin sin Žiga Jožef baron (in pozneje grof) Ratkay (1650–1702), gospod na Malem in Velikem Taboru na Hrvaškem, ki je po smrti očima leta 1688 prejel tudi delež svoje matere. Ko je Žiga Jožef grof Ratkay umrl, so ga pokopali v pavlinskem samostanu v Lepoglavi, njegov delež ljutomerskega gospodstva in gradu pa je od njegovega sina in dediča Ladislava grofa Ratkaya († 1717) pridobil braneški graščak Jurij Anton Ignac baron Mauerburg (1688–1730), sin Tomaža Ignaca II., ter tako lastništvo ljutomerskega gradu in gospodstva do leta 1719 znova združil.¹¹⁷ Ljutomersko območje so medtem, v letih 1703 in 1704, zelo prizadeli madžarski uporniki – kruci, a vse kaže, da ljutomerskega gradu niso napadli oziroma poškodovali, ker to sicer v arhivskih dokumentih najbrž ne bi ostalo povsem brez sledi.¹¹⁸

Potem ko sta se gospodstvi Branek in Ljutomer v celoti združili v rokah istega lastnika, je ljutomerski

str. 36–47; Bakal, *Nezakonite kršitve*; Sitar, *Dediči prostora*, str. 85, 86, 88). Med letoma 1986 in 1990 celovito prenovljena stavba, ki je od leta 2008 z oznako EŠD 8750: *Železne Dveri – Vinogradniški dvorec* zaradi svojega velikega kulturnozgodovinskega pomena razglašena za kulturni spomenik lokalnega pomena, je po poškodbah zaradi posedanja tal v letu 2018 zelo ogrožena.

¹¹⁶ Prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 15–16; Radovanovič, *Nekaj o Ljutomru*, str. 7.

¹¹⁷ Slekovec, *Grad in graščina*, str. 174, 182; Slekovec, *Oskrbniki*, str. 75; Kovačič, *Ljutomer*, str. 200–201, 206, 208, 213, 214; Janežič, *Grad Branek*, str. 7; Pavličič, *Rodoslovni zapisi*, str. 46; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 400, 517, II, str. 734–735; prim. Caesar, *Beschreibung*, str. 390, 441; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 146; *Krajevni leksikon Dravske*, str. 384; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 145; Curk, *Ljutomer*, str. 23; Janežič, *Dolnji grad*, str. 7–8; Pavličič, *Nekaj o plemstvu*.

¹¹⁸ Kruci so na širšem območju ropali in požigali od osemde-setih let 17. stoletja do leta 1711, ko je bila vstaja madžarskega vodje Ferenc Rakoczya zadušena (Kovačič, *Ljutomer*, str. 16–21; Posch, *Flammende Grenze*; Radovanovič, *Nekaj o Ljutomru*, str. 7; Radovanovič, *Kruci*, str. 38–47; Radovanovič, *Posledice*, str. 13–15).

grad izgubil rezidenčni pomen in funkcijo sedeža deželskega sodišča. Ostal je v glavnem prazen in je zaradi zanemarjanja začel propadati.¹¹⁹ Po letu 1719 in do leta 1752 je imel večinoma iste oskrbnike kot grad Branek.¹²⁰ O usodi gradu v 18. stoletju dovolj nazorno govorijo podatki v zvezi z grajsko kapelo, ki je prvič omenjena v vizitacijskem zapisniku iz leta 1545, skupaj z Marijino podružnično cerkvijo pod gradom, na območju Podgraja, kar kaže, da je bila kapela nedvomno umeščena v samo grajsko stavbo.¹²¹ V 18. stoletju je grajska kapela prvič omenjena leta 1717; dne 28. aprila tistega leta je sekovski škof Jožef Dominik grof Lamberg ob vizitaciji kapelo v Ljutomerskem gradu in njen oltar posvetil v čast Marijinega brezmadežnega spočetja.¹²² Kapela svete device Marije v gradu Gornji Ljutomer – *Ecclesia in arce Ober Luttenberg beatae virginis Mariae* – je bila nato ponovno vizitirana v letih 1764 in 1773. V vizitacijskem zapisniku iz leta 1764 je navedeno, da je bila kapela dolga leta v uporabi skupaj z gradom in da bi se že porušila, če grof ne bi pravkar poskrbel za popravilo, s katero so kapelo spravili v dobro stanje in ni izgubila niti stare posvetitve. Kapela je imela takrat tri oltarje; glavni je bil posvečen Brezmadežni, stranska pa sv. Petru Alkantarskemu in sv. Frančišku Serafinskemu. Ker je bil grad nenaseljen, oltarji niso bili okrašeni. Poleg kapele je bila zakristija. Kapela je bila ločena od profane uporabe drugih grajskih prostorov in je imela javni vhod. Grad je imel v zvezi s kapelo še stolp – najverjetneje lesen strešni zvonček – s tremi zvonovi. Vizitacijski zapisnik navaja še, da velik del gradu potrebuje obsežnejše popravilo, ki pa da je zaradi pomanjkanja denarja odloženo, da je kapela sicer lepo in dostojno okrašena ter očiščena in da se njen patrocinijski posebej ne praznuje, ker je lastnik gradu redko prisoten in ne more kriti stroškov. Do leta 1773 se to stanje ni bistveno spremenilo, saj je kapela v takrat napisanem vizitacijskem zapisniku označena kot zelo lepa in elegantna, čeprav je redko v uporabi. Enako kot leta 1764 so bili takrat v kapeli trije oltarji. Kapela je bila čista in je bila kot prostor ločena od vsakršne profane uporabe.¹²³

Grad je bil torej pred letom 1764 nenaseljen, a še v celoti ohranjen in deloma popravljen. Stolp z zvonovi, ki je omenjen v vizitacijskem zapisniku, je bil najverjetneje primerljiv s strešnimi stolpiči gradov Gornja Radgona, Rotenturn v Gornji Radgoni,

Cmurek in Klenovnik pri Varaždinu, ki so nastali v 18. stoletju kot lesene konstrukcije s slikovitimi čebulastimi strehami. Zvonik na Ljutomerskem gradu je najverjetneje nastal po nastanku Vischerjevih upodobitev iz okoli leta 1681, saj na njih ni viden. Domnevno je bil njegov nastanek povezan z obnovo kapele pred ponovno posvetitvijo leta 1717. Ker je kapela leta 1773 opisana kot zelo lepa in elegantna, je najverjetnejša domneva, da je imela sodobno baročno obliko iz (zgodnjega) 18. stoletja. Da je bila kapela malce pred letom 1717 deležna temeljite prenovne oziroma popolne baročne preobrazbe, je mogoče sklepati tudi na podlagi podatka iz leta 1764 v zvezi s podružnično cerkvijo sv. Ane v Podgradju sestavljenega vizitacijskega poročila. Po takrat zapisanem izročilu je bila podružnična cerkev sv. Ane pod vzpetino Gornji Ljutomer zgrajena kot nadomestilo za kapelo v gradu; *ko so gosposčinsko grajsko kapelo pred mnogimi leti opustili, so zgradili novo podružnično cerkev pod vzpetino, ki je v dobrem stanju*.¹²⁴ Na podlagi posestnozgodovinskih podatkov je treba ugotoviti, da sta Ljutomersko grajsko kapelo med letoma 1710 in 1717 baročno prenovila Ladislav grof Ratkay († 1717) ali Jurij Anton Ignac baron Mauerburg (1688–1730).

Po smrti Jurija Antona Ignaca barona Mauerburga je vso njegovo posest z gradovima Branek in Ljutomer, dvorcem Babinci in razrušenim dvorcem Cven za njegove mladoletne hčere med letoma 1732 in 1746 upravljal njihov stric in skrbnik Karel Jožef Leopold baron Gabelkoven (tudi Gabelkhofen) (1704–1777), ki je bil sprog sestre leta 1732 umrle druge žene Jurija Antona Ignaca, Jožefe Katarine Elizabete Frančiške, roj. pl. Ruess, in gospod na štajerskih gradovih Šalek, Forhtenek in Vodriž. Nato je celotna Mauerburgova posest na širšem Ljutomerskem območju pripadla starejši od takrat dveh še živelih hčera Jurija Antona Ignaca, Ani Eleonori Šarloti (1722–1765), ki je bila od leta 1744 poročena s Francem I. Ksaverjem grofom Codroipom († 1779) in je od leta 1760 skupaj z njim živel v gradu Branek.¹²⁵

Najverjetneje je medtem, leta 1738, Ljutomerski grad poškodoval potres, ki je v bližnji Štrigovi razdejal srednjeveški grad in pavlinski samostan.¹²⁶

¹¹⁹ Slekovec, Grad in graščina, str. 159, 184; Kovačič, Ljutomer, str. 201, 208; Pirchegger, Untersteiermark, str. 54–55; Stopar, Grajske stavbe, 2, str. 72; prim. Pintarič, Odnosi, str. 15.

¹²⁰ Janežič, Grad Branek, str. 8 (na osnovi podatkov iz: ŽA Ljutomer – Slekovec, Trg in župnija Ljutomer).

¹²¹ Slekovec, Oskrbniki, str. 75; Kovačič, Ljutomer, str. 77–78; prim. Janežič, Dolnji grad, str. 8; Zanjčovič, Umetnostnozgodovinska, str. 154; Pintarič, Odnosi, str. 46.

¹²² Slekovec, Oskrbniki, str. 75; prim. Hofrichter, Luttenberg, str. 64; Janežič, Dolnji grad, str. 8; Pintarič, Odnosi, str. 46.

¹²³ Mlinarič, Župnije, str. 243, 303; prim. Pintarič, Odnosi, str. 41, 42, 46.

¹²⁴ Mlinarič, Župnije, str. 243, 302–303. Podružnična cerkev sv. Ane ob vizitaciji leta 1764 ni bila posvečena, imela pa je tri oltarje. Cerkev ni imela stolpa, njena zvonova sta bila obešena na strešno konstrukcijo. Do naslednje vizitacije v letu 1773 se to stanje ni spremenilo.

¹²⁵ Kovačič, Ljutomer, str. 127, 132–142, 154, 206–209; Pirchegger, Untersteiermark, str. 56, 176, 224–226; Naschenweng, Der landständische, I, str. 395; II, str. 663; prim. Caesar, Beschreibung, str. 391, 441; Schmutz, Historisch, str. 481–482; Janisch, Topographisch-statistisches Lexikon, II, str. 162; Slekovec, Grad in graščina, str. 174; Mlinarič, Župnije, str. 230, 237, 242; Janežič, Grad Branek, str. 7, 8; Pavličič, Rodoslovni zapisi, str. 47; Pintarič, Odnosi, str. 62–63, 70–99; Markovič, Zemljiška posest, str. 9–10; Donša, Dvorec Branek, str. 7.

¹²⁶ Prim. Krajevni leksikon Dravske, str. 390.

Grad Ljutomer okoli leta 1850. Pogleda na razvaljeno grajsko stavbo s severne strani (levo) in južne strani (desno). Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelali Nika Šela in Nina Šinko na podlagi risb Igorja Sapača, 2022).

Vsekakor so zatem, do vizitacije leta 1764, grad nekoliko popravili in znova prenovili njegovo kapelo. Na osnovi podatkov iz omenjenega vizitacijskega zapisnika je mogoče sklepati, da so obnovitvena dela izvedli malce pred letom 1764 in v času, ko je z nekdanjo Mauerburgovo posestjo po letu 1746 gospodaril Franc I. Ksaver grof Codroipo, na katerega se v vizitacijskem zapisniku gotovo nanaša oznaka *comes* – grof. Najbolj verjetno se zdi, da so obnovitvena dela izpeljali po letu 1760, ko sta se zakonca Ana Eleonora Šarlota in Franc I. Ksaver grof Codroipo iz moževne posesti v Furlanija vrnila v Ljutomer oziroma na grad Branek.¹²⁷

Novo prelomno obdobje za ljutomerski grad se je začelo po smrti Franca I. Ksaverja grofa Codroipa leta 1779, ko ga je skupaj z gradom Branek, dvorcem Babinci in lokacijo porušenega dvorca Cven leta 1781 dedoval mladoletni Hieronim I. grof Codroipo (1760–1840), ki je bil sin Frančevega brata Ludvika († po 1776) in je leta 1781 postal član štajerskih deželnih stanov. Poročen je bil z Lucijo Arcoloniani (1768–1856). Dedovano posest je začel samostojno upravljati leta 1795, pred tem pa je zanj skrbel Leopold Kriehuber, ki ga je štajersko ograjno sodišče do njegove polnoletnosti imenovalo za njegovega skrbnika.¹²⁸ Vse kaže, da med letoma 1779 in 1795 za ljutomerski grad, ki je bil že pred tem v razmeroma slabem gradbenem stanju, nihče ni prav skrbel ozi-

roma da zaradi odvečnih praznih prostorov in visokih stroškov morebitne obnove nihče ni pomislil na njegovo ohranitev. Morda se je grad že takrat spremenil v ruševino.¹²⁹ Avstrijski vojaški zemljevid iz časa med letoma 1763 in 1787 kaže, da je bil grad v tistem obdobju še ohranjen. Spremenno besedilo k temu zemljevidu grad na območju vasi Podgradje oziroma *Schlosdorf* opisuje z naslednjimi besedami: »Grad z imenom Gornji Ljutomer – *Ober Luttenberg* –, ki je sicer večidel zanemarjen, a je vanj mogoče udobno namestiti eno četo.« Poleg gradu spreminjalo besedilo zemljevida omenja še zidano kapelo oziroma cerkev sv. Ane – *Capelle St. Anna*.¹³⁰ Do nastanka mape franciscejskega katastra iz leta 1824 se je nato situacija bistveno spremenila; grad je v mapi označen kot razvalina, ki niti ni posebej poimenovana. Carl Schmutz je leta 1822 v drugi knjigi zgodovinsko-topografskega leksikona Štajerske objavil podatek, da je ljutomerski grad razvaljen in da gospostvo Gornji Ljutomer upravljajo z gradu Branek.¹³¹ Josef Carl Hofrichter je v knjigi o Ljutomeru in njegovi okolici leta 1850 navedel, da je od gradu ostala mogočna razvalina.¹³² Josef Andreas Janisch je v drugi knjigi topografsko-statističnega leksikona Štajerske leta 1885 objavil podatek, da naj bi bil grad Gornji Ljutomer uničen v požaru.¹³³ V drugih uporabljenih virih tega podatka ni mogoče zaslediti.¹³⁴ Podatek se sicer zdi

¹²⁷ Prim. Schmutz, *Historisch*, str. 482; Kovačič, *Ljutomer*, str. 206–209; Janežič, *Grad Branek*, str. 8; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 10.

¹²⁸ Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 188; prim. Schmutz, *Historisch*, str. 482; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 146, 162; Kovačič, *Ljutomer*, str. 209 (na osnovi podatkov iz: ZA Ljutomer – Slekovce, *Trg in župnija Ljutomer*); Janežič, *Grad Branek*, str. 8; Pintarič, *Odnosi*, str. 64; Pavličič, *Rodoslovni zapisi*, str. 47; Pavličič, *Nekaj o plemstvu*; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 10–11; SI ZAP/0051_00217.

¹²⁹ Prim. Curk, *Ljutomer*, str. 23.

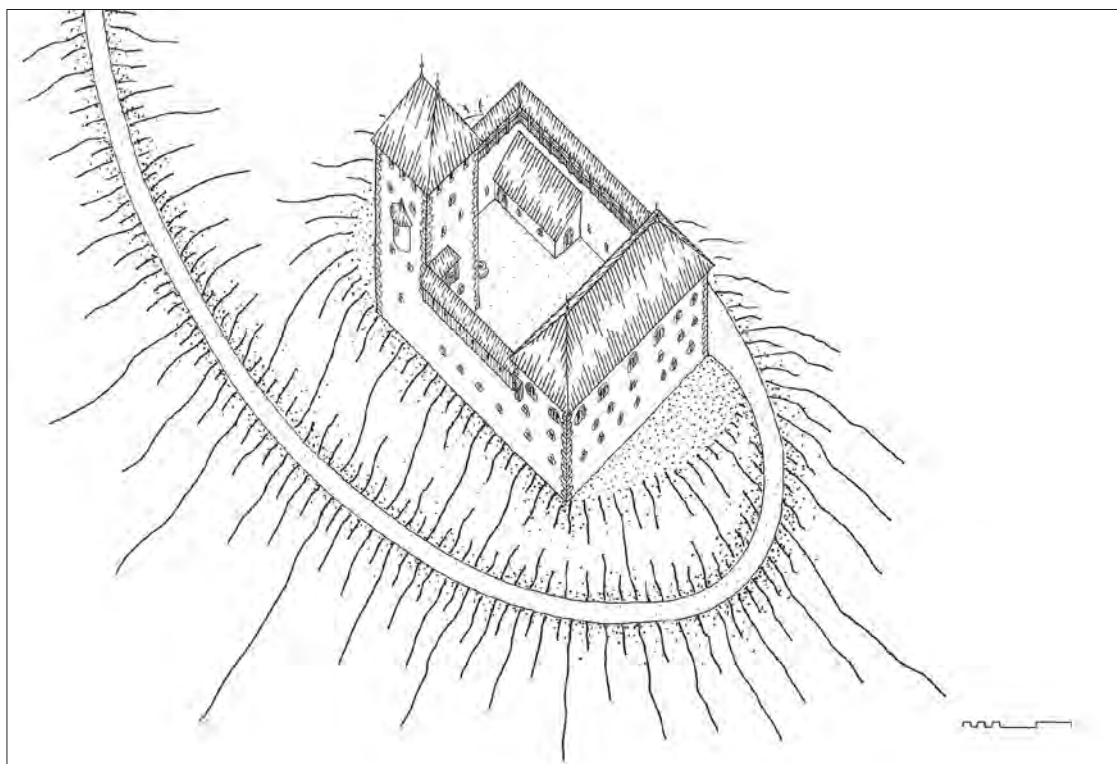
¹³⁰ Rajšp (ur.), *Slovenija*, str. 160.

¹³¹ Schmutz, *Historisch*, II, str. 472. Gospostvo Gornji Ljutomer so z Braneka upravljali že v drugi polovici 18. stoletja, ko sta nastala omenjena vizitacijska zapisnika in je bil ljutomerski grad prazen.

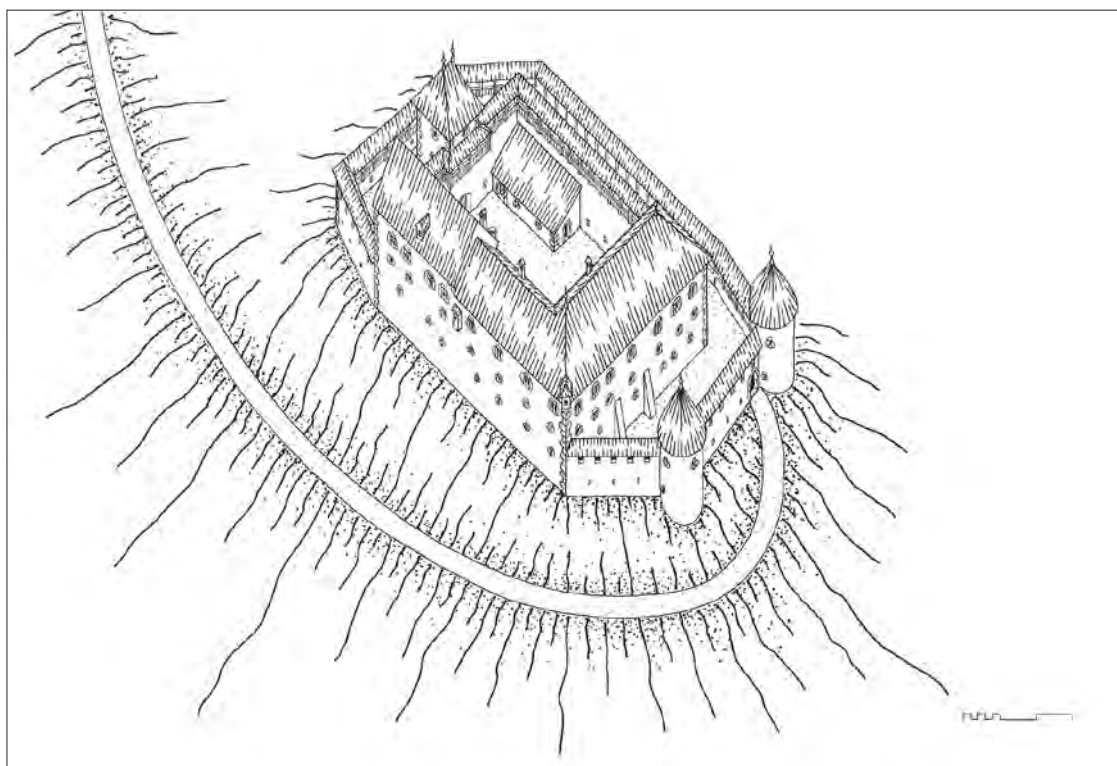
¹³² Hofrichter, *Luttenberg*, str. 12–13, 64.

¹³³ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 146; prim. Slekovce, *Grad in graščina*, str. 159, 184; Kovačič, *Ljutomer*, str. 201, 208; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 72.

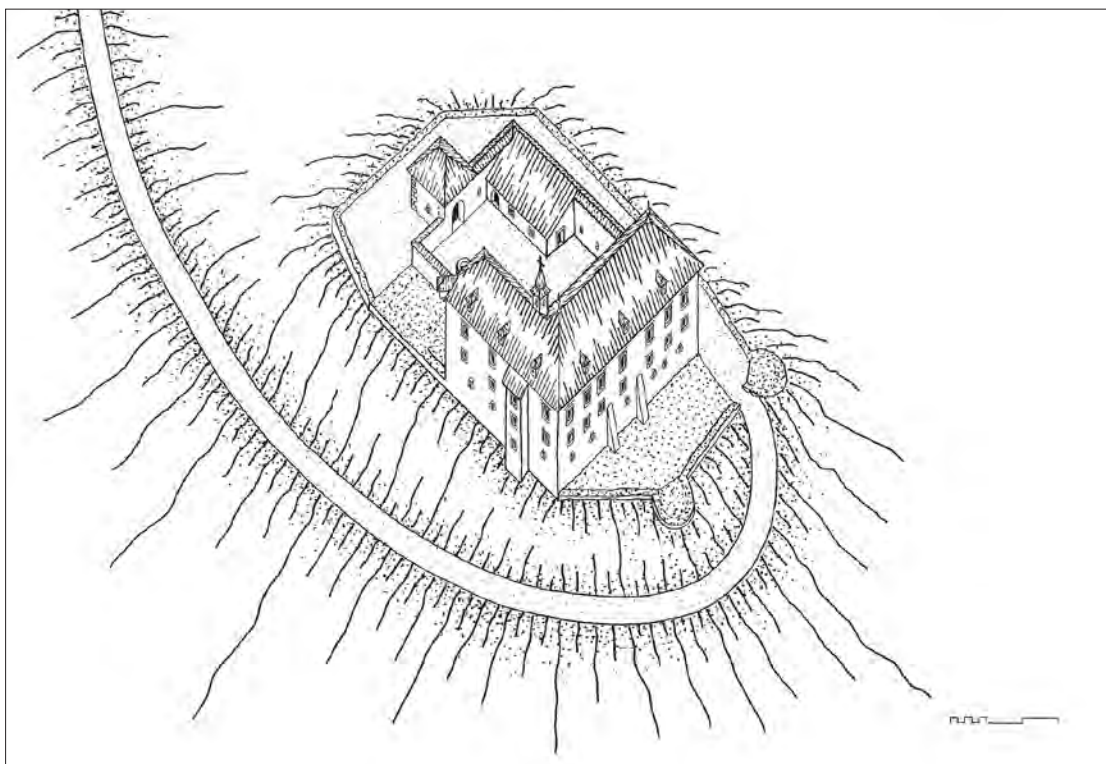
¹³⁴ Vsekakor grad ni pogorel v enem od dokumentiranih obse-

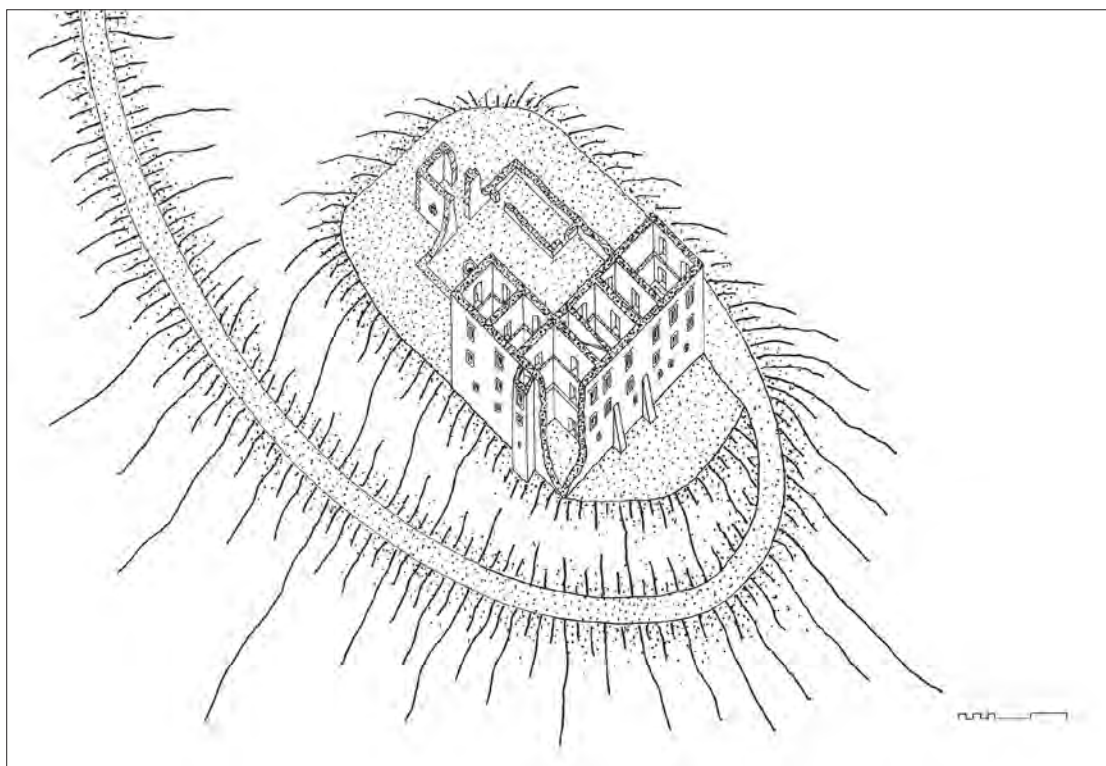
Grad Ljutomer okoli leta 1250. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2022).

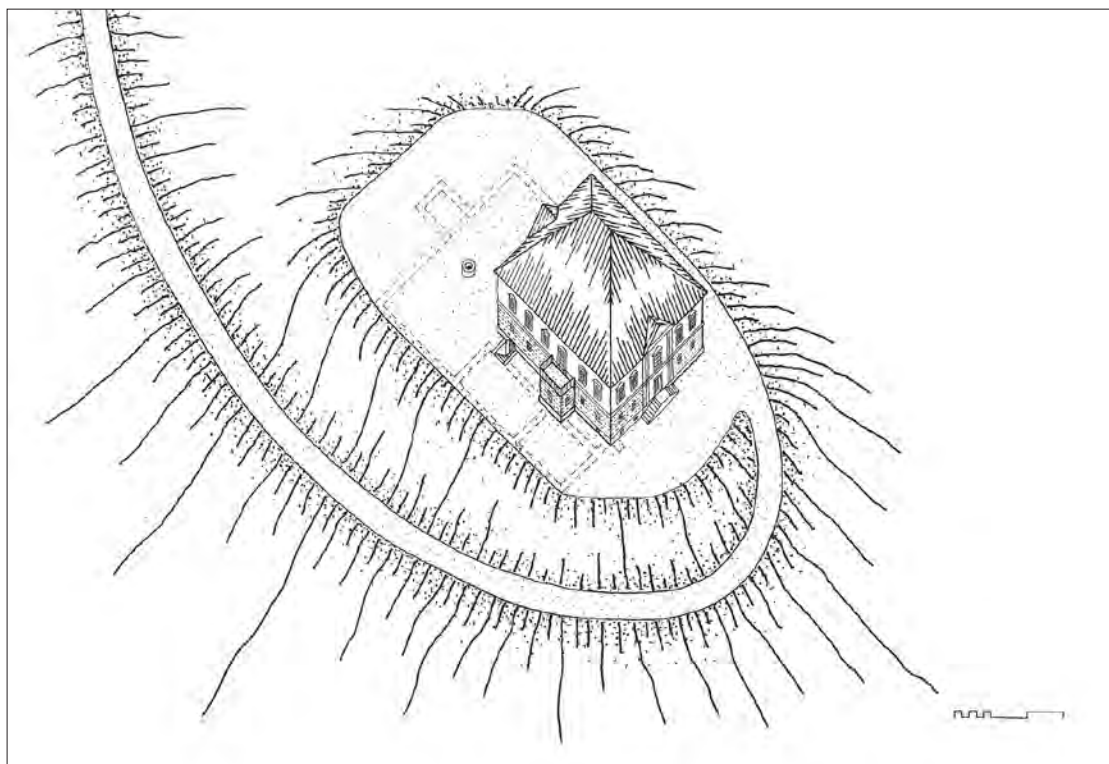
Grad Ljutomer okoli leta 1600. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2022).

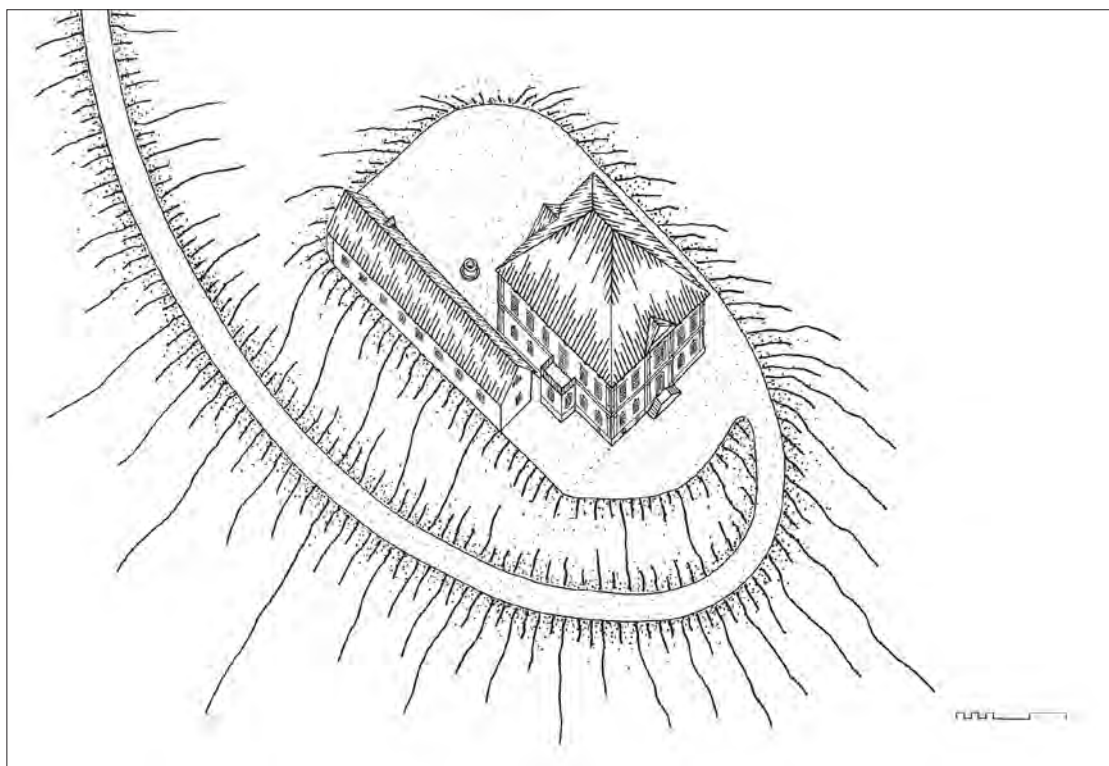
Grad Gornji Ljutomer okoli leta 1750. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2022).

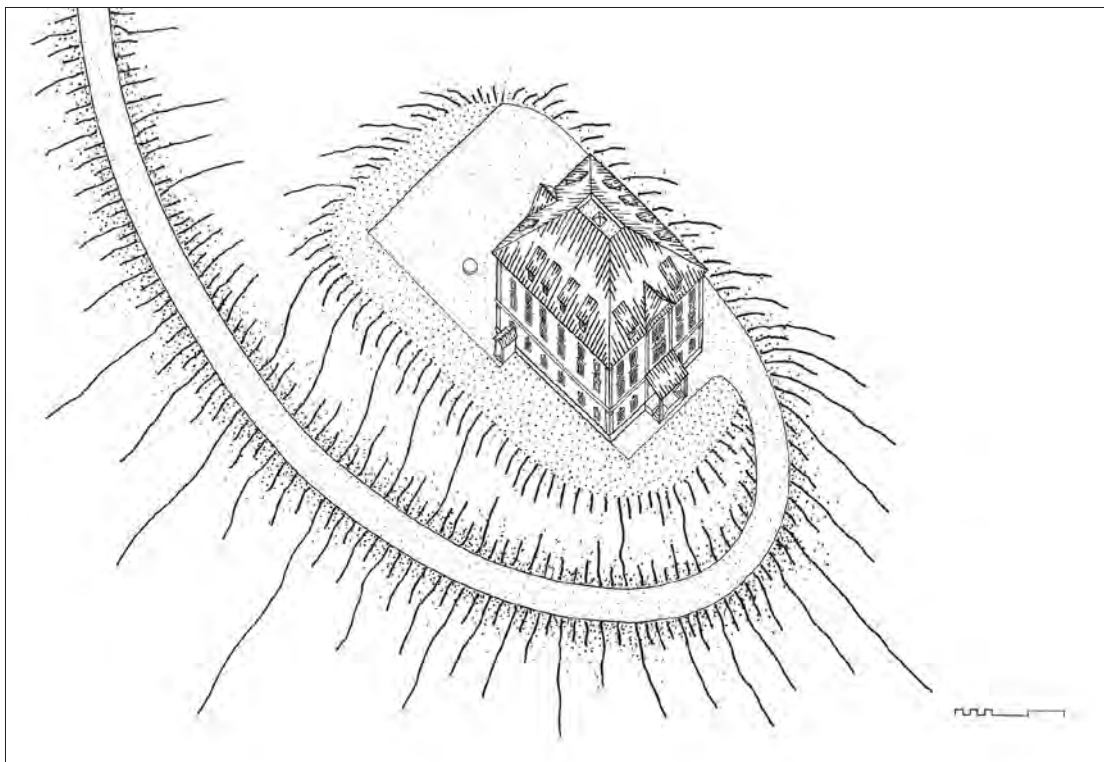
Grad Gornji Ljutomer kot razvalina okoli leta 1820. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2022).

*Nadomestna stavba na lokaciji nekdanjega gradu (Gornji) Ljutomer okoli leta 1865.
Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2022).*

*Stavbni kompleks na lokaciji nekdanjega gradu (Gornji) Ljutomer okoli leta 1910. Poskus rekonstrukcije.
Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2022).*

*Nadomestna stavba na lokaciji nekdanjega gradu (Gornji) Ljutomer okoli leta 1987.
Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2022).*

verjeten, vendar pa požar gotovo ni bil edini vzrok za dokončni propad gradu, saj je bil grad v dokaj slabem stanju že prej v 18. stoletju.¹³⁵ Za podatek, da je bil ljutomerski grad razdejan v požaru, govori tudi to, da razgaljenega zidovja niso takoj podrli, ampak se je to zgodilo šele več desetletij zatem, ko so propadle strehe, na začetku druge polovice 19. stoletja. Če bi grad v poznem 18. stoletju ali zgodnjem 19. stoletju načrtno razkrili, bi najverjetneje kmalu zatem podrli tudi zidovje in material razprodali ter razvozili.¹³⁶

žnih požarov, ki so v letih 1750, 1777, 1827 in 1832 razdejali trg Ljutomer, saj se je v razvalino spremenil po času trškega požara leta 1777 in pred trškim požarom leta 1827. Prim. Hofrichter, *Luttenberg*, str. 26; Kovačič, *Ljutomer*, str. 183.

¹³⁵ Požar je morda izbruhnil zaradi posledic udara strele. Na podoben način je požar leta 1689 uničil grad Postojna. Zaradi požara, ki je izbruhnil leta 1812, je propadel tudi mogočni grad Vajškra / Landskron blizu Beljaka na avstrijskem Koroškem in ga niso več obnovili.

¹³⁶ To se je v tistem obdobju zgodilo z gradovima Maribor (Piramida) in Limbuš. Mariborski zgornji grad so načrtno razkrili in do leta 1784 njegovo zidovje v celoti do tal podrli ter gradbeni material odpeljali, na grajski vzpetini pa zasadili vinsko trto. Grad Limbuš so načrtno razkrili in do tal podrli leta 1797. Tudi tam so ves gradbeni material odpeljali in na grajski vzpetini zasadili vinsko trto. Do leta 1784 podrti mariborski grad na avstrijskem vojaškem zemljevidu ni več označen s tlorisno ploskvijo, ampak je zapisano samo še ime vzpetine – Schlossberg. Na podlagi tega je mogoče sklepati, da so karte vojaškega zemljevida med Dravo in Muro nastale med letoma 1784 in 1787 in da je torej ljutomerski grad v tistem obdobju še stal. Ljutomerski grad je propadel v obdobju,

Nov stavbni kompleks na lokaciji gradu (Gornji) Ljutomer oziroma Dolnjega gradu v 19. in 20. stoletju

Po smrti Hieronima I. grofa Codroipa leta 1840 je vse njegovo imetje z gradom Branek in razvaljenim gradom Ljutomer pred letom 1843 dedoval njegov sin Franc II. Serafin grof Codroipo (1800–1866). On je imel sina edinca, Hieronima II. grofa Codroipa (1830–1865), ki je bil od leta 1864 poročen z Viktorijo grofico Colloredo (1843–po 1895), a je umrl še pred svojim očetom. Codroipova posest na ljutomerskem območju je bila zato leta 1868 razdeljena; grad Branek s pripadajočo posestjo je dobil mladoletni vnuk Franca II. Serafina, Hieronim III. grof

ko so v bližini opustili še nekatere pomembne srednjeveške gradove: okoli leta 1800 Stopnik pri Vranskem, Švarcenek v Brkinih in Jablanica pri Ilirski Bistrici, okoli leta 1810 Rogatec, kmalu po letu 1816 Žovenk pri Braslovčah ter okoli leta 1840 Dravograd na Koroškem in Dornberk na Goriškem. Pozneje, v drugi polovici 19. stoletja, so na podoben način propadli še gradovi Majšperk pri Ptuj, Planina pri Sevnici, Zusem na Kozjanskem in Ortnek na Dolenjskem. V 20. stoletju sta – podobno kot že prej ljutomerski grad – v njegovi bližini skoraj povsem izginila nekdanja mogočna gradova Branek in Vurberk (prim. Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 119). Zgovorni primer je tudi usoda mogočnega gradu Friedberg nad istoimenskim krajem blizu Hartberga na avstrijskem Stajerskem, ki so ga opustili in kmalu zatem do tal podrli v prvi polovici 18. stoletja (prim. Kührtreiber in Salmhofer, *Neue Erkenntnisse*, str. 32–45).

Pogled na stavbni kompleks na lokaciji nekdanjega gradu (Gornji) Ljutomer z južne strani okoli leta 1940 (gradivo stalne javne razstave fotografij v stavbi Podgradje 27).

Pogled na nadomestno stavbo na lokaciji nekdanjega gradu (Gornji) Ljutomer na razglednici iz okoli leta 1900. Izrez (zasebna zbirka).

Codroipo (1862–1912 (?)), nekdanji grad Ljutomer oziroma Dolnji grad s pripadajočo posestjo pa je dobila mladoletna Lucija grofica Codroipo (roj. 1856), hči Franca II. grofa Codroipa, ki se je nato leta 1880 poročila z Giovannijem Andreo grofom Gropplerom

pl. Troppenburgom. Delitev posesti so v zemljiško knjigo vpisali šele leta 1891.¹³⁷

¹³⁷ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 146, 162; Kovačič, *Ljutomer*, str. 89, 209 (na osnovi podatkov iz: ŽA

Trikotno čelo severozahodne fasade stanovanjske stavbe na lokaciji nekdanjega gradu (Gornji) Ljutomer okoli leta 1980 in 2011 (gradivo stalne javne razstave fotografij v stavbi Podgradje 27 in foto: Igor Sapač).

Razvaline ljutomerskega gradu, ki so bile leta 1824 označene v mapi franciscejskega katastra, so medtem odstranili in na njihovi lokaciji zgradili povsem novo manjšo stavbo v obliki vile oziroma gosposke hiše vrh razgledne vzpetine sredi vinorodne krajine. Duhovnik in zgodovinar Matej Slekovec (1846–1903), ki se je proti koncu 19. stoletja prvi začel poglobljeno ukvarjati z raziskovanjem preteklosti ljutomerskega gradu in širšega ljutomerskega območja, je opozoril, da so takrat, ko so porušili grad, izginili tudi zadnji ostanki grajske kapele.¹³⁸ Josef Andreas Janisch je v omenjenem leksikonu leta 1885 objavil podatek, da so razvaline ljutomerskega gradu med letoma 1859 in 1862 popolnoma odstranili in na njihovem mestu zgradili novo nadstropno gosposko hišo z dvanajstimi sobami.¹³⁹ O času nastanka stavbe je do leta 1986 pričal tudi iz malte izdelani napis v trikotnem čelu vrh njene glavne oziroma severozahodne fasade: ERBAUT 1860 / RENOV. 1907. Sporočilnost nekdanjega napisa dopolnjujeta še dva mlajša zapisa na ometanem stavbnem podstavku, tik nad tlemi, ob zahodnem vogalu stavbe; tisti na severozahodni fasadi je na pravokotni betonski plošči in z vtisnjenimi velikimi tiskanimi črkami in številkami RENOV. 1907 / ANT. JANDL / BAULEITER / LUTTENBERG sporoča, da so stavbo leta 1907 prenovili pod vodstvom stavbenika Antona Jandla iz Ljutomera, drugi

pa na manjši betonski plošči na jugozahodni fasadi z vpraskanimi pisanimi črkami Rudolf Mihelič / 28/6 1907 spominja na enega od izvajalcev prenovitvenih gradbenih del.¹⁴⁰

Podoba, ki jo je nadomestna grajska stavba dobila okoli leta 1860 in ki se je ohranila do prenove leta 1907, kaže fotografija na razglednici iz okoli leta 1900, ki jo je izdal in založil Max Hönigmann v Ljutomeru.¹⁴¹ Na lokaciji porušenega severozahodnega grajskega trakta oziroma domnevnega prvotnega palacija so postavili večidel podkleteno enoinpolnadstropno monolitno 5 × 6-osno stavbo s pravokotno talno ploskvijo v izmeri približno 18,3 × 22 m in dokaj strmo opečno štrikapno streho. Njeno do 1 m debelo zidovje so v obsegu temeljev in kleti sezidali iz lokalnega lomljenega kamena, ki so ga najbrž pridobili iz grajskih ruševin, zidovje pritličja, prvega nadstropja in podstrešne etaže pa so zgradili iz polnih opečnih zidakov. Klasicistično hladno občutene fasade so gladko ometali in jih preprosto razčlenili z medetažnimi vodoravnimi profiliranimi zidci. Pravokotna okna so v prvem nadstropju poudarili z izmenjujočimi se trikotnimi in segmentnoločnimi maltaštimi čeli. Podstrešno poletažo so osvetlili z manjšimi ovalnimi linami – okulusi. Na severozahodni glavni fasadi in na jugovzhodni začetni fasadi, ki so ju funkcionalno in oblikovno pojmovali kot skoraj povsem enakovredni, so simetrično zasnovali po pet okenskih osi. Vsako od teh dveh fasad so v osrednji osi pouda-

Ljutomer – Slekovec, *Trg in župnija Ljutomer*; Janežič, *Grad Branek*, str. 8 (z deloma zmotnimi podatki); Pintarič, *Odnosi*, str. 64; Pavličič, *Rodoslovni zapisi*, str. 47 (rodoslovno delo Maylgräber – Mauerburg – Codroipo); Pavličič, *Nekaj o plemstvu*, Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 188.

¹³⁸ Slekovec, *Oskrbniki*, str. 75; prim. Janežič, *Dolnji grad*, str. 8.

¹³⁹ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 146; prim. Slekovec, *Grad in graščina*, str. 159; Nowotny, *Südsteirische Burgen*, str. 67; Kovačič, *Ljutomer*, str. 184; *Krajevni leksikon Dravske*, str. 384; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 22–23; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 145; Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 259; Curk, *Ljutomer*, str. 22–23; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 72; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 193; Novak, *Ljutomer*, str. 38; Zanjekovič, *Umetnostnozgodovinska*, str. 154; Podgorelec, *Vardov dvorec*, str. 25.

¹⁴⁰ Prim. Curk, *Topografsko gradivo*, str. 22–23; Stopar, *Grajski objekti z območja*, str. 31; Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 259; Curk, *Ljutomer*, str. 23; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 72; Janežič, *Dolnji grad*, str. 5; Pintarič, *Odnosi*, str. 44; Podgorelec, *Vardov dvorec*, str. 27; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 12. Ljutomerski stavbenik oziroma zidarski mojster Anton Jandl je malce pozneje, leta 1911, obnavljal tudi podružnično cerkev v Cezanjevcih in tudi tam je svoje delo označil z betonsko napisno ploščo, ki je oblikovana na fasadnem podstavku na severozahodnem vogalu cerkvene ladje.

¹⁴¹ Razglednica, ki je bila odposlana leta 1902, je ohranjena v zasebni zbirki.

Betonski napisni plošči iz leta 1907 ob zahodnem vogalu stavbe na lokaciji nekdanjega gradu (Gornji) Ljutomer (foto: Igor Sapač, 2022).

rili s plitkim rizalitom, ki je bil v prvem nadstropju ob straneh pilastrsko poudarjen in na vrhu zaključen s trikotnim čelom z dekorativnimi konzolicami. Oba fasadna rizalita so v pritličju predrli s pravokotnima vratnima odprtinama, ki sta se navezovala na oba konca dolge prehodne veže, potekajoče skozi vso

dolžino stavbe. Rizalit na začetni jugovzhodni strani so v prvem nadstropju dopolnili z dokaj velikim pravokotnim balkonom na dveh litoželeznih konzolah ob straneh. Balkon je bil dostopen skozi pravokotna vrata iz glavne dvorane nad osrednjo vežo. Šestosno severovzhodno stransko fasado so dopolnili z manj-

Obokana klet z vinsko cisterno in stopnišče iz leta 1987 v notranjščini stavbe na lokaciji nekdanjega gradu (Gornji) Ljutomer (foto: Igor Sapač, 2022).

Pogled na stavbni kompleks na lokaciji nekdanjega gradu (Gornji) Ljutomer na razglednici iz okoli leta 1915 (zasebna zbirka).

šim oglatim pritličnim prizidkom, ki je označen že v mapi franciscejskega katastra, na kateri so prvotni izris iz leta 1824 po letu 1859 dopolnili z vrisom talne ploskve nove stavbe na lokaciji ruševin nekdanjega gradu. Prizidek so na vrhu zaključili z ravno razgledno ploščadjo, ki so jo – tako kot balkon na jugovzhodni fasadi – zamejili z železno ograjo. Na severovzhodni stranski fasadi so uredili tudi prehod med zunanjim stopniščem in po njem dostopno kletjo pod jugozahodnim delom stavbe. Klet so zasnovali za nego vina in jo opremili s plitkimi opečnimi oboki in masivnimi opečnimi oprogami, na katere so zgoraj oprli prečne zidove med prostori v pritličju in prvem nadstropju. Grajene strukture kletnih zidov kažejo, da najverjetneje v nadomestno stavbo niso vključili prav nobenih ostankov zidov razvaljanega gradu; vse kaže, da so staro grajsko zidovje na lokaciji sedanje stavbe s temelji vred odstranili in nato zgradili novo kletno zidovje. Prostore v pritličju in prvem nadstropju so razvrstili strogo simetrično glede na osrednjo vežo v pritličju. Po današnji tlorisni zasnovi stavbe je mogoče sklepati, da je imela prvotna zasnova v pritličju na vsaki strani veže tri približno enako velike prostore, ki so imeli ometane ravne lesene stropne konstrukcije. Iz glavne veže je bilo speljano stopnišče v prvo nadstropje in nato naprej do podstrešne poletaže. Prostori v prvem nadstropju so imeli, enako kot prostori v pritličju ometane ravne lesene stropne. Klet in pritličje sprva najverjetneje nista bila neposredno povezana.¹⁴²

¹⁴² Prim. UKPP, Dolnji Grad. Umetnostnozgodovinski-konservatorski topografski opis iz leta 1962 iz zapuščine Jožeta Curka; Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 566.

Jugovzhodno od nove gosposke hiše so sočasno z njo na lokaciji nekdanjega jugovzhodnega grajskega trakta in domnevnega visokosrednjeveškega glavnega grajskega stolpa – bergfrida – zgradili pritlično stransko gospodarsko poslopje s podolžno ožjo pravokotno talno ploskvijo in opečno dvokapno streho. V tistem poslopju, ki ga sedaj ni več, so med drugim uredili tudi hlev za konje in kolarnico. Med obema poslopjema so na lokaciji nekdanjega notranjega grajskega dvorišča in poznosrednjeveškega bočnega oziroma vhodnega stolpa uredili izravnano peščeno ploščad, na kateri so ohranili stari grajski vodnjak oziroma cisterno za vodo. Po izgradnji novega rezidenčnega stavbnega kompleksa na lokaciji odstranjenega gradu so položno južno stran grajske vzpetine na novo zasadili z vinsko trto.¹⁴³

Iz uporabljenih virov ni mogoče razbrati, kdo je bil pobudnik oziroma naročnik gradnje novega stavbnega kompleksa na lokaciji odstranjenih razvalin srednjeveškega gradu in kateri stavbni mojster je novi kompleks zgradil. Na podlagi zbranih posestnozgodovinskih podatkov se zdi najbolj verjetna domneva, da se je gradnje s privoljenjem svojega očeta lotil Hieronim II. grof Codroipo, ki je bil v času nastanka novega stavbnega kompleksa star okoli 30 let in najbrž poln ambicioznih življenjskih načrtov. A nove gradnje ni mogel dolgo uživati, saj je umrl že leta 1865 in eno leto po njem je umrl tudi njegov oče Franc II. Serafin grof Codroipo. Vse kaže, da je gotovo s precejšnjimi napori ustvarjena nova rezidenčna stavba kmalu ostala brez pravih uporabnikov in da nikoli ni mogla v celoti opravljati tiste funkcije, za

¹⁴³ Prim. Slekovec, Grad in graščina, str. 159.

Pogled na propadajoči stavbni kompleks na lokaciji nekdanjega gradu (Gornji) Ljutomer z južne strani okoli leta 1980 (gradivo stalne javne razstave fotografij v stavbi Podgradje 27).

Sedanji pogled na grajsko vzpetino z stanovanjsko stavbo na lokaciji nekdanjega gradu (Gornji) Ljutomer z južne strani (foto: Igor Sapač, 2022).

katero je bila ustvarjena. Zdi se, da je bila rezidenčna stavba po letu 1865 oziroma 1866 do zgodnjega 20. stoletja samo redko naseljena in da je kompleks služil predvsem kot upravno središče zemljiške posesti ter za nego vina.

Radikalna nadomestitev srednjeveškega gradu z novo manjšo nadomestno bivalno stavbo na njegovi lokaciji je v slovenskem prostoru zelo redek in zato kulturnozgodovinsko zanimiv primer. Nekaj po-

dobnega se je v 19. stoletju zgodilo v Tržiču na Gorenjskem, kjer so po obsežnem požaru leta 1811 do tal podrli v osnovi srednjeveški grad Neuhaus in na njegovi lokaciji na vzpetini nad trško naselbino zgradili nov manjši monolitni dvorec klasicističnih oblik. Novo rezidenčno stavbo iz okoli leta 1860 je mogoče pojmovati kot svojevrstno funkcionalno, prostorsko-situacijsko in gabaritno nadomestilo za prvotni romanski grajski palacij iz 13. stoletja. Pri tem nova

Pogled na propadajočo stanovanjsko stavbo na lokaciji nekdanjega gradu (Gornji) Ljutomer z južne strani okoli leta 1980. Vidna je neorenesančna fasadna členitev iz leta 1907 (gradivo stalne javne razstave fotografij v stavbi Podgradje 27).

stavba seveda ni nastala s posnemanjem srednjeveških oziroma romanskih arhitekturnih oblik, marveč so jo zasnovali po vzoru beneško vplivanih renesančnih palač s skoraj kubično monolitno stavbno maso, simetrično uravnoteženo tlorisno zasnovo in enakovrednima vhodoma na dveh nasprotnih straneh.¹⁴⁴

Leta 1868 je novo zgrajeni stavbni kompleks na lokaciji nekdanjega ljutomerskega gradu pripadel mladoletni Luciji grofici Codroipo, ki je po poroki z Giovannijem Andreo grofom Gropplerom pl. Troppenburger leta 1880 v glavnem živela v Furlaniji, ki je bila do leta 1866 avstrijska, nato pa je pripadla kraljevini Italiji; pozimi sta zakonca prebivala v Vidmu, poleti pa na moževo posesti v Moruzzu blizu Vidma. Za ljutomersko posest, ki je okoli leta 1900 poleg gosposke hiše obsegala še približno 437 hekta-

rov zemljišč, so skrbeli zlasti oskrbniki.¹⁴⁵ Gosposka hiša oziroma rezidenčna stavba na lokaciji nekdanjega ljutomerskega gradu je bila na začetku 20. stoletja že v dokaj slabem gradbenem stanju in s fasad je odpadal omet. Vse kaže, da sta se zakonca Gropplerova pl. Troppenburger kljub temu, da je imela stavba zanj samo zelo redko rezidenčni pomen, odločila za temeljito prenovo, ki so jo – tudi po omenjenih betonskih ploščah z imenoma izvajalcev gradbenih del sodeč – izpeljali leta 1907. Lokaciji plošč kažeta, da so takrat morda sanirali zahodni vogal stavbe, ki je bil morda načrt zaradi posedajočega se terena ob dovozni poti. Fotografije na razglednicah iz časa po letu 1907 kažejo, da so takrat temeljito prenovili celotno zunanjšino glavne stavbe in prvotno dokaj skromno klasicistično občuteno fasadno členitev nadomestili z bolj bogato učinkujočo maltasto neorenesančno členitvijo v maniri arhitekture poznega historizma.¹⁴⁶ Pri tem so okna v nadstropju izgubila prvotna čela

¹⁴⁴ Tovrstne stavbne zasnove so se v osrednji Evropi uveljavile po sredini 16. stoletja in v 17. stoletju so bile zelo pogoste. Značilen primer je, denimo, дворец родовете Зрински в Броду об Колпи на Хрватском, ki je nastal okoli leta 1666 kot dvonadstropna stavba s podstrešno poletažo z ovalnimi linami (prim. Horvat-Levaj, *Barokna arhitektura*, str. 445–446). V slovenskem prostoru je bil z ljutomersko zasnovo zelo primerljiv дворец Pogance blizu Novega mesta, ki je nastal v drugi polovici 16. stoletja ali v prvi polovici 17. stoletja, a so ga med drugo svetovno vojno požgali in sedaj ni od njega ostalo prav nič.

¹⁴⁵ *Schematismus*, str. 156.

¹⁴⁶ Tudi s tega vidika je ljutomerska nadomestna grajska stavba primerljiva z nadomestnim dvorcem na lokaciji nekdanjega gradu Neuhaus v Trzinu, ki je v drugi polovici 19. stoletja kot nadomestilo za prvotno dokaj skromno klasicistično fasadno členitev dobil novo bogatejšo neoklasicistično fasadno členitev.

Sedanji pogled na začetno jugovzhodno fasado stanovanjske stavbe na lokaciji nekdanjega gradu (Gornji) Ljutomer (foto: Igor Sapač, 2022).

in dobila bolj plastično izstopajoče obrobe, vogale stavbe pa so poudarili s pilastri. Na obeh trikotnih strešnih čelih so odstranili dotrajane dekorativne konzolice in severozahodno čelo opremili z novim napisom, ki je vključil tudi letnico prenove 1907. Gotovo so prenovili tudi notranjščino stavbe, vendar o tem zaradi pomanjkanja ustreznih zgodovinskih virov in poznejše radikalne predelave v drugi polovici 20. stoletja ni mogoče zapisati kaj bolj določnega. V jugozahodnem delu kleti se je ohranila velika štiridelna betonska cisterna za vino, ki so jo vgradili v sklopu temeljite prenove dvorca; opremljena je z letnico 1910 na posebnem ulitem betonskem ščitku in pritjeno emajlirano kovinsko tablico z napisom: BORSARI & COMP. / Zollikon-Zürich (Schweiz).

V času prenove stavbe na lokaciji nekdanjega ljutomerskega gradu sta zakonca Gropplero pl. Tropfenburg zabredla v dolgove in posledično je Lucija leta 1911 stavbni kompleks ter manjši del pripadajoče posesti prodala bivšemu častniku avstro-ogrske vojske, ljutomerskemu okrajnemu zdravniku in direktorju nemške hranilnice v Ljutomeru, Pavlu Vardi (1866–1917), ki je bil po rodu s hrvaškega otoka Brač. Večji del nekdanje grajske zemljiške posesti je takrat kupil ljutomerski trgovec Alojz Kranjc, ki je po prvi svetovni vojni od Vardove vdove in dedinje Karoline oziroma Karle, roj. Bolko († po 1945), kupil

še večino tistih zemljišč, ki so bila do takrat pripojena stavbnemu kompleksu. Zakonca Varda nista imela otrok in sta v prenovljeni rezidenčni stavbi na lokaciji nekdanjega ljutomerskega gradu prebivala samo občasno; njuno glavno prebivališče je bilo v hiši v Ljutomeru. Kljub temu se je po njiju stavbe na lokaciji nekdanjega ljutomerskega gradu kmalu oprijelo poimenovanje Vardov grad oziroma Vardov dvorec. Pavel Varda dvorca sicer ni mogel prav dolgo uživati, saj je že šest let po njegovem nakupu umrl in pokopali so ga v mavzoleju na ljutomerskem pokopališču, ki je še ohranjen. Dvorec je nato do konca druge svetovne vojne ostal v lasti Karoline oziroma Karle Varda, a je bil zaradi izgube rezidenčnega pomena in posledičnega pomanjkljivega vzdrževanja vse bolj zanemaren. Nič ne kaže, da je bil med letoma 1911 in 1945 deležen omembe vrednih gradbenih sprememb.¹⁴⁷

Po drugi svetovni vojni je nova jugoslovanska komunistična oblast stavbni kompleks na lokaciji nekdanjega ljutomerskega gradu Karolini oziroma Karli Varda odvzela in ga razglasila za t. i. splošno ljudsko premoženje. V prostore pritličja in prvega nadstro-

¹⁴⁷ *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 145; Podgorelec, Vardov dvorec, str. 23–29; Pavličič, *Dve graščini*, str. 8; Pavličič, *Nekaj o plemstvu*; prim. *Krajevni leksikon Dravske*, str. 384; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 193.

Notranjost prvega nadstropja nadomestne stavbe na lokaciji nekdanjega gradu (Gornji) Ljutomer med adaptacijskimi deli leta 1986 (gradivo stalne javne razstave fotografij v stavbi Podgradje 27).

pja dokaj zanemarjene rezidenčne stavbe so naselili družine viničarjev oziroma delavcev t. i. delovne organizacije Ljutomerčan, ki je v uporabo dobilo tudi nekdanjo grajsko posest in cisterne za vino v kleti rezidenčne stavbe.¹⁴⁸ Po letu 1945 na stavbnem kompleksu, ki je ostal brez odgovornega skrbnika, niso opravljali vzdrževalnih del in je vse bolj propadal. Mariborski konservator Jože Curk (1924–2017) je ob konservatorskem ogledu stavbe leta 1962 zabeležil, da je v slabem stanju.¹⁴⁹ Do okoli leta 1980 se je gradbeno stanje že tako zelo poslabšalo, da so se iz stavbe izselili še zadnji stanovalci in je bila v derutnem stanju. Streha je bila na več mestih poškodovana in zaradi posledic zamakanja je s fasad odpadal omet. Na pritličnem stranskem gospodarskem poslopje se je sesula polovica strehe in njegovo razgaljeno opečno zidovje se je naglo razkrajalo.

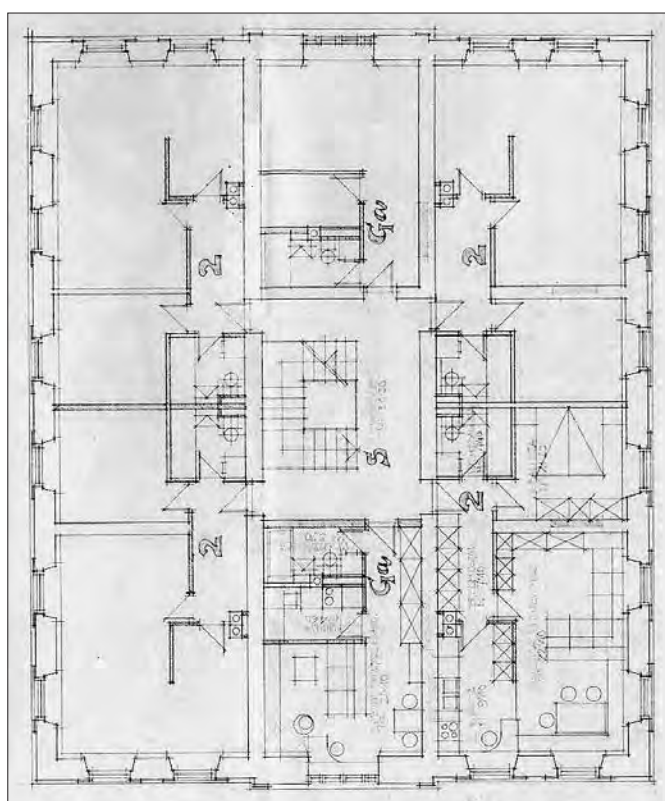
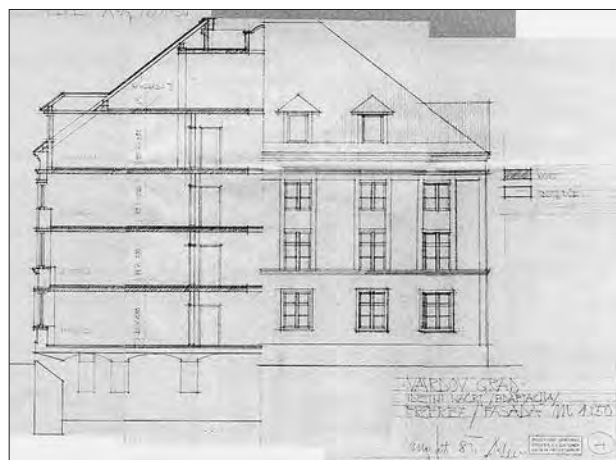
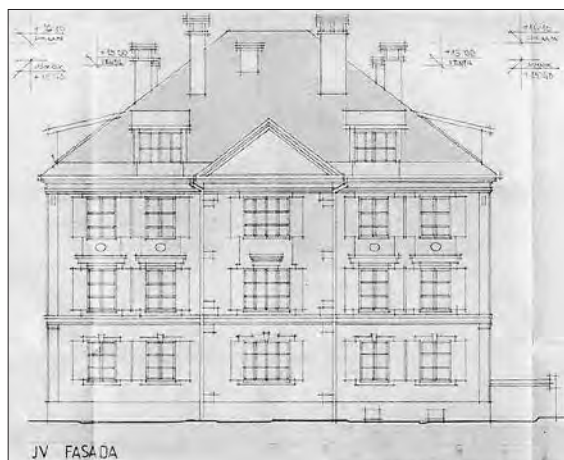
Tik pred dokončnim propadom stavbnega kompleksa so odločujoči – v obdobju razcveta postmoderne kulture in posledičnega aktivnega reševanja

stavbne dediščine po vsej Evropi – zanj našli rešitev, ki je bila kompromis med spomeniškovarstveno usmeritvijo k čim bolj celoviti ohranitvi kulturnozgodovinsko pričevalne dominantne stavbe na pomembni historični lokaciji na eni strani ter na drugi strani usmeritvijo k čim učinkovitejši pridobitvi novih stanovanjskih površin. Samoupravna stanovanjska skupnost Občine Ljutomer je leta 1984 v sodelovanju z Zavodom za spomeniško varstvo Maribor oblikovala koncept za celovito adaptacijo dvorca, ki je predvidel, da se ga nadzida za eno nadstropje in da se v njegovi notranjščini na skupni površini 1030,20 m² uredijo razmeroma majhna stanovanja za delavsko in kmečko prebivalstvo.¹⁵⁰ Gradbena dela so v skladu s tem konceptom in po načrtih, ki jih je avgusta 1984 izdelalo Proizvodno gradbeno podjetje Ljutomer – enota za projektiranje in urbanizem, izvedli v letih 1986 in 1987. Odgovorni konservator in ravnatelj Zavoda za spomeniško varstvo Maribor Janez Mikuž (roj. 1937)

¹⁴⁸ *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 145; Podgorelec, Vardov дворец, str. 28; Pavličič, *Dve graščini*, str. 8.

¹⁴⁹ UKPP, Dolnji Grad. Umetnostnozgodovinski-konservatorski topografski opis iz leta 1962 iz zapuščine Jožeta Curka; INDOK, Curk, Dolnji grad.

¹⁵⁰ ZVKDS – Fototeka: Podgradje – Vardov grad; Idejni projekt: Vardov grad – Adaptacija, avgust 1984; spisovno gradivo: Podgradje – Vardov grad. Prim. Podgorelec, Vardov дворец, str. 25–26. Fotografije stanja stavbe pred prenovo so ohranjene v arhivski dokumentaciji Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Maribor.

Izrisi jugovzhodne fasade, vzdolžnega prereza z delom stranske fasade in tlorisa prvega nadstropja stavbe na lokaciji nekdanjega gradu (Gornji) Ljutomer. Projektna dokumentacija iz leta 1984 (zasebna zbirka).

je v zvezi s temi deli leta 1986 zapisal: *Vardov grad. Dvorec iz 2. polovice 19. stol. zgrajen v neorenesančnem slogu, je bil brez namembnosti. Ljutomerska stanovanjska skupnost ga je prenovila za stanovanjsko namembnost. Pri tem so bile ohranjene njegove značilnosti in pomen kot objekta kulturne dediščine. Dela so bila opravljena po navodilih in s soglasjem zavoda. Sočasno so leta 1986 začeli celovito prenavljati bližnji vino-gradniški dvorec Železne dveri.¹⁵¹*

¹⁵¹ M.(ikuž), Podravje, 1986, str. 18; M.(ikuž), Podravje, 1987, str. 339; prim. M.(ikuž): Železne dveri, str. 268.

Primerjava sedanjega stanja in stanja pred adaptacijo, ki ga dokumentirajo zlasti fotografije v arhivu Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Maribor, kaže, da so bila izpeljana gradbena dela zelo obsežna in da so korenito spremenila strukturo nekdanje plemiške rezidence. Od stavbnega kompleksa iz druge polovice 19. stoletja in zgodnjega 20. stoletja je pravzaprav ostalo samo obodno zidovje do višine drugega nadstropja sedanje stavbe zasnove in obočne konstrukcije v kleti. Z obsežno adaptacijo se je nekdanja plemiška rezidenca prelevila v postmodernistično oblikovani socialistični

Pogled na jugovzhodno fasado (foto: Igor Sapač, 2011).

delavski stanovanjski blok s 26 stanovanji in hišno številko Podgradje 27, ki pa je z zunanjim videzom večstanovanjske vile oziroma gosposke hiše na izbrani izolirani višinski lokaciji ohranil in z novo višino celo še dodatno poudaril dominantno vlogo nekdanje grajske stavbe v širšem krajinskem okviru.

Zaradi dotrajanosti so v celoti odstranili staro strešno konstrukcijo, stropne konstrukcije nad pritličjem in prvim nadstropjem ter omete na zunanjsčini in v notranjsčini. Odstranili so tudi na pol sesuto pri-

tlično stransko gospodarsko poslopje, ki ga nato niso nadomestili z novo stavbo, marveč so na njegovem mestu uredili zelenico in parkirne površine. Zaradi funkcionalnih razlogov so v notranjsčini odstranili prvotno osrednje stopnišče in zabrisali originalno tlorisno zasnovo, na zunanjsčini pa zazidali začetni jugovzhodni vhod in odstranili balkon na jugovzhodni fasadi ter podrli pritlični prizidek na severovzhodni fasadi. Zaradi nadzidave stavbe so zazidali ovalne line nekdanje podstrešne poletaže in odstranili stari

Pogleda na stavbo na lokaciji nekdanjega gradu (Gornji) Ljutomer s severne strani (foto: Igor Sapač, 1994 in 2011).

trikotni strešni čeli ter nad novim drugim nadstropjem zgradili novi trikotni strešni čeli, ki sta nekoliko bolj strmi od nekdanjih. Obliko strehe so deloma spremenili in dodali precejšnje število strešnih oken, vezanih na nova mansardna stanovanja. Na lokaciji starega stopnišča so v osrednjem delu stavbe zgradili novo armiranobetonsko tiramno stopnišče, ki je speljano od kleti do podstrešja. V kleti so uredili shrambo, pri tem pa ohranili staro vinsko cisterno iz leta 1910, ki pa je izgubila prvotno funkcijo. Na severovzhodni strani so ohranili prvotni stopniščni dostop do kleti in ga dopolnili z armiranobetonsko nadstrešnico. V prvem nadstropju so etažno višino znižali za približno 70 cm in posledično so znižali tudi višine oken. Zaradi vseh naštetih posegov so oblikovali povsem novo maltasto fasadno členitev postmodernih oblik, ki se deloma zgleduje po maltasti neorenesančni fasadni členitvi iz leta 1907. Kot nadomestilo za zazidane okuluse nekdanje podstrešne poletaže so pod novimi okni drugega nadstropja oblikovali maltaste ovalne okvirje. Ob zaključku obsežnih adaptacijskih del so na novem severozahodnem fasadnem čelu s črkami in številkami iz malte zapisali 1907•RENOV•1987 / 1860; letnice dokumentirajo tri najpomembnejša obdobja gradbene zgodovine te stavbe.¹⁵² Zdi se, da je bila opisana radikalna postmoderna adaptacija opuščene rezidenčne stavbe iz druge polovice 19. stoletja, ki v širšem slovenskem prostoru nikoli ni bila ovrednotena kot zelo pomemben umetnostni in arhitekturni spomenik, a je imela v lokalnem okolju viden kulturnozgodovinski pomen, v svojem času edina realna možnost za ohranitev spomina na nekdanjo grajsko stavbo.¹⁵³

Po letu 1991 je stavba prešla v last Občine Ljutomer, posamezna stanovanja pa so odkupili zasebni lastniki, ki v zadnjih letih, žal, čedalje bolj pogosto izvajajo nedomišljene parcialne adaptacijske posege in po nepotrebnem krnijo celovitost arhitekturnega oblikovanja zunanjščine.¹⁵⁴ Leta 2008 je Občina Ljutomer adaptirano stavbo na lokaciji nekdanjega ljutomerskega gradu z odlokom in pod oznako *ESD 8854: Podgradje – Vardov dvorec* razglasila za kulturni spomenik lokalnega pomena.¹⁵⁵ V prihodnosti bi bilo

smiselno neposredno okolico stavbe oziroma lokacijo nekdanjega srednjeveškega gradu dovolj celovito arheološko raziskati ter razkriti nove zanimive navedbe iz srednjeveške in novoveške preteklosti ljutomerskega območja.¹⁵⁶

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

INDOK – INDOK center pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije, Ljubljana

Curk, Jože: Dolnji grad. Tipkopisni zapiski iz topografskega gradiva, 1963.

Klemenc, Stane: Podgradje – Vardov grad. Pogled iz zraka. Fotografiji iz leta 1992.

Zadnikar, Marijan: Podgradje pri Ljutomeru. *Terenski zapiski*, XLIII, 20. 4. 1960 (pretipkani rokopis v okviru spomeniške kartoteke).

SI AS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana

SI AS 177 – Franciscejski kataster za Štajersko

SI ZAP – Zgodovinski arhiv na Ptuj

SI ZAP/0051 Zbirka listin – originali in stari prepisi (1338–1867)

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Gradec

Herrschaftsarchive: Oberlüttenberg, Herrschaft

UKPP – Umetniški kabinet Primož Premzl, Maribor

Unterschloss – Podgradje, Dolnji Grad in Železne dveri. Umetnostnozgodovinski-konservatorski topografski opis. Tipkopis iz leta 1962 na treh straneh v zapiščini Jožeta Curka.

ZVKDS – Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Maribor

Fototeka: Podgradje – Vardov grad od leta 1981 dalje

Idejni projekt: Vardov grad – Adaptacija, avgust 1984

Konservatorski program: Železne Dveri, 1982 (avtor: Janez Mikuž)

Spisovno gradivo: Podgradje – Vardov grad

ŽA Ljutomer – Župnijski arhiv Ljutomer

Slekovec, Matej: *Trg in župnija Ljutomer. Krajepisno zgodovinska razprava*. 1896.

¹⁵² Podobo po prenovi dokumentirata fotografiji iz okoli leta 1989 v: Curk, *Ljutomer*, str. 22, 24. Prim. Jakič, *Vsi slovenski*, str. 193; Podgorelec, *Vardov dvorec*, str. 25–29.

¹⁵³ Prim. Podgorelec, *Vardov dvorec*, str. 26. Primerljiv prenovitveni pristop so dobro desetletje pozneje uveljavili na dvorcu Turn v Šošanu, ki je pogorel leta 1997 in so ga nato do leta 1999 celovito adaptirali (Sapač, *Grad in dvorca v Šošanu*, str. 610–613). Pozneje tovrstni pristopi k reševanju in revitalizaciji grajske dediščine v Sloveniji niso bili več uveljavljeni, aktualni pa so, denimo, ostali v sosednji Avstriji. Značilna primera sta prenovi dvorcev Herbersdorf v kraju Allerheiligen pri Wildonu in Schwarzenegg pri Wildonu na avstrijskem Štajerskem, ki so ju kot večstanovanjski stavbi za sodobne stanovanjske namene prenovili po letu 1988 oziroma med letoma 2011 in 2021.

¹⁵⁴ Podgorelec, *Vardov dvorec*, str. 27.

¹⁵⁵ <https://gisportal.gov.si/portal/apps/webappviewer/index.htm?appid=df5b0c8a300145fda417eda6b0c2b52b>.

ml?id=df5b0c8a300145fda417eda6b0c2b52b. Oznaka Vardov dvorec je problematična, ker zakonca Varda na stavbno zasnovi, ki je predmet posebne kulturnovarstvene zaščite, nista imela nobenega vpliva.

¹⁵⁶ Prispevek je nastal v sklopu temeljnega raziskovalnega projekta *Umetnostna dediščina grofov Celjskih (J6-4622)*, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

OBJAVLJENI VIRI IN LITERATURA

- Bakal, Oste: Nezakonite kršitve. S kopanjem v vinogradih rušijo lasten grad! Na gradu v Železnih Dverih so se pojavile velike razpoke. Avstrijski lastniki z nedovoljenimi posegi ogrožajo tudi druge domačije. *Slovenske novice*, 25. 3. 2018, str. 5.
- Baravalle, Robert: *Burgen und Schlösser der Steiermark. Eine enzyklopädische Sammlung der steirischen Wehrbauten und Liegenschaften, die mit den verschiedensten Privilegien ausgestattet waren*. Graz: Stiasny, 1961 (ponatis: Graz: Leykam, 1995).
- Bedeković, Josip in Feletar, Dragutin in Berljak, Matija in Logožar, Leonard: *Prinosi za povijest Štrigove. Štrigova – rodno mjesto Sv. Jeronima*. Štrigova: Meridijani izdavačka kuća, 2019.
- Bele, Martin: Ljutomer v srednjem veku. *Kronika* 70, 2022, št. 3 (Iz zgodovine Ljutomera), str. 499–510.
- Blagec, Ozren: Baltazar Alapić – slavonski podban i gospodar Velikog Kalnika. *Cris* 19, 2017, št. 1, str. 72–72.
- Blaznik, Pavle: *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500. I. knjiga: A–M*. Maribor: Založba Obzorja, 1986.
- Bračič, Vladimir: Ormož in njegova gosposčina leta 1542. *Ormož skozi stoletja*, I, 1973, str. 134–141.
- Caesar, Aquilin Julius: *Beschreibung des Herzogthums Steyermark. Zweyter Theil*. Graz, 1773 (ponatis: Grätz: Alois Tusch, 1802).
- Curk, Jože: *Ljutomer in njegova okolica*. Maribor: Založba Obzorja, 1990 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov, 172).
- Curk, Jože: O fevdalni arhitekturi na ormoškem območju. *Ormož skozi stoletja*, I, 1973, str. 142–151.
- Curk, Jože: *Topografsko gradivo z območja občine Ljutomer. Kulturni spomeniki na ozemlju občine Ljutomer. Izdelano leta 1963*. Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo Socialistične republike Slovenije, 1967.
- Curk, Jože: *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem. Urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja*. Maribor: Založba Obzorja, 1991.
- Curk, Jože: Urbanistično-gradbene zasnove trgov in mest v Podravju in Pomurju. *Ob stoletnici 1. Slovenskega tabora v Ljutomeru 1868–1968* (ur. Viktor Vrbnjak). Maribor: Založba Obzorja, 1968, str. 287–310.
- Fister, Peter: *Arhitektura slovenskih protiturških taborov*. Ljubljana: Slovenska matica, 1975.
- Golob, Mihovil: Gostija v Ljutomerskim gradu. (Po Vehovaru). *Kmetijske in rokodelske novice* 5/13, 31. 3. 1847, str. 1.
- Hajdinjak, Boris in Vidmar, Polona: *Gospodje Ptujski – srednjeveški vitezi, graditelji in meceni. Publikacija k razstavi*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj, 2008.
- Härtel, Reinhard in Redik, Annelies (ur.): *Regesten des Herzogtums Steiermark. 1320–1330. Zweiter Band*. Graz: Historische Landeskommission für Steiermark, 2008 (Quellen zur Geschichtlichen Landeskunde der Steiermark; 8).
- Hofrichter, Josef Carl: *Luttenberg in Untersteier, seine Umgebungen, Bewohner und Geschichte, mit Urkunden-Regesten, auch Friedau, Polsterau und Wernsee betreffend*. Graz: J. F. Dirnböck, 1850.
- Horvat-Levaj, Katarina: *Barokna arhitektura*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.
- Hozjan, Andrej: Posestne razmere na Ljutomerskem do razpusta zemljiških gospostev (1848). *Kronika* 70, 2022, št. 3 (Iz zgodovine Ljutomera), str. 511–548.
- Ilwof, Franz: Die Einfälle der Osmanen in die Steiermark. *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark*, 9, 1859, str. 179–205; 10, 1861, str. 207–264; 11, 1862, str. 203–248; 15, 1867, str. 85–181; 32, 1884, str. 74–96.
- Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana: DZS, 1997.
- Janežič, Maja: Dolnji grad. *Zgodovinski listi* 11, 2002, št. 1, str. 5–8.
- Janežič, Maja: Grad Branek na Zgornjem Kamenščaku. *Zgodovinski listi* 10, 2001, št. 1, str. 5–9.
- Janisch, Josef Andreas: *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark: mit historischen Notizen und Anmerkungen. II. Band. L–R*. Graz: Leykam-Josefstahl, 1885.
- Koropec, Jože: Pohorski dvor do sredine 17. stoletja. *Znanstvena revija* 8, 1996, št. 1, str. 3–21.
- Kos, Dušan: *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenjštajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1994.
- Kos, Dušan: *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005. DOI: 10.3986/9616500821.
- Kos, Franc: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Peta knjiga*. Ljubljana: Leonova Družba, 1928.
- Kos, Milko: K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 28, 1933, str. 144–153.
- Kos, Milko: Kolonizacija med Dravo in Rabo pa krajevna imena na –ci. *Svet med Muro in Dravo. Ob stoletnici 1. Slovenskega tabora v Ljutomeru 1868–1968* (ur. Viktor Vrbnjak). Maribor: Založba Obzorja, 1968, str. 256–264.
- Kos, Milko: Meja proti Ogrski in Hrvatski v štajerskem Podravju. *Poetovio–Ptuj. 69–1969. Zbornik razprav ob tisočdevetstoletnici* (ur. Vladimir Bračič). Maribor: Založba Obzorja, 1969, str. 83–91.
- Kovačič, Fr.(an): *Trg Središče. Krajepis in zgodovina*. Maribor: Zgodovinsko društvo za Sl.(ovensko) Št.(ajersko), 1910.

- Kovačič, Fran: Doneski k starejši zgodovini Murskega polja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 15, 1919, št. 1, str. 23–85.
- Kovačič, Fran: *Ljutomer. Zgodovina trga in sreza*. Maribor: Zgodovinsko društvo, 1926.
- Kovačič, Franc: *Zgodovina Lavantinske škofije (1228–1928). Ob 700 letnici njene ustanovitve*. Maribor: Lavantinski kn. šk. ordinariat, 1928.
- Krajevni leksikon Dravske banovine*. Ljubljana: Zveza za tujski promet za Slovenijo, 1937.
- Krajevni leksikon Slovenije. IV. knjiga* (ur. Roman Savnik). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980.
- Kühtreiber, Thomas in Salmhofer, Andreas: Neue Erkenntnisse zur Burg Friedberg. *Steinpeißer. Zeitschrift des Historischen Vereins Hartberg*, 29, 2022, str. 32–45.
- Lanjus, Friedrich: *Die Breunner des Heiligen Römischen Reichs Freiherrn zu Stübing, Fladnitz und Rabenstein, Edle Herren von Staatz, Grafen von Asparn, Grafen und Freiherren auf Kaisersberg, Ehrnau, Kammerstein, auch Waldschach und Ragatscha und Grafen, Erblandkämmerer in Österreich unter der Enns und in der gefürsteten Grafschaft Görz. 11 Stammtafeln in 14 Generationen*. Wien: Gottlieb Gistel & Cie., 1938.
- Luknjur, Peter: Ljutomer in okolica v cenitvah imetja iz leta 1542. *Zgodovinski listi* 7, 1998, št. 1, str. 9–15.
- Magdič, Andrej: Prispevek k razpravi o kontinuiteti srednjeveške poselitve Murskega polja. *Zgodovinski listi* 19, 2011, št. 1, str. 7–22.
- Markovič, Tomaž: *Zemljiška posest rodbine Mauerburg v ormoško-ljutomerski okolici ter goricah po urbarju 1688*. Maribor, 2020 (Magistrsko delo na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru).
- M.(ikuž), J.(anez): Podravje, Ljutomer, Vardov grad. Konservatorsko poročilo. *Varstvo spomenikov*, 29, 1987, str. 339.
- M.(ikuž), J.(anez): Podravje, Vardov grad. Konservatorsko poročilo. *Zavod za spomeniško varstvo Maribor. Poročilo o delu v letu 1986*. Maribor: Zavod za spomeniško varstvo Maribor, 1986, str. 18.
- M.(ikuž), J.(anez): Železne dveri. Konservatorsko poročilo. *Varstvo spomenikov*, 32, 1990, str. 268.
- Mlinarič, Jože: *Župnije na slovenskem Štajerskem v vizitacijskih zapiskih arhidiaconata med Dravo in Muro 1656–1774*. Ljubljana: Teološka fakulteta, 1987 (Acta Ecclesiastica Sloveniae; 9).
- Naschenweng, Hannes P: *Der landständische Adel im Herzogtum Steiermark. Ein genealogisches Kompendium*. Graz: Steiermärkisches Landesarchiv, 2020.
- Novak, Miroslav: Ljutomer in njegova okolica do leta 1850. *Ljutomer, osrčje Prlekije* (ur. Goran Šoster in Primož Premzl). Ljutomer: Občina Ljutomer, Prleška razvojna agencija, 2006, str. 31–45.
- Nowotny, Fritz: *Südsteirische Burgen und Schlösser. Südsteiermark. Ein Gedenkbuch* (ur. Franz Hausmann). Graz: Verlag Ullr. Mosers Buchhandlung, 1925, str. 65–101.
- Obad Šćitaroci, Mladen: *Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja*. Zagreb: Školska knjiga, 1993.
- Pavličič, Srečko: Dr. Tomaž Ignac Maurer, pl. Mauerburg baron Braneški. *Zgodovinski listi* 17, 2009, št. 1, str. 57–68.
- Pavličič, Srečko: *Dve graščini, en zidar*. Ljutomer: Splošna knjižnica Ljutomer, 2019.
- Pavličič, Srečko: Ljutomer skozi čas na različnih slikovnih upodobitvah. *Zgodovinski listi* 8, 1999, št. 1, str. 21–24.
- Pavličič, Srečko: *Ljutomer, podoba mesta*. Ljutomer: Splošna knjižnica Ljutomer, 2018.
- Pavličič, Srečko: *Nekaj o plemstvu*. Ljutomer: Splošna knjižnica Ljutomer, 2020.
- Pavličič, Srečko: *O ljutomerski cerkvi*. Ljutomer: Splošna knjižnica Ljutomer, 2019.
- Pavličič, Srečko: Rodoslovni zapisi o starih ljutomerskih trških in okoliških kmečkih rodbinah; o plemstvu pa tudi – vsaj za vzorec. *Zgodovinski listi* 14, 2006, št. 1, str. 34–76.
- Pettauer, Leopold: Imena važnejših starejših gradov na Slovenskem nekdaj in sedaj. Imensko zgodovinska razprava. *Kronika slovenskih mest* 5, 1938, str. 7–17, 107–109, 189–192.
- Pintarič, Katja: *Odnosi med trgom Ljutomer in njegovim lastnikom ob koncu 17. stoletja*. Maribor, 2011 (Diplomsko delo na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Mariboru).
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gültten, Städte und Märkte*. München: Verlag R. Oldenburg, 1962 (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission; 10).
- Podgorelec, Rado: »Zid« ali Železne dveri, preteklost in današnji položaj velike zidanice v besedi in (predvsem) v fotografiji. *Zgodovinski listi* 21, 2013, št. 1, str. 36–47.
- Podgorelec, Rado: Vardov dvorec nekoč in danes. *Zgodovinski listi* 19, 2011, št. 1, str. 23–29.
- Popelka, Fritz: *Die Landesaufnahme Innerösterreichs von Johannes Clobucciarich 1601–1605*. Graz: U. Moser, 1924.
- Posch, Fritz: *Flammende Grenze. Die Steiermark in den Kuruzzenstürmen*. Graz: Verlag Styria, 1986.
- Radovanovič, Sašo: Dvorec Cven v drugi polovici 17. stoletja. *Zgodovinski listi* 12, 2003, št. 1, str. 5–10.
- Radovanovič, Sašo: Kruci na slovenskem Štajerskem. *Glasilo Zgodovinskega društva Gornja Radgona*, 9, 2002, str. 38–48.
- Radovanovič, Sašo: Nekaj o Ljutomeru v 17. stoletju. *Zgodovinski listi* 5, 1996, št. 1, str. 6–19.
- Radovanovič, Sašo: Posledice vdorov krucov v Ljutomer in okolico v začetku 18. stoletja. *Zgodovinski listi. Zbornik Splošne knjižnice Ljutomer*, 10/1, 2001, str. 13–15.
- Radovanovič, Sašo: Ropanje madžarskih upornikov

- in cesarskih vojakov v gosposčinah Ljutomer in Negova ter mestu Radgona leta 1605. *Glasilo Zgodovinskega društva Gornja Radgona*, 10, 2003, str. 11–23; 11, 2004, str. 14–29.
- Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 6. zv. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU in Arhiv Republike Slovenije, 2000.
- Ratej, Mateja: Prve omembe Ljutomera v arhivskih virih. *Zgodovinski listi* 8, 1999, št. 1, str. 5–8.
- Regan, K(rešimir): Klenovnik. *Enciklopedija Hrvatskoga zagorja*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2017, str. 415–417.
- Regan, Krešimir: *Srednjovekovne i renesansne utvrde Hrvatskog zagorja*. Donja Stubica: Kajkaviana, 2017.
- Sann, Hans von der: *Sagen aus der grünen Mark*. Graz: Strahalm, 1911 (ponatis 2021).
- Sapač, Igor in Lazarini, Franci: *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Muzej za arhitekturo in oblikovanje, 2015.
- Sapač, Igor: Arhitekturnozgodovinska problematika srednjeveških plemiških dvorov na območju Litijske, Šmartna in Gabrovke. *Kronika* 59, 2011, št. 3 (Iz zgodovine Litijske in okolice), str. 371–410.
- Sapač, Igor: Grad in dvorca v Šoštanju. Arhitekturnozgodovinski oris. *Kronika* 69, 2021, št. 3 (Iz zgodovine Šoštanja), str. 533–618.
- Schematismus des landtäflichen und Grossgrund-Besitzes von Steiermark. Nach amtlichen Quellen und direkten Angaben bearbeitet*. Wien: L. Weiss, 1901.
- Schicht, Patrick: *Bollwerke Gottes. Der Burgenbau der Erzbischöfe von Salzburg*. Wien: Phoibos Verlag, 2010.
- Schicht, Patrick: Burgen des Salzburger Erzbistums – Wehrbauten unter geistlicher Herrschaft. *Burgen im Alpenraum. Herausgegeben von der Wartburg-Gesellschaft zur Erforschung von Burgen und Schlössern*. Petersberg: Imhof, 2012 (Forschungen zu Burgen und Schlössern, 14), str. 87–94.
- Schmutz, Carl: *Historisch Topographisches Lexicon von Steiermark. Zweyter Theil*. Gratz: Andreas Kienreich, 1822.
- Schober, Franz Josef: Die »untersteirischen« Wein- güter und Pfarren des Benidiktinerstiftes Admont: ein Überblick. *Feldbacher Beiträge zur Heimatkunde der Südoststeiermark*, 11, 2012 (Regionale Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Neuzeit), str. 7–26.
- Selinšek, Polona: Nagrobnik Jörga Sweinpercka in gradnja prezbitarija ljutomerske župnijske cerkve. *Zgodovinski listi* 8, 1999, št. 1, str. 9–14.
- Sitar, Mateja Neža: *Dediči prostora, varubi pomnikov. Ob 60-letnici mariborske spomeniškovarstvene službe*. Maribor: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2021.
- Slekovec, Matej: *Die Szekeley oder Zekel von Kevent, Freiherren von Friedau. Genealogische und biographische Skizze*. Marburg: Verlag des Verfassers, 1894.
- Slekovec, Matej: Grad in graščina ljutomerska, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1, 1904, št. 2, str. 159–184.
- Slekovec, Matej: Oskrbniki ljutomerske graščine. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 2, 1905, št. 1–2, str. 73–75.
- Slekovec, Matej: Turki na slovenskem Štajerskem. Spominki iz domače zgodovine. *Slovenske večernice za poduk in kratek čas*, 48, 1894, str. 3–54.
- Slovenski zgodovinski atlas* (ur. Drago Bajt in Marko Vidic). Ljubljana: Nova revija, 2011.
- Snoj, Marko: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan; Založba ZRC, 2009.
- Stopar, Ivan: Architektursymbolik in mittelalterlichen Höfen Sloweniens. *Simbole des Alltags – Alltag der Symbole. Festschrift für Harry Kühnel zum 65. Geburtstag*. Graz: ADEVA, 1992, str. 147–169.
- Stopar, Ivan: *Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja, 1982.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga. Med Prekmurjem in porečjem Dravinje*. Ljubljana: Park, 1991 (Grajske stavbe, 2).
- Stopar, Ivan: *Grajski objekti z območja slovenske Štajerske na Vischerjevem zemljevidu iz leta 1678*. Celje: Kulturna skupnost, 1972.
- Stopar, Ivan: *Podoba Slovenije*. Ljubljana: Viharnik, 2011.
- Stopar, Ivan: *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1977.
- Štefanac, Samo: Arhitektura 14. stoletja in časa okoli 1400. 17. Ljutomer, ž.c. sv. Janeza Krstnika: kor. *Gotika v Sloveniji* (ur. Janez Höfler). Ljubljana: Narodna galerija, 1995, str. 67.
- Štih, Peter: Salzburg na spodnještajerski Dravi in Savi v srednjem veku. *Varia. Razprave. Razred za zgodovinske in družbene vede* (ur. Peter Štih). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2014, str. 175–205.
- Štih, Peter: Salzburg, Ptuj in nastanek štajersko-madžarske meje v današnji Sloveniji. *Zgodovinski časopis* 50, 1996, št. 4, str. 535–544.
- Travnar, Vladimir: *Kuga na Slovenskem*. Ljubljana: Življenje in svet, 1934.
- Valentinitsch, Helfried: Eine Juristenkarriere in der Steiermark zur Zeit der großen Hexenverfolgung. Der innerösterreichische Hofvizekanzler Thomas Ignatius Freiherr von Mauerburg (gest. 1686). *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 84, 1993, str. 103–126.
- Vidmar, Polona: Figuralne konzole v prezbitariju ljutomerske župnijske cerkve. *Zgodovinski listi* 9, 2000, št. 1, str. 8–15.

- Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Stiriae. Izbor. Faksimilirana izdaja listov s slovenskimi motivi. Zbrala Ivan Stopar in Primož Premzl*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2006.
- Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Stiriae*. Graz, 1681. Faksimilirana izdaja: spremna beseda Anton Leopold Schuller. Graz: ADEVA, 1975.
- Voje, Ignacij: *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.
- Woisetschlager, Kurt in Krenn, Peter: *Dehio-Handbuch. Steiermark (ohne Graz)*. Wien: A. Schroll & C, 1982 (Die Kunstdenkmäler Österreichs).
- Zadnikar, Marijan: *Umetnostni spomeniki v Pomurju*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1960.
- Zahn, Joseph: *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*. Wien: A. Hölder, 1893.
- Zahn, Joseph: *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark. II*. Graz: Verlag des Historischen Vereines, 1879.
- Zanjekovič, Martina: Umetnostnozgodovinska znamenja mesta treh trgov in njegove okolice, *Ljutomer, osrčje Prlekije* (ur. Goran Šoster in Primož Premzl). Ljutomer: Občina Ljutomer, Prleška razvojna agencija, 2006, str. 143–159.

S U M M A R Y

(Upper) Ljutomer Castle. A description of architectural history

The contribution discusses the architectural development of the former (Upper) Ljutomer (Ober Luttenberg) Castle or Lower Castle, which, having disappeared in the nineteenth century, has so far not even been subject to a basic analysis of its architectural history. Although the castle has been long gone and its location, a domed hill above the village of Podgradje southeast of Ljutomer, is now occupied by a more recent residential building from the nineteenth and twentieth centuries, it still bears great significance for understanding the history of construction in the wider Ljutomer area between the thirteenth and nineteenth centuries. Based on the

analyses of preserved old depictions, terrain configuration, and data about the history of the estate as well as by taking into consideration appropriate analogies, it is possible to determine the main development phases of the former castle building with sufficient reliability. Everything suggests that the castle was built in the first half of the thirteenth century—as one of many that the Archdiocese of Salzburg erected along the border between the Holy Roman Empire and the Kingdom of Hungary—and that it was a characteristic Romanesque castle with perimeter walls, an enclosed rectangular courtyard, and living quarters. The original building layout presumably included a tall main tower. Soon after the construction of the castle was complete, several tower houses were built nearby to serve it. In the Late Middle Ages, when the Ljutomer seignior and castle passed into the hands of the ambitious noble Schweinpeck family, the castle building was most likely modernized in accordance with the residential culture of the Gothic period. It was fortified once the Ottoman incursions began to affect the Ljutomer area and after the so-called Hungarian war between 1477 and 1490. At that time, it also very likely obtained its outer defensive walls with two towers, which were documented for the first time in a depiction from about 1603. Fragmented castle ownership in the sixteenth century most probably resulted in a comprehensive reconstruction and expansion in the second half of the century, during which the castle building lost its presumed thirteenth-century tall tower but obtained three more or less equally spacious residential tracts to accommodate three simultaneous owners of the Ljutomer castle and seignior. Between 1641 and 1678, when in the hands of Kaspar II Baron Drašković (about 1602–1664) and a few years later, the castle building was reduced to about one-half of its former size and turned into a Renaissance manor house with an L-shaped ground plan. After 1719, the former medieval castle, remaining largely vacant, began to fall into ruin. By about 1800, it had been left completely abandoned, most probably after a devastating fire. Its magnificent ruins were still visible around 1850 and then razed to the ground. On the same site, a seigniorial house or, rather, a winegrower's villa was built about 1860 for the Counts of Codroipo. The building was renovated about 1907 and then in 1986–1987 expanded and remodelled into a multiapartment building.

Ljutomerčani na Starem trgu, ok. 1910 (kopijo hrani SKL, domoznanski oddelek).

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 728.81(497.412Ljutomer)"16/19"
DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.3.06>

Prejeto: 28. 8. 2022

Igor Sapač

izr. prof. dr., muzejski svetovalec, Univerza v Mariboru, Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo,
Oddelek za arhitekturo, Krekova ulica 2, SI-2000 Maribor
E-pošta: igor.sapac@um.si

Grad Branek

Arhitekturnozgodovinski oris

IZVLEČEK

Prispevek obravnava arhitekturni razvoj nekdanjega gradu Branek (Mallegg) oziroma Gornji grad na območju Branoslavcev, zahodno od Ljutomera, ki je bil med drugo polovico 17. stoletja in letom 1926 največja, najuglednejša in najbolj prepoznavna grajska stavba na širšem ljutomerskem območju. Leta 1926 so večji del grajskega kompleksa zaradi posledic požara podrli in ostanek predelali v preprosto bivalno stavbo, ki doslej še ni bila predmet natančnejše stavbnozgodovinske obravnave. Z upoštevanjem in sistematičnim analiziranjem ohranjenih ostankov nekdanjega gradu, starih upodobitev, arhivskih fotografij, zbranih posestnozgodovinskih podatkov in historičnih opisov je mogoče dokaj zanesljivo opredeliti vse poglavitne razvojne faze nekdanje grajske stavbe med 16. in 20. stoletjem in s tem poudariti njen poseben pomen za zgodovino ljutomerskega območja v tistem obdobju. Vse kaže, da je Branek v zgodnjem 16. stoletju nastal v skladu s srednjeveško tradicijo utrjenih srednjeveških gradov in da so ga postavili na lokaciji srednjeveškega stolpastega dvora, ki za razliko od njega ni imel posebne obrambne funkcije.

KLJUČNE BESEDE

grad, dvorec, grajske stavbe, strelski dvori, srednjeveški dvori, arhitektura, arhitekturna zgodovina, umetnostna zgodovina, kastelologija, konservatorstvo, spomeniško varstvo, stavbni razvoj, renesansa, barok, požari, Prlekija, Ljutomer, Branoslavci, Cezanjevci, Herbersdorf, Draškovič, Meylegg, Mallegg, Mauerburg, Codroipo, Johann Kajetan Androy

ABSTRACT

BRANEK CASTLE. A DESCRIPTION OF ARCHITECTURAL HISTORY

The contribution discusses the architectural development of the former Branek (Mallegg) Castle or Upper Castle in the area of Branoslavci west of Ljutomer, which was the biggest, the most distinguished, and the most recognizable castle building in the wider Ljutomer area between the second half of the seventeenth century and 1926. In 1926, a significant part of the castle complex was demolished after a devastating fire and the rest was converted into a simple residential building, which has so far not been subject to any detailed discussion in terms of its architectural history. By taking into consideration and systematically analysing the preserved remains of the former castle, old depictions, archival photographs, data on the history of the estate, and historical depictions, it is possible to determine the main development phases of the former castle building between the sixteenth and the twentieth centuries with a fair

amount of reliability and thus accentuate its special significance for the history of the Ljutomer area during the period concerned. Everything suggests that Branek Castle was built in the early sixteenth century in accordance with the medieval tradition of fortified castles and that it was set for Franz von Herbersdorf on the site of a medieval tower house which, unlike itself, served no particular defensive purpose.

KEY WORDS

castle, manor, castle buildings, shooting courts, medieval courts, tower houses, architecture, architectural history, art history, castellology, conservation, protection of monuments, architectural development, Renaissance, Baroque, fires, Prlekija, Ljutomer, Branoslavci, Čezanjevci, Herbersdorf, Drašković, Meylegg, Mallegg, Mauerburg, Codroipo, Johann Kajetan Androy

Prispevek je nastal ob stopetinpetdeseti obletnici rojstva prof. dr. Frana Kovačiča (Veržej, 25. marec 1867 – Maribor, 19. marec 1939) in ob petdeseti obletnici smrti akademika prof. dr. Franceta Steleta (Tunjice pri Kamniku, 21. februar 1886 – Ljubljana, 10. avgust 1972), ki sta z besedami in fotografijami pravočasno skrbno dokumentirala grad Branek ter ga tako vsaj na papirju ohranila za naslednje generacije.

»Na severni panogi gornjega Kamenščaka, dobro uro hoda od Ljutomera proti zapadu, stoji med Čezanjevci in Branoslavci grad Branek s prekrasnim razgledom čez Mursko polje in Ščavnisko dolino.«¹ S temi besedami

je Fran Kovačič v najznamenitejši knjigi o Ljutomeru, izdani leta 1926 v Mariboru, začel predstavitev posebne stavbe, ki je zelo zaznamovala širše ljutomersko območje in njegove ljudi med 16. in 19. stoletjem. Nato je v svoji grajeni tvarini skoraj povsem prenehala obstajati, a obenem je – predvsem z ohranjenimi starimi slikovnimi podobami in pisnimi sporočili – postala svojevrsten izziv za nove generacije ljudi, ki je niso mogle več neposredno doživeti. Grad Branek je bil vsekakor ena od bolj zanimivih novoveških grajskih stavb na Štajerskem in zdi se, da je njegova posebna usoda v obdobju po prvi svetovni vojni napovedala tragedijo zelo velikega števila

Ljutomer z gradom Branek in dvorcem Gornji Ljutomer ter Jeruzalemom in Svetinjem na razglednici iz okoli leta 1909 (zasebna zbirka).

¹ Kovačič, *Ljutomer*, str. 201.

Pogled na nekdanji grad Branek iz doline s severovzhodne strani (foto: Igor Sapač, 2007).

Pogled na ostanek gradu Branek s severne strani (foto: Igor Sapač, 2022).

gradov in dvorcev v slovenskem prostoru med drugo svetovno vojno in po njej.² Zgodovinske podatke o

gradu, ki jih je do leta 1896 v glavnem zbral Matej Slekovec (1846–1903) in po njegovi smrti leta 1926 objavil Fran Kovačič, je pozneje – v bolj ali manj nespremenjeni obliki – povzela cela vrsta mlajših avtorjev in avtoric.³ Pri tem je ostala skoraj povsem prezrta

² Prim. Komelj, *Grad kot spomeniškovarstveni*, str. 15. V zvezi s problematiko terminološkega označevanja različnih grajskih stavb: Sapač, *Kaj je grad?*, str. 391–412. Za Branek je oznako grad smiselno in upravičeno uporabljati zlasti zato, ker je nastal na srednjeveški osnovi, ker je ta oznaka zanj v slovenskem jeziku med lokalnim prebivalstvom vseskozi uveljavljena, ker se je ta oznaka zanj trdno zasidrala tudi v strokovni literaturi in ker je z novo gradnjo v zgodnjem 16. stoletju, ki je vplivala na ves njegov nadaljnji stavbni razvoj do 19. stoletja, še v skladu z arhitekturno tradicijo značilnih visokosrednjeveških gradov dobil zasnovo utrjenega gradu z obrambnim obzidjem in visokim obrambnim stolpom. Čeprav je bil v 17. in 18. stoletju deležen obsežnih gradbenih posegov, ki so ga približali zasnovam novoveških baročnih

dvorcev, je v osnovi vendarle ohranil značaj utrjenega gradu. Podobna je problematika bližnjih gradov Lendava, Murska Sobota, Grad na Goričkem, Ljutomer, Gornja Radgona in Cmurek, ki so se z obsežnimi novoveškimi predelavami med 16. in 18. stoletjem oblikovno sicer približali neutrjenim renesančnim oziroma baročnim dvorcem, a zaradi drugačnih izhodišč dejansko to nikoli niso postali.

³ ŽA Ljutomer – Slekovec, *Trg in župnija Ljutomer*, Kovačič, *Ljutomer*, str. 201–211.

Pogleda v oba obokana kletna prostora nekdanjega gradu Branek (foto: Igor Sapač, 2022).

Predelana nekdanja jugovzhodna strelna lina iz prve polovice 16. stoletja v kleti gradu Branek (foto: Igor Sapač, 2022).

kompleksna problematika stavbnega razvoja oziroma arhitekturne zgodovine gradu in namen pričujočega članka je to vrzel dovolj učinkovito – na podlagi vseh razpoložljivih pisnih, slikovnih in materialnih zgodovinskih virov – zatesniti. Naloga je dokaj zahtevna, saj je od nekdanje razsežne grajske stavbe ostal le majhen fragment in tudi arhivirano dokumentarno pisno in slikovno gradivo je dokaj pomanjkljivo.

Grad Branek je dandanes skoraj povsem utilitarno oblikovana podkletena enonadstropna dvostanovanjska stavba s podolžno pravokotno talno ploskvijo v izmeri približno $9,5 \times 21,7$ m, štirikapno opečno streho, dvojnimi zunanjimi stopniščem do bivalnega prvega nadstropja in hišno številko Branoslavci 23. Na prvi pogled nič ne kaže, da je to ostanek nekdanje ugledne plemiške rezidence in upravnega središča velikega zemljiškega gospostva. Samo s posebno izolirano lego na širokem izravnem pomolu, na obronku Kamenščaka, nad dolino Ščavnice oziroma Murskim poljem, se stavba razlikuje od značilnih uniformiranih družinskih hiš, ki so v zadnjih deset-

letjih v velikem številu zrasle po vsem slovenskem ozemlju. Natančnejši ogled pa vendarle pokaže, da se pod debelimi sivimi cementnimi fasadnimi ometi, ki so malce pred letom 1990 prekrili celotno zunanjščino in se zaradi zgrešene izvedbe sedaj v velikih zaplatah luščijo od podlage, skriva bistveno starejša gradnja. Obodni zidovi iz polnih opečnih zidakov so v najnižji etaži debeli kar do 180 cm in na začetni severovzhodni fasadi, obrnjeni proti dolini, so v nadstropju okna opremljena s kakovostnimi profiliranimi kamnitimi okvirji zgodnjebaročnih oblik z izstopajočimi policami in ravnimi čeli.⁴ Na tisti fasadi ima tudi eno okno v pritličju večji pravokotni kamniti okvir, ki ga dopolnjuje kovana železna mreža. Vse druge fasadne odprtine so oblikovane utilitarно in nimajo kamnitih okvirjev. Na krajši jugovzhodni

⁴ Prim. UKPP, Mallegg – Branek. Umetnostnozgodovinski-konservatorski topografski opis iz leta 1962 iz zapuščine Jožeta Curka; Kosi in Baumgartner, *Duh preteklosti*, str. 18, 28–31.

Prvotni vhod v klet gradu Branek, ki so ga v 18. stoletju z zunanje strani zazidali, in pogled na del ometane obočne konstrukcije v severozahodnem prostoru pritličja nekdanjega osrednjega trakta gradu Branek (foto: Klavdija Vnuk, 2015).

stranski fasadi je v višini pritličja viden sekundarno zazidan opečni lok, ki kaže, da je bil prostor za njim nekoč povezan z jugovzhodnim grajskim traktom, ki je sedaj do tal podrt.⁵ Na krajši severozahodni fasadi izhod iz kletne etaže kaže, da je bil tam nekoč prehod v severozahodni grajski trakt, ki je sedaj prav tako do tal podrt. Sedanja stavba je torej ostanek nekdanjega severovzhodnega oziroma osrednjega grajskega trakta. Južni vogal stavbe je v obsegu pritličja zgrajen rahlo poševno, kar kaže, da je najverjetneje iz 16. stoletja in da je ta vogal sprva morda stal samostojno oziroma da nanj sprva še ni bil naslonjen nekdanji jugovzhodni grajski trakt. Na drugih vogalih takšne poševne gradnje ni opaziti.

Sedanja stavba je v celotnem obsegu podklete-na. Klet je bila sprva enoten podolžen prostor, ki pa je sedaj predeljen s 36 cm debelo opečno predelno steno, ki je po strukturi zidave sodeč nastala v 20. stoletju. Celoten nekdanji enoten kletni prostor je

opremljen z opečnim banjastim obokom, ki je po obliki in strukturi sodeč iz 17. stoletja⁶ in kaže, da so ga sekundarno vgradili med starejše opečno obodno zidovje; ob vgradnji oboka so starejše obodne stene, debele približno 120 cm, na notranji strani za približno 60 cm obzidali in s tem ustvarili dovolj močno peto, na katero so oprli obočno konstrukcijo. Obzidava je najbolj razvidna na severovzhodni steni, kjer so takrat s sosodnicami dopolnili tri starejše strelne line z lijakastim ostenjem na notranji strani. Skrajna severozahodna od teh treh lin je na fasadni strani ohranila prvotno podobo v obliki kamnite ključavnice, kar kaže, da je najverjetneje nastala v prvi polovici 16. stoletja. V srednji lini ključasta strelnica manjka, v desni oziroma jugovzhodni lini pa nekdanjo strelno odprtino sedaj nadomešča novejši pravokotni betonski okvir iz 20. stoletja. Pred nastankom oboka je imela klet na jugovzhodnem delu te stene še četrto strelno lino, ki je od takrat zazidana in njena sled je vidna samo pri tleh na zunanji fasadi. Vhod v klet na severozahodni strani je – po obliki segmentnoločne

⁵ Zazidava ločne odprtine je na jugovzhodni fasadi široka 2,35 m, a je na jugozahodnem delu zaradi novejšje predelave poškodovana. Vse kaže, da je bila ločna odprtina sprva široka 3,6 m. Teme loka ni v osrednji osi fasade, marveč nekoliko zamaknjeno proti severovzhodu.

⁶ Primerljivi so, denimo, kletni oboki dvorca Ravno polje pri Ptuj iz okoli leta 1670.

Nekdanje notranje dvorišče gradu Branku z vodnjakom med obnovo zunanjsčine ostanka osrednjega grajskega trakta leta 1990 (foto: Damjana Pediček, ZVKDS).

preklade sodeč – najverjetneje nastal v 18. stoletju; z njim so predrli prvotno steno iz 16. stoletja in njeno obzidavo iz 17. stoletja. Vse kaže, da so ob nastanku tega vhoda zazidali prvotni ožji vhod ob severozahodnem koncu jugozahodne stene, ki je bil širok samo 80 cm in je sedaj ohranjen v obliki stenske niše. Niša ima na eni strani ohranjen kamnit podboj z utorom za vrata na notranji strani stene, ki kaže da so ga vgradili pred obokanem kleti. Obočna sosvodnica kaže, da je bil tisti ožji vhod v uporabi še takrat, ko je nastal obok. Nenavadno ozek nekdanji vhod v klet kaže, da prostor v času nastanka in obokanja ni imel funkcije vinske kleti, ker vanj ni bilo mogoče prenesti večjih sodov.⁷ Pozneje je bila klet dostopna tudi skozi manjšo kvadratno odprtino v oboku v jugovzhodnem delu. Odprtina brez okvirja je še ohranjena in v funkciji ter povezuje klet s pritličjem. Odsotnost okvirja napeljuje na domnevo, da so odprtino sekundarno, najbrž v 18. stoletju, vdelali v starejši obok. Vzhodno zraven te obočne odprtine je postavljen opečni slop pravokotnega prereza, ki je sekundarno naslonjen na obok in je najverjetneje nastal v 18. stoletju. Krajšo jugovzhodno steno kleti je v novjšem času zakrila opečna dozidava z nišami na nego vina, ki je zakrila tudi zaključek starejšega oboka. Vse kaže, da se klet

nekoč ni nadaljevala še bolj proti jugovzhodu, na območje nekdanjega jugovzhodnega grajskega trakta.

Tudi pritličje sedanje stavbe je v veliki meri ohranjeno v avtentični obliki in posreduje pomembne podatke v zvezi s stavbnim razvojem nekdanjega gradu. Sestavljeno je iz niza treh različno dolgih a enako širokih prostorov, ki so dostopni skozi tri utilitarne oblikovane vratne odprtine v dvoriščni jugozahodni steni in imajo vsi ometane opečne banjaste oboke s sosvodnicami. Največji je severozahodni prostor, ki je od srednjega prostora oddeljen s 40 cm tanko opečno steno, ki je sočasna z obočno konstrukcijo. Tisti prostor ima tri pare sosvodnic in na krajši severozahodni steni dve nenavadni simetrično postavljeni niši s segmentnoločnima prekladama, ki sta ostanek nekdanjih oken. Vse kaže, da so okni, ki sta nastali sočasno z banjastim obokom v 17. stoletju, v 18. stoletju, ko so stavbni trakt s prizidkom podaljšali proti severozahodu in pri tem zakrili nekdanjo fasadno steno, predelali v vratni odprtini. Vrata so nato zazidali po poručitvi prizidka v 20. stoletju, pri tem pa prehoda na notranji strani ohranili kot zidni niši. Sosvodnice imajo deloma šilastololočno obliko, kar kaže, da bi načeloma mogle nastati še v 16. stoletju. V srednjem prostoru pritličja, ki ima približno kvadratno talno ploskev, je v tleh omenjena odprtina, ki pritličje povezuje s kletjo. Jugovzhodna stena tistega prostora je nastala, ko so prvotno večji enoten banjasto obokan prostor – najverjetneje v 18. stoletju – predelili na dvoje. 40 cm debelo opečno steno so

⁷ Morda je imela klet nekoč na jugozahodni še dodaten vhod; na to je mogoče pomisliti glede na lokacijo 1,2 m široke sosvodnice, ki je slepa oziroma se sedaj nanjo ne veže nobena odprtina.

Pogled na grad Branek (desno) s trško naselbino Ljutomer in gradom (Gornji) Ljutomer (levo) s severovzhodne strani v ozadju na oljni sliki neznanega avtorja z upodobitvama vasi Križevci in Iljaševci iz leta 1641. Izrez (Státní hrad a zámek Horšovský Týn, foto: Igor Sapač, 2017).

postavili nad kletnim obokom in jo z namenom, da ga ne bi prekomerno obtežili, postavili na posebnem razbremenilnem loku, ki je sedaj dobro viden. Jugovzhodni prostor pritličja je najožji in vse kaže, da je v sedanji zasnovi iz 17. in 18. stoletja. Na jugovzhodni stranski steni je vidna zazidana ločna odprtina, ki je vidna tudi na zunanji fasadi. Zazidani lok je s položajem in velikostjo prilagojen banjastemu oboku iz 17. stoletja in kaže, da je nastal za obokom; najbrž v 18. stoletju oziroma takrat, ko so osrednji grajski trakt s prizidkom podaljšali proti jugovzhodu in so zaradi funkcionalnosti z dovolj široko odprtino prebili nekdanjo (in sedanjo) jugovzhodno fasadno steno.

Prvo nadstropje stavbe je bilo v 20. stoletju večkrat predelano in za stavbnozgodovinsko analizo ne ponuja toliko podatkov kakor klet in pritličje. Sedaj je preurejeno v dve samostojni stanovanji, ki sta preko dvojnega zunanjega stopnišča dostopni neposredno z dvorišča in nimata notranje povezave s pritličjem in kletjo. Vse kaže, da so vse štiri opečne obodne stene, ki so debele približno 100 cm, še iz 16. stoletja, okenške odprtine s segmentnoločnimi prekladami pa so v sedanji velikosti najverjetneje nastale v zgodnjem 18. stoletju. Ometane ravne tramovne stropne konstrukcije so deloma morda še iz 18. stoletja.

Na dvorišču na jugozahodni strani stavbe je ohranjen stari grajski vodnjak, ki je po pripovedovanju lastnikov globok 23 m. Sedaj ga pokriva preprost novejši betonski pokrov, še leta 1962 pa je imel lesen

venčni nastavek. Od ostanka nekdanjega vhodnega grajskega trakta, ki je na jugozahodni strani dvorišča stal do okoli leta 1973, ni ostalo prav nič. Ostanki kamnitega glavnega grajskega portala, ki je bil vzdignjen v tisti trakt, so sedaj kot deloma profilirani kamniti vrtni robniki položeni pred dvoriščno fasado ohranjene stavbe oziroma nekdanjega severovzhodnega grajskega trakta. Na lokacijah nekdanjih severozahodnega in jugovzhodnega grajskega trakta stojita novejši nizki leseni lopi.⁸

Grad Branek na upodobitvah in fotografijah med 17. in 20. stoletjem

Sporočila, ki jih v zvezi z nekdanjo grajsko arhitekturno zasnovo posreduje sedanja stavba, učinkovito dopolnjujejo historični slikovni dokumenti iz časa med 17. in 20. stoletjem, ki obenem zelo nazorno kažejo, da je grad v tem obdobju doživel pester in razgiban gradbeni razvoj.

Najstarejša evidentirana upodobitev gradu Branek je na veliki oljni sliki neznanega avtorja z veduto mesta Radgona iz leta 1618.⁹ V ozadju Radgone so miniaturno upodobljene večje naselbine, cerkve in

⁸ Za prijazno dovoljenje za ogled stavbe se zahvaljujem družini Škrjanec, ki sedaj skrbi za območje nekdanje grajske stavbe.

⁹ Sliko z naslovom *Abriß der Stadt Radkersburg befreit Wein Gey, ...* hrani muzej Museum im Alten Zeughaus. Bad Radkersburg. Objava v: Drescher et al., *Museum*, str. 35.

Grad Braneč s severne strani na bakrorezni upodobitvi iz Vischerjeve Topografije vojvodine Štajerske iz okoli leta 1681 (povzeto po: Vischer, Topographia, 1975, sl. 246).

gradovi v mestni okolici med Muro ter Dravo in na levem robu slike je nad trgom Ljutomer v gričevnati vinogradniški pokrajini upodobljen tudi Braneč; grad, ki sicer ni posebej označen z napisnim trakom in imenom, je sestavljen iz dveh nižjih nadstropnih stavb, ki ju pokrivata rdeči opečni dvokapni strehi. Desna stavba ima na zadnjem vogalu nižji prizidek – najbrž gre za vogalno bastijo. Med stavbama je postavljen visoki glavni grajski stolp s piramidasto streho.

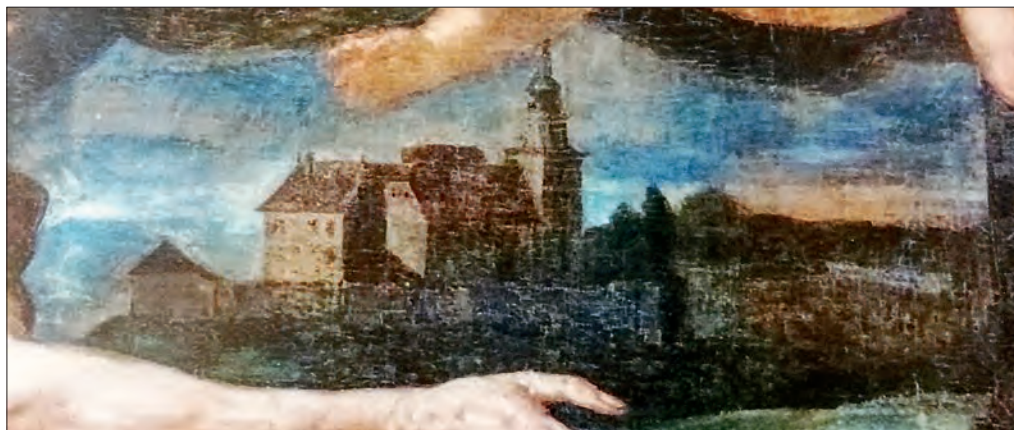
Naslednja evidentirana upodobitev je iz leta 1641 in tudi v tem primeru gre za veliko oljno sliko neznanega avtorja, na kateri je Braneč skupaj z Ljutomerom upodobljen v ozadju. Slika z upodobitvama vasi Križevci in Iljaševci v ospredju je opremljena z letnico 1641 in označena z naslikanim grbom plemiške rodovine Trauttmansdorff ter napisom *Igelsdorff* (Iljaševci).¹⁰ Ker je grad naslikan v ozadju in ker si je slikar v zgodnjebaročni maniri prizadeval povečati slikovitost celotne kompozicije, so nekateri deli poenostavljeni ali svobodno preoblikovani, kljub temu pa je upodobitev kot celota v glavnem zanesljiva. Grad je upodobljen s severne strani in je postavljen v gričevnato pokrajino. Vidni so trije različno visoki stavbni trakti, nad katerimi se v ozadju na južni strani kompleksa dviguje glavni grajski stolp s piramidasto

streho. Na straneh je sestav traktov dopolnjen z nižjima prizidkoma – nezastrešeno vogalno bastijo na vzhodu in zastrešenim vogalnim stolpom zunanjega obrambnega obzidja na zahodu. Posamezni stavbni členi niso upodobljeni; vidni so samo obrisi okenskih odprt in dimniki na strehah bivalnih traktov.

Okoli leta 1681 je grad Braneč v sklopu svoje štajerske *Topografije* upodobil Georg Matthäus Vischer (1628–1696).¹¹ Datacijo potrjuje upodobitev Braneka na sliki glavnega oltarja cerkve v bližnjih Cezanjevcih; slika s priprošnjikoma zoper kugo, sv. Rokom in Sebastjanom, ki je nastala tudi kot votivna slika za obrambo pred kugo, je desno spodaj signirana in datirana: *H. A. Weissenkircher. pinx. / 1682*. Hans Adam Weissenkircher (1646–1695) je bil v tistem obdobju v Gradcu dvorni slikar Janeza Sajfrida kneza Eggenberga in je za cezanjevsko cerkev ustvaril vrhunsko mojstrovino, ki pa je z restavriranjem oziroma preslikavanjem, ki ga je 1836 na Dunaju opravil slikar Johann Wachtl (po 1778 – po 1839), zelo trpela. A vse kaže, da naslikana upodobitev Braneka pri tem ni bila spremenjena in je v celoti ohranila

¹⁰ Slika je najverjetneje do 19. stoletja visela v gradu Negova, sedaj pa je – skupaj z drugimi predmeti iz nekdanje posesti plemiške rodovine Trauttmansdorff – razstavljena v muzeju na gradu Horšovský Týn na Češkem.

¹¹ Sodobna faksimilirana objava v: Vischer, *Topographia*, 1975, sl. 246; Vischer, *Topographia*, 2006, sl. 7; Novak, Ljutomer, str. 39; prim. Lampe, *Naše slike*, str. 496, 526. Okoli leta 1895 je na pobudo Mateja Slekovca nastal slikoviti akvarelirani preris Vischerjeve grafike (*ŽA Ljutomer – Slekovec, Trg in župnija Ljutomer*); objava v: Pavličič, Dr. Tomaž Ignac Maurer, str. 62; Kosi in Baumgartner, *Duh preteklosti*, str. 29; Pintarič, *Odnosi*, str. 56; Pavličič, *Dve graščini*, str. 9; prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. V.

Grad Braneč s severne strani na glavni oltarni sliki slikarja Hansa Adama Weissenkircherja iz leta 1682 v podružnični cerkvi v Cezanjevcih. Izrez.

prvotno obliko iz leta 1682.¹² Weissenkircherjeva upodobitev Braneka je z vsemi glavnimi značilnostmi enaka upodobitvi Braneka na Vischerjevi grafiki in kaže, da je slednja Weissenkircherju služila kot slikarska predloga. Georg Matthäus Vischer je Braneč upodobil v pogledu s severne strani, kot slikovito razgibani stavbni sestav visokega oglatega glavnega stolpa z osmerokotnim vršnim nastavkom in zgodnjebaročno čebulasto streho, treh dvonadstropnih bivalnih traktov okoli notranjega dvorišča in renesančno oblikovanega nižjega zunanega obrambnega obzidja s klinastima bastijama na koncih proti dolini obrnjene severovzhodne stranice ter oglatim stolpom s piramidalno streho na zahodnem vogalu. Bivalni trakti v grajskem jedru so bili pokriti s čopastimi strehami in med seboj povezani samo z vogali. Upodobljeni bivalni trakti, vzhodna bastija in zahodni stolp so primerljivi z upodobljenim stanjem na sliki iz leta 1641. Višje v pobočju nad gradom je stal tri-traktni ali štiritraktni gospodarski kompleks pristave, pod gradom pa je bil ribnik.¹³

Upodobljena situacija na Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681 je v osnovi enaka upodobljeni situaciji gradu Braneč na Vischerjevem zemljevidu Štajerske iz leta 1678, le da je tam grad zaradi drobnega merila prikazan zelo poenostavljeno in reducirano na najpomembnejše oblikovne značilnosti.¹⁴ Kljub skicoznosti ima tudi tista upodobitev pomembno sporočilno vrednost, saj kaže, da je grad že pred letom 1678 na glavnem stolpu dobil značilno čebulasto streho in da jugovzhodni stranski trakt, ki

je na upodobitvi iz okoli leta 1681 prikazan z višjim strešnim slemenom od slemen severovzhodnega in severozahodnega trakta, v resnici najverjetneje ni bil višji od drugih dveh traktov.

Sporočilo vrednost ima tudi drobcena shematska upodobitev gradu Braneč na nenaslovljeni perspektivni akvarelirani risarski upodobitvi krajev med Muro in Dravo s Slovenskimi goricami ter delom Pomurja, ki jo je neznani avtor kot značilen primer topografske karte ustvaril okoli leta 1700 in jo sedaj hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu.¹⁵ Braneč je prikazan kot sestav vsaj dveh bivalnih traktov, pokritih s strmimi opečnimi strehami, nad katerimi dominira visok glavni grajski stolp, pokrit najverjetneje s čebulasto streho. Kastelolog Ivan Stopar (1929–2018) je domneval, da so glavni grajski stolp odstranili po požaru leta 1693.¹⁶ Če ta domneva drži, je upodobitev nastala pred letom 1693, a vsekakor po letu 1674, ko je nastala zgodnjebaročna čebulasta streha na zvoniku župnijske cerkve v Veliki Nedelji, ki je na upodobitvi že označena.¹⁷ Po drugi strani je na osnovi te upodobitve mogoče pomisliti, da so visoki grajski stolp morda odstranili oziroma znižali šele po letu 1700 in ne že takoj po požaru leta 1693.

Med letoma 1763 in 1787 je nastal avstrijski vojaški zemljevid, na katerem je grad Braneč – *Schloß Maleck* – zelo shematsko označen kot štiritraktni stavbni sestav s približno kvadratno talno ploskvijo in notranjim dvoriščem. Označena situacija je v osnovi skladna s starejšimi upodobitvami. Vzhodno in zahodno ob glavni grajski stavbi sta označeni stranski poslopji, ki imata obe podložno pravokotno talno ploskev. Severovzhodno je ob vznožju grajske

¹² Ruck, *Hans Adam Weissenkircher*, str. 146–147; prim. Hofrichter, *Luttenberg*, str. 63; *Krajevni leksikon Dravske*, str. 379; Stele, *Monumenta artis*, str. 15, fig. 19; Menaše, *Marija*, str. 140; Zanjekovič, *Umetnostnozgodovinska*, str. 159; Meke, *Benško baročno slikarstvo*, str. 345. Za upodobitve gradov na oljnih slikah v obdobju baroka: Ciglencečki, *Oprema*, str. 50–52.

¹³ Prim. Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 40–41; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 12; Janežič, *Grad Braneč*, str. 5; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 4.

¹⁴ Objava v: Stopar, *Grajski objekti z območja*, str. 12.

¹⁵ StLA, *Die Pläne Sammlung*, inv. št. 8 a. Objava v: Stopar, *Podoba Slovenije*, str. 20.

¹⁶ Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 41; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 12; prim. Kohlbach, *Steirische Baumeister*, str. 466; Stopar, *Razvoj*, str. 20.

¹⁷ Za datacijo zgodnjebaročne preobrazbe velikonedeljske cerkve: Hofrichter, *Luttenberg*, str. 52.

Grad Braneč z bližnjo okolico na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz časa med letoma 1763 in 1787 (spletni vir).

Grad Braneč z bližnjo okolico v mapi franciscejskega katastra iz leta 1824 (spletni vir).

vzpetine označen grajski ribnik, jugozahodno od gradu pa so narisani še trije zaporedno nanizani ribniki. Spremno besedilo k zemljevidu navaja, da je v grad Braneč – *Schloss Malek* – mogoče udobno namestiti eno divizijo pehote.¹⁸

V mapi franciscejskega katastra iz leta 1824 je zaradi večjega merila situacija gradu Braneč upodobljena natančneje kakor na avstrijskem vojaškem zemljevidu.¹⁹ Osnovna štiriraktna zasnova je na zahodnem vogalu dopolnjena z večjim prizidkom z zelo

¹⁸ Rajšp, *Slovenija*, sekcija 170, str. 166; prim. *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 128. Gradu je nekoč pripadalo sedem ribnikov. SI PAM/0004/001/002/00007_00003 Fragment popisa ribnikov pri trgu Ljutomer, dokument brez datuma.

¹⁹ SI AS 177/M/F/M336/g/A02 – Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Branoslavci) 1824; SI PAM/1805/00002 Franciscejski kataster I. Mariborsko okrožje: Naborni okraj Braneč (Mallegg), 1824.

Pogled na grad Branek in vas Cezanjevci iz daljave s severozahodne strani na litografski upodobitvi S. Kölbla iz t. i. Stare Kaiserjeve suite iz časa med letoma 1824 in 1834 (spletni vir).

razčlenjeno talno ploskvijo – očitno gre tam za grajsko kapelo z zvonikom na severozahodni strani. Vhod v grad je bil skozi trakt na jugozahodni strani in po posebni kvadratasti označbi sodeč je bil tam vhodni stolp. Daljši jugovzhodni stranski trakt je bil na jugozahodnem koncu dopolnjen s prizidkom oziroma podaljškom. Jugozahodno od gradu je označena štiritraktna grajska pristava z velikim notranjim dvoriščem, ki ustreza na Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681 upodobljenemu gospodarskemu kompleksu na tisti lokaciji. Zahodno od gradu je upodobljena večja pravokotna vrtna površina s podolžno pravokotno stavbo – najverjetneje rastlinjakom oziroma oranžerijo – na severozahodnem vogalu. Zahodno ob vznožju grajske vzpetine so označeni štirje večji grajski ribniki.²⁰

Z upodobljenim stanjem v mapi franciscejskega katastra je skladna litografska upodobitev Braneka, ki jo je med letoma 1824 in 1833 za t. i. Staro Kaiserjevo suito ustvaril S. Kölbl. Podpis pod upodobitvijo sporoča, da je bil lastnik gradu takrat grof Codroipo.²¹ Grad je upodobljen iz daljave, s severozahodne

strani. Vidna je samo dvonadstropna severozahodna grajska fasada, ki obsega sedem okenskih osi in je v spodnjem delu zakrita z drevjem. Okna v drugem nadstropju fasade so poudarjena s polkrožnimi oziroma segmentnoločnimi čeli. Na desni strani fasade je v ozadju viden znižani glavni oziroma vhodni grajski stolp, pokrit s strmo štirikapno slemenasto streho, desno pa je dokaj velika grajska kapela z vitkim zvonikom na severozahodni strani. Zvonik je pokrit z baročno oblikovano laternasto streho. Desno od gradu je viden pritlični trakt pristave, ki ga pokriva opečna štirikapna streha. Pristava je bila v tistem obdobju gotovo še štiritraktna; to kaže tudi drugi avstrijski vojaški zemljevid, ki je nastal med letoma 1806 in 1869. Na tistem zemljevidu je označena tudi kapela ob zahodnem vogalu gradu in popolna štiritraktna grajska tlorisna zasnova, kakršna se je ohranila do leta 1870.²²

Po letu 1870 so opisano zasnovo z rušitvami zaradi posedajočega se terena zelo okrnili.²³ Njeno po-

²⁰ Ostanki nekdanjih grajskih ribnikov so v obliki kotanj razpoznavni še sedaj. Prim. Kosi in Baumgartner, *Duh preteklosti*, str. 18.

²¹ Objava v reproducirani obliki v: Kaiser, *Lithographirte Ansichten*. Ponatis 1982, št. 174; Kaiser, *Litografirane podobe*, št. 3 a; prim. Lampe, *Naše slike*, str. 496, 526. V zbirki Kurta Müllerja v nekdanjem Grafičnem muzeju Rogaška Slatina se

je ohranil sekundarno koloriran primerek te litografije. Objava v: Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 12. Zbirka za javnost in raziskovalce ni več dostopna.

²² <https://maps.arcnium.com/en/map/europe-19century-secondsurvey/?layers=158%2C164&bbox=1794999.8116964106%2C5863623.645938641%2C1797272.6189593277%2C5864453.704292676>

²³ Prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 162; Lampe, *Naše slike*, str. 526; Kovačič, *Ljutomer*, str. 203; *Krajevni leksikon Dravske*, str. 379.

Pogled na grad Branek s severozahodne strani okoli leta 1906 (povzeto po: Lampe, Naše slike, str. 496).

dobo iz tistega obdobja kažejo redke fotografije na razglednicah z zgodnjega 20. stoletja. Grad je bil v tistem obdobju fotografiran samo s severne in severozahodne strani. Severovzhodna fasada je imela v drugem nadstropju sedem okenskih osi, severozahodna pa osem. Enako je bilo število okenskih osi na teh dveh fasadah v prvem nadstropju, vendar pa tam na severozahodni fasadi okna niso bila v istem nivoju. Okna v prvem nadstropju so bila malce manjša od oken v drugem nadstropju. Na severovzhodni fasadi, ki je bila obrnjena proti dolini, je bila med prvim in drugim nadstropjem približno na sredini dolžine fasade pritrjena kamnita grbovna kartuša. V pritličju je bilo oken manj in niso bila opremljena z velikimi pravokotnimi kamnitimi okenskimi okvirji, kakršne so imela okna v obeh nadstropjih. Na jugozahodnem koncu severozahodnega trakta je stal strešni stolpič oziroma zvonik s piramidasto streho. Posebne pravokotne biforne odprtine historističnih oblik v vršni oziroma zvonovi etaži so kazale, da je stolpič nastal v zadnji tretjini 19. stoletja. Na jugozahodni konec severozahodnega trakta je bil prislonsen nižji prizidek, ki je segal do višine prvega nadstropja.²⁴

Nekaj več fotografij je nastalo na začetku leta 1926, kmalu po požaru, ki je v grajskem poslopju izbruhnil na silvestrski večer leta 1925. Konservator France Stele (1886–1972), ki je prišel iz Ljubljane na Branek dokumentirati nastalo škodo, je posnel osem fotografij, od katerih tri kažejo zunanjšino poškodovane grajske stavbe, drugih pet pa posamezne seg-

mente baročnih štukaturnih dekoracij v dveh prostorih v notranjščini v drugem nadstropju. Grad sta takrat tvorila dvonadstropna trakta na severozahodni in severovzhodni strani ter nepodkletena pritlična trakta na jugovzhodni in jugozahodni strani notranjega dvorišča. Jugovzhodni trakt je bil razvaljen že pred silvestrskim požarom in z njegovega opečnega zunanjega zidovja se je luščil beli apneni omet. Okna tega trakta na njegovi dolgi zunanji fasadi so bila dokaj velika, pravokotna in s preprostimi obrobami iz 18. ali 19. stoletja. Na dveh mestih so bila okna sekundarno razširjena v vrata. Jugozahodni trakt je bil pokrit s položno dvokapno streho in je imel na zunanji fasadi dvoje manjših podolžnopravokotnih oken. Poleg tega je bil opremljen z velikim zgodnjebaročno oblikovanim kamnim glavnim grajskim portalom iz druge polovice 17. stoletja, ki je imel značilno prekinjeno plastično izstopajoče trikotno čelo s kamnito grbovno kartušo na sredini in segmentnoločno zaključeno vratno odprtino, ujeto v pravokotni utor nekdanjega dviznega mostu čez obrambni jarek. Na zahodu se je pritlični jugozahodni oziroma vhodni grajski trakt naslanjal na malce višji vogalni stavbeni del, v katerem je bila – sodeč po dveh značilno razporejenih visokih pravokotnih okenskih odprtinah – grajska kapela. Z njo je bil funkcionalno povezan strešni stolpič oziroma zvonik historističnih oblik iz zadnje tretjine 19. stoletja, ki je imel piramidasto streho in je bil postavljen na sleme strehe jugozahodnega konca dvonadstropnega severozahodnega trakta. Oba dvonadstropna trakta sta imela na zunanji fasadah v prvem in drugem nadstropju pravokotne zgodnjebaročno profilirane kamnite okenske okvirje, v pritličju pa manjše pravokotne okenske odprtine. Okna v drugem nadstropju so imela značilno baročno drobno delitev na manjša pravokotna zastekljena polja. Okenski okvirji v prvem nadstropju na severozahodni fasadi so bili opremljeni oziroma zavarovani z baročnimi kovanimi mrežami z diago-

²⁴ Razglednice so ohranjene v zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor, Zgodovinskega arhiva na Ptuju, Splošne knjižnice Ljutomer, Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani in v zasebnih zbirkah. Fotografija iz okoli leta 1906, s severozahodne strani, je objavljena v: Lampe, Naše slike, str. 496, 526. Ista fotografija je povzeta v: Kovačič, *Ljutomer*, str. 206; Janežič, *Grad Branek*, str. 6. Podobna je fotografija na razglednici iz okoli leta 1910; kaže približno isti pogled na grad in enako gradbeno stanje. Objava v: Jakič, *Vsi slovenski*, str. 65.

Pogleda na grad Branek pred prvo svetovno vojno s severne strani iz doline in s severozahodne strani (povzeto po razglednicah iz zasebne zbirke).

nalno postavljenimi palicami in razporejeni v dveh nivojih, kar je kazalo, da fasada nastala kot rezultat postopnega stavbnega razvoja. Severozahodni trakt za razliko od severovzhodnega ni bil podkleten. Na dvorišni strani sta imela oba dvonadstropna trakta v drugem nadstropju lesen povezovalni konzolni bal-

kon oziroma odprt hodnik, ki je bil opremljen s kovano železno ograjo srčastih baročnih oblik in pred padavinami zavarovan s širokim strešnim napuščem. Balkon je bil dostopen skozi široke in visoke vratne odprtine z dvojnimi vratnicami in baročno profiliranimi leseni okvirji. V prvem nadstropju so bila okna dvorišnih fasad brez kamnitih okenskih okvirjev in jih pozneje na severovzhodnem traktu niso bistveno spremenili. Ob stiku obeh dvonadstropnih traktov je bilo na dvorišču odprto enoramno stopnišče, ki je omogočalo dostop do prvega nadstropja severovzhodnega trakta, pod njim pa je bil mogoč prehod do kleti pod severovzhodnim traktom. Požar je uničil strmo opečno streho in leseno stropno konstrukcijo v drugem nadstropju nad severovzhodnima tretjinama severozahodnega trakta in na stiku obeh dvonadstropnih traktov. Masivno opečno zidovje je požar prestalo brez težjih posledic in ohranile so se tudi bogate poznobaročne figuralne stenske in stropne štukature iz druge tretjine 18. stoletja v glavni grajski dvorani v drugem nadstropju severovzhodnega trakta in v eni od stranskih soban – v t. i. rdeči sobi. Konservator Stele je štukature in izjemno bogato oblikovana dvokrilna baročna intarzirana vrata t. i. rdeče sobe dokumentiral s petimi fotografijami, ki kažejo posamezne zanimive segmente, ne pa tudi celotnih štukiranih prostorov.²⁵

Stele je Branek fotografsko dokumentiral kmalu po požaru, vsekakor še pred pomladjo 1926; drevesa na njegovih posnetkih so še brez listja in stavba še ne kaže znakov razkrajanja zaradi uničene strehe. Zdi se, da je razdejanje Braneka Steletu kar zagrenilo praznovanje štiridesetega rojstne dne 21. februarja 1926. Kmalu zatem, ko se drevesa še niso olistala, je nastala še ena fotografija napol pogorelega gradu; deloma razkrito grajsko stavbo kaže v pogledu iz doline, s severozahodne strani in se – razen po razdejani strehi – bistveno ne razlikuje od omenjenih razgledničnih fotografij z začetka 20. stoletja. Nekaj tednov ali mesecev pozneje, ko so se drevesa že olistala in so razdejani grad že z veliko vnemo podirali, je nastala še ena dokumentarno zelo pomembna fotografija; kaže pogled na severovzhodno dvoriščno fasado. Severovzhodni trakt, ki je do vrha prvega nadstropja ohranjen še sedaj, je bil takrat v jugovzhodni polovici še pokrit s strmo opečno streho in je imel v drugem nadstropju balkon s kovano železno ograjo. Na severozahodni strani so trakt v obsegu drugega nadstropja že podrli. Na stiku med ohranjenim in znižanim delom trakta fotografija kaže ostanke baročne glavne grajske dvorane z bogatimi štukaturami, ki so jih kmalu zatem med podiranjem povsem uničili. Fotografiji sta ohranjeni v Pokrajinskem arhivu Maribor, njun avtor pa ni

²⁵ INDOK, Fototeka: Branoslavci – Grad Branek: fotografije Franceta Steleta iz leta 1926, inv. št. 4763, 4765–4770, 58298. Prim. Stele, Štuk, str. 116; Komelj, Grad kot spomeniškovarstveni, str. 15.

Pogled na v požaru poškodovani grad Braneč s severozahodne strani januarja 1926 (foto: France Stele, INDOK).

Pogled na v požaru poškodovani grad Braneč z jugovzhodne strani januarja 1926 (foto: France Stele, INDOK).

Pogled na v požaru poškodovani grad Branek s severozahodne strani iz doline januarja ali februarja 1926 (foto: neznani avtor, PAM).

Pogled na v požaru poškodovani grad Branek z dvoriščne jugozahodne strani med podiranjem dvonadstropnega severozahodnega stranskega trakta pozno spomladi ali poleti 1926. Skozi vratno odprtino zgoraj levo so vidni ostanki baročnih štukatur v glavni grajski dvorani, na levi strani pa so vidni sledovi glavnega grajskega stopnišča, ki je povezovalo pritličje in obe nadstropji (foto: neznani avtor, PAM).

Pogled na glavni grajski portal z JV strani januarja 1926 (levo) (foto: France Stele, izrez, INDOK) in njegov ostanek leta 1972, malo preden so ga z ostankom nekdanjega vhodnega oziroma jugozahodnega grajskega trakta vred podrli (desno) (foto: Peter Može, ZVKDS).

Na dvorišču oziroma vrtu pred nekdanjim osrednjim grajskim traktom odloženi kamnoseško obdelani elementi nekdanjega glavnega grajskega portala (foto: Igor Sapač, 2022).

znan. Ugibati je mogoče, ali ju je morda posnel Fran Kovačič ali pa sta iz njegove zapuščine.²⁶

Zadnja historična fotografija gradu Braneč, ki dokumentira del nekdanje grajske stavbe, ki sedaj ne obstaja več, je iz leta 1972 in jo je v okviru dejavnosti Zavoda za spomeniško varstvo Maribor in načrtnega zbiranja topografskega gradiva z območja občine Ljutomer v letih 1972 in 1973 posnel umetnostni zgodovinar in konservator Peter Može (1943–2020). Fotografija kaže ostanek glavnega grajskega portala z železnimi vratnicami klasicističnih oblik iz 19. stoletja. Zgornji del portala s segmentnim lokom in prekinjenim čelom z grbovno kartušo, kar kaže Steletova fotografija iz leta 1926, takrat ni več obstajal. Nekdanji vhodni trakt je bil pokrit s preprosto opečno dvo-

kapno streho.²⁷ Ostanek vhodnega grajskega trakta z ostankom portala so kmalu zatem do tal podrli.

Grad Braneč v topografskih opisih iz 19. in 20. stoletja

Pričevalnost historičnih slikovnih virov odlično dopolnjujejo historični topografski opisi, ki do neke mere nadomeščajo tudi odsotnost starejših arhivskih dokumentov.²⁸

²⁶ SI PAM/1693/004/001/025: Branoslavci (fotografiji gradu Braneč iz leta 1926, signatura: A1.1.18-1 in 2, inv. št. 73, 74).

²⁷ ZVKDS – Fototeka: Fotografija gradu Braneč iz leta 1972. Negativ št. 56/22.

²⁸ V arhivskih fondih v zvezi z nekdanjim gospodvom gradu Braneč doslej ni bilo mogoče odkriti relevantnih podatkov, ki bi zaokrožali vedenje o stavbnem razvoju gradu. SI PAM/1842: Gosposčina Braneč (1779–1850); StLA, Herrschaftsarchive: Mallegg, Herrschaft. Nekdanji grajski arhiv velja za izgubljenega. Kovačič, *Ljutomer*, str. 211.

Najstarejši evidentirani topografski opis gradu Branek je iz leta 1850; v knjigi o Ljutomeru in njegovi okolici ga je objavil Josef Carl Hofrichter: »Gospodstvo [Branek] je bilo kot takšno zelo pomembno in je imelo premožne podložnike, mnoge celo v oddaljenih okrožjih. Z njim so bila združena tudi gospodstva Gornji Ljutomer, Čven in Babinci. Pravzaprav je prišlo braneško gospodstvo k prvemu, ampak gosposčinska uprava je ostala v velikem gradu Branek, ki ima lepo lego na severnem pobočju hriba, z lepim razgledom na dolino Mure do Lendave na Madžarskem. Braneškemu gospodstvu med drugim pripadajo tri pristave, dva velika ribnika, trije mlini z devetimi kolesi, opekarna in apnenica. // Pod sedanjjo upravo je bil del gradu, ki so ga začeli [graditi] kot velikopotezno zasnovo, vendar ga niso dogradili, okusno prenovljen. Kapelo krasi ogleda vredna oltarna slika (verjetno del nekega italijanskega mojstra in restavrirana od [slikarja Johanna] Wachtla).«²⁹

Naslednji opis je leta 1885 v drugi knjigi Topografsko-statističnega leksikona Štajerske objavil Josef Andreas Janisch: »Sedanji grad stoji na lokaciji starega strelskega stolpa, ki so ga podrli šele v preteklem [18.] stoletju, nakar je bila zgrajena mogočna stavba s štirimi etažami ter jasno razločnimi tremi trakti s 65 sobami in gledališčem. Zdrs [terena] je povzročil odstranitev [dela gradu] in sedaj stoji malo upravniško stanovanje ter grofovski apartma z 10 do 12 sobami in hlevi. Ogleda vredna je samo kapela, ki jo krasi oltarna slika, ki jo je najbrž ustvaril italijanski mojster in ki jo je restavriral [slikar Johann] Wachtl. Gradu pripadajo tudi mlin s štirimi kolesi, žaga za deske na Ščavnici, opekarna in apnenica.«³⁰

Po požaru, ki je izbruhnil na silvestrski večer leta 1925, je konservator France Stele na začetku leta 1926 poškodovani grad opisal z naslednjimi stavki: »Branoslavci, Grad Branek. Občina Cezanjevci. Dvorišče je pravokotno. Glavni trakt, ki je dvonadstropen, sega proti vzhodu, tudi dvonadstropni severni trakt proti severu. V obeh traktih so enaki baročni [kamniti okenski] okvirji. Na vzh. [odnem] traktu zunaj je v 1. nadstropju dvojen grb. Nizek, samo zaporni, zapadni trakt ima na sredi kamnit portal, nad katerim je kamnit grb. Južni trakt je bil za eno nadstropje nižji od ostalih, a je že prej pogorel; stoji samo še zunanji okvirni zid. V severnem traktu levo od vhoda je kapela – prav majhen pravokoten prostor; razen menze je vse drugo odstranjeno. Nad kapelo je stolp s piramidno streho. Pogorel je severni trakt in del vzhodnega s stopniščem, ki se je tedaj zrušilo. Ostala je večina vzhodnega trakta z najlepšimi sobami.

Opis teh sob imamo pri Kovačiču. V kleteh vzhodnega trakta se vidita dve strelnici. Vidno je, da je teren nasut. Vzhodni del mislijo pridržati, dočim bodo severnega porušili. 1. pol. 18. stoletja.«³¹

Fran Kovačič je grad in zlasti njegove reprezentativne notranje prostore topografsko opisal še pred izbruhom požara, besedilo pa je nato v knjižni obliki izšlo po požaru, leta 1926: »V gradu je še zdaj več spomina vrednih umetnin, večinoma delo italijanskih umetnikov. V nekdanji kapeli je sedaj shramba za razno poljsko orodje. V zvoniku še visita dva zvonova, ki jima je vojna komisija radi starosti morala prizanesti. Večji ima napis: 'Florentin Streckfuhs gobs mich zu Graz im Jahre 1715'. Na krilu ima 4 polrelijefe: sv. Jurija, Nikolaja, Janeza in Marijo. Manjši je iz 1. 1720 ter ima napis: 'Gloria in excelsis Deo' ter podobi dev. Marije in sv. Mihaela. – Na severni strani je nad pritličjem šest sob, ki so bile za časa Codroipov razkošno opremljene, a pozneje je vsak gospodar odnesel, kar se je dalo odnesti. — Proti južni strani so v drugem nadstropju štiri sobe. V rdeči sobi je na stropu v belem štuku skrbno izdelan Amor, ki leti med dvema stolpoma branečkima in italijansko palačo ter s puščico prestreli dvoje src, kar najbrž spominja na zakonsko zvezo Ane Eleonore Marije z italijanskim grofom Fr. Codroipom (1744). Na oglih istega stropa so ljubki štukaturni amoreti, v kotu pa lepa baročna peč. Nad z oljnatimi barvami slikanimi vrati sta dva krasna ornamenta ptičev, cvetlic in vaz. // Velika dvorana ima sivo-modre stene, obrobjene z ornamentami v belem štuku, zelo fino delo, kakršno se najde le po italijanskih gradovih. Posebno lep je severozapadni kot z orijentaliskimi motivi: stolp z okni, palma, jezdec na velblodu, zmaj, knez na vozu, ki ga vleče polž, opica. V severoiztočnem kotu je kitajski motiv: beli otoki v rumenem polju, zadaj palača z zavesami med vitkimi sohami. Kitajski dostojanstvenik stoji na želvi, ki jo vleče služabnik. Za Kitajcem sedi bajeslovna žival, pol kit, pol ptič, na enem izmed otokov sedi zmaj. Na severni strani so upodobljeni dvorski norci v različnih vlogah. V jugozapadnem kotu je motiv iz grškega bajeslovja: mladenič gleda Diano v kopelji in se spremeni v jelena, zelo fino delo. V kotu pri renesanski peči je glava rimskega vojskovodje in doprni kip iz časov Marije Terezije. V sredini stropa se na oblakih vozi Amor na zlatem vozu. V voz sta vprežena dva goloba. Prvotno bele štupe je pozneje neki domači slikar neukusno pobarval. Nad baročno slikanimi vrati je križarski vitez s knjigo in zastavo. Nad njim glava s cveticami v renesančnem slogu, gotovo starejše kot ostali deli. Velika plesna dvorana na južni strani je nekdanj pogorela in ogenj je uničil vse okrasje. (Po podatkih gospe graščakinje pl. Rudnicke).«³²

²⁹ Hofrichter, Lutzenberg, str. 22 (prevedel in priredil Igor Sapač).

³⁰ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 162 (prevedel Igor Sapač). Prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 203; *Krajevni leksikon Dravske*, str. 379; Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 41; Curk, *Ljutomer*, str. 25; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 12; Janežič, *Grad Branek*, str. 6; Novak, *Ljutomer*, str. 38; Kosi in Baumgartner, *Duh preteklosti*, str. 30; Pintarič, *Odnosi*, str. 57; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 4.

³¹ INDOK – Stele, Branoslavci. Grad Branek. *Terenski zapiski*, LXVIII, 1926, str. 6 (pretipkani rokopis v okviru spomeniške kartoteke).

³² Kovačič, *Ljutomer*, str. 204; prim. Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 41; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 11–13; Janežič, *Grad Branek*, str. 6; Zanjčević, *Umetnostnozgodovinska*, str. 155; Pintarič, *Odnosi*, str. 57; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 4–5.

*Fran Kovačič (1867–1939) (levo) in Francè Stelè (1886–1972) (desno)
na fotografijah iz časa okoli leta 1910 (levo) in 1930 (desno) (spletni vir).*

*Pogled na ohranjeni, a zanemarjeni braneški grajski marof iz prve polovice 19. stoletja,
ki je od leta 2008 razglašen za kulturni spomenik (foto: Igor Sapač, 2007).*

Pogled iz zraka z zahodne strani na območje nekdanjega grajskega kompleksa Branek in Mursko polje v ozadju (foto: spletni vir, 2021).

Po drugi svetovni vojni je ostanke gradu leta 1962 obiskal mariborski umetnostni zgodovinar in konservator Jože Curk (1924–2017) in jih v svojem topografskem besedilu opisal z naslednjimi stavki: »Od nekdanjega gradu je ostalo le še pritlično poslopje, ki je na dvoriščni strani 5-osno in nepomembnega videza ter grajeno iz opeke. Obodne stene so debele ca. 1,30 m. Ta trakt je bil prvotno dvonadstropen, l. 1870. so podrli drugo, l. 1926. pa prvo nadstropje ter istočasno odstranili tudi ves zapadni trakt s kapelo. Vzhodni trakt je izginil že l. 1870., od južnega pa so ostali le ostanki z delom glavnega portala. Prvotno je torej stavba oklepala manjše notranje pravokotno dvorišče, pri čemer sta bila severni in zapadni trakt stanovanjska in dvonadstropna, vzhodni in južni pa pomožna in enonadstropna. Na dvorišču je še ohranjen star vodnjak z lesenim vencom, od glavnega vhoda pa kameniti profilirani podboji in železne klasicistične vratnice. Nemci so med zadnjo vojno odnesli iz gradu še zadnje zanimivosti, med njimi dva grba. Obstoječa stavba je v substrukciji sicer mešane gradnje, drugače pa popolnoma opečna in kaže na začetek ali 1. pol. 17. stol. Stropi so ravni, tramasti, ometani; v kleti pa so opečne banje ter proti severu tri ključaste strelnice, ki pa so sedaj napol zasute. Ker je bilo v gradu po letu 1719. deželno sodišče, so bili v kleti tudi zapri, kar se še deloma vidi. Obstoječi t. j. severni trakt ima navzven nadstropni videz ter ima p[okončna] p[ravokotna] okna v kamenitih profiliranih okvirih s policami in karnizi ter deloma lepe baročne izstopajoče diagonalne kovane mreže, okrašene v sredini s kovano ornamentiko. Stavba, čeprav je v derutnem stanju, je

vendar vredna obranitve kot spomin na veliko preteklost zapadnega obronka Kamenščaka, ki se je začela v dobi gradišč. // Zapadno od gradu stoji bližje cesti njegov marof, opečno, nadstropno, 5 × 2 osno poslopje z železnimi klasicističnimi vratnicami, sicer pa BP[brez posebnosti]. // Grajski marof ima številko Branoslavci 21, grad pa Branoslavci 23.«³³

Leta 1970 je ostanke gradu v okviru raziskovanja grajske arhitekture na Štajerskem obiskal Ivan Stopar in jih na kratko označil z naslednjimi besedami: »Danes je [grad Branek] neugledna, pravokotno zasnovana enonadstropna stavba, zidana največ iz opeke. V kleti, nekdanj dostopni le skozi še ohranjeno odprtino v oboku, je stara strelna lina na ključ, v nadstropju pa so velika baročna okna z bogatimi kovanimi mrežami. Notranjščina stavbe je povsem predelana.«³⁴

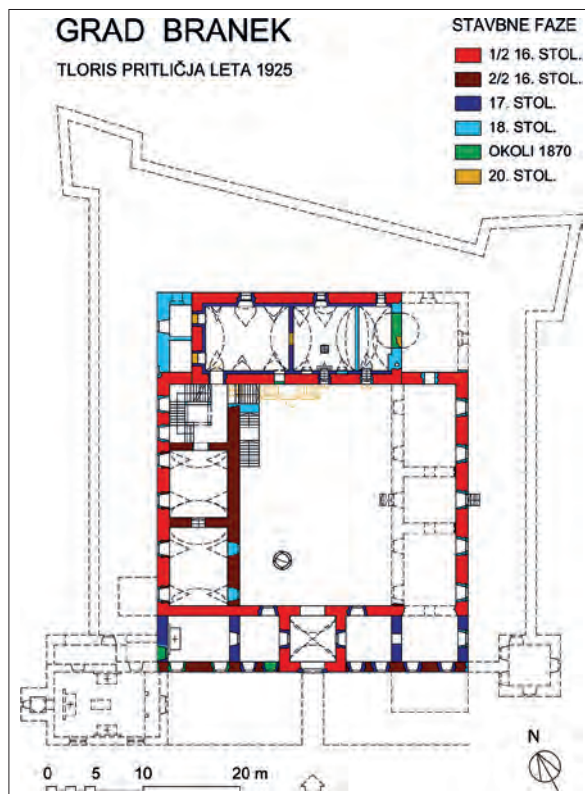
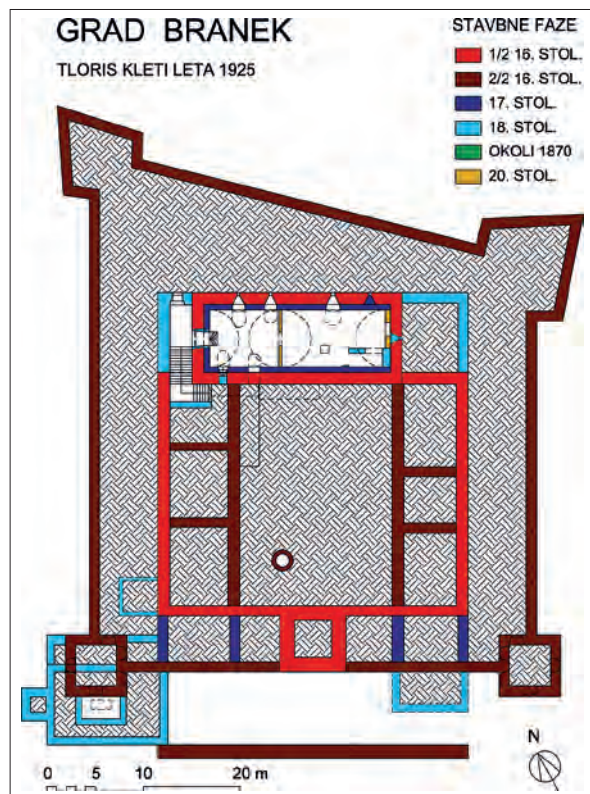
Branek v srednjem veku

Branek v srednjeveških dokumentih nikoli ni omenjen kot grad in vse kaže, da na njegovi lokaciji v srednjem veku nikoli ni bilo značilne utrjene srednjeveške grajske stavbe.³⁵ To spoznanje potrjuje

³³ UKPP, Mallegg – Branek. Umetnostnozgodovinski-konservatorski topografski opis na dveh tipkopisnih straneh iz leta 1962 iz zapuščine Jožeta Curka. Prim, Curk, *Ljutomer*, str. 25.

³⁴ Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 41; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 13.

³⁵ Prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 162; Stopar, *Razvoj*, str. 18, 20, 167–174; Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 39; Blaznik, *Historična topografija*, I, str. 55; Stopar, *Grajske*

Tlorisa kleti in pritličja gradu Braneč pred požarom leta 1925. Poskus rekonstrukcije z barvno vrisanimi fazami stavbnega razvoja in črtkano označenimi zidovi, ki so bili leta 1925 že podrti (risal: Igor Sapač, 2017 in 2022).

tudi stavbna analiza, osnovana na ohranjenih ostan-kih in na omenjenih historičnih slikovnih virih ter topografskih starih opisih, ki ne kaže, da bi bila v grad Braneč vključena kakršna koli srednjeveška grajena substanca. Domneva, da je tam stal močan in za obrambo sposoben stolp – branik –, kamor so se mogli med sovražnimi napadi na varno zateči bližnji vaščani, je neosnovana, nekritična in nikakor ni verjetna.³⁶ Če lokacija gradu, ki je – kljub razgledni legi nad dolino Ščavnice in Murskim poljem – zaradi višjega pobočja Kamenščaka v ozadju na južni strani ter položnega terena na vzhodni in zahodni strani naravno dokaj slabo zavarovana, kaže, da tam ne bi bilo smiselno postavljati kakšnega utrjenega srednjeveškega gradu. Po drugi strani je ta lokacija zelo primerljiva z lokacijami, na katerih so po vsem sedanjem slovenskem prostoru v 13. in 14. stoletju gradili značilne poznosrednjeveške plemiške dvore v obliki stolpov, torej tako imenovane stolpaste dvore.³⁷

stavbe, 2, str. 11; Janežič, Grad Braneč, str. 5; Pintarič, *Odnosi*, str. 55; Donša, Dvorec Braneč, str. 2–3.

³⁶ Prim. Janežič, Grad Braneč, str. 5; Pintarič, *Odnosi*, str. 55; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 3.

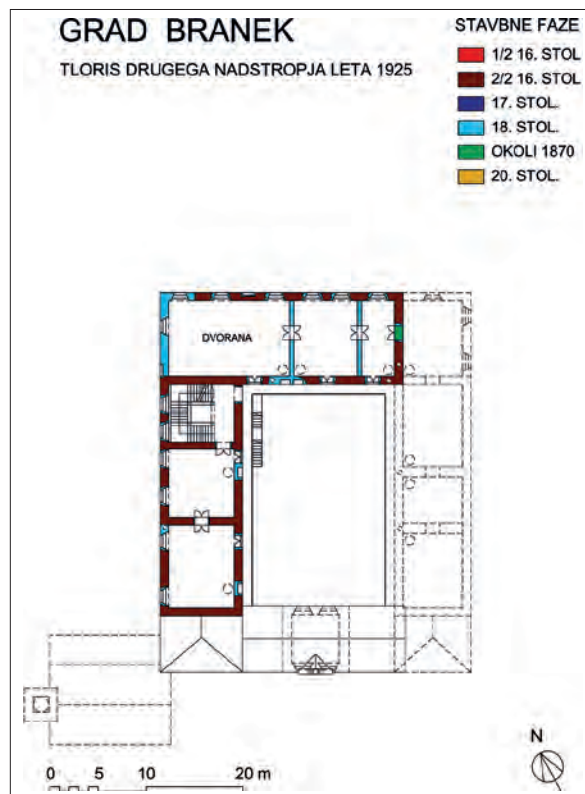
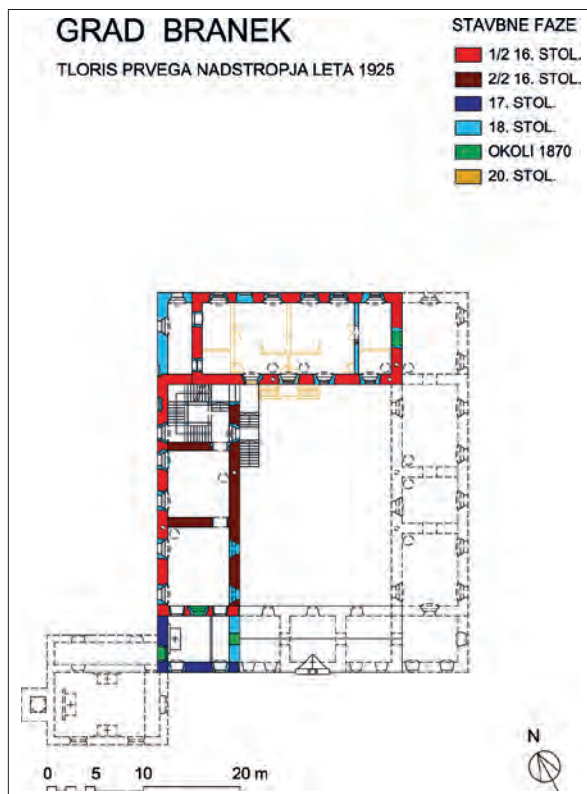
³⁷ Za problematiko poznosrednjeveških stolpastih dvorov v slovenskem prostoru: Stopar, *Razvoj*, str. 125–131; Stopar, *Architektursymbolik*, str. 147–169; Makarovič, *Pričevanje gotskega stolpa*, str. 143–205; Sapač, *Arhitekturnozgodovinska*, str. 371–410.

Fran Kovačič je leta 1926 zapisal, da se je Braneč razvil iz prvotnega strelskega obrambnega stolpa, enakega tistim pri Gajševcih, v Lukavcih, Noršincih, Babincih, okoli Razkrižja in drugod.³⁸ To domnevo je gotovo zapisal tudi zaradi navedbe v Janischevem leksikonu Štajerske iz leta 1885, da stoji grad Braneč na lokaciji starega strelskega stolpa, ki so ga šele v 18. stoletju podrli in nadomestili z veliko stavbo s štirimi etažami.³⁹ Če pustimo ob strani dejstvo, da je besedilo v Janischevem leksikonu zmotno pomešalo podatke o usodi visokega grajskega stolpa iz 16. in 17. stoletja s podatki o starejših strelskih dvorih na širšem območju Murskega polja, je treba ugotoviti, da je bila že vsaj v 19. stoletju prisotna teza, da se je grad Braneč razvil iz prvotnega stolpa. Ta teza se načeloma ustrezno ujema z odsotnostjo omemb srednjeveškega gradu na tej lokaciji in z geomorfološkim značajem lokacije.

Fran Kovačič je razvil tezo, da je grad slovensko ime Braneč dobil v davni preteklosti, po branišču ali braniku na tej lokaciji, ki da je okoliškemu prebivalstvu med sovražnimi napadi nudil zavetje. Slovensko

³⁸ Kovačič, *Ljutomer*, str. 121; 201–202; prim. Nowotny, *Südsteirische Burgen*, str. 67; *Krajevni leksikon Dravske*, str. 379; Curk, *Ljutomer*, str. 25; Novak, *Ljutomer*, str. 38.

³⁹ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 162; prim. Lampe, *Naše slike*, str. 526.

Tlorisa prvega in drugega nadstropja gradu Braneč pred požarom leta 1925. Poskus rekonstrukcije z barvno vrisanimi fazami stavbnega razvoja in črtkano označenimi zidovi, ki so bili leta 1925 že podrti (risal: Igor Sapač, 2017 in 2022).

ime gradu, ki naj bi pozneje prešlo tudi na bližnjo vas Branoslavci, v dokumentih iz 15. stoletja omenjeno kot *Brunigl*, *Brungl* in *Brunnikg*, je povezal celo z bližnjimi prazgodovinskimi gomilami in tudi na tej podlagi domneval zelo visoko starost utrjene lokacije; grajska lokacija naj bi imela popolnoma značaj staroslovenskih gradišč in branikov. Zapisal je tudi, da se je nemško ime Maylegg, Maleck ali Mallegg uveljavilo šele veliko pozneje in da ni moglo izpodrinuti udomaćenega in starejšega slovenskega imena Braneč oziroma Branik.⁴⁰ Te teze, ki ni osnovana na materialnih dokazih ali srednjeveških pisnih virih, marveč zgolj na poskusu etimološke interpretacije zemljepisnega imena Braneč, poznejše raziskave niso ne potrdile ne ovrgle. Doslej na tej lokaciji niso bili odkriti nobeni sledovi, ki bi kazali na poselitev pred poznim srednjim vekom. Vse kaže, da je hotel Kovačič v obdobju ostrih mednarodnih trenj za vsako ceno, tudi brez ustreznih dokazov, in v nasprotju s previdnejšo interpretacijo Mateja Slekovca iz poznega 19. stoletja uveljaviti prepričanje, da je na tej loka-

ciji pred gradom z nemškim imenom stala slovenska utrdba.⁴¹

Veliko bolj oprijemljivo kot z domnevno staro-slovensko utrdbo je mogoče nastanek Braneč pove-zati z intenzivno kolonizacijo širšega ljutomerskega območja po letu 1200, ko se je vzhodna meja med Svetim rimskim cesarstvom in madžarskim kralje-stvom ustalila vzhodno od poznejše trške naselbi-ne Ljutomer in je salzburska nadškofija pred letom 1242 zgradila grad Ljutomer.⁴² Vse kaže, da so kmalu po nastanku ljutomerskega gradu zahodno od nje-ga, na širšem območju Murskega polja, zgradili celo vrsto stolpastih dvorov, ki so imeli predvsem funk-cijo manjših upravnih središč v zvezi z načrtno ko-lonizacijo za nemško državo na novo pridobljenega ozemlja.

Plemiških stolpastih dvorov ne gre enačiti s strel-skimi dvori oziroma t. i. strelci (*sagitarii*, *Schützen*); vse kaže, da so bili strelski dvori številnejši in da so imeli največkrat zgolj obliko utrjenih oziroma za obrambo usposobljenih kmetij. Strelski dvori so se na območju poznejše slovenske Štajerske začeli pojav-ljati po letu 1131, po sklenitvi trajnejšega in trdnej-šega obmejnega miru med salzburskim nadškofom

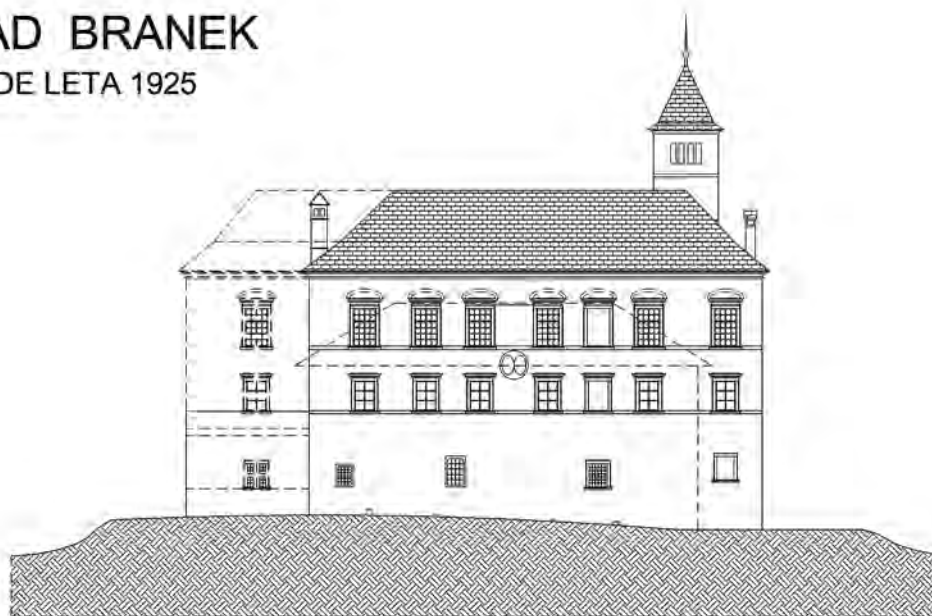
⁴⁰ Kovačič, Doneski, str. 54; Kovačič, *Ljutomer*, str. 201–202. Vas Branoslavci je v srednjeveških dokumentih omenjena šest-krat: v letih 1431 in 1441 kot *Brunigl*, leta 1443 kot *Brun-gl*, leta 1445 kot *Pruenygen*, leta 1456 kot *Brunnikg* in leta 1459 dorf *Brun-nigk*. Blaznik, *Historična topografija*, I, str. 55.

⁴¹ Prim. Kovačič, Doneski, str. 54, 81.

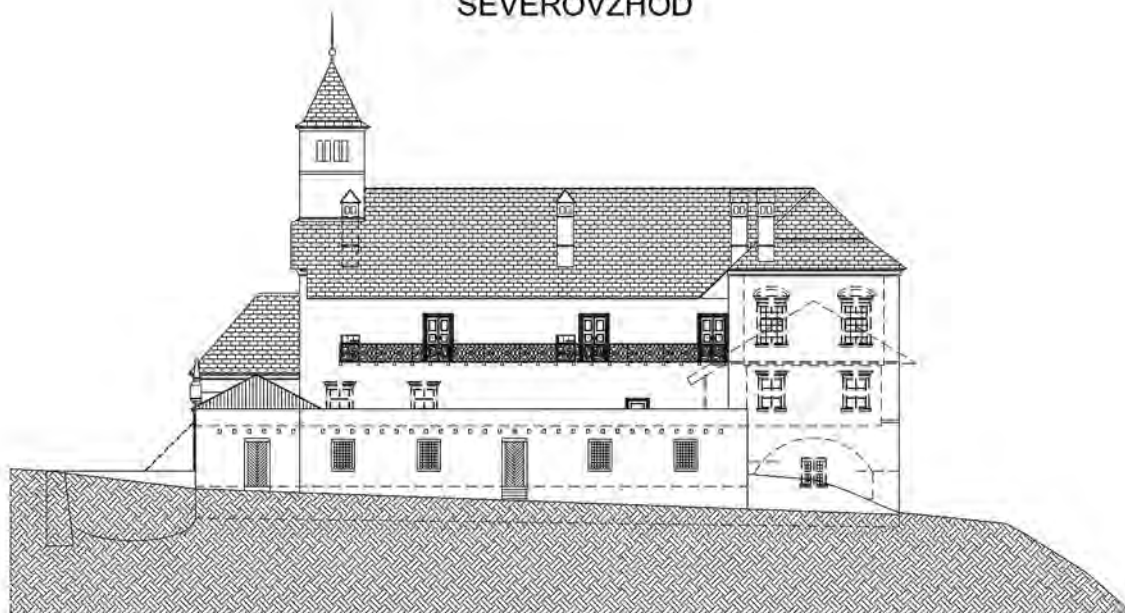
⁴² Prim. Štih, Salzburg, Ptuj, str. 535–544.

GRAD BRANEK

FASADE LETA 1925

SEVEROVZHOD

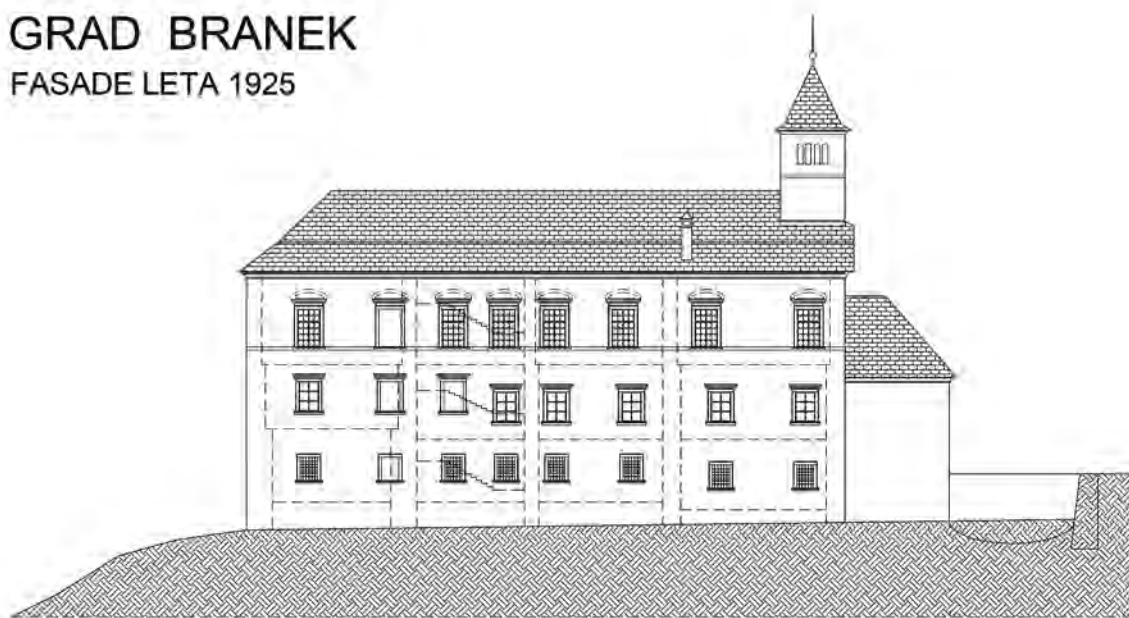
JUGOVZHOD

0 5 10 20 m

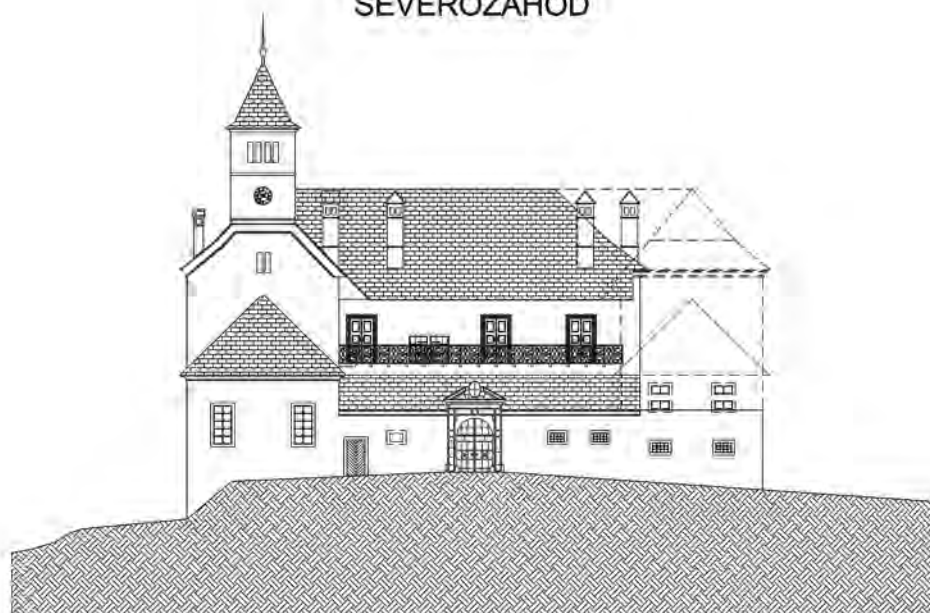
Izrisa severovzhodne in jugovzhodne zunanje fasade gradu Braneč pred požarom leta 1925. Poskus rekonstrukcije s črtkano označenimi zidovi, ki so bili leta 1925 že podrti in obsegom sedanje stavbe (risal: Igor Sapač, 2017 in 2022).

GRAD BRANEK

FASADE LETA 1925

SEVEROZAHOD

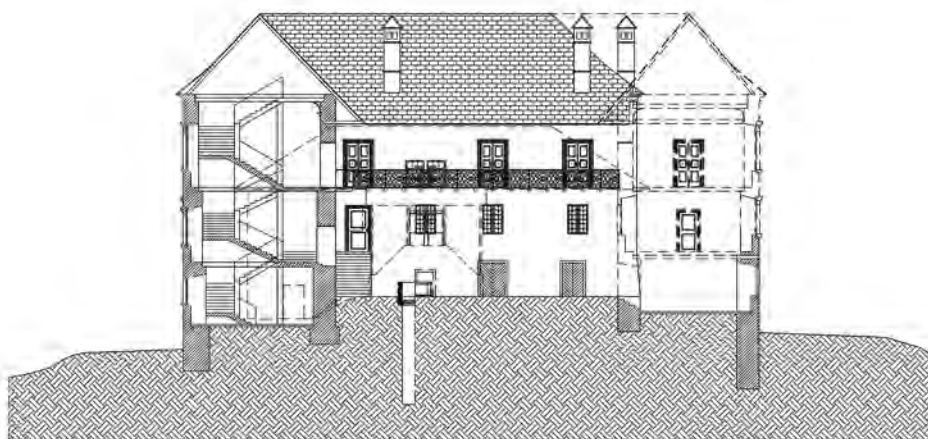
JUGOZAHOD

0 5 10 20 m

Izrisa severozahodne in jugozahodne zunanje fasade gradu Branek pred požarom leta 1925. Poskus rekonstrukcije s črtkano označenimi zidovi, ki so bili leta 1925 že podrti in shematsko razdelitvijo notranjega prostora na severozahodni strani (risal: Igor Sapač, 2017 in 2022).

GRAD BRANEK

FASADE IN PREREZI LETA 1925

DVORIŠČE SEVEROVZHOD IN PREREZA SKOZI
SEVEROZAHODNI IN JUGOVZHODNI TRAKT

DVORIŠČE SEVEROZAHOD IN PREREZ SKOZI SEVEROVZHODNI TRAKT

0 5 10 20 m

Izrisa severovzhodne in severozahodne dvoriščne fasade gradu Braneč s prerezi skozi severozahodni, jugovzhodni, jugozahodni in severozahodni trakt pred požarom leta 1925. Poskus rekonstrukcije s črtkano označenimi zidovi, ki so bili leta 1925 že podrti in obsegom sedanje stavbe (risal: Igor Sapač, 2017 in 2022).

GRAD BRANEK

PREREZA SKOZI SEVEROVZHODNI TRAKT LETA 2015

Izris vzdolžnega in prečnega prereza sedanjega ostanka nekdanjega gradu Branek (po posnetku Klavdije Vnuk iz leta 2015 dopolnil in izrisal Igor Sapač, 2022).

Konradom I. (1106–1147) in novim madžarskim kraljem Bélo II. (okoli 1110–1141). V pisnih virih se pojavljajo od druge polovice 12. stoletja do prve polovice 16. stoletja, čeprav so v 15. stoletju postopno izgubili pomen. Strelci v strelskih dvorih so za plačilo v obliki fevda opravljali vojaško-obrambne naloge. Na sedanjih širših območjih Ptuja, Radgone in Ljutomera in še zlasti na Murskem polju je bilo tovrstnih dvorov v 13. stoletju zelo veliko in z njimi so bili učinkovito zaustavljeni vpadi Madžarov.⁴³

Vse kaže, da so imeli na izpostavljenem obmejnem ljutomerskem območju nekateri plemiški stolpasti dvori poleg osnovne upravne funkcije tudi vlogo strelskih dvorov in da je torej šlo za utrjene stolpaste dvore. Tovrsten dvor bi v poznem srednjem veku utegnil biti tudi Branek. Na območju Branoslavcev je v deželno knežjem urbarju iz časa med letoma 1280 in 1295 med strelskimi dvori omenjena *curia ze Perchtoldn 1 sch(utzelehn)*.⁴⁴ Tisti dvor je ime najbrž dobil

po nekem vitezu Bertoldu, ki ga sicer v uporabljenih pisnih virih ni mogoče zaslediti.⁴⁵ Ker za Branek v tistem obdobju ni drugih oprijemljivih podatkov, se zdi smiselno njegov začetek povezovati s tem omejenim strelskim dvorom. Pri tem je seveda treba poudariti, da gre zgolj za nedokazljivo domnevo in za eno od mogočih interpretacij prvih začetkov Braneka v poznem srednjem veku.⁴⁶

Leta 1431 je avstrijski vojvoda Albert V. vas Branoslavci – *Brunigl* – skupaj s še nekaterimi drugimi posestvi podelil v fevd Ortolfu Perneškemu ter njegovima bratrancema Viljemu in Juriju Perneškima.⁴⁷ Perneški, ki se v srednjeveških dokumentih omenjajo od druge polovice 12. stoletja in so izumrli v 16. stoletju, so imeli od tistega leta do 16. stoletja tudi bližnje gospostvo in grad Negova.⁴⁸ Zdi se, da so takrat v fevd prejeli tudi domnevni stolpasti dvor na lokaciji poznejšega gradu Branek. Po drugi strani ne gre pov-

⁴³ Za strelske dvore: Mell, *Die sogenannten Schützenhöfe*, str. 146–157; Kovačič, *Doneski*, str. 30–43, 45–63, 70, 73; Kovačič, *Ljutomer*, str. 10–13, 120–121, 214, 220, 257; Kovačič, *Slovenska Štajerska*, str. 109–111; Kos, *Kolonizacija med Dravo in Rabo*, str. 260; Kos, *Meja proti Ogrski*, str. 87; Štih, *Salzburg, Ptuj*, str. 536–543; Hozjan, *Strelci*, str. 337; Hajdinjak in Vidmar, *Gospodje Ptujski*, str. 17; Štih, *Salzburg na spodnještajerski Dravi*, str. 187. Prim. Pintarič, *Odnosi*, str. 10–11; Magdič, *Prispevek*, str. 7–22.

⁴⁴ Blaznik, *Historična topografija*, I, str. 55; prim. Kovačič, *Doneski*, str. 54; Kovačič, *Ljutomer*, str. 214–215; Kos, *Kolonizacija*,

str. 260; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 128; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 65; Donša, *Dvorec Branek*, str. 2.

⁴⁵ ZA Ljutomer – Slekovec, *Trg in župnija Ljutomer*; Kovačič, *Doneski*, str. 54; Kovačič, *Ljutomer*, str. 202; Donša, *Dvorec Branek*, str. 2.

⁴⁶ Prim. Curk, *Ljutomer*, str. 25; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 65; Janežič, *Grad Branek*, str. 5; Novak, *Ljutomer*, str. 38; Donša, *Dvorec Branek*, str. 2.

⁴⁷ Kovačič, *Ljutomer*, str. 202; prim. *Krajevni leksikon Dravske*, str. 379; Janežič, *Grad Branek*, str. 5.

⁴⁸ Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 50. Za genealogijo rodovine Perneških: Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 55–57.

Dvor Branek v 14. in 15. stoletju. Pogled iz zraka z vzhodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelal Jakob Dan Dugonik na podlagi risb Igorja Sapača, 2022).

sem izključiti možnosti, da so prav oni na širokem izravnanem pomolu na obronku Kamenščaka zgradili nov poznosrednjeveški stolpasti dvor. Na to je mogoče pomisliti tudi zaradi vzporedja med imenom plemiške družine in slovenskega imena gradu, ki morda ni izpeljanka iz besede branik, kakor je v obdobju ostrih mednacionalnih trenj kar preveč samoumevno domneval Fran Kovačič, marveč izpeljanka iz nemškega imena plemiške rodovine, ki je imela po letu 1430 v posesti to območje: Pernegg, Perneck, Berneck – Pranegg, Praneck, Braneck – Braneg, Branek.⁴⁹ Ob tem seveda ne gre izključiti niti možnosti, da je ime Branek nastalo kot popačenka iz nemškega zemljepisnega lastnega imena Braunegg – Rjavi grič oziroma Rjavo brdo.

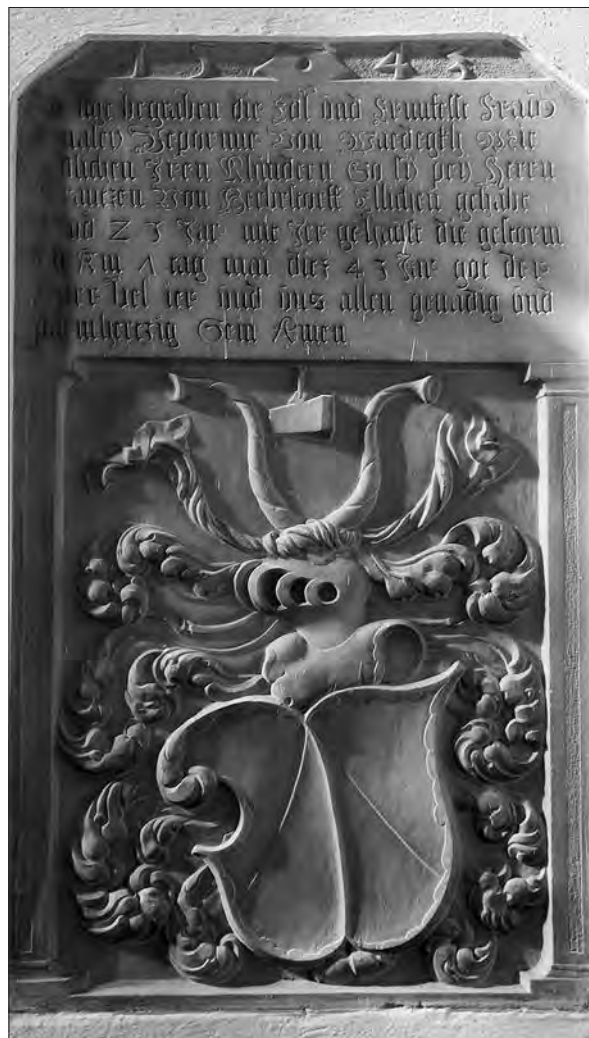
Fran Kovačič je leta 1926 zapisal domnevo, da so (novoveški) grad v prvi polovici 17. stoletja postavili kot nadomestilo za stari obrambni stolp, a da so nekateri deli gradu starejši in da naj bi tu že v srednjem veku stal večji grad. Pri tem navaja mnenje nekega dandanes pozabljenega poljskega arhitekta s priimkom Halicki, češ da naj bi bila opeka v glavnem delu grajskega poslopja še iz 13. stoletja.⁵⁰ Pri tem

je treba opozoriti, da se Kovačič nikoli ni ukvarjal z zanesljivim arhitekturnozgodovinskim analiziranjem historičnih grajenih stvaritev in da v času, ko je pripravil zgodovinsko predstavitev gradu Branek, še ni bila razvita metodologija stavbnorazvojne analize ter interpretacije grajskih stavb. Njegove navedbe je zato treba jemati z zadostno mero kritičnosti.⁵¹ Ohranjenе spodnje tri četrtine nekdanjega glavnega grajskega trakta s strukturo opečne zidave in stavbnimi členi kažejo, da niso nastale pred začetkom 16. stoletja, in tudi na podlagi vse razpoložljive dokumentacije v zvezi z nekdanjo dokaj obsežno grajsko celoto ni mogoče priti do zaključka, da so bili vanjo vključeni srednjeveški zidovi. Kljub temu pa se zdi verjetno, da so grad v zgodnjem novem veku postavili na lokaciji nekdanjega poznosrednjeveškega dvora. Po konfiguraciji terena je mogoče domnevati, da je glavna stavba dvora najverjetneje stala na lokaciji poznejšega osrednjega grajskega trakta oziroma sedanje enonadstropne stavbe, ki je edini ostanek nekdanjega grajskega kompleksa. Na podlagi analogij je dopustno sklepati, da je bil dvor postavljen na robu razgledne naravne terase, da je imel pravokotno talno ploskev v izmeri

⁴⁹ Fran Kovačič je zmotno sklepal, da so se Perneški imenovali po Braneku in ni upošteval obratne možnosti ter jih je posledično povsem zgrešeno poslovenjeno imenoval Braneški, po njem pa je zmotni podatek povzelo še več avtorjev (Kovačič, *Ljutomer*, str. 202–203; prim. Curk, *Ljutomer*, str. 25; Janežič, *Grad Branek*, str. 5; Novak, *Ljutomer*, str. 38). Prim. tudi: Donša, *Dvorec Branek*, str. 2–3.

⁵⁰ Kovačič, *Ljutomer*, str. 203; prim. Donša, *Dvorec Branek*, str. 2.

⁵¹ Poglobljene kastelološke raziskave v večjem delu Evrope so v zadnjih desetletjih pokazale, da opečnega zidovja srednjeveških in novoveških grajskih stavb na splošno ni mogoče niti približno zanesljivo datirati zgolj na podlagi oblik in dimenzij zidakov; velikosti opečnih zidakov so se v različnih krajih in regijah zelo razlikovale in pogosto so sočasno na istih lokacijah uporabljali različne opečne zidake, denimo, eno vrsto za nosilno obodno zidovje in drugo za obokane nošene konstrukcije. Kovačič, *Ljutomer*, str. 203; prim. Donša, *Dvorec Branek*, str. 2.

Reliefna upodobitev graditelja gradu Branek v prvi tretjini 16. stoletja Franca pl. Herbersdorfa (okoli 1490–1566) na epitafu oziroma kenotafu iz časa med letoma 1555 in 1560 v župnijski cerkvi Vseh svetih v kraju Allerheiligen pri Wildonu na avstrijskem Štajerskem (levo) in heraldični epitaf njegove prve žene Amalijske, roj. pl. Waideck, iz leta 1543 v isti cerkvi (desno) (foto: Igor Sapač, 2022).

približno 9 × 14 m ter da je imel nad pritličjem še dve nadstropji in strmo štirikapno streho. Ob glavni stavbi, ki je imela najverjetneje obliko čokatega stolpa, so gotovo stala stranska gospodarska poslopja.

Stavbna zasnova gradu Branek v 16. stoletju

Ker nič ne kaže, da je zgodnjenovoveški grad nastal z vključitvijo zidovja starejšega dvora, se zdi najbolj verjetna domneva, da je bilo poslopje dvora v neki neznani katastrofi uničeno. Leta 1477 naj bi Ljutomer v t. i. ogrski vojni med madžarskim kraljem Matijem Korvinom (1443–1490) in cesarjem Friderikom III. (1415–1493) požgal Korvinov pristaš Jurij grof Zagorski.⁵² Vojna, ki je tistega leta izbruhnila, je

trajala do leta 1490 in v njej so Korvinove čete zasledle tudi številne gradove na Štajerskem.⁵³ Decembra 1479 so vpadle na vzhodno Štajersko ter zasedle Radgono in Obrajno (Halbenrein) ter nato oboje obdržale vse do leta 1490 oziroma 1491. Leta 1487 so z obleganjem razdejele in zavzele tudi grad Negova, ki je bil v rokah cesarskega vojskovodje Jerneja Perneškega (okoli 1440–1506/1507).⁵⁴ Zgolj ugibati je mogoče, ali je bil takrat poškodovan tudi Branek, ki je bil – prav tako kot Negova – v posesti Jerneja Perneškega. Glede na to, da so Madžari v tistem času v bližnji okolici zasedli vse gradove razen Hrastovca, se zdi najbolj verjetno, da je Jernej Perneški izgu-

⁵³ Štih, Salzburg na spodnještajerski Dravi, str. 198.

⁵⁴ Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 530, 532, 535. O razdejanju gradu Negova priča tudi t. i. Matjaževa kamnita kroglo z vklesano letnico 1487, ki je vzdana levo zgoraj ob glavnem portalu grajskega jedra.

⁵² Kovačič, Doneski, str. 69; Kovačič, *Ljutomer*, str. 120, 183; prim. Markovič, *Zemljiška posest*, str. 34.

Trije figuralni reliefni fragmenti nekdanjega prvega epitafa graditelja gradu Branek Franca pl. Herbersdorfa in njegove družine iz leta 1547 na zidovju župnijske cerkve v kraju Sankt Georgen an der Stiefing blizu Wildona na avstrijskem Štajerskem. Franc pl. Herbersdorf je upodobljen skrajno levo na levi spodnji plošči (foto: Igor Sapač, 2022).

bil tudi Branek in da ga je nato, enako kot Negovo, znova pridobil leta 1492. Načeloma je mogoče tudi pomisliti, da je bil dvor Branek razdejan leta 1479, sočasno, ko so osmanski napadalci do tal požgali trg Ljutomer.⁵⁵ Osmanski napadi so se Braneke vsekar dotaknili, ker je s tem v zvezi ohranjena stara pripovedka o beli ženi na Braneku.⁵⁶

Branek je v zadnji četrtini 15. stoletja gotovo doživel zelo burno obdobje. Če je bil takrat resnično razdejan, se zdi malo verjetno, da bi se njegov gospodar Jernej Perneški po letu 1492 lotil velikopotezne obnove in širitve, saj je bil zelo zaposlen z obnovo gradu Negova, najbrž pa tudi z utrjevanjem ljutomerskega gradu. Umrl je leta 1506 ali na začetku leta

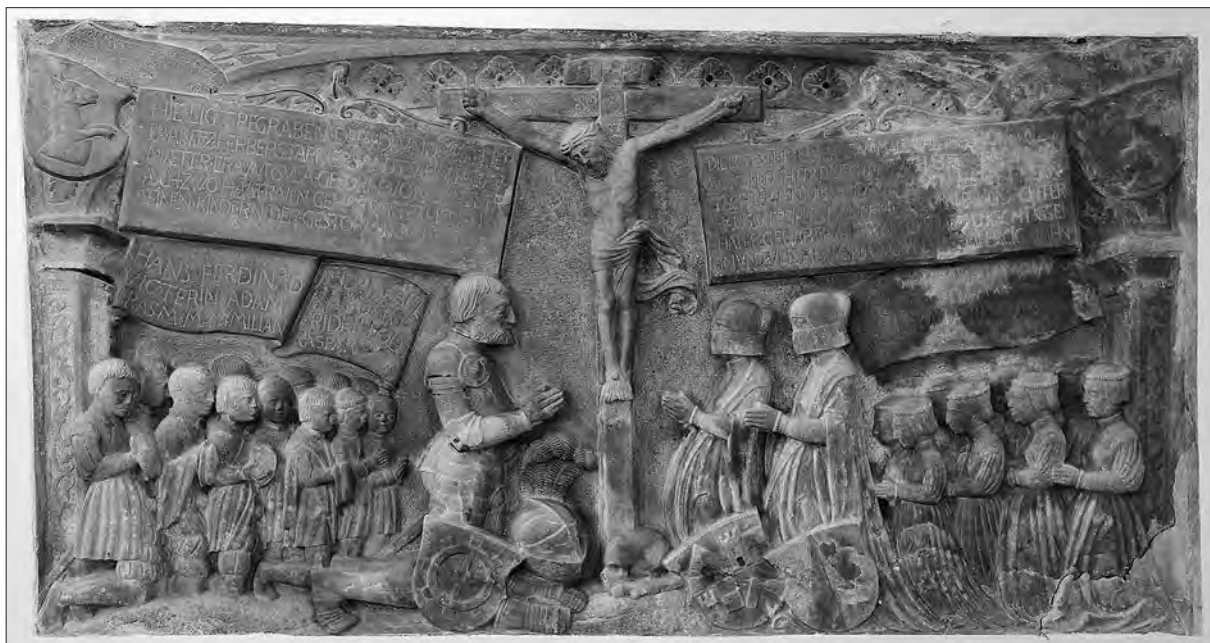
⁵⁵ Ilwof, *Die Einfälle*, 10, 1861, str. 250; Slekovec, *Turki*, str. 17, 19; Simoniti, *Turki*, str. 73–74; prim. Kovačič, *Doneski*, str. 69; Kovačič, *Ljutomer*, str. 183; Voje, *Slovenci*, str. 28.

⁵⁶ Pripovedko je v zbirki štajerskih pripovedk leta 1890 pod psevdonimom Hans von der Sann prvič objavil pisatelj, učitelj in zbiralec domoznanskega gradiva Johann Krainz oziroma Janez Krajnc (Celje, 1847 – 1907, Gradec). Sann, *Sagen*, str. 97. »Ko so Turki nameravali oblegati grad Branek, se je našel človek, sovražen družini grajskega gospoda, ki je sovražnikom izročil načrt utrd, da bi jim olajšal zavzetje gradu. Istočasno je grajsko dekle ponoči šlo ven na hodnik in na njegovem koncu

zagledalo belo ženo, ki se je na Braneku že nekajkrat pojavila. Bela žena se je pogovarjala s črnim zakritim možem. Dekle je od strahu omedlelo in ko se je ovedlo, je na tistem kraju, kjer sta stali medtem že izginuli pojavi, zagledalo ležati list papirja. Grajsko dekle je list vzelo in ga odneslo v očetovo sobo. On je ugotovil, da so na listu natančni načrt gradu in tudi druge pomembne navedbe, ki bi bile sovražnikom zelo koristne, za branilce gradu pa bi bile lahko pogubne. Bela žena je list z načrtom iztrgala zakritemu možu in ga pustila ležati na grajskem hodniku, da bi grajski gospod izvedel za nameravano izdajo.« Prevedel Igor Sapač.

Nenavadni kamniti napisni ploči v notranjščini župnijske cerkve v kraju Sankt Georgen an der Stiefing, ki ju je dal leta 1547 izdelati braneški graščak Franc pl. Herbersdorf (foto: Igor Sapač, 2022).

Med letoma 1555 in 1560 izdelani drugi reliefni figuralni epitafozi oziroma kenotaf graditelja gradu Branek Franca pl. Herbersdorfa (okoli 1490–1566) in njegove družine v župnijski cerkvi Vseh svetih v kraju Allerheiligen pri Wildonu na avstrijskem Štajerskem (foto: Igor Sapač, 2022).

1507 in ni zapustil moških potomcev.⁵⁷ Ugibati je mogoče, ali so po njegovi smrti izbruhnili spori za njegovo dediščino⁵⁸ in ali je morda to pripeljalo do tega, da Branek na začetku druge četrtine 16. stoletja ni bil več perneška posest, marveč je prešel – morda kot deželnoknežji zakupni fevd – v roke Franca pl. Herbersdorfa (okoli 1490–1566). Leta 1527, ko

je za območje Štajerske v zvezi z organizacijo protiosmanske obrambe nastal poseben davčni popis glavarine, sta bila dvor oziroma grad Branek – *hof Preuneck*, *Prawnakh*, *Prawnackh schlos* – in vas Branoslavci – *Prawnackh dorff* – skupaj s pripadajočim imenjem na območjih Negove, Močne, Ormoža, Obreža, Koga, Jamne, Trnovcev, Radmerja, Branoslavcev in Radoslavcev v rokah Franca pl. Herbersdorfa (Herberstarff).⁵⁹ Sočasni omembi Braneka kot dvora

⁵⁷ Kovačič, *Ljutomer*, str. 187–188; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 51; Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 52; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 56.

⁵⁸ Prim. Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 52.

⁵⁹ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 55; Koropec, Slovenski del, str. 226; Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 39; Stopar, *Grajske*

in kot gradu, kažeta, da so prav v tistem času nekdanji dvor nadomestili z večjim gradom.

Fran Kovačič je zapisal, da je na začetku 17. stoletja Johann Mailgräber stari obrambni stolp Branek nadomestil z gradom.⁶⁰ A vse kaže, da se je to v resnici zgodilo že skoraj eno stoletje prej, okoli leta 1527, in da graditelj novega gradu ni bil Janez Franc pl. Meylgraber († 1626), marveč Franc pl. Herbersdorf. To potrjuje tudi podatek iz leta 1540; Branek je bil takrat omenjen kot ena od najpomembnejših signalnih točk, kjer so v sklopu protiosmanske obrambe prižigali opozorilne ognje. Vse druge najpomembnejše signalne točke v bližini so bile ob velikih gradovih; Ljutomer, Radgona, Ormož, Borl, Ptuj, Vurberk, Maribor itd.⁶¹ To kaže, da je bil Branek takrat torej že dovolj pomemben utrjeni grad in ne zgolj manjši dvor.

Vse kaže, da je Branek nastal kot eden od poslednjih srednjeveških gradov na slovenskem Štajerskem oziroma kot eden od redkih gradov, ki so jih na Štajerskem v zgodnjem novem veku postavili v skladu s tradicijo utrjenih srednjeveških plemiških podeželskih gradov. Pri iskanju odgovorov na vprašanja, kdaj točno so ga zgradili in kakšna je bila njegova prvotna stavbna zasnova, si je mogoče pomagati tudi s podatki o življenju Franca pl. Herbersdorfa. Ta je bil prvi član te znane štajerske plemiške rodovine, ki se je imenoval po Braneku – *Herr auf Praunegg*. Bil je član štajerskega deželnega odbora in je zaslovel kot oče 23 otrok. Vse kaže, da je imel poseben odnos do preteklosti oziroma zgodovine in da se je s svojimi posebnimi dosežki želel zapisati vanjo. Od leta 1519 oziroma 1520 je bil poročen z Amalijo pl. Waideck (okoli 1500–1542), po njeni smrti pa se je leta 1543 poročil z Elizabeto baronico Herberstein. Po njeni smrti se je na svojem matičnem gradu Herbersdorf v kraju Allerheiligen pri Wildonu na avstrijskem Štajerskem leta 1564 poročil še tretjič – tokrat s Katariño pl. Gleispach († 1598). V prvem zakonu se mu je med letoma 1520 in 1542 rodilo kar 14 otrok: Janez, Ferdinand, Viktorin, Adam, Erazem, Maksimiljan, Luiza, Barbara, Marijana, Rozina, Marjeta, Ana, Zofija, Katarina. Velika večina otrok iz tega zakona – razen Marijane, Zofije in Katarine, ki so odrasle in se poročile – je umrlo v zgodnji mladosti. V drugem zakonu se mu je med letoma 1543 in 1563 rodilo

še devet otrok: Andrej (1543–1602), Markvard (roj. 1546, umrl kot otrok), Karel (1547–1606), Fridrik (roj. 1549, najverjetneje umrl kot otrok), Oton (1551–1601), Amalija (1553–1597), Gašper (1555–1593), Ulrik (1560–1589), Kunigunda (roj. okoli 1562). Ko je Franc pl. Herbersdorf leta 1566 umrl, so ga pokopali v župnijski cerkvi sv. Jurija v kraju St. Georgen an der Stiefing blizu Wildona, ob njegovih starših in drugi ženi. Tam nanj spominja zlasti epitaf iz leta 1547, ki je sicer samo fragmentarno ohranjen, a kljub temu dobro primerljiv z njegovim drugim epitafom oziroma kenotafom v župnijski cerkvi Vseh svetih v kraju Allerheiligen iz časa med letoma 1555 in 1560.⁶²

⁶² Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 525, 529; https://de.wikipedia.org/wiki/Franz_von_Herberstorff. V župnijski cerkvi Vseh svetih v kraju Allerheiligen sta dokaj celovito ohranjena nagrobna spomenika Franca pl. Herbersdorfa in njegove prve žene Amalije (Krenn, *Die Oststeiermark*, str. 72; Woisetschlager in Krenn, *Dehio-Handbuch*, str. 14). Vse kaže, da je dal Franc pl. Herbersdorf po smrti prve žene v trajni spomin nanjo leta 1543 izdelati kakovosten heraldični in napisni epitaf, ki je sedaj vzidan v starem gotskem prezbiteriju oziroma v današnji stranski kapeli cerkve, nekaj let pozneje pa je dal izdelati še večji figuralno-heraldično-napisni epitaf, na katerem je upodobljen kleče pred Križanim, skupaj s prvo in drugo ženo ter 12 sinovi in 9 hčerami. Večji epitaf, ki je sedaj vzidan v notranjščini cerkve, na sekundarni lokaciji, na vzhodni steni baročne ladje pod pevskim korom, je opremljen s šestimi napisnimi polji, ki pojasnjujejo razmerja med upodobljenimi družinskimi člani. Zgoraj levo je vklesano: FRAV • MARGRET • HERN • CRISTOF • VON / RAGKNIZ • DAHTER • IST • HERN • HAN/SN FREIHER • VON • HERBERSTAIN • HAVSFRAV / GEWEST. Na polju levo v sredini je vklesano: HIE • LIGT • PEGRABEN • DER • EDL • VND • VEST • HER / FRANTZ • HERBERSTARFFER • SANDT • SAEINER • FRAV • / MVE-TER • ERAV • VRSVLA • GEPORNE • VON • LINDT • DER / AVCH • ZWO • HAVSFRAVEN • GEHABT • MIT • ETLICHEN • / SEINEN • KINDERN • DER / GESTORM • IST • AM • [datum smrti ni vklesan]. Na levem spodnjem dvodelnem polju so ločeno vklesana imena sinov iz dveh zakonov: HANS • FERDINAD / VICTE-RIN • ADAM • / ERASM • MAXYMILIAN // ANDRE • KARL / MARKBART • / FRIDRIH • ODT / KASPAR. Na desni strani je v majhnem polju zgoraj vklesano: FRAV • LVCI • NICLAS • FEGLER • ZV • HAVZN / HAM • DAHTER • IST • KRISTOF • VO[N] • WADEK / HAVSFRAV • GEBEST. V večjem polju desno na sredini je vklesano: DIE • ERST • SEIN • HAVSFRA • FRAV • AMALEI • CRISTOFEN • VON • WADEGK • / SA-LIGN • DOCHTER • DAPEI • HAT • ER • GEHABT • SEX • SVN • VND • AGHT / TECHTER • MIT • DER • ANDERN • FRAVEN • ELISABET • HERN • / HANSN • FREIHERN • VON • HERBERSTAIN • SALIG • DA-CHTER • / HAT ER • GEHABT • FVNF • SVN • GOT • DER • ALMECHTIG SEI / IN VND • VNS • ALN • GNADIG • VND • BARMHERCIG AMEN. Na desnem spodnjem polju so vklesana imena hčera: LVCI • BARBA-RA • MARIANA / ROSINA • SOFFIA • MARGRET • / ANNA • KATARINA • AMALLEY. Ta epitaf, ki je upošteva vklesana imena otrok nastal med letoma 1555 in 1560, je pravzaprav kenotaf, saj Franca pl. Herbersdorfa po smrti niso – tako, kot je bilo najbrž predvideno v času izdelave tega nagrobnega spomenika – pokopali v župnijski cerkvi Vseh svetih v kraju Allerheiligen, marveč v sosednji župnijski cerkvi, v kraju Sankt Georgen an der Stiefing. V tisti župnijski cerkvi sta na notranji strani severne stene severne stranske ladje, ob

stavbe, 2, str. 11; Koropec, Davčni popis, str. 501, 507; Luknjar, Ljutomer, str. 9; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 525; prim. Curk, *Ljutomer*, str. 25; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 65; Janežič, Grad Branek, str. 5; Donša, Dvorec Branek, str. 4. Za plemiško rodovino Herbersdorf: Naschenweng, *Der Landständische*, I, str. 524–526.

⁶⁰ Kovačič, *Ljutomer*, str. 203; prim. *Krajevni leksikon Dravske*, str. 379; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 55; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 128; Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 40; Curk, *Ljutomer*, str. 25; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 12; Janežič, Grad Branek, str. 6.

⁶¹ Simoniti, Sistem obveščanja, str. 96; Simoniti, *Vojaška organizacija*, str. 174; Simoniti, *Turki*, str. 116–117; prim. Pintarič, *Odnosi*, str. 23; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 30.

Značilno oblikovana ključasta strelna lina iz prve polovice 16. stoletja na severozahodnem delu zunanje severovzhodne stene v kleti obranjenega osrednjega trakta gradu Branek (foto: Klavdija Vnuk, 2015).

stranskem vhodu, na sekundarni lokaciji vzdani nenavadni plošči iz belega marmorja z obsežnima latinskima besediloma, ki ju je dal Franc pl. Herbersdorf izdelati leta 1547; plošča na levi strani ima prepis listine iz leta 1218, na desni plošči pa je pojasnilo k temu prepisu, opremljeno z grboma rodovin Herbersdorf in Herberstein. Plošči sta nastali v povezavi s tremi manjšimi pravokotnimi reliefnimi ploščami iz belega marmorja, ki so nekoč sestavljale prvi monumentalni figuralni epitaf Franca pl. Herbersdorfa in njegove druge žene Elizabete, roj. baronice Herberstein, od prezidave cerkve leta 1905 pa so – bolj ali manj poškodovane – vzdane na treh različnih koncih na zunanjsčini cerkve. Te tri plošče niso opremljene z napisi, a jih je mogoče na osnovi njihovih oblik, upodobljenih grbov in oseb zanesljivo povezati in opredeliti. Na prvi oziroma nekdanj desni plošči, ki je od leta 2019 pritrjena na dvoriščni zid ob zahodni fasadi cerkve, je pod renesančnim lokom upodobljenih 10 ženskih likov, ki so od desne proti levi razporejeni z manjšanjem velikosti v odvisnosti od starosti. Skrajni desni ženski lik je spodaj opremljen z grbom plemiške rodovine Waideck, enako visoki ženski lik ob njem levo pa z grbom plemiške rodovine Herberstein; ni dvoma, da gre za upodobitve Amalije, roj. pl. Waideck in Elizabete, roj. baronice Herberstein ter 8 hčera Franca pl. Herbersdorfa. Na drugi oziroma nekdanj levi plošči, ki je sedaj pritrjena na južni fasadi cerkve, je pod renesančnim lokom kleče upodobljen bradat mož z grbom plemiške rodovine Herbersdorf spodaj – nedvomno Franc pl. Herbersdorf –, zraven njega pa je kleče upodobljen njegovih 9 sinov. Na tretji oziroma nekoč osrednji plošči, ki je sedaj vzdana na vzhodni strani prezbiterija, je pred renesančnim lokom upodobljena Sveta trojica oziroma Prestol milosti z izstopajočim Križanim. Manjše število upodobljenih otrok, kakor na epitaflu v župnijski cerkvi Vseh svetih v kraju Allerheiligen, kaže, da je ta epitaf nastal nekaj let prej, med letoma 1547 in 1553. To ugotovitev potrjuje tudi arhivski podatek, da sta na hrbtni strani osrednje plošče, ki je sedaj zaradi vzdave v steno prezbiterija nevidna, vklesana letnica 1547 in napis, ki sporoča, da je dal relief naročiti Franc pl. Herbersdorf. Napis menda vključuje tudi genealoške podatke o naročnikovem izvoru in njegovih prednikih (Fink, *Die Pfarrkirche*, str. 32). Za župnijsko cerkev v kraju Sankt Georgen an der Stiefing blizu Wildona: Krenn, *Die Oststeiermark*, str. 246–247; Woisetschlager in Krenn, *Debio-Handbuch*, str. 430; Fink, *Die Pfarrkirche*, str. 23–32; prim. Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 324–326. Za grad Herbersdorf v kraju Allerheiligen pri Wildonu, ki se je razvil iz dvora iz 12.

Jože Curk, ki je doslej najbolj natančno pregledal in stavbnogodovinsko ovrednotil ostaline gradu Branek, je menil, da so z začetka ali prve polovice 17. stoletja.⁶³ Kot kaže, ga je do te ugotovitve pripeljala pretežno opečna gradnja preostalega grajskega zidovja, gotovo pa tudi omenjena navedba Frana Kovačiča.⁶⁴ A obe izhodišči sta napačni. Curk je ob nekritičnem zanašanju na Kovačičev zapis premalo upošteval tudi dejstvo, da so v Pomurju oziroma na širšem območju prostranih ravnin ob reki Muri, drugače kakor, denimo, skoraj povsod drugod na Štajerskem, zaradi pomanjkanja ustreznega gradbenega kamna tudi že v srednjem veku za ambiciozne gradnje cerkvenih in grajskih stavb uporabljali opečne zidake.⁶⁵ Opečna gradnja sama torej ne more biti zanesljiv materialni vir za datacijo grajske stavbe.

stoletja in je kot manjši poznosrednjeveški grad ostal v lasti rodovine pl. Herbersdorf do leta 1609, nato pa je bil okoli leta 1660 nadomeščen s sedanjo grajsko stavbo – dvorcem: Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 331–333; Woisetschlager in Krenn, *Debio-Handbuch*, str. 177.

⁶³ UKPP, Mallegg – Branek. Umetnostnogodovinski-konservatorski topografski opis na dveh tipkopisnih straneh iz leta 1962 iz zapuščine Jožeta Curka. Prim, Curk, *Ljutomer*, str. 25.

⁶⁴ Prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 203.

⁶⁵ Masivni opečni zidovi so bili v pomurskem prostoru prisotni že vsaj v 13. stoletju, v obdobju romanike; značilni primeri so romanski cerkvi v Selu in Domanjševcih ter romansko jedro gradu (Dolnja) Lendava. Na Gradiščanskem v Avstriji so ohranjene posamezne opečne gradnje cerkva še iz predromanskega oziroma karolinškega obdobja; najzgovornejši primer je cerkev sv. Jakoba starejšega v kraju Güssing. Smiselno je opozoriti tudi na delno uporabo opeke v zahodnem traktu samostana Studenice pri Poljčanah iz 13. stoletja. Opečni zidovi so bili pogosti tudi v 15. in 16. stoletju. Značilni primer so poznosrednjeveški opečni obodni zidovi dvora Ristovec na obrobju Ptuja ter štirje valjasti vogalni obrambni stolpi gradu Velika Nedelja, ki so nastali v 16. stoletju in so s strukturo zidave zelo primerljivi z zidovjem v kletni etaži ostanka gradu Branek.

Grad Branek okoli leta 1600. Frontalni pogled na glavno grajsko fasado z dominantnim glavnim grajskim stolpom z jugozahodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelala Staša Fajdiga na podlagi risb Igorja Sapača, 2022).

Pri datiranju se je nujno treba opreti tudi na analizo stavbnih členov in na razpoznavno faznost gradnje. Oblike ključaste strelne line v kletni etaži, rahlo poševno zgrajenega južnega vogala ter banjastih obočkov v kleti in pritličju, ki so jih sekundarno prislonili na starejše stene, kažejo, da so najverjetneje vse štiri obodne stene sedanje stavbe – vsaj do vrha pritličja, domnevno pa do vrha prvega nadstropja, – iz prve polovice 16. stoletja.⁶⁶ V tisti čas je mogoče smiselno datirati tudi visoki glavni grajski stolp, ki je na omenjenih vedutah iz let 1618 in 1641 upodobljen s štirikapno piramidasto streho in ki je imel najverjetneje kvadratno talno ploskev v izmeri približno 7×7 m. Po sredini 16. stoletja bi bil takšen stolp, zasnovan še popoln v tradiciji srednjeveških bergfriedov, že popolni anahronizem in ga nikakor ne bi bilo mogoče uskladiti s takratnimi novimi usmeritvami na področju utrdbene arhitekture.⁶⁷ Pred sredino 16. stoletja, ko so severnoitalijanski stavbni mojstri na

Štajerskem uveljavili nova renesančna načela, pa so se takšni stolpi ponekod posamično še pojavljali, čeprav so bili upoštevane nove načine bojevanja z ognjenim strelnim orožjem že ob izgradnji zastareli.⁶⁸

Bivalno stavbo na pravokotni talni ploskvi v izmeri približno $9,5 \times 21,7$ m, ki je najbrž na isti lokaciji nadomestila starejši dvor in ki je ohranjena v obsegu sedanjega ostanka gradu, ter visoki stolp so gotovo povezali z obrambnim obzidjem, ki je vključilo tudi dvoriščno površino med obema zgradbama. Po konfiguraciji terena in historičnih slikovnih virih sodeč so obzidje najverjetneje postavili na lokaciji zunanjih obodnih sten poznejših severozahodnega in jugovzhodnega bočnega grajskega trakta. Po rahlo poševno zgrajenem južnem vogalu pritličja sedanje stavbe je mogoče sklepati, da so v prvi gradbeni etapi najprej zgradili to stavbo in da so nato v drugi gradbeni etapi

⁶⁶ Primerljive ključaste strelne line iz prve polovice 16. stoletja so ohranjene na zunanem obzidju jedra gradu Negova in na t. i. Sodnem stolpu v Mariboru. Datacijo obodnih zidov sedanje stavbe na lokaciji nekdanjega gradu Branek v prvo polovico 16. stoletja je mogoče opreti tudi na primerjavo z dokumentirano prvotno stavbo na lokaciji sedanjega dvorca Turnišče pri Ptujju; prvotna stavba, ki tvori osrednje dvonadstropno jedro sedanjega dvorca, je v 16. stoletju nastala na pravokotni talni ploskvi v izmeri približno $13 \times 23,5$ m.

⁶⁷ Za utrdbeno arhitekturo v 16. stoletju na Slovenskem: Curk, Delež italijanskih, str. 37–72; Komelj, Utrdbena arhitektura, str. 73–92; Šumi, *Arhitektura XVI. stoletja*; Šumi, *Arhitektura 16. stoletja*.

⁶⁸ Značilni primer je visoki glavni stolp gradu Rače blizu Maribora, ki je v sklopu gradnje novega gradu nastal kmalu po osmanskem pustošenju leta 1532 oziroma okoli leta 1540. Trinadstropni stolp s piramidasto opečno streho se je ohranil brez bistvenih sprememb in je lahko ustrezna analogija za nekdanji glavni stolp gradu Branek. Braneški stolp je bil najbrž primerljiv tudi z nekdanjim glavnim stolpom gradu Neudau na vzhodu avstrijske Štajerske, ki je v sklopu gradnje novega renesančnega vodnega gradu na lokaciji srednjeveškega dvorca iz 14. stoletja nastal v 16. stoletju, porušen pa je bil v 18. stoletju (Krenn, *Die Oststeiermark*, str. 207–208). Smiselna je tudi primerjava s trinadstropnim oglatim glavnim stolpom renesančnega gradu Bela I blizu Varaždina na Hrvaškem, ki je najverjetneje nastal v zgodnjem 16. stoletju oziroma okoli leta 1516. Prim. Regan, *Srednjovekovne*, str. 34–38.

dodali obzidano dvorišče z visokim stolpom.⁶⁹ Stolp so zgradili na tisti strani novega grajskega kompleksa, ki je bila obrnjena proti pobočju Kamenščaka in zato naravno najslabše zavarovana. Stolp so torej postavili na najbolj izpostavljeni in najšibkejši točki grajskega kompleksa. Gotovo so tisto stran gradu že na začetku še dodatno zavarovali tudi s suhim obrambnim jarkom. Stolp je dobil tudi funkcijo vhodnega stolpa in gotovo je bil že na začetku opremljen tudi z lesenim dviznim mostom.⁷⁰ Na obzidanem dvorišču je najbrž stalo vsaj eno pritlično pomožno poslopje s konjskim hlevom, zraven pa je bil nedvomno tudi vodnjak, ki je omogočal preživetje gradu v primeru obleganja in ki je morda ostal še od srednjeveškega plemiškega dvora na tisti lokaciji. Obzidje je bilo spodaj najbrž – enako kot spodnja etaža bivalnega poslopja – opremljeno s ključastimi strelnimi linami, zgoraj pa na notranji strani gotovo dopolnjeno z lesenim povezovalnim obrambnim hodnikom. Pesek za gradnjo so najbrž pridobivali v peskokopu, ki je še sedaj razpoznaven ob vnožju grajskega pomola.⁷¹

Vse kaže, da je Branek okoli leta 1527 dobil značaj utrjenega gradu in sicer z arhaično zasnovo visokosrednjeveškega regularnega obodnega gradu z dvonadstropno bivalno stavbo v maniri srednjeveških palacijev, visokim štirinadstropnim obrambnim stolpom v maniri srednjeveških bergfridov ter širšim pravokotnim dvoriščem z obodnim obzidjem.⁷² Dvorišče v tistem obdobju gotovo še ni bilo izravnano z nasipavanjem in se je položno spuščalo proti severovzhodu, sedanja klet pa je imela zato najverjetneje značaj pritličja. S takšno zasnovo, ki je bila široka približno 32 m in dolga približno 39 m, se je mogel Branek meriti s starejšimi srednjeveškimi gradovi na območju med Muro in Dravo ter se je leta 1540, razumljivo, uvrstil med tiste gradove na tem območju, ob katerih so bile najpomembnejše protiosmanske obrambne signalne točke. Franc pl. Herbersdorf (okoli 1490–1566) se je gradnje novega gradu najverjetneje lotil po svoji prvi poroki leta 1519 oziroma 1520. Takrat je bil mlad in ambiciozen, kar je mogoče sklepati tudi po številu njegovih otrok in kamnoseških stvaritvah, ki jih je dal izdelati po letu 1542.

Na podlagi rekonstruirane tlorisne zasnove gradu Branek iz časa pred letom 1926, upodobitve iz leta 1618 in Vischerjeve upodobitve iz okoli leta 1681 ter

upoštevaje posebni strateški pomen gradu v obdobju nevarnosti osmanskih napadov v 16. stoletju je utemeljena domneva, da so v drugi tretjini 16. stoletja, ko je na Braneku še gospodaril Franc pl. Herbersdorf, prvotno zasnovo postopno razširili z dvema dodatnima stavbnima traktoma in zunanjim obrambnim obzidjem. Obzidje s strelnimi linami v dveh etažah, ki je najbolj dokumentirano na Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681, je prvotno grajsko zasnovo iz okoli leta 1527 koncentrično obdalo na vseh štirih straneh in je bilo na jugozahodni strani na vogalih okrepljeno z malce višjima piramidalno zastrešenima oglatima stolpičema, na severovzhodni strani, obrnjeni proti dolini, pa z nezastrešenima vogalnima bastijama. Podobna sistema koncentričnega zunanjega obzidja z vogalnimi stolpi oziroma bastijami sta v drugi tretjini 16. stoletja dobila bližnja gradova Negova in Ernovž / Ehrenhausen.⁷³ Z zunanjim obzidjem so pomembno dopolnili obrambno sposobnost grajske zasnove iz okoli leta 1527 in učinkovito korigirali napako, storjeno z izbiro zastarelega utrdbenega koncepta, ki ni upošteval sodobnega načina bojevanja z ognjenim strelnim orožjem. Novo obzidje je omogočilo razbremenitev prvotnega dvoriščnega obzidja in gradnjo dveh novih dvonadstropnih stranskih oziroma bočnih bivalnih grajskih traktov na severozahodni in jugovzhodni strani notranjega grajskega dvorišča. Po Vischerjevi upodobitvi je mogoče sklepati, da sta bila stranska trakta z arhitekturno zasnovo prilagojena zunanjemu obzidju in obratno ter da je torej oboje nastalo sočasno. Trakta so morda gradili postopno in ju dokončali šele okoli leta 1600, vsekakor pa pred letom 1618. Trakta so najverjetneje zgradili z naslonitvijo na notranjo stran prvotnega obodnega obzidja. Z dolžino približno 25 m sta bila malce daljša od prvotnega trakta, s širino 8,5 m oziroma 8 m pa obenem od njega malce ožja. Vse kaže, da nova trakta za razliko od prvotnega trakta nista bila podkletena in da sta imela v notranjščini tridelno delitev.⁷⁴ Nova trakta z glavnim traktom nista bila neposredno notranje povezana, ampak sta se z njim stikala samo na njegovih dveh dvoriščnih vogalih. Zdi se, da so hkrati z gradnjo dveh novih stranskih traktov prvotni trakt nadzidali za eno nadstropje in obenem z nasipavanjem in izravnavanjem notranjega dvorišča njegovega pritličja dali značaj kleti.

Širitev gradu Branek v drugi tretjini 16. stoletja je smiselno primerjati z gradbenimi deli na heterogeno raščeni stavbni zasnovi dvorca Kalsdorf pri istoimenski vasi blizu Ilza na avstrijskem Štajerskem, ki jih je v istem obdobju prav tako izpeljal Franc pl.

⁶⁹ Na drugih treh vogalih poševne zidave ni. To je morda posledica poznejših dozidav in rušenj med 16. in 20. stoletjem.

⁷⁰ Tudi s tega vidika je nekdanji glavni stolp gradu Branek mogoče primerjati z glavnim stolpom gradu Rače. Smiselna je tudi primerjava z nekdanjim visokim vhodnim stolpom jedra gradu Negova, ki so ga – enako kot stolp na Braneku – znižali v 18. stoletju.

⁷¹ Prim. Kosi in Baumgartner, *Duh preteklosti*, str. 18.

⁷² Arhaično zasnovo gradu Branek je deloma mogoče primerjati tudi z zasnovo dvorca Radelca v Dolenjih Raduljah pri Bučki blizu Škocjana na Dolenjskem, ki je najverjetneje nastala v 16. stoletju, a je po predelavah v 18. in 19. stoletju ter rušitvah v 20. stoletju, žal, samo še fragmentarno ohranjena.

⁷³ Na gradu Negova zaključek gradnje zunanjega obzidja grajskega jedra dokumentira vklesana letnica 1568, na gradu Ernovž pa vklesana letnica 1553. Prim. Woisetschlager in Krenn, *Debio-Handbuch*, str. 78.

⁷⁴ Ostanke obeh stranskih traktov na terenu več niso razvidni in poskus rekonstrukcije temelji na mapi franciscjskega katastra ter fotografijah iz prve tretjine 20. stoletja.

Grad Branek okoli leta 1600. Pogled na grajsko celoto z južne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelala Staša Fajdiga na podlagi risb Igorja Sapača, 2022).

Grad Branek okoli leta 1600. Pogled na južno stran notranjega grajskega dvorišča. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelala Staša Fajdiga na podlagi risb Igorja Sapača, 2022).

Herbersdorf. Tam je na nizki razgledni vzpetini v 13. ali 14. stoletju nastal plemiški dvor, ki je bil središče manjšega imenja. Leta 1419 je prešel v posest plemiške rodovine Herbersdorf, ki ga je obdržala do leta 1630. Okoli leta 1548 je Franc pl. Herbersdorf poznosrednjeveško dvonadstropno stolpasto poslopje prvotnega dvora temeljito prezidal in ga spremenil v severozahodni trakt na novo zasnovane štiritraktne stavbne zasnove, ki so jo zaradi nevarnosti osmanskih napadov na vhodni strani – enako kot Branek – okrepili z oglatima obrabnima stolpičema in obrabnim jarkom. Z Branekom je bila primerljiva

tudi čopasta streha glavnega trakta. Na Kalsdorfu so hkrati s prezidavo prvotnega dvora zgradili tudi nov stranski jugozahodni trakt, ki je ožji od prvotnega trakta oziroma dvora. Franc pl. Herbersdorf je tako zasnovani grajski stavbi dal tudi vlogo močnega protestantskega središča oziroma središča protestantizma na vzhodnem Štajerskem. V drugi polovici 17. stoletja so zasnovo iz 16. stoletja na severovzhodni in jugovzhodni strani dopolnili z dvema dodatnima stavbnima traktoma ter tako dokončali štiritraktni arhitekturni koncept z notranjim dvoriščem na sredini iz 16. stoletja. Glavni portal dvorca na jugovzho-

dni fasadi iz leta 1579 je še sedaj opremljen z grboma plemiških rodovin Herbersdorf in Lengheim; gre za grba Frančevega sina Otona in njegove žene Benigne, roj. pl. Lengheim.⁷⁵

Grba na portalu dvorca Kalsdorf kažeta, da nasledniki Franca pl. Herbersdorfa po gradbeni vne- mi niso zaostajali za njim in da so se morda lotili gradbenih podvigov tudi na Braneku. Na to je mo- goče pomisliti tudi zato, ker so se po Braneku kot plemiči tudi uradno imenovali oziroma nosili naslov *Herr auf Praunegg* ali *Praunegg* – gospod na Brane- ku.⁷⁶ Po smrti Franca pl. Herbersdorfa leta 1566 je grad Branek s pripadajočim gospodstvom pripadel njegovim preživelim sinovom Andreju (1543–1602), Karlu (1547–1606), Otonu (1551–1601), Gašperju (1555–1593) in Ulriku (1560–1589).⁷⁷ Glavno bese- do pri upravljanju posesti – matičnega Herbersdorfa in najverjetneje tudi Braneka – je imel na začetku najbrž najstarejši Andrej, ki je bil kot edini od brat- ov katoličan, od leta 1571 poročen z Barbaro pl. Gleispach, in po njeni smrti od leta 1581 z Livijo Emilijo grofico Arco († 1607), dvorno damo nadvoj- vodinje Marije v Gradcu. On je – najverjetneje leta 1602 – skupaj z mlajšim bratom Karlom in nečako- ma, ki sta bila sinova njegovega pokojnega mlajšega brata Otona, postal baron in se je imenoval tudi po Braneku – *von und zu Herbersdorf auf St. Ulrich und Praunegg*.⁷⁸ A še prej je, kmalu po smrti Franca pl. Herbersdorfa, med njegovimi sinovi izbruhnil spor za njegovo dediščino. Matični grad Herbersdorf pri Wildonu je pripadel Andreju in mlajši brat Karel se mu je moral odreči, a spor med brati se s tem ni pomiril. Po Gašperjevi smrti sta se leta 1594 Karel in Oton pritoževala, da si Andrej lasti vse prihodke gospodstva Herbersdorf ter da ju je prikrajšal za de- diščino. Končno so se le pobotali. Kmalu zatem je leta 1601 Oton umrl in za njim je leta 1602 umrl še Andrej. Posest je nato – do zaključka dediščinskih pogajanj – upravljala Andrejeva vdova Livija Emilija. Leta 1608, ko je bil mrtev tudi Karel, je premoženje popisala posebna cenitvena komisija. Grad Herbers- dorf s pripadajočim gospodstvom je nato leta 1609 pripadel Ani Mariji pl. Gloyach, roj. Herbersdorf,

Pogled na glavno fasado dvora Aframhof v vasi Afram severovzhodno od Wildona na avstrijskem Štajerskem, ki je bil pred letom 1566 v lasti braneškega gospoda Franca pl. Herbersdorfa (foto: Igor Sapač, 2022).

(† 1647), ki je bila tretja hči Andreja barona Herbersdorfa; v drugem zakonu je imel namreč osem hčera, med katerimi so štiri najmlajše postale dvor- ne dame, a nobenega sina. Ana Marija pl. Gloyach je druge dediče in dedinje izplačala ter Herbersdorf obdržala do prodaje graškim jezuitom leta 1640, ki so zatem staro grajsko stavbo okoli leta 1660 pod vodstvom stavbenika Domenica Rossija nadomestili z novim poznorenesančnim dvorcem.⁷⁹ Branek pa je

⁷⁵ Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 140; Sturmberger, *Adam Graf Herberstorff*, str. 23; Woisetschlager in Krenn, *Debio-Handbuch*, str. 205–206.

⁷⁶ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 55; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 11. Smiselno je opozoriti, da plemiška rodovina Herbersdorf, ki je imela v 16. stoletju Branek, ni izhajala z območja kraja Stainz (Ščavnica) na avstrijskem Štajerskem, marveč iz okolice Wildona. Prim. Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 525; Donša, *Dvorec Branek*, str. 4.

⁷⁷ Prim. Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 332; Sturmberger, *Adam Graf Herberstorff*, str. 443, op. 11; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 525, 526.

⁷⁸ Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 525, 526. Oznaka *St. Ulrich* se nanaša na nekdanji dvor Lieboch blizu Ilza oziroma dvorca Kalsdorf na avstrijskem Štajerskem (Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 140, 141; Sturmberger, *Adam Graf Herberstorff*, str. 22–28).

⁷⁹ Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 332; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 444, 525, 529. Andrej pl. Herbersdorf je leta 1568 po očetu Francu dedoval tudi manjši srednjeveški dvor Aframhof v vasi Afram severovzhodno od Wildona. Ti- sti dvor je Franc leta 1546 kupil od Jurija pl. Herbersteina. Andrej je nato dvor – morda zaradi poravnavanja dediščin- skega spora med brati – prepustil svojemu bratu Gašperju. On je propadajočo stavbo temeljito obnovil, a se je pri tem zelo zadolžil. Po njegovi smrti leta 1593 je dvor pridobil Andrejev in Gašperjev brat Oton, ki pa ni mogel poplačati dolgov in jih je leta 1601 zapustil svoji vdovi Benigni (Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 309–310, 359; Sturmberger, *Adam Graf Herberstorff*, str. 23). Dvor Aframhof, ki je v modernizirani obliki še ohranjen in stoji na naslovu Afram 21 b, ni imel funkcije glavne rezidence Gašperja pl. Herbersdorfa; ta je bila v rene- sančnem dvorcu Schwarzenegg v Kainachu pri Wildonu, ki ga je Gašper ustvaril okoli leta 1590 z elegantno prezidavo in širitvijo starejšega dvora. Zaradi Gašperjeve smrti del na dvorcu Schwarzenegg niso dokončali. Prim. Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 350; Woisetschlager in Krenn, *Debio-Hand- buch*, str. 509. Posebne odnose med preživeli sinovi Franca

Nagrobnik najznamenitejšega člana družine Herbersdorf, Adam grofa Herbersdorfa (1585–1629), ki je bil vnuk graditelja gradu Branek in se je po Braneku tudi imenoval. Nagrobnik je ohranjen v župnijski cerkvi v Altmünstru blizu Gmundna ob jezeru Traunsee v Zgornji Avstriji (foto: Igor Sapač, 2022).

medtem doživel drugo usodo. Vse kaže, da je po smrti Andreja barona Herbersdorfa leta 1602 v celoti pripadel njegovemu mlajšemu bratu Karlu baronu Herbersdorfu, ki je bil v drugi polovici 16. stoletja ustanovitelj druge od štirih vej rodovine Herbersdorf.⁸⁰

pl. Herbersdorfa v zadnji tretjini 16. stoletja zgovorno ilustrira tudi dvor Moosbrunn v nekdanjem jugovzhodnem graškem predmestju in sedanjem osmem graškem mestnem okrožju St. Peter, na naslovu St. Peter Hauptstraße 243; tisti dvor je leta 1575 kupil Andrej pl. Herbersdorf in ga leta 1582 prodal svojemu bratu Ulriku († 1589), leta 1597 ga je dobil njen brat Oton, leta 1602 pa ga je dedovala Otonova vdova Benigna. Nato sta dvor imela Otonova sinova Adam in Franc, ki sta ga leta 1613 prodala. Herbersdorfi so se tudi na tej stavbi izkazali kot ambiciozni graditelji; stari dvor so dopolnili z novo zgradbo (Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 161–162).

⁸⁰ Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 525, 526. Prva veja rodovine je imela sedež na gradu Herbersdorf pri Wildonu in njen začetnik je bil Andrej pl. Herbersdorf. Četrta veja rodovine je imela sedež v dvorcu Schwarzenegg pri Wildonu in osnoval jo je Gašper pl. Herbersdorf. Tretja veja rodovine se je začela z Otonom pl. Herbersdorfom, ki je po poroki z Benigno, roj. pl. Lengheim, v Radgoni leta 1576 živel v dvorcu Kalsdorf pri Ilzu. Zakonca sta nadaljevala s prenovo in širitvijo dvorca Kalsdorf, ki ju je začel Otonov oče Franc. V bližini dvorca Kalsdorf sta sočasno obnovila opuščeni dvor Lieboch. Oton je leta 1593 po bratu Gašperju dedoval tudi

Leta 1574 se je v Gradcu poročil z Ano Suzano pl. Liechtenstein († 1582).⁸¹ Na Braneku je najverjetneje začel gospodariti že takoj zatem, ko je po sporu za očetovo dediščino moral svoj delež na Herbersdorfu prepustiti starejšemu bratu Andreju. Kaže, da je bil dober gospodar in da je bil dokaj premožen. Njegova posest je v glavnem ležala na širšem radgonskem območju. Okoli leta 1580 je načrtoval nakup dvorca in gospodstva Gleinstätten blizu Lipnice, a je na koncu nameravani nakup preprečil prodajalčev odstop.⁸² Zatem ko je začel sam gospodariti na Braneku, si je med letoma 1580 in 1583 v mestu Radgona s predelavo in širitvijo manjše gotske stavbe zgradil veliko reprezentativno renesančno mesto palačo, že malce pred tem pa je v zahodnem radgonskem predmestju pridobil manjši Prentlov dvor oziroma Prentlhof.⁸³

dvorec Schwarzenegg, leta 1597 pa po bratu Ulriku še dvor Moosbrunn na obrobju Gradca. Enako kot njegov oče Franc in brat Karel je bil goreč protestant. Med letoma 1586 in 1589 je cerkev sv. Ulrika pri dvoru St. Ulrich oziroma Lieboch blizu Ilza prezidal v protestantsko molilnico, ki jo je nato leta 1600 protireformacijska komisija uničila in razstrelila. Umrli je leta 1601, še preden sta njegova starejša brata Andrej in Karel leta 1602 postala barona. Njegov prvorojeni sin Adam (1585–1629), ki se je rodil v dvorcu Kalsdorf, leta 1602 dobil naziv baron in se je imenoval tudi po Braneku, je postal najslavnejši in obenem najbolj negativno pojmovani pripadnik rodovine Herbersdorf. Drugače kakor njegov oče, strici in dedek Franc je bil katoliške vere in je na katoliški strani kot oficir sodeloval v tridesetletni vojni. Med letoma 1620 in 1628 je bil bavarski upravitelj Zgornje Avstrije in nato do smrti gornjeavstrijski deželni glavar. Od leta 1623 je bil državni grof. V zgodovino se je zapisal kot tisti, ki je krvavo zatrl protestantske kmečke upore v Zgornji Avstriji. Umrli je leta 1629 v znamenitem vodnem gradu Ort na jezeru Traunsee, ki ga je posedoval od leta 1625. Pokopan je v župnijski cerkvi sv. Benedikta v Altmünstru, ki jo je dal leta 1627 temeljito prenoviti in v kateri je ohranjen njegov figuradni epitaf (Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 140, 141, 162, 310, 332, 350; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 526; za Adama grofa Herbersdorfa: Sturmberger, *Adam Graf Herberstorff*; Lüftinger, *Die Pfarrkirche*, str. 38–40; prim. https://de.wikipedia.org/wiki/Adam_von_Herberstorff).

⁸¹ Zakonca sta najpozneje od leta 1580 živel v Radgoni in Ana Suzana je tam umrla 29. septembra 1582. Pokopali so jo v radgonski župnijski cerkvi (Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 526).

⁸² Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 327.

⁸³ Štiriraktna dvonadstropna palača, ki stoji na stiku glavne mestne ulice in osrednjega mestnega trga ter ima naslov Langgasse 27, še sedaj nosi ime Palača Herberstorff in je največja plemiška palača v Radgoni. Nastala je zatem, ko sta leta 1580 Karel pl. Herbersdorf in njegova žena Ana Suzana od Volfa Kristjana pl. Enzersdorfa kupila dokaj veliko posest in njej v mestu Radgona pripadajoči svobodni dvor oziroma frajovž. Zakonca sta dala gotsko stavbo pod vodstvom na Štajerskem delujočega severnoitalijanskega vojaškega inženirja in stavbenika Giovannija Battiste della Porta de Riva temeljito prenoviti in povečati ter opremiti z odličnim dvonadstropnim arkadiranim notranjim dvoriščem. Glavno fasado palače so leta 1803 klasicistično preoblikovali, arkadno dvorišče pa je ohranilo prvotno renesančno podobo. Na dvoriščni fasadi severnega trakta palače je vžidana grbovna plošča z napisom, ki sporoča: DAS • HAVS • HABEN • KAVFFT • DER • EDL • VND • GESTRENG • HERR • CARL / VON • HERBERSTORFF • VND • FRAV • ANNA • SVSANNA • VON • HERBERSTORF / EIN • GEBORNE • HER • RIN • VON • LIECHTENSTAIN • VON • MVERAV

Kamnita heradična napisna plošča, ki jo je dal braneški gospod Karel pl. Herbersdorf (1547–1606) leta 1583 vzidati na svojo novo palačo v Radgoni (foto: spletni vir).

Po smrti prve žene leta 1582, ki mu ni zapustila otrok, se je leta 1583 znova poročil; tokrat z Ano, ki je bila hči Sajfrida pl. Eggenberga in mu je rodila dve hčeri.⁸⁴ Zdi se, da je najbrž prav on dokončal gradnjo obeh stranskih traktov na gradu Branek, ki ju je domnevno začel graditi že njegov oče. Na območju Radgone oziroma v Pomurju je živel do smrti leta 1606 in pokopali so ga v župnijski cerkvi na Tišini v Prekmurju, kjer je ohranjen njegov odlični figuralni epitaf, ki ga z napisom – AVF PRAVNEGKEN – navaja tudi kot braneškega gospoda.⁸⁵ Pokop v tišin-

ski cerkvi, ki je bila v tistem obdobju protestantsko svetišče, ni bil naključen; tako kakor njegov oče in mlajši brat Oton je bil goreč protestant ter ena najvidnejših protestantskih osebnosti na vzhodu Štajerske in po letu 1600 zato zanj v radgonski župnijski cerkvi, ob njegovi pokojni ženi, ni bilo več prostora.⁸⁶

V tistem obdobju se je za Branek in njegovo širšo okolico znova začela velika vojaška ogroženost; Osmani so 20. oktobra 1600 zavzeli strateško pomembno utrjeno mesto Velika Kaniža/Nagykanizsa na Madžarskem in posledično je Pomurje do trdnjavske utrjenega štajerskega mesta Radgona do zadnje tretjine 17. stoletja postalo neposredno zaledje spopadov v Vojni krajini ter zato prizorišče neposrednega ogrožanja, roparskih pohodov in vpadov.⁸⁷ Približno leto dni pred smrtjo braneškega gospoda Karla barona Herbersdorfa, leta 1605, so Osmani in madžarski Hajduki prodrli do črte Ormož–Ljutomer–Radgona–Monošter in zelo opustošili širše območje Ljutomera ter do tal požgali trga Ljutomer in Veržej.⁸⁸ Gradova Branek in Ljutomer po razpoložljivih

• SEIN • EHeliHE / GEMAHel • IM • 80•ISTEN • IAR • VND • ALSO • IN • GOTTES • NAMEN • MIT / EINANDER • AVFPAVT • DER • ALLMECHTIG • GOTT • GEBE • DARZVE / EIN • GLICKHSAILIGEN • AVS • VND • EINGANG • AMEN • 1583. Plošča je bila sprva najverjetneje vzidana nad glavnim portalom na obulični glavni fasadi palače. Prim. Kodolitsch, *Radkersburg*, str. 41; Krenn, *Die Oststeiermark*, str. 89–90; Habsburg-Lothringen in Vreča, *Bad Radkersburg*, str. 66. Za Prentthof tudi: Hofrichter, *Die Privilegien*, str. 157.

⁸⁴ Starejša Karlova hči Benigna je do smrti leta 1635 živela v Radgoni. Mlajša hči Saloma je leta 1630 kot protestantka z možem emigrirala v Nürnberg in tam leta 1639 umrla. Nobena Karlova hči ni zapustila potomcev (Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 526).

⁸⁵ Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 526. Epitaf, ki so ga pozneje vzidali na zahodno fasado tišinske gotske cerkve, je bil zasnovan kot ležeča plošča s celopostavnim portretnim reliefom plemiča in napisno borduro na vseh štirih straneh. Napis na borduri sporoča: HIR • LIGT • VNDI • RVET • IN • GOTT • DER • WOLLGEBORN • HERR • / HERR • CARLL • FREYHERR • VON • VND • ZV • HERBERSTORFF • AVF • KHALSTORFF • VND • PRAVNEGKEN • ~ WELICHER • VER / SCHIEDEN • IST • DEN • 5 • TAG • OCTOBER • IN • 1606 • IAR / DEN • DER • [FOLGET] • GOTT • FRÖLICHE • AVFERSTEHVNG • VERLEICHE • AMEN • ~ Za epitaf: Zadnikar,

Umetnostni spomeniki, str. 86–90; Vrišer, *Renesančni*, str. 198, 200; Cevc, *Kiparstvo*, str. 102, 104. Za gotsko cerkev na Tišini: Peskar, *Arhitektura*, str. 33, 291–294; Balazic, *Pomurje*, str. 28.

⁸⁶ Leta 1582 je dal v ravnici ob svojem Prentlovem dvoru oziroma Prentthofu pred zahodnim radgonskim mestnim obzidjem zgraditi protestantsko molilnico s šolo in pridigarjevo hišo. Kompleks je nato leta 1600 uničila protireformacijska komisija (Habsburg-Lothringen in Vreča, *Bad Radkersburg*, str. 66; prim. Sturmberger, *Adam Graf Herberstorff*, str. 27; https://de.wikipedia.org/wiki/Karl_von_Herberstorff).

⁸⁷ Prim. Radovanovič, *Gornja Radgona v 17. stoletju*, str. 11; Hozjan, *Vojna*, str. 183–184.

⁸⁸ Ilwof, *Die Einfälle*, 32, 1884, str. 83; Slekovec, *Turki*, str. 39–41, 53; Pferschy in Krenn, *Die Steiermark. Brücke und Bollwerk*, str. 321–324; Voje, *Slovenci*, str. 37; Radovanovič,

Grb plemiške rodovine Herbersdorf iz koloriranega primerka grbovne knjige Zachariasa Bartscha iz leta 1567 (spletni vir).

podatkih takrat gradbeno nista bila prizadeta, gotovo pa je opustošenje okolice vplivalo na njun počasnejši stavbni razvoj.

Po smrti Karla barona Herbersdorfa leta 1606 so Branek s pripadajočim gospostvom najverjetneje dedovale njegova vdova Ana ter hčeri Benigna († 1635) in Saloma († 1639) ter ga kmalu zatem prodale.⁸⁹

Stavbna zasnova gradu Branek v 17. stoletju

V burnih časih zgodnjega 17. stoletja, kmalu po letu 1606, je Branek dobil novega lastnika. Kupil ga je Janez Franc pl. Meylgrab(n)er († 1626), vojaški svetovalec in poveljnik v Slavoniji, ki je leta 1609, skupaj s svojimi štirimi mlajšimi brati Hieronimom,

Kamniti figuralni epitaф braneškega gospoda Karla barona Herbersdorfa (1547–1606) na zunanjsčini župnijske cerkve na Tišini v Prekmurju (foto: Igor Sapač, 2012).

Salomonom, Karlom in Emerikom, od cesarja Rudolfa II. prejel pravico do uporabe plemiškega naslova *von Meileck* – z Braneka. Leta 1611 se je naštetih pet bratov uvrstilo med člane štajerskih deželnih stanov. Leta 1621 je Janez Franc pl. Meylgrab(n)er skupaj z bratom Salomonom postal baron z nazivom *von und zu Meylegg*.⁹⁰ Leta 1622 je cesar Ferdinand II. dovolil, da se smeta vojni svetovalec, oficir in po-

Nekaj o Ljutomeru, str. 7; prim. Sturmberger, *Adam Graf Herberstorff*, str. 23; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 34.

⁸⁹ Manj verjetno se zdi, da je bil lastnik Braneka po letu 1606 Franc II. baron Herbersdorf (1587–1633), ki je bil sin Karlovega brata Otona ter se je imenoval po Kalsdorfu, Liebochu pri Ilzu in Braneku. Leta 1630 je kot protestant prodal dvorec Kalsdorf in emigriral v Regensburg v Nemčijo, kjer je kmalu umrl (Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 140, 141; Sturmberger, *Adam Graf Herberstorff*, str. 428, 442; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 526).

⁹⁰ Kovačič, *Ljutomer*, str. 203–204; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 55; Naschenweng, *Der landständische*, II, str. 669; prim. Hofrichter, *Luttenberg*, str. 22; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 11; Janežič, *Grad Branek*, str. 5–6; Pintarič, *Odnosi*, str. 60; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 6; Donša, *Dvorec Branek*, str. 4. Za plemiško rodovino Meylegg, Mallegg oziroma Meylgrab(n)er, ki je najverjetneje izšla iz Spodnje Avstrije in je izumrla v drugi polovici 17. stoletja: Naschenweng, *Der landständische*, II, str. 669.

veljnik Koprivnice Janez Mellgruber (tudi Meilgraber) pl. Braneški – *von und zu Maleck* – in njegov brat Solomon po povzdigu v baronski stan imenovati barona Braneška na Braneku – *von dem Schloss und Ort vor disem Praunegg, aniezo aber auf Ier Majt. gnedigiste Bewilligung und Befreyung Meillegge genannt*.⁹¹ Po teh podatkih je mogoče tudi sklepati, da je Branek med letoma 1606 in 1621 dobil novo nemško ime; staro ime Praunegg (Braunegg) je nadomestilo ime Meylegg, ki je sestavljena iz prvega dela imena plemiške rodovine Meylgrab(n)er in besede egg, ki v nemščini pomeni grič oziroma brdo. Novo ime gradu je torej mogoče v slovenščino opisno prevajati kot grič oziroma brdo rodovine Meylgrab(n)er. Ime Meylegg so nato že vsaj leta 1622 začeli pisati kot Mallegg oziroma podobno in po novem nemškem imenu gradu so se začeli imenovati tudi člani rodovine Meylgrab(n)er.⁹²

Janez Franc pl. Meylgrab(n)er oziroma Janez Franc baron Meylegg ali Mallegg gradu Branek prav gotovo ni na novo zgradil, kakor je menil Fran Kovačič. Na podlagi vseh razpoložljivih podatkov je mogoče sklepati, da na grajskem kompleksu iz 16. stoletja niti ni izpeljal kakšnih posebno obsežnih gradbenih posegov, s katerimi bi se arhitekturna zasnova iz 16. stoletja bistveno spremenila.⁹³ Sklepati je mogoče, da je po tragični izkušnji iz leta 1605 kot mož v vojaški službi najbrž poskrbel za obnovo in morda tudi za dodatno utrjevanje zunanjega grajskega obrambnega obzidja, ki je najverjetneje nastalo v drugi tretjini 16. stoletja.⁹⁴ Po oblikovnih in konstrukcijskih značilnostih je mogoče utemeljeno domnevati, da so v njegovem času klet osrednjega severovzhodnega trakta ter pritličje tega trakta in morda tudi stranskega severozahodnega trakta, ki je sedaj do tal podrt, opremili z opečnimi banjastimi oboki, ki so prostore ter v njih shranjene dobrine zavarovali pred morebitnimi požari. Oboki so v ohranjenem traktu dobili sosvodnice, ki imajo še v tradiciji gotske arhitekture deloma šilastololočno obliko, kar kaže, da najbrž niso nastali pozneje kot v prvi polovici 17. stoletja.

Janez Franc pl. Meylgraber ni bil poročen in je umrl leta 1626 v Ulmu v Nemčiji. Njegove posmrtno ostanke so prenesli na Štajersko in jih pokopali v podružnični cerkvi sv. Ulrika blizu dvorca Frauenthal na obrobju Lonča/Deutschlandsberga, kjer je še sedaj ohranjen njegov nagrobni spomenik z vklesanim obsežnejšim besedilom. Po njem je Branek dedoval njegov mlajši brat Salomon baron Meylegg († 1650), ki je bil od leta 1625 poročen z Marijo Elizabeto baronico Schrott († 1639).⁹⁵ Ta je imel od leta 1630 glavno rezidenco v dvorcu Frauenthal in je Branek leta 1631 prodal Gašperju II. grofu Draškoviću (1605–1664), ki je imel tudi sosednjo gospodstvo z gradom Gornji Ljutomer. Drašković je od takrat nosil tudi plemiški naslov gospod na Ljutomeru in Braneku – *Herr zu Luttenberg und Mallegg*.⁹⁶

Drašković je imel glavno rezidenco na Ljutomerskem gradu, Branek pa je uporabljal kot občasno rezidenco, ki v tistem obdobju najverjetneje ni bila posebno razkošna, a je bila gotovo dokaj prostorna in kot gradnja iz 16. stoletja tudi dovolj udobna. Najbrž je prav zato Drašković 11. februarja 1646 na gradu Branek priredil imenitno poročno slavo za svojega edinega preživelega otroka, hčer Marijo Evzebijo (1631–1651), in njenega ženina Nikolaja grofa Zrinskega († 1662). A razkošna poroka, pri kateri je bil Branek del nevestine dote, zakoncema ni prinesla sreče, saj je Marija Evzebija že pet let pozneje umrla in ni zapustila otrok.⁹⁷

Nič ne kaže, da so v obdobju Gašperja II. grofa Draškovića Branek – za razliko od njegovega sosednjega Ljutomerskega gradu in najverjetneje tudi dvorca Klenovnik blizu Varaždina – z gradbenimi deli omembe vredno spreminjali.⁹⁸ Po letu 1631 je bil zaradi različnih razlogov vseskozi v denarnih težavah in je odprodajal dele svoje posesti ter se zapletal v spore, ki so trajali do konca njegovega življenja. Po letu 1651, po smrti svoje hčere Marije Evzebije,

⁹¹ Zahn, *Steirische Miscellen*, str. 335; prim. Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 40; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 11; Janežič, *Grad Branek*, str. 5, 6; Pintarič, *Odnosi*, str. 60.

⁹² Fran Kovačič je v 17. stoletju uveljavljeno novo nemško ime gradu Branek napačno razlagal in zapisal, da pomeni »maleck« v stari nemščini na robu hriba stoječ grad, pa tudi kraj, kjer se je vršila sodba (Kovačič, *Ljutomer*, str. 201–202; prim. Čurk, *Ljutomer*, str. 25; Janežič, *Grad Branek*, str. 5).

⁹³ Prim. Kovačič, *Doneski*, str. 54; Kovačič, *Ljutomer*, str. 202, 203, 214–215.

⁹⁴ Padec Velike Kaniže leta 1600 in obsežni osmansko-hajduški plenilski prodor leta 1605 sta zelo boleče opozorila na nezadostno stanje utrdb na vzhodnem robu Štajerske. Po letu 1605 so zato začeli znova utrjevati tudi renesančno zunanje obrambno obzidje bližnjega mesta Radgona, ki so ga začeli graditi leta 1566, a ga v 16. stoletju niso zmogli dokončati. Novega utrjevanja so se lotili, ko je Radgona po padcu Velike Kaniže leta 1600 dobila vlogo zadnje večje protiosmanske trdnjave pred osrčjem Štajerske. Prim. Radovanovič, *Gornja Radgona v 17. stoletju*, str. 11.

⁹⁵ Kovačič, *Ljutomer*, str. 204 (z zmotnim podatkom, da je bil Janez Franc Meylgrab(n)er baron Meylegg poročen); Naschenweng, *Der landständische*, II, str. 669, 846; prim. Caesar, *Beschreibung*, str. 391; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 55; Janežič, *Grad Branek*, str. 6; Pintarič, *Odnosi*, str. 60; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 6. Za cerkev sv. Ulrika in dvorec Frauenthal: Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, I, str. 222; Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 66–68; Woisetschläger in Krenn, *Debio-Handbuch*, 112.

⁹⁶ Slekovc, *Grad in graščina*, str. 175; Kovačič, *Ljutomer*, str. 195; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 55; Naschenweng, *Der landständische*, II, str. 669; prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 146; Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 67; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 128; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 72; Radovanovič, *Nekaj o Ljutomeru*, str. 6; Janežič, *Dolnji grad*, str. 7; Donša, *Dvorec Branek*, str. 4.

⁹⁷ Slekovc, *Grad in graščina*, str. 176; Kovačič, *Ljutomer*, str. 195–196; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 307.

⁹⁸ Najambicioznejši gradbeni podvig Gašperja II. grofa Draškovića je bila sicer gradnja mogočne zgodnjebaročne jezuitske cerkve Matere božje oziroma sedanje stolne cerkve v Varaždinu med letoma 1642 in 1646. Prim. Slekovc, *Grad in graščina*, str. 181; Kovačič, *Ljutomer*, str. 199; Horvat-Levaj, *Barokna arhitektura*, str. 54–59.

Grad Braneč okoli leta 1685. Pogled na grajsko stavbo iz zraka z zahodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelala Blaž Balazic in David Ficko na podlagi risb Igorja Sapača, 2022).

se je zapletel celo v oborožene spopade s svojim bivšim zetom Nikolajem grofom Zrinskim († 1662) in s svojo sestro Saro baronico Szeczy oziroma Rima-Seči († 1673). V tistih spopadih sta bila poškodovana tudi Ljutomerski grad in Braneč.⁹⁹ Hans Pirchegger je objavil podatek iz popisa leta 1664, da je bil Braneč zaradi teh spopadov povsem uničen in sesut; vrata in okna so bila iztrgana in ostalo ni nič železnega.¹⁰⁰ Oznaka povsem uničenega in sesutega gradu je seveda pretirana; zidovje gotovo ni bilo težje poškodovano in najverjetneje je grad ohranil tudi streho.

Zadolženi grof Drašković je poškodovani Braneč, ki zanj kot rezidenca ni imel posebnega pomena, najverjetneje okoli leta 1658 prepustil Tomažu Ignacu Maurerju.¹⁰¹ Vse kaže, da mu je grad z delom pripadajoče posesti najprej dal v najem oziroma zakup, leta

1661 pa mu ga je najbrž prodal, skupaj s podložniki v vaseh Cezanjevci in Grabe.¹⁰² Maurer se je rodil na območju Fehringa na vzhodu Štajerske, najverjetneje med letoma 1615 in 1620. Bil je kmečkega ali meščanskega porekla, a se je kljub temu na družbeni lestvici naglo vzpenjal. V Gradcu je študiral na jezuitski univerzi in leta 1640 postal magister filozofije. Nato je okoli leta 1644 študiral še v italijanski Sieni in postal doktor prava. Najpozneje leta 1647 se je vrnil v Gradec in leta 1650 postal tajnik štajerskega deželnega zbora. Med letoma 1655 in 1661 je opravljal službo tajnika štajerskega deželnega glavarja Janeza Maksimilijana grofa Herbersteina in od leta 1661 službo tretjega tajnika sveta deželnega kneza. Nato je od leta 1666 v Gradcu opravljal službo vladnega kanclerja, leta 1680 je bil povišan v notranjeavstrijskega dvornega vicekanclerja, leta 1681 pa v tajnega svetnika notranjeavstrijske vlade. Leta 1668 je postal član štajerskih deželnih stanov. Leta 1671 je postal plemič s predikatom pl. Mauerburg na Braneku – *auf Mallegg*, leta 1684 pa je dobil pravico do baronskega naslova. Leta 1655 se je v Gradcu poročil z vdovo (Marijo) Rozino Reissner, roj. Hillebrandt († 1668), po njeni smrti pa se je leta 1668 poročil še drugič, tokrat z Ano Marijo pl. Grössing (1646–1709), ki mu je leta 1671 ubežala na območje Beneške republike in se nista nikoli več srečala. V zgodovino se je zapisal zlasti v zvezi z negativnim vplivom na mučenje in ubijanje velikega števila ljudi, ki so jih na Štajerskem

⁹⁹ Slekovec, Grad in graščina, str. 176–181; Kovačič, *Ljutomer*, str. 196–200.

¹⁰⁰ Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 55–56; prim. Stopar, *Grado-vi, graščine*, str. 40; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 11; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 65; Janežič, Grad Braneč, str. 5.

¹⁰¹ Slekovec, Grad in graščina, str. 180; Kovačič, *Ljutomer*, str. 198, 205; prim. Janežič, Grad Braneč, str. 7; Pavličič, *Rodoslovni zapisi*, str. 47; Pavličič, *Nekaj o plemstvu*; Zanjko-vič, *Umetnostnozgodovinska*, str. 154; Pavličič, *Dve graščini*, str. 9; Naschenweng, *Der landständische*, II, str. 663; Donša, *Dvorec Braneč*, str. 6). Grad s celotnim gospostvom je odkupil najpozneje do leta 1680 (Valentinitsch, *Eine Juristenkarriere*, str. 107; Donša, *Dvorec Braneč*, str. 6). Grad s celotnim gospostvom je odkupil najpozneje do leta 1680 (Valentinitsch, *Eine Juristenkarriere*, str. 123; prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 162 (z navedbo letnice okoli 1677)).

¹⁰² Prim. Slekovec, Grad in graščina, str. 181; Kovačič, *Ljutomer*, str. 198–199.

Grad Branek okoli leta 1685. Pogled na južno stran notranjega dvorišča z nadzidanim glavnim grajskim stolpom. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelala Blaž Balažič in David Ficko na podlagi risb Igorja Sapača, 2022).

v drugi polovici 17. stoletja obdolžili čarovništva, pa tudi v zvezi s sporom v času med letoma 1677 in 1684, ko so si prebivalci Ljutomera prizadevali za pridobitev statusa neodvisne trške naselbine in jim je kot braneški zemljiški gospod z vso močjo nasprotoval. Leta 1686 je kot vpliven in premožen, a obenem razočaran in zagrenjen katoliški mož umrl v Gradcu, kjer so ga nato pokopali v Marijini kapeli frančiškanske cerkve.¹⁰³

Tomaž Ignac I. baron Mauerburg je v glavnem živel v hiši v Gradcu in v dvorcu Sankt Josef (Sveti Jožef) vzhodno od Gradca. Svojo graško hišo je razkošno opremil.¹⁰⁴ Na Braneku se je zadrževal občasno in najbrž kratkotrajno.¹⁰⁵ Grad je gotovo uporabljal kot letno rezidenco, kot središče svoje matične fevdalne posesti in kot središče zemljiškega gospodarstva, ki se je po letu 1670 z dokupi zelo povečalo.¹⁰⁶ Matej Slekovec in Fran Kovačič sta zapisala, da je Tomaž Ignac Maurer takoj po prihodu na Branek grad povečal ter si prizadeval povečati dohodek bra-

neške zemljiške posesti.¹⁰⁷ To navedbo je načeloma mogoče ustrezno uskladiti s podatkom, da je s poroko z (Marijo) Rozino leta 1655 pridobil tudi veliko premoženje v vrednosti 23.000 florinov, ki ga je nevesta dedovala po svojem pokojnem prvem soprogu, zdravniku dr. Tobiasu Reissnerju. Po poroki je Tomaž Ignac s pridobljenim premoženjem kupil več nepremičnin v okolici Gradca in Ljutomera ter v Gradcu prenovil in povečal hišo, ki jo je prav tako dobil s poroko.¹⁰⁸ Zgolj ugibati je mogoče, če je s prenovo Braneka začel že konec petdesetih 17. stoletja, sočasno, ko je dal preurediti graško hišo. Uporabljeni viri o tem molčijo, glede na podatek iz omenjenega popisa iz leta 1664 pa je mogoče sklepati, da se je prenove lotil šele po tistem letu. Pri iskanju odgovora na to vprašanje se je smiselno opreti tudi na razpoložljive historične vedutne upodobitve, slogovno analizo in ustrezne analogije.

Primerjava upodobitve gradu na omenjeni oljni sliki iz leta 1641 z Vischerjevima upodobitvama iz let 1678 in 1681 kaže, da je grad med letoma 1641 in 1678 dobil povišani glavni stolp, ki so ga opremili z razgledno teraso in pokrili z značilno čebulasto streho. Vischerjeva upodobitev iz okoli leta 1681 kaže, da so štirinadstropni oglati stolp, ki je bil prej pokrit s piramidasto streho, povišali z osmerokotnim nastavkom, ki je bil v obsegu zidovja najverjetneje

¹⁰³ Valentinitich, *Eine Juristenkarriere*, str. 103–126; Pavličič, Dr. Tomaž Ignac Maurer, str. 57–68; Naschenweng, *Der landständische*, II, str. 662–663; prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 126–129, 206; Janežič, *Grad Branek*, str. 7; Novak, *Ljutomer*, str. 38; Pintarič, *Odnosi*, str. 60–62; Pavličič, *Rodoslovni zapisi*, str. 47; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 6–9, 38, 74; Donša, *Dvorec Branek*, str. 4–6.

¹⁰⁴ Valentinitich, *Eine Juristenkarriere*, str. 110, 117, 124.

¹⁰⁵ Pavličič, Dr. Tomaž Ignac Maurer, str. 62; prim. Markovič, *Zemljiška posest*, str. 38.

¹⁰⁶ Za zemljiško posest: Valentinitich, *Eine Juristenkarriere*, str. 112.

¹⁰⁷ Kovačič, *Ljutomer*, str. 203, 205; prim. Janežič, *Grad Branek*, str. 7; Pavličič, *Nekaj o plemstvu*.

¹⁰⁸ Valentinitich, *Eine Juristenkarriere*, str. 122–123.

Pogleda na v 17. stoletju oblikovani čebulasti strehi na stolpih v kompleksu gradu Ort ob oziroma na jezeru Traunsee v Zgornji Avstriji. Podobno čebulasto streho je – najverjetneje okoli leta 1675 – dobil tudi nadzidani glavni stolp gradu Brank (foto: Igor Sapač, 2022).

visok približno 6 m in je imel nad izhodom na balkonsko teraso vrh starega zidovja na severozahodni strani še biforno odprtino vrhnje etaže z vsaj enim zvonom grajske kapele. Nova vrhnja etaža stolpa je bila na severovzhodni fasadi, ki je bila obrnjena proti notranjemu grajskemu dvorišču, opremljena z uro. Podobno oblikovani osmerokotni nadzidek prvotne osnove je po letu 1681 oziroma po letu 1704 dobil starejši oglati glavni stolp bližnjega gradu Ormož. A na Braneku je nadzidek nastal prej in morda je postal vzor za nadzidavo ormoškega grajskega stolpa. Podobno oblikovana čebulasta streha, kakršno kaže Vischerjeva upodobitev Braneka, je leta 1674 nastala na nadzidanem zvoniku bližnje župnijske cerkve v Veliki Nedelji, ki so jo takrat celovito zgodnjebaročno prenovili in povečali.¹⁰⁹ Upravičeno je pomisliti, da so v tistem času – okoli leta 1675 – prenovili, nadzidali in z mogočno čebulasto streho opremili tudi glavni stolp gradu Brank. To je bilo obdobje po letu

1671, ko je Tomaž Ignac Maurer postal plemič in se je začel imenovati po Braneku ter ko ga je zapustila druga žena. Kaže, da se je v tistem obdobju Braneku bolj posvetil – kot svoji matični fevdalni posesti, po kateri se je imenoval, in morda tudi zato, da bi v odmaknjenem podeželskem okolju našel notranji mir. Vsekakor ni nobene zanesljive podlage, ki bi omogočala sklepanje, da je prenova Braneka potekala že sočasno s preurejanjem Maurerjeve hiše v Gradcu v poznih petdesetih letih 17. stoletja. Da je zgodnjebaročna prenova Braneka stekla pozneje, je mogoče sklepati tudi na osnovi analize splošnih razmer v širšem okolju Braneka v drugi polovici 17. stoletja; nevarnost osmanskih napadov je bila zelo aktualna do zmage avstrijske vojske pri Monostru leta 1664,¹¹⁰ nato pa so se splošne razmere stabilizirale in omogočen je bil razcvet nove baročne umetnosti. S čebulastimi strehami poudarjeni vhodni stolpi se v tistem obdobju niso uveljavili samo na cerkvah, marveč so postali priljubljen motiv tudi na grajskih stavbah.¹¹¹

¹⁰⁹ Hofrichter, *Luttenberg*, str. 52. Zgodnjebaročna čebulasta streha zvonika velikonedeljske cerkve je dokumentirana na Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681. V 19. stoletju jo je nadomestila koničasta streha, ki so jo po letu 1991 nadomestili z rekonstrukcijo zgodnjebaročno oblikovane čebulaste strehe.

¹¹⁰ Prim. Radovanovič, *Nekaj o Ljutomeru*, str. 7.

¹¹¹ S čebulastimi strehami poudarjeni visoki vhodni stolpi so se v profani arhitekturi severno od Alp začeli pojavljati z uveljavitvijo t. i. severne renesanse v 16. stoletju. V letih 1556 in 1557 so z visokim osmerokotnim vhodnim stolpom, po-

Pogleda na cerkev v Cezanjevcih z značilno čebulasto streho na zvoniku iz leta 1679 in zgodnjebaročni glavni portal cerkve s trikotnim čelom (foto: Igor Sapač, 2022 in 2007).

kritim s čebulasto-laternasto streho, dopolnili poslopje rotovža v Leipzigu v Nemčiji. Pozneje, med letoma 1592 in 1612, je podobni osmerokotni vhodni stolp nastal v sklopu gradnje univerzitetne palače Juleum oziroma Juleum Novum v severnonemškem mestu Helmstedt; stolp so v vrhnji etaži opremili s koncentričnim razglednim balkonom. Leta 1619 so z visokim vhodnim stolpom s čebulasto streho poudarili kompleks kraljevega gradu v Varšavi na Poljskem. Tako zasnovani visoki vhodni stolpi so ostali aktualni tudi v obdobju zgodnjega baroka; značilni tovrstni stolp, poimenovan Hausmannsturm, je med letoma 1674 in 1676 z nadzidavo in predelavo starejšega stolpa iz okoli leta 1400 dobil mestni grad v nemškem Dresdnu. Okoli leta 1700 so z osmerokotnim baročnim nadzidkom povišali starejši oglati vhodni stolp v kompleksu avguštinskega samostana Vörsau na avstrijskem Štajerskem. Med letoma 1721 in 1735 je osmerokotni vhodni stolp z značilno čebulasto streho nastal v novem baročnem kompleksu jezuitskega samostanskega dvorca v Kutjevem na Hrvaškem. V slovenskem prostoru so se visoki vhodni stolpi z osmerokotnimi vršnimi deli in/ali s čebulastimi strehami uveljavili po sredini 17. stoletja. Pred letom 1678 sta tovrstna vhodna stolpa nastala v kompleksu vodnega gradu Dragomelj pri Domžalah in na dvorcu Grm na obrobju Novega mesta. Na vhodnem stolpu dvorca Soteska ob Krki je okoli leta 1675 nastal manjši osmerokotni strešni stolpič s čebulasto streho. Čebulaste stolpne strehe, kakršno kaže Vischerjeva upodobitev Braneka iz okoli leta 1681, so se v avstrijskem prostoru uveljavile v prvi polovici 17. stoletja, pogoste pa so bile tudi v drugi polovici 17. stoletja. Značilni primer so čebulaste stolpne strehe v kompleksu gradu Ort ob oziroma na jezeru Traunsee v Zgornji Avstriji; дворец na jezerski obali je štiri stolpe s čebulastimi strehami dobil med letoma 1626 in 1629, ko je bil v lasti Adama grofa Herbersdorfa, srednjeveški grad na jezerskem otoku pa je čebulasto streho na starejšem gotskem vhodnem stolpu dobil med obnovo po požaru leta 1634. Zgovorni primer je tudi dokumentirana čebulasta streha na nekdanjem visokem glavnem stolpu vodnega gradu Burgau na vzhodu avstrijske Štajerske, ki je nastala med letoma 1624 in 1681 ter se je ohranila do leta 1778, ko so stolp znižali

O približnem času prenove gradu Branek je mogoče sklepati tudi po gradnji nove ljutomerske podružnične cerkve sv. Roka in sv. Sebastijana v bližnji vasi Cezanjevci, ki jo je dal Tomaž Ignac pl. Mauerburg v letih 1675 in 1676 na svojem zemljišču kot nadomestilo za manjšo kapelo iz časa po letu 1645 postaviti pod vodstvom graškega stavbenika Janeza (Giovannija, Hansa) Pozza († 1696). Leta 1679 so enoladijski cerkvi prizidali še zvonik z značilnimi bifornimi odprtini v vrhnji etaži in čebulasto streho ter jo okoli leta 1680 oziroma do leta 1682 v notranjščini opremili s kakovostnim glavnim oltarjem.¹¹² Glavni oltar so poudarili z veliko oljno sliko, ki jo je leta 1682 naslikal Hans Adam Weissenkircher

(Krenn, *Die Oststeiermark*, str. 103–104). Kot primerjavo je smiselno omeniti tudi zgodnjebaročni dvorec Schratzenberg ob reki Muri na zgornjem Štajerskem, ki je okoli leta 1685 na dvonadstropnih štirioglatih vogalnih stolpih dobil višje osmerokotne nastavke s čebulastimi strehami, ki so propadle med požarom leta 1915. Na zasnovo braneškega vhodnega stolpa je najbrž najbolj vplivalo oblikovanje visokega glavnega oziroma osrednjega stolpa dvorca Eggenberg na obrobju Gradca, kjer so štirioglati štirinadstropni pozno-srednjeveški spodnji del z dokaj majhno kvadratno talno ploskvijo v izmeri približno 7 × 7 m med letoma 1625 in 1636 oziroma najpozneje do leta 1656 nadzidali z dvonadstropnim osmerokotnim vršnim delom z laternasto streho.

¹¹² Hofrichter, *Luttenberg*, str. 63; Kovačič, *Ljutomer*, str. 79–84, 206; Travner, *Kuga*, str. 112; Zadnikar, *Umetnostni spomeniki*, str. 34; Čurk, *Topografsko gradivo*, str. 5–7; Volavšek, *Cezanjevci*, str. 213; Čurk, *Ljutomer*, str. 17, 27, 29, 30, 66, 70; Kemperl, *Romarske cerkve*, str. 66; Zanjekovič, *Umetnostnozgodovinska*, str. 158–159; Kemperl, *Arhitekturna tipologija*, str. 74; Donša, *Zgodovinska ozadja*.

(1646–1695), v tistem obdobju v Gradcu dvorni slikar Janeza Sajfrida kneza Eggenberga (1644–1713). Zgovorno je, da slika vključuje tudi upodobitev prenovljenega Braneka, ki ga uokvirjata priprošnjika proti kugi. Ta slika, ki s svojo umetnostno kakovostjo zelo izstopa iz lokalnega okolja, v katerega je umeščena, kaže, da je Tomaž Ignac pl. Mauerburg braneškemu gospodstvu posvečal veliko pozornost in da je s posredovanjem svojega vplivnega prijatelja Janeza Sajfrida kneza Eggenberga pridobil odličnega umetnika, ki je bil v tistem obdobju sicer zelo zaposlen z obsežnim slikarskim delom v glavni dvorani dvorca Eggenberg na obrobju Gradca.¹¹³ Gradnja in opremljanje nove podružnične cerkve v Cezanjevcih, ki jo je mogoče do določene mere pojmovati kot dislocirani del braneškega grajskega kompleksa, sta bili dokončani v obdobju, ko je med letoma 1678 in 1682 ljutomersko območje zelo prizadela kuga.¹¹⁴

Na podlagi podatkov v zvezi z gradnjo cerkve v Cezanjevcih je mogoče utemeljeno domnevati, da je Tomaž Ignac Mauerburg na gradu Branek poleg nadzidave glavnega stolpa izvedel še več drugih gradbenih posegov, ki so dopolnili in deloma spremenili arhitekturno zasnovo iz 16. stoletja.¹¹⁵ To je mogoče sklepati tudi upošteva je omenjeni opis škode iz leta 1664. Gotovo so po tistem letu na grajskem poslopju obnovili razdejana okna in vrata, pri tem pa najbrž izdelali tudi nove kamnite okenske okvirje in portale. Okenske okvirje in portale so nato znova preoblikovali oziroma zamenjali v zgodnjem 18. stoletju, zato je o njihovih oblikah v drugi polovici 17. stoletja mogoče samo domnevati. Pri tem Vischerjeva upodobitev iz okoli leta 1681 ni v posebno oporo, saj je v detajlih nezanesljiva in samo z upodobitvijo pokončnega pravokotnega okna na severovzhodnem koncu severozahodne zunanje fasade severozahodnega trakta, ki je umeščeno med prvim in drugim nadstropjem, dovolj prepričljivo dokumentira, da so na severovzhodnem koncu trakta po letu 1664 najbrž zgradili novo dvoramno stop-

nišče, ki je nadomestilo starejše neudobno manjše stopnišče iz 16. stoletja. Na podlagi primerjav ohranjenih kamnitih okenskih okvirjev v pritličju in prvem nadstropju severovzhodne fasade na Braneku z okenskimi okvirji, ki so okoli leta 1670 nastali na dvorcu Ravno polje pri Ptujju, je mogoče sklepati, da so ohranjeni braneški kamniti okvirji še iz 17. stoletja in da so jih v 18. stoletju samo deloma zamenjali oziroma preoblikovali. V drugi polovici 17. stoletja je gotovo nastal novi braneški glavni grajski portal, ki je dovolj celovito dokumentiran na fotografiji Franceta Steleta iz začetka leta 1926; nad pravokotnim kamnitim okvirjem z utorom za leseni dvizni most in segmentnoločno zaključeno vratno odprtino je bilo izstopajoče zgodnjebaročno oblikovano prekinjeno trikotno čelo s kamnito grbovno kartušo na sredini.¹¹⁶ Ohranjeni fragmenti kažejo, da so v 17. stoletju na novo izdelali celotni portal in da vanj niso vključili starejših kamnoseško obdelanih elementov iz 16. stoletja. Dokumentirana oblika portala kaže, da je po eni strani nastal v obdobju, ko nevarnost osmanskih napadov in plenjenj krucev še ni minila, po drugi strani pa v obdobju, ko se je po sredini 17. stoletja uveljavila nova baročna umetnost.¹¹⁷

Namestitev novega glavnega portala je bila nedvomno povezana s prenovo in povišanjem braneškega glavnega grajskega stolpa. Morda so v njem, nad vhodno grajsko vežo, na novo uredili grajsko kapelo ali pa preuredili staro iz prve polovice 16. stoletja. Vsekakor je bila leta 1675 v gradu grajska kapela, posvečena sv. Frančišku Ksaveriju.¹¹⁸ Po značilnem poreformacijskem patrociniu, ki se je uveljavil po razglasitvi Frančiška Ksaverija za svetnika leta 1622, je mogoče sklepati, da je pobožni Tomaž Ignac Mauerburg na Braneku poskrbel za novo grajsko kapelo. Na lokacijo kapele v stolpu, pred 18. stoletjem, je mogoče pomisliti zaradi dokumentirane oblike stolpa v drugi polovici 17. stoletja, ki je primerljiva s cerkvenimi zvoniki, zaradi primerjav z nekaterimi drugimi grajskimi stavbami in zaradi lokacijske bližine z dokumentiranimi braneškima grajskima ka-

¹¹³ Prim. Ruck, *Hans Adam Weissenkircher*, str. 147. Vse kaže, da je oltarna slika v Cezanjevcih eno redkih Weissenkircherjevih del, ki je po plemiškem naročilu nastala za območje slovenske Štajerske. Poleg nje je evidentirana samo še – tudi zelo kakovostna in po motiviki zelo redka – slika *Marijino slovo od Jezusa*, ki jo je Weissenkircher ustvaril za glavni oltar kapele gradu Rače pri Mariboru. Tista slika je sedaj v Pokrajinskem muzeju Maribor, v oltarju grajske kapele pa je njena reprodukcija. Prim. Zeri in Rozman, *Evropski slikarji*, str. 77/61; Menaše, *Marija*, str. 168.

¹¹⁴ Kovačič, *Ljutomer*, str. 180–182; Travner, *Kuga*, str. 120, 141; Radovanovič, Nekaj o Ljutomeru, str. 7, 18.

¹¹⁵ Prim. Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 40; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 12; Novak, *Ljutomer*, str. 38; Zanjekovič, *Umetnostno-zgodovinska*, str. 154. Fran Kovačič je zapisal, da so v 17. stoletju lastniki Branek »povečevali in lepšali, tako se je koncem 17. veka, dvigalo tu veličastno poslopje s štirimi nadstropji« (Kovačič, *Ljutomer*, str. 203). Dejansko grad nikoli ni imel štirih nadstropij, marveč štiri etaže – klet, pritličje, prvo nadstropje in drugo nadstropje.

¹¹⁶ Pri dataciji dokumentiranega portala se je mogoče opreti na primerjavo z nekdanjim širokim portalom glavnega stopnišča v dvorcu Ravno polje pri Ptujju, ki je nastal okoli leta 1670 in je imel nad ravno preklado prav tako prekinjeno zgodnjebaročno trikotno čelo, ter na glavni portal cerkve v Cezanjevcih, ki je nastal leta 1675 ali 1676 in je nad ravno preklado podarjen s kamnitim trikotnim čelom. Smiselne so tudi primerjave s kamnitimi okenskimi okvirji slavnostnih dvoran na gradovih Ptuj in Borl, ki so prav tako nastali v sedemdesetih letih 17. stoletja in imajo tudi prekinjena trikotna čela. Prim. Šumi, *Arhitektura sedemnajstega stoletja*, str. 114; Šumi, *Arhitektura 17. stoletja*, str. 85.

¹¹⁷ Po osnovni zasnovi je nekdanji glavni portal na Braneku mogoče primerjati z glavnimi portali bližnjih gradov oziroma dvorcev Cmurek, Rakičan in Beltinci.

¹¹⁸ Janežič, *Grad Branek*, str. 9 (na osnovi podatkov iz: ŽA Ljutomer – Slekovec, *Trg in župnija Ljutomer*); prim. Kosi in Baumgartner, *Duh preteklosti*, str. 31; Pintarič, *Odnosi*, str. 58; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 5.

Zgodnjebaročna kamnita okenska okvirja v prvem nadstropju severovzhodne fasade nekdanjega gradu Branek. Nekdanje železne kovane mreže so odstranili med izdelavo novih fasadnih ometov leta 1990 (foto: Igor Sapač, 2022).

pelama v 18. in 19. stoletju.¹¹⁹ Najverjetneje so hkrati s prenovo in povišanjem glavnega stolpa na njegovi severozahodni in jugovzhodni bočni strani zgradili tudi enonadstropna simetrična prizidka, s katerima so ustvarili nov enonadstropni vhodni grajski trakt ter obenem navezavo glavnega stolpa na dvonadstropna grajska stranska trakta na severozahodu in jugovzhodu. Na Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681 prizidka stolpa nista vidna, a zdi se zelo verjetno, da je to zgolj posledica netočnosti upodobitve;¹²⁰ prizidka sta že takrat morala obstajati, saj nadzidava stolpa in njegova dopolnitev z novim glavnim portalom brez ustreznega prostorskega okvirja v obliki vhodnega trakta ne bi imela pravega arhitekturnega učinka in bi v nasprotju z baročnimi usmeritvami v srednjeveški maniri še bolj poudarila izoliranost

glavnega grajskega stolpa. Simetrična prizidka sta nastala z izzidavo medzidja med prvotnim jugozahodnim grajskim obodnim obzidjem iz prve tretjine 16. stoletja in zunanjim jugozahodnim grajskim obrambnim obzidjem, ki je najverjetneje nastalo v drugi tretjini 16. stoletja. Z gradnjo prizidkov je jugozahodno medzidje izgubilo prvotni obrambni pomen in to kaže, da so prizidka zgradili zatem, ko je z bitko pri Monostru leta 1664 minila nevarnost osmanskih napadov.¹²¹

Nedvomno so po razdejanju, omenjenem leta 1664, deloma ali v celoti prenovili tudi glavne grajske bivalne prostore. A o tistih prenovitvenih posegih je mogoče zaradi poznejših predelav v 18. stoletju in uničenj v 19. in 20. stoletju zgolj ugibati.¹²² Najpozneje takrat so pritlične prostore v severovzhodnem in

¹¹⁹ Smiselna je primerjava s prvotno poznosrednjeveško kapelo dvorca Eggenberg v Gradcu, ki je umeščena v drugo nadstropje glavnega oziroma osrednjega stolpa in so jo v 18. stoletju dopolnili z novo večjo baročno kapelo tik poleg nje. Okoli leta 1675 sta nastali tudi kapeli v prvem nadstropju sočasno zgrajenih vhodnih stolpov dvorcev Soteska ob Krki in Pragersko pri Slovenski Bistrici.

¹²⁰ Glavni stolp je zavajajoče prikazan tako, da vzbuja vtis, kakor da stoji ob zahodnem vogalu grajskega jedra in ne na sredini jugozahodne stranice grajskega jedra, kar je mogoče sklepati po upodobitvi Braneka iz t. i. Stare Kaiserjeve suite iz okoli leta 1830 in po fotografiranem glavnem grajskem portalu leta 1926.

¹²¹ Prizidka oziroma enonadstropni vhodni trakt gradu Branek v poznem 17. stoletju je mogoče do določene mere primerjati z enonadstropnima traktoma, ki sta v 17. stoletju oziroma pred letom 1681 nastala ob spodnjem dvorišču gradu Gornja Radgona in sta ohranjena še sedaj.

¹²² Zanesljivejše sklepanje bi bilo najbrž mogoče po opravljenih sondažnih stavbnogodovinskih raziskavah v prvem nadstropju ohranjenega grajskega trakta, po opravljenih arheoloških raziskavah na lokacijah nekdanjih stranskih grajskih traktov in po sistematični analizi zapušinskih inventarjev nekdanjih lastnikov Braneka v 17. in 18. stoletju, ki jih najbrž hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu, a v sklopu doslej opravljenih raziskav še niso bili evidentirani.

severozahodnem traktu opremili z opečnimi banjastimi oboki s sosvodnicami.¹²³ Najbrž so v tistem obdobju jugozahodno od gradu, ob stičišču poti višje v pobočju Kamenščaka, na lokaciji sedanje stavbe Branoslavci 21, zgradili novo tritraktno ali štiritraktno grajsko pristavo, ki je dokumentirana na Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681, pozneje pa tudi v mapi franciscjskega katastra iz leta 1824 in na upodobitvi iz t. i. Stare Kaiserjeve suite iz okoli leta 1830. Po Vischerjevi upodobitvi je mogoče sklepati, da so pristavo sestavljala vsaj tri podolžna pritlična poslopja s strmimi strehami, ki so se stikala samo z vogali in so zapirala večje pravokotno notranje dvorišče. Severozahodno in severovzhodno poslopje sta imeli konstrukcijo z zidanimi slopi in lesenimi vmesnimi polnili, kar kaže, da sta najbrž imeli funkcijo skednja. V tretjem posloppju na jugovzhodu je bila najbrž kašča in/ali hlev.

Tomaž Ignac baron Mauerburg je za izvedbo obsežnih gradbenih del na Branek gotovo pritegnil izkušene mojstre. Ker je v glavnem prebival v Gradcu, je tam najbrž poiskal tudi glavnega gradbenega mojstra. Upoštevaje podatke, da so cerkev v Cezanjecih v letih 1675 in 1676 zgradili pod vodstvom graškega stavbenika Janeza (Giovannija, Hansa) Pozza († 1696), se zdi najbolj verjetno, da je on po letu 1664 oziroma v sedemdesetih letih 17. stoletja vodil tudi prenovo gradu Branek. Verjetnost te domneve še dodatno veča podatek, da je Pozzo že okoli leta 1664 kot polir sodeloval pri prezidavi bližnjega gradu Hrastovec.¹²⁴ Ob tej domnevi je sicer treba načeloma dopustiti tudi možnost, da je pri prenovi gradu Branek sodeloval (še) kateri drugi izkušeni gradbeni mojster. Pomisliti je mogoče zlasti na Jakoba Schmerlaiba (okoli 1650 – po 1710), ki je bil v obdobju baroka najbolj uspešen in nadarjen stavbenik v Lipnici.¹²⁵ Zdi se, da je na ob-

močju Slovenskih goric delal že v sedemdesetih letih 17. stoletja.¹²⁶ V Ljutomeru so med letoma 1687 in 1690 pod njegovim vodstvom in s podporo braneškega graščaka Tomaža Ignaca II. barona Mauerburga zgradili novo ladjo župnijske cerkve.¹²⁷

Stavbna zasnova gradu Branek v prvi tretjini 18. stoletja

Tomaž Ignac I. baron Mauerburg je imel dva sinova, dvojčka Tomaža Ignaca II. in Janeza Jožefa Sajfrida, ki sta se rodila leta 1658 in sta oba na jezuitski univerzi v Gradcu študirala filozofijo.¹²⁸ Po njegovi smrti leta 1686 je Branek po njegovi volji do leta 1688 pripadel Tomažu Ignacu II. baronu Mauerburgu († 1693), ki je bil od leta 1686 poročen z Ano Marijo grofico Coronini-Cronberg.¹²⁹ Po poroki se je preselil na Branek in tam živel kot zemljiški gospod.¹³⁰

V tistem letu, ko je Tomaž Ignac II. baron Mauerburg v starosti približno 35 let umrl, je grad Branek prizadel požar. Iz uporabljenih virov ni razvidno, kako je do požara prišlo in ali je izbruhnil pred smrtjo grajskega gospoda ali po njej. Po požaru je stavbni izvedenec Jurij Koš (Georg Kosch) iz Radgone škodo na grajskem posloppju ocenil na 1479 goldinarjev.¹³¹ O obsegu škode je mogoče zgolj ugibati. Na

gradnjo zvonika jezuitske cerkve v Varaždinu med letoma 1674 in 1676 (Horvat-Levaj, *Barokna arhitektura*, str. 58).

¹²⁶ Na osnovi primerljivosti njegovega načrta za zvonik romarske cerkve v kraju Maria Lankowitz blizu Voitsberga na avstrijskem Štajerskem, ki je najverjetneje nastal okoli leta 1678, in pilastrske fasadne členitve leta 1678 zgrajenega zvonika podružnične cerkve Svetega Duha na Stari Gori pri Svetem Juriju ob Ščavnici je mogoče domnevati, da je on načrtoval tudi zvonik cerkve Svetega Duha. Oblikovanje tistega zvonika je zelo primerljivo tudi z zvonikom podružnične cerkve Marije Pomočnice (Frauenkirche Maria Hilf) v Radgoni/Bad Radkersburgu, ki je bila zgrajena okoli leta 1643 ter v zadnji četrtini 17. stoletja – domnevno pod Schmerlaibovim vodstvom – dopolnjena z zvonikom. Prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 291–293; Kohlbach, *Steirische Baumeister*, str. 358; Krenn, *Die Oststeiermark*, str. 88; Woisetschlager in Krenn, *Debio-Handbuch*, str. 37; Kemperl, *Romarske cerkve*, str. 66–67; Kemperl, *Arhitekturna tipologija*, str. 74–75.

¹²⁷ Kamnoseška dela je opravil Matjaž Khuchler iz Lipnice. Leta 1704 so cerkev oropali in oskrunili kruci. Nato so jo na novo opremili ter leta 1717 znova posvetili (Kovačič, *Ljutomer*, str. 73–75; prim. Curk, *Ljutomer*, str. 12).

¹²⁸ Valentinitsch, *Eine Juristenkarriere*, str. 115, 122; Naschenweng, *Der landständische*, II, str. 663; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 39, 57, 71, 75; prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 206; Pavličič, *Rodoslovni zapisi*, str. 47; Pavličič, Dr. Tomaž Ignac Maurer, str. 60; Donša, *Dvorec Branek*, str. 6–7.

¹²⁹ Naschenweng, *Der landständische*, II, str. 663; prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 127, 132–142, 154, 207, 214; Janežič, *Grad Branek*, str. 7; Pintarič, *Odnosi*, str. 62; Pavličič, *Rodoslovni zapisi*, str. 47; Pavličič, Dr. Tomaž Ignac Maurer, str. 66; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 9. Spremno besedilo k Vischerjevi Topografiji Štajerske, ki je moralo nastati okoli leta 1687, kot lastnika Braneka navaja Jožefa barona Mauerburga.

¹³⁰ Pavličič, Dr. Tomaž Ignac Maurer, str. 66.

¹³¹ Kohlbach, *Steirische Baumeister*, str. 466; prim. Stopar, *Razvoj*, str. 20; Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 41; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 12; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 65; Janežič, *Grad Branek*, str. 5; Pintarič, *Odnosi*, str. 56.

¹²³ Po šilastoločni obliki nekaterih ohranjenih obočnih sosvodnic se sicer zdi bolj verjetno, da so oboke zgradili pred sredino 17. stoletja.

¹²⁴ Janez Pozzo je bil sin graškega zidarskega mojstra Antonija Pozza in je leta 1661 v Gradcu postal samostojni zidarski mojster. Od leta 1663 je delal na posloppju samostana dominikancev v graškem predelu Gries. V letih 1674 in 1675 je zgradil stranski kapeli in emporo cerkve v Strassgangu pri Gradcu. Med letoma 1677 in 1679 je sodeloval pri prezidavi gradu v Judenburgu (Kohlbach, *Steirische Baumeister*, str. 173, 175–177).

¹²⁵ Jakob Schmerlaib je okoli leta 1675 prišel iz Judenburga v Lipnico in se tam leta 1695 poročil. V historičnih pisnih dokumentih je v Lipnici omenjen do leta 1710. Na zahodnem, vzhodnem in južnem Štajerskem je med letoma 1677 in 1710 uspešno izpeljal zelo veliko število stavbnih nalog. Ustvarjal je zlasti cerkveno arhitekturo, ob tem pa delal tudi na grajskih stavbah; leta 1682 je gradil gospodarsko poslopje ob gradu Seggau nad Lipnico, leta 1692 je prevzel dela na dvorcu Külm blizu Weiza, leta 1693 je delal na dvorcu Polheim nad Lipnico, leta 1708 je opravljal manjša dela na gradu Seggau. Okoli leta 1675 je domnevno vodil tudi prezidavo dvorca Frauenthal na obrobju Lonča/Deutschlandsberga (Kohlbach, *Steirische Baumeister*, str. 355–360; Woisetschlager in Krenn, *Debio-Handbuch*, str. 69, 81, 109, 112, 116, 128, 177, 279, 352, 364, 415, 454, 520, 522, 590). Morda je bil povezan tudi z

Grad Branek okoli leta 1760. Pogled na grajsko stavbo iz doline s severne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelal Marko Majhen na podlagi risb Igorja Sapača, 2022).

Grad Branek okoli leta 1760. Pogled na grajsko stavbo z južne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelal Marko Majhen na podlagi risb Igorja Sapača, 2022).

podlagi zapisanega zneska se zdi verjetno, da požar ni prizadel celotnega grajskega poslopja oziroma da škoda kljub vsemu ni bila zelo velika; ko je leta 1688 pogorelo manjše poslopje mlina v Cmureku je bila škoda večja in ocenjena na 2067 goldinarjev.¹³² Po tej primerjavi je mogoče domnevati, da je požar prizadel le manjši del gradu. Ivan Stopar je domneval, da so po tistem požaru morda odstranili glavni graj-

ski stolp.¹³³ Ta domneva se ne zdi verjetna, ker je bil na stropu t. i. rdeče sobe v drugem nadstropju gradu do leta 1926 v štuku iz druge tretjine 18. stoletja upodobljen del gradu Branek z glavnim stolpom, ki je imel nad četverkotnim spodnjim delom osmerokotni vršni del z uro in čebulasto streho. Glavni grajski stolp s čebulasto streho je torej najverjetneje stal še vsaj do druge tretjine 18. stoletja, vsekakor pa

¹³² Kohlbach, *Steirische Baumeister*, str. 360, 466; prim. Markovič, *Zemljiška posest*, str. 4.

¹³³ Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 41; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 12.

Grad Braneč okoli leta 1760. Pogled na notranje grajsko dvorišče proti severni strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelal Marko Majhen na podlagi risb Igorja Sapača, 2022).

so ga znižali pred časom okoli leta 1830, saj njegov zgodnji del na veduti iz t. i. Stare Kaiserjeve suite ni upodobljen.¹³⁴ Po požaru so na Braneku gotovo opravili obnovitvena dela, a zdi se, da pri tem niso bistveno spremenili zasnove, ki je dokumentirana na Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681, in da je šlo zgolj za najnujnejša sanacijska dela, ki so preprečila nadaljnji propad.

Po smrti Tomaža Ignaca II. barona Mauerburga, ki je umrl pred 3. avgustom 1693, je gradova Braneč in Ljutomer, dvorec Cven ter drugo pripadajočo posest dedoval njegov sin Jurij Anton Ignac baron Mauerburg (1688–1730). Ker je bil še otrok oziroma mladoleten, je Braneč in drugo njegovo posest od leta 1694 v njegovem imenu upravljal njegov sorodnik Karel Ferdinand Schaffman baron Hemerles († 1710), ki je bil najbrž lastnik dvorca Zamošak v Zamušanih pri Ptuj in ki je omenjen tudi kot zakupnik gospostev Braneč, Cven in Spodnji Ljutomer. V času njegove uprave oziroma zakupništva je cezarnjevska cerkev dobila tri stranske oltarje. Leta 1710 je Jurij Anton Ignac baron Mauerburg po doseženi polnoletnosti postal polnomočni lastnik Braneka in druge posesti ter je do leta 1719 z odkupi v svojih rokah združil tudi vse deleže ljutomerskega gospostva.

Gospostvi Braneč in Ljutomer je nato povezal, sedež uprave obeh gospostev pa je bil od takrat na gradu Braneč. Jurij Anton Ignac je bil od leta 1713 poročen z Marijo Katarino baronico Adelstein z dvorca Dobrnica blizu Dobrne, ki je umrla leta 1717, nato pa se je leta 1718 poročil z vdovo Jožefo Katarino Elizabeto Frančiško pl. Ruess († 1732), solastnico gradov Lindek, Šalek in Vodriž. Prav tako kakor njegova oče in ded je bil v nenehnih sporih z tržani Ljutomera. Umrl je v gradu Braneč in pokopali so ga v grobnico v ljutomerski župnijski cerkvi.¹³⁵

Medtem ko je Braneč v imenu mladoletnega Jurija Antona Ignaca barona Mauerburga med letoma 1693 in 1710 upravljal Karel Ferdinand Schaffman baron Hemerles, so širše območje gradu zelo prizadeli madžarski uporniki – kruci –, ki so na območju vzhodne Štajerske s presledki ropali in požigali od osemdesetih let 17. stoletja do leta 1711, ko je bila vstaja madžarskega vodje Ferenc II. Rákóczya za-

¹³⁴ Prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 204; INDOK, Fototeka: Branoslavci – Grad Braneč: fotografija Franceta Steleta iz leta 1926, inv št. 4766. Josef Andreas Janisch je v drugi knjigi Topografsko-statističnega leksikona Štajerske objavil podatek, da so na Braneku v 18. stoletju podrli stari grajski strelski stolp (Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 162; prim. Lampe, *Naše slike*, str. 526).

¹³⁵ Schmutz, *Historisch*, str. 481–482; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 162; Kovačič, *Ljutomer*, str. 93, 127, 132–142, 154, 206, 208–209; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 56, 176, 224–226; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 395; II, str. 663; Pavličič, *Rodoslovni zapisi*, str. 47; prim. Caesar, *Beschreibung*, str. 391, 441; Schmutz, *Historisch*, str. 482; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 146, 162; Šlekovec, *Grad in graščina*, str. 174; Mlinarič, *Župnije*, str. 230, 237, 242; Janežič, *Grad Braneč*, str. 7, 8; Pintarič, *Odnosi*, str. 62–63, 70–99; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 9, 10, 26, 33, 75; Donša, *Dvorec Braneč*, str. 7. Za Karla Ferdinanda Schaffmana barona Hemerlesa tudi: SI PAM/0001_00646 (Ščitno pismo gosposčine Braneč iz leta 1706); SI PAM/0004/001/004/00002_00004 (Dopis Karla Ferdinanda Schaffmana iz leta 1695); SI_ZAP/0051_00107.

Grad Braneč okoli leta 1760. Pogled na notranje grajsko dvorišče proti južni strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdela Marko Majhen na podlagi risb Igorja Sapača, 2022).

dušena.¹³⁶ Proti koncu leta 1703 so si kruci v bližini gradu Braneč postavili manjše taborišče, v katero so do pomladi 1704 spravljali naropani plen. Februarja 1704 so opustošili, oplenili in požgali Ormož z gradom, trg Ljutomer in dvorec Cven ter oplenili Branoslavce in številne druge vasi na širšem ljutomerskem območju.¹³⁷ Kruci so nameravali požgati tudi grad Braneč, a so jim to preprečili vojaki Leopolda Ferdinanda grofa Breunerja, ki so ga zavarovali, ko so izvedeli za namero krucev.¹³⁸ Braneč – enako kakor sosednji grad (Gornji) Ljutomer – v obdobju napadov krucev nedvomno ni bil resneje poškodovan.¹³⁹ Dopustno je pomisliti, da so grad po letu 1704 proti kručom dodatno utrdili z zemljenimi okopi in lesenimi palisadnimi ograjami.¹⁴⁰

Vse kaže, da je bil grad Braneč nove temeljite prenove deležen po letu 1710, ko ga je začel upravljati Jurij Anton Ignac baron Mauerburg in ko je

dokončno minila nevarnost napadov krucev.¹⁴¹ O temeljiti prenovi v tistem obdobju priča tudi podatek, da je Jurij Anton Ignac baron Mauerburg leta 1716 že precej poškodovano grajsko kapelo, omenjeno leta 1675, obnovil in zanjo priskrbel novo oltarno sliko, ki jo je naslikal neki italijanski mojster.¹⁴² Leta 1717 je kapelo med vizitacijo ljutomerskega območja obiskal in posvetil sekovski škof Jožef Dominik grof Lamberg, ki je med tisto vizitacijo posvetil tudi kapelo ljutomerskega gradu in prenovljeno ljutomersko župnijsko cerkev. V braneški kapeli sta bila takrat dva oltarja; glavni je bil posvečen Žalostni Materi božji, stranski pa sv. Frančišku Ksaveriju.¹⁴³ Grajska kapela je bila v 18. stoletju dokaj velika, saj so zanjo skrbeli posebni braneški grajski duhovniki.¹⁴⁴ Tudi na pod-

¹³⁶ Hofrichter, *Luttenberg*, str. 26, 32, 64; Kovačič, *Ljutomer*, str. 16–21; Kovačič, *Slovenska Štajerska*, str. 260–262; Radovanovič, Nekaj o Ljutomeru, str. 7; Radovanovič, Kruci, str. 38–47; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 34–35; prim. Herbert in Jeitler in Mitchell, *Die Kuruzzenschanze*, str. 48–60.

¹³⁷ Kovačič, *Ljutomer*, str. 18, 183; Posch, *Flammende Grenze*, str. 34–39; Radovanovič, Kruci, str. 44; prim. Kovačič, *Slovenska Štajerska*, str. 260–262; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 128; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 98.

¹³⁸ Posch, *Flammende Grenze*, str. 38.

¹³⁹ Prim. Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 41; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 12; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 65; Janežič, *Grad Braneč*, str. 5; Radovanovič, Kruci, str. 46–47; Pintarič, *Odnosi*, str. 56; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 4.

¹⁴⁰ Leta 1704 so zaradi obrambe proti kručem sistematično utrjevali avstrijsko vzhodno mejo (Herbert in Jeitler in Mitchell, *Die Kuruzzenschanze*, str. 45–60).

¹⁴¹ Zdi se, da je Jurij Anton Ignac baron Mauerburg poskrbel tudi za novo baročno prižnico v podružnični cerkvi v Ceza-njehcih, ki je najverjetneje nastala okoli leta 1720. Prim. Curk, *Topografsko gradivo*, str. 7; Curk, *Ljutomer*, str. 27, 29, 66.

¹⁴² Janežič, *Grad Braneč*, str. 9 (na osnovi podatkov iz: ŽA Ljutomer – Slekovce, *Trg in župnija Ljutomer*); prim. Kosi in Baumgartner, *Duh preteklosti*, str. 31; Pintarič, *Odnosi*, str. 58; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 5.

¹⁴³ Janežič, *Grad Braneč*, str. 9 (na osnovi podatkov iz: ŽA Ljutomer – Slekovce, *Trg in župnija Ljutomer*); prim. Hofrichter, *Luttenberg*, str. 62, 64; Kosi in Baumgartner, *Duh preteklosti*, str. 31; Pintarič, *Odnosi*, str. 58; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 5.

¹⁴⁴ Braneški grajski duhovniki so dokumentirani med letoma 1732 in 1785. Med letoma 1732 in 1736 je bil duhovnik Janez Matija Fidler, med letoma 1752 in 1754 Jožef Knaflič, med letoma 1754 in 1760 Janez Matija Žizek, med letoma 1753 in 1760 občasno tudi Janez Mihael Maister, med letoma 1764 in 1785 pa Valentino Bertolissio, ki je bil Italijan (Kovačič, *Ljutomer*, str. 96, 211; Janežič, *Grad Braneč*, str. 9 (na osnovi podatkov iz: ŽA Ljutomer – Slekovce, *Trg in*

lagi tega podatka je mogoče sklepati, da v drugem desetletju 18. stoletja stare grajske kapele niso enostavno obnovili, marveč, da so v grajskem kompleksu zgradili povsem novo in veliko večjo grajsko kapelo, ki je dobila nov zvonik z zvonovoma iz let 1715 in 1720.¹⁴⁵ V novo kapelo so postavili nov oltar, poleg tega pa vanjo prenesli tudi stari oltar iz 17. stoletja in nekdanje manjše kapele sv. Frančiška Ksaverija. Na novo baročno grajsko kapelo oziroma braneško grajsko cerkev – *Ecclesia in arce Mallegg* – se nanašajo tudi vizitacijski zapisi iz let 1764 in 1773; sakralni prostor je bil v tistih letih posvečen in opremljen, glavni oltar je bil posvečen sveti devici Mariji Rožnovenski oziroma Žalostni Materi božji, stranski oltar pa sv. Frančišku Ksaveriju, zakristija je bila precej velika in svetla, a nekoliko vlažna in zato so dragocenejša mašna oblačila shranjevali drugje.¹⁴⁶

Temeljita prenova gradu Branek je omogočila, da je prevzel vlogo upravnega središča združenih gospostev Branek in Ljutomer in da so leta 1719 vanj z gradu (Gornji) Ljutomer preselili tudi sedež deželskega sodišča.¹⁴⁷ Zaradi selitve sodišča so v gradu uredili tudi zapore, kar je bilo pred desetletji v kleti glavnega trakta menda še vidno.¹⁴⁸

S temeljito visokobaročno prenovo se je Branek prelevil iz utrjenega gradu v sodobni neutrjeni dvorec. Pri tem so odstranili zunanje obrambno obzidje na severozahodni, severovzhodni in jugovzhodni strani, ki je bilo zaradi nestabilnega terena na robovih grajskega pomola gotovo že zelo poškodovano. Hkrati z obzidjem so do tal podrli tudi nezastrešeni renesančni bastiji na severnem in vzhodnem vogalu ter enonadstropna štirioglasta vogalna stolpiča na južni in zahodni strani. Opeko, ki so jo pridobili z rušenjem, so najbrž porabili za nove gradnje. Na lokaciji podrtega zahodnega stolpiča so zgradili novo večje poslopje grajske kapele, ki je zasedlo tudi severozahodni del površine takrat zasutega obrambnega jarka pred nekdanjo jugozahodno stranico zunanjega obrambnega obzidja oziroma pred enonadstropnim vhodnim traktom iz druge polovice 17. stoletja. Kapela je bila z glavno oltarno steno usmerjena proti severozahodu, kjer je morda že sočasno dobila vitek zvonik z baročno laternasto streho, ki ga kaže upodobitev iz t. i. Stare Kaiserjeve suite iz okoli leta 1830. Dostop v kapelo za zunanje obiskovalce so uredili na

njeni jugovzhodni fasadni steni, dostop za grajsko gospodo pa so uredili iz prvega nadstropja enonadstropnega zahodnega dela vhodnega grajskega trakta, ki so mu v kotu s kapelo prizidali poseben prizidek z zakristijo v pritličju in gosposko emporo v nadstropju.¹⁴⁹ Morda je bil iz nadstropja prizidka dostopen tudi pevski kor, kolikor ga je kapela sploh premogla.

Zdi se, da med temeljito prenovo okoli leta 1715 enonadstropnega vhodnega grajskega trakta z visokim glavnim grajskim stolpom niso spreminjali, gotovo pa so celovito prenovili in preoblikovali vse tri dvonadstropne grajske trakte na severozahodni, severovzhodni in jugovzhodni strani pravokotnega notranjega grajskega dvorišča. Pri tem so z željo po izboljšanju notranjih povezav med vsemi tremi trakti in poenotenju njihovega zunanjega videza v dveh zunanjih kotih med trakti na severni in vzhodni strani zgradili dvonadstropna vogalna prizidka. Vse tri trakte so obenem za približno 70 cm nadzidali, jih na novo pokrili s slemenastimi opečnimi strehami, ki so dobile malce nižji naklon od odstranjenih starejših streh, in skupaj s prizidkoma enotno fasadirali. S tem so heterogeni videz treh raznorodnih traktov poenotili in celoti treh traktov dali videz sodobne baročne palače s talno ploskvijo v obliki podkve.¹⁵⁰ Zaradi potrebe po prilagajanju starejši stavbni substanci poenotenje seveda ni moglo biti popolno; to je bilo do leta 1926 dobro vidno zlasti na zunanji severozahodni fasadi, kjer okenske odprtine v pritličju in prvem nadstropju vse niso bile v istih višinskih ravneh, nekatera okna pa so bila slepa. V severovzhodnem delu severozahodnega trakta so ob stiku z osrednjim oziroma severovzhodnim traktom starejše glavno grajsko stopnišče iz 17. stoletja nadomestili z novim, udobnejšim, ki je bilo – po fotografijah deloma pogorelega gradu iz leta 1926 in analizi rekonstruirane tlorisne zasnove sodeč – triramno in med ramami opremljeno z navpičnim praznim prostorom. Zdi se, da so bile stopniščne rame v osrednjem delu stopniščne prostora oprte na slope in da je imelo stopnišče torej podobno zrcalno zasnovo, kakršna je okoli leta 1730 nastala na sosednjem gradu Velika Nedelja. Stopnišče je v notranjščini povezovalo pritličje s prvim in drugim nadstropjem, na dvoriščni fasadi severozahodnega trakta pa se je navezovalo na dodatno enoramno zunanje stopnišče, ki je povezovalo odprti prostor notranjega grajskega dvorišča s prvim nadstropjem severozahodnega in severovzhodnega grajskega trakta. Z novega notranjega stopnišča so uredili tudi nov stopniščni dostop v klet osrednjega oziroma severovzhodnega grajskega trakta, ki so ga uredili v spodnjem delu novega severnega vogalnega prizidka in s tem, da so prebili nov kletni vhod v pr-

župnija Ljutomer); prim. Mlinarič, *Župnije*, str. 303; Pintarič, *Odnosi*, str. 58).

¹⁴⁵ Kovačič, *Ljutomer*, str. 204.

¹⁴⁶ Mlinarič, *Župnije*, str. 242–243, 303; prim. Pintarič, *Odnosi*, str. 42, 58.

¹⁴⁷ Kovačič, *Ljutomer*, str. 210; Kos, *Zgodovina morale*, str. 129–130; prim. *Krajevni leksikon Dravske*, str. 379; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 128; Pintarič, *Odnosi*, str. 15. Deželsko sodišče ni imelo pristojnosti izrekat končnih sodb v krvavih zadevah.

¹⁴⁸ UKPP, Mallegg – Branek. Umetnostnozgodovinski-konservatorski topografski opis iz leta 1962 iz zapuščine Jožeta Curka.

¹⁴⁹ Nekdanjo baročno kapelo gradu Branek je do določene mere mogoče primerjati z malce starejšo zgodnjebaročno kapelo gradu Borl, ki je nastala okoli leta 1675.

¹⁵⁰ Podobne preobrazbe je bil v drugi polovici 18. stoletja deležen bližnji grad Gornja Radgona.

Grad Branek okoli leta 1760. Pogled na grajsko stavbo iz zraka z južne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelal Marko Majhen na podlagi risb Igorja Sapača, 2022).

votni severozahodni steni osrednjega trakta.¹⁵¹

Prenovljeni in s prizidkoma razširjeni trije dvonadstropni grajski trakti so na zunanjih fasadah v malce nadzidanem drugem nadstropju dobili velika pravokotna okna s profiliranimi kamnitimi okvirji, medtem, ko so v pritličju in prvem nadstropju morda ohranili starejša manjša okna s kamnitimi okvirji iz časa po letu 1664 in nova okna oblikovali po njihovem vzoru. Okna v pritličju so imela preproste manjše kovane mreže, okna v prvem nadstropju pa so – gotovo zaradi nemirnih časov v zgodnjem 18. stoletju – opremili in poudarili s škatlasto izstopajočimi baročnimi kovanimi mrežami z diagonalno postavljenimi palicami in kovano okrasno ornamentiko na sredini.¹⁵² Okna v drugem nadstropju so poudarili s polkrožnimi oziroma segmentnoločnimi čeli, ki jih kaže upodobitev gradu iz okoli leta 1830 v t. i. Stari Kaiserjevi suiti. Različne velikosti oken so nazorno zrcalile pomen posameznih etaž; reprezentativni prostori grajske gospode so bili v drugem nadstropju, v nižjem prvem nadstropju so bili najbrž prostori grajskega upravnika, sedeža povezanih zemljiških gospodstev in deželskega sodišča, v obokanih pritličnih in kletnih prostorih pa so bile shrambe in

sodnijska ječa.¹⁵³ Na severovzhodni zunanji fasadi so med prvim in drugim nadstropjem morda že sočasno s preoblikovanjem treh grajskih traktov pritrdili kamnito grbovno kartušo z dvema grboma, ki ju je leta 1926 omenil France Stele.¹⁵⁴ Stele grbov, ki so ju nato sneli s fasadne stene in od druge svetovne vojne veljata za izgubljeni, žal, ni identificiral in tako lahko zgolj ugibamo, ali sta pripadala Juriju Antonu Ignacu baronu Mauerburgu in eni od njegovih dveh žena – Mariji Katarini baronici Adelstein ali Jožefi Katarini pl. Ruess – ali pa sta morda pripadala Ani Eleonori Šarloti baronici Mauerburg in njenemu možu Francu I. Ksaverju grofu Codroipu.

Na dvoriščni strani so fasade treh prenovljenih dvonadstropnih grajskih traktov kazale bistveno manj reprezentativno in manj elegantno podobo. V drugem nadstropju so vsaj ob severozahodnem in severovzhodnem traktu postavili lesen povezovalni konzolni balkon oziroma odprt hodnik, ki so ga pred padavinami zaščitili s širokim napuščnim podaljšanjem opečne strehe traktov ter opremili s kovano železno ograjo srčastih baročnih oblik.¹⁵⁵ Dostop na balkon so uredili skozi široke in visoke vratne odpr-

¹⁵¹ Tisti vhod je ohranjen in s segmentnololočno opečno preklado kaže, da je nastal v 18. stoletju.

¹⁵² Okske mreže v prvem nadstropju so v 20. stoletju odstranili in sedaj veljajo za izgubljene. Podobne mreže so, denimo, ohranjene na pritličnih oknih glavne fasade dvorca Orth, ki je na nabrežju jezera Traunsee v Zgornji Avstriji nastal med letoma 1626 in 1629.

¹⁵³ S tega vidika je dokumentirana zasnova gradu Branek v 18. stoletju, denimo, do določene mere primerljiva z zasnova gradu Gornja Radgona in nekdanje rezidence ljubljanskih škofov v Gornjem Gradu v 18. stoletju.

¹⁵⁴ Deloma primerljivi baročni kartuši z dvema grboma sta ohranjeni nad vhodom stopniščne stavbe mestnega gradu v Mariboru, ki so jo zgradili med letoma 1747 in 1750.

¹⁵⁵ Podobni leseni dvoriščni povezovalni konzolni balkoni so ohranjeni gradu Borl; tam so nastali v drugi polovici 17. stoletja.

Detajl okoli leta 1744 izdelanega stropnega štukaturnega okrasa z upodobitvijo dela gradu Branek z glavnim stolpom s čebulasto streho v t. i. rdeči sobi gradu Branek januarja 1926 (foto: France Stele, INDOK).

tine z dvojnimi vratnicami in baročno profiliranimi leseni okvirji. V prvem nadstropju so okna dvoriščnih fasad opremili s preprostimi lesenimi pravokotnimi obrobami in niso dobila kamnitih okvirjev. Ob stiku severozahodnega in severovzhodnega trakta so postavili preprosto odprto enoramno stopnišče, ki je omogočalo dostop do prvega nadstropja severovzhodnega trakta, pod njim pa je bil mogoč prehod do kleti pod severovzhodnim traktom. Opisana dokaj utilitarna oblika notranjega dvorišča gradu po njegovi temeljiti baročni preobrazbi okoli leta 1715 potrjuje navedbo Josefa Carla Hofrichterja iz leta 1850, da grad nikoli ni bil do konca dograjen.¹⁵⁶ Na podlagi primerjav z nekaterimi drugimi grajskimi stavbami iz tistega obdobja na Štajerskem, denimo z dvorci Štatenberg, Frauenthal, Külm ali Piber ali z gradom Ormož, je mogoče sklepati, da so na notranjem dvorišču sprva načrtovali gradnjo slopnih arkadnih hodnikov, a da načrtovanega iz neznanega razloga niso mogli uresničiti.¹⁵⁷

Iz uporabljenih virov ni mogoče razbrati, kateri stavbenik je po letu 1710 vodil obsežno preobrazbo gradu Branek v sodobno neutrjeno baročno podeželsko plemiško rezidenco. Pomisliti je mogoče, da so pri delih morda sodelovali tisti mojstri, ki so po požigu leta 1704 obnavljali sosednji grad v Ormožu. Po drugi strani je po dokumentiranih značilnih polkrožnih

oziroma segmentnoločnih čelih kamnitih okenskih okvirjev v drugem nadstropju zunanjih fasad mogoče ugibati, ali je dela morda izpeljalo podjetje graškega stavbenika Bartolomeja Ebnerja (okoli 1645–1716), ki je bilo v poznem 17. stoletju in zgodnjem 18. stoletju največja stavbna delavnica na Štajerskem.¹⁵⁸

Stavbna zasnova gradu Branek v drugi tretjini 18. stoletja

Jurij Anton Ignac baron Mauerburg je imel enajst otrok, a preživele so ga samo mladoletne hčere Ana Marija Cecilija (1721–1732/1744), Ana Eleonora Šarlota (1722–1765) in Ana Jožefa Konstancija (1727–1767). Po njegovi smrti leta 1730 je grad Branek z gospodstvom in drugo pripadajočo posestjo zanje upravljala njegova vdova Jožefa Katarina, po njeni smrti leta 1732 pa je bil do leta 1744 skrbnik posesti in osirotelih mladoletnih baronic Mauerburg Karel Jožef Leopold baron Gabelkoven (tudi Gabelkhoffen) (1704–1777), ki je bil mož njene sestre in gospod na Forhteneku, Šaleku in Vodrižu. Leta 1744 se je Ana Eleonora Šarlota baronica Mauerburg, ki se je rodila na gradu Branek, v tamkajšnji grajski kapeli poročila s Francem I. Ksaverjem grofom Codroipom († 1779). Zatem mu je leta 1746 v zakon prinesla gradova Branek in Ljutomer, dvorec Babinci, razrušeni dvorec Cven ter vso drugo posest, ki jo je dedovala po očetu in materi ter dobila z odpovedjo mlajše sestre Ane Jožefe Konstancije. Po poroki je z možem v glavnem živela na njegovih fur-

¹⁵⁶ Hofrichter, *Luttenberg*, str. 22.

¹⁵⁷ Vse kaže, da se je podobno zgodilo na bližnjem gradu Gornja Radgona; tam so v 18. stoletju na treh straneh dvorišča postavili samo lesene konzolne povezovalne balkone, ki so jih šele v 20. stoletju nadomestili z zidanimi hodniki, ki so v pritličju arkadirani.

¹⁵⁸ Prim. Sapač, *Baročni arhitekti*, str. 233–235.

Vogalni detajl okoli leta 1744 izdelanega stropnega štukaturnega okrasa v t. i. rdeči sobi gradu Branek januarja 1926 (foto: France Stele, INDOK).

lanskih posestih na območju Beneške republike, leta 1760 pa sta se vrnila na Štajersko. Leta 1765 je Ana Eleonora Šarlota v gradu Branek pri 42 letih umrla in ni zapustila otrok. Pokopali so jo v župnijski cerkvi v Ljutomeru, v grobnici, v katero so leta 1730 položili že njenega očeta. Lastništvo Braneka, Ljutomera, Babincev in Cvena je takrat dokončno prešlo v roke Franca I. Ksaverja grofa Codroipa.¹⁵⁹

Grad Branek je bil medtem deležen nadaljevanja ambiciozno zastavljene baročne preobrazbe. Zdi

se, da je bil eden od povodov za to potres leta 1738, ki je v bližnji Štrigovi razdejal srednjeveški grad in pavlinski samostan.¹⁶⁰ Drugi povod je bil najbrž ta, da je od leta 1732 za grad in tri mladoletne hčere pokojnega Jurija Antona Ignaca barona Mauerburga skrbel Karel Jožef Leopold baron Gabelkoven, ki sam ni imel udobne sodobne baročne rezidence; njegova srednjeveška višinska gradova Šalek pri Velenju in Vodriž pri Mislinji sta bila že zelo dotrajana, grad Forhtenek pri Šoštanju pa je bil že od 17. stoletja v razvalinah.¹⁶¹ Morda je za Branek skrbel tudi še po letu 1744, do leta 1760, ko sta se zakonca Codroipo v glavnem zadrževala v Furlaniji.

¹⁵⁹ Kovačič, *Ljutomer*, str. 93, 94, 206–209; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 176, 224–226; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 188, 395; II, str. 663; prim. Caesar, *Beschreibung*, str. 391, 441; Schmutz, *Historisch*, str. 482; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 162; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 56; Mlinarič, *Župnije*, str. 230, 237, 242; Janežič, *Grad Branek*, str. 7, 8; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 10; Donša, *Dvorec Branek*, str. 7. Franc I. Ksaver grof Codroipo je bil član plemiške rodovine z območja Beneške republike, ki se je imenovala po furlanskem kraju Codroipo blizu Vidma in je menda izumrla leta 1912 (Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 188; prim. Janežič, *Grad Branek*, str. 8; Pintarič, *Odnosi*, str. 64).

¹⁶⁰ Prim. *Krajevni leksikon Dravske*, str. 390.

¹⁶¹ Karel Jožef Leopold baron Gabelkoven je sicer občasno gotovo prebival tudi na Šaleku in Vodrižu. Na Vodrižu je leta 1777 tudi umrl in pokopali so ga v cerkvi sv. Miklavža v Šmiklavžu pri Vodrižu (Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 395). Ko je bil lastnik Vodriža, je grad leta 1766 prizadel požar. Zatem so grad do leta 1825 opustili in se je spremenil v popolno razvalino.

Ornamentirana dvokrilna vrata v t. i. rdeči sobi gradu Braneč januarja 1926 (foto: France Stele, INDOK) (levo) in primerljiva ohranjena vrata iz okoli leta 1735 v poslopju samostana Vorau na avstrijskem Štajerskem (foto: Igor Sapač, 2021) (desno).

Okoli leta 1744 izdelane štukature v glavni dvorani oziroma salonu gradu Braneč januarja 1926. Severovzhodni oziroma vzhodni vogal je na steni krasila kitajska motivika, na stropu pa je bila ženska figura (foto: France Stele, INDOK).

Z nekdanjimi braneškimi štukaturami primerljive štukature v glavni dvorani gradu Hrastovec in na glavnih fasadah osrednjega dela kompleksa samostana Vorau (foto: Igor Sapač, 2019 in 2021).

Z nekdanjimi braneškimi štukaturami primerljive štukature v župnijski cerkvi v Tamswegu na Salzburškem in na glavni fasadi dvorca grofov Kuenburg v Tamswegu (foto: Igor Sapač, 2022).

V drugi tretjini 18. stoletja so več reprezentativnih gospodskih bivalnih prostorov v drugem nadstropju gradu opremili z bogatimi stenskim in stropnim štukaturami, ki so bile deloma tudi figuralne. Do leta 1926 so se ohranile štukature v dveh prostorih, ki jih je opisal Fran Kovačič in s petimi fotografijami deloma dokumentiral France Stele.¹⁶² Štukature v

t. i. rdeči sobi – najverjetneje reprezentativni skupni spalnici grajskega gospoda in gospe – in v veliki dvorani oziroma glavnem grajskem salonu ob glavnem grajskem stopnišču na stičišču severozahodnega in severovzhodnega trakta so bile po Steletovem mnenju iz časa proti sredini 18. stoletja in neprimerljive

¹⁶² Kovačič, *Ljutomer*, str. 204; INDOK, Fototeka: Branoslavci –

Grad Branek: fotografije Franceta Steleta iz leta 1926, inv. št. 4765, 4766, 4767, 4770, 58298.

Leta 1738 izdelane stropne in stenske štukature v kapeli dvorca Klenovnik v Hrvaškem Zagorju (foto: Igor Sapač, 2008).

z drugimi, Steletu poznanimi, štukaturami v slovenskem prostoru. Stele je opozoril, da braneške štukature vključujejo reliefne scene in da so posebno mikavni prizori z orientalskimi motivi in mitološkimi prizori.¹⁶³ Fran Kovačič je na podlagi štukirane upodobitve Amorja oziroma Kupida na pelikanu, ki je letel nad gradom Branek in s puščico prestrelil dvoje gorečih src, sklepal, da je štukatura nastala v povezavi s sklenitvijo zakonske zveze med Ano Eleonoro Šarloto baronico Mauerburg in Francem I. Ksaverjem grofom Codroipom leta 1744.¹⁶⁴ Slogovne značilnosti in podatek o potresu leta 1738, po katerem je bilo najbrž treba obnoviti razmajane stropne konstrukcije v nadstropjih gradu, takšno datacijo potrjujejo.

Dokumentirane nekdanje braneške štukature so v slovenskem prostoru najbolj primerljive z bogato in obenem nežno učinkujočimi poznobaročnimi štukaturami v glavni dvorani, kapeli in galeriji ter v še nekaterih prostorih gradu Hrastovec, ki so nastale okoli leta 1733, kot je nekoč kazala pozneje zabrisana letnica v galeriji.¹⁶⁵ Vse kaže, da je braneške in hrastovške štukature izdelal isti mojster; Janez Kajetan (Giovanni Gaetano, Johann Cajetan) Androy (Androi, Androio) († 1755), ki je bil sin regens-

burškega zidarskega mojstra in je od leta 1728 kot štukater deloval v Gradcu in na Štajerskem ter bil od leta 1733 štukaterski mojster –*Stuccatuermeister*. Okoli sredine 18. stoletja je bil eden od štirih štukaterskih mojstrov v Gradcu in – kot vse kaže – tisti, ki je bil najbolj samosvoj in umetniško inovativen. Leta 1731 je z bratom Dominikom (Domenicom) s štukaturami opremil knjižnico samostana v Vorau. Najverjetneje je leta 1733 ustvaril tudi štukature na zahodnih fasadah obeh glavnih delov samostanskega poslopja v Vorau. Med letoma 1735 in 1745 je delal za samostan Sankt Lambrecht. Okoli leta 1735 je ustvaril štukirani strop v dvorani hiše Schillerplatz št. 4 v Murau. Med letoma 1737 in 1739 je izdelal štukature v palači Leslie v Gradcu oziroma v poznejšem poslopju štajerskega deželnega muzeja Joanneum. Med letoma 1737 in 1740 je ustvaril štukature v zakristiji graške minoritske cerkve Maria Hilf. Leta 1741 je izdelal štukature v župnijski cerkvi sv. Jakoba starejšega v Tamswegu na Salzburškem. Tam je med letoma 1742 in 1746 delal tudi v sosednjem manjšem dvorcu grofov Kuenburg, ker je s štukom okrasil glavni portal na glavni fasadi in devet notranjih prostorov. Pripisane so mu tudi štukature v proštiji v kraju Veitsch pri Mürzzuschlagu in v hiši Paulstorgasse št. 17 v Gradcu.¹⁶⁶

¹⁶³ Stele, Štuk, str. 116; prim. Aškerc, *Baročni štuk*.

¹⁶⁴ Kovačič, *Ljutomer*, str. 204.

¹⁶⁵ Prim. Aškerc, *Baročni štuk*, str. 19. S štukaturami okrašena kapela gradu Hrastovec je bila posvečena leta 1739.

¹⁶⁶ Woisetschlager in Krenn, *Debio-Handbuch*, str. 306, 450, 583, 590; Schemper-Sparholz, *Graubündner Stukkateure*,

Pogleda v notranjščino baročnih grajskih gledališč v Českem Krumlovu (levo) in Litomyšlu na Češkem (desno) (foto: Igor Sapač, 2008 in 2017).

Dokumentirane kakovostne štukature kažejo, da je bil Branek v drugi tretjini 18. stoletja imenitna poznobaročna podeželska plemiška rezidenca. Poleg štukatur so imeli reprezentativni bivalni prostori še velike lončene peči in intarzirana dvojna dvokrilna vrata.¹⁶⁷ V drugem nadstropju treh glavnih traktov je bilo poleg stopnišča in dvorane najbrž še osem soban. V prvem nadstropju je bilo poleg stopnišča in kapele v štirih traktih domnevno 16 prostorov. V pritličju je bilo poleg stopnišča, glavne veže in kapele z zakristijo najverjetneje še 15 prostorov. Klet je najverjetneje obsegala en sam prostor pod severovzhodnim traktom. Grad je imel potemtakem v drugi tretjini 18. stoletja poleg glavne veže, kapele z zakristijo, stopnišča in dvorane še približno 40 različno velikih prostorov z

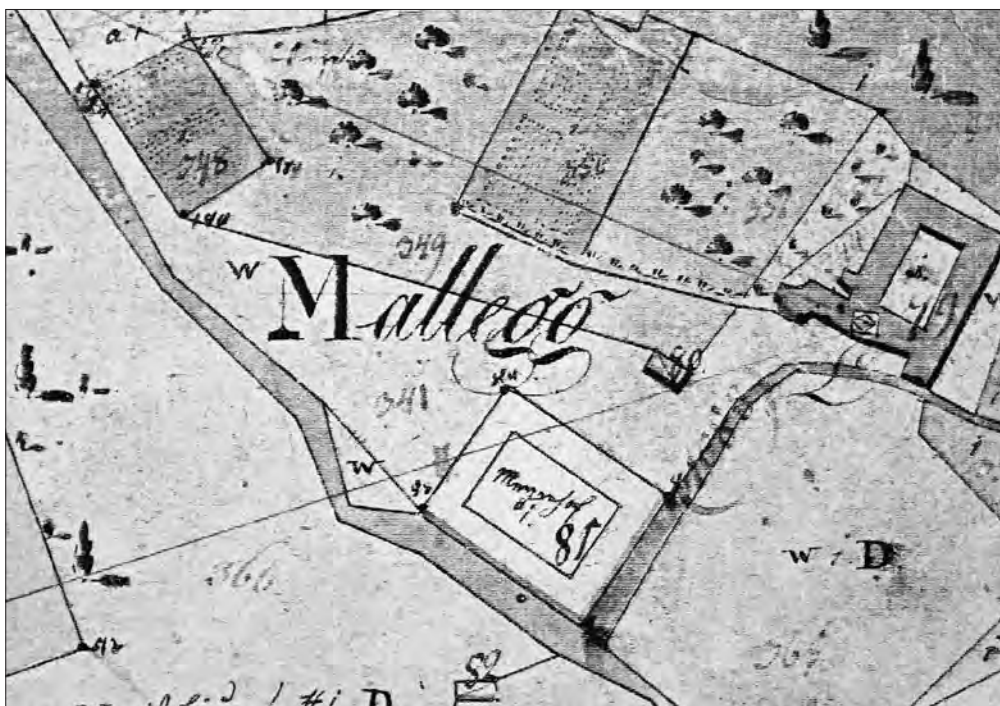
različnimi funkcijami. Podatek, da je imel grad pred letom 1870 65 sob, je gotovo pretiran in zmoten, najbrž pa drži navedba, da je imel grad lasten gledališki prostor.¹⁶⁸ Posebni grajski gledališči sta v 18. oziroma 19. stoletju imela tudi večja štajerska gradova Borl in Rajhenburg.¹⁶⁹ Glavni vzor za grajska gledališča na Štajerskem je bilo najbrž cesarsko dvorno gledališče v dvorcu Schönbrunn na obrobju Dunaja, ki je kot eno prvih grajskih gledališč v Evropi nastalo med letoma 1745 in 1747 po ukazu cesarice Marije Terezije in po načrtih arhitekta Nicolaja Pacassija. Braneksko grajsko gledališče je bilo najbrž v drugem nadstropju jugovzhodnega trakta, ki je bilo podrto po letu 1870. Gotovo ni bilo tako veliko in razkošno, kot sta, denimo, ohranjeni baročni grajski gledališči v Českem Krumlovu iz okoli leta 1765 ali Litomyšlu iz okoli leta 1767 oziroma 1798, nedvomno pa je imelo dovolj ambiciozno zasnovo s slikovitimi baročnimi

str. 339–362; Weigl, *Dvorec Dornava*, str. 33–34. Do določene mere so z Androyevimi štukaturami na Štajerskem in Salzburškem primerljive tudi štukature v baročni kapeli sv. Antona Padovanskega v dvorcu Klenovnik blizu Varaždina, ki jo je dala med letoma 1738 in 1741 urediti Katarina grofica Drašković, roj. grofica Brandis iz Maribora (Obad Ščitaroci, *Dvorci*, str. 118; Klemm, *Štukature*, 1995, str. 84–86; Horvat-Levaj, *Barokna arhitektura*, str. 416–419; Regan, *Srednjovekovne*, str. 156–158; prim. Repanić-Braun, *Prilog istraživanju*, str. 147–148). Morebitne tesnejše povezave med Androjem in štukaturami v kapeli dvorca Klenovnik bodo morale analizirati nadaljnje raziskave. V prihodnosti bi bilo smiselno tudi raziskati, ali je bil Androy morda povezan tudi s štukaturnim okrasjem v gradu Velika Nedelja.

¹⁶⁷ Kovačič, *Ljutomer*, str. 204.

¹⁶⁸ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 162; prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 203; *Krajevni leksikon Dravske*, str. 379; Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 41; Curk, *Ljutomer*, str. 25; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 12; Janežič, *Grad Branek*, str. 6; Novak, *Ljutomer*, str. 38; Kosi in Baumgartner, *Duh preteklosti*, str. 30; Pintarič, *Odnosi*, str. 57; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 4.

¹⁶⁹ Na Borlu je bilo gledališče od 18. stoletja do tridesetih let 20. stoletja v nekdanji grajski slavnostni dvorani iz okoli leta 1675, na Rajhenburgu pa je bilo v dvorani v drugem nadstropju vzhodnega grajskega trakta iz zgodnjega 16. stoletja.

Kompleks gradu Branek s parternim grajskim vrtom na kopiji različice mape franciscejskega katastra iz leta 1824 (PAM).

odrskimi kulisami. Morda je bilo braneško gledališče v tistem prostoru, ki je imel pozneje funkcijo velike plesne dvorane in je že pred letom 1925 pogorel, pri čemer je bilo uničeno tudi celotno štukaturno okrasje.¹⁷⁰ Morda je bil z braneškim grajskim gledališčem povezan tudi omenjeni braneški gosposčinski pritlikavec – *Herrschaft Mallegischer Zwergl* –, ki so ga v gradu vzdrževali zato, da je zabaval grajsko gospodo. Najbrž je po letu 1730 oziroma 1731 skrbel tudi za zabavo treh osirotelih mladoletnih baronic Mauerburg. Živel je do leta 1747 in ko je umrl, so ga položili v grobnico pod ladjo župnijske cerkve v Ljutomeru.¹⁷¹

Zdi se, da so kmalu po nastanku štukatur z omenjeno upodobitvijo gradu Branek iz okoli leta 1744 znižali visoki glavni grajski stolp, ki ga upodobitev iz okoli leta 1830 v t. i. Stari Kaiserjevi suiti kaže v znižani dvonadstropni obliki s strmo štirikapno slemenasto streho. Stolp je torej izgubil zgornja tri ali štiri nadstropja, vključno z osmerokotnim nadzidkom s čebulasto streho iz časa med letoma 1664 in 1678. Najbolj utemeljena je domneva, da so zgornjo polovico stolpa podrli zaradi poškodb, ki so nastale med potresom leta 1738. Visoki stolp v tistem obdobju gotovo več ni bil posebno moden in njegovo znižanje so najbrž izpeljali brez posebne sentimentalnosti.¹⁷²

Manj verjetna se zdi domneva, da so stolp znižali po udaru strele. Po znižanju glavnega grajskega stolpa je njegovo vlogo glavne grajske višinske dominante prevzel zvonik baročne kapele, ki so ga morda zgradili ali povišali hkrati z znižanjem glavnega stolpa.¹⁷³ Morda so hkrati z znižanjem glavnega grajskega stolpa ob južnem vogalu gradu zgradili manjši pravokotni prizidek, ki je označen v mapi franciscejskega katastra in ki so ga podrli pred letom 1925.

Vzporedno z nadaljevanjem barokizacije grajske stavbe so v baročni maniri preurejali tudi njeno bližnjo okolico. Zahodno od gradu so najpozneje v drugi tretjini 18. stoletja uredili večjo izravnano ograjeno vrtno površino s podolžno pravokotno stavbo – najverjetneje rastlinjakom oziroma oranžerijo – na severozahodnem vogalu. Baročni okrasni vrt, ki je kot areal v prostoru še dandanes dobro razpoznaven, je bil parterno oblikovan in razdeljen na štiri enaka pravokotna polja, ki jih kaže ena različica mape franciscejskega katastra iz leta 1824. Na sredini med parternimi polji je bil najbrž manjši rondo. Zaradi izoblikovanosti terena vrt ni bil neposredno navezan na grajsko poslopje.

V povezavi z baročno preobrazbo gradu Branek v 18. stoletju je jugovzhodno od njega, v oddaljenosti približno 6 km v zračni črti, v Ljutomersko-Ormoških gorah, na območju vasi Svetinje, nad cesto proti

¹⁷⁰ Prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 204.

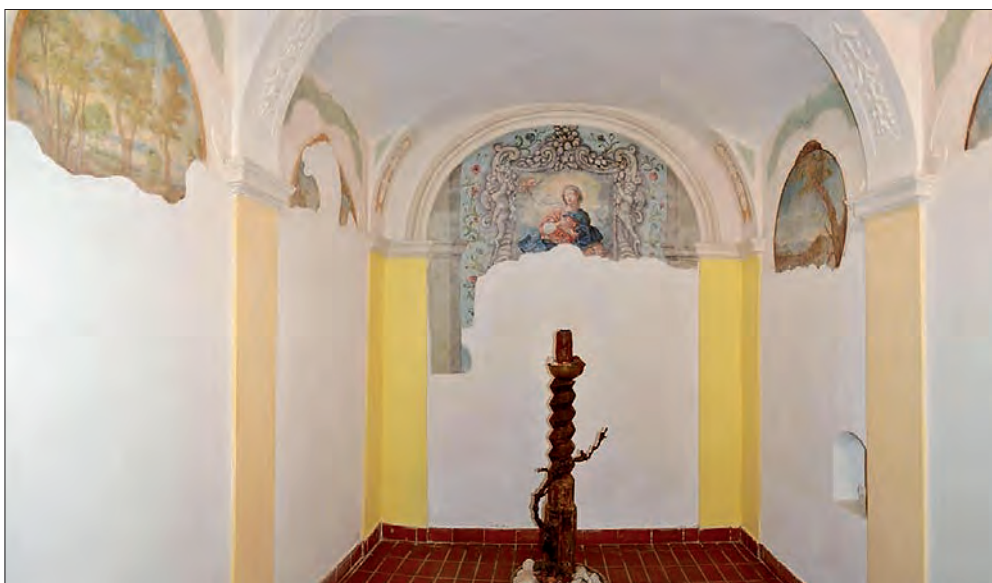
¹⁷¹ Kovačič, *Ljutomer*, str. 96.

¹⁷² Smiselna je primerjava z bližnjim gradom Cmurek, kjer so okoli leta 1700 – najverjetneje zaradi posedanja terena in posledičnega pokanja zidovja – dal podrli glavni grajski stolp.

¹⁷³ Na primerljiv način je okoli sredine 18. stoletja nov baročni zvonik kapele nadomestil stari glavni grajski stolp v kompleksu Gradu na Goričkem.

Pogled na nekdanjo braneško gosposko vinogradniško zidanico Malek (foto: Igor Sapač, 2007).

Prostor nekdanje baročne kapele iz prve polovice 18. stoletja v nekdanji braneški gosposki vinogradniški zidnici Malek (foto: spletni vir, 2019).

Jeruzalemu, nastala baročna grajska vinogradniška zidanica, ki stoji na naslovu Svetinje 22 in še dandanes nosi značilno ime Malek. Podkletena visokopritlična stavba s pravokotno talno ploskvijo in dokaj strmo opečno štirikapno slemenasto streho je v notranjščini nad vkopano banjasto oziroma križno obokano vinsko kletjo dobila dokaj veliko prešo in bivalni del s hišno kapelo. Kapelo so zasnovali kot 3,85 m dolgi in 2,95 m široki dvopolni potlačeno križno obokani prostor s pravokotno talno ploskvijo, pilastrsko stensko členitvijo, parcialno rastlinsko oblikovano obočno štukaturo in fresko Marijinega vnebovzetja iz prve polovice 18. stoletja na oltarni steni, ki pa je sedaj ohranjena samo še v obsegu zgornjega dela.¹⁷⁴

¹⁷⁴ Stavba je do leta 1903 pripadala gradu Branek oziroma rodom Codroipo, nato pa je z razprodajo braneške

Zdi se, da je baročni gradbeni razcvet gradu Branek trajal do začetka druge polovice 18. stoletja in da je bil zanj po letu 1732 zaslužen predvsem skrbnik Karel Jožef Leopold baron Gabelkoven (1704–1777). Lastnik Braneka Franc I. Ksaver grof Codroipo se je večinoma zadrževal na svojih furlanskih posestvih in je braneško-ljutomersko posest dajal v zakup.¹⁷⁵ Po

posesti skupaj z vinogradi na območju Veličan prešla v last posestniške in vinske trgovske družine Fischerau iz Leobna na avstrijskem Štajerskem, ki jo je obdržala do zaplembe po drugi svetovni vojni. V osemdesetih letih 20. stoletja so stavbo prenovili in jo preuredili za gostinsko-turistične namene. Takrat so pod vodstvom Viktorja Gojkoviča tudi odkrili in strokovno restavrirali ostanke poslikav v kapeli (Lovrenčič, *Ormož*, str. 70–71; Hazler, *Vinske kleti*, str. 72–73; Hazler, *Celovitost*, str. 782–784).

¹⁷⁵ Hofrichter, *Luttenberg*, str. 22; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 10.

Pogled na braneški grajski marof iz severovzhodne strani (foto: Igor Sapač, 2022).

smrti žene Ane Eleonore Šarlote, s katero ni imel otrok, je leta 1772 sicer postal član štajerskih deželnih stanov, a v glavnem je prebival v Jesernicu pri Palmanovi, kjer je leta 1779 tudi umrl.¹⁷⁶

Leta 1756 je oskrbnik na Braneku postal Maksimilijan Ksaver Stremnitzner (1722–1784), ki je bil rojen Ptujčan in od leta 1747 ljutomerski trški pisar. Leta 1757 mu je v gradu Branek umrla prva žena Marija Ana, roj. Goldschmid, s katero je bil poročen od leta 1745. Njegova druga žena Ana Marija Fašink mu je v naslednjih devetih letih rodila pet otrok, od katerih so se trije med letoma 1760 in 1764 rodili v gradu Branek. To kaže, da je v tistem času z družino v glavnem živel na Braneku. Leta 1763 je bil povzdignjen v dedni plemiški stan s predikatom *Stremnitzberg* oziroma *Stremnitzner von Stremnitzberg* ter je zakupil gospostvi Branek in Ljutomer z obema gradovoma vred. A zakupni gospod na Braneku je ostal samo nekaj let; leta 1766 je kupil grad in gospostvo Hompoš (Pohorski dvor) na obrobju Maribora in se tja tudi preselil. Na gradu Hompoš je tudi umrl.¹⁷⁷

Stavbna zasnova gradu Branek v prvi polovici 19. stoletja

Po smrti Franca I. Ksaverja grofa Codroipa leta 1779 je njegova gospostva Branek, Ljutomer, Babinci

in Cven leta 1781 dedoval mladoletni Hieronim I. grof Codroipo (1760–1840), ki je bil sin Frančevega brata Ludvika († po 1776) in je leta 1781 postal član štajerskih deželnih stanov. Poročen je bil z Lucijo, roj. Arcoloniani (1768–1856). Braneško gospostvo in drugo podedovano posest v Prlekiji je začel samostojno upravljati leta 1795, pred tem pa jo je upravljal Leopold Kriehuber, ki ga je štajersko ograjno sodišča imenovalo za skrbnika mladoletnega Hieronima I. grofa Codroipa.¹⁷⁸

Branek sta imela medtem od leta 1775 v zakupu Franc Ksaver Kokl oziroma Kockel in njegova žena Marija Ana Katarina, roj. pl. Neupauer (1752–1833). Ta je na braneškem gradu živel do smrti in je v spominu okoliškega prebivalstva ostala kot podpornica dijaštva in revežev.¹⁷⁹ Od leta 1807 do marčne revolucije leta 1848 je bil na Braneku kot uradnik in po letu 1833 kot grajski zakupni gospod dr. Ivan Gottweis (1779–1851). V zgodovino se je zapisal kot razumni gospodarstvenik in kmetovalec, svetovalec nadvojvode Janeza Habsburško-Lotarinškega, politik ter mecen slovenskih rodoljubov.¹⁸⁰ Zelo si je

¹⁷⁶ Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 188; II, str. 663; prim. Schmutz, *Historisch*, str. 482; Janežič, *Grad Branek*, str. 8.

¹⁷⁷ Preinfalk, *Plemiške rodbine*, str. 216–221, 226, 266; prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 152; Pavličič, *Rodoslovni zapisi*, str. 37–38; Pavličič, *Nekaj o plemstvu*.

¹⁷⁸ Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 188; prim. Schmutz, *Historisch*, str. 482; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 146, 162; Kovačič, *Ljutomer*, str. 209 (na osnovi podatkov iz: ZA Ljutomer – Slekovce, *Trg in župnija Ljutomer*); Janežič, *Grad Branek*, str. 8; Pintarič, *Odnosi*, str. 64; Pavličič, *Rodoslovni zapisi*, str. 47; Pavličič, *Nekaj o plemstvu*; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 10–11; SI ZAP/0051_00217.

¹⁷⁹ Hofrichter, *Luttenberg*, str. 22, 26; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 128.

¹⁸⁰ *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 128; prim. Lampe, *Naše slike*, str. 526.

prizadeval za vsestranski razvoj širšega ljutomerskega območja. V Ljutomeru je ustanovil bolnišnico in dal zasaditi dva drevoreda ter pomagal po požaru leta 1827. V Cezanjecih je leta 1824 začel graditi šolsko poslopje.¹⁸¹ Josef Carl Hofrichter je leta 1850 objavil podatke, da so pod Gottweisovo upravo del gradu, ki so ga začeli graditi kot velikopotezno zasnovo, a ga niso dogradili, okusno prenovili. Zapisal je tudi, da bo Gottweis v tem okolju vselej ostal v častnem spominu, zlasti kot razumni kmetovalec, vzornik in človek, ki je bil dober z vsemi podložniki pod Branekom združenih gospodstev in prebivalci trga Ljutomer.¹⁸² Po izbruhu marčne revolucije leta 1848 na Dunaju se je Gottweis sicer zbal podložnikov in je 22. aprila z Braneka pobegnil v Gradec. Po zatrtju revolucije se je vrnil v Prlekijo in živel v trgu Ljutomer, kjer je tudi umrl.¹⁸³ Branek so osvobojeni grajski podložniki spomladi 1848 dejansko napadli.¹⁸⁴ Viri ne poročajo o morebitni povzročni škodi.

Tik preden je braneški zakupni gospod postal Ivan Gottweis, je med letoma 1824 in 1833 S. Kölbl za t. i. Staro Kaiserjevo suito ustvaril upodobitev grajske stavbe, ki je bila v lasti grofa Codroipa.¹⁸⁵ Na tisti upodobitvi, ki kaže grajski kompleks iz daljave, s severozahodne strani, je vidna tudi stara grajska pristava. Tisto poslopje so kmalu zatem, v obdobju Gottweisovega zakupništva, podrli in nadomestili z novim enoinpolnadstropnim 5 × 2-osnim opečnim bivalnim poslopjem, t. i. grajskim marofom, ki je ohranjeno še sedaj in nosi hišno številko Branoslavci 21. Novo poslopje so zasnovali na podolžni pravokotni talni ploskvi, ga pokrili s štirikapno slemenasto streho ter oblikovali s preprostimi pravokotnimi okni, podolžnimi pravokotnimi linami podstrešne poletaze, vbočenim zidanim podstrešnim venčnim zidcem in nečlenjenimi gladkimi apnenimi fasadnimi ometi. Proti jugovzhodu obrnjeno petosno glavno fasado so zasnovali simetrično in pravokotno vratno odprtino opremili s pravokotnimi gladkimi železnimi klasicističnimi dvokrilnimi vrati in nadsvetlobo. Na začetni fasadi so naredili bistveno manj okenskih odprtin in manjša vrata.¹⁸⁶ V novem posloppju so uredili bivalne prostore za grajske uslužbence, menda pa tudi lončarsko delavnico.¹⁸⁷ Zahodno za novim posloppjem so zgradili daljše pritlično poslopje s hlevi, ki je danes prav tako še ohranjeno. Med letoma 1833 in

1848 so pod Gottweisovo upravo deloma prenovili tudi grad, vendar je o obsegu in zanačaju takrat izpeljanih gradbenih del zaradi obsežnega uničevanja v drugi polovici 19. stoletja in v prvi polovici 20. stoletja mogoče zgolj ugibati. Vsekakor so takrat glavni grajski portal opremili z novimi železnimi vratnicami klasicističnih oblik, ki so se ohranile do časa po letu 1972. Zdi se, da so opisane posege izvedli okoli leta 1836; takrat je dunajski slikar Johann Wachtl (po 1778 – po 1839) restavriral sliko na glavnem oltarju grajske kapele in obenem tudi znamenito Weissenkircherjevo sliko na glavnem oltarju cerkve v bližnjih Cezanjecih.¹⁸⁸

Stavbna zasnova gradu v zadnji tretjini 19. stoletja

Po smrti Hieronima I. grofa Codroipa leta 1840 je pred letom 1843 Branek in vso njegovo drugo posest dedoval njegov edini sin Franc II. Serafin grof Codroipo (1800–1866). Njegov sin Hieronim II. grof Codroipo (1830–1865), ki je bil od leta 1864 poročen z Viktorijo grofico Colloredo (1843–po 1895), je umrl še pred njim in dediščina je bila zato leta 1868 razdeljena; grad Branek s pripadajočo posestjo je dobil mladoletni vnuk Franca II. Serafina, Hieronim III. grof Codroipo (1862–1912?), nekdanji grad Ljutomer oziroma Dolnji grad s pripadajočo posestjo pa je dobila mladoletna Lucija grofica Codroipo (roj. 1856), ki je bila hči Franca II. Serafina grofa Codroipa in ki se je nato leta 1880 poročila z Giovannijem Andreo grofom Gropplerom pl. Troppenburgom.¹⁸⁹ Branek je medtem z odpravo fevdalnega družbenega reda leta 1848 izgubil vlogo središča združenih zemljiških gospodstev in je postal središče kapitalistične veleposesti, s tem pa je izgubil tudi precejšnji del nekdanjega reprezentativnega rezidenčnega pomena.

V novi družbeni stvarnosti je grajsko poslopje kmalu doletela katastrofa, ki je pomenila uvod v skoraj popolno uničenje tistega, kar je postopno nastalo od zgodnjega 16. stoletja. Leta 1870 je po močnem deževju na severovzhodni strani zunanje grajske fasade oziroma na vzhodnem vogalu gradu plazovito spolzela zemlja in posledično se je sesul vzhodni vogalni del gradu, ki je nastal kot prizidek v prvi tretjini 18. stoletja. Zaradi zelo razmočenega terena so bili ogroženi tudi drugi deli grajskega kompleksa. Med sanacijo so nato dele grajskega posloppja podrli. V Janischevem leksikonu Štajerske iz leta 1885 je navedeno, da je po rušenjih v gradu samo 10 do 12

¹⁸¹ Kidrič, Gottweis; Puconja, Dr. Ivan Gottweis, str. 17–24.

¹⁸² Hofrichter, Lutzenberg, str. 22, 26.

¹⁸³ Kidrič, Gottweis; Puconja, Dr. Ivan Gottweis, str. 17–24.

¹⁸⁴ *Krajevni leksikon Dravske*, str. 379; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 128; Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 41; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 12; Janežič, *Grad Branek*, str. 5; Podgorelec, *Josip Mursa, gospodarsko*, str. 7; Pintarič, *Odnosi*, str. 56.

¹⁸⁵ Kaiser, *Lithographirte Ansichten*. Ponatis 1982, št. 174; Kaiser, *Litografirane podobe*, št. 3 a.

¹⁸⁶ Prim. UKPP, Mallegg – Branek. Umetnostnozgodovinski-konservatorski topografski opis iz leta 1962 iz zapuščine Jožeta Curka; prim. *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 128; Curk, *Ljutomer*, str. 27.

¹⁸⁷ Kosi in Baumgartner, *Duh preteklosti*, str. 18.

¹⁸⁸ Prim. Hofrichter, Lutzenberg, str. 22; Ruck, *Hans Adam Weissenkircher*, str. 146–147.

¹⁸⁹ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 146, 162; Kovačič, *Ljutomer*, str. 89, 209 (na osnovi podatkov iz: ZA Ljutomer – Slekovec, *Trg in župnija Ljutomer*); Janežič, *Grad Branek*, str. 8 (z deloma zmotnimi podatki); Pintarič, *Odnosi*, str. 64; Pavličič, *Rodoslovni zapisi*, str. 47 (rodoslovno deblo Maylgräber – Mauerburg – Codroipo); Pavličič, *Nekaj o plemstvu*; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 188.

Grad Braneč okoli leta 1890. Pogled z južne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelali Maja Kukovičič in Kim Marcelan na podlagi risb Igorja Sapača, 2022).

sob grofovskega stanovanja, manjše oskrbnikovo stanovanje in kapela.¹⁹⁰ Poskus rekonstrukcije tlorisne zasnove gradu v času pred letom 1926 kaže, da je bilo v reprezentativnem drugem nadstropju gradu po letu 1870 poleg stopnišča še pet bivalnih prostorov, od tega ena večja dvorana, v prvem nadstropju je bilo poleg stopnišča in nove kapele še šest ali sedem prostorov, v pritličju pa je bilo poleg stopnišča in kapele še do največ štirinajst prostorov, ki so se po velikosti med seboj zelo razlikovali.

Poškodbe gradu po obilnem deževju niso presežljive. Nestabilni, neenakomerno posedajoči se in plazoviti slovenjegoriški teren je na tukajšnjih večjih grajskih poslopih vseskozi povzročal precejšnje statične težave.¹⁹¹ Po drugi strani grajski zidovi niso bili

zgrajeni iz posebno odpornega materiala in jih je vlaga najbrž načela že pred letom 1870.¹⁹² Ker Braneč v 19. stoletju ni imel več posebne rezidenčne vloge in je bil v pretežnem delu gotovo prazen oziroma brez prave namembnosti, je razumljivo, da se njegovi lastniki oziroma skrbniki po katastrofi leta 1870 niso odločili za temeljito obnovo grajske stavbe in ponovno gradnjo njenih sesutih delov, marveč za radikalno odstranjevanje vseh poškodovanih, ogroženih in tudi funkcionalno odvečnih stavbnih sestavin.¹⁹³ Ta-

¹⁹⁰ Prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, II, str. 162; Lampe, Naše slike, str. 526; Kovačič, *Ljutomer*, str. 203; *Krajevni leksikon Dravske*, str. 379; Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 41; *Curk, Ljutomer*, str. 25; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 12; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 65; Janežič, *Grad Braneč*, str. 6; Novak, *Ljutomer*, str. 38; Kosi in Baumgartner, *Duh preteklosti*, str. 30; Pintarič, *Odnosi*, str. 57; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 4.

¹⁹¹ Konstruktivske poškodbe zaradi nestabilnega terena Slovenskih goric so dokumentirane na gradovih Gornja Radgona, Negova, Cmurek, Vurberk in Ptuj. Tudi v Prekmurju so na gradovih Lendava in Grad na Goričkem zaradi nestabilnega terena vseskozi prisotne statične težave. Zdi se, da so prav težave z nestabilnim terenom pomembno vplivale na to, da so v 18. oziroma 19. stoletju do tal podrli gradova (Gornji) Maribor na vzpetini Piramida in (Gornji) Ljutomer. Zaradi posedanja terena so v 18. stoletju podrli zahodni zvonik ljutomerske župnijske cerkve. Prim. Pavličič, *O ljutomerski cerkvi*, str. 4. V novejšem času so težave s posedajočim se terenom zelo pospešile propadanje vinogradniškega dvorca Železne dveri.

¹⁹² Grajsko zidovje je bilo v glavnem zgrajeno iz polnih opečnih zidakov, ki najbrž niso bili žgani na zelo visoki temperaturi in posledično proti vlagi niso bili dovolj odporni. Temelji so bili najbrž zgrajeni z dokaj neakovostnim mešanjem mehkega peščenega kamna in opeke, podobno kot temelji in spodnji deli zidov bližnje cerkve v Cezanjevcih.

¹⁹³ Upošteva je navedbo Frana Kovačiča, da je po podatkih lastnice Braneka pl. Rudnicke z zgodnjega 20. stoletja nekoč pogorela velika plesna dvorana na južni strani in da je ogenj takrat v tistem prostoru uničil vse baročno štukaturno okrasje, je mogoče pomisliti, da je zgornji del dvonadstropnega jugovzhodnega grajskega trakta že pred letom 1870 prizadel požar in da so tudi zato po letu 1870 zidovje obeh zgornjih nadstropij tistega trakta podrli (Kovačič, *Ljutomer*, str. 204). S to domnevo je načeloma mogoče uskladiti tudi fotografijo in zabeležko konservatorja Franceta Steleta iz začetka leta 1926, ki kaže že precej razkrojeno opečno pritlično zunanjo fasadno zidovje jugovzhodnega trakta in navaja, da je ta trakt pogorel že pred požarom, ki je izbruhnil na silvestrski večer leta 1925 (INDOK – Stele, Branoslavci. *Grad Braneč. Terenski zapiski*, LXVIII, 1926, str. 6 (pretipkani rokopis v okviru spomeniške kartoteke)). Po drugi strani je mogoče domnevati, da so po požaru pred letom 1870 podrli pogorelo drugo nadstropje jugovzhodnega trakta in nad ohranjenim pritličjem in prvim nadstropjem postavili novo streho ter da so nato po katastrofi leta 1870 tisto streho odstranili in postopno podrli še prvo

Grad Branek okoli leta 1920. Pogleda na grajsko stavbo iz zraka z južne strani (levo) in vzhodne strani (desno). Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelala Klavdija Vnuk na podlagi risb Igorja Sapača, 2017).

krat niso odstranili samo ostankov dvonadstropnega ogletega prizidka na vzhodnem vogalu gradu, marveč so podrli tudi obe nadstropji jugovzhodnega trakta, večji del prvega nadstropja jugozahodnega oziroma vhodnega trakta z obema nadstropjema znižanega vhodnega stolpa in veliko grajsko kapelo iz okoli leta 1715 na zahodnem vogalu gradu. Kapelo z njenim visokim zvonikom in zakristijo z emporo vred so podrli gotovo zato, ker je stala na nestabilni oziroma posedajoči se nasuti zemlji na lokaciji nekdanjega jugozahodnega obrambnega jarka iz 16. in 17. stoletja. Zdi se, da je obilno deževje nasuto zemljino na območju nekdanjega jarka tako zelo razmočilo, da so se temelji kapele oziroma grajske cerkve neenakomerno posedli in povzročili velike razpoke na opečnem zidovju. Kot nadomestilo za odstranjeno veliko baročno kapelo so v severozahodnem vogalnem delu vhodnega oziroma jugozahodnega grajskega trakta, na območju nekdanjega obrambnega medzidja iz druge polovice 16. stoletja in prve polovice 17. stoletja, s prezidavo uredili novo manjšo grajsko kapelo, v katero so najbrž prenesli stari baročni glavni oltar, ne pa tudi stranskega oltarja.¹⁹⁴ Novo kapelo, ki je z

oltarno steno na severozahodu dobila isto orientacijo, kot jo je imela njena baročna predhodnica, so zasnovali na pravokotni talni ploskvi in jo na njeni daljši jugozahodni strani osvetlili z dvema dokaj visokima pokončnima pravokotnima oknom. Najbrž je kapela dobila tudi samostojni vhod za zunanje obiskovalce, ki so ga – po fotografiji Franceta Steleta iz začetka leta 1926 sodeč – uredili v jugozahodnem grajskem fasadnem zidu, levo od glavnega grajskega portala iz druge polovice 17. stoletja. Kot nadomestilo za odstranjeni zvonik iz 18. stoletja so na jugozahodnem koncu severozahodnega trakta postavili nov zvonik v obliki štirioglatega ometanega strešnega stolpčiča s piramidasto streho, pari bifornih odprtih vršne zvonove etaže na vseh štirih fasadah in urno številčnico na jugozahodni strani. V nov zvonik so obesili stara zvonova iz let 1715 in 1720. Dvonadstropna trakta na severozahodni in severovzhodni strani notranjega grajskega dvorišča so ohranili z manjšimi predelavami. Na krajši jugovzhodni steni severovzhodnega trakta so v pritličju in obeh nadstropjih zazidali prehode, ki so trakt od prve tretjine 18. stoletja povezovali s podrtim baročnim prizidkom na vzhodnem vogalu gradu. Na zunanjih fasadah obeh traktov so nad okni drugega nadstropja odstranili dotrajana kamnita polkrožna oziroma segmentnoločna čela, ki jih kaže upodobitev iz okoli leta 1830 v t. i. Stari Kaiserjevi suiti, njihove sledove pa je mogoče slutiti tudi na fotografiji Franceta Steleta z začetka leta 1926.¹⁹⁵

Z opisanimi posegi se je monumentalni značaj

nadstropje trakta, pustili pa razgaljeno zidovje v pritličju, ki so ga nato podrli leta 1926.

¹⁹⁴ Jože Curk je leta 1962 v umetnostnozgodovinskem topografskem gradivu zabeležil po neznanem viru povzet podatek, da je desni stranski oltar v podružnični cerkvi v Cezanjevcih prvotno stal v grajski kapeli na Braneku in da je delo neznanega avtorja z začetka 18. stoletja. Oltar je opremljen s sliko sv. Antona Puščavnika iz leta 1782. Na koncu topografskega opisa cezanevske cerkve pa je nato Curk v opombi zapisal še: »Ker je bila l. 1716 vpeljana bratovščina Antona Puščavnika in l. 1717 posvečen poleg glavnega še Antonov oltar, je ta verjetno od vedno v cerkvi ne pa prinešen iz braneške grajske kapele.« (UKPP, Zesendorf – Cezanjevci. Umetnostnozgodovinski-konservatorski topografski opis na štirih straneh iz leta 1962 iz zapuščine Jožeta Curka; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 5–7; prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 84; Curk, *Ljutomer*, str. 17, 27, 70; Vrišer, *Baročno kiparstvo*, str. 44, 45). Tudi glede

na čas nastanka oltarja in njegove dimenzije ni verjetno, da je bil sprva v baročni kapeli gradu Branek. Usoda nekdanjih baročnih oltarjev iz baročne braneške grajske kapele ostaja nepojasnjena.

¹⁹⁵ V 19. stoletju so zaradi dotrajnosti odstranili tudi podobna zgodnjebaročna trikotna in segmentnoločna čela kamnitih fasadnih okenskih okvirjev v prvem nadstropju dvorca Turnišče pri Ptuj.

grajskega poslopja zelo zmanjšal. Dominantno podobo v prostoru je grad ohranil le pri pogledih s severne strani. Sicer se je spremenil v dvotraktno dvonadstropno stavbno gmoto s talno ploskvijo v obliki kljuke oziroma črke L, ki sta jo ob notranjem dvorišču dopolnjevala preprosta pritlična stranska trakta. V jugozahodnem pritličnem traktu so po poručitvi nadstropij nekdanjega glavnega grajskega stolpa ohranili glavni grajski portal iz 17. stoletja, ki so ga ob tem v zgornjem delu najbrž nekoliko dopolnili in zavarovali s strešico. S postavitvijo novega strešnega stolpčiča oziroma zvonika je grad dobil obliko, ki je primerljiva z zasnovo nekoliko manjšega dvorca Šentjanž iz 17. in 18. stoletja v vasi Starše med Mariborom in Ptujem. Ta oblika je bila seveda zelo utilitarna in je kazala, da je grad po letu 1848 dokončno izgubil nekdanji pomen središča zelo velike fevdalne zemljiške posesti in da obenem ni imel pravega skrbnika; v času katastrofe leta 1870 je bil lastnik gradu Hieronim III. grof Codroipo star komaj osem let in je z materjo živel v Furlaniji, za grad pa je bil odgovoren oskrbnik, ki se je najbrž tudi odločil za obsežne rušitve oziroma radikalno zmanjšanje grajskih prostorov, ne glede na dotodanjo arhitekturno kakovost celotnega grajskega kompleksa.

Stavbna zasnova gradu Branek v prvi tretjini 20. stoletja

Grad Branek je v lasti Hieronima III. grofa Codroipa ostal do leta 1903.¹⁹⁶ Proti koncu 19. stoletja je grof zašel v denarne težave in je začel razprodajati svojo zemljiško posest in drugo imetje na območju Prlekije.¹⁹⁷ Branek je po letu 1903 prešel v last neke pl. Rudnicke, plemkinje poljskega rodu, o kateri sicer ni zbranih drugih podatkov.¹⁹⁸ Pred letom 1922 je lastnik gradu postal Anton Sonnenwald (ki se je prvotno pisal Bratuša), ki je tistega leta kot zastopnik svoje žene in posestnice Hanje Sonnenwald Ljutomersko okrajno glavarstvo zaprosil za dovoljenje za gradnjo

manjše lončarske peči in ureditev lončarske delavnice v kompleksu gradu Branek.¹⁹⁹ Iz uporabljenih virov ni mogoče razbrati, ali so lončarsko delavnico nato tudi dejansko uredili. Vsekakor je grad v tistem obdobju dokončno izgubil značaj plemiške rezidence in je ostal samo še bivalna stavba in središče zemljiške posesti, ki se je naglo manjšala. Nekdanji reprezentativni notranji prostori so izgubili vso svojo nekdanjo premično opremo.²⁰⁰

Usodo gradu je zapečatil požar, ki je glavni del grajskega poslopja prizadel v noči z 31. decembra 1925 na 1. januar 1926. V časnikih so se takoj po požaru pojavile navedbe, da bo grad najbrž ostal razvalina.²⁰¹ Po pričevanju domačina Franca Slane iz leta 1970 je požar menda namerno podtaknil lastnik gradu Sonnenwald, da bi se polastil visoke zavarovalnine.²⁰² Po fotografijah konservatorja Franceta Steleta z

¹⁹⁹ Dokumentacija za gradnjo lončarske peči in ureditev lončarske delavnice v prostorih gradu Branek se je ohranila v Pokrajinskem arhivu Maribor. Dokumentacija obsega sedem listov z besedili in dva lista z enakima načrtoma na pavs papirju, ki sta datirana s 13. 6. 1922 in ju je izdelal zidarski mojster Joško Prelog s Kamenščaka. Načrt obsega segment tlorisa večjega poslopja iz časa pred letom 1922 z vrisano delavnico in projektirano novo pečo in segment prereza istega poslopja s projektirano novo obokano pečo. Na podlagi narisane prostorske razporeditve z okenskimi in vratnimi odprtini je mogoče sklepati, da lončarska delavnica ni bila v gradu ali marofu ob njem, marveč v nekem drugem grajskem posloppju, ki je bilo široko 8,65 m ter je imelo 50 cm debele zidove in na stranski fasadi tri okenske odprtine (SI PAM/0051/002/00010 Gradbene zadeve: Sresko načelstvo Ljutomer: Sonnenwald Hanja, lončarija, izgradnja lončene peči na gradu Branek, 1922). Za Antona Bratušo oziroma Sonnenwalda: Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 40; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 11–12.

²⁰⁰ Prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 204. Leta 1928 je neki gospod Ozmeč Muzejskemu društvu v Mariboru podaril večji kakovostni oljni sliko na platnu z upodobljenim lovskim orožjem in konjeniško opremo iz 17. stoletja, z navedbo, da izvira iz gradu Branek. Sliki sedaj hrani Pokrajinski muzej Maribor. To sta tihožitji flamskega slikarja Petra van Kessla (okoli 1635–1668) iz leta 1662, ki imata sedaj naslova *Paradna konjska oprava* in *Lovsko tihožitje* (Vršer, *Mariborski muzej*, str. 22; Zerj in Rozman, *Evropska tihožitja*, str. 51, 52, kat. št. 28, 29; Ciglenečki, *Oprema*, str. 53–55, slika 108). Novejše raziskave so pokazale, da sta to dve od nekdanjih šestindvajsetih slik iz t. i. biljardne sobe v gradu Hrastovec. Konservator France Stele je tiste slike v Hrastovcu opisal in fotografiral junija 1925, malce preden so jih pred jesenjo 1925 njihovi lastniki grofje Herberstein prepeljali na ptujski grad (Košak, *Slikarske zbirke*, str. 114–120). Vse kaže, da sta se dve sliki med prevozom iz Hrastovca na ptujski grad poleti 1925 ali kmalu zatem, ko sta že prišli na ptujski grad, »izgubili« in sta leta 1928 – z napačno oziroma zavajajočo navedbo, da sta z gradu Branek – prišli v zbirko Muzejskega društva Maribor. Kaže, da sliki v resnici nikoli nista bili na gradu Branek, ki je že nekaj mesecev zatem, ko so slike v gradu Hrastovec sneli s sten, pogorel.

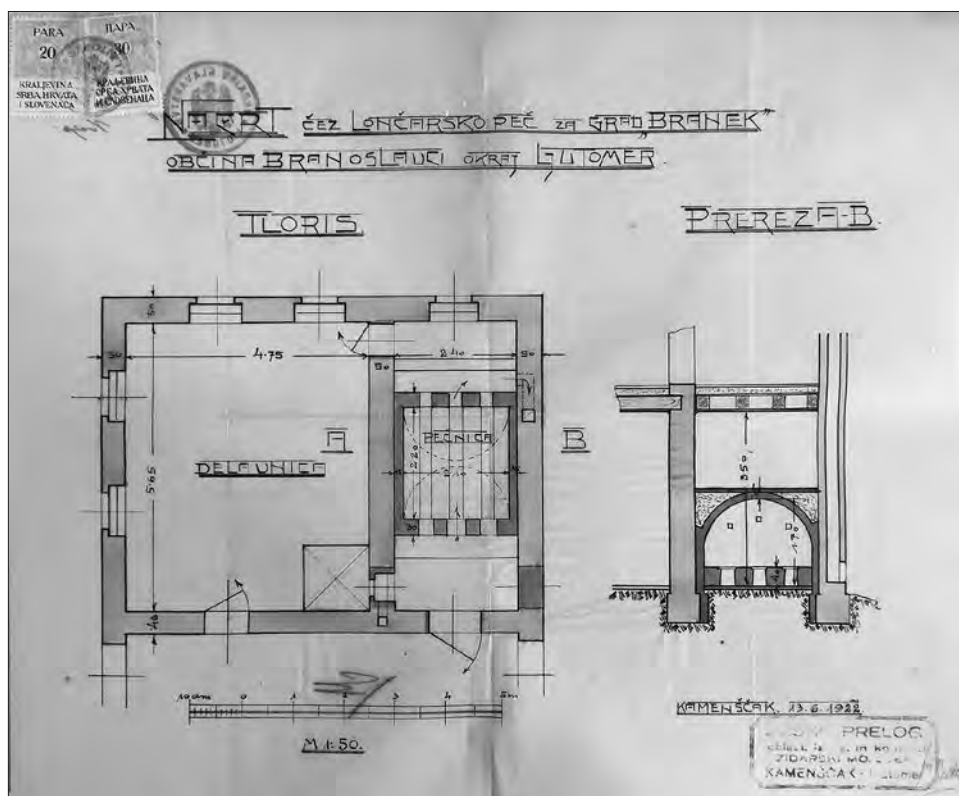
²⁰¹ Kovačič, *Ljutomer*, str. 211; INDOK – Stele, Branoslavci. Grad Branek. *Terenski zapiski*, LXVIII, 1926, str. 6 (pretipkani rokopis v okviru spomeniške kartoteke); prim. *Krajevni leksikon Dravske*, str. 379.

²⁰² Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 40; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 11–12; prim. Stopar, *Razvoj*, str. 21; Curk, *Ljutomer*, str. 25; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 65; Janežič, *Grad Branek*, str. 6, 8; Zanjčič, *Umetnostnozgodovinska*, str. 154; Kosi in Baumgartner, *Dub preteklosti*, str. 30; Pintarič, *Odnosi*, str.

¹⁹⁶ *Schematismus*, str. 133; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 56; prim. Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 40; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 11; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 65; Zanjčič, *Umetnostnozgodovinska*, str. 155; Pintarič, *Odnosi*, str. 56; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 4; Donša, *Dvorec Branek*, str. 7. V literaturi se pojavlja tudi napačen podatek, da je bil Branek v lasti rodovine Codroipo vse do leta 1926. Prim. Pavličič, *Dve graščini*, str. 11; Pavličič, *Rodoslovni zapisi*, str. 47.

¹⁹⁷ Leta 1899 je bilo naprodaj Codroipovo veleposestvo na Cvenu (Baš in Mursa; Podgorelec, *Josip Mursa, gospodarstvo*, str. 12; prim. Podgorelec, *Mursa. Nepozabni*). Menda so okoli leta 1900 ali pozneje v prvi četrtini 20. stoletja po kosih razprodali tudi inventar gradu Branek. V zbirki Umetniškega kabineta Primoža Premzla v Mariboru sta se ohranili dve beli porcelanasti skodelici, izdelani v Nemčiji v maniri kitajskega porcelana, ki izhajata iz dražbe na gradu Branek. Za posredovani podatek se zahvaljujem Primožu Premzlu. Dražbe grajskega inventarja so bile v slovenskem prostoru skoraj izključno v obdobju med obema svetovnjima vojnima. Prim. Komelj, *Grad kot spomeniškovarstveni*, str. 22.

¹⁹⁸ Kovačič, *Ljutomer*, str. 203.

Leta 1922 izdelani načrt za ureditev lončarske delavnice v enem od stranskih poslopij gradu Branek (PAM).

začetka leta 1926 je mogoče sklepati, da je požar izbruhnil na stiku med severozahodnim in severovzhodnim traktom, v drugem nadstropju, morda v glavni dvorani.²⁰³ Lastnik se je po požaru obnovi grajske stavbe oziroma vsaj pogorelega dela strehe zavestno odpovedal; delno zaradi visokih vzdrževalnih stroškov, delno zato, da bi se izognil plačevanju davkov za odvečne, neuporabne prostore.²⁰⁴ Kmalu je poškodovani grad prodal trem priseljencem iz Prekmurja, ki so dokumentirani samo s priimki: Berden, Joha in Miholič. Berden in Joha sta kupila grajsko stavbo, Miholič pa menda grajski marof, ki ga požar ni prizadel in je ohranjen še danes. Zatem so do tal podrli celoten severozahodni del gradu, vključno s kapelo, ki je požar ni prizadel, na prvotnem severovzhodnem traktu pa odstranili reprezentativno drugo nadstropje in ga pokrili s preprosto štirikapno opečno streho. Pri tem so uničili celotno štukaturno okrasje, ki je prestalo požar.²⁰⁵ Kamnito grbovno kartušo z dvema

grboma so sneli s severovzhodne fasade in jo deponirali. Prvo nadstropje adaptiranega severovzhodnega trakta so preuredili za stanovanjske potrebe; v severozahodni polovici je nastalo stanovanje Joha, v jugovzhodni pa menda stanovanje Berden. Vhod v stanovanji so uredili skozi skupni vhod, do katerega so speljali dvojno zidano stopnišče, ki so ga prizidali na dvoriščno oziroma jugozahodno fasado nekdanjega glavnega grajskega trakta.²⁰⁶ Fotografiji gradu iz leta 1926, ki ju hrani Pokrajinski arhiv Maribor kažeta, da so obsežna rušitvena dela speljali kmalu po požaru in da so pri tem povsem uničili tudi še dobro ohranjeno baročno štukaturno okrasje v drugem nadstropju.²⁰⁷ Ruševinski material so v glavnem razprodali in ga odpeljali, s preostalim opečnim drobirjem pa so na debelo nasuli nekdanje notranje grajsko dvorišče. Do tal so podrli tudi celoten pritlični ostanek jugovzhodnega grajskega trakta, ki je bil razkrit in razvaljen že pred letom 1925. Osrednji del pritličnega vhodne-

57–58, 64; Markovič, *Zemljiška posest*, str. 4; Donša, *Dvorec Branek*, str. 7.

²⁰³ Primerljiv požar je v noči iz 28. na 29. december 1938 izbruhnil v glavni dvorani gradu Negova. Do požara je tam prišlo zaradi nenadzorovanega kurjenja v veliki lončeni peči v dvorani; visoka temperatura je povzročila pregrete strešnega trama ob dimniku in posledično je pogorel del grajskega ostrešja (Kramberger, *Grad je gorel*).

²⁰⁴ Komelj, *Grad kot spomeniškovarstveni*, str. 15; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 12–13; prim. Janežič, *Grad Branek*, str. 6.

²⁰⁵ Prim. *Krajevni leksikon Dravske*, str. 379; *Krajevni leksikon*

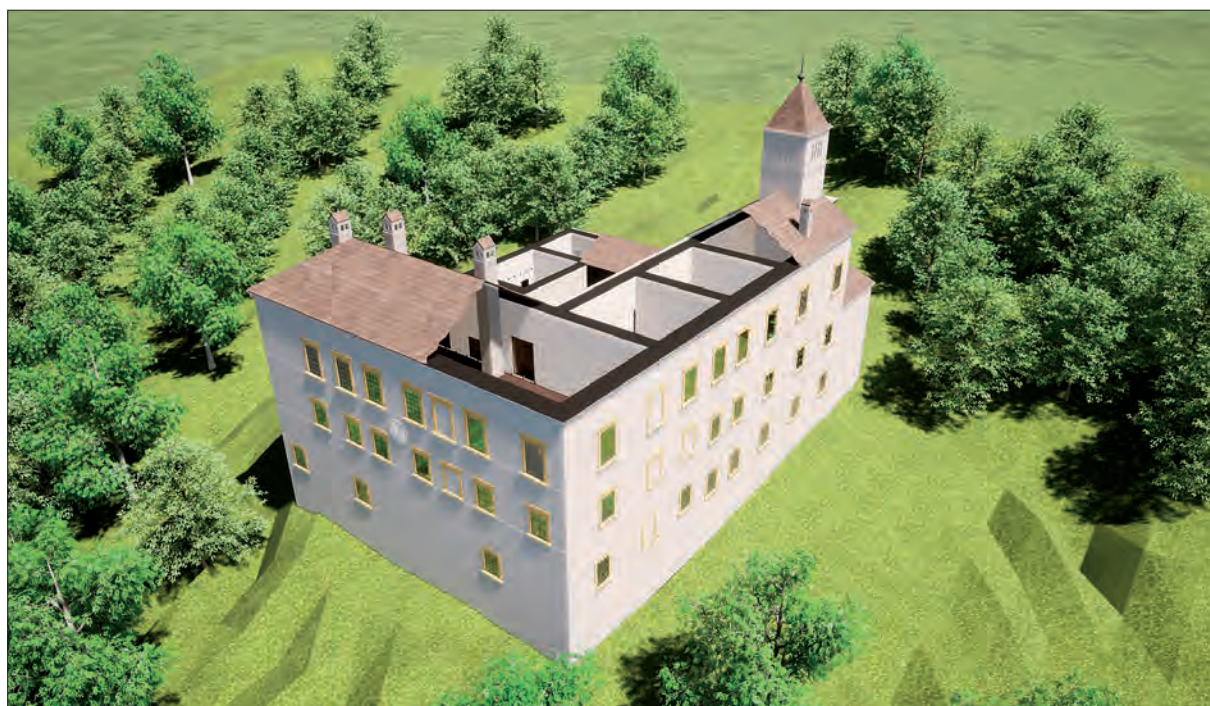
Slovenije, str. 128; Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 40; Curk, *Ljutomer*, str. 25; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 12; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 65; Janežič, *Grad Branek*, str. 6; Zanjčič, *Umetnostnozgodovinska*, str. 155; Kosi in Baumgartner, *Dub preteklosti*, str. 30; Donša, *Dvorec Branek*, str. 7.

²⁰⁶ Po pričevanju Dragice Škrjanec, solastnice ostanka nekdanjega gradu avtorju tega prispevka, 2022. Prim. Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 41; Curk, *Ljutomer*, str. 25; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 12–13.

²⁰⁷ SI PAM 1693/004/001/025: Branoslavci (fotografiji gradu Branek iz leta 1926, signatura: A1.1.18-1 in 2, inv. št. 73, 74).

Grad Braneč okoli leta 1920. Pogled na grajsko stavbo iz zraka s severne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelala Klavdija Vnuk na podlagi risb Igorja Sapača, 2017).

Grad Braneč leta 1926. Pogled na deloma pogorelo grajsko stavbo iz zraka s severne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (Izdelali Ula Dobrišek in Monika Ravnjak na podlagi risb Igorja Sapača, 2022).

*Pogled na grad Branek pred prvo svetovno vojno
s severozahodne strani
(povzeto po razglednici iz zasebne zbirke).*

*Pogled na v požaru poškodovani severni del notranjega
dvorišča gradu Branek januarja 1926
(foto: France Stele, INDOK).*

*Pogled na ostanke gradu Branek z glavno dostopno potjo po obsežnih rušitvah v 20. stoletju
(foto: Igor Sapač, 2022).*

ga oziroma jugozahodnega trakta, ki je požar preстал brez poškodb, so ohranili, a ga nekoliko znižali in pri tem brezobzirno odstranili zgornji del glavnega grajskega portala iz druge polovice 17. stoletja s prekinjenim trikotnim čelom, kamnito grbovno kartušo in segmentnoločnim zaključkom vratne odprtine.

Fran Kovačič je leta 1926 v zvezi z usodo Braneka zapisal: »Mursko polje izgubi z Branekom eden

najvažnejših in najslikoviteljših zgodovinskih spomenikov.«²⁰⁸ Rušenje večjega dela do takrat ohranjenega kulturnozgodovinsko pomembnega grajskega kompleksa je bilo mogoče brez zadržkov izpeljati zato, ker Kraljevina SHS (pozneje Jugoslavija), v okvir katere je Branek spadal od decembra 1918, drugače od sose-

²⁰⁸ Kovačič, *Ljutomer*, str. 211.

Pogled iz zraka z jugovzhodne strani na območje nekdanjega grajskega kompleksa Branek in Mursko polje v ozadju (foto: spletni vir, 2021).

dnje Republike Avstrije po letu 1923, ni imela posebnega spomeniškovarstvenega zakona, ki bi omogočil tudi varovanje oziroma ohranitev najpomembnejših ogroženih stavbnih spomenikov. Zgodovinar Fran Kovačič in konservator France Stele sta zato mogla uničevanje gradu samo brezmočno opazovati in ga nista mogla preprečiti. V letu 1926 se je na Braneku tako zgodila transformacija gradu oziroma odlične plemiške rezidence v kmečko domačijo.²⁰⁹ Kljub tej transformaciji pa spomin na kulturnozgodovinski pomen in žalostno usodo gradu ni utonil v pozabo in v turističnem vodniku po Pomurju iz leta 1969 je zapisano: »Od nekoč tako mogočne stavbe se danes skoraj komaj še opazi, da je na tem mestu stala mogočna 'trdnjava'. Prlekija je z Branekom izgubila enega najvažnejših in najslikovitejših kulturnih spomenikov.«²¹⁰

Stavbna zasnova gradu Branek v drugi polovici 20. stoletja

Po letu 1926 je življenje na Braneku na nov način teklo naprej. Med drugo svetovno vojno so ostanke

gradu obiskali nemški okupatorji in odnesli še tiste zadnje kulturnozgodovinsko zanimive stavbne elemente, ki jih je bilo po nezadržnem uničevanju leta 1926 še mogoče odnesti. Takrat je zmanjkala tudi kamnita kartuša z dvema plemiškima grboma, ki je bila do leta 1926 na severovzhodni grajski fasadi.²¹¹ Leta 1961 je jugovzhodno polovico preurejenega ostanka glavnega grajskega trakta kupila družina Blagovič, severozahodna polovica pa je ostala v lasti družine Joha. Okoli leta 1970 sta zakonca Alojz Škrjanec (1948–2022) in Dragica Škrjanec, roj. Blagovič (roj. 1952) odkupila tisti del nekdanjega grajskega kompleksa, ki je bil v lasti družine Joha, in od takrat je celotno območje nekdanjega gradu z naslovom Branoslavci 23 v lasti družine Blagovič-Škrjanec.²¹²

Nekdanji glavni grajski trakt je tudi po letu 1970 v prvem nadstropju ohranil značaj dvostanovanjske celote iz časa po letu 1926, pritličje in klet pa sta v pretežni meri ohranila avtentično grajsko zasnovo iz 16. in 17. stoletja. Na nekdanjem notranjem grajskem dvorišču so ohranili stari grajski vodnjak, ki pa je kot nadomestilo za nekdanji leseni nastavek po letu 1962

²⁰⁹ Prim. Stopar, *Grajski objekti z območja*, str. 12. Podobna usoda je približno tri desetletja pozneje doletela še eno reprezentativno in kulturnozgodovinsko zelo pomembno slovensko grajsko stavbo: barokizirani renesančni dvorec Zalog pri Moravčah se je po dveh požarih med drugo svetovno vojno okoli leta 1955 z obseznimi rušenji in predelavami ohranjenih stavbnih delov spremenil v kmečko domačijo, ki skoraj z ničemer več ne spominja na nekdanjo odlično novoveško plemiško rezidenco.

²¹⁰ Sever, *Pomurje*, str. 88.

²¹¹ UKPP, Mallegg – Branek. Umetnostnozgodovinski-konservatorski topografski opis iz leta 1962 iz zapuščine Jožeta Curka.

²¹² Po pričevanju Dragice Škrjanec, solastnice ostanka nekdanjega gradu avtorju tega prispevka, 2022. Prim. Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 40; Stopar, *Grajske stavbe*, 2, str. 12; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 65; Janežič, *Grad Branek*, str. 6; Kosi in Baumgartner, *Duh preteklosti*, str. 30; Pavličič, *Dve graščini*, str. 11; Pavličič, *Rodoslovni zapisi*, str. 47.

Pogled na zanemarjeni in pozabljeni kulturni spomenik – braneški grajski marof – z glavno dostopno potjo do nekdanjega grajskega kompleksa (foto: Igor Sapač, 2007).

dobil nov preprosti betonski pokrov. Družina Blagovič-Škrjanec je po letu 1972 izpeljala nekatere gradbene posege, ki so spomeniško pričevalnost območja nekdanjega gradu še dodatno okrnili, a so po drugi strani omogočili nadaljnje življenje na tej lokaciji in ohranitev osnovne stavbne substance najstarejšega dela glavnega grajskega trakta. Kmalu po letu 1972 so podrli zanemarjeni ostanek jugozahodnega oziroma vhodnega trakta z zadnjimi ostalinami zidovja nekdanjega glavnega grajskega stolpa in s tremi notranjimi prostori, ki je bil do porušitve dolg približno 17 m in je imel dokaj položno dvokapno opečno streho ter na jugozahodni fasadi ohranjen spodnji del glavnega grajskega portala. Po porušitvi, s katero so povečali dvoriščno površino in omogočili udobno širok dovoz na nekdanje notranje grajsko dvorišče, so železne klasicistične vratnice portala zavrgli, profilirane kamnoseško obdelane elemente portala iz druge polovice 17. stoletja pa ohranili in jih deponirali ob robu trate pred ostankom glavnega grajskega trakta. Ta je bil takrat v obsegu severozahodne polovice že v dokaj slabem gradbenem stanju; zaradi poškodovane strešne kritine je bilo opečno zidovje zelo razmočeno. Do leta 1990 so ostanek trakta v celoti na novo pokrili z opečnim dvojnim zareznikom in leta 1990 so fasade na novo ometali z debelimi cementnimi ometi, ki pa so zaradi vlage v opečnih zidovih in neustrezne izvedbe kmalu začeli pokati in odstopati. Med izdelavo novih fasadnih ometov so na severovzhodni fasadi v prvem nadstropju odstranili kulturnozgodovinsko zanimive škatlasto izstopajoče baročne kovane mreže z diagonalno postavljenimi palicami in okrasno kovano ornamentiko v sredini iz prve tretjine 18. stoletja. Mreže so po odstranitvi odpeljali

na deponijo odpadnih kovin, kjer so jih uničili. Na lokacijah leta 1926 podrtih ostankov severozahodnega in jugovzhodnega trakta so postavili dve manjši pomožni leseni lopi z avtomobilsko garažo.²¹³

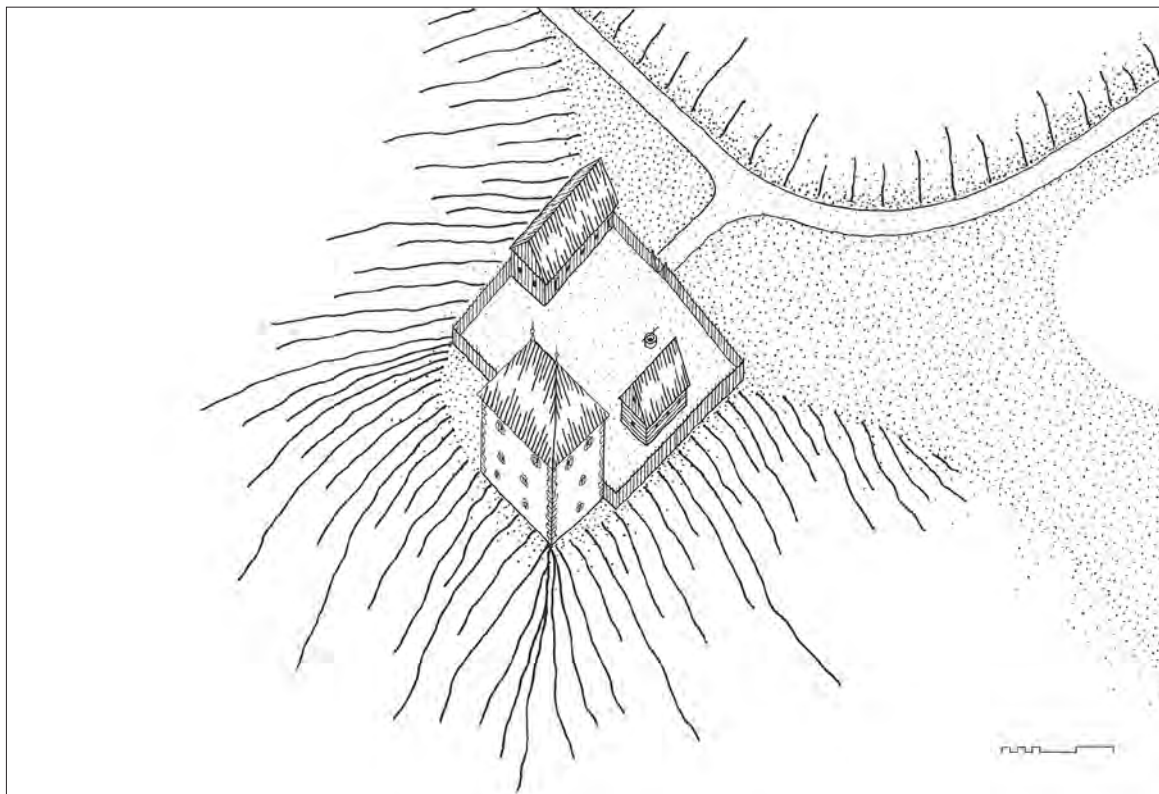
Leta 2008 je Občina Ljutomer območje z ostanki nekdanjega gradu razglasila za kulturni spomenik lokalnega pomena.²¹⁴ Ostaline gradu Branek z ohranjenim poslopjem grajske pristave oziroma grajskega marofa je zaradi njihovega velikega kulturnozgodovinskega pomena, izpostavljene lege širšem v prostoru in zanimivih historičnih grajenih konstrukcij vsekakor vredno ohraniti in primerno prenoviti.²¹⁵ V prihodnosti bi bilo na lokaciji gradu smiselno opraviti nedestruktivne arheološke in geofizikalne raziskave, ki bi gotovo pomembno nadgradile in dopolnile dosedanje vedenje o zasnovi in pomenu zanimivega grajskega kompleksa, ki je dandanes zaradi posebne usode v drugi polovici 19. stoletja in prvi polovici 20. stoletja po krivici preveč pozabljen in prezrt.²¹⁶

²¹³ Po pričevanju Dragice Škrjanec, solastnice ostanka nekdanjega gradu avtorju tega prispevka, 2022. Prim. UKPP, Mallegg – Branek. Umetnostnozgodovinski-konservatorski topografski opis iz leta 1962 iz zapuščine Jožeta Curka; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 128; Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 41; ZVKDS – Fototeka: Fotografije gradu Branek iz let 1972 in 1990; Curk, *Ljutomer*, str. 25; Kosi in Baumgartner, *Dub preteklosti*, str. 28.

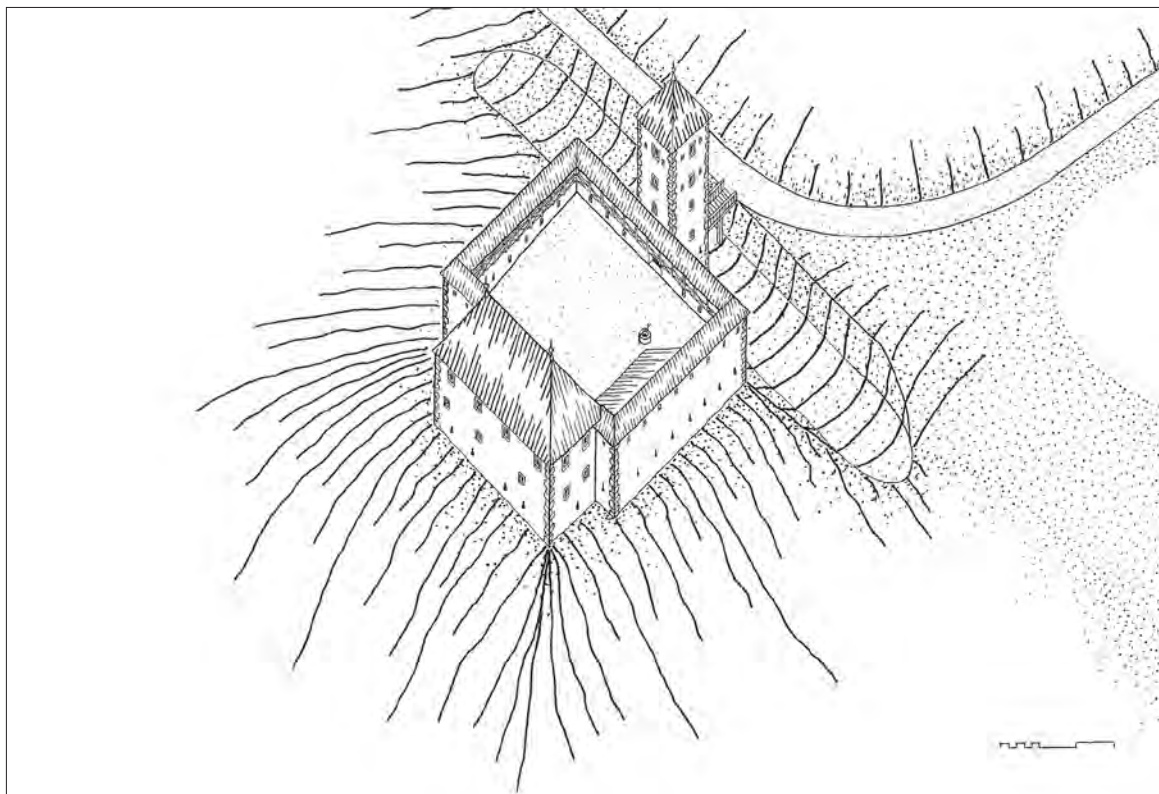
²¹⁴ Uradno glasilo Občine Ljutomer, št. 1/2008, 6. februar 2008, str. 40 (EŠD: 8853, Branoslavci – Grad Branek).

²¹⁵ Prim. Vnuk, *Revitalizacija gradu Branek*.

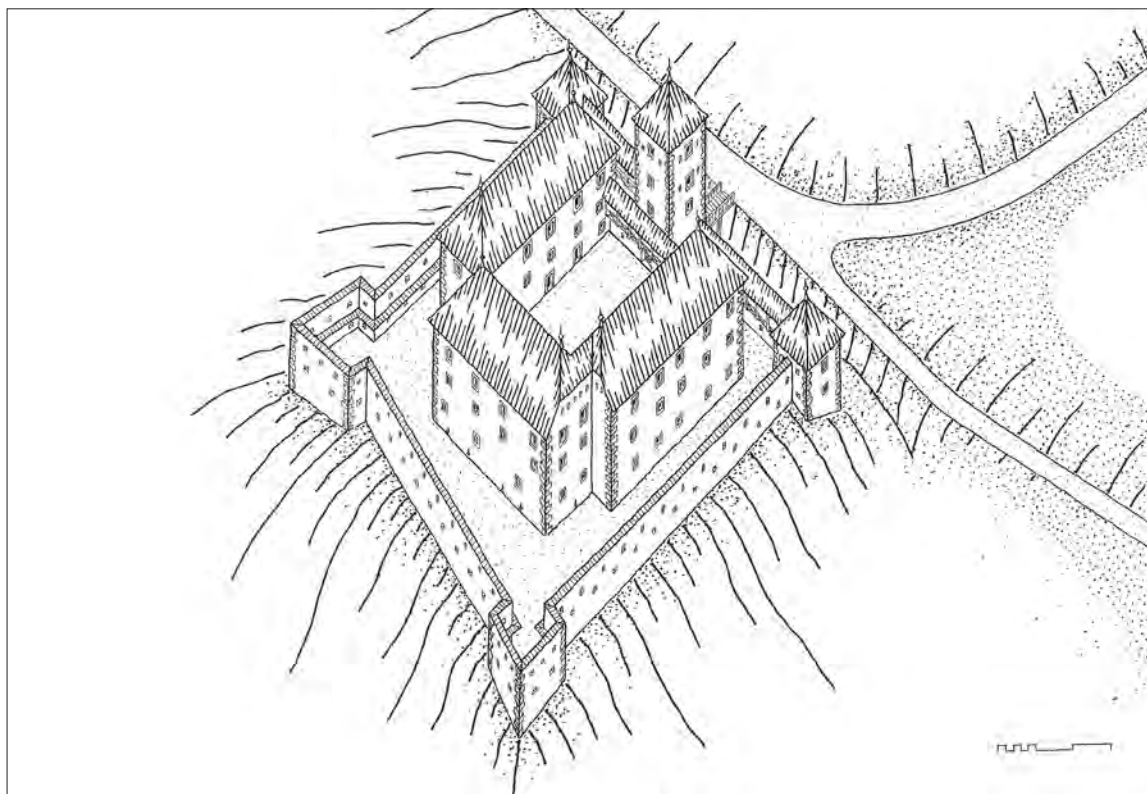
²¹⁶ Prispevek je nastal v sklopu temeljnega raziskovalnega projekta *Umetnost v času zatona plemstva: transformacije, translokacije in reinterpretacije (J6-1810)*, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

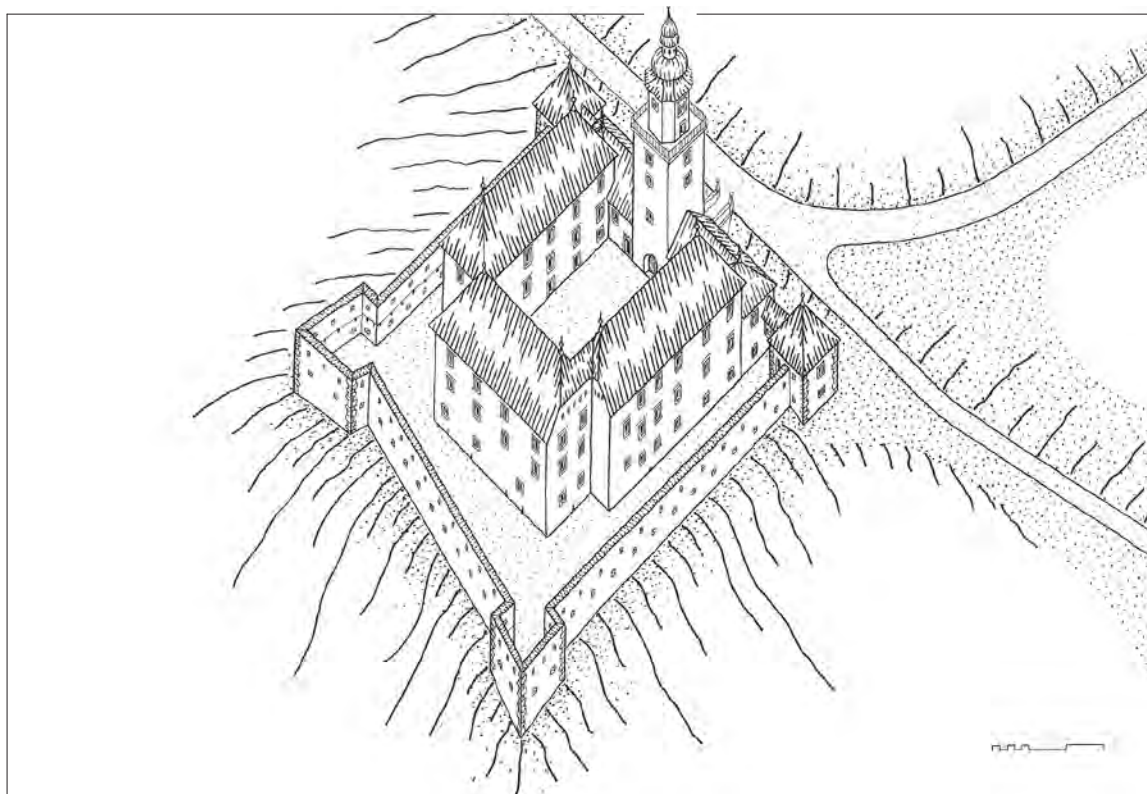
Dvor Branek v 14. in 15. stoletju. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2022).

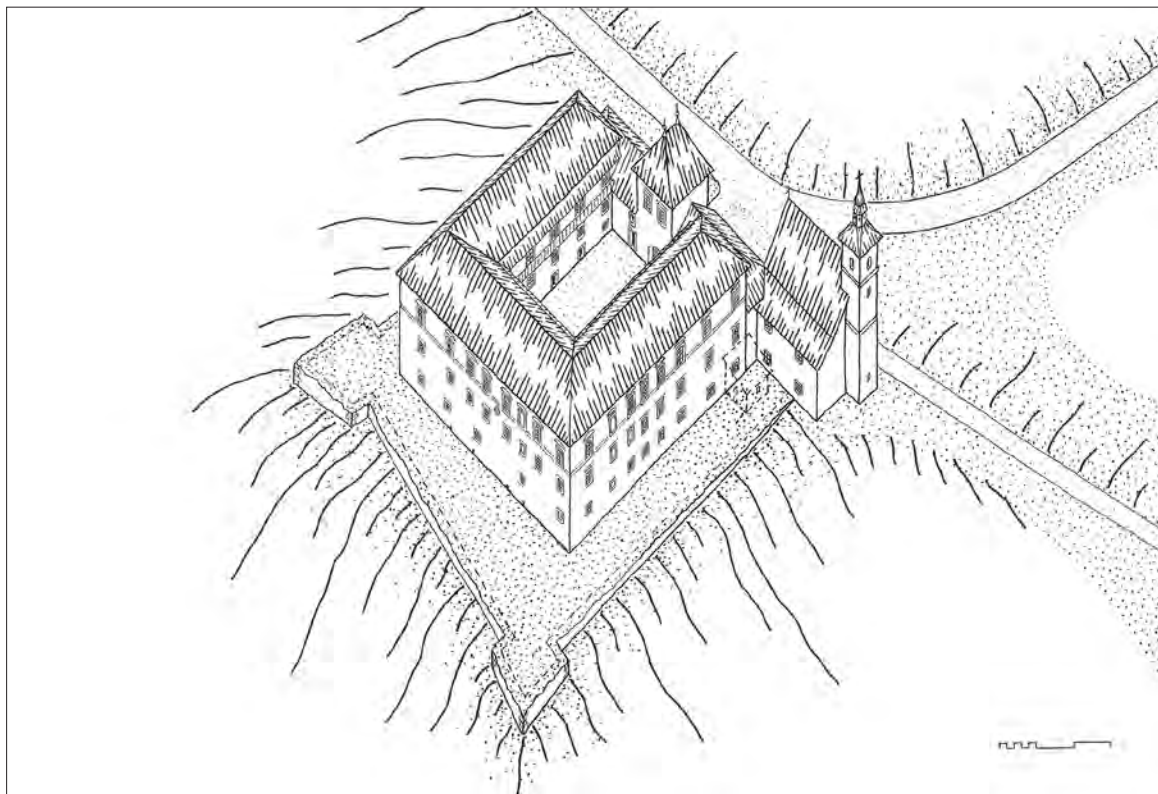
Grad Branek okoli leta 1540. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2022).

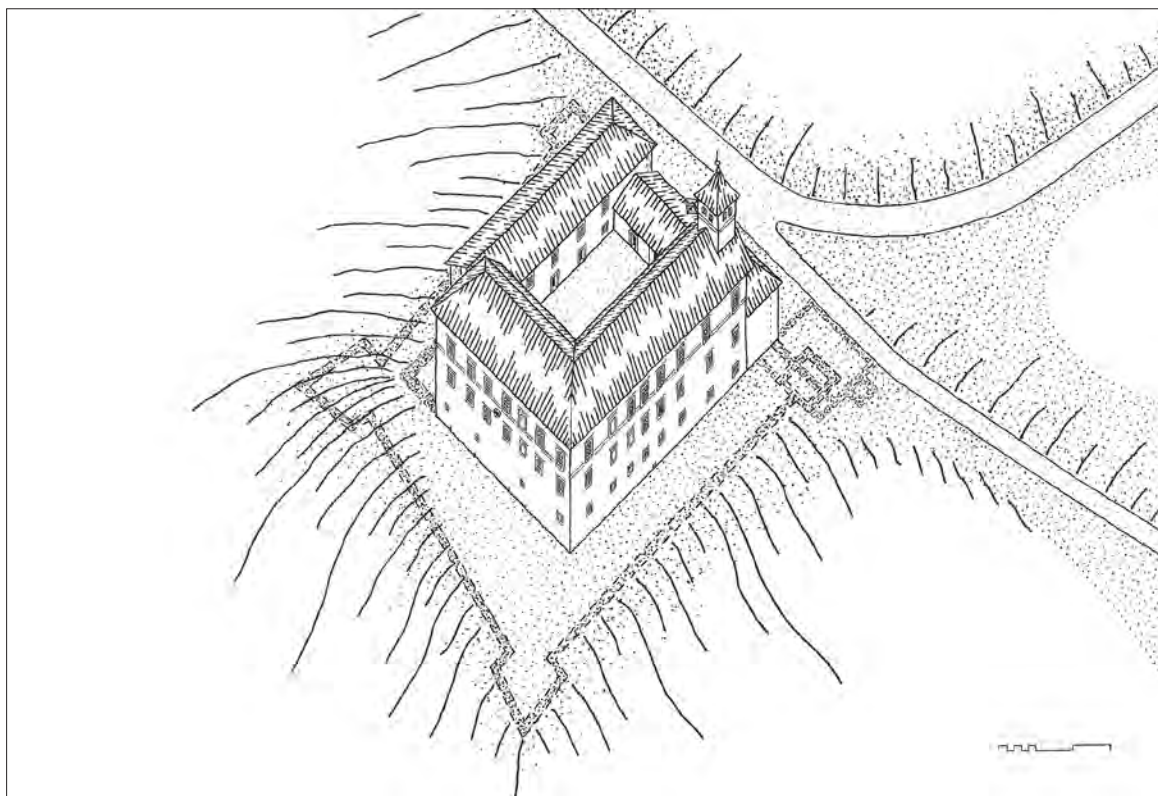
Grad Braneč okoli leta 1600. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2022).

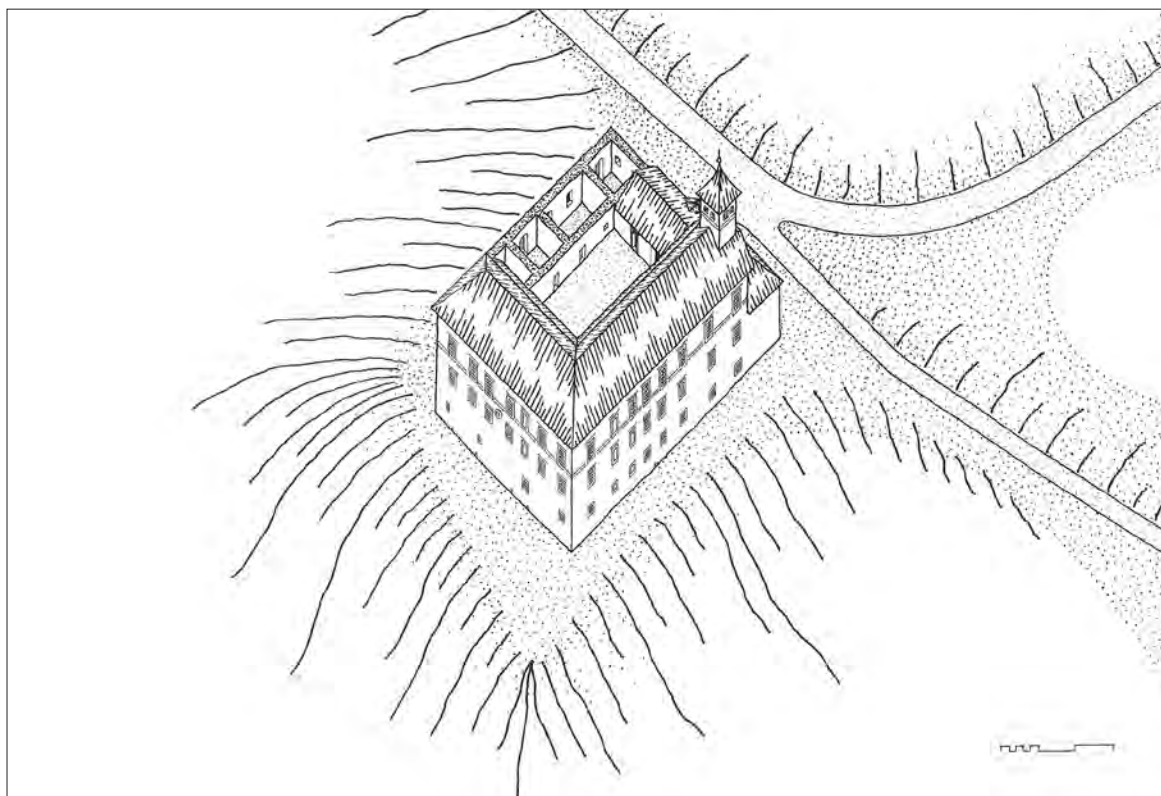
Grad Braneč okoli leta 1685. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2022).

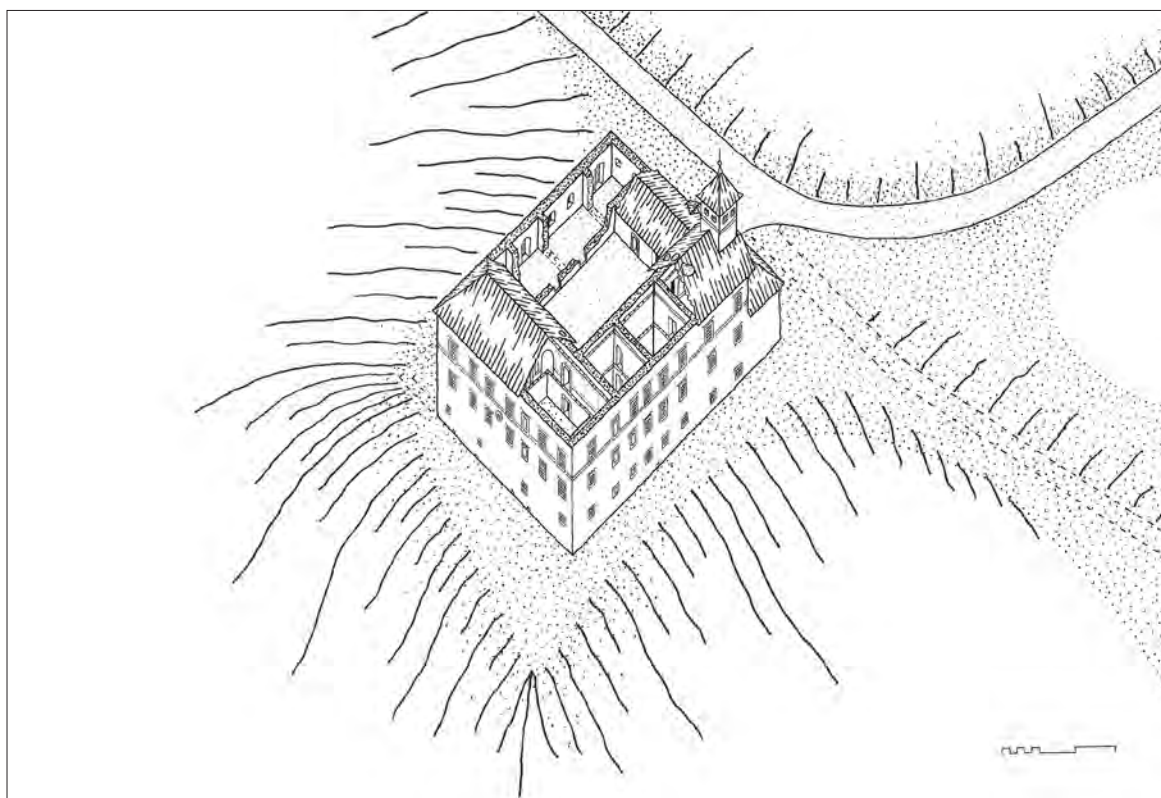
Grad Braneč okoli leta 1760. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2022).

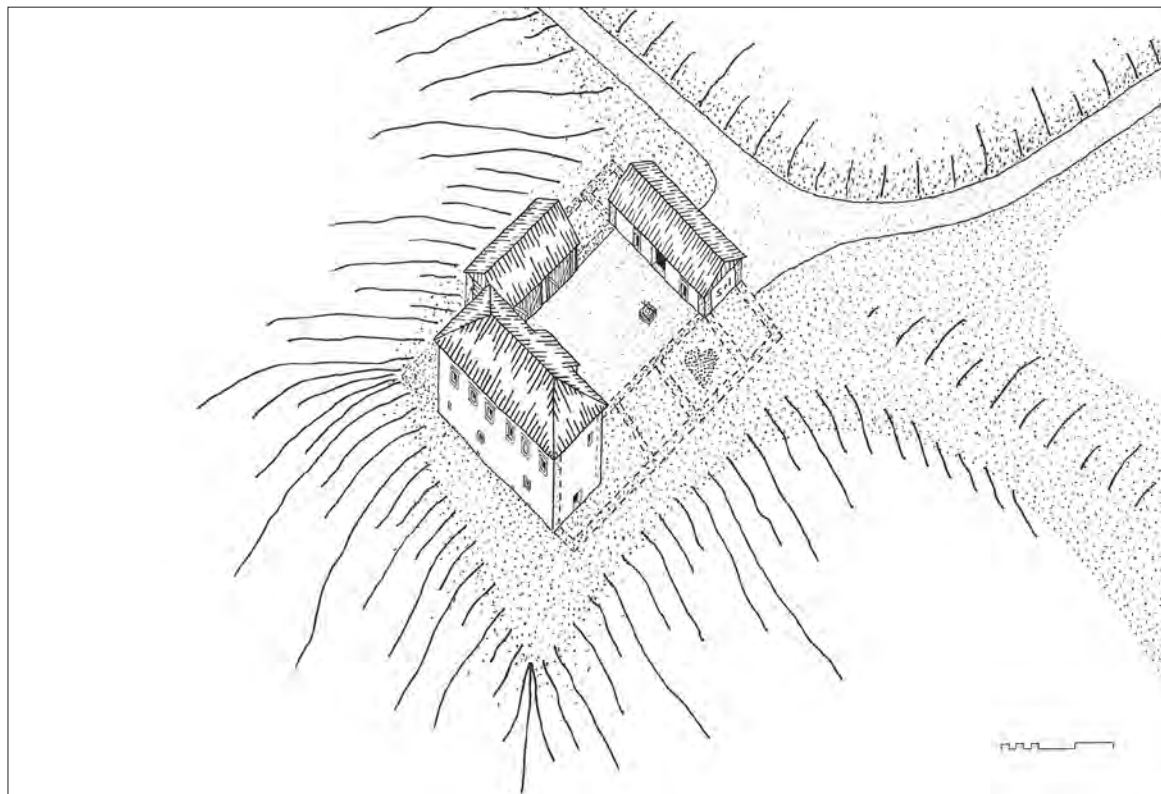
Grad Braneč okoli leta 1875. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2022).

Grad Braneč okoli leta 1920. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2022).

Grad Braneč januarja 1926. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2022).

Nekdanji grad Branek okoli leta 1940. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2022).

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

SI AS 177/M/F/M336/g/Ä02 – Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Branoslavci) 1824

INDOK – INDOK center pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije, Ljubljana

Fototeka: Branoslavci – Grad Branek: fotografije Franceta Steleta

Stele, France: Branoslavci. Grad Branek. *Terenski zapiski*, LXVIII, 1926, str. 6 (pretipkani rokopis v okviru spomeniške kartoteke)

SI PAM – Pokrajinski arhiv Maribor

SI PAM/0001 Zbirka listin (1246–1869)

SI PAM/0004 Magistrat Ljutomer (1535–1914)

SI PAM/0051/002 Gradbene zadeve: Sresko načelstvo Ljutomer (1919–1941)

SI PAM/1693/004/001/025: Branoslavci (upodobitve in fotografije gradu Branek)

SI PAM/1805/00002 Franciscejski kataster I. Mariborsko okrožje: Naborni okraj Branek (Mallegg), 1824

SI PAM/1842 Gospoščina Branek (1779–1850)

SI ZAP – Zgodovinski arhiv na Ptuj

SI ZAP/0051 Zbirka listin – originali in stari prepisi (1338–1867)

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Gradec

Herrschaftsarchive: Mallegg, Herrschaft

UKPP – Umetniški kabinet Primož Premzl, Maribor

Mallegg – Branek. Umetnostnozgodovinski-konservatorski topografski opis. Tipkopis iz leta 1962 na dveh straneh v zapuščini Jožeta Curka.

ZVKDS – Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Maribor

Spisovno gradivo: Grad Branek

Fototeka: Fotografije gradu Branek iz let 1972 in 1990

ŽA Ljutomer – Župnijski arhiv Ljutomer

Slekovec, Matej: *Trg in župnija Ljutomer. Krajevno zgodovinska razprava*, rokopisna kronika, 1896.

OBJAVLJENI VIRI IN LITERATURA

Aškerc, An(k)a: *Baročni štuk na Slovenskem Štajerskem*. Ljubljana, 1970 (Diplomska naloga na

- Oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani).
- Balažic, Janez: *Pomurje. Umetnostnozgodovinski oris*. Murska Sobota: Franc-Franc, 2011.
- Baravalle, Robert: *Burgen und Schlösser der Steiermark. Eine enzyklopädische Sammlung der steirischen Wehrbauten und Liegenschaften, die mit den verschiedensten Privilegien ausgestattet Waren*. Graz: Stiasny, 1961 (ponatis: Graz: Leykam, 1995).
- Baš, Franjo: Mursa, Josip (1864–1948). *Slovenski biografski leksikon*, 6. zvezek: Mrkun – Peterlin. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1935.
- Blaznik, Pavle: *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500. I. knjiga: A–M*. Maribor: Založba Obzorja, 1986.
- Caesar, Aquilin Julius: *Beschreibung des Herzogthums Steyermark. Zweyter Theil*. Graz 1773 (ponatis: Grätz: Alois Tusch, 1802).
- Cevc, Emilijan: *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*. Ljubljana: Slovenska matica, 1981.
- Ciglenečki, Marjeta: *Oprema gradov na slovenskem Štajerskem od srede 17. do srede 20. stoletja*. Ljubljana, 1997 (Doktorska disertacija na Oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani).
- Curk, Jože: Delež italijanskih gradbenikov na Štajerskem v XVI. in XVII. stoletju. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta VII, 1965, str. 37–72.
- Curk, Jože: *Ljutomer in njegova okolica*. Maribor: Založba Obzorja, 1990 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov, 172).
- Curk, Jože: *Topografsko gradivo z območja občine Ljutomer. Kulturni spomeniki na ozemlju občine Ljutomer. Izdelano leta 1963*. Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo Socialistične republike Slovenije, 1967.
- Donša, Jure: Dvorec Branek in njegovi lastniki. *Študentski zgodovinski časopis*, 2021/2022, št. 1, str. 1–9.
- Donša, Jure: *Zgodovinska ozadja naročil baročne oltarne opreme v cerkvah v Cezanjevcih in na Stari Gori*. Maribor, 2022 (Zaključno delo 2. stopnje bolonjskega študijskega programa na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru).
- Drescher, Bettina in Stocker, Karl in Vreča, Beatrix: *Museum im alten Zeughaus Bad Radkersburg. Museumsführer*. Bad Radkersburg: Stadtgemeinde, 1999.
- Fink, Otto: *Die Pfarrkirche St. Georgen an der Stiefing*. St. Georgen an der Stiefing: Pfarramt, 2020.
- Habsburg-Lothringen, Bettina in Vreča, Beatrix: *Bad Radkersburg. Stadt und Region*. Bad Radkersburg: Tourismusverband Bad Radkersburg und Radkersburg Umgebung, 2009.
- Hajdinjak, Boris in Vidmar, Polona: *Gospodje Ptujski – srednjeveški vitezi, graditelji in meceni*. Publikacija k razstavi. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj, 2008.
- Hazler, Vito: Celovitost in celostnost obravnave gradov, graščin, dvorcev in pripadajočih gospodarskih stavb v sodobni recepciji in percepciji kulturne dediščine. *Kronika* 60, 2012, št. 3 (Iz zgodovine slovenskih gradov), str. 761–790.
- Hazler, Vito: *Vinske kleti na Slovenskem. 75 vinskih kleti vinorodnih dežel Podravja, Posavja in Primorske/Wine cellars in Slovenia. Review of 75 wine cellars in Slovenia*. Ljubljana: Založba Kmečki glas, 2007.
- Herbert, Bernhard in Jeitler, Markus in Mitchell, Paul: Die Kuruzzenschanze – ein lineares Bodendenkmal in drei Bundesländern. *Fundberichte aus Österreich* 56, 2017 (2019), str. 45–60.
- Hofrichter, Josef Carl: *Die Privilegien der kaiserl. königl. landesfürstlichen Stadt Radkersburg in Untersteier*. Radkersburg: Alois Weitzinger, 1842.
- Hofrichter, Josef Carl: *Luttenberg in Untersteier, seine Umgebungen, Bewohner und Geschichte, mit Urkunden-Regesten, auch Friedau, Polsterau und Wernsee betreffend*. Graz: J. F. Dirnböck, 1850.
- Horvat-Levaj, Katarina: *Barokna arhitektura*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.
- Hozjan, Andrej: Strelci, *Enciklopedija Slovenije*, 12. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998, str. 337.
- Hozjan, Andrej: Vojna in (občasni) mir. Prekmurje (s Porabjem) v luči tridesetletne vojne. *Tridesetletna vojna in Slovenci* (ur. Vanja Kočevar). Ljubljana: Založba ZRC, 2020, str. 179–195.
- Ilwof, Franz: Die Einfälle der Osmanen in die Steiermark. *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark*, 9, 1859, str. 179–205; 10, 1861, str. 207–264; 11, 1862, str. 203–248; 15, 1867, str. 85–181; 32, 1884, str. 74–96.
- Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana: DZS, 1997.
- Janežič, Maja: Grad Branek na Zgornjem Kamenščaku. *Zgodovinski listi* 10, 2001, št. 1, str. 5–9.
- Janisch, Josef Andreas: *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark: mit historischen Notizen und Anmerkungen. II. Band. L–R*. Graz: Leykam-Josefstahl, 1885.
- Kaiser, Joseph Franz: *Lithographirte Ansichten der steiermärkischen Staedte, Maerkte und Schloesser*. Graz, 1824–1833. Ponatis: Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1982.
- Kaiser, Joseph Franz: *Litografrane podobe slovenještarskih mest, trgov in dvorcev. Stara Kaiserjeva suita 1824–1833*. Faksimilirana izdaja: spremna beseda Ivan Stopar. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 1999.
- Kemperl, Metoda: *Arhitekturna tipologija romarskih cerkva v 17. in 18. stoletju na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 2012.
- Kemperl, Metoda: *Romarske cerkve – novogradnje 17. in 18. stoletja na Slovenskem: arhitekturni tipi, poslikave, oprema*. Ljubljana, 2001 (Doktorska di-

- sertacija na Oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani).
- Kidrič, France: Gottweis, Ivan (1779–1851). *Slovenski biografski leksikon. Knjiga 1, 2. zvezek*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1926.
- Klemm, Miroslav: Štukature u dvorskoj kapeli Svetog Antuna u Klenovniku. *Klenovnik 750 godina. 1244.–1994.* (ur. Martin Oreški). Klenovnik: Općina Klenovnik, 1995, str. 84–86.
- Kodolitsch, Georg: *Radkersburg. Kunstgeschichtlicher Stadtführer*. Graz: Leykam, 1974 (Kunstdenkmäler der Steiermark; 3).
- Kohlbach, Rochus: *Steirische Baumeister. Tausendund-ein Werkmann*. Graz: Grazer Domverlag, 1961.
- Komelj, Ivan: Grad kot spomeniškovarstveni problem v času med obema vojnama. *Varstvo spomenikov* 25, 1983, str. 13–32.
- Komelj, Ivan: Utrdbena arhitektura 16. stoletja v Sloveniji. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta VII, 1965, str. 73–92.
- Koropec, Jože: Davčni popis v letu 1527 po ormoškem in ptujskem. *Ptujski zbornik*, VI/I, 1996, str. 491–534.
- Koropec, Jože: Slovenski del Štajerske v davčnem seznamu leta 1527. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 59, nova vrsta 24/2, 1988, str. 216–277.
- Kos, Dušan: *Zgodovina morale. 2.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016.
- Kos, Milko: Kolonizacija med Dravo in Rabo pa krajevna imena na –ci, *Svet med Muro in Dravo. Ob stoletnici 1. Slovenskega tabora v Ljutomeru 1868–1968* (ur. Viktor Vrtnjak). Maribor: Založba obzorja, 1968, str. 256–264.
- Kos, Milko: Meja proti Ogrski in Hrvatski v štajerskem Podravju. *Poetovio–Ptuj. 69–1969. Zbornik razprav ob tisočdevetstoletnici*. Maribor: Založba obzorja, 1969, str. 83–91.
- Kosi, Marjan in Baumgartner, Karmen (ur.): *Duh preteklosti v zrcalu sedanjosti. Zbornik ob 180-letnici šolstva v šolskem okolišu Cezanjevci*. Cezanjevci: Osnovna šola Janka Ribiča, 2007.
- Košak, Tina: Slikarske zbirke grofov Herberstein. Zbirki Janeza Ernesta I. in Janeza Ernesta II. v Gradcu in gradu Hrastovec. *Acta historiae artis Slovenica* 20, 2015, št. 1, str. 97–137, 239.
- Kovačič, Fran: Doneski k starejši zgodovini Murskega polja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 15, 1919, št. 1, str. 23–85.
- Kovačič, Fran: *Ljutomer. Zgodovina trga in sreza*. Maribor: Zgodovinsko društvo, 1926.
- Kovačič, Fran: *Slovenska Štajerska in Prekmurje. Zgodovinski opis*. Ljubljana: Matica Slovenska, 1926.
- Krajevni leksikon Dravske banovine*. Ljubljana: Zveza za tujski promet za Slovenijo, 1937.
- Krajevni leksikon Slovenije. IV. knjiga* (ur. Roman Savnik). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980.
- Kramberger, Ludvik: Grad je gorel, kmete je zeblo. Frančiška Trstenjak je bila grajska delavka. *Večer*, 28. 12. 1995.
- Krenn, Peter: *Die Oststeiermark. Ihre Kunstwerke, historischen Lebens- und Siedlungsformen*. Salzburg: Verlag St. Peter, 1981 (Österreichische Kunstmonographie, XI).
- Lampe, Evgen: Naše slike. Grad Branek pri Ljutomeru. *Dom in svet*, 20/11, 1907, str. 496, 526.
- Lovrenčič, Ivan (ur.): *Ormož in okolica. Vodnik*. Ormož: Skupščina občine Ormož, 1990.
- Luknjar, Peter: Ljutomer in okolica v cenitvah imetja iz leta 1542. *Zgodovinski listi* 7, 1998, št. 1, str. 9–15.
- Lüftinger, Johann: *Die Pfarrkirche St. Benedikt von Altmünster am Traunsee*. Altmünster: Röm-kath. Pfarramt Altmünster, 2011.
- Magdič, Andrej: Prispevek k razpravi o kontinuiteti srednjeveške poselitve Murskega polja. *Zgodovinski listi* 19, 2011, št. 1, str. 7–22.
- Makarovič, Gorazd: Pričevanje gotskega stolpa Keblja o stanovanjski kulturi. *Etnolog* 5 (LVI), 1995, str. 143–205.
- Markovič, Tomaž: *Zemljiška posest rodbine Mauersburg v ormoško-ljutomerski okolici ter goricah po urbarju 1688*. Maribor, 2020 (Magistrsko delo na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru).
- Meke, Katra: *Beneško baročno slikarstvo na Kranjskem in Štajerskem. Naročniki in zbiralci*. Ljubljana, 2017 (Doktorska disertacija na Oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani).
- Mell, Anton: Die sogenannten Schützenhöfe und Schützenlehen in Steiermark. *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark*, 42, 1894, str. 146–157.
- Menaše, Lev: *Marija v slovenski umetnosti. Ikonologija slovenske marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne*. Celje: Mohorjeva družba, 1994.
- Mlinarič, Jože: *Župnije na slovenskem Štajerskem v vizitacijskih zapiskih arhidiakonata med Dravo in Muro 1656–1774*. Ljubljana: Teološka fakulteta, 1987 (*Acta Ecclesiastica Sloveniae*; 9).
- Naschenweng, Hannes P: *Der landständische Adel im Herzogtum Steiermark. Ein genealogisches Compendium*. Graz: Steiermärkisches Landesarchiv, 2020.
- Novak, Miroslav: Ljutomer in njegova okolica do leta 1850. *Ljutomer, osrčje Prlekije* (ur. Goran Šoster in Primož Premzl). Ljutomer: Občina Ljutomer, Prleška razvojna agencija, 2006, str. 31–45.
- Nowotny, Fritz: *Südsteirische Burgen und Schlösser. Südsteiermark. Ein Gedenkbuch* (ur. Franz Hausmann). Graz: Verlag Ullr. Mosers Buchhandlung, 1925, str. 65–101.

- Obad Ščitaroci, Mladen: *Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja*. Zagreb: Školska knjiga, 1993.
- Pavličič, Srečko: Dr. Tomaž Ignac Maurer, pl. Mauerburg baron Braneški. *Zgodovinski listi* 17, 2009, št. 1, str. 57–68.
- Pavličič, Srečko: *Dve graščini, en zidar*. Ljutomer: Splošna knjižnica Ljutomer, 2019.
- Pavličič, Srečko: *Nekaj o plemstvu*. Ljutomer: Splošna knjižnica Ljutomer, 2020.
- Pavličič, Srečko: *O ljutomerski cerkvi*. Ljutomer: Splošna knjižnica Ljutomer, 2019.
- Pavličič, Srečko: Rodoslovni zapisi o starih ljutomerskih trških in okoliških kmečkih rodbinah; o plemstvu pa tudi – vsaj za vzorec. *Zgodovinski listi* 14, 2006, št. 1, str. 34–76.
- Peskar, Robert: *Arhitektura in arhitekturna plastika okoli leta 1400 v Sloveniji*. Ljubljana, 2005 (Doktorska disertacija na Oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani).
- Pferschy, Gerhard in Krenn, Peter (ur.): *Die Steiermark. Brücke und Bollwerk. Katalog der Landesausstellung. Schloß Herberstein bei Stubenberg. 3. Mai bis 26. Oktober 1986*. Graz: Steiermärkisches Landesarchiv, 1986 (Veröffentlichungen des steiermärkischen Landesarchives; 16).
- Pintarič, Katja: *Odnosi med trgom Ljutomer in njegovim lastnikom ob koncu 17. stoletja*, Maribor, 2011 (Diplomsko delo na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Mariboru).
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Güten, Städte und Märkte*. München: Verlag R. Oldenburg, 1962 (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission; 10).
- Podgorelec, Rado: *Josip Mursa, gospodarsko in politično delovanje slovenskega liberalnega narodnjaka*. Maribor, 2014 (Zaključno delo 2. stopnje bolonjskega študijskega programa na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru).
- Podgorelec, Radko: *Mursa. Nepozabni napredni Slovenec*. Celje: Gracer, 2015.
- Posch, Fritz: *Flammende Grenze. Die Steiermark in den Kuruzzenstürmen*. Graz: Verlag Styria, 1986.
- Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem. 18. stoletje. 2. del: Od Del-Negrov do Škerpinov*. Ljubljana: Viharnik, 2022.
- Puconja, Branko: Dr. Ivan Gottweis in drugi manj znani narodni buditelji Prlekije v prvi polovici 19. stoletja. *Zgodovinski listi* 1, 1992, št. 1, str. 17–24.
- Radovanovič, Sašo: Gornja Radgona v 17. stoletju. *Glasiló Zgodovinskega društva Gornja Radgona*, 12, 2007, str. 11–18.
- Radovanovič, Sašo: Kruci na slovenskem Štajerskem. *Glasiló Zgodovinskega društva Gornja Radgona*, 9, 2002, str. 38–48.
- Radovanovič, Sašo: Nekaj o Ljutomeru v 17. stoletju. *Zgodovinski listi* 5, 1996, št. 1, str. 6–19.
- Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 6. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU in Arhiv Republike Slovenije, 2000.
- Regan, Krešimir: *Srednjovekovne i renesansne utvrde Hrvatskog zagorja*. Donja Stubica: Kajkaviana, 2017.
- Repanić-Braun, Mirjana: Prilog istraživanju opusa štukatera Antona Josepha Quadrija. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 33, 2009, str. 145–162.
- Ruck, Barbara: *Hans Adam Weissenkircher (1646–1695). Fürstlich Eggenbergischer Hofmaler*. Graz: Abteilung Schloss Eggenberg am Landesmuseum Joanneum, 1985.
- Sann, Hans von der: *Sagen aus der grünen Mark*. Graz: Strahalm, 1911 (ponatis: 2021).
- Sapač, Igor: Arhitekturnozgodovinska problematika srednjeveških plemiških dvorov na območju Litijske, Šmartne in Gabrovke. *Kronika*, 59, 2011, št. 3 (Iz zgodovine Litijske in okolice), str. 371–410.
- Sapač, Igor: Baročni arhitekti na Slovenskem. *Arhitektura 18. stoletja na Slovenskem. Obdobje zrelega baroka. Katalog razstave Arhitekturnega muzeja Ljubljana na gradu Fužine v Ljubljani od 10. maja do 20. avgusta 2007*, str. 231–270.
- Sapač, Igor: Kaj je grad? Problematika terminološke oznake in temeljne definicije. *Kronika*, 60, 2012, št. (Iz zgodovine slovenskih gradov), str. 391–412.
- Schematismus des landtäflichen und Grossgrund-Besitzes von Steiermark. Nach amtlichen Quellen und direkten Angaben bearbeitet*. Wien: L. Weiss, 1901.
- Schemper-Sparholz, Ingrid: Graubündner Stukkateure in Österreich. *Graubündner Baumeister und Stukkateure* (ur. Michael Kühenthal). Locarno: Armando Dadò Editore, 1997, str. 339–362.
- Schmutz, Carl: *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark. Zweyter Theil*. Gratz: Andreas Kienreich, 1822.
- Sever, Bela (ur.): *Pomurje. Turistični vodnik*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1969.
- Simoniti, Vasko: Sistem obveščanja pred turško nevarnostjo v 16. stoletju. *Kronika* 28, 1980, št. 2, str. 93–99.
- Simoniti, Vasko: *Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje: Mohorjeva družba, 1990.
- Simoniti, Vasko: *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991.
- Slekovec, Matej: Grad in graščina Ljutomerska. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1, 1904, str. 159–184.
- Slekovec, Matej: Turki na slovenskem Štajerskem. Spominki iz domače zgodovine. *Slovenske večernice za poduk in kratek čas*, 48, 1894, str. 3–54.
- Stele, France: *Monumenta artis Slovenicae. II. Slikarstvo baroka in romantike*. Ljubljana: Akademski založba, 1938.

- Stele, France: Štuk. *Dom in svet* 40, 1927, št. 3, str. 114–117.
- Stopar, Ivan: Architektursymbolik in mittelalterlichen Höfen Sloweniens. *Simbole des Alltags – Alltag der Symbole. Festschrift für Harry Kühnel zum 65. Geburtstag*. Graz: ADEVA, 1992, str. 147–169.
- Stopar, Ivan: *Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja, 1982.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Dru- ga knjiga. Med Prekmurjem in porečjem Dravinje*. Ljubljana: Park, 1991 (Grajske stavbe, 2).
- Stopar, Ivan: *Grajski objekti z območja slovenske Štajerske na Vischerjevem zemljevidu iz leta 1678*. Cel- je: Kulturna skupnost, 1972.
- Stopar, Ivan: *Podoba Slovenije*. Ljubljana: Viharnik, 2011.
- Stopar, Ivan: *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1977.
- Sturmberger, Hans: *Adam Graf Herberstorff. Herr- schaft und Freiheit im konfessionellen Zeitalter*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1976.
- Štih, Peter: Salzburg, Ptuj in nastanek štajersko-ma- džarske meje v današnji Sloveniji. *Zgodovinski ča- sopolis* 50, 1996, št. 4, str. 535–544.
- Štih, Peter: Salzburg na spodnještajerski Dravi in Savi v srednjem veku. *Varia. Razprave. Razred za zgodovinske in družbene vede* (ur. Peter Štih). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in ume- tnosti, 2014, str. 175–205.
- Šumi, Nace: *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem. Obdobje renesanse. Katalog Arhitekturnega muzeja*. Ljubljana, 1997.
- Šumi, Nace: *Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1966.
- Šumi, Nace: *Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem. Obdobje med pozno renesanso in zrelim barokom*. Ljubljana: Arhitekturni muzej, 2000.
- Šumi, Nace: *Arhitektura sedemnajstega stoletja na Slo- venskem*. Ljubljana: Slovenska Matica, 1969.
- Travner, Vladimir: *Kuga na Slovenskem*. Ljubljana: Življenje in svet, 1934.
- Valentinitsch, Helfried: Eine Juristenkarriere in der Steiermark zur Zeit der großen Hexenverfol- gung. Der innerösterreichische Hofvizekanzler Thomas Ignatius Freiherr von
- Mauerburg (gest. 1686). *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 84, 1993, str. 103–126.
- Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Sti- riae*. Graz, 1681. Faksimilirana izdaja: spremna beseda Anton Leopold Schuller. Graz: ADEVA, 1975.
- Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Sti- riae*. Izbor. Faksimilirana izdaja listov s slovenskimi motivi. Zbrala Ivan Stopar in Primož Premzl. Ma- ribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2006.
- Vnuk, Klavdija: *Revitalizacija gradu Branek v Brano- slavcih*. Maribor, 2015 (Projektna naloga univer- zitetnega študijskega programa 1. stopnje na Od- delku za arhitekturo Fakultete za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo Univerze v Mariboru).
- Voje, Ignacij: *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakul- tete, 1996.
- Volavšek, Andreja: Cezanjevci. Konservatorsko po- ročilo. *Varstvo spomenikov*, 13–14, 1968–1969 (1970), str. 213.
- Vrišer, Sergej: *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajer- skem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1992.
- Vrišer, Sergej: *Mariborski muzej II. Umetnostna zbir- ka*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za spomeni- ško varstvo, 1979 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov 96).
- Vrišer, Sergej: Renesancijski viteški nagrobniki v Slo- veniji. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vr- sta 7, 1965, str. 195–206.
- Weigl, Igor: Dvorec Dornava in druge arhitekture Jožefa Hueberja na Slovenskem Štajerskem. *Dor- nava. Vrišerjev zbornik* (ur. Marjeta Ciglencečki). Ljubljana: Slovensko umetnostnozgodovinsko društvo, 2003, str. 15–65.
- Woisetschlager, Kurt in Krenn, Peter: *Dehio-Hand- buch. Steiermark (ohne Graz)*. Wien: A. Schroll & C, 1982 (Die Kunstdenkmäler Österreichs).
- Zahn, Joseph: *Steirische Miscellen. Zur Orts- und Culturgeschichte der Steiermark*. Graz: Ulr. Moser, 1899.
- Zadnikar, Marijan: *Umetnostni spomeniki v Pomurju*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1960.
- Zanjekovič, Martina: Umetnostnozgodovinska zna- menja mesta treh trgov in njegove okolice. *Lju- tomer, osrčje Prlekije* (ur. Goran Šoster in Primož Premzl). Ljutomer: Občina Ljutomer, Prleška razvojna agencija, 2006, str. 143–159.
- Zeri, Federico in Rozman, Ksenija: *Evropska tihoži- tja iz slovenskih zbirk*. Katalog razstave. Ljubljana: Narodna galerija, 1989.
- Zeri, Federico in Rozman, Ksenija: *Evropski slikar- ji iz slovenskih zbirk*. Katalog razstave. Ljubljana: Narodna galerija, 1993.

S U M M A R Y

Branek Castle. A description of architectural history

The contribution discusses the architectural development of the former Branek (Mallegg) Castle or Upper Castle in Branoslavci west of Ljutomer, which was the biggest, the most distinguished, and the most recognizable castle building in the wider Ljutomer area between the second half of the seventeenth century and 1926. In 1926, a significant part of the castle complex was demolished after a devastating fire and the rest was converted into a simple residential building, which has so far not been subject to any detailed discussion in terms of its architectural history. By taking into consideration and systematically analysing the preserved remains of the former castle, old depictions, archival photographs, data on the history of the estate, and historical depictions, it is possible to determine the main development phases of the former castle building between the sixteenth and the twentieth centuries with a fair amount of reliability and thus accentuate its special significance for the history of the Ljutomer area during the period concerned. Everything suggests that Branek Castle was built in the early sixteenth century in accordance with the medieval tradition of fortified castles and that it was set for Franz von Herbersdorf on the site of a medieval tower house which served no particular defensive purpose. Initially, the castle encompass-

sed an enclosed courtyard, living quarters, and a tall entrance tower. In the middle or the second half of the sixteenth century, it was added outer defensive walls. In the second half of the sixteenth century or the first third of the seventeenth century, the castle was further added two side residential wings and imparted the character of a comfortable fortified noble residence. About 1675, when in the hands of the influential Thomas Ignaz I Baron Mauerburg, it was thoroughly renovated in the Early Baroque style but not significantly expanded. In 1693, the castle was damaged by a fire and after 1710 gradually restored and rebuilt. During the restoration works, its outer walls were removed, all building tracts were remodelled, and the castle was added a big Baroque castle chapel, which was consecrated in 1717, when the castle was in the possession of Georg Anton Ignaz Baron Mauerburg. About 1744, the representative rooms in the castle's interior were given a Baroque makeover at the behest of Mr and Mrs Codroipo and decorated with lavish stucco, most probably by Johann Kajetan Androy. About 1836, when Branek was leased to Ivan Gottweis, the castle building underwent another renovation. After the castle was partially damaged due to subsidence in 1870, its south-eastern side wing and the entrance tower were lowered, and the Baroque chapel was demolished. On the night of 1 January 1926, part of the castle burned to the ground, after which a large part was torn down and the rest was pragmatically turned into a rural homestead. After 1972 the last remains of the former main castle tower were demolished, along with a fragment of the main castle portal.

Ante Trstenjak: Glavni trg v Ljutomeru, akvarel na papirju, 1927 (zasbena zbirka).

1.04 Strokovni članek

UDK 930.253:352(497.412Ljutomer)"1535/1914"
DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.3.07>

Prejeto: 8. 6. 2022

Mojca Horvatprof. slovenskega in nemškega jezika, arhivska svetovalka, Pokrajinski arhiv Maribor, Glavni trg 7, SI-2000 Maribor
E-pošta: mojca.horvat@pokarh-mb.si

Arhivski fond Magistrat Ljutomer (1535–1914)

IZVLEČEK

Prispevek ponuja pregled dokumentov, ki jih Pokrajinski arhiv Maribor hrani v fondu Magistrat Ljutomer, pojasni pripadajoči arhivski popis in izpostavi nekatere značilne ali posebej zanimive dokumente. Fond obsega 116 škatel oziroma 11,6 tekočih metrov arhivskega gradiva, nastalega med letoma 1535 in 1914. Največ dokumentov se nanaša na upravo trga in trško sodstvo, najdemo pa tudi podatke o zdravstvenih, gradbenih, cerkvenih, šolskih, obrtniških, policijskih, gasilskih, vojaških idr. zadevah.

KLJUČNE BESEDE

magistrat Ljutomer, arhivsko gradivo, arhivski popis, trška uprava, trško sodstvo, Pokrajinski arhiv Maribor

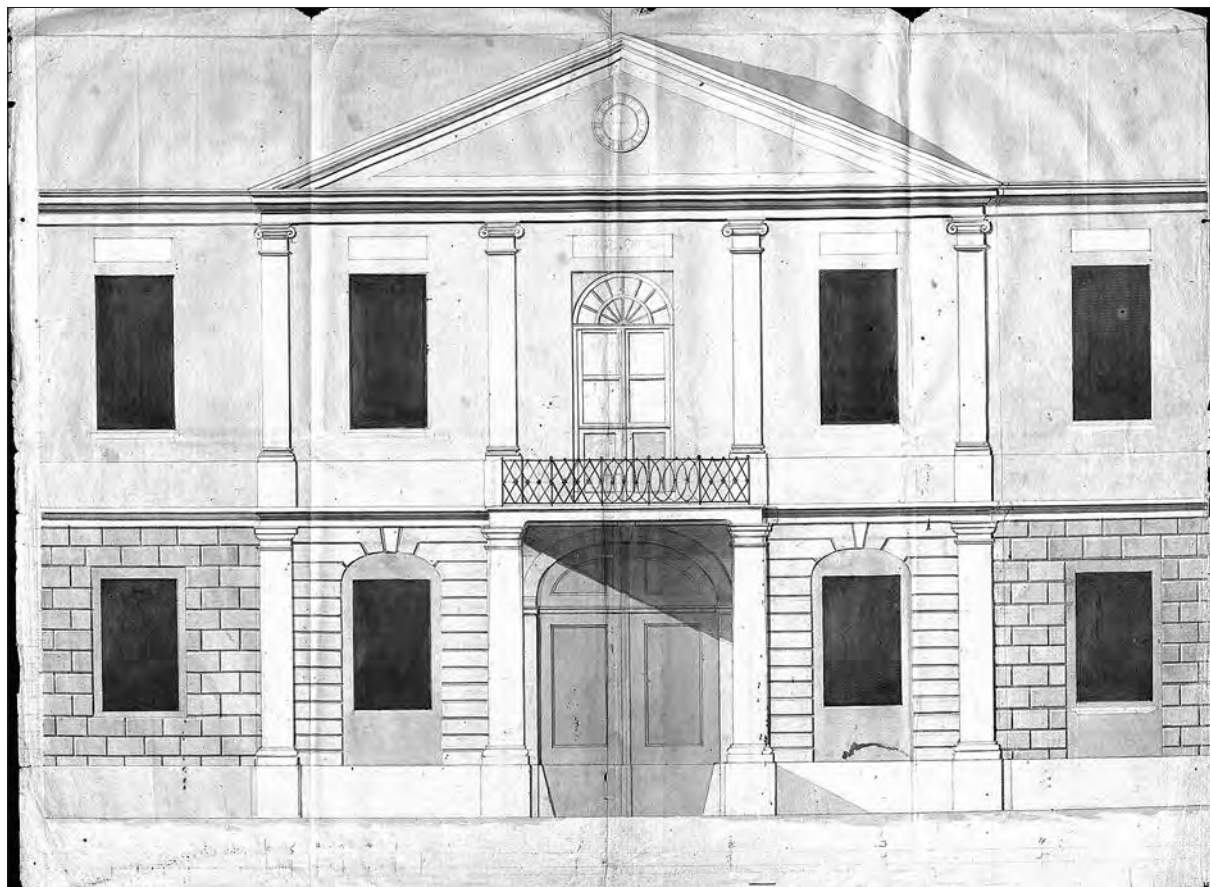
ABSTRACT

ARCHIVAL COLLECTION MAGISTRAT LJUTOMER (1535–1914)

The contribution provides an overview of documents, kept by the Regional Archives Maribor as part of the collection Magistrat Ljutomer, it explains their archival description and draws attention to some characteristic or particularly interesting documents. The archival collection comprises 116 boxes or, rather, 11.6 running metres of materials that were produced between 1535 and 1914. Whereas most documents relate to the market-town administration and judiciary, some also convey data on matters concerning health, construction, church, school, handicrafts, police, fire service, military, and so on.

KEY WORDS

Ljutomer magistrate, archival materials, archival description, market-town administration, market-town judiciary, Regional Archives Maribor

Gradbeni načrt za ljutomerski rotovž, 19. stoletje.

Uvod

Pokrajinski arhiv Maribor v fondu Magistrat Ljutomer¹ hrani 116 škatel oziroma 11,6 tekočih metrov arhivskega gradiva, nastalega med letoma 1535 in 1914. Dokumenti so bili v sedemdesetih letih 20. stoletja vrnjeni iz Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu, kamor so jih Ljutomerčani v hrambo predali konec 19. stoletja. Glede na izročilo so v Ljutomeru trške privilegije in drugo dokumentacijo ter denar sprva hranili v zakladnici v trškem zvoniku ob cerkvi. Kadar so menili, da je zakladnica ogrožena, so njeno vsebino spravili na varno. Leta 1683 so – menda zaradi nevarnosti obleganja Turkov in krucev – dokumente in denar začasno poslali celo na grad Fala; leta 1704 pa so prepozno ukrepali, tako da so jim kruci iz zakladnice odnesli denar.² Čeprav je trg večkrat pogorel ali bil izropan, se je gradivo skozi stoletja ohranilo. Ob koncu 18. stoletja je prišlo do sporov z gospostvom Branek – zaradi omejitve oblasti je takrat moral trg dokumente začasno predati gospostvu.³

V veliki večini gre za dokumente v nemškem jeziku, za rokopise v nemški kurenti (»gotici«). Gradivo je bilo že v Gradcu urejeno in do določene mere popisano, vendar le okvirno. Zato je bilo treba narediti natančnejši in novejši popis po arhivskih standardih, ki sem ga končala leta 2017. Ob novem popisu nisem spreminjala stare ureditve, saj bi bilo v tem primeru potrebno novo številčenje škatel, nekdanja citiranja tukajšnjega gradiva pa bi s tem izgubila sledljivost. Popis je dostopen na spletni strani virtualne arhivske čitalnice (VAC) v vzajemni podatkovni zbirki slovenskih javnih arhivov.⁴

Gradivo je v popisu razdeljeno na 14 večjih sklopov:

1. Uprava (urbarialne obveze in dolžnosti, davčni spisi, tržani, nepremičnine, privilegiji in prisege, uradniki, delovodniki, dopisi, zapisniki trškega sveta, letni obračuni, finančne zadeve);
2. Zdravstvene, veterinarske in socialne zadeve (ukrepi proti kužnim boleznim, zdravniki in kirurgi, lekarnarji, babice, pokopališče in pogrebi, pomoč revnim, špital, živinske kužne bolezni, živinozdravniki);

¹ SI PAM/0004.

² Slekovec, *Trg in župnija Ljutomer*, str. 163.

³ *Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor*, str. 44.

⁴ <https://vac.sjas.gov.si>.

3. Gradbene zadeve (sezname parcel, zgradbe v trgu, razne gradnje stavb, mostov in cest, regulacije voda);
4. Vinogradi (cenitve in licitacijski zapisniki, gorninske in računske knjižice vinogradov);
5. Cestnina in stojnina (registri stojnin, cestnin in mitnin);
6. Trški mlin (računske knjige, licitacije in zakupne pogodbe, gradbena dokumentacija);
7. Opekarna (računska dokumentacija, licitacije ipd.);
8. Upravljanje gozdov (popisi gozdov, deleži tržanov, licitacije);
9. Cerkevne in šolske zadeve (dokumenti cerkva: sv. Janez Krstnik v Ljutomeru, sv. Rok in sv. Sebastijan v Cezanjevcih, sv. Križ v Križevcih; župnija Cmurek; šola v Ljutomeru);
10. Obrt in trgovina (prispevki za pomočnike, davki, spričevala, mere in uteži, živinski in letni sejmi, sezname obrtnikov ipd.);
11. Sodne zadeve (krajeno sodišče magistrata Ljutomer, sodne zadeve tržanov, sodni procesi, kazenske zadeve, civilnopravne zadeve ipd.);
12. Policijske zadeve (prijave začasnega prebivališča, policijski predpisi, tiralice ipd.);
13. Gasilske zadeve in požari (sezname pogorelih, gasilska oprema, ocene tveganja ipd.);
14. Vojaške zadeve (nastanitev in oskrba vojske, sezname prispevkov za vojsko, vprežna živina, nabor, dezerterji, skladišče orožja ipd.).

Vsebina arhivskega fonda Magistrat Ljutomer

1 Uprava

1.1 Urbarialne obveze in dolžnosti, davki

Prva podskupina področja uprava so urbarialne in davčne zadeve, kamor so uvrščeni urbarialni registri⁵ od leta 1659 do leta 1843. Ohranjenih je 27 štiftnih registrov⁶ trga Ljutomer in eden, ki se nanaša na imenje Kamenščak. V njih v glavnem najdemo imena na priimke plačnikov, včasih pa še kak drug podatek (na primer predračun za gradnjo stiskalnice za grozdje). Zelo podobne podatke najdemo tudi v davčnih registrih, v tistem iz leta 1813 pa se že vidi

navezava na jožefinsko davčno regulacijo.⁷ V to podskupino so uvrščene tudi nekatere druge obveze in zadeve: seznam odkupnih zneskov za naturalne dajatve iz leta 1807; registri pašnine⁸ od leta 1799 do leta 1813, ki navajajo število živali in njihove lastnike ter zneske plačila pašnine (na primer za leto 1812 so pobrali pašnino za štiri konje, 15 volov ali krav, tri teleta in 26 prašičev); razni izvlečki iz knjige dajatev; pripombe na šiftnne registre; priloge k šiftnim registrom in popis števila dimnikov v trgu iz leta 1845, ki je prav tako služil za pobiranje davka.

K urbarialnim registrom prištevamo tudi desetinske registre. Desetina je pomenila, kot že ime pove, deseti del pridelka. Po navadi so jo pobirala gospodstva, vendar so to lahko bile tudi druge pravne osebe (na primer imenja, župnije in, kot v našem primeru, magistrati) oziroma fizične osebe (na primer duhovniki), ki so imele do tega pravico. Desetine niso vedno pobirali v 10 % pridelka, včasih so pobirali le polovico, tretjino ali samo četrtno desetino. Včasih si je desetino delilo več različnih prejemnikov, tako je, na primer, vsak od treh upravičencev prejel tretjino celotne desetine. Pravico do pobiranja desetine so lahko prodali ali dajali v zakup, sprva so jo lahko prodali le drugim plemičem (oziroma tistim, ki so bili navedeni v deželni deski), leta 1819 pa je dvorna pisarna izdala dekret, da so lahko kupci desetine tudi drugi ljudje.⁹

V 52 registrih žitne desetine magistrata Ljutomer,¹⁰ nastalih med letoma 1675 in 1843, so podatki o desetinskih zavezancih iz Ljutomera in Kamenščaka, o desetini pa pričajo tudi dodatni dokumenti,¹¹ ki pa so vsi šele iz 19. stoletja. Med njimi je tabela z imeni podložnikov iz leta 1829, v kateri je zabeleženo, ali bodo oddali desetino v denarju ali v naravi. Med vsemi stotimi desetinskimi zavezanci se ni nihče odločil za plačilo v naravi. O tem, da je magistrat desetino dajal v zakup, pričajo ohranjeni licitacijski zapisniki. Za leto 1832 so v razpredelnico vpisani dražitelji. Dražba se je začela pri 90 goldinarjih (dalje gld) ter se zaključila pri 118 gld in 15 krajcarjih (dalje kr). Zakup desetine je predstavljal določeno tveganje, saj je bila v rodovitnih letih pobrana desetina visoka in v slabih letih nizka,¹² pogodba pa je bila za fiksni znesek sklenjena vnaprej. Med dokumenti je tudi zapisnik o zakupu ribolovne pravice na Ščavnici. Leta 1843 je tako Andrej Mihelič za 2 gld in 36 kr za šest let zakupil pravico do lovljenja rib

⁵ Davčni registri so sprva vsebovali samo zapise davčnih obveznosti podložnikov, konec 16. stoletja pa se v njih pojavijo tudi navedbe denarnega činja, torej dajatev kot osrednjih urbarialnih dajatev v denarju. Od nekako srede 17. stoletja dalje so v te knjige, tedaj že imenovane šiftni registri (*Stiftregister*), zapisovali bolj ali manj vse denarne obveznosti, ki so jih podložniki imeli do gospodstva (Zadravec, Urbarji in urbarialni registri, str. 8–9).

⁶ SI PAM/0004, škatla 1–2 in 4, Šiftni registri magistrata Ljutomer do leta 1818, in škatla 5, ovoj 4, Šiftni registri od leta 1814 in podobne davčne zadeve trga Ljutomer.

⁷ SI PAM/0004, škatla 59, ovoj 2, Davčni registri in izvlečki iz davčnih registrov magistrata Ljutomer.

⁸ SI PAM/0004, škatla 7, ovoj 1, in škatla 5, ovoj 4, Registri pašnine pri trgu Ljutomer.

⁹ Tschinkowitz, *Darstellung des politischen Verhältnisses*, Th. III., str. 1–8.

¹⁰ SI PAM/0004, škatla 6, Registri žitne desetine magistrata Ljutomer.

¹¹ SI PAM/0004, škatla 5, ovoj 2, Dokumenti v zvezi z desetino v Ljutomeru.

¹² Primerjaj Tschinkowitz, *Darstellung des politischen Verhältnisses*, Th. III., str. 62.

in rakov od desetinske meje do trškega mlina. Poleg tega so v zvezi z desetino ohranjena razna navodila za pobiranje (19. stoletje), dopisi, preračuni desetine (1810–1819) ipd.

Med davki so tudi posamezni dokumenti, ki se nanašajo na vojni davek,¹³ med njimi dva registra pobrane prenočnine za nastanitev vojakov, v katerih so sezname tržanov (imena, hišne številke, podpisi) in zneski, ki so jih dali za prenočnino. Zanimivo je, da so pobrani zneski na posameznika precej različni. Sezname so ohranjeni za čas med letoma 1818 in 1827, narejeni so za vsak mesec posebej, niso pa vsi tržani vsak mesec plačali prispevka. Podobne dokumente najdemo tudi v sklopu vojaških zadev. Takšnih primerov, kjer smo priča nedosledni razmejitvi, kam posamezni dokumenti sodijo, je v arhivskem fondu Magistrat Ljutomer več. Kot rečeno, sem pri popisu sledila prvotni ureditvi.

Poleg že izpostavljenih obvez, dolžnosti in davkov so iz 18. in 19. stoletja ohranjeni posamezni dokumenti o hišnem davku, davku na premoženje, osebnem davku, zemljiškem davku, davku na dediščino, davku na glasbo, razrednem davku, glavarini, pristojbini za dimnikarja, prispevku za šolo, mesnem krajarju, davku na tobak idr.

1.2 Tržani in nepremičnine

Številni sezname hiš, tržanov, živine in nabornikov¹⁴ so nedatirani. Najstarejši datirani je seznam gostačev in poslov iz leta 1646, v katerem so našteji posamezni gospodarji in koliko ljudi je delalo pri njih. V tem sklopu so tudi tabele pristojbin, v katerih so navedena imena posestnikov hiš, njihov poklic (na primer usnjar, čevljar, kovač, mežnar) in število hiš. Med štajerskim popisom hiš leta 1754 so nastali trije sezname trških hiš, od katerih dva poleg poklica hišnega posestnika navajata njegovo zemljiško posest, izraženo v oralih (plugih); hiš je bilo 105. Iz leta 1802 je izkaz zemljišč in 98 posestnikov, ki ob že omenjenih podatkih postreže za oceno vrednosti posameznih zemljišč. Dodatne podatke o zemljiških ponudi seznam iz leta 1803, na katerem so 104 hišne številke in njihovi posestniki – navedeni so v tabeli, v kateri je navedeno tudi, kateremu gospodstvu so bila posameznikova zemljišča podložna (nekatera več gospodstvom) ter kolikšni kmečki posesti je ustrezala njihova velikost (od celega do četrtrinskega kmeta), izmera posameznih vrst zemljišč (njiv, travnikov ...) in hišna številka. Na seznamu obrtnikov iz okoli leta 1840 so navedena imena 72 obrtnikov, ob vsakem dejavnost in vrsta obrtne pravice. Nekateri od teh seznamov vsebujejo tudi podatke o plačilu davščin, po-

samezni se nanašajo na požarno varnost v trgu. Zanimivo je navodilo iz leta 1825, da je treba okrožnico o požarnem zavarovanju dostaviti vsem pisnim Ljutomerčanom, ki nato navaja seznam 23 pisemnih tržanov. Iz leta 1834 je seznam lastnikov živine, ki posebej našteva rogato živino in posebej prašiče ter hišno številko lastnika. Sezname nabornikov iz Ljutomera in okolice iz leta 1846 vsebujejo ljudi po hišnih številkah, pripisani so kraj, okrožje, starost (med 19 in 29) ter podatek, ali še imajo starše. Na drugih seznamih so navedeni tudi nekateri, ki niso sposobni za vojsko. Tesna povezava trga Ljutomer z gospodstvom Branek se kaže v marsikaterem dokumentu; tako je med sezname tržanov tudi seznam podložnikov gospodstva Branek iz vasi Križevci, Ključarinci, Vučja vas, Cven, Mota, Stroča vas, Pristava, Banovci, Podgradje, Babinci, Krištanci, Spodnje Krapje, Radomerje in Grlava. Seznam, ki nekoliko izstopa, je tudi izveček iz krstnega zapisnika trga Ljutomer, nastal okoli leta 1800, kjer so po hišnih številkah v trgu izpisana imena tržanov in datumi njihovih rojstev. V popisih pokojnikov¹⁵ (1783–1883) so poleg imen zabeleženi še skupni zneski njihovega premoženja in od tega pobran prispevek za šolski sklad.

Kovačič v monografiji o Ljutomeru zapiše: »Ena najimenoitnejših trških svoboščin in pravic je bila sodna pravica, civilna in deloma kriminalna. Meje ozemlja, na katerem so imeli sodno pravico, so bile od starih časov natančno določene (pomirje, *Burgfried*). Da se ne bi meje pozabile, so jih v starejših časih vsako leto, pozneje pa v krajših ali daljših presledkih objahovali. To se je vršilo z velikim hrupom in strelbo, tržani so oboroženi na konjih jezdili, naprej se je nesla trška zastava, skupno s sosednimi oblastmi so pregledovali mejnike in jih obnavljali, kjer je bilo treba. To se je imenovalo 'objahavanje pomirja' (*Burgfriedbereitung*).«¹⁶ V fondu je ohranjen opis pomirja trga Ljutomer iz leta 1690, pa tudi dokument, ki priča o eni teh pojezd,¹⁷ in sicer o tisti iz leta 1723. Od zadnje pojezde je preteklo že 14 let, zato so tržani sosednjim gosposkam naznanili, da bodo 24. in 25. maja objahali svoje pomirje. Pri njivi Kostanjevica je prišlo do prepira z grajskimi ljudmi, ki so trdili, da ta njiva spada pod sodno oblast Braneka. Prišlo je do prepira in potem celo do pretepa, na katerem so »zmagali« tržani, ki so bili najbrž v večini.¹⁸ Šele leta 1736 je bila sklenjena poravnalna pogodba med ljutomerskim trškim sodnikom na eni strani ter Sigmundom Friderikom baronom Schwiznom in Karlom Jožefom baronom Gabelkhoffnom

¹³ SI PAM/0004, škatla 59, ovoj 1, Vojni davek, prispevek za kasarno in prenočnina (za nastanitev vojakov) v trgu Ljutomer.

¹⁴ SI PAM/0004, škatla 1, ovoj 1, Sezname hiš, tržanov, živine, nabornikov magistrata Ljutomer.

¹⁵ SI PAM/0004, škatla 1, ovoj 2, Popisi pokojnikov trga Ljutomer.

¹⁶ Kovačič, *Ljutomer*, str. 138. Kako je tovrstna pojezda pomirja potekala v Šoštanju gl. Poles, S praporom in partizano, str. 639–672.

¹⁷ SI PAM/0004, škatla 1, ovoj 3, Pojezda pomirja trga Ljutomer.

¹⁸ Kovačič, *Ljutomer*, str. 138.

[illegible]

Potni list z opisom osebe, 1848.

kot skrbnikoma mladoletnih baronic Marije Eleonore in Katarine Jožefe Mauerburg na drugi strani.

Iz dokumentov o ljutomerskih trških njivah in drugih posestih¹⁹ (1633–1857) lahko razberemo, kako je magistrat gospodaril s svojimi nepremičninami. Leta 1857 je bilo enajst trških travnikov in štiri njive v zakupu. Prav tako so leta 1831 za šest let dali v zakup ribolovno pravico. Ohranjeni so sezname z imeni desetih oziroma sedmih ribnikov.²⁰ V zvezi z ljutomerskimi trškimi travniki so ohranjeni številni licitacijski protokoli za seno ali zakup travnikov iz 19. stoletja.²¹ Na dražbi pridelka sena in otave z ljutomerskih trških travnikov iz leta 1813 so popisali

vse prisotne in nato imena dražiteljev z njihovimi ponudbami. Izklicna cena na dražbi je bila 25 gld, na koncu pa je bil pridelek prodan za več kot 60 gld. V zapisnikih o dražbi za zakup ljutomerskih travnikov so opredeljeni tudi pogoji zakupa.

Za vojaške namene so nastale tabele, ki segajo v leto 1771, navajajo pa število moških po starostnih skupinah ter konje in vole za vprego.²²

Prošnje za sprejetje med tržane Ljutomera in diplome o sprejemu med tržane (1685–1854)²³ so naslovljene na barona Mauerburga in njegove naslednike – lastnike gospodstva Branek. Pogosto so priloženi tudi izvlečki iz zapisnika trškega sveta, po katerih se tržani strinjajo, da se prošnji ugodi. Iz leta 1844 so ohranjeni obrazci – diplome za sprejetje med tržane;

¹⁹ SI PAM/0004, škatla 5, ovoj 1, Dokumenti ljutomerskih trških njiv in drugih posesti.

²⁰ SI PAM/0004, škatla 7, ovoj 5, Zakupna pogodba za ribolovne vode v Ljutomeru.

²¹ SI PAM/0004, škatla 7, ovoj 6, Popisi ljutomerskih trških travnikov, licitacijski protokoli za seno ali zakup travnikov ipd.

²² SI PAM/0004, škatla 82, ovoj 11, Tabele s številom moških po starostnih skupinah ter konjev in volov v magistratu Ljubljane.

²³ SI PAM/0004, škatla 83, ovoj 1–2, Prošnje za sprejem med tržane Ljutomera in diplome o sprejemu med tržane.

iz istega leta je tudi seznam sprejetih tržanov. Tudi prošnje in pritožbe tržanov²⁴ so večinoma naslovljene na gospodstvo Branek in vladarja. Med domovinskimi in potnimi listi tržanov²⁵ lahko preberemo opise zunanjosti osebe, na katero je bil potni list izstavljen.

Odnos med gospodstvom Branek in trgom Ljutomer je natančno opredeljen v prepisu pogodbe z baronom Tomažem Ignacem Mauerburgom iz leta 1684,²⁶ s katero si je trg zapravljal dobršen del samostojnosti. Glavne točke pogodbe:

1. Mauerburg in njegovi nasledniki zastopajo trg pred deželnimi stanovi glede davkov, doklad itd. in jih tudi plačujejo. Izredne davke mora trg povrniti.

2. Mauerburg in nasledniki se zavežejo, da bodo vedno branili tržane in ne bodo dovolili, da bi se jim godila krivica.

3. Trg naj si voli svojo oblast, sodnika in svetnike, kakor je bila od nekdaj navada. Vendar morajo biti izvoljeni tisti, ki so graščaku vdani in so pošteni. Izbrani trški sodnik, ki je sposoben za svojo službo, mora graščaku obljubiti, da se bo potegoval za njegove koristi in mu bo s tržani vred pokoren.

4. Trški sodnik in svetniki so v vseh civilnih zadevah vsem svojim podložnikom prva instanca, morebitne pritožbe na njihove odločitve se podajo gospodstvu. Meje njihove sodne oblasti (pomirje) ter druge svoboščine in pravice ostanejo iste, kakor so jih imeli pod Draškoviči, Alapiči itd.

5. Tržani smejo pasti in sekati drva v tistih gozdovih, kjer so lahko doslej, vendar gozdov ne smejo povsem izsekati. Dovoljeno jim je loviti ribe v Ščavnici in drugih potokih na trškem ozemlju. Pobirati smejo tudi davke ob mihaelovem (29. september), zemljiški davek na markovo (25. april) ter desetino od snopja in druge obveze. Ostane jim tudi mostnina, katere pa ne smejo terjati od grajskih podložnikov.

6. Gospodstvo ima pravico vsako leto potrditi sodnika in svetovalce; ima odvetništvo (vogtijo) nad župnijsko cerkvijo in podružnicami ter dve mesnici v trgu. Trg lahko ima dva letna sejma, v zameno pa se mora gospodstvu vsako leto odkupiti z živili.

7. Noben trški sodnik, svetnik in pisar ne sme biti odstavljen in noben tržan ne sme izgubiti trške pravice, tudi ne sme biti noben sprejet brez vedenja in dovoljenja gospodstva.

8. Namesto prejšnjih 400 gld na leto bodo odslej plačevali samo 350 gld. Oproščeni so tudi pravnih stroškov, potnine itd. Za deželni davek bodo odslej plačevali 19 gld 3 šilinge 9 pfenigov.²⁷

28. januarja 1685 je prisegel sodnik s svetovalci, nato je bila velika pojedina na občinske stroške. Ven-

dar spori med gospodstvom in tržani s tem niso prenehali.²⁸ Kako malo je pomenila volja tržanov, kaže zabeležka o glasovanju ljutomerskega trškega sveta iz 17. stoletja, ko so se odločali, ali bi raje bili podložniki Mauerburga ali Paradeiserja.²⁹ Glasovanje se nanaša na dopis grofa Janeza Ernesta Paradeiserja in njegove žene Konstance Ljutomerskemu županu in vsem Ljutomerčanom z dne 23. junija 1681. Lastnika Dolnjega gradu sta se tržanom ponudila za gospoda ter jim svetovala, naj se z vsemi sredstvi potegujejo za to, da bi bili spet podložniki ljutomerskega gospodstva, kakor so bili nekoč, in ne Braneka. Ker so bili Ljutomerčani ravno takrat v sporu s Tomažem Ignacem pl. Mauerburgom, ni čudno, da iz v dokumentu zabeleženih črtic o glasovanju razberemo, da je za Paradeiserja glasovalo 24 tržanov, za Mauerburga pa le eden. Sklenili so, da bo trški sodnik z dvema tržanoma v zvezi s tem šel v Gradec in, če bi bilo treba, tudi na Dunaj k cesarju. To se je nato zgodilo, vendar ni nič pomagalo, tržani so kljub temu ostali Mauerburgovi podložniki.³⁰

1.3 Normalije, privilegiji, predpisi in prisege

O tem, kako pomembni so bili za magistrat privilegiji, ki jih je moral potrditi vladar, pričajo potrditve privilegijev trgu Ljutomer,³¹ med katerimi so prepisi listin, prošnje za potrditve privilegijev ter dopisi in osnutki v zvezi s trškimi privilegiji. Najstarejši je prepis listine iz leta 1360, ki je nastal leta 1625, s katero vojvoda Rudolf potrdi Ljutomeru iste trške pravice, kot mu jih je podelil že njegov oče Albreht. Žanimivo je, da je v listini prišlo do napake, saj je zapisano, da je Albreht trgu podelil pravice leta 1392, kar seveda ni mogoče, saj je umrl leta 1358. V resnici bi se listina iz leta 1360 morala sklicevati na Albrehtovo listino iz leta 1342.³² Sledijo še številni mlajši prepisi

²⁸ Prim. prav tam, str. 126–127.

²⁹ SI PAM/0004, škatla 1, ovoj 6, Zabeležka o glasovanju ljutomerskega trškega sveta, ali bi raje bili podložniki Mauerburga ali Paradeiserja.

³⁰ Kovačič, *Ljutomer*, str. 200.

³¹ SI PAM/0004, škatla 1, ovoj 6–7, Potrditve privilegijev trgu Ljutomer.

³² *Wir Rudolph von Gottes Gnaden Herzog zu Oesterreich, zu Steyer vñnd zu Khärndten, Fürst zu Schwaben vñnd zu Elssassen, Thuen khund dass Vnsere getreu: die Purgern von Luettenberg für Vnnss khomen vñnd zaigten Vnss Vnnser Lieben Herrn vñnd Vatters sellig. Handtuest vmb Ihre Recht vñnd batten Vnnss mit Vleiss ds Wier in die geruechten zu bestetten, vñnd zu Verneuern, als haben Wier gethan, in der Weiss als hernach geschrieben steht: Wir Albertuss von Gottes genad Herzog zu Österreich, zu Steyern vñnd zu Khärndtn, Thuen khund mit disem Breiff, dass Wier Vnnsern Burgern zu Luettenberg, die gnad gethan haben vñnd thuen auch dass sy alle die reht haben sollen, die Vnser Burgern zu Rakkerspur habent vñnd geben in, disen brieff versigelten mit Vnsern Insigel, Der geben ist zu Rakkerspur, da man zelt nach Cristi geburth Dreyzehenhundert Jaarn, darnach in dem zweyundneunzigsten Jar am St. Margarethn Tag. Nun haben Wier vorig. Herzog Rued: angesehen, die gnad die der Vorig. vnser Vatter Herzog Albertus gehabt hat, zu dem selbigen Purgern zu Luettenberg, vñnd haben in die Neue Handtuest*

²⁴ SI PAM/0004, škatla 83, ovoj 3, Prošnje in pritožbe tržanov Ljutomera.

²⁵ SI PAM/0004, škatla 83, ovoj 3, Domovinski in potni listi tržanov Ljutomera.

²⁶ SI PAM/0004, škatla 1, ovoj 7a, Prepis pogodbe trga Ljutomer z baronom Tomažem Ignacem Mauerburgom.

²⁷ Kovačič, *Ljutomer*, str. 135–136.

si, prav tako prepisi novejših listin, vse do potrjenega prepisa listine Jožefa II. o podelitvi trških pravic in odreditvi sejmskih terminov Ljutomeru leta 1788, ki je bil narejen leta 1835; v listini je cesar na prošnjo ljutomerskega trškega sodnika in sveta tržanom potrdil pravico do petih letnih sejmov, ki jim jih je leta 1742 potrdila že njegova mati Marija Terezija. Sejmi naj bodo na vsak kvartni torek ter na velikonočni torek. Če pa bi bil kateri izmed navedenih dni praznik, naj se sejem prenese na prvi naslednji delovni dan. Nekatere od teh originalnih listin s trškimi privilegiji Pokrajinski arhiv Maribor hrani v Zbirki listin,³³ v fondu Magistrat Ljutomer pa so ohranjene pripadajoče prošnje Ljutomerčanov, da jim cesar potrdi privilegije, ter na primer zapis o plačilu dvorni davčni in ekspedicijski direkciji za izdano listino s potrjenimi trškimi pravicami in dopis v zvezi s plačilom takse za izdane privilegije petih letnih sejmov. Da so termine letnih sejmov določali glede na to, kdaj so imeli okoličani sejme, in v soglasju z njimi, priča dopis iz leta 1856, ki so ga poslali iz od Ljutomera manj kot 20 km oddaljenega Sv. Jurija ob Ščavnici. V njem Jurjevčani sporočajo, da so zaprosili za odobritev letnih sejmov 3. februarja, 25. aprila, 1. avgusta in 21. novembra, Ljutomerčane pa sprašujejo, ali imajo kaj proti navedenim datumom.

Vendar pa je bilo biti in postati tržan tudi poseben privilegij. Sprejetje med tržane je bil slavnostni dogodek, saj je moral vsak prišlek opraviti prisego zvestobe in plačati takso. Ohranjeni so prisežni obrazci³⁴ od 18. stoletja dalje, vendar niso vsi datirani. Ob obrazcih so zapisana pravila, ki jih je bilo treba upoštevati ob izreku prisege. Iz seznama pobranih pristojbin za prisege tržanov,³⁵ ki je, žal, ohranjen le za dve leti, je razvidno, da so bili leta 1812 sprejeti štirje tržani; na seznamu iz leta 1825 pa je kar 20 novih tržanov ter še nekaj takih, ki so tega leta plačali za nazaj. Ob imenu tržana sta navedena tudi hišna številka in znesek plačila.

1.4 Uradniki magistrata

Sestava ljutomerskega trškega sveta³⁶ je dobro razvidna iz dveh dokumentov: iz leta 1697 je izveček iz zapisnika ljutomerskega trškega sveta, v kate-

rem preberemo, da so bili za sodstvo določeni po trije možje kot »desna roka« in trije kot »leva roka«; nato pa še po trije za vsako roko kot uprava. Dokument je podpisal Karl Ferdinand Schaffmann, ki je imel skrbništvo nad Mauerburgovimi mladoletnimi otroki. Za leto 1737 so navedeni po trije svetniki sodnika kot »desna« in kot »leva« roka, nato pa še po trije za vsako roko za upravo oziroma splošne zadeve. V odboru je določen »predstojnik« (*Vorgeher*)³⁷ in šest članov, nato pa še štirje »četrtniki« (*Viertelmeister*).³⁸ Sestavo trškega sveta podrobno opiše Slekovec v Ljutomerski kroniki.³⁹

Med dokumenti, ki se nanašajo na pisarje in trške sodnike,⁴⁰ so razna potrdila trških pisarjev, da so prejeli plačilo, prošnje trških sodnikov baronu Mauerburgu, naj jih iz različnih razlogov (na primer visoke starosti) razreši z mesta trškega sodnika, dopisi in spori v zvezi z izborom trškega sodnika ipd. Ohranjen je tudi seznam ljutomerskih trških sodnikov od leta 1609 do leta 1685. Slekovec je zapisal,⁴¹ Kovačič pa še dodal in v svoji knjigi objavil seznam trških sodnikov od leta 1363 do leta 1924,⁴² ki pa ga je mogoče dopolniti s pomočjo letnih obračunov magistrata⁴³ med letoma 1567 in 1868, čeprav niso ohranjeni za vsa leta. Tudi iz zapisnikov trškega sveta⁴⁴ lahko razberemo imena trških sodnikov, ki so ohranjena med letoma 1590 in 1816, vendar spet ne za vsa leta.⁴⁵

Med dokumenti, ki se nanašajo na komornike oziroma blagajnike,⁴⁶ so potrdila sodnega sluga, nočnega čuvaja, gradbenega mojstra ipd. o prejemu denarja. Naloge komornika natančneje podaja dokument iz 19. stoletja, v katerem so v sedmih točkah navodila zanj. Zapisano je, da za komornika za dobo treh let volijo enega od trških svetnikov, ki je nato kot trški ekonom zadolžen za vse finance.

³⁷ Ta naj bi imel vlogo tožilca pri trških sodnih obravnavah (SI PAM/1709, škatla 2, Kronika sodnije pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah).

³⁸ »Nekaki policijski organi v trški občini so bili v poznejših časih tudi četrtniki, /.../ ki so bili v občinskem svetovalstvu nekaki ljudski zastopniki (*tribuni plebis*), pravice glasu sicer niso imeli, vendar so v sejah zastopali proste tržane, smeli so predlagati želje in zahteve tržanov ter ugovarjati sklepom občinskega starešinstva. Oni so nekako posredovali med magistratom in tržani. Ščasoma se je pa njihov delokrog spremenil in so postali nekaki policijski nadzorniki v določenih četrtinjah mest ali trgov (*Viertelmeister*).« Kovačič, *Trg Središče*, str. 388.

³⁹ Slekovec, *Trg in župnija Ljutomer*, str. 75–99.

⁴⁰ SI PAM/0004, škatla 16, ovoj 3, Pisarji in župani trga Ljutomer.

⁴¹ Slekovec je naštel trške sodnike do leta 1895 (Slekovec, *Trg in župnija Ljutomer*, str. 317–322).

⁴² Kovačič, *Ljutomer*, str. 145–149.

⁴³ SI PAM/0004, škatle 30–56, Letni obračuni magistrata Ljutomer s prilogi.

⁴⁴ SI PAM/0004, škatle 18–29, Zapisniki ljutomerskega trškega sveta.

⁴⁵ Seznam trških sodnikov v Horvat, *Zanimivosti*, str. 106–107.

⁴⁶ SI PAM/0004, škatla 16, ovoj 5, Komorniki (blagajniki) magistrata Ljutomer.

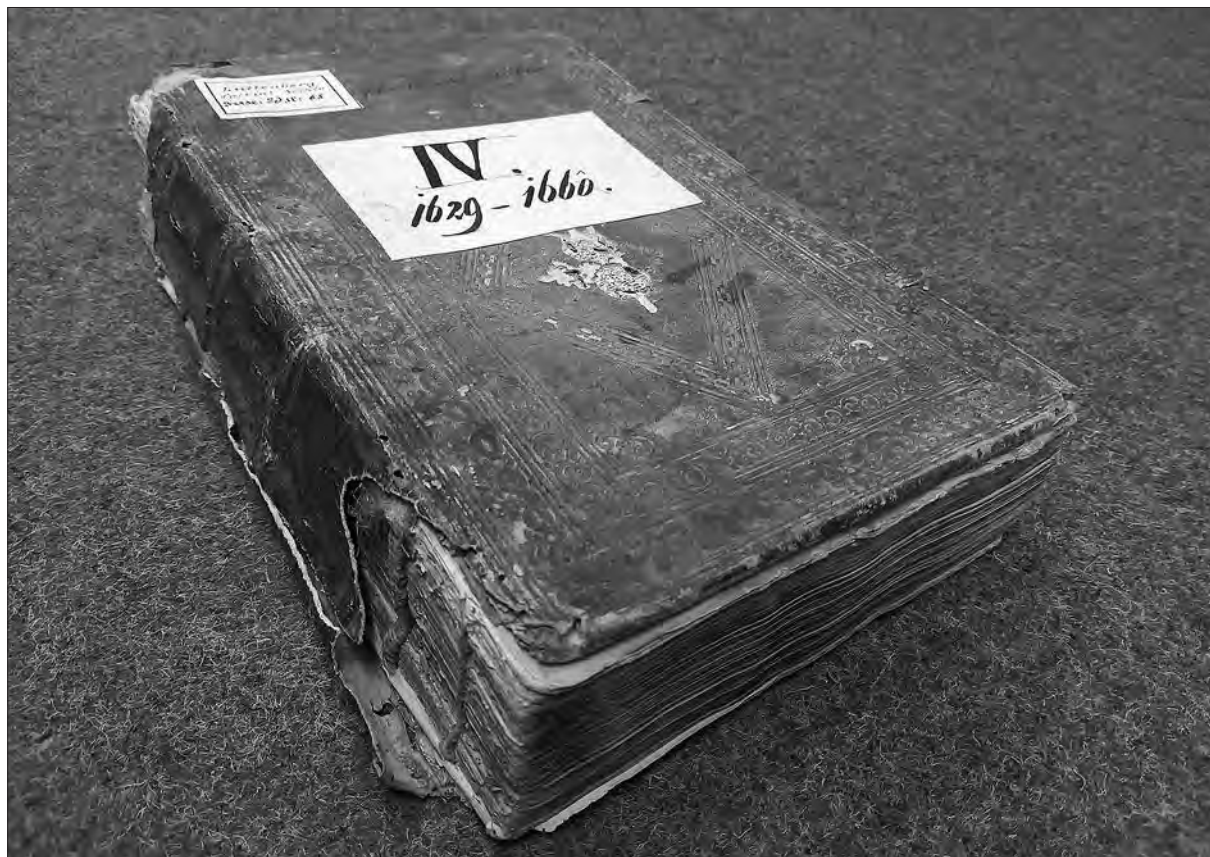
durch Ihre Pett willen bestett und erneuerth in der Weiss als sie von Worth zu Worth da oben geschriben stehet. Dass geben Wier zu Vhrkhundt dissen Breiff besiegelten mit Vnnsern Insigil. Der geben ist zu Graz am Sontag vor Scolastice Virginis nach Cristy Geburt Dreyzehen hundertth Jahr darnach in den Sechzigisten Jar. / L. S. / Coll. vnnnd dem Original gleich Lauttendt den 8. Nouember a 1625 / Andth Kheller m/p. (Transkripcija: Kovačič, *Ljutomer*, str. 229).

³³ SI PAM/0001.

³⁴ SI PAM/0004, škatla 16, ovoj 1, Prisežni obrazci trga Ljutomer.

³⁵ SI PAM/0004, škatla 58, ovoj 4, Sezname pobranih pristojbin za prisege tržanov pri magistratu Ljutomer.

³⁶ SI PAM/0004, škatla 16, ovoj 2, Sestava ljutomerskega trškega sveta.

Zapisniki trškega sveta (1629–1661).

Sporu med baronom Mauerburgom in Ljutomer-skimi trškimi svetniki⁴⁷ lahko sledimo na podlagi dopisov z začetka 18. stoletja. Spor je nastal zaradi lova, ki ga po mnenju tržanov baron ne bi smel izvajati v njihovih gozdovih, zato so na silo odstranili njegove mreže. Barona je to tako razjezilo, da je trškemu svetu prepovedal seje, češ da niso prišli po potrditev na Branek; zagrozil jim je celo z globami, če se bodo sej udeleževali.⁴⁸

Na podlagi potrdil o prejemu plačil za opravljeno delo lahko med dokumenti srečamo še naslednje »zaposlene«: kanclista (pisca čistopisov), diurnista (zapisnikarja), računovodjo, odvetnika (solicitorja), nočnega čuvaja, tobačnega nadzornika, vinskega inšpektorja, mlinarskega inšpektorja, dimnikarja, vodjo zemljiške knjige, poštarja idr.⁴⁹ Tudi potne stroške⁵⁰ so predstavnikom magistrata povrnili. Na računih je navedeno, kdo je potoval, kdaj in kam. Na nekaterih računih je natančno razdelano, koliko denarja je recimo šlo za krmo konjev, za prevoz s splavom čez Muro, za prenočišče ipd.

1.5 Dopisi magistratu

Med dopisi, ohranjenimi v glavnem iz druge polovice 19. in z začetka 20. stoletja, velja izpostaviti oznanilo namestnika glede programa za obisk cesarja Franca Jožefa I. v Radgoni v slovenskem jeziku:⁵¹ »Kar se kinčanja tiče, opozorujem na to, da se po mogočnosti rabijo le državne, deželne i hišne barve, posebno pa se ima gledati na to, da se slovenske ali nemške narodne barve v porabo vzele ne bodo. Streljanje z možnarji blizu cest, po katerih bodo Njegovo Veličanstvo potovali, je ostro prepovedano, ako pa bi se vendar le streljalo, mora se to v večji daljini od dotične ceste vršiti in sicer s primerno opreznostjo. Spodobnost terja, da se prihod Njegovega Veličanstva z zvonjenjem cerkvenih zvonov pozdravi.« Iz teh besed že lahko zaslutimo napetost, ki je leta 1883, ko je dopis nastal, naraščala med Slovenci in Nemci.

⁴⁷ SI PAM/0004, škatla 16, ovoj 6, Ljutomerski trški svetniki.

⁴⁸ Kovačič, *Ljutomer*, str. 136.

⁴⁹ SI PAM/0004, škatla 16, ovoj 10–22, Uradniki magistrata Ljutomer.

⁵⁰ SI PAM/0004, škatla 56, ovoj 15, Računi za poti uradnikov magistrata Ljutomer.

⁵¹ SI PAM/0004, škatla 16, ovoj 23, Oznanilo namestnika glede programa za obisk cesarja Franca Jožefa I. v Radgoni v slovenskem jeziku.

Letni obračuni (1567–1650).

1.6 Zapisniki ljutomerskega trškega sveta⁵²

V 24 knjigah so zapisniki trškega sveta med letoma 1590 in 1849, v katerih najdemo tudi imena trških sodnikov, svetnikov (»desna roka«, »leva roka«), četrtnih mojstrov, članov ceha, gozdarjev, »gmajnarjev« in drugih. V te knjige so vpisali tudi novospregate tržane, ki so opravili svečano prisego. Od konca 17. stoletja naprej so ohranjeni zapisi o volitvah, ki so označene s črticami – številom ustnih glasov, ki jih je prejel posamezen kandidat. Volitve trškega sodnika so potekale vsako leto, zato ni težko verjeti Kovačiču,⁵³ da se tržani praviloma niso kaj prida zanimali za volitve, pa tudi trški sodnik sam se je te službe otepal. Bistveno vlogo pri izbiri kandidata je igral lastnik gospodstva Branek. Tržani so morali vsako leto že novembra naznaniti štiri kandidate, med katerimi je bil tudi trški sodnik, ki je doslej opravljal to vlogo. Od teh je smel graščak enega črtati, ne da bi navedel razlog, drugega pa je lahko črtal le z utemeljenim pomislekom. Če so tržani tako zahtevali, je moral določiti nepristranskega razsodnika, čigar odločitev sta morali spoštovati obe strani. Če graščak v predpisanem času ni imenoval primerne razsodnika, so smeli tržani svojega sodnika voliti, če pa je magistrat zamudil s svojo zahtevo, je trški

sodnik ostal tisti, ki je že v preteklem letu opravljal to funkcijo. Tudi če so hoteli tržani trškega sodnika zaradi nesposobnosti odstaviti, se je moral graščak s tem strinjati.⁵⁴

O sejah trškega sveta podrobneje piše Slekovec in zapiše tudi, da so se njegovi člani sestajali po potrebi. Navede, kolikokrat na leto so med letoma 1711 in 1720 sklicali seje: najmanj 16-krat (leta 1719) in največ 46-krat (leta 1716).⁵⁵

1.7 Letni obračuni magistrata s prilogami⁵⁶

26 arhivskih škatel polnijo letni obračuni prihodkov in izdatkov magistrata med letoma 1567 in 1868 ter pripadajoče priloge. Nekateri obračuni so splošni, drugi so namenjeni na primer mlinu ali opekarni. Posebej so odložene priloge k obračunom, ki vsebujejo razne račune, specifikacije, dopise, registre stojnin in mitnin ipd. Tudi tu lahko včasih zasledimo imena članov trškega sveta ter podatke o volitvah trškega sodnika, že od leta 1571 pa so ob kandidatih oznake s črticami za vsak prejeti glas. Starejši letni obračun je vedno podal trški sodnik, leta 1646, ko je aktualni trški sodnik Mikša med letom umrl, je Habjanič, ki je prevzel funkcijo za njim, podal ločen obračun ma-

⁵² SI PAM/0004, škatle 18–29, Zapisniki ljutomerskega trškega sveta.

⁵³ Kovačič, *Trg Središče*, str. 419–422.

⁵⁴ Prav tam, str. 135–136.

⁵⁵ Slekovec, *Trg in župnija Ljutomer*, str. 100.

⁵⁶ SI PAM/0004, škatle 30–56, Letni obračuni magistrata Ljutomer s prilogami.

gistrata. Od 18. stoletja dalje so letne obračune včasih podajali komorniki ali pa tudi kdo drug iz trškega sveta, proti koncu 18. stoletja celo upravitelj gospodstva Branek. Za leto 1662/63 so prihodki razdeljeni na prihodke od vrtnega činža in stojnine, prihodke od prodanih hiš in zemljišč, prihodke od žitne desetine, stojnine, kazni in posebne prihodke; izdatki pa se delijo na denar za oskrbo vojske, izdatke za trškega pisarja in sodnega slugo ter na posebne izdatke. Leta 1682 so spet navedeni prihodki po postavkah: davek od tržanov in želarjev, mitnina in stojnina, pašnina, plačane kazni, prodaja žita, posebni prihodki; in izdatki: davki, selnina (denar za sla), plača za trškega pisarja, četrtnega mojstra in sodnega slugo ter posebni izdatki.

Kot zapisano, so nekateri obračuni tematski, zato pogledjmo nekaj primerov. V posebnem letnem obračunu magistrata za opeko, ki sta ga leta 1777 podala inšpektorja za opeke, je navedeno, koliko opeke katere vrste je magistrat prejel, nato pa so zabeleženi kupci opeke in znesek, ki so ga zanj plačali, na koncu pa so izdatki za izdelavo opeke.⁵⁷ V letnem obračunu magistrata za mline iz leta 1778, ki sta ga podala inšpektorja trških mlinov, so sezname kupcev žita s plačanimi vrednostmi ter izdatki za mlin.⁵⁸ Podobno v obračunu za vinograde, ki ga je leta 1781 podal inšpektor, zasledimo prihodke, nato pa še izdatke za vinograde.⁵⁹ Priloge k letnim obračunom so odložene po letih oziroma za nekaj let skupaj, začevši z letom 1690. Gre predvsem za račune, ki so bili izstavljeni magistratu Ljutomer, pa tudi izvlečke iz obračunov in specifikacije. Podobne dokumente najdemo med finančnimi zadevami magistrata.⁶⁰

2 Zdravstvene, veterinarske in socialne zadeve

2.1 Saniteta – ukrepi proti kužnim boleznim⁶¹

Iz dopisov (1680–1856) lahko razberemo odnos, ki so ga v tistih časih imeli do kužnih boleznih in zdravstva. Iz Gradca so prihajala razna opozorila o širjenju hudih boleznih v okolici in navodila za preprečevanje okužbe, ki naj jih magistrat upošteva; mariborski okrožni urad je obveščal o izobraževanjih za porodničarke in preverjal upoštevanje predpisov o pokopih umrlih; gospostvo Branek je določalo, kako ravnati z bolnico, ki je obbolela za kolero; okrajni urad Ljuto-

mer je pisal o preprečevanju širjenja bolezni črnih koz; najdemo pa tudi prošnje za pomoč iz Bosne in Češke, kjer so ljudi prizadele bolezni in posledično lakota.

2.2 Dokumenti zdravnikov in kirurgov⁶²

Najstarejši zapisi o ljutomerskih padarjih v fondu segajo v leto 1700. Iz 18. stoletja je ohranjenih še nekaj inventarjev po padarjih in ranocelnikih, ki vsebujejo popise zapustnikovih nepremičnin s pravico do opravljanja padarske obrti ter sezname njihovega službenega orodja. Med imeni zasledimo vdovo Salome, ki je bila najprej poročena s padarjem Janezom Kolencem, ko je ta umrl, je vzela naslednjega padarja, Petra Mišico, nato pa še zdravnika in brivca Jerneja Tonaja.⁶³ V poročni pogodbi iz leta 1760 je za razliko od ostalih dokumentov za padarja uporabljen izraz *Wasserbaader*, kar sovpada z deli, ki so jih takrat padarji prevzemali (britje, kopanje, umivanje, oskrba ran, priprava krem ipd.). Iz uradnega izkaza iz leta 1849 izvemo, da je leta 1777 trg zajel požar, v katerem je zgorela tudi zemljiška knjiga, da pa so po ustnem izročilu v Ljutomeru vedno imeli pravico le do enega padarja.

Tudi o ljutomerskih zdravnikih je več zapisal Slekovec, sestavil je celo seznam vseh znanih padarjev od leta 1575 do izšolanih zdravnikov leta 1895.⁶⁴

2.3 Dokumenti lekarnarjev in porodničark (babic)⁶⁵

Posamezni dokumenti iz srede 19. stoletja se nanašajo na pravico do opravljanja lekarniške obrti. Iz 19. stoletja je tudi dopis v zvezi s tem, da porodničarka (babica) prejme od magistrata letno plačo in zato pri porodih pomaga tudi revnim ženskam. Precej poveden je dopis z Braneka, ki magistrat Ljutomer obvešča, da lahko glede na to, da v trgu nimajo izučene babice, po potrebi tudi Ljutomerčankam priskoči na pomoč veržejska babica Julijana Šepanec. Najdemo tudi dopis ljutomerskega župnika o nepooblaščenih babici Mariji Persil, ki pomaga pri porodih in s tem odjeda kruh uradni babici. Župnik je zapisal, da poleg tega s svojim obnašanjem »kvarno vpliva« na mlada dekleta.

2.4 Dokumenti o živinskih boleznih⁶⁶

Iz 18. stoletja so ohranjeni sezname poginule živine in njenih lastnikov. Iz dopisa in kurende iz leta

⁵⁷ SI PAM/0004, škatla 32, ovoj 11, Letni obračun magistrata Ljutomer za opeko, ki ga podata inšpektorja za opeke Jakob Hanžič in Jože Jagrovič.

⁵⁸ SI PAM/0004, škatla 32, ovoj 13, Letni obračun magistrata Ljutomer za mline, ki ga podata inšpektorja trških mlinov Peter Steidl in Simon Gaberc.

⁵⁹ SI PAM/0004, škatla 32, ovoj 21, Letni obračun magistrata Ljutomer za vinograde, ki ga poda inšpektor Jakob Hanžič.

⁶⁰ SI PAM/0004, škatle 56–58, 114, Finančne zadeve magistrata Ljutomer.

⁶¹ SI PAM/0004, škatla 77, ovoj 1, Saniteta v trgu Ljutomer – ukrepi proti kužnim boleznim.

⁶² SI PAM/0004, škatla 77, ovoj 2, Dokumenti zdravnikov in kirurgov v Ljutomeru: pravice in osebnostne zadeve.

⁶³ Prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 176.

⁶⁴ Slekovec, *Trg in župnija Ljutomer*, str. 297–316.

⁶⁵ SI PAM/0004, škatla 77, ovoj 3–4, Dokumenti lekarnarjev in pravica do izvajanja lekarniške obrti v trgu Ljutomer; Dokumenti babic v magistratu Ljutomer.

⁶⁶ SI PAM/0004, škatla 77, ovoj 5–6, Dokumenti v zvezi s kužnimi in drugimi boleznimi živali v trgu Ljutomer; Dokumenti živinozdravnika za področje Ljutomera.

1829 lahko sklepamo, da so kužne bolezni živali skušali omejevati na podoben način kot človeške epidemije. Zato posamezne dokumente v zvezi z boleznimi živali najdemo tudi med saniteto, dve okrožnici pa celo med policijskimi zadevami.

2.5 Dokumenti pokopališča in pogrebov

Slekovec v Ljutomerski kroniki zapiše, da je bilo do leta 1786 pokopališče okrog župnijske cerkve sv. Janeza Krstnika. V začetku 17. stoletja je bilo obdano z leseno ograjo. Ob vizitaciji leta 1617 je škof naročil, da morajo pokopališče obzidati, na sredino pa postaviti križ ter posodo z blagoslovljeno vodo. Ko je cesar Jožef II. določil, da se morajo vsa pokopališča, ki so v bližini župnijskih cerkva, odpraviti, je leta 1787 takratni župnik blagoslovil novo pokopališče, za katero je občina odstopila njivo. Vendar pa novo pokopališče zaradi samotne lege nekaterim tržanom ni ugajalo, zato so si od vlade izprosili, da so smeli na starem pokopališču ob cerkvi še naprej pokopavati vsaj »odličnejše mrličke«. Šele od prve polovice 19. stoletja so se vsi pokopi vršili na novem pokopališču.⁶⁷

Med dokumenti o pokopališču so iz časa med letoma 1795 in 1812 v fondu ohranjeni dopisi v zvezi z novim pokopališčem. Na Braneku so menili, da nova lokacija zaradi oddaljenosti in drugih zadev ni primerna,⁶⁸ na koncu pa so pokopališče le morali prestaviti. Tako so sezname opravljenih grobarjevih del in plačila zanje (1826–1831) že z novega pokopališča.⁶⁹

2.6 Dokumenti o pomoči revnim in o trškem špitalu⁷⁰

Magistrat je skrbel tudi za revne tržane. S konca 18. stoletja sta ohranjeni dve okrožnici, ki se nanašata na pravila za bivanje v ubožnici, kjer se ni smelo ostati več kot deset let, in na razdeljevanje miloščine. Magistrat je z gospodvom Branek v začetku 19. stoletja izmenjal nekaj dopisov na temo dobrodelnega društva, ki je zbiral kruh in posevke za revne. Na seznamu pomoči potrebnih iz leta 1817 je navedenih sedem družin. Med dokumenti o pomoči revnim je tudi nekaj seznamov vajencev in pomočnikov, ki so delovali v trgu. V zvezi s trškim špitalom so ohranjene računske knjige mlina trškega špitala (1692, 1693/94, 1718), gradbeni načrt za izgradnjo nove stavbe špitala (1837), nekaj zapiskov, prepisov listin in originalni dopisi barona Mauerburga v zvezi s špi-

talom (1693–1728), specifikacija z določili za špital (1728), obračuni stroškov za gradnjo špitala (1837) ter jedilni listi oskrbovancev špitala (1853).

3 Gradbene zadeve

Med gradbenimi zadevami so v prvem sklopu razne izmere, cenitve, donos in opisi nepremičnin trga Ljutomer. Na seznamu o kmetih in kajzarjih iz leta 1802 je 98 oseb, navedene so njihove služnosti in glede na to kategorizacija v celega, tričetrtinskega, polovičnega in četrtinskega kmeta ali kajzarja. Ohranjen je tudi izkaz zemljišč, ki jih je magistrat Ljutomer prodal med letoma 1802 in 1832, v katerem so imena lastnikov zemljišč, dominikalne dajatve ipd. Iz cenitve nepremičnin, ki so pripadale magistratu, lahko razberemo, da je leta 1823 imel 28 nepremičnin, največjo vrednost med njimi je imel dominikalni mlin. Na seznamu njiv in gozdnih površin, ki so jih s tlako obdelovali prebivalci trga, je 108 zemljišč, ob vsakem je zabeleženo, koliko tlačanov ga obdeluje. Gradbenih parcel je bilo v občini Ljutomer takrat 132, v Kamenščaku pa 101, medtem ko je bilo v Kamenščaku 749 zemljiških parcel.⁷¹

V drugem sklopu so dokumenti v zvezi z zgradbami trga Ljutomer, in sicer prošnja magistrata pristojnemu gospodstvu Branek v zvezi s prodajo hiše za uslužbenca (*Diensthaus*), ki je imela dve večji sobi, eno sobico, kuhinjo, jedilnico in vrt (leto 1837). Sem so uvrščeni tudi licitacijski zapisnik o prodaji gumna (leto 1835), zakupna pogodba za prostore v rotovžu (leto 1839) in zapisnik o licitaciji za zakup prostorov v rotovžu (leto 1844).⁷²

Magistrat Ljutomer je imel v lasti tudi viničarsko hišo v od trga okoli 10 km oddaljenem Brebrovniku. V zvezi s to hišo so dokumenti iz srede 19. stoletja: predračuni in stroški za gradbeni material, gradbeni načrti, izmere in razni dopisi.⁷³

Številni dokumenti, večinoma iz 19. stoletja, se nanašajo na javne in zasebne gradnje, predračune, gradbena dovoljenja in gradbene načrte.⁷⁴ Med njimi lahko izpostavimo tiste, ki se nanašajo na obnovo kužnega znamenja v Ljutomeru (v letih 1793–1854), popravilo trške opekarne (leto 1804), vzdrževanje cest in mostov (v letih 1745–1866), izgradnjo hiše za trškega pisarja (leto 1844), gradnjo rotovža (v letih 1827–1847), gradnjo sodišča in zavora (okoli leta 1850) ter gradnjo vodnih objektov in regulacije obrežja (v letih 1835–1856).

⁶⁷ Slekovc, *Trg in župnija Ljutomer*, str. 518–520.

⁶⁸ SI PAM/0004, škatla 109, ovoj 1, Dopis gospodstva Branek župniji Ljutomer v zvezi z novim pokopališčem.

⁶⁹ SI PAM/0004, škatla 77, ovoj 7, Dokumenti pokopališča in pogrebov pri magistratu Ljutomer.

⁷⁰ SI PAM/0004, škatla 77, ovoj 9, Dokumenti v zvezi s pomočjo revnim pri magistratu Ljutomer; škatla 82, ovoj 1, Špital v Ljutomeru – stroški za izgradnjo in gradbeni načrt, računske knjige špitalskega mlina, jedilniki oskrbovancev, dopisi.

⁷¹ SI PAM/0004, škatla 5, ovoj 3, Sezname zemljiških in gradbenih parcel trga Ljutomer ter zapisniki v zvezi z njimi.

⁷² SI PAM/0004, škatla 7, ovoj 4, Dokumenti v zvezi z zgradbami trga Ljutomer: hišo služabnikov, gumnom in prostori v rotovžu.

⁷³ SI PAM/0004, škatla 8, ovoj 2, Gradnja viničarske hiše v Brebrovniku, v lasti magistrata Ljutomer.

⁷⁴ SI PAM/0004, škatla 71, ovoji 1–5, Dokumenti javnih in zasebnih gradenj, predračuni, gradbena dovoljenja, gradbeni načrti ipd.

4 Dokumenti vinogradov trga Ljutomer⁷⁵

Ohranjene so cenitve in licitacijski zapisniki vinogradov, ki so pripadali magistratu, dražbe vina ipd. V dokumentih se pogosto omenja vinograd v Brebrovniku, ki ga je trg očitno dobil od Jurija Zidariča, tržana Ljutomera, ki je v oporoki z dne 30. januarja 1679 trgu volil svoj vinograd, trg pa je moral zanj plačati vsak mesec eno mašo in takrat razdeliti 1 gld miloščine med uboge.⁷⁶ Ohranjene so tudi računske knjižice vinogradov od leta 1668 do leta 1847.

5 Dokumenti o pobiranju cestnine in stojnine⁷⁷

Magistrat Ljutomer je imel pravico do pobiranja stojnine na sejnih, ki so potekali v trgu, ter do mostnine in cestnine na točno določenih mestih. Seznami pobrane stojnine iz let 1795–1850 vsebujejo zapise o tem, koliko trgovcev in obrtnikov je bilo na posameznem sejmu, za katere vrste obrti je šlo ipd. Veliko je kramarjev, »Kočvarjev« (krošnjarjev), najdemo pa tudi usnarja, urarja, jermenarja ipd. Največ, in sicer 46, je bilo leta 1804 stojnic prekmurskih žensk, leta 1813 celo 120. Nekateri seznami so narejeni po posameznih mesecih in dnevih, ko je bil v trgu sejem. Pobrani zneski za posamezen sejem se gibljejo od 4 kr do 54 kr. Najvišji prispevek so morali plačati trgovci z železnino, ki so imeli voz, lectarji, krznarji, trgovci ... Iz cenikov razberemo tudi tarife za živino. Med temi dokumenti so tudi licitacijski zapisniki, saj je trg pravico do pobiranja stojnine včasih dajal v najem. Tako je leta 1830 pravico do pobiranja stojnine na 52 tedenskih sejnih za 71 gld 15 kr odkupil Matija Wasserl, kovač v Ljutomeru.

V določilih o pobiranju cestnine in mostnine je zapisano tudi, kdo je plačila oproščen. Zaradi tega je očitno prihajalo do sporov, na katere se nanaša večina dokumentov. Ob zapornici za cestnino je med 1. oktobrom 1848 in septembrom 1849 cestnino plačalo 418 »nemških« in 1665 »slovenskih« vozov, največ jih je bilo oktobra, najmanj v poletnih mesecih. Na okrajni cesti trga Ljutomer je bilo deset mostov, kjer so pobirali mostnino: čez Globetko, pri prehodu na trg, prehodu od vojašnice, prehodu do špitala, čez Kostanjevico, do pokopališča idr. Mostov, ki so vodili iz trga Ljutomer proti Radgoni, za katere je bila leta 1758 trgu dodeljena pravica do pobiranja mostnine, je bilo šestnajst. Število glavnih in stranskih mostov, ki jih je trg leta 1829 obnovil, pa je bilo dvajset, in sicer dvanajst na glavnih cestah in osem na stranskih. Seznami mostnine obsegajo pobrano mostnino po mesecih, in sicer posebej od »nemških« vozov (3 krajcarje) in »slovenskih« vozov (1 krajcar).

⁷⁵ SI PAM/0004, škatla 8, Dokumenti vinogradov trga Ljutomer.

⁷⁶ Kovačič, *Ljutomer*, str. 89.

⁷⁷ SI PAM/0004, škatla 9, Dokumenti o pobiranju cestnine in stojnine pri trgu Ljutomer.

6 Ljutomerski trški mlin⁷⁸

Že od leta 1694 je imel magistrat v lasti mlin s hišo št. 87. 26. marca 1694 je namreč Miklavž Pergoznik, župnik v Ljutomeru, s škofovim dovoljenjem trgu prodal župnijski mlin na Ščavnici ter pripadajoči travnik. Tržani so se ob tem zavezali dajati vsakokratnemu župniku v Ljutomeru 12 veder »dobrega ljutomerskega vina« na leto. Omenjeno je tudi, da je mlin ob velikem požaru, ki je 7. maja 1689 zajel ves trg, do tal pogorel.⁷⁹ V fondu je ohranjen sporazum med sekovskim škofom in trškim sodnikom glede prodaje župnijskega mlina trgu Ljutomer.⁸⁰ Sklenjen je bil 10. marca 1694, torej tik pred prodajo, ki jo navaja Kovačič.

V fondu so ohranjene tudi računske knjige⁸¹ od leta 1707 do 1812, v katerih so navedeni prihodki od različnih vrst žita (pšenica, rž, proso, ječmen) ter izdatki v žitu in denarju. Leta 1707/08 so posebej zabeleženi še dohodki od pšenice po plenjenju krucev (*Rebellen Beraubung*).

Trg je svoj mlin dajal v zakup. Leta 1815 je bil na različnih mestih, in sicer v Radgoni, Ormožu, Sv. Juriju, Središču ob Dravi, Ljutomeru idr., osemnajstkrat prebran razglas o tem, da trg daje svoj mlin na Ščavnici v zakup za šest let in da bo izvedena licitacija. Izklicna cena je bila 300 gld, na koncu pa so mlin dali v zakup za 812 gld. V poznejših letih končna cena ni tolikokrat preseгла izklicne cene, leta 1844, ko je bil dražitelj le eden, pa izklicna cena 266 gld celo obvelja kot končna. V zapisnikih o licitaciji so zabeleženi tudi pogoji zakupa. Na podlagi pogodbe med mlinarji iz leta 1827 lahko sklepamo, da so takrat trški mlin imeli v zakupu trije mlinarji, vsak s pravico do tretjinske uporabe.

Leta 1840 je bil narisani lep gradbeni načrt za zazidavo nove mlinarjeve hiše ob trškem mlinu. Na načrtu so označene sobe, klet, shramba, kuhinja, stopnišče, predsoba in gospodarsko poslopje (hlev, prostor za krmo), vidna je tudi stiskalnica za olje.

7 Ljutomerska opekarna⁸²

Računski izkazi in drugi finančni dokumenti opekarne, ki jo je trg Ljutomer imel v lasti, segajo od okoli leta 1730 do leta 1860. Iz leta 1828 je pričevalo, v katerem je lastnik gospodstva Majšperk Alojz pl. Mandelstein potrdil, da je Matija Verlič iz Malečnika šest let delal v opekarni gospodstva Majšperk. Iz do-

⁷⁸ SI PAM/0004, škatli 10–11, Dokumenti ljutomerskega trškega mlina.

⁷⁹ Kovačič, *Ljutomer*, str. 48 in 163.

⁸⁰ SI PAM/0004, škatla 11, ovoj 1, Sporazum med sekovskim škofom in trškim županom (sodnikom) glede prodaje prej župnijskega mlina trgu Ljutomer.

⁸¹ SI PAM/0004, škatla 10, Ljutomerski trški mlin: računske knjige in priloge.

⁸² SI PAM/0004, škatla 7, Dokumenti opekarne trga Ljutomer.

pisov, poslanih med letoma 1844 in 1846, pa lahko razberemo, kakšne naloge je opravljal opekarniški inšpektor, ki ga je izbral magistrat. Letni obračuni opekarnar so sicer med letnimi obračuni magistrata.⁸³ Tudi zemljišča opekarnar so očitno dajali v zakup, kajti ohranjena sta dva licitacijska zapisnika. Da je opekarnar pomenila problem za požarno varnost v trgu, lahko razberemo iz dopisa gospostva Branek magistratu Ljutomer in iz odgovora magistrata v zvezi s postavitvijo opekarnar leta 1844: magistrat se ni strinjal s predvideno lokacijo opekarnar, saj so bile v bližini stavbe, krite s slamo, kar bi lahko pomenilo nevarnost izbruha požara.⁸⁴

8 Upravljanje trških gozdov⁸⁵

Iz 18. stoletja so sezname tržanov po hišnih številkah v povezavi z izrabo trških gozdov, kamor je sodila tudi paša. V 19. stoletju so izrabo gozdov očitno dajali v zakup, saj so ohranjeni licitacijski zapisniki. Iz leta 1824 je na primer licitacija divjih jabolk, hrušk in želoda iz desetih različnih ljutomerskih gozdov, v kateri je na kratko navedeno, kje posamezen gozd leži in včasih tudi, kolikšen pridelek se pričakuje. Na licitacijah so se lahko znašli tudi kosi lesa, pospravljena ograja, odpadlo listje, želodi ipd. Zanimivo je, da je v določilih zapisano, da zakupnik pravice do letine želoda v gozdu ne sme pasti prašičev. To bi lahko namreč povzročilo, da bi se pritoževali lastniki sosednjih njiv, zato mora želode pobrati sam.

9 Cerkvene in šolske zadeve⁸⁶

V zvezi z župnijsko cerkvijo sv. Janeza Krstnika so najstarejši dokumenti (od leta 1556) računi in potrdila o prejetju denarja za duhovnike. Od začetka 17. stoletja do leta 1838 so dokumenti, ki se nanašajo na cerkvene ustanove, ki so delovale pod okriljem župnije: razni računi, dopisi, prošnje, potrdila, izkazi o zapuščinah, legatih, daritvah in ustanovah, ki so bile dane v dobrodelne namene. Izvleček iz zapisnika ljutomerskega trškega sveta podaja imena tržanov, ki so bili med letoma 1634 in 1684 izvoljeni za cerkvene ključarje. Cerkvene ključarje so morali potrditi na Braneku, saj je ohranjena prošnja trškega sodnika Tomažu Ignacu baronu Mauerburgu za potrditev. Tudi po ljutomerskih duhovnikih je ostalo nekaj dokumentov: zapuščinske obravnave, testamenti in

stroški pogrebov (1786–1806); kakor tudi dokumentov v zvezi s posestjo župnije (1646–1789).

Med cerkvenimi zadevami je tudi nekaj takih, ki se ne nanašajo na cerkev v Ljutomeru: v fondu so za štiri leta (1814–1817) ohranjeni cerkveni obračuni podružnične cerkve sv. Roka in sv. Sebastijana v Cezanjevcih, nekaj dokumentov pa se nanaša na cerkev sv. Križa v Križevcih pri Ljutomeru, in sicer seznam izdatkov za cerkve (iz leta 1798) ter nekaj dokumentov v zvezi z zapuščino duhovnika in dekana Matije Jelena⁸⁷ (okoli leta 1800).

Šola je bila v Ljutomeru ustanovljena že v 16. stoletju. Učitelja, ki je bil navadno tudi organist, je plačeval magistrat, kar je razvidno iz zapisnikov trškega sveta. Leta 1689 je stara lesena šola pogorela, zato je naslednje leto tesar popravil »celotno šolo, vežo in klet«.⁸⁸ Prav iz tega časa sta ohranjena dopis barona Mauerburga magistratu Ljutomer o stanovanju šolmoštra ter dopis ljutomerskega organista in šolmoštra Mihaela Schröfla magistratu v zvezi s plačilom.⁸⁹ Leta 1725 je prišlo do manjšega merjenja moči med župnikom in trškimi svetniki; tržani so namreč izjavili, da ne bodo prispevali denarja za obnovo šole, če bo župnik sam brez njihovega vedenja sprejemal in odpuščal učitelje, župnik pa je odvrnil, da trškim otrokom ne bo dovolil obiskovati pouka, če bo morala cerkev sama pozidati šolo. Na koncu so tržani le popustili in prispevali opeko. Prvotno je učitelje v Ljutomeru sprejemal in odpuščal magistrat ter jim dajal plačo, v posameznih vaseh, iz katerih je imel učence, pa je učitelj sam zbiral prispevke. Kadar je učitelj, ki so ga sprejeli tržani, ugajal tudi župniku, ga je ta zaposlil še kot organista in cerkovnika ter mu tako povečal dohodke. Ob koncu 17. stoletja so se vmešali graščaki iz Braneka in si v izgovor za cerkveno odvetništvo (vogtijo) prisvojili potrjevanje učiteljev. Leta 1725 postavljena šola je bila leta 1759 popravljena in povečana.⁹⁰ Iz tega časa (med letoma 1714 in 1758) o gradbenih delih priča nekaj izjav obrtnikov, nekaj dokumentov pa tudi o sporu trškega sodnika z baronico Mauerburg.⁹¹ Zanimiv dopis ljutomerskega trškega sodnika Andreja Miheliča je iz leta 1806, naslovljen na gospostvo Branek, v katerem se pritožuje nad učiteljem Filipom Murayem, ki naj bi bil »vsak dan pijan«, tako da ima pogosto le eno uro

⁸³ SI PAM/0004, škatle 30–56, Letni obračuni magistrata Ljutomer s prilogami.

⁸⁴ SI PAM/0004, škatla 80, ovoj 2.4, Dopis gospostva Branek magistratu Ljutomer in odgovor magistrata v zvezi s postavitvijo opekarnar.

⁸⁵ SI PAM/0004, škatla 11, ovoj 5, Dokumenti o upravljanju gozdov trga Ljutomer.

⁸⁶ SI PAM/0004, škatli 16 in 109, ovoja 24–25, Cerkvene in šolske zadeve trga Ljutomer.

⁸⁷ Matija Jelen se je rodil 6. oktobra 1741 v Lokavskem gradu, kjer je bil njegov oče oskrbnik. Njegova mati Ana Marija Varasič je bila Ljutomerčanka in sestra jezuita Matjaža Varasiča. Leta 1764 ga je sekovski škof posvetil v mašnika. Leta 1772 je prišel za kaplana v Ljutomer, čez pet let pa v Radgono. Kot radgonskega kaplana ga je škof leta 1783 imenoval za župnika pri Sv. Križu, leta 1786 je postal dekan, umrl pa je 27. septembra 1799 (Kovačič, *Ljutomer*, str. 240).

⁸⁸ Prav tam, str. 96–97.

⁸⁹ SI PAM/0004, škatla 109, ovoj 20 in 21, Prošnje in računi učiteljev v Ljutomeru, Zadeve v zvezi s šolsko zgradbo v Ljutomeru.

⁹⁰ Kovačič, *Ljutomer*, str. 97–99.

⁹¹ SI PAM/0004, škatla 109, ovoj 14, Zapuščina po ljutomerskem učitelju in drugi dokumenti v zvezi s šolo.

Archiv

Verzeichnis
Der hiesigen Schulleitung bey dem alljährlichen
Rechnungsablage nachfolgender Kinder.

<i>Person mit Namen</i> <i>und Alter</i>	<i>Alter</i>	<i>Erziehung</i>
<i>Anton Jozef</i>	8.	<i>schol. off.</i>
<i>Anton Jozef</i>	10	<i>gymnasial-schul.</i>
<i>Anton Jozef</i>	9	<i>off.</i>
<i>Anton Jozef</i>	12.	<i>off.</i>
<i>Anton Jozef</i>	9	<i>gymnasial-schul.</i>
<i>Anton Jozef</i>	9	<i>sch. sch.</i>
<i>Anton Jozef</i>	8	<i>sch. sch.</i>
<i>Anton Jozef</i>	9	<i>schol. off.</i>
<i>Anton Jozef</i>	9	<i>off.</i>
<i>Anton Jozef</i>	9	<i>gymnasial-schul.</i>
<i>Anton Jozef</i>	8	<i>sch. sch.</i>
<i>Anton Jozef</i>	10	<i>off.</i>
<i>Anton Jozef</i>	8	<i>schol. schul.</i>
<i>Anton Jozef</i>	7	<i>sch. sch.</i>
<i>Anton Jozef</i>	7	<i>schol. schul. schol. schul.</i>
<i>Anton Jozef</i>	6	<i>sch. sch. sch. sch.</i>
<i>Anton Jozef</i>	6	<i>sch. sch. sch. sch.</i>

Am 26. August 1877
Der hiesige Schulleiter
Anton Jozef

Seznam učencev, 1817.

pouka na dan, večinoma pa še to ne. Starši so tako v neprijetnem položaju, da morajo svoje otroke puščati povsem brez pouka, ali pa imajo dodatne stroške, ko jih pošiljajo v šolo v oddaljene kraje. Zato magistrat prosi gospodstvo, da blagovoli ukrepati proti učitelju.⁹²

Predvidoma najstarejši v fondu ohranjen seznam učencev je nedatiran, na njem je deset otrok, starih med 6 in 13 let, trije najstarejši (11–13 let) so v drugem razredu, ostali v prvem. Navedeno je tudi, kakšnega stanu so otroci in kolikokrat so prišli k pouku (od 11- do 30-krat).⁹³ Iz leta 1817 imamo seznam učencev in učenk, na katerem je 17 otrok⁹⁴ med 6. in 12. letom starosti, pri vsakem je navedeno ime, starost ter kako pogosto prihaja k pouku (zelo pogosto,

pogosto, večinoma, redko, noče več prihajati). Leta 1845 je samo prvi razred⁹⁵ obiskovalo kar 160 otrok, kar je bil razlog za prostorsko stisko.⁹⁶ To lahko razberemo tudi iz seznama otrok iz leta 1846/47, ki natančno navaja število učencev elementarnega, prvega in drugega razreda ter »ponavljalnih razredov«. Skupno jih je 411.⁹⁷ Iz dopisa učitelja Ljutomerske realke Jožefa Motza občinskemu svetu s predlogi sprememb pri pouku in predlogi za pomoč revnim učencem, ki je bil poslan leta 1860, izvemo, da je bila šola v Ljutomeru dvojezična, zato so bile potrebne nekatere prilagoditve programa glede na šole, kjer je bil učni jezik le nemški. Dopis je nastal po učiteljski

⁹² SI PAM /0004, škatla 109, ovoj 19, Šolski obisk in šolski izpiti v Ljutomeru.

⁹³ SI PAM /0004, škatla 109, ovoj 19, Šolski obisk in šolski izpiti v Ljutomeru.

⁹⁴ Prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 100, kjer navaja precej večje število otrok.

⁹⁵ Po Kovačiču je bila Ljutomerska šola od leta 1844 trirazredna (Kovačič, *Ljutomer*, str. 100).

⁹⁶ SI PAM /0004, škatla 109, ovoj 3–4, Šola v Ljutomeru: normalije (kurende in odredbe) ter seznam učencev iz leta 1817; Šola v Ljutomeru: gradbeni spisi.

⁹⁷ SI PAM /0004, škatla 109, ovoj 19, Šolski obisk in šolski izpiti v Ljutomeru.

konferenci, na kateri so sklenili, da se morajo truditi za večji obisk šole.⁹⁸

10 Obrt in trgovina

Kot večina obrtnikov na Štajerskem so tudi Ljutomerski sprva spadali h Gradcu, kasneje, ko so tudi po drugih mestih ustanovili svoje cehe, pa k Radgoni. Šele v 17. stoletju so nekateri cehi dobili v Ljutomeru dovoljenje za ustanovitev »podzadruga« (*Viertellade*), in sicer lončarji, kovači, sodarji, čevljarji in tkalci.⁹⁹

Med podatki o davku na prihodek obrtnikov so v fondu Magistrat Ljutomer tudi sezname obrtnikov, navedena je obrt, ki jo opravljajo, število pri njih zaposlenih ipd. Razberemo, da so bili okoli leta 1726 v Ljutomeru trije čevljarji, dva mizarja, dva ključavničarja, dva kovača, dva mesarja, en pek, trije lončarji idr.¹⁰⁰ Iz 18. in predvsem 19. stoletja posamezni dokumenti govorijo še o strugarjih, knjigovezih, sodarjih, kramarjih, mesarjih, mizarjih, gostilničarjih, čevljarjih, krojačih, kovačih, dimnikarjih, usnarjih, zidarjih, krznarjih, lončarjih, tkalcih, pekih, pivovarjih in sedlarjih.¹⁰¹ Posebej velja omeniti prepis cehovskih pravil lončarskega ceha iz leta 1603,¹⁰² ki jih podrobneje obravnava Aleksander Žižek v prispevku Mi, lončarski mojstri in pomočniki v trgu Ljutomer.

11 Sodne zadeve

Dokumenti v fondu Magistrat Ljutomer so večinoma nastali v času, ko sodstvo in uprava še nista bila ločena, zato številne sodne zadeve najdemo med zapisniki trškega sveta in še kje. V prvih stoletjih obstoja je imel trg več samostojnosti, v 16. stoletju pa je sodna oblast prešla na bližnje gospodstvo. V 17. in 18. stoletju so imeli navado, da je gosposčinsko sodišče obsojalo zločince, ni pa razglasilo končne sodbe. Obsojenega so zvezanega privedli na mejo trškega ozemlja in ga predali tržanom. Ti so ga peljali v Ljutomer, kjer je bila nato v trški hiši razglašena končna sodba.¹⁰³

Po pogodbi iz leta 1684 je bil v vseh civilnih zadevah prva instanca magistrat, druga pa gosposčinsko sodišče. Pri tem je šlo največkrat za zapuščinske razprave in delitve, vendar pa so k civilnemu sodstvu prištevati tudi sodstvo o prestopkih.¹⁰⁴ Tudi kupoprodajne pogodbe, intabulacije in podobne zadeve, ki

bi jih danes opravljal notar, so bile stvar magistrata, zato je v kasnejših časih trški pisar moral imeti notarski izpit. Prav tako so razsojali v primerih tožb zaradi dolgov ali pri pritožbah obrtnikov zaradi dela šušmarjev.¹⁰⁵ Med prestopki pa je bilo največ tožb zaradi razžalitve časti.¹⁰⁶

Magistrat je najpogosteje kaznoval z denarnimi globami, ki so bile včasih kar precej visoke, saj je sodnik dobil tretjino globe zase, dve tretjini pa sta šli v trško blagajno.¹⁰⁷

Kronološko so od leta 1535 do leta 1850 zloženi dokumenti sodnih procesov, ki jih je imel magistrat Ljutomer oziroma v njegovem imenu vsakokratni trški sodnik, z raznimi plemiči – najpogosteje lastniki bližnjih gospodstev (Alapič, Drašković, Salomon, Ratkay, Mauerburg, Schaffmann, Brandenburg), tržani, obrtniki idr.¹⁰⁸

Najštevilčnejši so sodni procesi tržanov Ljutomera od leta 1571 do približno 1854,¹⁰⁹ ki pa se precej navezujejo na deželsko sodišče Branek. Med kazenske zadeve¹¹⁰ (1571–1853) sodijo dokumenti kazenskih sodb (na primer tatvine, tihotapljenje vina ali tobaka, beračenje, klateštvo, poneverbe). Posebej zanimivi so zapisi zaslišanj v obliki vprašanj in odgovorov. Med dokumenti sta tudi zvezek z zapisniki o tihotapljenju, ki so bili predani magistratu Ljutomer (1839–1845), ter mesečni izkaz o prijavah kaznivih dejanj (1850–1851), v katerem je zavedenih 128 prijav.

Ne nazadnje med sodnimi zadevami najdemo tudi: predporočne pogodbe tržanov (1592–1836);¹¹¹ razne premoženjske zadeve, kot so odpovedi, računi, kupne pogodbe, zadolžnice, cenitve, ščitna pisma, ekstabulacije; skrbniške zadeve, kadar so bili dediči mladoletni (1541–1849);¹¹² oporoke (1542–1833);¹¹³ inventarje po umrlih tržanih (16. stoletje–1844)¹¹⁴ in zapuščinske razprave (1580–1719).¹¹⁵

12 Policijske zadeve

Med policijskimi zadevami je precej okrožnic in dopisov, ki se nanašajo na prekrške, tihotapljenje, ca-

⁹⁸ SI PAM /0004, škatla 109, ovoj 18, Dopis učitelja Ljutomerske realke Jožefa Motza občinskemu svetu s predlogi sprememb pri pouku in predlogi za pomoč revnim učencem.

⁹⁹ Slekovec, *Trg in župnija Ljutomer*, str. 285.

¹⁰⁰ SI PAM /0004, škatla 82, ovoj 2, Sezname obrtnikov v trgu Ljutomer.

¹⁰¹ SI PAM /0004, škatla 82, Obrt in trgovina v trgu Ljutomer.

¹⁰² SI PAM /0004, škatla 82, ovoj 26, Lončarji v trgu Ljutomer – prepis cehovskih pravil (1603), dopisi, prošnje, informacije, zabeleške iz primerjalne pogodbe.

¹⁰³ Novak, Ljutomer, str. 36.

¹⁰⁴ Slekovec, *Trg in župnija Ljutomer*, str. 161.

¹⁰⁵ Prav tam, str. 164–165.

¹⁰⁶ Prav tam, str. 166–167.

¹⁰⁷ Prav tam, str. 174.

¹⁰⁸ SI PAM /0004, škatle 61–64, Sodni procesi magistrata Ljutomer.

¹⁰⁹ SI PAM /0004, škatle 65–74, Sodni procesi tržanov Ljutomera.

¹¹⁰ SI PAM /0004, škatla 75, Kazenske zadeve magistrata Ljutomer.

¹¹¹ SI PAM /0004, škatla 84, ovoj 1–2, Poročne pogodbe tržanov Ljutomera.

¹¹² SI PAM /0004, škatle 85–87, Premoženjske zadeve v trgu Ljutomer: odpovedi, računi, kupne pogodbe, zadolžnice, cenitve, ščitna pisma, ekstabulacije; in 89–93, Zapisniki inventarjev in skrbniške (pupilarne) zadeve v trgu Ljutomer.

¹¹³ SI PAM /0004, škatle 87–88, Oporoke tržanov Ljutomera.

¹¹⁴ SI PAM /0004, škatle 94–99, Inventarji po umrlih tržanih Ljutomera.

¹¹⁵ SI PAM /0004, škatle 100–108, Zapuščinske razprave v trgu Ljutomer.

rine, poplave, prehode čez mejo, tujce, tiralice ipd. Tu so tudi številne prijave potujočih, najpogostejše obrtniških pomočnikov¹¹⁶ s podatki, od kod prihajajo, kje so nastanjeni, kako dolgo ipd. (1831–1849). Gre za tabele z imeni potnikov, s kakšno obrtjo ali poklicem se ukvarjajo, kakšne potne listine imajo, kdo je te listine izdal, od kod so prišli in kam grejo, kdaj so prispeli v Ljutomer ipd.

Zanimiva so 32 točk obsegajoča policijska pravila iz leta 1835, ki se nanašajo na prijavo tujcev, ki prenočijo v Ljutomeru, ter prepovedujejo prenočevanje v kočiji in javno zmerjanje, predpisujejo nadzor nad mostovi, otrokom prepovedujejo kopanje na nevarnih delih potokov, prepovedujejo hitro vožnjo po ulicah, prepovedujejo, da se otroci obešajo na vozove ipd. Pod pravili je podpisan upravitelj gospodstva Branek.¹¹⁷ Iz zapisnika magistrata v zvezi s policijskim redom, ki je bil napisan leta 1829, še izvemo, da je bilo prepovedano gostom točiti vino po 22. uri.¹¹⁸

Iz leta 1848 je nekaj dokumentov, ki pričajo o pretepu med slovenskimi dijaki, ki so prišli pozdravit Ljutomerskega zdravnika Matijo Pregla, in nemško usmerjenimi tržani.¹¹⁹ Konflikt je reševalo gospodstvo Branek, ki je skušalo umiriti razgrete strasti na obeh straneh.

13 Gasilske zadeve¹²⁰

Iz druge polovice 18. stoletja in iz 19. stoletja so razni opisi požarov v trgu, kje so izbruhnili, kakšno škodo so povzročili ipd. Poleg tega so sem uvrščeni razni pozivi za zbiranje denarja, hrane idr. za prizadete v požarih v drugih mestih in krajih, nekateri med njimi so bili tudi precej oddaljeni od Ljutomera: v Transilvaniji, na Madžarskem in v Šleziji.

Protipožarni pregledi ter ugotavljanje pomanjkljivosti in nevarnosti za izbruh požara pričajo o skrbi in preventivi. Tako se leta 1799 omenja nova stiskalnica za sadje v trgu, kjer delajo tudi ponoči, kar pa pomeni nevarnost za izbruh požara. Požarnovarnostne preglede so od hiše do hiše opravljali protipožarni komisar, dimnikar in stražmojster, kršitve pa so prijavili magistratu. Požarni red je določal, da morajo imeti vsi tržani ves čas med aprilom in septembrom napolnjene škafe z vodo.

Zanimivi so tudi dokumenti o takratni gasilski

opremi, na primer navodila za uporabo velikega gasilskega voza (nedatirano iz 18. ali 19. stoletja),¹²¹ v katerih je zapisano, kako rokovati z gasilskim vozom: »Za upravljanje brizgalne je potrebno nekaj spretnosti in dobrega občutka, mehanizma se ne sme vrte ti na silo, drugače se lahko zadeva pokvari, v hladni zimi pa celo odlomi.«

14 Vojaške zadeve¹²²

Dokumenti o nastanitvi in oskrbi vojske v trgu (1662–1868) obsegajo razna potrdila, kurende, seznane, plačila vojnega posojila, dopise (z gospodstvom Branek, vojaško preskrbo Ptuj idr.), sezname zbiranja živil, razpredelnice namestitve vojske v Ljutomeru, zapisnike v zvezi s prevzemom stavb in namestitvijo, tiskane dvojezične (nemško in slovensko) obrazce, navodila in razglase v zvezi z nastanitvijo vojske. Tu so tudi sezname žita in sena, ki so ga prispevali tržani Ljutomera, sezname vprežne živine za vojsko, sezname denarja za nočitve ipd. O tem, da je tudi domača vojska pomenila ne samo finančno breme za domačine, pričajo dokumenti o škodi, ki so jo leta 1718 povzročili vojaki v trgu – dva seznama z navedbo domačina, ki mu je bila škoda povzročena, opis škode in denarni znesek.

Posamezni dokumenti, nastali med letoma 1781 in 1856, se nanašajo na vojaško obvezo, nabor in oprostitev od služenja vojaškega roka; iz istega časa so tudi dokumenti v zvezi z dezerterji, vojnimi ujetniki in vohuni.

Nekaj je tudi dokumentov v zvezi z vojaškimi akcijami v revolucionarnem letu 1848/49: dopisi med magistratom Ljutomer in gospodstvom Branek; dopisi magistrata z regimentom, vojaško oskrbo v Mariboru in na Ptuj; dopis invalidske hiše na Ptuj; tiskani razglas o revoluciji v monarhiji, naslovljen na prebivalce Štajerske; nekaj tiskanih opisov vodij madžarskih upornikov.

Zaključek

V prispevku sem poskušala predstaviti pregled dokumentov, ki jih Pokrajinski arhiv Maribor hrani v fondu Magistrat Ljutomer, zato nobeden od njih ni predstavljen poglobljeno, pač pa so izpostavljeni nekateri tipični ali zanimivejši primeri. Številni prispevki, ki so jih različni avtorji napisali na podlagi obravnavanega fonda, so bili objavljeni v *Zgodovinskih listih* in drugih publikacijah ter se podrobneje lotevajo posameznih tem, kljub temu pa so dokumenti v fondu še vedno neizčrpen vir za nadaljnje raziskave. Pričujoči prispevek in arhivski popis služita predvsem kot informacija za raziskovalce.

¹¹⁶ SI PAM /0004, škatli 77–78, Prijave začasnega prebivališča (predvsem potujočih obrtniških pomočnikov) pri policiji v trgu Ljutomer.

¹¹⁷ SI PAM /0004, škatla 79, ovoj 6, Policijska pravila trga Ljutomer.

¹¹⁸ SI PAM /0004, škatla 79, ovoj 5, Dopis gospodstva Branek magistratu Ljutomer v zvezi s policijskim pravilom glede točenja vina.

¹¹⁹ SI PAM /0004, škatla 79, ovoj 8, Policijski predpisi, tiralice, odgoni, poročila o utopljenih in poplavah, carina oziroma prehodi čez mejo, prekrški, tujci v magistratu Ljutomer ipd. Prim. Kovačič, Ljutomer, str. 25–26.

¹²⁰ SI PAM /0004, škatla 80, ovoj 1, Gasilske zadeve in požari v trgu Ljutomer.

¹²¹ Prim. Horvat, Zanimivosti, str. 115.

¹²² SI PAM /0004, škatle 109–112, Vojaške zadeve pri magistratu Ljutomer.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI PAM – Pokrajinski arhiv Maribor

SI PAM /0001, Zbirka listin

SI PAM /0004, Magistrat Ljutomer, 1535–1914, 116 arhivskih škatel

SI PAM/1709, Ilaunig Ožbalt, Kronika sodnije pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah, škatla 2.

Župnijski urad Ljutomer

Matej Slekovec: Trg in župnija Ljutomer. Krajevska zgodovinska razprava, 1896 (reprodukcija na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=1979654>).

LITERATURA

Golec, Boris: Hišna posest v trgu Ljutomer od njegovih začetkov do franciscejskega katastra. *Kronika* 70, 2022, št. 1 (Iz zgodovine Ljutomera), str. 561–610.

Horvat, Mojca: Zanimivosti iz arhivskega gradiva fonda Magistrata Ljutomer. *Zgodovinski listi* 25, 2017, št. 1, str. 104–119.

Kovačič, Franc: *Ljutomer: zgodovina trga in sreza*. Maribor: Zgodovinsko društvo, 1926.

Kovačič, Franc: *Trg Središče: krajepis in zgodovina*. Maribor: Zgodovinsko društvo za Slovensko Štajersko, 1910.

Novak, Miroslav: Ljutomer in njegova okolica do leta 1850. *Ljutomer, osrčje Prlekije* (ur. Goran Šoster, Primož Premzl). Ljutomer: Prleška razvojna agencija, 2006.

Poles, Rok: S praporom in partizano skozi luknjo pri vretenu: prostorske in obredne značilnosti obhoda pomirja trga Šoštanj. *Kronika* 69, 2021, št. 3 (Iz zgodovine Šoštanja), str. 639–672.

Tschinkowitz Johann: *Darstellung des politischen Verhältnisses der verschiedenen Gattungen von Herrschaften zur Staatsverwaltung zu ihren Beamten und Unterthanen in der k. k. österreichischen Monarchie mit besonderer Rücksicht auf die Provinzen Steyermark, Kärnten und Krain: ein nothwendiges Handbuch für alle politische Behörden, besonders für Kreiscommissare, Bezirks- und Landbeamte, dann Herrschaftsbesitzer und Verwalter*, Dritter Theil. Graz, 1827.

Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor (ur. Slavica Tovšak et al.). Maribor: Pokrajinski arhiv, 2009.

Zadravec, Dejan: Urbarji in urbarialni registri v štajerskih arhivih. *Vodnik po urbarjih in urbarialnih registrih štajerskih arhivov*. Celje, Maribor, Ptuj, 2009, str. 8–9.

Žižek, Aleksander: Mi, lončarski mojstri in pomočniki v trgu Ljutomer. *Zgodovina za vse: vse za zgodovino* 25, 2018, št. 2, str. 5–18.

S U M M A R Y

Archival collection Magistrat Ljutomer (1535–1914)

The archival collection Magistrat Ljutomer of the Regional Archives Maribor comprises 116 boxes or, rather, 11.6 running metres of archival materials that were produced between 1535 and 1914. At the end of the nineteenth century, the documents were sent into storage to the Styrian Provincial Archives in Graz and returned to Ljutomer in the 1970s. After the basic archival description was already prepared in Graz, a new one was compiled in Maribor in 2017, according to contemporary standards. The archival description is available on the website of the Virtual Archival Reading Room as part of the shared database of Slovenian public archives.

The holdings subject to archival description are divided into fourteen major clusters following the original arrangement: 1. Administration (taxes, market-town dwellers, immovable property, privileges and oaths, officials, work logs, letters, minutes of the market-town council meetings, annual accounts, financial matters); 2. Healthcare, veterinary, and social matters; 3. Construction matters; 4. Vineyards; 5. Road tolls and demurrage; 6. Market-town mill; 7. Brickworks; 8. Forest administration; 9. Church and school matters; 10. Handicrafts and trade; 11. Judicial matters; 12. Police matters; 13. Fire and fire-service matters; 14. Military matters.

Although various authors have already published many articles drawing on the materials contained therein, the archival collection Magistrat Ljutomer still represents an inexhaustible source for further research. Therefore, this contribution and the archival description primarily serve as information for researchers.

Podoba Mestne hiše v Ljutomeru leta 1939 (hrani SKL, OE Muzej).

Žalna loža pred ljutomersko Mestno hišo ob smrti kralja Aleksandra leta 1934 (hrani SKL, OE Muzej).

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 355.257.7:28-051(497.412Ljutomer)"16"
27-767(=512.161)"1683/1699"DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.3.08>

Prejeto: 27. 9. 2022

Boris Golecprof. dr., znanstveni svetnik, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

Ne Murat in ne Pašič, pokristjanjeni Turki so bili drugi Lotmeržani*

IZVLEČEK

Prispevek obravnava osmanske vojne ujetnike muslimanske vere, ki so bili krščeni v Ljutomeru oziroma so tu živeli. Med dunajsko vojno (1683–1699), ko so na Slovenskem in v habsburških deželah nasploh krstili daleč največ zajetih osmanskih podanikov obeh spolov, so v krstni matici ljutomerske župnije dokumentirani trije krsti, ena spreobrnjenka pa je zelo verjetno prišla v Ljutomer živeti po poroki pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah. Nasprotno o izvoru oseb z območja osmanske države ni mogoče sklepati zgolj na podlagi priimkov, kot sta Murat in Pašič. Problem krščenja in integracije muslimanov je v prispevku postavljen v širši prostorski in časovni kontekst.

KLJUČNE BESEDE

Ljutomer, turški vojni ujetniki, krščenje muslimanov, dunajska vojna, priimki

ABSTRACT

NOT MURAT OR PAŠIČ, BUT RATHER CHRISTIANIZED TURKS WERE
THE OTHER INHABITANTS OF "LOTMERK"

The contribution discusses Ottoman prisoners of war of Muslim faith that were baptized in Ljutomer or lived there. During the Great Turkish War 1683–1699, when by far the greatest number of both male and female Ottoman prisoners of war were baptized in Slovenian territory and Habsburg lands in general, the register of births kept by the parish of Ljutomer documents three cases of baptism, and one convert most likely came to Ljutomer after marrying in Sv. Lenart, in the wine-growing hills of Slovenske Gorice. On the other hand, the origin of persons from the Ottoman state cannot be determined based exclusively on family names such as Murat and Pašič. The contribution puts the problem concerning the baptism and integration of Muslims in a broader spatial and temporal context.

KEY WORDS

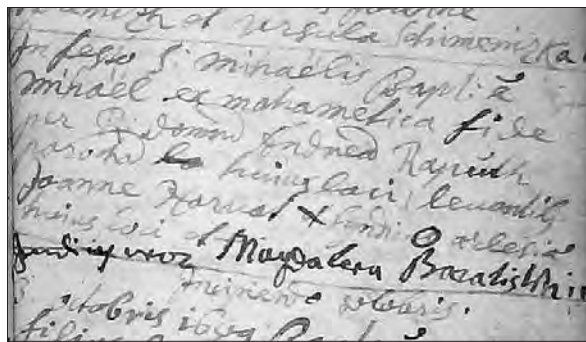
Ljutomer, Turkish prisoners of war, baptism of Muslims, the Great Turkish War, family names

* Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0052 (Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti), ki ga iz javnega proračuna sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. – Na tem mestu se za posredovane izhodiščne podatke in nadaljnje sodelovanje iskreno zahvaljujem g. Srečku Pavličiču.

Potem ko je domoznanec in rodoslovec Srečko Pavličič pred leti v najstarejši ohranjeni krstni matiči župnije Ljutomer odkril vpise krstov treh turških vojnih ujetnikov iz časa dunajske vojne (1683–1699), sta posnetka vpisov krščenih muslimanov iz let 1689 in 1693 (tedaj sta bila hkrati krščena dva ujetnika) postala sestavni del prenovljene Splošne muzejske zbirke Ljutomer. Pavličič me je nato leta 2019 prijazno opozoril, da ljutomerski krščenci niso upoštevani na zemljevidu krstov muslimanov na Slovenskem v obdobju 1594–1717, objavljenem v reviji SLO.¹ Zemljevid v največji meri temelji na moji raziskavi izpred dobrega desetletja (2009–2010), v kateri so bile temeljito pregledane krstne matice vseh slovenskih mestnih župnij ter župnij v bližini vzhodne in jugovzhodne slovenske etnične meje. Izostalo je le nekaj redkih obmejnih, ker njihove matične knjige do tedaj še niso prišle v hrambo v enega od treh slovenskih škofijskih arhivov. Raziskava je tako, denimo, zajela župnijo Križevci pri Ljutomeru, kjer so med dunajsko vojno krstili dve osmanski vojni ujetnici, ne pa tudi župnije Ljutomer.² Prav tako je ostal prezrt krst petletnega turškega dečka pri Sv. Miklavžu pri Ormožu leta 1687, ker se danes ohranjene krstne matice miklavške župnije začenejo dve leti pozneje.³ Ta krst je sicer zasledil že Matej Slekovec na prelomu iz 19. v 20. stoletje, nato pa je o njem na podlagi Slekovčevih zapiskov pisal Franc Kovačič v svoji monografiji o Ljutomeru iz leta 1926.⁴

V pričujočem prispevku bom v širšem časovnem in prostorskem kontekstu obravnaval krste treh ljutomerskih spreobrnjencev, se dotaknil ene redkih krščenk, za katere je znano, da so se v novem okolju poročile, ter poskušal osvetliti izvor ljutomerskih priimkov Murat (Murata) in Pašič, od katerih prvi spominja na muslimansko osebno ime Murat, drugi pa na pašo, turški izraz za visokega vojaškega in civilnega funkcionarja.

Najprej si pogledjmo, kaj o treh krščenih muslimanih sporoča najstarejša krstna matična knjiga ljutomerske župnije (1687–1703). Na praznik sv. Mihaela, 29. septembra 1689, je župnik Andrej Raput v navzočnosti botrov – ključarja domače cerkve Ivana Horvata in soproge trškega sodnika Magdalene Varašic (Varašič) – krščencu mohamedanske vere podelil ime zavetnika, ki je godoval tistega dne.⁵ Štiri leta

*Vpis krsta prvega ljutomerskega »turškega krščenca«
29. septembra 1689.*

pozneje, 24. maja 1693, sta v isti cerkvi prejela krst še dva muslimana, od katerih je prvi postal Andrej, drugi pa Jožef. Ime duhovnika krščevalca tokrat ni zapisano, za botre pa so šli štirje imenitnejši ljudje, »gospod« Franc Jožef Vencajz (Wenzeis), Ivan Jurij Prontner, »gospa« Barbara Juršič in »gospa« Terezija Vencajz.⁶

Vpisa sta tako kot večina drugih v krstnih matičnih knjigah širšega prostora po vsebini skromna, saj ne povesta ničesar ne o starosti ne o izvoru krščenec, vseh treh po vsej verjetnosti še dečkov, kvečjemu mladeničev. Botri so bili povečini predstavniki višjega trškega sloja in med njimi gre z veliko mero gotovosti iskati tudi rejnike še nedoletnih muslimanskih spreobrnjencev. To pomeni, da so fantje odraščali v trgu in v širšem smislu postali člani trških družin. O njihovi nadaljnji usodi ni znanega ničesar. Tako ne vemo, ali so sploh odrasli, ostali v Ljutomeru in si ustvarili družine. Težko izsledljivi so že zato, ker ne poznamo njihovih priimkov, če so jih sploh imeli. Vprašanje, kakšne priimke so nosili – prinesene iz domovine ali pridobljene v novem okolju –, ostaja odprto, a gre veliko prej pričakovati, da so priimek dobili šele v Ljutomeru, bodisi da je šlo za rodbinsko ime njihovega gospodarja bodisi za izpeljanko iz osebne ali telesne lastnosti, morda iz geografskega izvora. Izpričano je, denimo, da so muslimanske krščene v slovenskem prostoru pogosto imenovali kar Tur(e)k oziroma Turkinja.⁷ Oznaka Turk bi tako lahko nazadnje obveljala tudi kot priimek in se prenesla na naslednje rodove. V trgu Ljutomer in okoliških vaseh je priimek Turk

¹ Golec, Krščevanje muslimanov, str. 33. Zemljevid je bil prvič objavljen istega leta 2019 v: Golec, Integracija vzhodnih kristjanov, str. 385.

² Izsledki raziskave so bili objavljeni v letih 2010 in 2018: Golec, Krščevanje osmanskih podanikov; Golec, Novi prispevki.

³ NSAM, Matične knjige, Sv. Miklavž pri Ormožu, krstna matična knjiga 1689–1710.

⁴ Kovačič, Ljutomer, str. 17–18.

⁵ NSAM, Matične knjige, krstna matična knjiga 1687–1703, s. p., 29. 9. 1689: »In festo S: Michælis bapt[izatus] est Mihael ex mahometica fide per R[everendissimum] dominum Andream Raputh parochum huius loci, levantibus Joanne Horuat Syndico ecclesie huius loci et Magdalena Baratistshin Judicis uxor.«

⁶ Prav tam, s. p. 24. 5. 1693: »Die 24. Maji Baptizatus est Andreas ex Mahometica perfidia et Josephus [nadpisana nečitljiva beseda] levantibus patrinis D[omi]no Jose Francisco Josepho Wenzel et Jo[an]nes Georgio Prontner et D[omi]na Barbara Jurshizhin et D[omi]na Theresia Wenzelisin.«

⁷ Ester Maksimilijana baronica Coraduzzi, botra deklice Regine Maksimilijane, krščene leta 1687 v Cerknici, je svojo pohčerjenko v slovensko napisanih pismih med drugim imenovala Turkinja (Merkü, Slovenska plemiška pisma, str. 30, 31, 64, 65, 74, 75, 86, 87, 98, 99, 105). Pokrščeni musliman Anton Husić iz Pobrežja v Beli krajini pa je leta 1697 kot krstni boter naveden s priimkom Turek (Golec, Pokrščeni »Turek«, str. 718).

izpričan že leta 1542 in redno v naslednjih stoletjih,⁸ pri čemer je pri prvem nosilcu oziroma več nosilcih lahko šlo za značajske ali vizualno oznake, lahko tudi za priseljenca (begunca) iz južnih pokrajin, ki so jih zasedli oziroma ogrožali osmanski Turki.⁹ Šele nazadnje pride na vrsto možnost, da bi bil prvi nosilec priimka Turk pokristjanjen turški vojni ujetnik.

Vprašanje integracije pokristjanjenih muslimanov v slovensko družbo zgodnjega novega veka je dolgo ostajalo izrazito obrobno, vendar so raziskave zadnjih let pokazale, da naseljevanje krščenih nekdanjih podanikov osmanske države po obsegu ni bilo tako marginalno in po vsebini tako kuriozno. Njihovo krščenje in koloniziranje je namreč dokumentirano od zadnje petine 16. do prve petine 18. stoletja. Tako kot v širšem habsburškem prostoru je povečini potekalo med dunajsko vojno (1683–1699), zato daje vtis epizodnega pojava. Pri vključevanju pokristjanjenih muslimanov v družbo je šlo za nekdanje vojne ujetnike obeh spolov, ni pa izključeno, da se je kateri na Slovenskem znašel prostovoljno.¹⁰

Glede na to, da se je osmanska nevarnost slovenskemu prostoru približala že z osvojitvijo Bosne leta 1463, temu pa so sledili najhujši turški vpadi, se s prvimi pokristjanjenimi vojnimi ujetniki srečamo pozno. V času osmanskih pohodov na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju, namenjenih skoraj izključno ropanju, je bilo namreč težko priti do ujetnikov, poleg tega pa so premagance pogosto pobili. Število turških vojnih ujetnikov se je začelo povečevati šele, ko se je bolje organizirala obramba in so krajišniki iz Vojne krajine vse pogostejše vdiral na osmansko ozemlje. Skupine moških ujetnikov, zaprtih po slovenskih gradovih, posebej tistih v posesti vojaških poveljnikov, so v virih redno izpričane od srede 16. stoletja dalje.¹¹

V zvezi z delitvijo ujetnikov kot vojnega plena se je v avstrijski vojski v drugi polovici 17. stoletja uveljavilo načelo, da pripadejo najvišjemu vojskovodji. Temu pravilu je med dunajsko vojno sledilo načelo, naj ujetniki, ki se predajo brez boja, postanejo last cesarja (države), vsi drugi pa posest vojaka oziroma častnika, ki je »živi plen« zajel. Del ujetnikov je prebival na zemljiških gospodstvih svojih gospodarjev kot delovna sila, drugi del je postal predmet trgovine, in sicer tako odkupovanja iz ujetništva in zamenjav za krščanske ujetnike kakor prodaje na tržišča sužnjev v Italiji. Poveljniki v Vojni krajini, med njimi plemiči iz slovenskih dežel, so na vojaških pohodih najraje

lovili otroke, predvsem pa žene in dekleta, saj so na obeh straneh prav ujetnice veljale za najbolj cenjen in najlažje vnovčljiv vojni plen.¹²

Usode turških ujetnikov na Slovenskem le deloma poznamo iz sodobnih virov, sicer pa je o njih mogoče sklepati na podlagi analogij v drugih habsburških deželah. Položaj posameznika je bil najbolj odvisen od gospodarja, pri čemer ujetnikom v avstrijskih in nemških deželah na splošno ni bilo usojeno trdo življenje. Delali so na plemiških posestih, opravljali obrtniška in predvsem ženske razna hišna dela, dobro pa se je godilo zlasti zaupanja vrednim ujetnikom v neposredni službi plemičev. Znani so celo primeri, ko je nekdanji musliman postal duhovnik ali plemič.¹³

Krst je za spreobrnjenca pomenil spremembo pravnega položaja iz »sužnja« v veliko ugodnejši status podanika – rojenjaka – in je hkrati praviloma edini ugotovljivi dogodek v zvezi s posameznikovo usodo.¹⁴ Najzgodnejši krst muslimana na Slovenskem po najnovejših ugotovitvah ni dokumentiran šele leta 1594, tj. slabo leto po zmagoviti bitki pri Sisku, ko sta bila v Ljubljani hkrati krščena dva otroka.¹⁵ Prvi zapis o krstu vojnega ujetnika namreč srečamo sedem let prej, leta 1587, in sicer prav tako v kranjski prestolnici, le da je bil 16-letni Mustafa, označen kot »mladi Turek«, sprejet v protestantsko, ne v katoliško Cerkev.¹⁶ Najzgodnejšega znanega spreobrnjenca na Slovenskem sploh pa zasledimo pet let pred Mustafinim krstom, leta 1582. Šlo je za rejenko plemkinje, prav tako protestantke, ki se je omenjenega leta omožila v Ljubljani in imela v zakonu več otrok.¹⁷ Do dunajske vojne sto let pozneje t. i. turške krščence srečujemo le sporadično, na slovenskem Štajerskem prva dva, dve deklici, šele leta 1656 v Rajhenburgu (Brestanica).¹⁸ Za čas dunajske vojne (1683–1699),

⁸ StLA, Laa. A., Antiquum I, Gülterschätzungen 1542, 34/509, fol. 12r, 38r in 50r. O priimku Turk prim. Pavličič, *Rodbine naše fare. 2. del*, s. p. (Turk).

⁹ Keber, *Leksikon priimkov*, str. 781. Prim. Pavličič, *Rodbine naše fare. 2. del*, s. p. (Turk).

¹⁰ Najpopolnejši pregled dosedanjih dognanj je podan v poglavju tematske monografije: Golec, *Integracija vzhodnih kristjanov*, str. 381–399.

¹¹ Voje, *Slovenci pod pritiskom*, str. 112; Mlinarič, *Usoda turških ujetnikov*, str. 289.

¹² Voje, *Slovenci pod pritiskom*, str. 112–123; Mlinarič, *Usoda turških ujetnikov*, str. 289–296.

¹³ Prim. zlasti Mlinarič, *Usoda turških ujetnikov*, str. 294; Teply, *Vom Los osmanischer Gefangener*, str. 53–54, 59–60.

¹⁴ Golec, *Integracija vzhodnih kristjanov*, str. 383.

¹⁵ Prav tam, str. 384; Golec, *Krščevanje osmanskih podanikov*, str. 236–237.

¹⁶ Mladega Turka Mustafu je 23. avgusta 1587 krstil superintendent kranjske protestantske Cerkve Krištof Spindler. Krst je bil vpisan v tisti del matične knjige ljubljanske protestantske občine, ki je že dolgo izgubljen. Leta 1864 ga je skupaj s še nekaterimi zanimivimi krsti objavil Peter Hitzinger (*Hitzinger, Beiträge zur Geschichte*, str. 52–53), vendar je njegova objava pri nadaljnjih obravnavah muslimanskih krščencev ostala vse do zdaj prezrta. Vpis v protestantski matični knjigi se je po Hitzingerju glasil: »Am 23. August 1587 ist durch mich Spindler in der Kirch nach der Predigt ein junger Türk bei 16 Jahren, zuvor Mustafa genannt, aus den christl. Katechismus examinirt worden, und wol bestanden, darauf getauft, und Bartholomäus genannt worden.«

¹⁷ Katarino, rejenko gospe Haller, je vzel za ženo Hallerjev krojač Jurij Raisinger, poroka 23. januarja 1582 in krsti njunih otrok pa so bili vpisani v isto protestantsko matično knjigo kot pet let pozneje krst Mustafe – Jerneja (Golec, *Die Muslime*, str. 256).

¹⁸ Golec, *Krščevanje osmanskih podanikov*, str. 243.

ko so krščenje spremljale spodbude s cesarskega dvora in so v avstrijskih dednih deželah krstili skupno precej več kot tisoč ujetnikov, imamo za slovenski prostor naslednje ugotovitve. Na tleh današnje Slovenije je – skupaj s tremi ljutomerskimi in enim miklavškim krščencem – dokumentiranih 74 krstov, v danes zamejskih mestih Trst, Gorica in Celovec pa 19, skupaj 93. Glede na pregledane krstne matične knjige in siceršnje vedenje o pojavu smemo upravičeno domnevati, da je bilo na slovenskem etničnem ozemlju med dunajsko vojno krščenih več kot sto muslimanov, a vsekakor ne veliko več, do tega časa pa najverjetneje precej manj (znanih je 13). Gledano v celoti je v letih 1587–1717 dokumentiranih 110 krstov, od tega 104 v krstnih matičnih knjigah. Le dobra desetina muslimanov je bila krščena do dunajske vojne (13 ali 11,8 %), velika večina (93 ali 84,5 %) med vojno (v obdobju 1684–1699) in štirje (3,6 %) v slabih dveh desetletjih po njej (1699–1717). Po številčnosti in časovnem razponu je najbolje zastopana Ljubljana z 28 krsti, kar je dobra četrtina vseh, sledijo ji Maribor (16), Gorica in Celovec (vsak po 9).¹⁹ Po končani dunajski vojni in sklenitvi karlovskega miru (1699) je glede migracij muslimanskega življa na slovenska tla zavladalo dolgotrajno zatišje, pogojeno s stabiliziranjem razmerja moči med Avstrijo in Turčijo. Kljub nekaj avstrijskim poskusom širjenja na osmansko ozemlje je meja med državama dve stoletji ostala tako rekoč nespremenjena. Nikakor pa ni izključeno, da je kak (pokrščeni) osmanski podanik po tej ali oni poti za stalno ostal na Slovenskem tudi po letu 1717, ko je dokumentiran zadnji krst.²⁰

Krst so v glavnem prejele osebe, primernejše za integracijo. Vse so bile iztrgane iz družinskega okolja in praviloma krščene posamič, le v enem primeru so hkrati krstili mater in hčer, enkrat pa otroka, ki je prišel v Ljubljano z enim od staršev. Teže ugotovljiva je starostna struktura krščencev, vendar lahko z gotovostjo sklepamo, da med njimi ni bilo starejših oseb. Tako ali drugače je starost opredeljena pri približno dveh petinah krščencev in krščenk. Pri ženskah se vrti med tremi in 22 leti, medtem ko je pri moških višja, od sedem let navzgor. Pri moških so povprečje znatno dvigali trije goriški krščenci, stari od 30 do 40 let.²¹

Krščenje spreobrnjenecv ni veljalo za vsakdanji dogodek in se je od siceršnjih krstov razlikovalo že navzven, saj je moralo vsebovati vzgojno-religiozno sporočilo. V zvezi s tem so skrbno izbirali kraj krsta in neredko tudi krščevalca. Podelitvam prvega zakramenta so dajali posebno težo premišljena izbira krstnega imena ter botri, pogosto člani pomembnih

plemiških rodbin, pa tudi visoki cerkveni gospodje. Prav tako ni naključje, da najdemo krste predvsem v mestnih in trških župnijah in le izjemoma v podeželskih.²²

Malo je znanega o identiteti krščencev. O njej govorijo osebni podatki, ki pa so v krstnih maticah kot najpomembnejšem viru na splošno na moč skromni. Pri »turških« krščencih skoraj vedno pogrešamo imeni staršev in priimek, razmeroma malo je tudi navedb njihovega prejšnjega imena ter kraja rojstva oziroma izvora. Geografski izvor krščencev je v virih izpričan bodisi s krajem izvora ali zajetja bodisi zgolj z geografskim podatkom. Če ne upoštevamo splošne oznake »iz Turčije«, je krajevno ali pokrajinsko ime, od koder je izviralo oziroma kjer je bil zajet, izpričano le pri manjšem delu krščencev. Kljub maloštevilnim omembam krajev lahko iz njih sklepamo, da je med dunajsko vojno dovršen del, če ne večina ujetnikov izvirala iz Panonske nižine (od današnje južne Slovaške do Beograda), ujetniki iz zgodnejšega časa pa pretežno iz bližnjih pokrajin zahodnega Balkana (današnja južna Hrvaška ter Bosna in Hercegovina). Le dva krščenca z znanim geografskim izvorom sta bila od drugod, ena ženska iz Bolgarije in na ladji zajeti vojak iz Male Azije. Kažipot k izvoru posameznikov so tudi njihovi krstni botri, vojaški poveljniki v Vojni krajini. Pri tem se postavlja vprašanje, koliko krščenih muslimanov se je na slovenskih tleh znašlo šele po krstu, opravljenem v kateri od krajiških trdnjav.²³

O tem, čigav podanik je bil krščenec in kako je prišel v roke svojega gospodarja, neposredno priča le osem vpisov krsta, od tega štirje iz Celovca²⁴ in eden iz neposredne bližine Ljutomera, iz Sv. Miklavža. F. Kovačič je s sklicevanjem na M. Slekovca o tem primeru izpričal naslednje: »Pač pa so l. 1685 Kruci vdrli preko Mure nižje Veržeja ter na Murskem polju naplenili blaga, požgali nekaj hiš in se nagloma umaknili na Ogrsko. Zasledoval jih je ljutomersko-braneški graščak Tomaž baron Mauerburg ter jim pri tem ugrabil nekega petletnega turškega otroka, ki je bil potem krščen. Oče ulovljenemu dečku je bil Ibrahim, ki ga je dal razkačeni Kara Mustafa v Gjuru [Győr] na grozovit način umoriti, mati Dinva je iz Bude zbežala z otrokom k Tökölyu. Njegove čete so vzele otroka s seboj na Štajersko, kjer je prišel v roke štajerskih vojakov. Krstil ga je pri Sv. Miklavžu župnik Mihael Žager 8. junija 1687. Za botra mu je bil Ivan Jožef baron Mauerburg ter je otrok bil krščen na ime Franca Karola. Boter je potem otroka vzgojeval, a kaj je postalo iz njega, ni znano.«²⁵

Koliko podobnosti s to zgodbo je bilo pri treh ljutomerskih krščencih, ki so prejeli krst nekaj let za-

¹⁹ Prim. seštevke, objavljene leta 2019, ko še ni bilo upoštevanih pet krstov – trije v Ljutomeru, eden pri Sv. Miklavžu in najzgodnejši v Ljubljani (Golec, Identiteta vzhodnih kristjanov, str. 384–385).

²⁰ Golec, Identiteta vzhodnih kristjanov, str. 399.

²¹ Prav tam, str. 386; Golec, Krščenje osmanskih podanikov, str. 226–227; Golec, Novi prispevki, str. 345–346.

²² Golec, Krščenje osmanskih podanikov, str. 227–230.

²³ Prav tam, str. 226; Golec, Novi prispevki, str. 345–346; Golec, Integracija vzhodnih kristjanov, str. 387–388.

²⁴ Golec, Krščenje osmanskih podanikov, str. 223, 232 in 245; Golec, Novi prispevki, str. 346–347, 356–357.

²⁵ Kovačič, Ljutomer, str. 17–18.

tem, lahko le ugibamo. Skoraj brez dvoma so tako kot miklavški Ibrahim, ki je s krstom postal Franc Karel, izvirali z ogrskega ozemlja, od koder se je osmanska vojaška in civilna oblast med dunajsko vojno postopoma umikala. Od tam, in sicer iz Pecs, sta prihajali tudi obe muslimanki, krščeni v bližnjih Križevcih leta 1687 oziroma 1690, od katerih je za drugo zabeleženo še ime očeta – Mustafa.²⁶

Na posameznikovo življenjsko pot po krstu je vplivala cela vrsta dejavnikov. Med pomembnejšimi, če že ne odločilnimi so bili vezanost na gospodarja, mladost, tuje okolje, odrezanost od korenin, ločenost od svojcev ter jezikovna in siceršnja drugačnost. Podelitev krsta se je v očeh krščevalcev in novega okolja povezovala s pričakovanji, da se bo novi kristjan popolnoma integriral v družbo. Prav o tem pa vemo zelo malo. Neposrednih pričevanj o poznejših življenjskih poteh »turških« krščencev na Slovenskem je namreč le peščica. Pri sklepanju o nadaljnji usodi nekdanjih muslimanov lahko tako največkrat izhajamo zgolj iz podatkov o krstu. Za splošno sliko pa so še kako uporabna spoznanja iz širšega avstrijskega prostora, po katerih so bile krščencem teoretično odprte vse poti. Večina naj bi jih krščanstvo sprejela zgolj iz taktičnih razlogov, na kar med drugim kaže ravnanje številnih pokristjanjencev po karloškem miru (1699). Čeprav je mirovna pogodba omogočala vrnitev samo tistim turškim vojnim ujetnikom, ki so ostali zvesti stari veri, se je želelo vrniti domov veliko krščenih »Turkov«, da bi ta cilj dosegli, pa so tvegali tudi pobeg.²⁷

Pri spremljanju nadaljnjih usod krščencev je največja ovira dejstvo, da krstne matice in drugi viri skoraj nikoli ne navajajo njihovih priimkov. Vsega skupaj jih pri krščenih, vpisanih v krstne matične knjige, najdemo šest ali sedem, priimek enega pa poznamo iz drugega vira. Najbolj zgodaj je priimek naveden leta 1686 pri dečku, ki je v Ljubljani dobil novoskovani priimek Neuhäusler po Novyh Zámkih, kjer so ga ujeli. Nekako v istem času je bil v Pobrežju v Beli krajini krščen Anton Husić, ki se v virih prvič pojavi leta 1694 že kot krstni boter. Tako kot Husićev priimek tudi drugi zvenijo tuje, a vseh na prvi pogled ne bi pripisali muslimanom: Ortafalić, Possegga, Pirolić, Raddi, Zuratur in Atrošić. Analogije iz širšega avstrijskega prostora pričajo, da so se sledovi za krščenimi »Turki« neredko zabrisali s tem, ko je posameznik pozneje sprejel ali dobil drug, za novo okolje običajen priimek, in sicer pogosto po kraju bivanja ali preprosto priimek Türk.²⁸ V slovenskem prostoru na takšno težnjo kaže ugotovitev, da je omenjeni belokranjski Husić v vlogi krstnega botra

enkrat naveden kot Anton Turek. Husić, krščen pred letom 1690, je za zdaj na Slovenskem edini krščeni musliman, o katerem obstaja pričevanje, da se je naselil na kmečki posesti in si ustvaril družino. Izviral je od nekod z današnjega mejnega ozemlja med Hrvaško in severozahodno Bosno, po krstu pa je služboval v ogulinski kapetaniji. Kot plačilo za dolgoletno zvesto službo v Vojni krajini mu je tamkajšnji kapetan Janez Adam grof Purgstall podelil hišo in zemljišča v trgu Pobrežje ob Kolpi in njegovi okolici, o čemer govori grofovo svoboščinsko pismo iz leta 1707. Husićev primer je še posebej zanimiv, ker se je krščencev rod na delu njegove posesti pri Pobrežju ohranil vse do danes, tj. več kot tri stoletja, in z njim do nedavne tudi priimek (zdaj Husić).²⁹

Sled za nekdanjimi muslimani, ki so jo pustili njihovi priimki, je na Slovenskem potrjena samo pri Husiću. Tem prej se je zabrisala **pri poročenih ženskah**. Od že omenjene prve znane neveste leta 1582 v Ljubljani dalje s celotnega slovenskega ozemlja poznamo zgolj pet omoženih »Turkinj«, od tega štiri dokumentirane med dunajsko vojno, štiri živče v mestno-trškem okolju (dve v Ljubljani ter po eno v Ribnici in pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah), zgolj za eno, krščeno leta 1684 v Ribnici na Dolenjskem, pa je izpričano, kje in kdaj je prejela krst.³⁰ Ena teh petih žensk je zelo verjetno povezana z Ljutomerom, in sicer **Marija Trojner**, ki se je morala roditi najpozneje sredi sedemdesetih let 17. stoletja, bila krščena neznanokje in je ob poroki živela pri Sv. Rupertu (Voličina) v Slovenskih goricah. Tam so jo nemara tudi krstili, česar danes ni mogoče preveriti, ker se prva ohranjena krstna matica začenja pozneje. Kot Marija, »po rodu iz Turčije« (*ex Turcia nata*), se je 1. junija 1692 pri Sv. Lenartu omožila z Blažem Trojnerjem, sinom tamkajšnjega tržana Kolomana Trojnerja, nakar tam o zakoncih ni več nobenega sledu. Ko se po tridesetletni vrzeli leta 1705 spet začnejo krstne matice in leta 1701 prva mrliška knjiga, v njih ni mogoče zaslediti njunih imen kot tudi ne morebitne ponovne poroke enega ali drugega ovdovelega zakonca. Prav tako ne najdemo Blaža Trojnerja kot hišnega gospodarja.³¹ Vendar zgodbe s tem ni konec. Domneva, da sta se Trojnerja kmalu odselila drugam, se je pokazala kot pravilna. Devet let po poroki se je namreč zakoncema Blažu in Mariji Trojner v trgu Ljutomer (*ex oppido*) rodil sin Jakob, krščen 19. julija 1701.³²

Ni izključeno, da otrokova mati ni bila Marija »iz Turčije«, ki jo je Blaž Trojner vzel za ženo leta 1692,

²⁶ Golec, Krščenje osmanskih podanikov, str. 244–245.

²⁷ Teply, Vom Los osmanischer Gefangener, str. 57, 65–72; prim. Mlinarič, Usoda turških ujetnikov, str. 296, 299.

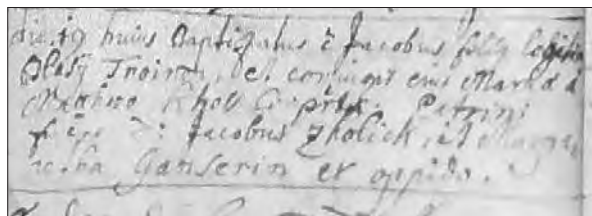
²⁸ Golec, Krščenje osmanskih podanikov, str. 232; Golec, Pokrščeni »Turek«, str. 718; Golec, Novi prispevki, str. 346; Teply, Vom Los osmanischer Gefangener, str. 57.

²⁹ Golec, Pokrščeni »Turek«.

³⁰ Golec, Die Muslime, str. 256; Golec, Krščenje osmanskih podanikov, str. 233; Golec, Novi prispevki, str. 349–350.

³¹ Golec, Novi prispevki, str. 349.

³² NŠAM, Matične knjige, krstna matična knjiga 1687–1703, s. p., 19. 7. 1701. – Na ta podatek in povezavo z zakoncem Trojner iz sv. Lenarta me je opozoril Srečko Pavličič. O Trojnerjih oziroma Trojnarjih na Ljutomerskem območju gl. Pavličič, *Rodbine naše fare*. 4. del, s. p. (Trojnar).

Krst Jakoba, sina Blaža in Marije Trojner,
v ljutomerski krstni matici 19. julija 1701.

saj bi se medtem kot vdovec lahko kje vnovič poročil z njeno soimenjakinjo. Povsem enaka pa je možnost, da je šlo pri Mariji Trojner za isto žensko, ki jo je Blaž vzel za ženo v domačem Sv. Lenartu. Nadaljnja usoda omožene »turške krščenke« Marije Trojner za zdaj ni znana, pri čemer še zdaleč niso izčrpane vse možnosti za njeno izsleditev v virih, zlasti tistih, ki so nastali pri ljutomerski trški upravi.³³ Blaž Trojner je, denimo, leta 1711 izpričan kot eden od trških posestnikov.³⁴ Priimek Trojner je nato v trgu ugasnil še pred sredo 18. stoletja.³⁵

Nazadnje se bomo pomudili še pri možnosti, da se je kateri od krščenih osmanskih vojnih ujetnikov na območju Ljutomera ustalil kot podložnik in zasnoval rod, čigar priimek bi se ohranil daljše obdobje. Dejstvu, da je Anton Husić iz belokranjskega Pobrežja obdržal priimek iz časa pred krstom in postal podložnik, utrjujeva v literaturi izražene domneve, po katerih od koloniziranih turških vojnih ujetnikov izvirajo tudi nekateri muslimansko zveneči priimki, ki so se deloma do danes ohranili na južnem Štajerskem, v Prekmurju in drugod na Slovenskem, na primer Murat, Mustafa, Beg, Hasan in drugi.³⁶ Vendar presojanje etničnega izvora zgolj na podlagi priimka zahteva zelo veliko mero previdnosti. V tem kontekstu se bomo dotaknili **dveh ljutomerskih priimkov** – Murat in Pašič –, ki bi lahko imela zvezo s pokristjanjenimi turškimi vojnimi ujetniki oziroma bi izvirala iz islamskega prostora.

Priimek **Murat**, ki se na Murskem polju pojavlja tudi kot Murata in Murota, je dobil končno obliko

pozno in dokazano nima nobene zveze z muslimanskim osebnim imenom.³⁷ Ljutomerski Murat se je tako kot priimki Majerhold, Marhold, Marolt, Marovt, Marot ipd. razvil iz Maierholda, poklicnega poimenovanja za upravitelja oziroma oskrbnika.³⁸ Kontinuirano mu je mogoče slediti od popisa imenjske ceditve gospodstva Ljutomer leta 1542, ko v ljutomerskem trgu srečamo hišnega posestnika in obrtnika Pongraca Muroлта (*Panngraz Murolt*),³⁹ po vaseh pa takega ali podobnega priimka tedaj še ni bilo. Tri desetletja pozneje, leta 1573, je v trgu med plačniki dimnine naveden Valent Murolt (*Wallendt Mueroldt*).⁴⁰ Razvoj od Muroлта do Murata je izpričan v prvem ohranjenem trškem šiftnem registru za obdobje 1659–1711. Matiji Vezjaku, vpisanemu na začetku vodenja registra leta 1659, in sicer med trškimi kajžarji ali želarji, je pred letom 1673 sledil Andraž Muralt (*Andrasch Muhralt*), leta 1711 pa je bila želarija v rokah Andreja Murata (*Andreas Murath*).⁴¹ V 18. stoletju se priimek v trgu pojavlja v dveh oblikah, kot Murat in Murata. Na dveh popisih glavarine iz leta 1746 najdemo tržansko vdovo Agato Murat (*Agatha Murathin burg. Wüttib; Agatha Murathin wüttib*),⁴² v popisu hiš leta 1754 pa tržana z imenom Matija Murata (*Matthias Muratha*).⁴³ V šiftnem registru ljutomerskega trga iz leta 1756 je na poznejši hišni št. 56 gospodaril Martin Murat (*Martin Murath*),⁴⁴ nakar je v registru za obdobje 1774–1779 priimek iste hiše zapisan kot Murota (*Matthias Murothä*).⁴⁵ Naslednika sta se nato zopet pisala Murat: Jožef po zemljiški knjigi leta 1804 (*Joseph Murath*)⁴⁶ in Franc po franciscejskem katastru leta 1824 (*Murath Franz*).⁴⁷ Enako tudi Matija na št. 61 leta 1804 (*Matthias Murath*) in 1824 (*Murath*

³³ O ohranjenem gradivu ljutomerskega trškega arhiva gl. Horvat, Arhivski fond.

³⁴ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/1, šiftni register 1659–1711, pag. 26 in 202.

³⁵ Trojnerjev ni več na dveh seznamih glavarine iz leta 1746 (SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/1, seznam tržanov, hiš ipd., fol. 22/1–56/1). Istemu Blažu ali njegovemu soimenjaku, v tem primeru morda sinu, sta se dolgo za Jakobom v zakonu z nedomačinko Marjeto Komplex rodila sinova Jakob Friderik (1718) in Franc Volfgang (1720). Pri krstu obeh je oče naveden kot gospod in tržan, sinova pa imata dvojno osebno ime, značilno za otroke uglednejših tržanov (NŠAM, Matične knjige, Ljutomer, krstna matična knjiga 1705–1720, pag. 484 in 564). Poroke Blaža Trojnerja z Marjeto Komplex ni v ljutomerski poročni matici (prav tam, poročna matična knjiga 1706–1735).

³⁶ Prim. Mal, *Uskočke seobe*, str. 83; Voje, *Slovenci pod pritiskom*, str. 138; Mlinarič, *Usoda turških ujetnikov*, str. 290.

³⁷ S. Pavličič je o Muratih zapisal: »Ali je res njihov priimek ostal v naših krajih kot spomin ali posledica osmanskih napadov, bo moral nekdo še potrditi. Drži pa, da so Murati živeli vse od hrvaškega Medžimurja do izteka ravnice Murskega polja« (Pavličič, *Rodbine naše fare*. 1. del, s. p. (Murat)). Po J. Kebru, ki se ni poglobljal v historično ozadje priimkov na podlagi virov, je priimek Murat v priimkovnem procesu nastal iz muslimanskega imena orientalnega porekla Murat, drugih možnosti pa ne navaja (Keber, *Leksikon priimkov*, str. 479).

³⁸ Keber, *Leksikon priimkov*, str. 429, 435 in 439.

³⁹ StLA, Laa. A., Antiquum I, Gülterschätzungen 1542, 34/509, fol. 5r.

⁴⁰ Prav tam, Antiquum VI, Rauchgeld 1572–74, Nr. 7, 22. 4. 1573.

⁴¹ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/1, šiftni register 1659–1711, pag. 187 in 199.

⁴² Prav tam, ovoj 1/1, seznam tržanov, hiš ipd., fol. 30/1 in 45/1.

⁴³ StLA, Laa. A., Antiquum I, Häuserzählung 1754, K 16, Heft 62, No. 99, 21. 4. 1754.

⁴⁴ SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer, šk. 1, ovoj 1/2, šiftni register 1756, pag. 20.

⁴⁵ Prav tam, šk. 2, ovoj 2/2, šiftni register 1774–1779, pag. 24.

⁴⁶ SI PAM 1802, Zbirka zemljiških knjig gospoščin ter magistratov in trgov, šk. 311, št. 1571, glavna zemljiška knjiga magistrata Ljutomer [1804–], pag. 365.

⁴⁷ SI AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, M 332, k. o. Ljutomer, zapisnik stavbnih parcel, s. d.

Mathias).⁴⁸ Murati so bili sicer v 19. stoletju v Ljutomerski župniji zelo številčna rodbina, danes pa jih je le še za vzorec.⁴⁹

Za razliko od močno razvejenih Muratov so **Pašiči** ostajali omejeni na Ljutomerski trg, njihov priimek pa je ugasnil že v 18. stoletju. Omenjeni so v številnih trških listinah od leta 1609 dalje,⁵⁰ medtem ko jih v popisih trških gospodarjev iz 16. stoletja še ne srečamo.⁵¹ S. Pavličič navaja možnost, da so se priselili s Hrvaškega, kar ni bilo redko.⁵² Če je imel priimek res kakšno zvezo s turškim pašo, je šlo izvirno za šaljiv vzdevek, kakor pri priimkih Kralj, Cesar, Škof, Papež ipd.⁵³ J. Keber navaja drugo možnost, nastanek iz priimka Paš s prvotnim pomenom sin Paša (s pripono -ič), ta pa je nastal prek vzdevka iz sorodstvenega poimenovanja paš, narečno »pašenog, mož sestre moje žene«.⁵⁴

Zelo podoben primer zavajajočih priimkov oziroma danes hišnih imen, od katerih je eno prav tako Murat, srečamo na Recenjaku v bližini Lovrenca na Pohorju, kjer druga blizu druge ležita domačiji Hožič in Murat. Njuni imeni je razgled po virih postavil v povsem drugačno luč, kot bi bilo mogoče domnevati na podlagi njunih modernih oblik. Priimek Hožič ob prvi znani pojavitvi leta 1620 beremo kot Hasič oziroma Hazič (Hasitsch), kar je prek Hažiča do konca 18. stoletja dalo Hožiča (Hoschitsch), ki spominja na Hodžiča. Murat pa se je v Moraut ali Maraut, kot pravijo domačini nekdanji domačiji še danes, razvil iz prvotnega Maierhold (Marhold, Marihold), torej enako kot Ljutomerski Murat. Muratovo rodbinsko ime je v 18. stoletju v urbarjih benediktinskega samostana Šentpavel na Koroškem, ki mu je bila kmetija podložna, navedeno kot Marhold in Marihold. V sosesčini je na Smolniku še en Marihold, vendar je zapisovalec v urbarjih pripisal predrugačeno ime Mariauth. Po tej analogiji je tudi Marihold na Recenjaku dal Morauta oziroma Marauta. Etimološki izvor je torej pri Muratu nedvomno nemški, pri Hožiču pa zelo verjetno (iz nem. Hase, zajec).⁵⁵

Naj sklenemo. Ljutomer se je z odkritjem treh med dunajsko vojno pokristjanjenih muslimanov, osmanskih vojnih ujetnikov, uvrstil na zemljevid »turških krstov« na slovenskem ozemlju, na katerem sta z območja Prekije že bili dve krščenci iz Križevcev in

kjer je zdaj tudi krščenec iz Sv. Miklavža. Pojavitev Marije Trojner v Ljutomerskem trgu, zelo verjetno identične z nekdanjo muslimanko, ki je ob poroki živela v Slovenskih goricah, dopolnjuje skromno vedenje o omoženih »Turkinjah«, ugotovitve o Ljutomerskih priimkih Murat in Pašič pa potrjujejo, kako negotova in zavajajoča so lahko tovrstna sklepanja o izvoru prvih nosilcev muslimansko zvenceh rodbinskih imen.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor
Matične knjige: Ljutomer, Sv. Miklavž pri Ormožu

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
SI AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko

SI PAM – Pokrajinski arhiv Maribor
SI PAM 0004, Magistrat Ljutomer
SI PAM 1802, Zbirka zemljiških knjig gosposčin ter magistratov in trgov

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz
Laa. A. – Landschaftliches Archiv

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

Golec, Boris: Die Muslime im slowenischen Raum bis zum Zusammenbruch der Habsburgermonarchie unter besonderer Berücksichtigung ihrer Bekehrung zum Christentum in der Frühen Neuzeit. *Povijesni prilozi* 39, 2020, br. 59, str. 251–273. DOI: <https://doi.org/10.22586/pp.v39i59.10243>.

Golec, Boris: Integracija vzhodnih kristjanov in muslimanov v družbo na Slovenskem med 16. in 19. stoletjem. *Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in 20. stoletjem* (ur. Boris Golec). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2019, str. 353–405.

Golec, Boris: Krščenje muslimanov in njihovo vključevanje v družbo na Slovenskem med poznim 16. in zgodnjim 18. stoletjem. *SLO: časi, kraji, ljudje: slovenski zgodovinski magazin*, št. 22, maj 2019, str. 30–37.

Golec, Boris: Krščenje osmanskih podanikov (muslimanov) na Slovenskem od konca 16. do konca 17. stoletja. *Arhivi* 33, 2010, št. 2, str. 217–250.

Golec, Boris: Novi prispevki h krščevanju turških ujetnikov na Slovenskem v 17. in zgodnjem 18. stoletju. *Arhivi* 41, 2018, št. 2, str. 343–361.

Golec, Boris: Pokrščeni »Turek« Anton Husič in 316 let njegovega rodu pri Pobrežju v Beli krajini.

⁴⁸ SI PAM 1802, Zbirka zemljiških knjig gosposčin ter magistratov in trgov, šk. 311, št. 1571, glavna zemljiška knjiga magistrata Ljutomer [1804–], pag. 390; SI AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, M 332, k. o. Ljutomer, zapisnik stavbnih parcel, s. d.

⁴⁹ Pavličič, *Rodbine naše fare* 1, s. p. (Murat).

⁵⁰ Pavličič, *Rodbine naše fare* 2, s. p. (Pašič).

⁵¹ Prim. popisa imenjske cenitve in dimnine (StLA, Laa. A., Antiquum I, Gülterschätzungen 1542, 34/509; Antiquum VI, Rauchgeld 1572–74, Nr. 7, 22. 4. 1573).

⁵² Pavličič, *Rodbine naše fare* 2, s. p. (Pašič).

⁵³ Prim. Keber, *Leksikon priimkov*, str. 12.

⁵⁴ Prav tam, str. 528.

⁵⁵ Golec, Integracija vzhodnih kristjanov, str. 397–398.

Kronika 58, 2010, št. 3 (Iz zgodovine Bele krajine), str. 713–728.

Hitzinger, Peter: Beiträge zur Geschichte der Reformation in Krain. *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* 19, 1864, str. 1–55.

Horvat, Mojca: Arhivski fond Magistrat Ljutomer (1535–1914). *Kronika* 70, 2022, št. 3 (Iz zgodovine Ljutomera), str. 739–758.

Keber, Janez: *Leksikon priimkov*. Celje: Društvo Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba, 2021.

Mal, Josip: *Uskočke seobe i slovenske pokrajine. Povest naseobina s kulturno-istorijskim prikazom (sa kartom)*. Ljubljana: [s. n.], 1924 (Srpski etnografski zbornik, knj. 30. Odeljenje I., Naselja i poreklo stanovništva, knj. 18).

Merkù, Pavle: *Slovenska plemiška pisma družin Marenzi – Coraduzzi s konca 17. stoletja*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.

Mlinarič, Jože: Usoda turških ujetnikov v avstrijskih deželah v času od 15. do 17. stoletja in njihovo pokrščevanje. *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem. Vojetov zbornik* (ur. Sašo Jerše). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006, str. 289–305.

Pavličič, Srečko: *Rodbine naše fare. 1. del*. Pristava pri Ljutomeru: samozaložba, 2013.

Pavličič, Srečko: *Rodbine naše fare. 2. del*. Pristava pri Ljutomeru: samozaložba, 2014.

Pavličič, Srečko: *Rodbine naše fare. 4. del*. Pristava pri Ljutomeru: samozaložba, 2016.

Teply, Karl: Vom Los osmanischer Gefangener aus dem Großen Türkenkrieg 1683–1699. *Südostforschungen*, XXXII, 1973, str. 33–72.

Voje, Ignacij: *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.

S U M M A R Y

Not Murat or Pašič, but rather Christianized Turks were the other inhabitants of “Lotmerk”

After the question concerning the integration of Christianized Muslims into the early modern Slovenian society long remained of marginal importance, recent research has demonstrated that the settlement of Christianized former subjects of the Ottoman state was not that marginal in scope and not such a rare occurrence. Their baptism and colonization are documented between the last fifth of the sixteenth century and the first fifth of the eighteenth century, and there are in total 110 known cases of baptism, along with several other godchildren. Like in the wider Habsburg territory, most baptisms took place during the Great Turkish War 1683–1699, creating the impression that they were an episodic event. Whereas the majority of integrating Christianized Muslims were former prisoners of war, both male and female, it cannot be excluded that some arrived in Slovenian territory on their own volition.

The contribution discusses within a broader temporal and spatial context the baptisms of three converts that took place in 1689 and 1693 and have not been included in the hitherto surveys of Muslim godchildren. Whereas all three were most likely still children or adolescent boys, nothing is known about their respective origins and life destinies. All three almost certainly came from Hungarian territory, and judging from the names of their godparents, reputable market-town dwellers of Ljutomer, it can be concluded that some of these also took the newly baptized boys into foster care. The Trojner couple settled in the market town no later than 1701, after marrying in the nearby market town of Sv. Lenart nine years earlier. Apart from being a baptized Muslim, “nata ex Turcia”, the wife, Marija, is also known to have been one of only five goddaughters in Slovenian territory who entered into marriage in the new environment. On the other hand, the findings about the family names Murat and Pašič in Ljutomer confirm just how unreliable and misleading conclusions may be regarding the origins of the first bearers of Muslim-sounding family names.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 726.034.7:27-523.42(497.412Ljutomer)"16"
DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.3.09>

Prejeto: 12. 7. 2022

Metoda Kemperl

prof. dr., Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Kardeljeva pl. 16, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: metoda.kemperl@pef.uni-lj.si
ORCID: 0000-0002-7080-8043

Župnijska cerkev v Ljutomeru in zgodnjebaročna sakralna arhitektura v Prlekiji*

IZVLEČEK

Članek obravnava baročno fazo arhitekture župnijske cerkve v Ljutomeru, katere ladjo je med letoma 1688 in 1690 sezidal zelo dejaven lipniški zidarski mojster Jakob Schmerleib. Cerkev pripada tipu triladijske dvorane, ki izhaja iz poznogotske arhitekture. Mojstra je v Ljutomer verjetno posredoval lastnik gospostva Branek, Tomaž Ignac Maurer pl. Mauerburg, ki se je gibal v najvišjih graških krogih. Cerkev ni prva zgodnjebaročna sakralna stavba v Prlekiji, a njena arhitektura je najkompleksnejša, saj sicer prevladujejo enoladijske večpolne cerkve. Zgodnjebaročna sakralna dejavnost se je namreč začela na tem območju razmeroma pozno, in sicer šele okrog leta 1674 (cerkve v Cezanjevcih, Veliki Nedelji in na Stari gori pri Sv. Juriju ob Ščavnici), do konca 17. stoletja pa so bile barokizirane ali na novo postavljene skoraj vse pomembne sakralne stavbe v Prlekiji.

KLJUČNE BESEDE

baročna sakralna arhitektura, Jakob Schmerleib, Tomaž Ignac Maurer pl. Mauerburg, Hans Pozzo, Ljutomer, Cezanjevci, Velika Nedelja, Ormož, Miklavž pri Ormožu

ABSTRACT

PARISH CHURCH IN LJUTOMER AND EARLY BAROQUE SACRAL ARCHITECTURE IN PRLEKIJA

The article presents the Baroque architectural phase of the parish church in Ljutomer, the nave of which was constructed between 1688 and 1690 by the very prolific master mason from Leibniz (Lipnica), Jakob Schmerleib. The church has a three-nave structure, with its origins in Late Gothic architecture. The master mason was probably sent to Ljutomer by the owner of the seigniorship Branek, Thomas Ignaz Maurer von Mauerburg, a member of the highest elite in Graz. Although the church is not the first Early Baroque sacral building in Prlekija, it boasts the most complex architecture amidst the predominantly single-nave, multi-bay counterparts. Early Baroque sacral architecture in the area emerged at a relatively late stage, about 1674 (churches in Cezanjevci, Velika Nedelja, and Stara Gora at Sveti Jurij ob Ščavnici). By the end of the seventeenth century, nearly all of the important sacral buildings in Prlekija were rebuilt or newly constructed in the Baroque style.

KEY WORDS

Baroque sacral architecture, Jakob Schmerleib, Thomas Ignaz Maurer von Mauerburg, Hans Pozzo, Ljutomer, Cezanjevci, Velika Nedelja, Ormož, Miklavž pri Ormožu

* Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0199 (Slovenska umetnost in umetnost Srednje Evrope in Jadrana), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Za pomoč pri pripravi se zahvaljujem Srečku Pavličiču in Mihi Preinfalku.

Uvod

Najkvalitetnejša in najizrazitejša ter zato najbolj raziskana skupina štajerske baročne sakralne arhitekture je gotovo skupina, ki velja za delo mariborskega poznobaročnega arhitekta Jožefa Hofferja in njegovega naslednika Janeza Fuchsa, katerih številna dela segajo od poznih tridesetih let 18. stoletja do prvih let 19. stoletja.¹ To je morda razlog, da so zgodnejšim baročnim sakralnim stavbam v umetnostnozgodovinski literaturi posvečali manj pozornosti.

Nace Šumi je v pregledih arhitekture 17. stoletja zapisal, da so za štajersko sakralno arhitekturo najznačilnejše stranske kapele, zato so cerkve podobne dvoranam s prečnimi ladjami,² da te cerkve nakazujejo centralni tip (čeprav je hkrati ugotavljal, da so kapele lahko nastajale tudi v časovnih presledkih)³ oziroma da se je tam utrdil tip ladje s prečno postavljenimi kapelami.⁴ Kljub temu v katalog *Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem* iz leta 2000 ni bila uvršče-

na nobena taka cerkev. Poleg pozneje podrte fasade ptujske minoritske cerkve, ki je bila gotovo najimennitnejša sakralna stavba štajerskega 17. stoletja, v tem katalogu najdemo le še Marijino cerkev v Puščavi na Pohorju. Avtor je ob tem poudaril, da ta cerkev skupaj z opremo sodi v sam vrh umetnostnih dosežkov 17. stoletja na Slovenskem.⁵ Cerkev pripada tipu triladijske dvorane z empornim hodnikom oziroma s trikonhalnim zaključkom, ki ga tvorita prezbiterij in transept. Pozneje je bilo ugotovljeno, da je bila cerkev postavljena med letoma 1668 in 1672, da je verjetno delo graškega mojstra Domenica Torreja in da je prva trikonhalna cerkev na Štajerskem. Zaradi romarskega značaja je bila verjetno zgled cerkvam na avstrijskem Štajerskem, ki so bile sezidane v prvi četrtini 18. stoletja.⁶

Metoda Kemperl je v doktorski disertaciji leta 2001 in pozneje v knjigi leta 2012 opozorila še na eno skupino arhitektur, ki je značilna prav za Štajersko v drugem in tretjem desetletju 18. stoletja. To je tip dvoranske cerkve z notranjimi stenskim slopi, kapelami in emporami nad njimi. Tipu pripadajo romarska cerkev na Brezjah nad Žetalami (1715–1723), župnijska cerkev v Slovenski Bistrici (ok. 1720), župnijska cerkev v Malečniku (Sv. Peter pri Mariboru) (do 1730), romarska cerkev v Sveti Trojici v Slovenskih goricah (1732–1735), romarska cerkev na Arehu na Pohorju (proti sredini 18. stoletja)⁷ in minoritska cerkev v Mariboru (ok. 1710).⁸ Tip je v Avstriji uveljavil Pietro Francesco Carlone (malo pred 1607–1680) iz leobenske veje Carlonejev, zato se je v avstrijski literaturi teh cerkva prijelo ime »Carlone-Kirche«. Njegove so jezuitska in dominikanska cerkev v Steyru (od okrog 1640 dalje), cerkev avguštinskih korarjev v Waldhausnu (približno 1650–1660), jezuitska cerkev v Leobnu (1660–1666), jezuitska cerkev v Linzu (1669–1678) in cerkev sv. Mihaela v Passauu (1662–1677).⁹ Ker so tip prevzeli tudi njegovi nasledniki, je bil v 17. stoletju za večje sakralne stavbe v Avstriji to prevladujoči tip.¹⁰

Na avstrijskem Štajerskem so omenjeni tip uporabljali tudi šentlamreški samostanski arhitekt Domenico Sciascia (samostanska cerkev v Vorrauu (1660–1662) in župnijska cerkev v Judenburgu (1670–1673)), njegov učenec Ruep Schrittwieser iz Lonča (Deutschlandsberga) (samostanska cerkev avguštinskih korarjev v Stainzu (od 1680)) in lipniški

Župnijska cerkev v Ljutomeru, pogled iz JV smeri
(foto: M. Kemperl).

¹ Kemperl, *Korpus*, str. 8–56 in tam citirana literatura; Botica, *Barokne četverolisne crkve* in tam citirana literatura.

² Šumi, *Ljubljanska baročna arhitektura*, str. 13.

³ Šumi, *Arhitektura sedemnajstega stoletja*, str. 94.

⁴ Šumi, *Arhitektura 17. stoletja*, str. 13, 27.

⁵ Prav tam, str. 31–33.

⁶ Kemperl, *Die Kirche Mariahilf*, str. 326–333; Kemperl, *Arhitekturna tipologija*, str. 93–101.

⁷ Kemperl, *Arhitekturna tipologija*, str. 52–59.

⁸ Lazarini, Nekdanja minoritska cerkev Marije Vnebovzete (mariborart.si).

⁹ Wagner-Rieger, *Die Baukunst des 16. und 17. Jahrhunderts*, str. 213, 214; Kohlbach, *Steirische Baumeister*, str. 369–376; Lorenz, *Architektur*, str. 244; Brucher, *Barockarchitektur in Österreich*, str. 42; Kemperl, *Arhitekturna tipologija*, str. 52–56; Röhlig, Carlone, str. 144.

¹⁰ Lorenz, *Architektur*, str. 14.

mojster Jakob Schmerleib (župnijska cerkev v Lonču (Deutschlandsbergu) (začeta 1688) in župnijska cerkev v Passailu (1685–1696)).¹¹ Tip sta v začetku 18. stoletja prevzela graška arhitekta Bartholomäus Ebner in Andreas Stengg, ki ga je tudi v tem pogledu nasledil sin Johann Georg Stengg (uršulinska cerkev v Gradcu (1696–1700), župnijska cerkev v Arnfelsu (1714), cerkev usmiljenih bratov v Gradcu (1735 in 1740) ter samostanska cerkev v Rheinu (1738–1747)).

Vse prej naštete slovenske cerkve so v tesni povezavi s temi tremi arhitekti.¹² Ta tip sodi v širšo skupino arhitektur, ki je značilna zlasti za dežele južne Nemčije in Avstrije ter se je pojavila na začetku 17. stoletja. Poleg tega v skupino sodijo še triladijska dvorana, triladijska dvorana z empornim hodnikom, dvoranska cerkev z notranjimi stenskiimi slopi, kapelemi in emporami nad njimi ter dvoranska cerkev z notranjimi stenskiimi slopi. Tipi verjetno izhajajo iz poznogotske dvorane z notranjimi stenskiimi slopi.¹³ Vsi naštetni so številčno zastopani na slovenskem Štajerskem, drugje po Sloveniji pa jih najdemo precej redkeje.

Tipu triladijske dvorane pripada tudi ladja župnijske cerkve v Ljutomeru, zato pogledjmo, kakšno mesto zavzema cerkev v skupini zgodnjebaročne arhitekture v tem delu Štajerske oziroma v Prlekiji.

Zgodovina gradnje ljutomerske cerkve

O zgodovini gradnje cerkve, ki je srednjeveškega izvora, pozneje pa je bila večkrat prezidana, največ izvemo iz Slekovčevega opisa Ljutomera iz leta 1896, saj je pisec pregledal precej danes neohranjenih ali nedostopnih virov.¹⁴ Nekatere njegove podatke je s še ohranjenimi viri uspelo potrditi Jožetu Mlinariču.¹⁵

Župnijska cerkev stoji na zahodnem delu starega dela mesta. Je pravilno orientirana in obdana z (danes na nekaterih mestih podrtim ali znižanim) obzidjem. Okrog cerkve se je namreč nekdanj razprostiralo pokopališče. Obzidje na vzhodni strani vključuje kapelo sv. Florijana, levo in desno od nje vhodna portala, na severni strani pa nekdanjo t. i. hiralnico, ki jo je leta 1840 v svoji hiši ustanovila Katarina Jagrovič.¹⁶

Slekovec je opisal dve legendi o nastanku cerkve.¹⁷ Druga govori o grofu na Dolnjem gradu, ki je rad hodil na lov. Nekega dne je v goščavi naletel na medveda in proti njemu izstrelil puščico, toda na

žalost ga je slabo zadel. Ranjeni kosmatinec se je pogibal za grofom, ki se je skril v votlem hrastu. Tedaj se je grof zaobljubil, da bo tam postavil cerkev, če ga bo medved pustil pri miru. Medved se je sčasoma umiril in odšel naprej po hosti, in ker je izgubljal kri, je počasi poginil. Grof je kmalu zatem izpolnil obljubo in postavil cerkev, posvečeno svojemu patronu sv. Janezu Krstniku. Zato je bil na župnijskem pečatu upodobljen »medved na lanci«, kot temu motivu pravijo domačini, upodobitev pa je Slekovec vključil v naslovnico svojega rokopisa. Morda je žival, ki je v reliefu upodobljena na desni konzoli zakristijskega portala župnijske cerkve, pravzaprav medved in ne kaka bajeslovna žival, kot so domnevali dosedanj raziskovalci.¹⁸

Ljutomerska župnija je verjetno prvotno pripadala obsežni radgonski pražupniji. Samostojna župnija je bila ustanovljena že v 13. stoletju, vsekakor pa pred letom 1328, ko je po dosedanem vedenju prvič omenjena v arhivskih virih.¹⁹ Ljutomer se je v 13. stoletju

Župnijska cerkev v Ljutomeru, desni obzidni portal s trškim stolpom v ozadju (foto: M. Kemperl).

¹¹ Wagner-Rieger, *Die Baukunst des 16. und 17. Jahrhunderts*, str. 214; Kohlbach, *Steirische Baumeister*, str. 355–360; Woitschläger in Krenn, *Dehio-Handbuch. Steiermark*, str. 69, 70, 192–194, 352, 353 365–367, 588–590; Kemperl, *Architektur- und Typologija*, str. 52–59.

¹² Kemperl, *Architekturna tipologija*, str. 57, 58.

¹³ Prav tam in tam citirana literatura.

¹⁴ ŽA Ljutomer, Slekovce, Trg in župnija Ljutomer.

¹⁵ Mlinarič, *Ljutomerska župnija*, str. 13–44.

¹⁶ ŽA Ljutomer, Slekovce, Trg in župnija Ljutomer, str. 507.

¹⁷ Prav tam, str. 399, 400.

¹⁸ Na primer Vidmar, *Figuralne konzole*, str. 8. O prezbitariju in konzolah več v nadaljevanju.

¹⁹ Mlinarič, *Ljutomerska župnija*, str. 17. Slekovce pa brez navedbe vira zapiše, da je odstavljeni nadškof Adalbert III. župnijo leta 1174 daroval samostanu v Vorau (ŽA Ljutomer, Slekovce, Trg in župnija Ljutomer, str. 400).

Župnijska cerkev v Ljutomeru, notranjščina, pogled iz ladje proti prezbiteriju (foto: M. Kemperl).

Župnijska cerkev v Ljutomeru, notranjščina, glavni portal (foto: M. Kemperl).

namreč razvil v pomembno upravno, gospodarsko in cerkveno središče na Murskem polju.²⁰ Konec 15. stoletja je bila župnija, ki je prej sodila pod salzbursko nadškofijo, skupaj z radgonsko pridružena sekovski škofiji, saj so bili tamkajšnji škofje zaradi pogostih turških vpadov in drugih nesreč obubožani.²¹

Cerkev kaže neenotno stilno podobo, saj so jo tekom stoletij večkrat prezidali. Do leta 1689 so stavbo sestavljali romanska ladja, gotski prezbiterij, zvonik na zahodni strani ladje ter t. i. trški stolp z zakristijo na severni strani prezbiterija. Podobo cerkve pred barokizacijo vidimo na Vischerjevi upodobitvi Ljutomera, ki je verjetno nastala do leta 1684, gotovo pa pred 1689, ko so staro ladjo podrli.²² Gotski prezbiterij s precej velikimi okni ima na severni strani prizidano tristrano zaključen t. i. trški stolp, ki je malenkost nižji od prezbiterija. Ladja je precej nižja od prezbiterija in je imela na severni steni dve precej veliki polkrožno zaključeni okni, o njeni širini pa iz te upodobitve ne moremo sklepati. Zvonik je bil precej višji od prezbiterija; nad višino strehe ladje je bil dvakrat horizontalno členjen, nad členitvijo pa so bile zvonove line; streha je bila preprosta piramida-

²⁰ Mlinarič, Ljutomerska župnija, str. 14, 15.

²¹ Prav tam, str. 18.

²² Žal natančna letnica izdaje in izdelave bakrorezov te štajerske topografije ni znana, vemo le, da je Vischer delal upodobitve vsaj od leta 1681 dalje in da je bila glavna bakrorezov končana leta 1684, ko je bila zbirka predstavljena deželni vladi. Čeprav je bila že takrat načeloma dostopna določenemu krogu ljudi, so bili vsi listi končani leta 1696. Celotna zbirka bakrorezov je izšla okoli leta 1700, zagotovo pa pred letom 1707 (Schuller, Georg Mathäus Vischer, str. 22, 27–29).

sta. Slekovec piše, da je bila cerkev dolga 19 m, široka pa dobrih 6 m.²³ Predvidevamo, da je imela prvotno polkrožno apsido. Namesto te so v prvi četrtini 15. stoletja prizidali večji, 12 m dolg t. i. dolgi oziroma meščanski kor.²⁴ Ta je na severni strani dobil tudi zakristijo s sobico v nadstropju, imenovano »Šackamra«, kjer so tržani shranjevali denar, dragocenosti in pomembne listine. Prezbiterij je sestavljen iz dveh prečno pravokotnih pol in triosminkeskega zaključka. Obok je kitast in v zaključku prehaja v zvezdo. Obočna rebra izhajajo iz konzol oziroma služnikov, ki se spuščajo do sredine ostenja. Pod njimi so še konzole za kipe. Šest konzol je figuralnih, na nekaterih je le rastlinska ornamentika, na drugih pa so tudi grbovni ščitki, ki so brez oznak. Kvalitetni kamnoseški deli sta tudi tridelna sedilja na južni steni ter zakristijski portal s figuralnima konzolama: ena je moška glava s škofovsko mitro, druga pa čokata žival, ki bi, kot že zapisano, lahko predstavljala legendarnega »medveda na lanci«. Na zgoraj omenjenih figuralnih konzolah so moške in ženske glave z različnimi pokrivali (ena od njih ima škofovsko mitro) ter po vsej verjetnosti predstavljajo plemiče in plemkinje. Morda gre za upodobitve naročnikove družine, saj predvidevamo, da je gradnjo novega prezbiterja financiral Johann Schweinpeck oziroma Schweinbeck (umrl ok. 1425), ki sta mu habsburška vojvoda Ernest in Friderik leta 1415 podelila Dolnji grad. Z naročilom bi tako sebi in svoji družini priskrbel primerno grobnico v najprestižnejšem delu cerkve.²⁵

Ker je bil gotski prezbiterij precej večji od ladje, predvidevamo, da so imeli namen povečati tudi ladjo. A to se ni zgodilo vse do konca osemdesetih let 17. stoletja. Tej zamudi so verjetno botrovala številna ropanja Turkov, kuga in lakota ter protestantizem, ki se je v zadnji četrtini 16. stoletja razmahnil tudi v teh krajih.²⁶ Tako lahko v pismu nadvojvode Karla II. iz leta 1585 preberemo, da je bila cerkvena stavba v slabem stanju.²⁷ Turško ropanje in požiganje se je nadaljevalo tudi v prvi polovici 17. stoletja oziroma vse do bitke pri Monoštru leta 1664. Prav tako ni bilo videti oboka kužnim boleznim; večji epidemiji sta bili na tem območju v letih 1656 in 1681. Požar pa je trg poškodoval v letih 1639 in 1689.²⁸

Protestantizem je začel izgubljati privrženca v začetku 17. stoletja, ko je katoliška družina Drašković kupila ljutomersko in leta 1631 še braneško gospostvo,²⁹ ter zaradi protireformacijskih komisij

Župnijska cerkev v Ljutomeru (Georg Matthaeus Vischer, *Topographia Ducatus Styriae* 1681, izrez).

škofov Martina Brennerja in Jakoba Eberleina.³⁰ Slednji je cerkev vizitiral leta 1617 in ugotavljal, da je cerkvena stavba ustrezno pokrita in čista, tudi o oltarjih ni imel slabega mnenja. Naročil je le, naj cerkev oziroma pokopališče obdajo z zidom.³¹ Po pisanju Slekovca so večja popravila izvajali leta 1626, ko jih je sofinancirala dežela.³² A cerkve v 17. stoletju verjetno niso obzidali, saj na Vischerjevi upodobitvi opazimo le, da je cerkev postavljena na nekoliko višjem terenu, utrjenem s škarpo.

Temeljite prezidave oziroma gradnje nove ladje se je lotil šele župnik Andrej Raputh (1686–1690). Že leta 1685 je Tomaž Ignac baron Mauerburg, lastnik gospostva Branek (z Dolnjim gradom in Cvenom),³³ za gradnjo volil 400 goldinarjev in opeke dveh pečenj. Darovala je tudi bratovščina sv. Rožnega venca, in sicer leta 1688 100 goldinarjev, naslednje leto pa še 500 goldinarjev.³⁴ Po načrtu naj bi podrli staro ladjo in sezidali novo tripolno, zvonik na zahodni strani pa bi povišali. Leta 1687 so izdelali precej opeke in ukrenili vse potrebno, da bi leta 1688 začeli z delom. Gradnjo je prevzel Jakob Schmerleib iz Lipnice, zidarje pa je nadzoroval polir Mihael. Pri gradnji sta sodelovala tudi Lipničana, tesarski mojster Adam Dellacher in kamnoseški mojster Matjaž Khuchler. Leta 1688 so priskrbeli vse potrebno in zaščitili prezbiterij, maja naslednjega leta pa je ljutomerski tesar Sršen z delavci pričel podirati staro cerkev. A delo se je zavleklo, saj je v času podiranja cerkve v trgu izbruhnil požar, ki je dosegel tudi župnišče in cerkev. Ogenj je uničil streho, delno prezbiterij, oba zvonika in ves les, ki je bil pripravljen za novo cerkev. Stopila sta se tudi zvonova, ki sta ostala v zvoniku. Požar pa Ljutomerčanov ni odvrnil od začetega dela.

²³ ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija Ljutomer, str. 400.

²⁴ Štefanac, Arhitektura 14. stoletja, str. 67; Peskar, Arhitektura, str. 218.

²⁵ Vidmar, Figuralne konzole, str. 15. Nagrobnik njegovega sina Jörga je vžidan v južni steni prezbitrijevega zaključka.

²⁶ Mlinarič, Ljutomerska župnija, str. 20–22.

²⁷ Prav tam, str. 23. Kovačič omenja večja popravila stavbe v letu 1626 (Kovačič, *Ljutomer*, str. 71).

²⁸ Slekovec, Trg in župnija Ljutomer, str. 402; Mlinarič, Ljutomerska župnija, str. 25.

²⁹ Mlinarič, Ljutomerska župnija, str. 22.

³⁰ Prav tam, str. 27–31.

³¹ ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija Ljutomer, str. 402; Mlinarič, Ljutomerska župnija, str. 30.

³² ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija Ljutomer, str. 402.

³³ Advokati cerkve so bili namreč vsakokratni lastniki gospostva Branek (Mlinarič, *Župnije*, str. 237).

³⁴ ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija Ljutomer, str. 470. Bratovščino je leta 1675 vpeljal prior dominikancev v Novem Kloštru Dominik pl. Moscon (ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija Ljutomer, str. 404).

Podobica Rožnovenske bratovščine, vložena v Slekovčevem opisu Ljutomera (ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija Ljutomer).

Še istega leta je kamnosek izdelal stopnice, prage in podboje. Pozno jeseni je bila nova ladja pokrita, dokončali pa so jo leta 1690. Le zvonik na zahodni strani je ostal neizgotovljen, v zgornjem delu je bil le lesen in obit z deskami.³⁵ Verjetno so ob tej prezidavi gotška šilasto sklenjena okna predelali v pravokotna, da so jih oblikovno približali tistim v ladji. Gotška okna so danes delno ohranjena v prvotni obliki, delno pa rekonstruirana. Med gradnjo je baron Mauerburg daroval še 14 kubičnih sežnjev kamnja, sicer pa so ga lomili v okolici.³⁶

Dobrih deset let po dograditvi je cerkev doletela nova nesreča. Leta 1704 so jo namreč izropali in onečastili kruci. Vse dragocenosti so pobrali, oltarje razdejali in sežgali, v stavbo pa prignali konje. S pomočjo Radgončanov so jih meščani prepodili in zasilno opremili cerkev, da jo je lahko leta 1717 posvetil sekovski knezoškof Dominik grof Lamberg.³⁷ Tedaj so tržani izrazili željo, da bi povišali zvonik. Zato je

župnik Matej Ozmec sklenil povišati trški stolp, vendar so se tržani temu uprli in pritožili škofu. A morali so popustiti in leta 1718 so tako povišali trški zvonik, zahodnega pa le prekrili.³⁸ Glede na upodobitvi na podobici Rožnovenske bratovščine in Kaiserjevi suiti lahko rečemo, da je bil ta zvonik tedaj približno pet metrov nižji od sedanjega, zdaj zazidane line so bile tedaj odprte, preprosta piramidasta streha pa je segala malo nad sleme ladje.³⁹ Leta 1727 so cerkev na novo prekrili, dve leti pozneje pa so jo pobelili ter popravili okna in tlak.⁴⁰ Štiri leta pozneje so sezidali novo kostnico ter popravljali streho in zvonik.⁴¹ Večja dela, zlasti kar se tiče opreme cerkve, je naročil župnik Jožef Matija Petek (1734–1747), ki je bil domačin oziroma sin ljutomerskega župana. V njegovem času je zlasti okolica stavbe dobila novo podobo. Maja 1735 so namreč začeli graditi obzidje.⁴² Za delo so plačali domačemu zidarskemu mojstru Janezu Juriju Khassmanu, neimenovanemu radgonskemu kamnoseškemu mojstru pa za kamnita vrata pokopališča.⁴³ Naslednje leto je bilo obzidje dokončano in zgrajena kapela sv. Florijana. Slekovec piše, da so leta 1738 pritličje trškega stolpa spremenili v kapelo, a vizitacija iz leta 1764 v tem prostoru še omenja zakristijo.⁴⁴ Leta 1744 so na novo tlakovali ladjo, saj so pod njo napravili veliko grobnico.⁴⁵ Leta 1745 so sezidali še dva vhoda na pokopališče in napravili nova vrata.⁴⁶ Torej bi lahko ohranjena portala nastala leta 1735 ali 1745. A glede na slog je precej bolj verjetno, da sta bila izklesana leta 1745. Portala sta namreč zelo blizu delom Jožefa Hofferja, čigar najzgodnejša pripisana dela datirajo v pozna trideseta leta 18. stoletja.⁴⁷ Portala pa sta glede profilacije, dekorativnega okrasja in blazinastih detajlov najbolj podobna glavnemu portalu cerkve St. Johann in Saggautal, za katero je Hoffer izrisal načrt leta 1753, zgradil pa jo je njegov naslednik Janez Fuchs.⁴⁸ Obzidje je verjetno prvotno imelo štiri vhode oziroma portale: dva ob Florijanovi kapeli, ki sta še ohranjena, tretji, ki je viden na bratovščinski podobici, je bil na severozahodni strani, četrti pa je bil gotovo nameščen ob mostovžu, ki je vodil v župnišče. Tudi notranji glavni portal, ki

³⁸ ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija Ljutomer, str. 417, 418.

³⁹ Obe upodobitvi sta objavljeni v Pavličič, Ljutomer skozi čas, str. 23.

⁴⁰ ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija Ljutomer, str. 418, 419.

⁴¹ Prav tam, str. 419.

⁴² Tega leta so sicer v prezbiteriju položili nov tlak in postavili ograjo (ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija Ljutomer, str. 420).

⁴³ ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija Ljutomer, str. 421.

⁴⁴ Naslednje leto pa so med prezbiterijem in ladjo postavili leseno pregrajo (ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija Ljutomer, str. 422; Mlinarič, Ljutomerska župnija, str. 237).

⁴⁵ ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija Ljutomer, str. 422.

⁴⁶ Prav tam, str. 422.

⁴⁷ Kemperl, *Korpus*, str. 20.

⁴⁸ Prav tam, str. 51.

³⁵ ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija Ljutomer, str. 414–416.

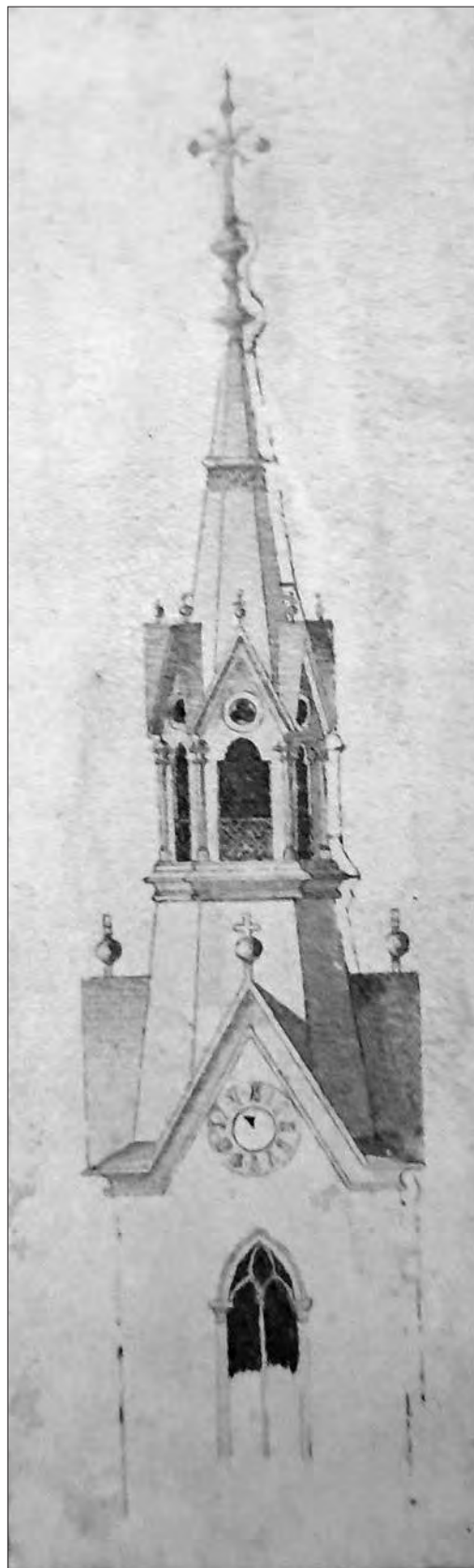
³⁶ Prav tam, str. 414.

³⁷ ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija Ljutomer, str. 417; Mlinarič, Ljutomerska župnija, str. 33.

vodi v cerkev z zahodne strani, je še ohranjen. Na temenskem kamnu je datiran z letnico 1744. Tudi ta portal ima dekoracijo (trakasta v temenskem kamnu, zvončki na podbojih), ki sodi v Hofferjev repertoar, je pa skromneje izdelan kot obzidna portala.

S tem je bila zaključena barokizacija cerkve oziroma njene okolice. Tedanjo podobo lahko vidimo na omenjeni podobi Rožnovenske bratovščine. To je v Gradcu vrezal Markus Weinmann, celovški bakrorezec, in je vložena v Slekovčevo kroniko.⁴⁹ Weinmann je v Gradcu deloval od leta 1758 do ok. 1780, ko naj bi se preselil v Bratislavo, vmes pa je bival tudi na Dunaju.⁵⁰ Jožef II. je bratovščine ukinil leta 1783, zato predvidevamo, da je bakrorez nastal med letoma 1758 in 1780 oziroma 1783, saj po tem letu takih lističev gotovo niso več tiskali. Tedaj je pred kapelo sv. Florijana še stala sramotilna klada in levo od nje sramotilni križ, kamor so vklepali predvsem spolne prestopnice in prestopnike ter jih izpostavljali javnemu zasmehovanju,⁵¹ v zidu pa so bile strelne line. Dobro je viden tudi mostovž, ki je župnišče povezoval s cerkvijo oziroma obzidanim prostorom okrog nje, saj je med njima tekkel potok. Mostovž je bil pokrit z dvokapnico, naslonjeno na arkade. Potok je sedaj zasut in po njegovi trasi je urejena cesta. Tako je leta 1764 vizitator, arhidiakon iz Strassganga, zapisal, da je stavba v dobrem stanju in da je zvonik dovolj visok. Omenil je tudi, da so želeli pred tridesetimi leti cerkev popolnoma prezidati, a so namero zaradi pomanjkanja denarja opustili.⁵² Omenja torej čas župnika Petka, za katerega smo že poudarili, da je bil zelo dejaven na področju urejanja in opremljanja cerkve. A kar se tiče gradbenih zadev, mu je uspelo le opisano.

Leta 1788 so na novo prekrili vso streho in znižali zahodni zvonik, tako da je od njega ostala le vhodna lopa.⁵³ Nalivi meteornih voda so namreč ta del cerkve nenehno spodkopavali in sploh ni bil primeren za zvonik. Dokončno podobo je cerkev dobila v 19. stoletju. Najprej so leta 1839 na južni strani prezbitarija prizidali zakristijo,⁵⁴ leta 1885 pa so ponovno povišali trški stolp oziroma zvonik. Tedaj je bil v Ljutomeru župnik Franc Šrol (1879–1885), ki je leta 1883 začel pisati kroniko.⁵⁵ Leta 1884 je začel tržane prepričevati, da je prezidava zvonika nujna, saj je bil v potresu leta 1880 poškodovan. Sam je prispeval 500 goldinarjev, za ostalo pa prosil župljane s posebno natisnjeno prošnjo, ki je vsebovala tudi

*Risba zvonika v Šrolovi kroniki
(ŽA Ljutomer, Šrol, Liber memorabilium)*

⁴⁹ ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija Ljutomer, med str. 464 in 365. Objavljena v Pavličič, Ljutomer skozi čas, str. 23. Pavličič bakrorez datira med letoma 1788 in 1790.

⁵⁰ Weinmann, Marcus; Voit, Marcus Weinman.

⁵¹ Za klade in križe oziroma njihovo funkcijo glej Makarovič, Sramotilne kazni, str. 205, 206.

⁵² Mlinarič, Ljutomerska župnija, str. 38.

⁵³ ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija Ljutomer, str. 426.

⁵⁴ Prav tam, str. 426.

⁵⁵ ŽA Ljutomer, Šrol, Liber memorabilium. Pisati jo je začel leta 1883, nadaljevali pa so jo nasledniki do leta 1909.

Župnijska cerkev v Veliki Nedelji, pogled na glavno fasado (foto: M. Kemperl).

upodobitev novega zvonika. Tudi v kroniko je poleg zapisa nalepil risbo zvonika. Naslednje leto so zvonik v celoti pozidali in prekrili, 8. septembra pa slovesno posvetili. Slekovec je v njem še našel pet zvonov, in sicer iz let 1679, 1689, 1773, 1838 in 1885.⁵⁶ Zvonik, ki je izdelan v neogotskem slogu, so povišali za eno nadstropje oziroma za 5 metrov. V povišanem delu so izdelali šilastoločne bifore s krogovičji. Nad nišami se dvigujejo trikotni zatrepi z urnimi številčnicami. Streha je zelo strma in šestkotna, nad vencem se ponovijo mala biforna okna s strešnicami, na vrhu pa sta jabolko ter križ s petelinom.⁵⁷

Zgodnjebaročna faza cerkve

Zgodnjebaročna je torej ladja župnijske cerkve. Ta je v tlorisu kvadratna in meri 19 x 19 m. Je triladijska in tripolna, pri čemer so vse tri ladje enako visoke. Pole delijo slipe, obdani s pilastri s toskanskimi kapiteli. Oboki, ki slonijo na slipeh, polslipeh

ali pilastrih ob podolžnih stenah, so križnobjanasti ter ustvarjajo rahel kontrast med osvetljenimi deli in deli v senci. To lahko opazimo tudi pri pilastrih na slipeh ali polslipeh oziroma stopnjevanih pilastrih ob podolžnicah ter oprogah, ki tečejo med polami. V zahodno polo je umeščen prostoren pevski kor, ki sloni na stebrih, nanj pa vodita stopnišči ob straneh. Podolžnici sta odprti z zelo visokimi pravokotnimi okni. Zunanjščina ni členjena, prav tako ne glavna fasada, saj je bilo predvideno, da bo pred fasado stal zvonik. Za razliko od zgodnjebaročne členitve in obokanja pa proporcije ladje (kvadraten tloris, enako visoke in široke ladje) niso baročni, ampak so bolj podobni poznogotskim dvoranskim cerkvam, ki so značilne za nemški prostor v 15. in 16. stoletju.

Kot zapisano, so gradnjo ladje vodili lipniški mojstri. To pa ni bilo ne prvič ne zadnjič, da so se pri gradnji ali opremljanju cerkve Ljutomerčani obrnili na lipniške ali celo graške mojstre. Že leta 1670 je neimenovani lipniški mizar izdelal tri nove klopi in nastavek pri krstnem kamnu, leta 1674 pa je lipniški mizar Jurij Friderik Kössler naredil nove klopi in prižnico.⁵⁸ Pozneje so za cerkev delali še graški slikar Franc Anton Ramschüssel (1735 in 1736), kipar Franc Abraham Schakhar iz Lipnice in graški slikar Matija Marchl (1741).⁵⁹

Tedaj je v bližnjih mestih delovalo kar nekaj zidarskih mojstrov, zato je zanimivo, da niso posegli

⁵⁶ ŽA Ljutomer, Šrol, Liber memorabilium, za leto 1884 in 1885; ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija Ljutomer, str. 398, 399, 429. Vse razen enega iz 17. stoletja so odnesli v času prve svetovne vojne (https://ljutomer.zupnija.info/?id_strani=929,7.7.2022).

⁵⁷ Pred letom 1880 so prestavili tudi pokopališče. Podoba se je spremenila tudi v notranjščini: v letih 1874 in 1878 je J. Brollo poslikal prezbitenij in ladjo (ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija Ljutomer, str. 429). Leta 1880 so položili nov tlak. Ob tem je Šrol omenil dve grobnici, eno z dvema rakama pred glavnim oltarjem, drugo pa na sredini ladje, v kateri je bilo krst precej več, saj je bila prostornejša (ŽA Ljutomer, Šrol, Liber memorabilium, za leto 1880).

⁵⁸ ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija Ljutomer, str. 403, 404.

⁵⁹ Prav tam, str. 422, 423.

po njihovih uslugah. V Mariboru so delovali Jakob Ottkho (omenjen 1677 in 1679), Lovrenc Koltaller (umrl 1684), Zaharija Muur (omenjen med letoma 1661 in 1692, ko je umrl) in Matija Podndorffer (izpričan med letoma 1661 in 1696, ko je umrl).⁶⁰ Na Ptuj pa so bili dejavni Giovanni Maria Orsolino (izpričan med letoma 1667 in 1700, ko je umrl), Franc Izidor Derugi (Terugio) (izpričan med letoma 1675, ko je bil v uku pri Orsolinu, in 1728, ko je umrl), Pietro Giuliani (Julliani) (omenjen 1678) in Joan Carlo Mangin (izpričan med letoma 1684 in 1701, ko je obrtno pravico predal nečaku).⁶¹ Res pa je, da za večino od njih ne vemo, kaj so gradili oziroma ali so bili sploh sposobni zgraditi tako velik in kvaliteten objekt, kot je ladja ljutomerske cerkve. Izjema je Pietro Giuliani, ki ga pozna tudi hrvaška umetnostnozgodovinska stroka. Leta 1674 je namreč s predstojnikom varaždinskih jezuitov sklenil pogodbo za zidavo zvonika.⁶² Zvonik je zelo podoben zvonikom Jakoba Schmerleiba, ki je prav tako sodeloval pri gradnji samostana, zato je Katarina Horvat Levaj domnevala, da sta bila mojstra v nekakšni povezavi.⁶³ V arhivu nemškega viteškega reda na Dunaju pa sta se ohranili potrdili o njegovem delu v Veliki Nedelji. Novembra 1678 so mu plačali za obokanje nekega zvonika in dela na kleti majerije, naslednje leto pa je bil plačan še za neka manjša dela.⁶⁴ Pri tem je morda šlo za obokanje zvonika župnijske cerkve v Veliki Nedelji, ki je datiran z letnico 1674; tako bi lahko spet predvidevali, da je delal po načrtih drugega arhitekta, saj so tedaj velikonedeljsko cerkev povečali in popolnoma prezidali.⁶⁵

A glede na to, da so tudi prej omenjene štajerske cerkve iz prve četrtine 18. stoletja pripisane graškim mojstrom, je očitno, da je bila tudi v času zidanja ljutomerske cerkvene ladje gradbena dejavnost v teh krajih še močno odvisna od graških mojstrov in da so domači mojstri sprejemali le manj zahtevna opravila.

Pri izbiri lipniškega mojstra Schmerleiba je imel verjetno odločilno vlogo Tomaž Ignac baron Mauerburg, lastnik gospostva Branek ter torej cerkveni odvetnik. Ta je, kot smo zapisali, veliko daroval za novogradnjo, čeprav je že leta 1686 umrl. Zato pogledajmo, kdo je bil ta posestnik.

Tomaž Ignac Maurer pl. Mauerburg

Tomaž Ignac Maurer pl. Mauerburg se je rodil okrog leta 1620, verjetno v Fehringu, kmečkim ali meščanskim staršem ter umrl v Gradcu leta 1686. Pri graških jezuitih je leta 1640 dosegel stopnjo magistra filozofije, leta 1644 pa na Univerzi v Sieni

doktorat obojega prava. Najpozneje leta 1647 se je vrnil v Gradec, kjer je okoli leta 1650 postal tajnik štajerskih deželnihi stanov in dvorni odvetnik. Leta 1655 je napredoval v tajnika deželnega glavarja Janeza Maksimilijana grofa Herbersteina. Leta 1661 so posebej zanj ustvarili službo tretjega tajnika sveta deželnega kneza, pet let pozneje je napredoval v vladnega kanclerja (*Regimentkanzler*), leta 1680 so ga povišali v notranjeavstrijskega dvornega vicekanclerja, leto pozneje pa v tajnega svetnika notranjeavstrijske vlade. Kot tak je bil del graške elite in bil vpleten v vse pomembne zadeve v Notranji Avstriji. Že leta 1671 ga je cesar Leopold I. povzdignil v plemiški stan s predikatom »von Mauerburg auf Meillegg« (pl. Mauerberg na Braneku), bil pa je sprejet tudi med deželane. Leta 1655 se je poročil z bogato vdovo Rosino Reissner, ki mu je rodila sedem otrok. Prva sta bila dvojčka Tomaž Ignac ml. in Janez Jožef, ki sta v glavnem podedovala imetje, njuna krstna botra pa sta bila štajerski deželni glavar Janez Maksi-

Pöllauberg, znamenje Tomaža Ignaca pl. Mauerburga (foto: B. Žabota).

⁶⁰ Curk, Mariborski gradbeniki, str. 295, 296.

⁶¹ Curk, Ptujski gradbeniki, str. 239, 240.

⁶² Lentić-Kugli et al., *Isusovačka crkva*, str. 3–5.

⁶³ Horvat Levaj, *Barokna arhitektura*, str. 58.

⁶⁴ DOZA, Ballei Österreich, Großsontag, 264.

⁶⁵ Curk, *Kulturni spomeniki*, str. 16–23.

Pöllauberg, grb Tomaža Ignaca pl. Mauerburga na znamenju (foto: B. Žabota).

milijan grof Herberstein ter dvorni kancler in tajni svetnik Wolf pl. Jöchlinger z ženama.

Od leta 1661 dalje, ko je napredoval, je Mauerburg kupoval posesti in gospodstva. S tem ni samo povečal svojega imetja, ampak tudi vpliv na tistih območjih in širše. Poleg manjših zemljišč je bil lastnik gospodstva Branek (z Dolnjim gradom in Cvenom), St. Josef bei Graz, imel pa je tudi meščansko hišo v Gradcu. Bil je zelo pobožen in je pogosto romal k sloviti Marijini cerkvi na Pöllauberg. Bil je rektor prominentne graške bratovščine Rešnjega telesa. Poskrbel je za gradnjo graške sirotišnice, ki jo je leta 1679 ustanovil graški trgovec Matthias Schäfer von Schäferburg. V Ljutomeru in okolici gotovo ni bil priljubljen, saj je bilo ravno v njegovem času na območju njegovih posesti izjemno veliko protičarovniških procesov; morda tudi zato, da si je prilastil zemljišča obsojenih. Po pridobitvi gospodstva Branek je z Ljutomerčani začel spor o trških pravicah, ki se je prenesel na njegove potomce in se zaradi njegovega položaja vedno končal njemu v prid.⁶⁶

Ker je Mauerburg večino časa preživel v Gradcu, je gotovo bolje poznal tamkajšnje zidarske mojstre

kot tiste v Mariboru ali na Ptuju. Gotovo se je za gradnjo potrudil pridobiti pomembnega in uveljavljenejšega mojstra, kar je Jakob Schmerleib gotovo bil. Leta 1692 je namreč župnik v Waltersdorfu zanj zapisal, da je najbolj izkušen in najbolj nadarjen zidarski mojster na Štajerskem.⁶⁷ Mauerburg je gotovo obnavljal oziroma prezidaval svoja bivališča in gradove – zlasti Branek z visokim kapelnim zvonikom na Vischerjevi upodobitvi je videti mogočno in utrjeno⁶⁸ –, a te dejavnosti zaenkrat še niso raziskane. Z gotovostjo pa lahko zapišemo, da je pred prezidavo ljutomerske cerkve vsaj dvakrat sodeloval z graškimi zidarskimi mojstri. Kot bo omenjeno pozneje, je leta 1674 pridobil graškega zidarskega mojstra Hansa Pozza, da je zgradil cerkev v Cezanjecih, vsaj leto prej pa je najel zidarskega oziroma kamnoseškega mojstra, ki je leta 1673 izdelal slikovito znamenje, stoječe pred glavno fasado romarske cerkve Pöllauberg. Gre za kamnito slopno tabernakeljsko znamenje z zvončasto streho, nad katero se pne kovinski križ s kroglo. V tabernakeljskem delu je reliefna upodobitev Prestola milosti, nad njim pa na frizu serafin. Na slopnem delu je reliefno upodobljen Mauerburgov grb in pod njim v

⁶⁶ O Mauerburgu, protičarovniških procesih in sporih okrog trških pravic glej Valentinitisch, *Eine Juristenkarriere*, str. 114–118.

⁶⁷ Kohlbach, *Steirische Baumeister*, str. 355–360.

⁶⁸ Vischer, *Topographia*.

Župnijska cerkev v Miklavžu pri Ormožu, pogled proti glavnemu oltarju (foto: M. Kemperl).

kartuši napis.⁶⁹ Znamenje je zelo podobno tistemu, ki sta ga za župnika Jakoba Doblerja leta 1674 izdelala brata Carlone, zidarski mojster Franz Isidor in kamnoseški mojster Joseph. Ta »Schöckelkreuz« ne stoji več, poznamo pa ga po zelo natančni risbi Franza Isidorja Carloneja.⁷⁰ Podobnosti so take, da lahko tudi Mauerburgovo znamenje pripišemo temu oziroma tema dvema mojstroma. Franz Isidor Carlone (1619–1684) je pripadal graški veji sicer zelo številčne in razvejane stavbarske družine Carlone, ki je bila po poreklu iz severne Italije. Leta 1646 je dosegel mojstrstvo, leta 1658 je postal mestni zidarski mojster, leta 1663 dvorni polir, od leta 1666 dalje pa je opravljal tudi službo deželnega zidarskega mojstra.⁷¹ Mauerburg je bil torej seznanjen z vodilnimi štajerskimi zidarskimi mojstri, zato ni čudno, da so prezidavo župnijske cerkve v Ljutomeru zaupali Jakobu Schmerleibu.

Jakob Schmerleib

Jakob Schmerleib je bil član judenburškega ceha. V Lipnico je prišel okrog leta 1675, v arhivskih virih

pa je zadnjič zabeležen leta 1710. Njegova najpomembnejša dokumentirana ali pripisana dela so prezidava župnijske cerkve Sv. Lovrenc na Ivniku (St. Lorenzen ob Eibiswald, okrog leta 1670), predelava gotske romarske cerkve v Ivniku (Eibiswaldu, 1678), romarska cerkev Maria Lankowitz (1678–1681), gradnja servitskega samostana in cerkve v Frohnleithnu (1679–1701, cerkev je sezidal po načrtih nekega Italijana), romarska, sedaj župnijska cerkev v Gabersdorfu (1693–1703), zidava župnijske cerkve v Passail (1685–1695), vzhodno krilo prelature samostana Vornau (1688–1694), župnijska cerkev v Svečini (1686 in 1690), prezidava samostanskih poslopij v Pöllau (1690–1696), župnijska cerkev v Lonču (Deutschlandsbergu, 1692–1697)⁷² in prezidava kolegija varžadinskih jezuitov (1679–1691).⁷³

Iz navedenega je razvidno, da je bil Schmerleib več vseh tipov, ki smo jih našli v uvodu. Vse njegove cerkve so obokane s križnobanjastimi oboki, ki jih ločujejo oproge, stene in slopi pa so členjeni s toskanskimi pilastri. Pri gradnji ladje v Ljutomeru se je odločil za uporabo triladijske dvorane, ki jo je izvedel že pri prezidavi romarske in župnijske cerkve v Ivniku (Eibiswaldu).⁷⁴ To gotsko triladijsko dvo-

⁶⁹ Znamenje je objavljeno v Valentinitisch, Eine Juristenkarriere, str. 105, 107 in Pavličič, Dr. Tomaž Ignac Maurer, str. 67. Znamenje je del skupine znamenj, ki so jih postavili člani bratovščine Rožnega venca (Hausmann et al., Pöllau, str. 24). Mauerburgovo je najboljše ohranjeno in stoji na najeminentnejšem mestu.

⁷⁰ Kohlbach, Steirische Baumeister, str. 183, 186.

⁷¹ Prav tam, str. 184–187; Dedekind-Lumnizer, Carlone, Franz Isidor.

⁷² Za osebne podatke in arhivsko dokumentirane cerkve glej Kohlbach, Steirische Baumeister, str. 355–360, za arhivsko dokumentirane in pripisane cerkve glej Woisetschlager in Krenn, Debio-Handbuch, str. 81, 82, 117, 118, 128, 129, 279, 280, 364, 454, 520–522, 590.

⁷³ Lentić-Kugli et al., Isusovačka crkva, str. 6–8.

⁷⁴ Za zgodovino gradnje Woisetschlager in Krenn, Debio-Handbuch, str. 81, 82.

ransko cerkev je dal leta 1678 prezidati Oto Viljem grof Schrattenbach, ki je imel v lasti ivniški grad. Ta je plačal tudi prenovo cerkve sv. Križa v Ivniku (Eibiswaldu) in cerkve v Sv. Lovrencu na Ivniku (St. Lorenzen ob Eibiswald).⁷⁵ Če se iz Ivnika preko radeljskega prelaza spustimo v dolino Drave in se od tam povzpemo na Pohorje, naletimo na še eno zelo podobno cerkev, ki stoji sredi gozdov in je posvečena sv. Antonu Padovanskemu. Cerkev, ki je tedaj spadala v vuzeniško župnijo, so kot romarsko sezidali med letoma 1681 in 1684.⁷⁶ Zemljišče zanjo je podaril samostan dominikank iz Marenberga (Radelj ob Dravi), denar za zidavo pa so najbrž prispevali vaščani in Jakob Križaj, vuzeniški nadžupnik in arhidiakon.⁷⁷ Cerkev kaže vse značilnosti Schmerleibovega sloga: cerkev je štiripolna triladijska dvorana, križnobjanasti oboki, ki so ločeni z oprogami, slonijo na kvadratnih slopih s toskanskimi pilastri. Dvopolni prezbiterij s triosminskim zaključkom je prav tako križno obokan, na temenu pa ima deteljičaste in krožne štukirane okvire. V prezbiteriju so kapiteli pilastrov postavljeni niže kot v ladji, a zaradi enakih arhitekturnih elementov lahko kljub temu predvidevamo, da gre za istočasno gradnjo. Zaradi tipologije in podobnosti v detajlih (profilu kapitelov, zidcev in portalov) tako v notranjščini kot zunanjsčini bi lahko Schmerleibu pripisali še zidavo med letoma 1683 in 1692 zgrajene cerkve sv. Miklavža pri Ormožu, ki je bila vtelesena križniškemu redu.⁷⁸ Cerkev je zelo visoka enoladijska. Ladja je sestavljena iz treh pol, ki so ločene s stopnjevanimi pilastri s toskanskimi kapiteli, ki so po sicer križnobjanastem oboku povezani z oprogami. Prezbitenij ima prav tako členitev in obokanje, le da je enopolen s triosminskim zaključkom. Notranje stene in obok niso bili poslikani, zato zgodnjebaročna členitev lahko pride do izraza.

Ljutomerska cerkev torej sodi v opus zelo dejavnega lipniškega zidarskega mojstra, ki je gradil na avstrijskem in slovenskem Štajerskem ter v Varaždinu. A ljutomerska cerkev ni bila prva barokizirana cerkev v Prlekiji.

Začetki barokizacije v Prlekiji

Zgodnjebaročna sakralna dejavnost se je na tem območju začela razmeroma pozno, in sicer šele leta 1674. A zanimivo je, da so kar tri cerkve začeli graditi oziroma prezidavati okrog tega leta. Dve sta bili postavljeni na novo zaradi zaobljube oziroma sta bili

romarski, in sicer v Cezanjevcih, ki je sodila v ljutomersko župnijo, in na Stari gori, ki je sodila v župnijo Sv. Jurija ob Ščavnici. Tretja je križniška župnijska cerkev v Veliki Nedelji, ki so jo tedaj temeljito povečali in prezidali. Vse te cerkve so zelo visoke večpolne enoladijske. Križni oboki slonijo na stopnjevanih enojnih ali dvojnih toskanskih pilastrih, iz katerih izhajajo obočne oproge. Poglejmo najprej slednjo, ki je največja in najkvalitetnejša.

Tu so ladjo podaljšali, povišali za približno 3 metre, obokali in členili stene, povišali zvonik ter prizidali zakristijo med letoma 1674 (datacija povišanja zvonika) in 1698, ko naj bi italijanski štukater J. Schomassi okrasil ograjo pevskega kora. Naročnik in plačnik obsežne prezidave je bil deželni komtur Kueneck. Stavba je sicer v osnovi iz časa romanike (prvoten korni zvonik z apsidno, ki je ohranjen in ločen od sedanjega prezbiterija s steno) in gotike (ladja, nadzidava zvonika).⁷⁹ Ladja je štiripolna in križno obokana; pole ločujejo dvojni stopnjevani pilastri s toskanskimi kapiteli, ki so preko oboka povezani z oprogami. Ob prezidavi je imela vlogo prezbiterija stara zvonica, po postavitvi sedanjega oltarja okoli leta 1780 pa je prezbiterij postala prva pola. Ta ima na obeh straneh prizidani kapeli, ki pa sta iz prve polovice 18. stoletja. Kljub temu, da je bil na delu kvaliteten arhitekt, vsa členitev je namreč izvedena izredno natančno, je ostala zunanjsčina nedokončana. Fasado sicer členijo štirje stopnjevani pilastri s toskanskimi kapiteli, a timpanon nad njimi, ki bi fasado oblikovno zaključil, ni izveden. Slogovno lahko cerkev najbolje primerjamo z dekanatsko cerkvijo v Köflachu, ki jo je med letoma 1643 in 1649 zgradil Domenico Sciascia.⁸⁰ Cerkev ima dvopolno ladjo in transept, ki se srečujeta v kvadratnem križišču, ter dolg prezbiterij. Členjena je s stopnjevanimi dvojnimi pilastri in dvojnimi oprogami po križnem oboku. Pri natančnejši primerjavi obeh cerkev se celo izkaže, da so toskanski kapiteli in zidci v notranjščini obeh cerkev popolnoma enakega profila, enako pa velja za zunanji podstrešni zid. Torej bi lahko načrt veliko-nedeljske prezidave pripisali avtorju köflaške cerkve oziroma njegovim naslednikom. Domenico Sciascia (ok. 1600–1679), Komask iz Rovereda, je na Štajerskem prvič izpričan leta 1635 kot arhitekt, ki je delal v Göttweigu. Arhitekt je bil gotovo poznan in cenjen daleč naokrog, saj je med drugim med letoma 1640 in 1644 prezidaval slovito romarsko cerkev Mariazell na Zgornjem Štajerskem. Od večjih del pa lahko naštejemo še benediktinski samostan St. Lambrecht (1640–1644), župnijsko cerkev v Judenburgu (od 1673) in samostansko cerkev v Vorau (1660–1662).⁸¹

⁷⁵ Kohlbach, *Steirische Baumeister*, str. 283, 284; Woisetschlager in Krenn, *Debio-Handbuch*, str. 81–83, 454, 455.

⁷⁶ Gugitz, *Österreichs Gnadenstätten*, str. 230; Kemperl, *Arhitekturna tipologija*, str. 42–44.

⁷⁷ Cerkev je zvonik dobila med letoma 1846 in 1847. Po požaru 16. oktobra 1874, ko sta bila skupaj s streho uničena še obok in zvonik, so cerkev kaj hitro obnovili in jo dali posvetiti leta 1878 (Kemperl, *Arhitekturna tipologija*, str. 42–44).

⁷⁸ Curk, *Kulturni spomeniki*, str. 8; Kemperl, *Arhitekturna tipologija*, str. 44.

⁷⁹ Za podatke glej Curk, *Kulturni spomeniki*, str. 16–23.

⁸⁰ Woisetschlager in Krenn, *Debio-Handbuch*, str. 231, 232; Kemperl, *Arhitekturna tipologija*, str. 73, 74.

⁸¹ Santi, Domenico Sciascia.

Druga je cerkev v Cezanjevcih. Sprva je na njenem mestu stala kapelica, posvečena kužnima zavetnikoma sv. Roku in sv. Boštjanu, ki so jo postavili zaradi strašne kuge leta 1639. A kapelica je imela le sprednji del zidan, ostalo je bilo iz lesa in blata. Ker pa so se pri kapelici tudi po koncu kuge zbirali številni ljudje in so procesije prihajale od blizu in daleč, kapelica pa se je podirala, je ljutomerski župnik izrazil željo po zidanju večje in trdnjše cerkve. Idejo so Cezanjevčani podprli, pa tudi tedanji lastnik Braneka Tomaž Ignac pl. Mauerburg. Tako so pod njegovim vodstvom pričeli leta 1674 pripravljati material za gradnjo, 15. oktobra istega leta pa je Mauerburg sklenil pogodbo o gradnji cerkve z graškim zidarskim mojstrom Hansom Pozzom. Glede na pogodbo je mojster tudi pripravil načrt, zavezal pa se je zgraditi in pobeliti ter tlakovati cerkev, grobnico, tri oltarne podstavke in zakristijo. Mauerburg je obljubil 600 goldinarjev, ves material in delavce. A zapletlo se je pri škofijskem dovoljenju, saj je škofa zanimalo, kdo bo cerkev vzdrževal. Mauerburg se je tega branil, češ da je dal zemljišče, material in sredstva za zidarje, župnik pa se je temu prav tako izogibal in se skliceval na Mauerburga. Ker se je izkazalo, da ima cerkev v lasti vinograd in so se prebivalci zavezali, da bodo sami skrbeli za cerkev, so 31. maja 1675 dobili dovoljenje in takoj začeli z delom. Le zvonik je bil sezidan nekoliko pozneje, in sicer leta 1679.⁸² Cerkev je bila posvečena leta 1687.⁸³ Največ vernikov jo je obiskalo med letoma 1679 in 1683, ko je na tem območju zopet pustošila kuga.⁸⁴ To je bil verjetno tudi razlog, da so leta 1682 pri slovitem graškem slikarju Adamu Weissenkircherju (1646–1695) naročili sliko sv. Roka in Boštjana, ki še danes krasi glavni oltar. Tudi pri tem je odločilno vlogo odigral Mauerburg. Zaradi svoje vplivne službe je gotovo poznal Janeza Sajfrida kneza Eggenberga, čigar dvorni slikar je bil Weissenkircher, ki je med letoma 1679 in 1685 izdeloval slike za opremo t. i. dvorane planetov v gradu Eggenberg. V naslikani pokrajini med svetnikoma pa lahko prepoznamo grad Branek.⁸⁵ Visoko cerkev sestavljajo dvopolni prezbitrij s triosminskim zaključkom, tripolna ladja in zvonik s čebulasto streho. Na zunanjsčini stavba ni členjena. Notranje stene so členjene z enojnimi stopnjevanimi pilastri z dvojnimi kapiteli. Banjasti oboki z globokimi sosvodnicami so okrašeni z bisernikom, ki oblikuje različno oblikovana baročno razgibana polja. Prav tako so okrašene oprege, slavalok in pevske kor.

*Župnijska cerkev v Cezanjevcih, pogled iz JV smeri
(foto: M. Kemperl).*

O Hansu Pozzu († 1696) zaenkrat vemo le to, da je bil že njegov oče Antonio († 1664) v Gradcu zidarski mojster in tudi predstojnik ceha. Hans je bil sprva njegov sodelavec, leta 1661 je pridobil mojstrski naziv in že leto pozneje ga srečamo kot člana komisije za potrditev mojstrskih izpitov. Leta 1660 je po očetovem načrtu zgradil graško sirotišnico. Isto leto je kot polir sodeloval pri gradnji gradu Hrastovec, katere vodja je bil Domenico Torre (glavni portal je datiran z letnico 1665). Z njim je sodeloval tudi leta 1663 pri gradnji samostana St. Andrä. Med letoma 1674 in 1675 je zgradil stranski kapeli v cerkvi v Strassgangu. Med letoma 1677 in 1679 je skupaj s Petrom Franzem Carlonejem prezidaval grad Judenburg.⁸⁶ Da se je Mauerburg obrnil na Pozza, torej ni nenavadno, saj je Pozzo, kot smo zapisali zgoraj, sodeloval pri gradnji gradu Hrastovec, katerega lastnik pa je bil Erazem Friderik grof Herberstein (1631–1691), sorodnik štajerskega deželnega glavarja Janeza Maksimilijana grofa Herbersteina.⁸⁷

Mojstru Pozzu lahko pripišemo še gradnjo romarske cerkve sv. Duha na Stari gori pri Sv. Juriju

⁸² ŽA Ljutomer, Slekovce, Trg in župnija Ljutomer, str. 445–451; Kovačič, *Ljutomer*, str. 79, 80; Kemperl, *Arbitekturna tipologija*, str. 73, 74.

⁸³ Mlinarič, *Ljutomerska župnija*, str. 32.

⁸⁴ Novak, *Ljutomer in njegova okolica*, str. 43. Iz tega časa je tudi zaobljubna slika, ki jo je cerkvi leta 1680 podaril Janez Tenharčnik (Kovačič, *Ljutomer*, str. 84).

⁸⁵ Kovačič, *Ljutomer*, str. 83; Ruck, *Hans Adam Weissenkircher*, str. 146–147.

⁸⁶ Kohlbach, *Steirische Baumeister*, str. 173–175; Oberhammer, Pozzo.

⁸⁷ Zanj glej Šerbelj in Weigl, *Portrait*, str. 181–183.

Župnijska cerkev v Cezanjevcih, pogled proti glavnemu oltarju (foto: M. Kemperl).

Župnijska cerkev v Cezanjevcih, pogled proti pevskeemu koru (foto: M. Kemperl).

ob Ščavnici.⁸⁸ Pri Janischu lahko preberemo, da naj bi leta 1671 cerkev sezidal sin grofa iz Šahenturna (gospodstvo in dvorec, danes v slovenskem delu Radgone).⁸⁹ A bolj verjetno je, da so bili pobudniki zidanja kar Jurjevčani, kot navaja napisna tabla na zvoniku.⁹⁰ Tudi za to cerkev je salzburska škofija pred izdajo dovoljenja naredila poizvedbo o možnostih vzdrževanja in za to 22. junija 1672 pooblastila graškega duhovnika. K vzdrževanju se je zavezalo 14 posestnikov s svojimi vinogradi, izjavo pa je podpisal Jurij Pilinger, oskrbnik šahenturnskega lastnika barona Wildensteina. Nadškof je dovoljenje izdal 27. septembra 1673. 24. novembra istega leta je jurjevski župnik dobil dovoljenje za blagoslovitev temeljnega kamna in maševanje na prenosnem oltarju, ko bo postavljena lesena kapelica. Torej so morda sprva želeli postaviti le kapelico. Kdaj točno je bila sezidana cerkev, ne vemo, gotovo pa se je to zgodilo šele po 25. maju 1674, ko je temeljni kamen blagoslovil graški nadžupnik. Gradnja je bila verjetno zaključena leta 1678, saj so v zvonik vzdali napisno tablo s to letnico.⁹¹ Enoladijska štiripolna cerkev ima potlačen križni obok, prezbitarij je dvopolen in ima triosminski zaključek. Pole ločujejo stopnjevani pilastri z oprogami, medtem ko ladjo od prezbitarija loči dvojni pilaster z oprogama. Te pilastre krasi bisernik, ki tvori baročno razgibana polja. Fasadi je prizidan bogato razčlenjen zvonik.

Torej ne moremo z gotovostjo reči, ali so prej svojo zaobljubno cerkev postavili Ljutomerčani ali Jurjevčani. Morda je šlo pri tem celo za neke vrste tekmovanje. Dejstvo pa je, da so tudi začetki barokizacije v Prlekiji tesno povezani z graškimi zidarskimi mojstri.

Tem trem cerkvam so kmalu sledile pre- ali dozidave še treh manjših cerkva v Prlekiji. Vse so slabše kvalitete, zato predvidevamo, da je avtor lokalni mojster. Vse imajo potlačen banjasti obok in zelo podobne notranje stenske slope s toskanskimi kapiteli. To so ladja romarske cerkve v Jeruzalemu, za katero domnevamo, da je bila leta 1678 prizidana starejšemu prezbitariju,⁹² pozidava župnijske cerkve na Kogu na mestu starejše v letih 1683–1688⁹³ ter barokizacija ladje in pozidava rožnovenske kapele župnijske cerkve v Juršincih leta 1686.⁹⁴

V tem času je bila prezidana še ena cerkev, ki pa je precej kvalitetnejša in je tako po tipu kot v detajlih zelo podobna ladji velikonedeljske cerkve. To ni nujno, saj je bila vtelesena križniškemu redu. Gre za župnijsko cerkev v Ormožu, ki je v osnovi gotška in ima barokizirano ladjo.⁹⁵ Ta je obokana z banjastimi oboki z globokimi sosvodnicami, štiri pole ločujejo podvojeni pilastri, ki se po oboku povezujejo z oprogami, pevski kor je okrašen z bisernim nizom. Svetloba vanjo prihaja skozi visoka in ozka pravokotna dvojna okna. Curk je kot možno barokizacijo predlagal leta po požaru, ki je mesto zajel leta 1647, oziroma po pustošenju krucev leta 1704,⁹⁶ Robert Peskar pa je gradnjo postavil v sedemdeseta oziroma osemdeseta leta 17. stoletja.⁹⁷ Ladja je gotovo nastala neposredno po dozidavi velikonedeljske cerkve in verjetno gre celo za istega arhitekta, torej Domenica Sciascio, oziroma kakega njegovega sodelavca ali naslednika.⁹⁸

Sklep

Zgodnjebaročna sakralna arhitektura se v Prlekiji pojavi okrog leta 1674. V zadnji četrtini 17. stoletja so bile barokizirane ali na novo postavljene skoraj vse pomembne sakralne stavbe na tem območju. Pri tem prevladujejo visoke enoladijske večpolne cerkve s stopnjevanimi enojnimi ali podvojenimi toskanskimi pilastri z enojno ali dvojno oprogom po banjastem ali križnobanjastem oboku. Izjema je prav župnijska cerkev v Ljutomeru, ki je kompleksnejša, saj je triladijska. Pri gradnjah so sodelovali graški stavbni mojstri italijanskih korenin, ki jih je v te konce verjetno pripeljal na eni strani baron Mauerburg, na drugi strani pa nemški križniški red. Za razliko od tedanje Kranjske, kjer se barokizacija pojavi precej prej in s tipi italijanskega porekla, so tu mojstri uporabljali

⁸⁸ Kemperl, *Arhitekturna tipologija*, str. 74, 75.

⁸⁹ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 957; Gugitz, *Österreichs Gnadenstätten*, str. 260.

⁹⁰ Napis: ADEVOTO PO=PVLVII OVI=TERERECTVM-AИИО 1678.

⁹¹ Kovačič, *Ljutomer*, str. 291–293.

⁹² Cerkev je bila pozneje še večkrat prezidana in na zunaj kaže neenotno gradnjo (Curk, *Topografsko gradivo*, str. 8–10).

⁹³ Cerkev je leta 1750 dobila stranski kapeli, 1881 pa nov prezbitarij. Med drugo svetovno vojno je bila zelo poškodovana, a so jo leta 1958 obnovili.

⁹⁴ Cerkev je sicer poznogotska (Vnuk, *Gradbeno-zgodovinski razvoj*, str. 296–315).

⁹⁵ Kemperl, *Arhitekturna tipologija*, str. 75. Za stavbno zgodovino glej Peskar, *Župnijska cerkev*, str. 31–42.

⁹⁶ Curk, *Ormož in njegova okolica*, str. 8; Curk, *Razvoj urbanih naselbin*, str. 73; Curk, *Vodnik*, str. 21.

⁹⁷ Ob tem se je skliceval na dognanja M. Kemperl (Peskar, *Župnijska cerkev sv. Jakoba v Ormožu*, str. 35).

⁹⁸ Zadnja cerkev, postavljena v 17. stoletju v Slovenskih goricah, pa je romarska cerkev sv. Ane v Slovenskih goricah, ki so jo postavili med letoma 1695 in 1705 na mestu starejše kapele. V cerkvi je votivna slika družine Janeza Zeicha (1729), ki je cerkvi dotiral vinograd. O nastanku cerkve se je spletlo več legend, morda sta jo dala postaviti štajerski deželni glavar in lastnik gospodstva Cmurek Jurij grof Stubenberg in njegova žena Marija Ana, rojena grofica Attems, saj sta bila brez otrok (Vidmar, *Umetnostnozgodovinski oris*, str. 144). Ladja je tripolna, členjena z dvojnimi plitvimi pilastri s preprostimi toskanskimi kapiteli, nad katerimi po križnem oboku tečejo dvojne oproge. Potlačen obok je križnobanjasti. Prezbitarij in zvonik sta bila prizidana pozneje. Ladja je najbolj podobna ladji votivne cerkve sv. Florijana v Stradnu blizu Radgone, ki jo je med letoma 1654 in 1658 prezidal Ruep Schoper iz Lipnice. Ta je leta 1643 izpričan kot pomočnik pri gradnji cerkve v Köflachu, v letih 1648–1651 kot polir Antona Solarija pri gradnji seckauskega gradu, leta 1651 že kot samostojni mojster, leta 1653 pa je bil v lipniški ceh sprejet kot okrožni mojster (Kohlbach, *Steirische Baumeister*, str. 94, 354, 355).

bolj konservativne tipe arhitektur, ki izhajajo iz pozne gotike. To nas ne sme presenetiti, saj je v Slovenskih goricah veliko poznogotskih cerkva in je bila ljudem taka arhitektura blizu. Pričujoča raziskava je pokazala, da je naslednji intenzivnejši val gradbene delavnosti zgodnjebaročni in ga lahko umestimo v zadnjo četrtino 17. stoletja. Zato lahko zaključimo, da je poleg t. i. slovenjgoriške gotike za Prlekijo značilna prav zgodnjebaročna arhitektura. Dobrih dvajset let je bila gradnja precej intenzivna, zato na tem koncu Štajerske z izjemo cerkve v Tomažu in obzidnega kompleksa v Ljutomeru visokobaročni oziroma poznobaročni slog skorajda ni prisoten.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ŽA Ljutomer – Župnijski arhiv Ljutomer
Slekovec, Matej: Trg in župnija Ljutomer. Krajepisno zgodovinska razprava, 1896.
Šrol, Franc: Liber memorabilium parochiae St. Joannis Luttenbergi, 1883.

DOZA – Deutschordenszentralarchiv
Ballei Österreich, Großsontag, 264.

LITERATURA

- Botica, Dubravka: *Barokne četverolisne crkve u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Prilog istraživanju tipologije sakralne arhitekture 18. stoljeća*. Zagreb: Školska knjiga, 2015.
- Brucher, Günter: *Barockarchitektur in Österreich*. Köln: DuMont, 1983.
- Curk, Jože: *Kulturni spomeniki na ozemlju občine Ormož*. Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo, 1967.
- Curk, Jože: Mariborski gradbeniki v času baroka in klasicizma. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 57, 1986, št. 2, str. 289–313.
- Curk, Jože: *Ormož in njegova okolica*. Maribor: Obzorja, 1973.
- Curk, Jože: Ptujski gradbeniki med renesanso in klasicizmom. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 65, 1994, št. 2, str. 232–260.
- Curk, Jože: Razvoj urbanih naselbin na območju občine Ormož. *Ormož skozi stoletja II* (ur. Peter Klasing). Ormož: Skupščina občine, 1983, str. 61–76.
- Curk, Jože: *Topografsko gradivo z območja občine Ljutomer*. Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo, 1967.
- Curk, Jože: *Vodnik po kulturni in naravni dediščini občine Ormož*. Ormož: Veritas, 1998.
- Gugitz, Gustav: *Österreichs Gnadenstätten in Kult und Brauch. Kärnten und Steiermark, 4*. Wien: Verlag Brüder Hollinek, 1955.
- Hausmann, Robert in Schweigert, Horst in Roth, Kurt: *Pöllau, Pöllauberg, Hartbergerland*. Graz: Verlag Styria, 1994.
- Horvat Levaj, Katarina: *Barokna arhitektura*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.
- Janisch, Josef Andreas: *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark, mit historischen Notizen und Anmerkungen*. Graz: Leykam-Josefstahl, 1878–1885.
- Kemperl, Metoda: *Arhitekturna tipologija romarskih cerkva v 17. in 18. stoletju na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 2012.
- Kemperl, Metoda: Die Kirche Mariahilf in Pušča-va auf Pohorje (Maria in der Wüste). Der erste Dreikonchenbau in der Steiermark. *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* 61, 2007, št. 2, str. 326–333.
- Kemperl, Metoda: *Korpus poznobaročne sakralne arhitekture na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Filozofska fakulteta 2007.
- Kohlbach, Rochus: *Steirische Baumeister*. Graz: Grazer Domverlag, 1961.
- Kovačič, Fran: *Ljutomer, zgodovina trga in sreza*. Maribor: Zgodovinsko društvo, 1926.
- Lentić-Kugli, Ivy in Novak, Silvija in Baričević, Doris in Ivančević, Radovan: *Isusovačka crkva i samostan u Varaždinu*. Zagreb: Republički zavod za zaščito spomenika kulture, 1988.
- Lorenz, Hellmut: Architektur. *Barock* (ur. H. Lorenz). München: Prestel, 1999, str. 219–302 (Geschichte der bildenden Kunst in Österreich, 4).
- Makarovič, Gorazd: Sramotilne kazni na Slovenskem. *Etnolog* 21, 2011, str. 203–241.
- Mlinarič, Jože: Ljutomerska župnija do konca 18. stoletja. *Zbornik župnije sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru* (ur. Miroslav Novak). Ljutomer: Župnijski urad; Maribor: Pokrajinski arhiv, 1990, str. 13–44.
- Mlinarič, Jože: Župnije na slovenskem Štajerskem v okviru salzburske nadškofije v vizitacijskih zapiskih arhidijakona med Dravo in Muro 1656–1661, 1760–1764 in 1773–1774. *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, 9. Ljubljana, 1987.
- Novak, Miroslav: Ljutomer in njegova okolica do leta 1850. *Ljutomer. Osrčje Prlekije* (ur. Goran Šoster, Primož Premzl). Ljutomer: Prleška razvojna agencija, 2006.
- Pavličič, Srečko: Dr. Tomaž Ignac Maurer, pl. Mauerburg baron Braneški. *Zgodovinski listi* 17, 2009, št. 1, str. 57–68.
- Pavličič, Srečko: Ljutomer skozi čas na različnih slikovnih upodobitvah. *Zgodovinski listi* 8, 1999, št. 1, str. 21–24.
- Peskar, Robert: *Arhitektura in arhitekturna plastika okoli leta 1400*. Ljubljana: UL FF, 2005 (tipkopis doktorske disertacije).
- Peskar, Robert: Župnijska cerkev sv. Jakoba v Ormožu v luči zadnjih umetnostnozgodovinskih

- raziskav. *Umetnostna dediščina ormoškega območja od 12. do izteka 19. stoletja* (ur. Simona Menoni). Ormož: Muzej, 2007, str. 31–42.
- Röhlig, Ursula: Carlone, Pietro Francesco. *Neue Deutsche Biographie*, 3. Berlin: Duncker/Humboldt, 1957, str. 144.
- Ruck, Barbara: *Hans Adam Weissenkircher (1646–1695). Fürstlich Eggenbergischer Hofmaler*. Graz: Leykam, 1985, str. 53–182.
- Schuller, Anton Leopold: Georg Matthäus Vischer, sein Lebenwerk und seine »Topographia Ducatus Styriae«. *Georg Matthäus Vischer, Topographia Ducatus Styriae 1681*. Graz, 1975, str. 21–38.
- Šerbelj, Ferdinand in Weigl, Igor: Portrait of Erasmus Friedrich Count Herberstein. *Almanach and the Painting in the second Half of the 17th Century in Carniola* (ur. Barbara Murovec, Matej Klemenčič, Mateja Breščak). Ljubljana: Narodna galerija, 2006, str. 181–183.
- Štefanac, Samo: Arhitektura 14. stoletja in časa okoli 1400, kat. št. 17. *Gotika v Sloveniji* (ur. Janez Höfler). Ljubljana: Narodna galerija, 1995, str. 67.
- Šumi, Nace: *Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem. Obdobje med pozno renesanso in zrelo barokom*. Ljubljana: Arhitekturni muzej, 2000.
- Šumi, Nace: *Arhitektura sedemnajstega stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska Matica, 1969.
- Šumi, Nace: *Ljubljanska baročna arhitektura*. Ljubljana: Slovenska Matica, 1961.
- Valentinitsch, Helfried: Eine Juristenkarriere in der Steiermark zur Zeit der großen Hexenverfolgung. *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 84, 1993, str. 103–126.
- Vidmar, Polona: Figuralne konzole v prezbitariju ljutomerske župnijske cerkve. *Zgodovinski listi* 9, 2000, št. 1, str. 8–15.
- Vidmar, Polona: Umetnostnozgodovinski oris cerkva v občini Sveta Ana. *Sveta Ana skozi čas* (ur. Marjan Toš, Igor Zemljič). Maribor: Ostroga, 2009, str. 143–151.
- Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Styriae 1681*. Graz, 1975 (ponatis).
- Vnuk, Branko: Gradbeno-zgodovinski razvoj župnijske cerkve sv. Lovrenca v Juršincih. *Juršinci skozi čas* (ur. Marija Hernja Masten). Juršinci: Občina, 2017, str. 296–315.
- Wagner-Rieger, Renate: Die Baukunst des 16. und 17. Jahrhunderts in Österreich. *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* 20, 1965, str. 175–224.
- Woisetschlager, Kurt in Krenn, Peter: *Dehio-Handbuch. Steiermark (ohne Graz)*. Wien: A. Schroll & C, 1982 (Die Kunstdenkmäler Österreichs).
- https://www.degruyter.com/database/AKL/entry/_10153697/html
- Lazarini, Franci: *Nekdanja minoritska cerkev Marije Vnebovzete s samostanom (sedaj Lutkovno gledališče Maribor)*: <http://www.mariborart.si>
- Oberhammer, Walter: Pozzo, Hans, *Artisti Italiani in Austria* (ur. Petr Fidler): A I A Pozzo Hans (uibk.ac.at)
- Santi, Cesare: *Domenico Sciascia, Historisches Lexikon der Schweiz (HLS)*: <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/024493/2011-03-04/>.
- Voit, Petr: *Marcus Weinmann, Encyklopedieknihy.cz, Praha 2006*: Marcus Weinmann – Encyklopedie knihy
- Weinmann, Marcus, *AKL online, Berlin, New York: Saur, 2021*: https://www.degruyter.com/database/AKL/entry/_00199139/html
- Župnija Ljutomer: https://ljutomer.zupnija.info/?id_strani=929

S U M M A R Y

Parish church in Ljutomer and Early Baroque sacral architecture in Prlekija

The article discusses the Baroque architectural phase of the parish church in Ljutomer, the nave of which was constructed between 1688 and 1690 by the master mason from Leibnitz (Slo.: Lipnica), Jakob Schmerleib, who was very prolific in Austrian and Slovenian Styria and Varaždin. The church features a three-nave hall, with its origins in Late Gothic architecture. The master mason was probably sent to Ljutomer by the owner of the seignories Branek, Dolnji Grad, and Cven, Thomas Ignaz Maurer von Mauerburg, a government chancellor and member of the highest elite in Graz. Albeit not the first Early Baroque sacral building in Prlekija, the church boasts the most complex architecture amidst the predominantly single-nave, multi-bay counterparts. Early Baroque sacral architecture in the area emerged at a relatively late stage, about 1674 (churches in Cezanjevci, Velika Nedelja, and Stara Gora at Sv. Jurij ob Ščavnici). By the end of the seventeenth

SPLETNI VIRI

Dedekind-Lumnitzer, Annedore: Carlone, Franz Isidor, *AKL online, Berlin, New York: Saur, 2021*:

century, nearly all of the important sacral buildings in Prlekija were rebuilt or newly constructed in the Baroque style, mainly as tall single-nave, multi-bay churches featuring layered single or double Tuscan pilasters with single or double transverse arches running across barrel or groin vaults. Unlike Carniola, where Baroquization took place at a much earlier date and using Italian qualities, masters in Prlekija resorted to more conservative architectural types originating in Late Gothic architecture. This is not so surprising, given the significant number of Late

Gothic churches in Slovenske Gorice as well as the widespread popularity of this particular architectural style. Therefore, it seems safe to conclude that apart from the so-called Slovenske Gorice Gothic, Prlekija was also, and above all, characterized by Early Baroque architecture, represented by the churches discussed in this article. After more than twenty years of intense construction, High or Late Baroque is almost non-existent in this corner of Styria, barring the church in the settlement of Sveti Tomaž and the wall complex in Ljutomer.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 726:730.034.7(497.412Ljutomer)"16/17"
DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.3.10>

Prejeto: 30. 6. 2022

Simona Kostanjšek Brglez

dr., vodja projekta revitalizacije studeniškega samostana, Enertec, d. o. o., Ulica borcev 58, SI-2000 Maribor

E-pošta: simona@enertec.si

ORCID: 0000-0001-9497-7127

Boštjan Roškar

dr., konservatorsko-restavratorski svetnik, Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož, Muzejski trg 1, SI-2250 Ptuj

E-pošta: bostjan.roskar@pmpo.si

Baročna oprema ljutomerske cerkve sv. Janeza Krstnika

IZVLEČEK

Prispevek obravnava baročno kiparsko opremo župnijske cerkve sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru. Oprema ni sočasna, ampak je nastajala od konca 17. do konca 18. stoletja, ko je bil kot zadnji narejen sedanji veliki oltar. Slednji je delo mariborskega kiparja Jožefa Holzingerja. Ob Holzingerju po imenu poznamo še enega kiparja, ki je delal za ljutomersko cerkev, Lipničana Franca Abrahama Schackharja, v čigar delavnici je nastal Križev oltar. Pomemben pisni vir, ki je v pomoč pri raziskovanju cerkvene kiparske opreme, je rokopisna kronika, ki jo je leta 1896 na osnovi takrat še ohranjenih arhivskih virov v ljutomerskem župnišču sestavil župnik Matija Slekovec. V prispevku so obravnavani prižnica in oltarji v primerjavi z drugimi, približno sočasnimi v Sloveniji in Avstriji, ovrednoteni glede na kakovost, predstavljeni pa so tudi nekateri arhivski podatki o njihovih snovalcih.

KLJUČNE BESEDE

Ljutomer, baročna oprema, oltar, prižnica, kiparstvo, mizarstvo, slikarstvo, Jožef Holzinger, Franc Abraham Schackhar, Franc Wasser

ABSTRACT

BAROQUE FURNISHINGS IN THE CHURCH OF ST. JOHN THE BAPTIST IN LJUTOMER

The contribution discusses the Baroque furnishings the parish Church of St. John the Baptist in Ljutomer. Rather than the same period, the sculptural furnishings were produced between the end of the seventeenth and the end of the eighteenth centuries, with the current main altar built the last as the oeuvre of the Maribor-native sculptor Jožef Holzinger. Another known sculptor commissioned for the church in Ljutomer was Franz Abraham Schackhar from Leibnitz (Slo.: Lipnica), whose workshop constructed the Altar of the Holy Cross. An important written source for conducting research on the furnishings in the church is the manuscript chronicle that the priest Matej Slekovec compiled in 1896 by drawing on the no longer existing archival sources, kept in the parish house of Ljutomer. The contribution presents the pulpit and the altars in comparison to other, more or less contemporaneous altars in Slovenia and Austria, it assesses their quality and brings forth some archival data on their designers.

KEY WORDS

Ljutomer, Baroque furnishings, altar, pulpit, sculpture, joinery, painting, Jožef Holzinger, Franz Abraham Schackhar, Franz Wasser

Ohranjena kiparska oprema iz 17. in 18. stoletja v Ljutomerski župnijski cerkvi sv. Janeza Krstnika še ni bila podrobneje obravnavana. Sergej Vrišer je v nekaterih objavah, podobno kot pred njim že Fran Kovačič,¹ navajal podatke, povzete po Slekoveči kroniki.² Ljutomerske oltarje je vključil v pregledni članek z naslovom Baročno kiparstvo v Slovenskih goricah³ in v prispevek za zbornik župnije Ljutomer.⁴ Veliki oltar in oltar sv. Križa je omenil v obeh izdajah monografije o baročnem kiparstvu na slovenskem Štajerskem⁵ in v monografiji o Jožefu Holzingerju.⁶ Martina Zanjčević je v prispevku o umetnostnozgodovinskih znamenjih v Ljutomeru in okolici omenila oltarje, prižnico in nekatero drugo cerkveno opremo, pri tem pa le skopo povzela Vrišerjeve navedbe.⁷ Nazadnje je bil v sklopu raziskav opusa kiparja Jožefa Holzingerja podrobno predstavljen veliki oltar.⁸

Podatki o opremi v Ljutomerski župnijski kroniki

Pomemben pisni vir, s pomočjo katerega si je mogoče vsaj v obrisih ustvariti sliko o zgodovinskem ozadju nastajanja kiparske opreme v Ljutomerski cerkvi sv. Janeza Krstnika, je rokopisna kronika, ki jo je sestavil kaplan Matej Slekovec po župnijski kroniki iz 18. stoletja in takrat še ohranjenih arhivskih virih v Ljutomerskem župnišču.⁹ Več podatkov kot za opremo je znanih za gradbena dela. Za 18. stoletje so v kroniko vključeni nekateri natančni prepisi cerkvenih računov za posamezna leta, kjer so navedeni nadrobni izdatki za gradbena dela, ki so se vršila na cerkvi in okrog nje. Za opremo pa so večinoma znani le osnovni podatki, kot je leto nabave ali izvedbe posameznih del. Med kiparji je Slekovec z imenom in priimkom omenil le Franca Abrahama Schakharja in Jožefa Holzingerja, od slikarjev, ki so poslikavali oltarje ali prispevali slikane oltarne podobe, pa Franza Antona Ramschüssla (r. 1695)¹⁰ in Matijo Marchla (u. 1758),¹¹ oba iz Gradca, ter Jožefa Digla (u. 1765)¹² in Simona Adamca (u. pred 1835) iz Radgone.¹³

Sergej Vrišer je zapisal, da so cerkve v Slovenskih goricah s kiparskimi deli opremljali predvsem mojstri iz današnje avstrijske Štajerske.¹⁴ Razlog za to gotovo ni v želji naročnikov po višji kvaliteti niti težnja slediti novim stilnim pobudam, prav tako razloga ne smemo iskati v ugodnejših cenah kiparskih storitev,¹⁵ saj ohranjena oprema in navedeni podatki tega ne nakazujejo. Vzrok za to, da so opremo naročali iz avstrijskega dela Štajerske, je v prometni povezavi. Bližina reke Mure, ki med drugim teče skozi Gradec, blizu Lipnice in skozi Radgono, je namreč pomenila najugodnejši način transporta vsakovrstnih dobrin, ki je takrat pomenil znaten strošek.¹⁶ To dokazujejo zaznamki izdatkov za gradnjo, ki so se ohranili v Slekovečevem prepisu. Po Muri so iz Gradca, Lipnice in Radgone prevažali gradbeni material, apno, les in kamen do Mote, kjer so ga preložili na vozove do Ljutomera.¹⁷ Dobre povezave pa je Ljutomer moral imeti tudi s Ptujem, saj Slekovec omenja več ptujskih mojstrov, ki so delali za Ljutomersko župnijo. Nekaj arhivsko dokumentiranih del je za Ljutomersko cerkev prispeval izvrstni ptujski mizar Franc Wasser (1701–1772). Med drugim je leta 1740 izdelal bogato marketirane cerkvene klopi, katerih majhen del je še ohranjen pod korom. Ptujski kovač Jakob Krep (Krapp)¹⁸ je leta 1735 izdelal kovano korno pregrado oziroma obhajilno mizo za 120 goldinarjev,¹⁹ neimeno-
novani mojster iz Ptuja pa je leta 1642 izdelal nov oltar.²⁰

Trg in župnija, str. 425, 426. Za Diglovo radgonsko poreklo prim. Ciglencečki, Jožef Digl, str. 373.

¹⁴ Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1968, str. 715.

¹⁵ Cene kiparskih storitev so bile ne glede na kraj bivanja posameznega kiparja v 18. stoletju bolj ali manj enake. Tako je leta 1727 ljubljanski kipar Henrik Mihael Löhr za kiparsko delo na figuri Vstalega Zveličarja prejel 5 goldinarjev, kar je enak znesek, ki so ga plačali v Malečniku, prav tako za kiparski del figure Vstalega Zveličarja leta 1799. Za ceno Löhrove figure prim. Resman, Nekaj »novih«, str. 412. Za ceno malečniške figure prim. Vrišer, Mariborski, str. 119.

¹⁶ Za prevoz štartina vina v Gradec, ki so ga kot plačilo za poslikavo kovane korne pregrade (obhajilne mize) poslali graškemu slikarju Francu Antonu Ramschüsslu, so Ljutomerčani odšteli 5 goldinarjev, kar je bila takrat cena ene krave. Ob strošku prevoza so plačali še 42 krajcarjev za mitnino ter goldinar in pol Ramschüsslovemu pomočniku, ki je pregrado popleskal. Za ceno prevoza in dodatnih stroškov prim. ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija, str. 421, 422; za ceno krave prim. NSAM, Hoče, Župnijski fond, župnija Hoče, šk. 26, Licitations Protocoll.

¹⁷ ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija, str. 420, 421, 424.

¹⁸ Priimek je v krstni knjigi zapisan kot Krapp. Omenjenega priimka v vpisni knjigi ptujskih meščanov ni. Prim. Hernja-Masten, *Vpisna knjiga*. Znan je le vpis krsta sina Johanna Jakoba, ki je bil krščen 13. oktobra 1725. NSAM, Ptuj, RMK, 1684–1743, fol. 152. Za omenjenim vpisom ne zasledimo več nikogar s priimkom Krapp.

¹⁹ ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija, str. 420. Korna ograja ni ohranjena.

²⁰ ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija, str. 402. Slekovec ni navedel, za kateri oltar gre, zagotovo pa ni ohranjen, saj lahko najstarejši ohranjeni oltar v Ljutomerski župnijski cerkvi datiramo v sedemdeseta leta 17. stoletja. V času okoli sredine 17. stoletja je bil kipar na Ptuju Elija Ziegelmayer, ptujski

¹ Kovačič, *Ljutomer*.

² ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija.

³ Vrišer, *Baročno kiparstvo v Slovenskih goricah*, str. 714–733.

⁴ Vrišer, *Umetnostno pričevanje*, str. 84–94.

⁵ Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1963, str. 67, 100, 106, 156, 174; Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1992, str. 94, 150, 156–157, 216, 231.

⁶ Vrišer, *Jožef Holzinger*, str. 19.

⁷ Zanjčević, *Umetnostnozgodovinska znamenja*, str. 143–158.

⁸ Roškar, *Figura*, str. 80, 309–311.

⁹ ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija.

¹⁰ Za letnico Ramschüsslovega rojstva prim. Golec, Valvasorjevi bogenšperški sodelavci, str. 74.

¹¹ Andorfer, Markhl, str. 117.

¹² Ciglencečki, Jožef Digl, str. 373.

¹³ Digl je v cerkvenih računih, ohranjenih v Slekovečevem prepisu, omenjen večkrat. Leta 1747 je za 6 goldinarjev poslikal Božji grob, katerega leseno konstrukcijo je za 15 goldinarjev izdelal ptujski mizar Franc Wasser. Digl je leta 1756 naslikal sliko za oltar sv. Jožefa in poslikal rezbarjeni nastavek krstnega kamna za 40 goldinarjev. Prim. ŽA Ljutomer, Slekovec,

Obstoječa baročna cerkvena oprema

Cerkvena oprema je v nadaljevanju obravnavana glede na velikost oziroma pomembnost; od manj pomembnih in manjših kosov, kot je prižnica, preko stranskih oltarjev do najmonumentalnejšega velikega oltarja.

Na desni slop ob slavaloku je pritrjena prižnica (Sl. 1). Razmeroma preprosto oblikovana prižnica s cilindrično kancelo in nekoliko bolj razgibanim ter plastično oblikovanim baldahinom, obloženim s figurami putov, Boga Očeta, uokvirjenima slikama, oblaki in ornamentiko, je iz leta 1736 (Sl. 2).²¹ Slekovec navaja le letnico nastanka prižnice in s tem povezani strošek 152 goldinarjev, ki je bil najbrž plačan kiparju za figuraliko in ornamentiko ter mizarско delo.²² Podjetni župnik Matija Petek²³ pri izbiri kiparja za izdelavo prižnice ni imel najbolj srečne roke, saj je ta kos opreme tako po zasnovi kot predvsem po kiparski izvedbi najbolj šibko in slogovno zastarelo delo med vsemi ohranjenimi, ki sodijo v čas njegovega župnikovanja. Nekateri elementi se sicer ujemajo s časom nastanka, npr. klobasast profil s plitvo rezbarjenimi akantovimi listi, ki obteka kancelo, in navpična členitev le-te z volutastimi pilastri; podobne oblikovne prvine najdemo na izvedenih delih iz tridesetih let 18. stoletja, npr. na prižnici v nekdanji cerkvi bosonogih avguštincev v Sveti Trojici v Slovenskih goricah. Toliko bolj pa presenetijo arhaični elementi – med njimi izstopajo okvirji naslikanih podob štirih evangelistov in Jezusa Dobrega pastirja svaljkaste forme, ki jih sicer najdemo na delih augsburških srebrarjev iz 17. stoletja.²⁴ Zastarel pa je tudi grozd, ki zaključuje kancelo, saj gre za motiv, ki je značilen za prižnice iz začetka 18. stoletja.²⁵ Zagotovo pa ti elementi niso sneti s prižnice iz leta 1674, ki je bila najbrž uničena ob pustošenju krucev, saj bi bili oblikovno opazno drugačni, obenem pa bi jih težko prilagodili okrogli

kanceli obstoječe prižnice.²⁶ Kiparsko so prižniške figure, ob tistih na sosednjem oltarju sv. Jožefa, najmanj kakovostne v cerkvi sv. Janeza Krstnika. Zabuhli obrazi, krčevite drže, srepi pogledi in šablonska draperija kažejo, da je bil kipar bolj več v ornamentiki kot figuraliki. Ornamentika je kljub stilni zaostalosti namreč na nekoliko višjem izvedbenem nivoju.

Ob prižnici je od baročne kiparske opreme v cerkvi pet oltarjev, veliki in štirje stranski. Najstarejši Rožnovenski, ki ga je še v 17. stoletju najverjetneje dala postaviti rožnovenska bratovščina²⁷ in je nekako preživel gradnjo nove cerkve v letih 1688–1690²⁸ ter uničevalen pohod krucev leta 1704, je sedanji oltar Lurške Matere Božje, ki stoji ob severni steni pri stranskem vhodu v cerkev (Sl. 3). O njem Slekovec poroča, da so ga ob priliki postavitve novega Rožnovenskega oltarja leta 1737 prenovili za 50 goldinarjev in posvetili sv. Janezu Nepomuku.²⁹ Kip sv. Janeza Nepomuka, ki je sedaj postavljen pred premajhno nišo v atiki, njegovo nekdanje mesto postavitve je namreč zasedla lurška votlina, oba stoječa angela ter skupino križanja v atiki je zagotovo izdelal isti kipar kot figure na sedanjem Rožnovenskem oltarju iz leta 1737. Ostale (starejše) figure, sv. Katarina, sv. Lucija in dve svetnici brez atributov v atiki, bi slogovno sodile v čas nastanka oltarnega nastavka. Tako ornamentika kakor tudi iz enega kosa lesa rezani kapiteli,³⁰ razvlečen jajčni motiv in listovnik na ogredju ter luskaste in plamenaste letve kažejo, da bi oltar lahko nastal v sedemdesetih letih 17. stoletja. Oltarni nastavek spominja na sicer vsaj več kot poldrugo desetletje mlajši oltar sv. Jožefa v župnijski cerkvi sv. Lovrenca v Hengsbergu, ki naj bi ga leta 1695 izdelal neznani lipniški kipar (Sl. 4),³¹ pro-

meščan od 1650 do 1654. Prim. Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 363. Vrišer navaja tudi kiparja Mihaela Puchlerja (omenjen 1621). Prim. Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1992, str. 227.

²¹ Slekovec je omenil tudi prižnico iz 17. stoletja, ki pa se ni ohranila. ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija, str. 422.

²² Cena 152 goldinarjev je nekoliko prenizka, da bi lahko pokrila tudi stroške poslikave, ki je po navadi znašala še enkrat toliko, kot sta zaslužila kipar in mizar skupaj. Prim. Roškar, *Figura*, str. 115, 220. Leto starejši Rožnovenski oltar v Ljutomerski župnijski cerkvi je stal 510 goldinarjev, pri čemer je dobil kipar za mizarско delo in figure skupaj 260 goldinarjev, slikar Ramschüssel pa za pozlato in poslikavo 250 goldinarjev. Ob tem je treba vedeti, da kipar sam ni opravljal mizarških del, ampak je to prepustil mizarju. Za ločenost kiparskih in mizarških del na oltarnih celotah prim. Roškar, *Figura*, str. 181, 210.

²³ Župnik med letoma 1734 in 1747. ŽA Ljutomer, Šrol, *Liber memorabilium*, s. p.

²⁴ Podobno svaljkasto ornamentiko ima tudi štukatura v reprezentančnih prostorih ptujskega gradu iz okrog leta 1700. Za natančnejšo datacijo štukatur se zahvaljujeva dr. Branku Vnuku.

²⁵ Podoben grozd zaključuje prižnico v cerkvi Marije Vnebovzete na Prevaljah iz okrog leta 1700.

²⁶ Prižnice iz 17. stoletja so povečini mnogokotne z ravnimi ploskvami. Kljub nekoliko arhaični ornamentiki in slabi kiparski izvedbi je obstoječa ljutomerska prižnica enovito in povsem korektno zasnovana.

²⁷ ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija, str. 422. Bratovščino je ustanovil dominikanski prior p. Moškon leta 1675, oltar pa slogovno sovпада s časom ustanovitve bratovščine. Prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 86.

²⁸ ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija, str. 414. Slekovec navaja, da so oltarno opremo iz stare cerkve začasno skladiščili v zidanem in pokritem objektu.

²⁹ Prenovitevna dela, ki povečini pomenijo prepleskanje in moroda tudi delno prezlatitev – slednje je glede na sorazmerno nizek znesek 50 goldinarjev manj verjetno – je najverjetneje opravil graški slikar Ramschüssel.

³⁰ Kapiteli oltarjev iz šestdesetih in sedemdesetih let 17. stoletja so namreč rezani iz enega kosa lesa, kasnejši so kompozitni, narejeni iz okroglega jedra, na katero so aplicirani posebej rezani akantovi listi in polži. Izraz rezani je (bil) uveljavljen v podobarskih oziroma kiparskih delavnicah, kjer je imel izraz rezbarjenje pejorativni značaj. Op. soavtorja prispevka, ki je več kot desetletje delal v podobarski delavnici Antona Blatnika v Mariboru.

³¹ Kohlbach, *Steirische Bildhauer*, str. 354. Kljub nekaterim sodobnim elementom, žlebastem profilu v ogredju, kompozitnim kapitelom deluje nastavek hengsberskega oltarja sv. Jožefa zelo arhaično. Če ne bi bil datiran, bi ga lahko brez zadržkov umestili med kakšno desetletje starejša dela.

porci in voluminoznost obeh oltarnih nastavkov so presenetljivo podobni. Hengsberški oltarni nastavek je za čas nastanka v letu 1695³² izjemno arhaičen, sploh v primerjavi s sicer nedatiranim in danes Srcu Jezusovemu posvečenim oltarjem v lipniški župnijski cerkvi sv. Jakoba, ki bi ga naj s figurami opremil Wilhelm Störer. Vse tri omenjene oltarne nastavke, hengsberškega, lipniškega in ljutomerskega, je skoraj gotovo izdelal isti mizar, saj so volumenski odnosi in mizarški detajli na ljutomerskem nastavku povsem primerljivi s hengsberškim, na lipniškem pa opazimo nekoliko sodobnejše oblikovne prijeme. Vrišer omenja lipniškega mizarja Janeza Jurija Rosslerja, ki je leta 1670 izdelal nastavek velikega oltarja na Gorci pri Malečniku.³³ Oltar ni ohranjen, zato je nemogoče ugotoviti, ali je Rossler morda izdelal tudi zgoraj omenjene oltarne nastavke. Slekovec je v kroniki omenil lipniškega mizarja Jurija Friderika Kösslerja, ki je leta 1674 izdelal cerkvene klopi in prižnico³⁴ in bi lahko bil tudi avtor nastavka nekdanjega Rožnovenskega oltarja, pa tudi oltarjev v Hengsbergu in Lipnici. Morda sta Rossler in Kössler celo ena in ista oseba, kar ne bi bilo nič nenavadnega, če upoštevamo neredko nedoslednost pri zapisovanju imen in priimkov.³⁵ Kdo je prispeval figure za nekdanji ljutomerski Rožnovenski oltar, lahko samo ugibamo. Zagotovo to ni bil Wilhelm Störer, njegovo ugotovljeno in pripisano delo je namreč jasno prepoznavno in obenem povsem drugačno od ohranjenih štirih figur svetnic na ljutomerskem oltarju. Prav tako ne bi mogli pripisati omenjenih figur kateremu drugemu znanemu kiparju iz lipniške ali radgonske okolice.³⁶ Figure svetnic ne kažejo, da bi bile delo posebno spretnega kiparja, saj so močno tipizirane, sohaste in statične, pa tudi zadržanih, prisiljenih kretenj (Sl. 5). Nekaj dinamike jim daje le sicer šablonsko nizanje diagonalno postavljenih gub modnih oblačil.

V južni stranski ladji stoji ob vzhodni ladijski steni oltar sv. Jožefa (Sl. 6). Dokaj masivna oltarna

arhitektura s prav tako ornamentiko kaže značilnosti iztekajočega se 17. stoletja, čeprav je iz leta 1717.³⁷ V Slekovčevem prepisu so za leto 1691 navedeni podatki o dveh novih oltarjih, sv. Jožefa in sv. Antona Padovanskega. Za oltar sv. Jožefa sta Janez Mülbacher in njegova žena darovala 200 goldinarjev.³⁸ Ta oltar se ni ohranil. Že v drugem desetletju naslednjega stoletja ga je nadomestil sedanji. Na to, da je bil zdajšnji Jožefov oltar ob posvetitvi leta 1717 nov – in ne tisti iz leta 1691, kažejo le droben žlebast profil in gladke profilacije v ogredju oltarja, sicer pa ima značilnosti prejšnjega stoletja. Na 17. stoletje spominjajo masivna mesnata akantova ornamentika in prav tako festoni, ne nazadnje pa tudi zelo ostre linije oltarnega nastavka. Slogovna zastarelost Jožefovega oltarja, ki se kaže z zgoraj naštetimi elementi, postane še očitnejša, če ga primerjamo s slavoločnim Marijinim oltarjem v cerkvi sv. Duha na Stari Gori pri sv. Juriju ob Ščavnici iz leta 1711.³⁹ Oltarni nastavek slednjega več kot očitno povzema nekatere sočasne dunajske vzore,⁴⁰ je izjemno razgiban predvsem pa občutno sega v prostor, čeprav je v širino zamejen z ozkim prostorom slavoločne stene. Žlebast profil v ogredju je že v celoti prevladal nad palčastim, kar je tudi eden izmed pomembnih kazalcev seznanjenosti snovalca oltarne celote z naprednimi stilnimi smernicami. Akantov ornament je lahkoten in prevladuje, od elementov, ki spominjajo na 17. stoletje, so prisotni le fruktoni na ploskvah predele. Tudi figure ženskih svetnic na oltarju v Sv. Juriju ob Ščavnici, čeprav kvalitativno ne izstopajo, kažejo roko večšega rezbarja,⁴¹ sploh v primerjavi z nekaj let mlajšimi svetniki z ljutomerskega Jožefovega oltarja.⁴² Avtorja figuralike in ornamentike Jožefovega oltarja Slekovec ne navaja, skoraj zagotovo pa prihaja z lipniškega konca.

Na stopnišču, ki vodi k cerkvi Marije v Trnju v Predingu, stoji kamnita figura sv. Ane, dokaj okornih in grobih potez, ki je po Kohlbachu delo neznane lipniškega kiparja iz leta 1699 (Sl. 7).⁴³ Ob primerjavi predinške sv. Ane z istoimensko svetnico na ljutomerskem Jožefovem oltarju (Sl. 8) opazimo veliko podobnost predvsem v obrazilih. Razlika je le v plitvejši (bolj zadržani) obdelavi lesene figure, kar je mogoče pojasniti s tem, da je bila sicer slabše zmo-

³² Kohlbach omenja napis na hrbišču oltarja, Wögerbauer pa navaja, da je omenjenega leta dala kapelo in oltar postaviti rožnovenska bratovščina pod takratnim župnikom dr. Rupertom Prennerjem. Prim. Kohlbach, *Steirische Bildhauer*, str. 354; Wögerbauer, *Pfarrkirche*, str. 8.

³³ Vrišer, *Baročno kiparstvo v Slovenskih*, 1968, str. 717.

³⁴ ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija, str. 404.

³⁵ Domnevo je zaradi neohranjenosti matičnih knjig lipniške župnije nemogoče preveriti.

³⁶ Morda je bil na delu t. i. *vanderpurš*, kakršne so uveljavljeni mojstri preganjali in jih kot *fretarje* (nem. *Frötter*) naznanjali graški konfraterniteti, ki jim je po navadi zagrozila z zaplenbo orodja, saj je bilo to njihovo edino premoženje, obenem pa so le z njim lahko izvajali nedovoljeno početje. Kot primer lahko navedemo slikarja Beinlich. Leta 1754 je ptujski slikar Ferdinand Scheidnagl obtožil sušmarstva v Gradcu izučena slikarja Franza Beinlich in Antona Dencka. Svoje usluge naj bi brez plačila pristojbin nudila po okoliških samostanih in gradovih. Franz Beinlich je kasneje postal mariborski meščan in je dokumentirano poslikal nekaj oltarjev Jožefa Holzingerja. Za sušmarstvo prim. Kohlbach, *Steirische Bildhauer*, str. 453; za Beinlich prim. Roškar, *Figura*, str. 217, 218.

³⁷ Prim. z oltarjem sv. Martina v cerkvi sv. Janeza Krstnika v Überbachu, ki je datiran v leta med 1690 in 1695. Kohlbach, *Steirische Bildhauer*, kat. št. 102.

³⁸ ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija, str. 417.

³⁹ Kronogram v kartuši da letnico 1711.

⁴⁰ Krapf, *Triumph*, str. 143–144.

⁴¹ Figure svetnic na Marijinem oltarju v cerkvi sv. Duha na Stari Gori nekoliko spominjajo na dela Andreasa Shellaua, kiparja v Dunajskem Novem Mestu. Njegova dela so izpričana na avstrijskem Štajerskem v Pöllau in Pinggau. Prim. Kohlbach, *Steirische Bildhauer*, str. 462.

⁴² Ikonografija na predelo postavljenih figur Marijinih staršev sv. Joahima in sv. Ane je nedvomno povezana s slikarsko upodobitvijo osrednjega motiva smrti sv. Jožefa, na ogredje ob atiko pa sta postavljena sv. Hieronim in sv. Francišek Asiški.

⁴³ Kohlbach, *Steirische Bildhauer*, str. 354.

gljivemu kiparju bližje kamnita kiparska materija kakor lesena.⁴⁴ To tezo potrjuje tudi Kohlbachova ugotovitev, da je avtor sv. Ane iz Predinga najverjetneje eden izmed kamnosekov (kiparjev), ki sta okoli leta 1715 delovala v Lipnici.⁴⁵ Današnja barvna podoba Jožefovega oltarja je kompromis zadnjih konservatorsko-restavratorskih posegov⁴⁶ in ne odraža dejanske barvitosti, ki bi skoraj zagotovo bolje osvetlila čas nastanka oltarne celote. Ob tem je treba omeniti tudi dodatke, ki najverjetneje izvirajo s sosednjih oziroma odstranjenih oltarjev in so bili nameščeni pozneje. Med kasnejšimi kosi je slika smrti sv. Jožefa, ki jo je naslikal Roman Fekonja in je nadomestila Diglovo delo iz 1756.⁴⁷ Tudi slika sv. Miklavža v atiki ni nastala sočasno z oltarjem, saj oblika⁴⁸ in format kažeta, da je iz tridesetih, morda celo štiridesetih let 18. stoletja,⁴⁹ pa tudi razgibanost njenega okvirja s poudarjenim šilastim zaključkom⁵⁰ je v močnem nasprotju s togostjo celotnega oltarnega nastavka. Par angelskih glav z oblačkom, ki je zgoraj pritaknjen prvotni napisni kartuši, je najverjetneje s sosednjega Križevega oltarja, kaže namreč roko bolj večšega kiparja kot ostale figure, glede na oblikovne značilnosti pa je oblaček povsem primerljiv s tistimi na Križevem oltarju. Cvetlični girlandi, ki izraščata iz fragmenta fruktona (pod veliko školjko v atiki), sta zagotovo z velikega oltarja, saj sta zelo kvalitetni in kažeta klasicistične oblikovne prvine.

Ob vzhodni steni južne ladje stoji Rožnovenski oltar (Sl. 9). Ime kiparja, ki je, kot je zabeležil Slekovec, leta 1737 naredil Rožnovenski oltar, še vedno ostaja neznano, vemo pa, da mu je bilo za delo izplačanih 260 goldinarjev.⁵¹ Graški slikar Franc Anton

Ramschüssel, ki je oltar še istega leta poslikal, je prejel 250 goldinarjev.⁵² Zaradi slabe raziskanosti provincialnega kiparstva v avstrijskem delu Štajerske je na podlagi slogovnih primerjav težko ugotoviti avtorja figur ljutomerskega Rožnovenskega oltarja. Figure so rezane dokaj sproščeno, brez izrazitih anatomskega zadreg, a obenem tudi brez izrazite težnje po preseganju povprečnosti. Ob titularni svetnici Rožnovenski Mariji, sicer kasnejši slikani podobi,⁵³ so na oltarju ob angelskih figurah tudi kiparske upodobitve papežev in škofov. Na predeli stojita (najverjetneje) sv. Gregor Veliki in sv. Urban,⁵⁴ na ogredju pa sv. Blaž in sv. Miklavž. Pod sliko Rožnovenske Marije klečita sv. Dominik in sv. Katarina Sienska.⁵⁵ Ornamentika je maloštevilna. Poleg kapitelov,olistanih z akantom, so tukaj še dekorativne kartuše, ki uokvirjajo pet naslikanih prizorov žalostnega dela rožnega venca. Omeniti velja zlasti rokokojski vazi, ki sta bili dodani kasneje, ali pa sta zamenjali prejšnji, saj je mesto na dekorativnih volutah, ki zamejujeta atiko, kot nalašč zanju (Sl. 10). Obstoječi vazi nista mogli nastati sočasno z oltarjem leta 1737, saj kažeta izrazito razvito školjkovino, ki se je na Štajerskem uveljavila šele v šestdesetih letih 18. stoletja. Od podobnih običajnih rokokojskih vaz na oltarjih izstopata v izvedbenem smislu, nimata namreč volumna, okoli katerega se uvijajo in izvijajo različno oblikovani rokokojski školjkovinasti elementi, ampak sta izvedeni izključno kot ornament. Obstoječa poslikava oltarja je manj ustrezna kombinacija fragmentarno prezentirane prvotne in ene izmed kasnejših preslikav, ki sta med seboj v izrazitem tonskem in slogovnem neskladju, kar ob kasnejših predelavah prispeva h kaotičnemu vtisu oltarne celote. Od prvotne poslikave iz leta 1737, ki jo je izvedel na Kranjskem rojeni, sicer pa v Gradcu delujoči Franc Anton Ramschüssel, so vidni le dekorativno poslikani deli, medtem ko je prvotna marmoracija zakrita. Da je bila marmoracija tonsko usklajena z naslikano dekoracijo, lahko opazimo v ozkem pasu tik pod sliko v atiki, kjer so restavratorji odkrili recentne plasti do prvotne Ramschüsslove

⁴⁴ Pri kiparjih, ki so delali tako v lesu kot kamnu, velja opozoriti, da gre pri tem večinoma za obdelavo mehkih kamnin, ki so, sveže pridobljene iz kamnoloma, po navadi voljnije kakor les. Tudi graški kipar Janez Jakob Schoy in mariborski kipar Franc Kristof Reiss sta boljše figure izvedla v mehkem kamnu. Kakovostni razkorak med kamnitimi in lesenimi skulpturami je še posebej opazen pri Reissu, lesene figure iz njegove delavnice so brez izjeme občutno slabše kiparske kvalitete od kamnitih, vendar pri tem ne smemo zanemariti vpliva pomočniških rok. Za Reissa prim. Vidmar, *Das Grabmal*, str. 97. Glede kiparstva v trdem in mehkem kamnu ter lesu prim. Roškar, *Figura*, str. 50–51.

⁴⁵ Kohlbach, *Steirische Bildhauer*, str. 360–361.

⁴⁶ ŽA Ljutomer, Župnija Ljutomer, šk. 73, Kokalj, Poročilo, s. p.

⁴⁷ Tudi Diglova, sedaj izgubljena slika je bila kasnejši dodatek.

⁴⁸ Kompozicija slike se do potankosti prilega zelo razgibanemu okvirju, kar pomeni, da sta okvir in slika sočasna.

⁴⁹ Za primerjavo lahko izpostavimo okvirje jubilejnih slik v prezbiteriju ruške župnijske cerkve Marijinega imena, ki jih je leta 1744 naslikal mariborski slikar Janez Mittermayer. Prim. Curk, Ruše, str. 97.

⁵⁰ Šilast zaključek ogredij oltarjev in vencev orgelskih ohišij se pojavi že v dvajsetih letih 18. stoletja. Prim. stranski oltar Marije sedem žalosti (1723) v servitski cerkvi Marijinega oznanjenja na Dunaju, za katerega je naredil osnutek Antonio Beduzzi. Krapf, *Triumph*, str. 119–120. Šilasto zaključen venec ima tudi pozitiv v Tomaški vasi in ga je leta 1727 izdelal Johann Georg Mitterreiter. Prim. Škulj, Dobravec, *Orgle*, str. 576.

⁵¹ ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija, str. 422. V znesku

260 goldinarjev je zagotovo všteto tudi mizarско delo na oltarnem nastavku. Tako se je npr. Jožef Holzinger leta 1762 pogodil z Janezom Ernestom grofom Herbersteinom za nov veliki oltar v cerkvi sv. Ruperta v Spodnji Voličini, za mizarско in kiparsko delo skupaj za 250 goldinarjev. Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1963, str. 156. Prim. tudi Roškar, *Figura*, str. 391.

⁵² Sočasno je Ramschüssel najverjetneje popleskal tudi star Rožnovenski bratovščinski oltar in poslikal novo nabavljene orgle graškega orglarja Johanna Georga Mitterreiterja. ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija, str. 422. Slekovec je navedel le opravljeno delo in izplačane zneske, ni pa zapisal imena slikarja, tudi ime orglarja je napisano napačno, namreč Jurij Mitteregger.

⁵³ Kovačič, *Ljutomer*, str. 67.

⁵⁴ Figuri nimata razpoznavnih atributov.

⁵⁵ Vrišer je dva kipa na tem oltarju, najverjetneje gre za slednja, ki sta najkakovostnejša, v prvi izdaji monografije o baročnem kiparstvu na Štajerskem pripisal Jožefu Holzingerju, v naslednjih objavah pa ju ni več umešal v njegov opus. Prim. Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1963, str. 157.

marmoracije (Sl. 11). Če si na osnovi prezentiranih fragmentov Ramschüsslove poslikave ustvarimo vtis celote, ne moremo spregledati dejstva, da je sicer oltarna celota kiparsko in mizarško zasnovana dokaj sodobno, medtem ko je prvotna poslikava izrazito arhaična.⁵⁶

Ob Holzingerjevem velikem oltarju je najkvalitetnejša oltarna celota v Ljutomerski cerkvi Križev oltar lipniškega kiparja Franca Abrahama Schakharja iz leta 1741, ki je postavljen ob južno steno južne ladje (Sl. 12).⁵⁷ Križev in veliki oltar sta tudi edina, za katera sta iz arhivskih virov znani imeni kiparjev. Na dokaj preprostem in ploskovitem nastavku pilastrskega tipa je kiparska upodobitev križanja z Marijo in sv. Janezom Evangelistom ter asistirajočima putoma svečenoscema (Sl. 13). Na vrh atike je postavljen Bog Oče z nebeško glorio, sv. Duhom, angelskimi glavami, oblaki in žarki. Bog Oče ima razprte roke, kar skupaj s sv. Duhom aludira na Prestol milosti. Na ogredju sta figuri sv. Dizme in sv. Longina. Čeprav ornamentika ni posebej številčna, pa je motivno dokaj raznovrstna in za provincialno okolje, v katerem je nastala, precej sodobna. Nekoliko arhaično so videti navidezna polnila, obrobjena s pozlačenimi letvicami na frizu ogredja, toda tega, ali gre za kasnejše dodatke, kot je to pri »ornamentih«, nameščenih v polja,⁵⁸ iz zelo sumaričnega restavratorskega poročila ni mogoče razbrati. Ploskovitost oltarnega nastavka je verjetno pogojena z ikonografijo in postavitvijo ob steno v stranski ladji. Tudi ostali ohranjeni nastavki Schakharjevih oltarnih celot ne kažejo pretirane voluminoznosti in poseganja v prostor, predvsem pa so zelo preprosti.⁵⁹ Ljutomerski Križev oltar je leta 1741 poslikal in pozlatil graški slikar Matija Marchl.⁶⁰

O kiparju Francu Abrahamu Schakharju so za zdaj znani le podatki, ki jih je objavil Rochus Kohl-

bach.⁶¹ Bil je sin oficirja nassauskih pikenirjev, najverjetneje rojen v Berlinu. Leta 1737 se je v Lipnici poročil s Katarino, hčerko Sigmunda Mozgerja, sekovskega dvornega hlevskega mojstra, in prevzel kiparsko delavnico Johanna Baptista Stütza, ki je umrl leto prej.⁶² Kje je potekala njegova kiparska formacija, ni znano. V primerjavi s svojim predhodnikom Stützem, v katerega delavnici je Schakhar skoraj zagotovo vsaj krajši čas deloval kot pomočnik, je njegovo kiparstvo občutno bolj dovršeno, predvsem pa je zelo ekspresivno. Ekspresivnost se ob obrazni mimiki kaže tudi v krčevitih držah in poudarjeni anatomiji, ki pa ni nujno na prav visokem izvedbenem nivoju. Zagotovo je Schakharjevo najboljšo delo figura sv. Janeza Krstnika (1738) na krstilniku v cerkvi sv. Dionizija v Wolfsbergu im Schwarzaual v bližini Lipnice.⁶³ Ob tem Kohlbach navaja še nekaj Schakharjevih del. Leta 1742 je izdelal okrasje za orgelsko emporo v Marijini romarski cerkvi na Frauenbergu nad Lipnico, leta 1743 prižnico v cerkvi sv. Trojice v Mali Nedelji, leta 1745 veliki oltar v cerkvi sv. Valentina v Wettmannstättu (sedaj v cerkvi sv. Petra v Gradcu), 1747 veliki oltar v Maxlonu in leta 1748 figuro Vstalega Zveličarja za cerkev sv. Andreja v Sausalu.⁶⁴ Vsi omenjeni kraji, vključno z Malo Nedeljo in Ljutomerom, ležijo v nekdanjem lipniškem okrožju.⁶⁵

Za Ljutomersko župnijo je Schakhar ob obravnavanju Križevem oltarju v cerkvi sv. Janeza Krstnika leta 1746 izdelal stranski oltar v cerkvi sv. Ane na Podgradju, za katerega je prejel 25 goldinarjev.⁶⁶ V cerkvi sv. Ane so trije oltarji, Vrišer pa je ob sklicevanju na župnijsko kroniko vse tri uvrstil med Schakharjeva dokumentirana dela.⁶⁷ Veliki oltar, posvečen sv. Ani, je bil v sredini 19. stoletja predelan; na nov oltarni nastavek v postbidermajerskem slogu so postavili baročne figure, zagotovo s prejšnjega oltarja, ki pa ne kažejo Schakharjeve roke. Vse značilnosti anatomije Schakharjevih angelskih figur pa lahko najdemo na putih stranskih oltarjev sv. Patrika in sv. Valentina. Oba sta nastala istočasno ali vsaj z manjšim zamikom v Schakharjevi delavnici.⁶⁸ Tudi atektonsko obliko-

⁵⁶ Tovrsten način okraševanja oltarnih predel z naslikano ornamentalno motiviko najdemo na Kranjskem. Kot primer lahko navedemo slavoločna oltarja v cerkvi sv. Martina v Zalogu pri Novem mestu iz zgodnjega 18. stoletja. Za posredovane fotografije in podatke gre zahvala dr. Ani Krevelj iz ZVKDS, OE Novo mesto. Tovrstna slikarija, sploh v Ramschüsslovem primeru, nekoliko spominja na *scagliolo*, ki je cenejša različica *pietre dure* oziroma *tenere* in intarzije v kamnu, značilne za kamnite oltarje italijanskih mojstrov.

⁵⁷ ŽA Ljutomer, Slekovec, Trg in župnija, str. 423.

⁵⁸ Povsem očitno je, da so bili ornament dodani kasneje, ob obnovitvenih delih v preteklosti, saj gre za akantove liste in rozeti, snete s kapitelov. Pri zadnjih restavratorskih posegih ornament niso bili nameščeni na ustrezna prvotna mesta. Tudi večji ornament pod križem je sestavljen iz prvotnega ornamenta iz Schakharjeve delavnice, ki mu je odpadel zgornji del, in iz vsaj dvajset let mlajšega poznorokokojskega ornamenta, ki je najverjetneje kronal ovršje dekorativnega okvirja.

⁵⁹ Oltarni nastavek velikega oltarja, ki je nekaj stal v cerkvi sv. Valentina v Wettmannstättu, sedaj pa je v cerkvi sv. Petra v Gradcu, sicer sega nekoliko v prostor, saj ima tri pare stebrov, a je kot celota zelo preprost, prav tako opazimo značilne Schakharjeve oblikovne prijeme, nekoliko potlačeno, z volutami podprto atiko in konkavno usločene dele profilacij nad pilastri oziroma volutami.

⁶⁰ Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1992, str. 231.

⁶¹ Prim. Kohlbach, *Steirische Bildhauer*, str. 358–359. Vrišer se je pri obravnavi Schakharjevih del opiral na Kohlbachove ugotovitve. Prim. Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1992, str. 94, 231.

⁶² Prim. Kohlbach, *Steirische Bildhauer*, str. 358–359.

⁶³ Prav tam, str. 359.

⁶⁴ Prav tam.

⁶⁵ Kiparji, sploh nepriviligirani provincialni, so, za razliko od slikarjev in štukaterjev, imeli dokaj omejen delokrog. Prim. Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1963, str. 210–212; Roškar, *Figura*, str. 21.

⁶⁶ Kovačič, *Ljutomer*, str. 78–79. Kovačič v povezavi s Schakharjem omenja en stranski oltar.

⁶⁷ Prim. Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1992, str. 231.

⁶⁸ Cerkveni računi niso ohranjeni, zagotovo pa je bil zabeležen izdelek za en oltar, ki ga je Kovačič najverjetneje povzel po Slekovcu. Tudi cena potrjuje, da je bil plačan le en oltar, saj bi bil znesek 25 goldinarjev za oba oltarja s kiparskim in mizarškim deležem prenizek. Mogoče je, da je bil plačnik drugega stranskega oltarja kak neimenovani dobrotnik. Prim. Roškar, *Figura*, str. 113.

vana oltarna nastavka izdajata Schakharjevo zasnovo. Ta se kaže predvsem v spretno zavutih in speljanih volutastih obrobah, kakršne lahko vidimo tudi v atiki Ljutomerskega Križevega oltarja. Figure Križevega oltarja v župnijski cerkvi v Ljutomeru imajo vse značilnosti Schakharjevega kiparstva, nekoliko krčevito postavitev, globoko, a dokaj fluidno rezano draperijo brez resnejših anatomskih zagat, kretnje rok so konvencionalne. Obrazi Schakharjevih figur imajo po večini precej markantne nosove, tem primerno globoko rezane oči in nekoliko poenostavljene ličnice. Opaziti pa je mogoče nekoliko diskrepanco med figurami Križanega, Marije in sv. Janeza Evangelista v spodnjem delu in figurama sv. Longina in sv. Dizme v atiki, ki sta kakovostnejši. Glede na kvaliteto sta primerljivi z že omenjeno figuro sv. Janeza Krstnika na krstilniku v cerkvi sv. Dionizija v Wolfsbergu v Schwarzautalu. Nekatero nadrobnosti figur sv. Longina in sv. Dizme sicer spominjajo na kiparstvo Jožefa Strauba, a Schakhar v svoji delavnici med letoma 1738 in 1741 omenjenega zagotovo ni zaposloval, saj je ta takrat dokumentirano šušmaril na Kranjskem.⁶⁹

Najkakovostnejše kiparsko delo v cerkvi je veliki oltar, ki je najmlajši kos baročne opreme, čeprav bi ga stilno lahko uvrstili v klasicizem (Sl. 14).⁷⁰ Po podatkih iz župnijske kronike ga je leta 1797 izdelal Mariborčan Jožef Holzinger, čigar opus pomeni kvalitativni in kvantitativni presežek v kiparstvu 18. stoletja na slovenskem Štajerskem,⁷¹ graški slikar Anton Jantl pa je naslikal titularnega svetnika.⁷² Gre za Holzingerjevo zadnje delo, ki je bilo dokončano skoraj pol leta po kiparjevi smrti, septembra 1797.⁷³ Jasno je razvidno, da je Holzinger samo delno prisostvoval pri njegovi izvedbi. Oltarni nastavek je kljub klasicistični oltarni arhitekturi in ornamentiki razmeroma razgiban. Štirje kanelirani stebri in pilastra nosijo močno ogredje, ki je konkavno usločeno in sega v prostor. Zasnova je prilagojena oknom v gotskem prezbitერიju. Zaradi razmeroma ozkega prezbitერიja in z namenom, da nastavek ne bi deloval preozko, sta para stebrov odmaknjena od stene in pomaknjena v prostor po vzoru kolonade. Tako je oltarni nastavek dobil ustrezno širino, zaradi razmika med stebri pa tudi zračnost.⁷⁴

Holzingerjevo nesodelovanje pri izvedbi oltarja je najbolj opazno v figuraliki, zlasti na velikih figurah sv. Zaharije in sv. Elizabete. Drža sv. Zaharije je izjemno toga, njegova oblačila so stožčasto nanizana (Sl. 15). Njuna obraza sta izjemno poenostavljena. Na njih ni drobnih anatomskih detajlov, s katerimi je Holzinger s spretnim kiparskim podajanjem naredil svoje like človeško prepričljive. Še najbolj dovršena sta postavitev in draperija sv. Elizabete, ki je narejena po bozzettu, ki ga je Holzinger predhodno že uporabil za več figur sv. Ane.⁷⁵ Upodobitev sv. Elizabete praviloma ponazarja lik mlajše žene, tako da se jasno loči od ikonografsko zelo podobne sv. Ane, sploh tam, kjer stojita obe na istem oltarju.⁷⁶ V Ljutomerskem primeru ima figura sv. Elizabete tuniko podloženo z velblodjim kožuhom, kar ni zgolj modni dodatek, ampak ima skoraj zagotovo globlji pomen, saj nakazuje na povezavo matere in sina (Sl. 16). Holzinger je znal z drobnimi, na videz nepomembnimi detajli povsem posvetnih elementov zelo subtilno podati religiozno konotacijo.⁷⁷ Ornamentika na oltarju je dokaj bogata, zlasti v atiki, na kateri so prepletene girlande, ornamentalne vaze in napisni kartuši. Ogredje, ki ga podpirajo majhne ornamentirane konzole, je gosto zapolnjeno z izmenjujočimi se polnimi in votlimi paterami. Ne manjka niti masivna lovorova kita, ki je bila nameščena pod oltarno sliko, vendar je ob zadnjih restavratorskih posegih niso namestili na prvotno mesto. Nekaj ornamentike je bilo v želji po zapolnitvi »praznih mest« dodane kasneje, vendar ne sodi v prvoten ornamentalni koncept po Holzingerjevi zamisli. Tabernakelj je še prvoten (Sl. 18) in ima podobno zasnovo kot tabernakelj velikega oltarja v cerkvi sv. Ane v Slovenskih goricah, ki je nastal tri leta prej (1794). Oba imata obliko tempietta. Razlikujeta se sicer v nekaterih detajlih, ob tem, da je tabernakelj Ljutomerskega velikega oltarja še nekoliko bolj klasicistično strog, najopaznejša pa je razlika v razmerju med višino in širino. Ljutomerski je vitek, medtem ko je tisti pri sv. Ani čokat, glede na mesto postavitve pa sta oba proporcionalno ustrezna in skladna s celoto.⁷⁸

in v cerkvi sv. Ruperta v Spodnji Voličini. Prim. Roškar, *Figura*, str. 310.

⁶⁹ Resman, *Kipa*, str. 56–57.

⁷⁰ Holzingerjeva najbolj klasicistična dela so nastala v drugi polovici sedemdesetih let 18. stoletja. Roškar, *Figura*, str. 76.

⁷¹ Za življenje in delo Jožefa Holzingerja prim. Roškar, *Figura* (s citirano starejšo literaturo).

⁷² Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1992, str. 216. Za graškega deželnega slikarja Antona Jantla (1723–1805) prim. Košak, *Janez Ernest*, str. 117–119. Jantlovo sliko so leta 1856 zamenjali z obstoječo. V tem letu so dokončali celotno prenovo Ljutomerske cerkve, pozlatal iz Maribora Tomaž Kotnik je preslikal in prezlatil vse oltarje, obenem pa so zamenjali slike na velikem in Rožnovenskem oltarju. ŽA Ljutomer, Šrol, Liber memorabilium, s. p.

⁷³ Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1992, str. 216.

⁷⁴ Podobno je (sicer širšima) prezbitერიjem prilagodil oltarna nastavka v cerkvi sv. Lenarta v Lenartu v Slovenskih goricah

⁷⁵ Po istem bozzettu sta bili narejeni vsaj dve figuri te svetnice: sv. Ana na oltarju sv. Družine v cerkvi sv. Jurija v Jurovskem dolu in sv. Ana na velikem oltarju cerkve sv. Jurija na Bregu. Z manjšimi spremembami, ki za izurjenega kiparja, kot je bil Holzinger, niso bile težavne in zaradi katerih bi moral zmo delirati nov bozzetto, je bila po istem bozzettu izdelana tudi figura sv. Ane na velikem oltarju v župnijski cerkvi sv. Ane v Slovenskih goricah. Prim. Roškar, *Figura*, str. 310.

⁷⁶ Starostno diferencirani sta npr. figuri sv. Ane in sv. Elizabete na velikem oltarju v cerkvi sv. Jožefa v Slovenski Bistrici.

⁷⁷ Tako je Holzinger na primer alegoriji Ecclesiae in Sinagoge na prižnici v cerkvi sv. Jerneja v Slovenski Bistrici prikazal kot dve ženi. Ecclesia je vesela rdečelična mladenka z evangelijem v rokah, Sinagoga je objokana žena, odeta v raševinasto tuniko, v rokah pa drži lobanjo. Prim. Roškar, *Figura*, str. 383.

⁷⁸ Čokatost oziroma vitkost opazimo le ob neposredni primerjavi obeh tabernakljev. Holzinger je imel izjemen občutek za

Oltar je bil poslikan in pozlačen šele leta 1810 za 2660 goldinarjev.⁷⁹ Delo je opravil radgonski slikar Simon Adametz.⁸⁰ Adametz je eden izmed petih arhivsko dokumentiranih poslikovalcev, ki so poslikavali in zlatili Holzingerjeve oltarje in prižnice. Franz Beinlich, Franz Anton Widemann in Anton Gerininger⁸¹ so bili mariborski slikarji in so poslikavali Holzingerjeva dela še za časa njegovega življenja, medtem ko sta graški slikar Josef Hofmann, ki je poslikal in pozlatil veliki oltar in prižnico v cerkvi sv. Ane v Slovenskih goricah, in Simon Adametz izvajala poslikave Holzingerjevih del še v 19. stoletju. O Simonu Adamtzu je zaenkrat znanega zelo malo. Matrike radgonske župnije sv. Janeza Krstnika nakazujejo, da je družina Adametz stanovala v hiši št. 25 na radgonskem Spodnjem Grisu, oče Jakob je bil pleskar (*Anstreicher*),⁸² medtem ko za sinov poklic slikarja izvemo iz vpisa ženine smrti 19. septembra 1835; Maria Adametz je namreč označena kot *Mallerswitwe*.⁸³ Ob poroki Simona Adamtza 12. januarja 1800 je vpisovalec skoraj zagotovo napačno zapisal poklic mladoporočenca (*Kriegelmacher*).⁸⁴ Če drži vpisan podatek, da je bil Simon ob poroki star 23 let, se je moral roditi okoli leta 1777, vendar v krstnih knjigah radgonske župnije sv. Janeza Krstnika ni vpisa njegovega krsta, prav tako ne najdemo vpisa njegove smrti, zato je mogoče sklepati, da je umrl kje drugje. Zagotovo pa je umrl pred letom 1835, saj je ob smrti žene omenjeno, da je ta že bila vdova. Priimek Adametz je v radgonskih matrikah osamljen, zato lahko predvidevamo, da zakonca nista imela otrok.

Jožef Holzinger je ob velikem oltarju sicer le naključno in posredno povezan z Ljutomerom; preko dr. Johanna Gottweissa (1779–1850),⁸⁵ nekdanjega upravnika braneške graščine, posestnika in trgovca ter dobrotnika v Ljutomeru. Gottweissa so dan po božiču leta 1779 kot dojenčka našli pred vrati neke mariborske hiše. Holzinger ga je vzel k sebi in poskrbel za njegovo vzgojo. Ker je krstna knjiga mariborske župnije sv. Janeza Krstnika za to obdobje izgubljena, je nemogoče preveriti podrobnosti in

ugotoviti, ali ima Holzingerjev altruizem morda sorodstvene vzroke.⁸⁶ Gott weiss!

Sklepne besede

Cerkvena oprema ljutomerske župnijske cerkve sv. Janeza Krstnika je z izjemo velikega oltarja, ki je nastal leta 1797, s konca 17. in prve polovice 18. stoletja. Večina izhaja iz avstrijske Štajerske ter je delo avstrijskih kiparjev in mizarjev, vendar njihovih imen tudi zaradi slabo raziskanega gradiva in arhivskih virov zaenkrat ne moremo ugotoviti oziroma potrditi. Kar zadeva kakovost baročne kiparske opreme, ta ne sodi med kvalitetnejša ali kako drugače pomembna oziroma izstopajoča dela tega obdobja na slovenskem Štajerskem, ampak je na ravni povprečnega provincialnega kiparstva. Sele z naročilom velikega oltarja je Ljutomerska cerkev sv. Janeza Krstnika dobila delo najpomembnejšega spodnještajerskega kiparja Jožefa Holzingerja, toda tudi pri tem naročilu so Ljutomerčani imeli smolo; naročilo je bilo prepozno, zato je veliki oltar le bled odsev nekdanje Holzingerjeve kiparske moči.⁸⁷

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Diözesanarchiv Graz-Seckau (<https://data.matricula-online.eu/sl/oesterreich/graz-seckau/>)

Bad Radkersburg, Mrliška matična knjiga (MMK), 6, 1814–1839.

Bad Radkersburg, Rojstna matična knjiga (RMK), 5, 1799–1817.

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor

Ptuj, Rojstna matična knjiga (RMK), 1684–1743.

Župnijski fondi, župnija Hoče, šk. 26, Licitations Protocoll.

ŽA Ljutomer – Župnijski arhiv Ljutomer

Khirchen Buch Des Würdigen Gotteshaus Sancti Joannis Baptistae Pfarrkirchen in Luettenberg (rokopis).

prilagajanje voluminoznosti svojih oltarnih in prižničnih celot prostorskim danostim posamezne cerkve in je s skrbnim načrtovanjem poskrbel za skladno umestitev slehernega dela cerkvene opreme, ki je nastal v njegovi delavnici.

⁷⁹ Vrišer, Mariborski, str. 108. Vsota 2660 goldinarjev, v primerjavi z zneski za poslikavo podobno velikih Holzingerjevih oltarjev v 18. stoletju, kaže na visoko inflacijo v času napoleonskih vojn in uvedbe papirnatega denarja, t. i. *schein*. Primerljiv veliki oltar v cerkvi sv. Lenarta v Slovenskih goricah je leta 1772 poslikal mariborski poslikovalec Franz Anton Widemann za 620 goldinarjev. Prim. Roškar, *Figura*, str. 222, 300, 301.

⁸⁰ ŽA Ljutomer, Slekovce, Trg in župnija, str. 427. Slekovce priimek pozlataja sicer zapisuje Adamec, a se v matrikah radgonske župnije pojavlja v zapisu Adanetz oziroma Adametz. Prim. Roškar, *Figura*, str. 217–224.

⁸² Bad Radkersburg MMK, 6, 1814–1839, str. 49.

⁸³ Bad Radkersburg MMK, 6, 1814–1839, str. 184.

⁸⁴ Bad Radkersburg RMK, 5, 1799–1817, str. 10.

⁸⁵ Kovačič, *Ljutomer*, str. 111.

⁸⁶ Skoraj zagotovo je bila ob krstu vpisana tudi številka hiše, pred katero so položili malega Gottweissa. Obstaja sicer prepis Gottweisovega krstnega lista iz leta 1795, na katerem prav tako ni izrecno navedeno, kje natančno so ga našli. Za prepis prim. Slekovce, Trg in župnija, str. 771. Ob že znanih podatkih o Holzingerjevih dveh porokah in številnih otrocih, od katerih sta ga preživeli samo dve hčeri, ter nekoliko zavajajoči, domnevno Holzingerjevi puritanski izjavi proti izdelovanju »frivolnih podob«, ki nam jo je posredoval Rudolf Gustav Puff, je ohranjena krstna knjiga mariborske župnije sv. Janeza Krstnika razkrila, da je imel tudi nezakonskega otroka, in sicer mu je Marija Eisenpichler rodila sina Jožefa. Prim. Roškar, *Figura*, str. 36.

⁸⁷ Avtorica vseh fotografij v članku je Simona Kostanjšek Brglez.

Šrol, Franc: Liber memorabilium parochiae St. Joannis Luttenbergi 1883 (rokopis).
Slekovec, Matej: Trg in župnija Ljutomer, 1896 (rokopis).
Župnija Ljutomer, šk. 73, Kokalj, Franc, Poročilo o restavriranju stranskega oltarja sv. Jožefa.

SPLETNI VIRI

Matricula Online, <https://data.matricula-online.eu/sl/>

LITERATURA

Andorfer, Eduard; Markhl, Mathias. *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart* 23/24. Leipzig: Seemann, 1999, str. 117.
Ciglencečki, Marjeta: Jožef Digl, portretist rodbine Attems. *Vis imaginis, baročno slikarstvo in grafika. Jubilejni zbornik za Anico Cevc* (ur. Barbara Murovec). Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU, 2006, str. 359–374.
Curk, Jože: Ruše: urbano-gradbena skica kraja. *Ruška kronika* (ur. Josip Teržan idr.). Ruše: Krajevna skupnost, 1985, str. 82–115.
Golec, Boris: Valvasorjevi bogenšperški sodelavci Andrej (Andreas) Trost, Mihael Stangl, Matija Greischer (Grajžar), Jernej Ramschissl, Janez Koch in Peter Mungerstorff v luči novih biografskih spoznanj. *Acta historiae artis Slovenica* 19, 2014, št. 2, str. 45–93.
Hernja-Masten, Marija: *Vpisna knjiga meščanov mesta Ptuja: 1684–1917*. Ptuj: Zgodovinski arhiv, 1995.
Kohlbach, Rochus: *Steirische Bildhauer: vom Römerstein zum Rokoko*. Graz: Grazer Domverlag, 1956.
Košak, Tina: Janez Ernest II. grof Herberstein in naročila opreme za župnijsko cerkev sv. Lenarta v Slovenskih goricah. *Acta historiae artis Slovenica* 25, 2020, št. 1, str. 103–124. DOI: <https://doi.org/10.3986/ahas.25.1.05>.
Kovačič, Fran: *Ljutomer, zgodovina trga in sreza*. Maribor: Zgodovinsko društvo, 1926.
Krapf, Michael: *Triumph der Phantasie. Barocke Modelle von Hildebrands bis Mollinarolo*. Wien: Böhlau Verlag, 1998.
Mlinarič, Jože: Ruška latinska kronika. *Ruška latinska šola*. Ruše: Občina, Župnijski urad, 1995, str. 153–227.
Resman, Blaž: Kipa frančiškanskih svetnikov v Šiški – Straubova ali Robbova. *Acta historiae artis Slovenica* 3, 1998, str. 51–71.
Resman, Blaž: Nekaj »novih« del Henrika Mihaela Löhra. *Vita artis perennis – Ob osemdesetletnici akademika Emilijana Cevca* (ur. Alenka Klemenc). Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU, 2000, str. 409–422.
Roškar, Boštjan: *Figura, ornamentika in oltarna ar-*

bitektura v opusu Jožefa Holzingerja (1735–1797). Maribor, 2021 (doktorska disertacija).
Škulj, Edo in Dobravec, Jurij: *Orgle Slovenije*. Srednja vas v Bohinju: Ars organi Sloveniae, 2018.
Vidmar, Polona: *Das Grabmal des ersten Herzogs der Steiermark: zu Ikonographie, architektonischem Kontext und Rezeption des Otakar-Grabmals aus der ehemaligen Kartause Seitz (Žiže)*. Graz: Grazer Universitätsverlag: Leykam, 2014.
Vrišer, Sergej: *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1992.
Vrišer, Sergej: *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*. Maribor: Obzorja, 1963.
Vrišer, Sergej: Baročno kiparstvo v Slovenskih goricah. *Svet med Muro in Dravo: ob stoletnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru 1868–1968* (ur. Viktor Vrtnjak). Maribor: Obzorja, 1968, str. 714–733.
Vrišer, Sergej: *Jožef Holzinger*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 1997.
Vrišer, Sergej: Mariborski baročni kiparji. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 4, 1957, str. 71–130.
Vrišer, Sergej: Umetnostno pričevanje ljutomerske župnijske cerkve. *Zbornik župnije sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru* (ur. Miroslav Novak). Ljutomer: Župnijski urad; Maribor: Pokrajinski arhiv, 1990, str. 84–94.
Wögerbauer, Leopold: *Pfarrkirche zum hl. Laurentius in Hengsberg*. Salzburg: Verlag St. Peter, 2008.
Zadravec, Dejan: *Ptujski meščani do uničujočega požara leta 1684*. Ptuj: Zgodovinski arhiv, 2017.
Zanjekovič, Martina: Umetnostnozgodovinska znamenja mesta treh trgov in njegove okolice. *Ljutomer, osrčje Prlekije* (ur. Goran Šoster in Primož Premzl). Ljutomer: Prleška razvojna agencija, 2001, str. 143–158.

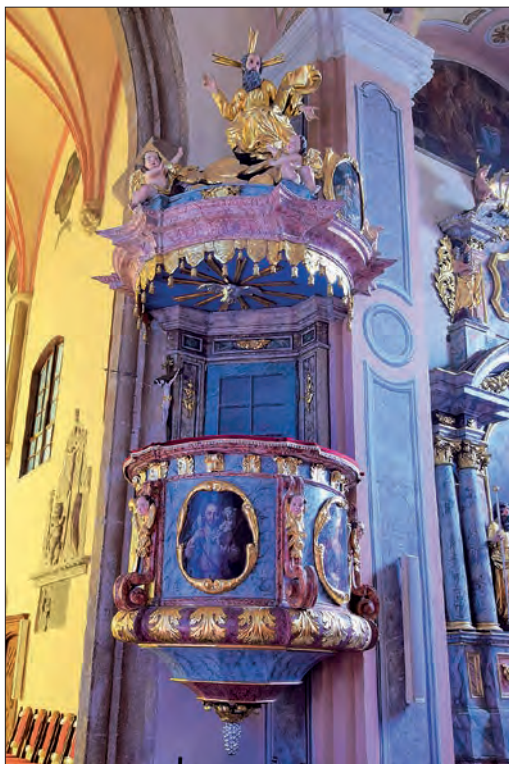
S U M M A R Y

Baroque furnishings in the Church of St. John the Baptist in Ljutomer

The Baroque church furnishings in the Ljutomer parish church date to the late seventeenth and the eighteenth centuries and are the work of several artists. The understanding about their origins may be obtained based on the manuscript chronicle that the parish priest Matej Slekovec compiled in 1896 by drawing on the eighteenth-century chronicle and the no longer existing archival sources that were kept in the Ljutomer parish house. Slekovec largely focused on the details regarding the construction works performed on and around the church building while, for

the most part, merely stating the year of purchase or the year of implementation for individual sculptures. The pulpit was built in 1736, during the ministry of the industrious parish priest Matija Petek. In connection with it, Slekovec indicated the cost of 152 gulden, which was probably paid for the joiner's work as well as for figures and ornaments. The pulpit represents the weakest and stylistically the most outdated work performed during Petek's ministry. Other Baroque-style furnishings include five altars—that is, the high altar and the four side altars. The current Altar of Our Lady of Lourdes was initially dedicated to Our Lady of the Rosary. The altarpiece and a few sculptures most likely date to 1675, the year when the Confraternity of the Rosary was founded. In 1737, the altarpiece was renovated and dedicated to St. Johann Nepomuk. Based on comparisons, it may be attributed to an unknown sculptor from Leibnitz (Slo.: Lipnica). The current Altar of St. Joseph was probably erected in 1717, when it was consecrated. It is likely the work of an unknown sculptor from the Leibnitz area, who also produced the stone figure of St. Anne at St. Mary's Church in Preding, Austrian Styria. In 1737, the sum of 260 gulden was paid to an unknown sculptor for the new Altar of the Rosary, which was painted that same year by the painter

Franz Anton Ramschüssel from Graz (Slo: Gradec). The figures on the altar are of average quality. Higher quality is ascribed to the pair of Rococo vases that are of more recent origin and stand out from similar vases by serving as ornaments. The archival sources only provide the names of sculptors that produced the Altar of the Holy Cross and the main altar. The Altar of the Holy Cross was built in 1741 by the sculptor Franz Abraham Schakhar from Leibnitz and painted and gilded by the painter Matthias Marchl from Graz. The most outstanding sculptural work in the church is the main altar, which was built in 1797 in the workshop of the Maribor-native sculptor Jožef Holzinger. As his final oeuvre, it was completed a little less than six months after the master's death. The altar was painted and gilded no earlier than 1810 by the painter Simon Adametz from Bad Radkersburg (Slo: Radgona). As was established, most Baroque furnishings gracing the parish church in Ljutomer originate in the present-day Austrian Styria, which may be due to good transport connections on the River Mura. The majority of artworks under discussion do not represent high-quality Baroque sculptures in Slovenian Styria, but remain at the level of provincial sculptural art.

Slika 1: Prižnica, 1736.

Slika 2: Baldahin prižnice, 1736.

Slika 3: Oltar Lurske Materie Božje, sedemdeseta leta 17. stoletja.

Slika 4: Oltar sv. Jožefa, cerkev sv. Lovrenca, Hengsberg, 1695.

Slika 5: Sv. Katarina, oltar Lurške Matere Božje, sedemdeseta leta 17. stoletja.

Slika 6: Oltar sv. Jožefa, 1717.

Slika 7: Sv. Ana, Preding, 1699.

Slika 8: Sv. Ana, oltar sv. Jožefa, 1717.

Slika 9: Rožnovenski oltar, 1737.

Slika 10: Sv. Miklavž in rokokojska vaza, Rožnovenski oltar, 1737.

Slika 11: Del Ramschüsslove naslikane dekoracije, Rožnovenski oltar, 1737.

Slika 12: Križev Oltar, Franc Abraham Schakhar, 1741.

Slika 13: Sv. Janez Evangelist, Križev oltar, Franc Abraham Schakhar, 1741.

Slika 14: Veliki oltar sv. Janeza Krstnika, Jožef Holzinger, 1797.

Slika 15: Sv. Zaharija, veliki oltar sv. Janeza Krstnika, Jožef Holzinger, 1797.

Slika 16: Sv. Elizabeta, veliki oltar sv. Janeza Krstnika, Jožef Holzinger, 1797.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 27-9(497.412Ljutomer)"18"
DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.3.11>

Prejeto: 29. 7. 2022

Lilijana Urlep

mag., arhivska svetovalka, Nadškofijski arhiv Maribor, Slomškov trg 20, SI-2000 Maribor
E-pošta: lilijana.urlep@nadskofija-maribor.si
ORCID: 0000-0003-3486-909X

Slomšek Ljutomera ni obiskal samo enkrat, ampak dvakrat

IZVLEČEK

Članek obravnava obiske (bodočega) lavantinskega škofa Slomška (1800–1862) v Ljutomeru in gradivo, ki je na razpolago na to temo. Slomšek je Ljutomer prvič obiskal leta 1837, ko je bil spiritual v celovškem bogoslovju, Ljutomer s celotnim mariborskim okrožjem pa je spadal pod sekovsko škofijo. Kot lavantinski knezoškof je Ljutomer oziroma, natančneje, ljutomersko župnijo edinkrat obiskal julija 1861, ko je opravil kanonično vizitacijo in birmovanje. Obiska sta se med seboj zelo razlikovala: obisk leta 1837 je potekal v neformalnem duhu, medtem ko so bila ob drugem obisku, ki je bil uradne narave, v ospredju predvsem pastoralna vprašanja.

KLJUČNE BESEDE

cerkvena zgodovina, župnija Ljutomer, trg Ljutomer, škof Slomšek, zgodovina morale

ABSTRACT

SLOMŠEK VISITED LJUTOMER NOT ONCE BUT TWICE

The article discusses the visits of the (future) bishop of Lavant, Anton Martin Slomšek (1800–1862) to Ljutomer and materials available for this topic. Slomšek first visited Ljutomer in 1837, when he served as a spiritual at the seminary in Klagenfurt and Ljutomer, along with the entire district of Maribor, belonged to the Diocese of Seckau. In the position of Prince-Bishop of Lavant, Slomšek paid the only visit to Ljutomer or, more accurately, the parish of Ljutomer, in July 1861, when he performed a canonical visitation and administered the Sacrament of Confirmation. The visits were very different: whereas that in 1837 took place in a highly informal atmosphere, the more official visit in 1861 focused on pastoral questions.

KEY WORDS

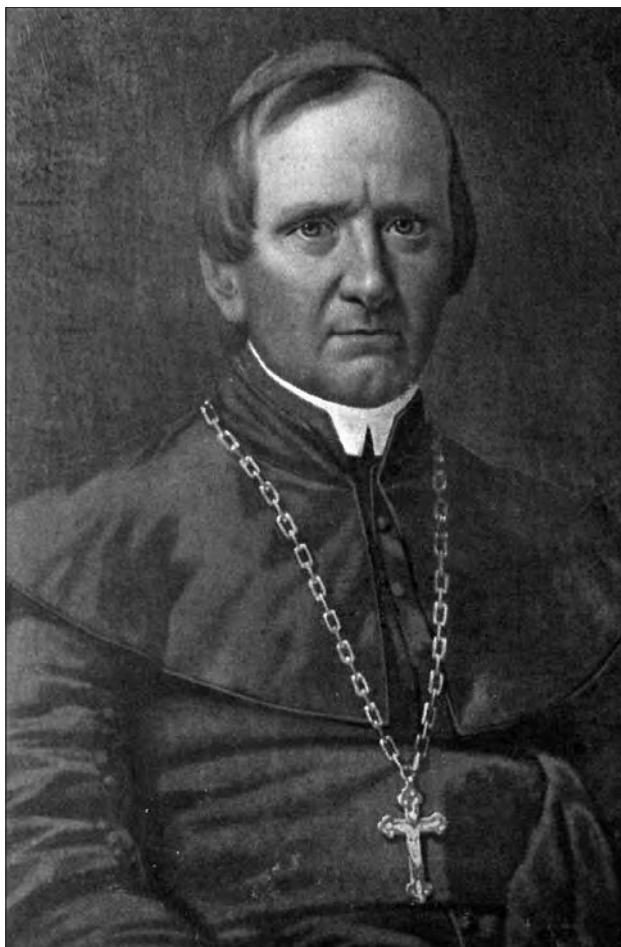
church history, parish of Ljutomer, market town of Ljutomer, Bishop Slomšek, history of morality

Uvod

Ljutomer je v preteklosti gostil številne cerkvene dostojanstvenike, na čelu s sekovskimi in lavantinskimi (danes mariborskimi) škofi. Med njimi je bil tudi lavantinski knezoškof Anton Martin Slomšek (1800–1862, lavantinski škof 1846–1862), duhovnik, pesnik, pisatelj, pedagog in narodni buditelj. Kot lavantinski škof je župnijo Ljutomer vizitiral leta 1861, torej dve leti po tem, ko je ob selitvi sedeža lavantinske škofije v Maribor leta 1859 celotno mariborsko okrožje, kamor je spadala župnija Ljutomer, prišlo pod lavantinsko škofijo. Čeprav Slekovec v Ljutomerski župnijski kroniki navaja, da je bil Slomškov obisk leta 1861 edina priložnost, ko »so bili Ljutomerčani tako srečni, da so tega preblaženega škofa v svoji sredi imeli«, ¹ se je Slomšek v Ljutomeru v resnici mudil že v času pred imenovanjem za škofa. To je bilo leta 1837, ko se je, takrat še spiritual v celovškem bogo-

slovju, podal na eno svojih počitniških potovanj. Med obiskom Ljutomera se je srečal z duhovniki in se seznanil z lepoto kraja ter okolice. Po selitvi škofijskega sedeža je z župnijo Ljutomer vzdrževal tudi pisne stike. V obdobju med selitvijo škofijskega sedeža in škofovo smrtjo leta 1862 sta si škofijski ordinariat in župnija izmenjala več dopisov, ki so se nanašali na različne zadeve, od finančnih do pastoralnih in personalnih.

Za preučevanje tozadevne tematike je na razpolago arhivsko gradivo, ki se nahaja v Nadškofijskem arhivu Maribor in deloma v Župnijskem uradu Ljutomer. Za iskanje podatkov o Slomškovih obiskih iz let 1837 in 1861 prideta v poštev gradivo iz Slomškove zapuščine (potopisi in gradivo, nastalo ob vizitaciji leta 1861) in Slekovčeva Ljutomerska župnijska kronika z naslovom *Trg in župnija Ljutomer*, ki je digitalizirana (digitalizacijo je opravil Pokrajinski arhiv Maribor) in dostopna prek spleta. ² O Slomškovih

Škof Slomšek (fotografijo upodobitve hrani Nadškofijski arhiv Maribor).

¹ SI PAM/X1700/002/004/001 Digitalizati krajepisno zgodovinske razprave Mateja Slekovca z naslovom *Trg in župnija Ljutomer* iz leta 1896, 2012, str. 543.

² SI PAM/X1700/002/004/001 Digitalizati krajepisno zgodovinske razprave Mateja Slekovca z naslovom *Trg in župnija Ljutomer* iz leta 1896, 2012 (<https://vac.sjas.gov.si/vac/se-arch/file?uodid=1979654&cid=269219>).

pisnih stikih z Ljutomerom pričajo spisi in delovniki lavantinske škofijske pisarne. Čeprav je gradivo dostopno, do sedaj o Slomškovi stikih z Ljutomerom z izjemo Kovačičeve omembe v delu *Služabnik božji Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski*,³ ni znanega ali zapisanega skoraj ničesar.

Kratek pregled cerkvenoupravne ureditve Ljutomera

Današnja župnija Ljutomer se je razvila na območju pražupnije Radgona s središčem pri cerkvi sv. Ruperta oziroma kasneje Janeza Krstnika v današnji avstrijski Radgoni. Župnik v Ljutomeru se prvič omenja leta 1328, leta 1410 sledi omemba cerkve s patrociniem sv. Janeza Krstnika. Nekateri avtorji in raziskovalci omenjajo možnost, da je imel Ljutomer stalnega župnika že okoli leta 1265, ko se omenja kot trg.⁴ Kot župnija se Ljutomer omenja 1455/56 v popisu salzburških prebend.⁵ Župnija je prvotno spadala pod salzburško nadškofijo. Leta 1495/96 je prišlo do inkorporacije celotne radgonske pražupnije, vključno z vsemi župnijami ter vikariati, ki so nastali na njenem ozemlju, sekovski škofiji.⁶ V sklopu jožefinskih cerkvenih reform je Ljutomer prišel pod sekovsko škofijo, leta 1859 pod lavantinsko. Do zadnjih sprememb je prišlo v tretjem tisočletju, ko je leta 2006 skupaj s celotno dekanijo pripadel novoustanovljeni murskosoboški škofiji.

Slomškov prvi obisk leta 1837

Slomšek se je v času, ko je bil spiritual v Celovcu, to je v letih 1829–1838, podal na več počitniških potovanj. Svoja doživetja je opisoval v popotnih dnevnikih ali potopisih, ki jih danes hrani Nadškofijski arhiv Maribor.⁷ Ohranjeni so trije potopisi (dva v celoti in eden deloma) iz let 1833, 1834 in 1837, iz različnih omemb pa lahko sklepamo, da je bilo teh potovanj še več. Možno je, da Slomšek vseh potovanj ni popisal ali pa se popisi preprosto niso ohranili. Slomškova počitniška potovanja niso bila namenjena samo raziskovanju in ogledovanju krajev, ampak so imela deloma tudi pastoralni in izobraževalni značaj. Na poti je Slomšek obiskoval različne kraje in župnije ter se srečeval s prijatelji in znanci, tudi literati in jezikoslovci. Na poti si je z veseljem ogledoval cerkve ter njihovo opremo, poslušal duhovnike pri pridiganju ter poskušal spoznati čim več dobrih in

slabih praks. Kot spiritual si je ogledoval bogoslovja v drugih škofijah ter se seznanjal z načinom vodenja in semenškim redom. Potopise sta pri sestavljanju Slomškovih biografij uporabljala tudi njegova prva biografa Franc Kosar⁸ in Franc Kovačič,⁹ za njima pa verjetno tudi Franc Hrastelj.¹⁰

Najstarejši ohranjeni potopis je iz leta 1833. Tega leta je Slomšek (deloma skupaj z bratom Valentinom) obiskal Salzburg, Linz, Dunaj, Gradec in nekaj krajev na Spodnjem Štajerskem (Malečnik pri Mariboru, Maribor, Spodnja Polskava, kjer se je srečal s svojim učiteljem in vzornikom Jakobom Prašnikarjem, Studenice, Sladka Gora, Celje, Vojnik, Nova Cerkev, Rečica, Solčava). Naslednje leto se je preko Pliberka odpravil v Mežico, od tam pa na Uršljo goro, od koder ga je pot preko Šentvida in Zavodnja zanesla v Šoštanj. Po Šoštanju je obiskal še Goro Oljko, Andraž nad Polzelo, Novo Cerkev, Vojnik in Špitalič. Ker je del zapiskov izgubljen,¹¹ njegove nadaljnje poti ni mogoče rekonstruirati. Kot piše Kovačič, je verjetno, da je na tem potovanju obiskal Gorico in Videm. Do tega sklepa je prišel na podlagi omembe v Slomškovih blagajniških izdatkih.¹² Naslednji potopis je iz leta 1837, ko je obiskal Koroško, Kranjsko, Hrvaško, Medžimurje in Spodnjo Štajersko. Na tem tretjem potovanju je obiskal Beljak, od koder se je preko Korenskega sedla odpravil na gorenjsko stran. Na Gorenjskem se je med drugim mudil v Kranjski Gori, na Bledu in v Ljubljani. Iz Ljubljane, kjer se je srečal s Prešernom in Metelkom, je odšel proti Dolenjski in Zagrebu. Na tem delu poti se je mudil v Stični, Novem mestu, Kostanjevici na Krki, Krškem, Brežicah in Dobrovi. V Zagrebu se je hotel srečati z jezikoslovcem Ljudevitom Gajem (1809–1872), vendar do srečanja zaradi Gajeve odsotnosti ni prišlo. Na Hrvaškem je obiskal še Varaždin in Štrigovo, kjer naj bi bil doma cerkveni oče sv. Hieronim. Po obisku Štrigove se je preko Razkrižja odpravil na (Spodnjo) Štajersko. Na Štajerskem je najprej obiskal Ljutomer, postanku v Ljutomeru pa je sledil obisk Velike Nedelje in Ptuja, kjer se je srečal s Petrom Dajnikom in Francem Muršcem, Spodnje Polskave (brez obiska Prašnikarja, ki je župnikoval na Polskavi, pač ni šlo), Slovenske Bistrice, domače Ponikve in Celja. Iz Celja se je odpravil nazaj v Celovec. Vsa potovanja je opravil deloma s potovalnim vozom in deloma peš.

Na potovanju leta 1837 je Slomšek 18. septembra obiskal tudi Ljutomer. Ob njegovem obisku je bil v Ljutomeru župnik Mihael Jaklin (1770–1847),

³ Več o tem v poglavju *Slomškov prvi obisk leta 1837*.

⁴ Kovačič, *Zgodovina*, str. 65; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 84.

⁵ Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 84.

⁶ Prav tam; Kovačič, *Ljutomer*, str. 37; SI PAM/X1700/002/004/001 Digitalizati krajepisno zgodovinske razprave Mateja Slekovca z naslovom Trg in župnija Ljutomer iz leta 1896, 2012, str. 391.

⁷ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, VIII – Potopisi.

⁸ Kosar, *Anton Martin Slomšek*, str. 21–37.

⁹ Kovačič, *Služabnik božji*, str. 84–132.

¹⁰ Hrastelj, *Otrok luči: zgodovinska povest o Antonu Martinu Slomšku*.

¹¹ Zapiski so bili izgubljeni že v času, ko je Kosar pripravljala prvo Slomškovo biografijo (okoli ali pred letom 1863) (Kosar, *Anton Martin Slomšek*, str. 27).

¹² Kovačič, *Služabnik božji*, str. 110. Po pregledu gradiva iz Slomškove zapuščine tega podatka zaenkrat še ni bilo mogoče potrditi.

sekovski duhovni svetnik, dekan in okrajni šolski nadzornik,¹³ ki je v Ljutomeru pastiroval med letoma 1816 in 1847.¹⁴ Pri pastoralni sta mu pomagala kaplana Jožef Kocmut (1803–1858, kaplan v Ljutomeru 1830–1848) in Franc Fras (1807–1848, kaplan v Ljutomeru 1836–1838).¹⁵ Celotna župnija je štela 4532 duš.¹⁶ Poleg župnijske cerkve sta bili v župniji še podružnični cerkvi sv. Roka in Sebastijana v Ceza-njehovcih ter sv. Ane v Podgradju.

Župnija Ljutomer je bila v času prvega Slomško-vega obiska sedež dekanije Ljutomer, ki je – kot je bilo že omenjeno – spadala pod sekovsko škofijo. Pod ljutomersko dekanijo so spadale še župnije Križevci pri Ljutomeru, Mala Nedelja, Sv. Jurij/Videm ob Ščavnici, Sv. Anton v Slovenskih goricah, Svetinje, Kapela pri Radencih, Gornja Radgona ter kaplanija Veržej; v celotni dekaniji je živelo približno 24.469 vernikov.¹⁷ Sekovski škofiji je pripadal patronat nad župnijami Križevci, Mala Nedelja, Sv. Jurij ob Ščavnici, Sv. Anton v Slovenskih goricah ter Kapela pri Radencih. Nasprotno je patronat nad Svetinjami, Gornjo Radgono in Ljutomerom izvrševal štajerski verski sklad.¹⁸ Svetinje so nastale v času jože-finskih cerkvenih reform, Gornja Radgona pa se je iz radgonske župnije izločila leta 1811, zato je imel nad obema župnijama patronat pričakovano verski sklad.¹⁹ Drugače je bilo z župnijo Ljutomer. Ker je bila prvotno skupaj s celotno radgonsko pražupnijo inkorporirana sekovski škofiji, bi bilo pričakovati, da bo patronat ostal sekovski škofiji, vendar se je sekovski škof leta 1789 tej pravici odpovedal v korist štajerskega verskega sklada.²⁰

Svoja doživetja ob obisku Ljutomera je Slomšek v potopisu opisal na dveh straneh.²¹ Med že omenjenima Slomškovima biografoma, ki sta uporabljala potopise, obisk Ljutomera omenja samo Kovačič,²² medtem ko je Kosar ta del poti izpustil. Opis obiska Ljutomera (in tudi sam obisk) je dokaj kratek, vendar lahko iz njega razberemo marsikaj o naravi Slomško-vega obiska. Ta je imel bolj oseben ali neformalni značaj. Ker je opis vsebinsko zelo zanimiv in ker je tudi Kovačič izpustil nekaj podrobnosti, je prav, da poročilo podrobno predstavimo in analiziramo.

V potopisu je Ljutomer opisal kot na novo zgra-

jen kraj, ki je v pogostih požarih utrpel veliko škode, a je ravno zaradi tega po drugi strani veliko pridobil na trdnosti in eleganci stavb.²³ Pri tem je mislil na številne požare, ki so velikokrat pustošili po Ljutomeru, zadnji leta 1827.²⁴ Žal Slomšek v potopisu ne kraja ne župnijske cerkve ni podrobno opisal, čeprav je to pri drugih krajih pogosto storil, zlasti kadar so mu v oči padle posebnosti ali mu je videno zelo ugajalo. V Ljutomeru ga je prijazno sprejel župnik in dekan Jaklin, nato pa sta z enim kaplanom odšla na bližnji grič (verjetno Kamenščak), kjer si je z zanimanjem ogledal okolico. Po kosilu sta ga oba kaplana povabila v kaplansko vinsko klet na pokušno vina. Ob tem se je radostno spomnil na svoje kaplanske dni, ko je tudi sam ob podobnih priložnostih vabil prijatelje in znance v svojo vinsko klet ali na gorco na pokušno vina. Kot se je izrazil, se vabilu dobrih gospodov kaplanov ni mogel odzvati, ker, kot je zapisal, »gre osel samo enkrat na led«.²⁵ Pripomba se je nanašala na pripetljaj v Štrigovi, kjer so ga silili z močnim vinom, ki mu zaradi praznega želodca in dolge hoje ni dobro delo.²⁶ Zaradi te slabe izkušnje se je ljutomerskih in medžimurskih vin začel izogibati, čeprav sta mu kaplana zagotavljala, da niso tako nevarna in močna, kot se govori. Po obisku kaplanske kleti so vsi trije odšli v Jeruzalem, ki ga je opisal zelo pohvalno. V Jeruzalemu je omenil cerkvico sv. Ane in lepo viničarijo,²⁷ ki je pripadala grofom Wurmbrandom iz Gornje Radgone.²⁸ Pri tej omembi se zastavlja vprašanje, od kod Slomšku podatek o cerkvi sv. Ane. Na jeruzalemskem hribčku namreč stoji cerkev Marije sedem žalosti s kapelico sv. Ane, s cerkvico sv. Ane pa je verjetno mišljena ljutomerska podružnična cerkev sv. Ane v Podgradju. Zaradi tega lahko sklepamo, da je pri omembi cerkve sv. Ane v Jeruzalemu prišlo do pomote. Kot je opozoril že Kovačič, je v potopisih še nekaj drugih napak,²⁹ do katerih je verjetno prišlo zato, ker je Slomšek potopise sestavljal po vrnitvi s potovanj, ko so nekateri spomini že malce zbledeli. Je pa Slomšek z obiskom Jeruzalema zapustil župnijo Ljutomer in prišel na ozemlje župnije Sv.

¹³ *Personalstand der Sekular und Regularegeistlichkeit des Bisthums Seckau in Steyermark im Jahre 1837*, str. 81.

¹⁴ Kovačič, *Ljutomer*, str. 55.

¹⁵ Prav tam, str. 64.

¹⁶ *Personalstand der Sekular und Regularegeistlichkeit des Bisthums Seckau in Steyermark im Jahre 1837*, str. 81.

¹⁷ Prav tam, str. 81–82.

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Kovačič, *Zgodovina*, str. 332; Ambrožič, *Patronatno pravo*, str. 75.

²⁰ Kovačič, *Ljutomer*, str. 37.

²¹ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, VIII – 3, *Kurzer Überblick einer Ferialreise über Kärnten, Krain, Kroatien, die so genante Insel, und die untere Steyermark* [1837], str. 39–40.

²² Kovačič, *Služabnik božji*, str. 128.

²³ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, VIII – 3, *Kurzer Überblick einer Ferialreise über Kärnten, Krain, Kroatien, die so genante Insel, und die untere Steyermark* [1837], str. 39.

²⁴ Kovačič, *Ljutomer*, str. 43, 48, 74, 112 itd.

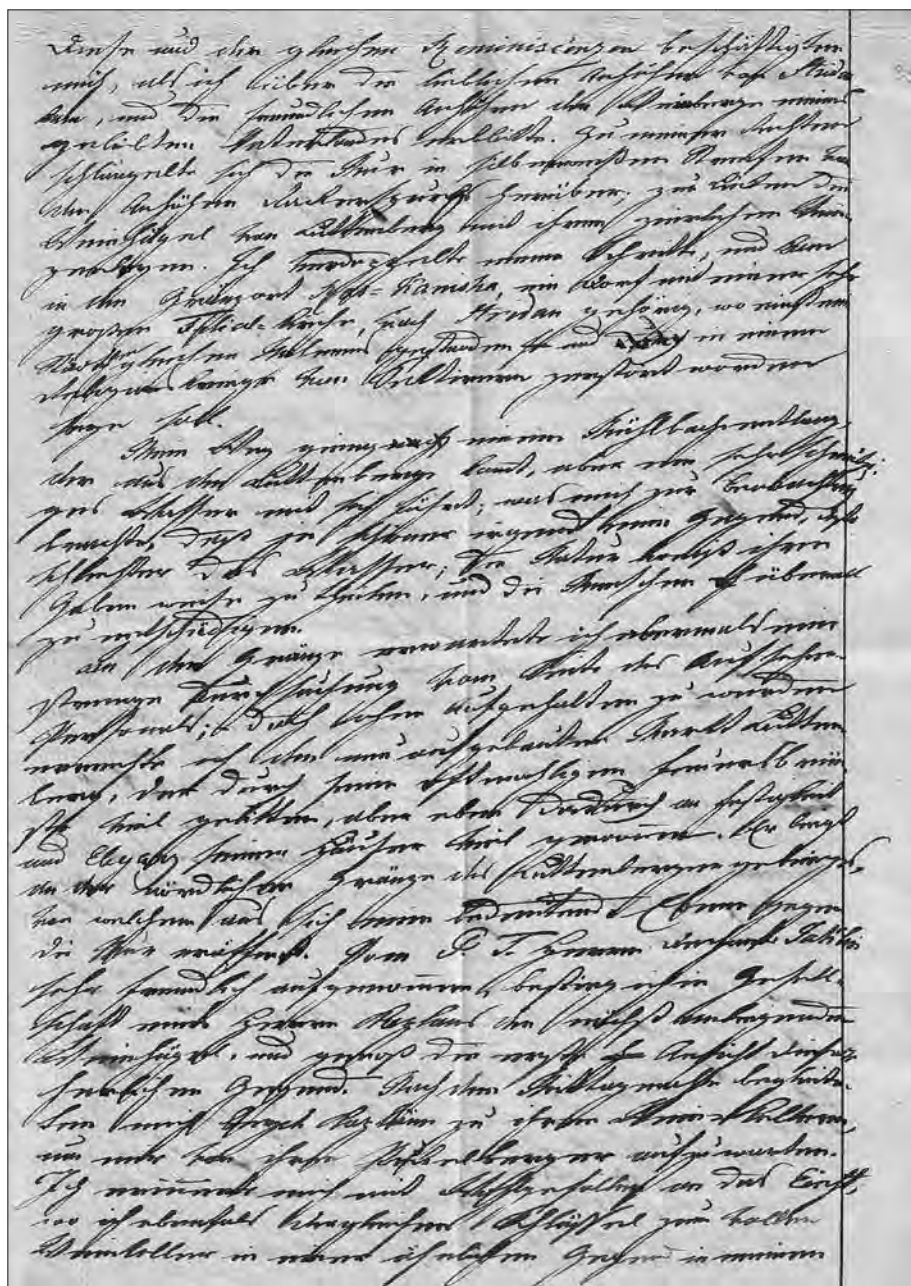
²⁵ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, VIII – 3, *Kurzer Überblick einer Ferialreise über Kärnten, Krain, Kroatien, die so genante Insel, und die untere Steyermark* [1837], str. 39–40.

²⁶ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, VIII – 3, *Kurzer Überblick einer Ferialreise über Kärnten, Krain, Kroatien, die so genante Insel, und die untere Steyermark* [1837], str. 35.

²⁷ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, VIII – 3, *Kurzer Überblick einer Ferialreise über Kärnten, Krain, Kroatien, die so genante Insel, und die untere Steyermark* [1837], str. 40.

²⁸ Verjetno danes Jeruzalemski dvorec. Za pomoč pri identifikaciji objekta se zahvaljujem Ivanu Frasu.

²⁹ Kovačič, *Služabnik božji*, str. 125.

Slomškov opis obiska v Ljutomeru leta 1837 (NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, VIII – 3, str. 39).

Miklavž pri Ormožu. Kljub temu velja omeniti, da je Slomšek zelo pohvalil lep razgled, ki se je ponujal iz Jeruzalema oziroma z Wurmbrandove viničarije: proti vzhodu na medžimursko gričevje in varaždinsko ravnino, proti zahodu na obronke Slovenskih goric s Sv. Urbanom – Destrnikom in ptujskim gradom, proti jugu na Haloze, proti severu na radgonske gorice in Muro,³⁰ ki je bila mejna reka z Ogrsko.

Slomšek bi v Jeruzalemu zelo rad poskusil grozdje, vendar jagode, čeprav je bilo že sredi septembra, še niso bile zrele. Tudi v Jeruzalemu, podobno kot že poprej v ljutomerski kaplanski vinski kleti, ni poskusil vina, čeprav so mu ga ponujali. Držal se je namreč načela, da, če je razgret, ne pije vina. Iz Jeruzalema je odšel v Svetinje, nato pa v Veliko Nedeljo.³¹

³⁰ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, VIII – 3, Kurzer Überblick einer Ferialreise über Kärnten, Krain, Kroatien, die so genante Insel, und die untere Steyermark [1837], str. 40.

³¹ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, VIII – 3, Kurzer Überblick einer Ferialreise über Kärnten, Krain, Kroatien, die so genante Insel, und die untere Steyermark [1837], str. 40–41.

Če na kratko povzamemo Slomškov obisk v Ljutomeru, lahko rečemo, da je imel bolj osebni značaj: namenjen je bil ogledovanju kraja in okolice ter obisku vinskih gor in kleti. Obisk kaplanske kleti je pri Slomšku zbudil spomine na čase, ki jih je kot kaplan preživel v vinorodnih krajih (Bizeljsko, Nova Cerkev). Čeprav si je veliko ogledoval gorice in vinske kleti, ljutomerskega vina zaradi slabe izkušnje s potovanja po Medžimurju in lastnega pravila, da pre-gret ne pije vina, ni poskusil. Načeloma je Slomšku v Ljutomeru zelo ugajalo. Videz trga in prijaznost duhovščine sta nanj naredila precejšen vtis, zelo všeč mu je bil tudi razgled, ki se je ponujal z okoliških vinskih gričev.

Obisk leta 1861: Slomšek obiše Ljutomer kot lavantinski knezoškof

Slomšek je bil za lavantinskega škofa oziroma, natančneje, knezoškofa imenovan leta 1846. V času škofovanja so ga zelo zaposlovala škofovska opravila v lastni škofiji ter drugi pastoralni, literarni in narodnoubudiljski projekti, od začetka ali sredine petdesetih let naprej še posebej priprave na selitev sedeža lavantinske škofije, do katere je prišlo leta 1859. V gradivu, ki je nastalo v času priprav na selitev, se župnija Ljutomer ne omenja pogosto. Skupaj z drugimi župnijami v dekaniji (leta 1854 je bil sedež dekanije iz Ljutomera prenesen v Sv. Jurij ob Ščavnici)³² se na primer navaja v seznamu beneficijev in župnij v mariborskem okrožju, za katere je bilo dogovorjeno, da bodo ob selitvi pripadli lavantinski škofiji.³³ Duhovniki in verniki ljutomerske župnije so tudi finančno pomagali pri pripravah na selitev.³⁴ Nekoliko drugače je bilo pri nekaterih župnijah v okolici (Sv. Benedikt, Mala Nedelja, Sv. Jurij ob Ščavnici, Sv. Križ/Križevci pri Ljutomeru, Sv. Anton v Slovenskih goricah, Wies/Travnik/ in Kapela pri Radencih), pri katerih se je Slomšek skupaj s sekovskim škofom ukvarjal z zamenjavo patronatov.³⁵ Ker je bila ljutomerska župnija pod patronatom verskega sklada, te težave z njo ni bilo.

Kot piše Slekovec v župnijski kroniki, so se vsi Slovenci zelo razveselili selitve škofijskega sedeža iz koroškega Šentandraža v štajerski Maribor. Ob Slomškovem slovesnem ustoličenju v mariborski stolnici 4. septembra 1859 je bil z nekaterimi drugimi odličnimi župljani prisoten tudi ljutomerski župnik dr. Anton Klemenčič (1819–1873).³⁶ Šele po uradni selitvi škofijskega sedeža se je škof Slomšek

lahko posvetil vizitaciji novih dekanij v mariborskem okrožju in seznanjanju s stanjem na terenu. Z vizitacijami novih dekanij je začel leta 1860 ter z njimi nadaljeval leta 1861, ko je prišla na vrsto tudi dekanija Sv. Jurij ob Ščavnici. Župnije te dekanije, vključno z ljutomersko, je obiskal julija 1861. Ob tej priložnosti je Slomšek prvokrat in tudi edinkrat obiskal Ljutomer v vlogi škofa ordinarija. V primerjavi s prvim obiskom leta 1837, ki je imel bolj neformalni značaj, je imel obisk leta 1861 bolj uradni in po pričakovanju pastoralni značaj (vizitacija in birmovanje).

Ko je Slomšek poleti 1861 vizitiral Ljutomer, so tam pastirovali že omenjeni župnik dr. Anton Klemenčič ter kaplani Andrej Vuk (1827–1885), Rajmund Repotočnik (1834–1873) in Franc Ermenc (1832–1897),³⁷ ki je s 1. majem tega leta zamenjal Janeza Rajšpa (1806–1881). Od prvega Slomškovega obiska naprej je število vernikov naraslo, leta 1861 je bilo v župniji 5610 župljanov.³⁸

Kot poroča Slekovec v župnijski kroniki, je Slomšek v petek, 26. julija, iz Svetinj prispel v Cezanjevce, ki so takrat spadali pod Ljutomer, kjer je v cerkvi izprašal otroke iz znanja krščanskega nauka, nato pa se odpravil v Križevce pri Ljutomeru. Naslednji dan, to je v soboto, 27. julija, je prispel v Ljutomer, kjer so ga pristrčno sprejeli in v slovesnem sprevodu odpeljali v cerkev. Nedelja je bila namenjena birmovanju in stikom z ljudmi: »Kakor ljubeznjiv oče pogovarjal se je nepozabljeni vladika z otroci in odraslimi, izpraševaje jih krščanski nauk, in globoko v srce segala je vsem Slomškova mila beseda, ki mu je tekla sladko in gladko iz ust, kakor bi rožice sadil.«³⁹

Ob vizitaciji je župnik dr. Anton Klemenčič pripravil obsežno in vsebinsko zelo bogato poročilo ali promemorijo o stanju v župniji z naslovom *Promemoria über den moralischen Zustand der Pfarre Luttenberg im Jahre 1861*.⁴⁰ Klemenčič, sicer znan po narodnoubudiljskem delu in veliki vlogi pri organizaciji ljutomerskega tabora leta 1868,⁴¹ se je rodil 26. maja 1819 v župniji Kapela pri Radencih. Študiral je v graškem bogoslovnem semenišču in bil 27. julija 1843 kot bogoslovec tretjega letnika posvečen v duhovnika. Po končanem študiju je od 15. avgusta 1844 do 6. marca 1845 služboval kot kaplan v župniji Heiligenkreuz am Waasen, od koder je odšel za kaplana v župnijo Fernitz, kjer je ostal do 22. oktobra 1849.

³⁷ NŠAM, Službeni listi duhovnikov, šk. 2, Ermenc, Franc. Kovačič sicer navaja, da je Ermenc postal ljutomerski kaplan šele jeseni 1861, vendar je iz gradiva v nadškofijskem arhivu, predvsem njegovega službenega lista, razvidno, da je službo nastopil že s 1. majem (Kovačič, *Ljutomer*, str. 65).

³⁸ *Personalstand des Bisthumes Lavant*, str. 25.

³⁹ SI PAM/X1700/002/004/001 Digitalizati krajepisno zgodovinske razprave Mateja Slekovca z naslovom Trg in župnija Ljutomer iz leta 1896, 2012, str. 543.

⁴⁰ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXIV – B – Kanonične vizitacije, Dekanija Sv. Jurij ob Ščavnici, Promemoria über den moralischen Zustand der Pfarre Luttenberg im Jahre 1861, 27. 7. 1861.

⁴¹ Vrtnjak, *Prvi slovenski tabor*, str. 32, 36, 38, 75, 82 itd.

³² Kovačič, *Ljutomer*, str. 38.

³³ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXI – A – 44, 11. 12. 1856.

³⁴ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXI – B – 214.

³⁵ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XV – C – 8.

³⁶ SI PAM/X1700/002/004/001 Digitalizati krajepisno zgodovinske razprave Mateja Slekovca z naslovom Trg in župnija Ljutomer iz leta 1896, 2012, str. 540.

Istega leta je bil promoviran v doktorja teologije. Po promociji je od 22. oktobra 1849 do konca leta 1850 deloval kot suplent moralke na graški univerzi. 1. januarja 1851 je odšel za kaplana v župnijo Graz - Kalvarienberg, kjer je ostal do 28. marca istega leta. Od 30. marca do 14. novembra 1851 je bil administrator »in spiritualibus« oziroma upravitelj v »duhovnih zadevah« v župniji Sv. Videm ob Ščavnici, nato pa podpravnatelj graškega bogoslovnega semenišča. 2. novembra 1854 je postal župnik v Ljutomeru, kjer je ostal do smrti 11. novembra 1873.⁴²

V že omenjeni promemorii, datirani s 27. julijem 1861, je predstavil stanje v župniji. Čeprav se v naslovu omenja samo moralno stanje v župniji, je orisal versko življenje, moralno oziroma нравstveno stanje ter stanje šolstva, manj pa se je posvečal zgodovini župnije, cerkvam in njihovi opremi. Klemenčičevo promemorio lahko opredelimo kot vzorčni primer vsebinsko kvalitetnega opisa stanja v župniji. Čeprav so podobne promemorie v tem času pisali tudi drugi duhovniki in so vse nastale po istem vzorcu, ki so ga sestavili na škofiji, je Klemenčičeva presenetljivo bogata in pronicljiva. Čeprav je v promemorii opisal moralno stanje v župniji, tako kot ga je videl sam, so iz nje jasno razvidne nekatere težave, s katerimi so se na sredini in v drugi polovici 19. stoletja soočali njegovi župljani in z njimi vred v določeni meri tudi on sam (rojstva nezakonskih otrok, tatvine, alkoholizem, težave v šolstvu, na čelu z izostajanjem in neobiskovanjem pouka, težave v pastoralni itd.). V promemorii stanja ni samo opisal, ampak ga je poskušal tudi analizirati, pri čemer je uporabil sociološki pristop. Klemenčič je namreč moralno stanje povezal s socialnimi dejavniki oziroma, povedano drugače: vzroke za nekatere moralne pregrehe in prekrške svojih vernikov je iskal v življenjskih razmerah, v katerih so živeli (pripadnost najnižjim socialnim slojem, revščina, odsotnost družinskih vezi ter s tem povezanega socialnega nadzora), o čemer bo več napisanega v nadaljevanju. Čeprav je Klemenčič zanimanje za sociologijo in sociološke ideje pokazal tudi v nekaterih svojih govorih,⁴³ je ostalo v senci njegovega narodno-buditeljskega delovanja.

V promemorii je opisal dobre in slabe lastnosti svojih vernikov. Med pozitivnimi lastnostmi je izpostavil smisel za versko življenje, ki se je najbolj odražal v vestnem izpolnjevanju verskih dolžnosti (molitev, obiskovanje bogoslužja, prejemanje zakramentov), in pripravljenost pomagati. Kot primer za to, da so Ljutomerčani res radi pomagali ljudem v stiski, je navedel požar leta 1856, v katerem je zgorelo 10 hiš. Po požaru je samo v treh dneh zbral precejšnje količine žita, lesa in drugih potrebnih stvari.⁴⁴

Med slabimi lastnostmi oziroma moralnimi pregrehami župljanov je izpostavil lahkomišelnost, tatvine, pijančevanje in nečistovanje, ki je vodilo do rojstev nezakonskih otrok.⁴⁵ Lahkomiselnost je videl predvsem v tem, da so ljudje kaj radi pozabljali na dano besedo ali sprejete obveznosti, kar so pogosto storili pod vplivom alkohola. Glede pijančevanja je Klemenčič svoje župljane opisal kot priložnostne pivce, ki zlasti radi pijejo čez mero v primeru, da jim ni treba plačati oziroma če plača kdo drug. Po njegovih besedah so v tem času Ljutomerčani bolj kot žgane pijače pili vino, kar pomeni, da problem pitja žganih pijač ni bil tako razširjen. Nadalje je izpostavil, da je pitje žganih pijač še posebej nevarno za mladino, ki do njih pride v gostilnah na trgu. Gostilne sicer po njegovem dajejo le malo možnosti za kršenje zakona, ker ponujajo večinoma slabo vino, ljudje pa imajo doma tako ali tako boljšega. Žal Slomšek, za katerega je znano, da se je boril proti pretiranemu pitju, še posebej žganih pijač,⁴⁶ v rešitvi vizitacije problema alkoholizma ni izpostavil oziroma se na Klemenčičeve trditve ni posebej ozval.

Klemenčič se je v promemorii posvetil tudi problemu nečistovanja (nedovoljeni spolni odnosi) in nezakonskim otrokom.⁴⁷ Pri tem je izpostavil, da se pri okoli 6000 župljanih (šematizem za leto 1861 jih sicer navaja 5610)⁴⁸ rodi med 16 in 25 nezakonskih otrok, kar znaša okoli 10 % vseh rojenih otrok. Pri analizi problema je izpostavil socialni sloj oziroma družbeni stan nezakonskih mater. Po njegovem opažanju se nezakonski otroci niso rojevali toliko kmečkim hčerkam, ampak viničarskim, kajžarskim in gostaškim hčerkam ter deklam. Pri orisovanju problema se ni popolnoma izognil moraliziranju, ampak je zapisal, da je njegova ugotovitev v čast kmečkim hčerkam in da so nasprotno predvsem dekle, najemnice in viničarske hčere tiste, ki se dajo zapeljati, zaradi česar jih je označil kot prostitutke po sili revščine. Kljub moralnemu očitaniu in deloma zgražanju je vendarle opazil in opozoril na korelacijo med družbenim okoljem oziroma življenjskimi razmerami in deležem nezakonskih otrok, ki so jo pozneje, v 20. in 21. stoletju, izpostavili številni raziskovalci. Ti so tako ugotavljali, da so v 19. in na začetku 20. stoletja med nezakonskimi materami prevladovala dekleta iz socialno najšibkejših družbenih slojev, predvsem kaj-

– B – Kanonične vizitacije, Dekanija Sv. Jurij ob Ščavnici, Promemoria über den moralischen Zustand der Pfarre Luttenberg im Jahre 1861, 27. 7. 1861, str. 1–2.

⁴⁵ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXIV – B – Kanonične vizitacije, Dekanija Sv. Jurij ob Ščavnici, Promemoria über den moralischen Zustand der Pfarre Luttenberg im Jahre 1861, 27. 7. 1861, str. 2–4.

⁴⁶ Čuček, Anton Martin Slomšek, str. 45–57.

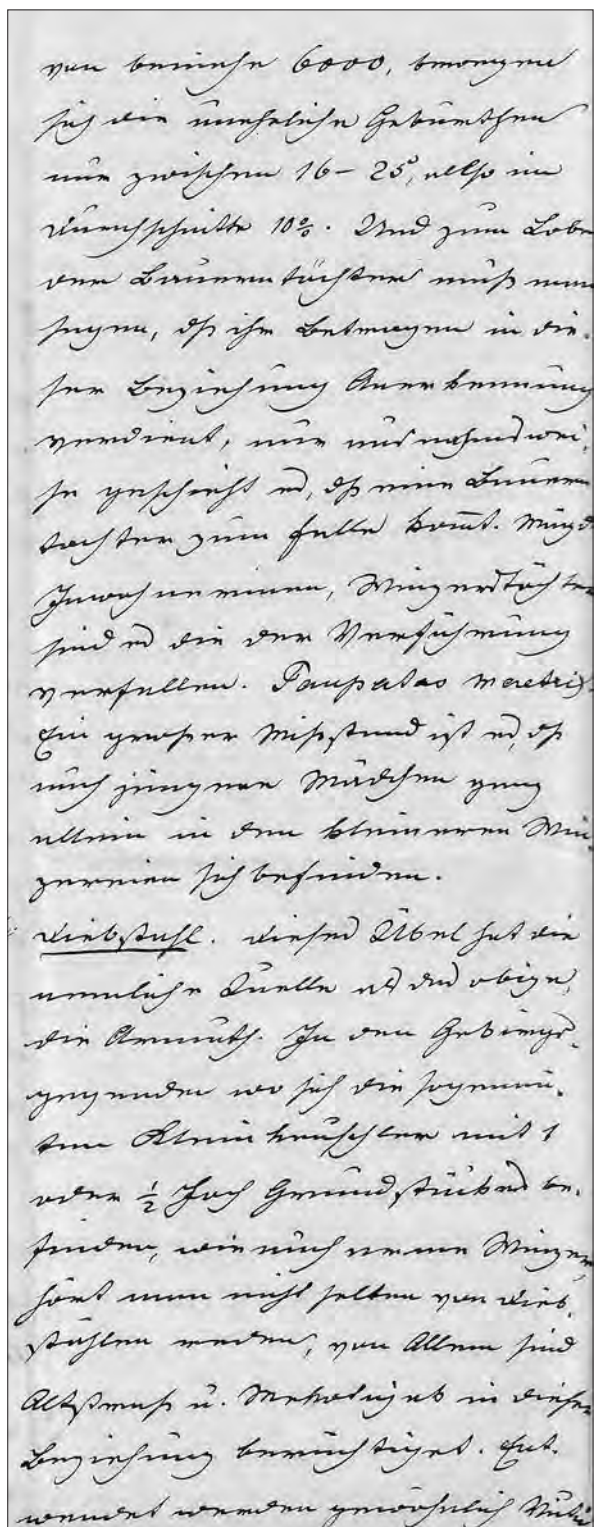
⁴⁷ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXIV – B – Kanonične vizitacije, Dekanija Sv. Jurij ob Ščavnici, Promemoria über den moralischen Zustand der Pfarre Luttenberg im Jahre 1861, 27. 7. 1861, str. 3–4.

⁴⁸ *Personalstand des Bisthumes Lavant*, str. 25.

⁴² NŠAM, Službeni listi duhovnikov, šk. 3, Klemenčič, Anton; NŠAM, Kartoteka duhovnikov, šk. 12, Klemenčič, Anton; Kovačič, *Ljutomer*, str. 58.

⁴³ Gl. na primer Rihtarič, *Kapelski tabor* leta 1870, str. 134.

⁴⁴ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXIV

Klemenčičeva promemorija iz leta 1861: razmišljanje o nezakonskih otrocih (NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXIV – B – Kanonične vizitacije, Dekanija Sv. Jurij ob Ščavnici).

žarske in gostaške hčerke ter deklet.⁴⁹ Klemenčič je bil v tem času v dekaniji (in verjetno tudi v celotni škofiji) eden redkih duhovnikov, ki je opazil povezovalno med družbenim stanom in deležem nezakonskih otrok. Ostali duhovniki, če so že opisovali slabe lastnosti svojih vernikov, navadno niso podajali analiz njihovega vedenja. Žal Slomšek ni podal kake opombe na te ugotovitve, vendar je iz njegovega delovanja znano, da je visoko cenil in vernikom vseskozi označeval vrednoto krščanske čistosti oziroma devišstva.⁵⁰ Po drugi strani je tudi znano, da ni bil neobčutljiv za socialno vprašanje, ki ga je večinoma dojemal v luči pastore. Rešitev socialnih problemov je videl predvsem v boljši izobrazbi.⁵¹

Z analizo podatkov v rojstni matični knjigi lahko ugotovimo, da je Klemenčič v zvezi z rojstvi nezakonskih otrok podal zelo realno sliko.⁵² Leta 1861 se je v župniji rodilo 207 otrok, od tega 29 nezakonskih. Delež nezakonskih otrok je znašal 14 %. Med temi 29 nezakonskimi otroki je bilo pozneje deset otrok s poroko staršev pozakonjenih. Podobno je bilo v letu 1860. Med 153 otroki se je rodilo 21 nezakonskih, med katerimi sta bila dva pozneje pozakonjena. Delež nezakonskih otrok je tako znašal 13,7 %. Kar se tiče socialnega sloja, iz katerega so izhajale nezakonske matere, lahko za leto 1861 ugotovimo, da je bilo med 29 nezakonskimi materami kar 17 takšnih, ki so bile bodisi kajžarske, viničarske ali gostaške hčerke oziroma deklet, gostačice ali viničarke. Čeprav se ugotovitev ponuja kar sama po sebi, je treba pri analizi upoštevati tudi to, da so podatki v matičnih knjigah včasih nepopolni ali celo niso navedeni, upoštevati pa je treba tudi delež posameznega socialnega sloja znotraj celotne populacije. Če so viničarji, kajžarji, gostači in posli predstavljali zelo visok delež populacije v župniji, je bil po pričakovanju med njimi tolikšen tudi delež nezakonskih otrok. Takšna analiza, ki bi bila sicer zelo zanimiva, presega namen tega članka.

Klemenčič je na socialno ozadje problema opozoril tudi pri naslednji slabi lastnosti svojih župljanov, to je nagnjenosti h kraji, za katero je zapisal, da korenini v revščini. Kraje so bile pogoste predvsem v okoliških grčih, kjer je živel veliko kajžarjev in viničarjev. Ljudje so predvsem pozimi kradli hrano.⁵³

⁴⁹ Makarovič, *Sele in Selani*, str. 73; Ramšak, »Mama me je s policijo«, str. 291. Pri obravnavanju problema nezakonskih otrok je treba tudi poudariti, da je bil delež nezakonskih otrok v drugi polovici 19. stoletja in na začetku 20. stoletja v deželah, kjer so živeli Slovenci, daleč najvišji na Koroškem, Koroški sta sledili Štajerska in Kranjska (gl. Mitterauer, *Historisch-anthropologische Familienforschung*, str. 249).

⁵⁰ Slomšek je na to temo veliko pridigal in pisal. Za dekleta je sestavil celo posebni knjižici *Keršansko devišstvo: potrebni nauki, izgledi ino molitve za žensko mladost*.

⁵¹ Granda, Slomšek in socialno vprašanje, str. 61–63.

⁵² NŠAM, RMK Ljutomer 1854–1862.

⁵³ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXIV – B – Kanonične vizitacije, Dekanija Sv. Jurij ob Ščavnici, Promemoria über den moralischen Zustand der Pfarre Luttenberg im Jahre 1861, 27. 7. 1861, str. 4.

V nasprotju z opisom moralnega življenja opis verskega življenja in šolstva v župniji veliko manj izstopa. Ob navajanju podatkov o cerkvah in kapelah, bratovščinah, bogoslužju, krščanskem nauku, nedeljski šoli itn. je opazna predvsem trditev, da se krščanskega nauka precej bolj vestno kot moška udeležuje ženska mladina. Po pričakovanju je Klemenčič tudi na tem področju poskušal prodreti v srž problema: kmečki fantje se ukvarjajo s konji, revnejši pa hodijo delat na Hrvaško in Madžarsko.⁵⁴ Tudi v tem pogledu je torej korenine problema videl v socialnih in družbenih dejavnostih.

Kot je bilo že omenjeno, iz ohranjenega gradiva ni mogoče ugotoviti, kako podrobno se je Slomšek seznanil s promemorijo. Da jo je imel v rokah, kaže dejstvo, da je na zadnjo stran zapisal osnutek rešitve vizitacije in nekaj opomb o katehetski službi. Iz njegovih opomb lahko ugotovimo, da so vsi štirje duhovniki delovali kot kateheti in da so svojo službo zadovoljivo opravljali, o čemer se je lahko prepričal pri skušnji.⁵⁵

Po koncu vizitacije je Slomšek napisal rešitev vizitacije, v kateri se je o stanju v župniji pozitivno oziroma pohvalno izrazil. Otroci so bili v veri dobro poučeni, cerkev je bila primerno urejena in opremljena. Svetoval je le, naj ob priložnosti pozlatijo nekaj kelihov in v zakristiji sestavijo nov seznam mašnih ustanov. Na koncu je vsem duhovnikom izrekel za služeno pohvalo za izkazano vnemo in delo na vseh področjih njihovega pastoralnega delovanja.⁵⁶ Ocena je bila pričakovana, podobno pohvalo je ob Slomškovih vizitacijah prejela večina župnij, o čemer se lahko prepričamo s pregledom gradiva, ki je nastalo ob njegovih vizitacijah.⁵⁷

Vizitacija iz leta 1861 je edina, ki jo je škof Slomšek opravil v Ljutomerski župniji. Žal je že naslednje leto umrl, tako da je naslednjo vizitacijo leta 1868 opravil njegov naslednik Jakob Maksimilijan Stepišnik (1815–1889).⁵⁸ Pri navajanju podatkov o obiskih in vizitacijah lavantinskih škofov ne smemo pozabiti, da so Ljutomersko župnijo v novem veku večkrat vizitirali sekovski škofje oziroma njihovi pooblaščenici,

kot so bili arhidiakoni. Tozadevno gradivo je zbral in objavil Jože Mlinarič,⁵⁹ njegove objave dopolnjujejo podatki v Slekovčevi župnijski kroniki.⁶⁰ V novem veku se sekovski škofje v Ljutomeru niso mudili samo ob vizitacijah, ampak tudi zaradi posvetitev cerkva in oltarjev ter birmovanj.⁶¹ Tako je sekovski škof Janez Ernst pl. Thun in Hohenstein leta 1687 v župnijski cerkvi v samo treh dneh birmal kar 9.726 oseb,⁶² pri čemer je treba poudariti, da vsi birmanci niso izhajali iz domače župnije, ampak so prihajali tudi iz sosednjih župnij in dekanij, kot se navaja v vizitacijskih zapisnikih ptujske dekanije iz 18. stoletja.⁶³

Če se na koncu vrnemo k drugim stikom med Ljutomerom in škofom Slomškom v času, ko je Ljutomer spadal pod lavantinsko škofijo, je treba omeniti še pisne stike. V obdobju od leta 1860 do Slomškove smrti je bilo med lavantinskim ordinariatom in Ljutomersko župnijo izmenjanih kar nekaj dopisov. Podatke o tej korespondenci lahko spremljamo v delovodnikih in spisih škofijske pisarne, ki jih hrani Nadškofijski arhiv Maribor. V protokolu za leto 1859 ni zabeležen noben uradni dopis, kar lahko razložimo s tem, da je mariborsko okrožje pod lavantinsko škofijo prišlo šele septembra, tako da je v tem letu ostalo le malo časa za dopisovanje in reševanje uradnih zadev. Prvi spis je zabeležen v protokolu za leto 1860, in sicer z datumom 21. avgust. Nanaša se na zapuščino duhovnika Mihaela Jaklina,⁶⁴ torej tistega župnika, ki je sprejel Slomška ob njegovem obisku leta 1837. Jaklin je namreč v oporoki nekaj denarja zapustil tudi Ljutomerski župnijski cerkvi. Tako je župnijska cerkev leta 1860 iz njegove zapuščine dobila 335 gld in 38 kr. Dopis iz 21. avgusta ni bil edini na to temo, ampak se jih je v naslednjih letih zvrstilo še kar nekaj.⁶⁵ Nadalje sta si škofijski ordinariat in Ljutomerska župnija v letih do Slomškove smrti izmenjala še nekaj drugih dopisov, ki so se nanašali na finančne, gospodarske, zakonske in personalne zadeve ter popravke matičnih knjig.⁶⁶

⁵⁴ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXIV – B – Kanonične vizitacije, Dekanija Sv. Jurij ob Ščavnici, Promemoria über den moralischen Zustand der Pfarre Luttenberg im Jahre 1861, 27. 7. 1861, str. 6–7.

⁵⁵ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXIV – B – Kanonične vizitacije, Dekanija Sv. Jurij ob Ščavnici, Promemoria über den moralischen Zustand der Pfarre Luttenberg im Jahre 1861: Slomškove opombe k promemoriji, 27. 7. 1861, str. 12.

⁵⁶ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXIV – B – Kanonične vizitacije, Vizitacija dekanije Sv. Jurij ob Ščavnici l. 1861, Rešitev vizitacije [župnije Ljutomer], 1. 8. 1861.

⁵⁷ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXIV – A in B – Kanonične vizitacije.

⁵⁸ SI PAM/X1700/002/004/001 Digitalizati krajepisno zgodovinske razprave Mateja Slekovca z naslovom Trg in župnija Ljutomer iz leta 1896, 2012, str. 544.

⁵⁹ *Vizitacije sekovskih škofov Martina Brennerja in Jakoba Eberleina na slovenskem Štajerskem; Župnije na slovenskem Štajerskem v vizitacijskih zapisnikih arhidiakonata med Dravo in Muro: 1656–1774.*

⁶⁰ SI PAM/X1700/002/004/001 Digitalizati krajepisno zgodovinske razprave Mateja Slekovec z naslovom Trg in župnija Ljutomer iz leta 1896, 2012, str. 523–540.

⁶¹ Veselsky, *Die Konsekrationsberichte*.

⁶² Prav tam, str. 18.

⁶³ NŠAM, Škofijska pisarna, D XXII – Ptuj, šk. 5.

⁶⁴ NŠAM, Protokoli škofijske pisarne, Protokol za leto 1860, del. št. 2194 z dne 21. avgusta.

⁶⁵ NŠAM, Protokoli škofijske pisarne; Kovačič, *Ljutomer*, str. 55; Maček, *Mašne in svetne ustanove*, str. 350.

⁶⁶ NŠAM, Škofijska pisarna, D XXI – Ljutomer, šk. 10; NŠAM, Škofijska pisarna, Protokoli škofijske pisarne, Protokol za leto 1861 in Protokol za leto 1862.

Sklep

Lavantinski oziroma bodoči lavantinski škof Anton Martin Slomšek je Ljutomer obiskal dvakrat. Do prvega obiska je prišlo leta 1837, ko je bil spiritual v celovškem bogoslovju. Obiskal je vinske gorice in klet, s pastoralnimi zadevami se ni ukvarjal. Po selitvi škofijskega sedeža je kot lavantinski knezoškof Ljutomer obiskal julija 1861, ko je opravil kanonično vizitacijo in podeljeval zakrament svete birmе. Obisk iz leta 1861 je bil predvsem pastoralnega značaja: seznanil se je z razmerami v župniji, opravil birmovanje ter pri otrocih in tudi odraslih preverjal znanje krščanskega nauka. Po Slomškovi smrti so Ljutomer obiskovali njegovi nasledniki, prvi je Ljutomer leta 1868 obiskal škof Stepišnik.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor

Kartoteka duhovnikov

Službeni listi duhovnikov

Škofijska pisarna, D XXI – Ljutomer

Škofijska pisarna, D XXII – Ptuj

Škofijska pisarna, Protokoli škofijske pisarne

Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin

Župnija Ljutomer, matične knjige.

SI PAM – Pokrajinski arhiv Maribor

Digitalizati krajepisno zgodovinske razprave

Mateja Slekovca z naslovom Trg in župnija Ljutomer iz leta 1896, 2012 (<https://vac.sjas.gov.si/vac/search/file?uodid=1979654&id=269219>).

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

Ambrožič, Matjaž: Patronatno pravo in jožefinski patronati kranjskega verskega sklada. *Bogoslovni vestnik* 72, 2012, št. 1, str. 71–88.

Čuček, Filip: Anton Martin Slomšek in problem alkoholizma (ter tobaka) na Spodnjem Štajerskem. *Zgodovina za vse: vse za zgodovino* 15, 2008, št. 2, str. 45–57.

Granda, Stane: Slomšek in socialno vprašanje. *Zbornik Slomškovih simpozijev 2009–2012*. Šentjur: Ljudska univerza, 2012, str. 61–63.

Höfler, Janez: *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem: k razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku*. Ljubljana: Viharnik, 2013.

Hrastelj, Franc: *Otrok luči: zgodovinska povest o Antonu Martinu Slomšku*. Ljubljana: Družina, 1999.

Kosar, Franc: *Anton Martin Slomšek, Fürst-Bischof von Lavant / dargestellt in seinem Leben und Wirken von Franz Kosar*. Marburg: E. Janschitz, 1863.

Kovačič, Franc: *Ljutomer: zgodovina trga in sreza*. V Mariboru: Zgodovinsko društvo, 1926.

Kovačič, Franc: *Služabnik božji Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski (prvi del)*. V Celju: Družba sv. Mohorja, 1934.

Kovačič, Franc: *Zgodovina lavantinske škofije (1228–1928)*. Maribor: Lavantinski kn. šk. ordinariat, 1928.

Maček, Jože: *Mašne in svetne ustanove ter legati v Lavantinski škofiji III/1*. Celje: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba, 2015.

Makarovič, Marija: *Sele in Selani: narodopisna podoba ljudi in krajev pod Košuto*. Celovec, Ljubljana, Wien: Mohorjeva založba, 1994.

Mitterauer, Michael: *Historisch-anthropologische Familienforschung: Fragestellung und Zugangsweisen*. Wien, Köln: Böhlau, 1990.

Mlinarič, Jože: *Prizadevanja sekovskih škofov Martina Brennerja (1585 do 1615) in Jakoba Eberleina kot generalnih vikarjev salzburskih škofov za katoliško versko prenovo na Štajerskem v luči protokolov 1585–1614 in vizitacijskih zapisnikov iz 1607, 1608 in 1617–19*. Ljubljana: Teološka fakulteta, Inštitut za zgodovino Cerkve, 1983 (*Acta Ecclesiastica Sloveniae*; 5).

Mlinarič, Jože: *Župnije na slovenskem Štajerskem v vizitacijskih zapisnikih arhidiakonata med Dravo in Muro: 1656–1774*. Ljubljana: Teološka fakulteta, Inštitut za zgodovino Cerkve, 1987 (*Acta Ecclesiastica Sloveniae*; 9).

Personalstand der Sekular und Regulargeistlichkeit des Bistums Seckau in Steyermark im Jahre 1837. Abgeschlossen mit 20. November 1836. Graz: Im Verlage der Ordinariatsskanzley.

Personalstand des Bisthumes Lavant. Mit Anfang des Kirchenjahres 1861. Maribor: Eduard Janschitz.

Ramšak, Mojca: »Mama me je s policijo gnala nazaj, ko sem dobila sina« ali O nezakonskih otrocih in njihovih starših na Koroškem v 19. in prvi polovici 20. stoletja. *Etnolog: glasnik Slovenskega etnografskega muzeja* [Nova vrsta], 7=58, 1997, str. 289–312.

Rihtarič, Ivan: Kapelski tabor leta 1870. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 79, 2008, št. 1/2, str. 132–138.

Slomšek, Anton Martin: *Kršansko devišstvo: potrebni nauki, izgledi ino molitve za žensko mladost*. V Celovci: natisnil ino na prodaj ima Janez Leon, 1847.

Veselsky, Oskar: *Die Konsekrationsberichte aus dem Weihebuch der Diözese Seckau von 1680–1758*. Im Graz: Im Selbstverlag der Historischen Landeskommision für Steiermark, 2003 (Quellen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark; XXIV).

Vrbnjak, Viktor: *Prvi slovenski tabor v Ljutomeru*. Maribor: Obzorja, 1968.

S U M M A R Y

Slomšek visited Ljutomer not once but twice

Prince-Bishop of Lavant Anton Martin Slomšek (1800–1862), visited the market town/parish of Ljutomer twice. The first time was in 1837, when he, still serving as a spiritual in the Klagenfurt seminary, set out on one of his holiday trips. The second visit took place in 1861, following the transfer of the episcopal see, when he arrived in Ljutomer for the first and only time as Prince-Bishop of Lavant. It was only after 1859, when the episcopal see was moved from Sankt Andrä in Carinthia to Maribor that Ljutomer, along with the entire Maribor district, came under the Diocese of Lavant. Until then, it had belonged to the Diocese of Seckau. Most information regarding Slomšek's visits to Ljutomer can be found in documents from his legacy, kept by the Archdiocesan Archives of Maribor, and the Ljutomer parish chronicle *Trg in župnija Ljutomer* (Market Town and Parish of Ljutomer), compiled by Matej Slekovec (1846–1903).

The two visits to Ljutomer were very different in nature. The one in 1837 was an informal event, during which Slomšek visited the place and its surroundings, including the chaplaincy wine cellar and the wine-growing hills. The visit to the chaplaincy wine cellar rekindled Slomšek's memory of the time of serving as a chaplain in the wine-growing areas (Bizeljско and Nova Cerkev). In Ljutomer, he was especially impressed by the market town's elegant appearance, the cordiality of the local clergy, and the views from the surrounding hills. In the company of

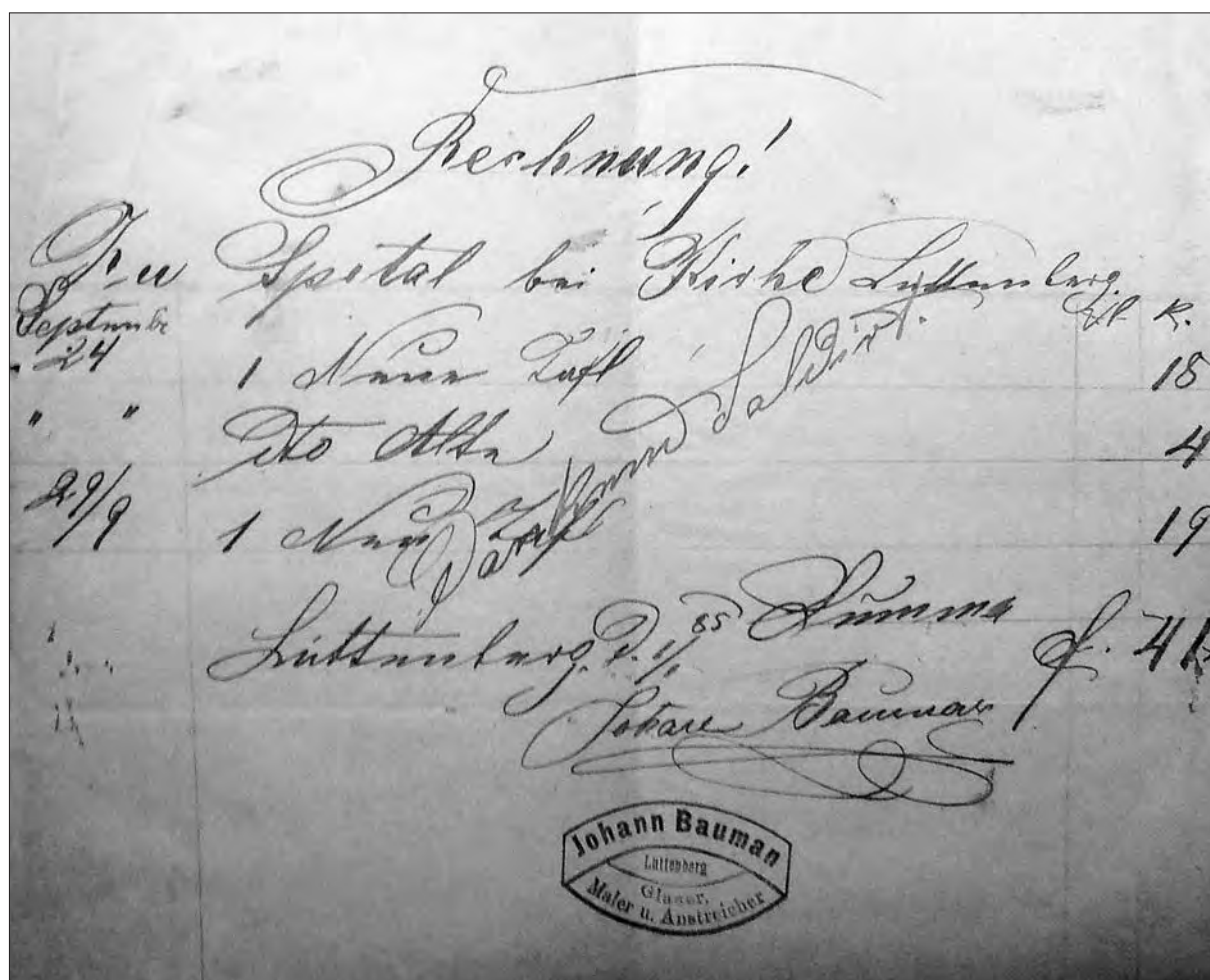
local chaplains, he also visited the nearby settlement of Jeruzalem. Although he wrote extensively about viticulture, he never touched the local wine due to a poor experience that he had in Croatia and his personal rule never to drink alcohol when hot.

Slomšek's second visit to Ljutomer in 1861 was of a more formal nature. This time he arrived as an ordinary to perform a canonical visitation and administer the Sacrament of the Confirmation. During the visitation, he took note of the situation in the parish and tested both children and adults for their knowledge of Christian teachings. He was very satisfied: the church was well maintained and equipped with all necessary items, the children passed the exam with flying colours, and the people were pleased with the clergy and its work. Rising to the occasion, the parish priest, Dr Anton Klemenčič (1819–1873), known for his national revivalist endeavours and pivotal role in organizing Ljutomer's mass political meeting, called "tabor", compiled a special promemoria, describing the moral and religious life in the parish. In conveying the moral status of the parish, Klemenčič employed the sociological approach, which was a rare practice among the clergy. Albeit not without moralization, he found, among other things, that the highest number of illegitimate children were born to mothers from the poorest social strata, for example, cottagers', vinedressers', tenants' and landless peasants' daughters and handmaids.

In the period between the transfer of the episcopal see and Slomšek's death in 1862, the parish and the diocese maintained official correspondence, with the first letter dating to 1860. Based on work logs and materials preserved, it seems safe to conclude that the correspondence primarily dealt with the economic, financial, personnel, and civil matters.

Kužno znamenje s kipom Brezmadežne na Glavnem trgu v Ljutomeru, postavljeno leta 1729 in obnovljeno leta 1854; razglednica iz leta 1930 (hrani SKL, OE Muzej).

Račun za ljutomerski špital, 1885 (arhiv Župnije Ljutomer).

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 27-287:929Cvetko F.
DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.3.12>

Prejeto: 22. 6. 2022

Nina Ditmajer

asistentka z doktoratom, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

E-pošta: nina.ditmajer@zrc-sazu.si

ORCID: 0000-0002-1719-0838

Franc Cvetko – slovenski Cicero

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja ohranjene pridige vzhodnoštajerskega duhovnika Franca Cvetka (1789–1859), ki so bile posthumno objavljene v časopisu Slovenski prijatelj. Osredotoča se na izbrane pridige, ki so bile napisane ali izvedene v obdobju Cvetkovega službovanja v Limbušu, na Ptuj in v Ljutomeru. Še posebej je predstavljena in kontekstualizirana vsebina priložnostnih pridig, medtem ko je pri nedeljskih pridigah za različne praznike in dobe cerkvenega leta osredotočenost usmerjena bolj na retorično kot vsebinsko analizo.

KLJUČNE BESEDE

Franz Cvetko, pridige, vzhodnoštajerski knjižni jezik, Župnija sv. Jakob Limbuš, Nadžupnija sv. Jurij Ptuj, Župnija Ljutomer

ABSTRACT

FRANC CVETKO–SLOVENIAN CICERO

The article presents the preserved sermons of the Eastern Styrian priest Franc Cvetko (1789–1859), published posthumously in the newspaper Slovenski prijatelj. It focuses on selected sermons, written or delivered during Cvetko's ministry in Limbuš, Ptuj, and Ljutomer. The main focus is on presenting and contextualizing the content of the occasional sermons, whereas the Sunday sermons for various holidays and periods of the church year are subjected to rhetorical rather than content analysis.

KEY WORDS

Franz Cvetko, sermons, Eastern Styrian literary language, parish of St. James Limbuš, parish of St. George Ptuj, parish of Ljutomer

Uvod

Pridigarska dejavnost na Štajerskem je bila v zadnjih letih deležna večje pozornosti predvsem pri raziskovalcih zgodovine slovenskega knjižnega jezika. Prvič so bile analizirane rokopisne pridige Jožefa Muršca¹ in Antona Krempla,² tiskane pridige Antona Šerfa³ in obsežen korpus pridig Antona Martina Slomška.⁴ Duhovnika Franc Cvetko in Anton Kreml spadata v drugo generacijo vzhodnoštajerskih preporoditeljev, ki se je formalno-idejno izoblikovala v graškem krogu Janeza Nepomuka Primica med letoma 1810 in 1813 pod vplivom osrednjeslovenskega slovnika Jerneja Kopitarja (sem so sodili še na primer Koloman Kvas, Peter Dajnko in Leopold Šmigoc). Medtem ko so se Cvetko, Kreml, Šmigoc in Primic zavzemali za jezikovno poenotenje osrednje- in vzhodnoslovenskega jezikovnega prostora, je Dajnko še nekaj časa vztrajal pri vzhodnoštajerski pokrajinski jezikovni usmeritvi.⁵ Nekoliko mlajša Cvetkova rojaka, prav tako duhovniškega stanu, Jožef Muršec in Anton Šerf sta pripadnika tretje generacije vzhodnoštajerskih preporoditeljev, ki se je šolala v Gradcu v času druge ustanovitve stolice slovenskega jezika, ki jo je od leta 1823 vodil Koloman Kvas, kar pomeni, da se je učila od prejšnje generacije, hkrati pa že bila bolj podvržena novim malomeščanskim gibanjem, kot sta bila panslavizem in ilirizem.⁶

Cvetko je med vzhodnoštajerskimi Slovenci pričel delovati po duhovniškem posvečenju leta 1813, najprej kot kaplan v Ljutomeru, Juršincih (Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah) in Pernici (Sv. Marjeta ob Pesnici), nato kot župnik v Limbušu, nadžupnik in dekan na Ptuj ter župnik v Ljutomeru.⁷ V Ljutomer je prišel decembra 1813, ko je tam še služboval Franc Ksaver Leitenstetter. Ker je Cvetko že naslednje leto odšel v Juršince, ni mogel srečati Mihaela Jaklina, pisca slovenskega katekizma.⁸ Vendar lahko tudi za Leitenstetterja trdimo, da je pridigal (tudi) v slovenščini, saj je pred tem že opravljal službo vikarja v slovenski cerkvi pri Sv. Petru pri Radgoni, nato pa je prevzel službo dekana in župnika v nemško-slovenski župniji v Apačah.⁹ Tudi pri Sv. Lovrencu v Slovenskih goricah so že v 18. stoletju pridigali v slovenščini,¹⁰ nadaljevanje slovenskega pridigarskega izročila pa dokazujejo rokopisne pridige Antona Krempla,¹¹ ki je tam postal župnik leta 1826, torej

že pet let po Cvetkovem odhodu v Pernico.¹² V času Cvetkovega kaplanovanja je bil župnik pri Sv. Lovrencu Dominik Vincenc Schmidt, ki je tam postavil novo šolo, v kateri je Cvetko poučeval namesto tamkajšnjega učitelja Jožefa Štuheca.¹³ V krajih, kjer je Cvetko nato služboval kot župnik (Limbuš, Ptuj, Ljutomer), se je od leta 1823 uveljavil kot odličen pridigar in govorec na slovesnostih, zaradi česar se ga je prijel naziv »slovenski Ciceron«.¹⁴ Njegove pridige so bile večinoma objavljene posthumno in jih bomo obravnavali v nadaljevanju.

V letih 1879–1881 je Ivan Skuhala¹⁵ v *Slovenskem prijatelju* objavil kar 56¹⁶ nedeljskih in priložnostnih pridig, ki jih je Cvetko govoril v letih 1825–1857 v različnih štajerskih krajih in župnijah: pri Sv. Barbari v Halozah (Cirkulane), Sv. Andražu v Slovenskih goricah, Sv. Marjeti ob Pesnici (Pernica) in Sv. Petru (Malečnik), v Kamnici, Hočah, Jeruzalemu, Ljutomeru, Limbušu, Rušah, na Ptuj in Ptujski Gori. Te pridige so se ohranile v zapuščini njegovega nečaka Jožefa Kostanjevca, župnika v Brezjah pri Mariboru.¹⁷ Cvetko jih je namreč med bivanjem pri nečaku po upokojitvi pripravljajal za tisk, vendar je prej preminil.¹⁸ V Pajkovi zapuščini (UKM Ms 138/9) je ohranjena edina njegova rokopisna pridiga, ki jo je govoril leta 1838 v Hočah, nato pa je bila leta 1881 v posodobljeni obliki prav tako objavljena v *Slovenskem prijatelju*. Pridige so razvrščene po dobah in praznikih liturgičnega leta: (1) adventni čas (štiri pridige), (2) božični čas (dve pridigi), (3) nedelje po svetih Treh kraljih (dve pridigi), (4) postni čas (enajst pridig), (5) sveto tridnevje in velikonočni čas (sedem pridig), (5) binkoštna nedelja in ponedeljek (dve pridigi), (6) pobinkoštna nedelje (dvanajst pridig), (7) Marijino vnebovzetje (ena pridiga), (8) angelska nedelja (ena pridiga), (9) rojstvo Device Marije (ena pridiga), (10) spreobrnjenje sv. Pavla (ena pridiga), (11) svetniški godovi (dve pridigi). Manj pridig je namenjenih različnim priložnostim: (12) pri novi maši (ena pridiga)

Antona Krempla, *Farmeshtva per fu. Lovrenzi svun Ptuja* (1829) prinašajo deset pridig na 68 straneh, ki jih je nekoliko vsebinsko popravljene izdal leta 1839 (I. del knjige *Kratke predge*). Hrani jih Pokrajinski arhiv Maribor (SI_PAM/1518) (Ditmajer, *Sprejemanje*, str. 49).

¹² Glazer, Kreml, Anton (1790–1844).

¹³ Sobočan, Župnija Sv. Lovrenca, str. 266, 267, 290.

¹⁴ Slekovec, Ljutomerski dušni pastirji, str. 377.

¹⁵ V letih 1875–1886 je bil profesor moralne teologije na mariborskem bogoslovju, leta 1886 pa je postal župnik v Ljutomeru.

¹⁶ V prispevku posebej ne omenjam sedmih pridig, ki niso datirane ali pa so nastale po Cvetkovi upokojitvi leta 1854: Govor pri kanoničnem obiskovanju (SP XXVIII/7); Pridiga za XVII. pobinkoštno nedeljo (SP XXVIII/8); Govor pri dekaniji vizitaciji (pri Sv. Andražu v Sl. goricah) (SP XXVIII/9); Pridiga za I. adventno nedeljo (SP XXVIII/11); Pridiga za IX. pobinkoštno nedeljo (SP XXIX/6); Pridiga za praznik rojstva Device Marije (pri Sv. Petru) (SP XXVIII/8); Spreobrnjenje in pokora sv. Pavla (1857) (SP XXX/1).

¹⁷ Slekovec, *Škofija in naddubovnja v Ptuj*, str. 185.

¹⁸ Lapajne, *Politična in kulturna zgodovina*, str. 260.

¹ Ditmajer, *Sprejemanje*.

² Debeljak, *Pomen Antona Krempla*; Ulčnik, Značilnejše poteze, str. 211–224.

³ Vičar, *Izrazne skladišne zgradbe*.

⁴ Rezar, *Normativne in slogovne značilnosti*.

⁵ Več o tem v: Jesenšek, *Poglavja iz zgodovine*, str. 121–128.

⁶ Ditmajer, *Sprejemanje*, str. 59.

⁷ Grum in Ditmajer, Cvetko, Franc (1789–1859).

⁸ Kovačič, *Ljutomer*, str. 54, 55.

⁹ Kovačič, *Ljutomer*, str. 54; Mlinarič, *Župnije*, str. 15–17.

¹⁰ Sobočan, Župnija Sv. Lovrenca – Juršinci, str. 236.

¹¹ *Predge sa fu. Advent ino fu. Post. Vkupspravlene ino vundane od*

ga), (13) ob prevzemu župnije (dve pridigi), (14) pri blagoslavljanju podobe Srca Jezusovega (ena pridiga), (15) ob vizitaciji (dve pridigi), (16) pogrebu (ena pridiga), (17) shodu proti kugi (ena pridiga) in (18) blagoslovu šole (ena pridiga), tudi (19) deželnim gospodom (ena pridiga).

Pridigar v Limbušu (1823–1843)¹⁹

Franc Cvetko je kot župnik v Limbušu spodbujal različne pobožnosti, kot so romanja in čaščenje Srca Jezusovega, morda tudi ponovno ustanavljanje bratovščin, ki so bile zatrite v jožefinski dobi. V župnijski cerkvi sta namreč dve bratovščinski kapeli: kapela sv. Rešnjega telesa istoimenske bratovščine in Marijina kapela rožnovenske bratovščine.²⁰ V času njegovega službovanja je bila na Pekrski gorci zgrajena znana romarska cerkev Žalostne Matere Božje (1832–1835),²¹ kar priča o priljubljenosti romanj v tej župniji. Skupaj z ruškimi romarji so se vsako leto podali tudi k cerkvi sv. Areha na Pohorju.²² V limbuški cerkvi je na stranskem oltarju sv. Mihaela tudi kip Srca Jezusovega. Pobožnost čaščenja Srca Jezusovega je bila v prvi polovici 19. stoletja sicer splošno razširjena, na Štajerskem jo je še posebej razširjal Marko Glaser, župnik pri Sv. Petru (glej molitvenik *Zlate bukvice od Srca Jezusa*).²³

Cvetko je v župniji 15. novembra 1840 imel pridigo, posvečeno blagoslovu podobe Srca Jezusovega,²⁴ iz česar lahko sklepamo, da je bila tega leta darovana župnijski cerkvi. Osredotočil se je na odlomek iz Janezovega evangelija o prebodenem Jezusovem srcu, ki je postal simbol ljudskega čaščenja: »Eden vojakov je s sulico njegovo stran odperl, in zdajci je tekla kri in voda iz nje.« (Jn 19,34) V uvodu je omenjena zgodovina te pobožnosti, ki se je pričela širiti z videnjem sv. Marjete Marije Alacoque konec 17. stoletja. Potrebno po postavitvi podobe Srca Jezusovega v cerkvi pa je utemeljil s povsem praktičnimi razlogi: »Pa ker je pamet nekih kristjanov slaba; ker nekateri lahko pozabijo, česar s telesnimi očmi ne vidijo, zato je po-

trebno Kristusovo ljubezen v posebni podobi njegovega božjega srca kazati.«²⁵ V prvem delu pridige je premišljeval o znamenjih Jezusove ljubezni: trnjevi kroni, svetem križu, Jezusovi rani in ognjenem plamenu. V drugem delu pridige pa je poudaril potrebo po zaupanju Srcu in sledenju Jezusovim vrlinam, predvsem krotkosti in ponižnosti.

Franc Cvetko je bil tudi po preselitvi v Limbuš povezan z bližnjimi župnijami, tako s tistimi, v katerih je v preteklosti že služboval, kot s tistimi, ki so bile kakorkoli povezane z njegovo župnijo.²⁶ Zgodovinsko je cerkev sv. Jakoba v Limbušu povezana z Nadžupnijo sv. Jurija v Hočah, na območju katere je v 16. stoletju nastala samostojna župnija, potem ko se je v Limbuš preselil sedež magdalenske župnije. Iz limbuške župnije je v 17. stoletju nastala še ruška.²⁷ Med njenimi podružnicami se v 18. stoletju omenja cerkev sv. Jožefa na Studencih.²⁸ Po jožefinskih reformah sta Limbuš in Ruše spadala v dekanijo Hoče.²⁹

Na pogrebu hoškega nadžupnika Franca Avgušтина 19. aprila 1825 je Cvetko imel govor³⁰ in bil do leta 1826 namestnik hoškega dekana, ki je med drugim opravljal službo okrožnega šolskega nadzornika.³¹ Govor pri pogrebu se osredotoča na svetopisemski odlomek »Blagor mertvim, kateri v Gospodu umerjejo« (Raz 14,13). Cvetko je v njem poleg krščanskih nauk o zveličavni smrti podal nekaj podatkov iz življenja nadžupnika Avgušтина: tako izvemo, da je bil pokojni kaplan v Župniji Zavrč in na Spodnji Polskavi, nato je 21 let opravljal službo župnika in dekana v Zavrču, šest let v Slivnici in 19 let v Hočah. V svojo poslednjo župnijo je torej prišel leta 1806 in bil priča tegobam v času napoleonskih vojn. Zadnja leta, še posebej v zimskem času, ni več hodil v cerkev, vendar je doma vsak dan opravljal zapovedane molitve in daroval sveto mašo. Njegovo zdravstveno stanje naj bi se poslabšalo, ko se je odpravil v cerkev na praznovanje velike sobote. Pred smrtjo je prejel poslednji zakrament.³²

Leta 1831 je bil Cvetko kot pridigar prisoten na novi maši Frana Frasa v Župniji sv. Marjete ob Pesnici,³³ nekdanji podružnici Župnije sv. Petra.³⁴

¹⁹ Iz časa njegovega službovanja v Limbušu se je ohranilo še šest pridig, ki jih posebej ne obravnavam: Pridiga za III. povelikonočno nedeljo (1831) (SP XXVIII/4); Pridiga za II. nedeljo po ssv. treh kraljih (1832) (SP XXVIII/12); Pridiga za XI. pobinkošno nedeljo (1833) (SP XXVIII/7); Pridiga za XV. pobinkošno nedeljo (1833) (SP XXVIII/8); Pridiga za III. adventno nedeljo (1833) (SP XXVIII/11); Pridiga za Binkoštni pondeljek (1840) (SP XXVIII/5).

²⁰ Ambrožič, Pregled, str. 18.

²¹ Šauperl, *Cerkev in župnija*, str. 33–34.

²² Glej pesem Od svetiga Harika v UKM Ms 118, Windische Lieder in der Kirche und zu Hause zu singen, gesammelt und geschrieben von Sebastian Glades gewester Schullehrer in Maria Rast im Jahre 1834. Ilter Theil.

²³ O pobožnosti čaščenja Srca Jezusovega pri Slovencih pišejo: Smolik, *Odmev verskih*, str. 1381; Kovačič, *Zgodovina Lavantinske škofije*, str. 286; Kragl, *Začetki*, str. 110.

²⁴ Pridiga pri blagoslovljenju podobe Srca Jezusovega (v Limbušu, 15. novembra 1840) (SP XXVIII/7).

²⁵ Prav tam, str. 311.

²⁶ Na god sv. Jožefa 19. marca 1842 je Cvetko pridigal v cerkvi sv. Jožefa na Studencih (Pridiga za god sv. Jožefa, SP XXVIII/2). Obiskoval je tudi župnije, ki so spadale pod dekanijo Maribor. Na angelsko nedeljo leta 1838 je tako pridigal v cerkvi sv. Martina v Kamnici (Pridiga za Angelsko nedeljo, SP XXVIII/8).

²⁷ Urlep, *Cerkvenoupravna ureditev*, str. 51–52.

²⁸ Prav tam, str. 55.

²⁹ Prav tam, str. 57.

³⁰ Govor pri pogrebu č. g. nadžupnika Fr. Avgušтина (v Hočah, 19. aprila 1825) (SP XXVIII/8 in XXVIII/9).

³¹ Tam je pridigal tudi leta 1838 za god sv. Jurija, zavetnika Nadžupnije Hoče.

³² Govor pri pogrebu, str. 381, 424.

³³ Pridiga pri novi meši č. g. Fr. Frassa (pri sv. Marjeti ob Pesnici, 1831) (SP XXVIII/6).

³⁴ Kovačič, *Zgodovina*, str. 335.

Tukaj je tudi sam kot kaplan preživel tri leta in bil zato vernikom dobro poznan. Fras se je rodil 6. septembra 1807 v Župniji sv. Marjeta ob Pesnici,³⁵ služboval je kot kaplan v Župniji Sveti Križ (1839–40),³⁶ okrog leta 1840 se omenja kot postni pridigar na Ptuj.³⁷ leta 1845 kot kaplan pri Sv. Juriju ob Ščavnici, 1846 pa pri Sv. Petru v Gornji Radgoni.³⁸ Cvetko je novomašniku Frasu v prvem delu pridige razložil tri dolžnosti, ki jih ima duhovnik do svojih vernikov: vsakodnevna molitev, deljenje zakramentov in Božjih nauk, biti mora tudi zgled krščanske ljubezni. Vse to je podkrepil s primeri iz Svetega pisma, skliceval se je na cesarja Honorija, podal pa tudi sodobne primere iz vsakdanjega življenja. V drugem delu pridige je naštel dolžnosti, ki jih imajo verniki do svojega duhovnika, ter slabe stvari, ki jih bodo doživeli v primeru nespoštovanja in neposlušnosti. Tudi tu se je skliceval na Sveto pismo, pa tudi na cerkvene očete (sv. Hieronim, sv. Gregor, sv. Avguštin).

Ob posebnih priložnostih je Cvetko obiskoval ruško župnijo, in sicer je tam pridigal leta 1831 pri shodu za odvrnitev kuge³⁹ in na peto postno nedeljo leta 1826.⁴⁰ Na omenjenem shodu so bili tako limbuški kot ruški župljani, saj so se bali epidemije kolere, ki jo Cvetko imenuje griza, saj gre za podobno črevesno bolezen: »Že se namreč čuje glas, da je ta pomorska griza prišla v štajersko deželo, v nemške kraje ob ogerski meji.«⁴¹ V evropskih deželah je v letih 1830–1832 razsajala huda epidemija nalezljive bolezni kolere. V Habsburški monarhiji se je prvič pojavila v Galiciji in na Ogrskem spomladi 1831, nato se je avgusta razširila v Slavonijo, Spodnjo Avstrijo in na Štajersko, kar je vzbudilo strah pri prebivalcih notranjeavstrijskih dežel. Tako je že leta 1831 v Ljubljani izšla knjižica Blaža Potočnika *Potrebno poudčenje za kmeta, kako naj sam sebe in svoje ljudi te strašne bolezni obvaruje*. Slovenske prebivalce Kranjske in Štajerske je kolera dosegla leta 1836,⁴² o izbruhu bolezni pa je poročal ruški župnik Janez Godina.⁴³ Zatekanje vernikov po pomoč k ruški Mariji, še posebej v času turških obleganj, kuge in lakote v 17. stoletju, je bilo sicer že tradicionalno.⁴⁴ Cvetko je vernikom različne tegobe na Štajerskem (omenja še kobilice na Ptujskem polju leta 1783, vojno s Francozi od 1792,

lakoto v letih 1814–1816) razložil kot Božjo kazen zaradi neposlušnosti ljudstva.⁴⁵

Pridigar na Ptuj (1843–1848)

Cvetko se je po priporočilu nadvojvode Janeza Habsburško-Lotarinškega aprila 1843 podal na Ptuj, kjer je opravljal službo nadžupnika in dekana,⁴⁶ njegov vikar pa je postal Lovro Vogrin, kasnejši stolni kanonik, prošt in profesor na mariborskem bogoslovju.⁴⁷ Že naslednje leto je na Ptuj potekal sveti misijon, uvedene so bile tudi slovenske pridige v župnijski cerkvi, ki je v nasprotju z minoritsko takrat veljala za nemško. Sveti misijon so obhajali ob tisoči obletnici Nadžupnije sv. Jurija med 16. in 23. junijem 1844. Udeležilo se ga je 55.000 romarjev iz 33 župnij. Franc Cvetko je pri sekovskem ordinariatu izprosil popolne odpustke za vse, ki med 3. in 4. nedeljo po binkošti obiščejo ptujsko župnijo, gredo k spovedi, prejmejo sveto obhajilo in opravijo molitev za sveto Katoliško cerkev. Prav tako je ves teden ob 6. uri zjutraj daroval sveto mašo z blagoslovom. Po prihodu procesij vernikov je sledila pridiga, slovesna sveta maša z asistenco (nekaj leviti),⁴⁸ ki jo je daroval najstarejši od župnikov. Slovensko so pridigali dopoldne med tednom in ob nedeljah popoldne, nemško pa v nedeljo zjutraj ter v torek in četrtek popoldne.⁴⁹

Cvetko je v mestno cerkev sv. Jurija tudi ob nedeljah pri jutranji maši uvedel slovensko pridigo (v postnem času), čemur so nemško govoreči meščani nasprotovali in se pritožili na sekovski škofijski ordinariat (pismo 8. maja 1845). Zato je za leto 1846 zaprosil za dovoljenje za izvajanje slovenskih pridig, vendar je dobil negativni odgovor. Zaradi grozljivih pisem, ki jih je prejemal še naslednja leta, je zaprosil za premestitev v Ljutomer.⁵⁰ Iz tega časa se je ohranilo pet slovenskih postnih pridig iz leta 1845,⁵¹ ena povelikonočna na Ptujski Gori ob praznovanju obletnice posvetitve⁵² in ena binkoštna.⁵³

³⁵ NŠAM 218, Sv. Marjeta ob Pesnici, 03306, Krstni index 1788–1824.

³⁶ Kovačič, *Ljutomer*, str. 245.

³⁷ Ilešič, *Korespondenca*, str. 258.

³⁸ Kovačič, *Zgodovina*, str. 290, 354.

³⁹ Pridiga pri shodu za odvrnitev kuge (v Rušah, 8. septembra 1831) (SP XXVIII/10).

⁴⁰ Pridiga na černo ali tiho nedeljo v postu (v Rušah, 1826) (SP XXVIII/10).

⁴¹ Pridiga pri shodu, str. 410.

⁴² Keber, *Čas kolere*, str. 21–26, 52, 60.

⁴³ Glazer, Anton Aškerc, str. 159–160.

⁴⁴ Vurcer, Ruše, str. 195. Glej še pesem Od rushka Materi Boshje za odvrnenje velikih nadlog ino posebno Bolesni v UKM Ms 118.

⁴⁵ Pridiga pri shodu, str. 470–474.

⁴⁶ Slekovc, *Škofija*, str. 177.

⁴⁷ SI ZAP/0070_00043 Matej Slekovc: Chorimagistri Peto-viensens, 1897, str. 51–53.

⁴⁸ Pred Drugim vatikanskim koncilom so to službo lahko opravljali subdiakoni, danes pa ministranti (za informacijo se zahvaljujem dr. Slavku Krajncu).

⁴⁹ Slekovc, *Škofija*, str. 177–184.

⁵⁰ Kolar, Narodnostne razmere, str. 76–78. Prav tako meščanom ni bilo po godu, da ni hotel cerkveno pokopati poštnega mojstra, ki ni hotel prejeti zakramenta (Kolar, Ptuj v 19. stoletju, str. 169).

⁵¹ Postne pridige. I. pridiga (na Ptuj, 1845) (SP XXIX/1), II. pridiga (Ptuj, 1845) (SP XXIX/1), III. pridiga (Ptuj, 1845) (SP XXIX/2), IV. pridiga (Ptuj, 1845) (SP XXIX/3), V. pridiga (Ptuj, 1845) (SP XXIX/2, SP XXIX/3).

⁵² Pridiga za VI. povelikonočno nedeljo (na Ptujski gori, 1845) (SP XXIX/3, SP XXIX/4). Cvetko prvega gorskega duhovnika napačno imenuje Nikolaus Stads (»nicola sedš.«) (Pridiga za VI., str. 141).

⁵³ Pridiga za Binkoštno nedeljo (1848) (SP XXVIII/5).

Postne pridige imajo klasično zgradbo; sestavljene so iz uvoda, jedra in sklepa. Odlomku iz evangelija sledi uvodno vpeljevanje v temo posta, ki lahko že vsebuje prepričevalne elemente z navajanjem cerkvenih očetov (»Sv. Avguštin od sebe pravi: 'Jes sam sebe ostro strahujem, da bi mi Bog grehe odpustil; jes sam sebe kaznujem, da bi on meni pomagal in se jes njemu dopadel.'«).⁵⁴ Pridigar se lahko z verniki poistoveti z uporabo prve osebe množine (»Tudi za nas je post potreben«);⁵⁵ neposrednemu nagovarjanju vernikov (»Dragi sobrat! ljubljene kristjani!«)⁵⁶ sledi napoved dvodelne obravnave teme v osrednjem delu pridige. Za prvi del jedra je značilno navajanje iz svetopisemskih knjig, ki podkrepi pridigarjeve misli (»Tako nas uči sv. apostelj Jakob rekoč«),⁵⁷ in neposredno obračanje na vernika z uporabo druge osebe ednine (»Ti samega sebe zatajuješ, če svoje nagnjenje k umanjosti (lenobi) premagaš«),⁵⁸ za napoved teme drugega dela jedra pa lahko spregovori tudi v prvi osebi ednine (»Meni se zdi, da zdaj že zastopite, kaj se pravi samega sebe zatajevati. Poleg tega pa še vam moram razložiti, kako potrebno je, da sami sebe zatajujemo.«).⁵⁹ Drugi del jedra pričinja citat iz evangelija, ki podkrepi pridigarjevo misel (»To se očitno pokaže iz besed Jezusa Kristusa, ki pri sv. evangelistu Matevžu tako pravi«),⁶⁰ nadaljuje pa se s konkretnimi zgledi iz Svetega pisma (»Glejte v starem zakonu Abrahama«)⁶¹ in življenja svetnikov (»Nadalje pogledajte, ljubljene sobratje! nad svetniki«).⁶² Pridigar niza retorična vprašanja (»Ali je morebiti za nas druga cesta v nebesa, kakor je bila za nje?«)⁶³ ali pa mu vprašalne povedi služijo za pritegnitev pozornosti pred razlago pomembnega nauka (»Slednjič mi dopustite na vas vse še le vprašanje: Veste, vi ljubljene moji kristjani! od kod to pride, da se vselej, kolikorkrat k spovedi pridete, z vekšine vedno črez stare grehe obtožujete?«).⁶⁴ V sklepnem delu pridige najdemo niz retoričnih vprašanj, prepričevanje vernikov z velelnim naklonom (»stopi nazaj od grehov, ki so se med teboj vkoreninili, in podaj se na cesto pobožnosti, sramožljivosti in pokore.«)⁶⁵ ter pridigarjevo domnevo/željo z uporabo pogojnega naklona (»da bi po njihovem izgledu bogaboječe živelo«).⁶⁶

Cvetko je kot dekan opravljal tudi službo šolskega nadzornika. Na god sv. Leopolda, 15. novembra 1843, je imel govor ob blagoslovu nove šole Župnije

sv. Marjeta,⁶⁷ ki je sicer spadala v mariborsko dekanijo. Zgodovina tamkajšnjega šolstva sega v čas vladanja Jožefa II. Prva šola s poslopjem je bila ustanovljena leta 1788, njen prvi učitelj pa je bil Jakob Žizek.⁶⁸ Govor lahko zadeva tudi Sveto Marjeto nižje Ptuja, ki je spadala v ptujsko dekanijo, vendar podatkov o ustanovitvi šole v Gorišnici ni mogoče najti. Cvetko je šolo v uvodu govora predstavil kot tisto ustanovo, ki s svojim naukom učencem kaže pot do sreče: »Šola je tisti posebni kraj, kjer se morajo deca podučevati in k dobremu izrejevati; s tem se jim pokaže in nadela tista cesta, na kateri morajo najhitreje že na zemlji svojo srečo najti.«⁶⁹ Šola je tudi tista ustanova, ki lahko ljudem pomaga do višjega položaja v družbi. Tako je v prvem delu pridige imenoval svetopisemske (Jožef, David, Judita, Estera) in zgodovinske osebnosti (papež Sikst I., krški škof Pavlič), ki so se iz nižjega stanu s pomočjo dobre vzgoje povzpeli do vidnega družbenega položaja. Nato je poudaril pomen znanja (branje, pisanje, računanje), ki preprostim ljudem pomaga v vsakdanjem življenju. Izpostavil je branje pratike, pisem, molitvenikov in drugih nabožnih besedil, nato pisanje dohodkov/odhodkov in pisem, nazadnje še računanje pri trgovanju z dobrinami. V drugem delu je staršem razložil pomen krščanskega nauka in vzgoje, ki ju otroci prejmejo v šoli. V Cvetkovem času je šolstvo še bilo v cerkvenih rokah, vzgojni moment pa zelo prisoten. Starše je rotil, naj svoje otroke pošiljajo v šole in se zavedo koristnosti njihove izobrazbe za celotno družino. Pridiga je bila namenjena tistim staršem, ki svojih otrok niso radi pošiljali niti v ljudsko (osnovno) šolo, saj jim niso bile znane splošne koristi njihovega izobraževanja, ki bi pretehtale koristi njihovega dela na domačiji, na kar je opozarjal tudi malonedeljski župnik Anton Kreml: »Zakaj neki starši so že resen tak neskerbni za podvčenje svojih otrok, ka od šole nič nečejo znati, da so oni ne v šolo hodili.«⁷⁰

Pridigar v Ljutomeru (1848–1854)⁷¹

Franc Cvetko je delo župnika in dekana v Ljutomeru prevzel po smrti Mihaela Jaklina, člana t. i.

⁵⁴ I. pridiga, str. 23.

⁵⁵ Prav tam, str. 23.

⁵⁶ Prav tam, str. 23.

⁵⁷ Prav tam, str. 24.

⁵⁸ Prav tam, str. 25.

⁵⁹ Prav tam, str. 25.

⁶⁰ Prav tam, str. 26.

⁶¹ Prav tam, str. 26.

⁶² Prav tam, str. 28.

⁶³ Prav tam, str. 29.

⁶⁴ Prav tam, str. 30.

⁶⁵ Prav tam, str. 31.

⁶⁶ Prav tam, str. 31.

⁶⁷ Govor pri blagoslovljenju šole pri sv. Marjeti (SP XXVIII/11; SP XXVIII/12).

⁶⁸ Lapajne, *Politična in kulturna zgodovina*, str. 249.

⁶⁹ Govor pri blagoslovljenju, str. 523.

⁷⁰ Kreml, *Kratke predge*, str. 234.

⁷¹ Iz leta 1849 sta ohranjeni še Pridiga za Veliko noč (SP XXVIII/3) in pridiga za belo oziroma drugo velikonočno nedeljo (pri Jeruzalemu) (SP XXVIII/3). Pridige iz leta 1851 so zadnje med ohranjenimi in jih je deset: Pridiga za III. nedeljo po ssv. treh kraljih (1851) (SP XXVIII/12); Pridiga za I. postno nedeljo (1851) (SP XXVIII/1); Za II. postno nedeljo (1851) (SP XXVIII/1); Pridiga za III. postno nedeljo (1851) (SP XXVIII/1); Pridiga za IV. postno nedeljo (1851) (SP XXVIII/2); Pridiga za velikonočno nedeljo (1851) (SP XXVIII/3); Pridiga za veliko gospojnico (1851) (SP XXVIII/7); Pridiga za XIII. pobinkočno nedeljo (1851) (SP XXVIII/7); Pridiga za XVI. pobinkočno nedeljo (1851) (SP XXVIII/8); Pridiga za XXIII. pobinkočno nedeljo (1851) (SP XXVIII/10).

svetourbanske akademije, ki je v letih 1803–1804 načrtovala slovnico in slovar na Štajerskem.⁷² Tja je pripotoval 30. julija 1848, ko se je v Ljutomeru že čutilo veliko nasprotij med nemškimi in slovenskimi prebivalci trga. Znan je dogodek, ko so 28. avgusta tega leta ljutomerski tržani vdrli v stanovanje tamkajšnjega zdravnika Matija Preloga, ki so ga obiskali narodnozavedni dijaki.⁷³

Franc Cvetko je svoj prvi govor župljanom namenil 15. avgusta 1848: »*Ljubljani! Bog je tako hotel, da smo se drugič segli. Pred 34. leti sem bil jes pri vas kaplan. V Ljutomeru sem svojo mešniško službo začel, zdaj me je Bog za vašega duhovnega voditelja pozval. Ali kaj pomaga vsa čast pred svetom; pred božjimi očmi bom le tedaj nekaj vreden, če bom dosti duš v nebesa spravil. Zato je moja želja, ne samo v Ljutomerskem farovžu prebivati; v vašem srcu bi jes rad imel stanovanje noter do smertne ure.*«⁷⁴

Iz tega leta so se ohranile še štiri pridige v adventnem in božičnem času,⁷⁵ že naslednje leto (1849) pa je na 23. nedeljo po binkošti obiskal Župnijo sv. Barbara v Halozah (Cirkulane) ob imenovanju novega župnika Janeza/Ivana Weixla,⁷⁶ dekana dekanije Zavrč.⁷⁷ Njegov pomočnik je bil od leta 1860 Božidar Raič, ki ga je po smrti 1870 tudi nasledil. V govoru je Cvetko tamkajšnjim vernikom razložil dolžnosti, ki jih imajo do svojega novega pastirja: ljubiti iz srca, izkazovati hvaležnost, biti pokorni, uslužni, opravljati molitev.

Iz leta 1850 je ohranjenih devet pridig⁷⁸ in en govor pri nastopu nove deželske gosposke,⁷⁹ ki ga je Cvetko imel 9. februarja 1850 v Ljutomeru. V tem času ga je doletel nečastni naziv nemškutarja, ki so ga štajerski domoljubi namenili tudi velikonedeljskemu dekanu Petru Dajniku zaradi njegovega zavzemanja za dvojezični pouk.⁸⁰ Vsebina Cvetkovega govora je bistvena predvsem za razumevanje njegovega odnosa do leta 1848. V govoru je uvodoma spregovoril o marčni revoluciji, imenovanju novega cesarja Franca

Jožefa in novi ustavi: »Ta naš sedanji najmilostljivišvi svetli cesar Franc Jožef pa so tisti red vpeljali, ktere-ga je ljudstvo imeti hotelo in ta novi red se je zdaj začel.«⁸¹ Govor je namenjen tako ljudstvu kot njegovim predstavnikom v trški upravi⁸² in govori o dolžnostih, ki jih morajo oboji izpolnjevati za blagostanje dežele. Cvetko je še posebej pohvalil naslednje reforme: odpravo podložništva, enakost vseh pred zakonom, svobodo gibanja, brezplačno zdravstvo za revne, ustanovitev hranilnice v Gradcu, graditev cest in železnice, uvedbo šole v vsaki župniji, brezplačne učne knjige za revne šolarje in uporabo slovenskega jezika v knjigah ter časopisih. Cvetko torej več kot očitno ni bil proti uporabi slovenskega jezika v šolstvu, je pa, kot njegov rojak Dajnko, verjetno zagovarjal dvojezičnost, kar pa po revolucionarnem letu med slovenskimi domoljubi ni bilo več zaželeno.

Jezikovno prilagajanje Cvetkovih pridig

Cvetko je bil tesno vpet v vzhodnoštajersko jezikovno tradicijo prve polovice 19. stoletja. Čeprav se je v Gradcu učil tudi osrednjeslovenski knjižni jezik iz Kopitarjeve slovnice, ga med pastoralnim delom v štajerskih župnijah ni mogel uporabljati, saj ga verniki ne bi razumeli. Zato se njegov pridigarski jezik ne more bistveno razlikovati od jezika njegovih rojakov Petra Dajnka, Antona Kremlja, Antona Šerfa in Jožefa Muršca ter sledi vzhodnoštajerski knjižnojezi-kovni tradiciji prve polovice 19. stoletja. Na podlagi edinega ohranjenega rokopisa Cvetkove pridige lahko danes z gotovostjo trdimo, da so uredniki *Slovenskega prijatelja* jezikovno prilagajali njegova besedila v skladu z vseslovensko knjižno normo, ki se je razvijala v drugi polovici 19. stoletja.

Pridiga, ki jo je Cvetko govoril leta 1838 na god sv. Jurija v Hočah, je napisana v bohoričici, kar pomeni, da ni sprejemal Dajnkovega črkopisa kot njegova rojaka svetinjski župnik Anton Šerf in znani limbuški župnik Anton Lah. Cvetkov pridigarski jezik izkazuje tipične glasoslovne in oblikoslovne značilnosti vzhodnoštajerskega jezika prve polovice 19. stoletja,⁸³ ki v kasnejši jezikovni reformi (po objavi Svetčevih novih oblik v *Sloveniji* leta 1850) v veliki meri niso bile sprejete, na primer:

- odraz za stalno dolgi in novoakutirani polglasnik je praviloma dolgi e, redko a po tradiciji (*den, čast*); v tisku zgolj a (*dan*);
- glagolska pripona -nu- pri glagolih II. nedoločniške vrste (*dosegnuti*); v tisku *doseči*;
- preglas o > e za mehkiimi soglasniki ni uresničen (*tovaršom*); v tisku *tovarišev*;

⁸¹ Govor pri nastopu, str. 441.

⁸² Za okrajnega sodnika je bil sicer šele junija 1850 imenovan Franc Piringar (Kovačič, *Ljutomer*, str. 28).

⁸³ Več o glasoslovnih in oblikoslovnih značilnostih vzhodnoštajerskega jezika prve polovice 19. stoletja v Ditmajer, *Sprejemanje*.

⁷² Kidrič, Narat, Ivan.

⁷³ Kovačič, *Ljutomer*, str. 25.

⁷⁴ Govor pri nastopu ljutomerske fare (SP XXVIII/7, str. 319).

⁷⁵ Pridiga za II. adventno nedeljo (1848) (SP XXVIII/11); Pridiga za nedeljo po Božiču (1848) (SP XXVIII/11); Pridiga za starega leta dan (1848) (SP XXVIII/12).

⁷⁶ Govor pri nastopu č. g. župnika Janeza Weixelna (pri sv. Barbari v Halozah, 1849) (SP XXVIII/10, XXVIII/11).

⁷⁷ Filipič, *Zgodovinski pregled*, str. 241.

⁷⁸ Pridiga za V. postno nedeljo (1850) (SP XXVII/2); Pridiga za velikonočni ponedeljek (1850) (SP XXVIII/3); Pridiga za VI. povelikonočno nedeljo (1850) (SP XXVIII/5); Pridiga za Binkoštni ponedeljek (1850) (SP XXVIII/5); Pridiga za II. pobinkoštno nedeljo (1850) (SP XXVIII/5); Pridiga za IV. pobinkoštno nedeljo (1850) (SP XXVIII/5); Pridiga za VI. pobinkoštno nedeljo (1850) (SP XXVIII/6); Pridiga za VIII. pobinkoštno nedeljo (1850) (SP XXVIII/6); Pridiga za IV. adventno nedeljo (1850) (SP XXVIII/11, 1879).

⁷⁹ Govor pri nastopu nove deželske gosposke (SP XXVIII/10).

⁸⁰ Macun, *Književna zgodovina*, str. 86. Pa tudi zaradi nasprotovanja priključitve vzhodnoštajerskih Slovencev lavantinski škofiji (Ilešič, *Korespondenca*, str. 72, 219).

samo zaimek *te* in dvodelni veznik *ne samo – ampak tudi*;

- prisotno je močno kalkiranje v predložnih zvezah (*skoz besedo božjo*); v tisku z *besedo božjo*.

Navajam še nekaj značilnosti Cvetkovega vzhodnoštajerskega jezika, ki niso potrebovale uredniških popravkov, saj so bile splošno sprejete kot vseslovenske:

- stalno dolgi jat je zapisan z enoglasnikom *e* (*svet*);
- izglasni -l v deležnikih moškega spola se ne vokalizira (*dobil*);
- samoglasniški *r* je zapisan z ejevskim samoglasnikom (*kersta*);
- palatalni *n'* je ohranjen (*pozdigljeni*);
- mestnik ednine moškega in srednjega spola ima končnico -om (*pred svojim očetom*);
- v pridevniških sklanjatvah je izpričana etimološka oblika -ega (*svojega cirkenega Patrona*).

Cvetko je rokopis kasneje tudi sam popravljajl in dopolnjeval, saj so vidna številna prečrtana mesta z dopolnitvami, tudi v novem črkopisu gajici oziroma slovenici. V besedju gre večinoma za zamenjave germanizmov, na primer *soldatov – vojšakov, marternikov – mučnikov, požegnaj – blagoslovi, judovsko – židovsko*, vidna je zamenjava besede *praznik* s panonsko *svetek*.

Pridiga za god sv. Jurja.

(Spisal in govoril l. 1838. v Hočah Fr. Cvetko.)

„Jes sem torta, vi mladiki.“ (Jan. 15, 5.)

Vvod.

Danešnji dan je za vas, Hočki farmani! velikega pomena; zakaj danes vi obhajate god sv. Jurja, patrona vaše cerkve, v kateri se vaša serca z besedo božjo za pravično življenje voljna delajo, v kateri ste vi bili v zakramentu sv. kersta k otrokom nebeskega kraljestva povzdignjeni, v kateri vi tudi druge zakramente prejemljete. In po smerti se bodo vaša trupla okoli te božje hiše v zemljo pokopala, da bi vas sv. Jurij, ki vam v vašem življenju kot izgled svetosti naprej sveti, unkray groba kot prijatelj božji tudi usmiljenju Gospoda Jezusa Kristusa priporočeval. Danes pri vas ni samo dan veselja, ampak tudi dan duhovnega dobička, ker danesnji dan se posebno lahko od sv. Jurja učite, kako morate živeti, kako se morate skušnjav braniti, če si hočete nebesa prisluziti. Sv. Jurij kot nekdanji vojvoda serčnih vojšakov v boju, je zdaj v Kristusu imenu vaš duhovni vojvoda, t. j. vojvoda vernih kristjanov v deželo božje časti.

Tiskana Pridiga za god sv. Jurja (SP XXX/4).

Sklep

Vsebina Cvetkovih pridig, še posebej priložnostnih, odraža tako družbeno in duhovno stanje štajerskih župnij sekovske škofije kot tudi njegovo osebno prizadevanje za duhovni in posvetni napredek vernikov. Njegove pridige kažejo, da je podpiral izobraževanje in vzgojo otrok, skrbel za moralno tolažbo vernikov v času epidemij, spodbujal ljudske pobožnosti in se s tem upiral moralnemu rigorizmu preteklega jožefinske dobe. Kot konservativni pred-

stavniki štajerske duhovščine je pričakovano podpiral ustaljeni družbeni red ter se zavzemal za vestno izpolnjevanje državnih zakonov in cesarjevih določil. Podobno kot drugi predstavniki njegove generacije (Krempl, Dajnko) se kot duhovnik ni mogel politično udeleževati in se pridružiti prizadevanjem mlajših Štajercev, ki so podpirali Ljudevita Gaja in ilirizem, je pa gotovo bil naklonjen panslovanskemu gibanju, ki ga je utemeljil Jan Kollár. Iz njegovih pridig je razvidno, s katerimi osebami je bil v stikih. Čeprav v času kaplanovanja ni bil pod neposrednim vplivom Mihaela Jaklina in Antona Krempla, ju je gotovo poznal, slednjega že v času šolanja. Dalje je gojil poznanstva z vzhodnoštajerskimi dekani (Fran Avguštin, Janez Weixl) in župniki pri Sv. Andražu v Slovenskih goricah, Sv. Marjeti ob Pesnici, Sv. Petru pri Mariboru (župnik Marko Glaser), Kamnici (župnik Blaž Klemenčič) in v Rušah (župnik Janez Godina). Med njegovimi kaplani in vikarji najdemo narodnozavedne in pomembne štajerske duhovnike, kot sta kasnejši profesor na mariborskem bogoslovju Lovro Vogrin in pobudnik ljutomerske čitalnice Božidar Raič, moralno in finančno pa je podpiral tudi mlade štajerske dijake in bogoslovce (Ivan Klajžar, Fran Fras).

Retorična zasnova njegovih pridig kaže dobro poznavanje pravil in načel pisanja klasičnih retorskih besedil ter dobro poznavanje tako Svetega pisma in zgodovine kot del cerkvenih očetov. Njegov način razlaganja evangeljskih odlomkov in verskih resnic je prepričljiv, saj v jedru z uporabo več retorskih sredstev (retorična vprašanja, vzkliki, citati) navaja primere in dokaze za potrditev uvodnih tez in vprašanj.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor

218 Sv. Marjeta ob Pesnici, 03306 Krstni index 1788–1824, <https://data.maticula-online.eu/sl/slovenia/maribor/sv-marjeta-ob-pesnici/03306/?pg=1>

SI ZAP – Zgodovinski arhiv na Ptuj

0070_00043 Matej Slekovec: Chorimagistri Petovienses, 1897.

SP – Slovenski prijatelj

Govor pri blagoslovljenju šole pri sv. Marjeti. *Slovenski prijatelj*, XXVIII, št. 11 in 12, 1879, str. 522–524, 564–568.

Govor pri nastopu ljutomerske fare. *Slovenski prijatelj*, XXVIII, št. 7, 1879, str. 317–319.

Govor pri nastopu č. g. župnika Janeza Weixelna. *Slovenski prijatelj*, XXVIII, št. 10 in 11, 1879, str. 476–479, 520–521.

- Govor pri nastopu nove deželjske gosposke. *Slovenski prijatelj*, XXVIII, št. 10, 1879, str. 441–446.
- Govor pri pogrebu č. g. nadžupnika Fr. Avgušтина. *Slovenski prijatelj*, XXVIII, št. 8 in 9, 1879, str. 379–382, 423–425.
- Postne pridige. I. pridiga. *Slovenski prijatelj*, XXIX, št. 1, 1880, str. 23–31.
- Pridiga pri blagoslovljenju podobe Serca Jezusovega. *Slovenski prijatelj*, XXVIII, št. 7, 1879, str. 310–317.
- Pridiga pri novi meši č. g. Fr. Frassa. *Slovenski prijatelj*, XXVIII, št. 6, 1879, str. 270–281.
- Pridiga pri shodu za odvernitev kuge. *Slovenski prijatelj*, XXVIII, št. 10, 1879, str. 470–476.
- Pridiga za god sv. Jurja. *Slovenski prijatelj*, XXX, št. 4, 1881, str. 173–181.

UKM – Univerzitetna knjižnica Maribor

Ms 118, Windische Lieder in der Kirche und zu Hause zu singen, gesammelt und geschrieben von Sebastian Glades gewester Schullehrer in Maria Rast im Jahre 1834. Ilter Theil.

Ms 138, ovoj 9, Franc Cvetko: Pridiga v Hočah.

LITERATURA

- Ambrožič, Matjaž: Pregled predjožefinskih bratovščin na slovenskem Štajerskem. *Acta historiae artis Slovenica* 19, 2014, št. 1, str. 17–52.
- Debeljak, Renata: *Pomen Antona Kremla v vzhodnoštajerskem kulturnem prostoru in njegove pridige*. Magistrsko delo. Maribor: Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, 2010.
- Ditmajer, Nina: *Sprejemanje vzhodnoštajerske knjižnojezikovne norme v rokopisnih pridigah Jožefa Muršca*. Doktorska disertacija. Maribor: Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, 2019.
- Filipič, Igor: Zgodovinski pregled pripadnosti Župnije sv. Barbare. *Cirkulane. Svet Belanov* (ur. Martin Prašnički). Cirkulane: Halo, 2005, str. 235–242.
- Glazer, Janko: Anton Aškerc: Zbrano delo. Prva knjiga: Balade in romance. Lirske in epske poezije. *Slavistična revija* 2, 1949, št. 1–2, str. 155–160.
- Glazer, Janko: Kreml, Anton (1790–1844). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi303945/#slovenski-biografski-leksikon> (dostop 21. 6. 2022).
- Grum, Martin in Ditmajer, Nina: Cvetko, Franc (1789–1859). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi163223/#novi-slovenski-biografski-leksikon> (dostop 24. 5. 2022).
- Ilešič, Fran: *Korespondenca dr. Jos. Muršca*. Ljubljana: Narodna tiskarna, 1905.
- Jesenšek, Marko: *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, 2015.
- Keber, Katarina: *Čas kolere. Epidemije kolere na Kranjskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610504436>.
- Kidrič, France: Narat, Ivan (1777–1806). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi385130/#slovenski-biografski-leksikon> (dostop 24. 5. 2022).
- Kolar, Nataša: Narodnostne razmere na Ptuj v prvi polovici 19. stoletja: poskusi narodnega prebujanja. *Stanko Vraz 1810–1851* (ur. Manica Hartman). Ormož: Zgodovinsko društvo, 2010.
- Kolar, Nataša: Ptuj v 19. stoletju. *Ptujska župnijska cerkev sv. Jurija* (ur. Slavko Krajnc). Ptuj: Samostan sv. Viktorina, 1997, str. 166–177.
- Kovačič, Franc: *Ljutomer: zgodovina trga in sreza*. V Mariboru: Zgodovinsko društvo, 1926.
- Kovačič, Franc: *Zgodovina Lavantinske škofije (1228–1928)*. Maribor: Lavantinski kn. šk. ordinariat, 1928.
- Kragl, Viktor: Začetki pobožnosti presvetega Srca pri nas. *Glasnik Srca Jezusovega* 41, 1942, št. 2, str. 39–42.
- Kreml, Anton: *Kratke predge na vse nedele ino svetke celega leta*. [V' Gradzi]: saloshil Franz Ferstl, 1839.
- Lapajne, Ivan: *Polirična in kulturna zgodovina štajerskih Slovencev*. Ljubljana: Rudolf Milic, 1884.
- Macun, Ivan: *Književna zgodovina slovenskega Štajerja*. V Gradcu: Založil in na svetlo dal pisatelj, 1883.
- Mlinarič, Jože: *Župnije na slovenskem Štajerskem v vizitacijskih zapisnikih arhidiaconata med Dravo in Muro: 1656–1774*. Ljubljana: Teološka fakulteta, Inštitut za zgodovino Cerkve, 1987.
- Rezar, Cvetka: *Normativne in slogovne značilnosti Slomškovih pridig*. Doktorska disertacija. Maribor: Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, 2019.
- Slekovec, Matej: Ljutomerski dušni pastirji. *Voditelj v bogoslovnih vedah* IX, 1906, str. 54–66, 286–297, 371–379.
- Slekovec, Matej: *Škofija in nadduhovnja v Ptuj*. Maribor: samozaložba, 1889.
- Smolik, Marijan: *Odmev verskih resnic in kontroverze v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stoletja*. Druga, elektronska, pregledana izdaja (ur. Matija Ogrin). Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, 2011.
- Sobočan, Drago: *Župnija Sv. Lovrenca – Juršinci. Juršinci skozi čas* (ur. Marija Hernja Masten). Juršinci: Občina, 2017, str. 226–295.

Šauperl, Franjo: *Cerkev in župnija sv. Jakoba v Limbušu*. Limbuš: Župnijski urad, 1998.

Ulčnik, Natalija: *Značilnejše poteze Kremplovega jezika v rokopisnih pridigah iz leta 1822. Globinska moč besede* (ur. Marko Jesenšek). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, 2011.

Urlep, Lilijana: *Cerkvenoupravna ureditev v Dravski dolini. Naši duhovniki in njihova dela* (ur. Vili Rezman). Ruše: Lira, 2020, str. 43–60.

Vičar, Branislava: *Izrazne skladenjske zgradbe v delih Antona Šerfa*. Maribor: Slavistično društvo, 2005.

Vurcer, Matija: Ruše, starodavna božja pot in nekdanja učenosti zibela. *Drobtinice*, 55, 1865, str. 185–211.

S U M M A R Y

Franc Cvetko–Slovenian Cicero

Franc Cvetko belongs to the second generation of the Eastern Styrian revivalist movement, which formed formally and ideologically in Primic's Graz circle between 1810 and 1813 under the influence of the central Slovenian grammarian Jernej Kopitar. Among the Eastern Styrian Slovenians, he worked as a priest in several places of the Diocese of Seckau: in Ljutomer, Juršinci (St. Lawrence in Slovenske gorice), Pernica (St. Margaret at Pesnica), Limbuš, and Ptuj. Although he was known as an excellent preacher, he did not manage to publish a book of sermons, which were published posthumously in the journal *Slovenski prijatelj*. They describe the spiritual life of his believers with great clarity. In Limbuš, they went on pilgrimage to Pekrska Gorca and venerated the Heart of Jesus. When the cholera epidemic broke out, they organized a procession together with believers from Ruše. In Ptuj, they celebrated the Holy Mission and could listen to the sermons in Slovenian and German, which was not a matter of course in the cities at that time. Cvetko conveyed the Enlightenment mentality of educating the common people to the parents in their parishes, who did not send their children to schools *en masse* at that time. He also responded to the political events of the March Revolution of 1848, praising the new constitution that abolished serfdom, introduced equality before the law, freedom of movement and free health care for the poor, free textbooks for poor schoolchildren as well as the use of the Slovene language in books and newspapers.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 67(497.412Ljutomer)(091)
DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.3.13>

Prejeto: 7. 7. 2022

Tomaž Markovičmag., prof. geo. in zgod., muzejski sodelavec, Splošna knjižnica Ljutomer OE Muzej, Glavni trg 2, SI-9240 Ljutomer
E-pošta: muzej@lju.sik.si

Obrt v Ljutomeru skozi čas

IZVLEČEK

Tako kot v drugih slovenskih mestih in trgih se je obrt skupaj s trgov od srednjega veka naprej razvijala tudi v Ljutomeru in njegovi okolici, kjer so delovali številni obrtniki. Večina obrti je v Ljutomeru vrhunec doseglo konec 19. stoletja. Pravi razcvet je doživelo mizarstvo, usnjarstvo in opekarstvo, ki se je iz majhnih obrtnih delavnic postopoma razvilo v polindustrijske in industrijske obrate, ki delujejo še danes. Med številnimi obrtmi je v članku opisan razvoj krojaštva, studenčarstva, lončarstva, čevljarstva, mizarstva, vrvarstva, kovaštva, kolarstva, mlinarstva slaščičarstva in medicinarstva.

KLJUČNE BESEDE

Ljutomer, obrti, obrtniki, industrija

ABSTRACT

CRAFTS IN LJUTOMER OVER TIME

As in other Slovenian towns and market towns, in the Middle Ages, handicrafts also began to develop in Ljutomer and its surroundings, which boasted numerous craftsmen. Most handicrafts in Ljutomer reached their zenith at the end of the nineteenth century. The greatest boom was experienced by joinery as well as the tanning and brickmaking trades, which gradually evolved from small handicrafts workshops into semi-industrial and industrial plants that continue to be in operation today. Among many handicrafts, the article focuses primarily on the development of tailoring, well digging, pottery, shoemaking, joinery, ropemaking, blacksmithing, wheelwrighting, milling, confectionery, and gingerbread making.

KEY WORDS

Ljutomer, handicrafts, craftsmen, industry

Številne arheološke najdbe potrjujejo, da so se z nekaterimi obrtnimi dejavnostmi ukvarjali naši predniki že v prazgodovini. Razne kovaške in lončarske izdelke ter ostanke tkanega platna iz obdobja Kelto in Rimljanov so našli tudi na najdiščih na širšem območju Ljutomeru. Sprva so ljudje predvsem za lastne potrebe izdelovali kovaške, lončarske in pletarske izdelke. Poleg tega so izdelovali predmete iz kosti in lesa, naučili pa so se tudi raznih pletarskih tehnik. S stoletji so izpilili svoje rokodelske spretnosti, zato so začeli kopičiti vedno več izdelkov. Vseh niso več potrebovali za lastne potrebe, zato so jih začeli zamenjavati za druge ali pa so jih prodali. Rokodelski izdelki so tako že pred mnogimi stoletji postali predmet trgovanja. Predvsem pri izdelovanju zahtevnejših izdelkov je že pred mnogimi stoletji prihajalo do specializacije oziroma do nekakšnega servisa.¹

Tako kot v drugih slovenskih mestih in trgih se je zaradi vse večjih potreb ljudi obrt skupaj s trgovino od srednjega veka naprej razvijala tudi v Ljutomeru in njegovi okolici, kjer so delovali številni obrtniki. Oskrbovali so predvsem domačine, odpravljali pa so se tudi v sosedne kraje. Predvsem šivilje, krojači, čevljarji, mizarji in sodarji so delo pogosto opravljali na domu naročnika. Tukaj so ponavadi bivali in prespali, dokler niso dokončali svojega dela. Večina rokodelcev je svoje izdelke delalo po naročilu, le redki so si delali zaloge.²

V Ljutomeru je bilo rokodelstvo v srednjem veku dobro razvito in domnevno naj ne bi bilo lahko pridobiti statusa tržana, če posameznik ni obvladal nobene ročne dela. Ljutomerski obrtniki so bili v tem obdobju, tako kot vsi ostali na Štajerskem, združeni z glavnim cehom v Gradcu. V naslednjih desetletjih so rokodelci v svojih mestih in trgih postopoma ustanavljali lastne cehe. Večina ljutomerskih rokodelcev so sprva pridružili radgonskim cehom. Na začetku 17. stoletja, ko so že številčneje zastopane in razširjene obrti pridobile dovoljenje za ustanovitev svojih cehov se je to začelo počasi spreminjati. V Ljutomeru so prve cehe pridobili lončarji, kovači, sodarji, čevljarji in tkalci.³

V prvi polovici 18. stoletja so na območju Ljutomeru delovali številni obrtniki. Leta 1726 so bili popisani štirje usnarji, trije čevljarji, tkalci, krojači in lončarji, po dva vrvarja, kovača, mesarja in mizarja ter po en ključavničar, pek, sodar, sedlar, kolar, opekar in mlinar.⁴ Dobrih sto let pozneje se je število obrtnikov in raznih obrti povečalo. Sredi 19. stoletja je v Ljutomeru delovalo sedem krčmarjev, štirje čevljarji, usnarji in sodarji, trije lončarji, mizarji, krojači, tkalci in po dva tesarja, mesarja, jermenarja, peka, kovača, zlatarja ter trgovca. Poleg njih so delovali še po en

sedlar, konjederec, mežnar, lehtar, vrvar, brivec, barvar, kolar, strugar, žebliar, mlinar, ključavničar, suknar, steklar, zidar in urar.⁵

Večina obrti v Ljutomeru je vrhunec dosegla konec 19. stoletja. V tem obdobju so bile najbolj razvite in najštevilčnejše mizarstvo, sodarstvo, lončarstvo, kovaštvo, kolarstvo, mlinarstvo, usnarstvo, sedlarstvo in čevljarstvo. Pravi razcvet je doživelo mizarstvo in opekarstvo, ki je po vzoru avstrijskih mest množično oskrbovalo trške in kmečke domove z raznovrstnim pohištvom oziroma z opečnimi izdelki.⁶

Na začetku 20. stoletja so se le nekateri obrtniki uspeli prilagoditi zahtevam časa. To so storili bodisi z nabavo najsodobnejših strojev in se preusmerili na pot podjetništva ali pa so preprosto le spremenili potek in filozofijo proizvodnje. Večina manjših obrtnikov se je usmerila v storitve, izvrševanje naročil znanega potrošnika ali pa zgolj na popravila, kjer jim industrijska proizvodnja še ni mogla konkurirati. Industrijska proizvodnja je na eni strani postopoma uničevala dotlej razširjene obrti, po drugi strani pa je odprla pot številnim novim, zlasti v mehaniki in elektrotehniki.⁷

V obdobju med svetovnima vojnama so nekatere obrti na območju Ljutomeru postopoma prehajale v majhne polindustrijske in industrijske obrate. To je veljalo za opekarne v Ljutomeru, Borec in Lukavcih, mizarstvo delavnico v Ljutomeru (današnji Mural), tovarno usnja v Ljutomeru in za tovarno cementnih izdelkov in mozaičnih plošč na Spodnjem Krapju. Za ta čas so bila značilna tudi strokovna združenja za trgovce, kolarje, obrtnike oblačilnih strok, obrtnike lesnih strok, sedlarje tesarje, študentarje in za gostinsko stroko.⁸

Po koncu 2. svetovne vojne je industrializacija neposredno začela ogrožati veliko večino obrti. Industrijska produkcija z nizkimi stroški izdelave in nizko cenovno ponudbo je močno zoževala obseg povpraševanja po obrtniških izdelkih in uslugah. Zaradi tega so začele posamezne panoge obrti naglo propadati.⁹ Tako je bilo na primer v občini Ljutomer leta 1966 popisanih devet sodarjev, trinajst kovačev, pet kolarjev, deset krojačev, osem šivilj in tri čevljarje delavnice. Deset let pozneje (leta 1976) so delovali le še trije sodarji, šest kovačev, en kolar, dve krojaški delavnici ter po ena šiviljska in čevljarska delavnica. V tem obdobju so se začele razvijati nove vrste obrti, kot so električarstvo, kleparstvo, avtoprevoznništvo itd. V samem Ljutomeru se je razmahnila predvsem kovinska, lesna, tekstilna, gradbena in živilska industrija.¹⁰

Do danes je večina tradicionalnih obrti na območju Ljutomeru povsem zamrlo. Kljub temu je še ve-

¹ Lačen Benedičič, *Razvoj obrti*, str. 8–12.

² Rudolf, *Nekaj besed o Mali Nedelji*, str. 303.

³ Slekovec, *Trg in župnija Ljutomer*, str. 285.

⁴ SI PAM/0004/010/00008, *Obrt in trgovina v Ljutomeru (17.–19. st.)*, Seznam obrtnikov v trgu Ljutomer, cca. 1726.

⁵ Slekovec, *Trg in župnija Ljutomer*, str. 333–336.

⁶ Šarf, *Etnološka topografija*, str. 42.

⁷ Lazarevič, *Temeljne razvojne poteze*, str. 18–20.

⁸ Šarf, *Etnološka topografija*, str. 42.

⁹ Lazarevič, *Temeljne razvojne poteze*, str. 20.

¹⁰ Šarf, *Etnološka topografija*, str. 42.

Trg Ljutomer leta 1681 (Slekovec, Trg in župnija Ljutomer, str. 5).

dno živečih nekaj poznavalcev starih obrti in njihovih potomcev, ki ohranjajo to znanje in ga prenašajo mlajšim generacijam.

Čevljarstvo

Čevljarstvo spada med obrti z že zelo dolgo tradicijo. Čevljarji kot samostojni obrtniki so se že od 15. stoletja naprej povezovali v cehe. Poglavitni nalogi obrti sta bili izdelovanje in popravilo obutve. Čevljarji so omenjeni v najrazličnejših pisnih virih že pred stoletji.¹¹

Na Slovenskem so bile čevljarske delavnice še v 20. stoletju najpogosteje locirane v osrednjih prostorih hiš, kjer so ljudje tudi bivali. Čevljarji so imeli glavno orodje na nizki mizi, pri kateri so sedeli na trinožnem stolu. Ob mizi so imeli vodo za namakanje čevljev in usnja ter police za lesena kopita, iz katerih so viseli prirojeni vzorci in papirnate mere z imeni naročnikov. Vse do uporabe električne energije so si svetili s petrolejkami. Močno svetlobo so si ustvarili s pomočjo steklenih krogel, ki so bile napolnjene z vodo. Na delovnih mizah so imeli pri roki še ravne in prikrivljene specialne nože, različna rezila, lepila, klej, barvila, loščila, vosek, okroglo kladivo. Zraven tega so čevljarji uporabljali še raznovrsten pribor: žeblje, podkvice, žbice, struglice, pile, klešče in drete. Poleg mize so imeli prirezano desko, ki so jo uporabljali za krojenje usnja in podplatov.¹²

Eden najpomembnejših pripomočkov je bilo prav gotovo kopito, od katerega je bila odvisna osnovna oblika obuvala. Čevljarji so kopita v začetku izdelovali sami. Vzeli so kos lesa in ga obtesali na želeno dolžino in širino. Najpogosteje so izbrali les bukve, gabra in topola. Ko so hodili na t. i. štero, so pogosto iz lesa izklesali kopito za naročnika z največjo številko čevlja. Potem so kopito le še pomanjševali, da je ustrezalo tudi najmanjšemu paru nog pri hiši. Vse do 19. stoletja so bila v rabi simetrična kopita, ki so bila enaka za desno in za levo nogo.¹³

Tako kot povsod v večjih mestih in trgih na Slovenskem ima čevljarstvo že dolgo zgodovino tudi na območju Ljutomera. Tukaj so bili čevljarji vse do 18. stoletja del radgonskega ceha, ki je dobil prve pravice in pravila leta 1616. Leta 1726 so v samem ljutomerskem trgu delovali štirje čevljarji.¹⁴ V 18. stoletju se je čevljarstvo razvilo v tolikšni meri, da so lahko ustanovili ljutomerski ceh. Za svojega zavetnika so si izbrali sv. Erharda. Leta 1859 je v okviru ljutomerskega ceha delovalo 40 mojstrov, 55 pomočnikov in 36 vajencev.¹⁵ Čevljarska obrt v Ljutomeru ni nikoli prešla v večje podjetje. Leta 1946 je bilo na širšem območju Ljutomera¹⁶ popisanih 42 čevljarjev.¹⁷ Leta 1959 je

¹³ Prav tam, str. 25–27.

¹⁴ SI PAM/0004/010/00008, Obrt in trgovina v Ljutomeru (17.–19. st.), Seznam obrtnikov v trgu Ljutomer, cca. 1726.

¹⁵ Slekovec, *Trg in župnija Ljutomer*, str. 294.

¹⁶ V popisih leta 1946 in leta 1959 so bili zajeti obrtniki iz občin Ljutomer, Veržej, Razkrižje in Križevci pri Ljutomeru.

¹⁷ SI PAM/0442/003/001/00344, Okrožni ljudski odbor Maribor (1945–1947), Seznam obrtnikov v Okrajnem ljudskem odboru Ljutomer, seznam večjih obratov v ptujskem in ormoškem okraju, 1945.

¹¹ *Slovenski etnološki leksikon*, str. 67.

¹² Pavlin in Kunaver, *Slovensko narodno izročilo*, str. 154–155.

njihovo število upadlo zgolj na devet. Štirje so imeli delavnice v Ljutomeru, po en pa na Moti, Cvenu, v Borecih, Veržeju in Ključarovcih. Mojstri niso imeli zaposlenih pomočnikov in vajencev.¹⁸ Leta 1966 so bile v občini Ljutomer tri čevljarke delavnice, deset let pozneje pa je delovala zgolj ena.¹⁹ Ob koncu 20. stoletja so bili člani Območne obrtno-podjetniške zbornice Ljutomer spet trije čevljarji, ki so imeli svoje delavnice v Ljutomeru.²⁰

Leta 1983 se je na Postružnikovi ulici v Ljutomeru odprla nova čevljarška delavnica. Ob izgradnji bloka je v spodnjih prostorih odprl svojo čevljarško delavnico Anton Moleh iz Lukavcev, ki se je ukvarjal z različnimi popravili čevljev pasov in torb. Dobrih 20 let pozneje, natančneje leta 1996, je delavnico prevzel Miran Farkaš. Po končani osnovni šoli je obiskoval triletno čevljarško šolo v Mariboru, kjer je bil ena izmed zadnjih generacij čevljarjev, saj so šolo zaradi premajhnega števila zainteresiranih kandidatov kmalu zaprli. Po končani srednji šoli je prevzel delavnico z vsemi pripomočki od Antona Moleha, ki se je upokojil. Danes popravlja razna obuvala, v veliki meri sandale, natikače, razno športno in damsko obutev, poleg tega šiva naramnice šolskih in damskih torb, šotore različnih dimenzij in razne pasove. Kot delovne pripomočke uporablja brusilni stroj, šivalni stroj, t. i. prešo in stroj za lakiranje čevljev. Glede na to, da so obuvala vedno bolj cenovno ugodna in posledično slabše kakovosti, je dela dandanes vedno na pretek. V samem Ljutomeru trenutno obratujeta dve čevljarški delavnici. Poleg Mirana Farkaša deluje še Branko Hedžet, ki ima svojo delavnico na ulici Jureša Cirila.²¹

Med znane čevljarje v okolici Ljutomera je spadal tudi Anton Bogša, ki je imel svojo delavnico na Šafarskem. Mojstrski izpit iz čevljarstva je opravil v Koprivnici, kjer se je naučil vseh čevljarških opravil. S čevljarstvom se je ukvarjal celo življenje, dobrih 35 let, vse do leta 1957. Kljub temu, da je bil zaslužek zelo skromen, je z njim nekako uspel preživljati osemčlansko družino, ki ji je bilo čevljarstvo edini vir dohodka. To je seveda pomenilo, da je moral delati vsak dan od zore do mraka. V tistih časih je bilo največ raznih popravil, saj si ljudje v kriznih časih povečini niso mogli privoščiti novih čevljev. Med drugim je enkrat letno hodil na štero k velikim družinam iz okolice. Takrat je moral popraviti vse, kar je bilo še moč rešiti. Poleg obujal za vsakdanjo uporabo je popravil čevlje za k maši in za druge posebne priložnosti. Za opravljanje čevljarstva ni navdušil nobenega od svojih sinov. Kljub temu njegov trud in življenjsko delo ni šlo povsem v pozabo, saj je njegova vnukinja Jožica skupaj z možem Brankom Gašpa-

ričem njemu v spomin na Šafarskem uredila vreden ogleda čevljarški muzej.²²

Ena bolj zanimivih čevljarških delavnic je bila delavnica, ki je bila organizirana v sklopu krajevnega odbora Radoslavci. Glede na zapise je delovala v 50. in 60. letih prejšnjega stoletja. Delavci so v sklopu obrata imeli jasno zastavljene vloge in zadolžitve. Vodja organizacije je bil Franc Štuhec, strokovni vodja je bil čevljar Ludvik Žnidarič, za odvažanje in prodajo čevljev pa je skrbel Martin Zmazek. Vsi zaposleni v okviru delavnice so bili domačini. Delavnica je bila namenjena predvsem izdelovanju čevljev ter delno tudi samemu popravilu le-teh.²³

Krojaštvo in šiviljstvo

Krojaštvo je obrt, namenjena izdelovanju, popravilu tekstilnih in usnjenih oblačil. Osnovo delo krojačev in šivilj je bilo izdelovanje več vrst oblek in spodnjega perila. Poleg tega so šivali še kožuhe, zaves, posteljno perilo in razne druge izdelke. V novejših obdobjih so začele nastajati specializirane krojaške obrti, od šivanja delovnih oblek, predpasnikov, raznih dekorativnih izdelkov do popravljalnice oblačil.²⁴

Pisni viri prve krojaške obrtnike na Slovenskem omenjajo od 13. stoletja naprej. Prvi znani zapisi izhajajo iz Pirana (1281), Maribora (1330) in Ljubljane (1365), kjer je bil leta 1399 organiziran prvi krojaški ceh na današnjem slovenskem območju. Krojaštvo je že od srednjega veka naprej spadalo med najbolj razširjene obrti. Številni krojači in pozneje tudi šivilje so opravljale svoje delo v vseh slovenskih mestih, trgih in večjih vaseh.²⁵

Na območju Ljutomera je bilo krojaštvo nepogrešljiva obrt. Glede na zapise so bili ljutomerski krojači del radgonskega ceha po vsej verjetnosti že od 17. stoletja.²⁶ Leta 1726 so v Ljutomeru delovali trije krojači.²⁷ Enako število mojstrov najdemo tudi na popisu hišnih posestnikov v Ljutomeru dobrih sto let pozneje.²⁸ Krojaštvo je na območju Ljutomera doseglo vrhunec konec 19. stoletja in predvsem v prvi polovici 20. stoletja. Leta 1946 je bilo v okviru OLO Ljutomer popisanih kar 29 krojačev in 26 šivilj.²⁹ Leta 1959 je zaradi razcveta tekstilne industrije število krojačev in šivilj močno upadlo na šest oziro-

²² Gašparič, intervju, 2021.

²³ Rudolf, *Nekaj besed o Mali Nedelji*, str. 337.

²⁴ Slovenski etnološki leksikon, str. 258.

²⁵ Bogataj, *Domače obrti*, str. 179–180.

²⁶ Kovačič, *Ljutomer*, str. 174.

²⁷ SI PAM/0004/010/00008, Obrt in trgovina v Ljutomeru (17.–19. st.), Seznam obrtnikov v trgu Ljutomer, cca. 1726.

²⁸ Slekovec, *Trg in župnija Ljutomer*, str. 333–335.

²⁹ SI PAM/0442/003/001/00344, Okrožni ljudski odbor Maribor (1945–1947), Seznam obrtnikov v Okrajnem ljudskem odboru Ljutomer, seznam večjih obratov v ptujskem in ormoškem okraju, 1945.; Register zasebnih obrtnih obratov, OLO Ljutomer (1945–1955), arhiv Območne obrtno-podjetniške zbornice Ljutomer.

¹⁸ Rihtarič, *Obrtništvo*, str. 60.

¹⁹ Šarf, *Etnološka topografija*, str. 42–43.

²⁰ *Katalog obrti in podjetništva*, str. 28.

²¹ Farkaš, intervju, 2021.

*Šivalni stroj Paule Dunaj
(hrani: SIKLJT, OE Muzej).*

ma na devet delavnic.³⁰ Leta 1976 so v Ljutomerski občini delovali zgolj še dva krojača in ena šivilja.³¹ Konec 20. stoletja je število obrtnikov, ki so nudili razne tekstilne usluge, v primerjavi s 70. leti spet naraslo. V okviru območne obrtno-podjetniške zbornice Ljutomer je bilo registriranih osem šivilj.³²

Sredi 20. stoletja, natančneje leta 1948, je v samem centru Ljutomera odprla svojo mestno šiviljsko delavnico Paula Dunaj. Za poklic šivilje se je odločila takoj po končani osnovni šoli. Med letoma 1932 in 1934 je opravljala vajeništvo pri Alojziji Rauter v Cezanjevcih. Prvo zaposlitev si je našla v domačih Lukavcih, kjer je tri leta šivala obleke pod mentorstvom Matilde Ganže. Med letoma 1938 in 1944 jo je pot vodila v Beograd, kjer je kruh s šiviljstvom služila pri treh delodajalcih. Po končani 2. svetovni vojni se je vrnila nazaj v domovino. Leta 1947 je uspešno opravila mojstrski izpit za krojenje ženskih in otroških oblek. Na podlagi tega je leta 1948 v Ljutomerski mestni hiši odprla svojo šiviljsko delavnico. Delovni prostori so se nahajali na območju današnje gostilne Perla v pritličju mestne hiše. Zaposlene je imela tri šivilje, Pepco Filipič, Berto Kranjc in Marijo Prelog. Paula je s svojimi sodelavkami šivala za pomembne mestne ljutomerske gospe. Izdelovale so razne kostume, plašče in obleke.³³

Kovaštvo

Kovaštvo spada med najstarejše obrti. Podkovni kovači se v raznih zapisih pojavljajo že od zgodnjega

srednjega veka. Od 14. stoletja naprej so v Evropi že obstajali specializirani izdelovalci raznih pil, lopat, žebeljev, igel ... Kovači so obdelovali kovine, predvsem železo in jeklo z različnimi tehnološkimi postopki. Po večini so bile kovaške delavnice majhni, enoprostorni, samostojno postavljeni objekti, locirani na robu vaških zaselkov ob prometni cesti ali v bližini potoka, ki je poganjal kovaško kladivo. Večina kovačij v severovzhodni Sloveniji je bilo postavljenih po ustaljeni gradbeni shemi. Enoprostorni objekt je bil podaljšan s streho, ki je pokrivala odprto delovno predverje. Slednje je služilo predvsem za podkovanje živine ob vsakem vremenu. Pod nadstreški so imeli tudi posebna lesena stojala z vitli za dvig živine za lažje podkovanje in obdelavo kopit.³⁴

Kovači so pogosto krpali odlomljene dele orodij, podkovali konje, okovali podvozja vozov in platišča koles ter razno opremo za stavbe. Izdelovali so tudi kose, sekire, nože in železne dele za kmetijska orodja, kot so brane, plugi in sejalnice. Kovači, ki so izdelovali poljedelska in gozdarska orodja, so vedno dobro poznali želje in navade prebivalcev posameznih območij, saj so obliko izdelkov prilagajali glede na sestavo obdelovalnih površin, vrsto poljedelskega dela in podobno.³⁵

Kovaška obrt je bila izjemno cenjena in pomembna na območju Ljutomera. Tukajšnji kovači so že leta 1628 podali prošnjo za ustanovitev svojega ceha. Deželni glavar sprva ni odobril ustanovitve, saj je zahteval spremembe pri nekaterih pravilih. Glavna kovaška zadruga v Gradcu je leta 1638 uslišala prošnjo in potrdila 34 pravil, ki so se jih morali striktno držati. Ljutomerski kovači so se tako 14. marca 1638 združili v kovaški ceh. Konec leta so še s strani cesarja Ferdinanda III. pridobili zaščitni patent. Leta 1701 je cesar Leopold I. podelil nov zaščitni patent, na podlagi katerega so se morali vsi kovači, ki so bivali

*Ohranjeno kovaško orodje Jakoba Klobučarja
(hrani: SIKLJT, OE Muzej).*

³⁰ Rihtarič, *Obrtništvo*, str. 63.

³¹ Šarf, *Etnološka topografija*, str. 42–43.

³² *Katalog obrti in podjetništva*, str. 46.

³³ Zorec, intervju, 2021.

³⁴ *Bomo ohranili kovačije?* str. 15–20.

³⁵ Bogataj, *Ljudska umetnost*, str. 40.

Kovaški in kolarski muzej družine Horvat na Razkrižju (hrani: SIKLJT, OE Muzej).

v radiju petih kilometrov, pridružiti Ljutomerskemu cehu.³⁶

Zavetnika ljutomerskega kovaškega ceha sta bila sv. Elohim in sv. Gregorij. Kadar je v Ljutomeru pomočnik želel postati mojster, je moral vsaj dve leti delati pri domačem mojstru, kjer si je pridobil potrebno spričevalo. Sin mojstra se je prav tako več let moral učiti, da je potem lahko prevzel delo svojega očeta. Vsi mojstri v Ljutomeru in okolici so morali vsako četrto nedeljo v mesecu ob 11. uri načelniku zadruga plačati svoj davek, ki je znašal en šiling. Nekoliko manjšo vsoto so vsak četrti teden morali plačati tudi pomočniki. Kovač je na območju ljutomerskega ceha postavil lahko delavnico le z dovoljenjem vseh mojstrov. Na ljutomerskih sejnih je posebna komisija pregledala in odstranila vse izdelke, ki niso bili dovolj kvalitetni. Leta 1859 je kovaška zadruga v Ljutomeru štela 65 mojstrov, tri pomočnike in šest učencev. Del te zadruga so bili tudi vsi kovači takratne središče župnije. V samem ljutomerskem trgu sta leta 1850 delovala dva kovača.³⁷

Sredi 20. stoletja je Obrtna zbornica Ljutomer popisala 33 kovačev, od katerih jih je pet delovalo v samem mestu.³⁸ Leta 1959 je bilo na širšem območju registriranih zgolj še sedem podkovskih kovačev (Mota, Stročja vas, Veržej, Drakovci, Bolehnečici in dva obrata v Ljutomeru) in štirje kovači (Razkrižje, Radoslavci, Bodislavci in Lukavci).³⁹ Slabih deset let pozneje je v občini Ljutomer skupno število kovačev naraslo na trinajst. Med njimi so bile kovaške družine Šrol (Bodislavci), Klobučar, Prelog (Radoslavci) in Kolbl (Drakovci). Pri Klobučarjevih v Radoslavcih sta se več kot 40 let s kovaštvom ukvarjala Jakob in njegov sin Janez. Izdelovala sta razne žeblje, klamfe, kose, sekire, nože in železne dele za razna kmetijska orodja. Popravljala in krpala sta tudi odlomljene dele orodij, okovala podvozja vozov in platišča koles. Janez se s kovaštvom ni ukvarjal primarno, saj je hodil v

³⁶ Slekovec, *Trg in župnija Ljutomer*, str. 289–291.

³⁷ Slekovec, *Trg in župnija Ljutomer*, str. 291.

³⁸ SI PAM/0442/003/001/00344 Okrožni ljudski odbor Maribor (1945–1947), Seznam obrtnikov v Okrajnem ljudskem odboru Ljutomer, seznam večjih obratov v ptujskem in ormoškem okraju, 1945; Register zasebnih obrtnih obratov, OLO Ljutomer (1945–1955), arhiv Območne obrtno-podjetniške zbornice Ljutomer.

³⁹ Rihtarič, *Obrtništvo*, str. 61.

službo. Zaradi tega so imeli Klobučarjevi obrtno dovoljenje le v času Jakobovega delovanja. Družina danes v posebnih prostorih, kot spomin na to družinsko tradicijo, hrani razno dobro ohranjeno kovaško orodje.⁴⁰ Leta 1976 je število kovačev v Ljutomerski občini upadlo zgolj na šest,⁴¹ leta 1998 pa so se na območju obrtne zbornice Ljutomer s kovaštvom ukvarjali trije samostojni podjetniki.⁴²

Ena najbolj znanih kovaških družin v bližini Ljutomera so prav gotovo Horvatovi iz Razkrižja. Kovaško znanje se v družini prenaša že več kot 150 let. Četrto in hkrati zadnjo generacijo bogate družinske tradicije še vedno ohranja Anton Horvat. V domači kovaški delavnici je opazoval očeta in dedka vse od svoje rane mladosti. Prvotna kovačija Horvatovih, kjer je začel delovati Antonov praded, se je nahajala v naselju Globoka. Kovačnico na Razkrižju je leta 1932 postavil Antonov oče. Šlo je za majhno kovačnico, ki sta jo zaradi pomanjkanja prostora skupaj še štirikrat dogradila. Anton je samostojno začel delovati po letu 1975, ko je uspešno opravil mojstrski izpit. Vse generacije so izdelovale vozove in razno kmečko orodje. Največ so izdelali motik in plugov. Pri izdelavi vozov so tesno sodelovali z dvema kolarjema, ki sta za njih izdelovala lesene dele vozov. Posebni trenutki so bili ob primopredaji vozov, saj so se takrat pripravila prava praznovanja. Poleg tega so podkovali ogromno konj in volov. Anton v mlajših generacijah družine nima naslednika, saj danes dela za kovača ni veliko, hkrati pa je to izjemno naporen in zahteven poklic. Zato je na domačiji opremil prostor v kovaški muzej, s katerim ohranja večstoletno družinsko tradicijo. Kovačnica je opremljena s številnimi izdelki in starim orodjem, ki ga je uporabljal že njegov praded. V samem muzeju je poleg kovaškega orodja razstavljeno tudi kolarsko orodje in sablje, ki jih je Anton izdelal sam. Kljub temu, da je že upokojen, preživi v kovačnici skoraj vsak dan.⁴³

Kolarstvo

Kolarstvo se je v 17. stoletju razvilo iz dopolnilne dejavnosti kmečkega gospodarstva v samostojno poklicno obrt. Takrat je doživelo svoj prvi razcvet, saj se je počasi začelo razvijati prevoznništvo in komercialne ceste. Kolarstvo je bilo neposredno povezano s kovaško obrtjo, saj so morali biti vsi izdelki okovani.⁴⁴

Kolarji so delovali na podeželju in ob večjih prometnih poteh, po katerih so prevozniki vozili svoje vozove. Kolarska delavnica je skupaj s kovaško v srednjem in zgodnjem novem veku delovala kot nekakšen servis za vozove in konje. Podobno kot številni obrtniki so tudi kolarji hodili na delo po domovih.

Kadar so delali vozove, so jim kmetje pripravili večje prostore. Za izdelavo voza so porabili približno dva tedna.⁴⁵

Poleg vozov, vozičkov in sani so kolarji izdelovali tudi dele orodij in lesene posode. Ponekod so izdelovali tudi vinske preše, jarme za vpreganje goveje živine, kolovrate za prejo, trlice za trenje lanu, smuči, samokolnice, kmečko orodje in druge zahtevnejše izdelke iz lesa. Poleg tesarjev so marsikje izdelovali tudi mlinske naprave, ročne vozove, vozičke, ročne sani in druge vsakdanje naprave na kmetijah. Med najbolj značilnimi izdelki izpod rok kolarskih mojstrov so bili večnamenski vozovi za nakupovalne, izletniške, svatbene in druge namene.⁴⁶

Kolarstvo je na območju Ljutomera doseglo vrhunec šele konec 19. in na začetku 20. stoletja, o čemer pričata popisa obrtnikov iz leta 1726 in seznam hišnih posestnikov v Ljutomeru. Na obeh seznamih je zapisan le en kolar.⁴⁷ Sredi 20. stoletja je bilo v središču Prlekije v okviru Ljutomerske obrtne zbornice registriranih 14 kolarjev, med katerimi je imel zgolj en kolar svojo delavnico v Ljutomeru.⁴⁸ Leta 1959 je bilo na širšem območju Ljutomera popisanih pet kolarjev v Presiki, Spodnjem Krapju, na Gibini in dva v Ljutomeru. Vsi mojstri so delo opravljali sami, z izjemo Ljutomerskega kolarja Lovra Kranerja, ki je imel pomočnika in dva vajenca.⁴⁹ Leta 1966 je v občini Ljutomer delovalo enako število kolarjev kot ob popisu sedem let prej. Deset let pozneje, leta 1976, pa je deloval le še en sam kolar.⁵⁰ V 80. letih 20. stoletja je na kolarstvo na širšem območju Ljutomera ostalo le še veliko spominov in številnih zgodb.

Sredi 20. stoletja se je s kolarstvom ukvarjal tudi Avgust Magdič iz Radomerja. Za ta poklic se je navdušil že kot otrok, ko je pomagal doma v očetovi delavnici. V času 2. svetovne vojne je ostal brez ene roke. Kljub temu je s pomočjo očeta in sina Jožeta ter tudi hčere Marjane nadaljeval z delom. V tistih časih so izdelovali številne produkte: lesene vozove, manjše prikolice oziroma kola, lestvice in kolesa za voze, samokolnice, pluge, brane, sejalnike, osipače in še razne druge kmetijske pripomočke. Za izdelavo določenih izdelkov so sodelovali tudi s kovači iz Ljutomera. Po nekaj letih prakse se je za kolarja izučil še sin Jože. V času služenja vojaškega roka v Jugoslovanski ljudski armadi ga je podobno kot njegovega očeta doletela

⁴⁵ Prav tam, str. 165.

⁴⁶ Bogataj, *Ljudska umetnost*, str. 166.

⁴⁷ SI PAM/0004/010/00008, Obrt in trgovina v Ljutomeru (17.–19. st.), Seznam obrtnikov v trgu Ljutomer, cca. 1726; Slekovec, *Trg in župnija Ljutomer*, str. 333.

⁴⁸ SI PAM/0442/003/001/00344 Okrožni ljudski odbor Maribor (1945–1947), Seznam obrtnikov v Okrajnem ljudskem odboru Ljutomer, seznam večjih obratov v ptujskem in ormoškem okraju, 1945; Register zasebnih obrtnih obratov, OLO Ljutomer (1945–1955), arhiv Območne obrtno-podjetniške zbornice Ljutomer.

⁴⁹ Rihtarič, *Obrtništvo*, str. 62.

⁵⁰ Šarf, *Etnološka topografija*, str. 42–43.

⁴⁰ Klobučar, intervju, 2021.

⁴¹ Šarf, *Etnološka topografija*, str. 42–43.

⁴² *Katalog obrti in podjetništva*, str. 17.

⁴³ Horvat, intervju, 2021.

⁴⁴ Bogataj, *Ljudska umetnost*, str. 165.

huda nesreča, po kateri ni mogel več izdelovati kolarskih produktov.⁵¹

Lončarstvo

Lončarstvo spada med najstarejše obrti na Slovenskem, o čemer pričajo številne arheološke najdbe iz različnih zgodovinskih obdobj. Najstarejše pisno pričevanje o lončarstvu naj bi se ohranilo za območje Zadrebke doline leta 1340. Lončarstvo se je razvilo na območjih, ki so bogata z glino. Kot najstarejša lončarska središča v Sloveniji slovijo Ljubno na Gorenjskem, Komenda, Ribniška dolina, Šentjernejsko polje, Dravsko polje in Pomurje. Posamezna središča so se med seboj razlikovala po vrsti gline, tehnologiji, oblikah in po okrasu.⁵²

Lončarji iz severovzhodne Slovenije so bili znani po kakovostnih skledah, pekačih za gibanice, pekačih za meso in močnate jedi, loncih za kislo mleko, cedihih za sir, loncih za pranje in kuhanje, velikih vrčih za shranjevanje kisa, vrčih za vodo in vino ter pekačih za pogače. Glavni prodajalni prostori lončarjev so bili poleg domačih delavnic vaški, trški ali mestni sejmi.⁵³

Ljutomerski lončarji so se od glavnega ceha v Gradcu ocepili 7. decembra 1602. Zaščitni patent s pravili jim je podelil nadvojvoda Ferdinand II. 12. maja 1603. Znano je, da so v poznejših stoletjih Ljutomerski ceh potrdili še Ferdinand III. (1645), Leopold I. (1660), Karel VI. (1713) in Marija Terezija (1746). Lončarji, ki so bili del Ljutomerskega ceha, so se morali držati pravilnika, sestavljenega iz 58 točk. Med drugim so se morali redno udeleževati procesij na praznik svetega rešnjega telesa, svete maše na dan goda sv. Florijana in na dan goda sv. Nikolaja. Ob cerkvenih praznikih niso smeli žgati posode in kuriti v pečnici. Mojster je lahko odprl svojo delavnico, ko je predložil potrdilo o opravljenem izpitu in krstni list. Preden je bil sprejet v ceh, je moral uspešno narediti pet izdelkov: dva velika lonca v obliki steklenice s pokrovom, vrč, en gumb in v peč vloženo »kahlo« (pečnico). Poleg tega si je moral pridobiti še status tržana, županu podariti 60 kosov kuhinjske posode in revnim ljudem v špitalu donirati štiri vinarje. Mojster je lahko v delavnici učil naenkrat le enega učenca oziroma vajenca. Vsi pomočniki, ki so želeli postati mojstri, so morali dve leti nabirati izkušnje v drugih slovenskih pokrajinah.⁵⁴

Ljutomerski ceh je leta 1751 štel sedem mojstrov. Štirje so prihajali iz Ljutomera, po eden pa iz Križevcev pri Ljutomeru, Cezanjevcev in Radoslavcev. Dobrih sto let pozneje, leta 1859, se je število mojstrov povečalo na dvanaest. Tega leta sta bila zabeležena tudi dva pomočnika in trije učenci.⁵⁵ V Ljutomerski

okrajni obrtni zbornici je bilo leta 1946 registriranih enajst lončarjev.⁵⁶ Leta 1959 je bilo popisanih sedem lončarskih obratov, in sicer v Ljutomeru, Noršincih, Šalincih, Radoslavcih, Sitarovcih, Ključarovcih in na Stari Cesti. Z izjemo Žumanovih, ki so imeli pomočnika in vajenca, so mojstri dejavnost opravljali sami.⁵⁷ Družina Žuman je bila konec 20. stoletja edina lončarska družina, ki je še naprej ohranjala bogato tradicijo lončarstva na območju Ljutomera.⁵⁸

Danes še vedno lepo število lončarjev v Sloveniji nadaljuje bogato lončarsko dediščino, ki jo tehnološko in funkcionalno prilagajajo sodobnosti. Delovanje sodobnih lončarjev je še vedno po večini povezano s starimi lončarskimi središči in nahajališči gline. Nosilci te dejavnosti nadaljujejo večdesetletno tradicijo družinske dediščine. V Ljutomerskem okolišu lončarsko tradicijo ohranja družina Žuman, ki se lahko pohvali z že skoraj 150-letnim delovanjem.

Žumanovi prenašajo lončarsko obrt iz roda v rod od leta 1874. Saša Žuman je že peta generacija lončarjev v družini. Lončarsko znanje sta mu predala oče Branko Žuman in ded Karel Žuman, ki je v 70. letih 20. stoletja odprl svojo delavnico v Ljutomeru. Karel je bil prvi lončar na Slovenskem, ki je zraven delavnice postavil prodajalni prostor in galerijo svojih najboljših izdelkov. Postopki izdelave lončarskih izdelkov se od 19. stoletja, ko so se Žumanovi začeli ukvarjati z lončarstvom, pa do danes niso bistveno spremenili. Družina že več desetletij koplje glino v Lukavcih, v bližini stare opekarne. Vsako leto napoljejo približno za dve traktorski prikolici gline, ki jo skladiščijo čez zimo doma v deponiji. Premrznjeno glino spomladi zmeljejo v posebnem mlinu z dvema valjema, ki sploščita glino v en milimeter tanko plast. Glino nato pregnetejo in premešajo ter odvisno od izdelka dodajo določeno količino vode. Pregneto glino oblikujejo v različno velike kepe, odvisno od posameznega izdelka. Točno odmerjeno količino gline začnejo oblikovati na električnem lončarskem vretenu. Oblikovani izdelki se nato morajo dobro posušiti. Sušenje lahko traja od enega tedna do enega meseca, odvisno od debeline in velikosti izdelka. Za tem sledi proces žganja. Prvo žganje oz. biskvitno žganje poteka pri 800–900 °C in traja 12 ur. Pri tem se porabi približno 2 m³ drv. Drugo, glazurno žganje poteka pri 1000 °C in traja 15 ur. Za tovrstno žganje porabijo 3 m³ drv. Za žganje lončenih izdelkov so najbolj primerna »mehka« drva smreke, jelše ali breze. Po drugem žganju pustijo izdelke v peči še dva dni, da se dobro ohladijo. Potem jih premažejo

⁵¹ Magdič, intervju, 2021.

⁵² Bogataj, *Ljudska umetnost*, str. 10.

⁵³ Bogataj, *Domače obrti*, str. 34–37.

⁵⁴ Slekovc, *Trg in župnija Ljutomer*, str. 285–287.

⁵⁵ Prav tam, str. 287.

⁵⁶ SI PAM/0442/003/001/00344 Okrožni ljudski odbor Maribor (1945–1947), Seznam obrtnikov v Okrajnem ljudskem odboru Ljutomer, seznam večjih obratov v ptujskem in ormoškem okraju, 1945; Register zasebnih obrtnih obratov, OLO Ljutomer (1945–1955), arhiv Območne obrtno-podjetniške zbornice Ljutomer.

⁵⁷ Rihtarič, *Obrtništvo*, str. 62.

⁵⁸ *Katalog obrti in podjetništva*, str. 17.

*Lončar Saša Žuman v svoji delavnici
(brani: SIKLJT, OE Muzej).*

z nesvinčenimi prozornimi glazurami, ki vsebujejo pigmentne dodatke. Žumanovi izdelujejo razne pekače, vrče, ročke, maslinjake in »dükle« za kisanje mleka.⁵⁹

Studenčarstvo

Studenčarstvo je bilo nekoč redna ali dopolnilna obrt. Naloge studenčarjev so bile iskanje vodnih virov, kopanje vodnjakov in izdelava ter nameščanje vodnih črpalk za črpanje vode iz vodnjakov. Izdelovali so tudi lesene, več kot 10 metrov dolge cevi za črpanje vode, ki so v glavnem bile iz borovega lesa. Studenčarstvo je ena od mlajših obrti, saj se je začelo razvijati v 2. polovici 19. stoletja, ko so se studenčarji v virih začeli omenjati kot samostojni obrtniki. Po koncu 1. svetovne vojne je bilo večina studenčarjev zapisanih v registrih kot studenčarski mojstri, ki se ukvarjajo še s kmetijstvom kot dodatno dejavnostjo. Pred tem je bila ta situacija obratna.⁶⁰

V raznih popisih obrtnikov in drugih arhivskih dokumentih vse do 19. stoletja na območju Ljutomera ni omenjenih mojstrov studenčarjev. Kot eden pr-

vih mojstrov za izkop vodnjakov in napeljavo odvodnih drenaž na širšem območju Ljutomera se omenja šele na začetku 20. stoletja Alojz Bratina iz Križevca. Veljal je za uradnega mojstra studenčarja in izdelovalca betonskih izdelkov za širšo okolico. Pomočniški izpit je opravil v avstrijskem Radkersburgu, mojstrskega v Ljubljani, največ znanja pa je prav gotovo odnesel od očeta, ki ga je tudi navdušil za to delo. Od leta 1914, ko je dobil koncesijo za obrt, je z očetom redno opravljal izkope studencev ter izdeloval lesene in cementne cevi v širši okolici. Svoje delo je odlično opravljal skoraj pol stoletja. V bližini je nadzoroval izkope vseh vodnjakov, številnim sovaščanom in okoliškim kopačem je bil več let mentor.⁶¹

Eden bolj znanih studenčarjev iz okolice Ljutomera je bil tudi Jožef Maršič iz Jalšovca, doma tik ob slovensko-hrvaški meji. Za kopanje vodnjakov se je odločil zaradi pomanjkanja studenčarjev na tem območju in zaradi slabega finančnega stanja njegove velike družine. Bil je samouk, zato je na začetku kopal manjše vodnjake. Skozi leta je osvojil vse potrebne veščine za odprte samostojne studenčarske obrti. Takrat, še v časih Socialistične federativne republike Jugoslavije, je pokrival celoten obmejni okoliš. Pri delu se mu je med drugimi pridružil tudi Vinko Kosi, ki je pred tem delal v rudniku Presika, zato mu delo pod zemljo ni bilo tuje. S studenčarstvom se je ukvarjal vse do leta 1985. Poleg njega je bilo zaposlenih več pomagačev, ki so bili odgovorni za odpadno zemljo ter varnost pri delu. Delo je bilo zelo naporno in nevarno. Najprej je moral mojster z enoletno leskovo rogovilo »rajalnico« poiskati morebitni vir vode. S šibo v vodoravnem položaju je korakal po zemljišču, dokler se ta ni ukrivila. To je bil znak, da je pod površjem voda. Pred začetkom gradnje studenca se je na mestu začrtanega mesta za kopanje zbrala cela družina in molila, da bi vodo res našli ter da se nobenemu kopaču ne bi nič zgodilo. Kopal je vedno le eden kopač. Odvečno zemljo so v kantah ali košarah, pritrjenimi na vitlo, povlekli na površje. Stene vodnjaka so običajno zaščitili z deskami. V primerih, kadar je bila zemlja rahla, so stene sproti obzidali z opeko ali kamenjem. Kopanje vodnjakov je trajalo dneve oziroma tedne, odvisno od višine podtalnice. Na nekaterih mestih so morali kopati tudi do 40 metrov v globino, preden so prišli do vode. Kopači so namesto zaščitnih čelad uporabljali kose desk, ki so si jih zavezali na glavo. Vsakič, ko so prišli do vode, je nastalo nepopisno veselje in olajšanje, saj je bilo veliko primerov, da vode sploh niso našli. Takrat je bil ves vložen trud zaman, saj so kopači ostali tudi brez plačila. V drugi polovici 20. stoletja so najpogosteje nameščali razne samotežne načine, in sicer vitle, vzvode ali vretena, pri katerih je na vrvi oziroma verigi viselo vedro za zajemanje vode. Na koncu so nad vodnjake namestili

⁵⁹ Žuman, intervju, 2021.

⁶⁰ *Slovenski etnološki leksikon*, str. 587.

⁶¹ Prav tam, str. 321–322.

Ohranjena studenca na Šafarskem (hrani: SIKLJT, OE Muzej)

še leseno ostrežje za zaščito pred raznimi tujki, ki bi lahko padli v vodnjak in onesnažili vodo.⁶²

Vrvarstvo

Vrvi kot izdelki za prodajo se na Slovenskem omenjajo že od 12. stoletja naprej. Takrat še ni bilo omemb vrvarjev, temveč so vrvi bile produkti tkalcev. Vrvarji so na območju Ljubljane prvič omenjeni konec 16. stoletja, ko so delovali trije vrvarji. Potrebe po vrvarstvu so bile majhne. O tem priča podatek, da so 200 let pozneje v Ljubljani še vedno delovali le trije vrvarji. Povsem drugače je bilo na Koroškem, kjer je bilo sredi 18. stoletja kar 49 mojstrov, devet pomočnikov in en vajenec. Slovenska Štajerska je štela le šest mojstrov in tri pomočnike. V drugi polovici 18. stoletja je ta številka na Štajerskem hitro narasla, saj je bilo zabeleženih sedemnajst mojstrov, sedem pomočnikov in devet vajencev.⁶³

Vrvarstvo ima v Ljutomeru že večstoletno tradicijo. Leta 1726 sta bila popisana dva vrvarja, dobrih sto let pozneje pa se je kot hišni posestnik v trgu Ljutomer omenjal en vrvar Friderik Babnik.⁶⁴ Po-

datki davčnih uradov iz srede 19. stoletja pričajo, da je imel Ljutomer leta 1853 enega mojstra, ki se mu je tri leta pozneje pridružil še en pomočnik. Glede na podatke davčnega urada sta v Ljutomeru v letih 1857, 1871–1874 in 1890 delovala en mojster in en pomočnik. Podobno kot v Ljutomeru so v drugi polovici 19. stoletja imela le enega vrvarja tudi mesta Ormož, Slovenj Gradec, Slovenska Bistrica in Gornja Radgona. Med štajerskimi mesti je leta 1853 izstopal Maribor s šestimi mojstri, tremi pomočniki in dvema vajencema. Na začetku 20. stoletja je takratni politični okraj Ljutomer (Gornja Radgona–Ljutomer) imel v registru le dva samostojna vrvarja, ki sta skupaj zaposlovala štiri delavce. Leta 1925 je bil v Ljutomeru zabeležen le en vrvarski obrat. Enako število vrvarjev kot Ljutomer so tega leta imela tudi danes tri največja slovenska mesta (Ljubljana, Maribor in Celje). Po koncu 2. svetovne vojne, natančneje leta 1951, je število vrvarjev na Slovenskem močno upadlo. Rezultati popisa lokalne industrije in obrti so zabeležili v Sloveniji le devetnajst vrvarskih obratov. Šlo je predvsem za stare mojstre, katerih delovni staž je presegel 20 let. Leta 1966 je bilo v Sloveniji aktivnih le še sedem vrvarskih mojstrov. Med njimi je bil tudi Bazilij Prinčič iz Ljutomera.⁶⁵

⁶² Gašparič, intervju, 2021.

⁶³ Kobe-Arzenšek, Vrvarska obrt, str. 170.

⁶⁴ SI_PAM/0004/010/00008, Obrt in trgovina v Ljutomeru (17.–19. st.), Seznam obrtnikov v trgu Ljutomer, cca. 1726; Slekovec, *Trg in župnija Ljutomer*, str. 333.

⁶⁵ Kobe-Arzenšek, Vrvarska obrt, str. 171.

Prinčičevi iz Ljutomera so se z vrvarstvom ukvarjali več desetletij. V 20. stoletju so bili edina družina v Ljutomeru in širše, ki so se ukvarjali z vrvarstvom. Prvi v družini se je s to obrtjo začel ukvarjati Anton Prinčič, ki je leta 1929 pridobil obrtniško dovoljenje. V več kot tridesetletnem delovanju je izučil štiri pomočnike, med katerimi je bil tudi njegov sin Bazilij. Ta je po uspešno opravljenem pomočniškem obdobju kmalu naredil mojstrski izpit v Murski Soboti, kjer je bil nekaj let zaposlen v eni od tovarn in tam izdeloval vrvi raznih dimenzij. Leta 1965, ko se je oče Anton upokojil, se je vrnil domov in prevzel obrt. Na samih začetkih je pletel vrvi iz konoplje, ki so jo uvažali iz raznih koncev takratne Jugoslavije. Pridobljeno konopljo je moral najprej zmikati oziroma počesati na ročni napravi mikalniku. Proti koncu 20. stoletja mu je to delo bilo prihranjeno, saj so namesto konoplje za izdelovanje vrvi uporabljali očiščeno surovino iz umetnih vlaken. Pakirana je bila v 50-kilogramskih balah, ki jih je do Ljutomera pripeljal vlak. Po pričanju Bazilijeve žene je bil sam postopek izdelovanja vrvi dolg in zahteven. Mojster je običajno združil po štiri ali več predilnih niti v špagu s pomočjo težjega stroja, imenovanega šir. Najprej je na napravo nataknil niti na kavlje. Na nasprotnem koncu je niti nataknil na vrteči se kavelj, ki je bil vpet na sani, imenovane hangerštanga. S pomočjo lera je v

utore razporedil niti in začel poganjati s kljuko šir. Z lerom je sukal niti v vrv, za kar je rabil veliko prakse in izkušenj, če je želel izdelati vrvi z enakomerno debelino in trdoto po vsej svoji dolžini. Bazilij je v svoji več kot petdesetletni karieri izdelal daleč največ vrvi, različnih dimenzij ter locne oziroma krpke, ki so jih uporabljali kmetje za spravlanje sena, slame ali listja. Poleg tega je še izdeloval vprežne vrvi, povodce za živali, razne špage (tanke vrvice) in razne mreže. Sredi 20. stoletja je izdelke vozil s kolesom še po takratnih makadamskih cestah vse do Ormoža in Svetega Tomaža, kjer je imel veliko stalnih strank. Poleg tega je vrvi in ostale pripomočke prodajal okoliškemu prebivalstvu. Nekaj desetletij pozneje pa se je ob nedeljah skupaj z ženo odpravljaj vse od Križevca, Ormoža, Koga, Svetega Tomaža pa do Ptuja, kjer je po nedeljskih mašah na stojnicah prodajal svoje izdelke. V tistih časih so obrtnike na stojnicah že redno nadzirale inšpekcije, ki so preverjale kakovost izdelkov in vsa potrebna obrtniška dovoljenja. Konec 20. stoletja je bil Bazilij še eden redkih vrvarjev na Slovenskem. Takrat se je za njegove izdelke občutno zmanjšalo zanimanje kmetov, ki so skozi vsa leta bili bolj ali manj edine njegove stranke. Glavni povpraševalci po njegovih izdelkih so postali športniki. Poleg klasičnih vrvi je začel izdelovati razne mreže za nogomet, košarko, odbojko ...⁶⁶

Mizarstvo

Mizarji so že od vsega začetka zaslužni za notranjo opremo hiš, saj so izdelovali notranje pohištvo, okna in vrata. Čez čas so začeli izdelovati izdelke po naročilih in po posebnih oblikovalskih zasnovah. Mizarji so se začeli združevati v posebne zadrage na začetku 19. stoletja, ko so nastala številna mizarstva središča na Slovenskem.⁶⁷

Mizarstvo kot obrt se je uveljavila nekoliko pozneje kot ostale obrti. Kmetje so si svoje prostore začeli intenzivneje opremljati z mizami, stoli, omarami ipd. šele na začetku 19. stoletja. Porast urejanja prostora s pohištvo v mestih se je začel nekoliko prej, v 18. stoletju, ko so se začeli spreminjati trendi prostorskih zasnov hiš. Mizarstvo je bilo dobro razvito v vseh slovenskih pokrajinah.⁶⁸

Na območju Ljutomera je bilo mizarstvo številčno zastopano in bolj razvito v zgodnjem novem veku, ko so bili ljutomerski mizarji del radgonskega ceha. V prvi polovici 18. stoletja sta ljutomerske tržane oskrbovala dva mizarja. Sto let pozneje pa se je število mizarjev povečalo na tri.⁶⁹ Mizarstva obrt je svoj razvojni višek dosegla konec 19. stoletja. Ljutomer-

Ohranjena reklamna tabla Bazilija Prinčiča
(brani: SIKLJT, OE Muzej).

⁶⁶ Prinčič, intervju, 2021.

⁶⁷ Slovenski etnološki leksikon, str. 328.

⁶⁸ Bogataj, Domače obrti, str. 137.

⁶⁹ SI PAM/0004/010/00008, Obrt in trgovina v Ljutomeru (17.–19. st.), Seznam obrtnikov v trgu Ljutomer, cca. 1726; Slekovec, Trg in župnija Ljutomer, str. 333.

Razna mizarška dela v nekdanji delavnici Leopolda Pečarja leta 1954 (hrani: SIKLJT, OE Muzej).

ski mizarji so po vzoru Dunaja in Gradca množično oskrbovali trške in kmečke domove z rezljanim, struženim in intarziranim pohištvo. Mizarstvo je v 20. stoletju ponekod postopoma prehajalo v majhne polindustrijske in industrijske obrate.⁷⁰ Leta 1946 je bilo v okviru ljutomerske obrtne zbornice registriranih 32 mizarjev, od katerih jih je šest imelo svojo delavnico v Ljutomeru.⁷¹ Leta 1959 se je število mizarških delavnic zmanjšalo na dvanajst. Mizarji so delovali v Babincih, Banovcih, Lukavcih, Razkrižju, Stari Novi vasi, Ključarovcih, Križevcih, Drakovcih, Noršincih, Ljutomeru in na Moti. Največja obrtna enota tega leta je bila v Drakovcih mojstra Konrada Repa, ki je imel štiri pomočnike, administratorja in dva vajenca. Večji obrat je imel tudi mojster Avgust Filipič v Babincih, kjer sta bila dva mojstra, dva pomočnika in trije vajenci. Razlog za množični osip privatnih mizarških obratov je bilo ljutomersko podjetje Marles, ki je imelo leta 1995 zaposlenih pet

mojstrov, dvaintrideset pomočnikov in tri administratorje.⁷² Leta 1998 se je z mizarstvom ukvarjalo trinajst samostojnih podjetnikov.⁷³

Uspešno je bilo mizarstvo Filipič, kjer se mizarška obrt prenaša iz roda v rod okoli 150 let. Z mizarstvom se je leta 1877 začel ukvarjati Jakob Nedl. Po opravljenem mojstrskem izpitu je odprl majhno delavnico, ki je bila del skromne družinske hiše. Nekaj let je deloval sam. S svojimi kakovostnimi izdelki si je pridobival vedno več zadovoljnih strank. Zaradi povečanja števila naročil je začel sprejemati vajence in pozneje še pomočnike. Večino opreme so v tistih časih naredili na mero oziroma po želji strank. Kadar je bilo naročilo veliko, so delali doma pri naročniku. Jakob Nedl se je z mizarstvom ukvarjal vse do svoje smrti leta 1931. V svoji dolgoletni in bogati karieri je izučil veliko vajencev. Zadnji od njih je bil Avgust Filipič. Ta je bil ostarelemu mojstru v veliko pomoč tako v delavnici kot na terenu. Po napredovanju v pomočnika je prevzemal vedno več naročil vse do mojstrove smrti. Kmalu po tem, ko je naredil mojstrski izpit, je leta 1937 prevzel Nedlovo delavnico. V prvi

⁷⁰ Šarf, *Etnološka topografija*, str. 42–43.

⁷¹ SI PAM/0442/003/001/00344 Okrožni ljudski odbor Maribor (1945–1947), Seznam obrtnikov v Okrajnem ljudskem odboru Ljutomer, seznam večjih obratov v ptujskem in ormoškem okraju, 1945; Register zasebnih obrtnih obratov, OLO Ljutomer (1945–1955), arhiv Območne obrtno-podjetniške zbornice Ljutomer.

⁷² Rihtarič, *Obrtništvo*, str. 60–62.

⁷³ *Katalog obrti in podjetništva*, str. 35.

Branko Magdič v svoji delavnici, kjer v prostem času še vedno ustvarja razne izdelke (brani: SIKLJT, OE Muzej).

polovici 20. stoletja na področju mizarstva še ni bilo razvite mehanizacije, zato se je delalo vse ročno, kar je bilo precej naporno. Pod Filipičevim okriljem se je izučilo mizarstva kar 35 vajencev, med njimi tudi njegova sinova Ivan in Avgust, ki sta leta 1954 uspešno opravila mojstrski izpit. Delali so kakovostne izdelke, o čemer priča tudi podeljena diploma za prvovrstno izdelavo določenih izdelkov na obrtni razstavi v Ljutomeru leta 1950. Avgustova sinova Ivan in Avgust sta obrt prevzela po očetovi upokojitvi leta 1956. Stara delavnica je bila kmalu premajhna za vse zaposlene in vsa naročila, zato so imeli pri okoliških prebivalcih v najemu tri velike prostore, in sicer pri Janezu Smodišu, Mateju Sagaju in Jožetu Berdeni. Njihovo delo je bilo opazno tudi zunaj meja Slovenije, saj je kar nekaj naročil prihajalo iz Dalmacije. Ivan in Avgust sta zato iz leta v leto širila delavnico in dokupovala razne stroje, da je bilo čez čas vse potrebno zbrano na eni lokaciji. Ivanu je za mizarstvo uspelo navdušiti sina Mirana, ki je prevzel bogato zapuščino s trdnimi temelji. Leta 1996 je začel graditi novo večjo delavnico, v katero se je skupaj z več zaposlenimi preselil leta 1999. Mizarstvo Filipič danes vključuje že peto generacijo družine Filipič in uspešno deluje na Slovenskem ter tujem tržišču. Njihovo odlično

delo potrjujejo tudi platinasto odličje za bonitetno oceno iz leta 2019.⁷⁴

Izjemno bogato tradicijo ima mizarska delavnica, ki jo je leta 1920 v stanovanjski stavbi v Ljutomeru pod imenom Tesarstvo – žaga in trgovina Leopold Pečar. Delavnica je bila postavljena na njegovem zemljišču ob domačiji. Les za obdelavo so pridobivali iz območja Gornje Radgone, Murska Sobota, Lendave in Ptuja. Leta 1946 se je obrat priključil podjetju Dravsko gozdno gospodarstvo Maribor, leta 1947 podjetju Lesno industrijsko podjetje Murska Sobota, leta 1951 pa Lesno industrijskemu podjetju Maribor. Njihovi primarni produkti so bili »finalni izdelki ročnega in strojnega mizarstva«.⁷⁵

Leta 1960 se je Pečarjeva delavnica združila s tovarno Marles in preusmerila obrat izključno v proizvodnjo kuhinjskega sedežnega pohištva. V glavnem so izdelovali mize, stole in klopi. Leta 1974 so zaradi povečanega zanimanja po njihovih izdelkih dogradili novo proizvodno halo za montažo, prostore za strojno opremo in objekte za spremljajoče dejavnosti. S tem so lahko začeli s serijsko proizvodnjo njihovih

⁷⁴ Filipič, intervju, 2021.

⁷⁵ Koren, *Kulturna dediščina*, str. 114–115.

produktov. Med letoma 1983 in 1985 so zgradili še sušilnico in kotlarno. Naslednje leto so program masivnega pohištva nadgradili. Izdelovati so začeli tudi nove oblike sedežnega pohištva in miz za jedilnice.⁷⁶

Po stečaju Marlesa se je leta 1989 začelo poslovanje tovarne masivnega pohištva Murales. Uveljavila se je nova blagovna znamka kuhinjskega in jedilniškega sedežnega pohištva, ki je postala hitro prepoznavna na slovenskem in tujem tržišču. Z namenom po večji kontroli vhodnih surovin je podjetje leta 2000 kupilo bližnjo žago in s tem sklenilo proizvodni krog. Na začetku 21. stoletja je Murales zgradil še skladišče za polizdelke, brusilnice, montažne linije, sodobne lakirnice, krivilnice lesa in skladišče žganega lesa. V času privatizacije je takratni direktor TOZD Masivno pohištvo Ljutomer Stanko Škalič z družino aktivno vstopil v lastništvo družbe. Leta 2013 je izvedel še menedžerski prevzem družbe, na podlagi katerega je danes v njihovi lasti večji del tovarne.⁷⁷

Danes meri celotno zemljišče Muralesa okoli 8 ha, od katerih je 4 ha pokritih proizvodnih in skladiščnih površin. V podjetju potekata dva procesa, in sicer obdelava oziroma razrez hlodovine in tehnološki postopek strojne obdelave. Proizvodnja je opremljena s stroji velike tehnološke zmogljivosti, saj so ves čas vlagali v proizvodnjo in posodobitev tehnologije. V tovarni je zaposlenih okoli 110 delavcev, ki mesečno izdelajo okoli 5.000 kosov stolov, miz, kotnih klopi, jedilniških vitrin, ekskluzivnih izdelkov in drugih izdelkov za opremljanje interierjev. Murales je danes

v Sloveniji in tujini poznan kot kakovosten proizvajalec jedilniškega sedežnega pohištva.⁷⁸

Eden bolj znanih mizarjev v okolici Ljutomera je bil tudi Branko Magdič. Za mizarstvo se je navdušil že v rosnih letih, saj je že kot otrok večino svojega prostega časa preživel v mizarški delavnici Antona Novaka v Lukavcih. Tako po končani osnovni šoli ni dolgo premišljeval o pravem poklicu. Leto dni je obiskoval vajeniško šolo v Križevcih, za tem pa ga je pot vodila v Beograd, kjer je po dveh letih šolanja, leta 1949, opravil pomočniški izpit. Sprva se je zaposlil v beograjski umetniški delavnici Mongment. Po odsluženem vojaškem roku v Osijeku in Belem Manastirju se je vrnil v Slovenijo. Leta 1953 se je zaposlil v Ljutomerski lesno industrijski tovarni Lip Maribor. Delovne izkušnje si je več kot deset let še nabiral v mizarški delavnici Filipič v Babincih in pri Mizarstvu Ljutomer. Med tem je leta 1958 v Murski Soboti opravil mojstrski izpit. Razne izdelke, s katerimi je prepričal komisijo na izpitu, je izdeloval dva tedna v tovarni Ledava. Poleg tega je opravil izpit za rezbarja, s katerim je dodatno potrdil, da mu je ustvarjanje z lesom bilo položeno že v zibelko. Po več kot desetletju delovanja v Ljutomeru in Noršincih si je zaželel novih izzivov. Slednje je poiskal v daljni Nemčiji, kjer je po lastnih besedah preživel najlepša in najbolj ustvarjalna leta. Nekaj let pred upokojitvijo se je odločil za povratek v svoj domači kraj, kjer je odprl svojo obrtno delavnico. Večino strojev in pripomočkov si je kupil v Nemčiji. Kljub vrnitvi domov je ostal v tesnih stikih z Nemčijo, saj je večino izdel-

Razni lectarski izdelki slaščičarne Škrajnar iz Ljutomera (hrani: SIKLJT, OE Muzej)

⁷⁶ Prav tam, str. 116–117.

⁷⁷ Prav tam, str. 116–118.

⁷⁸ Prav tam, str. 118–121.

Janko in Terezija Škrajnar pred svojo slaščičarno leta 1973 (brani: SIKLJT, OE Muzej).

kov izvozil prav tja. Nekaj časa je bil celo edini mizar v Sloveniji, ki je delal za nemški trg. Gospod Branko tudi po upokojitvi skoraj vsak dan preživi v svoji delavnici, kjer ustvarja predvsem za svojo dušo. Izdeluje posebne izdelke, za katere prej ni bilo dovolj časa.⁷⁹

Medičarstvo in svečarstvo ter slaščičarstvo

Medičarstvo in svečarstvo spadata med starodavne obrti na Slovenskem. Pri tej obrti je vedno šlo za simbiozo dveh dejavnosti, ki sta ju povezovali dve temeljni sestavini: med in vosek. Medičarji so izdelali največ peciva iz medenega testa, lectarske izdelke, medenjake in medico ter medeno vino, svečarji pa so izdelovali sveče različnih vrst in oblik.⁸⁰

Najstarejši, skromni zapisi medičarstva izhajajo že iz 14. stoletja. V teh zgodnjih obdobjih medičarji in svečarji še niso izdelovali izdelkov, kot jih poznamo danes. Figuralno pecivo, ki so ga izdelovali s pomočjo vtiskovanja v lesene modele, so pričeli izdelovati od 15. stoletja naprej. Z medičarstvom se je vse do 18. stoletja ukvarjalo izjemno majhno število posameznikov, zato se je v primerjavi z ostalimi tradicionalnimi obrtni zelo počasi razvijalo.⁸¹ Lectarske delavnice so bile v 19. in 20. stoletju najbolj razširjene na Štajerskem. Sledila je Koroška, Pomurje in šele na to Kranjska. Kljub občutnemu zatonu obrti v 20. stoletju se je medičarstvo in svečarstvo ohranilo vse do danes. Na Slovenskem deluje le še peščica lectarjev in delavnic, ki nadaljujejo in ohranjajo to večstoletno tradicijo.⁸²

Trg Ljutomer je imel svojega medičarja in svečarja že v zgodnjem novem veku. Leta 1755 se eni od listin omenja medičar Paltauf, ki naj bi se v Ljutomer priselil iz Nemčije. O njegovem delovanju in morebitnih njegovih naslednikih ni nič znanega.⁸³ Medičarstvo in svečarstvo je bilo v 19. in v 20. stoletju slabo razvito in redko zastopano na območju Ljutomera. Med letoma 1945 in 1959 je na širšem obravnavanem območju deloval le en obrtni mojster Janko Škrajnar, ki se je ukvarjal tudi s slaščičarstvom.⁸⁴ Ob popisu leta 1998 so delovale štiri slaščičarne, in sicer v Križevcih pri Ljutomeru, Pristavi in dve v Ljutomeru.⁸⁵

Najbolj poznana slaščičarna v Ljutomeru in njeni okolici v 20. stoletju je bila prav gotovo Škrajnarjeva slaščičarna. Njeni začetki izhajajo iz leta 1913, ko je Ivan Škrajnar v svoji delavnici v Ljutomeru odprl prodajalno. Izdeloval je lectarske figure in medenjake. Istega leta je uspešno pridobil prvi obrtni list za medičarja in svečarja. Za ta poklic je navdušil tudi sina Janka, ki mu je že kot otrok pomagal izdelovati razno pecivo. Janko je leta 1931 pridobil naziv pomočnika. Pod večletnim mentorstvom svojega očeta je kmalu opravil tudi mojstrski izpit iz slaščičarstva in pozneje še iz medičarstva. Z ženo Terezijo je imel delavnico v Gornji Radgoni vse do začetka 2. svetovne vojne, ko so ga z družino kot zavednega Slovenca

⁷⁹ Magdič, intervju 2021.

⁸⁰ Slovenski etnološki leksikon, str. 315.

⁸¹ Bogataj, Ljudska umetnost, str. 212.

⁸² Komel, Lectarstvo, str. 23–25.

⁸³ Kovačič, Ljutomer, str. 174.

⁸⁴ SI PAM/0442/003/001/00344 Okrožni ljudski odbor Maribor (1945–1947), Seznam obrtnikov v Okrajnem ljudskem odboru Ljutomer, seznam večjih obratov v ptujskem in ormoškem okraju, 1945; Register zasebnih obrtnih obratov, OLO Ljutomer (1945–1955), arhiv Območne obrtno-podjetniške zbornice Ljutomer.

⁸⁵ Katalog obrti in podjetništva, str. 48.

Mlin na Razkrižju leta 1954 (hrani: SIKLJT, OE Muzej).

in podpornika Sokola izgnali v Ljubljano. Po koncu vojne se je vrnil v domači Ljutomer, kjer je leta 1950 odprl slaščičarno. Otroci so najraje jedli velike medenjake, odrasli pa predvsem slastne vinske kekse. Njihovo tradicionalno lectarsko pecivo ni manjkalo na sejnih in proščenjih po Prlekiji in Prekmurju.

Družinsko tradicijo je v drugi polovici 20. stoletja nadaljevala Vera Škrajnar, ki je po končani osnovni šoli postala vajenka pri očetu Janku. Leta 1962, po opravljenem pomočniškem izpitu, sta skupaj z očetom odprla prodajalno na Miklošičevem trgu. Skupaj z možem Georgom Peischlom, ki je bil po poklicu prav tako slaščičar, sta leta 1975 prevzela delavnico v Ljutomeru. Razširila sta ponudbo na vse vrste tort, ki so v času porok šle za med. Znana sta bila tudi po izdelovanju dobrih kremnih rezin in ostalem sočnem pecivu. Prvi upad prodaje peciva in sladoleda so občutili ob odprtju več trgovskih centrov v Ljutomeru in okolici. Kljub številnim novim izzivom in preprekam je slaščičarna uspešno delovala vse do upokojitve zakoncev Peischl leta 1999. Njuni otroci se niso navdušili za slaščičarski poklic, zato sta leta 2006 preselili celotno proizvodnjo z vsemi pripomočki v Radovljico, kjer je gostilna Lectar uredila prvi lectarski muzej v Sloveniji.⁸⁶

Mlinarstvo

Mlinarstvo uvrščamo med najstarejše obrti. Rane načine mletja moke naj bi prevzeli Rimljani iz Male Azije in ga razširili po stari celini. Ena od zanimivosti je prav gotovo, da se mlini in naprave v tisočletnem razvoju človeštva niso bistveno spremenili. Enako velja za načine in postopke samega dela. Mlinarstvo spada že od srednjega veka naprej med temeljne živilske in predelovalne obrti za mletje in predelavo žita. V izrednih okoliščinah ob pojavu lakote so mlinarji mleli tudi semena in plodove.⁸⁷

Mlinarstvo ima bogato zgodovino na širšem območju Ljutomera. Na reki Ščavnici in na reki Muri je bilo že od srednjega veka naprej veliko mlinov. Eno prvih omemb mlina najdemo leta 1414, ko je Janez Lokavski prodal ljutomerski cerkvi svoj delež mlina na Ščavnici zunaj trga. Svoj mlin je imel tudi trg Ljutomer, ki jim ga je 26. marca 1694 s škofovskim dovoljenjem prodal takratni ljutomerski duhovnik Miklavž Pergoznik. V zameno je trg moral letno dajati župniku dvanajst veder dobrega ljutomerskega vina. Mlin, ki naj bi leta 1689 pogorel do tal, je tudi upodobljen na Vischerjevi grafiki trga Ljutomer iz leta

⁸⁶ Robinščak, intervju, 2021; Šoštaric, Konec Škrajnarjeve sla-

ščičarne, str. 15.

⁸⁷ Bogataj, *Ljudska umetnost*, str. 180.

Smodišev mlin leta 1950 (hrani: SIKLJT, OE Muzej).

1681. Trg ga je uporabljal kot licenčni mlin vse do leta 1914, ko je pogorel.⁸⁸

Na širšem območju Ljutomera je bilo na reki Ščavnici v 18. stoletju okoli deset mlinov. V samem trgu Ljutomer pa je sredi 18. in 19. stoletja omenjen le en mlinar, ki je upravljal s trškim mlinom na zahodni strani Ljutomera.⁸⁹ Ob koncu 19. stoletja je mlinarstvo spadalo med najbolj razvite obrti na širšem območju Ljutomera. Leta 1946 je v okolici Ljutomera na reki Muri in reki Ščavnici delovalo petindvajset mlinarjev.⁹⁰ Do leta 1959 je to število nekoliko upadlo. Popisanih je bilo sedemnajst zasebnih in dve družbeni mlinski enoti. Privatni mlini so obratovali v Veržaju, Presiki, Podgradju, Spodnjem Krapju, Stari Novi vasi, Vogričevcih, Razkrižju, Borecih, Gajševcih, Veščici, Moti, Gibini, Globoki, Stročji Vasi, Moravcih in Precetincih. Med številčnejše zastopane moškimi so delovale tudi tri mlinarske mojstrice, in sicer Antonija Babič v Veržaju, Antonija Košti v Presiki ter Ivanka Klajnčar na Podgradju. Z mlinarstvom se je tako ukvarjalo tega leta sedemnajst moj-

strov in mojstric, pet pomočnikov in štirje vajenci.⁹¹ Leta 1998 je bilo v okviru Obrtnice zbornice Ljutomer registriranih le še šest mlinarjev, v naseljih Razkrižje, Stročja vas, Gajševci, Precetinci in dva v Veržaju. Danes na nekoč bogato tradicijo mlinarstva na reki Ščavnici spominjajta le še delujoča Žnidaričev mlin v Precetincih in mlin Stajanko v Gajševcih.⁹²

Nekoliko daljšo zgodovino so imeli plavajoči mlini na reki Muri. Ti so bili posebnost panonske pokrajine, saj so v celoti ali deloma plavali na reki. Te vrste mlinov so na reki Muri zgradili zato, ker je reka nekoč skoraj vsakoletno poplavljala. Njihova posebnost je bila, da so se lahko skupaj z vodotokom dvigovali in spuščali, pri tem pa so bili z močnimi verigami pritrjeni na trdna oporišča brežin. Glavne nevarnosti za tovrstne mline so bile velike poplave, ki so s seboj odnašale izravana drevesa, in nizke temperature, zaradi katerih so pogosto zmrzoval reke. Pozimi so iz preventivnih razlogov, da ne bi led uničil lesa, celoten mlin dvignili iz vode. Konec 19. stoletja je na območju med Krogom in Sv. Martinom na Muri (današnja Hrvaška) delovalo kar devetinšestdeset mlinov. To število se je do konca 2. svetovne vojne povečalo na več kot sto.

Na reki Muri je več desetletij obratoval tudi mlin na Moti, ki je oskrboval domačine in krajane iz sosednjih vasi. Z njim so več desetletij upravljali Smodi-

⁸⁸ Kovačič, *Ljutomer*, str. 48.

⁸⁹ SI PAM/0004/010/00008, Obrt in trgovina v Ljutomeru (17.–19. st.), cca. 1726, Seznam obrtnikov v trgu Ljutomer; Slekovec, Trg in župnija Ljutomer, str. 333.

⁹⁰ SI PAM/0442/003/001/00344 Okrožni ljudski odbor Maribor (1945–1947), Seznam obrtnikov v Okrajnem ljudskem odboru Ljutomer, seznam večjih obratov v ptujskem in ormoškem okraju, 1945; Register zasebnih obrtnih obratov, OLO Ljutomer (1945–1955), arhiv Območne obrtno-podjetniške zbornice Ljutomer.

⁹¹ Rihtarič, *Obrtništvo*, str. 64.

⁹² *Katalog obrti in podjetništva*, str. 48.

ševi. Tradicijo dedka in očeta je leta 1916 nadaljeval Ignac Smodiš iz Bistrice. Mlin je kmalu po koncu 2. svetovne vojne začel propadati, saj ni bilo zainteresiranih investitorjev.⁹³ Odločili so se, da bodo odstranili čoln in kolo. Do danes se je le ohranila manjša zgradba, ki opominja na ne tako daljno zgodovino mlina, ki je igral pomembno vlogo za prebivalce Mote in sosednjih krajev. Ob koncu 20. stoletja je ob zgradbi bilo postavljenih več kamnitih miz in lesenih klopi. V toplejših mesecih ob vikendih je prostor služil kot okrepčevalnica za ribiče in druge ljubitelje narave. Danes nekoč Smodišev mlin služi kot turistična točka Siva čaplja.⁹⁴

Na Prleški strani reke Mure danes deluje le še Babičev mlin v Veržaju, ki so ga Babičevi kupili leta 1912 od Kolmaničev. Leta 1927 je mlin v celoti pogorel. Jožef Babič je dal nato na isti lokaciji zgraditi nov plavajoči kombiniran mlin. Na kopnem so postavili mlinarsko hišo, na vodi so postavili dva čolna, med katerima se je vrtelo pogonsko kolo. Za prenos pogonske sile je služila ogromna jeklena vrv. Leta 1947 je velika poplava v celoti uničila del mlina na vodi. Znova so bili primorani dograditi nov mlin, ki so ga modernizirali z elektriko in elektromotorjem, ki je služil v času nizkega vodostaja reke Mure. Sredi 20. stoletja je po očetu prevzel mlin Vladimir Babič, ki se je pred meseci poslovil kot zadnji mlinar na Muri. Danes več kot stoletno družinsko tradicijo Babičevih nadaljuje hči Karmen. Babičev mlin velja za eno izmed najznamenitejših krajevnih, etnografskih, zgodovinskih in turističnih značilnosti Prlekije.⁹⁵

Namesto sklepa

Ljutomer je v srednjem veku veljal za majhen trg z več deset hišami, ki so jih omejevali okoliški hribi in reka Ščavnica. Kljub temu je že v tem obdobju veljal za središče in zbirni center ljudi, ki so bivali bodisi na okoliških hribih bodisi na zamočvirjeni ravnici. Zaradi številnih potreb tržanov in okoliških vaščanov se je, tako kot v ostalih slovenskih trgih in mestih, tudi v Ljutomeru začela intenzivneje razvijati obrt.

Kljub skromnim virom in pomanjkanju literature na temo obrtništva v osrčju Prlekije, daje članek grob vpogled v razvoj posameznih obrti v Ljutomeru. Med najstarejše obrti na preučevanem območju spadajo lončarstvo, kovaštvo, sodarstvo, čevljarstvo in tkalstvo. Slednje so glede na številčno zastopanost pridobile organizirane cehe že v 17. stoletju. Večina obravnavanih obrti v Ljutomeru je doživelo razcvet sredi 19. stoletja, ko so bili domačinom na voljo številni obrtni mojstri in njihovi pomočniki. Podobno kot v ostali Sloveniji je večina tradicionalnih obrti v Ljutomeru počasi začela zamirati v začetku in sredi

20. stoletja. Med obravnavanimi obrtni v osrčju Prlekije lahko kot uspešno zgodbo izpostavimo zgolj mizarstvo, ki se je za razvilo v industrijo in pravi razcvet doživelo v 20. stoletju.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI PAM – Pokrajinski arhiv Maribor

SI PAM/0004/010/00008, Obrt in trgovina v Ljutomeru (17.–19. st.), Seznam obrtnikov v trgu Ljutomer.

SI PAM/0442/003/001/00344, Okrožni ljudski odbor Maribor (1945–1947), Seznam obrtnikov v Okrajnem ljudskem odboru Ljutomer, seznam večjih obratov v ptujskem in ormoškem okraju.

Arhiv območne obrtno-podjetniške zbornice Ljutomer

Register zasebnih obrtnih obratov, OLO Ljutomer (1945–1955), arhiv Območne obrtno-podjetniške zbornice Ljutomer.

Arhiv Župnije Ljutomer

Slekovec, Matej: *Trg in župnija Ljutomer*, rokopisna kronika, 1896.

INFORMATORJI

Farkaš, Miran, intervju, Ljutomer 2021.

Filipič, Miran in Gregor, intervju, Babinci 2021.

Gašparič, Jožica in Branko, intervju, Šafarsko 2021.

Horvat, Anton, intervju, Razkrižje 2021.

Klobučar, Milena, intervju, Ljutomer 2021.

Magdič, Marjana, intervju, Ljutomer 2021.

Magdič, Branko, intervju, Ljutomer 2021.

Mlinarič Angela, intervju, Ljutomer 2021.

Prinčič, Angela, intervju, Ljutomer 2021.

Robinščak Elizabeta, intervju, Ljutomer 2021.

Zorec, Zdenka, intervju, Ljutomer 2021.

Žuman Saša, intervju, Ljutomer 2021.

LITERATURA

40 let obrtno zborničnega delovanja, Območna obrtno-podjetniška zbornica Ljutomer. Ljutomer: Območna obrtno-podjetniška zbornica, 2008.

Bogataj, Janez: *Domače obrti na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1989.

Bogataj, Janez: *Ljudska umetnost in obrti v Sloveniji*. Ljubljana: Domus, 1993.

Bomo ohranili kovačije?: raziskave mariborskih dijakov (ur. Mitja Guštin in Katarina Batagelj). Maribor: Srednja gradbena šola, 1999.

Katalog obrti in podjetništva: 30 let, Območna obrtno-podjetniška zbornica Ljutomer. Ljutomer, 1998.

⁹³ Loparnik, *Mlinar je ostal brez mlina*, str. 8.

⁹⁴ Mlinarič, intervju, 2021.

⁹⁵ Rakuša, *Pomen reke Mure*, str. 59–61.

- Kobe-Arzenšek, Katarina: Vrvarska obrt na Slovenskem skozi stoletja. *Kronika* 23, 1975, št. 3 str. 170–179.
- Komel, Rok: Lectarstvo in svečarstvo: obrti na Slovenskem. *Gea* 17, 2007, str. 22–25.
- Koren, Mirjana: *Kulturna dediščina mizarskih delavnic*. Maribor: Pokrajinski muzej, 2019.
- Kovačič, Fran: *Ljutomer. Zgodovina trga in sreza*. Maribor: Zgodovinsko društvo, 1926.
- Lačen Benedičič, Irena: Razvoj obrti od 15. do 19. stoletja. *Obrt v našem kraju* (ur. Marko Štepec). Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, 1998.
- Lazarevič, Žarko: Temeljne razvojne poteze v obrti od srede 19. stoletja do druge svetovne vojne. *Obrt v našem kraju* (ur. Marko Štepec). Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, 1998, str. 16–28.
- Loparnik, Dušan: Mlinar je ostal brez mlina. *Vestnik*, 29. julij 1982, št. 29, str. 8–10.
- Pavlin, Darko in Kunaver, Dušica: *Slovensko narodno izročilo*. Kranj: Lexis, 1993.
- Rakuša, Marija: Pomen reke Mure nekoč in danes. *Zgodovinski listi* 13, 2004, št. 1, str. 59–61.
- Rihtarič, Ivan: Obrtništvo v Ljutomerski občini leta 1959. *Zgodovinski listi* 2, 1993, št. 1, str. 60–64.
- Rudolf, Ludvik: *Nekaj besed o Mali Nedelji in njenih ljudeh*. Mala Nedelja: TD Mala Nedelja–Rado-slavci, 2012.
- Slovenski etnološki leksikon* (ur. Angelos Baš). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.
- Šarf, Fanči: *Etnološka topografija Slovenskega etničnega ozemlja – 20. stoletje*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1981.
- Šoštarič, Niko: Konec Škrajnarjeve slaščičarne: lectarstvo iz Ljutomera »preselili« na Gorenjsko. *Vestnik*, 18. januar 2007, št. 3, str. 15.

S U M M A R Y

Crafts in Ljutomer over time

In Ljutomer, as in other Slovenian towns and market towns, handicrafts began to develop in the Middle Ages. During the said period, craftsmen

from this area formed part of the main guild in Graz, and in the course of the following decades, they gradually began to establish guilds in their respective towns and market towns. Masters from Ljutomer initially joined the guilds in Radgona; however, from the seventeenth century onwards, numerically strong handicrafts were granted permission to organize their own guilds. Ljutomer's first guilds were formed by potters, blacksmiths, barrel makers, shoemakers, and weavers.

By the first half of the eighteenth century, handicrafts in and around Ljutomer had already been well developed. In 1726, the market town counted four tanners, three shoemakers, weavers, tailors, and potters, two rope makers, blacksmiths, butchers, and joiners, as well as one locksmith, baker, barrel maker, saddler, wheelwright, brickmaker, and miller.

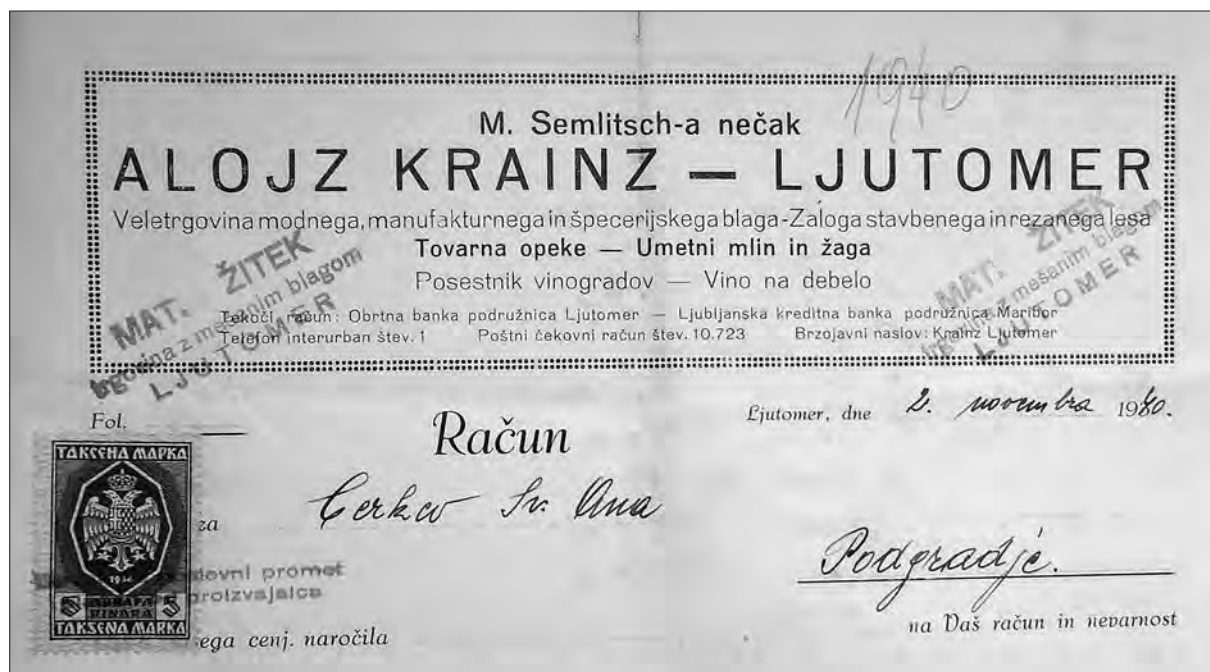
In the mid-nineteenth century, when most handicrafts in Ljutomer were at their zenith, the market town registered seven active innkeepers, four shoemakers, tanners and barrel makers, three potters, joiners, tailors, and two carpenters, butchers, strap-pers, bakers, blacksmiths, goldsmiths, and merchants. The market town also had one active saddler, knacker, sexton, gingerbread maker, ropemaker, barber, dyer, wheelwright, planer, nail maker, miller, locksmith, clothmaker, glassworker, mason, and clockmaker. The greatest boom was experienced by joinery and the brickmaking trade, which followed the Austrian example in supplying the market-town and rural homes with all kinds of furniture and tiled products.

In the early twentieth century, only some of the craftsmen successfully conformed to the requirements of the new era, either by purchasing state-of-the-art machinery and venturing into the entrepreneurial waters or by simply changing the course and philosophy of the manufacturing process. The most notable decline in Ljutomer's rural handicrafts occurred after the Second World War, with industrialization starting to directly threaten a vast majority of them. Individual handicrafts experienced a rapid collapse. In 1976, the town registered no more than three active barrel makers, six blacksmiths, a wheelwright, two tailor's workshops, as well as one sewing and shoemaking workshop, respectively.

Although most of the old traditional handicrafts in the Ljutomer area have disappeared, this knowledge is still possessed by many local inhabitants or their descendants who continue to pass it on to younger generations.

Račun za dimnikarske storitve ljutomerskega dimnikarja Antona Erjavca iz leta 1914 (arhiv Župnije Ljutomer).

Račun Alojza Kranjca iz leta 1940 (arhiv Župnije Ljutomer).

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 94(497.412Ljutomer)"1914/1918"
DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.3.14>

Prejeto: 16. 9. 2022

Miha Šimac

doc. dr., Univerza v Ljubljani, Teološka fakulteta, Katedra za zgodovino Cerkev in patrologijo,
Poljanska cesta 4, p. p. 2007, SI-1001 Ljubljana
E-pošta: miha.simac@teof.uni-lj.si

Ljutomerska fara v veliki vojni: paberki iz Nadškofijskega arhiva Maribor in časopisnih notic

IZVLEČEK

Prispevek skuša na podlagi arhivskega gradiva iz Nadškofijskega arhiva Maribor, zlasti pregleda matičnih knjig, in slovenskega časopisja še nekoliko bolj osvetliti dogajanje v ljutomerski župniji v času prve svetovne vojne. Njena posledica niso bili le tja preseljeni primorski begunci in padli domačini, pač pa tudi vojaški grobovi na ljutomerskih pokopališčih, kar je danes nekoliko slabše poznano.

KLJUČNE BESEDE

Ljutomer, prva svetovna vojna, župnija, matične knjige, vojaški grobovi

ABSTRACT

LJUTOMER PARISH DURING THE GREAT WAR. FRAGMENTS FROM THE ARCHDIOCESAN ARCHIVES MARIBOR AND NEWS ITEMS

Drawing on archival materials from the Archdiocesan Archives Maribor and especially on an overview of church records and news items from the Slovenian press, the contribution aims to shed new light on the developments that took place in the parish of Ljutomer during the First World War. These entailed not only a wave of refugees from the Littoral and local casualties but also the presence of military graves in Ljutomer cemeteries, which is a lesser-known fact today.

KEY WORDS

Ljutomer, First World War, parish, church records, military graves

Uvodna beseda

Ob minulih obletnicah, s katerimi smo se spominjali velike vojne, ki je močno zaznamovala naše kraje, je bilo v zgodovino pisju več pozornosti namenjene vojaštvu, dogodkom na frontnih črtah in v zaledju. Temu se niso posvetili le predstavniki različnih raziskovalnih institucij, pač pa tudi širše prebivalstvo, ki je odkrivalo zgodbe svojih prednikov in ne nazadnje domačih krajev. Posamezni prispevki so nato našli pot bodisi vsaj v lokalna glasila ali v različne revije, ki se ukvarjajo s preteklostjo. Nič drugače ni bila prva svetovna vojna deležna pozornosti tudi v Prlekiji. V *Zgodovinskih listih*¹ najdemo kar nekaj prispevkov, ki predstavljajo zgodbe posameznikov in kraja ter odzive na posamezne dogodke, med katere sodi tudi vojna vihra.² Zanimivo je, da v znani knjigi *Zgodovina ljutomerskega trga*³ na besede o prvi svetovni vojni naletimo le poredko; pravzaprav konkretnije le ob omembah odvzema zvonov, do česar je prišlo v letih 1917/1918. To obdobje tudi ni posebej obravnavano v leta 1990 izdanem zborniku župnije sv. Janeza Krstnika.⁴ Pričujoči prispevek se te teme skuša dotakniti zlasti na podlagi drobcev iz župnijskega in škofijskega arhiva⁵ in časopisnih notic ter še nekoliko osvetliti posamezne dogodke v teh viharjih časih, ki so pustili pečat med prebivalci in v samem mestu Ljutomer.

Leto 1910 in ljudsko štetje

Časopisne novice tudi danes vsakokrat ob nastopu novega leta ugibajo, kaj bo prineslo. Nič drugače ni bilo leta 1910, le da so bili tedaj vsaj za eno stvar popolnoma gotovi, da se bo zgodila – ljudsko štetje. O tem pomembnem dogodku so v *Narodnem listu* 27. januarja 1910 pisali: »Pred važnimi dogodki stojimo; eden najvažnejših letošnjega leta, ki zahteva vso pozornost slovenske javnosti, je ljudsko štetje. /.../ Naše slovenske ljudi se bo skušalo s pijačo, z ustrahovenjem in podkupljenjem odvrniti od tega, da bi se pri ljudskem štetju prigrasili za Slovence.« Pri tem so še kako ošvrknili tudi vlado, ki ni dopustila »štetja po materinskem, ampak ga je zapovedala izvesti zopet po občevalnem jeziku«. Kljub temu je pisec spodbujal, da se morajo truditi in delati med ljudstvom s poučevanjem o pomembnosti štetja »in potrebno je, poučiti ljudstvo, da mora vsak slovenski človek pri vprašanju glede občevalnega jezika povedati, da je Slovenec, da je njegov občevalni jezik

slovenski«. ⁶ Štetje so dejansko izvajali ob koncu leta in še 22. decembra je *Slovenski gospodar* posebej pisal o tem, katera dokazila morajo »gospodarji« oziroma starši imeti pripravljena v ta namen, zlasti »listine dokazujoče ime, rojstni kraj, starost in domovinstvo (zlasti rojstni list, domovnico, poročni list, delavsko knjigo, družinsko knjigo, viničarsko knjigo, potni list in enake)«. Ob teh navodilih, povezanih z listinami in dokazili, so v časopisu podali opis samega popisa, vključno s prihodom števnih komisarjev: »Vsaka posamezna oseba bo morala odgovoriti na povprečno 30 vprašanj. Vprašalo se bo po imenu, po družinskem ali drugem razmerju do imejitelja stanovanja, po spolu, rojstnih datih, domovinski pravici, verskem izpovedanju, številu družine, občevalnem jeziku, znanju čitanja in pisanja in telesnih hibanj.« Poleg ljudskega štetja je tedaj potekalo štetje živine, v Mariboru in Celju pa so komisariji poizvedovali tudi o stanovanjskih in hišnih razmerah. O vseh omenjenih vprašanjih so zapisali, da se mora nanje odgovoriti, »kakor bo faktično stanje dne 31. dec. 1910. Če bi se tedaj na primer zgodilo, da bi prišel h kakšni stranki števeni komisar še le okoli 15. jan. potem se mora odgovoriti tako, kakor je bilo 31. dec.« ⁷ Štetje pa kljub tem navodilom ni potekalo tako gladko. O tem pričajo posamezne časopisne notice, v katerih so posamezni poročevalci omenjali »dvojne mere« komisarjev, a tudi nezaupanje do njih in strah pred novimi davki.⁸ Strah je bil prisoten tudi zavoljo morebitnih zlorab pri navedbi občevalnega jezika in posledično številčnosti pripadnikov posameznega naroda v političnih okrajih. Ponekod je do zlorab zares prišlo, kar je leta 1911 pripeljalo do revizije štetja (na primer v Trstu in Gorici).⁹

Popis na Spodnjem Štajerskem je razkril, da je število prebivalstva »nazadovalo v šmarskem, gornjegrajskem, konjiškem, šentlendarčnem [sic], slovenjgraškem in marberskem okraju«. V ljutomerskem sodnem okraju so tedaj našli 14.694 duš, leta 1900 pa 14.154.¹⁰ Zanimivo je, da so v časopisju navedene številke le rahlo drugačne od tistih, ki jih je v svoji študiji navedel Ivan Rihtarič; ta je zapisal, da je v Ljutomerškem sodnem okraju, sestavljenem iz 29 občin, živel 14.676 ljudi; »od tega 7.080 moških in 7.596 žensk, oziroma en prebivalec na 0,84 ha teritorija. Najmanjši kraj so bile Sitarovce s komaj 46 prebivalci, največji pa trg Ljutomer s 1.302 prebivalcema.« Med slednjimi je bil velik delež tistih, ki so za svoj občevalni jezik navedli nemščino (46,65 %), kar spričo dejstva, da je bil trg Ljutomer središče sodnega okraja, ne preseneča. Glede na vero se je ob popisu večina prebivalstva sodnega okraja opredelila za katoliško veroizpoved;

¹ Prim. Pavličič, Spomini, str. 49–55; Ratiznojnik, Prevrat, str. 26–30. – Za posredovano gradivo se zahvaljujem g. Srečku Pavličiču in osebju Ljutomerske knjižnice.

² O prvi svetovni vojni in Ljutomeru gl. tudi Dominko in Štampar, Prva svetovna vojna in njene posledice (2008); Bohanec et al., Sledi prve svetovne vojne v Prlekiji (2015).

³ Kovačič, Ljutomer.

⁴ Prim. Novak (ur.), Zbornik župnije.

⁵ Za vso pomoč in posredovane informacije iz Nadškofijskega arhiva Maribor se iskreno zahvaljujem mag. Lilijani Urlep.

⁶ *Narodni list*, 27. 1. 1910, s. p., »Pred ljudskim štetjem«.

⁷ *Slovenski gospodar*, 22. 12. 1910, s. p., »Kaj nam je treba pripravi za ljudsko štetje«.

⁸ Prim. *Stráža*, 4. 1. 1911, s. p., »Ljudsko štetje; K ljudskemu štetju«.

⁹ Več o tem gl. *Zgodovinski pogledi*.

¹⁰ *Narodni list*, 23. 2. 1910, s. p., »Ljudsko štetje«.

*Razglednica Ljutomera
(brani: DZ oddelek Splošne knjižnice Ljutomer).*

evangelikanov je bilo le 8, še manj je bilo judov (5) in predstavnikov drugih veroizpovedi (1). V sodnem okraju so delovale štiri župnije: Mala Nedelja, Veržej, Križevci in Ljutomer.¹¹

Vizitacijski zapisnik iz leta 1910

Za vse zgoraj omenjene župnije je prav leta 1910 potekala tudi slovesnost svete birme in škofove vizitacije.¹² Lavantinski knezoškof dr. Mihael Napotnik (1850–1922) je ljutomersko župnijo obiskal 30. julija 1910. Škof se je pripeljal z vozom. Od škofijske meje dalje ga je spremljalo 12 jezdecev, ob cesti in vaških kapelah pa so Napotnika pozdravljale množice vernikov. V Ljutomeru so ga poleg cerkvenih dostojanstvenikov pozdravili okrajni glavar Franc pl. Bouvard, predstavnik vseh županov, ravnatelj Franc Robič v imenu učiteljstva ter predstavniki Marijinih družb, veteranskih organizacij, gasilcev in različnih uradov. »Zvečer je veteransko društvo priredilo pred župniščem serenado, pri kateri je vrlo sodeloval pevski zbor g. Frančiška Zaherl. Dne 31. julija je bilo k sklepu cerkvenega opravila, katerega se je udeležilo 18 duhovnikov, med njimi župnik Ivan Ivko s pomočnikom L. Puričem iz Strigove, birmanih 1101 otrok.«¹³ Ob tej priložnosti je ljutomerski župnik Martin Jurkovič, ki je tu pastiroval že od leta 1903,¹⁴ škofu izročil spisano promemorio. Iz nje izvemo nekaj več o življenjskem utripu v župniji sv. Janeza Krstnika.

Župnik Jurkovič se je v začetku poročila posebej dotaknil prav farne cerkve, za katero je navedel, da je bila nazadnje popravljena v času sekovskega knezoškofa Otokarja Marije Attemsja (škof v letih 1853–1867), ko je leta 1856 delil zakrament sv. birme. Vse to je torej klicalo k obnovi, ki so jo uspešno dokončali leta 1910 in korenito popravili zunanjo podobo farne

cerkve. Toda ta je bila tedaj že premajhna, kakor je pisal župnik, »tem bolj ker se prav za prav po nedeljah in praznikih iz vseh sosednih [sic] župnij tukaj verniki zbirajo«. Temu ustrezno se je Jurkovič namenil zbirati prispevke za podaljšanje farne cerkve: »Upa se, da bo se potrebni denar igranje nabral, ker je vse ljudstvo župnije že navdušeno za to zadevo.«

Ljutomerski župnik je v poročilu še navedel, da so v tem letu določena popravila izvedli v farni cerkvi, deležne pa so jih bile tudi podružnice, denimo cerkvi sv. Roka in sv. Ane v Podgradju. Po teh sumarnih opisih popravil na stavbah se je župnik podrobneje posvetil opisovanju farnega občestva. Tamkajšnje farno ljudstvo je opisal kot globoko verno, cerkveno življenje pa je bilo »vkljub nekaterim žalostnim sencam sedanjega časa, v lepem cvetu«. Jurkovič je izpostavil zlasti vestno obiskovanje službe božje in pogosto prejemanje svetih zakramentov. Zapisal je še, da je bilo vsak dan, ne glede na vremenske razmere, pri maši do sto ljudi, zato je bila duhovščina vsak dan v spovednici. »Zelo ginljive in lepe so slovesnosti, kadar imajo možje, žene, mladenči in mladenke skupno obhajilo in stanovski poduk.« Če so bile oznanjene pobožnosti pri tej ali oni podružnici, je šlo to med ljudmi od ust do ust tudi po sosednjih župnijah in tako je bila udeležba vselej številna. Ljudje so posebej radi obhajali Marijine praznike: »Marijini prazniki se mogoče najslovesniše [sic] obhajajo, kakor tudi mesec maj in oktober.« Prav tako slovesno se je obhajala »nadbratovščina sv. rož. venca« na rožnovensko nedeljo. Pri tem so vsakokrat poklicali katerega od misijonarjev kapucinov, ki je skupaj z domačimi duhovniki spovedoval. Župnik je škofu navedel tudi vse bratovščine, ki so delovale v župniji; na prvem mestu že omenjeno »nadbratovščino sv. rožnega venca«, številčen je bil tudi tretji red, ki naj bi imel največ članov »v celi vladikovini« in je štel kar 2849 oseb. Poleg omenjenih so v fari delovale bratovščina Srca Jezusovega, bratovščina vednega češčenja, škapulirska bratovščina, družba mladeničev, ki je štela 188 udov, in mladenk (554 udov). Jurkovič je pohvalil delovanje obeh kaplanov in navedel mnenje ljudstva o duhovščini med njimi: »Ljudstvo spoštuje svoje dušne pastirje, jim zaupa, ako svoje dolžnosti spolnjujejo in so postrežljivi in prijazni z njimi.« O sebi je ljutomerski župnik sodil, da mu pešajo telesne in dušne moči. Pohvalil je sodelovanje z učitelji in kateheti v vsej dekaniji, pa tudi svetne oblasti so bile po njegovem mnenju župnijskemu uradu »zelo naklonjene«.

V promemoriji je Jurkovič na kratko omenil cerkveno gospodarstvo in račune, dotaknil pa se je tudi primerov nezakonskih otrok: »Glede nezakonskih otrok se se predrzne omeniti, da se jih vsako leto po 6–8 po mestih in tujih službah ponesreči, potem pa pridejo domu [sic] k ubogi materi, ktera joče in obupuje, poroditi. Tako na primer leta 1909: dve sta se ponesrečili v Ptuj, ena v Budapešti, dve v Graci«, omenil pa je še tri primere nekoliko bližje domačim krajem. Ljutomerski župnik je 26. julija 1910 poročilo zaključil z željo, »da bi še

¹¹ Rihtarič, *Prebivalstvo*, str. 51.

¹² *Cerkveni zaukaznik*, 1910, št. XII, str. 180–181, »Birmovanje«.

¹³ Prav tam, str. 181.

¹⁴ Prim. NŠAM, Službeni listi duhovnikov, šk. 3, Jurkovič, Martin.

največi in najslavniši Vladika Lavantinski, mnogokrat kot apostol Kristusov obiskali Ljutomersko dekanijo».¹⁵

Drobci iz vsakdana

Po teh slovesnostih je vsakdanjemu življenju ritem v veliki meri dajal koledar z državnimi in cerkvenimi prazniki, umanjala pa niso niti navodila o setvi in drugih poljskih ter kmečkih opravilih. Odsev vsakdanjika v Ljutomeru se lepo odraža v noticah, ki so jih objavljali različni časopisi in listi, o čemer je v *Zgodovinskih listih* podrobneje pisal Gregor Žižek.¹⁶ Prispevke je razdelil v več različnih enot – od zahval in izjav do zanimivosti, malih oglasov, ponudb za delo, poročil o različnih boleznih in tragičnih dogodkov oziroma črne kronike. Med slednje so sodili tako dogodki, povezani z roko pravice, kakor različne nesreče, bodisi ob naravnih ujmah in strelah bodisi ob požarih, ko so plameni terjali visok davek. Takšno nesrečo je na cvetno nedeljo leta 1912 doživel Trojnar [Trojner, op. a.] iz Cvena. Požar mu je uničil gospodarsko poslopje in hišo, ob reševanju svojcev pa bi skorajda tudi sam postal žrtev ognja. Nesreča je bila tem večja, ker se je požar razširil k sosedom, kakor je te tragične dogodke po *Straži* povzel Žižek.¹⁷ Podobne nesreče so se dogajale že prej in tudi pozneje. O eni od njih, ki se je pripetila v Drakovcih pri Ljutomeru, je 22. marca 1911 poročal *Slovenec*. V notici preberemo, da sta pri posestniku Razlagu delavca Štuhec in Šparovec odvažala gnoj, pri tem pa v hiši opazila revolver. Štuhec ga je snel, ne vedoč, da je nabit, in ravnal tako neprevidno z njim, da ga je sprožil ter zadel Šparovca, ki je ranam podlel.¹⁸

Se bolj nesrečno tragičen je bil dogodek v Godemarcih pri Ljutomeru. Tamkajšnjo posestniško hčer Antonijo Lah je namreč na paši zagrabila božjast, zaradi česar se je znašla v bližnji mlaki, »kjer je v nezavesti utonila».¹⁹ A če je ta umrla zaradi božjasti, so nekateri smrt iskali sami, spet drugi pa so bili zavratno umorjeni. *Slovenski ilustrirani tednik* je v 39. številki leta 1911 poročal prav o takšnem dogodku: »Odkar pomnijo ljudje, se ni zgodil v Ljutomeru tako grozen zločin, kakor v ponedeljek [sic] 23. oktobra t. l.» Tedaj so namreč nedaleč od stanovanja našli nekdanjega šolskega slugo Matijo Pregerja: »Sodnijska preiskava je dognala, da je morilec Pregarja trikrat ranil in sicer z nekim topim orodjem, pri čemer mu je lobanjo čisto razbil, in enkrat z neko ostrino. Pregar je stanoval pri zakonskih Janezu in Frančiški Cvek v Ljutomeru. Po neki pogodbi je imel pri njima zgovorjeno hrano in stanovanje do smrti. V sredi septembra pa se je Pregar

skregal s Frančiško Cvek in od tega časa se nista več mogla videti.« Šolski sluga naj bi večkrat tožil, da Cvek grdo postopa z njim. Policijska preiskava v tem času še ni odgovorila na vsa vprašanja, a časopisje je poročalo, da so na koncu zaprli Frančiško Cvek in Janeza Semeniča, »kateri je imel bojda prepovedano razmerje s Cveko».²⁰

Včasih je prihajalo tudi do umorov v lastni hiši. Nekaj takšnega se je zgodilo leta 1912 v hiši Matajiča iz Moravec, kjer je sin Matija ubil svojega očeta. Sina so zaprli in, kakor je zapisal Žižek, pozneje obsodili na sedem let težke ječe, čeprav je svojo krivdo ves čas zanikal, saj »ni imel namena očeta umoriti».²¹ Dogajali so se tudi detomori. O enem od takšnih primerov v Ljutomeru je 5. julija 1914 poročalo časopisje. 29. junija, piše v listu *Dan*, je M. Stampfer porodila hčerko, ki jo je nato skrila v neko »škaflo in to je potem utaknila v predal svoje omare, koder je našel škaflo in dete neki uslužbenec». Stampferjevo so prijeli in je dejanje priznala, a to še ni bilo vse; povedala je, da je porodila tudi že leto poprej in dete umorila na enak način, truplo lani rojenega otroka pa je vzela iz omare šele pred tremi tedni in ga sežgala. Časopisni pisec je poročilo zaključil z besedami: »Grozno, kakšna je morala nekaterih!»²²

Orožniki v Ljutomeru so se torej včasih srečevali z izjemno žalostnimi primeri, ob tem pa niso pozabili opravljati svoje službe – preganjanje prekrškarjev, vlomilcev in vseh, ki so bili navzkriž z roko pravice ali pa so se vdali skušnjavi po tujem blagu. Mednje je sodil pismonoša Polak, ki je leta 1913 izginil neznan kam, s seboj pa naj bi odnesel denar, ki je pripadal drugim.²³ Med nesreče z manjšimi posledicami bi lahko uvrstili notice, ki so govorile o ljutomerskem dekanu in župniku Martinu Jurkoviču. Časopisje je konec oktobra 1912 poročalo, da so se 21. oktobra dekanu splašili konji, in sicer v trenutku, ko je hotel župnik pred župniščem sesti v kočijo. »Kočija se je prevrnila, dekan je k sreči padel tako, da se je le hudo poškodoval. Konji so divje zdirjali naprej do kolodvora s prevrnjeno kočijo, ki se je razbila.»²⁴

Ob nekaterih omenjenih zgodbah, ki jih v časopisnih listih najdemo v rubriki črne kronike, so v listih znali postreči tudi z veselejšimi noticami. Mednje sodi oznanilo o svatbi in poročnih zvonovih. Ti so 14. februarja 1912 v Ljutomeru zvonili Francu Školibru, trgovcu na Hajdini, ki je pred oltar popeljal »Lojziko Jurša iz Branoslavca. Gostija se je vršila v gostoljubni hiši g. Fr. Seršena.« Ob tej priložnosti so veseli svatje nabrali 10 kron in 40 vinarjev za dijaško kuhinjo v Mariboru, 6 kron za dijaško kuhinjo

¹⁵ NŠAM, Škofijska pisarna, F 61-Vizitacije, šk. 14, Ljutomer.

¹⁶ Žižek, Ljutomerski okraj (1997); Žižek, Ljutomerski okraj (2001).

¹⁷ Žižek, Ljutomerski okraj (2001), str. 55.

¹⁸ *Slovenec*, 22. 3. 1911, str. 4, »Žrtev neprevidnosti«.

¹⁹ *Domoljub*, 26. 12. 1912, str. 646, »Na paši utonila«.

²⁰ *Slovenski ilustrirani tednik*, 17. 11. 1911, str. 7, »Umor v Ljutomeru.«

²¹ Žižek, Ljutomerski okraj (2001), str. 59.

²² *Dan*, 5. 7. 1914, s. p., »Ljutomer«.

²³ Žižek, Ljutomerski okraj (2001), str. 60.

²⁴ *Domoljub*, 31. 10. 1912, str. 726, »Nesreča«.

na Ptuju ter 11 kron za »Slov. Stražo«. ²⁵ A zvonovi niso zvonili le ob porokah, pogrebih in krstih, temveč kdaj tudi ob primiciji. Z novomašnikom so se lahko leta 1913 postavili tudi v Ljutomerski fari, saj je lavantinski škof Napotnik 25. julija tega leta v duhovnika posvetil tamkajšnjega rojaka Janeza (Janka) Slaviča (1888–1961). ²⁶ Ta je novo mašo pel v Ljutomeru 17. avgusta, ko mu je bil novomašni pridigar upokojeni župnik Franc Slavič. ²⁷

Med časopisnimi noticami, ki razkrivajo življenjski utrip v Ljutomeru, niso umanjala poročila o različnih kulturnih udejstvovanjih v trgu. *Slovenski ilustrirani tednik* je 23. marca 1911 objavil fotografijo slovenskega pevskega društva v Ljutomeru, ki je dvakrat, 5. in 12. februarja, »pred mnogobrojnimi občinstvom iz trga in iz okolice« uprizorilo narodno igro »Rokovnjače«. ²⁸ V noticah zasledimo tudi poročila o delovanju in zborovanjih bralnega društva v Ljutomeru. Takšen občni zbor so v *Slovenskem gospodarju* oznanjevali januarja 1912 in objavili predvideni dnevni red. Svoj poziv so zaključili takole: »Udje naj tudi knjige vrnejo in zaostalo naročnino plačajo.« ²⁹ Aprila 1914 je časopisje objavilo kratko vest o lepem praznovanju velike sobote in pri tem posebej omenjalo Ljutomerski Orel: »Lep, krasen dan je bil na veliko soboto, katerega se je radoval vsak kristjan ter tudi zajedno vstajenja Gospodovega. Tudi Ljutomerski Orel se je udeležil procesije. Ni se dal motiti od liberalnih neslanih opazk, ki so padale, ampak je ponosno korakal naprej.« ³⁰ Jasno je, da je pri tem šlo za zbadanje političnih nasprotnikov, a tako eni kot drugi so očitno v to znali vplesti tudi praznike.

Praznični dan je bil tudi binkoštni ponedeljek. Tega dne je bil za »slovenske obrtnike na Sp. Štajerskem pomemben stanovski praznik«. Zveza južnoštajerskih obrtnih zadrug je namreč sklicala prvi veliki obrtniški shod, in to prav v Ljutomeru. V *Obrtnem vestniku* so 20. maja 1914 vse obrtnike vabili v Ljutomer in ob tej priložnosti objavili predviden dnevni red shoda. Povabili so tudi sodruge iz Kranjske bodisi osebno bodisi vsaj po deputacijah, predvsem pa z mislijo: »Skupna slovenska organizacija je bila, je in bode naš veliki cilj.« ³¹ Shod je, kakor so poročali v naslednjih številkah, odlično uspel, saj se ga je udeležilo »nad 300 zborovalcev«. ³²

Vojne zastave 1914

K praznikom je nekdam med mladimi fanti spa-

dala tudi »štelunga« oziroma vojaški nabor. Aprila 1914 so časopisi poročali, da bo glavni vojaški nabor v Ljutomeru potekal 2. in 4. maja 1914. ³³ Vsi tisti, ki so bili tedaj potrjeni za vojaško službo, pa si še malo niso mislili, da jo bodo morali opravljati v popolnoma drugačnih okoliščinah.

Poletni meseci 1914 so kazali na bogato žetev, po vseh krajih so potekale različne prireditve in romanja po posameznih župnijah. V Savinjski dolini je denimo 20. junija 1914 romanje organiziralo Savinjsko okrožje Zveze slovenskih deklet, kakor je mogoče prebrati v časopisnih noticah. ³⁴ V Ljutomeru je takrat gostoval ljubljanski dramski ansambel pod vodstvom režiserja Milana Skrbinška. Ansambel je turnejo odprl 28. maja 1914 v Kranju s predstavo »Maks v škripcih«, nato pa gostoval po različnih mestih na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem, kjer so med drugim obiskali Celje, Vransko, Trbovlje, Ptuj, Maribor in, kot omenjeno, Ljutomer. ³⁵ Umirjeni tok življenja je 28. junija 1914 pretresla vest o sarajevskem atentatu ter smrti avstro-ogrškega prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegove žene Sofije. Ljudje so to dejanje obsojali, a le malokdo je tedaj slutil, kaj bodo sprožili ti strelbi ob Miljacki. Mesec dni od teh dogodkov pa se je po vseh krajih monarhije že razlegalo: »Vojska bo!«, kakor je zapisal kronist v tržiško farno kroniko. ³⁶ Po mnenju dunajskih krogov srbska vlada ni zadovoljivo odgovorila na ultimat z dne 23. julija. Cesar Franc Jožef je na večer življenja torej Kraljevini Srbiji napovedal vojno, vojne napovedi pa so si nato po Evropi sledile kakor plaz.

Vojna napoved naj bi v monarhiji odstranila vse ovire med njenimi narodi: »Zdaj mislijo vsi državljani mogočnega cesarstva isto, čutijo isto, spoznajo, da so udje velike enote, staročastite Habsburške države. Zdaj so vsa politiška in narodnostna nasprotja poravnana,« je pisal lavantinski knezoškof Napotnik. ³⁷ Toda ta podoba složnosti je bila le iluzoren privid, saj je bilo pod tem mogoče najti strah in negotovost, pa tudi nacionalna trenja niso ugasnila. Prej nasprotno, z uveljavljanjem t. i. vojnega absolutizma so marsikje odpadle vse maske toleriranja in zlasti nemški nacionalizem si je dal duška s preganjanjem zavednih Slovencev na Štajerskem in Koroškem. V prvi vrsti so bili tarča preganjanja narodno zavedni duhovniki ³⁸ in učitelji, ki so jih dolžili srbofilstva, nepatriotičnosti ali domnevne razžalitve veličanstva ter jih pošiljali v preiskovalne zapore. Od izbruha vojne do konca leta 1914 je v graških zaporih pristalo 910 oseb, od tega kar 117 duhovnikov. ³⁹ To preganjanje je, kot se zdi,

²⁵ *Slovenski gospodar*, 22. 2. 1912, str. 4, »Ljutomer«.

²⁶ *Letopis* 2000, str. 790.

²⁷ *Straža*, 4. 7. 1913, str. 3, »Letošnje nove maše.«

²⁸ *Slovenski ilustrirani tednik*, 23. 3. 1911, str. 2, »Rokovnjači v Ljutomeru«.

²⁹ *Slovenski gospodar*, 11. 1. 1912, str. 4, »Ljutomer«.

³⁰ *Slovenski gospodar*, 23. 4. 1914, str. 4, »Ljutomer«.

³¹ *Obrtni vestnik*, 20. 5. 1914, str. 25–26, »V Ljutomer!«.

³² *Obrtni vestnik*, 5. 6. 1914, str. 39, »Obrtni shod«.

³³ *Slovenski gospodar*, 16. 4. 1914, str. 3, »Letošnji glavni nabori«.

³⁴ *Naš dom*, str. 2. V; *Slovenski gospodar*, 23. 7. 1914.

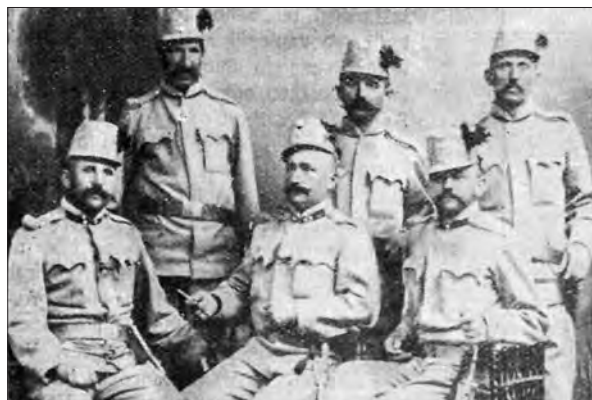
³⁵ *Prim. Dan*, 19. 5. 1914, s. p., »Že v četrtek«.

³⁶ ŽA Tržič, *Kronika župnije Tržič*.

³⁷ *Cerkveni zaukaznik* 1914, X, str. 144.

³⁸ O preganjanju duhovščine na Štajerskem gl. npr. Čuček in Moll, *Duhovniki za rešetkami*.

³⁹ *Prim. Lukan, Iz »črnožolte kletke narodov«*, str. 31, op. št. 78.

Prleki v Gorici (Tedenske slike, 7. 10. 1914).

seglo tudi v Ljutomer, saj se je med zaprtimi znašel Ljutomerčan Jožef Kozar.⁴⁰

Mobilizacija je pod vojaške prapore klicala može in fante iz vseh krajev monarhije, tako so se tudi vojni obvezniki iz ljutomerske fare odpravljali k svojim enotam. Pred tem je, kakor drugod po župnijah, večina mobilizirancev prešla svete zakramente v domači fari. Nato so sledili trenutki slovesa od najbližjih. V Ljutomeru najbrž niso bili nič drugačni od tistih, ki jih je v spominih opisal Simon Kocijan – Podbirski: »Zanimivo je vedenje ljudstva ob takih časih. Tam navdušeni govori med vojaki in civilisti. Ko pa prideš v drugo ulico, tiči za voglom mati s sinom, ki jemlje slovo. Zopet ne daleč naprej dviga žena svojega sinka, da poljubi očeta, morda zadnjikrat.«⁴¹ Po teh intimnih trenutkih je večino najbrž odpeljal vlak v garnizijska mesta, od koder so jih poslali v bojni metež. Med ljutomerskimi mobiliziranci so bili tudi črnovojniki, ki primarno niso bili namenjeni za bojevanje na frontni črti, pač pa za varovanje skladišč, vojašnic, železniških mostov in druge infrastrukture. Nekaj teh prleških črnovojnikov je tako ob začetku vojne, kakor pričajo časopisi, pristalo v Gorici, kjer so opravljali vojaško službo.⁴²

Vojaki so se oglašali s pismi in razglednicami, o prenekaterem pa so domači kmalu brali v časopisih. *Slovenski gospodar* je 11. novembra 1914 objavil pismo, ki ga je pisal pripadnik 87. pehotnega polka Pajnhart, odvetniški uradnik iz Ljutomera, svojemu nekdanjemu profesorju Medvedu. V pismu se je profesorju zahvalil za odgovor in o bojih med drugim zapisal: »Bili smo v ognju od 11. do 30. oktobra. Ta dan, ravno eno uro poprej, predno sem prejel Vašo razglednico in časopis, pa me je zadela sovražna krogla ter mi prevrtala levo spodnjo nogo. Sedaj sem na potu v bolnišnico, kam, ne vem. Vsem prijateljem in znancem pošiljam nešteto pozdravov.«⁴³ V bolnišnici so se že pred njim znašli nekateri drugi ljutomerski farani. Med prvi-

mi je bil oskrbe v goriških zdravstvenih ustanovah deležen Ljutomerčan, pripadnik 8. topniškega polka Alojz Reich, za katerega so septembra 1914 navajali, da je bil med obolelimi.⁴⁴ Zanimivo je, da je iz iste enote v Gorico mesec dni pozneje prišel še en Ljutomerčan, Andrej Slavec.⁴⁵ Žal pa ni manjkalo takšnih, ki so za vedno obležali na bojnih poljanah, o čemer so ljudje brali v seznamih izgub, ki so jih povzemali listi. Mnogi so preminuli na galicijskih poljanah, nekateri v bojih, drugi za posledicami ran ali bolezni, ki so si jo nakopali na fronti. Med slednje je sodil tudi leta 1892 rojeni Ivo Šijanec iz Mekotnjaka pri Ljutomeru, ki je umrl za pljučnico 26. oktobra 1914 v eni od rezervnih bolnišnic. O njegovi smrti je poročal *Ilustrirani glasnik* in objavil njegovo fotografijo.⁴⁶ Isti časopis je ohranil tudi podobo njegovega ožjega rojaka, leta 1889 rojenega Ludvika Zavrattnika. Ta je služil pri 20. lovskem bataljonu in padel v Karpatih 19. februarja 1915.⁴⁷ Iz časopisov in teh žalostnih vesti izvemo, da je bilo tedaj kar nekaj ljutomerskih fantov na zahodni fronti. *Slovenec* je poročal o smrti mladeniča topničarja in se skliceval na pismo Petra Horvata, ki je bil v Belgiji. Horvat je 31. decembra zapisal: »Položili smo danes, 31. dec., k zadnjemu počitku mladeniča-topničarja Rudolfa Redek, doma iz Kamensaka pri Ljutomeru. Pogreb je bil ob 7. uri zvečer na pokopališču pri cerkvi v Lefinger, ki stoji med mestoma Nieuport in Ostende. Pogreba se je udeležila cela stotinja. Nadporočnik mu je izpregovoril v slovo par besedi.« V pismu je Horvat še pojasnil, da je bil Redek⁴⁸ žrtev šrapnela.⁴⁹

Karitativnost na domačih poljanah ...

Tako kot drugi so torej tudi ljutomerski vojaki kravali na frontnih črtah, doma pa so se z vsakodnevnimi težavami srečevali njihovi ljubljani. Kot zanimivost velja omeniti, da je takrat v nasprotno smer kakor ljutomerski obvezniki potoval duhovnik Mihael Barbič, ki je bil v Ljutomer poslan kot naslednik dotedanjega II. kaplana Mihaela Kosa.⁵⁰ Nove moči je bil spričo vse večjih obveznosti gotovo vesel tamkajšnji župnik Jurkovič. Duhovniki so tedaj poleg skrbi za odhajajoče na fronto in patriotičnih misli skušali v prvi vrsti dostojno poskrbeti za dušno pastirstvo med zaupanimi jim farnimi občestvi, ki so se prav tako znašla pred težkimi preizkušnjami. Na vse, ki so ostali doma, je

⁴⁴ Prim. *Goriški list*, 24. 9. 1914, s. p., »Ranjenci v Gorici«.

⁴⁵ Prim. *Goriški list*, 29. 10. 1914, s. p., »Ranjenci in oboleli«.

⁴⁶ *Ilustrirani glasnik*, 25. 2. 1915, str. 309, »Ivo Šijanec«.

⁴⁷ *Ilustrirani glasnik*, 1. 4. 1915, str. 369–370, »Ludovik Zavrattnik«.

⁴⁸ Leta 2016 so Rudolfa Redeka simbolično prenesli in pokopali pred spomenikom padlih, ki je vžidan v steno cerkvenega prezbiterija (<https://www.prlekija-on.net/lokalno/12622/rudolf-reddek-se-je-po-vec-kot-stotih-letih-simbolicno-vrnil-v-rodno-prlekijo.html>) (13. 9. 2022).

⁴⁹ *Slovenec*, 16. 1. 1915, str. 5, »Slovenski mladenič«.

⁵⁰ Prim. *Straža*, 31. 7. 1914, str. 6, »Duhovniške spremembe«.

⁴⁰ Prim. Pleterski, Politično preganjanje, str. 127.

⁴¹ Kocijan – Podbirski, *Iz svetovne vojske*, str. 7.

⁴² Prim. *Tedenske slike*, 7. 10. 1914, str. 12, »Slovenski črnovojniki«.

⁴³ *Slovenski gospodar*, 11. 11. 1914, str. 2, »Z bojišča«.

namreč padlo breme vzdrževanja posesti ter poljskega in tovarniškega dela. Že res, da je država s finančnimi podporami družinam vpoklicanih poskušala poskrbeti za vzdrževanje družin, prošnje za takšne vloge pa so po mnogih župnijah pomagali sestavljati prav duhovniki. Kljub iskreni želji po pomoči je ponekod prihajalo do nepravilnosti, krivca zanje pa so nekateri videli v župniku. Ne glede na te očitke so duhovniki skušali pomagati vsaki družini in posamezniku posebej – tudi z gmotno pomočjo –, ponekod pa so ob odsotnosti moč in izkušenih moči v občinah prevzemali tudi druge naloge; postali so občinski tajniki, pisarji itd. S takšnimi izzivi se je soočal tudi ljutomerski župnik, ki je tako ob pozivih različnih organizacij in državnih oblasti kmalu sodeloval pri zbiranju različnih sredstev in opreme (oblačil, hrane itd.) bodisi za Rdeči križ bodisi za vojaštvo, ranjence itd. V vse te aktivnosti so bili po vsej monarhiji (na primer z nabiranjem zelišč, pozneje kovin) vpeti tudi otroci. Temu ustrezno so šolske oblasti prilagajale šolski pouk, da bi otroci spričo vse večjega pomanjkanja delovne sile lahko pomagali pri kmečkih opravilih.⁵¹

Škofje so si prizadevali biti obveščeni o vseh aktivnostih po župnijah. Ljubljanski knezoškof Jeglič je leta 1915 duhovščino pozval, naj mu podrobno poroča o nabirkah in karitativnosti po farah. Menil je, da je to odličen odgovor vsem, ki so duhovnikom očitali nepatriotičnost.⁵² Vprašanja o agilnosti duhovnikov in župnij na teh področjih so očitno obravnavali tudi v lavantinski škofiji na tamkajšnjih pastoralnih konferencah. Pastoralno vprašanje je leta 1915 od župnikov zahtevalo, da zapišejo »nasledke« vojne, torej od števila vpoklicanih, ranjenih, padlih in umrlih do nabranih finančnih sredstev in vpliva vojne na versko življenje v župniji. Takšno poročilo, ki bi bilo danes pomemben vir za raziskovalce, za Ljutomer na žalost ni bilo sestavljeno. Zakaj ne, izvemo iz zapisnika ljutomerske dekanijske pastoralne konference z dne 7. julija 1915. V drugi točki zapisnika namreč lahko preberemo mnenje navzočih duhovnikov, da bo točne podatke mogoče podati šele po koncu vojne, torej »po sklenjenem miru«.⁵³

Spremembe v župniji ...

Poročila o karitativni dejavnosti tako žal ne poznamo, a zato vemo, da so se takrat duhovniki ljutomerske dekanije že ukvarjali z novimi izzivi – oskrbo beguncev, ki so prihajali iz krajev ob Soči. 23. maja 1915 je namreč Kraljevina Italija Avstro-Ogrski napovedala vojno in še včeraj mirni kraji ob Soči so postali del 600 km dolge frontne črte od švicarske meje do Tržaškega zaliva. Na novo frontno črto je

odhajalo vojaštvo, od tam pa so se v notranjost umikali begunci, ki so se znašli tudi v Ljutomeru, kjer je kmalu odmevala primorska govorica.⁵⁴ Prenekateri od njih so prek časopisov skušali takoj izvedeti kaj več o svojih najbližjih. Nadučiteljeva soproga Emilija Erzetič, roj. Kocjančič, je tako v Ljutomer s štirimi otroki pribežala tik pred italijansko vojno napovedjo. Nastanjena je bila na naslovu Rožna ulica 33. V časopisu *Slovenec* je objavila poizvedbo o svojem možu, ki je bil od mobilizacije pri vojaki: »*Ker ji je pa sedanje bivališče njenega moža neznano, zato prosi vse prijatelje in znance, da ji o njegovem bivališču sporoče na zgorajšnji [sic] naslov.*«⁵⁵ Takšnih poizvedb je bilo veliko tudi v prihodnjih tednih.

Prihod beguncev je sovpadal s časom, ko so v župniji potekale priprave na veseli dogodek – sprejem novomašnika. 22. julija 1915 je namreč lavantinski škof Napotnik v duhovnika posvetil ljutomerskega domačina Alojzija Kosija (1889–1955),⁵⁶ ki je novo mašo pel 8. avgusta 1915 v domači farni cerkvi.⁵⁷ To je bilo zadnje večje dejanje dotedanjega ljutomerskega župnika, saj se je tedaj že vedelo, da je bil Martin Jurkovič imenovan za novega prošta in mestnega župnika na Ptuj.⁵⁸ Slovesna umestitev novega ptujskega prošta je potekala 1. septembra, o čemer je poročala *Straža*.⁵⁹ Vodenje ljutomerske dekanije so tedaj začasno zaupali Martinu Mešku, župniku v Kapeli, dušna oskrba župnije pa je bila zaupana dotedanjemu prvemu ljutomerskemu kaplanu dr. Andreju Lovrecu (1879–1959), ki je bil imenovan za provizorja.⁶⁰ Nanj je torej začasno padlo breme oskrbe tako domačih ljudi kot tamkajšnjih beguncev in vojaštva. Med vojaki so prevladovali zlasti fantje iz tržaškega pehotnega polka, kar je pomenilo še več primorske govorice v Prlekiji. Provizor Lovrec je tedaj gotovo nestrpno pričakoval odločitve lavantinskega ordinariata – kdo bo novi ljutomerski župnik. Odgovor na to vprašanje je dobil šele v začetku leta 1916, ko so časopisi poročali, da je bil na to mesto imenovan Jožef Ozmec (1866–1923), dotedanji župnik pri Sv. Lovrencu na Dravskem polju in deželni poslanec.⁶¹ Znan je bil kot napreden gospodar, ki je leta 1902 vzpostavil bikorejsko zadrugo, leta 1908 pa mlekarino. Prav tako je sodeloval pri ustanovitvi Bralnega društva pri sv. Lovrencu leta 1907, leto pozneje pa še ljudske hranilnice in posojilnice.⁶² Ljutomer je

⁵⁴ O beguncih v Prekmurju gl. tudi: Bensa, *Od Soče do Mure*. Dostopno tudi: https://www.kl-kl.si/files/fb/digitalne_knjige/Od_Soce_do_Mure/od_soco_do_mure.pdf (11. 9. 2022).

⁵⁵ *Slovenec*, 1. 7. 1915, str. 4, »Pogrešane družine«.

⁵⁶ *Letopis 2000*, str. 788.

⁵⁷ Prim. *Glasilo K. S. K. Jednote*, 1. 9. 1915, str. 7, »Letošnje nove maše«.

⁵⁸ Prim. *Glas naroda*, 26. 7. 1915, s. p., »Imenovan«.

⁵⁹ Prim. *Straža*, 3. 9. 1915, str. 4, »Novi ptujski prošt«.

⁶⁰ Prim. *Cerkveni zaukaznik*, 1915, XI., str. 174, »Bestellt«.

⁶¹ Prim. *Straža*, 21. 1. 1916, str. 4, »Duhovniške vesti«.

⁶² Prim. Baš, Ozmec, Jožef: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi399718/> (2. 9. 2022).

⁵¹ Povzeto po: Šimac, Oris, str. 115–124.

⁵² Prim. *Ljubljanski škofijski list*, 1915, I, str. 14.

⁵³ NŠAM, Pastoralne konference, Konferenčno vprašanje za leto 1915, šk. 12, Dekanija Ljutomer.

Deželni poslanci – med njimi ljutomerski župnik Jožef Ozmec (stoji prvi z leve) (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/07/Poslanci_slovenske_kmečke_zveze_v_starjarskem_deželnem_zboru.jpg).

torej z njim dobil agilnega duhovnika, ki ni skrbel le za dušni blagor zaupanega mu občestva, pač pa tudi za njegov gmotni položaj.

Novi župnik in vizitacija 1916

Novi župnik Ozmec je v ljutomersko faro prišel 28. februarja in že pri vходу v trg ga je pozdravil slavalok z napisom: »Bog blagoslovi Vaše delo!« Ob slovesnem sprejemu so ga pozdravili zastopniki domačega učiteljstva, vernikov, šolske mladine in duhovščine. Slovesno umeščen za novega župnika je bil 1. marca: »Cerkve se je odela v krasno obleko svežih cvetic. Vernikov se je zbralo kljub deževnemu vremenu toliko, da je bila cerkev premajhna. Pevski zbor pod vodstvom g. učitelja Zacherl je proizvajal dovršeno nalašč za slovesnost prirejene kompozicije. Na častnih sedežih so prisostvovali celi cerkveni slovesnosti g. okrajni glavar Bouvard, g. župan notar Thurn, g. stotnik Terč od tamkajšnje garnizije z nadporočnikom, g. davkarski oskrbnik Ulm, g. šolski ravnatelj Robič, g. Babnik v imenu cerkvenega konkurenčnega odbora itd.« Iz dekanije in od drugod je prišlo 26 duhovnikov; kanonik Franc Moravec, ki je novega župnika slovesno umestil, je v pridigi spregovoril o dolžnostih in pravicah dušnega pastirja. Po končani slovesnosti so se povabljeni zbrali pri obedu, kjer ni manjkalo različnih napitnic in nagovorov, pa tudi čestitk novemu župniku.⁶³

Slavnostni trenutki so bili le kratek predah v nevihti skrbi in težav, ki jo je povzročala vojna vihra. Župnik Ozmec se je z vsemi močmi vpel v delo v fari, ki mu ni bila tuja, saj je tu kaplanoval v letih 1894–1897.⁶⁴ Tako je kraje in ljudi že poznal ter je lahko lažje pomagal pomoči potrebnim. Vsakdanjik so prekinjale različne naredbe, nastanitve vojakov, ki so krajši ali daljši čas prebivali v posamezni fari, skrb

za begunce, solidarnost do bližnjega ter vedno novi vojaški nabori. 20. aprila 1916 je v Ljutomeru spet potekal nabor mladeničev, rojenih leta 1898,⁶⁵ v začetku julija pa je tu potekala slovesnost svete birme. Knezoškof Napotnik je tako 9. julija 1916 1045 otrokom podelil zakrament svete birme. Ob tej priložnosti so pri birmanski svečanosti sodelovali učenci in učenke tamkajšnjih šol, pevski zbor in vojaki godci. Med njimi so prevladovali predvsem Italijani, kakor lahko beremo v ohranjenem seznamu udeležencev: »Francesco Sinico iz Trsta, Mario Levi, Giovanni Heslop, Mario Mullon, čelist in študent glasbe na konservatoriju v Trstu Guglielmo Berce ter kontrabasist Angelo Marega iz Gorice.« Škofu Napotniku je igra ugajala in v spomin »na ondotne birmanske svečanosti« je poslal knjižna darila, ki jih je župnik Ozmec razdelil med akterje. Tako so učenke Matilda Rajh, Marija Vrabl in Vera Kajč prejele knjižico *Malo Sveto opravilo*, učenec begunec Hugon Dekleva je prejel knjižico *Prijatelj otroški*, Theresia Schmautz *Philotheo*, Herta Skubetz pa *Brot der Engel*. Darila so prejeli tudi vidnejši predstavniki cerkvenega življenja (oba kaplana), župan Thurn, učitelji in učiteljice, pa tudi na že omenjene vojake škof ni pozabil.⁶⁶

Že dan pred slovesnostjo svete birme, 8. julija 1916, je župnik Jožef Ozmec za knezoškofa spisal *promemorio*, v kateri je med drugim navedel, da je obsežna župnija takrat premogla kar 7190 prebivalcev. V navedenem smislu je farane župnik ocenil kot dobre in pri tem navajal nekaj dokazov, začeni s številnimi v župniji delujočimi bratovščinami (na primer Presv. Srca Jezusovega, sv. Jožefa, bratovščina sv. Cirila in Metoda, Marijinih družb). Najštevilčnejša je bila »nadbratovščina sv. rožnega venca«, ki je premogla kar 1142 članov. Prav tako je pohvalil udeležbo vernikov pri nedeljskem bogoslužju, ob praznikih in delavnikih. Izpostavil je še »pogostni sprejem zakramentov sv. pokore«, darežljivost župljanov in vzoren red pri velikonočnem spraševanju, »ki se ga udeležujejo po vseh starši in mladina«. Nič manj pohvalnih besed ni imel župnik Ozmec o svojih kaplanih, izpostavil pa je željo po tretjem duhovnem pomočniku. O učiteljstvu in odnosu do duhovščine je med drugim zapisal: »Odnosaji med duhovništvom in učiteljstvom so brez graje; vse hvale vredni pa so z učiteljstvom ljutomerske slovenske in evenske šole, kateri vodita duhovnikom zelo naklonjena in verske dolžnosti natančno izpolnjujoča gospoda: prvo ravnatelj Franc Robič, drugo nadučitelj Toma Pušenjak.« Ob vseh pohvalnih besedah pa vendarle ni pozabil na težave, žalost in skrbi, ki so jih povzročale vojne razmere. Župnik Ozmec si je prizadeval, da bi družinam, ki so skoraj vse imele na fronti vsaj po enega člana, pomagal ob najrazličnejših priložnostih. Ob tem je navedel: »Življenjske skrbi

⁶³ *Straža*, 3. 3. 1916, str. 5, »Ustoličenje«.

⁶⁴ Prim. NŠAM, Službeni listi duhovnikov, šk. 4, Ozmec, Jožef.

⁶⁵ Prim. *Amerikanski Slovenec*, 23. 5. 1916, str. 3, »Nabori«.

⁶⁶ NŠAM, Škofijska pisarna, F 61-Vizitacije, šk. 15, št. 248: Birmški spomini.

so med kmetiskim manj, pač pa močno med delavskim in viničarskim ljudstvom občutne.« A če je tu izpostavljaj gmotno vprašanje in vprašanje prehrane, ga je v skrbi za dušni blagor precej bolj vznemirjalo v fari nastanjenost vojaštvo. To naj bi bilo krivo za pohujšljivo »nenravno življenje«, saj so bili vojaki po hišah nastanjeni tako na gosto, »da jih je bilo po nekaterih kmetiskih hišah od 50 do 100 pod eno streho. Ker je med moštvom tukaj nastavljenega 97. pešpolka mnogo tržaških socialdemokratov, ni ostalo njihovo grdo obnašanje in govorjenje brez slabih posledic zlasti za domače ženstvo, kakor izpričajo številni nezakonski porodi. V letošnjem 1. polletju je od 52 kar 15 nezakonskih porodov, torej skoro 29 od sto.« Župnik Ozmec je ob tem navedel, da je »grešna priložnost« prenehala, ko so vojake iz vasi preselili v skupne prostore v Ljutomeru, Veržetu in Sv. Križu oziroma Križevcih. Svoje razmišljanje o tem pa je v promemoriji zaključil z besedami: »Ko se vrnejo mirni časi, se bo storilo vse, da se odpravijo zle vojne posledice.«⁶⁷

Vsakdanje skrbi in časopisne notice ...

Po tej slovesnosti se je utrip življenja znova vrnil v vsakdanje tirnice; prevladovala so dnevne skrbi za že omenjeno gmotno oskrbo domačih, ni pa manjkalo niti različnih pobožnosti in karitativnih dejavnosti. Zanimivo je, da Ozmec v omenjeni spomenici škofu ni posebej navedel skrbi za goriške begunce, ki so živeli v tamkajšnjih krajih in za katere je s pomočjo domačinov vestno skrbel.⁶⁸ V ta življenjski vsakdan so kdaj pa kdaj prodrle tudi drobne pozitivne novice. Mednje velja prišteti imenovanje deželnega poslanca in ljutomerskega župnika Ozmeča za »knezoškofijskega duhovnega svetovalca«, o čemer je 21. julija 1916 poročala *Straža*.⁶⁹ Župnik je bil tega vesel, seveda pa ni pozabil na dušno oskrbo faranov, pa tudi na vse vojaštvo v fari. Da bi lahko zaradi velikega števila vojakov 97. pehotnega polka maševal na prostem, saj bi farna cerkev ne zadoščala, se je župnik v začetku avgusta 1916 znova obrnil na ordinariat in prosil za tozadevno dovoljenje. Ordinariat je prošnji ugodil in župnik je lahko za vojake ob cesarjevem rojstnem dnevu maševal »pod milim nebom v od vojaške oblasti postavljenem in okrašenem šotoru«. ⁷⁰ Toda vojaštvo ni ostalo le pri tem, saj so v časopisnih noticah zainteresirane obveščali, da bodo ob več slovesnostih »povodom 87. rojstnega dne Njih Veličanstva« v Ljutomeru organizirali slavnost 26. »oziroma ob slabem vremenu dne 27. avgusta«. Tam nastanjenost vojaštvo je imelo namen tega dne na zemljišču za farnim pokopališčem »10 minut iz trga« ljudem predstaviti

in prikazati moderno bitko, »vojni napad na vojaške utrdbe«. Pred predstavo naj bi obiskovalce popeljali po utrdbah in strelnih jarkih ter jim predstavili moderno oborožitev. Po predstavi se je obetala ljudska veselica, kjer je za glasbo poskrbela vojaška godba. Čisti dobiček je bil namenjen za sklad vdov in sirot štajerskih padlih vojakov.⁷¹

To je bil tudi čas, ko so na vrata ljutomerskih domov trkale prošnje in pozivi po pomoči občini Bunčani. 9. avgusta 1917 je namreč tam izbruhnil »strahoviti ogenj, ki je v kratkem času velik del lepe občine izpremenil v žalostno pogorišče«, kakor je v poročilu lavantinskemu knezoškofu zapisal župnik pri Sv. Križu pri Ljutomeru. Napotnik se je odzval s finančno donacijo in se s posebnim pozivom obrnil na vse župnije ter jih prosil pomoči.⁷² Pri tem so sodelovali tudi župljani ljutomerske fare. A tamkajšnji župnik Ozmec je skrb za svoje farane izražal tudi s pisanjem različnih dopisov oblastem zanje, pa tudi s poizvedbami o posameznikih v vojaških suknjah, o katerih številni domači že dolgo niso dobili glasu. Kako uspešno je bilo to poizvedovanje, je težko reči, a tu in tam so najbrž le lahko izvedeli kaj več o domačih rojakih v vojaških suknjah. O posameznikih pa so, kakor ves čas vojne, lahko prebrali kako notico v časopisju, ki je objavljalo tudi sezname izgub posameznih enot. Tako je konec leta 1916 časopisje poročalo o smrti leta 1892 rojenega Martina Pukšiča, pripadnika 20. lovskega bataljona, ki je bil po rodu iz Ljutomera in je padel v vojno ujetništvo ter tam preminul.⁷³

Prav konec leta 1916 so monarhijo pretresali dogodki, ki so vplivali na njeno prihodnost. Oktobra 1916 so časopisi objavili vest o atentatu na ministrskega predsednika Karla grofa Stürgkha (1859–1916). O tem se je prelilo obilo črnila; listi so podrobno opisovali pogrebne slovesnosti, ki so se jih udeležili številni visoki predstavniki oblasti in državnoborski poslanci, deželne poslance pa sta zastopala dr. Verstovšek in ljutomerski župnik Ozmec.⁷⁴ Ni še minilo mesec dni od teh žalnih slovesnosti, ko se je Avstro-Ogrska monarhija poslovila tudi od cesarja Franca Jožefa (1848–1916), ki je 21. novembra 1916 za vedno zatisnil oči.⁷⁵ Namesto njega je vladarsko žezlo prevzel mladi cesar Karel (1887–1922). Novi vladar je sicer vzbujal upanje, da bo vojno končal,⁷⁶ a upanje je bilo prazno, saj so v pričakovanju konca še vedno prihajali sezname vojaških izgub, v katerih so lahko ljudje prebirali notice o ujetih, ranjenih in padlih fantih iz ljutomerske fare. Žalni telegram je

⁶⁷ NŠAM, Škofijska pisarna, F 61-Vizitacije, šk. 15, Ljutomer.

⁶⁸ Prim. Baš, Ozmec, Jožef: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi399718/> (2. 9. 2022).

⁶⁹ *Straža*, 21. 7. 1916, št. 58, str. 5, »Duhovniška vest«.

⁷⁰ NŠAM, Škofijska pisarna, D XXI - Ljutomer, šk. 17, 3637/1916.

⁷¹ *Straža*, 18. 8. 1916, str. 5–6, »Ljutomer«.

⁷² *Cerkveni zaukaznik*, 1917, X., str. 134, »Mila prošnja«.

⁷³ Prim. *Glas naroda*, 13. 12. 1916, s. p., »Izgube«. – V časopisu je priimek napačno naveden kot »Pupšič«.

⁷⁴ Prim. *Straža*, 27. 10. 1916, str. 3, »Pogreb«.

⁷⁵ Prim. *Straža*, 24. 11. 1916, str. 1, »Cesar Franc Jožef«.

⁷⁶ O tem upanju na mir, ki se je dotaknilo zlasti vojaštva, gl. Jurkovič, *Pa z bogom, junaki*, str. 147.

denimo v začetku leta 1917 prispel tudi do rodbine Kosi iz Cezanjevcev pri Ljutomeru. O smrti njihovega ljubljeneega 22-letnega sina Matije je poročalo tudi časopisje, ki je lapidarno zapisalo: »*padel na tirolski bojni črti*«. ⁷⁷ Podobno žalostno novico je prinesel seznam izgub št. 520, iz katerega so lahko farani izvedeli, da je pripadnik 15. pehotnega polka Leopold Miško, rojen leta 1882 in pristojen v Ljutomer, padel 1. decembra 1916. ⁷⁸

Med časopisnimi noticami so se našle tudi bolj vedre; tako denimo pozdravi fantov s frontnih črt, ki so se po tej poti radi oglašali domačim in znancem. Tako je »*z visokih primorskih planin*« vsem Slovencem in Slovenkam skupaj s številnimi drugimi vojaki pozdrave pošiljal podlovec Jakob Banič iz Ljutomer. ⁷⁹ Prijateljem in znancem se je iz strelskih jarkov s severnega bojišča med drugim oglašil ljutomerski rojak Jurij Ajlec. ⁸⁰ Vojna pa je ob številnih izgubah z vsakim dnem terjala vedno nove vojake. V ta namen so že marca 1917 v Ljutomeru znova prebirali letnike, in sicer od 1872 do 1891. ⁸¹ A podobnih pozivov ni bilo malo tudi v prihodnjih mesecih.

Časopisne notice so poleg novic o vojaštvu občasno obveščale o veselih in žalostnih dogodkih, ki so zarezali v življenje posameznega kraja. Mednje sodijo notice o žalostnih pripetljajih, ki so terjali visok krvni davek med mladimi. V Stročji vasi se je petletna hčerka Jožefa Vršiča nesrečno zadušila s fižolom, kakor je poročala *Straža*. V isti številki časopisa beremo tudi o smrti okrajnega zdravnika in veleposestnika dr. Paula Varde. ⁸² Iz časopisov so bili o dogajanju doma obveščeni tudi vojaki na bojišču. Četovodja Josip Slavič iz Cvena pri Ljutomeru, ki je služil pri 87. pehotnem polku, je prav iz *Slovenskega gospodarja* izvedel za očetovo smrt. ⁸³

Toda iz časopisov in listov so ljudje izvedeli tudi bolj vesele vesti, med katere so sodile tiste, ki so govorile o odlikovanjih ljutomerskih faranov – bodisi tistih na bojnih poljanah bodisi tistih, ki so si jih prislužili doma. Med prvimi je bil na južnem bojišču odlikovan četovodja Alojz Dunaj iz Cezanjevcev. Za svojo hrabrost je prejel malo srebrno ⁸⁴ medaljo. ⁸⁵ Ve-

liko srebrno medaljo za hrabrost si je prislužil računski narednik polkovnega štaba »*Jožef Magdič doma iz Cvena pri Ljutomeru*«, je poročal *Slovenec* v začetku aprila 1915. ⁸⁶ *Straža* pa je 21. junija 1915 objavila naslednjo vest: »*Usmiljeni brat Bertold Jakob Belec, rodom iz Ljutomer, kateri se že od začetka vojske nahaja na bojišču kot sanitetni narednik 26. domobranskega pešpolka in je bil zaradi svojega junaškega zadržanja pred sovražnikom že jeseni na severnem bojišču odlikovan z veliko srebrno kolajno, je dobil pred kratkim radi novih zaslug že bronasto hrabrostno svetinjo*«. ⁸⁷ Odlikovanja pa so dobili tudi ljutomerski domačini. Mednje je sodil Roman Nemec, davčni oficijal v Ljutomeru, ki si je prislužil vojni križec II. razreda za zasluge. ⁸⁸ Med številnimi odlikovanci, ki jih je cesar odlikoval 19. avgusta 1917 »*povodom rojstnega dne cesarja Karla*«, se je znašel tudi ljutomerski župnik Jožef Ozmec. Cesar mu je podelil vojni križec za civilne zasluge II. razreda. Kot zanimivost velja omeniti, da je takšno odlikovanje prejel tudi nekdanji ljutomerski župnik in takratni ptujski prošt Martin Jurkovič. ⁸⁹

Deklaracijsko gibanje in shodi 1917

Leto 1917 je postreglo z različnimi prelomnimi dogodki, med katere bi lahko šteli vnovičen sklic parlamenta in majniško deklaracijo, ki jo je 30. maja 1917 prebral dr. Anton Korošec. Po tem dogodku se je po vsem slovenskem ozemlju postopoma začela močna agitacija oziroma deklaracijsko gibanje in zbiranje podpore tej izjavi. ⁹⁰ To dogajanje se je dotaknilo tudi Ljutomer, kjer je bil med organizatorji zbiranja podpisov v prvi vrsti prav župnik Ozmec. ⁹¹ Kakor navaja Vlasta Stavbar, je v sodnem okraju Ljutomer izjavo za deklaracijo poslalo dvanajst občinskih odborov, skupaj pa so zbrali 2.815 podpisov: »*Dodati je treba še izjave beguncev in begunk iz Goriškega, živečih v Ljutomeru (52 podpisov, januar 1918)*«. Svojo izjavo je poslala tudi zveza prostovoljnih gasilskih društev iz Ljutomer. ⁹² Ob tem so prirejali deklaracijske shode. Domovina je o takšnem shodu v Borejcih na Murskem polju poročala 15. februarja 1918 in ga opisala kot »*sijajen slovenski shod, ki se ga je udeležilo preko 1500 slovenskih zborovalcev od blizu in daleč in celo iz Ogrske, od koder so prihiteli tamošnji Slovenci, da s svojo navzočnostjo pokažejo, da so z nami enih misli in želja*«. Med govorniki na shodu je bil poleg državnozbornskega poslanca Roškarja tudi deželni poslanec, ljutomerski dekan Ozmec, nastopila pa sta tudi urednik Fr. Žebot iz Maribora »in v imenu Narodne stranke

⁷⁷ *Slovenski gospodar*, 4. 1. 1917, str. 3, »Pretužna vest«.

⁷⁸ Prim. *Slovenec*, 17. 2. 1917, str. 3, »Iz seznama izgub«.

⁷⁹ Prim. *Domoljub*, 22. 2. 1917, str. 90, »Naši boji«.

⁸⁰ Prim. *Domoljub*, 17. 8. 1916, str. 437, »Cenjeno uredništvo!«.

⁸¹ Prim. *Slovenec*, 24. 2. 1917, str. 5, »Prebiranje letnikov«.

⁸² Prim. *Straža*, 24. 8. 1917, str. 4, »Ljutomer«.

⁸³ Prim. *Slovenski gospodar*, 18. 3. 1915, str. 2, »Slov. Gospodar«.

⁸⁴ V Avstro-Ogrski so ob začetku prve svetovne vojne poznali tri stopnje medalj za hrabrost za moštvo in podčastnike: zlato medaljo za hrabrost, veliko srebrno oziroma srebrno medaljo za hrabrost 1. razreda in malo srebrno oziroma srebrno medaljo za hrabrost 2. razreda. Odlikovancu je od 1. oktobra 1914 naprej poleg »hrabrostne svetinje« pripadala tudi natančno določena mesečna finančna doklada. Prejemnik zlate medalje za hrabrost je prejemal 30 kron, odlikovanec, ki si je prislužil veliko srebrno, 15, za malo srebrno pa 7,5 krone na mesec. Več o teh odlikovanjih gl. Car, *Slovenci – junaki*, str. 114–116.

⁸⁵ Prim. *Slovenski gospodar*, 18. 3. 1915, str. 6, »Ljutomer«.

⁸⁶ *Slovenec*, 17. 4. 1915, str. 4, »Odlikovani slovenski junaki«.

⁸⁷ *Straža*, 21. 6. 1915, str. 3, »Odlikovan«.

⁸⁸ Prim. *Straža*, 1. 6. 1917, str. 4, »Odlikovanja«.

⁸⁹ *Straža*, 20. 8. 1917, str. 3, »Odlikovanja«.

⁹⁰ Več o tem gl. Stavbar, *Majniška deklaracija*.

⁹¹ Prim. Baš, Ozmec, Jožef: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi399718/> (2. 9. 2022).

⁹² Stavbar, *Majniška deklaracija*, str. 105.

M. Rajb«. Shod je sprejel resolucijo v štirih točkah, v prvi točki pa so poslancem Jugoslovanskega kluba na čelu z dr. Korošcem izrekli »*popolno zaupanje, svojemu posl. g. Roškarju pa zahvalo za njegovo neustrašno zastopanje naših zahtev*«. Obenem so protestirali proti prestrogim rekvizicijam in krivicam, ki so se dogajale kmečkemu ljudstvu, ter zahtevali, da vlada kolikor mogoče hitro sklene »*splošni mir, za sedaj pa naj pospešuje separaten mir z Rusijo, ter naj se pritegnejo zastopniki vseh narodov k mirovnim pogajanjem*«. V zadnji točki resolucij so zborovalci priznavali »*upravičenost strankarskega gibanja kot tekmovalno sredstvo za skupne narodne ideale ter pozdravljajo ustanovitev Narodnega sveta*«. ⁹³ Ta agilnost, ki jo je kazal župnik Ozmec, seveda ni bila prisotna le na tem področju, saj si je ves čas vojne prizadeval tudi na že omenjenem karitativnem področju, pa naj je šlo za nabirke, osebne donacije pomoči potrebnim ali preprosto skrb za bližnjega.

Drobci o dobrodelnih zavodih ...

Zanimivo je, da so duhovniki leta 1917 na ljutomerski dekanjski pastoralni konferenci obravnavali prav vprašanje krščanske ljubezni do bližnjega. Eno od zastavljenih vprašanj se je namreč glasilo: »*Katera dobrodelna društva in zavode že imajo posamezne župnije Lavantinske škofije?*« Sprasovali so tudi po predlogih, kako bi bilo mogoče to dejavnost še okrepiti in razširiti ter na kakšen način bi bilo pozneje mogoče to dobrodelnost združiti v škofijsko zvezo, da bi poenotili delovanje. Odgovore na ta vprašanja je v svojem poročilu iskal tedanji kaplan Mihael Barbič, ki je podal zanimiv sumaren pregled delovanja različnih zavodov in dobrodelnih ustanov v ljutomerski župniji. Iz Barbičevega poročila med drugim razberemo, da so v ljutomerskem trgu tedaj razpolagali z »*dvojno bolnišnico*«. Prva je bila pritlična hiša ob cesti na pokopališče, ki jo je pred smrtjo leta 1850 ustanovil dr. Ivan Gottweis (1779–1851). Želel si je, da bi se v trgu »*po pravih bolnišnic v Radgoni ustanovil zavod za obolele posle in reveže*«. Sprva je bolnišnica z vsem potrebnim, v smislu ustanovne listine in želje ustanovitelja, oskrbovala 12 revežev na dan. Pozneje so postrežbo opustili in pomoči potrebnim le donirali finančna sredstva. V času vojne vihere pa so stavbo spremenili v vojaško bolnišnico.

Druga bolnišnica, ki jo je kaplan omenjal v svojem zapisu, je bila t. i. *Bürgerspital*, ki jo je občina v spomin na srebrno poroko cesarja Franca Jožefa leta 1879 ustanovila ob nakupu hiše št. 97. V tej »*dobi-jo ubožni in onemogli tržani obojega spola na stare dni stanovanje*«, je navajal kaplan Barbič. Poleg obeh bolnišnic so v Ljutomeru razpolagali tudi s hiralnico, ki je bila ustanovljena leta 1840, poznali pa so še zavod ubogih, ustanovo, ki jo je obudil v življenje župnik

Franc Leitenstetter (1739–1815).⁹⁴ V času vojne vihere je bilo aprila 1917 pod dekanovim vodstvom ustanovljeno Dobrodelno društvo gospa, ki je imelo namen podpirati uboge, bolnike in sirote. Društvo je tedaj štel 120 članic, članarina pa je znašala 1 krono. Ob vsem naštetem je kaplan Barbič posebej izpostavil izolirnico v Kukovčevi mizarski delavnici: »*Začasno je v njej izoliranih več družin iz Grezovščaka in Cubra, pri katerih so se pokazali močno nevarni znaki črnih koz*«. ⁹⁵

Leta vojne so spričo vse večje draginje in pomanjkanja vplivala tudi na nabirke, ki jih ni in ni hotelo biti konec. Še več, vojaška oblast je v želji po pridobitvi nujno potrebnih surovin posegla tudi po cerkvenih zvonovih. Vojaški komisarji so tako zvonove pobirali tudi po cerkvah ljutomerske fare; z izjemo tistih, ki so imeli večjo zgodovinsko vrednost ali pomen za kraj. Kovačič omenja, da so prizanesli zvonovoma v nekdanji kapeli, ki sta bila vlita leta 1715 oziroma 1720. V ljutomerski farni cerkvi je v zvoniku do rekvizicije viselo pet zvonov, kar trije pa so postali žrtev vojske. ⁹⁶ Ljudje takšnemu posegu seveda niso bili naklonjeni in med njimi se je vse bolj širila apatija. Spričo vse slabših razmer in vedno novih zahtev oblasti jih je kaka novica le redko spravila v dobro voljo. Med te je najbrž sodila vest o še enem novomašniku; to pot je novo mašo v ljutomerski farni cerkvi 30. junija pel Anton Tomažič (1895–1986), rojen pri Sv. Miklavžu v Ormožu. ⁹⁷ Prav tako je ljudi s ponosom navdala vest o zmagi slovenskih konjerejcev: »*Pri premiranju triletnih dirkačev na Dunaju so tri kobile ljutomerskega okraja dobile prvo, drugo in tretje darilo. Vsi trije kmetški posestniki kobil so odnesli 9000 kron daril. Dunajski tekmovalci so propadli*«. ⁹⁸ Toda takšnihotic je bilo bolj malo, saj so časopisi precej pogostejše poročali o težavah (na primer rekvizicijah živine), ⁹⁹ ki so jih ljudem povzročale oblasti s svojimi zahtevami ali pa so jih zakuhal bodisi narava bodisi posamezniki. Med prve sodi notica o »slani«, ki je leta 1918 povzročila veliko škodo na Murskem polju, kjer so najbolj trpeli fižol, buče, kumare, koruza in v manjši meri krompir. ¹⁰⁰ Med težave, ki so jih povzročili ljudje, so sodile notice iz črne kronike, med katerimi ni manjkalo tistih o vlomih in krajah. Eden takšnih prebivalcev je bil Jožef Muršič, ki je »*v zadnjem času izvršil veliko vlomov in tatvin*« v okolici Kupetincev in so ga 23. maja 1918 ujeli orožniki. ¹⁰¹

Ob vsem tem so časopisi še vedno poročali o smrti, ki je kosila tudi v ljutomerskih krajih. *Stráža* je

⁹⁴ Kratko biografijo gl. Kovačič, *Ljutomer*, str. 54.

⁹⁵ NSAM, Pastoralne konference, Konferenčno vprašanje za leto 1917, šk. 14, Dekanija Ljutomer.

⁹⁶ Prim. Kovačič, *Ljutomer*, str. 67.

⁹⁷ Prim. *Stráža*, 14. 7. 1918, str. 4, »Novo sv. mašo«.

⁹⁸ *Domovina*, 24. 5. 1918, str. 6, »Zmaga«.

⁹⁹ Prim. *Stráža*, 19. 7. 1918, str. 2, »Rekvizicija živine«.

¹⁰⁰ *Stráža*, 10. 6. 1918, št. 46, str. 4, »Ljutomer«.

¹⁰¹ *Domovina*, 7. 6. 1918, str. 8, »Tatovi«.

⁹³ *Domovina*, 15. 2. 1918, s. p., »Sijajen slovenski politični shod«.

tako 19. julija objavila vest, da je v Stročji vasi pri Ljutomeru umrla goriška begunka Ana Makuc.¹⁰² Jeseni 1918 je po monarhiji, kakor drugod po Evropi, kosila t. i. španska gripa. A tudi ljutomerski fantje so še vedno umirali na bojiščih. Na italijanskem bojišču je padel šestkrat odlikovani narednik 20. lovskega polka Franc Čagran iz Babincev. O njem so v Straži zapisali, da se je tri leta bojeval na vseh bojiščih in je svoje tovariše vedno navduševal za narodno stvar.¹⁰³ Umirali pa niso le vojaki, temveč vse bolj tudi Avstro-Ogrska. Maja 1918 je prišlo do uporov vojakov,¹⁰⁴ med katerimi so se znašli tudi fantje iz slovenskih dežel, nezadovoljstvo in položaj doma pa sta naposled zares pripeljala do tega, da je habsburški imperij dokončno razpadel. Na tem pogorišču pa so že vstajale nove države. V Mariboru je bil 26. septembra 1918 ustanovljen Narodni svet za Štajersko, mesec dni pozneje, natančneje, 29. oktobra 1918, pa je bila že razglašena Država SHS, ki je obstajala do združitve s Kraljevino Srbijo 1. decembra 1918. V času nastajanja nove države in ob prevratnih trenutkih so bili udeleženi tudi vidni ljutomerski domačini, na čelu z Viktorjem Kukovcem (1868–1940),¹⁰⁵ a še več je bilo takšnih, ki so bili takrat v zadnjih bojih na frontnih črtah. Nekateri, kakor denimo Alojz Rižnar, so padli prav v poslednjih spopadih,¹⁰⁶ drugi so bili po različnih bolnišnicah, tretji v vojnem ujetništvu, od koder je bila pot domov pogosto precej vijugasta in dolgotrajna.

Odsev vojne v zapisih ljutomerskih matičnih knjig

Vojna se je torej novembra 1918 končala, njen vpliv na življenje posamezne župnije pa se odraža tudi v matičnih knjigah. Kaplanova omemba črnih koz in bolnišnic v poročilu, časopisne notice o španski gripi in nezakonski otroci v promemoriji iz leta 1916 zastavljajo vprašanje: V kolikšni meri so se ti pojavi v času vojne odražali v življenju ljutomerske fare? Skromen pregled vseh treh matičnih knjig za nekoliko razširjeno obdobje 1914–1920¹⁰⁷ poda svojevrsten vpogled v utrip življenja tedanjih časov.

Pregledni vpogled v vpise krstne matične knjige za omenjeno obdobje poda naslednjo okvirno sliko:¹⁰⁸

Leto	Število rojstev	Število vpisov nezakonskih otrok ¹⁰⁹
1914	205	22
1915	164	29
1916	107	24
1917	116	32
1918	132	29
1919	154	30
1920	197	39

Iz tabele je razvidno, da je bilo v ljutomerski fari največ krstov leta 1914, kar 205, od tega je bilo 22 otrok nezakonskih. Najmanj otrok je bilo rojenih leta 1916, a od tega precejšen delež nezakonskih, kar le potrjujejo navedbe župnika Ozmeča, ki jih je zapisal v vizitacijskem poročilu, kjer je navedel tudi vzroke za to. Zdi se, da se njegove besede o prenehanju takšnih »grešnih priložnosti« s premestitvijo vojaštva v skupna bivališča niso v celoti uresničile. Med nezakonskimi materami niso bila le ljutomerska dekleta, pač pa tudi goriške begunke. Med njimi je bila Marija Kocjančič iz Podgore, ki je 22. februarja 1916 rodila sina Rudolfa Jožefa.¹¹⁰ Žal je dočakal le dobro leto dni življenja († 31. maja 1917). Podobno se je zgodilo Ivani Erzetič iz občine Kojsko, ki je 2. marca 1917 rodila sina Venceslaja [sic], ki so ga h krstu prinesli šele 15. marca.¹¹¹ Seveda pa so v Ljutomer prihajala rojevati tudi dekleta, ki so bila pristojna v druge občine. Ena teh je bila Matilda Partbauer, samska natarica, pristojna v občino Branoslavci, ki je 16. aprila 1917 porodila mrtvo deklico.¹¹² Prav tako žalost je doživela Barbara Bauer, pristojna v Dunajsko Novo mesto, ki je 3. februarja 1918 rodila mrtvega dečka.¹¹³

Leta 1917 je število nezakonskih otrok še nekoliko naraslo, nekaj več pa jih je bilo v prvih letih po koncu vojne. Posebej zanimivo je omeniti zapise iz leta 1920. V matičnih knjigah ob vpisih krstov nezakonskih otrok nemalokrat naletimo na zapise o poznejših pozakonitvah, zelo redko pa na to, da je bil kak otrok post festum razglašen za nezakonskega. A prav to lahko beremo ob vpisu krsta deklice Marije, saj je bila že prihodnje leto razglašena za nezakonsko; pač zato, ker je bil »uradni« oče pogrešan že od 26. avgusta 1914.¹¹⁴

Pregled krstnih matičnih knjig torej ni postregel s posebnimi presenečenji, opozori pa nas, da je treba biti pri navajanju števil pazljiv in upoštevati tako

¹⁰² *Straža*, 19. 7. 1918, str. 6, »Stročja vas«.

¹⁰³ Prim. *Straža*, 19. 7. 1918, str. 7, »Ljutomer«.

¹⁰⁴ O uporih gl. npr Ude, Upori, str. 185–205.

¹⁰⁵ Več o prevratnih dogodkih v Ljutomeru 1918 gl. Ratiznojnik, Prevrat, str. 26–30.

¹⁰⁶ Prim. Pavličič, Spomini, str. 49.

¹⁰⁷ Obravnavano obdobje je namerno razširjeno v čas 1914–1920, da bi nam na ta način v primerjavi s predvojnimi (kamor bi lahko v veliki meri štel leto 1914) in povojnim časom (1919–1920) številke za čas vojne podale kolikor mogoče verodostojno sliko dogajanja.

¹⁰⁸ NŠAM, Prepisi matičnih knjig, RMK Ljutomer 1914–1920.

¹⁰⁹ Upoštevani so vsi vpisi nezakonskih otrok, tudi tistih, ki so bili pozneje pozakonjeni.

¹¹⁰ NŠAM, Prepisi matičnih knjig, RMK Ljutomer 1916, str. 147, zap. št. 13.

¹¹¹ NŠAM, Prepisi matičnih knjig, RMK Ljutomer 1917, str. 177, zap. št. 29.

¹¹² NŠAM, Prepisi matičnih knjig, RMK Ljutomer 1917, str. 180, zap. št. 43.

¹¹³ NŠAM, Prepisi matičnih knjig, RMK Ljutomer 1918, str. 200, zap. št. 10.

¹¹⁴ NŠAM, Prepisi matičnih knjig, RMK Ljutomer 1920, str. 287, zap. št. 103.

begunce, ki so se nastanili v Ljutomeru, kot nezakonske matere, ki so izvirale od drugod. To je treba upoštevati tudi pri pregledu poročnih matic, ki nam za obravnavano obdobje podajo naslednje številke:¹¹⁵

Leto	Število vpisov v poročni matični knjigi
1914	27
1915	13*
1916	8
1917	9
1918	34
1919	80
1920	86

Leta 1914 je bilo tako sklenjenih 27 zakonskih zvez, v prihodnjem letu pa 14 manj in še med temi je treba upoštevati kar nekaj porok (*), ki so bile sklenjene med vojaki in civilnimi osebami »*per delegatorem*«. Vojaške poroke so bile v ospredju časopisov že ob izbruhu vojne, v prvih dneh avgusta. *Slovenec* je denimo že 30. julija 1914 poročal o velikem številu porok rezervistov, do katerih je prihajalo v graških cerkvah.¹¹⁶ Nič drugače ni bilo po slovenskih mestih. Jasna Vanček je prišla do ugotovitve, da je bilo samo v ljubljanskih župnijah leta 1914 sklenjenih precej t. i. vojnih porok; največ pri frančiškanih (230) in v župniji sv. Petra v Ljubljani (144).¹¹⁷

Do t. i. vojaških porok je torej prihajalo tudi v Ljutomeru. 6. oktobra 1915 je tedanji provizor Andrej Lovrec poročil v Wolfsberg pristojnega 25-letnega cesarskega narednika, pripadnika tržaškega 97. pehotnega polka Rudolfa Frappa, ki je pred oltar popeljal leto dni mlajšo Marijo Frančiško Mühlbacher.¹¹⁸ Iz istega polka je bil 26-letni Rudolf Schuster iz Trsta, ki je že 28. julija 1915 v zakonski stan popeljal enako staro Tržačanko Romano Pettarin.¹¹⁹ V času poroke je, kakor piše, stanovala na Zgornjem Krapju. Takšnih porok je bilo še nekaj, a poročnih koračnic naslednji dve leti niso pogosto izvajali, precej večkrat pa so bile na sporedu že leta 1918 in še pogostejše v letih 1919 in 1920. Med temi vpisi so še posebej zanimivi primeri, ko je v zakonski stan stopil dotedanji vojni ujetnik. Takšnemu dogodku je bila ljutomerska fara priča leta 1919. 12. maja 1919 je namreč 27-letni dninar Mihail Žuravlev iz Kate- rinoslavske gubernije, tedaj stanujoč na Moti št. 24, pred oltar popeljal tam živečo dninarsko hčer Elizabeto Markovič. Iz podrobnega zapisa izvemo še nekaj več o njegovih domačih in vojaški službi. Tako se je Žuravlev že ob začetku vojne znašel v vojaški suknji in 30. novembra 1914 padel v avstrijsko vojno

ujetništvo. Dlje časa je bival po vojaških postajah v monarhiji in opravljal različna dela, naposled pa se je znašel na Moti št. 23, kjer je očitno vzklikal ljubezen med njim in domačinko. Najbrž je ženin tudi zaradi te ljubezni, kakor razberemo iz opomb, pred poroko prestopil iz pravoslavne v katoliško Cerkev.¹²⁰

Poročni zvonovi so, kakor izpričuje tabela, pogostejše odzvanjali v času miru, v času vojne pa so domačini večkrat slišali peti navček. Statistični pregled vpisov mrliške matične knjige nam to zvonjenje za pokojnimi prikaže takole:¹²¹

Leto	Število vpisov v mrliško matico
1914	121
1915	134
1916	162
1917	153
1918	191
1919	121
1920	126

Če v tabeli primerjamo leto 1914 in leto po koncu vojne (1919), vidimo, da je bila smrtnost v ljutomerski fari na približno enaki ravni. Toda čas vojne je bil čas večje smrtnosti. Že leta 1915 je število umrlih v primerjavi z letom poprej naraslo za 13 oseb, leto 1916 pa nasploh postreže s precej večjim številom umrlih. Med navedenimi vzroki smrti v zapisih poleg starostne oslabelosti naletimo na jetiko, črevesni katar in kapi; med otroki ni bilo malo takšnih, ki so umirali za oslovskim kašljem in škrlatinko. Leta 1917 med njimi najdemo tudi črne koze. 25. junija je za osepnicami v že omenjeni izolirnici v Ljutomeru umrla 55-letna Marija Muršič, roj. Rakuša.¹²² Že pred njo je za isto boleznijo 11. maja umrl devetletni Alojz Vogrinec.¹²³ Najhuje pa je smrt v Ljutomeru kosila v zadnjem letu vojne, leta 1918. Tedaj najdemo kar 30 vpisov, kjer je kot vzrok smrti navedena *španska bolezen/gripa/influenca*; nekaj je takšnih vpisov, kjer piše le pljučnica ali influenza. To bi lahko pomenilo, da je za posledicami španske gripe umrla še kaka oseba več, kakor je zapisano. Kot prvo žrtev španske gripe v mrliški matični knjigi najdemo 4-letnega Božidarja Lukačiča. Malčka, čigar oče je bil revident južne železnice, so po smrti z dovoljenjem oblasti prepeljali v Malo Nedeljo in ga tam pokopali.¹²⁴ Poleg malega Božidarja v vpisih za leto 1918 najdemo še 9 otrok in oseb, mlajših od 18 let. Najmlajša je bila komaj tri mesece stara Ana Son-

¹¹⁵ NŠAM, Prepisi matičnih knjig, PMK Ljutomer 1914–1920.

¹¹⁶ *Slovenec*, 30. 7. 1914, str. 4, »Poroke rezervistov«.

¹¹⁷ Vanček, *Vojne poroke*, str. 42.

¹¹⁸ NŠAM, Prepisi matičnih knjig, PMK Ljutomer za leto 1915, str. 291, zap. št. 13.

¹¹⁹ NŠAM, Prepisi matičnih knjig, PMK Ljutomer za leto 1915, str. 289, zap. št. 11.

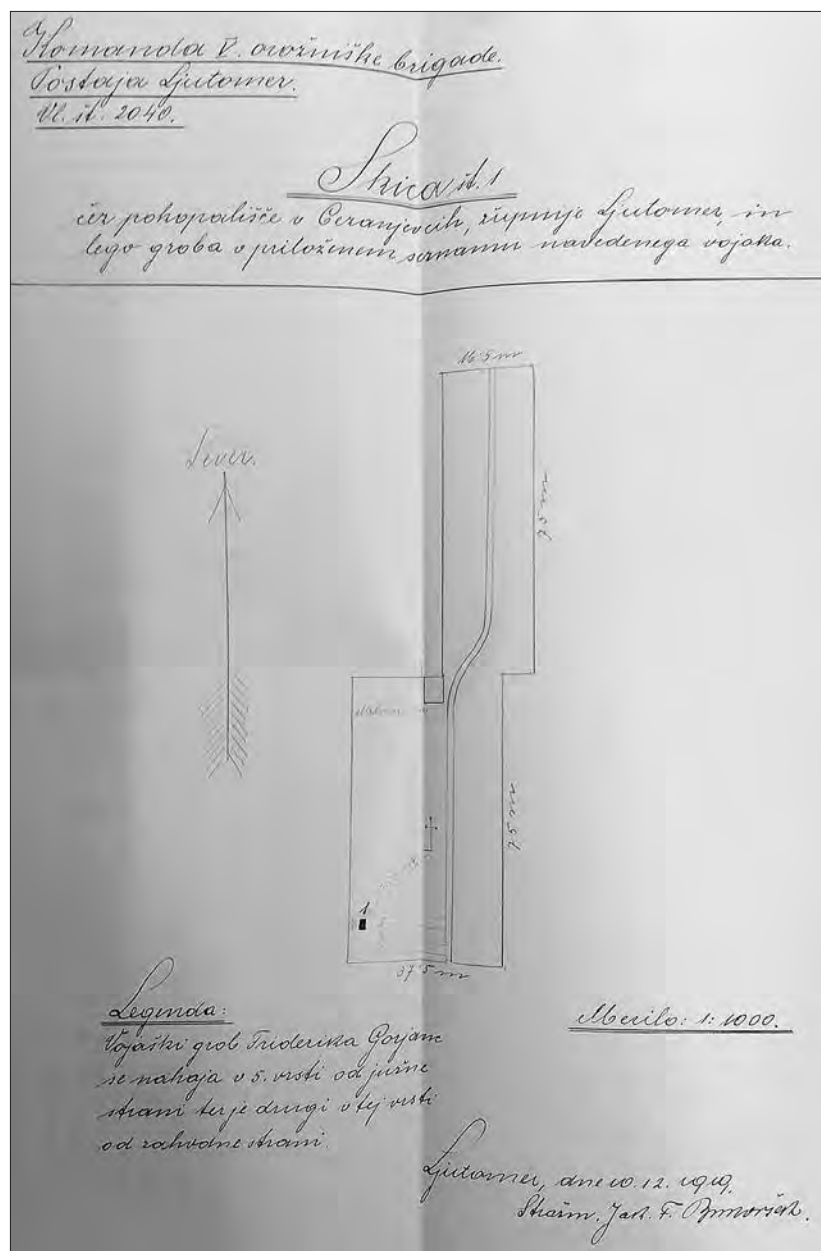
¹²⁰ NŠAM, Prepisi matičnih knjig, PMK Ljutomer za leto 1919, str. 40, zap. št. 36.

¹²¹ NŠAM, Prepisi matičnih knjig, MMK Ljutomer 1914–1920.

¹²² NŠAM, Prepisi matičnih knjig, MMK Ljutomer 1917, str. 140, zap. št. 88.

¹²³ NŠAM, Prepisi matičnih knjig, MMK Ljutomer 1917, str. 137, zap. št. 67.

¹²⁴ NŠAM, Prepisi matičnih knjig, MMK Ljutomer 1918, str. 166, zap. št. 112.

Skica vojaških grobov na ljutomerskih pokopališčih (NŠAM, Škofijska pisarna, F 112, šk. 15).

nenwald, ki je bolezn podlegla 25. oktobra 1918.¹²⁵ Včasih je smrt kosila v isti hiši. Tako se je 4. novembra 1918 žalost razlila nad hišo v Stari cesti št. 11, ko je za špansko boleznijo umrla tridesetletna Antonija Meznarič.¹²⁶ Za seboj je pustila 43-letnega soproga Ivana, ki pa je isti bolezn podlegel le dan po njenem pogrebu, 7. novembra 1918.¹²⁷

Zanimivo je, da je bila diagnoza španske gripe prisotna tudi v naslednjih dveh letih; leta 1919 jo

med vzroki smrti zasledimo štirikrat, leta 1920 pa kar enajstkrat. Med slednjimi je smrt kosila bolj med starejšimi, saj med žrtvami gripe naletimo le na dva otroka. Težko je reči, ali je v tem letu res še šlo za gripo ali ne, dejstvo pa je, da je terjala precej življenj.

Pokopališče in vojaštvo

Na pokopališčih v Ljutomerski župniji zadnjega počitka niso našli le domačini, pač pa tudi vojaki. Ti so umirali tudi v zaledju, v različnih župnijah, in so jih pokopali na tamkajšnjih pokopališčih. Dandanes so ti grobovi le še redkokje ohranjeni; za mnoge velja, da so »pozabljeni«. Arhivske notice in ohranjeni

¹²⁵ NŠAM, Prepisi matičnih knjig, MMK Ljutomer 1918, str. 167, zap. št. 124.

¹²⁶ NŠAM, Prepisi matičnih knjig, MMK Ljutomer 1918, str. 170, zap. št. 141.

¹²⁷ Prav tam, zap. št. 143.

Spominsko obeležje padlim v prvi svetovni vojni na severni steni prezbiterija župnijske cerkve v Ljutomeru (foto: R. P., 2018).

dokumenti (sezname) pa vendarle še hranijo spomin nanje. Med vojno in neposredno po njej so bili spomini na te osebe še precej sveži in domačini so, skupaj s civilnimi, cerkvenimi in vojaškimi oblastmi, skušali s potrebno pieteto skrbeti za te grobove umrlih vojakov in vojnih ujetnikov, ki so bili pokopani po številnih krajih monarhije.¹²⁸ Maja 1919 so časopisi poročali, da je bilo samo v Ljubljani 6540 vojaških grobov. Od tega je bilo 170 takšnih, ki so potrebovali popravilo.¹²⁹ Deželna vlada je že 19. novembra 1919 izdala ukaz, naj vse orožniške postaje na Kranjskem in Štajerskem o morebitnih vojaških grobovih na

svojem območju obvestijo poveljstvo orožniške brigade v Ljubljani.¹³⁰ Na to naredbo št. 46 so se odzvali tudi ljutomerski orožniki, ki so 12. decembra 1919 sestavili poročilo in priložili skice. Iz poročila razberemo, da so bili vsi grobovi na ljutomerskem pokopališču in v Cezanjecih. Seznam vojaških grobov postreže s podatkom, da je bilo v Ljutomeru pokopanih 15 vojaških oseb, ena pa je bila pokopana na pokopališču v Cezanjecih. Šlo je za prvo vojaško osebo, ki je v ljutomerski župniji preminula, in sicer je bil to pripadnik prve nadomestne stotnije 97. pehotnega polka Friderik Gorjanc, ki so ga na tamkajšnjem pokopališču pokopali 18. julija 1915.

¹²⁸ Prim. Šimac, Ti vsem šepeteš, str. 70.

¹²⁹ Prim. *Slovenec*, 25. 5. 1919, str. 5, »Vojaški grobovi«.

¹³⁰ Prim. Šimac, Ti vsem šepeteš, str. 77.

Istega dne so v Ljutomeru pokopali Paskala Franjo, pripadnika četrte nadomestne stotnije tržaškega 97. pehotnega polka. Med umrlimi vojaki prevladujejo prav pripadniki tega polka, najdemo pa tudi pripadnike 5. domobranskega pehotnega polka. Mednje sodi Jožef Iljaš, ki so ga v Ljutomeru pokopali 8. februarja 1916. Podroben pregled seznama nam pove, da je bilo v času prve svetovne vojne na ljutomerskih poljanah poslednjega počitka v resnici pokopanih le 13 oseb, ostali trije pa sodijo v čas bojov za severno mejo. Med temi je bil prvi pokopan pripadnik prostovoljne legije v Zagrebu, narednik Štefan Šoban, ki so ga v Ljutomeru pokopali 30. decembra 1918. Orožniki so ob tem navedli, da na Šobanovem grobu ni nobenega napisu, kar pa bi bilo »*nujno potrebno*«. Že 3. januarja 1919 so tam pokopali še Antona Fiačkega, 4. junija 1919 pa je bil pokopan poddesetnik Franjo Kukolj, pripadnik mariborskega pehotnega polka. O njegovem grobu beremo: »*Ima lep kamenit spomenik, ki so mu ga postavili njegovi stariši.*«¹³¹

Namesto sklepa ...

Prva svetovna vojna je tudi v Ljutomerski župniji pustila sledi; od žalosti, ki jo je povzročila v družinah padlih vojakov, do novih prebivalcev – bodisi dovčerašnjih goriških beguncev bodisi nekdanjih vojnih ujetnikov –, ki so si te kraje izbrali za svoj novi dom. V Ljutomeru pokopanemu vojaku so spomenik postavili starši, vsem možem in fantom, ki so bili pokopani na tujih tleh, pa so spomenik želeli postaviti Ljutomerski farani. Toda od želja, ki so bile javno izražene denimo leta 1926, do izvedbe je preteklo ogromno časa. Šele leta 1935 je bil imenovan Odbor za pripravo in postavitev spominskega obeležja padlim v 1. svetovni vojni. Za lokacijo so izbrali zunanjo steno prezbiterija Ljutomerske farne cerkve. Vidno vlogo pri teh aktivnostih, povezanih s spomenikom, je imel tedanji Ljutomerski župnik in nekdanji prvi kaplan Andrej Lovrec. Zbiranje prispevkov za to obeležje, kakor navaja Pavličič, ni šlo tako gladko, saj nekateri niso želeli darovati, drugi pa »*le toliko, da je bilo vredno zapisati. Še najslabše so se izkazali vaščani Mote, kjer so posamezniki darovali le po 1 kg pšenice, kar je bilo že na meji zasmehovanja.*« Zato je odbor zagrozil, da padlih iz takšnih vasi ne bo vpisal na spominsko ploščo. To je ljudi vendarle zbolelo, tako da so prispevali več. Spominsko obeležje je bilo leta 1935 naposled res postavljeno in še danes ohranja spomin na vse tiste, ki so izkrnaveli na bojnem polju.¹³² Kakor ugotavlja Rafael Pavličič, na spomeniku nekatera imena manjkajo,¹³³ kar ni redkost niti po drugih župnijah po Sloveniji. A če se teh ni nihče spominjal

in se jih ne spomnimo niti danes, nanje ni pozabil »pevec skromni« Simon Gregorčič:

»/.../Kogà, kogà pa srce moje
spomína se tačas?
Vas, zabljene grobovi,
kjer križ ne kamna ne stoji,
ki niste venčani s cvetovi,
Kjer luč nobena ne brli.
O, če nikdó
nocój se vas ne spomni,
pozàbil ni vas pévec skromni
in pa – nebó!«

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor
NŠAM, Službeni listi duhovnikov.
Škofijska pisarna.
Pastoralne konference.
Prepisi matičnih knjig:
RMK Ljutomer 1914–1920
PMK Ljutomer 1914–1920
MMK Ljutomer 1914–1920.

Župnijski arhiv (ŽA) Tržič
Kronika župnije Tržič.

ČASOPISI

Amerikanski Slovenec, 1916.
Cerkveni zaukaznik, 1910, 1914, 1915, 1917.
Dan, 1914.
Domoljub, 1912, 1916, 1917.
Domovina, 1918.
Glas naroda, 1915, 1916.
Glasilo K. S. K. Jednote, 1915.
Goriški list, 1914.
Ilustrirani glasnik, 1915.
Ljubljanski škofijski list, 1915.
Narodni list, 1910.
Obrtni vestnik, 1914
Slovenec, 1911, 1914, 1915, 1917, 1919.
Slovenski gospodar, 1910, 1912, 1914, 1915.
Slovenski Ilustrirani Tednik, 1911.
Straža, 1911, 1913, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918
Tedenske slike, 1914.

LITERATURA

Bensa, Stanko: *Od Soče do Mure: pot istrskih in primorskih beguncev*. Pince Marof [i. e.] Benica: Društvo Primorci in Istrani v Prekmurju, 2013.
Bohanec, Vita Jana in Antolin, Kaja in Pučko Nuša: *Sledi prve svetovne vojne v Prlekiji s poudarkom v*

¹³¹ NŠAM, Škofijska pisarna, F 112, šk. 15, Poročilo o grobovih, Postaja Ljutomer.

¹³² Povzeto po Pavličič, Spomini, str. 51–54.

¹³³ Prav tam, str. 55.

- občini Križevci pri Ljutomeru: sledi prve svetovne vojne v domačem kraju. Križevci pri Ljutomeru: OŠ Križevci pri Ljutomeru, 2015.
- Car, Pavel: *Slovenci – junaki avstrijskih armad in njihova odlikovanja*. Ljubljana: Signum Laudis, d. o. o., 2017.
- Čuček, Filip in Moll, Martin: *Duhovniki za rešetkami: poročila škofu o poletu 1914 na Spodnjem Štajerskem aretiranih duhovnikih*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2006 (Viri, 22).
- Dominko, Miha in Štampar, Martina: *Prva svetovna vojna in njene posledice v življenju in zavesti Slovencev na območju Ljutomera in okolice: odnos do države*. Ljutomer: Gimnazija Franca Miklošiča Ljutomer, 2008.
- Jurkovič, Filip: *Pa z bogom, junaki. Vojni dnevnik Filipa Jurkoviča (1914–1918)*. Ljubljana: RTV Slovenija: MMC RTV Slovenija, 2017.
- Kocijan – Podbirski, Simon: *Iz svetovne vojske*. Celje: Družba sv. Mohorja, 1936.
- Kovačič, Franc: *Ljutomer: zgodovina trga in sreza*. Maribor: Zgodovinsko društvo, 1926.
- Letopis Cerkve na Slovenskem 2000: stanje 1. januar 2000* (Letopis 2000). Ljubljana: Nadškofija Ljubljana, 2000.
- Lukan, Walter: *Iz »črnožolte kletke narodov« v »zlato svobodo«: Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete; Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2014.
- Novak, Miroslav (ur.): *Zbornik župnije sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru*. Ljutomer: Župnijski urad; Maribor: Pokrajinski arhiv, 1990.
- Pavličič, Rafael: Spomini na »veliko vojno«. *Zgodovinski listi* 22, 2014, št. 1, str. 48–55.
- Pleterski, Janko: *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917. Poročili vojaške in vladne komisije*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1982 (Viri, 2).
- Ratiznojnik, Anton: Prevrat v Ljutomeru 1918. *Zgodovinski listi* 4, 1995, št. 1, str. 26–30.
- Rihtarič, Ivan: Prebivalstvo okrajnega glavarstva Ljutomer. *Kronika* 39, 1991, št. 1–2, str. 49–53.
- Stavbar, Vlasta: *Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje: slovenska politika v habsburški monarhiji, od volilne reforme do nove države (1906–1918)*. Maribor: Založba Pivec, 2017.
- Šimac, Miha: Oris vpliva prve svetovne vojne na pastoralno delo duhovnikov. Prva svetovna vojna in cerkev na Slovenskem (ur. Bogdan Kolar). Ljubljana: Teološka fakulteta, Inštitut za zgodovino Cerkve, 2015 (*Acta Ecclesiastica Sloveniae*, 37), str. 108–153.
- Šimac, Miha: Ti vsem šepete isti molk: vojaški grobovi v Rušah in okolici. *Prelomna obdobja* (ur. Vili Rezman). Ruše: Lira – Društvo za razvoj, 2019, str. 70–85.
- Ude, Lojze: Upori slovenskega vojaštva v avstro-ogrske armadi. *Zgodovinski časopis* 22, 1968, št. 3–4, str. 185–205.
- Vanček, Jasna: »Vojne poroke« med prvo svetovno vojno. *Zgodovina za vse* 16, 2009, št. 1, str. 40–47.
- Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v Avstrijskem primorju 1910* (ur. Barbara Šterbenc Svetina, Petra Kolenc in Matija Godeša). Ljubljana: Založba ZRC, 2012.
- Žižek, Gregor: Ljutomerski okraj med letom 1912–1914 iz časnikov Slovenski gospodar, Straža, Narodni list in Slovenski narod. *Zgodovinski listi* 10, 2001, št. 1, str. 53–62.
- Žižek, Gregor: Ljutomerski okraj med letoma 1912–1913: iz časnikov Slovenski gospodar in Straža. *Zgodovinski listi* 6, 1997, št. 1, str. 41–48.

SPLETNI VIRI

Rudolf Redek:
<https://www.prlekija-on.net/lokalno/12622/rudolf-redek-se-je-po-vec-kot-stotih-letih-symbolicno-vrnil-v-rodno-prlekijo.html>

Slovenska biografija
 Baš, Franjo: Ozmec, Jožef
<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi399718/>

S U M M A R Y

Ljutomer parish during the Great War. Fragments from the Archdiocesan Archives Maribor and news items

In recent years, research on the First World War has garnered extraordinary attention also because of a series of centenaries that were commemorated in the period between 2014 and 2018. One such commemoration undoubtedly took place in 2016, with the symbolic reburial of the soldier Rudolf Redek in the cemetery in his hometown of Ljutomer after he was killed and buried on the Western Front. Aside from these ceremonies and a few secondary school research assignments, no comprehensive study seems to have been conducted so far to shed some light on the life in the Ljutomer parish during the Great War. The contribution at hand aims to do just that by drawing primarily on archival sources from the Archdiocesan Archives Maribor and news items from the Slovenian press. Particular attention is paid to an overview of transcripts of church records offering a unique insight into the life of the parish. They, among other things, inform the reader of an increase

in the number of births of illegitimate children, which the parish priest Ozmec blamed on the troops from the Trieste Infantry Regiment stationed in the area. Individual soldiers even entered the holy matrimony in the Ljutomer parish. During the Great War, quite a few men were ordained to the priesthood in Ljutomer. Yet good news was often mingled with sad tidings that arrived with condolence telegrams

on the deaths of local boys in battlefield and hospitals. These were set up in Ljutomer as well, where a few soldiers also died and were put to eternal rest in the local cemetery. Although a few soldiers were also buried in Ljutomer during the struggle for the northern border, hardly anything is now known of these young men and their graves.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 75.036.1:929Fekonja R.
DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.3.15>

Prejeto: 13. 9. 2022

Branko Vnuk

dr., muzejski svetnik, Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož, Muzejski trg 1, SI-2250 Ptuj
E-pošta: branko.vnuk@pmpo.si

Opus ljutomerskega slikarja Romana Fekonje (1868–1910) v luči časopisnih in drugih virov

IZVLEČEK

Ljutomerski slikar Roman Fekonja (1868–1910) je bil kot učenec Henrika Schwacha (1829–1902) predstavnik realizma, ki je največ ustvarjal na področju portreta. Sodi v skupino pozabljenih štajerskih likovnih umetnikov. Po končanem šolanju na Deželni risarski akademiji v Gradcu je leta 1892 odpotoval v ZDA, a se je leta 1896 vrnil v domači Ljutomer. Pozneje (1901) je znova odpotoval v New York in se tam poročil z Josipino Kleinlercher iz Domžal. Leta 1909 je skupaj z ženo obiskal staro domovino, vendar se pozneje ona ni hotela z njim vrniti v New York. Leta 1910 je osamljen storil samomor.

KLJUČNE BESEDE

Roman Fekonja, slikarstvo, realizem, portret, New York, Štajerska, pozabljeni umetniki

ABSTRACT

THE OPUS OF LJUTOMER'S NATIVE PAINTER ROMAN FEKONJA (1868–1910) IN THE LIGHT OF NEWSPAPER ARTICLES AND OTHER SOURCES

As a student of Heinrich Schwach (1829–1902), Ljutomer's native painter Roman Fekonja (1868–1910) was a representative of Realism, the most prolific as a portrait painter. He belongs to the group of forgotten Styrian visual artists. After completing his education at the Provincial Academy of Drawing in Graz, he set out for the United States of America in 1892 but returned to his native town of Ljutomer in 1896. Later (1901), he travelled to New York again and married Josipina Kleinlercher from Domžale. In 1909, the couple visited their former homeland, after which Josipina refused to go back to New York with him. Consumed by loneliness, Fekonja took his own life in 1910.

KEY WORDS

Roman Fekonja, painting, Realism, portrait, New York, Styria, forgotten artists

Uvod

V bogatem galerijskem fondu Pokrajinskega muzeja Ptuj – Ormož (PMPO) poleg izvrstnih stalno razstavljenih umetnin iz obdobja srednjega in novega veka hranimo dela priznanih slovenskih likovnih ustvarjalcev, ki so delovali v 20. stoletju, ter dela sodobnih likovnikov, ki so se že uveljavili ali so na najboljši poti, da se bodo uveljavili. Med zbranimi deli so tudi takšna, ki so anonimna ali pa so izpod čopiča povsem neznanih ali komajda poznanih slikarjev in slikark. To so dela umetnikov, ki so bili v določenem obdobju povezani s Ptujem in njegovo širšo okolico, a so po spletu zgodovinskih okoliščin kljub solidni ali celo vrhunski likovni izobrazbi utonili v pozabo. Mednje sodi tudi prleški slikar Roman Fekonja, ki je v muzejskem galerijskem fondu zastopan z oljnim portretom mladeniča iz leta 1885.¹

Podatki o slikarju Romanu Fekonji so skromni, kar se tiče njegove slikarske izobrazbe pa vprašljivi, saj so ga prištevali med akademske slikarje, ki so se šolali na dunajski Akademiji upodablajočih umetnosti, a se je izkazalo, da študija na Dunaju ni dokončal. Na to je sicer opozoril že umetnostni zgodovinar Andrej Ujčič,² ki se je v šestdesetih letih 20. stoletja podrobneje posvetil delovanju »izgubljenih« prleških umetnikov in jih poskušal slogovno opredeliti, vendar ob obravnavi Fekonjevih del lastnih opažanj ni upošteval.³

Andrej Ujčič je v uvodnem besedilu h katalogu razstave *Skupina »izgubljenih« prleških umetnikov*, ki je bila leta 1964 v Umetnostni galeriji v Mariboru, zapisal, da so ob zbiranju gradiva za stalno zbirko umetnin že pred leti postali pozorni na čudno tragične poteze pri treh slikarjih in kiparju, ki so živeli in delovali na prelomu 19. v 20. stoletje in so bili vsi doma iz Prlekije: trije so umrli v tujini, eden pa popolnoma neznan in nepriznan doma. To so bili slikarji Roman Fekonja, Franc Košar (1884–1952) in Ivan Žabota (1878–1939) ter kipar Jožef Ajlec (1874–1944). Skupno jim je bilo tudi to, da so vsi končali priznane tuje likovne akademije: Fekonja, Ajlec in Žabota dunajsko, Košar pa Münchensko. Prejemali so štipendije slovenskih gospodarskih institucij oziroma Štajerskega deželnega odbora ob posredovanju mecenov rojakov, ki so jim večkrat kaj primaknili tudi iz lastnega žepa. In ne nazadnje: po končanem šolanju niso našli primerne zaposlitve v domovini, in to kljub naporom in želji, da bi delo nadaljevali doma. Še pomembneje pa je, da doma niso našli razumevanja, še manj pa gmotne podpore za svoje umetnostno ustvarjalno delo.⁴

Šolska in študijska leta (1876–1892)

Roman Fekonja, pozabljeni slovensko-ameriški slikar, sin malega posestnika Andreja Fekonje in Marije, rojene Kogel, se je rodil 22. decembra 1868 v Veličanah pri Svetinjah.⁵ Tam je med letoma 1876 in 1880 obiskoval enorazredno ljudsko šolo, v kateri se je že nakazoval njegov slikarski talent.⁶ Med letoma 1880 in 1883 je obiskoval nadaljnje štiri razrede ljudske šole v Ljutomeru, v šolskem letu 1883/1884 pa ob podpori svetinjskega župnika Janeza Gajška vpisal prvi razred nižje realne gimnazije na Ptuj.⁷ Zaradi revščine šolanja na ptujski gimnaziji v naslednjem šolskem letu ni mogel nadaljevati, zato ga je ljutomerski nadučitelj Jože Horvat (1836–1893)⁸ kot izrednega slušatelja poslal na graško risarsko in slikarsko akademijo,⁹ ki naj bi jo s podporo Franza grofa Schlicka leta 1887 pri profesorju Henriku Schwachu tudi dokončal.¹⁰

Po končani risarski akademiji v Gradcu naj bi s štipendijo Štajerskega deželnega odbora študij slikarstva nadaljeval pri profesorju Christianu Gripenkerlu na dunajski Akademiji likovnih umetnosti, kjer je študiral med letoma 1887 in 1891.¹¹ Tako je navedel Andrej Ujčič, a takoj zatem podvomil, ali je Fekonja res redno študiral na dunajski akademiji, kakor trdijo številni avtorji leksikalnih in časopisnih člankov. Po pregledu Fekonjeve korespondence z dr. Francem Simoničem (1847–1919) in dopisovanju z arhivom dunajske akademije lahko zares upravičeno dvomimo o tem.¹²

⁵ Vpis v krstno knjigo NŠAM, RMK Svetinje 1852–1890, str. 123 (<https://data.matricula-online.eu/sl/slovenija/maribor/svetinje/03806/?pg=123> (12. 10. 2022)); gl. tudi: <https://www.genealogieonline.nl/de/emily-citraro-family-tree/P212.php> (2. 9. 2022).

⁶ O tem, kako je že v otroških letih rad risal, spregovori Fekonja v pismu dr. Francu Simoniču z dne 25. 1. 1895 (gl. Priloga 9).

⁷ Gl. *Fünfzehnter Jahresbericht*, str. 17; gl. tudi Curk, Likovna umetnost, str. 373, ki ob omembi leta 1869 ustanovljene ptujske gimnazije, na kateri so začeli neprekinjeno delovati profesorji slikarji, vpeti še v tradicijo meščanskega realizma in kabinetnega akademizma (Rudolf Gaupmann, Franc Nowak in Alojz Kasimir), bežno omeni, da se je na Ptuj mimogrede ustavil tudi prekmurski rojak Roman Fekonja.

⁸ Za nadučitelja Jožeta Horvata gl. Koter, Vloga, str. 205, op. 8.

⁹ V pismu ormoškemu notarju dr. Ivanu Geršaku (1838–1911) z dne 23. 10. 1885, v katerem se pritožuje čez svetinjskega župnika Janeza Gajška, se je že podpisal kot Maler & Zeichnungs – Akademiker. Gl. Priloga 1.

¹⁰ Biografski podatki povzeti po Cankar, geslo »Fekonja, Roman«; dopolnitve podatkov pri Ujčič, *Skupina*, s. p. (navedba, da je šolanje v Gradcu dokončal leta 1887 ali 1888); Ujčič, Poskus, str. 232–233 (navedba, da je šolanje v Gradcu dokončal leta 1887); gl. tudi *Pomurski slikarji*, str. 8.

¹¹ Cankarjevo navedbo o Fekonjevem študiju na Dunaju, ki naj bi ga dokončal okoli leta 1890, povzemajo: *ÖBL 1815–1950*, geslo Fekonja, Roman, str. 294; Stele, geslo Fekonja, Roman, str. 257. Gl. tudi Ujčič, *Skupina*, s. p., ki dokončanje študija na Dunaju postavlja v leto 1891 ali 1892; Ujčič, Poskus, str. 233; *Pomurski slikarji*, str. 8.

¹² Ujčič, Poskus, str. 233; povzemanje starejših trditev v *Pomurski slikarji*, str. 8. Vlasta Stavbar navaja, da je dr. Simonič iz-

¹ *Portret mladeniča s polcilindrom*, 1885, o. pl., 53 x 42 cm, sign. d. sp.: R. Fekonja 5./3. 1885., PMPO, inv. št. G 306 s.

² Ujčič, Poskus, str. 233.

³ Ujčič, *Skupina*, passim.

⁴ Ujčič, *Skupina*, s. p.; o v tujini delujočih doma pozabljenih slikarjih (med drugim o Fekonji) gl. tudi Rudolf, Gradivo, str. 171.

Roman Fekonja (dlib.si).

Ujčičeve pomisleke potrjujejo redke časopisne notice iz obdobja med letoma 1885 in 1892, ki ves čas navajajo, da se je izobraževal v Gradcu.¹³ Tako je decembra 1885 Okrajno zastopstvo v Ormožu akademskemu risarju Romanu Fekonji odobrilo denarno pomoč v višini 60 goldinarjev,¹⁴ februarja 1886 pa mu je Štajerski deželni odbor kot učencu Deželne

risarske akademije v Gradcu za leto 1886 odobril štipendijo v višini 100 goldinarjev.¹⁵

Še preden se je Fekonja preselil v Gradec, je kot prvošolec na nižji ptujski gimnaziji leta 1883 naslikal akvarel z upodobitvijo Ptuja, ki je bil, kot navaja Izidor Cankar, leta 1926 v lasti učitelja Franca Zacherla (1868–1940) v Ljutomeru (kat. št. 1). O usodi vedute Ptuja lahko zaenkrat le ugibamo, zato pa Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož hrani portret mladeniča s polcilindrom iz leta 1885, ki ga je mladi Fekonja pri sedemnajstih letih samozavestno signaliral in datiral (kat. št. 2).¹⁶ Doprsni portret mladega golobradega moškega s kratko pristrženimi temnorjavimi lasmi in melono na glavi, nekoliko zabuhlim obrazom v tričetrtinskem profilu in zasuku v levo na nevtralnem ozadju, odetega v temnomoder visoko zapet suknjič in bel trdi ovratnik, je umetnik verjetno naslikal s pomočjo fotografije. Koga portret predstavlja, ni znano, a bi lahko ob primerjavi z mlajšimi fotografijami Romana Fekonje pomislili, da je to njegov avtoportret. Na to opozarjajo nekatere tipične obrazne poteze: profil nosu, oblika ušesa, ustnice in obrvi.¹⁷

Leta 1886 je mladi Fekonja naslikal portret ptujskega dekana Gregorja Jožefa Plohla (1730–1800), ki je bil leta 1888 objavljen v obsežni biografiji Jakoba Meška in Franca Simoniča o enem najpomembnejših ptujskih duhovnikov (kat. št. 3).¹⁸ Oljna slika, ki je tedaj visela v Simoničevi hiši v Gornji Radgoni, je bila kopija po drugem Plohlovem portretu, ki je bil v Sartorijevi zidnici v Svetinjah.¹⁹

Gosposko zidanico je dr. Gregor Jožef Plohl, ptujski dekan in nadžupnik v letih 1769–1800, leta 1773 kupil na dražbi od grofice Marije Gabrijele Galler, jo leta 1800 v oporoki zapustil svojim sorodnikom, od leta 1827 pa je bila v posesti družine Sartori.²⁰ Nahajališče in opis Plohlovega svetinjskega portreta podajata Meško in Simonič v dekanovi biografiji: »V gospodski hiši pri Svetinjah visi za spomin oljnata slika dekana Plohla, v kleti pa ležita dva velika lagva, ki držita vsaki 8 polovnjakov in imata zgoraj letnico in ime 17 G. P. 95, spodaj pa na jednem z vencem obdan križ, na drugem z vencem obdan kelih.«²¹ O upodobitvi pa: »/.../ kaže nam krepkega moža, polnega obraza, temnih

kazoval veliko skrb in podporo številnim študentom in dijakom. Posebno pozornost je namenil rojaku, slikarju Romanu Fekonji, ki ga je vsa leta finančno in tudi drugače podpiral. V Univerzitetni knjižnici Maribor je v rokopisni zbirki ohranjen del Fekonjeve korespondence s Simoničem, v kateri ga Fekonja, ki se je do leta 1891 v Gradcu prebija s pomočjo štipendije deželnega odbora, prosi za pomoč in nasvete, saj se je želel tudi gmotno postaviti na noge (Stavbar, Iz življenja, str. 69 in op. 38).

¹³ Sicer pa je res, da je tajnik newyorškega slovenskega pevskega društva Slavec, Ivan Adamič, v spominskem zapisu ob Fekonjevi tragični smrti zapisal, sklicujoč se na Fekonjo samega, da naj bi se ta po končani gimnaziji v Gradcu šolal na Dunaju in v Münchnu, kjer naj bi hranili tudi nekatera njegova boljša dela. O tem: *Glas naroda*, 6. 8. 1910, str. 2, »Dopis. New York City«: »/.../ Po dovršenih gimnazijskih naukih se je vpisal na akademiji znanosti in umetnosti na Dunaju. /.../ Študiral je tudi na akademiji v Monakovem in pripovedoval mi je sam, da hranijo na obeh akademijah še danes vzorna njegova dela. /.../«

¹⁴ O tem gl. *Südsteirische Post*, 23. 12. 1885, str. 3, »Friedau, 17. December. [Orig.=Corr.] (Aus der Bezirksvertretungssitzung): »/.../ dem Zeichnen-Akademiker Roman Fekonja in Graz 60 fl. /.../ bewilliget.«

¹⁵ Gl. *Grazer Volksblatt*, 21. 2. 1886, str. 6, »Aus den Sitzungen des steierm. Landes-Ausschusses vom 20., 27. und 28. Jänner. (Schluß.): »/.../ Dem Roman Fekonja, Joseph Dornig, Franz Barthl und der Marie Müller, sämtlich Schüler der Landes-Zeichnungsakademie, werden pro 1886 Stipendien bewilliget, und zwar: den zwei Erstgenannten je 100 fl., den zwei Letztgenannten je 50 fl. /.../«

¹⁶ Gl. op. 1.

¹⁷ Prim. fotografijo Romana Fekonje.

¹⁸ Gl. Meško in Simonič, Dr. Gregor Jožef Plohel, passim; Ciglencečki, Portreti, str. 239–241.

¹⁹ Gl. Meško in Simonič, Dr. Gregor Jožef Plohel, str. 35, 131, 154; Ciglencečki, Portreti, str. 241.

²⁰ O gospodski zidnici gl. Meško in Simonič, Dr. Gregor Jožef Plohel, str. 35, 131–137; Curk et al., *Vodnik*, str. 58. Danes so to Apartmaji Svetinje, Svetinje 5.

²¹ Gl. Meško in Simonič, Dr. Gregor Jožef Plohel, str. 131.

las in modrih oči; utis, katerega na gledalca napravi, pa je ta: mož, ki ga ta podoba kaže, bil je blagega srca, trdnega in odločnega značaja; po svoji delavnosti in darežljivosti vse hvale vreden sin slovenskega naroda, ter ostane, kakor trdi S. Povoden: zavoljo svoje dobrotljivosti in pravičnosti nepozabljiv.«²²

Za razliko od ptujskega tričetrtinskega portreta je bil svetinjski doprnski, kakor lahko razberemo iz Fekonjeve kopije. Ptujski dekan je upodobljen v tričetrtinskem zasuku v levo, ozadje je v nasprotju s ptujskim portretom nevtralnno. Je malce debelušnega obraza, z nazaj počesanimi, nekoliko daljšimi temnimi lasmi, med katerimi se že kažejo sivi prameni, kar bi kazalo na to, da je bil upodobljenec ob času nastanka portreta nekje v šestdesetih letih, mogoče celo star petinšestdeset let, ko sta bila izdelana oba sode v kleti njegove zidanice. Oblečen je v črno moceto z rabat ovratnikom, pogled ima odločno uprt v gledalca, kar nas prepričuje, da je bil upodobljenec odločen človek z jasno zastavljenimi življenjskimi cilji.²³

Ali je Fekonja med letoma 1887 in 1888 začasno prekinil šolanje v Gradcu, ni znano. Na to bi lahko pomislili, saj o njegovem delovanju ni mogoče zaslediti nobenih notic v sodobnem časopisju, je pa v tem času nastala serija portretov znanih oseb iz okolice Ljutomera in Slovenskih goric, iz česar bi lahko skleпали, da se je iz Gradca začasno vrnil v domače kraje. Leta 1887 je Fekonja naslikal portret ljutomerskega dekana Ivana Skuhale (1847–1903),²⁴ serijo portretov nekdanjih ljutomerskih župnikov²⁵ ter portret dr. Ivana Gottweisa (1779–1851).²⁶

Iz tega leta (1887) sta tudi sliki *Dekle v domači noši* (kat. št. 4) in *Podoba redovnika* (kat. št. 5), ki sta bili leta 1964, ko so ju razstavili v Umetnostni galeriji v Mariboru, v posesti Barbare Stajanko iz Ljubljane.²⁷ Obe oljni sliki sta, kakor je ocenil Andrej Ujčič, med doslej znanimi deli iz leta 1887 najpomembnejši (pa tudi risba *Portret dekana Simoniča*),²⁸ saj kažeta, kako je Fekonja sprejemal in predeloval nauke učitelja Henrika Schwacha,²⁹ ki je svoja že precej konserva-

tivna in akademska gledišča prenašal na učence ter jih usmerjal predvsem v portret.³⁰ Kot primer Ujčič navaja *Podoba redovnika* (kat. št. 5), »moža srednjih let, gladko obritega in plešastega, ki se mu izpod temne kute beli preprost ovratnik, bela tkanina rokavov pa se prav tako kaže na spodnjih vogalih slike. Na podobi, slikani po solidni risbi, je slikar poudaril oči ter odločen, pa vendar nekako zanesen izraz ust in obraza sploh, plastično oblikovano glavo pa prikazal v preprostem barvnem kontrastu s črno-belima barvama redovniškega oblačila. Poteza s čopičem in način plastične obdelave odkrivata Fekonjev idealistično-realistični koncept, ki ga prav zlahka lahko primerjamo z nekaterimi predimpresionističnimi stvaritvami Ivana Groharja in Mateja Sternena, še posebej z graškim Groharjevim obdobjem, z njegovimi deli, ki so nastala v času njegovega študija na graški risarski akademiji pri istem učitelju Henriku Schwachu med letoma 1892 in 1895. Če se graško obdobje pri Groharju kaže za relativno nepomembno v slogovnem smislu, pa predstavlja pri Fekonji prvo in tudi predzadnje stopnjo razvoja v njegovih umetniških prizadevanjih.«³¹

Roman Fekonja naj bi, kakor trdi Andrej Ujčič, po zaključku študija na graški risarski akademiji po letu 1887 študij slikarstva nadaljeval na dunajski Akademiji upodablajočih umetnosti pri profesorju Christianu Griepenkerlu (1839–1916),³² kjer se je razvijal v smeri akademskega realizma. S pomočjo Griepenkerla naj bi se tako med letoma 1887 in 1891 dokopal do novih načinov v prikazovanju iluzije naravne resničnosti. V to, kar je bilo v graških letih Fekonji povsem tuje, namreč polnoplastična iluzija telesnosti, ki jo lahko slikar realizira na platnu s pomočjo svetlobe, z močnim senčenjem, naj bi ga po Ujčičevem mnenju vpeljal prav Griepenkerl.³³

Da naj bi Fekonja med letoma 1887 in 1891 bival in študiral na Dunaju, je, kot smo že omenili, vprašljivo, saj na spletni strani dunajske Akademije upodablajočih umetnosti, kjer so objavljeni podatki o vseh vpisanih študentih, pod imenom Roman

²² Prav tam, str. 35–36.

²³ O ptujskem portretu Gregorja Plohla gl. Ciglenciki, Portreti, str. 239–241.

²⁴ Gl. Cankar, geslo »Fekonja, Roman«. Portret je znan le še po črno-beli fotografiji. Gl. kat. št. 6.

²⁵ Gl. Cankar, geslo »Fekonja, Roman«. Portreti ljutomerskih župnikov dr. Antona Klemenčiča (1819–1873), Matije Šinka (1829–1913) in Franca Šrola (1829–1885) so znani le še po črno-belih fotografijah; gl. kat. št. 7, 8 in 9.

²⁶ Gl. Cankar, geslo »Fekonja, Roman«, kat. št. 10.

²⁷ Gl. Ujčič, *Skupina*, s. p.; Ujčič, *Poskus*, str. 233–235.

²⁸ Gl. kat. št. 11.

²⁹ Ujčič, *Poskus*, str. 233. Heinrich August Schwach (1829, Nový Jičín – 1902, Gradec) je po končani gimnaziji sprva študiral pravo na Univerzi v Olomoucu, a se je kmalu posvetil slikarstvu. Domnevno naj bi leta 1849 študiral slikarstvo pri profesorju Ferdinandu Georgu Waldmüllerju na dunajski Akademiji upodablajočih umetnosti, zasebno pa še pri Karlu Rahlju, nato pa se je preselil v Gradec. Leta 1856 je s študijem nadaljeval v Düsseldorfu, Bruslju in Antwerpnu, leta 1859 pa se je vrnil v Gradec, kjer se je sprva posvečal restavratorske-

mu delu. Kot slikar se je osredotočal predvsem na sakralno in zgodovinsko slikarstvo. Od leta 1865 je poučeval risbo na Trgovski akademiji v Gradcu, leta 1870 je kot učitelj zgodovinskega slikarstva nasledil Jožefa Tunnerja na Deželni risarske akademiji, leta 1873 pa je bil imenovan za direktorja Risarske akademije v Gradcu. Povzeto po: <https://www.museum-joanneum.at/neue-galerie-graz/ausstellungen/ausstellungen/rundgang-wer-bist-du/raum-03/direktor-heinrich-august-schwach> (27. 7. 2022).

³⁰ Ujčič, *Poskus*, str. 233.

³¹ Prav tam.

³² Christian Griepenkerl (1839–1916), nemško-avstrijski slikar, od leta 1874 profesor na dunajski Akademiji upodablajočih umetnosti in od leta 1877 vodja specialke za zgodovinsko slikarstvo (alegorične upodobitve z naslonom na antično mitologijo, portret); med njegovimi številnimi učenci je zagotovo najbolj znan Egon Schiele (slušatelj med letoma 1906 in 1908), še bolj pa njegova zavrtnitev sprejetja Adolfa Hitlerja na akademijo leta 1907 in 1908.

³³ Ujčič, *Poskus*, str. 233.

Fekonja ni mogoče najti nobenega rezultata.³⁴ To dodatno potrjujejo časopisne notice in zapisi, ki se nanašajo nanj ali na njegovega graškega učitelja, profesorja in direktorja Deželne risarske akademije Henrika Schwacha, kakor tudi ohranjena Fekonjeva korespondenca z dr. Francem Simoničem, na katero je opozoril Andrej Ujčič.³⁵ Je pa res, da je Fekonja v šolskem letu 1890/1891 nameraval študij nadaljevati na dunajski Akademiji upodablajočih umetnosti, in sicer študij akta, ki bi se začel v zimskem semestru, a je bilo vse odvisno od štipendije, saj sam potrebnih sredstev za to ni imel.³⁶

Leta 1888 je Fekonja, kot navaja Izidor Cankar, v Ljutomeru portretiral okrajnega načelnika Ivana Kukovca (kat. št. 12), dekana Jožefa Simoniča (kat. št. 13), pesnika Jožefa Freuensfelda (kat. št. 14),³⁷ nadučitelja in svojega dobrotnika Jožefa Horvata (kat. št. 15) ter sodnika Janeza Jeserniga (kat. št. 16), leta 1889 pa na Dunaju skriptorja dr. Franca Simoniča (kat. št. 17) in njegovo ženo Rozo (kat. št. 18) ter dr. Frana Miklošiča (kat. št. 22), čigar portret je bil dokončan šele leta 1891.³⁸ Tem upodobitvam lahko dodamo portret žene okrajnega načelnika in deželnega poslanca Ivana Kukovca Terezije Kukovec iz leta 1889 (kat. št. 19).³⁹ Leta 1890 je v Gradcu naslikal portret starejšega sina profesorja Franca Hauptmanna (1847–1925), ki je bil leta 1926 v posesti družine Hauptmann (kat. št. 20),⁴⁰ iz leta 1890 pa je tudi portret neznanega starejšega možaka, poimenovan *Starček* (kat. št. 21).⁴¹

Portret dekana Jožefa Simoniča (1813–1895),⁴² ki je bil leta 1964 razstavljen v Umetnostni galeriji Maribor in v posesti Olge Šlebinger iz Gornje Radgone,⁴³ naj bi nastal na osnovi predhodne risbe iz

leta 1887, ki jo omenja Ujčič. Risba, na kateri je Fekonja prvotno zarisal obris, šele pozneje pa s senčenjem skušal ustvariti iluzijo plastičnosti, naj bi bila po Ujčičevem mnenju pod vplivom Griepenkerlovega svetlobno tonskega slikarstva. Gre za način, ki so ga razvijali slikarji v Parizu in Münchnu, namreč za intenzivno stransko osvetljevanje predmeta, s čimer so dosegali iluzijo plastične vrednosti.⁴⁴ Doprsni portret sivolasnega starčka z energičnimi obraznimi potezami v tričetrtinskem zasuku v desno, oblečenega v črni talar ter ogrnjene s črno moceto (pellegrino) in belim kolarjem, je nastal s pomočjo fotografije iz leta 1888, ko je upokojeni duhovnik obhajal zlato mašo. Na levi strani prsi ima pripeto odlikovanje, red cesarja Franca Jožefa z zlatim križcem s krono za zasluge, ki ga je Simonič prejel leta 1880.⁴⁵

V začetku decembra 1888 je Roman Fekonja v izložbenem oknu trgovine s steklom trgovca Stiflinga v Ljutomeru razstavil portreta svojih dobrotnikov, ki sta požela obče odobravanje: deželnega poslanca in okrajnega načelnika ter posestnika Ivana Kukovca in nadučitelja Jožefa Horvata. V časopisu *Südsteirische Post*, ki je med letoma 1881 in 1900 izhajal v Mariboru ter se je v nemškem jeziku zavzemal za pravice in interese slovenskega naroda,⁴⁶ je bila objavljena ocena, da lahko imamo oba portreta v vseh pogledih za zelo uspela, kar se izraža v dovršeni perspektivi in teksturi barv, podobno oceno pa lahko preberemo tudi v *Slovenskem gospodarju*. V obeh časnikih je bil sočasno objavljen tudi večkrat izrečeni poziv odločevalcem v okrajih Ormož in Ljutomer, naj mlademu obetajočemu umetniku zagotovijo gmotno podporo, da se bo lahko še nadalje ustrezno izobraževal.⁴⁷

Oba, v duhu akademskega realizma slikana portreta, ki ju je slikar Fekonja samozavestno signiral in datiral, sta bila dokončana v razponu treh tednov: portret Jožefa Horvata 26. septembra, Kukovčev pa 18. oktobra 1888, kakor je razvidno iz obeh signatur.

Dopasni portret ljutomerskega nadučitelja Jožefa Horvata (leta 1926 v lasti njegove hčere v Mariboru),⁴⁸ ki je Fekonji pomagal, da je lahko leta 1884 odšel v Gradec na Deželno risarsko akademijo,⁴⁹ prikazuje starejšega, z desne strani osvetljenega, že rahlo osivelega gospoda, čigar otožni pogled je usmerjen nekam v daljavo, proč od gledalca. Nekoliko debelušni, rahlo

³⁴ Da ni bil vpisan, je potrjeval tudi dopis Arhiva dunajske Akademije upodablajočih umetnosti z dne 30. 10. 1964, ki ga je hranila Umetnostna galerija v Mariboru. Gl. Ujčič, Poskus, str. 233, op. 7.

³⁵ Ujčič, Poskus, str. 233. Prim. op. 10.

³⁶ O tem govori Fekonjevo pismo dr. Francu Simoniču z dne 17. 10. 1890; gl. Priloga 4.

³⁷ Obstaja sicer črno-bela fotografija portreta sedečega Jožefa Freuensfelda, a je vprašljivo, ali je ta portret naslikal Roman Fekonja.

³⁸ O tem gl. Cankar, geslo »Fekonja, Roman«.

³⁹ Gl. Ujčič, *Skupina*, s. p.

⁴⁰ Gl. Cankar, geslo »Fekonja, Roman«. Na ta portret se verjetno nanaša Fekonjeva omemba v pismu dr. Francu Simoniču z dne 17. 10. 1890, ko pravi, da se bo prof. Hauptmannu za vso podporo, ki je je bil deležen z njegove in ženine strani, oddolžil s kakim svojim delom. Gl. Priloga 4.

⁴¹ Gl. Ujčič, *Skupina*, s. p.; Ujčič, Poskus, str. 234, 236–237, sl. 2; *Pomurski slikarji*, sl. na str. 9.

⁴² Za dekana Simoniča gl. Ilich Klančnik, Habent, str. 92, op. 1.

⁴³ Olga Šlebinger (1879–1967) je bila najstarejša hči dr. Franca Simoniča, ki se je leta 1905 poročila z dr. Jankom Šlebingerjem (1876–1951). Po poroki je za vedno zapustila Dunaj ter z družino pretežno živela med Ljubljano in Gornjo Radgono, kjer na Maistrovem trgu 4 stoji družinska hiša Simonič-Šlebinger. Hišo sta leta 1886 skupaj kupila dr. Franc Simonič in njegov stric, upokojeni dekan Jožef Simonič. O tem gl. Ilich Klančnik, Habent, passim.

⁴⁴ Za portret gl.: Cankar, geslo »Fekonja, Roman«, slikano v Ljutomeru; Ujčič, *Skupina*, s. p.; Ujčič, Poskus, str. 233–234, 237–238, sl. 3.

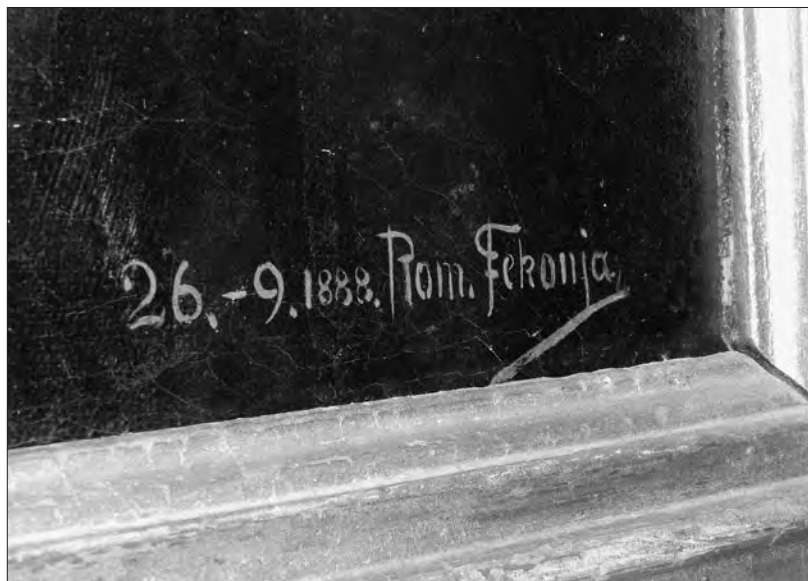
⁴⁵ Za biografske podatke o Jožefu Simoniču gl. Meško in Simonič, Dr. Gregor Jožef Plohel, str. III, 110–115, 154; fotografija zlatomašnika je objavljena na str. 110, sl. 5.

⁴⁶ O časopisu *Südsteirische Post* je pisala Petra Kramberger v monografiji »Alle guten Oesterreicher werden unser patriotisches Unternehmen unterstützen«: *Südsteirische Post (1881–1900), nemški časopis za slovenske interese*, Ljubljana 2015.

⁴⁷ Gl. *Südsteirische Post*, 7. 12. 1888, str. 3, »Luttenberg«; *Slovenski gospodar*, *Gospodarstvena priloga*, 20. 12. 1888, str. 48, »Iz Ljutomera«; *Domoljub*, 6. 3. 1890, str. 45, »Štajersko«.

⁴⁸ Gl. Cankar, geslo »Fekonja, Roman«.

⁴⁹ O tem gl. Ujčič, *Skupina*, s. p.

Fekonjeva signatura s portreta Jožefa Horvata (foto: F. Šerbelj).

v levo zasukani učiteljev obraz izstopa iz nevtralnega ozadja, dodatno pa ga poudarja kontrast med črnim suknjičem in belo srajco z ovratnikom ter črnim metuljčkom, ki ju deloma zakriva rever suknjiča. Na nekoliko štrleči nos, izpod katerega se košatijo negovani rjavkasti brki, ki zakrivajo ustnice, so povezana očala s tankim kovinskim okvirjem, zatakljena za desno, skrbno naslikano uho. Na koncu spetega reverja suknjiča sta vidna obroč in verižica žepne ure. Ali je portret nastal na osnovi fotografije ali ne, lahko samo ugibamo; vsekakor pa je mladi Fekonja z njim izkazal dobro obvladovanje anatomije.

Še prepričljiveje deluje dopasni portret drugega slikarjevega dobrotnika, Ivana Kukovca (1834–1908),⁵⁰ ki je bil leta 1964 razstavljen v Umetnostni galeriji Maribor in v posesti inž. Janka Kukovca iz Maribora.⁵¹ Portret je naslikan v že omenjeni maniri svetlobnega tonskega slikarstva, intenzivnega stranskega osvetljevanja, s katerim je slikar poudaril iluzijo plastičnosti, a še zmeraj znotraj realističnega osvetlitvenega koncepta.⁵² Upodobljenec je odet v v spodnjem delu razprt črni suknjič, pod razporkom je viden z gumbi spet črn telovnik. Pod belim prirezanim ovratnikom srajce je vidna črna pentlja metuljčka. Na levi strani suknjiča je pripeto odlikovanje – red cesarja Franca Jožefa z zlatim križcem s krono za zasluge. Z desne strani osvetljeni obraz petdesetletnika je rahlo nagnjen v levo, pogled je usmerjen proč od gledalca, prav tako v levo. Skrbno naslikana ušesa so nekoliko štrleča, pleša in osiveli lasje so ob straneh pristrizeni, nad skrbno negovano krepko sivo brado se izpod nosu košatijo nekoliko privihani rdeče-rjav-

kasti brki. To je prepričljiv portret, ki že napoveduje najboljše Fekonjevo delo – *Portret starčka*.

V enaki maniri je bil leto dni pozneje naslikan portret Kukovčeve žene Terezije Kukovec, ki je bil leta 1964 razstavljen v Umetnostni galeriji Maribor in v posesti inž. Janka Kukovca iz Maribora,⁵³ leta 1980 pa vnovično razstavljen v Galeriji Murska Sobota.⁵⁴ Portreta sta pravzaprav par, in sicer kljub temu, da je ženin portret nastal leto dni pozneje. Dopasni portret v nasprotju s krepkim Kukovcem kaže drobno damo srednjih let, odeto v temnomodro obleko z visokim ovratnikom, spetim z okroglo medeninasto broško in belim čipkastim vložkom čez oprsje. Upodobljenka je zasukana rahlo v desno, droben, z desne strani osvetljen obraz s temnorjavimi, tesno v kito spetimi lasmi je obrnjen proti gledalcu. Obrazne poteze nakazujejo osebo milega, a nekoliko zaskrbljenega izraza.

Po Izidorju Cankarju je Fekonja leta 1889 bival na Dunaju, kjer je portretiral svojega velikega podpornika dr. Franca Simoniča in njegovo ženo Rozo.⁵⁵ Doprsna ovalna portreta zakoncev Simonič sta v družinski lasti v Gornji Radgoni.⁵⁶ Roza Simonič je odeta v temno tesno oprijeto obleko s tesno prilagajočim se belim ovratnikom. Obraz s tesno počesanimi lasmi, spetimi v figo, je obrnjen rahlo v levo, kamor je usmerjen tudi njen pogled. Soproga Franc Simonič je nasprotno upodobljen v desnem zasuku s pogledom, usmerjenim v desno, k ženi. Odet je v temen suknjič in belo srajco, izpod ovratnika je vidna pentlja. Obraz štiridesetletnika obdaja krepka bra-

⁵⁰ O Kukovcu gl. Ratiznojnik, Narodni buditelj, str. 24–28.

⁵¹ Gl. Ujčič, *Skupina*, s. p.

⁵² O tej problematiki gl. Ujčič, *Poskus*, str. 233–234.

⁵³ Ujčič, *Skupina*, s. p.

⁵⁴ *Pomurski slikarji*, str. 8.

⁵⁵ Cankar, geslo »Fekonja, Roman«.

⁵⁶ Gl. Ilich Klančnik, Habent, str. 102, sl. 10.

da z brki, lasje so kratko pristrženi, na nosu pa so okrogli naočniki s tankim kovinskim okvirjem. Oba portreta sodita v standardni repertoar akademizma druge polovice 19. stoletja.

Kakor je razvidno iz časopisnih novic, je Štajerski deželni odbor Fekonji januarja 1890 podelil slikarsko štipendijo za tekoče šolsko leto 1890.⁵⁷ V šolskem letu 1890/1891 je nameraval študirati na dunajski Akademiji upodablajočih umetnosti, a se mu to ni izšlo,⁵⁸ zato je s študijem nadaljeval na Deželni risarski akademiji v Gradcu, na kateri je diplomiral v začetku leta 1892.⁵⁹ Da je bil eden izmed najboljših učencev Henrika Schwacha in da je končal Deželno risarsko akademijo v Gradcu in ne na Dunaju, kot je bilo zapisano v *Glasi naroda, Slovencu* in *Domoljubu*,⁶⁰ pa je dodatno razvidno iz več drugih časopisnih člankov inotic.⁶¹ Kmalu zatem se

je v začetku maja 1892 odpravil v Združene države Amerike, k sorodnikom v New York.⁶²

Leta 1890 je nastal portret, poimenovan *Starček*, ki sodi med Fekonjeva boljša dela. Razstavljen je bil dvakrat, in sicer leta 1964 v Umetnostni galeriji Maribor, ko je bil v posesti Olge Grosičar iz Radencev,⁶³ vnovič pa leta 1980 v Galeriji Murska Sobota.⁶⁴ Upodobljenec je odet v temen suknjič s črnim reverjem, iznad katerega štrli desni krajec ovratnika bele srjace, levega pa zakriva rever. Kostumski videz dopolnjuje še črn metuljček. Na glavi ima nizko čez čelo poveznjeno čepico, kakor da bi starčka zelo zeblo oziroma je bil portretiran v zimskem času. Ušesa zakrivajo neurejeni košati beli zalisci, usta pa krepki sivi brki. Radoživi pogled frontalno slikanega starčka je uprt v gledalca.

Andrej Ujčič je menil, da naj bi nekaj Fekonjevih del, zlasti omenjeni portret starčka, odločno pričalo o Griepenkerlovem umetnostnem vplivu nanj. »To, kar ni mogel Fekonja realizirati v risbi *Dekan Jožef Simonič*, ko je prvotno zarisal obris pa pozneje s senčenjem poskušal ustvariti iluzijo plastičnosti, to mu je odkrilo Griepenkerlovo svetlobno tonsko slikarstvo. /.../ Prav *Podoba starčka* kaže dobro obvladovanje navedenega principa. Zanimivo je, da se je istega načina posluževal samo nekaj let pred Fekonjo še drug slovenski realistični slikar Ferdo Vesel. Zato ne bo odveč, če poskusimo primerjati Fekonjevo in Veselovo delo. Vzemimo *Starčka* in Veselovega *Starca z brki*.⁶⁵ Brez nadaljnjega lahko rečemo, da ustreza tekst k Veselovi sliki, ki ga je zapisal Izidor Cankar, prav idealno tudi k Fekonjevemu starčku, ko pravi: 'Ob koncu 80. let je poglobitni osnovni problem Veselovega začetnega slikanja rešen. Glava modela je krepko osvetljena z ene strani in osenčena z druge, nje telesna vboklost je mojstrsko izražena.'⁶⁶ Prav neverjetna pa je ob tem še podobnost celotne posta-

⁵⁷ O tem gl.: *Marburger Zeitung*, 20. 2. 1890, str. 4, »Aus den Sitzungen des steierm. Landes-Ausschusses vom 4. und 10. Jänner 1890«; »/.../ wird /.../ dem Roman Fekonja ein Maler-Stipendium pro 1890 verliehen.«; *Grazer Volksblatt*, 21. 2. 1890, str. 5, »Aus den Sitzungen des steierm. Landes-Ausschusses vom 4. und 10. Jänner 1890«; »/.../ wird /.../ dem Roman Fekonja ein Maler-Stipendium pro 1890 verliehen.«; *Slovenski narod*, 4. 3. 1890, str. 3, »Slikarska štipendija«; »Deželni odbor štajerski je g. Romanu Fekonji, rojenemu blizu Ljutomeru, za leto 1890 podelil slikarsko štipendijo.«; *Domoljub*, 6. 3. 1890, str. 45, »Štajersko«; »/.../ G. Roman Fekonja je od deželnega odbora dobil za letos podporo, da se še bolj izuri v slikarstvu. /.../«

⁵⁸ Gl. op. 36.

⁵⁹ To razberemo iz zapisa o Miklošičevem portretu. Gl. *Südsteirische Post*, 13. 1. 1892, str. 5, »Laibach, 10. Jänner. (O.-C.) [Porträt Miklošič. – Schallthaler Kohle.]«; »Der steirische Slovene Fekonja, welcher gegenwärtig an der Grazer Akademie seine Studien vollendet /.../«.

⁶⁰ *Glas naroda*, 27. 7. 1910, str. 1, »Slovenske novice«; *Slovenec*, 11. 8. 1910, str. 3 in *Domoljub*, 18. 8. 1910, str. 526: »Samoum Slovenca v New Yorku«; »/.../ Roman Fekonja je bil rodod iz Ljutomeru na Sp. Štajerskem in obiskoval ter dovršil slikarsko akademijo na Dunaju. /.../«

⁶¹ *Grazer Tagblatt*, 19. 2. 1893, str. 3, »Weltausstellung in Chicago«; »Wie wir erfahren, wurde Professor H. Schwach, Director der hiesigen Zeichenakademie, von der National Educational Association der Vereinigten Staaten, zum Ehren-Vizepräsidenten im Departement für Kunstunterricht ernannt und eingeladen, an den Sitzungen des Congresses, welche während der Ausstellung im Monat Juli stattfinden werden, theilzunehmen. Es ist interessant, zu erfahren, dass mehrere Steiermärker, welche an unserer Zeichenakademie gebildet wurden, sich ihr gutes Fortkommen in Amerika gründeten, unter denen besonders Roman Fekonja, ein Friedauer, gegenwärtig zu den besten Porträtmalern New Yorks gehört.«. *Grazer Tagblatt*, 16. 12. 1895, str. 1, »Julius Willhain, Ein Grazer Kunstjubiläum«; »Still, bescheiden und geräuschlos begeht ein Mann heute im Kreise seiner dankbaren Schüler das 25jährige Jubiläum seiner Lehrthätigkeit an der hiesigen landschaftlichen Zeichen- und Malakademie. Es wird Sache der berufenen Fachkritik sein, eingehender zu würdigen und festzustellen, was Director Heinrich Schwach während dieses Zeitraumes angeregt, geleistet und gefördert hat und so die Summe einer, wenn auch nach außen hin wenig geräuschvoll, aber für die Eingeweihten vielfach frucht- und segensbringenden Künstler- und Lehrthätigkeit zu ziehen. Mit vielen seiner einstigen Schüler und Schülerinnen auf das engste befreundet, drängt es mich, bei solch einem Feste vornehmlich der menschlichen Seite gerecht zu

werden. /.../ Diese seine Schüler haben sich bereits in Wien, München und anderen hochangesehenen Kunstcentren, ja selbst drüben in New-York achtunggebietende Geltung zu verschaffen gewusst. Roman Fekonja ist einer der gesuchtesten Porträtmaler in New-York und Paul Merwart, Emil Görner und E. Lehnar schaffen in Paris. /.../«. *Grazer Tagblatt*, 8. 5. 1902, str. 3–4, »Galleriedirector Heinr. Schwach«; »/.../ Auch giengen aus seiner Schule namhafte Künstler und Künstlerinnen hervor, so /.../ Fekonja (Amerika), /.../«; *Slovenec*, 26. 9. 1908, str. 8, »Slovenski akademični slikar v Ameriki«; »/.../ G. Fekonja je dovršil slikarsko akademijo v Gradcu.«

⁶² *Slovenec*, 10. 5. 1892, str. 3, »Roman Fekonja«; »/.../ poznani slovenski slikar, čigar podoba dr. Fr. Miklošiča je deželni odbor kranjski kupil za deželni muzej, se je te dni na povabilo svojih sorodnikov odpeljal v Novi Jork v Ameriki. Če mu bode ondi sreča ugodna, ostal bode v Ameriki delj časa, sicer pa se spet vrne domov.« V New York je prispel 3. maja 1892; gl. <https://www.genealogieonline.nl/de/emily-citraro-family-tree/P212.php> (2. 9. 2022).

⁶³ Ujčič, *Skupina*, s. p.

⁶⁴ *Pomurski slikarji*, str. 9.

⁶⁵ Mišljena je Veselova slika *Starec z brki*, 1886, o. pl., 53,2 x 44,3 cm. O sliki gl. Vrhunc, *Ferdo Vesel*, str. 63, kat. št. 2, sl. 2.

⁶⁶ Ujčič citira Cankar, *Slovensko slikarstvo*, str. 104, sl. 105.

vitve modela. Zaradi poudarjanja iluzije plastičnosti sta oba slikarja naslikala desni krajec ovratnika tako, kakor da uhaja izza zavihka suknjiča. Ista ustvarjalna želja je odločala pri poudarjanju gub na vratu in lici pa tudi pri slikanju prosojnih las in dlak na zaliscih. Obema je skupen realistični koncept, pri katerem je slikar pozoren na svetlobne efekte v sliki, prav nič pa ga ne zanima sama svetloba. Torej ne gre za raziskovanje svetlobe kot osnovnega upodobitvenega slikarskega načina, kar srečamo pri naturalistično usmerjenih impresionističnih in plenerističnih slikarjih.⁶⁷ In dalje: »Toda končno je vendarle nek razložek med Fekonjevim in Veselovim delom. Vesel se je slogovno problemske ozkosti in izoliranosti svojega dela zavedal, saj mu je bilo znano francosko racionalistično raziskovanje svetlobe same, čeprav mu je bilo gibanje impresionistov tuje in se mu ni mogel niti hotel priključiti. Kljub temu je, kakor vemo, z vso resnostjo sodeloval pri Jakopičevih poskusih slikanja svetlobe, ko sta ponoči hodila v Schwabing slikat na nek železniški nasip in so jima pri njunih poskusih služile za vir svetlobe acetilenke. Vemo tudi, da sta pri tem istem delu imela vsak svoje cilje. Jakopič je s tem dejanjem obrnil delavnici hrbet in se podal v naravo, katero je želel slikati v različnih slučajnih razsvetljavah. Vesel pa se kljub vsemu ni mogel ločiti od trdne zunanje oblike sveta.«⁶⁸ Avtor zapisa je sklenil, da če pogledamo Fekonjevo *Podobo starčka*, ugotovimo, da ni v njej nič jakopičevskega, saj se podobno kakor pri Veselu tudi tu kaže usmerjenost v raziskovanje trdne zunanje oblike sveta, in da je bil Fekonja pripravljen temu osnovnemu hotenju podrediti celotno barvno realizacijo slike. Podredil se je splošni razsvetlitvi palette, vendar ostal vseskozi na področju tonskega slikarstva.⁶⁹

»Pričakovali bi, da se bo po tem uspehu pričel razgledovati po širših obzorjih in, podobno kakor nekaj sodobnikov-rojakov s krajske in sosedov s hrvaške strani našel možnosti za nadaljnje delo v Münchnu. Prav leta 1891 je namreč Ažbe na pobudo Jakopiča in Vesela odprl svojo pozneje tako znano slikarsko šolo. Toda Fekonja je v resnici napravil prav nasprotno. Če se je doslej prebijal s pomočjo štipendij štajerskega deželne odbora, se je zdaj hotel na vsak način postaviti najprej na trdne noge v gmotnem oziru. S pomočjo rojaka dr. Franca Simoniča mu je uspelo, da mu je v prvih mesecih leta 1891 poziral takrat že močno postarani prleški rojak dr. Fran Miklošič.«⁷⁰

Portret, ki ga je sam Miklošič označil za njegovo »najboljšo« upodobitev, pa tudi Fekonja je bil prepričan, da je zelo dobro delo, je bil dokončan februarja 1891.⁷¹ Sliko je sprva nameraval razstaviti v okviru

redne letne razstave dunajske Akademije za likovno umetnost, vendar na razstavo ni bila sprejeta,⁷² zato jo je kmalu po Miklošičevi smrti (Dunaj, 7. marec 1891) razstavil v dunajskem *Umetniškem klubu* (*Wiener Künstler-Club*).⁷³

O najnovejši Miklošičevi upodobitvi je maja 1891 v krajši notici poročal *Slovenski narod*, o Fekonji pa zapisal, da je nadarjen slovenski slikar, ki je »dasi še le 24 let star, že naslikal čez 250 portretov z olovko, kredo, oljnatimi barvami in v pastelu! S tem opozarjamo naše na Dunaji živeče ali tje potujoče rojake, a tudi druge Slovane, da si ogledajo razstavo umetniškega kluba in v nji živopisno lice preminolega največjega slavista.«⁷⁴ Portret je še istega leta odkupil kranjski deželni odbor za Kranjski deželni muzej, da bi ga umestil v zbirko portretov slavnih mož, ki bi jo po možnosti, kot je zapisal novičar v *Südsteirische Post*, dopolnili s portreti za slovensko nacionalno zavest drugih pomembnih mož, zlasti slovenskih literatov, pa tudi sicer bi ti po fotografijah narejeni portreti ne stali več kot nekaj sto goldinarjev, »kar ne bi ne vem kako obremenilo krajskega deželnega proračuna.«⁷⁵

Objavljeni podatki o Miklošičevem portretu so nejasni, saj Izidor Cankar navaja, da je Fekonja Miklošiča na Dunaju portretiral že leta 1889, a ga je dokončal po jezikoslovčevi smrti leta 1891 in ga nato razstavil v *Hiši umetnikov* (*Künstlerhaus*) na Dunaju.⁷⁶ Andrej Ujčič pa nasprotno trdi, da je Fekonji s pomočjo dr. Frana Simoniča uspelo, da mu je v prvih mesecih leta 1891 poziral takrat že močno postarani rojak iz Prekije dr. Fran Miklošič.⁷⁷ Ali potemtakem

stler-Club) na Dunaju (I. Graben 10.). Slikal jo je naš rojak akademski slikar Roman Fekonja letos o novem letu. Tako je to najnovejša in po izreku Miklošiča samega 'najboljša' slika slavnega učenjaka.«; Ujčič, Poskus, str. 234 (dokončana v februarju).

⁷² Zaradi nesprijetja slike na razstavo je bil Fekonja zelo užaljen; menil je, da bi bil Miklošič na razstavo verjetno sprejet, če bi ga naslikal v uradni uniformi z medaljami, a portretiranec v to ne bi privolil (gl. Ujčič, Poskus, str. 234). O nesprijetju Miklošičevega portreta na razstavo glej Fekonjevo pismo stricu na Dunaj z dne 23. 3. 1891 (Priloga 5) ter pismi dr. Francu Simoniču z dne 21. 3. 1891 (Priloga 6) in z dne 26. 3. 1891 (Priloga 7).

⁷³ Ujčič navaja, da naj bi se to zgodilo aprila 1891, in se pri tem sklicuje na novico z dne 20. maja 1891, ki je bila objavljena v *Slovenskem narodu* (gl. op. 58); Ujčič, Poskus, str. 234 in op. 12. Verjetneje bo, da je bil portret razstavljen v okviru III. mednarodne umetnostne razstave, ki jo je maja 1891 organiziral dunajski Umetniški klub. Gl. *Wiener Presse*, 11. 5. 1891, str. 2, »Der Wiener Künstler-Club«: »/.../ eröffnet heute Montag den 11. Mai seine III. internationale Kunstausstellung /.../«.

⁷⁴ Gl. *Slovenski narod*, 20. 5. 1891, str. 3, »Miklošičeva oljnata slika«.

⁷⁵ O tem: *Südsteirische Post*, 13. 1. 1892, str. 5, »Laibach, 10. Jänner. (O.-C.) [Porträt Miklošič. – Schallthaler Kohle.]; *Slovenec*, 17. 3. 1892, str. 2, »Matica Slovenska, XCI. odborova seja, v sredo dne 9. marca 1892«; *Slovenec*, 10. 5. 1892, str. 3, »Roman Fekonja«.

⁷⁶ Cankar, geslo »Fekonja, Roman«.

⁷⁷ Portret naj bi dokončal februarja 1891. Gl. Ujčič, Poskus, str. 234.

⁶⁷ Ujčič, Poskus, str. 233–234 in op. 8.

⁶⁸ Prav tam, str. 234.

⁶⁹ Prav tam.

⁷⁰ Prav tam.

⁷¹ O tem: *Slovenski narod*, 20. 5. 1891, str. 3, »Miklošičeva oljnata slika«: »/.../ je razstavljena v umetniškem klubu (Kün-

morebiti obstajata dva Miklošičeva portreta, ki ju je Fekonja naslikal leta 1889 in 1891, zaenkrat ostaja odprto vprašanje.⁷⁸

Reprezentančni portret slavista dr. Frana Miklošiča hrani Narodni muzej Slovenije.⁷⁹ Fekonja je ostarelega, bolehnega akademika naslikal sede v rdeče oblaženem naslanjaču v rahlem zasuku v desno, glavo ima obrnjeno rahlo v levo. Oblečen je v črno obleko, suknjič je spredaj spet, ob vratu izpod reverja štrli levi krajec ovrtnika bele srajce. Izpod obeh rokavov suknjiča se bleščijo rokavi srajce. Laket levece je rahlo naslonjena na ročaj naslanjača, dlan z iztegnjenimi grobo naslikanimi prsti je prislonjena na levo nogo. S pokršeno desnico se pod suknjičem drži za trebuh, drža, ki spominja na znane upodobitve Napoleona I. Glavo obdajajo skrbno nazaj počesani rjavkasto-sivi lasje, košati brki pa zakrivajo stisnjeni ustnici. Otožen in zamišljen pogled slavnega jezikoslovca je usmerjen v gledalca, a ga ne nagovarja, kakor da bi bil zazrt v daljno prihodnost ali spomine.

Ob Miklošičevem portretu je Andrej Ujčič v poskusu slogovne opredelitve opazil, da Fekonjo vse bolj zaposluje hotenje ustvariti čim večjo podobnost z upodobljencem in da opušča plastično svetlobno podajanje forme. Celo v barvnem pogledu zapusti sproščeno svetlo paletu in uporabi primerno temnejšo. Temna paleta pomeni v portretu tega časa težnjo po reprezentativnosti. To slikarjevo potezo lahko upravičeno pripisujemo vedno bolj prevladujočemu umetnoobrotnemu pojmovanju in si tako razlagamo njegov odhod v Ameriko. Očitno si Fekonja v svoji prvi umetniški krizi ni znal pomagati ter je v želji po zaslužku in gmotni varnosti odšel tja, kjer je pričakoval boljše možnosti za delo.⁸⁰

Leta 1891 je v Gradcu portretiral dr. Baumgartnerja (kat. št. 24) in prof. dr. Gregorja Kreka (kat. št. 23), a o nahajališču in usodi obeh portretov ni trenutno nič znanega.⁸¹

Obljubljena dežela: med New Yorkom in San Franciscom (1892–1896)

V začetku leta 1892 je Fekonja diplomiral na Deželni risarski akademiji v Gradcu pri profesorju Henriku Schwachu, ki ga je imel za enega svojih naj-

boljših učencev.⁸² Konec aprila 1892 se je z mlajšo sestro Genovefo na povabilo sorodnikov odpravil s trebuhom za kruhom v New York.⁸³ Tja sta prispela 3. maja 1892.⁸⁴

Kje točno sta po prihodu v New York živela, sicer ni znano, a smemo upravičeno domnevati, da že tedaj pri teti in stricu;⁸⁵ živela sta v bližini tiskarne, ki je izdajala slovenski izseljenski časopis *Glas naroda*,⁸⁶ kakor je mogoče razbrati iz Fekonjevega pisma dr. Francu Simoniču.⁸⁷ Njegova sestra, ki se je pozneje poročila z Edwardom Schusslerjem in živela v Pittstonu v Pensilvaniji,⁸⁸ je po Fekonjevi vrnitvi iz San Francisca v New York 2. novembra 1894 živela pri teti in stricu na Greenwich Streetu, on pa drugje, saj mu za slikarja neugodna lega tetinega stanovanja ni omogočala pravih pogojev za delo: potreboval je namreč svetlobo, ki je padala s severne strani, zato je v tem času dvakrat menjal stanovanje.⁸⁹

Leta 1893, ko je bila v Chicagu svetovna razstava (*World's Columbian Exposition*), na katero je bil kot častni podpredsednik na zasedanja kongresa Oddelka za umetnostno vzgojo vabljen Fekonjev učitelj, direktor graške Risarske akademije Henrik Schwach, so Fekonjo v New Yorku že šteli med tamkajšnje najboljše portretne slikarje. Ali se je Fekonja v New Yorku srečal s svojim profesorjem, ni znano.⁹⁰

⁸² O tem gl. op. 61.

⁸³ O odhodu v Ameriko gl.: *Slovenec*, 10. 5. 1892, str. 3, »Roman Fekonja«: ».../ poznani slovenski slikar /.../ se je te dni na povabilo svojih sorodnikov odpeljal v Novi Jork v Ameriko. Če mu bode ondi sreča ugodna, ostal bode v Ameriki delj časa, sicer pa se spet vrne domov.« Gl. tudi: Cankar, geslo »Fekonja, Roman«; *ÖBL 1815–1950*, geslo Fekonja, Roman, str. 294; Ujčič, *Skupina*, s. p; Ujčič, *Poskus*, str. 237; *Pomurski slikarji*, str. 8.

⁸⁴ Gl. <https://www.genealogieonline.nl/de/emily-citraro-family-tree/P212.php> (2. 9. 2022).

⁸⁵ Fekonjeva teta Mrs. Christiansen, ki je živela v New Yorku, se omenja leta 1904, ko sta v Pittstonu, Pennsilvanija, obiskala njegovo sestro, ki je bila poročena z Edwardom Schusslerjem. O tem kratka notica v: *Pittston Gazette*, 6. 2. 1904, str. 7, »General News Notes«: ».../ Mr. and Mrs. Edward Schussler are entertaining Mrs. Christiansen and Roman Fekonja, of New York City, aunt and brother, respectively, of Mrs. Schussler. /.../«

⁸⁶ Sedež uredništva je bil na 109 Greenwich Street v New Yorku (gl. op. 131), Fekonjev stric pa je stanoval na naslovu 84 Greenwich Street v New Yorku (gl. Priloga 10, pismo dr. Francu Simoniču z dne 6. 4. 1895).

⁸⁷ Fekonjevo pismo dr. Francu Simoniču z dne 3. 12. 1894; gl. Priloga 8.

⁸⁸ Gl. *Pittston Gazette*, 10. 9. 1903, str. 5, »General News Notes«: ».../ Mr. and Mrs. Edward Schussler are entertaining the latter's brother, Roman Fekonja, of New York City, at their home on Spring Street. The visitor is an artist in the metropolis and some of his portraits have attracted favorable notice from competent art judges. /.../«; *Pittston Gazette*, 2. 10. 1903, str. 5, »General News Notes«: ».../ Roman Fekonja returned yesterday afternoon to his home in New York City, after a month's visit here with his sister, Mrs. Edward Schussler, of Spring Street. /.../« Gl. tudi op. 85.

⁸⁹ Sprva je živel na naslovu 222 E. 86 St. (gl. Priloga 8), nato pa na naslovu 198 E. 76 St. (gl. Priloga 11).

⁹⁰ *Grazer Tagblatt*, 19. 2. 1893, str. 3; gl. op. 61, »Weltausstellung in Chicago«.

⁷⁸ Na obstoj dveh Miklošičevih portretov me je prijazno opozorila umetnostna zgodovinarica in kustodinja Breda Ilich Klančnik.

⁷⁹ O portretu gl. Cankar, geslo »Fekonja, Roman«; *ÖBL 1815–1950*, geslo Fekonja, Roman, str. 294; Steele, geslo Fekonja, Roman, str. 257; Ujčič, *Skupina*, s. p; Ujčič, *Poskus*, str. 234, 237; *Pomurski slikarji*, str. 9. Osnovni podatki dosegljivi tudi na: <https://www.nms.si/si/zbirke/digitalne-zbirke/umetnostne-zbirke/slike/portreti/9850-dr-fran-miklosic> (18. 8. 2022). Ujčič, *Poskus*, str. 234, 237.

⁸⁰ Portreta Fekonja omenja v pismu dr. Francu Simoniču z dne 26. 3. 1891 (Priloga 7). Gl. tudi Ujčič, *Skupina*, s. p; Ujčič, *Poskus*, str. 234.

Leta 1892 je ameriški predsednik Benjamin Harrison ameriškega novinarja in poslovneža Michaela Henryja de Younga (1849–1925) imenoval za nacionalnega poverjenika za čikaško svetovno razstavo. Med to razstavo je de Young prepoznal priložnost, da bi lahko vzbudil ekonomski razvoj Kalifornije, ki je bila v gospodarski depresiji. Tako je poleti 1893 objavil načrt, po katerem bi v Kaliforniji po zgledu svetovne razstave v Chicagu organizirali mednarodno razstavo, ki bi jo odprli sredi zime leta 1894 v Golden Gate Parku v San Franciscu, saj so to dopuščale kalifornijske klimatske razmere.⁹¹

Zelo verjetno je Fekonja ob tako velikem dogodku, kot je bila svetovna razstava v Chicagu leta 1893, ki je pritegnila ogromno število obiskovalcev in medijev, ter načrtovani veliki mednarodni razstavi v San Franciscu ob koncu januarja 1894 zaslutil veliko priložnost, da se tam še bolj uveljavi kot slikar, specialist za portrete.

V San Francisco se je iz New Yorka najverjetneje odpravil skupaj s sodelavcem, prav tako slikarjem, Jožefom Santnerjem, okrog novembra 1893, in sicer z namenom udeležiti se velike mednarodne razstave, ki jo je organiziral de Young. Razstavo v Golden Gate Parku v San Franciscu so odprli 27. januarja in uradno zaprli 4. julija 1894 (*California Midwinter International Exposition of 1894*). V okviru razstave je bil postavljen Umetnostni paviljon (*Fine Arts Building*), ki so ga na de Youngovo pobudo po razstavi ohranili, v njem pa uredili muzej, ki so ga pozneje poimenovali po ustanovitelju in donatorju M. H. de Young Memorial Museum.⁹²

Muzej lepih umetnosti v San Franciscu (*Fine Arts Museum of San Francisco*) hrani dva portreta iz leta 1894, ki sta ju signirala Fekonja in Santner. Oba sta pastelni deli in sta nastala na osnovi fotografije. Iz signatur je mogoče razbrati, da je Fekonja v San Franciscu slikal skupaj s Santnerjem, o katerem zaenkrat ne vemo nič otipljivega.⁹³ Skupaj sta se posvetila v drugi polovici 19. in v zgodnjem 20. stoletju v Ameriki zelo priljubljenemu pastelnemu portretu, se pravi na osnovi na platno ali drug medij prenesene projekcije fotografskega negativa, ki jo je bilo mogoče poljudno povečati, nakar je izkušen slikar portretiranca verodostojno naslikal v oljnih ali pastelnih barvah: uspeh tovrstnega naturalističnega pristopa k portretu

je bil izključno odvisen od slikarjeve zmogljivosti.⁹⁴

Na razstavi sta se v Umetnostnem paviljonu predstavila tudi Fekonja in Santner s pastelnim portretom M. H. de Younga (kat. št. 25),⁹⁵ ki ga je leta 1897 kot donacijo pridobil Muzej lepih umetnosti v San Franciscu.⁹⁶ Samozavestni poslovnež, ljubitelj umetnosti in časopisni mogotec je bil fotografiran sede v udobnem naslanjaču, v rahlem zasuku v desno. Z ramen spuščen rjav plašč visi deloma čez naslanjač, robova plašča mu deloma prekrivata noge. De Young je oblečen v elegantno temnosivo obleko s telovnikom in belo srajco. Okoli vratu ima zavezano belo kravato, iz levega žepa suknjiča mu štrli rob belega robčka. Roki ima prislonjeni v naročje. Z levico pridržuje konec rjavega polcilindra, z desnico pa rjavkaste rokavice. Ozadje je nevtrarno, svetloba osvetljuje brkati obraz portretiranca s kratko pristriženimi, na prečko počesanimi lasmi z njegove desne strani. Pogled je zazrt proč od gledalca. Pastelne barve reprezentančnega portreta, ki izstopa po velikosti povečane fotografije,⁹⁷ učinkujejo hladno, saj sta slikarja z izjemo bele uporabila le temnejše barvne tone.

V isti tehniki sta Fekonja in Santner leta 1894 portretirala Solomona G. Gumpa, prvega trgovca z umetninami na pacifiški obali (kat. št. 26).⁹⁸ Doprsni portret, ki ga je leta 1924 muzeju podarila Goldina Gump Swabaker, hrani Muzej lepih umetnosti v San Franciscu.⁹⁹ Gump je postavljen frontalno, glava starejšega uglaženega brkatega možaka s kratko pristriženimi, na prečko počesanimi lasmi je nagnjena rahlo v levo, svetloba pada z desne. Oblečen je v črn suknjič in belo srajco, okoli vratu ima pripet črn metuljček. Tudi tu je pogled portretiranca umaknjen stran od gledalca.

Sreča pa umetnikoma v Kaliforniji ni bila naklonjena, saj je Fekonji v San Franciscu pogorel atelje skupaj z množico slik in druge opreme. Ostal je po-

⁹¹ O tem gl. https://en.wikipedia.org/wiki/California_Midwinter_International_Exposition_of_1894 (25. 8. 2022).

⁹² Za razstavo gl. https://en.wikipedia.org/wiki/California_Midwinter_International_Exposition_of_1894 (25. 8. 2022); za de Younga gl. https://en.wikipedia.org/wiki/M._H._de_Young (25. 8. 2022); za muzej gl. https://en.wikipedia.org/wiki/De_Young_Museum (25. 8. 2022).

⁹³ Leta 1901 se v New Yorku omenja neki Jožef Santner, slovenski rojak. Ali je to isti Santner, s katerim je v San Franciscu sodeloval Roman Fekonja, ni znano. Gl.: *Glas naroda*, 20. 3. 1901, str. 3, »Darovi za ponesrečenega rojaka J. Bizjaka«: »Darovali so /.../ Jožef Santner /.../ po 10 ct. /.../ To je zopet novi dokaz, da ljubezen do bližnjega med slovenskimi delavci ni prazna beseda, pač pa istinita ljubezen do sotrpina.«

⁹⁴ O samem postopku gl.: https://en.wikipedia.org/wiki/Solar_camera (25. 8. 2022) z navedbo literature; »The Project Gutenberg eBook of Crayon Portraiture, by J. A. Barhydt« (dosegljivo na <https://www.gutenberg.org/files/30248/30248-h/30248-h.htm> (25. 8. 2022)).

⁹⁵ Gl.: John A. Stanton: *California Midwinter International Exposition 1894. Official Catalogue. Department of Fine Arts, San Francisco 1894*, str. 31, kat. št. 336 (Santner, Fekonja. Portrait of M. H. de Young).

⁹⁶ Za portret gl. <https://art.famsf.org/fekonja-santner/honorable-mh-de-young-6904> (25. 8. 2022). O donaciji je poročal San Francisco Chronicle: *San Francisco Chronicle*, 22. 11. 1897, str. 10, »Interesting Donations to the Park Museum«: »/.../ John L. Bardwell, San Francisco – Large portrait (pastel) of M. H. de Young, painted by Fekonja Santner (Russian artist), at the World's Columbian Exposition at Chicago, 1894. /.../«

⁹⁷ 161,3 x 109,2 cm.

⁹⁸ Za Gumpa gl. <http://freepages.rootsweb.com/~npmelton/genealogy/sfbgump.htm> (25. 8. 2022); <https://www.newspapers.com/clip/41921794/solomon-gump-obituary/> (25. 8. 2022); <https://en.wikipedia.org/wiki/Gump%27s> (25. 8. 2022).

⁹⁹ Za portret gl. <https://art.famsf.org/fekonja-santner/portrait-solomon-g-gump-51291> (25. 8. 2022).

C. L. Linn were out awaiting for his arrest. city and money, and a person to collect said broken open.

FIVE CENTS' WORTH OF A STATESMAN.

The Midwinter Fair Portrait of M. H. de Young Put Up for a Raffle Because the General Will Not Pay For It.

Portrait of a statesman, five cents. Mr. de Young, life size, with a poetic, faraway gaze in his blue eyes, the idealized de Young, safely to be recommended to any one in search of an ideal man—behold the statesman. Now amidst the sometimes worded and sometimes picturesque or grotesque surroundings of an auction room sits the portrait of this rising young journalist, backed up against a man's body's old bedstead, flanked by a weary clock, a lamp of medicine bottles, a complicit past its usefulness, pot-bellied in variety and a stuffed Wauwau head from the Chinese town. It is enough to make the portrait seem bitter tears to be made to associate with him. Mr. de Young will not pay for his picture, and because republicans are ungrateful it is offered for a raffle. J. L. Molloy of Alameda, who is the owner of the work of art, having the servants and other aping youth of San Francisco to take chances with their shovels. Imagine the opportunity of securing the picture of a possible Cabinet Minister, an impressive United States Senator, the representative of a grand old party in the National Council, the "dare" friend of Mr. Huntington and the hand chief of the Midwinter Fair. Pretty romance, statesmanship and boodle—all for five cents, as an example to youth of a man who knows how to help himself to anything lying around loose. Shortly this noble picture will be removed from its present unspectacular surroundings and transferred to the proud eminence of a tailor's window while the raffle is being made and the victims of Mr. de Young's admirers show in. It has a grand, grand frame. The picture is the work of those noted artists in pencil, Peacock and Bantley, and is somewhat six feet by four. Mr. de Young sits in a dreamy attitude, with his mantle thrown with careless grace over the back of his chair.

Mr. de Young graciously acceded to sitting in the artist's and then had the picture hung on the line in a central place in the Midwinter Fair among the other collections where portraits he himself by association—in an inferior plane—with his own. Why Mr. de Young refused to pay for the picture after he had deemed it worthy of so much honor is not very clear. A careless expression of his may throw some light on the subject.

"Then follows," he is reported to have said, "not advertising enough by being allowed to paint me and having the picture exhibited at the fair."

Mr. de Young no doubt felt that he had conferred an obligation by his gracious consent to sit. As in older countries tradesmen are proud to proclaim themselves the favored of royalty, as, for instance, "tailor to his Royal Highness the Prince of Wales," so did Mr. de Young count it honor sufficient to those struggling artists to be allowed to advertise themselves as supported by so noted a patron of the arts. Perhaps he felt that it would be a nice thing for the artists to present the picture to him.

It is unfortunate, because it is San Francisco's loss.

There can be little doubt that had the artist presented the picture to Mr. de Young he would in turn have given it to the Park Museum. It is true there are chronic apathy now in that treasury of the arts, but our San Franciscans have too much of Mr. de Young! This is a question that should be pondered over. It is not for hasty reply.

Perhaps Mr. Sprouh might pay five cents for the picture to have it on the wall.

GENERAL DE YOUNG'S PORTRAIT IN THE JUNK SHOP.

Članek iz *The San Francisco Examiner*, 15. 5. 1896.

polnoma brez sredstev, tako da se je moral 2. novembra 1894 vrniti v New York k sorodnikom.¹⁰⁰ Vendar se je hitro pobral, saj je bil že leta 1895 ponovno eden najbolj iskanih portretistov v New Yorku.¹⁰¹

Druga velika težava, s katero sta se soočala Fekonja in Santner, so bili dolgovi, ki sta jih pustila v San Franciscu. To pa zato, ker jima veliki ljubitelj umetnosti, poslovenž in medijski mogotec Michael H. de Young ni hotel plačati svojega portreta, ki je bil na kalifornijski mednarodni razstavi razstavljen na najeminentnejšem mestu. Tako je leta 1896 izbruhnila afera zaradi bogataševega neplačila ubogima umetnikoma, ki sta se v San Franciscu ob razstavi leta 1894 borila za preživetje. Konec marca 1896 je

The San Francisco Examiner prvič poročal o neplačilu Fekonji in Santnerju, ki sta tedaj živel v New Yorku. Umetnika sta namreč trdila, da jima je bilo plačilo obljubljeno, de Young pa je nasprotno menil, da jima ne dolguje ničesar, saj jima je s tem, ko je privolil, da ga portretirata, kot generalni direktor mednarodne razstave naredil neprecenljivo uslugo, da se lahko kot umetnika promovirata na razstavi. Poleg tega jima je dal svojo fotografijo, na osnovi katere je nastal portret v naravni velikosti, pa tudi dvakrat jima je poziral. Umetnika, ki sta potrebovala dva meseca, da sta ga naslikala, sta iz lastnega žepa kupila tudi pozlačeni okvir, ki je stal 150 dolarjev. Samo delo je bilo ocenjeno na 500 dolarjev, z okvirjem vred pa jima je bil de Young dolžan 650 dolarjev. Njuna terjatev je bila v San Franciscu prepuščena odvetniku J. T. Flemingu,¹⁰² a še maja 1896 de Young ni maral slišati

¹⁰⁰ O požaru in vrnitvi v New York Fekonja izčrpneje poroča v pismu dr. Francu Simončiču z dne 3. 12. 1894; gl. Priloga 8. O tem tudi Cankar, geslo »Fekonja, Roman«; *ÖBL* 1815–1950, geslo Fekonja, Roman, str. 294; Ujčič, *Skupina*, s. p; Ujčič, *Poskus*, str. 237; *Pomurski slikarji*, str. 8.

¹⁰¹ Omemba v: *Grazer Tagblatt*, 16. 12. 1895, str. 1, »Julius Willhain, Ein Grazer Kunstjubiläum«: »Roman Fekonja ist einer der gesuchtesten Porträtmaler in New-York /.../« Da ima obilico dela, poroča sam v pismu dr. Francu Simončiču z dne 10. 11. 1895; gl. Priloga 11.

¹⁰² O tem zelo posmehljivo: DE YOUNG DID NOT PAY. The Big Portrait of Himself That Had the Place of Honor at the Fair. WAS HONOR ENOUGH TO PAINT HIM. He Accepted All the Personal Glorification, but the Painters Are Out Their Time and Money, *The San Francisco Examiner*, 29. 3. 1896, str. 20.

Fotografija Simoničevih hčera, po kateri je Fekonja naslikal portret (hrani: Breda Ilich Klančnik).

ničesar o tem, da bi dolg do slikarjev poravnal, zaradi česar je bil vnovič deležen še bolj ciničnega zapisa v istoimenskem konkurenčnem časopisu.¹⁰³

Kako se je afera razpletla, ni znano, a je na Fekonji, ki je aprila 1896 vložil zahtevo za naturalizacijo,¹⁰⁴ zagotovo pustila globoke sledi. Nič čudnega, da je v pismu dr. Francu Simoniču že prej potarjal: »Odkrito vam povem, da se jaz nikoli ne bom mogel vkoreniniti tukaj.«¹⁰⁵

Malo pred vrnitvijo domov je leta 1895 naslikal skupinski portret Simoničevih hčera, ki je v zasebni lasti v Avstraliji (kat. št. 27). Lahko bi ga označili kot kuriozitetu, ki izstopa iz njegovega slikarskega opusa, saj je tri mlade dame naslikal kar na slikarsko paleto. Postavljene so v vrsto in zasukane v desno, svetloba pa nanje pada z leve strani. Vse tri so oblečene v skorajda enake sivkaste tesno oprijete obleke z rdečimi ovratniki, izpod katerih se vidijo robovi belkastih srajc. Razvrščene so po starosti in velikosti. Od desne proti levi stoji najstarejša hči Olga (1879–1967),¹⁰⁶ na sredini nekoliko manjša in mlajša Vera (1881–1973),¹⁰⁷ na levi pa najmlajša in najmanjša Nada

(1883–1906),¹⁰⁸ ki stoji na začetku vrste. Skupinski portret hčera dr. Franca Simoniča je Fekonja začel slikati že leta 1894 v San Franciscu, a ga je zaradi obilice dela dokončal šele novembra 1895 v New Yorku,¹⁰⁹ za predlogo pa je uporabil nekoliko starejšo fotografijo izpred leta 1894.¹¹⁰

Vrnitev domov: Ljutomer 1896–1901

Roman Fekonja se je po tej slabi ameriški izkušnji spomladi 1896, če ne šele leta 1897, kot uveljavljen portretist v dobrih gmotnih razmerah vrnil v Ljutomer.¹¹¹

Pred več kot petdesetimi leti je Ujčič zelo kritično zapisal, »da sicer ne poznamo njegovih ameriških del, a lahko po korespondenci sklepamo, da se je posvetil predvsem portretiranju in da lahko po portretih, ki jih je naslikal po vrnitvi domov leta 1896 sklepamo,

¹⁰³ FIVE CENT'S WORTH OF A STATESMAN. The Midwinter Fair Portrait of M. H. de Young Put Up for a Raffle Because the General Will Not Pay For It, *The San Francisco Examiner*, 15. 5. 1896, str. 16.

¹⁰⁴ Gl. <https://www.genealogieonline.nl/de/emily-citraro-family-tree/P212.php> (2. 9. 2022).

¹⁰⁵ O tem piše Fekonja v pismu dr. Francu Simoniču z dne 25. 1. 1895; gl. Priloga 9. Gl. tudi Ujčič, *Skupina*, s. p.

¹⁰⁶ Za violinistko Olgo gl. op. 43.

¹⁰⁷ Za Vero, ki je postala slikarka, gl. Ilich Klančnik, Habent, str. 95 in op. 7.

¹⁰⁸ Za perspektivno pianistko Nado gl. Ilich Klančnik, Habent, str. 95 in op. 8.

¹⁰⁹ O portretu, ki ga je iz hvaležnosti naslikal dr. Francu Simoniču in njegovi ženi Rozi, piše Fekonja v pismu z dne 10. 11. 1895; gl. Priloga 11.

¹¹⁰ Da je portret Simoničevih hčera nastal na osnovi fotografije, me je prijazno opozorila gospa Breda Ilich Klančnik, ki mi je posredovala tudi fotografijo deklic.

¹¹¹ Cankar, geslo »Fekonja, Roman«; *ÖBL 1815–1950*, geslo Fekonja, Roman, str. 294; Ujčič, *Skupina*, s. p.; Ujčič, Poskus, str. 237; *Pomurski slikarji*, str. 8. Ali se je iz Amerike v domovino resnično vrnil spomladi 1896 ali šele leta 1897, bi bilo treba preveriti, saj ga časopisna notica o nastanitvi tujih gostov v Gradcu navaja kot akademskega slikarja iz New Yorka (*Grazer Tagblatt*, 7. 7. 1897, str. 13, »Fremden-Liste«: »/.../ Gasthof 'zum Schwan'. Fekonja R., akad. Maler, New-York. /.../«).

da ni nikdar več zmoget tako kvalitetne in slogovno usmerjene stvaritve, kakor v *Stariku*. Vrsta slik kaže Fekonjo kot povsem nepomembnega slikarja, saj skuša v portretih na vsak način polepsati naročnika, mu ugajati, običajno dela kar po fotografiji, pri čemer se zelo natančno drži te predloge in se tudi v načinu slikanja poskuša čim bolj približati gladki in retuširani površini fotografije. Uporablja v 19. stoletju zelo znan način slikanja s posebno mehкими čopiči, pri čemer se zakrije vsaka poteza, ki bi izdajala značaj ustvarjalca. Barvno se zdaj sistematično zadržuje v mejah temnih, hladnih, reprezentativnih in 'uradnih' tonov. Na to kaže vrsta portretov, ki so nastali med letoma 1896 in 1900.¹¹²

Kolikor je znano, je leta 1897 v Ljutomeru portretiral otroke gospe Seršen (kat. št. 26) in leta 1899 samo gospo Seršen (kat. št. 34), leta 1900 pa še M. Čagrana (kat. št. 37), Fr. Severja z ženo (kat. št. 38) in Zinka (kat. št. 39), vendar niso znani ne usoda ne nahajališča teh portretov.¹¹³ Portret Ignacija Hauptmanna iz leta 1898 je bil leta 1964, ko so ga razstavili v Umetnostni galeriji Maribor, v posesti Barbare Stajnkove iz Ljubljane (kat. št. 30).¹¹⁴ Pokrajinski muzej Maribor hrani portret dr. Franja Rosine iz leta 1897 (kat. št. 28), v Joanneumu v Gradcu, v Novi galeriji, sta shranjena in razstavljeni oljna portreta poročnika Lieberja (kat. št. 31) in njegove žene Käthe Lieber iz leta 1898 (kat. št. 32),¹¹⁵ leto dni mlajši pa je portret Marije Sušen, ki ga hrani Umetnostna galerija v Mariboru (kat. št. 35).¹¹⁶

Fekonja se je pri portretih iz ljutomerskega obdobja sistematično zadrževal v mejah temnih, hladnih, reprezentativnih in »uradnih« tonov, isti suhoparni način pa se je pokazal pri nabožnih kompozicijah, ki jih je naslikal za ljutomersko župnijsko cerkev sv. Janeza Krstnika: *Sv. Mohorja in Fortunata* (Cirila in Metoda) leta 1898 (kat. št. 33), *Jožefova smrt* leta 1899 (kat. št. 36) in *Križanega s sv. Frančiškom* leta 1900 (kat. št. 40), za katere je France Stele jedrnat zapisal, da so slabotne,¹¹⁷ Marjeta Ciglencečki pa je vendarle menila, da sta obe oltarni sliki solidni deli v nazarenskem slogu.¹¹⁸

Dodaten vir zaslužka si je Fekonja zagotavljal z restavratorskimi posegi na oltarnih slikah v ljutomerski župnijski cerkvi: restavriranje Diglove oltarne slike sv. Janeza Krstnika in *Križevega pota* leta 1898¹¹⁹

ter Turnerjeve Roženvenske M. B. leta 1899,¹²⁰ leta 1900 pa je restavriral Weissenkircherjevo poslikavo v župnijski cerkvi sv. Roka v Cezanjevcih.¹²¹ Kljub težkemu gmotnemu položaju, ki ga omenja Ujčič,¹²² je Fekonja našel sredstva, da kot redni član podpre leta 1899 »Našo stražo«¹²³ in leta 1900 »Podporno društvo visokošolskih učencev slovenske narodnosti na Dunaju«.¹²⁴

Znova v Ameriki: New York 1901–1910

Leta 1901 se je Fekonja zaradi pomanjkanja naročil vrnil v Ameriko, v New York.¹²⁵ Podatki o njegovem bivanju v New Yorku so skromni, saj tovrstno arhivsko gradivo še ni bilo raziskano: ameriški prodajalci slik na svetovnem spletu ob Fekonjevih biografskih podatkih navajajo, da se je leta 1892 po prihodu v Ameriko nastanil v New Yorku, pri sestri, ki je bila poročena z Edwardom Schusslerjem,¹²⁶ pozneje pa je stanoval na Manhattnu in marca 1906 pridobil ameriško državljanstvo.¹²⁷ Toliko bolj dobrodošel vir je

¹²⁰ Gl. Cankar, geslo »Fekonja, Roman«; Vrišer, Umetnostno pričevanje, str. 91 (navaja, da na rožnovenski oltarni podobi najdemo podpis Fekonje in letnico 1899); Ciglencečki, Jožef Digl, str. 317 in op. 37. Na oltarni sliki je poleg Turnerjeve signature d. sp. levo od nje še Fekonjeva signatura z letnico 1899.

¹²¹ *Cerkveni zaukaznik za Lavantinsko škofijo* 1908, str. 220; Cankar, geslo »Fekonja, Roman«; Ujčič, Poskus, str. 237.

¹²² Ujčič, Poskus, str. 237.

¹²³ *Slovenec*, 6. 2. 1899, str. 3–4 »Naša straža«: »/.../ Redni udje: /.../ Roman Fekonja 2 K, /.../«.

¹²⁴ *Süddeutsche Post*, 10. 10. 1900, str. 3–4, »Wien, Ende September. (O.-C.) [Spenden.]: »Dem Vereine zur Unterstützung der Hochschüler slovenischer Nationalität in Wien sind in der letzteren Zeit noch nachstehende Spenden zugekommen: /.../ je 1 K die Herren: /.../ Roman Fekonja, /.../«.

¹²⁵ Cankar, geslo »Fekonja, Roman« (brez leta vrnitve); *ÖBL 1815–1950*, geslo Fekonja, Roman, str. 294 (brez leta vrnitve); Ujčič, *Skupina*, s. p. (navaja, da je to bilo med letoma 1898 in 1899); Ujčič, Poskus, str. 237 (leta 1901); *Pomurski slikarji*, str. 8 (brez leta vrnitve).

¹²⁶ Gl. <https://picclick.com/Native-American-Treaty-oil-Painting-of-William-Penn-183478936692.html> (12. 8. 2022): »BIOGRAPHY: Roman Fekonja (1868–1910, Slovenia, Estonia, America) was a well-known portrait painter of the fashionably wealthy aristocracy in Europe and the simply wealthy and fashionable in the United States. He completed his artistic studies at the Vienna Academy and in 1892 made the first of at least two sojourns to America where he stayed in New York with Mr. and Mrs. Edward Schussler, the latter being his sister. He also lived in San Francisco, California where he continued to receive portrait commissions. His studio appears to have been destroyed in a fire after which he moved again to New York. This may account for the relative scarcity of his artwork. His work can be found in the permanent collections of the Fine Arts Museum of San Francisco and the Umetnostna galerija Maribor, Slovenia.«

¹²⁷ Gl. <https://catalogue.swanngalleries.com/Lots/auction-lot/-NEW-YORK-CITY--Roman-Fekonja-artist-Painting-of-the-Manhattan-saleno=2580&lotNo=186&refNo=782362> (22. 8. 2022): »The artist Roman Fekonja (1869–1910) arrived in the United States from the Austrian Empire in 1892. He made his residence in Manhattan, working mostly as a portrait painter, and became an American citizen in March 1906. That same year he completed this painting, an immigrant artist's affectionate tribute to his adopted city's founding legend.«

¹¹² Ujčič, Poskus, str. 237.

¹¹³ Omenjeni pri Cankar, geslo »Fekonja, Roman«; Ujčič, Poskus, str. 237.

¹¹⁴ Ujčič, *Skupina*, s. p.; Ujčič, Poskus, str. 237.

¹¹⁵ Gl. <https://www.museum-joanneum.at/neue-galerie-graz/ausstellungen/ausstellungen/rundgang-wer-bist-du-raum-03/leutnant-lieber-in-uniform-kaethe-lieber> (12. 8. 2022).

¹¹⁶ Gl. <http://museums.si/sl-si/Domov/Zbirke/Predmet?id=29-279> (28. 9. 2022).

¹¹⁷ Stele, Konservatorski zapiski, 1933, str. 21, zv. CXV; Ujčič, Poskus, str. 237 in op. 15.

¹¹⁸ Gl. Ciglencečki, Jožef Digl, str. 371.

¹¹⁹ Gl. Cankar, geslo »Fekonja, Roman«; Ciglencečki, Jožef Digl, str. 317 in op. 37.

slovenski izseljenski časopis *Glas naroda*, ki ga je leta 1894 s finančno podporo Jožeta Remsa in Antona Logarja v New Yorku ustanovil Frank Sakser (1859–1937). Med slovenskimi izseljenci v Ameriki je Sakser kot podpornik in uspešen podjetnik užival velik ugled in zaupanje, s čimer je pomembno vplival na narodno in delavsko zavest slovenskih izseljencev.¹²⁸ Kolikor je mogoče razbrati iz kratkih obvestil in zapisov, objavljenih v omenjenem dnevniku, je bil med letoma 1901 in 1910 tudi velik podpornik in obču-dovalec Romana Fekonje, ki se je vključeval v delovanje slovenske izseljenske skupnosti v New Yorku, predvsem na Manhattnu. Tam je nazadnje živel na East 95. Streetu (leta 1910),¹²⁹ delal pa v »znamenitem« ateljeju na 5. Aveniji (leta 1901).¹³⁰

Po prihodu v New York je v začetku decembra 1901 v prostorih uredništva časopisa *Glas naroda*, ki je takrat imel sedež na 109 Greenwich Street v New Yorku, razstavil sliko z upodobitvijo dveh otrok, ki je bila v adventnem času naprodaj po ugodni ceni (kat. št. 41). Ali je bila prodana, ni znano, a je iz drobne vesti iskavidno, da je Fekonja začel naročnike za svoja dela iskati tudi znotraj ameriške slovenske izseljenske skupnosti.¹³¹

Leta 1902, ko sta v Fekonjevi stari domovini umrla človeka, ki sta mu bila blizu, v Gradcu njegov učitelj Henrik Schwach,¹³² v Ljutomeru pa njegov brat Bogomir, ki je bil krojač,¹³³ je naslikal oljni portret Franka Sakserja, ki je bil objavljen v Slovensko-amerikanskem koledarju za leto 1903 (kat. št. 42).¹³⁴ Julija 1903 je postal podpredsednik najstarejšega slovenskega podpornega društva v New Yorku, Društva

sv. Frančiška Serafskega 46,¹³⁵ a je iz njega izstopil čez dve leti, julija 1905.¹³⁶

Jeseni 1903 je Roman Fekonja za mesec dni odpotoval v Pensilvanijo. V Pittstonu je obiskal sestro, poročeno z Edwardom Schusslerjem. O njegovem obisku so poročali v lokalnem časopisu *Pittston Gazette*, saj je bil Fekonja umetnik, ki je v oddaljeni metropoli užival naklonjenost umetnostnih kritikov.¹³⁷ Sestro in svaka je skupaj s teto še enkrat obiskal v začetku leta 1904.¹³⁸

Kaj je botrovalo njegovemu izstopu iz slovenskega podpornega društva sv. Frančiška Serafskega leta 1905, ne vemo, je pa zato v začetku leta 1906 od podpornega društva sv. Jožefa 57 v Brooklynu dobil naročilo, naj portretira njegovega tajnika Alojza Češarka (kat. št. 43).¹³⁹ S portretom, ki so ga podarili Češarku, so bili člani društva zelo zadovoljni, saj je bil Fekonja ugleden slikar, pravi umetnik, ki je takrat prebival na 146 W. 10th St. v New Yorku.¹⁴⁰ Kmalu zatem je sledilo še eno naročilo slovenske izseljenske skupnosti v New Yorku. Naslikati je moral dopasni portret Alojzija Blaznika (kat. št. 44), ki je 17. junija 1906 pel novo mašo v cerkvi sv. Janeza Nepomuka na 72. ulici v New Yorku. Mojstrsko naslikani portret je novomašniku po celodnevni slovesnostih, ki so ob tej priložnosti potekale, izročil umetnikov dober prijatelj Josip Rems.¹⁴¹

Kako in kdaj točno je Roman Fekonja v New Yorku spoznal svojo veliko ljubezen, ki ga je leta 1910 vodila v samomor, ni znano. Vsekakor se je moralo to zgoditi v obdobju med letoma 1901 in 1906, saj je njegova žena Josipina 29. oktobra 1906 postala prva predsednica novoustanovljenega slovenskega ženskega podpornega društva sv. Ane v New Yorku, katerega ustanovna članica je bila tudi njena sestra Justina.¹⁴² Društvo je bilo ustanovljeno, ker se

¹²⁸ <https://www.obrazislovenskihpokrajini.si/en/oseba/sakser-frank/> (30. 8. 2022).

¹²⁹ *Glas naroda*, 27. 7. 1910, str. 1, »Slovenske novice«: »Dne 26. julija jutraj je našel rojak Schreier Roman Fekonjo v njegovem stanovanju na 95. istočni ulici mrtvega /.../«.

¹³⁰ *Glas naroda*, 7. 12. 1901, str. 3, »Drobnosti«: »/.../ Gosp. Roman Fekonja je doma iz Spodnje Štajerske in deluje v znamenitem ateljeju na 5. Ave. v New Yorku.«

¹³¹ *Glas naroda*, 7. 12. 1901, str. 3, »Drobnosti«: »Domač umetnik gosp. Roman Fekonja, slikar, je te dni izvršil lepo sliko dveh otrok in za primerno nizko ceno. Sliko je pri nas videti in našega umetnika priporočamo vsakomu najtopleje, ker izdeluje v oljnatih barvah in na druge načine res umotvore. Gosp. Roman Fekonja je doma iz Spodnje Štajerske in deluje v znamenitem ateljeju na 5. Ave. v New Yorku.«

¹³² V nekrologu je posebej omenjen tudi Fekonja kot eden njegovih uspešnih učencev. Gl. *Grazer Tagblatt*, 8. 5. 1902, str. 3–4, »Galleriedirector Heinr. Schwach †«: »/.../ Auch giengen aus seiner Schule namhafte Künstler und Künstlerinnen hervor, so /.../ Fekonja (Amerika), /.../«.

¹³³ *Slovenec*, 3. 12. 1902, str. 3, »Umrli«: »/.../ je v Ljutomeru gospod Bogomir Fekonja, krojač, brat znanega akademičnega slikarja g. Romana Fekonje, ki živi sedaj v Ameriki.«

¹³⁴ *Glas naroda*, 27. 12. 1902, str. 3, »Drobnosti«: »Koledar 'Glas naroda' pričnemo razpošiljati drugi teden; to naznanimo na obilo vprašanj in naročil. Stenski Koledar dobe vsi naročniki našega lista v nagrado in ga razpošljemo po novem letu. Barvana slika je fotografija g. Fr. Sakserja in je originalno sliko napravil z oljnatimi barvami naš rojak umetnik Roman Fekonja v New Yorku.«

¹³⁵ *Amerikanski Slovenec*, 24. 7. 1903, str. 3, »New York, 13. Julija«: »Društvo sv. Frančiška Ser. št. 46, K. S. K. jednote, imelo je dne 5. julija t. l. celoletno glavno zborovanje, pri katerem je bil izvoljen sledeči odbor: Jože Rems, predsednik, Roman Fekonja, podpredsednik, Mihael Zobec, tajnik, Ivan Pleško, zastopnik, Dragotin Adamič, blagajnik, Dragotin Vremšak, vodja, Alojz Avsenik, Franc Lupša in Franc Zelenc, finančni nadzorniki. /.../«

¹³⁶ *Amerikanski Slovenec*, 21. 7. 1905, str. 5, »K. S. K. JEDNOTA«: »/.../ Odstopili: Od društva sv. Frančiška Ser. 46, New York, N. Y., 3843, Fekonja Roman, 10. jul. 1905. /.../«

¹³⁷ Gl. op. 85.

¹³⁸ Gl. op. 88.

¹³⁹ *Amerikanski Slovenec*, 16. 2. 1906, str. 5, »Brooklyn, N. Y., 2. febr.«.

¹⁴⁰ *Amerikanski Slovenec*, 23. 2. 1906, str. 5, »Brooklyn, N. Y., 2. febr. (Konec)«.

¹⁴¹ *Glas naroda*, 18. 6. 1906, str. 1, »Slovenska slovesnost v New Yorku. Na 72. ulici v cerkvi sv. Janeza Nepomuka pel novo mašo rojak rev. Alojzij Blaznik«; *Amerikanski Slovenec*, 22. 6. 1906, str. 1, »G. N., New York, 18. jun.«; *Amerikanski Slovenec*, 8. 7. 1906, str. 2, »Udeležnik, New York, 21. jun.«.

¹⁴² *Amerikanski Slovenec*, 14. 12. 1906, str. 5, »Naročnik, New York, 3. dec.«: »/.../ Že delj časa se je prožila misel, da bi newyorške Slovenke ustanovile svojo lastno in posebno podporno društvo, in ga priklopile k naši slavni K. S. K. J. v ta

je v preteklih letih v New York priselilo veliko Slovencev, še posebej iz Domžal in okolice, ki so bile zelo spretni v šivanju in pletenju slamniov ter so slovele kot najboljše delavke v newyorških tovarnah slamniov.¹⁴³ Društvo je bilo v začetku leta 1907 sprejeto v *Krajsko-slovensko katoliško jednoto*, še naprej pa mu je predsedovala Josipina (Jožefina) Fekonja, članica pa je bila tudi njena mlajša sestra Justina.¹⁴⁴ Sestro Justino, ki se je leta 1908 vrnila v Domžale,¹⁴⁵ so že v začetku februarja 1907 izključili iz članstva.¹⁴⁶

V New Yorku se je torej Roman Fekonja pred letom 1906 poročil, kakor je zapisal tajnik newyorškega slovenskega pevskega društva *Slavec* Ivan Adamič, s »siromašno, ali lepo Slovenko«¹⁴⁷ Josipino, rojeno Kleinlercher, ki je bila doma iz Domžal.¹⁴⁸ Josipina (1881–1970) in njena štiri leta mlajša sestra Justina (1885–1951) sta bili hčerki domžalskega tovarnarja slamniov Antona Kleinlercherja, ki je bil nemškega rodu, in Marijane, rojene Ogrinc, ki pa je bila ver-

jetno slovenskega rodu. Starejša sestra je prispela v New York, tako kot Roman Fekonja, leta 1901, njena mlajša sestra pa leta 1904. Morda je Fekonja, ki je ameriško državljanstvo pridobil leta 1906,¹⁴⁹ bodočo soprogo spoznal že ob vrnitvi v Ameriko, verjetneje pa bo, da v okviru vedno večje slovenske naselbine na Manhattanu ali širše okolice New Yorka.¹⁵⁰

Med letoma 1906 in 1910 se je Roman Fekonja, kakor kaže, poleg običajnega portreta pričel posvečati tudi drugim slikarskim zvrstem: zgodovinskemu, nabožnemu in vedutnemu slikarstvu, pa tudi žanrskim slikam – kakršne so pač bile želje ameriških naročnikov.

Tako naj bi se Fekonja potem, ko je leta 1906 dobil ameriško državljanstvo, svoji novi domovini priklonil tako, da je v olju naslikal mitološki prizor o ustanovitvi New Yorka, mesta, ki si ga je izbral za drugi dom (kat. št. 45).¹⁵¹ Historična slika predstavlja legendarni trenutek, ko Holanec Peter Minuit leta 1626 domačinom v zameno za otok Manhattan ponudi skrinjo ničvredne krame. Gre za kopijo slike, ki jo je newyorški slikar in ilustrator Alfred Fredericks okoli leta 1902 naslikal za družbo Title Guarantee & Trust Company v New Yorku.¹⁵² Isto sliko je Fekonja na osnovi reprodukcije Fredericksove slike znova naslikal, to pot v hladnejših tonih, leta 1908 (kat. št. 46), a je bila oljna slika manjših dimenzij kot prva, kar priča o tem, da je ustvarjal po naročilu ter se prilagajal naročnikovem okusu in potrebam, saj je bil isti prizor preimenovan v *Pennova pogodba z Indijanci v Shackamaxonu* (*William Penn Treaty at Shackamaxon*).¹⁵³

Leta 1908 je v olju naslikal *Kristusa na Oljski gori* – sliko je kupila žena Franka Sakserja (kat. št. 48). Med ameriški Slovenci je naletela na ugoden odmev v izseljenškem dnevniku *Glas naroda*, kar ni

namen se je zbralo precejšno število vrlih narodnjakinj dne 29. oktobra t. l. na določenem prostoru ter so pri tem shodu ustanovile: »Slovensko podporno društvo sv. Ane v Greater New Yorku.« /.../ V društveni odbor so se izvolile izmed svoje srede sledeče uradnice: Josipina Fekonja, predsednica /.../. Razen navedenega odbora naj bodo še zabeležena imena ustanovnih članic novega društva: /.../ Gustika Kleinlercher /.../.

¹⁴³ *Amerikanski Slovenec*, 14. 12. 1906, str. 5, »Naročnik, New York, 3. dec.«: »Tukajšnja slovenska naselbina vedno bolj in bolj narašča in postaja od leta do leta močnejša. Naši marljivi in pridni rojaki, ki so izurjeni v raznih strokah rokodelstva, imajo še precej dobra in tudi stalna mesta, ter primeroma dobro zaslužijo. Zadnji čas se je naselilo semkaj obilno število naših rojakinj iz starega kraja posebno iz Domžal in tamošnje okolice. Domžalčanke so namreč v šivanju in pletenju slamniov zelo spretni in so na glasu kot najboljše moči v tukajšnjih tovarnah za slamniov. Že delj časa se je prožila misel, da bi newyorške Slovenke ustanovile svojo lastno in posebno podporno društvo, in ga priklopile k naši slavni K. S. K. J. V ta namen se je zbralo precejšno število vrlih narodnjakinj dne 29. oktobra t. l. na določenem prostoru ter so pri tem shodu ustanovile: 'Slovensko podporno društvo sv. Ane v Greater New Yorku'. /.../.

¹⁴⁴ *Amerikanski Slovenec*, 18. 1. 1907, str. 5, »K. S. K. JEDNOTA«: »/.../ Novo društvo sprejeto. Novoustanovljeno žensko društvo sv. Ane štev. 105 v New Yorku, N. Y., vsprejeto v K. S. K. Jednoto 17. jan. 1907. Imena članic: 2980 Justina Kleinlercher, roj. 1885, /.../ 2984 Jožefina Fekonja, roj. 1881, /.../.; *Amerikanski Slovenec*, 22. 2. 1907, str. 8, »Imenik podrejenih društev Kranjsko-Slovenske Katoliške Jednote«: »/.../ 105. Društvo sv. Ane, New York City, Predsednica: Josefina Fekonja /.../.

¹⁴⁵ *Glas naroda*, 25. 5. 1908, str. 2, »V staro domovino so se podali«: »/.../ Justina Kleinlercher, /.../ iz New Yorka v Domžale; /.../.

¹⁴⁶ *Amerikanski Slovenec*, 22. 2. 1907, str. 5, »K. S. K. JEDNOTA«: »/.../ Suspendovane članice: Od društva sv. Ane 105, New York, 2980 Justina Kleinlercher, 13. febr. 1907. /.../.

¹⁴⁷ *Glas naroda*, 6. 8. 1910, str. 2, »Dopis. New York City«: »Oženil se je tu. Pred altar je peljal siromašno, ali lepo Slovenko /.../.

¹⁴⁸ *Glas naroda*, 25. 10. 1910, str. 1, »Žena umrlega akademičnega slikarja g. Romana Fekonja«: »Včeraj se je na parniku 'Cincinnati' od Hamburg Amerika Line vrnila v Ameriko žena umrlega akademičnega slikarja g. Romana Fekonja Mrs. Josipina Fekonja rojena Kleinlercher iz Domžal. /.../.

¹⁴⁹ O tem gl. <https://www.genealogieonline.nl/de/emily-citraro-family-tree/P212.php> (stanje 2. 9. 2022).

¹⁵⁰ Za genealoške podatke o Josipini Kleinlercher in njeni sestri Justini: NŠAL, ŽA Mengeš, R 1876–1892, str. 84, 164. Gl. tudi: <https://www.genealogieonline.nl/de/emily-citraro-family-tree/P209.php>; <https://www.genealogieonline.nl/de/emily-citraro-family-tree/P206.php> (2. 9. 2022).

¹⁵¹ O tem gl. https://www.liveauctioneers.com/item/112275-005_new-york-city-roman-fekonja-artist-painting-of-the (13. 9. 2022); gl. tudi https://www.liveauctioneers.com/item/93681675_roman-fekonja-american-1868-1910 (13. 9. 2021).

¹⁵² O upodobitvah Nakupa Manhattan gl.: Peter A. Douglas, *Illustrating the Manhattan Purchase*, dosegljivo na <https://www.newnetherlandinstitute.org/history-and-heritage/additional-resources/illustrating-the-manhattan-purchase/> (13. 9. 2022).

¹⁵³ Za drugo verzijo slike gl.: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Roman_Fekonja_-_Native_American_Treaty.jpg (12. 8. 2022); <https://picclick.com/Native-American-Treaty-oil-Painting-of-William-Penn-183478936692.html> (12. 8. 2022); https://www.liveauctioneers.com/item/49164442_roman-fekonja-oil-canvas-penn-s-treaty-philadelphia (13. 9. 2022); gl. tudi https://www.liveauctioneers.com/item/50383062_roman-fekonja-oil-canvas-after-penn-s-treaty (13. 9. 2022).

presenetljivo, saj je bil Sakser ustanovitelj in urednik tega časopisa in obenem Fekonjev podpornik, o njej pa so poročali tudi v *Slovenecu*. Ob tej priložnosti je bilo še posebej izpostavljeno, da je Roman Fekonja končal slikarsko akademijo v Gradcu in da je umetnik, ki mojstrsko obvladuje svoje delo, in ne kak »/.../ akademični slepar kakor je ljubljanski 'Slovenec' pred leti pisal o nekem slikarju, ki ima sedaj v tej deželi velik jezik, kakor ga je imel nekdanj na Slovenskem, kjer je marsikoga nalimal. Pravi umetniki ne znajo delati reklame in žive vedno bolj v pomanjkanju; navadni mazači pa se hlinijo in delajo reklamo, ker drugače nikogar ne ulove, da ga 'nafarbajo'«. ¹⁵⁴

Frank Sakser je ob selitvi svoje družbe *Frank Sakser Co.* ter uredništva izseljenskih časopisov *Glas naroda* in *Hrvatski svijet* z naslova 109 Greenwich Street na 82. Cortlandt Street v New Yorku Romanu Fekonji naročil, naj naslika veduto ulice Cortlandt Street, kjer je stala stavba, v katero se je Sakser vselil leta 1908. Fekonjeva upodobitev je znana le še z barvnih reprodukcij, ki so izšle v obliki razglednic, ¹⁵⁵ prvotno pa je bila uporabljena za Slovensko-Amerikanski stenski koledar za leto 1909, ki ga je izdajal *Glas naroda* (kat. št. 47). ¹⁵⁶

Leta 1909 je Fekonja naslikal žanrsko sliko *Francišskani »rihtarja bijejo«* (kat. št. 50) velikosti 122 x 62 cm, ki jo je kupil napredni slovenski trgovec Janko Ogulin iz Jollieta v Illinoisu, kakor izvemo iz Hočvarjevega opisa slike, objavljenega v izseljenskem časopisu *Amerikanski Slovenec*: »G. Janko Ogulin, naš napredni trgovec, je postal pokrovitelj slovenske umetnosti v Ameriki. Te dni je prejel iz New Yorka veliko krasno sliko, delo znanega slovenskega slikarja Romana Fekonje, ki živi v metropoli ob Hudsonu. Slika, v velikosti 4x2 ½ čevlja, predstavlja skupino častitljivih očetov frančiškanov, ki si po trdem duševnem delu iščejo kratkega razvedrila v nedolžni igri, pri kateri 'rihtarja bijejo', kakor se pravi po domače. Živobarvna slika je izredno plastična, polna fines v harmonični celotnosti, res pravi umotvor po tehniki in umetniški dovršenosti ter dela vso čast g. slikarju. G. Ogulinu je pa čestitati, da si je omissil za svoje stanovanje tako krasen kinč.« ¹⁵⁷

Skupaj s soprogo Josipino je Fekonja leta 1909 za nekaj mesecev obiskal staro domovino, a o njunem bivanju na Slovenskem ni kaj dosti znanega. ¹⁵⁸ Ver-

jetno sta obiskala njegovo rodno Štajersko, predvsem Ljutomer, zagotovo pa sta bila tudi v Domžalah, kjer je bila doma njegova žena. O tem pričajo Fekonjevi portreti članic znane industrijske rodbine Ladstätter iz Domžal, ¹⁵⁹ ki jih hrani Medobčinski muzej Kamnik, med drugim *Portret starejše žene z zlato broško*, ki je signiran in datiran 1909 (kat. št. 49). ¹⁶⁰ Josipina babica je bila Marija Ladstätter, ki se je poročila s Kristjanom Kleinlercherjem. ¹⁶¹ Anton Kleinlercher, Josipinin oče, je bil eden od ustanoviteljev prve tirolske tovarne slamnikov v Domžalah: J. Mellitzer, Kleinlercher & Co. ¹⁶² Sorodstvene povezave očitno obstajajo, a so vse premalo raziskane, da bi lahko z gotovostjo trdili, da gre za iste osebe.

V času Fekonjevega bivanja v Domžalah je najverjetneje nastala tudi krajinska slika *Kamniške planine* (kat. št. 51), ki se omenja spomladi 1910, ko je podružnica društva sv. Cirila in Metoda v New Yorku organizirala veselico, na kateri so pripravili srečelov. Med glavnimi dobitki je bila omenjena Fekonjeva krajina, a ni znano, kdo je bil srečni dobitnik, kakor tudi ni znana njena nadaljnja usoda. ¹⁶³

Ali je Fekonja Kamniške planine naslikal še v domovini ali po vrnitvi v New York, ni znano. Vsekakor pa je to njegovo zadnje znano delo, ki simbolično opominja, da se žena ni več želela vrniti iz prečudovitih domačih krajev v Ameriko, da ga je pustila prepuščenega samemu sebi v mogočni ameriški metropoli, da mu ni bila zvesta. O tem priča skopa novica, objavljena v *Glasu naroda* dan potem, ko si je konec julija 1910 obupan vzel življenje: »Dne 26. julija zjutraj je našel rojak Schreier Roman Fekonjo v njegovem stanovanju na 95. istočni ulici mrtvega in sicer je ležal v kopalni bani popolnoma slečen in plin je bil odprt. Roman Fekonja je bil akademični slikar in mojster v svojem poklicu, toda sreče ni imel ne v delu, niti v zakonskem stanu. Lansko leto je potoval v staro domovino z ženo, a nazaj je sam prišel, žena ni hotela ž njim. Tu je bil poslednji čas vedno otožen in iz tega sklepamo, da si je sam segel po življenju. Roman Fekonja je bil rodem iz Ljutomera na Sp. Štajerskem in obiskoval ter dovršil slikarsko akademijo na Dunaju. Star je bil 37 let.« ¹⁶⁴

¹⁵⁹ O Ladstätterjevi tovarni slamnikov gl. <https://www.domzalske-novice.si/2022/03/27/sprehod-med-tovarnami-slamnikov-v-domzalah-6/> (13. 9. 2022).

¹⁶⁰ Za Ladstätterke gl. Lesar, *Starejša slikarska zbirka*, str. 86.

¹⁶¹ Za sorodstvene povezave gl. <https://www.genealogieonline.nl/de/emily-citraro-family-tree/P209.php> (2. 9. 2022).

¹⁶² Za Kleinlercherjevo tovarno slamnikov gl. <https://www.domzalske-novice.si/2022/01/29/sprehod-med-tovarnami-slamnikov-v-domzalah-4/> (13. 9. 2022).

¹⁶³ O sliki gl.: *Glas naroda*, 9. 4. 1910, str. 2, »Iz urada osrednje Ciril-Metodove podružnice št. 1 v New Yorku«; *Glas naroda*, 28. 4. 1910, str. 1, »Slovenske novice«; *Glas naroda*, 3. 5. 1910, str. 2, »Dopisi. New York City«.

¹⁶⁴ Gl. *Glas naroda*, 27. 7. 1910, str. 1, ». Slovenske novice«. Isto besedilo je bilo nato objavljeno tudi v domovini: *Slovenec*, 11. 8. 1910, str. 3, »Samoumor Slovenca v New Yorku«; *Domoljub*, 18. 8. 1910, str. 526, »Samoumor Slovenca v New

¹⁵⁴ O tem: *Glas naroda*, 10. 9. 1908, str. 1, »Krasna slika slikarja Romana Fekonje«; *Slovenec*, 26. 9. 1908, str. 8, »Slovenski akademični slikar v Ameriki«.

¹⁵⁵ Objava: Hemmings, New York, str. 16, sl. 17 (razglednica); gl. tudi <http://ljublana-kps.zrc-sazu.si/13B.html> (2. 9. 2022).

¹⁵⁶ O Fekonjevi upodobitvi Cortlandt Streeta gl.: *Glas naroda*, 5. 1. 1909, str. 1, »Lep stenski koledar«; *Glas naroda*, 9. 1. 1909, str. 1, »Stenski koledar«; *Glas naroda*, 12. 1. 1909, str. 1, »Stenski koledar«.

¹⁵⁷ Gl. *Amerikanski Slovenec*, 17. 12. 1909, str. 2, »Mihael Hočvar, Joliet, Ill., 15. dec.«; *Glas naroda*, 6. 8. 1910, str. 2, »Dopisi. New York City«.

¹⁵⁸ Na kratko omenjeno pri Ujčič, *Skupina*, s. p.

Ivan Adamič, tajnik slovenskega pevskega društva Slavec v New Yorku, katerega član in pevec je bil tudi Roman Fekonja,¹⁶⁵ je ob slikarjevi tragični smrti objavil zelo čustveno obarvan spominski zapis, ki marsikaj izpove o značaju prerano umrlega, danes skorajda pozabljenega prleškega umetnika:

»Cenjeno uredništvo: - 'Glas naroda' je sicer že poročal med slovenskimi novicami, da je nepričakovane smrti naš rojak akademični slikar g. Roman Fekonja. - Ker je bil blagi pokojnik zvest in najbolj požrtvovalni član tukajšnjega slovenskega pevskega društva 'Slavec', se poslavlja 'Slavec' tem potem od dragega in nepozabnega brata-pevca. Njegova nepričakovana in nagla smrt nas je globoko pretresla. Ni še tega dolgo in iz vrst 'Slavčevih' je ugrabila neusmiljena in neizprosna smrt še drugega! Ker so se 'Slavčevi' člani v zadnjem času razkropili na vse strani in si isti služijo svoj kruh na različnih mestih, ni bilo nikakor mogoče spremiti našega Romana na poslednjem njegovem potu društveno. - Pri izvanredni seji je 'Slavec' sklenil, da se zbere na 'Vseh Svetih' dan in korporativno obišče Romanov grob in položi venec nanj. Življenje našega Romana je bilo podobno stotim in stotim onih, kateri nimajo vsega v izobilju, vendar pa z energičnim svojim duhom dosežejo ono, po čemer je hrepenela mlada in idealna njih duša ... Po dovršenih gimnazijskih naukih se je vpisal na akademiji znanosti in umetnosti na Dunaju. Stanoval je pri svojem stricu, policijskem inšpektorju in fanatičnem nemškutarju, kar pa našega Romana ni oviralo, da si je ohranil edinole za mater Slovenijo ljubeče srce! - Narodnjak in poštenjak od vrha do tal; - za Ameriko pa je bil preidealni! - Študiral je tudi na akademiji v Monakovem in pripovedoval mi je sam,

da hranijo na obeh akademijah še danes vzorna njegova dela. Že pred leti se je poslovil od rodne zemlje in prišel semkaj, kjer baje dolarji po cestah leže.... Životaril je in nikakor se ni mogla fina njegova duša napiti ameriškega prozaičnega duha, gorostasna tukajšnja reklama se mu je gabila. - V svojem atelierju je sukal svoj čopič in čakal naročitev. Oženil se je tu. Pred altar je peljal siromašno, ali lepo Slovenko, ktere srce pa ni bilo stalno! Pustila ga je in živi daleč sedaj oddaljena od svojega soproga! Bog ve, ali bode sedaj vesela in srečna, ko sliši, da našega Romana ni več? Naš Roman je bil umetnik in kot tak ponosen na svoje znanje. Ko je ostal sam, ni tožil nikomur; tih je bil in sam je nosil svoje gorje. - Najrajše je obiskoval obitelj Remsovo, tamkaj se je čutil domačega in tam je vedno našel potrebnega zavetja. - Večkrat smo bili tamkaj skupaj na obisku in ko je Romanu zakipelo srce in se odprla njegova srčna rana, je šel h glasovirju, zaigral v mehkem mol akordu otožno ono: 'Kaj je človek na tem svetu', in pel. Poslušali smo ga radi, meni pa se je smilil, razumel sem ga predobro. Nehote se mi vsiljuje vprašanje, zakaj bije usoda ravno take, ki bi s svojimi deli slovensko ime proslavili po širni tej zemlji? Zadnje njegovo delo je pobudilo ne samo med nami Slovenci ampak tudi med drugimi narodnostmi veliko senzacijo. Vstvaril je sliko, ki jej menda ni para v tem genre-ju. Očetje frančiškani se bijejo na samostanskem dvorišču 'kozla'. Vse poteze so tako markantne in plastične, da se gledalcu zdi, da gleda pristno samostansko življenje... Pisma ni pustil in poslovil se ni od nikogar. - Oproščamo mu, 'strta srca' ne govore in ne tožijo, vtihnil je naš Roman in legel v grob! 'Slavec' bode žaloval za njem in spomin njegov ne ugasne v naših srcih! - Zemlja, ktera Te krije, Romane, ni domača, vendar pa bodi Ti lahka in večni sanak Tvoj bodi sladek! Za 'Slavca': Ivan Adamič, tajnik.«¹⁶⁶

Yorku«. Sicer pa o njegovi nesrečni smrti tudi: Cankar, geslo »Fekonja, Roman«; *ÖBL 1815–1950*, geslo Fekonja, Roman, str. 294; Ujčič, *Skupina*, s. p; Ujčič, *Poskus*, str. 237; *Pomurski slikarji*, str. 8.

¹⁶⁵ *Amerikanski Slovenec*, 13. 5. 1910, str. 2, »Ivan Adamič, New York City, 5. maja«: »/.../ Moja malenkost mora tudi biti povsod, kjer se lepo poje in danes se Vam predstavljam kot zvest Slavčev član. Naš društveni predsednik g. Josip Rems senior je pred 14. dnevi sklical sejo, pri kateri sta bila sprejeta nova člana gg. Ivan Adamič in Fran Barbič. - V odbor so bili voljeni sledeči: Predsednik g. Jos. Rems /.../ in odborniki so gg. /.../ Roman Fekonja /.../« Gl. tudi: *Glas naroda*, 27. 4. 1915, str. 2, »Dopis. New York, N. Y.«: »Naša greatnewyorška slovenska naselbina se gotovo še spominja nekdanjega pevskega društva 'Slavec'. Že 18 let je preteklo izza onega dne, ko je pešiča slovenskih mož presadila slovensko našo pesem iz rodne grudi v tujo zemljo. 'Slavec' je prepeval v moškem in mešanem zboru, budil narodno zavest, iskal po prostranem Greater New Yorku raztresene rojake in jih družil. A ker igra sicer kratek, a velepomemben proverbij 's trebuhom za kruhom' tako veliko ulogo v našem življenju, je moral i marsikateri 'Slavčev' za kruhom, šel je, ker boj za obstanek ne pozna pardona in vrste v 'Slavcu' so bile redke, rekli bi prazne. In v preostali fragment je posegla i smrt in prerezala je nit življenja vrlim rojakom: Dragotinu Vremšaku, Mihaelu Zobcu in Romanu Fekonji. Njih duh le bdi danes nad nami, spomin na nje ni obledel, vzplapolal je tlečo iskro, budi nas in bodri k delu! /.../«

¹⁶⁶ *Glas naroda*, 6. 8. 1910, str. 2, »Objava: Dopis. New York City«. Sicer pa se je njegova žena Josipina, ki jo Adamič krivi za umetnikovo smrt, vrnila v New York, takoj ko je zvedela za možev samomor. Tudi o tem je *Glas naroda* poročal zelo očitajoče. Gl. *Glas naroda*, 25. 10. 1910, str. 1, »Žena umrlega akademičnega slikarja g. Romana Fekonja«: »Včeraj se je na parniku 'Cincinnati' od Hamburg Amerika Line vrnila v Ameriko žena umrlega akademičnega slikarja g. Romana Fekonja Mrs. Josipina Fekonja rojena Kleinlercher iz Domžal. Ne vemo, kaki občutki jo bodo navdajali, ko bode obiskala grob žrtve velikih duševnih muk. Prepozno.« Pa tudi njena sestra Justina je bila vredna vse graje. Gl. *Amerikanski Slovenec*, 31. 5. 1912, str. 2, »Ivan Adamič, New York City, 27. maja 1912«: »/.../ Poročila se je Miss Justina Kleinlercher - z Nemcem, sestra gospe Josipine Fekonja, zapuščene vdove nepozabnega našega Romana. /.../«

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAL, Nadškofijski arhiv Ljubljana (<https://data.maticula-online.eu/>)
ŽA Mengeš, R 1876–1892

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor (<https://data.maticula-online.eu/>)
RMK Svetinje 1852–1890

ČASOPISI

Amerikanski Slovenec, 1903, 1905, 1906, 1907, 1909, 1910, 1912.

Delo, 1964.

Domoljub, 1890, 1910.

Glas naroda, 1901, 1902, 1906, 1908–1910, 1915.

Grazer Tagblatt, 1893, 1895, 1897, 1900, 1902.

Grazer Volksblatt, 1886, 1890.

Ilustrirani Slovenec, 1926, 1927.

Kmetijske in rokodelske novice, 1892.

Marburger Zeitung, 1890.

Pittston Gazette, 1903, 1904.

San Francisco Chronicle, 1897.

Slovenec, 1892, 1899, 1902, 1908, 1910.

Slovenski gospodar, 1888.

Slovenski narod, 1890, 1891.

Südsteirische Post, 1885, 1888, 1892, 1900.

The San Francisco Examiner, 1896.

Večer, 1964.

LITERATURA

Cankar, Izidor: Slovensko slikarstvo v dobi realizma. Razstava v Moderni galeriji 1950. *Likovni svet*, 1951, str. 87–111.

Cerkveni zaukaznik za Lavantinsko škofijo. XIV. kirchliches Verordnungs-Blatt für die Lavanter Diözese. Marburg, 1908.

Ciglencečki, Marjeta: Jožef Digl, portretist rodbine Attems. *Vis imaginis. Baročno slikarstvo in grafika. Jubilejni zbornik za Anico Cevc* (ur. Barbara Murovec). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006, str. 359–376.

Ciglencečki, Marjeta: Portreti nadžupnikov, dekanov in proštov v cerkvi sv. Jurija. *Ptujska župnijska cerkev sv. Jurija. Zbornik znanstvenega simpozija ob praznovanju 1150. letnice posvetitve mestne cerkve in 850. obletnice »Konradove cerkve«* (ur. Slavko Kranjc). Ptuj: Minoritski samostan sv. Viktorina; Župnija sv. Jurija 1998, str. 236–250.

Curk, Jože in Kaligarič, Mitja in Štumberger, Borut in Tomanič-Jevremov, Marjana: *Vodnik po kulturni in naravni dediščini občine Ormož*. Ormož: Veritas, 1998.

Curk, Jože: Likovna umetnost v Ptuj. *Ptujski zbornik*, 2, 1962, str. 372–381.

Fünfzehnter Jahresbericht des Steierm. Landes-Untergymnasiums zu Pettau. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1884. Pettau, 1884.

Hemmings, Richard S.: New York City's Cortlandt Street: One Way to the River. An Historical Tour Using Postal History and Ephemera as a Guide. *La Posta: The Journal of American Postal History*, First Quarter 2012, str. 5–20.

Horvat, Jasna in Kos, Mateja: *Zbirka slik Narodnega muzeja Slovenije*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2011.

Ilich Klančnik, Breda: Fekonja, Roman. *Allgemeines Künstler-Lexikon. Die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, 38. München, Leipzig: K. G. Saur, 2003, str. 18.

Ilich Klančnik, Breda: Habent sua fata libelli. Ostanke družinske knjižnice Simonič-Šlebinger v Gornji Radgoni. *Knjižnica* 59, 2015, št. 3, str. 91–104.

Koter, Darja: Vloga Franca in Minke Zacherl v Ljutomeru in širšem Pomurju. *Muzikološki zbornik* 56, 2020, št. 1, str. 203–224. DOI: <https://doi.org/10.4312/mz.56.1>

Kramberger, Petra: »Alle guten Oesterreicher werden unser patriotisches Unternehmen unterstützen«: *Südsteirisches Post* (1881–1900), nemški časopis za slovenske interese. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2015.

Lesar, Marko: *Starejša slikarska zbirka iz depojev Medobčinskega muzeja Kamnik: II. del*. Kamnik: Medobčinski muzej, 2015.

Likovna enciklopedija Jugoslavije, 1. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 1984.

Meško, Jakob in Simonič, Franc: *Dr. Gregor Jožef Plohel imeniten humanist ali dobrotnik slovenski*. V Beči: F. Simonič, 1888.

Österreichisches biographisches Lexikon 1850–1950, Band 1, 1957.

Pomurski slikarji, kiparji in umetniški fotografi. Katalog razstave v Murski Soboti 17. oktober – 17. december 1980 (razstavni katalog). Murska Sobota: Kulturni center, 1980.

Ratiznojnik, Anton: Narodni buditelj Ivan Kukovec. *Kronika* 39, 1991, št. 1, str. 24–28.

Razstava portretnega slikarstva na Slovenskem od XVI. stol. do danes (ur. France Mesesnel). Ljubljana: Narodna galerija, 1925.

Rudolf, Branko: Gradivo o začetkih umetnostne organizacije v Mariboru. *Kronika* 3, 1955, št. 3, str. 170–176.

Stavbar, Vlasta: Iz življenja in dela dr. Franca Simoniča. *Simoničev zbornik. Gradivo s simpozija v Ivanjkih* (ur. Jože Lipnik). Maribor: Slavistično društvo, 1999, str. 60–70.

Stele, France: Fekonja, Roman. *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 2, D–Ini. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1962, str. 257.

Stele, France: *Konservatorski zapiski*, 1933, str. 21, zv. CXV (rokopis na SAZU).

Ujčič, Andrej: Poskus slogovne opredelitve treh prleških slikarjev. *Panonski zbornik*, 1966, str. 230–249.

Ujčič, Andrej: *Skupina »izgubljenih« prleških umetnikov. Roman Fekonja, Jožef Ajlec, Franc Košar, Ivan Žabota*. Maribor: Umetnostna galerija, 1964.

Vešligaj, Suzana: Svetinje. Poročila, št. 182. *Varstvo spomenikov* 42, 2006, str. 154–155.

Vrhunc, Polonca: *Ferdo Vesel 1861–1946* (razstavniki katalog). Ljubljana: Narodna galerija, 1989.

Vrišer, Sergej: Umetnostno pričevanje ljutomerske župnijske cerkve. *Zbornik župnije sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru* (ur. Miroslav Novak). Ljutomer: Župnijski urad, 1990, str. 84–94.

SPLETNE STRANI

Cankar, Izidor: Fekonja, Roman (1868–1910). *Slovenska biografija*.

<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi186331/#slovenski-biografski-leksikon>

<http://freepages.rootsweb.com/~npmelton/genealogy/sfbgump.htm>

<http://ljublana-kps.zrc-sazu.si/13B.html>

<http://museums.si/sl-si/Domov/Zbirke/Predmet?id=29279>

<https://art.famsf.org/fekonja-santner/honorable-mh-de-young-6904>

<https://art.famsf.org/fekonja-santner/portrait-solomon-gump-51291>

<https://catalogue.swanngalleries.com/Lots/auction-lot/-NEW-YORK-CITY--Roman-Fekonja--artist-Painting-of-the-Manhatt?saleno=2580&lotNo=186&refNo=782362>

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Roman_Fekonja_-_Native_American_Treaty.jpg

https://en.wikipedia.org/wiki/California_Midwinter_International_Exposition_of_1894

https://en.wikipedia.org/wiki/De_Young_Museum

<https://en.wikipedia.org/wiki/Gump%27s>

https://en.wikipedia.org/wiki/M._H._de_Young

https://en.wikipedia.org/wiki/Solar_camera

<https://picclick.com/Native-American-Treaty-oil-Painting-of-William-Penn-183478936692.html>

<https://www.domzalske-novice.si/2022/01/29/sprehod-med-tovarnami-slamnikov-v-domzalah-4/>

<https://www.domzalske-novice.si/2022/03/27/sprehod-med-tovarnami-slamnikov-v-domzalah-6/>

<https://www.genealogieonline.nl/de/emily-citraro-family-tree/P212.php>

<https://www.gutenberg.org/files/30248/30248-h/30248-h.htm>

https://www.liveauctioneers.com/item/112275005_new-york-city-roman-fekonja-artist-painting-of-the

https://www.liveauctioneers.com/item/49164442_roman-fekonja-oil-canvas-penn-s-treaty-philadelphia

https://www.liveauctioneers.com/item/50383062_roman-fekonja-oil-canvas-after-penn-s-treaty

https://www.liveauctioneers.com/item/93681675_roman-fekonja-american-1868-1910

<https://www.museum-joanneum.at/neue-galerie-graz/ausstellungen/ausstellungen/rundgang-wer-bist-du/raum-03/direktor-heinrich-august-schwach>

<https://www.museum-joanneum.at/neue-galerie-graz/ausstellungen/ausstellungen/rundgang-wer-bist-du/raum-03/leutnant-lieber-in-uniform-kaethe-lieber>

<https://www.newnetherlandinstitute.org/history-and-heritage/additional-resources/illustrating-the-manhattan-purchase/>

<https://www.newspapers.com/clip/41921794/solomon-gump-obituary/>

<https://www.nms.si/si/zbirke/digitalne-zbirke/umetnostne-zbirke/slike/portreti/9850-dr-fran-miklosic>

<https://www.obrazislovenskihpkrajn.si/en/oseba/sakser-frank/>

S U M M A R Y

The opus of Ljutomer's native painter Roman Fekonja (1868–1910) in the light of newspaper articles and other sources

Roman Fekonja, the son of a smallholder Andrej Fekonja and Marija, née Kogel, was born on 22 December 1868 at Veličane near Svetinje. After attending a one-year rural school, he pursued his education in Ljutomer and Ptuj and completed it at the Provincial Drawing Academy in Graz in 1892. Given that he was described as one of the best and the most promising pupils of Heinrich Schwach (1892–1902), the director of the above-mentioned school, he did not study at the Academy of Fine Arts in Vienna under the mentorship of Professor Christian Griepenkerl (1839–1916) as maintained by earlier biographers.

During his studies, he made ends meet with occasional provincial Styrian yearly grants and above

all with the support of many fellow countrymen from the Slovenske Gorice hills, most notably Dr Franc Simonič. Simonič, among other things, enabled him to stay in Vienna for a short while and helped him find clients to commission his work, given that Fekonja, inspired by Academic Realism, primarily engaged in portrait painting. Still a pupil of the Ptuj Lower Secondary School in 1883, he painted a watercolour of Ptuj, and from 1885 his first known portrait (self-portrait?) has been preserved and is now kept by the Regional Museum Ptuj–Ormož. Quite a few portraits are known from his Graz period, most of which form part of private collections, and some have disappeared without a trace.

At the end of April 1892, Fekonja made his first journey to the United States of America on the invitation of his relatives. He settled in New York and then in 1894 set out for San Francisco, where an international exposition (*Midwinter Fair 1894*) was inaugurated in Golden Gate Park following the example of the global exposition held in Chicago (1893). Fekonja presented himself with Jožef Santner in the art pavilion with a pastel portrait of the United States media tycoon, businessman, and general director of the exposition, Michael H. de Young, which was donated in 1897 to what is now the Fine Arts Museum in San Francisco. The museum also keeps their other known portrait of Solomon G. Gump, the first art dealer on the United States Pacific coast.

In 1894, Fekonja's studio in San Francisco burned to the ground, leaving him without possessions or a place to live. He returned to his relatives in New York, where he soon became one of the most sought-after portrait painters. Another major issue facing Fekonja and Santner was debt that they had incurred in San Francisco after Michael H. de Young refused to pay them for his portrait. The story became a major media sensation.

After the misfortunate turn of events, Fekonja returned to his native Ljutomer in the spring of 1896 or 1897. During that period or, more accurately, between 1896 and 1900, he produced a series of portraits systematically employing cold, dark, representative, and "official" tones, and he used the same

vapid method in religious compositions painted for the Ljutomer parish church of St. John the Baptist. Most portraits from the Ljutomer period are in private hands.

Due to the lack of procurements at home, Fekonja returned to New York in 1901. His major supporter and admirer, Frank Sakser (1859–1937), enjoyed a great reputation and trust among Slovenian emigrants in the United States. Fekonja became intensively involved in the activities of the Slovenian emigrant community in Manhattan, where he also met his future wife Josipina Kleinlercher from Domžale. During that period, he painted a number of portraits, including that of his supporter Sakser. In 1906, the year that he obtained United States citizenship, Fekonja produced the historical *Painting of the Manhattan Purchase* (oil on canvas) and repeated the same motif in 1908, this time on the painting depicting *Penn's Treaty with the Indians at Shackamaxon*. The paintings were clearly produced on commission, and Fekonja faithfully followed the original painted by the New York native Alfred Fredericks about 1902. For the purposes of Sakser's company *Frank Sakser Co.*, he painted its headquarters on 82 Cortlandt Street, New York. The colour painting was published on the wall calendar for 1909, issued by the Slovenian emigrant newspaper *Glas Naroda* for its subscribers. Also dated 1908 is the religious painting *Christ on the Mount of Olives*, which was bought by Sakser's wife. However, as is true of most Fekonja's works produced in the United States, its location is no longer known.

In 1909, Fekonja and his wife returned to their former homeland for a few months. At that time, he produced in Domžale a series of portraits of Josipina's relatives, members of the Ladstätter family. His last known work is believed to be the genre painting *Franciscans "playing judge"*, which was bought in 1909 by Mihael Hočevár from Joliet, Illinois.

The year 1910 proved fateful for Fekonja after his wife refused to go back with him to the United States. Consumed by loneliness on returning to New York, he took his own life on 26 July 1910, in his apartment on the East 95th Street, at age forty-two.

Priloge 1-11: Korespondenca Romana Fekonje z Ivanom Geršakom in Francem Simoničem

Priloga 1: NUK, Ms 485, Geršak, Ivan, Zapuščina, IV. Korespondenca: Roman Fekonja (2, 1885).

V Gradzu, dne 23./6 1885

Blagorodni gospod!

Prosim jih najpred naj mi ne zamerijo, da jih moram s enim pismom nadlegovati.

Namreč sem slišal, ni ravno lepo za mene, da ga moram s imenom imenovati, našega gospoda župnika Gajšeka, da oni rečejo, da je ta Franz Fekonja (ali Škof) nam denarje posodil, in pravijo da jaz vem za toto reč, in tudi, da sem jaz pravi svedok te reči, če ravno se to ni pri nas u mojem življenju godilo, če bo tak na daleč, jaz vsako uro vupam prisegnoti, da jaz o tej reči nič ne vem, in da je to ni resem, če ravno častiti gosp. župnik Gajšek vse bolj o tej reči vejo, kakor mi domači, in če ravno nas gospod župnik čejo pripraviti k tej reči, da nam je oni resem denar posodil, to skoro, ka bi rekel ni lepo, ker oni nič ne vejo o tem, pa le rečejo da je to resem.

In tudi skoro, da bi rekel, da častiti gospod župnik lažejo čres mene, in da oni Škofa bolj posljuhnejo, ki laže, ali pa katerega drugega ki pravico govori.

In tudi Škof, kak on mora to reči, da je nam on dnarje posodil, če ma on kako pobotnico, alipa svedoka, takrat lahko reče, ali jaz mislim, da on pri tej reči ni iimel svedoka, tedaj kakor rečeno, jaz nič ne vem o tej reči, in tudi stojim da to ni resem.

Prosim jih tudi naj se pismo na prej položi, kadar bo zato čas.

Pozdravljajoč ponavljam mojo prošnjo,

ter ostanem njihov hvaležni

Roman Fekonja mp.

Maler & Zeichnungs – Akademiker.

Priloga 2: NUK, Ms 485, Geršak, Ivan, Zapuščina, IV. Korespondenca: Roman Fekonja (2, 1885).

V Gradcu, dne 15. listop. 885

Predragi gospod!

Še se predrzmem posebej v nekih črticah jih ponižno predragi gospod prositi, naj bi bila moja lastno pisana prošnja uslišana od vseh blagovoljnih ormoških gospodov, ter jaz nebi rad zapustil napredovanja te šole, tedaj še enkrat prav ponižno prosim jih predragi gospod za to dobroto.

Sliko od visok. čast. gosp. župnika bom na hitrem poslal, prosim jih tedaj naj ne bodo hudi, da je tako dolgo ne pošljem.

Pozdravljam jih presrčno ter ostanem njihov hvaležni

Roman Fekonja mp.

Priloga 3: UKM, Ms 288, Simonič, Franc, Zapuščina, II. Korespondenca: 2. Roman Fekonja (9, 1888–1895).

Gradec, dne 18. julja 1888

Častiti gospod doktor!

Dovoljim si še le zdaj Vam predragi gospod račun za zgotovljeno podobo gosp. dekana posljati, katero sem že danes odposljal in upam da bodo gosp. dekan gotovo zadovoljni, ker zadeta je jako dobro.

Tedaj delo od podobe 8 gol. – kr

Zlati okvir 9 – 50

(Passepartout) okvir iz poppendeklina

na ktereja je podoba pritrjena (ovalni) - 2 " –

mizar za kišto - 1 " –

glažar - 1 " 40

spravljanje kište na pošto - 80

24 gl. 70 kr

Tedaj s presrčnim pozdravom in se Vam zahvalujem za to dobroto ter ostajam Vaš

Vam prav hvaležni in udani

Roman Fekonja mp.

Maler – akademiker

Historienfach

Graz

Neugasse Nro 1

Priloga 4: UKM, Ms 288, Simonič, Franc, Zapuščina, II. Korespondenca: 2. Roman Fekonja (9, 1888–1895).

Gradec, dne 17./10 90
Velečastni gospod doktor!

Prijazen glas sem dobil v kratkem zkozi gospoda prof. Hauptmana od Vas za ktereга se Vam srčno zahvalujem, da ste se potrudili o njem. Morda bi Vi velečastni gospod imeli dobroto, da bi naznanili doktora Babnika, ako bi on mogel stem naročilom še kakih 14 dni čakati, kajti da jaz pred nemorem na Dunaj, ker sem še zdaj le naka dela dobil, in potem pa tudi morem še na štipendijo počakati, ker še sploh v materielnem slabo stojim, in sploh še se pred na nobeno stran gibati nemorem dokler naprej vzetega dela nezgotovim, in to vse bo mislim samo le kakih 14 dni trajalo, da si spet malo pripomorem in odehnem. Prvih par tjeđnov je bilo vse zaspano tukaj, tako da sem res že skoro obupal, nanobenoj strani ni se nič delo gibalo, zdaj pa je naenkrat na večih krajih pritisnalo, in med tem časom, je bil blagi gospod prof. Hauptman tak dobrotljiv, da me je nekoliko podpiral, zatoraj morem tudi trajati, da se mu zato hvaležno skazem zkož neko delo. Tudi sem neko delo samo skozi njegovo milostivno gospo dosegel ktero bo prav zdatno. Zaradi štipendije, ktere vsota še mi ni znana nisem mogel nobenih korakov poprej delati kak ob 15. oktob. ker je deželnega odbornika Šreinerja ni tukaj bilo. Zaradi študij na Akademiji na Dunaju še sicer tudi zdaj ni tak nevarno, ker vse theoretično predavanje še le se okoli 1. nov. prav za prav začne in posebno moja stroka (Aktzeichnen) pa še le po zimi, sicer dobro bi bilo, da bi mogel pri vsem poleg biti ali žalibog morem strebuhom za kruhom pred, potem vse drugo.

Zatoraj še Vas enkrat neprenehoma poprosim, da bi hteli besedico pri dr. Babniku vložiti za mene, če se da ta reč bar neko-liko po mojem obrnoti, da se mi to leto nebi tak že preveč slabo godilo.

Jaz Vam za vse Vaše velike dobrote za vselej hočem hvaležen ostajati, ker ste me že iz velike revčine pomagali, bom trajal Vam to dobroto, nakteri kodi način Vam bo drago z veseljem povrnati.

Z vsem spoštovanjem

Vaš hvaležni
Roman Fekonja mp.

Za kako naročilo si ponižno dovoljim moj tukajšnji naslov priložiti:

Roman Fekonja
Akadem. Maler
Derzeit Neugasse 1
Bildergallerie. –

Priloga 5: UKM, Ms 288, Simonič, Franc, Zapuščina, II. Korespondenca: 2. Roman Fekonja (9, 1888–1895).

Graz, 20./3. 91

Lieber Onkel!

Soeben bekam ich eine sehr dumme Nachricht von Seite der Genossenschaft der bildenden Künste, daß das Porträt des Miklošič nicht aufgenommen worden sei, da das Eintreffen desselben, vielmehr des Rahmens, etwa ein zu spätes war, was aber natürlich absolut nicht geglaubt werden darf. Hinter diesen ganzen Schwindel ist sonst nichts dabei als die verfluchte Politik, nämlich weil er slavist war und nur als solcher bei diesen maßgebenden Herrn bekannt war, die die Entscheidung darüber abgeben haben.

Gerade so habe ich mir's schon früher gedacht, weil man mich gewißermaßen schon früher darauf aufmerksam gemacht hat, also spielt bei diesen Herrn auch die Nationalität eine große Rolle, besonders wenn sich es um ein Porträt eines solchen handelt.

Skandal so etwas, daß man angeben kann was man will, so wird einen der Nationalismus überall vorgehalten. Furchtbar hat es mich geärgert wie ich es erfuhr, und bin doppelt überzeugt, daß wenn er ein germanist wäre, so hätten sie ihn, siebenmal aufgenommen, und nicht so blöde Gründe angegeben hätten wie diesmal.

Bin auch vollkommen überzeugt, daß sie viel einen lausigeren Schund ausgestellt haben wie jedesmal noch.

Ich werde und muß nämlich auch den Dr Simonič noch heute davon verständigen und das Porträt gleich zu mir nach Hause schicken lassen, auf Aufforderung dieses löbl. Künstlerkomites, und dan sollen sie mich gern haben sammt den Miklošič.

Dann werde ich erst den richtigen Pflanz in die Zeitungen geben, um die p. t. heute auf andere Weise zu verständigen, daß es gemalt worden ist.

Wie schon geschrieben bin ich bei, der Muntierung durchgerutscht und über den Sonntag zu Hause geblieben, am Montag aber schon nach Graz gekommen.

Male indessen fleißig an einen Porträt. Also iner nur kurzer Zeit oder binnen 10 Tagen kommt das Bild nach Hause. Tako zlodjanje človeka obrišejo, ka sam neve kda in kako, pa nič ne dene.

Bei der Rückfahrt aus Luttenberg habe ich am Sonntag in Radkersburg übernachtet bei Dechant Simonič, was mir sehr zu Gute war wegen des Zugverkehrs.

Viele herzliche Grüße und Küsse an Sie u. Alle.

Ihr Neffe
Rom. Fekonja.

- derzeit: in

Graz

Priloga 6: UKM, Ms 288, Simonič, Franc, Zapuščina, II. Korespondenca: 2. Roman Fekonja (9, 1888–1895).

Gradec, dne 21./3. 91

Velečastni gospod doktor!

Ravno včeraj sem glas dobil od strani »Genossenschaft der bildenden Künste«, da niso sprejeli Miklošiča v razstavo, ker je okvir le prepozno prišel tje mi pravijo. To pa je skoraj ne verjetno, ampak kak sem že na Dunaji zvedel, da morem pazko imeti če mi ga sploh rastavijo. Na tem drugo ni, kakor velikanska politika od tako zvane »Beurtheilungs-Commission« si jaz mislim, ker sem gotovo prepričan, da bo pa spet precej smeti tudi letos rastavljenih, ne pa, da bi mi en taki zmišljeni naznanjevali.

Pač je smola to.

Svetujte mi gospod doktor, kaj da imam za storiti se sliko. Slika more že v kakih 10 tih dneh doma biti, namreč pri meni, kak se mi je naročilo, takoj bom še danes komisiji naznanil, da mi podoba nazaj spravi, ker pozneje mi več ne garantira za njo. Novačenje je dobro izpadlo in bil sem tudi črez nedeljo potem doma, ker sem se v ponedeljek črez Radgono nazaj peljal, ter se tudi pri gosp. Dekani naglasil in hvala Bogu še tudi prenočil tam.

Bodite tedaj tako dobrotjivi gospod doktor ter mi en par besedic naznate, skterih bom pojemał kaj in kako?

Tukaj še je včeraj snežilo in je prav mrzlo, dežuje pa skoraj neprenehoma.

Z največjim spoštovanjem

ostajam Vaš

hvaležni

Roman Fekonja

tačas: Neugasse 1

Graz

Priloga 7: UKM, Ms 288, Simonič, Franc, Zapuščina, II. Korespondenca: 2. Roman Fekonja (9, 1888–1895).

Gradec, dne 26./3. 1891

Častiti gospod doktor !

Ker včeraj nesem na akademijo hodil, ter danes Vašo drago in cenjeno pismo sprijel zaketerega Vam iskreno zahvalo izražam, in posebno pa, ker ste bili tako dobri in za sliko drugi prostor pozvedeli. Za to sem jaz sicer ujeća prositi namenil, ker pa oni po takih potih malo uplivajo, sem Vam častiti gospod doktor pač hvaležen za ta trud, ker se sam skoro nebi upal Vas stako nepriliko nadlegovati.

Kak sem sprevidel, se res ne čudim, da niso slike v razstavo vzeli če je bil taki pritisk. Jednaki slučaj se je tudi slikarju Pirsch-u pripetil, ki je tudi mislil dve precej imenitni sliki razstaviti in je precej znan s to presodno komisijo. Vidim pa, da se toraj pritem pač včista nepristranski sodi. Mislim, da bi temu nekoliko pomagalo, če bi jaz njega v »Geheimeraths-Uniform« z nekimi redi naslikal, kaj je eden njegovih sinov obžaloval, kaj pa on sam seveda privolil nebi, sicer še to lahko storim.

Tukaj Vam tedaj pošljem neko znamenje, ki je sekretariat zastopani, ter Vas še poprosim imejte poterpenje zmenoj, ter mi blagovolite še to, da se slika spravi v »Künstler Club«.

Zdaj slikam nekega d^r Baumgartnerja, in professor Krek še ma le po onzmi nekoliko časa, da mi sedi.

Ze vsem spoštovanjem ostajam Vam in mili gospi ves hvaležen

Roman Fekonja

Priloga 8: UKM, Ms 288, Simonič, Franc, Zapuščina, II. Korespondenca: 2. Roman Fekonja (9, 1888–1895).

New York, dne 3. Dec. 1894

Velespoštovani gospod doktor in soproga !

Gotovo se nemotim, da boste se začudili mojemu pismu, prav mojemu glasu sploh.

Vendar pa prosim, da mi dovoljite da Vam kaj malo poročam iz zadnjega časa.

Dospel sem opet novemb 2. 94 v New York samo skoraj nekako nevoljno sprivim, zdругim pa vendar zavoljo mojih soročnikov tukaj še nekako.

Najbolje se mi sicer v Californiji ni dopadlo oziroma moje stroke kajti na gotovini je tudi tu pa tam se kaka pomankljivost prikazala, ali stem na stran pa sem še itak precej vedno izhajal, slikal pač sem primeroma tam veš kak v Gradci v štirih letih pritem pa mi je tudi dosti slik se neplačalo ali pa celo ostale, kakega razreda je pač ludstvo bilo.

Dosti krat se človek zaleti ali pa se mu še primeri, je slabo eno in drugo, tako sem večkrat čast imel priti v bogate familije in slikati celo družino, zmes pa tudi v take ki so isto tako bogate izgledale in ravno tako slikal, n. pr. omenim eno zadnih ki sem dokončal pet slik oljnatih, in slike kakor v sredo še obesil s zlatanjem v lepe okvire in v soboto mi reče gospod po »Chek« priti z 200 dolarjem, in res pridem ob uri k njemu in ni mu bilo več sledu z njegovi obitelji in tudi ne več slik na stenah in dragocenega pohištva v celih 15 prostorih ki je stanoval za nekaj dni sem zvedel da še je tisto pohištvo dolžil in več tisoč si od drugod sposodil in potem pa jo pobrisal po amerk. »getlemen-skem« njegova vrednost ki je je imel nad pol milijona v posestvih v mestu San Franciske je bila preg zadolžena, in take reči so tukaj med »razne vesti« jako stare.

Najbolje pa me je tiralo iz Californije še, ker mi je 17. Junija 94 vse pogorelo kaj sem imel, razen kaj sem oblečeno imel in nekaj malo v hranilnici.

Imel sem lepo vrstico dobre obleke lepo gallerijo mnogih podob, ki so večina naročene bile vseh 32 večina portrete in »Gen-

re» skoraj vse v okvirih isto tako dosti slikarske ropotije na vsem mi je dnara 1000 dolarjev, predstavljajte si samo moje stališče od takrat pa nisem imel veselja niti trenutek več tam bivati ali moral sem vendar več podob še ponoviti enkrat, da sem bar kaj prisluzil in v New York opet zamogel in da tukaj nisem sorodnikom še na spako, toda tukaj sem že opet počel.

Na zavarovanje pa me je neprevidnost ni opominjala pred in sem popustil toraj vse, ker sem okoli v dalj mesecih namerjaval vse poravnati in v kaselc spraviti in potem v New York se vrniti, kaj pa je tudi brez tega biti moglo.

Kako je ogenj nastal nigdo neve hiža je bila s petimi nastropji ter je do tal zgorela, ravno sem še ob času prišel, kadar je moje nadstropje gorelo, stanoval sem v prvem, v treh sobah, iz sprehoda ter še sam videl zaničevalni ogenj požirati moje imovino. Slabo sem počutil dolgo ali kaj sem hotel, človek mora marsikaj prenašati. Zdrav sem drugače hvala Bogu, kaj tudi Vam in celi Vaši cenjeni familiji iz srca želim.

Kaj se železniške vožnje tiče bila je jako neprijetna jako dolgo traja 8–9 dni neprenehoma, to da se človek jako muči po trdih klopek in stane pa najpreprostejši razred 71 dolarov, včasih tudi več ali menje vsaki teden je skoraj druga cena.

Jako začudil sem se ko sem tukaj že par dni okoli hodil zagledal sem v bližini ki tetica stanuje tiskarno ki izhaja »Glas naroda« nekaki Kmetijski list, pa se čudim, da že vendar tako dolgo obstoji meni se ravno oblika ne dopada najbolje tudi je večina kopija angleških listov vendar pa me jako veseli da ga tu pa tam lahko čitam.

Moja sestra je precej zrastle ter primeroma dobro angleško govori in nemško slovensko pa je zdaj pa naš hižni jezik. Tetica so vedno slabega počutka, ker jako žalujejo po minulih otrocih. Tak nestanujem pri njih zavoljo neprilичnega položaja mesta (Moj naslov se glasi: Mr. Rom. 222 E. 86 St.)

Namerjavam Vam v kratkem spet pisati kadar se nekaj bolje ustanovim, ter za ta čas sprejmite prav srčne pozdrave, od mene, moje sestre in tetice kakor tudi mila gospa, Olga, Nada in Verica, zraven še srečne božične svetke in zdravo no veselo novo leto Vam želejem iz celega srca.

Ves Vaš hvaležen rojak
Roman Fekonja mp.

Prosim še, ako Vam bo ljubo gospod doktor mi pišite kaj malo dobrotljivo ter me jako zanima kaj deklinice spočinjajo, gotovo so že dobre igralkine in marsi v čem dobrem napredujejo.

Priloga 9: UKM, Ms 288, Simonič, Franc, Zapuščina, II. Korespondenca: 2. Roman Fekonja (9, 1888–1895).

Velespoštovani gospod doktor!

Čast mi je bila sprejeti Vašo cenjeno naznanilo včeraj, in si dovoljim Vam ga takoj odgovoriti.

Veselil sem se posebno tudi da ste bili tako dobri in mi kaj različnega iz domovine tudi pristavili, sploh pa da ste zdravi in zraven tudi cenjena obitelj.

Jaz ravno malo kaj slišim iz naših krajev ali pa celo štajarskega in to pa je sicer jako zastopno, ker najbližnji, so mi bečki časniki, in teh še le imam redko priložnost za čitati.

Mislil sem torej večkrat na »Slov. Narod« in si ga celo že hotel naročiti, kaj sicer tudi namerjavam ali samo Vas gosp. doktor bi še rad nekaj pred poprašal koliko namreč stane naročitev ali sploh stroški tega časnika ako ga hočem redno dobivati, sicer ga nebi dobival vsaki dan ampak, samo v sredo in soboto, kadar poštni parniki prihajajo, in tudi kako bi ga plačeval, po pošt. nakaznici v amerik. denarju ali v avstr. denarju v kovertu in mislim tudi da bom ga mogel naprej plačevati kaj mi je sicer vse jedno. To ravno sicer tudi zvem ako si ga naročim, kaj je pravilno istotak ali vendar si želim slišati Vaš svet, če boste spet tako dobri in mi blagovoljno pisali.

Nekaj še bi Vas prosil, t. j. če Vas ne bom preveč nadlegoval, ako bi bili tako dobri, in mi naročili kaki dober slovar, nemško-slov. in slov. nemški, in da mi ga tista zaloga kaj per (C. O. D.) ali »Nachnahme« pošlje na addresso ki sem jo Vam naznanil čeravno mi je tetičina lubša, ker nevem kako dolgo bom tukaj stanoval in kako dolgo kje drugot, toraj bom Vam hitro naznanil, ako bom se mogel seliti, ker samo Vi imate mojo hišno addresso. Tukaj je spaka, kateri s tje dnevno plačuje neve če že v soboto nebo šel. –

Želim si slovara že dolgo ker sem v angleščini več besed zapazil ki so slovenskim enake v pisanju, izrazu in tudi v pomenu ali vendar mislim da so originalno keltske kakor »desk« (deska, blaja) Tischplatte, Platte (im englischen Sinne Schreibpult oder in weiterer Verwicklung auch ein einfaches Bret) tudi pravimo doma, rob, a, krajnik (motvoz je sicer madjarski) ali rob rečejo tukaj »vojki« ali debelim ročnicam, ali kak stari »Irlanderi« imajo suknje obšite prav široki krajnik, in neki »rope« v šiti med krajem in šivanjem kak madjari od zunaj nosijo. Tudi »cup« Tasse, Gefäß, kupica, nekaterih se pa ravno nespominjam, žalibože da nisem znani se staroj slovenščini ali sploh s etymologijo.

Morda bom s pomočjo se slovarjem si zamogel kaj več raztolmačiti, Websterjev Lexikon ima marsikaj zapovedanega ali malo sem še ga razpravljal ker je angleški in še le, kaj sem spet tukaj se ga še le malo upam podstopiti, ker sem zdaj še le komaj občevalnemu jeziku precej vaje, bolje pa sem pismenij angleščini vaje. Sicer nimam velike priložnosti kaj gde po knjižnicah preiskavati, vendar pa če preveč na obrtnijo ne mislim, rad tu pa tam kaj gde razkaplen. Kajti tukaj sem se naučil, da človek mora naspol več korakov za kruhum storiti kakar prinas ker tukaj je ludstvo še vajeno da jim človek more ko petak hoditi. –

Jako mi imponira da vaše deklinice tako dobro v godbi napredujejo, Verica pa je takrat že rada, čeravno vse več smešno z olovko kaj gde zasledovala v risanju, kolikor se še spominjam je rada ptice risala ali druge parklne. Več ali menj pa bi nekaj prej redkega bilo, če bi kaka bečka slovenka slikarica postala in dobro prospevala kakor Verica ki je že z mladosti nadarjenost kazala.

Želejem joj naj se krepko poprime gotovo ima tudi veselje, in gotovo joj neprepovedujete, kaj se je meni godilo pri paši, vsaki dan sem se mogel odgovarjati zakaj sem to in to spasel, ker sem ves čas risal, in rad bil če je ni vsakokrat šiba pela in nazadnje sem že prednost imel (ali nič vreden bil) da me niso več pasti pustili seveda moje veselje daleč sem slovel pri sosedih zaradi kvara delati in to mi je danes kruh kaj negda starišem kvar. Vendar pa me veseli če tu pa tam materi lahko kako drobiš pošljem. – Res v

gledališču sem bil samo enkrat v Californiji pri Lilliputanerih, kajti igra je sploh jako po slabem in tako rekoč praska brez haska, kak skoro privsem tukaj. Odkrito Vam obstojim, da se jaz nikolj ne bom mogel vkoreniniti tukaj sicer pa se morda ne boste čudili kakor so milostliva gospa prav imeli »daß ich Heimweh kriegen werde, wohl noch mehr, ich hab`s noch gar nicht verloren.«

Tudi ni čuda, tukaj je samo le polje, kateri tako rekoč le samo iz »schachern« živi postava, cirkva in drugo je vse le samo obrtnija v bližnjem pojemu. Kajti jaz še nisem ne edinokrat v cerkvi bil ker nebi nekaj plačati mogel. Včeraj sem tudi ujeci pisal. Veselime, da so otroci nekaj bolj pri zdravju. Tukaj sprejmite tudi mojo in moje sestre podobico.

Prav srčno Vas pozdravljam kakor mil. gospo

Olgo, Vero in Nado

ter ostajam ves Vaš hvaležni rojak

Roman Fekonja mp.

New York, 25./1. 95

Ob robovih na 2. in 3. strani pripisano:

V resnici je bilo Vaše pismo prvo tega leta iz stare domovine hvala Vam torej.

Srčen pozdrav tudi gospodični Lidovini.

Priloga 10: UKM, Ms 288, Simonič, Franc, Zapuščina, II. Korespondenca: 2. Roman Fekonja (9, 1888–1895).

New York, 6./4. 1895

Častiti gospod doktor !

Iskrena Vam zahvala, da ste bili tako dobri, ter mi slovarja koj naročili.

Dobil sem ga prav hitro, le nekaj dni po Vašem cenjenem pismu, ter imam veliko veselje z njim, ker želel sem si ga že celi čas kaj sem v Ameriki.

Obe knjigi veljata fl 6, poštnina, rekom. in zavoj 1.16 kr. Torej vse skupaj 7.16 in to vsoto ravno zakrijejo trije dolarji katerih sem koj po poštni nakaznici odposlal, ker mi bukvic niso »per Nachnahme« posljali, toda na »Kredit« precej vredno bi trgovec mislil.

Imam že obe knjigi vezani, prav lično in na hrbtu s zlatim napisom za \$ 1.50 c. (ena 75 c.) jako poceni.

Vezal jih je neki Hrvat ki je dolge leta v Gradci bil.

Želel je, da mu pokažem svoje delo, in takoj mi je dal fotografijo, da ga naslikam v olju, zopet obrtnija.

Ravno mi je všeč, da mi niste naročili velikega Wolfovega slovarja, celo ker še ni dovršen in ta mi ravno popolnoma zados-tuje, morda da si ga gda kasneje privošim, brž kane pa takoj kak bo gotov.

Prav ljubo mi je, da me opozarjate na družbo sv. Mohorja, katera tak po ceni knjige daja, naročil si jih bom v kratkem, in tudi še za mojo mater, da jim bukvic tje pošlejo.

Za slov. narod še se nisem prav odločil, ali mislim si ga spraviti, kadar se še nekako bolje poprimem v svoji stroki. Ludje jako tožijo radi slabe obrtnije kam kodi pridem in bogataši pa najbolje uradniki sicer nebi imeli povoda k temu, ali ker je vsaki trgovec zraven svoje službe, toda »slabi časi« tudi prinjem ako mu obrtnija ali špekulacije prav gladko neidejo, še celo reče, da mora svoje državne dohodke pristaviti nekaterokrat. Naznanjam Vam med tem tudi, da sem se mogel 1. aprila preseliti, smola in neprimliko, kučo namreč podirajo, in neprimliko je bilo iskanje druge sobe ker mi ravno samo severna luč najbolje služi. Za naprej Vas prosim, če mi blagovoljite na ujecovo adresu pisati ktera se glasi: 84 Greenwich Str.

Nekaj Vam še morem naznaniti ker sem celo v skrbi o Vašem bratu in žal mi je da sem listek nekam predjal drugači bi Vam ga priložil. Čital sem 28. marca med brzojavni naročili v »New-Yorker Morgen-Journal«, daje Skuhala v Hujbaru nekega Simoniča (krstnega imena ni bilo) na štale za noril in potem užgal tisto poslopje, Simonič je zgorel in našli so pri njem 3 desetke in za 15 fl srebra pa je negi mankala, zločinca so zaprli, ker je že pred bil kaznovan zaradi samoužganja. Poznam ga dobro, on je dekanov brat kateri je tudi za obžalovati poleg takega ničvredneža. V skrbi sem si radi tega o Vašem bratu ker nič bližnjega ni kazalo, da nebi on bil, in zločinec mislil da Simonič ima dosti denarja prisebi. Nehote pa želim da bi to gdo drugi bil, in Vas pro-sim bodite tako dobri in mi dobrotljivo s kratkimi vrsticami naznanite kaj bližnjega gdo zamore biti ta nesrečnež ? Telegramm je bil iz Gradca.

Lepe starosti so se gosp. dekan včakali. Sdaj župnik gosp. Gajšek mi tudi včas pišejo ter še so prav čvrsti kak pisma kažejo.

Tukaj še je vedno mrzlo čeravno se vuzem že bliža in še nič ne zeleni. Po nedeljah se rad nosim kam v bližnje pokrajine na deželo ali po vodi ka je jako poceni, in človeku k potrebi.

Še enkrat se Vam zahvaljujem za naročitev bukvic, ter

Vas in milo gospo, kakor Olgico, Vero in Nado prav srčno pozdravljam ter ostajam

Ves Vaš hvaležni narodjak

Roman Fekonja mp.

Priloga 11: UKM, Ms 288, Simonič, Franc, Zapuščina, II. Korespondenca: 2. Roman Fekonja (9, 1888–1895).

New York, 10.th nov. 95

Častiti gospod doktor !

Vem da Vam že dolgo dolžujem odgovora na Vaše cenjeno pismo, ali odlagal sem toto krat znamenom, ali predolgo. Hotel sem pred kipek dovršiti, ter tudi pri tem sem neprečakovalno dolgo zaostal, kajti vmes mi je vedno delo prihajalo.

Častiti gospod doktor in soproga, dovoljite mi tedaj, da Vam smem to malo znamenje podariti vsled Vaših dobrot in prijaznostij, katerih se vedno rad in hvaležno spominjam.

Začel sem podobo že v San – Franciscu, ali dovršiti pa še sem jo le sadaj zamogel, kajti slikal sem le samo po prostih dnevih, ter veselilo bi me še samo, ako sem vse konči blizoma pogodil. Zapazili bote zamašeno luknjo na paleti, temu pogrešku se pa nisem mogel več ogniti, kajti začel sem pri Veri, med tem ko še sem paleto rabil, in torej slučajno, ker pri Olgici sem se radi usti bojal, ali poskusil sem in torej vse tri konterfiral. Lasje, mislim so se nekaj predruščili že. Radi oči sem pa uječa prašal, ali ni je bil več v Beči, ker nisem zaupal, ali imajo vse enake oči. Omenim pa še posebno, da nisem namerjaval doseči kakega plačila, ampak kak sem omenil, samo deklinicam naspomin. V skrbi sem si za radi cola, ker tukaj nisem mogel nič pravega zvedeti o njem, upam pa, da nebo previsok.

Želejem še sedaj samo, da bi reč na dobrem in nepoškodovano sprejeli.

Zdrav sem hvala Bogu, in delo me veseli, ker ga obilo imam, in zatoraj tudi povprek zadovoljen, kajti si lahko precej hranjujem. To je moje geslo, za mladost delati, da bi imel kaj za starost. Tudi tetica in ujec so zdravi, kakor sestra, ter še je vedno pri eni in isti družini, in si je tudi že malo vsotico v osmih mesecih nabrala namreč 100 doll. ktere joj jaz v hranilnico vlagam.

Želejem Vam še zraven tudi zdrave božične svetke, ter pozdravljam prav srčno Vas, milo gospo, kakor gospdč. Olgico, Vero in Nado ostajajoč ves Vaš udani

Roman Fekonja mp.

Artist

198 E. 76. Str. New York.

Kataloški seznam izpričanih del Romana Fekonje

1. *Ptuj*

1883, akvarel.

Lit.: Cankar, geslo »Fekonja, Roman« (SBL).

Nahajališče: neznano, leta 1926 je bil akvarel v posesti Franca Zacherla v Ljutomeru.

2. *Portret mladeniča s polcilindrom (Avtoportret?)*

1885, o. pl., 53 x 42 cm,

sign. d. sp.: R. Fekonja 5./3. 1885.,

PMPO, inv. št. G 306 s.

Lit.: neobjavljeno.

Nahajališče: Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož, Ptuj.

Foto: B. Farič

3. *Portret ptujskega dekana Gregorja Jožefa Plobla*

1886, o. pl.

Lit.: Meško in Simonič, Dr. Gregor Jožef Plohel, str. 35–36, 131, 154, sl. 1; Ciglencečki, Portreti, str. 241.

Nahajališče: neznano, leta 1888 je bil portret v Simoničevi hiši v Gornji Radgoni.

4. *Dekle v narodni noši*

1887, o. pl., 66 x 53 cm,

sign. d. zg.: R. Fekonja/1887.

Lit.: Ujčič, *Skupina*, s. p; Ujčič, Poskus, str. 233.

Nahajališče: neznano, leta 1964 je bila slika v lasti Barbare Stajnko, Ljubljana.

Razstave: 1964 – *Skupina »izgubljenih« prleških umetnikov. Roman Fekonja, Jožef Ajlec, Franc Košar, Ivan Žabota*, Umetnostna galerija, Maribor.

5. *Podoba redovnika*

1887, o. pl., 47,5 x 38 cm.

Lit.: Ujčič, *Skupina*, s. p; Ujčič, Poskus, str. 233–235, sl. 1.

Nahajališče: neznano, leta 1964 je bil portret v lasti Barbare Stajnko, Ljubljana.

Razstave: 1964 – *Skupina »izgubljenih« prleških umetnikov. Roman Fekonja, Jožef Ajlec, Franc Košar, Ivan Žabota*, Umetnostna galerija, Maribor.

6. *Portret dekana Ivana Skuhale*

1887.

Lit.: Cankar, geslo »Fekonja, Roman« (SBL); ÖBL 1815–1950, geslo »Fekonja, Roman«, str. 294.

El. viri: <<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:IMG-8NOOLLI8>> (12. 10. 2022).

Nahajališče: neznano, slika je znana le še po ČB fotografiji, Ljutomer, župnišče.

Foto: B. Vnuk

7. *Portret župnika dr. Antona Klemenčiča*

1887,

sign. d. sp.: Roman Fekonja /.../.

Lit.: Cankar, geslo »Fekonja, Roman« (SBL).**El. viri:** <<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:IMG-2R8EMP92>> (6. 10. 2022).**Nahajališče:** neznano, slika je znana le še po ČB fotografiji, Ljutomer, župnišče.8. *Portret župnika Matije Šinka*

1887, o. pl.

Lit.: Cankar, geslo »Fekonja, Roman« (SBL).**Nahajališče:** neznano, slika je znana le še po ČB fotografiji, Ljutomer, župnišče.

Foto: B. Vnuk

9. *Portret župnika Franca Šrola*

1887.

Lit.: Cankar, geslo »Fekonja, Roman« (SBL).**Nahajališče:** neznano, slika je znana le še po ČB fotografiji, Ljutomer, župnišče.

Foto: B. Vnuk

10. *Portret dr. Ivana Gottweisa*

1887.

Lit.: Cankar, geslo »Fekonja, Roman« (SBL); ÖBL 1815–1950, geslo »Fekonja, Roman«, str. 294.**Nahajališče:** neznano.11. *Portret dekana Jožefa Simoniča*

1887, risba.

Lit.: Ujčič, Poskus, str. 234.**Nahajališče:** zasebna last, Gornja Radgona.12. *Portret Ivana Kukovca*

1888, o. pl., 70 x 45 cm,

sign. d. sp.: Rom. Fekonja - 18./10. 1888.

Lit.: Cankar, geslo »Fekonja, Roman« (SBL); Ujčič, *Skupina*, s. p.; Ratiznojnik, Narodni buditelj, str. 25.**Periodika:** *Südsteirische Post*, 7. 12. 1888, str. 3, »Luttenberg«: »Seit gestern sind in der Auslage des hiesigen Glaswaarenhändlers H. Stifling zwei Portraits und zwar das des Landtagsabgeordneten H. J. Kukovec und das des Oberlehrers H. J. Horvat, gemalt von unserem heimischen Künstlers R. Fekonja, ausgestellt. Die Bilder sind in jeder Hinsicht als sehr gelungen zu betrachten; weder die Perspektive noch die Farbenmischung läßt in irgend einer Hinsicht etwas zu wünschen übrig und wir können H. Fekonja zu diesen neusten Producten nur beglückwünschen. /.../.«. *Slovenski gospodar*, *Gospodarstvena priloga*, 20. 12. 1888, str. 48, »Iz Ljutomera«: »Naš rojak, g. R. Fekonja iz Veličan, nam je zopet priliko dal, njegovo umetnost na polji slikarstva občudovati. Naslikal je namreč našega deželnega poslanca g. J. Kukovca in nadučitelja g. J. Horvata. Obe sliki ste od nekaj dni v oknu g. Stiflinga na ogled razstavljeni. Sliki ste v vsakem obziru kaj lepo in izvrstno dovršeni in se v obče občudujeta. Občna razsodba je, da sta oba gospoda tako naslikana, kakor da bi v resnici iz okna gledala. Mi zamoremo k temu delu g. Fekonju le čestitati z željo, da bi mu prilika bila dana se še dalje izobraževati, in nekda našemu celemu narodu, katerega sin biti se

Foto: I. Sapač

on nikdar ni sramoval, se izobraziti ter mu v ponos postati. /.../.«; Štajersko., *Domoljub*, 6. 3. 1890, str. 45: »/.../ G. Roman Fekonja je od deželnega odbora dobil za letos podporo, da se še bolj izuri v slikarstvu. On je Slovenec iz Veličan pri Ljutomeru. V imenovanem trgu je enkrat v neke prodajalnici na ogled izložil dve sliki, predstavljajoči dva znana gospoda. Kdor je sliki – oprsnici gledal, vsakdo je občudoval delo mladega umetnika. /.../.«

Nahajališče: zasebna last, leta 1964 je bil portret v lasti inž. Janka Kukovca, Maribor.

Razstave: 1888 – razstavljeno v izložbenem oknu Stiflingove trgovine s steklom v Ljutomeru; 1964 – *Skupina »izgubljenih« prleških umetnikov. Roman Fekonja, Jožef Ajlec, Franc Košar, Ivan Žabota*, Umetnostna galerija, Maribor.

13. *Portret dekana Jožefa Simoniča*

1888, o. pl., 61 x 52,5 cm,

sign. d. sp.: Rom. Fekonja 1888.

Lit.: Meško in Simonič, Dr. Gregor Jožef Plohel, str. 110, 154, sl. 5; Cankar, geslo »Fekonja, Roman« (SBL); Ujčič, *Skupina*, s. p; Ujčič, Poskus, str. 233–234, 237–238, sl. 3.

Viri: Fekonjevo pismo dr. Francu Simoniču z dne 18. 7. 1888 (Priloga 3).

Nahajališče: zasebna last, leta 1964 je bil portret v lasti Olge Šlebinger, Gornja Radgona.

Razstave: 1964 – *Skupina »izgubljenih« prleških umetnikov. Roman Fekonja, Jožef Ajlec, Franc Košar, Ivan Žabota*, Umetnostna galerija, Maribor.

14. *Portret Josipa Freuensfelda*

1888 (?).

Lit.: Cankar, geslo »Fekonja, Roman« (SBL); ÖBL 1815–1950, geslo »Fekonja, Roman«, str. 294.

El. viri: <<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:IMG-SZQQO80Z>> (23. 9. 2022).

Nahajališče: neznano, leta 1926 se je portret nahajal v šoli v Ljutomeru.

15. *Portret Jožefa Horvata*

1888, o. pl., 61 x 48,5 cm,

sign. d. sp.: 26. – 9. 1888. Rom. Fekonja, Slovenski šolski muzej, inv. št. SLIKA 1.

Lit.: Cankar, geslo »Fekonja, Roman« (SBL).

Periodika: Gl. št. 12.

Nahajališče: odkup 24. 2. 2012, Slovenski šolski muzej, Ljubljana, leta 1926 je bil portret v hčerini lasti v Mariboru.

Razstave: 1888 – razstavljeno v izložbenem oknu Stiflingove trgovine s steklom v Ljutomeru.

Foto: F. Šerbelj

16. *Portret sodnika Janeza Jeserniga*

1888 (?).

Lit.: Cankar, geslo »Fekonja, Roman« (SBL).

Nahajališče: neznano.

17. *Portret dr. Franca Simoniča*

1889, o. pl.

Lit.: Cankar, geslo »Fekonja, Roman« (SBL); Ilich Klančnik, Fekonja, Roman, str. 18 (letnica 1891).

Nahajališče: zasebna last.

18. *Portret Roze Simonič*

1889. o. pl.

Lit.: Cankar, geslo »Fekonja, Roman« (SBL).**Nahajališče:** zasebna last.19. *Portret Terezije Kukovec*

1889, o. pl., 70 x 54 cm,

sign. d. zg.: Roman Fekonja pinxit 1889.

Lit.: Ujčič, *Skupina*, s. p.; *Pomurski slikarji*, sl. str. 8.**Nahajališče:** zasebna last, leta 1964 je bil portret v lasti inž. Janka Kukovca, Maribor.**Razstave:** 1964 – *Skupina »izgubljenih« prleških umetnikov. Roman Fekonja, Jožef Ajlec, Franc Košar, Ivan Žabota*, Umetnostna galerija, Maribor; 1980 – *Pomurski slikarji, kiparji in umetniški fotografi*, Galerija Murska Sobota, Murska Sobota.

Foto: I. Sapač

20. *Portret starejšega sina prof. Franca Hauptmanna*

1890.

Lit.: Cankar, geslo »Fekonja, Roman« (SBL).**Viri:** Fekonjevo pismo dr. Francu Simoniču z dne 17. 10. 1890 (Priloga 4).**Nahajališče:** neznano, leta 1926 je bil portret v posesti družine Hauptmann.21. *Starček*

1890, o. pl., 44,5 x 34,5 cm,

sign. l. sp.: R. Fekonja.

Lit.: Ujčič, *Skupina*, s. p; Ujčič, *Poskus*, str. 234, 236–237, sl. 2; *Pomurski slikarji*, sl. str. 9.**Nahajališče:** neznano, leta 1964 je bil portret v lasti Olge Grosičar, Radenci; leta 1966 je bila slika v zasebni lasti, Slatina, Radenci.**Razstave:** 1964 – *Skupina »izgubljenih« prleških umetnikov. Roman Fekonja, Jožef Ajlec, Franc Košar, Ivan Žabota*, Umetnostna galerija, Maribor; 1980 – *Pomurski slikarji, kiparji in umetniški fotografi*, Galerija Murska Sobota, Murska Sobota.22. *Portret dr. Frana Miklošiča*

1891, o. pl., 89,5 x 63 cm,

sign. d. sp.: Rom. Fekonja, pinx. 1891, Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 15966.

Lit.: *Razstava portretnega slikarstva*, str. 52, kat. št. 260; Cankar, geslo »Fekonja, Roman« (SBL); ÖBL 1815–1950, geslo »Fekonja, Roman«, str. 294; Stele, geslo »Fekonja, Roman«, str. 257; Ujčič, *Skupina*, s. p; Ujčič, *Poskus*, str. 234, 237; *Pomurski slikarji*, str. 9; Horvat in Kos, *Zbirka slik*, str. 182, kat. št. 646.**Viri:** Fekonjevo pismo stricu na Dunaj z dne 20. 3. 1891 (Priloga 5) in pismi dr. Francu Simoniču z dne 21. 3. 1891 (Priloga 6) in dne 26. 3. 1891 (Priloga 7).**El. viri:** https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a1/Roman_Fekonja_-_Franc_Miklošič.jpg (13. 10. 2022).**Periodika:** *Slovenski narod*, 20. 5. 1891, str. 3, »Miklošičeva oljnata slika: «/.../ je razstavljena v umetniškem klubu (Kunstler-Club) na Dunaju (I. Graben 10.). Slikal jo je naš rojak akademiški slikar Roman Fekonja letos o novem letu. Tako je to najnovejša in po izreku Miklošiča samega »najboljša« slika slavnega učenjaka. Roman Fekonja – rojen v Svetinjski župi sredi Ljutomerskih gor – je izredno nadarjen slovenski slikar posebno portretist, ki je, dasi še le 24 let star, že naslikal čez 250 portretov z olovko, kredo, oljnatimi barvami in v pastelu! S tem opozarjamo naše na Dunaji živeče ali tje potujoče rojake,

a tudi druge Slované, da si ogledajo razstavo umetniškega kluba in v nji živopisno lice preminolega največjega slavista. «*Südsteirische Post*, 13. 1. 1892, str. 5, »Laibach, 10. Jänner. (O.-C.) [Porträt Miklošič. – Schallthaler Kohle.]: »Der steirische Slovene Fekonja, welcher gegenwärtig an der Grazer Akademie seine Studien vollendet, hat ein Porträt des berühmten Slavisten Miklošič nach der Natur und zwar im letzten Lebensjahre desselben angefertigt. Das Porträt ist sehr gut gelungen und zeigt die charakteristischen Züge des von der ganzen gebildeten Welt hochgeehrten Sprach- und Alterthumsforschers. Dieses Porträt wurde vom krainischen Landesmuseum angekauft und wird nächstens unter anderen berühmten Männern seinen Platz finden. Bei dieser Gelegenheit möchte ich eine Idee anregen, welche ausgeführt nicht nur einen besonderen Anziehungspunkt für das Museum bilden, sondern auch anregend auf das nationale Selbstbewußtsein der Slovenen wirken würde, ich meine eine Porträtsgalerie unserer vorzüglichsten slovenischen Schriftsteller. Bisher ist die Zahl solcher Porträts eine minimale. Das Porträt Vodniks ist nur in einem kleinen Exemplare vertreten. Nach einem Porträte Ravnikars, Slomšeks, welche beide Marksteine in der Entwicklung unserer Sprache vorstellen, such man vergebens, ebenso nach Porträten Preširns, Jurčič, Levstiks, Erjavec, Trstenjaks und Einspielers. Ein recht gut getroffenes Porträt von Jurčič besitzt die Narodna tiskarna, welche dasselbe dem Museum zu diesem Zwecke abtreten wird. Die Kosten für solche nach den Photographien auszufertigende Porträts würden sich kaum auf einige hundert Gulden belaufen und den Landessäckel kaum merklich belasten. Möge diese Anregung im letzten Landtage zu einem entsprechenden Entschlusse führen.« *Kmetijske in rokodelske novice*, 15. 1. 1892, str. 26–27, »Slika Miklošičeva: »Slikar Fekonja dovršila je lepo sliko slovečega slavista dr. viteza Miklošiča. Slika predločuje nam umerlega učenjaka v njegovem zadnjem letu. Sliko kupil je deželni muzej, da jo uvrsti v svoji zbirki mej slike drugih znamenitih mož.« *Slovenec*, 17. 3. 1892, str. 2, »Matica Slovenska. XCI. odborova seja, v sredo dne 9. marca 1892: ».../ Predsednik pove, da so mu došla nekatera voščila Matičarjev o knjigah lanskih in letošnjih ter posebej omeni zahvalo slikarja Romana Fekonje, čegar Miklošičevo sliko je po društvenem posredovanju kupil deželni odbor za muzej. /.../.« *Slovenec*, 10. 5. 1892, str. 3, »Roman Fekonja: ».../ poznan slovenski slikar, čigar podoba dr. Fr. Miklošiča je deželni odbor kranjski kupil za deželni muzej, se je te dni na povabilo svojih sorodnikov odpeljal v Novi Jork v Ameriki. Če mu bode ondi sreča ugodna, ostal bode v Ameriki delj časa, sicer pa se spet vrne domov.«

Nahajališče: Narodni muzej Slovenije, Ljubljana.

Razstave: april 1891 – Künstler Club, Dunaj (nameraval sprva razstaviti v Künstlerhausu na Dunaju, a slika ni bila sprejeta na akademjsko redno letno razstavo); 1925 – *Razstava portretnega slikarstva na Slovenskem od XVI. stol. do danes*, Narodna galerija / Jakopičev paviljon, Ljubljana; 1964 – *Skupina »izgubljenih« prleških umetnikov. Roman Fekonja, Jožef Ajlec, Franc Košar, Ivan Žabota*, Umetnostna galerija, Maribor; 1996 – *Vitrina meseca*, Narodni muzej, Ljubljana.

23. *Portret prof. dr. Gregorja Kreka*

1891.

Lit.: Ujčič, *Skupina*, s. p.; Ujčič, *Poskus*, str. 234.

Viri: Fekonjevo pismo dr. Francu Simoniču z dne 26. 3. 1891 (Priloga 7).

Nahajališče: neznano.

24. *Portret dr. Baumgartnerja*

1891.

Lit.: Ujčič, *Skupina*, s. p.; Ujčič, *Poskus*, str. 234.

Viri: Fekonjevo pismo dr. Francu Simoniču z dne 26. 3. 1891 (Priloga 7).

Nahajališče: neznano.

25. *Portret Michaela Henrya de Younga*

1894, pastel, povečana fotografija, 161,3 x 109,2 cm, sign. d. sp.: FEKONJA – SANTNER 1894, Fine Arts Museum of San Francisco, akc. št. 6904.

Lit.: Midwinter Fair 1894, cat. no. 336.

El. viri: <https://art.famsf.org/fekonja-santner/honorable-mh-de-young-6904> (12. 8. 2022).

Periodika: *The San Francisco Examiner*, 29. 3. 1896, str. 20, "DE YOUNG DID NOT PAY. The Big Portrait of Himself That Had the Place of Honor at the Fair. WAS HONOR ENOUGH TO PAINT HIM. He Accepted All the Personal Glorification, but the Painters Are Out Their Time and Money": "People who were at the Midwest Fair well remember the big portrait of M. H. de Young 'on the line' in the most prominent part of the picture gallery. The picture was signed by Fekonja and Santner, portrait painters, then in San Francisco, and the natural inference was that the Director-General was nothing loath to advertise himself as a liberal patron of the fine arts. The untutored visitor from the country who knows not Mike gazed with admiration on Monsieur de Young, in his new clothes, done in pastel and looking out from a \$150 gilt frame. 'Who's that?' 'That—that's Mike de Young.' 'Got lots of money, eh?' 'Why he owns the Fair, or thinks he does; and that comes to the same thing where he's concerned.' 'Goath!' But 'General' De Young hasn't paid for that picture yet. It is a pastel, life size. The patron of the arts sits in careless fashion, holding negligé glove in one hand and a fashionable hat in the other. He is provided with a fine head of hair, made

in San Francisco. Over the back of his chair his mantle hangs in graceful folds. The picture is a cross between a dream and a poem. Fekonja and Santner were struggling artist in this city at the time of the Fair. They asked de Young for sittings for a portrait to be completed with the help of a photograph. The great man was gracious about it and gave them a photograph and some sittings. He has given nothing else. It should be honor sufficient for any man, or even for two men, to be allowed to paint so great a personage. So the artists put in two months' work on the de Young pastel, and in order that it might make a brave show bought a gilt frame for \$150. They would like that money back now, not to speak of the time wasted on the work. It was a good likeness, all the more acceptable to de Young because it was flattering. In fact, he had it hung in the place of honor at the Fair, dwarfing the old masters and the new masters by its radiance, the equal of any Corot or Jules Breton of them all. Many a day in Fair time has the Director-General sat and gazed in admiration at this noble picture and chuckled over his smartness that all this glory cost him not a cent. Truesdell (now in jail) in the conduct of the department of publicity was not slow to point out the beauties of the work. The price of the picture was \$500—cheap for two months' and a \$150 frame, not to speak of all the glory. The work of art may now be seen sadly standing up against the wall in a corner of the anteroom of J. T. Fleming, attorney-at-law, 325 Montgomery street. The artists left the picture with Mr. Fleming with other debts for collection. The painters are now in New York. 'I went to see Mr. De Young about it,' said Mr. Fleming yesterday. 'He said he did not agree to pay for the picture. He thought the advertisement was sufficient compensation for the artists. He gave them a couple of sittings and a photograph. »On the other hand, the artists say he agreed to pay for the picture, so there you are.' Mr. Fleming showed a letter from his clients referring to the collections and adding sadly: 'I hope to hear that you are making good progress with our hard cases.' The attorney has had a variety of suggestions made to him in the line of ways and means to realize on the picture for his clients. One of these is to put up the work of art for raffle as 'The Portrait of a Candidate for the United States Senate.' A druggist who keeps a case of rattlesnakes in his window to draw the curious wanted the picture to increase the attractions under the label: THE PORTRAIT THAT DE YOUNG WOULD NOT PAY FOR. A better suggestion is that Mr. De Young buy the picture and send it to Truesdell to hang in his cell to cheer his lonely hours. It would not be out of place in a rogues' gallery.' *The San Francisco Examiner*, 15. 5. 1896, str. 16, "FIVE CENT'S WORTH OF A STATESMAN. The Midwinter Fair Portrait of M. H. de Young Put Up for a Raffle Because the General Will Not Pay For It.": 'Portrait of a statesman, five cents. Mr. de Young, life size, with a poetic faraway gaze in his fine eyes, the idealized De Young, safely to be recommended to any one in search of an ideal man—behold the statesman. Now amidst the sometimes sordid and sometimes picturesque or grotesque surroundings of an auction room sits the portrait of this rising young journalist, backed up against somebody's old bedstead, flanked by a weary clock, a heap of medicine bottles, a cuspidor past its usefulness, potboilers in variety and a stuffed Woggly bird from the Ghinko tree. It is enough to make the portrait weep bitter tears to be made to associate with junk. Mr. de Young will not pay for his picture, and because republics are ungratefull it is offered for a raffle. J. L. Molley of Alameda, who is the more or less lucky owner of the work of art, invites the newsboys and other aspiring youth of San Francisco to take chances with their nickles. Imagine the opportunity of securing the picture of a possible Cabinet Minister, an impossible United States Senator, the representative of a grand old party in its National Council, the »fare« friend of Mr. Huntington and the bandit chief of the Midwinter Fair. Poetry, romance, statesmanship and boodie – all for five cents, as an example to youth of a man who knows how to help himself to anything lying around loose. Shortly this noble picture will be removed from its present uneengenal surroundings and transferred to the proud eminence of a taller's window while the raffle is being made and the nickles of Mr. de Young's admirers flow in. It has a grand, gold frame. The picture is the work of those noted artists in pastel, Fekonja and Santner, and it measures six feet by four. Mr. de Young sits in a dreamy attitude, with his mantle thrown with careless grace over the back of his chair. Mr. de Young graciously accorded sittings to the artists and then had the picture hung on the line in a central place in the Midwinter Fair among the other celebrities whose portraits be honored by associatship – on an inferior plane – with his own. Why Mr. de Young refused to pay for the picture after he had deemed it worthy of so much honor is not very clear. A careless expression of his may throw some light on the subject. 'Them fellows,' he is reported to have said, 'got advertising enough by being allowed to paint me and having the picture exhibited at the fair.' Mr. de Young no doubt felt that he had conferred an obligation by his gracious consent to sit. As in older countries tradesmen are proud to proclaim themselves the favored of royalty, as, for instance, 'tailor to his Royal Highness the Prince of Wales,' so did Mr. de Young count it honor sufficient to these struggling artists to be allowed to advertise themselves as approved by so noted a patron of the arts. Perhaps he felt that it would be a nice thing for the artists to present the picture to him. It is unfortunate, because it is San Francisco's loss. There can be little doubt that had the artists presented the picture to Mr. de Young he would in turn have given it to the Park Museum. It is true there are chromos aplenty now in that treasury of the arts, but can San Francisco have too much of Mr. de Young? This is a question that should be pondered over. It is not for hasty reply. Perhaps Mr. Spreckela might pay five cents for the picture to turn it to the wall.'

Nahajališče: Fine Arts Museum of San Francisco, ZDA.

Razstave: 1894 – Midwinter Fair 1894, San Francisco, ZDA.

26. *Portret Solomona G. Gumpa*

1894, pastel, povečana fotografija, 67,6 x 54,3 cm,
sign. d. nad ramo: Fekonja – Santner 1894, Fine Arts
Museum of San Francisco, akc. št. 15291.

El. viri: <https://art.famsf.org/fekonja-santner/portrait-solomon-g-gump-51291> (12. 8. 2022).

Periodika: *San Francisco Chronicle*, 22. 11. 1897, str. 10,
"INTERESTING DONATIONS TO THE PARK
MUSEUM": '.../ John L. Bardwell, San Francisco –
Large portrait (pastel) of M. H. de Young, painted by Fe-
konja Santner (Russian artist), at the World's Columbian Exposition at Chicago, 1894. /.../.'

Nahajališče: Fine Arts Museum of San Francisco, ZDA.

27. *Skupinski portreti Simoničevih hčera Olge, Vere in Nade*

1895, olje na les,
sign. d. na spodnjem robu ušesa palette: pinx: Rom. Feko-
nja New York 1885.

Lit.: neobjavljeno.

Viri: Fekonjevo pismo dr. Francu Simoniču z dne 10. 11.
1895 (Priloga 11).

Nahajališče: zasebna last, Avstralija.

28. *Portret dr. Franja Rosine*

1897, o. pl., 79,3 x 66 cm,
sign. d. sp.: Rom. Fekonja / pinx: 1897.,
PMM, inv. št. N. 011804.

Lit.: Brojan, *Dr. Franjo Rosina*, str. 32.

Nahajališče: Pokrajinski muzej Maribor.

Foto: T. Jeseničnik

29. *Portreti otrok gospe Seršen*

1897.

Lit.: Cankar, geslo »Fekonja, Roman« (SBL); Ujčič, Poskus, str. 237.

Nahajališče: neznano.

30. *Portret Ignacija Hauptmanna*

1898, o. pl., 79,6 x 65,6 cm,
sign. l. sp.: Roman Fekonja pinx 1898.

Lit.: Ujčič, *Skupina*, s. p.; Ujčič, Poskus, str. 237.

Nahajališče: neznano, leta 1964 je bil portret v lasti Barbare Stajnko, Ljubljana.

Razstave: 1964 – *Skupina »izgubljenih« prleških umetnikov. Roman Fekonja, Jožef Ajlec, Franc Košar, Ivan Žabota*, Umetno-
stna galerija, Maribor.

31. *Portret poročnika Lieberja v uniformi*

1898, o. pl., 79 x 65,5 cm,
Neue Galerie Graz, inv. št. I/1936.

El. viri: <https://www.museum-joanneum.at/neue-galerie-graz/ausstellungen/ausstellungen/rundgang-wer-bist-du/raum-03/leutnant-lieber-in-uniform-kaethe-li-eber> (12. 8. 2022).

Nahajališče: Neue Galerie Graz, Avstrija.

32. *Portret Käthe Lieber*

1898, o. pl., 79 x 65,5 cm,
Neue Galerie Graz, inv. št. I/1935.

El. viri: <https://www.museum-joanneum.at/neue-galerie-graz/ausstellungen/ausstellungen/rundgang-wer-bist-du/raum-03/leutnant-lieber-in-uniform-kaethe-lieber> (12. 8. 2022).

Nahajališče: Neue Galerie Graz, Avstrija.

33. *Sv. Mohor in Fortunat (Ciril in Metod?)*

1898, o. pl.,
Ljutomer, ž. c. sv. Janeza Krstnika, sign. d. sp.: Roman Fekonja / pinxit 1898,
Ljutomer,
ž. c. sv. Janeza Krstnika.

Lit.: Cankar, geslo »Fekonja, Roman« (SBL); Ciglenečki, Jožef Digl, str. 371 in op. 37.

Nahajališče: atika stranskega oltarja Rožnenske M. B. v severni stranski ladji ž. c. sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru.

Foto: B. Vnuk

34. *Portret gospe Seršen*

1899.

Lit.: Cankar, geslo »Fekonja, Roman« (SBL); Ujčič, Poskus, str. 237.

Nahajališče: neznano.

35. *Portret Marije Sušen*

1899, o. pl., 74 x 60,5 cm,
Umetnostna galerija Maribor, inv. št. 1375/S.

Lit.: Ilich Klančnik, Fekonja, Roman, str. 18.

El. viri: <http://museums.si/sl-si/Domov/Zbirke/Predmet?id=29279> (28. 10. 2022).

Nahajališče: Umetnostna galerija Maribor.

Foto: D. Švarc

36. *Smrt sv. Jožefa*

1899, o. pl., 210 x 150 cm,
sign. l. sp.: Roman Fekonja pinx: 1899, Ljutomer,
ž. c. sv. Janeza Krstnika.

Lit.: Cankar, geslo »Fekonja, Roman« (SBL); Stele, *Konservatorski zapiski*, str. 21, zv. CXV; Ujčič, Poskus, str. 237 in op. 14; Ilich Klančnik, Fekonja, Roman, str. 18; Ciglenečki, Jožef Digl, str. 371 in op. 37, 38, 42.

Nahajališče: stranski oltar sv. Jožefa v južni stranski ladji ž. c. sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru.

Foto: B. Vnuk

37. *Portret M. Čagrana*

1900.

Lit.: Cankar, geslo »Fekonja, Roman« (SBL); Ujčič, Poskus, str. 237.

Nahajališče: neznano.

38. *Portret Fr. Severja z ženo*

1900.

Lit.: Cankar, geslo »Fekonja, Roman« (SBL); Ujčič, Poskus, str. 237.

Nahajališče: neznano.

39. *Portret Žinka*

1900.

Lit.: Cankar, geslo »Fekonja, Roman« (SBL); Ujčič, Poskus, str. 237.**Nahajališče:** neznano.40. *Sv. Frančišek Serafinski*

1900, o. pl.

Lit.: Cankar, geslo »Fekonja, Roman« (SBL); Stele, *Konservatorski zapiski*, str. 21, zv. CXV; Ujčič, Poskus, str. 237 in op. 14; Ilich Klančnik, Fekonja, Roman, str. 18.**Nahajališče:** neznano, nekoč ž. c. sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru.41. *Dvojni portret otrok*

1901, o. pl.

Periodika: *Glas naroda*, 7. 12. 1901, str. 3, »Drobnosti«: »Domač umetnik gosp. Roman Fekonja, slikar, je te dni izvršil lepo sliko dveh otrok in za primerno nizko ceno. Sliko je pri nas videti in našega umetnika priporočamo vsakomu najtopleje, ker izdeluje v oljnatih barvah in na druge načine res umotvore. Gosp. Roman Fekonja je doma iz Spodnje Štajerske in deluje v znamenitem atelierju na 5. Ave. v New Yorku.«**Nahajališče:** neznano.42. *Portret Franka Sakserja*

1902, o. pl.

Periodika: *Glas naroda*, 27. 12. 1902, str. 3, »Drobnosti«: »Koledar »Glas naroda« pričenmo razpošiljati drugi teden; to naznamo na obilo vprašanj in naročil. Stenski Koledar dobe vsi naročniki našega lista v nagrado in ga razpošljemo po novem letu. Barvana slika je fotografija g. Fr. Sakserja in je originalno sliko napravil z oljnatimi barvami naš rojak umetnik Roman Fekonja v New Yorku.«**Nahajališče:** neznano.43. *Portret Alojza Česarja*

1906, o. pl.

Periodika: *Amerikanski Slovenec*, 16. 2. 1906, str. 5, »Brooklyn, N. Y., 2. febr.«: »K dodatku zadnjega dopisa v Amerikanskem Slovencu, tikajočega se društva sv. Jožefa št. 57. v Brooklynu, N. Y., sporočam tem potom društveno izvestje, prečitano pri generalni seji dne 7. januarja 1906 in sicer kakor sledi: /.../ Da je društvo pretečeno leto tako dobro napredovalo, najsi bode v številu članov, kakor tudi v finančnem oziru, gre v prvi vrsti zahvala našemu vsem članom toli priljubljenemu predsedniku gosp. Anton Burgar-ju, kakor izvanredni požrtvovalnosti I. tajnika gosp. Alojz Česar-ja, kateri že od začetka ko je bilo ustanovljeno društvo, deluje brezplačno in požrtvovalno njegov posel, radi česar je dobil popolno zaupnost in naklonjenost vseh članov. Da se mu je pa društvo hvaležno izkazalo za njegove zasluge, je pri redni mesečni seji meseca septembra sklenilo, da se mu za njegovo delovanje pri društvu, podeli oljnata slika, predstavljajoča njegovo osebo. /.../« *Amerikanski Slovenec*, 23. 2. 1906, str. 5, »Brooklyn, N. Y., 2. febr. (Konec.)«: »Društvo je naročilo dotično sliko pri rojaku – slovečemu slikarju – g. Roman Fekonja, katerega delo je društvo vsestranski odobraval. Pri glavni seji meseca januarja je dotično sliko podaril g. predsednik v imenu društva s častnim govorom I. tajniku za njegovo neumorno delovanje pretečena 4 leta. /.../ Na to se je g. Alojz Česar-ja z res prekrasnimi besedami zahvalil za iznenadno, tako krasno spominsko darilo /.../. Rojakom Slovencem pa se priporoča g. Roman Fekonja, stanujoč na 146 W. 10th St., New York, N. Y., kateri je v resnici slikar-umetnik kar dokazujejo pač njegova dela, katera je že na več naročil krasno izvršil. /.../«**Nahajališče:** neznano, leta 1906 je bil portret podarjen Alojzu Česarju.44. *Portret novomašnika Alojzija Breznika*

1906.

Periodika: *Glas naroda*, 18. 6. 1906, str. 1, »Slovenska slovesnost v New Yorku. Na 72. ulici v cerkvi sv. Janeza Nepomuka pel novo mašo rojak rev. Alojzij Blaznik«, in *Amerikanski Slovenec*, 22. 6. 1906, str. 1, »G. N., New York, 18. jun.«: »/.../ Mr. Jos. Rems je izročil novomašniku krasno zlato uro z verižico in izročil njegovo sliko, ktero je mojsterski naslikal naš umetnik Mr. Roman Fekonja. /.../« *Amerikanski Slovenec*, 8. 7. 1906, str. 2, »Udeležnik, New York, 21. jun.«: »/.../ G. Jos. Rems mu je zatem v imenu odbora in vseh navzočih izročil lepo zlato uro z verižico s primernim nagovorom, ura ima napis: 'V spomin! Slovenci iz Greater New York, 17. junija 1906.' izdelan doprni portret (sliko) z lepim okvirom, katero je dovršil naš občeznani akademični slikar in štajerski rojak Roman Fekonja, v New Yorku. /.../«**Nahajališče:** neznano, leta 1906 je bil slika podarjena Alojziju Brezniku.

45. *Nakup otoka Manhattan (The Manhattan Purchase)*

1906, o. pl., 67,3 x 100,3 cm,
sign. d. sp.: Roman Fekonja 1906.

Lit.: <https://www.newnetherlandinstitute.org/history-and-heritage/additional-resources/illustrating-the-manhattan-purchase/> (stanje 13. 9. 2022).

El. viri: https://www.liveauctioneers.com/item/93681-675_roman-fekonja-american-1868-1910 (13. 9. 2021):

"Description Oil on Canvas. "Selling of Manhattan". 1906. Signed and dated lower right. From a Connecticut collection. - Dimensions: 27" high x 41" wide Condition As/is. Craquelure. Old repairs." https://www.liveauctioneers.com/item/112275005_new-york-city-roman-fekonja-artist-painting-of-the (13. 9. 2022): "Description (NEW YORK CITY.) Roman Fekonja, artist. Painting of the Manhattan Purchase. Oil on canvas, 26½ x 39½ inches to sight, framed; some craquelure, a few areas of restoration, laid down on board; signed and dated at lower right.[New York], 1906 A dramatic imagining of the famed purchase of Manhattan Island by Peter Minuit for \$24 worth of trinkets. Minuit and his men are here seen displaying a chest full of beads, textiles, and metal goods in negotiation with a group of American Indians; a deed is ready to be signed in Minuit's left hand. The source image appears to be another painting by Alfred Fredericks, which was popularized in a 1902 engraving. See Peter A. Douglas, "Illustrating the Manhattan Purchase." The artist Roman Fekonja (1869-1910) arrived in the United States from the Austrian Empire in 1892. He made his residence in Manhattan, working mostly as a portrait painter, and became an American citizen in March 1906. That same year he completed this painting, an immigrant artist's affectionate tribute to his adopted city's founding legend."

Nahajališče: neznano, zasebna last, ZDA, slika je bila naprodaj na spletu leta 2020 (Clarke Auction Gallery, Larchmont, NY, ZDA) in leta 2021 (Swann Auction Galleries, New York, NY, ZDA).

46. *Pennova pogodba z Indijanci v Shackamaxonu (William Penn Treaty at Shackamaxon)*

1908, o. pl., 45,7 x 71,1 cm,
sign.: Rom. Fekonja 1908 / pinxt.

El. viri: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Roman_Fekonja_-_Native_American_Treaty.jpg (12.8.2022); <https://picclick.com/Native-American-Treaty-oil-Painting-of-William-Penn-183478936692.html> (12. 8. 2022); https://www.liveauctioneers.com/item/49164442_roman-fekonja-oil-canvas-penn-s-treaty-philadelphia

(13. 9. 2022): »ROMAN FEKONJA OIL CANVAS PENN'S TREATY PHILADELPHIA: Roman Fekonja (1876 – 1910, Slovenia, Estonia, America) oil on canvas dated 1908, depicting the signing of Penn's Treaty. Bearing similarities to Benjamin West's 'Treaty with the Indians,' 1771/72 as well as drawing inspiration from an image illustrating the cover of The Daily Graphic, New York 1882 which illustrated the event for the centennial, signed ROM FEKONJA 1908 PINXT, canvas 18"h x 28"l, likely the original but over painted frame 23.5"h x 33.5"l. **Condition** 6 small repairs verso, largest: 2"h x 1.125"w."; https://www.liveauctioneers.com/item/50383062_roman-fekonja-oil-canvas-after-penn-s-treaty (13. 9. 2022): "IMPORTANT ROMAN FEKONJA OIL CANVAS PENN'S TREATY PHILADELPHIA Roman Fekonja (1868 – 1910, Slovenia, Estonia, America) oil on canvas dated 1908, depicting the signing of Penn's Treaty with the Indians at Shackamaxon. Signed on the face: ROM FEKONJA 1908 PINXT, canvas 18"h x 28"l, is housed in what we believe to be the original frame which has been over-painted and measures: 23.5"h x 33.5"l. In addition to illustrating one of the most important, undocumented events in American History- one which the author Voltaire, called "... the only treaty never sworn to and never broken," Fekonja also created his masterpiece by referencing the most important image of the event ever created. This painting bears noted similarities in subject matter and composition with Benjamin West's painting Penn's 'Treaty with the Indians at Shackamaxon' also known as 'Penn's Treaty with the Indians,' (painted in 1771/72 and located at the Pennsylvania Academy of Fine Arts, Philadelphia). He also pulled inspiration from an image illustrating the cover of The Daily Graphic, New York, October 1882 which illustrated the event for the Penn bi-centennial (a copy of which can be seen in the last photograph; this image was pulled offline and this listing does not include the cover of the Daily Graphic). BIOGRAPHY: Roman Fekonja (1868 - 1910, Slovenia, Estonia, America) was a well-known portrait painter of the fashionably wealthy aristocracy in Europe and the simply wealthy and fashionable in the United States. He completed his artistic studies at the Vienna Academy and in 1892 made the first of at least two sojourns to America where he stayed in New York with Mr. and Mrs. Edward Schussler, the latter being his sister. He also lived in San Francisco, California where he continued to receive portrait commissions. His studio appears to have been destroyed in a fire after which he moved again to New York. This may account for the relative scarcity of his artwork. His work can be found in the permanent collections of the Fine Arts Museum of San Francisco and the Umetnostna galerija Maribor, Slovenia. **Condition** 6 small repairs verso, largest: 2"h x 1.125"w."

Nahajališče: neznano, zasebna last, ZDA, slika je bila naprodaj na spletu leta 2017 (Rare-Era / SellAndBidWell.com, Tarpon Springs, FL, ZDA).

47. *Cortlandt Street v New Yorku*
1908.

Periodika: *Glas naroda*, 5. 1. 1909, str. 1, »Lep stenski koledar«: »V par dnevih pričnemo razpošiljati vsem cenjenim naročnikom lep stenski koledar. Koledar je v raznih barvah tiskan in predstavlja spodnji del Cortlandt Streeta s poslopjem, v katerem se nahaja sedaj 'Glas naroda', Frank Sakser Co., ter upravnništvo in uredništvo 'Hrvatskoga Svijeta'. Koledar je lepo litografično delo. Prvotno sliko je napravil naš rojak akademični slikar Mr. Roman Fekonja.«

Glas naroda, 9. 1. 1909, str. 1, »Stenski koledar«: »/.../ tvrdka Frank Sakser Co. in 'Glas naroda' smo prvim tisočim naročnikov našega lista že razposlali. Ostalim cenjenim naročnikom ga odpošljemo v ponedeljek in torek. Kakor smo že sporočili, prekaša letošnji koledar vse svoje prednike, kajti slika predočuje naše poslopje in konec Cortlandt St. v New Yorku. Sliko je izvršil v krasnih barvah slovenski umetnik, akademični slikar Roman Fekonja. Uredništvo.«; *Glas naroda*, 12. 1. 1909, str. 1, »Stenski koledar«: »/.../ tvrdka Frank Sakser Co. in 'Glas naroda' smo prvim tisočim naročnikov našega lista že razposlali. Ostalim cenjenim naročnikom ga odpošljemo v ponedeljek in torek. Kakor smo že sporočili, prekaša letošnji koledar vse svoje prednike, kajti slika predočuje naše poslopje in konec Cortlandt St. v New Yorku. Sliko je izvršil v krasnih barvah slovenski umetnik, akademični slikar Roman Fekonja. Uredništvo.«

Objava: HEMMINGGS 2012, str. 16 sl. 17 (razglednica); gl. tudi <http://ljublana-kps.zrc-sazu.si/13B.html> (2. 9. 2022).

Nahajališče: neznano (slika je znana le po razglednici).

48. *Kristus na Oljski gori*

1908, o. pl.

Periodika: *Glas naroda*, 10. 9. 1908, str. 1, »Krasna slika slikarja Romana Fekonje«: »Mr. Roman Fekonja, akademični slikar in vrl Slovenec, je naslikal krasno sliko 'Kristus na Oljskej gori'. Slika je oljnobarvana in je res pravo mojstrsko delo. Isto sliko je kupila Mrs. Sakserjeva v New Yorku. Mr. Fekonjo pa vsakemu rodoljubi z najboljšo vestjo priporočamo kot strokovnjaka v slikanju. Mož je dovršil slikarsko akademijo in je umetnik, ne pa kak akademični slepar, kakor je ljubljanski 'Slovenec' pred leti pisal o nekem slikarju, ki ima sedaj v tej deželi velik jezik, kakor ga je imel nekdanj na Slovenskem, kjer je marsikoga nalimal. Pravi umetniki ne znajo delati reklame in živijo vedno bolj v pomanjkanju; navadni mazači pa se hlinijo in delajo reklamo, ker drugače nikogar ne ulove, da ga 'nafarbajo'.« *Slovenec*, 26. 9. 1908, str. 8, »Slovenski akademični slikar v Ameriki«: »V New Yorku je g. Roman Fekonja, akademični slikar in vrl Slovenec, naslikal krasno sliko 'Kristus na Oljski gori'. Slika je oljnobarvana in je res pravo mojstrsko delo. G. Fekonja je dovršil slikarsko akademijo v Gradcu.«

Nahajališče: neznano, sliko je leta 1908 kupila gospa Sakser iz New Yorka.

49. *Portret starejše žene z zlato broško*

1909, o. pl., 64 x 54 cm,

sign. d. sp.: ROM. FEKONJA 1909 / PINX, Medobčinski muzej Kamnik, inv. št. 10009 (stara inv. št. K 10).

Lit.: Lesar, Starejša slikarska zbirka, str. 86–87 (portretiral je več žensk iz znane industrijske družine Ladstätter iz Domžal).

Nahajališče: Medobčinski muzej Kamnik.

Provenienca: zapuščina družine Ladstätter iz Domžal, FZC, 1962 dodeljeno Muzeju Kamnik.

50. *Francišskani »rihtarja bijejo«*

1909, o. pl., 122 x 62 cm.

Periodika: *Amerikanski Slovenec*, 17. 12. 1909, str. 2, »Mihael Hočevnar, Joliet, Ill., 15. dec.«: »G. Janko Ogulin, naš napredni trgovec, je postal pokrovitelj slovenske umetnosti v Ameriki. Te dni je prejel iz New Yorka veliko krasno sliko, delo znanega slovenskega slikarja Romana Fekonje, ki živi v metropoli ob Hudsonu. Slika, v velikosti 4x2 ½ čevlja, predstavlja skupino častitljivih očetov frančiškanov, ki si po trdem duševnem delu iščejo kratkega razvedrila v nedolžni igri, pri kateri 'rihtarja bijejo', kakor se pravi po domače. Živobarvna slika je izredno plastična, polna fines v harmonični celotnosti, res pravi umotvor po tehniki in umetniški dovršenosti ter dela vso čast g. slikarju. G. Ogulinu je pa čestitati, da si je omislil za svoje stanovanje tako krasen kinč.«; *Glas naroda*, 6. 8. 1910, str. 2, »Dopis. New York City«: »Cenjeno uredništvo: - 'Glas naroda' je sicer že poročal med slovenskimi novicami, da je nepričakovane smrti naš rojak akademični slikar g. Roman Fekonja. - /.../ Zadnje njegovo delo je pobudilo ne samo med nami Slovenci ampak tudi med drugimi narodnostmi veliko senzacijo. Vstvaril je sliko, ki jej menda ni para v tem genre-ju. Očetje frančiškani se bijejo na samostanskem dvorišču, 'kozla'. Vse poteze so tako markantne in plastične, da se gledalcu zdi, da gleda pristno samostansko življenje... Pisma ni pustil in poslovil se ni od nikogar. - Oproščamo mu, 'strta srca' ne govore in ne tožijo, vtihnil je naš Roman in legel v grob! 'Slavec' bode žaloval za njem in spomin njegov ne ugasne v naših srcih! - Zemlja, ktera Te krije, Romane, ni domača, vendar pa bodi Ti lahka in večni

sanak Tvoj bodi sladek! Za ,Slavca': Ivan Adamič, tajnik.«

Nahajališče: neznano, leta 1909 je bila slika v posesti Janka Ogulina, Joliet, Illinois, ZDA.

51. *Kamniške planine*

1910, o. pl.

Periodika: *Glas naroda*, 9. 4. 1910, str. 2, »Iz urada osrednje Ciril-Metodove podružnice št. 1 v New Yorku«: »/.../ Izžrebana bode tudi krasna izvirna slika ,Kamniške planine', kojo je mojstrsko izvršil naš znani umetnik in rojak Roman Fekonja. /.../.«; *Glas naroda*, 28. 4. 1910, str. 1, »Slovenske novice«: »/.../ Izžrebala se bode tudi lepa oljnata slika ,Kamniške planine' našega rojaka akadem. slikarja Roman Fekonja.« *Glas naroda*, 3. 5. 1910, str. 2, »Dopisi. New York City«: »/.../ Med dobitki je bila tudi slika ,Kamniške planine', katero je naslikal naš akademični slikar Roman Fekonja. /.../.«

Nahajališče: neznano.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 355.099:355.012(497.412)"1944"
DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.3.16>

Prejeto: 9. 3. 2022

Klemen Kocjančič

asist. dr., Oramboslovni raziskovalni center, Fakulteta za družbene vede UL, Kardeljeva ploščad 5, SI-1000 Ljubljana

E-pošta: klemen.kocjancic@fdv.uni-lj.si

ORCID: 0000-0001-5206-6405

»Najhujše zlo v Prlekiji«: *Polizei-Reiter-Abteilung Serbien* v Ljutomeru in okolici

IZVLEČEK

V času druge svetovne vojne so na slovenskem ozemlju delovale številne (manjše) vojaške enote, tako okupatorjeve kot kolaboracionistične, ki so se bolj kot po protigverilskemu bojevanju v zgodovino zapisale po vojnih zločinih, zagrešenih nad civilisti. Med temi enotami je bil tudi policijski konjeniški divizion Srbija (*Polizei-Reiter-Abteilung Serbien*), ki je na območje Prlekije prišel šele jeseni 1944 v sklopu umika nemških in kolaboracionističnih sil iz Srbije. Na osnovi medvojnih in povojnih arhivskih dokumentov ter povojne literature pričujoči članek predstavi in analizira delovanje omenjene paramvojaške enote, ki je bila sestavljena primarno iz tujih pripadnikov, a pod nemškim vodstvom. V Prlekiji so pripadniki diviziona sodelovali v bojih proti lokalnim partizanom, enota pa se je v lokalno zgodovino zapisala zabvaljujoč najhujšemu terorju nad lokalnim prebivalstvom.

KLJUČNE BESEDE

Ljutomer, Prlekija, druga svetovna vojna, okupacija, kozaki

ABSTRACT

»THE GREATEST EVIL IN PRLEKIA«: *POLIZEI-REITER-ABTEILUNG SERBIEN* IN LJUTOMER AND ITS SURROUNDINGS

During the Second World, numerous (small) occupier and collaborator military units operated in Slovenian territory that are better known for their war crimes against civilians rather their involvement in counter guerrilla warfare. One of these units was also the mounted police detachment Serbia (*Polizei-Reiter-Abteilung Serbien*), which arrived in Prlekia no earlier than the autumn of 1944 as part of the general retreat of German and collaborator units from Serbia. Based on wartime and postwar archival documents as well as postwar literature, the article at hand presents and analyses the activities performed by this paramilitary unit, which was primarily composed of foreigners but under German command. Whereas in Prlekia, the unit engaged in fights against local Partisans, its members entered the local history by inflicting the worst kind of terror on the local population.

KEY WORDS

Ljutomer, Prlekia, Second World War, occupation, Cossacks

Porušeni cestni most med Dokležovjem in Veržejem, april 1941 (hrani Pomurski muzej Murska Sobota).

Uvod

Med drugo svetovno vojno so slovensko ozemlje po aprilski vojni leta 1941 okupirale štiri sosednje države (Tretji rajh, Italija, Madžarska in Hrvaška), pri čemer so Nemci zasedli severni del slovenskega ozemlja (Gorenjsko, Koroško, (Spodnjo) Štajersko in del Prekmurja). Prlekija, s središčem v Ljutomeru, je tako postala del novoustanovljene Spodnje Štajerske (*Untersteiermark*) v sklopu Tretjega rajha. A zaradi vzpostavitve lokalnega odporiškega gibanja so Nemci potrebovali številne sile za protigverilsko bojevanje. Ker so za boj na frontnih črtah potrebovali najboljše sile, so na zalednih območjih uporabili drugorazredne enote, v veliki meri sestavljene iz pripadnikov tujih, nenemških narodnosti. Prisotnost teh tujerodnih enot se je na slovenskem ozemlju ves čas trajanja vojne krepila, vrhunec pa je dosegla v zadnjem letu vojne, tudi zahvaljujoč umiku nemških in kolaboracionističnih sil iz jugovzhodne in vzhodne Evrope.

V zadnjem letu vojne se je tako med drugimi kolaboracionističnimi enotami na ozemlju Spodnje Štajerske, natančneje, na mejnem območju Prlekije, pojavil tudi policijski konjeniški divizion »Srbija«, ki je bil tik pred umikom ustanovljen v Srbiji, a je bila večina njegovih članov Rusov in pripadnikov različnih drugih narodnosti pod nemškim poveljstvom. Na podlagi maloštevilnih arhivskih dokumentov iz vojnega ter povojnega obdobja, pa tudi povojne literature, bo v tem članku prikazano in analizirano delovanje tega konjeniškega divizionu.

Aprilska vojna in okupacija Prlekije

V noči s sobote na nedeljo, 6. aprila 1941, so nemške oborožene sile sprožile napad na Kraljevino Jugoslavijo, s čimer se je za večino pripadnikov slovenskega naroda formalno pričela druga svetovna vojna (Slovenci v avstrijskem delu Tretjega rajha in Italiji so bili v vojni že skoraj dve leti). Ze prvi dan vojne je nemški 46. motorizirani korpus, ki je prodiral z madžarskega ozemlja, zasedel celotno Prekmurje, medtem ko sta druga dva korpusa (49. gorski in 51. pehotni polk) prodirala preko severne jugoslovanske (sedaj slovenske) meje proti jugu.¹

Prvi dan vojne so se iz Ljutomera umaknili tam nastanjeni vojaki, orožniki ter zaposleni na pošti, medtem ko so se skozi mesto umikali številni jugoslovanski vojaki in civilisti. A že naslednji dan, ob 10. uri zjutraj, so v Ljutomer prišli prvi nemški vojaki. Prvih pet nemških motoristov prikoličarjev so sprejeli tamkajšnji Nemci, za njimi pa so se pripeljala še druga nemška vojaška vozila in mesto je bilo zavzeto brez boja. Takoj po prihodu so nemški vojaki zasedli poštno poslopje, železniško postajo in občino. Do 11. aprila so sile nemškega 51. pehotnega korpusa zasedle severovzhodni del Prlekije, nakar so pričele prodirati naprej proti jugu, na hrvaško ozemlje.²

Po odhodu prvih nemških enot so v Prlekijo ter širšo pokrajino prišli vojaki 125. pehotne divizije,³ ki

¹ Klanjšček, *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 37.

² Novak, *Prlekija*, str. 67, 69–70.

³ Več o diviziji gl. v Breymayer, *Das Wiesel*.

Nemška vojska v Ljutomeru leta 1941 (hrani Splošna knjižnica Ljutomer, OE Muzej).

je bila nameščena po različnih mestih (Gornji Radgoni, Ljutomeru, Ormožu, Središču ob Dravi) ter okoliških vaseh. S tem se je vzpostavila prvotna vojaška uprava oziroma okupacija tega ozemlja, ki je lokalnemu prebivalstvu ostala v spominu predvsem po plenjenju lokalnih trgovin s strani nemških vojakov.⁴

Sprva so (jugoslovanski) državljani nemške narodnosti oziroma nemški državljani, ki so živeli v Jugoslaviji, pri čemer so bili oboji večinoma člani *Kulturbunda*,⁵ pričeli preganjati Slovence, ki so jih imeli za posebej nastrojene proti Nemcem. Toda že 14. aprila je bila vzpostavljena nemška civilna uprava za Spodnjo Štajersko. Sprva so Nemci prevzeli dotedanjo politično ureditev zasedenega ozemlja, vključno z okrožjem Ljutomer (sedaj poimenovanim s starim nemškim imenom Luttenberg), ki je obsegalo deset dotedanjih občin (Ljutomer, Apače, Gornja Radgona, Radenci, Sv. Jurij ob Ščavnici, Mala Nedelja, Negova, Konjišče, Veržej, Cezanjevci) ter pridano občino Sladki Vrh. Toda že poleti 1941 je bilo ljutomersko okrožje ukinjeno in vključeno v deželno okrožje Radgona (*Landkreis Radkersburg*).⁶

V Ljutomer so prišle še policijske in varnostne sile, kot na primer različne (para)vojaške organiza-

cije (Rajhovska delovna služba (*Reichsarbeitsdienst*, RAD) itd.), vključno z novoustanovljeno Štajersko domovinsko zvezo (*Steirischer Heimatbund*),⁷ vermanšaftom (*Wehrmannschaft*)⁸ ter drugimi podrejenimi organizacijami, s pomočjo katerih je nemški okupator izvajal raznarodovalne ukrepe na zasedenem slovenskem ozemlju.⁹

Iz Srbije v Prlekijo

Aprila 1941 je tudi Srbijo okupiral Tretji rajh, pri čemer so Nemci (kot na edinem delu zasedene Kraljevine Jugoslavije) uvedli dolgotrajno vojaško okupacijsko upravo, t. i. Ozemlje vojaškega poveljnika v Srbiji (*Bereich des Militärbefehlshabers in Serbien*; tudi *Militärverwaltungsgebiet Serbien*). Sprva je imel nemški vojaški poveljnik na voljo le štiri bataljone za celotno srbsko ozemlje, toda že poleti so v Srbijo poslali tri garnizijske divizije, ki so imele v sestavi primarno starejše vojake, zastarelo oborožitev in opremo ter niso imele motorizacije. Toda že avgusta je pričelo nemško poveljstvo v Srbiji pošiljati zahteve po dodatnih silah za boj proti odporniškemu gibanju, ki so ga sprva sestavljali tako partizani pod vodstvom Komunistične partije Jugoslavije kot četniki, zvesti jugoslovanski kraljevi vladi.¹⁰

Predhodno so Nemci že konec aprila 1941 dovolili ustanovitev vazalne Komisarske vlade pod vodstvom Milana Aćimovića (1898–1945), ki pa je avgusta

⁴ Novak, *Prlekija*, str. 70–71.

⁵ Švabsko-nemška kulturna zveza (*Schwäbisch-Deutscher Kulturbund*; oziroma na kratko le *Kulturbund*; tudi *KB*) je bila krovna organizacija nemške manjšine v Jugoslaviji, ki je med letoma 1920 in 1941 delovala kot kulturna in politična organizacija. Toda po prihodu nacistov na oblast v Nemčiji leta 1933 in še posebej po *Anschlusu* Avstrije leta 1938 je *Kulturbund* prevzela nacistična stranka za širjenje nacistične ideologije med jugoslovanskimi Nemci, nato pa tudi za rekrutiranje jugoslovanskih Nemcev v nemške oborožene sile ter vohunjenje v korist Tretjega rajha. Več o *Kulturbundu* gl. Gelt, Vpliv *Kulturbunda*.

⁶ Novak, *Prlekija*, str. 73–76.

⁷ Več o Štajerski domovinski zvezi gl. v Žizek, Slovenci, str. 749–751.

⁸ Več o vermanšaftu gl. v Ferenc, *Wehrmannschaft*, in Zorko, *Wehrmannschaft*.

⁹ Več o raznarodovalnem delovanju gl. v Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*; Ferenc, *Quellen*.

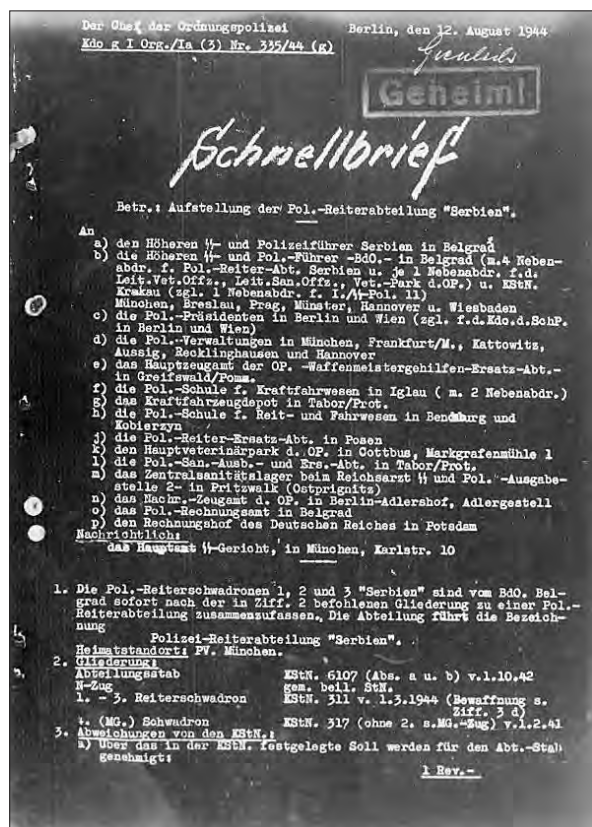
¹⁰ Tomasevich, *War and Revolution*, str. 64–68.

odstopila zaradi neuspešnega odziva na odporniško gibanje. Nadomestila jo je Vlada narodne odrešitve pod vodstvom Milana Nedića (1878–1946), nekdanjega generala jugoslovanske kraljeve vojske. Obe vladi sta imeli le omejen nadzor nad lastnimi policijskimi in (para)vojaškimi silami, ki jih je dovolila ustanoviti nemška vojaška uprava. Največja formacija med njimi je bil Srbski prostovoljski korpus (*Српски добровољачки корпус*; SDK), ustanovljen septembra 1941 kot Srbsko prostovoljsko poveljstvo (*Srpska dobrovoljačka komanda*).¹¹ Istočasno so Nemci pričeli rekrutirati lokalne jugoslovanske Nemce, predvsem z območja Banata, za vojaške formacije (najpomembnejša je bila 7. SS-prostovoljna gorska divizija »Prinz Eugen«)¹² ter pripadnike drugih narodnosti. Od teh so bili najpomembnejši Rusi, ki so se večinoma naselili v Srbiji (in drugih delih Jugoslavije ter drugih sosednjih državah). Največja formacija, sestavljena iz Rusov iz Jugoslavije, Bolgarije, Hrvaške, Romunije in Grčije, je bil Ruski zaščitni korpus (*Русский охранный корпус*). Korpus, ki ni nikoli deloval kot celovita formacija, je združeval enote različnih veli-

kosti, razpršene po srbskem ozemlju, ki so bile primarno zadolžene za varovanje kritične infrastrukture (železnice, rudnikov, tovarn itd.). Oktobra 1944 je korpus dosegel največji obseg, malo manj kot 12.000 pripadnikov.¹³

Maja 1942 so Nemci v Srbiji iz lokalnih in drugih prostovoljcev pričeli organizirati dodatne policijske enote, t. i. čete pomožne policije (*Hilfspolizei-Kompanien*; okrajšano *Hipo-Kompanien*), s katerimi so okrepili nemške policijske sile v državi. Junija so iz banatskih volksdojčerk ustanovili tri dodatne bataljone pomožne policije; novembra je bil ustanovljen še četrti (kmalu je bil razpuščen, a ponovno ustanovljen marca 1943). V začetku leta 1943 so pričeli organizirati še druge bataljone pomožne policije (označene z rimskimi števili V–X), pri čemer so njihove štabe sestavili iz pripadnikov berlinske policijske uprave. Zaradi vse večjega števila ustanovljenih bataljonov so aprila 1943 ustanovili prvi polk pomožne policije, ki sta mu do konca leta sledila še dva. Pozneje so vse enote pomožne policije preimenovali v policijske prostovoljne enote (na primer polke v *Polizei-Freiwilligen-Regiment*).¹⁴

Poleg »navadnih« policijskih enot so Nemci marca 1943 v Srbiji ustanovili policijski konjeniški eskadron Srbija (*Polizei-Reiter-Schwadron Serbien*),¹⁵ pri čemer so za osnovo vzeli predhodno obstoječi policijski konjeniški vod (*Polizei-Reiter-Zug*). Novembra 1943 so ustanovili drugi eskadron, maja 1944 pa še tretjega.¹⁶ 12. avgusta 1944 je poveljnik redarstvene policije (*Der Chef der Ordnungspolizei*) izdal ukaz, s katerim so bili trije obstoječi eskadroni združeni v policijski konjeniški divizion Srbija (*Polizei-Reiter-Abteilung Serbien*), pri čemer so istočasno ustanovili še četrti (mitralješki) eskadron. Ukaz razkriva, da so imeli v prvih treh eskadronih po 150 pušk, 17 pištol, 13 brzostrelk in 10 lahkih mitraljezov. Štabu divizi-ona (s priključenim vodom za zveze) je bilo dodeljenih 24 nemških častnikov, podčastnikov in vojakov, medtem ko je bilo v vsakem konjenškem divizionu 34 Nemcev ter dodatnih 40 Nemcev v mitralješkem divizionu (ta je bil opremljen s štirimi težkimi mitraljezi in štirimi minometi; torej z dvema vodoma).¹⁷ Za poveljnika divizi-ona je bil tako imenovan major zaščitne policije Fritz Lehmann (izvirno iz Policijske

Prva stran ukaza o ustanovitvi policijskega konjeniškega divizionu Srbija (NARA T175 R7, dokument št. 970).

¹¹ Prav tam, str. 176; Kocjančič, *The Last Months of the SDK*, str. 167–168.

¹² Več gl. v Kumm, *Prinz Eugen*.

¹³ Timofeev, *Splintered Wind*, str. 47–49.

¹⁴ Tessin in Kannapin, *Waffen-SS und Ordnungspolizei*, str. 596–599.

¹⁵ V slovenskem (vojaškem) zgodovinopisju se pojavljajo različni prevodi nemškega termina *Abteilung*: oddelek, odred, bataljon. Glede na to, da je bila obravnavana enota konjeniška, bom v skladu s tradicionalnim poimenovanjem uporabljal prevod divizion, medtem ko bom *Schwadron* prevajal kot eskadron.

¹⁶ NARA, T175 R7, »Austellung der 3. Pol.-Reiter-Schwadron 'Serbien'«, 29. junij 1944; Tessin in Kannapin, *Waffen-SS und Ordnungspolizei*, str. 598–599.

¹⁷ NARA, T175 R7, »Austellung der Pol.-Reiterabteilung 'Serbien'«, 12. avgust 1944.

ske uprave Berlin), za njegovega adjutanta nadporočnik zaščitne policije Friedrich Hellwig (Polijska uprava Frankfurt na Majni), za poveljnika eskadrona stotnik zaščitne policije Gerhard Feilhauer (prav tako iz Frankfurta na Majni) ter za poveljnika vodov poročnik zaščitne policije Harry Schmidt (PU Katowice),¹⁸ revirski nadporočnik zaščitne policije Ebhard Wenzel (PU Dunaj) in revirski nadporočnik zaščitne policije Franz Stobinski (Polijski konjeniški rezervni divizion Poznań).¹⁹ Toda večina pripadnikov te enote so bili Rusi (predvsem iz vrst bele migracije), Bolgari, Madžari, Slovaki, Grki, Turki in Jugoslovani. Ker so bili v večini prav Rusi, so jih pozneje lokalni prebivalci (kot tudi nemški okupator) v Sloveniji poimenovali kozaki.²⁰

Zaradi približevanja vzhodne fronte ter okrepljenega delovanja Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije (NOV in POJ), ki je prisotnost v Srbiji okrepila s premikom partizanskih divizij z območja Neodvisne države Hrvaške (NDH), se je nemški položaj v Srbiji močno poslabšal. Januarja 1944 je bila iz Srbije umaknjena zadnja divizija, nakar so tu pod okriljem vojaške uprave preostale le še enote polkovne in bataljonske moči, pri čemer so bile večina prav formacije kolaborantov. V začetku septembra 1944 so prve enote sovjetske Rdeče armade dosegle romunsko-jugoslovansko mejo, s čimer se je pričel počasen umik nemških in kolaboracionističnih enot proti severu.²¹

Med temi umikajočimi se enotami je bil tudi policijski konjeniški divizion Srbija, ki se je preko Varaždina, Čakovca in Ormoža prebil na slovensko ozemlje. Število slovenskih partizanov v Prlekiji je bilo jeseni 1944 majhno (na radgonskem območju okoli 30, okoli Ormoža dodatnih 35, na ljutomerskem območju pa okoli 45), saj je prva partizanska četa na to območje prišla šele 24. septembra 1944.²² Toda to območje je bilo pomembno predvsem zaradi bližine Madžarske in geografskih značilnosti pokrajine; reka Mura je bila namreč pomembna geografska ovira za napredujoče sovjetske sile, Nemci pa so jo dodatno okrepili z izgradnjo fortifikacijske črte Jugovzhodni zid (*Südostwall*).²³ To črto so na področju Prekmurja in Prlekije začeli graditi šele septembra 1944, pri čemer so sprva utrjevali območje okoli Gornje Radgone, Ljutomera in Prekmurja, šele decembra 1944 pa so pričeli z deli pri Ormožu. Nemški položaj je

dodatno poslabšala madžarska kapitulacija, ki je bila razglašena 15. oktobra 1944.²⁴

Kdaj točno oktobra 1944 je bila policijsko-konjeniška enota iz Srbije premaknjena, ni znano, pri čemer pregled nemških policijskih sil v Srbiji iz 20. oktobra 1944 še vedno navaja prisotnost divizionov v Srbiji in naslednjo organizacijo: štab divizionov s tremi eskadroni v banatski Beli Crkvi ter dve četi v Beogradu; divizion je prav tako imel tri oskrbovalne kolone.²⁵ Obstaja možnost, da so v tem poročilu še vedno navedli divizion, ki pa je bil z območja srbskega Banata dejansko že premaknjen proti severu, proti slovenskemu ozemlju.

Delovanje »kozakov« v Ljutomeru in okolici

Oktobra 1944 so na območje Prlekije na prošnjem deželnega svetnika iz Radgone Witeka von Guggenthala in ljutomerskega župana Hansa Herndla prišli pripadniki policijskega konjeniškega divizionov Srbija.²⁶ Razlog za njihov prihod je bil »v vse številčnejših likvidacijah in diverzijah, ki so jih izvajali domači skrivači nad okupatorjevimi vojaki, člani Kulturbunda, domačimi izdajalci, včasih pa tudi samo nad domnevnimi sodelavci z okupatorjem«.²⁷

V prvih dneh oktobra 1944 so se pripadniki divizionov, ki so bili med prebivalstvom poznani kot »kozaki« (zaradi prisotnosti Rusov, ježe konj in nošnje značilnih ruskih kučem), namestili na območju Slovenskih goric oziroma Prlekije. Sedež poveljstva so imeli v Ljutomeru (dobrih 60 pripadnikov), v hiši predhodno izgnanega Alojza Zavrtnika, medtem ko so za več sto konj (ter 100 kozakov) prostor našli v nekdanji žrebčarni na Moti pri Ljutomeru. Hkrati so se v naslednjih dneh pričeli premikati v druge kraje; v Gornji Radgoni so zasedli Kunejev grad (s 96 pripadniki). Prav tako so bili prisotni v Bučkovcih (95) in Vidmu (30). Nato so postojanke ustanovili še v Mali Nedelji in pri Sv. Juriju ob Ščavnici. Pozneje so se kozaki preselili v druge kraje; že konec oktobra je bilo v Ljutomeru (in na Moti) okoli 100, v Gornji Radgoni 96, pri Mali Nedelji 95 in pri sv. Juriju 55 pripadnikov konjeniškega divizionov. Kmalu po prihodu so pričeli izvajati hajke in hišne preiskave po širšem območju Prlekije, pri čemer so bila najbolj na udaru naselja Vučja vas, Bučecovci, Verzej, Grlava, Mota, Presika itd.²⁸ Občasno so se pojavili tudi v vaseh Hermanci in Ilovci.²⁹ Na Cvenu je bilo dodatnih 100 kozakov, ki so prišli tudi s (kmečkimi) vozovi, nastanjeni pa so bili v osnovni šoli ter po zasebnih hišah.³⁰

¹⁸ Medvojno poimenovanje tega poljskega mesta je bilo Katowitz.

¹⁹ Izvirno nemško (medvojno) ime za to poljsko mesto je Posen.

²⁰ SI AS 220, t. e. 6, »Wehrmacht« in »Reichsarbeitsdienst« (redna nemška vojska in državna delovna služba) in policijske enote (SS) za aktivno borbo.

²¹ Trifković, *The Key to the Balkans*, str. 526 sl.; Trifković, *Operacije Crvene armije*, str. 207 sl.

²² Novak, *Prlekija*, str. 238–240.

²³ Več o *Südostwallu* gl. Banny, *Schild*; Teropšič, *Nemško utrjevanje*.

²⁴ Novak, *Prlekija*, str. 264–266.

²⁵ BA, R19, 45/65, »Übersicht über Kräfte der Ordnungspolizei und ihren Einsatz, Stand 20. Oktober 1944«.

²⁶ Puconja, *Nekaj drobcev*, str. 86–87.

²⁷ Novak, *Prlekija*, str. 240–241.

²⁸ Prav tam.

²⁹ Mlinarič, *Klopotci*, str. 155.

³⁰ Puconja, *Nekaj drobcev*, str. 86.

Kakšen je bil dejanski obseg kozaške prisotnosti v smislu organizacije, še vedno ni znano. Arhivski dokumenti (tako nemškega kot partizanskega izvora), ki se nanašajo na to enoto, so zelo redki. Povojna rekonstrukcija slovenske tajne policije trdi, da sta bila na območju ljutomerskega okraja le štab divizion in en policijsko-konjeniški eskadron.³¹ Jasno pa je, da so kozaki s prihodom na to območje postali podrejeni 18. vojaškemu okrožju (*Wehrkreis XVIII*) oziroma, natančneje, esesovskemu in policijskemu vodji (*Höherer SS- und Polizeiführer*) tega okrožja Erwinu Rösenerju (1902–1946).³² Eden od nemških dokumentov s konca oktobra 1944 navaja tudi prisotnost delov srbskega policijsko-konjeniškega divizion in avstrijskem Gradcu (*Graz*).³³

Zaradi svojih hitrih konj so se lahko kozaki neovirano premikali po Prlekiji in nenadoma obkolili celotno vas, s čimer so lokalnemu prebivalstvu preprečili, da bi zapustilo naselje. Nato so pričeli s hišnimi preiskavami, ki pa so se kmalu sprevrgle v (odkrito) ropanje, posilstva in umore. Poleg tega so poskušali ujeti lokalne partizanske patrulje ter terenske delavce s postavitvijo zased ob najpomembnejših cestah in poteh, s čimer »so silno ovirali narodnoosvobodilno gibanje«. Nema lokrat so lokalno prebivalstvo oropali, pretepli in pod pretvezo sodelovanja z odporniškim gibanjem privedli v zapore. Posledično so pridobili zloglasen sloves, kot je dejal prleški partizan Milko Domanjko-Mijo: »Kozaki so bili najhujše zlo v Prlekiji. Pred vsako akcijo so se navadno močno opili in potem podivjani kot zveri strahovali ljudi. Navadno so jahali na konjih in srečanje z njimi podnevi – še posebno, če nismo bili dovolj številni in močni – je lahko bilo usodno. Ko so se pojavili v kakšnem zaselku, je nastal vrišč in ljudje so bežali iz hiš v bližnje gozdove.« Hkrati so kozaki imeli nalogo iskanja skrivačev (vojaških obveznikov, ki so se izogibali nemški mobilizaciji v oborožene sile) in dezertarjev iz nemške oziroma madžarske vojske; ocenjuje se, da je skupno število teh ljudi že poleti 1944 doseglo skoraj tisoč.³⁴

Eno takih večjih iskalnih akcij so kozaki izvedli 3. novembra 1944, ko je oboroženi pripadnik RAD na Cvenu ustrelil partizana Ignaca Zmazka, ki ga je hotel ustaviti. Zmazek je bil ubit, nakar so ga lokalni aktivisti takoj pokopali. Kozaki so prišli in pričeli preiskovati območje, saj so predvidevali, da je bil Zmazek le ranjen in da se skriva. Pri tem so lokalnemu prebivalstvu grozili, da bodo vse moške v vasi po-

bili, če ne bodo partizana predali. Vaščani niso izdali lokacije njegovega groba, kozaki pa tudi niso izvršili poboja.³⁵

Uspehe pri preganjanju lokalnih podpornikov odporniškega gibanja (ter njihovih sorodnikov) so kozaki imeli tudi zahvaljujoč dezertarjem oziroma ujetim partizanom in terenskim aktivistom, ki so jih zajeli in na koncu uporabili za izdajanje nekdanjih tovarišev. Tako se je sredi novembra 1944 na domačijo v Veržeru vrnil pobegli borec Lackovega odreda Dorč Babič-Doret. Najverjetneje ga je kdo izdal, saj so po dveh dneh njegovega skrivanja doma prišli kozaki, ga ujeli in skupaj s starši prepeljali v Ljutomerske zapore. Tu so bili vsi podvrženi hudemu pretepanju, dokler se Doret ni zlomil in privolil v sodelovanje s kozaki. Vse do konca vojne je izdajal nekdanje sodelavce in s tem omogočil nadaljnje aretacije (in izdaje s strani drugih ujetih); po vsej verjetnosti so ga kozaki ubili v zadnjih dneh vojne. V Ljutomeru se je kozakom pridružila tudi Kristina Marjanovič, ki je med drugim prejela številne dragocenosti, zaplenjene ujetim podpornikom odporniškega gibanja, medtem ko sta na radgonskem območju kozakom pomagala Ivan Novak (predhodno kurir in mladinski aktivist) in Danijela Lajht-Mira (prav tako kurirka). Samo ta dva sta skupaj »izdala več kot 80 družin in posameznikov, kar je bil hud udarec narodnoosvobodilnemu gibanju.«³⁶

Medtem ko so pripadniki konjeniškega divizion sprva preganjali le posamezne partizane in kurirje ter civilno prebivalstvo, so se 9. decembra 1944 prvič spopadli z večjo skupino partizanov. Tega dne so prišli na domačijo Ignaca Lipovca na Podgradju, ki je delovala kot javka (obveščevalna točka) in kjer so se ustavili štirje kurirji. Po vsej verjetnosti so bili tudi oni izdani, saj so jih okoli 10. ure dopoldne presenetili kozaki (okoli 20), ki so obkolili domačijo. Četverica kurirjev je sprva sprejela neenakopraven boj, toda kmalu so ugotovili brezupnost položaja. V spopadu je umrl en kurir, dvema je uspelo pobegniti, medtem ko so kozaki zajeli četrtega, hudo ranjenega kurirja. Prepeljali so ga v ormoško bolnišnico, kjer so ga mučili, da bi izdal preostalo kurirsko mrežo, a se to ni zgodilo; zavaljo dobljenih ran je umrl v bolnišnici. Po boju so kozaki ubili tudi gospodarja domačije in slednjo še izropali.³⁷

17. decembra 1944 je lokalni okrožni odbor Osvobodilne fronte v poročilu zapisal: »Okupator je zadnje čase poostril svoj teror (Kozaki). Preiskave po hišah se vršijo vsak dan, tako so bile v Vučji vasi, Bučecovcih, Veržeru, na Grlavi, Moti, v Presiki itd. Ljudstvo je precej zbegano, delovanje silno otežkočeno. Zadrževanje zaradi pogostih hajk skoraj nemogoče.«³⁸

³¹ SI AS 220, t. e. 6, »Wehrmacht« in »Reichsarbeitsdienst« (redna nemška vojska in državna delovna služba) in policijske enote (SS) za aktivno borbo.

³² Več o 18. vojaškemu okrožju gl. v Tuidi, *Die Wehrkreise*. Več o Rösenerju gl. v Ferenc, Kdo je Erwin Rösener.

³³ NARA, RG 242, T175 R7, »Zurückgeführte Kräfte des BdO. Serbien«, 27. oktober 1944.

³⁴ Novak, *Prlekija*, str. 241–242; Novak, *Prlekija v NOB*, str. 143–144.

³⁵ Novak, *Prlekija*, str. 243.

³⁶ Prav tam, str. 242–243.

³⁷ Prav tam, str. 280–281.

³⁸ Novak, *Prlekija v NOB*, str. 148.

Januarja 1945 so kozaki dobili dodatno pomoč, saj se je frontna črta približala temu območju, tako da so bile v pregonu partizanov in njihovih sodelavcev udeležene tudi druge enote iz zaledja fronte.³⁹ Istočasno so pričeli širiti območje delovanja. Tako se je januarja 1945 eden izmed kozakov pojavil na občinskem uradu v Miklavžu pri Ormožu: »Predstavil se je v polomljeni nemščini, se skliceval na dogovor z nemško komando in povedal, da bodo njegove enote odslej jemale hrano in vse, kar bodo potrebovale, povsod, kjer bodo našle, seveda brez vsakega potrdila ali odškodnine.«⁴⁰

Že omenjeni Babič je 5. januarja 1945 večjo skupino (okoli 40 oseb) kozakov pripeljal k domačiji Janka Preloga na Grlavi, kjer je bila kurirska javka. Tega dne je bila na domačiji četverica kurirjev, ki so se s kozaki borili več kot dve uri, dokler jim ni zmanjkalo streliva; v boju se jim je pridružil tudi gospodar domačije. Padli so trije kurirji, nakar so kozaki zažgali celotno domačijo; enega kurirja in gospodarja so še živa vrgli v gorečo hišo, kjer je umrla že gospodarjeva žena, ki se ni mogla umakniti. V tem neenakem boju naj bi kozaki utrpeli (po partizanskem poročanju) kar 20 mrtvih, zaradi česar so pozneje aretirali več domačinov in drugih ljudi iz okolice.⁴¹

Že naslednji dan so kozaki, tokrat okrepljeni z nemškimi vojaki, napadli še eno javko, in sicer na domačiji Ivana Križana v Spodnji Ščavnici. Tudi tu je bilo več partizanskih kurirjev, ki pa so še pravočasno videli prihajajoče okupatorske vojake. Skupaj z domačini so pobegnili, toda med begom so Nemci ustrelili gospodarjevo ženo in jo ranili (pozneje so jo poslali v begunjske zapore), ustrelili pa so njuno štiriletno hčerko. Nemcem je uspelo ustreliti še enega partizana in ujeti še eno partizanko, ki je postala izdajalka. Domačijo so izropali in izročili v skrb oskrbniku.⁴²

3. februarja so kozaki ponovno presenetili več terenskih delavcev na javki pri Ignacu Žaliku v Logarovcih, ki so se pripravljali na partizanski miting v Dobravi pri Križevcih, ki bi moral potekati naslednji dan. Toda že ob 5. uri zjutraj so domačijo obkolili kozaki, ponovno okoli 40 oseb. V spopadu za hišo, ki je trajal več kot pet ur, je padel tudi kozaški stotnik Mihajlo Schildovsky (partizanski viri navajajo, da je bil poveljnik celotnega diviziona, a to ne drži), medtem ko so padli dva partizana, gospodar in njegova žena; trem drugim partizanom je uspelo pobegniti. Kozaki so ponovno požgali domačijo, nakar so nameravali postreliti še okoliške sosedo, a so jim to preprečili nemški orožniki iz Križevcev pri Ljutomeru. Zajeli so težko ranjenega partizana Cirila Jureša, ki so ga prepeljali v ljutomerski zapor. Na poti proti Ljutomeru so kozaki ustrelili še eno žensko ter pretepli več

drugih, ki so jih srečali na poti. V Ljutomeru so Jureša mučili, a ker jim ni izdal svojih sodelavcev, so ga naslednji dan (4. februarja) na današnjem Glavnem trgu v Ljutomeru obesili.⁴³

Iz sredine februarja 1945 izhaja najpomembnejši do sedaj odkriti nemški dokument, ki izkazuje prisotnost tega divizion na slovenskem ozemlju. »Posebno povelje glede ustanovitve zaščitnih območij in zavarovalnih odsekov (nova verzija)«, ki ga je izdal poveljnik zaščitnega območja Spodnja Štajerska, razkriva, da je nadzoroval tudi »Pol.-Reiterabteilung 'Serbien'«, toda dodana je še oznaka »soweit im Schutzgebiet«, kar lahko dokazuje, da celoten divizion ni bil na območju *Wehrkreis XVIII* (WK XVIII) oziroma, natančneje, Prlekije. Pri tem je pomenljivo, da je bil na tem območju istočasno še 3. bataljon 2. policijskega prostovoljskega polka »Srbija« (*III./Pol. Freiw. Rgt. 2 »Serbien«*). Dokument dodatno razkriva, da je bil 3. eskadron divizion nastanjen v Ljutomeru, medtem ko je bil en vod 1. eskadrona v Spodnji Ščavnici ter en vod 2. eskadrona v Mali Nedelji. Policijsko-konjeniški divizion je bil tako del 1. zavarovalnega odseka (*I. Sicherungsabschnitt*) s sedežem na Ptuj. Predhodno omenjeni 3. bataljon 2. policijskega prostovoljskega polka »Srbija« pa je bil del 5. zavarovalnega odseka (s sedežem v Celju) in je bil nastanjen v (slovenski) Radgoni (*Petersdorf*). Omenjeni dokument istočasno razkriva prisotnost še ene kozaške formacije, 2. *Jagdkommando* (*Kosaken*), na območju WK XVIII, in sicer v avstrijskem Spodnjem Oseku (*Unterhaag*).⁴⁴ Prisotnost srbskega policijsko-konjeniškega divizion v Prlekiji je dodatno podkrepljena z dnevniškim zapisom Heinza Mayerhöferja, ki je bil v tem času poveljnik 1. zavarovalnega odseka in govori o prisotnosti dveh eskadronov kozakov.⁴⁵ To potrjujejo predhodno omenjeni podatki o prisotnosti kozakov po posameznih prleških naseljih, pri čemer skupno število sega med 350 do 500 pripadnikov. Glede na vojne razmere (bojne izgube v Srbiji, umik v Prlekijo, nezmožnost rekrutiranja oziroma nadomestitve izgub) je prisotnost celotnega divizion (z nepopolno sestavo moštva) prav tako možna.

20. februarja je kozaška patrolja prišla na dom aktivistke Marije Rožman iz Polic. Po aretaciji so jo na domu pretepli in nato odvedli proti Gornji Radgoni, a sta jo dva kozaka na poti (v gozdu Krčevine pri Črešnjevcih) posilila in ubila. Njenega očeta so poslali v taborišče, mamo in sestro pa v mariborske zapore, medtem ko so domačijo izropali.⁴⁶

³⁹ Novak, *Prlekija*, str. 289.

⁴⁰ Mlinarič, *Klopotci*, str. 147.

⁴¹ Novak, *Prlekija*, str. 296–297.

⁴² Prav tam, str. 297.

⁴³ Prav tam, str. 297–300. Pri tem je zanimivo, da so v zadnjih letih ob komemoraciji dogodka odgovornost za pobjo na Žalikov domačiji pripisali 1. SS-konjeniški diviziji, ki pa je bila v tem času na Hrvaškem in ne v Prlekiji (Košti, Minilo je).

⁴⁴ SI AS 1931, t. e. 756, »Sonderbefehl über Einrichtung von Schutzgebieten und Sicherungsabschnitten (Neufassung)«, 15. februar 1945.

⁴⁵ Ferenc, *Dnevnik*, str. 65.

⁴⁶ Novak, *Prlekija*, str. 300.

*1. prekmurska brigada na prehodu čez Muro, med Mursko Soboto in Ljutomerom
(hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije).*

27. februarja je v kozaško zasedo na Kamenščaku padlo pet terenskih delavcev oziroma partizanskih kurirjev. Četverici je uspelo pobegniti, medtem ko je bil Alojz Križanič-Miro ranjen in je ostal nezavesten v gozdu več kot dan in pol. Tam so ga našli okoliški prebivalci in ga prijavili nemškemu orožniku. Ti niso prišli, ampak so se na območje vrnili kozaki, ki so Križaniča odkrili in odpeljali v ljutomerske zapore. Pozneje so aretirali njegove štiri sestre, ki so jih poslali v mariborske zapore, medtem ko so Križaniča usmrtili ob Kozarici.⁴⁷

2. marca (nekateri viri navajajo 12. marec) so na domačiji Antona Šnajderja v Zasavcih odkrili skrivni bunker, v katerem so bili partizanski letaki in brošure ter sanitetni material, saj so partizanski kurirji domačijo uporabljali kot javko. Gospodarja so kozaki ubili na domačem dvorišču, domačijo pa požgali. Njegovo ženo so poslali v taborišče, kjer je umrla, medtem ko so obe hčerki odpeljali v ljutomerske zapore, kjer so ju (ter prej še njuno mater) mučili, dokler ju niso ustrelili pri Šmodiševem mlinu na Moti. 2. marca so kozaki skupino štirih partizanov presenetili na poti iz Radencev proti Negovi in Oseku, ko so se ustavili na domačiji pri Prinčkovih. Partizani so se več ur borili proti kozakom, ki so uporabili tako mitraljeze kot minomet, dokler ni soborcem na pomoč prišla druga skupina 8 partizanov. V spopadu naj bi kozaki imeli tri mrtve in več ranjenih, medtem ko partizani niso utrpeli izgub.⁴⁸

Naslednji dokumentirani kozaški napad se je zgodil 3. marca v Borecih, na domačiji Alojza Jureša. Tokrat kljub kozaškemu streljanju nihče ni bil ubit, so pa zato v ljutomerske zapore poslali tri člane družine, medtem ko je na kmetiji ostal le nepokretni gospodar.⁴⁹ V treh drugih napadih na domačije (kjer ni bilo partizanov oziroma terenskih delavcev), med 8. in 10. marcem, so v Ilovcih napadli dve domačiji, pri čemer so ubili oba hišna gospodarja; enega so živega zažgali, drugega obglavili. V tem času so napadli še tretjo domačijo v Spodnjih Ivanjcih, kjer so ubili žensko.⁵⁰

10. marca 1945 so kozaki v Gornji Radgoni aretirali, pretepli in nato v Kunejev grad privedli Franca Horvata-Berlana in ga mučili. Pozneje so ga privezali za konja, ki ga je vlekel za sabo proti Policam. Tja ni nikoli prišel, saj so ga v Ažencih zabodli do smrti in tam pustili. Čez nekaj dni so na domačiji Veberič v Seliščih skoraj do smrti pretepli gospodarico, a jim je to preprečil domačin (njega so pozneje ustrelili kot talca v blaguških gozdovih), medtem ko se gospodarica nadaljnjih 25 let življenja ni mogla premikati.⁵¹

19. marca se je kozaška patrulja spopadla s petimi partizani, ki so bili na domačiji Alojza Maleka v Rakovcih. Četverici partizanov je uspelo pobegniti, medtem ko je bil v spopadu s kozaki ubit en partizan; prav tako je bil ranjen en kozak. 11. aprila so v mlinu Jožeta Totha v Očeslavih presenetili terenskega ak-

⁴⁷ Prav tam, str. 301–302.

⁴⁸ Novak, *Prlekija v NOB*, str. 164; Novak, *Prlekija*, str. 303.

⁴⁹ Prav tam, str. 304.

⁵⁰ Prav tam.

⁵¹ Prav tam.

Spomenik žrtvam druge svetovne vojne pri nekdanjem Smodiševem mlinu (osebni arhiv avtorja).

tivista, ki so ga na begu ubili. Kozaki so gospodarja isti mesec ustrelili kot talca v Radvanju, medtem ko so njegovo ženo poslali v taborišče in mlin izropali.⁵²

Večina nemških funkcionarjev ter simpatizerjev nacističnega režima se je iz Ljutomera umaknila 1. aprila 1945, pri čemer so se jim kmalu pridružili še prebivalci nemške in madžarske narodnosti.⁵³ Njihov umik je bil posledica prihoda sovjetskih oboroženih sil, ki so na prekmursko ozemlje prišle 30. marca 1945. 3. aprila so dosegle Mursko Soboto, do 5. aprila pa so zasedle celotno Prekmurje. Toda sovjetsko višje poveljstvo je ukazalo prekinitev prodora čez Muro in preusmeritev proti Porabju, s čimer je bilo ustavljeno osvobodjanje Prlekije.⁵⁴

Že 4. aprila so deli sovjetske 299. strelske divizije pričeli obstreljevati nemške položaje med Veržejem in Muro, nato pa so prečkali reko in prodrli proti Veržaju. Tam so naleteli na močne nemške obrambne položaje, na katerih so bili vermani in pripadniki 16. SS-tankovskogrenadirske divizije;⁵⁵ sovjetski napad je bil odbit, napadalci pa so se umaknili čez Muro. 6. aprila so sovjetske sile prodrle do Vučkovcev ter po več dneh srditih spopadov 12. aprila vkorakale

v Gornjo Radgono. Toda 18. aprila so se ponovno umaknile, zamenjala pa jih je 1. bolgarska armada; ta je bila del sovjetske 3. ukrajinske fronte in je imela nalogo prodreti na območje Prlekije.⁵⁶

Bolgari, ki so prodirali preko Medžimurja, so 4. aprila 1945 prišli v Središče ob Dravi, nakar so 9. aprila napadli močno utrjeni Ljutomer. Naleteli so na močan nemški odpor, tako da so jih 18. aprila zamenjali sovjetski vojaki, ki so v naslednjih tednih prav tako doživeli krčevit nemški odpor. Šele 8. maja so v Ljutomer prišli slovenski partizani iz vrst novoustanovljene Prleške čete in Prekmurske brigade,⁵⁷ ki pa so našli izpraznjeno prleško prestolnico. Pozneje so v Ljutomer prišle tudi bolgarske sile, ki pa so se do domačinov obnašale kot do sovražnega prebivalstva, tako da so bili prebivalci ponovno izpostavljeni ropanju in nasilju, vključno z najmanj enim zabeleženim posilstvom domačinke.⁵⁸

Kozaki so bili v času svoje prisotnosti v Prlekiji vpleteni tudi v (množična) streljanja talcev. Tako so 15. januarja 1945 v Ljutomeru, za domačijo Franca Krambergerja, ustrelili štiri talce. Do naslednje usmr-

⁵² Novak, *Prlekija*, str. 305.

⁵³ Prav tam, str. 291.

⁵⁴ Prav tam, str. 292.

⁵⁵ Več o diviziji gl. v Truppenkameradschaft, *Im Gleichen Schritt*.

⁵⁶ Novak, *Prlekija*, str. 293–295. Več o osvoboditvi Prekmurja gl. v Hribovšek, *Prekmurska brigada*, str. 69 sl.

⁵⁷ Več o partizanskih enotah v Prekmurju gl. v Žnidarič, *Partizanske enote*.

⁵⁸ Novak, *Prlekija*, str. 307–310. O bolgarskem delovanju gl. v Emri in Hribovšek, *Prekmurska četa*, str. 32–33.

titve je prišlo 26. januarja, ko so v Ivanjkovcih ustrelili devet talcev (predhodno jim je pobegnil deseti). 8. marca so pri Mali Nedelji ustrelili 19 talcev; tudi tokrat jim je en talec predhodno ušel (oziroma so ga ustrelili ločeno). 2. aprila so pri Smodiševem mlinu na Moti pri Ljutomeru ustrelili 20 talcev, vključno z enim angleškim vojnim ujetnikom, trupla pa odvrgli v Muro. 3. aprila so kozaki v gozdu v Blagošu ustrelili še zadnjo skupino 12 talcev, ki so jih prepeljali iz ptujskih zaporov.⁵⁹

Še 5. maja 1945 so kozaki v Radomerju odkrili bunker, v katerem sta se skrivala partizan in partizanka. Oba so pretepli in odvedli v Grabšince, kjer so ju ustrelili. Po drugi verziji dogodkov je partizan padel v boju, medtem ko so partizanko ujeli, mučili in nato ubili v Radomerju.⁶⁰ Marijan F. Kranjc se je spominjal, da so se kozaki iz Vidma, tedaj dela občine Sv. Jurij ob Ščavnici, umaknili v noči iz 8. na 9. maj. V Vidmu so bili nastanjeni v lokalni osnovni šoli. Naslednji dan je lokalni terenski delavec Jože Kocbek, brat bolj znanega Edvarda Kocbeka, odkril mlajšega kozaka, ki se je skrival v skednju. Kocbek ga je pretepel z debelo železno žico, nakar sta ga dva partizana ustrelila v bližnjem gozdu.⁶¹

Kaj se je potem zgodilo s policijskim konjeniškim divizionom Srbija, ni natančno znano. Upravičeno lahko domnevamo, da se je skupaj z drugimi nemškimi in kolaboracionističnimi enotami umaknil na avstrijsko ozemlje, kjer se je predal sovjetskim ali britanskim silam. Že omenjena povojna analiza omenja to možnost (»Tekom aprila 1945 so te edinice odšle proti Avstriji«), pri čemer sedaj vemo, da so bili pripadniki divizionu v Prlekiji še tik pred formalno kapitulacijo Tretjega rajha.⁶²

Nadaljnjo usodo policijsko-konjeniškega divizionu je tako težko opredeliti, ne samo zaradi nejasnih

razmer iz zadnjih dni druge svetovne vojne, ampak tudi zaradi prisotnosti drugih kozaških (oziroma konjeniških) enot v nemški službi, ki so se preko slovenskega ozemlja istočasno umikale proti Avstriji. Tu gre predvsem za največjo konjeniško enoto – 15. konjeniški korpus –, ki je v času druge svetovne vojne delovala na območju Kraljevine Jugoslavije ter se aprila in maja 1945 prav tako umikala preko Spodnje Štajerske. Tako je partizanska 14. divizija 10. maja pri Dravogradu zajela in razorožila večje število kozakov (in Nemcev) ter se spopadala z ustaškimi silami. 12. maja se večja skupina ustašev, četnikov in kozakov ni hotela predati 51. (vojvodinski) diviziji⁶³ Jugoslovanske armade⁶⁴ na območju Otiški vrh–Šentjanž. 18. maja sta se na območje Deutschlandsberg–Glinica (*Gleinstätten*)–Ivnik (*Eibiswald*) premaknili 36. (vojvodinska)⁶⁵ in 51. (vojvodinska) divizija Jugoslovanske armade, ki sta od 1. bolgarske armade prevzeli nalogo »čiščenja terena«, tj. razbitih nemških, ustaških in kozaških enot.⁶⁶

Tisti kozaki, ki jih niso zajele sovjetske, bolgarske ali jugoslovanske enote, so se borili vse do 10. maja 1945, ko so na avstrijskem ozemlju dosegli britanske čete v okolici Celovca. Zadnje enote 15. konjeniškega korpusa so se britanskim silam predale šele 13. maja; vse do tedaj so se borile proti napredujočim vzhodnim zaveznikom. Toda pri Britancih so naletele le na kratkotrajno zaščito, saj so jih ti v skladu z jaltskim sporazumom iz februarja 1945 konec maja 1945 predali sovjetskim silam. Višji poveljniki so bili v naslednjih letih obsojeni in usmrčeni, medtem ko je večina kozakov pristala v sovjetskih koncentracijskih taboriščih, *gulagih*, kjer so prav tako umirali oziroma bili izpuščeni po Stalinovi smrti leta 1953.⁶⁷

Zanimiva je tudi navedba iz povojne analize tajne policije o delovanju protikomunističnega četniškega gibanja na tem območju pod vodstvom Jožeta Melaherja-Zmagoslava (1991), da so bili slovenski četniki po podpisu dogovora o sodelovanju z nemškim okupatorjem 30. januarja 1945 podrejeni prav srbskemu policijsko-konjeniškem divizionu, kar pa so poznejša raziskovanja ovrgla.⁶⁸

Partizani v osvobojenem Ljutomeru leta 1945 (brani Splošna knjižnica Ljutomer, OE Muzej).

⁵⁹ Novak, *Prlekija*, str. 350–356.

⁶⁰ Novak, *Prlekija*, str. 306; Novak, *Prlekija v NOB*, str. 165.

⁶¹ Kranjc, *Prlekija*, str. 3–4.

⁶² SI AS 220, t. e. 6, »Wehrmacht« in »Reichsarbeitsdienst« (redna nemška vojska in državna delovna služba) in policijske enote (SS) za aktivno borbo.

⁶³ Več o 51. (vojvodinski) diviziji gl. v Savič, 51. *vojvodanska divizija*.

⁶⁴ 1. marca 1945 je bila NOV in POJ formalno preimenovana v Jugoslovansko armado (JA) (Dimitrijevič, *Jugoslovanska narodna armija*, str. 30).

⁶⁵ O 36. (vojvodinski) diviziji ne obstaja samostojno delo, obstajajo pa monografije o treh podrejenih brigadah; gl. Panič, *Tretja vojvodanska NOU brigada*, Mraović, *Peta vojvodanska brigada*, Ninković, *Šesta vojvodanska*.

⁶⁶ Znidarič, *Partizanske enote*, str. 334, 364; Krivograd, *Otroški spomini*, str. 556.

⁶⁷ Newland, *Cossacks*, str. 167–177. Več o prisilni repatriaciji kozakov gl. v Tolstoy, *The Minister*.

⁶⁸ SI AS 1931, OD 3350 Jože Melaher; Zupanič, *Četništvo*, str. 156.

Spomenik padlim med drugo svetovno vojno na Glavnem trgu (osebni arhiv avtorja).

Veliko odprtih vprašanj

Predhodno besedilo, zbrano predvsem na osnovi povojne literature, dokazuje, da so bili pripadniki divizionov vpleteni v številne vojne zločine, tako proti pripadnikom odporniškega gibanja kot (predvsem) civilnemu prebivalstvu. Po vojni so pripadnikom divizionov kolektivno pripisali krivdo za »72 umora, 19 ubijanj talcev, 535 mučenj, 1 posilstvo z umorom, 17 odgonov v taborišča, od katerih žrtev je v taborišču 6 oseb, 9 ropov in požigov«.⁶⁹

Že med vojno je bila na 2. zasedanju Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ), ki je potekalo konec novembra 1943,⁷⁰ ustanovljena Državna komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, pozneje pa so bile ustanovljene še komisije posameznih delov Jugoslavije; slovenska Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev (KUZOP) je bila ustanovljena 20. februarja 1944 z odlokom predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega sve-

ta (SNOS) in je delovala do leta 1947.⁷¹ KUZOP je izdala več ovadb glede predhodno naštetih vojnih zločinov, ki so jih zagrešili pripadniki divizionov.⁷² Da so bili ti na slovenskem ozemlju vpleteni v številne zločine, dokazuje tudi dejstvo, da so bili trije nemški policijski častniki iz vrst divizionov uvrščeni na »Seznam največjih vojnih zločincev na Štajerskem«, ki ga je KUZOP sestavil po vojni. Pri tem pa je zanimivo, da so za divizion uporabili drug naziv, in sicer *Polizei-Reiter-Schwadron Alpenland*.⁷³

Policijski konjeniški divizion Srbija (*Polizei-Reiter-Abteilung Serbien*) ostaja v slovenskem zgodovinopisju zapisan kot ena izmed mnogih (manjših) vojaških enot, primarno sestavljenih iz nenemških pripadnikov, ki so se med drugo svetovno vojno na slovenskem ozemlju borile proti lokalnemu odpornišnemu gibanju, pri čemer pa so se najbolj »izkazale« s številnimi zločini nad lokalnim prebivalstvom.

Prav zaradi majhnosti enote ter malo arhivske-

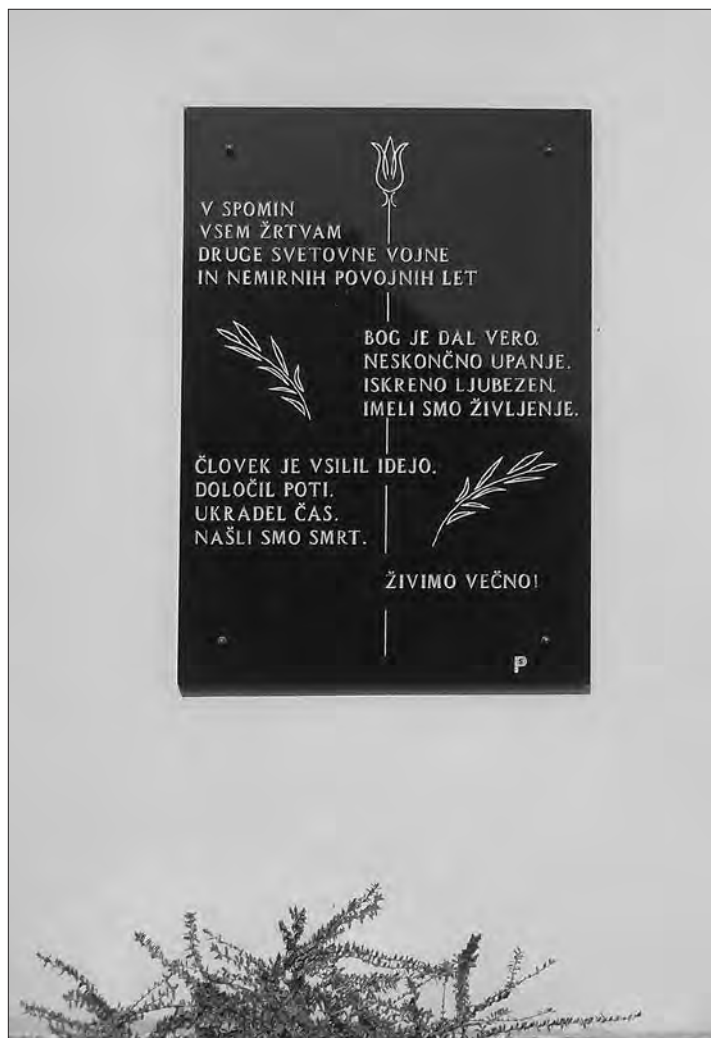
⁷¹ Guštin, Tisk, str. 111.

⁷² Dokumenti so shranjeni v SI AS 1827, t. e. 88.

⁷³ SI AS 220, t. e. 8, »Seznam največjih vojnih zločincev na Štajerskem«, nedatirano. Med odprtimi vprašanji je tudi, ali so Nemci v zadnjih mesecih vojne divizion »Serbien« preoblikovali v eskadron »Alpenland« ali pa so sestavljavci seznama naredili napako in napačno identificirali enoto teh častnikov.

⁶⁹ SI AS 220, t. e. 7, »Polizeireiterabteilung Serbien«, nedatirano.

⁷⁰ Hoare, *The Bosnian Muslims*, str. 181–182.

Spravna tabla na steni prezbiterja župnijske cerkve v Ljutomeru (osebni arhiv avtorja).

ga gradiva (tako iz vojnega kot poveljnega obdobja) je raziskovanje delovanja te enote zelo oteženo, pri čemer je še vedno odprta vrsta vprašanj o njeni prisotnosti na Slovenskem. Posledično bi bilo treba pregledati arhive v Nemčiji, Združenem kraljestvu, Madžarski, Hrvaški, Srbiji in Rusiji, da bi pridobili več podatkov o delovanju te majhne enote.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

BA – Bundesarchiv, Berlin-Lichterfelde
R19, Chef der Ordnungspolizei.

NARA – National Archives and Records Administration, Washington, D. C.
RG 242, T175, Records of the Reich leader of the SS and chief of the German police.

SI AS – Arhiv Republike Slovenije

AS 220, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, 1939–1948.

AS 1827, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, 1944–1946.

AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, 1918–2004.

LITERATURA

Banny, Leopold: *Schild im Osten: Der Südostwall zwischen Donau und Untersteiermark 1944/45.*

Lackenbach: Eigenverlag Leopold Banny, 1985.

Breymayer, Helmut: *Das Wiesel – Geschichte der 125. Infanterie-Division 1940 bis 1944.* Ulm-Langenau: Armin Vaas Verlag, 1982.

- Dimitrijević, Bojan: *Jugoslovenska narodna armija v Hrvatskoj i Sloveniji 1945.–1968*. Zagreb: Despot infinitus, 2017.
- Emri, Evgen in Hribovšek, Mitja: *Prekmurska četa. Prva prekmurska brigada*. Murska Sobota: Obč. odbor Zveze združenj borcev NOV, 1968.
- Ferenc, Tone (ur.): *Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941–1945*. Maribor: Obzorja, 1980.
- Ferenc, Tone: Dnevnik nacističnega funkcionarja na Štajerskem iz poslednjih mesecev vojne. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 53, 1982, št. 2, str. 43–97.
- Ferenc, Tone: Kdo je Erwin Rösener. *Delo*, št. 1–4, 4. 1. 1999–13. 1. 1999.
- Ferenc, Tone: *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor: Obzorja, 1968.
- Ferenc, Tone: Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem. *Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS*, 1958, št. II, str. 81–156.
- Gelt, Metka: Vpliv Kulturbunda na nemška društva v Mariboru (1930–1939). Maribor, 2011 (tipkopis magistrskega dela).
- Guštin, Damijan: Tisk narodnoosvobodilnega gibanja 1944–1945 o organih za ugotavljanje vojnih zločinov. *Prispevki za novejšo zgodovino* 33, 1993, št. 1–2, str. 111–127.
- Hoare, Marko Attila: *The Bosnian Muslims in the Second World War*. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Hribovšek, Mitja: *Prekmurska brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1975.
- Klanjšček, Zdravko (ur.): *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945. Tretja izdaja*. Ljubljana: Vojaški zgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1978.
- Kocjančič, Klemen: The Last Months of the SDK: Srpski dobrovoljački korpus in Slovenian territory during the Second World War. *Vojnoistorijski glasnik*, 2019, št. 2, str. 166–184.
- Krivograd, Alojz: Otroški spomini na prve dni maja 1945. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 76, 2005, št. 3–4, str. 551–563.
- Kumm, Otto: *Prinz Eugen: The history of the 7. SS-Mountain Division »Prinz Eugen«*. Winnipeg: J. J. Fedorowicz Publishing, 1995.
- Mlinarič, Janko: *Klopotci niso utihnili*. Ljubljana: Modrijan, 2010.
- Mraović, Nikola: *Peta vojvođanska brigada*. Novi Sad: Institut za istoriju, 1985.
- Newland, Samuel J.: *Cossacks in the German Army, 1941–1945*. London: Frank Cass, 1991.
- Ninković, Živan M.: *Šesta vojvođanska*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1973.
- Novak, Drago: *Prlekija v narodnoosvobodilni vojni. Prispevek k zgodovini Pomurja*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1965.
- Novak, Drago: *Prlekija. 1941–1945*. Ljubljana: Založba Borec, 1987.
- Panić, Radovan: *Treća vojvođanska NOU brigada*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1980.
- Puconja, Miran: Nekaj drobcev iz časa 2. svetovne vojne na ljutomerskem območju. *Zgodovinski listi* 18, 2010, št. 1, str. 81–93.
- Savić, Sreta: *51. vojvođanska divizija*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1974.
- Teropšič, Tomaž: Nemško utrjevanje na Spodnjem Štajerskem proti koncu druge svetovne vojne. *Prispevki za novejšo zgodovino* 48, 2008, št. 2, str. 53–70.
- Tessin, Georg in Kannapin, Norbert: *Waffen-SS und Ordnungspolizei im Kriegseinsatz 1939–1945*. Osnabrück: Biblio Verlag, 2000.
- Timofeev, Alexey: *Splintered Wind: Russians and the Second World War in Yugoslavia*. Moscow: Modest Kolepov, 2014.
- Tolstoy, Nikolai: *The Minister and the Massacres*. London: Century Hutchinson, 1986.
- Trifković, Gaj: Operacije Crvene armije u sjevernoj Jugoslaviji 1944–1945. Iz sovjetskih dokumenata. *Vojnoistorijski zbornik*, 2017, št. 2, str. 205–233. DOI: <https://doi.org/10.1080/13518046.2015.1061825>.
- Trifković, Gaj: The Key to the Balkans: The Battle for Serbia 1944. *The Journal of Slavic Military Studies* 28, 2015, št. 3, str. 524–555.
- Truppenkameradschaft (ur.): *»Im Gleichen Schritt und Tritt«: Dokumentation der 16. SS-Panzer Grenadierdivision »Reichsführer-SS«*. München: Schild Verlag, 1998.
- Tuider, Othmar: *Die Wehrkreise XVII und XVIII 1938–1945. 2. Auflage*. Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1983.
- Zorko, Andrej: *Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze: Zgodovinski razvoj in organiziranost na Spodnjem Štajerskem 1941–1945*. Ljubljana: Muzej novejše zgodovine Slovenije, 2011.
- Zupanič, Katja: *Četništvo na Štajerskem*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2008.
- Žižek, Aleksander: Slovenci, Vindišarji, Spodnještajerci in banditi. Vloga Štajerske domovinske zveze in tiska – časnikov Štajerski gospodar in Marburger Zeitung – pri indoktrinaciji spodnještajerskega prebivalstva. *Acta Histriae* 15, 2007, št. 2, str. 747–768.
- Žnidarič, Marjan: Partizanske enote in zavezniki v severovzhodni Sloveniji v zadnjih mesecih vojne. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 76, 2005, št. 3–4, str. 331–346.

SPLETNI VIRI

Košti, Branko: *Minilo je sedemdeset let od spopada partizanov s kozaki na Žalikovi domačiji v Logarovcih*. 4. februarja 2015:

<https://www.prlekija-on.net/lokalno/9109/minilo-je-sedemdeset-let-od-spopada-partizanov-s-kozaki-na-zalikovi-domaciji-v-logarovcih.html>.

Kranjc, Marijan F.: *Prlekija v uporabi proti nemški okupaciji 1941–1945*:

https://freeweb.t-2.net/Vojastvo/dok/Prlekija_1941-1945.pdf.

S U M M A R Y

“The greatest evil in Prlekija:” *Polizei-Reiter-Abteilung Serbien* in Ljutomer and its surroundings

The contribution analyses the operations of the paramilitary unit within the German occupying army, the mounted police detachment Serbia (*Polizei-Reiter-Abteilung Serbien*), which arrived in Prlekija in October 1944 and remained there until the end of the Second World War. Because the detachment was largely composed of Russian horsemen, the locals dubbed them Cossacks. Due to the weak presence of the resistance movement in the Lower Styrian borderlands, this occupier unit unleashed most of its fury on the local population. Numerous acts of robbery, arson, torture, and murder earned it the reputation of the most criminal unit of the German armed forces in Prlekija during the Second World War. The detachment remained in Prlekija until Germany signed the formal act of military surrender in May 1945. Withdrawing with the rest of the German army, the unit probably broke through to the Austrian side of the border, where the German troops and their collaborators surrendered to the British forces. In congruence with the provisions of the Yalta Agreement, the British handed the captured Soviet citizens over to the Red Army; therefore, a vast majority of the surviving members of the detachment most likely ended up in Soviet camps.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 323.15(713.54=163.6)"19"
929Kolarič J.DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.3.17>

Prejeto: 25. 5. 2022

Bogdan Kolarredni profesor v. p., Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, Poljanska cesta 4, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: bogdan.kolar@guest.arnes.si

Ljutomerčan Jakob Kolarič – organizator in povezovalec Slovencev v Torontu

IZVLEČEK

Razprava predstavlja pregled organizacijskega dela med Slovenci v Torontu, ki ga je v letih neposredno po drugi svetovni vojni opravil član Misijonske družbe lazaristov, Ljutomerčan dr. Jakob Kolarič (1902–1984). Zavzel se je za ustanovitev prve slovenske etnične župnije v Kanadi in s skupnostjo zgradil prvo cerkev. Bil je ustanovitelj slovenskega letnega letovišča in je za obveščanje rojakov, ki so bivali v raznih delih Kanade, začel izdajati mesečnik Božja beseda. Zavzel se je za ustanovitev slovenske šole, banke in raznih kulturno-prosvetnih združenj. Po vrnitvi v Evropo je živel na avstrijskem Koroškem in vse moči namenil zbiranju gradiva o ljubljanskem škofu dr. Gregoriju Rožmanu.

KLJUČNE BESEDE

Jakob Kolarič (1902–1984), izseljenstvo, etnične župnije, Slovenci v Kanadi, lazaristi, škof dr. Gregorij Rožman (1883–1959)

ABSTRACT

LJUTOMER-NATIVE JAKOB KOLARIČ. IN THE SERVICE OF ORGANIZING AND CONNECTING SLOVENIAN IN TORONTO

*The paper provides an overview of the organizational work among Slovenians in Toronto, Ontario, done immediately after the Second World War by a member of the Congregation of the Mission (Vincentian Fathers), Dr Jakob Kolarič (1902–1984) from Ljutomer. He endeavoured for the founding of the first Slovenian ethnic parish in Canada and built the first pastoral centre together with the community. He founded the Slovenian holiday retreat and started publishing a monthly called *The Word of God* to promote contacts among Slovenians spread across Canada. Moreover, Kolarič also ensured the establishment of a Slovenian school, bank, and various cultural and educational associations. After returning to Europe, he lived in Austrian Carinthia and put every effort into collecting documents on Bishop Gregory Rožman (1883–1959), the head of the Diocese of Ljubljana.*

KEY WORDS

Jakob Kolarič (1902–1984), emigration, ethnic parishes, Slovenians in Canada, Vincentian Fathers, Bishop Gregorij Rožman (1883–1959)

Kot eden prvih organizatorjev slovenske izseljenške skupnosti v Kanadi po drugi svetovni vojni se je v zgodovino zapisal slovenski lazarist dr. Jakob Kolarič (1902–1984), ki je nadaljeval delo frančiškana p. Bernarda Ambrožiča (1892–1973). Slednji je v kanadsko provinco Ontario občasno prihajal od srede 30. do začetka 50. let 20. stoletja, dokler ni odšel v Avstralijo.¹ Po drugi svetovni vojni je v Torontu krajši čas Slovence in Hrvate zbiral hrvaški duhovnik dr. Rudolf Hrašćanec (1914–1993); občasna srečanja jim je pripravljala poljski cerkvi Marije Čenstohovske.² Kolarič je postavil temelje skupnim ustanovam v provinci Ontario in vzpostavil sredstva za medsebojno povezovanje ter obveščanje za celotno Kanado.

Otroška leta Jakoba Kolariča

Jakob Kolarič se je rodil 20. julija 1902 v družini kajžarja (želarja, gornika, Bergholda) Jurija Kolariča in matere Terezije, rojene Špendija, v vasi Radomerje pri Ljutomeru.³ V družini se je rodilo več otrok, od katerih so nekateri umrli že v prvih otroških letih; preživel je pet sinov. Neugodne in nestalne gospodarske razmere so zahtevale, da se je družina večkrat selila, zato so bili otroci rojeni v raznih krajih. Leta 1898 se je v kraju Ilovci pri Ormožu rodil Jakobov starejši brat dr. Rudolf Kolarič (1898–1975), slovenist, jezikoslovec, urednik in avtor več znanstvenih del.⁴ Jakob se je rodil v kraju Radomerje, ki je sodil pod občino in župnijo Ljutomer; zato se je imel za Ljutomerčana. Zaradi družinskih razmer je že kot otrok imel razgibano življenje – osnovno šolo (1909–1914) je obiskoval kar v petih krajih: v rodnem Ljutomeru, v Runeču pri Veliki Nedelji, pri frančiškanih v Novem mestu, v Mariboru in Gornji Sv. Kungoti. Podobno je tudi gimnazijski pouk obiskoval v Mariboru (1914–1917), Ljubljani (1917–1920) in slednjič v Škofovih zavodih v Šentvidu nad Ljubljano, kjer je maturiral 19. junija 1923.⁵ Kot je razvidno iz ohranjenih spričeval, z učenjem ni imel težav. Je pa na njegovo ravnanje, zdravje in osebne izbire vplivalo to, da je pri dveh letih izgubil mater (umrla je 9. januarja 1904 pri porodu), da se je oče drugič poročil in da so bili vsi otroci krhkega zdravja.⁶

Pred odhodom po svetu

Kmalu po koncu prve svetovne vojne se je Jakob pridružil skupnosti lazaristov – Misijonski družbi,

ki je bila v slovenskem prostoru poznana po svojih osrednjih ustanovah pri Sv. Jožefu nad Celjem (od leta 1852), na Taboru v Ljubljani (od 1879) in misijonskem središču v Grobljah pri Domžalah (od 1917).⁷ Pri njih je bival kot dijak zadnjih gimnazijskih razredov. Avgusta 1920 je prosil za sprejem v njihovo skupnost in se dokončno včlanil dve leti pozneje. Očitno ga je v skupnost, ki je bila poznana po misijonskem delu po svetu, pripeljalo prav zanimanje za misijone. Na to kaže obiskovanje predavanja z misijonsko tematiko, ki ga je kot izredni študent vpisal pri prof. Lambertu Ehrlichu na Teološki fakulteti v poletnem semestru študijskega leta 1922/23. Jeseni 1923 je postal redni študent na isti fakulteti in po petih letih študij zaključil junija 1928.⁸ Zadnji izpit s področja cerkvenega prava je opravil 26. junija pri kanonistu dr. Gregoriju Rožmanu (1883–1959). Bil je izvrsten študent, ki je pri vseh strokovnih izpiti dobil najboljšo oceno. Prejel je dve »svetosavski nagradi«:⁹ za nalogo *Življenje v maloazijskih krščanskih občinah po listih sv. Ignacija Antiohijskega* (študijsko leto 1926/27) in za nalogo *Simbolizem v religiji po nauku sv. Tomaža Akvinskega* (študijsko leto 1927/28). Na Petrovo leta 1928 je v Ljubljani prejel duhovniško posvečenje. Zanimanje za teološka vprašanja ga je spodbudilo, da se je vpisal na specialistični študij z dogemskega področja. Leta 1930 je pripravil doktorsko delo z naslovom »*Pnevma. Pojem 'pnevma' pri apostolu Pavlu*«. Za doktorja znanosti je bil promoviran 24. marca 1934, potem ko je v skladu s pravilnikom o doktorskem študiju, ki je takrat veljal na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, opravil štiri rigorozne. Na fakulteti je imel učitelje prve generacije predavateljev, ki so pripravljali pot fakulteti na univerzo in pomagali pri nastajanju Univerze v Ljubljani. Med temi so bili njeni trije rektorji: dr. Aleš Ušeničnik (1868–1952), dr. Franc Ks. Lukman (1880–1958) in dr. Matija Slavič (1877–1958). Od preostalih velja omeniti vsaj še veroslovca dr. Lamberta Ehrlicha (1878–1942), učitelja zgodovine in patrologije dr. Janeza Zoreta (1875–1944) ter dr. Josipa Turka (1895–1951), moralista dr. Josipa Ujčiča (1880–1964) in ekleziologa dr. Franca Grivca (1878–1963), ki so vsak na izvirni način dajali pečat poslovanju fakultete in jo umeščali v mednarodni

⁷ Gajšek, *Slovenska provinca*, str. 57–58.

⁸ ATF, fasc. 50, vpisnice študentov.

⁹ Svetosavske nagrade so bile v času Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev/Jugoslavije odlikovanja (in denarna nagrada) za izredne dosežke na področju znanosti in umetnosti. V skladu s politiko ministrstva za izobraževanje jih je Univerza v Ljubljani razpisovala za najboljša seminarska in izvirna raziskovalna dela za študente vseh petih fakultet. Imenovala so se po svetem Savi (1175–1236), prvem metropolitu srbske avtokefalne Cerkve. Podeljevali so jih ob svetosavskih proslavah, ki so jih prirejali januarja. Svetosavske nagrade Republika Srbija podeljuje še danes, in sicer za izjemne dosežke na področju vzgojno-izobraževalnega dela. Razpisuje jih minister za izobraževanje, znanost in tehnološki razvoj. Podeljujejo jih vsako leto na praznik sv. Save (14. januarja).

¹ Bobič, Ambrožič Bernard, str. 155–156.

² Kolarič, Pot do slovenske cerkve v Torontu, str. 8–9.

³ NŠAM, RMK Ljutomer 1896–1903, str. 261.

⁴ Pogorelec, Profesor doktor Rudolf Kolarič, str. 21–24.

⁵ Gajšek, *Vredni spomina*, str. 113–114; Žakelj, Dr. Jakob Kolarič CM; PAL, osebna pola.

⁶ Mauser, Preč. g. dr. Jakob Kolarič; Zerzer, *Dobri pastirji*, str. 141; PAL, osebna pola; NŠAM, mrliška matična knjiga župnije Ljutomer.

Dr. Jakob Kolarič

prostor. Za dogmatično področje je bil osrednja avtoriteta dr. Janez Fabijan (1889–1967).

Prva leta po duhovniškem posvečenju (do 1934) je bil član ekipe misijonarjev v Misijonski hiši pri Sv. Jožefu nad Celjem. Tu se je izkazal kot dober voditelj ljudskih misijonov, takrat priljubljene oblike prenavljanja verskega življenja na vsem slovenskem ozemlju. Ker so se ob hiši zbirale še druge skupine, stanovske in mladinske, je bil kot duhovni spremljevalec na voljo tudi njim. Ker pa mu krhko zdravje ni bilo v podporo pri potovanjih iz kraja v kraj, spreminjanju bivališča in nestalnosti življenjskih razmer, je dobil nove naloge. Leta 1934 je postal voditelj skupine študentov teologije Misijonske družbe, ki so živeli na Taboru v Ljubljani in obiskovali Teološko fakulteto; to nalogo je opravljal vse do konca druge svetovne vojne. Hkrati je bil kot duhovnik vključen v različne mladinske organizacije (zlasti v dijaško Katoliško akcijo), takrat pomembnega izraza cerkvenega življenja na Slovenskem. Sodeloval je pri misijonskih pobudah, ki so bile takrat bistvena sestavina cerkvenih

struktur v obeh slovenskih škofijah in so se kazale v obilnem tisku, združenjih za podporo misijonom in odločitvah posameznikov, da so prevzemali naloge v misijonskih deželah.¹⁰ Več let je bil mentor in voditelj Misijonske zveze sv. Vincencija, pri čemer je leta 1940, ko so obhajali njeno dvajsetletnico, pripravil oceno njenega pomena za ohranjanje misijonske zavzetosti med mladimi člani Misijonske družbe.¹¹

Prihod v Kanado

V začetku maja 1945 se je Kolarič s skupino lazaristov odločil za odhod v tujino. Najprej je bival med begunci na Koroškem in nato na Južnem Tirolskem, kjer je v bližini Bolzana v kraju Mongio postal hišni duhovnik v skupnosti sester de Notre-Dame. Oktobra 1946 se je preselil v Rim in prevzel skrb

¹⁰ Zerzer, *Dobri pastirji*, str. 141; PAL, osebna pola.

¹¹ PAL, Almanah MZV 1919–1939, Ljubljana 1940; Kolarič, Pomen MZV za naše bogoslovce.

za študente Misijonske družbe ter kandidate, ki so se pripravljali na vstop vanjo. Isto službo je kasneje opravljal v Madridu v Španiji, kamor so konec leta 1947 odšli nekateri slovenski lazaristi. V španski prestolnici je začel zbirati tudi slovenske študente, ki so tam iskali možnosti študija. Ob Kolariču je bilo še nekaj članov skupnosti, ki so se imeli namen preseliti v države Južne Amerike. Največja skupina je odšla v Argentino, manjša skupina pa naj bi odšla pomagat čilski provinci Misijonske družbe. Kolarič se je dogovarjal za odhod v Čile, kjer je bilo sklenjeno, da postane član tamkajšnje province.¹²

Preobrat v njegovih načrtih je prineslo poznanstvo z duhovnikom lavantinske (mariborske) škofije dr. Jankom Pajkom (1916–1951), s katerim se je poznal iz Ljubljane, srečala pa sta se v Madridu.¹³ Pajk je bil konec leta 1947 sprejet v torontsko nadškofijo, aprila 1948 pa je tja tudi odpotoval in prevzel kaplansko službo v St. Catharines, Ontario. Med srečanjem s Kolaričem v Španiji se je dogovoril, da bo posredoval pri torontskem nadškofu, kardinalu Jamesu Charlesu McGuiganu (1894–1974), da bi bili slovenski lazaristi sprejeti v njegovo nadškofijo in prevzeli pastoralno oskrbovanje slovenskih priseljencev. Kot navaja Zrnec, je zato Kolarič zaprosil za vstopno dovoljenje v Združene države in ga dobil konec septembra 1948; na pot iz Španije je odšel v začetku novembra istega leta in se po prihodu v New York za kratek čas ustavil pri španskih lazaristih. Nato se je povezal z vodstvom Vzhodne ameriške province Misijonske družbe, ki je imela sedež v Philadelphii v Pensilvaniji; to mu je dovolilo, da se je naselil v skupnosti kanadskih lazaristov v kraju Scarborough blizu Toronta. S pomočjo torontske nadškofije, ameriških lazaristov in duhovnika Pajka mu je uspelo, da je hitro dobil dovoljenje kanadskih oblasti za naselitev in duhovniško delovanje v Kanadi. 8. decembra 1948 je imel že vse potrebne dokumente, tako da se je lahko naselil v Scarboroughu.

Kolarič je prišel v Toronto sam in prevzel delo, ki je že od začetka zahtevalo več ljudi. Imel je neurejen pravni položaj in bil brez sredstev. To je kmalu prineslo velike težave. Zrnec je v pregledu začetkov in težav Kolaričevega dela v Kanadi ugotavljal: »Delovno polje se je širilo, delo kopičilo in spoznal je, da vsemu ne bo kos. Iskal je pomoči pri škofijskem duhovniku Antonu Vukšiniču.¹⁴ Ta mu je – kolikor je mogel – pomagal pri spovedovanju. Druga težava je bila ekonomska nestanovitnost in negotovost – za vzdrževanje ni imel dovolj do-

hodkov. Oboje se mu je torej maščevalo. Povzročalo mu je probleme in trpljenje ves čas, dokler je bil sam. Temu se je pridružila še tretja senca: bolezen, razrahljani živci, prevelika občutljivost in psihična obremenjenost. /.../ Valovi so v sobrata butali, ga begali, mu povzročali glavobol in vrtoglavico. Često so ga razburili, mu zameglili trezno presojanje in ga porinili k nemodrim odločitvam. Napravil je več korakov v prazno in sebi v škodo. Zato so bila prva leta zanj čas žalosti in bridkosti.«¹⁵ Kot ugotavlja isti vir, dober poznavalec zgodovine Slovencev v Kanadi, saj je med njimi deloval več desetletij, so bile pomemben vzrok za negotove razmere napetosti med Slovenci, ki so se v ta del Kanade naselili v dveh obdobjih – pred začetkom druge svetovne vojne in po njej. Imeli so različne poglede na dogajanje v domovini in na vlogo duhovščine v družbenem življenju. Kolarič je bil znan po zavračanju revolucionarnih sprememb na Slovenskem in kritičnem odnosu do zatiranja cerkvenih ustanov. Njegovemu ravnanju so nasprotovali tudi nekateri slovenski duhovniki, ki so bili sprejeti med duhovščino torontske nadškofije in so prevzeli delo v angleško govorečih župnijah.¹⁶ Kolaričevo delo je ves čas podpiral torontski nadškof, kardinal McGuigan, v pomoč pa mu je bil tudi škof dr. Gregorij Rožman, ki je iz Clevelanda v Ohio spremljal delo slovenskih izseljenskih duhovnikov, jih zastopal pred tamkajšnjimi cerkvenimi oblastmi in jim pomagal pri prirejanju cerkvenih dogodkov (Toronto je prvič obiskal julija 1949).

Zgodovinski pomen Kolaričevega prihoda v Kanado je bil predvsem na dveh področjih. Po eni strani je odprl pot slovenskim lazaristom, ki so postali osrednja pastoralna ustanova med slovenskimi izseljenci v Kanadi, po drugi strani pa je začel organizirati slovenske cerkvene skupnosti, ki so v nekaj letih ustanovile več narodnostnih župnij: Toronto (Marija Pomagaj, Brezmadežna s čudodelno svetinjo), Montreal in Winnipeg. Hkrati je poskrbel, da so v več krajih po obsežni Kanadi vsaj dvakrat letno priredili bogoslužna srečanja in skupna obhajanja praznikov (v adventnem in postnem času). V Kolaričevem času so pri tem sodelovali frančiškan p. Odilo Hajnšek (1895–1971) ter lazaristi Jože Časl (1908–2009), Jože Gregor (1910–1980), Janez Kopač (1913–1994) in Karel Wolbang (1913–1997), ki je v letih 1952–1959 prihajal pomagat iz Združenih držav Amerike.¹⁷

Ustanovitev župnije Marije Pomagaj

Do oktobra 1952 sta slovenska lazarista Jakob Kolarič in Janez Kopač (v Toronto je prišel avgusta 1952) bivala v skupnosti ameriških lazaristov, ta-

¹² Zrnec, *Slovenski lazaristi v Kanadi*, str. 5; Mauser, Preč. g. dr. Jakob Kolarič; Zerzer, *Dobri pastirji*, str. 142.

¹³ Kolarič, † Dr. Janko Pajk, str. 121–122; Zrnec, *Slovenski lazaristi v Kanadi*, str. 5.

¹⁴ Duhovnik ljubljanske škofije Anton Vukšinič (1913, Metlika – 2012, Toronto) je v Kanado odšel leta 1949 in je deloval najprej v torontski nadškofiji in nato v novoustanovljeni škofiji St. Catharines, Ont. Prim. *Družina*, št. 17, 22. april 2012, str. 29.

¹⁵ Zrnec, *Slovenski lazaristi v Kanadi*, str. 6–7.

¹⁶ Mauser, Preč. g. dr. Jakob Kolarič, str. 3; Zorman, † Dr. Jakob Kolarič CM, str. 90.

¹⁷ Slovo misijonarja, str. 149–150.

Slovenska cerkev Marije Pomagaj v Torontu (foto: D. Gačnik).

krat pa sta se naselila blizu cerkve Karmelske Matere Božje (Our Lady of Mount Carmel), čeprav sta ostala še naprej člana ameriške skupnosti. Decembra 1953 se jima je pridružil brat laik Ciril Verdnik (1908–1965),¹⁸ pred tem misijonar na Kitajskem in po izgonu od tam član Vzhodne ameriške province lazaristov. Verdnik je prevzel skrb za gospodarska vprašanja v skupnosti in službo zakristana. Ob isti cerkvi je namreč Kolarič že od prvih mesecev po prihodu v Toronto zbiral Slovence, ki sicer niso imeli stalnega kraja srečevanj. Slednjič mu je uspelo, da se je dogovoril s skupnostjo redemptoristov, ki so oskrbovali omenjeno cerkev; na razpolago so mu dali cerkev in nekaj prostorov ob njej. 7. november 1949 je pomenil začetek organiziranega in stalnega zbiranja Slovencev iz Toronta in neposredne okolice v cerkvi Karmelske Matere Božje. Cerkev so uporabljali do 24. oktobra 1954 in za uporabo prostorov plačevali najemnino. Ob cerkvi so kmalu vzeli v najem manjšo družinsko hišo, v katero so se lahko naselili lazaristi in imeli na voljo večji prostor za srečanja slovenskih rojakov. Cerkvenopravno so bili slovenski lazaristi v Kanadi v tem času pod oblastjo ameriškega predstojnika in bili del skupnosti, ki je imela sedež v torontskem predelu Scarborough.

Želja, da bi vendarle imeli lastne prostore ter jih prosto uporabljali in urejali, je v vedno močnejši slovenski skupnosti dobivala vedno močnejša znamenja. V tem pogledu je bilo prelomno leto 1950. Na treh srečanjih, ki jih je sklical Kolarič – januarja, marca in aprila –, so dokončno izoblikovali načrt, da si posta-

vijo lastno cerkev in ob njej najbolj potrebne prostore. Načrtno so začeli zbirati sredstva v ta namen. Vsa dela je usklajeval cerkveni odbor, ki se je oblikoval na omenjenih srečanjih. Iz njegovih poročil je razvidno, da so v prvih šestih mesecih, to je do avgusta 1950, zbrali že deset tisoč dolarjev in da se je v podporo župnijskemu središču s podpisom izrekel 201 Slovenec.¹⁹ Nenehno naraščanje števila novih slovenskih priseljencev v Torontu in okolici je pomenilo močno zagotovilo, da se bodo sredstva še naprej zbirala in da bo z rojaki mogoče računati pri organiziranju župnijskih dejavnosti. Konec leta 1952 je bilo v slovenski cerkveni skupnosti vpisanih že 183 družin (kar je merilo štetja po kanadskih standardih), to je 770 ljudi (629 odraslih in 14 mladoletnih otrok).

Uradno listino o ustanovitvi župnije Marije Pomagaj (Our Lady Help of Christians) je torontski nadškof, kardinal McGuigan, izdal 10. februarja 1953.²⁰ Veliko dela za postavitev cerkve je bilo opravljenega že pred tem, zlasti pridobivanje potrebnih dovoljenj. Načrte za cerkev je pripravil arhitekt Peter Dimitroff. Zemljišče, na katerem so načrtovali cerkev, so kupili v začetku februarja 1953. Gradnjo so začeli 2. decembra 1953 in kmalu zgradili kletne prostore. V enem letu je bila cerkev, vključno s prostorno dvorano pod njo, dograjena in opremljena. Poslopje je bilo v skladu s cerkvenimi predpisi blagoslovljeno in izročeno namenu 19. decembra 1954. Obred

¹⁸ Gajšek, *Vredni spomina*, str. 398–399.

¹⁹ Zrnec, *Slovenski lazaristi v Kanadi*, str. 8. Podrobneje je pot do nove cerkve predstavil Kolarič sam v prispevku Pot do slovenske cerkve v Torontu.

²⁰ Zrnec, *Slovenski lazaristi v Kanadi*, str. 9.

je opravil kardinal McGuigan. Notranjo opremo je izdelal kipar Franc Gorše. Kolarič je župnijo vodil od ustanovitve do svojega odhoda v Evropo. Največji del bremena je poleg Kolariča nosil Kopač. Zrnc je dogajanje povzel tako: »*Cerkev Marije Pomagaj so gradila slovenska srca, slovenski žulji in darovi. Prispevali so izključno le Slovenci, ne le iz Toronta, ampak iz različnih krajev Kanade in ZDA, zlasti iz Clevelanda. Zato je prva slovenska cerkev v Kanadi resnično cerkev Slovencev, pričevanje njihove vere in ljubezni do Boga in Matere Božje. Postala je simbol narodnega ponosa in vidno znamenje slovenske pričujočnosti v Kanadi. Kardinal McGuigan je dal slovenskima dušnima pastirjema in vsem rojakom priznanje z najvišjo pohvalo.*«²¹

S svojo izvirnostjo, ki je segala preko meja verskih srečanj in ohranjanja verske pripadnosti ter zaradi katere je slovenska cerkev Marije Pomagaj v tem pogledu odigrala podobno vlogo kot druge etnične cerkve v Torontu, je ta cerkev postala del kulturne dediščine mesta in predmet strokovnih obravnav raziskovalcev z različnih področij.²²

Župnija Marije Pomagaj je z leti pridobivala nove člane in največji obseg dosegla sredi 70. let. Če je ob ustanovitvi štela 240 družin (1028 članov), je bilo leta 1957 vpisanih že 473 družin (1512 članov), leta 1979 pa 678 družin in 51 samskih (skupaj 2084 oseb). Največ porok je bilo leta 1961, kar 74, in največ krstov leta 1964, to je 146.²³

Poleg ustaljenih načinov delovanja cerkvenih skupnosti, ki so povezani z obhajanjem bogoslužja, podeljevanjem zakramentov, verskim poukom ter skrbjo za bolne in ostarele, so sestavine rednega župnijskega življenja postale nekatere izvirne oblike, ki so bile sicer značilne za cerkvene skupnosti v Kanadi in še posebej v etničnih župnijah. Prvotni namen je bil čim večja vključitev laikov v delovanje župnije. Kot v povzetku zgodovine župnije Marije Pomagaj ugotavlja Zrnc, je v prvih desetletjih njenega obstoja v njej delovalo kar 19 organizacij.²⁴ Kot prva sta bila ustanovljena cerkveni odbor in župnijski pevski zbor, ki sta postala nosilca osrednjih župnijskih dejavnosti. Že Pajk je v Torontu za dekleta ustanovil Marijino družbo, ki jo je med župnijska združenja vključil Kolarič. Za žene je Kolarič ustanovil Katoliško žensko ligo, ki je bila članica istoimenskega kanadskega združenja, za moške in fante pa Društvo Jezusovega imena. Podpiral je razne stanovske organizacije (Katoliška akcija, skavti in skavtinje, Marijina legija, Vincencijeva konferenca, več mladinskih pevskih zborov, Baragovo prosvetno društvo, mladinski klub ...). Redno so potekale duhovne vaje za različne stanovske organizacije, ki so jih v Torontu ali ustreznih cerkvenih

ustanovah po provinci Ontario. Kolarič je načrtno organiziral pripravo na velikonočne praznike, tako za Torontu in okolico kot za večje skupine Slovencev v raznih delih Kanade, vse do Vancouvra na zahodni obali. Vpeljal je letno romanje k osrednjemu svetišču kanadskih mučencev v Midland. Ustanovil je Misijski krožek, v okviru katerega so zbirali sredstva za pomoč slovenskim misijonarjem po svetu. Veliko pozornost je namenjal bolnim in ostarelim članom slovenske skupnosti. Pomembni sestavini dela slovenskih lazaristov v Torontu sta postala obiskovanje rojakov po mestu in okoliških krajih ter pomoč prišlekom pri urejanju pravnih vprašanj.

Nova cerkvena središča

Razmere, med katerimi velja poudariti selitev prebivalstva iz starega mestnega jedra na mestno obrobje, so narekovale, da se je konec 50. let 20. stoletja začela oblikovati druga slovenska župnija v Torontu, ki je svoje mesto dobila v predmestju Etobicoke, to je v zahodnem delu mesta ali New Torontu, kjer meji na škofijo Hamilton. Za njeno ustanovitev se je zavzel Kolaričev pomočnik Janez Kopač. Ker je Kopač vedno več časa in moči namenjal novi skupnosti, je Kolarič dobil drugega pomočnika; iz Rima, kamor se je zatekel iz Slovenije, je prišel duhovnik Franc Sodja (1914–2007). V začetku januarja 1959 je Kopač rojake začel zbirati v prostorih angleške krajevne župnije Kristusa Kralja (Christ the King), kjer je že naslednji mesec odprl slovensko šolo. Hkrati je začel ustanavljati cerkvena združenja, ki so postala nosilci naporov za ustanovitev župnije in gradnjo cerkvenih poslopij. V tem času se je Kolarič že pripravljal, da zapusti Kanado; za naslednika pri vodenju župnije Marije Pomagaj je bil 19. marca 1960 imenovan Andrej Prebil (1911–1993), ki je kmalu zatem dobil dva pomočnika – Toneta Zrneca (1921–2016) in Stanislava Boljko (1921–2014).²⁵ Župnijo Brezmadežne s čudodelno svetinjo (Our Lady of the Miraculous Medal Church) je 1. septembra 1960 ustanovil torontski nadškof, kardinal McGuigan. Gradnja nove cerkve se je začela v začetku novembra 1960, z uradnim blagoslovom 28. maja 1961 pa je bila izročena bogoslužnim srečanjem. Pred tem so vsi Slovenci s tega področja pripadali župniji Marije Pomagaj, a so zelo zavzeto pomagali pri oblikovanju novega slovenskega pastoralnega središča. Ob cerkvi so bili postavljeni še župnišče in prostori za skupnost lazaristov, kjer je od tedaj uradni sedež vodstva slovenskih lazaristov v Kanadi. Hkrati je ta skupnost tudi uradno prišla pod oblast predstojnika lazaristov v Sloveniji, jurisdikcija ameriškega predstojnika iz Philadelphie pa je prenehala. Z dvema župnijama in več lazaristi je bilo pastoralno delo med Slovenci v Torontu in širši

²¹ Zrnc, *Slovenski lazaristi v Kanadi*, str. 10; Kolarič, *Pot do slovenske cerkve v Torontu*, str. 9–10.

²² Perin, *The Many Rooms of this House*.

²³ Zrnc, *Slovenski lazaristi v Kanadi*, str. 32.

²⁴ Prav tam, str. 39; seznam vseh je del zgodovine župnije, ki je na njeni spletni strani www.marijapomagaj.ca.

²⁵ Gajšek, *Vredni spomina*, str. 184–187.

okolici zastavljeno na novo, pod vodstvom mlajših in ob načrtni akciji, da so redno obiskovali slovenske skupnosti po Kanadi vsaj dvakrat letno (v adventnem in postnem ali velikonočnem času).

Večji skupnosti slovenskih priseljencev sta narekovali, da sta bili ustanovljeni še župnija sv. Vladimirja v Montrealu, Quebec, in župnija Lurške Matere Božje v Winnipegu, provinca Manitoba. Slovence v Montrealu je Kolarič večkrat obiskal v začetnih letih delovanja v Torontu. Rojake je zbiral v slovaški cerkvi sv. Cirila in Metoda, saj je močna skupina živela prav v njeni bližini. Organizator srečanj in obiskov duhovnikov je bilo Baragovo društvo, ki je bilo za ta namen ustanovljeno junija 1951. Skupaj s škofom Rožmanom je Kolarič dosegel, da je skupnost lazaristov maja 1957 Jožefa Časla imenovala za duhovnika slovenske skupnosti v pokrajini Quebec. Časl je bival pri cerkvi St. Louis-de-France, imel naslov kaplana ter bil zadolžen za dušnopastirsko oskrbo Slovencev v Montrealu in okolici.²⁶ Hkrati se je takoj lotil iskanja prostorov, ki bi bili last slovenske skupnosti, pri čemer mu je pomagal montrealški nadškof, kardinal Paul-Émil Léger (1904–1991). Ta je 1. decembra 1963 ustanovil slovensko župnijo sv. Vladimirja, ki je v začetkih štela skoraj 1400 oseb (400 družin in okrog 150 samskih).

V Winnipegu so med Slovenci najprej delovali slovenski frančiškani iz Lemonta, Illinois, nato je začel prihajati lazarist Karel Wolbang, ki je bil Slovenecem v Manitobi na razpolago do konca 50. let, to je dokler je bil Kolarič v Torontu. Delo za ustanovitev slovenske župnije je nadaljeval lazarist Jože Mejač (1915–2012), ki je bil imenovan za prvega župnika, potem ko je 23. junija 1963 nadškof George Flahiff (1905–1989) ustanovil župnijo. Takrat je štela 175 družin in nekaj samskih (skupaj 510 ljudi). Pomembno vlogo pri ustanovitvi župnije in nakupu cerkve je imel Slovenski klub, ustanovljen deset let pred tem.²⁷

Povezanost Misijonske družbe s skupnostjo Hčera krščanske ljubezni (usmiljenke) je pripomogla, da je bil 7. oktobra 1954 Kolarič imenovan za ravnatelja usmiljenih sester francoske province v Kanadi (središče Coaticook, Quebec).²⁸ Služba mu je omogočila, da se je z vodstvom sester dogovoril o prihodu slovenskih sester usmiljenk v Kanado in njihovi vključitvi v delovanje slovenske skupnosti. Sestre usmiljenke so maja 1959 postale del pastoralne ekipe pri Mariji Pomagaj (prvi sta iz Argentine prišli sestri Lidija Krek in Cecilija Prebil). V kratkem je skupnost narasla na štiri. Župnija je za sestre kupila hišo poleg cerkve in jih sprejela kot sodelavke pri razgibanih dejavnostih, ki so jih takrat v Torontu razvili slovenski lazaristi. Sestre so prevzele skrb za župnijski vrtec

ter pomagale v slovenski šoli in pri različnih ženskih združenjih. V župniji so ostale do leta 1964.²⁹

Glede integracije izseljenskih skupin v kanadsko Cerkev in organiziranja posebnih oblik pastoralne oskrbe zanje je bil Kolarič v torontski nadškofiji svetovalec in pomočnik tamkajšnjih cerkvenih voditeljev. S podpiranjem ustanov, ki so skrbele za izobraževanje cerkvenih poklicev, pa je izvirno prispeval k njihovi organiziranosti.³⁰ Kot priznanje za opravljeno delo mu je bilo na predlog torontskega nadškofa, kardinala McGuigana, decembra 1954 podeljeno papeško priznanje »Pro Ecclesia et Pontifice«, s katerim je želel »odlikovati vse Slovence v Torontu za njihovo velikodušno delo za Cerkev in za sv. očeta«.³¹

Ustanovitelj in urednik mesečnika

Da bi lažje povezal slovenske rojake, ki so se razselili po raznih delih Kanade, je Kolarič, tudi na pobudo samih rojakov, s katerimi se je srečeval ob obiskih, začel izdajati mesečnik *Božja beseda* (*The Word of God*). Prva številka je kot razmnoženina na šestih straneh izšla 20. novembra 1949. *Božja beseda* je izhajala mesečno (z letom 1991 je postala dvomesečnik in leta 2002 trimesečnik). V tiskani obliki je izhajala od leta 1953 dalje ter obsegala najprej eno in nato dve tiskarski poli. Kot je v svojih spominih ob desetletnici izhajanja zapisal Kolarič, je bilo težko najti tiskarno, ki bi imela slovenske črke; slednjič je delo prevzela slovaška tiskarna Silvy.³² Revija *Božja beseda* je kronika slovenske navzočnosti v Kanadi ne le na cerkvenem področju, temveč tudi pri vseh drugih dejavnostih, ki so se jih udeleževali slovenski rojaki. Redno je poročala o novih članih cerkvenih občestev ter stanju cerkvenih ustanov in združenj. Poleg tega je predstavljala finančna poročila, ki so jih zbirali za različne namene. Kolarič je revijo urejal devet let (leta 1959 je uredništvo prevzel Franc Sodja) in skrbel za finančni del poslovanja. Pri slednjem so mu bile po letu 1959 v pomoč slovenske usmiljenke, ki so istega leta postale del pastoralne ekipe v župniji Marije Pomagaj. »*Božja beseda vam bo prinašala vsak mesec nedeljske in praznične misli; seznanjala vas bo z dogodki po katoliškem svetu; tu in tam vas bo razveselila s kakim poučnim zgledom iz življenja; opozarjala vas bo na nevarnosti, ki vam pretijo v tujem svetu; objavljala pa bo tudi kratke dopise o duhovnem in kulturnem življenju slovenskih skupin po Kanadi*«, je v prvi številki zapisal Kolarič.³³ Bil je avtor številnih prispevkov, ki so jih rada objavljala slovenska cerkvena glasila po Združenih državah, Južni Ameriki in Avstraliji. Ro-

²⁹ Zrnec, *Slovenski lazaristi v Kanadi*, str. 11, 45.

³⁰ Skumavc, *On One-Way Path*, str. 195.

³¹ Kopač, Odlikovanje; Gajšek, *Vredni spomina*, str. 115; Zerzer, *Dobri pastirji*, str. 142.

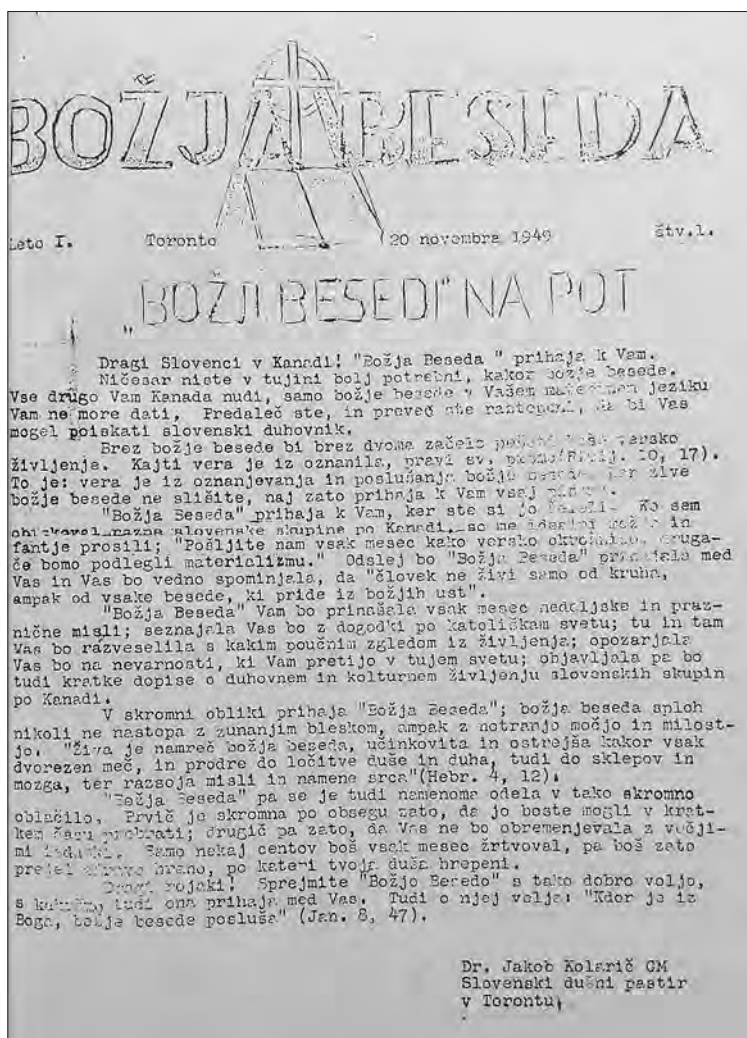
³² Kolarič, Začetek in razvoj »Božje besede«, str. 4.

³³ Božji besedi na pot. Kolarič je predstavljen kot »slovenski dušni pastir v Torontu«.

²⁶ Letonja, *Sv. Vladimir Montreal 1964–1989*, str. 8–10.

²⁷ Pri lurški Materi Božji v Winnipegu. Naš 30-letni jubilej; Zrnec, *Slovenski lazaristi v Kanadi*, str. 28.

²⁸ Zrnec, *Slovenski lazaristi v Kanadi*, str. 10.

Naslovna stran revije Božja beseda.

jaki so bili povabljeni, da pri oblikovanju revije sodelujejo s prispevki in dopisi. V nadaljevanju je *Božja beseda* prinašala poročila iz vseh slovenskih skupnosti v Kanadi.

Čprav je bila revija namenjena predvsem slovenskim priselencem v Kanadi, da bi jih povezovala ter pomagala pri ohranjanju njihove vere in narodnih vrednot, so jo kmalu začeli naročati tudi rojaki iz drugih delov sveta; v letih največjega obsega je imela naročnike na vseh celinah, ko je postala splošni verski list in ni bila vezana le na slovensko skupnost v Kanadi. Revija se je vzdrževala z naročninami, oglasi in darovi. Sodelavci so prihajali iz vseh slovenskih skupnosti, ne le iz Kanade, tudi iz Slovenije. Z leti in krepitvijo skupnosti v Kanadi se je povečevala tudi naklada. Leta 1953 je bilo naročnikov okoli 300, v nekaj letih se je njihovo število dvignilo na 600 in bilo največje v času, ko je Kolarič uredništvo predal v mlajše roke; takrat je *Božja beseda* izhajala v okoli dva tisoč izvodih. Število naročnikov se je začelo zmanjševati po letu 1980 in se ustalilo na okoli tisoč.

Pobudnik drugih ustanov

V skladu z načinom organiziranja cerkvenih dejavnosti v Kanadi in Združenih državah je Kolarič s svojimi sodelavci poleg župnij kot temeljne oblike organiziranosti cerkvenega življenja vzpostavil vrsto drugih ustanov, ki so imele pomen tako za cerkveni del življenja kot za afirmacijo slovenske skupnosti. Šola je imela namen mladim članom cerkvenih občestev ponuditi osnovno znanje slovenskega jezika, jih navezati na slovensko skupnost, usposobiti za sodelovanje pri slovenskem bogoslužju ter jim okrepiti narodno zavest. Še v prostorih pri redemptoristih sta Kolarič in Kopač ustanovila knjižnico in slovensko šolo. Ta je začela delovati januarja 1953. Pouk slovenščine za otroke sta pripravljala ob nedeljah popoldne, občasno tudi ob petkih zvečer ali ob sobotah, ko je bila hkrati priložnost za pripravo otrok na prejem zakramentov in verski pouk. Šolsko leto je trajalo od septembra do maja. Največ otrok je slovensko sobotno šolo pri Mariji Pomagaj obiskovalo v šolskem letu 1965/66, ko

jih je bilo vpisanih 176. S šolskim letom 1995/96, ko je bilo vpisanih le osem otrok, pa je šola prenehala delovati.³⁴ Šlo je za tečaje slovenskega jezika, ki so jim dodali še nekatere druge vsebine, kot so bili osnovni pojmi iz slovenske zgodovine in zemljepisa, slovensko petje in verouk. V župniji Marije Pomagaj je slovenska šola imela pet razredov, v večini drugih krajev samo dva. Delovanje šole je bilo odvisno predvsem od zavzetosti slovenskih staršev, ki so bili pripravljeni tudi ob sobotah in nedeljah voziti otroke v šolo. Kot učitelji so delovali lazaristi, nekatere redovnice in drugi rojaki, ki so imeli zadosti znanja in volje za delo v šoli. Učno gradivo so pripravljali sami.

Pomembna pridobitev za Slovence v Torontu in okolici je bil leta 1957 nakup večjega zemljišča na podeželju, kjer se je nato oblikovalo Slovensko letovišče. Po Kolaričevi zamisli je bil namen letovišča »ohranjati slovensko skupnost tudi tako, da se rojaki zbirajo v počitniških dneh na svojem zemljišču, imajo počitnice, ure oddiha v domači in poštteni družini. Letovišče jim nudi nedeljsko mašo, priliko za sestanke, prireditve in slovesnosti.«³⁵ Tu so rojaki imeli možnost preživljati vikende in letne dopuste, nekateri pa so si postavili kar začasna prebivališča, v katerih so preživljali dele leta. Za nakup in postavitev nujne infrastrukture sta se zavzela gradbenik Jože Kastelic in župnik Kolarič, ki sta konec aprila 1957 med Boltonom in Albionom kupila prvi del zemljišča. V nadaljevanju je bilo dokupljenih še več parcel, kar je končno prineslo letovišče v velikosti 52 juter (207 tisoč kvadratnih metrov). Na zemljišču so bili zgrajeni kapela Marije Pomagaj, Baragov dom z dvorano in plavalni bazen ter skoraj 130 družinskih počitniških hišic.

Kolaričeve pobude ali močna podpora idejam, ki so prihajale od drugod, so segale še na druga področja. Večina je imela družabni ali kulturni značaj, nekatere pa povsem gospodarskega. V Torontu sta zaživel dve kreditni zadrugi: Slovenska hranilnica in posojilnica Janeza Evangelista Kreka ter Župnijska hranilnica in posojilnica. Prvo so leta 1953 ustanovili slovenski izseljenci za rojake, ki so se naselili v Torontu in okolici. Izdajala je glasilo *Zadružna misel*.³⁶ Za drugo so ontarijske provincialne oblasti izdale dovoljenje 15. avgusta 1957, ustanovljena pa je bila 30. julija istega leta. Njen član je lahko postal, kdor je bil vpisan med člane župnije Marije Pomagaj.³⁷

Vrnitev v Evropo

Čeprav je Kolarič konec 50. let načrtoval drugačno obliko pastoralnega dela v Kanadi, med drugim je razmišljal o novem začetku na ozemlju škofije

Hamilton v Ontariu, se je nato odločil drugače. Na začetku leta 1960 je sklenil zaključiti svoje delo v Kanadi; tako je 22. marca to državo zapustil.³⁸ Po vrnitvi v Evropo se je naselil na avstrijskem Koroškem, čeprav Misijonska družba tam ni imela ustanov. Po kratkem času je uvidel, da razmere niso bile takšne, kot si je predstavljal, zato se je želel vrniti v Toronto in se pridružiti duhovniškemu zboru nadškofije; vendar se njeno vodstvo s tem ni strinjalo. Končno je leta 1961 našel dom pri slovenskih šolskih sestrah v Št. Petru pri Šentrupertu, kjer je postal kaplan v njihovi ustanovi in se v polni meri vključil v pastoralno delo celovške škofije. Poleg nalog kaplana v sestrski skupnosti do leta 1978 je pomagal duhovnikom v župnijah, predvsem pri organiziranju ljudskih misijonov in drugih oblik cerkvenega prenavljanja. Zerzer je ugotovil, da je na Koroškem vodil kar 16 misijonov in 35 duhovnih vaj. Leta 1978 je za krajši čas prevzel vodenje župnije Blače pri Žilji, vendar je kmalu ugotovil, da nima več moči za tako odgovorno delo. Po dveh letih se je vrnil v sestrsko skupnost. Umrli je 25. decembra 1984 v Celovcu in bil pokopan v Št. Jakobu v Rožu.³⁹

Čas na Koroškem je Kolarič namenjal tudi pravi izvirnih besedil s področja nabožnega slovstva, kar je bila njegova priljubljena dejavnost že v času urejanja cerkvenega tiska v Kanadi. Bil je redni sodelavec celovškega škofijskega lista *Nedelja*. Samostojne knjige pa sta izdajala Družba sv. Mohorja v Celovcu in Dušnopastirski urad celovške škofije. Omenimo najbolj poznane naslove: *Marija v znamenju čudodelne svetinje* (1964), *Trpeče obličje* (1965), *Duša Kristusova. Razmišljanja o dvanajstih prošnjah »Duša Kristusova, posveti me«* (1966) in *Skrivnost vere. 32 premišljevanj o presveti Evharistiji* (1974). Od tedaj dalje se je povsem posvetil zbiranju gradiva za pripravo življenjepisa škofa Gregorija Rožmana. V rokopisu je ostal življenjepis Janeza Marije Vianeja, ki ga je pod naslovom *Arški župnik* po njegovi smrti izdalo *Ognjišče* (1999).

Objava treh knjig o škofu Rožmanu

Med Kolaričevimi spisi izstopa obsežno zastavljena biografija 29. ljubljanskega škofa. Tri zajetne knjige pod skupnim naslovom *Škof Rožman. Duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časa* so izšle v drugi polovici 60. (zvezek I. leta 1967) in v 70. letih (zvezek II. leta 1970 in zvezek III. leta 1977). Domnevati smemo, da je imel do svojega nekdanjega učitelja cerkvenega prava zelo osebni odnos; ocene izpittov pri njem so bile odlične. S škofom Rožmanom se je srečeval v Združenih državah in Kanadi. Gradivo je zbiral v času, ko je bila živa še velika večina ljudi,

³⁴ Zrnec, *Slovenski lazaristi v Kanadi*, str. 32.

³⁵ Zrnec, *Slovenski lazaristi v Kanadi*, str. 46; Golob, Poročilo o delu na Slovenski pristavi pri Torontu.

³⁶ *Slovenians in Canada*, str. 217.

³⁷ Hranilnica in posojilnica, str. 215; *Slovenians in Canada*, str. 218; Zerzer, *Dobri pastirji*, str. 142.

³⁸ Zrnec, *Slovenski lazaristi v Kanadi*, str. 54.

³⁹ Gajšek, *Vredni spomina*, str. 114; Zerzer, *Dobri pastirji*, str. 143; Kopač, Sobratu v slovo.

Naslovna stran prvega zvezka Rožmanove biografije.

ki so škofa Rožmana poznali in je od njih dobival gradivo iz prve roke, čeprav je bila vrsta laikov in duhovnikov, tudi med izseljenci, prepričana, da čas za pisanje škofove biografije še ni bil primeren.⁴⁰ Tik pred izidom prvega zvezka je za *Ameriško domovino* pripravil predstavitev nastajanja ideje o zbiranju gradiva in pripravi objave ter razlogih za takšno odločitev.⁴¹ Kot zapiše v uvodu k prvemu zvezku, »se je dela lotil na pobudo slovenskih duhovnikov v Severni Ameriki«.⁴² Med njimi je imel vodilno vlogo Ju-

lij Slapšak (1901–1985), ki je v Clevelandu več let opravljal naloge osebnega tajnika škofa Rožmana in je dobro poznal možnosti, ki bi jih avtor življenjepisa lahko izkoristil. Res je bilo, da je bilo že do tedaj veliko napisanega o njem, predvsem v slovenskem tisku po svetu, nekaj pa tudi na Slovenskem. Leta 1960 je izšel deveti zvezek *Slovenskega biografskega leksikona*, ki je vseboval geslo Gregorij Rožman; pripravil ga je dr. Metod Mikuž (1909–1982), nekoč dobro zapisan pri škofu Rožmanu in njegov ožji sodelavec.⁴³

K sodelovanju so bili povabljeni duhovniki in laiki v Severni in Južni Ameriki, Avstraliji in Evropi. Pripravljen je bil poseben vprašalnik, ki so ga iz Združenih držav razposlali na okrog 300 naslovov (odgovore je zbiral Slapšak). Delo s poznavalci škofa

⁴⁰ Zorman, † Dr. Jakob Kolarič CM, str. 90.

⁴¹ Prim. Kolarič, Ob življenjepisu škofa dr. Gregorija Rožmana, str. 2.

⁴² Kar nekaj duhovnikov je bilo proti pripravi Rožmanovega življenjepisa. Njihova mnenja je Kolarič navedel v uvodu k prvemu zvezku. Obenem je navedel temeljno načelo, ki se ga je držal: »Življenjepis ni modrovanje, še manj pisateljeva domišljija; življenjepis so nepotvorjena dejstva. Zato mora v življenjepis govoriti človek, ki ga življenjepis opisuje; govoriti mora s svojimi lastnimi besedami, ki jih je napisal ali govoril; govoriti morajo njegova dejanja, njegove stvaritve. Poleg tega pa smejo

govoriti tudi tisti, ki so njegovo življenje gledali iz neposredne bližine, pa tudi ti samo tedaj, če so ga gledali brez predsodkov, z očesom pravičnosti in brez sovraštva.« Kolarič, *Škof Rožman*, 1. zv., str. 5–6.

⁴³ Prim. SBL, vol. III, str. 152.

dr. Rožmana v Avstriji so prepustili Kolariču, ker se je z njimi lahko srečeval osebno in tako preverjal podatke, ki jih je prejemal od drugod. Iz Celovca je bilo razposlanih več kot sto izvodov vprašalnikov; iz vseh okoli jih je bilo vrnjenih skoraj dvesto. V Avstriji je imela sedež Družba sv. Mohorja, ki je prevzela odgovornost za izdajo. Kolarič se je postavil na stališče, da bo življenjepis pripravil predvsem na podlagi pričevanj in zbranega gradiva in ne na podlagi do tedaj objavljenih zapisov. Prepričan je namreč bil, da bodo ti zapisi tako ali tako ostali ohranjeni in obdržali svojo vrednost, če pa bo načrtno zbral gradivo od takrat še živih poznavalcev, bo to izviren prispevek in bodo zbrane nove ter dodatne informacije, ki bodo tako rešene pred pozabo. Od jeseni 1963 dalje je trajalo zbiranje gradiva in nagovarjanje povabljenih, da so se odločili za pripravo osebnih prispevkov. Računal je, da bo življenjepis izšel v eni knjigi ob petletnici škofove smrti. Med pričami, ki so bile Kolariču v oporo predvsem za zgodnje obdobje Rožmanovega življenja, je imela poleg koroških duhovnikov in nekaterih sorodnikov poseben pomen škofova sestra Elizabeta (Liza) Rožman (1872–1969), ki je bila pri bratu, ko je bil v Ljubljani učitelj na Teološki fakulteti in ljubljanski škof ter ga je spremljala na poti na Koroško 5. maja 1945. V času priprave knjige je bila še vedno živa in je imela zanesljiv spomin (umrla je 25. julija 1969 v Šmihelu pri Pliberku).⁴⁴

Knjige spremljajo številne ilustracije in priloge, ki imajo že same po sebi izvirno zgodovinsko in pričevalno vrednost. Marsikateri dokument in fotografija sta bila s tem oteta. Na značaj Kolaričevih knjig o škofu Rožmanu je treba gledati tudi v luči posebnega pomena in posebne pozornosti, ki jo je tovrstni literaturi posvečala slovenska in jugoslovanska oblast. To se je kazalo v dejstvu, da je bila v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani v fondu D, do katerega so imeli dostop le izbranci in politično zanesljivi uporabniki.

Sklep

Ko govorimo o lazaristu Ljutomerčanu dr. Jakobu Kolariču, govorimo o začetniku načrtnega organiziranja cerkvenega življenja med Slovenci v kanadski provinci Ontario in o začetkih občasnih pastoralnih dejavnosti v drugih delih obsežne dežele. Kljub krhkemu zdravju in številnim napetostim, s katerimi se je moral srečevati v slovenski skupnosti, je začel vse dejavnosti, ki so se po njegovi vrnitvi v Evropo utrdile in še razširile. Po zgledu drugih skupnosti v narodnostno zelo raznolikem Torontu je s podporo vodstva torontske nadškofije poskrbel za temeljne

strukture, ki so zagotavljale skupne dejavnosti in omogočale izražanje pripadnosti skupnosti (prostore, organizacije, osebje, tisk). Slovensko cerkveno občestvo v Torontu je po njegovi zaslugi stopalo v korak s številnimi drugimi narodnostnimi ustanovami, ki so delovale na ozemlju prestolnice Ontaria.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ATF – Arhiv Teološke fakultete v Ljubljani

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor

Rojstne matične knjige in mrliške matične knjige župnije Ljutomer (<https://data.matricula-online.eu/sl/slovenia/maribor/>)

PAL – Provincialni arhiv lazaristov Ljubljana

LITERATURA

Bobič, Pavlina: Ambrožič (Ambrozich) Bernard. *Novi Slovenski biografski leksikon*, zv. 1, Ljubljana: ZRC SAZU, 2013, str. 155–156.

Božji besedi na pot. *Božja beseda* 1, 1949, št. 1, 20. november, str. 1.

Gajšek, Lojze: *Vredni spomina. Rajni sobratje Slovenske province Misijonske družbe. Ob 90-letnici province (1919–2009) in 350-letnici smrti sv. Vincencija (1660–2010)*. Ljubljana: Misijonska družba, 2009.

Gajšek, Lojze: *Slovenska provinca Misijonske družbe s skupnostjo lazaristov na Hrvaškem*. Ljubljana: Misijonska družba, 2009.

Godina, Jože: Zadnja v družini je umrla. *Ameriška domovina*, št. 149, 6. avgust 1969, str. 2.

Golob, Božidar: Poročilo o delu na Slovenski pristavi pri Torontu. *Božja beseda* 10, 1959, št. 2, februar, str. 42–43.

Hranilnica in posojilnica. *Božja beseda* 8, 1957, št. 9, september, str. 215.

Kolarič, Jakob: Ob življenjepis škofa dr. Gregorija Rožmana. *Ameriška domovina*, št. 56, 21. marec 1967, str. 2.

Kolarič, Jakob: † Dr. Janko Pajk. *Božja beseda* 2, 1950/51, št. 12, oktober, str. 121–122.

Kolarič, Jakob: Pot do slovenske cerkve v Torontu. *Božja beseda* 5, 1953/54, št. 12, oktober, str. 8–18.

Kolarič, Jakob: Začetek in razvoj »Božje besede«. *Božja beseda* 10, 1959, št. 1, januar, str. 4–7.

Kopač, Janez: Odlikovanje. *Božja beseda* 6, 1955, št. 1, januar, str. 14–15.

Kopač, Janez: Sobratu v slovo. *Božja beseda* 36, 1985, št. 3, marec, str. 80–82.

Kopač, Janez: *Ob srebrnem jubileju župnije Marije Brezmadežne 1961–1986. Silver Jubilee of the Mi-*

⁴⁴ Zerzer, *Dobri pastirji*, str. 144; Zorman, † Dr. Jakob Kolarič CM, str. 91; Kolarič, *Škof Rožman*, 2. zv., str. 491; Godina, Zadnja v družini je umrla.

raculous Medal. Toronto: Župnija Brezmadežne, 1987.

Letonja, Franc: *Sveti Vladimir v Montrealu 1964–1989. Pogled v preteklost in sedanjost*. Montreal: Mission Slovène Saint-Vladimir, 1990.

Mauser, Otmar: Preč. g. dr. Jakob Kolarič, C.M., v luči 10-letnice cerkve Marije Pomagaj. *Ameriška domovina*, št. 242, 15. december 1964, str. 3.

Perin, Roberto: *The Many Rooms of This House. Diversity in Toronto's Places of Worship since 1840*. Toronto: University of Toronto Press, 2017.

Pogorelec, Breda: Profesor doktor Rudolf Kolarič. *Jezik in slovstvo* 31, 1975/76, št. 1, str. 21–24.

Pri lurski Materi Božji v Winnipegu. Naš 30-letni jubilej. *Božja beseda* 45, 1994, št. 2, marec–april, str. 46–47.

Skumavc, Franc: *On One-Way Path. A Life's Journey*. Beaverton: Franc Skumavc, 1992.

Slovenians in Canada. Hamilton: The Slovenian Heritage Festival Committee, 1984.

Slovo misijonarja. *Božja beseda* 45, 1994, št. 5, september–oktober, str. 149–150.

Zerzer, Janko: *Dobri pastirji. Naši rajni duhovniki 1968–2005*. Celovec: Mohorjeva, 2006.

Zorman, Fortunat: † Dr. Jakob Kolarič. *Koledar Mohorjeve družbe 1986*. Celovec: Mohorjeva družba 1985, str. 90–91.

Zrnec, Tone: *Slovenski lazaristi v Kanadi*. Toronto: Božja beseda, 2002.

Žakelj, Stanko: Dr. Jakob Kolarič CM. *Družina*, št. 3, 20. januar 1985, str. 4.

SPLETNI VIRI

Spletna stran župnije Marija Pomagaj:
www.marijapomagaj.ca

S U M M A R Y

Ljutomer-native Jakob Kolarič. In the service of organizing and connecting Slovenian in Toronto

After two decades of serving in Slovenia and refugee camps and after making a short sojourn in Rome and Madrid, respectively, the Lazarist (Vincentian Father) Dr Jakob Kolarič set out for Canada at the end of 1948. He first joined the American Lazarist community and then made all necessary arrangements for Slovenian Lazarists to settle in Toronto and provide pastoral care Slovenian emigrants in Ontario as well as major cities in other provinces. In Toronto, Kolarič not only ensured the establishment of the Slovenian parish of Our Lady Help and the construction of the parish church and other facilities, but he also initiated the establishment of many other Slovenian institutions. He was the founder of Slovenian religious communities in Montreal, Quebec, and Winnipeg, Manitoba. To promote contacts among his fellow countrymen, scattered across Canada, Kolarič launched the monthly newspaper *The Word of God*, which soon also spread to other Slovenian communities around the globe. After 1960, he resided in Carinthia and provided pastoral care to the local sisterhood. He published several books on religious literature and compiled a three-volume biography of Bishop Dr Gregorij Rožman, which was published by the Hermagoras Society in Klagenfurt (Slo.: Celovec).

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 341.222(439.5)
DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.3.18>

Prejeto: 27. 8. 2022

Matija Zorn

izr. prof. dr., znanstveni svetnik, ZRC SAZU, Geografski inštitut Antona Melika, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: matija.zorn@zrc-sazu.si
ORCID: 0000-0002-5788-018X

Peter Mikša

doc. dr., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: peter.miksa@ff.uni-lj.si
ORCID: 0000-0001-8336-0957

Mejniki na štajersko-ogrski meji – nekaj primerov iz Občine Ljutomer in okolice*

IZVLEČEK

Mejni kamni (mejniki) so fizične oznake, ki označujejo kopensko mejo, predvsem njene spremembe. Pogosto stojijo na posebej vidnih mestih, opremljeni pa so z različnimi informacijami. Uporabljamo jih tako za označevanje meja med državami ter administrativnimi enotami na različnih ravneh znotraj držav kot tudi za označevanje zasebnih zemljišč. Na območju nekdanje Habsburške monarhije najdemo številne mejne kamne, ki so na primer označevali posestne meje gospostev, dominikalne in cerkvene posesti ter administrativne, med njimi deželne meje. V prispevku se osredotočamo na slednje, in sicer na mejne kamne, ki so do konca prve svetovne vojne označevali »slovenski« del meje med Štajersko in Ogrsko, predvsem na širšem območju Občine Ljutomer. Ohranjeni mejniki danes ne služijo več prvotnemu namenu, kljub temu pa ponekod sovpadajo z občinskimi in katastrskimi mejami.

KLJUČNE BESEDE

zgodovinska geografija, meje, mejni kamni, kulturna dediščina, Štajerska, Ogrska, Občina Ljutomer

* Prispevek je nastal v okviru nacionalnih raziskovalnih projektov »Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva« (J6-8248), »Ustvarjanje, vzdrževanje, ponovna uporaba: mejne komisije kot ključ za razumevanje sodobnih meja« (J6-2574) ter »Rapalska meja: četrto stoletje obstoja in stoletje dediščine ter spomina« (J6-3124), ki jih financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS). Prispeva tudi k nacionalnim raziskovalnim programom »Slovenska zgodovina« (P6-0235) in »Geografija Slovenije« (P6-0101), ki ju prav tako financira ARRS. Za pregled besedila in pomoč pri preverjanju krajevnih podatkov se avtorja zahvaljujeva Srečku Pavličiču s Pristave pri Ljutomeru. Za preverjanje krajevnih podatkov se zahvaljujeva tudi Rajku Mlinariču (Geodetska uprava Republike Slovenije, Geodetska pisarna Ljutomer).

ABSTRACT

BOUNDARY STONES ON THE BORDER BETWEEN THE DUCHY OF STYRIA
AND THE KINGDOM OF HUNGARY. A FEW EXAMPLES FROM THE MUNICIPALITY
OF LJUTOMER AND ITS SURROUNDINGS

Boundary stones are physical markers that identify land borders and above all changes thereto. They are often placed in particularly visible places and inscribed with various kinds of relevant information. They are used for marking borders between countries or between various levels of administrative units within countries as well as for delimiting private landholdings. In the territory of the former Habsburg Monarchy, one can locate many boundary stones that, for example, marked the boundaries of seigniorial, dominical, and church estates as well as administrative and provincial borders. This contribution presents the latter, that is, boundary stones that marked the "Slovenian" section of the border which separated the Duchy of Styria and the Kingdom of Hungary until the end of the First World War, with a particular focus on the wider area of the Municipality of Ljutomer. Although these boundary stones no longer serve their original purpose, in some areas they still coincide with municipal and cadastral boundaries.

KEY WORDS

historical geography, borders, boundary stones, cultural heritage, Duchy of Styria, Kingdom of Hungary, Municipality of Ljutomer

Uvod

Meje in mejne oznake so osnova za upravne oziroma zemljiške razdelitve, bodisi med državami bodisi znotraj držav.¹ Če mejo na načrtih in zemljevidih predstavlja narisana linija, v naravi za razmejitev služijo različne mejne oznake, znamenja.² Te danes sodijo med kulturno dediščino, saj imajo poleg funkcijske tudi pričevalno (na primer podatke o letu postavitve, funkciji razmejitve) in estetsko vrednost, hkrati pa so edini pričevalci zemljiških izmer na terenu.³ Ker so mejna znamenja pogosto stala na bolj izpostavljenih mestih, tj. ob cestah, grapah in vodotokih, se številna bodisi zaradi širitve infrastrukture bodisi zaradi naravnih procesov (na primer bočna erozija vodotokov, preperevanje) niso ohranila. Največ starih mejnih oznak najdemo v gozdovih.⁴

Pred postavitvijo mejnih oznak so bile meje približne in so potekale po naravnih mejah (na primer grape, gozdovi, grebeni, izstopajoča drevesa ali skale). Slo je bolj za mejna območja oziroma mejne pasove kot za natančne mejne linije. Med gospodvi so bile meje zapisane v urbarjih. Ker meje niso bile natančno določene, je prihajalo do številnih mejnih sporov. Kasneje so bile trajnejše mejne oznake postavljene z geodetsko izmero zemljišč in njihovo upodobitvijo na zemljevidih.⁵

Upravna razdelitev slovenskega ozemlja, ki sicer še ni temeljila na pravi geodetski izmeri,⁶ je bila prvič podrobneje prikazana na zemljevidih prve habsburške vojaške izmere iz druge polovice 18. stoletja

v merilu 1 : 28.800.⁷ Kljub nenatančni izmeri imajo zemljevidi ponekod označene deželne in državne mejne oznake (na primer mejni kamni (slika 2), mejni jarki).⁸

Na območju Slovenije so bila zemljišča prvič natančno geodetsko izmerjena v začetku 19. stoletja z vzpostavitvijo zemljiškega (t. i. franciscejskega) katastra v merilu 1 : 2880.⁹ V franciscejskem katastru so meje natančno vrisane, ponekod pa so označene tudi katastrske mejne oznake.¹⁰

V prispevku izmed mejnih oznak obravnavamo mejne kamne,¹¹ ki jih na ozemlju Slovenije najdemo najmanj od rimskih časov.¹² Mejni kameni (mejniki) so fizične oznake, ki označujejo kopensko mejo, predvsem njene spremembe. Pogosto stojijo na posebej vidnih mestih, opremljeni pa so tudi z različnimi informacijami (na primer okrajšava imetnika meje, datum vzpostavitve). Uporabljamo jih tako za označevanje meja med državami ter administrativnimi enotami na različnih ravneh znotraj države kot tudi za označevanje zasebnih zemljišč.¹³ Na začetku so bili mejni kamni neobdelani kosi kamnine in brez oznak, pretežno iz kamninskega gradiva iz okolice. Kasneje postanejo obdelani in različnih oblik ter ne nujno iz »domačega« kamna, dobijo pa tudi različne oznake (od poznega srednjega veka). Kvadratasta oblika mejnih kamnov se pojavi v poznem srednjem veku, kasneje pa dobijo pravo geometrijsko obliko z zglednimi površinami.¹⁴ Ne glede na starost jim je skupno,

¹ Waldhäusl et al., *Sind das landsweite*, str. 538.

² Slak et al., *Dediščina katastrov*, str. 84.

³ Kozorog, *Mejna znamenja*, str. 77–78.

⁴ Prav tam, str. 88.

⁵ Zorn in Mikša, *Boundary stones*, str. 234.

⁶ Podobnikar, *Georeferencing*, str. 50–51.

⁷ Zorn, *Jožefinski vojaški*, str. 130.

⁸ Rajšp (ur.), *Slovenija*, 6, str. 253.

⁹ Kozorog, *Mejna znamenja*, str. 78–79.

¹⁰ Triglav et al., *Stalna geodetska*, str. 304.

¹¹ Prim. Mikša in Zorn, *Stari mejni*.

¹² Šašel Kos, *The boundary stone*.

¹³ Guo, *Cross-Border*, str. 56.

¹⁴ Simmerding, *Grenzzeichen*, str. 101–103.

da kažejo potek meje; stojijo predvsem tam, kjer meja spremeni smer.¹⁵ Od 16. stoletja so bili mejni kamni oštevilčeni. Tako so lahko hitro ugotovili »izgubo« posameznega mejnega kamna.¹⁶

Na območju Habsburške monarhije najdemo številne mejne kamne, ki so na primer označevali posestne meje gospostev, dominikalne in cerkvene posesti ter administrativne, med njimi deželne meje.¹⁷ V prispevku se bomo osredotočili na slednje, in sicer na mejne kamne, ki so do konca prve svetovne vojne označevali »slovenski« del meje med Štajersko in Ogrsko, predvsem na širšem območju Občine Ljutomer. Ti mejniki danes ne služijo več prvotnemu namenu, kljub temu pa ponekod sovpadajo z občinskimi in katastrskimi mejami.

Štajersko-ogrška meja

V grobem je »slovenski« del štajersko-ogrške meje,¹⁸ ki je v skupni dolžini meril okrog 70 kilometrov (preglednica 1), na severnem delu potekal po vodotoku Kučnica/Kutschnitz, ki je danes meja med Slovenijo in Avstrijo, v osrednjem delu po reki Muri, ki je danes v celoti v Sloveniji, v južnem delu pa prek gričevja Slovenskih gor, kjer je danes meja med Slovenijo in Hrvaško (slika 1).

Pretežen del meje je potekal po vodotokih, ki so sicer jasno vidne naravnogeografske ločnice, a lahko zaradi spremenljivega poteka ovirajo trajno administrativno razmejitve, zlasti na ravninskih območjih, kakršni so bregovi Mure, izpostavljeni pogostim poplavam in vijuganju reke. Zato lahko »nestatičnost« vodotokov povzroča razmejitvene težave, saj lahko na primer ena država trdi, da meja poteka po »stari« strugi, druga pa, da meja poteka po »novi« strugi.¹⁹ Na reki Muri se je meja ustalila v prvi polovici 13. stoletja.²⁰ Po njej je vse do razpada Avstro-Ogrske potekala deželna/državna, upravna in večji del obdobja tudi carinska meja, ki je območje slovenske Štajerske razmejevala od današnjega Prekmurja.²¹

Zaradi spreminjanja struge Mure so znani prepiri in tožbe že v prvi polovici 16. stoletja. V začetku 16. stoletja je na primer ogrski plemič tok Mure spremenil tako, da je začela erodirati štajersko stran – spodkopavati njive in ogrožati hiše. Zaradi erozije so na štajerski strani celo izginile tri vasi. Spor je šel tako daleč, da sta obe strani na svojem bregu razporedili vojaške sile.²² Zaradi sporov je moral posredovati celo kralj, ki je, da bi vzpostavil mir, na območje

poslal vojsko. Kasneje so se spori, tudi krvavi, zaradi reke nadaljevali. Tudi v 17. in 18. stoletju so se Štajerci večkrat pritoževali, da Madžari svojevoljno spreminjajo mejo.²³ Reka je svojo strugo neprestano in na »škodo« ene ali druge strani spreminjala tudi naravno zaradi pogostih poplav.²⁴ Zaradi tega se je »povečala« enkrat štajerska, drugič ogrska stran. Posest je v takšnih primerih prešla na lastnika na nasprotnem bregu. S spremembo meje bi se moral spremeniti tudi davek na posest, kar pa se ni zgodilo, tako da so morali na primer štajerski kmetje še vedno plačevati davek na posest, ki pa je zaradi spremenjene struge ležala na nasprotnem bregu.²⁵ Ob veliki poplavi leta 1676 je zaradi novonastale struge reke Mure Ogrska na račun Štajerske pridobila okrog 1500 ha zemljišč.²⁶

Meja je bila končno določena leta 1755, med 20. majem in 1. decembrom. Podložniki gospostev ob Muri so za označbo meje gradili posebne nasipe, ponekod pa so bili postavljeni kamniti mejni kamni (slike 2–7).²⁷

Mejniki

Najstarejši materialni dokaz določitve meje je mejni kamen severovzhodno od naselja Pristava iz leta 1674 (slika 3), ki je bil postavljen v času vladanja Leopolda I. Habsburškega.²⁸ Mejniki je kasneje, v času druge svetovne vojne, stal na meji med Nemčijo in Madžarsko, danes pa stoji ob občinski meji med občinama Ljutomer in Razkrižje (slika 2) oziroma med katastrskima občinama (KO) Pristava in Veščica. Mejniki fizično stoji v Občini Razkrižje (oziroma KO Veščica), ki ga je razglasila za kulturni spomenik lokalnega pomena,²⁹ vpisan pa je tudi v državni Register kulturne dediščine.³⁰

Več mejnih kamnov na območju med omenjenima občinama je ohranjenih iz časa vladanja Marije Terezije iz srede 18. stoletja.³¹ Ti mejniki nosijo letnico 1754 (slika 4). Oštevilčeni in postavljeni naj bi bili tako, da so bili med seboj optično povezani,³² njihova postavitev pa naj bi bila vezana na opravlja-

¹⁵ Philippi, *Grenzsteine*, str. 18–20.

¹⁶ Simmerding, *Grenzzeichen*, str. 106.

¹⁷ Lisec et al., *Mreža meja*, str. 405.

¹⁸ Štih, *Salzburg*, str. 535.

¹⁹ Perko et al., *Changing river*, str. 213.

²⁰ Kos, *Meja proti*, str. 88.

²¹ Kosi, *Slovenski nacionalni*, str. 36.

²² Zelko, *Stoletne razprtije*, str. 24; Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 65.

²³ Kovačič, *Ljutomer*, str. 25; Zelko, *Stoletne razprtije*, str. 25–26; Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 68; Hozjan, *Reka Mura*, str. 25.

²⁴ Radovanovič, *Reka Mura*.

²⁵ Čuček, *K problematiki*, str. 117.

²⁶ Radovanovič, *Štajerski del Pomurja*, str. 54. Več o poplavi v: Radovanovič, *Reka Mura*.

²⁷ Kovačič, *Ljutomer*, str. 25.

²⁸ Obstoj mejnikov iz tega obdobja dokazuje tudi poročilo o veliki poplavi leta 1676, ki omenja mejni kamen četrte ure oddaljen od vasi Mota v Občini Ljutomer (Radovanovič, *Reka Mura*, str. 14, 29, 33).

²⁹ Odlok, str. 2848.

³⁰ Evidenčna številka enote dediščine: 20001.

³¹ Damjanovič et al., *Mura*, str. 268.

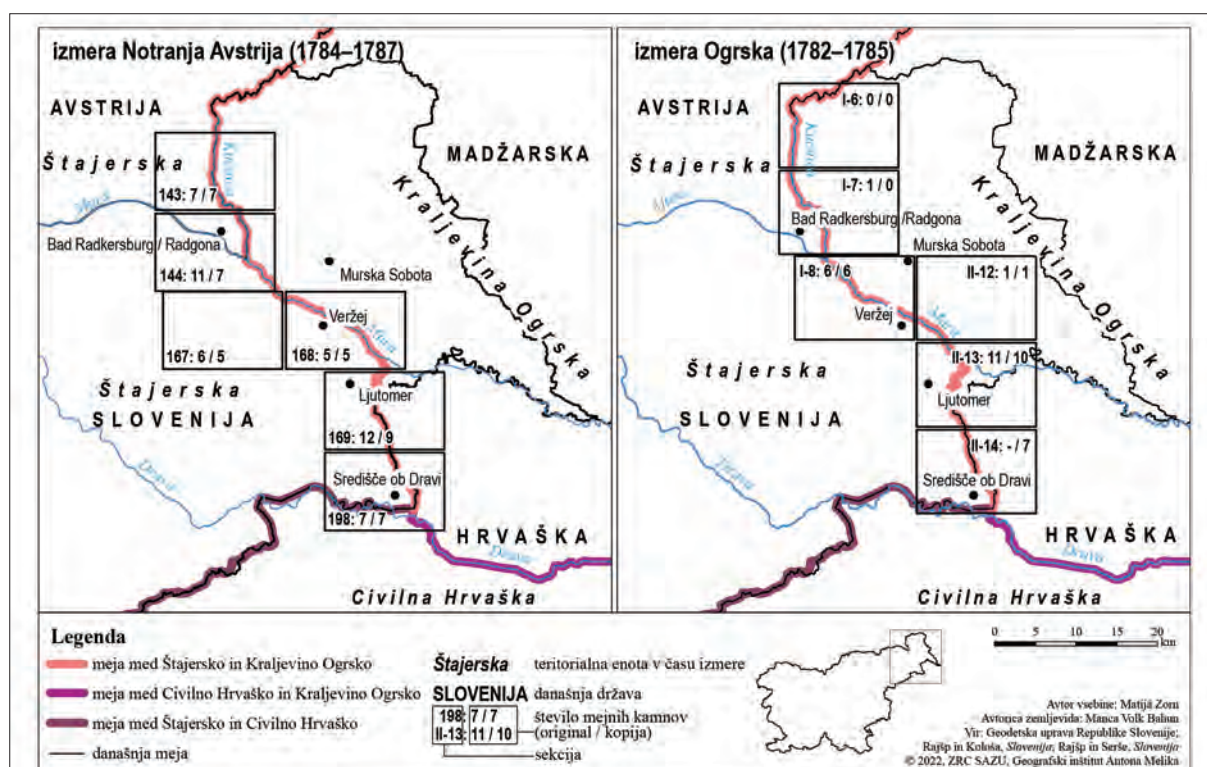
³² Pavličič, *Stari mejniki*, str. 54; Krnc, *Veržejske*, str. 51; Damjanovič et al., *Mura*, str. 269.

*Preglednica 1: Mejniki med Štajersko in Ogrsko, označeni na zemljevidih prve habsburške vojaške izmere iz druge polovice 18. stoletja³³ na območju današnje Slovenije (*celotna meja na Muri; **brez odseka na Muri; – podatek ni preverjen). Za vsako sekcijo sta bila izdelana dva zemljevida – original in kopija.*

območje opisno (od severa proti jugu)	dolžina (km)	izmera Notranja Avstrija (1784–1787)			izmera Ogrska (1782–1785)		
		sekcija	original	kopija	sekcija	original	kopija
meja pretežno na vodotoku Kučnica; današnja meja med Slovenijo in Avstrijo	26	143	7	7	I-6	0	0
meja pretežno na vodotoku Kučnica; današnja meja med Slovenijo in Avstrijo		144	11	7	I-7	1	0
meja na reki Muri; danes v Sloveniji	30*	167	6	5	I-8	6	6
meja na reki Muri; danes v Sloveniji		168	5	5	II-12	1	1
severni del: meja na reki Muri; danes v Sloveniji osrednji in južni del: gričevje Slovenskih goric; današnja meja med Slovenijo in Hrvaško	17,5**	169	12	9	II-13	11	10
gričevje Slovenskih goric; današnja meja med Slovenijo in Hrvaško		198	7	7	II-14	–	7
mejni kamni skupaj			48	40		19	24

nje tlake.³⁴ Domnevno so bili prav ti mejniki v osemdesetih letih 18. stoletja zabeleženi na zemljevidih prve habsburške vojaške izmere (preglednica 1; sliki 1 in 2). Večino teh mejnikov je Mura ob spre-

minjanju struge odnesla, več jih je bilo uničenih tudi zaradi obdelave zemljišč,³⁵ a nekatere najdemo še danes (slike 2–7).³⁶ Ob določitvi meje so pregradili tudi več kilometrov struge ter ustvarili nove kanale,

Slika 1: Pregledni zemljevid sekcij prve habsburške vojaške izmere (iz druge polovice 18. stoletja na območju današnje Slovenije), ki so pokrivale »slovenski« odsek meje med Stajersko in Ogrsko.

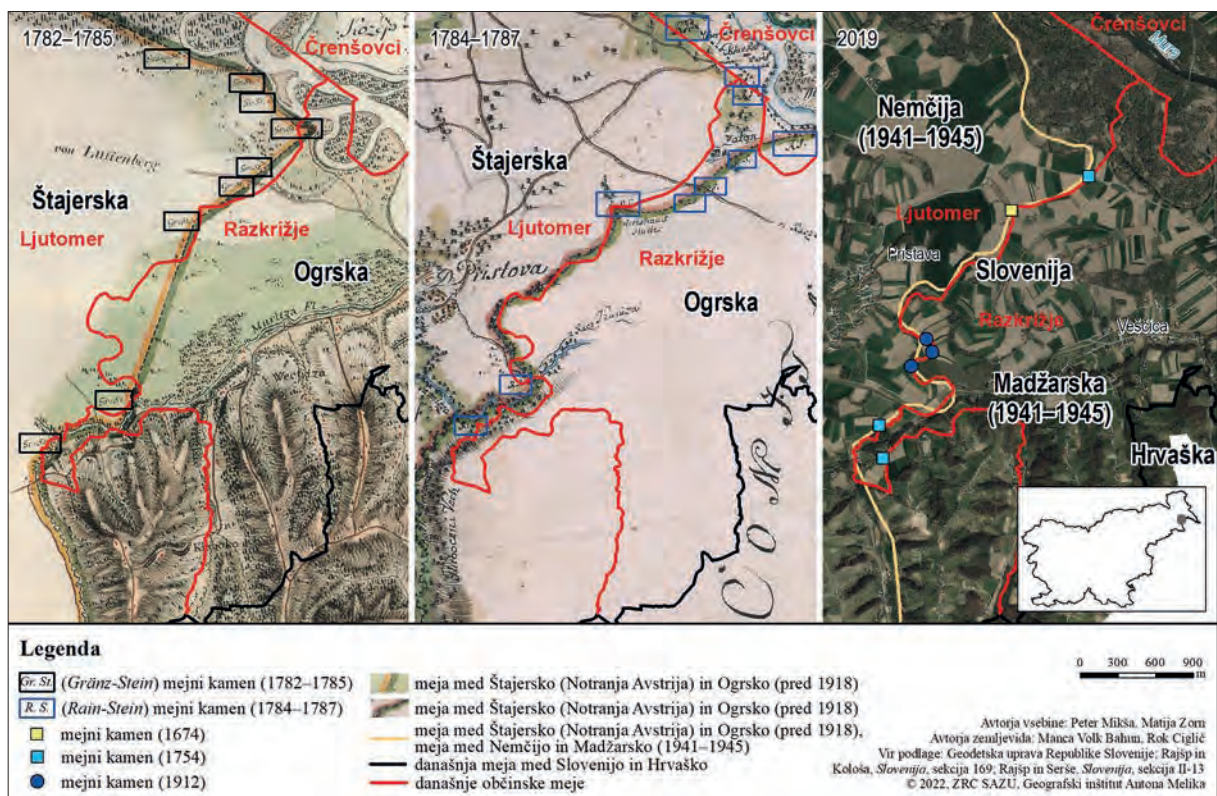
Pri posameznih sekcijah je označeno število mejnikov na originalu in kopiji.

³³ Raišp (ur.), *Slovenija*, 6; Raišp (ur.), *Slovenija*, 7.

34 Rajsp (ul.), Slovenija, 6, R.
Pavličič, *Pozdrav*, str. 177.

³⁵ Kovačić, *Ljutomer*, str. 25.

³⁶ Pavličič, *Stari mejniki*, str. 54; Pavličič, *Pozdrav*, str. 177; Ratiznojinik, *Na valovih*. Kovačič je sredi 20. let prejšnjega

Slika 2: Mejniki med Štajersko in Ogrsko, označeni na zemljevidih prve habsburške vojaške izmere iz druge polovice 18. stoletja na območju meje med današnjima občinama Ljutomer in Razkrižje. Levo je zemljevid, izdelan v okviru kartiranja Kraljevine Ogrske med letoma 1782 in 1785,³⁷ v sredini je zemljevid, izdelan v okviru kartiranja dežel Notranje Avstrije med letoma 1784 in 1787,³⁸ desno pa sodobni ortofoto posnetek³⁹ z označeno mejo med Nemčijo in Madžarsko med drugo svetovno vojno, ki se je naslonila na razmejitev med Štajersko in Ogrsko pred prvo svetovno vojno, kot tudi ohranjeni mejni kamni. Na vseh treh zemljevidih sta označeni tudi sodobna državna meja med Slovenijo in Hrvaško ter občinska meja med občinama Ljutomer in Razkrižje. Nepopolno ujemanje med sodobno občinsko mejo in zgodovinskimi mejami na odseku, kjer se meje prekrivajo, je posledica natančnosti posameznih izmer.

s čimer so se začela prva večja regulacijska dela na reki Muri.⁴⁰

Kot omenjeno, so bili mejni kamni označeni na zemljevidih prve (t. i. jožefinske) habsburške vojaške izmere. V njenem okviru je bila meja med Štajersko in Ogrsko izmerjena (kartirana) dvakrat – najprej v okviru izmere Kraljevine Ogrske med letoma 1782 in 1785 ter pozneje še v okviru izmere dežel Notranje Avstrije med letoma 1784 in 1787 (sliki 1 in 2). Kartirano območje je bilo razdeljeno v sekcije, za vsako sekcijo pa sta bila v okviru obeh izmer izdelana

po dva zemljevida, original in kopija oziroma preris originala,⁴¹ ki pa sta se v podrobnostih nekoliko razlikovala. Za vsak del meje so tako na razpolago po štirje zemljevidi. V okviru obeh izmer je bil »slovenski« odsek meje razdeljen v šest sekcij (preglednica 1; slika 1).

V preglednici 1 vidimo, da je bilo v okviru izmere dežel Notranje Avstrije na zemljevidih označeno skupaj približno še enkrat toliko mejnih kamnov kot v okviru izmere Kraljevine Ogrske, razlike pa so tudi med originali in kopijami. V okviru izmere dežel Notranje Avstrije je bil mejni kamen označen na približno 1,5 km meje (na originalu oziroma slaba 2 km na kopiji), v okviru izmere Kraljevine Ogrske pa na približno 3 km (na kopiji).

Na zemljevidih obeh izmer se razlikuje tudi potek rečnih strug; ta je v okviru izmere dežel Notranje

stoletja zapisal: »Končno je za časa Marije Terezije posebna komisija natančno določila meje in postavila mejnike, ki še deloma dandanes stoje, zlasti med Medjimurjem in Štajersko« (Kovačič, Slovenska Štajerska, str. 255).

³⁷ Rajšp (ur.), Slovenija, 7.

³⁸ Rajšp (ur.), Slovenija, 6.

³⁹ Zadnji terenski pregled, dne 13. oktobra 2022, je pokazal, da ostankov mejnega kamna »pri lipah«, ki je na desnem zemljevidu označen najbližje Muri, ni več. Fotografijo mejnega kamna najdemo v: Pavličič, Stari mejniki, str. 54.

⁴⁰ Hozjan, Reka Mura, str. 26.

⁴¹ Rajšp (ur.), Slovenija, 6, str. XXVI; Rajšp (ur.), Slovenija, 7, str. XXVIII; Podobnikar, Georeferencing, str. 50.

Slika 3: Mejni kamen med Štajersko in Ogrsko z letnico 1674, ki danes stoji na meji med občinama Ljutomer in Razkrižje (oziroma med KO Pristava in Veščica) severovzhodno od naselja Pristava (pri hiši z naslovom Veščica 39) – levo: ploskev mejnega kamna, obrnjena proti nekdanji Ogrski oziroma danes Občini Razkrižje (KO Veščica), sredina: na stranski ploskvi mejnega kamna je lepo vidna številka 22, desno: ploskev mejnega kamna, obrnjena proti nekdanji Štajerski oziroma danes Občini Ljutomer (KO Pristava). Mejni kamen je visok 120 cm, širok po daljši stranici 45 cm in krajši stranici 30 cm.⁴² Mejniki so vpisani v Register kulturne dediščine pod evidenčno številko 20001 (foto: Matija Zorn).

Slika 4: Mejni kamen med Štajersko in Ogrsko z letnico 1754, ki danes stoji na meji med občinama Ljutomer in Razkrižje (oziroma med KO Stročja vas in Veščica) vzhodno od naselja Stročja vas (severno od hiše z naslovom Veščica 33b) – levo: ploskev mejnega kamna, obrnjena proti nekdanji Ogrski oziroma danes Občini Razkrižje (KO Veščica), sredina: na stranski ploskvi mejnega kamna je lepo vidna številka 5, desno: ploskev mejnega kamna, obrnjena proti nekdanji Štajerski oziroma danes Občini Ljutomer (KO Stročja vas). Mejni kamen je visok 88 cm,⁴³ širok po daljši stranici 44 cm in krajši stranici 32 cm.⁴⁴ Na ploskvi, obrnjeni proti Ogrski, so nad letnico zapisane črke M. R. H. (Meta Regni Hungariae⁴⁵ oz. konec Kraljevine Ogrske). Mejniki so vpisani v Register kulturne dediščine pod evidenčno številko 20002 (foto: Matija Zorn).

⁴² Pavličič, Stari mejniki, str. 15. Podrobnejši opis mejnika je v: Pavličič, Stari mejniki, str. 54–55.

⁴³ Višina nadzemnega (vidnega) dela. Podzemni del takšnih mejnikov naj bi bil zgolj nekoliko krajši od nadzemnega (Pavličič, Stari mejniki, str. 54).

⁴⁴ Pavličič, Stari mejniki, str. 16.

⁴⁵ Radraststation Zeltling, str. 4. Za razlago kratic glej tudi: Magyarországi, str. 111.

Slika 5: Mejni kamen med Štajersko in Ogrsko z letnico 1754, ki danes stoji v Ljutomeru pred poslopjem okrajnega sodišča. Prvotno je stal v bližini naselja Mota,⁴⁶ na današnje mesto pa je bil postavljen leta 2002⁴⁷ – levo: ploskev mejnega kamna, ki je bila obrnjena proti nekdanji Ogrski, desno: ploskev mejnega kamna, ki je obrnjena proti nekdanji Štajerski. Na ploskvi, obrnjeni proti Štajerski, so nad letnico zapisane črke M. D. S. (Meta Ducatus Styriae⁴⁸ oz. konec Vojvodine Štajerske) (foto: Matija Zorn).

Slika 6: Mejni kamen med Štajersko in Ogrsko, domnevno postavljen leta 1754, ki danes stoji na meji med občinama Ljutomer in Razkrižje (oziroma med KO Globoka in Veščica) vzhodno od naselja Stročja vas (ob hiši z naslovom Veščica 33) – levo: ploskev mejnega kamna, obrnjena proti Občini Ljutomer (KO Globoka), desno: ploskev mejnega kamna, obrnjena proti Občini Razkrižje (KO Veščica) (foto: Matija Zorn).

⁴⁶ V bližini vodnega zajetja pri Moti (Pavličič, *Pozdrav*, str. 177). Po ustnem viru (Rajko Mlinarič, 17. 10. 2022) je mejni kamen stal na njivi in je oviral kmetovanje; bil je nagnjen. O obstoju mejnih kamnov na tistem območju piše Makovec: »Pri Belelovi domačiji na Spodnjem Krapju, kjer je včasih šla pešpot iz Zgornjega Krapja v Cven, stoji oziroma leži ... kamen-mejnik, visok kakih 70 do 80 cm. Na njem ni zaslediti

nobenih znakov ali napisa, sicer pa je kamen že nekoliko preperel ...« (Makovec, Kaj je, str. 13).

⁴⁷ Slak et al., *Dediščina katastrov*, str. 89; Triglav Čekada et al., *Stalna geodetska*, str. 89.

⁴⁸ Radraststation Zelting, str. 4. Za razlago kratic glej tudi: *Magyarország*, str. 111.

Slika 7: Mejna kamna med Štajersko in Ogrsko z letnico 1754, ki danes stojita v parku pri gradu v Beltincih. Prvotna lokacija mejnih kamnov ni znana, pred grajsko stavbo pa naj bi bila postavljena leta 1994.⁴⁹ Levi mejni kamen je visok približno dva metra, od tega ga je bilo več kot polovica zakopanega v tla. Pri desnem mejnem kamnu je na stranski ploskvi vidna številna oznaka 27, levi mejni kamen pa ima na stranski ploskvi številsko oznako 20 (foto: Matija Zorn).

Avstrije natančnejši in z več podrobnostmi.⁵⁰ Razlikujeta se tudi izrisa mejne črte. Na sliki 2 vidimo, da je deželna meja, ki danes predstavlja mejo med občinama Ljutomer in Razkrižje, v okviru izmere Kraljevine Ogrske izrisana zelo premočrtno, medtem ko v okviru izmere dežel Notranje Avstrije sledi reliefnim značilnostim potoka, ki je predstavljal mejo; posledično se slednja veliko bolj ujema s sodobno občinsko (in tudi katastrsko) mejo. Ob potoku so ohranjeni mejni kamni z letnico 1754 (slika 2), torej iz obdobja, ko so prvič natančneje »zakoličili« mejo, ter mejni kamni z letnico 1912, ko je bila tudi izvedena izmera meje⁵¹ (slika 8).

Mejni kamni so na zemljevidih prve habsburške vojaške izmere označeni ali na sami mejni črti (sliki 2) ali nekoliko vstran, predvsem tam, kjer je meja sledila reki Muri. Na zemljevidu sekcije 167 izmere dežel Notranje Avstrije (za lokacijo gl. sliko 1) so označeni na obeh bregovih reke in na rečnih otočkih,⁵² medtem ko je na zemljevidu sekcije 168, kamor sega tudi severni del občine Ljutomer, meja začrtana na levem (ogorskem) bregu, večina mejnih kamnov pa je na de-

snem (štajerskem) bregu.⁵³ Na komplementarnem zemljevidu sekcije II-12 izmere Kraljevine Ogrske je meja vrisana sredi Murine struge,⁵⁴ bistveno manj je tudi označenih mejnih kamnov. Poleg mejnih kamnov je na zemljevidu sekcije 144 izmere dežel Notranje Avstrije označen suh mejni jarek.⁵⁵

Mejniki med Štajersko in Ogrsko so po prvi svetovni vojni izgubili prvotno vlogo. V severnem delu, tj. na območju reke Kučnice do sotočja z Muro, so jih nadomestili novi mejni kamni med novoustanovljenima Republiko Avstrijo in Kraljevino SHS/Jugoslavijo. Ti mejni kamni danes označujejo mejo med Republiko Avstrijo in Republiko Slovenijo. Na območju reke Mure mejni kamni niso bili več potrebni, saj sta oba bregova reke prišla pod okrilje Kraljevine SHS/Jugoslavije oziroma njene administrativne enote Dravske banovine. V južnem delu, tj. na območju, ki poteka prek gričevja Slovenskih gor, ki je prav tako pripadlo Kraljevini SHS/Jugoslaviji, se je meja spremenila v notranjo administrativno mejo med Dravsko in Savsko (kasneje Hrvaško) banovino, na kateri pa mejni kamni niso bili postavljeni. Na tem odseku »novi« mejni kamni tudi niso bili postavljeni med drugo svetovno vojno, ko je ista linija postala meja med Nemčijo in Madžarsko. Po drugi svetovni vojni je to postala meja med ljudskima/socialističnima republikama Slovenijo in Hrvaško znotraj FLRJ/SFRJ, ki pa ju tudi niso razmejevali mejni kamni.

⁴⁹ Šraj, *Beltinci*, str. 143. Citirani vir navaja, da naj bi mejna kamna izvirala z »državne meje med Madžarsko in Turčijo«, kratico M. D. S. na kamnih pa razlaga kot »*Militaris Districtus Slavoniae*« (Šraj, *Beltinci*, str. 142). S takšno interpretacijo mejnih kamnov se ne moremo strinjati, saj so identični drugim mejnikom z isto letnico in kratico, ki jih najdemo vzdolž štajersko-ogrske meje, npr. v Občini Ljutomer ter ob vodotoku Kučnica.

⁵⁰ Hozjan, *Gornje Prekmurje*, str. 154–155; Hozjan, *Dolnje Prekmurje*, str. 11.

⁵¹ Zadeva, str. 151.

⁵² Hozjan, *Gornje Prekmurje*, str. 155.

⁵³ Hozjan, *Dolnje Prekmurje*, str. 10.

⁵⁴ Prav tam, str. 13.

⁵⁵ Rajšp (ur.), *Slovenija*, 6, str. 253; Hozjan, *Gornje Prekmurje*, str. 155.

Slika 8: Mejna kamna med Štajersko in Ogrsko z letnico 1912, ki danes stojita na meji med občinama Ljutomer in Razkrižje (oziroma med KO Pristava in Veščica) jugovzhodno od naselja Pristava (foto: Matija Zorn).

Slika 9: Razlagalni tabli ob mejnikih na nekdanji štajersko-ogrski meji – levo: razlagalna tabla za mejnik na sliki 3, desno: razlagalna tabla za mejnik na sliki 4 (foto: Matija Zorn).

Danes mejna linija na tem odseku ostaja državna meja med republikama Slovenijo in Hrvaško, ki pa zaradi še vedno nedorečene meje med državama⁵⁶ še ni »dobila« mejnih kamnov. Na tem odseku so bili tako mejni kamni, ki so razmejevali Štajersko in Ogrsko, do nedavne postavitve žičnih ograj⁵⁷ edine mejne oznake med državama.

Sklep

Meje so več kot le prostorske razmejitve, saj so povezane s pravnimi, kulturnimi, zgodovinskimi, so-

cialnimi, gospodarskimi in drugimi entitetami.⁵⁸ V mejnih sporih so nesporni mejni kamni običajno dokaz z visoko dokazno vrednostjo.⁵⁹ Na primer meja države mora biti nedvoumno določena oziroma izmerjena tako, da jo je mogoče v vsakem trenutku na novo vzpostaviti, če pride do uničenja ali premikov mejnih oznak. Zato mora biti njihova lega natančno določena s koordinatami v dogovorjenem koordinatnem sistemu.⁶⁰

Predstavljeni mejni kamni ne opravljajo več prvotne vloge, kljub temu pa ima njihova pojavnost po-

⁵⁶ Zadeva.

⁵⁷ Mikša in Zorn, Boundary stones, str. 118.

⁵⁸ Waldhäusl et al., Sind das landsweite, str. 537.

⁵⁹ Zadeva, str. 1848.

⁶⁰ Mlakar, Geodezija, str. 487.

membno vlogo pri razumevanju razvoja pokrajine, saj predstavljajo nekdanjo pokrajinsko stvarnost. S tem so danes del kulturne dediščine – nematerialne v smislu tradicije urejanja odnosov v prostoru in materialne kot arheološka ostalina.⁶¹ Stare mejne oznake, ki ne služijo več prvotnemu namenu, so ogrožene s strani naravnih (na primer poplave (zasutje z naplavinami), preperevanje, pobočni procesi, rast rastlinja) in antropogenih procesov (namerno ali nenamerno odstranjevanje).⁶² Danes se sicer krepi zavedanje, da so mejni kamni pomembna kulturna dediščina,⁶³ v korist tega med drugim govori dejstvo, da so bili predlagani za vključitev med Unescovo svetovno dediščino.⁶⁴

V Sloveniji je v Registru nepremične kulturne dediščine zabeleženih (le) 25 mejnih kamnov,⁶⁵ od teh so štirje povezani z mejo med Štajersko in Ogrsko,⁶⁶ od katerih dva stojita ob Ljutomerski občinski meji (sliki 3 in 4), dva pa v bližnji okolici (v Občini Veržej).⁶⁷ Njihova nezaščita še dodatno pripomore k njihovemu težjemu ohranjanju. Kljub nezaščiti pa so v Sloveniji posamezna združenja na lokalni ravni prepoznala njihov pomen za ohranjanje zgodovinskega spomina in turistični potencial⁶⁸ (slika 9), nekateri so tudi že dobili status kulturnega spomenika lokalnega pomena.⁶⁹

VIRI IN LITERATURA

- Čuček, Filip: K problematiki štajersko-hrvaške dravske meje konec 18. stoletja. *Prispevki za novejšo zgodovino* 56, 2016, št. 2, str. 116–128.
- Damjanović, Dean in Kiš, Nataša in Krivec, Miran in Magdič, Andrej in Sapač, Eva in Vešligaj, Suzana: Mura in njena preteklost. *Proteus* 78, 2016, št. 6–8, str. 266–273.
- Guo, Rongxing: *Cross-Border Resource Management*. Amsterdam: Elsevier, 2018.
- Hozjan, Andrej: Dolnje Prekmurje v jožefinski vojaški izmeri 1784 in pomen vira za raziskave tedanjega prostora med Rabo in Muro. *Zbornik soboškega muzeja* 9–10, 2007, str. 7–29.

Hozjan, Andrej: Gornje Prekmurje in del Porabja v jožefinski vojaški izmeri 1784. *Zbornik soboškega muzeja* 8, 2005, str. 147–170.

Hozjan, Andrej: Reka Mura na slovenskem v novem veku. *Ekonomika i ekohistorija* 9, 2013, str. 16–27.

Kos, Milko: Meja proti Ogrski in Hrvatski v štajerskem Podravju. *Poetovio – Ptuj 69–1969: zbornik razprav ob tisočdevetstoletnici* (ur. Vladimir Bračič). Maribor: Obzorja, 1969, str. 83–91.

Kosi, Jernej: Slovenski nacionalni prostor na Ogrskem: ustvarjanje zamisli o slovensko-hrvaški meji v dolgem srednjeevropskem 19. stoletju. *Ustvarjanje slovensko-hrvaške meje* (ur. Marko Zajc). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018, str. 29–46.

Kovačič, Fran: *Slovenska Štajerska in Prekmurje: zgodovinski oris*. Ljubljana: Matica Slovenska, 1926.

Kovačič, Fran: *Ljutomer: zgodovina trga in sreza*. Maribor: Zgodovinsko društvo, 1926.

Kozorog, Edo: Mejna znamenja na Severnem Primorskem. *Goriški letnik* 32, 2008, str. 77–90.

Krnc, Janez: Veržejske podobe. *Občina Veržej* (ur. Franci Just). Murska Sobota: Franc-Franc, 2013, str. 51.

Kumer, Peter in Zorn, Matija in Žorž, Grega in Gašperič, Primož: From the Great War to interwar fortifications: Changing narratives attached to the military landscape in western Slovenia. *Places of Memory and Legacies in an Age of Insecurities and Globalization* (ur. Gerry O'Reilly). Cham: Springer, 2020, str. 247–263. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-60982-5_11

Lisec, Anka in Dajnko, Jože in Flogie Dolinar, Erna in Čeh, Marjan: Mreža meja in mejnikov: nominacija za UNESCOvo svetovno dediščino. *Geodetski vestnik* 64, 2020, št. 3, str. 403–415.

Magyarországi Közigyelésnek Irásai, IV. Kötet. Pozsonyban: Az Országgyűlési Irományok Kiadó Hivatalában, 1844.

Makovec, Juš: Kaj je z Renovci? *Zgodovinski listi* 4, 1995, št. 1, str. 13–14.

Mikša, Peter in Zorn, Matija: Boundary stones: Standing witnesses of World War II borders in present-day Slovenia. *Boundaries and Borders in the Post-Yugoslav Space* (ur. Nenad Stefanov in Srdjan Radović). Berlin: De Gruyter, 2021, str. 99–123. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110712766-005>

Mikša, Peter in Zorn, Matija: Stari mejni kamni na Slovenskem – (ne)koristni označevalci preteklosti. *SLO: časi, kraji, ljudje*, 2021, št. 29, str. 50–55.

Mlakar, Gojmir: Geodezija in planinstvo 2. *Planinski vestnik* 93, 1993, št. 11, str. 486–489.

Odlok o razglasitvi kulturnih spomenikov lokalnega pomena na območju Občine Razkrižje. *Uradni list Republike Slovenije*, 2021, št. 44, str. 2845–2849.

Pavličič, Srečko: *Pozdrav iz Pristave*. Pristava pri Ljutomeru: Samozaložba, 1997.

⁶¹ Zorn in Mikša, Boundary stones, str. 256.

⁶² Waldhäusl et al., Sind das landsweite, str. 226.

⁶³ Prim. Kumer et al., From the Great War, str. 254–255.

⁶⁴ Waldhäusl et al., Der Grenzstein; Waldhäusl, The network; Lisec et al., Mreža meja.

⁶⁵ Iskalno geslo v Registru: mejnik.

⁶⁶ Register.

⁶⁷ Mejnika iz druge polovice 19. stoletja. Evidenčni številki enote dediščine: 7599 in 7600.

⁶⁸ »V letu 2012 je Občina Razkrižje s pomočjo Pokrajinskega muzeja Murska Sobota v okviru projekta EKOMUZEJ MURA zavarovala in uredila dva mejna kamna ...« (Povabilo, str. 11; glej tudi: Strategija, str. 37). Gre za mejna kamna na slikah 3 in 4. Mejni kamen na sliki 4 je mdr. vključen v traso pohodniške poti »Želvec Zoja odkriva in varuje vodne vire«, ki poteka v okolici Stroče vasi v Občini Ljutomer (Želvec).

⁶⁹ Lisec et al., Mreža meja, str. 405; Odlok, str. 2848.

- Pavličič, Srečko: Stari mejniki. *Gea* 5, 1995, št. 8, str. 54–55.
- Pavličič, Srečko: Stari mejniki. *Zgodovinski listi* 4, 1995, št. 1, str. 15–16.
- Perko, Drago in Zorn, Matija in Ciglič, Rok in Breg Valjavec, Mateja: Changing river courses and border determination challenges: The case of the Slovenian–Croatian border. *Geospatial Challenges in the 21st Century* (ur. Kostis Koutsopoulos, Rafael de Miguel González in Karl Donert). Cham: Springer, 2019, str. 213–230. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-04750-4_11
- Philippi, Nikolaus: *Grenzsteine in Deutschland: Entstehung und Geschichte der Grenzsteine als Steinerne Zeugen in Wald und Flur*. Bad Langensalza: Verlag Rockstuhl, 2014.
- Podobnikar, Tomaž: Georeferencing and quality assessment of Josephine survey maps for the mountainous region in the Triglav National Park. *Acta geodætica et geophysica Hungarica* 44, 2009, št. 1, str. 49–66. DOI: <https://doi.org/10.1556/AGeod.44.2009.1.6>
- Povabilo v Razkrižje kot: »Razkrižje – križpotje, ki združuje«*. Razkrižje: Turistično narodopisno društvo Razkrižje, 2019. URL: http://www.razkrižje.si/wp-content/uploads/2019/04/Povabilo-v-Razkri%C5%BEje-2019_v8_lr.pdf (1. 6. 2022).
- Radovanovič, Sašo: Reka Mura v 16. in 17. stoletju: meja, spori, poplave, jezovi, plovba, mlini ... *Zgodovinski listi* 14, 2006, št. 1, str. 7–33.
- Radovanovič, Sašo: Štajerski del Pomurja v 16. in 17. stoletju. *Zbornik soboškega muzeja* 9–10, 2007, str. 31–55.
- Radraststation Zeltling. *Gemeindenachrichten Radkersburg Umgebung*, december 2013, str. 4. URL: <http://www.ra2.at/wp-content/uploads/2013/12/9-G-Nachrichten2013HP.pdf> (1. 10. 2022).
- Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, Opisi in Karte, 6. zvezek. Ljubljana: ZRC SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 2000; 7. zvezek. Ljubljana: ZRC SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 2001.
- Ratiznojnik, Anton: Na valovih Mure in zgodovine: zgodovinski razvoj občine Veržej. *Občina Veržej* (ur. Franci Just). Murska Sobota: Franc-Franc, 2013, str. 15–24.
- Register kulturne dediščine*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo. URL: <https://www.gov.si teme/register-kulturne-dediscine/> (1. 6. 2022).
- Simmerding, Franz X.: *Grenzzeichen, Grenzsteinsetzer und Grenzfrevler: ein Beitrag zur Kultur-, Rechts- und Sozialgeschichte*. München: Deutschen Verein für Vermessungswesen, 1996.
- Slak, Janez in Triglav, Joc in Boldin, Danijel in Mavec, Majda in Fonda, Mihael: *Dediščina katastrov na Slovenskem: Digitalni arhiv zemljiškega katastra, katastra stavb in državnih prostorskih načrtov*. Ljubljana: Geodetska uprava Republike Slovenije, 2019.
- Strategija razvoja turizma za Razkrižje 2018–2028*. Razkrižje: Občina Razkrižje, 2020. URL: http://www.razkrižje.si/wp-content/uploads/2018/11/Strategija-razvoja-turizma_Ob%C4%8Dina-Razkri%C5%BEje.pdf (1. 6. 2022).
- Šašel Kos, Marjeta: The boundary stone between Aquileia and Emona. *Arheološki vestnik* 53, 2002, str. 373–382.
- Šraj, Peter: *Beltinci: 1322–1993*. Beltinci: Občina, 1995.
- Štih, Peter: Salzburg, Ptuj in nastanek štajersko-madžarske meje v današnji Sloveniji. *Zgodovinski časopis* 50, 1996, št. 4, str. 535–544.
- Triglav Čekada, Mihaela in Oven, Katja in Radovan, Dalibor in Koler, Božo in Kogoj, Dušan in Kuhar, Miran in Lisec, Anka in Sterle, Oskar in Stopar, Bojan: *Stalna geodetska znamenja kot temelj za kakovostno delovanje geodetske stroke*. Končno poročilo, Ciljni raziskovalni projekt V2-1924. Ljubljana: Geodetski inštitut Slovenije, 2021.
- Triglav Čekada, Mihaela in Oven, Katja in Radovan, Dalibor in Stopar, Bojan in Koler, Božo in Kogoj, Dušan in Kuhar, Miran in Lisec, Anka in Sterle, Oskar in Režek, Jurij: *Stalna geodetska znamenja kot temelj za delovanje geodetske stroke*. *Geodetski vestnik* 65, 2021, št. 2, str. 298–309.
- Waldhäusl, Peter in Twaroch, Christoph in Navratil, Gerhard in Mansberger, Reinfried in König, Heinz in Hiermanseder, Michael in Hanke, Klaus in Schennach, Gerda in Günther, Abart: Der Grenzstein als Symbol für das Grundeigentum soll UNESCO Welterbe werden. *Österreichische Zeitschrift für Vermessung und Geoinformation* 102, 2014, str. 1, 11–23.
- Waldhäusl, Peter: The network of boundaries and its monuments for world heritage. *Border Areas – Encounter Areas: Neighbourhood Conflicts and Neighbourhood Co-Operations in Europe* (ur. John Ziesemer). Berlin: ICOMOS, 2017, str. 38–44.
- Waldhäusl, Peter in Günther, Abart in Hanke, Klaus in Hiermanseder, Michael in König, Heinz in Mansberger, Reinfried in Navratil, Gerhard in Schennach, Gerda in Twaroch, Christoph: Sind das landsweite Netzwerk von Grenzen und die Grenzsteine ein Weltkulturerbe? *DGPf Tagungsband* 22, 2013, str. 534–542.
- Zadeva PCA št. 2012-04 v zvezi z arbitražo po arbitražnem sporazumu med Vlado Republike Hrvaške in Vlado Republike Slovenije, podpisanem 4. novembra 2009. *Uradni list Republike Slovenije*, 2019, št. 18.
- Zelko, Ivan: Stoletne razprtije zaradi reke Mure med Avstrijo in Madžarsko. *Kronika* 32, 1984, št. 1, str. 24–27.
- Zelko, Ivan: *Zgodovina Prekmurja*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1996.

Zorn, Matija in Mikša, Peter: Boundary stones and their »hidden« legacy in Slovenia. *Hidden Geographies* (ur. Marko Krevs). Cham: Springer Nature, 2021, str. 233–259. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-74590-5_11

Zorn, Matija: Jožefinski vojaški zemljevid kot geografski vir. *Geografski vestnik* 79, 2007, št. 2, str. 129–140.

Želvetica Zoja odkriva in varuje vodne vire: 1,2,3 pešpoti. Maribor: Zavarovalnica Maribor, 2006.

S U M M A R Y

Boundary stones on the border between the Duchy of Styria and the Kingdom of Hungary. A few examples from the Municipality of Ljutomer and its surroundings

Borders and boundary markers constitute the basis for drawing administrative or territorial delimitations between or within countries. In respect of boundary markers, special attention is paid to boundary stones—physical markers that identify land borders. In the territory of the former Habsburg Monarchy, one can locate many boundary stones that, for example, marked the boundaries of seigniorial, dominical, and church estates as well as administrative and provincial borders. This contribution presents the latter, that is, boundary stones that marked the “Slovenian” section of the border which separated the Duchy of Styria and the Kingdom of Hungary until the end of the First World War, with a particular focus on the wider area of the Municipality of Ljutomer. Although these boundary stones no longer serve their original purpose, in some areas they still coincide with municipal and cadastral boundaries.

The northern about seventy-kilometre-long “Slovenian” part of the Styrian–Hungarian border roughly followed the watercourse Kučnica (Ger.: Kutschnitz), which currently forms the border between the Republic of Slovenia and the Republic of Austria. The central section ran along the River Mura, now falling entirely in Slovenian territory, and the southern section traversed the Slovenske Gorice hills, which mark the present border between the Republic of Slovenia and the Republic of Croatia.

Given the above, a significant part of the border ran along watercourses as clearly visible dividers, the shifting courses of which may nevertheless hamper permanent administrative demarcation, especially in flat areas, exposed to frequent flooding and meandering. This also holds for the Mura and its shifting

riverbed, which has been the subject of conflicts and legal disputes since as early as the first half of the sixteenth century. The border was finally delineated in the mid-eighteenth century, also by installing boundary stones. The preserved ones bear the inscription of the year 1754. The boundary stones were also recorded on the maps of the First Military Survey of the Habsburg Monarchy from the 1780s. The border between the Duchy of Styria and the Kingdom of Hungary was mapped twice within the scope of this survey—mapping the Kingdom of Hungary (1782–1785) on the one hand and the provinces of Inner Austria (1784–1787) on the other. The boundary stones were marked approximately 1.5–2 km apart in the Inner Austrian provinces survey and about 3 km apart in the Hungarian kingdom survey. There were also differences in terms of drawing the border line, with the Inner Austrian one providing a more accurate and detailed representation. For example, the provincial border, which now separates the municipalities of Ljutomer and Razkrižje, was drawn as a straight line on the map produced for the Kingdom of Hungary survey and followed the relief features of the stream determining the border on the map for by the Inner Austrian provinces survey. As a result, the latter coincides much better with the contemporary municipal border. A few boundary stones that have been preserved along the border stream bear the inscriptions 1754, the year when the border was marked out meticulously for the first time, and 1912, signifying the year when another border mapping survey was carried out.

After the First World War, the boundary stones on the border separating the Duchy of Styria and the Kingdom of Hungary lost their original purpose. In the northern section of the border, that is, the Kučnica as far as its confluence with the Mura, they were replaced by boundary stones separating the newly established Republic of Austria and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (later Yugoslavia). Currently, these boundary stones identify the border between Austria and Slovenia. In the area of the Mura, boundary stones were no longer required after both its riverbanks became part of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Yugoslavia)—or, more specifically, its administrative unit, the Drava Banovina. In the southern section of the border, that is, the area traversing the Slovenske Gorice hills, which also became part of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Yugoslavia), the border was transformed into an internal administrative border separating the Drava Banovina and the Sava Banovina (later Croatia), where no boundary stones were placed. This section of the border line now determines the state border between the Republic of Slovenia and the Republic of Croatia and is yet to be marked by boundary stones.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 355:325.8(497.412Ljutomer)"1991"
DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.3.19>

Prejeto: 9. 3. 2022

Klemen Kocjančič

asist. dr., Obramboslovni raziskovalni center, Fakulteta za družbene vede UL, Kardeljeva ploščad 5, SI-1000 Ljubljana

E-pošta: klemen.kocjancic@fdv.uni-lj.si

ORCID: 0000-0001-5206-6405

Ljutomer med slovensko osamosvojitveno vojno leta 1991

IZVLEČEK

Pričujoči članek na podlagi povojne literature prikazuje najpomembnejše dogodke v Ljutomeru in neposredni okolici med slovensko osamosvojitveno vojno leta 1991. Predstavljeno je obdobje neposrednih priprav na razglasitev slovenske samostojnosti ter priprav milice in teritorialne obrambe na njeno vojaško obrambo. Predstavljeni so tudi najpomembnejši dogodki na območju ljubomerske občine, kjer je prišlo do neposrednih spopadov z Jugoslovansko ljudsko armado, ter nekateri spopadi na ozemlju ljubomerskega območnega štaba teritorialne obrambe. Uspešno delovanje pripadnikov teritorialne obrambe in milice je pomembno prispevalo k obrambi samostojne Slovenije, s čimer se je končalo zadnje poglavje v vojni zgodovini tega območja.

KLJUČNE BESEDE

Ljutomer, teritorialna obramba, milica, Jugoslovanska ljudska armada, slovenska osamosvojitve, slovenska osamosvojitvena vojna, desetdnevna vojna

ABSTRACT

LJUTOMER DURING SLOVENIA'S WAR OF INDEPENDENCE IN 1991

Drawing on post-war literature, the article at hand conveys the most significant events that took place in Ljutomer and the surrounding area during Slovenia's War of Independence in 1991. It presents the period of direct preparations to declare Slovenia's independence as well as preparations for an armed defence thereof by the territorial defence and militsiya. The article also describes the most important events in the territory of the Ljutomer municipality, where direct skirmishes took place with the Yugoslav People's Army as well fighting in the territory of the territorial area command of Ljutomer. Successful performance of the territorial defence and militsiya importantly contributed to the defence of the independent Slovenia and thus to closing the last chapter of the war history of this area.

KEY WORDS

Ljutomer, territorial defence, militsiya, Yugoslav People's Army, independence of Slovenia, Slovenia's War of Independence, Ten-Day War

Uvod

V vojno zgodovino Ljutomera sta se najizraziteje vpisali dve vojni: druga svetovna vojna (1941–1945) in slovenska osamosvojitvena vojna leta 1991. Pričujoči članek s pomočjo povojne literature predstavi najpomembnejše dogodke v Ljutomeru in neposredni okolici v času priprav na (vojaško) obrambo razglasitve slovenske samostojnosti in neodvisnosti, pri čemer sta glavno vlogo imeli tedanja teritorialna obramba, predhodnica današnje Slovenske vojske, ter milica, predhodnica današnje policije, ki sta v okviru Manevrske strukture narodne zaščite obranili neodvisnost Republike Slovenije.

Kljub temu da na območju Ljutomera (tako mesta kot občine) ni bilo nobene enote oziroma ustanove Jugoslovanske ljudske armade, se je že prvi dan slovenske osamosvojitvene vojne pokazala strateška pomembnost tega območja, ko so sovražne sile prodrle s hrvaškega ozemlja in poskušale doseči svoje cilje na širšem območju Pomurja. Toda zahvaljujoč organizirani obrambi, v kateri so sodelovali teritorialci, miličniki in civilisti, so na več mestih v okolici Ljutomera postavili branjene barikade, s katerimi so ovirali ali popolnoma preprečili napredovanje sovražnikovih sil proti njihovim ciljem na drugi strani Pomurja, na avstrijsko-slovenski meji.

Medtem ko je na območju (nekdanjega) ljutomerskega občinskega štaba teritorialne obrambe prišlo do več spopadov s sovražnikovimi oklepnimi bojnimi skupinami, je največji spopad na območju takratnega ljutomerskega območnega štaba teritorialne obrambe potekal na zasedenem mednarodnem mejnem prehodu Gornja Radgona.

JLA, TO in milica

Tik pred koncem druge svetovne vojne, 1. marca 1945, so dotedanjo Narodnoosvobodilno vojsko in partizanske odrede Jugoslavije (NOV in POJ) preimenovali v Jugoslovansko armado (JA), s čimer se je pričel titularni prehod v regularne oborožene sile.¹ A to je hkrati pomenilo konec nacionalne oborožene sile, ki so jo predstavljali slovenski partizani; dotedanji Glavni štab Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije je bil takrat preimenovan v Glavni štab JA za Slovenijo, 18. maja 1945 pa je bil ukinjen.² Do formalne ukinitve partizanske vojske je prišlo zadnji dan maja 1945, ko je bila izvedena prva povojna reorganizacija JA iz vojne v mirnodobno sestavo ter organizacijo. Decembra 1951 je bila JA preimenovana v Jugoslovansko ljudsko armado (JLA), naziv, ki je bil v uporabi vse do razpada Jugoslavije leta 1991.³

Med letoma 1945 in 1991 je J(L)A izvedla številne reorganizacije glede na (geo)politične dogodke v Jugoslaviji in tujini. Do zadnje take reorganizacije je prišlo leta 1988, ko so bile dotedanje armade ukinjene in ustanovljena bojevališča, pri čemer je območje Slovenije (in dela Hrvaške) spadalo pod pristojnost Severozahodnega bojevališča s sedežem v Zagrebu.⁴ V sklopu te reorganizacije, ki je potekala pod imenom Enotnost (*Jedinost*), so bila dotedanja armadna poveljstva preoblikovana v vojaška območja;⁵ slovensko ozemlje je spadalo pod pristojnost 5. vojaškega območja, ki je bilo nadrejeno naslednjim korpusom: 14. (s sedežem v Ljubljani), 31. (Maribor), 13. (Reka), 10. (Zagreb) in 32. s sedežem v Varaždinu. Mariborski korpus, ki je pokrival tudi Ljutomer, v prleški metropoli ni imel nastanjene nobene podrejene enote.⁶

V času Jugoslavije je bilo na doktrinalni ravni najpomembnejše sprejetje doktrine splošne ljudske obrambe (SLO), ki so jo po zatrtju praške pomladi leta 1968 oblikovale druge članice Varšavskega pakta, primarno Sovjetska zveza. Vzpostavljene so bile naslednje obrambne komponente Jugoslavije: operativna vojska (JLA), teritorialna obramba (TO) ter druge oborožene enote v sklopu družbenopolitičnih skupnosti (DPS), delovnih in drugih organizacij. Sprva je bila za Slovenijo načrtovana ustanovitev sedmih teritorialnih bataljonov, treh partizanskih divizij (vsaka s tremi brigadami) ter petih samostojnih brigad, kar bi skupaj nanese 15.400 pripadnikov; dodatno so načrtovali še ustanovitev diverzantskih odredov ter stražarskih čet/vodov. Septembra 1968 je JLA na slovensko TO prenesla 60 občinskih samostojnih teritorialnih čet ter prav toliko občinskih vojaških komand, tj. 8.280 pripadnikov. Novembra 1968 je bila Teritorialna obramba Socialistične Republike Slovenije (TO SRS) formalno vzpostavljena z ustanovitvijo glavnega Štaba za splošni ljudski odpor Socialistične republike Slovenije. Na podlagi Zakona o splošnem ljudskem odporu, ki je bil sprejet leta 1971, je bila formalno vzpostavljena struktura TO SRS – prek občinskih štabov in con (pozneje pokrajin) do glavnega štaba. Pozneje so sledili novi zakoni in preoblikovanja strukture TO SRS. Občina Ljutomer je tako od leta 1974 spadala pod pristojnost pokrajinskega odbora za vzhodno Štajersko. Leta 1975 je sledila nova reorganizacija, v sklopu katere je bil glavni štab preimenovan v Republiški štab za teritorialno obrambo (RŠTO), conski štabi v pokrajinske štabe teritorialne obrambe (PŠTO) in poveljstva partizanskih enot v občinske štabe teritorialne obrambe (OŠTO), kar je ostalo nespremenjeno do slovenske osamosvojitve.⁷

bil naziv v uporabi vse do maja 1992, ko sta bili uradno ustanovljeni Vojska Republike Srbske in Vojska Jugoslavije.

⁴ Prav tam, str. 36.

⁵ Marijan, »Jedinstvo«, str. 19.

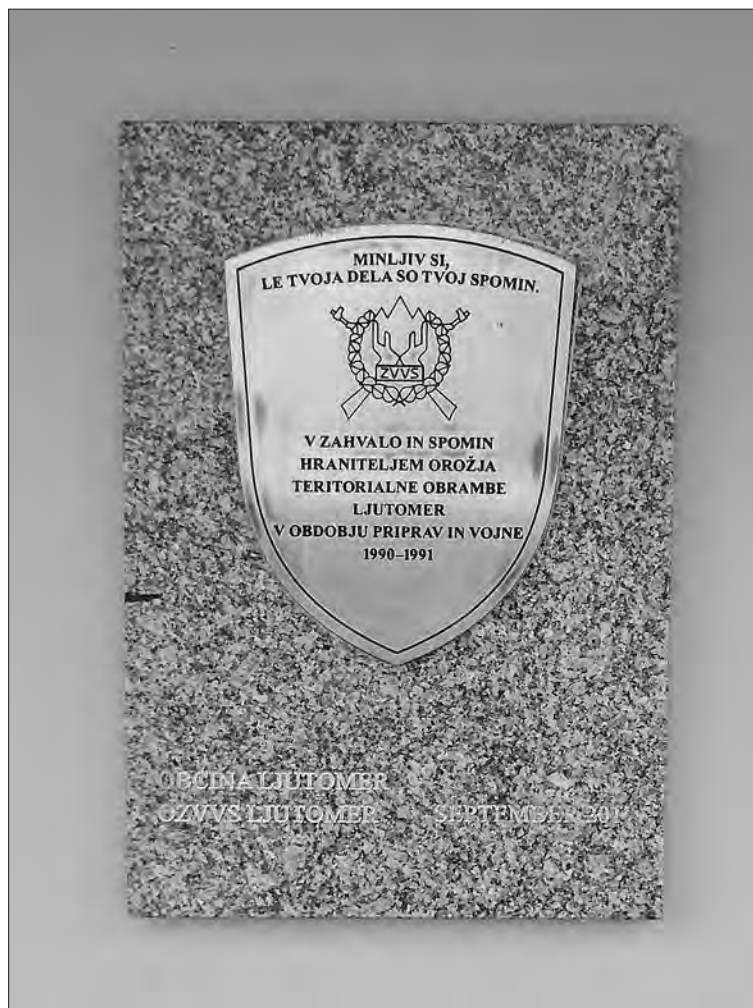
⁶ Marković, Jugoslovanska ljudska armada, str. 518–520.

⁷ Bolfek, *Nastanek*, str. 33–64, 146–151.

¹ Dimitrijević, *Jugoslovanska narodna armija*, str. 30.

² Bolfek, *Nastanek*, str. 17.

³ Marković, *Jugoslovanska ljudska armada*, str. 32. Formalno je

Pred osamosvojitveno vojno so orožje TO skrili in hranili številni občani; spominsko obeležje na Cvenu (osebni arhiv avtorja).

Pri tem ne moremo spregledati tedanje milice, ki je imela med slovensko osamosvojitveno vojno pomembno vlogo. Milica je izhajala iz narodne zaščite, ki je bila uradno ustanovljena oktobra 1941 in je bila sestavni del partizanske vojske. Po koncu vojne maja 1945 je prevzela naloge predvojnega orožništva, pri čemer je bila s prvim zveznim Zakonom o narodni milici iz leta 1946 še vedno opredeljena kot vojaško organizirana sila, ki deluje v okviru notranjega resorja in je podrejena zveznim oblastem v Beogradu. Leta 1950 je bila ljudska milica v Sloveniji preimenovana v milico, leta 1967 pa je Slovenija nad njo formalno prevzela nadzor. Temeljne enote milice so bile postaje (ljudske) milice (PM), ki so bile na regionalni ravni združene v tajništva za notranje zadeve (TNZ), nato preimenovane v uprave javne varnosti (UJV), nazadnje pa leta 1980 preimenovane v uprave za notranje zadeve (UNZ).⁸ Milica je kot Uprava milice (UM), skupaj z Upravo za zatiranje kriminalitete (UZK),

sestavljala UNZ, ki pa je skupaj s Službo državne varnosti (SDV) sestavljala organe za notranje zadeve (ONZ).⁹ Poleg lokalnih postaj milice je imela UJV/UNZ Murska Sobota na voljo en bataljon posebne enote milice (PEM), ki je bil ustanovljen leta 1975 in so ga sestavljali tako aktivni kot rezervni miličniki. Prav tako so lahko aktivirali vojne enote milice (VEM), ki so jih sestavljali aktivni in rezervni miličniki, aktivni delavci UJV/UNZ ter drugi (aktivni/rezervni) delavci ONZ.¹⁰

Priprave na osamosvojitve

Po izvedbi akcije »Sever« oziroma preprečitvi izvedbe prosrbskega »mitinga resnice« v Ljubljani 1. decembra 1989, v kateri so sodelovali tudi ONZ iz Murske Sobote, tudi iz Ljutomera, predvsem pri

⁸ Kolar Oswald, *Zgodovina*.

⁹ Bračko, *Organi*, str. 21.

¹⁰ Ribaš, *Pomurje*, str. 35–40.

nadzoru državne meje s Hrvaško,¹¹ so se v Sloveniji nadaljevali osamosvojitveni postopki, pri čemer je jugoslovansko zvezno vodstvo, vključno z vodstvom JLA, izvajalo lastne (proti)ukrepe. Med najpomembnejšimi dogodki so tako bili: GŠ SFRJ 5. januarja 1990 je izdal ukaz o popisu vseh skladišč TO izven objektov JLA, ki je bil prek RŠTO SRS 24. januarja izveden v Sloveniji. 14. aprila so bile v Sloveniji izvedene prve svobodne, demokratične volitve, zaradi česar so na seji Vojaškega sveta SFRJ pričeli razpravljati o razorožitvi slovenske TO.¹²

Le nekaj dni po pričetku delovanja prvega demokratično izvoljenega predsedstva (S)RS, tj. 10. maja 1990, je GŠ JLA, prek poveljnika RŠTO RS generala Ivana Hočevarja, izdal ukaz o premestitvi vsega orožja TO v objekte JLA (če je bilo potrebno). PŠTO za vzhodnoštajersko pokrajino (VŠP) je ta ukaz prejel 15. maja, podrejeni OŠTO pa so bili z njim seznanjeni naslednjega dne.¹³ OŠTO Ljutomer ga je izvršil, potem ko ga je prejel 16. maja ob 10. uri, premestitev orožja pa so izvršili med 11. in 14. uro.¹⁴ Pri tem niso predali vsega orožja, saj niso izročili orožja protidiverzantskega (posebnega) voda in osebne orožja stalnih pripadnikov TO. Tudi orožje in strelivo, namenjeno za družbenopolitične skupnosti (DPS) in enote zveze, sta ostala zavarovana v kletnih prostorih PM Ljutomer. To je posledica dejstva, da je to orožje in strelivo pripadalo neposredno Oddelku za narodno zaščito in ljudsko obrambo Občine Ljutomer in ne OŠTO Ljutomer.¹⁵ Občina Ljutomer je tako imela na voljo 27 pištol, štiri avtomatske pištole, štiri avtomatske puške in štiri polavtomatske puške s pripadajočim strelivom.¹⁶

Ukrep GŠ SFRJ, katerega namen je bil preprečiti (vojaške) obrambe (bodoče) neodvisnosti in samostojnosti Slovenije, je imel za posledico izločitev okoli 70 % orožja TO RS izven nadzora TO RS. To je neposredno vodilo v oblikovanje Manevske strukture narodne zaščite (MNZS), ki jo je 29. avgusta 1990 ustanovil Igor Bavčar, takratni republiški sekretar za notranje zadeve. S tem so se formalno povezale sile ONZ in TO, skupaj dobrih 22.000 pripadnikov, z namenom za varovanja slovenske osamosvojitve.¹⁷ Z vidika ONZ je v Ljutomeru v sklopu MSNZ aktivnosti vodil komandir PM Ljutomer Franc Slokan. Te aktivnosti so do pričetka agresije na Slovenijo

bile: aktiviranje PEM, zavarovanje oborožitve za MSNZ, varovanje izvedbe plebiscita 23. decembra 1990, usposabljanje miličnikov za opravljanje nalog v izrednih razmerah, aktivacija VEM ter zavarovanje procesa postavitve tabel in zastav Republike Slovenije na mejnih prehodih 25. junija 1991.¹⁸

V začetku julija 1990 je slovenska skupščina sprejela Deklaracijo o polni suverenosti države Republike Slovenije, čemur je 27. in 28. septembra sledilo sprejemanje ustavnih amandmajev, s katerimi je bila odpravljena veljavnost jugoslovanske zakonodaje, ki je bila v nasprotju s slovensko ustavo.¹⁹

Oktober 1990 so imenovali nov RŠTO (poveljnik je postal major Janez Slapar), istočasno pa so dotedanjih 13 pokrajin reorganizirali v sedem novih, pri čemer je novoustanovljeni 7. pokrajinski štab TO s sedežem v Mariboru sedaj poleg predhodne VŠP obsegal še nekdanjo Pomursko pokrajino TO. Nova, obsežnejša VŠP je tako sedaj pokrivala 11 OŠTO: Maribor, Ruše, Pesnica, Lenart, Ljutomer, Ormož, Ptuj, Slovenska Bistrica, Gornja Radgona, Murska Sobota in Lendava. S tem je postala največja pokrajina TO po površini. Dodatna večja reorganizacija je sledila 1. junija 1991, ko so dotedanje občinske štabe TO združili v območne. Tako je bil ustanovljen 73. območni štab TO (73. ObmŠTO), ki je obsegal področje nekdanjih OŠTO Ljutomer, Ormož in Gornja Radgona. ObmŠTO Ljutomer je imel devet stalnih pripadnikov (moral bi jih imeti 10); poveljnik je bil major Franc Rudolf, načelnik štaba pa stotnik I. stopnje Venčeslav Ogrinc.²⁰ Glavno poveljstvo je bilo v Ljutomeru, medtem ko so v Ormožu in Gornji Radgoni vzpostavili izpostavljeni poveljstvi, da poveljujeta enotam TO na svojih območjih, s čimer so dejansko ponovno vzpostavili predhodno delovanje na občinski ravni.²¹

8. marca 1991 je bil v skupščini sprejet ustavni zakon, ki je za slovenske vojaške obveznike odpravil obveznost (podan je bil moratorij) služenja vojaškega roka v enotah JLA. Temu je 18. aprila sledilo sprejetje zakona o vojaški dolžnosti, ki je omogočal služenje vojaškega roka v vrstah slovenske teritorialne obrambe.²²

Maja 1991 je prišlo do t. i. pekrskih dogodkov; 23. maja je zaščitna enota 7. PŠTO, vključno z diverzantskim vodom TO Ljutomer, pridržala dva pripadnika 31. korpusa JLA, ki sta imela nalogo opazovati dogajanje v 710. učnem centru TO v Pekrah pri Mariboru. Po pogovoru so oba ob 9. uri zjutraj izpustili. Toda zatem je pred vhod v učni center pripeljalo šest oklepnih vozil z vojaškimi policisti JLA. Vodja varnostne službe JLA v mariborskem korpu-

¹¹ Prav tam, str. 74–101.

¹² *Veleizdaja*, str. 7.

¹³ *Veleizdaja*, dopis PŠTO VŠP za Republiški sekretariat za ljudsko obrambo št. 801/2, 12. februar 1991; Horvat, Vzhodnoštajerska pokrajina, str. 397.

¹⁴ *Veleizdaja*, dopis OŠTO Ljutomer za Republiški sekretariat za ljudsko obrambo št. 02-8/91, 12. februar 1991.

¹⁵ Milošević, Organizacija, str. 75; *Veleizdaja*, dopis Oddelka za ljudsko obrambo Občine Ljutomer za Republiški sekretariat za ljudsko obrambo št. 801/20, 22. maj 1990.

¹⁶ *Veleizdaja*, dopis Oddelka za NZ in LO Občine Ljutomer za Republiški sekretariat za ljudsko obrambo št. 881/7, 20. julij 1990.

¹⁷ Ribaš, *Pomurje*, str. 107.

¹⁸ Prav tam, str. 110–137.

¹⁹ Valič Zver, *Stali smo*, str. 10.

²⁰ Horvat, Vzhodnoštajerska pokrajina, str. 399–401; Milošević, Podpolkovnik, str. 307; Švajncar, *Obranili domovino*, str. 26.

²¹ Dražnik, *Delovanje*, str. 156.

²² Valič Zver, *Stali smo*, str. 13–14.

Lipa, zasajena ob slovenski osamosvojitvi na Starem trgu (osebni arhiv avtorja).

su, podpolkovnik Ratko Katalina, in podpolkovnik Stevilović sta zahtevala izpustitev vojakov (ki sta že predhodno zapustila učni center) ter izročitev vse naborne dokumentacije teritorialcev v učnem centru, vseh 120 teritorialcev in varnostnega častnika centra Franca Pulka. Inštruktorji ter pripadniki zaščitne enote so zavzeli obrambne položaje v centru, medtem ko so nabornike na urjenju umaknili v najmanj izpostavljene prostore. S prihodom novinarjev, ki so poročali v živo, in nato še civilistov, ki so protestirali proti navzočnosti JLA, je bilo sklenjeno, da se bodo pogajanja nadaljevala v prostorih mariborske občinske skupščine. Tako se je šesterica oklepnikov po 18. uri umaknila izpred učnega centra, toda čez dve uri so pred center prišli drugi pripadniki JLA. Ob 1:15 zjutraj 24. maja so se pričela pogajanja, ki pa so bila prekinjena, ko je skupina specialcev JLA vdrla v prostor in aretirala poveljnika VŠP TO, podpolkovnika Vladimirja Miloševića, in tri druge teritorialce ter

jih prepeljala v eno izmed mariborskih vojašnic JLA. Posledično je slovenska stran odklopila telefon in dobavo električne energije, tako da so prva dva pripadnika TO izpustili že zjutraj, Miloševića pa so še isti dan postavili pred vojaško sodišče in ga po nekaj urah oprostili ter izpustili. Takrat so izpustili še zadnjega teritorialca. Istega dne so se izpred pekrskega centra umaknili tudi oklepniki JLA. 24. maja so civilisti protestirali pred vojaškimi objekti JLA v Mariboru, pri čemer je vojaški oklepnik do smrti povozil Josefa Šimčika.²³

V dneh neposredno pred vojno je 73. ObmŠTO izvajal različne aktivnosti, od mobilizacije pripadnikov do spremljanja delovanja JLA v obmejnih stražnicah (Trate-Konjišče in Gornja Radgona; del 66. obmejnega bataljona JLA) na območju nekdanjega OŠTO Gornja Radgona. 20. junija 1991 je ljuto-

²³ Švajncer, *Obranili domovino*, str. 13–17.

Spominska plošča na PM/PP Ljutomer (osebni arhiv avtorja).

merski območni štab imel na voljo 138 pripadnikov v šestih enotah, in sicer 46 pripadnikov dveh ormoških vodov v Pekrah, en ormoški vod (26 pripadnikov) in Ljutomerski diverzantski vod (23 vojakov) v Ljutomeru; pontonirski vod Ljutomer (19 vojakov) je varoval sedeže ObmŠTO in oddelka za LO v Ormožu, Ljutomeru in Gornji Radgoni, del 6. odreda TO Gornja Radgona (24 pripadnikov) pa je bil na strelišču v Hercegovščaku. V poznejših dneh so se menjavale enote na omenjenih stražarskih položajih in na strelišču, kjer je potekalo usposabljanje.²⁴

Do 25. junija je število pripadnikov naraslo na 620. 26. junija je območni štab popolnjeval le enote za varovanje sprejemnega centra za vojaške ujetnike, pri čemer je imel na voljo naslednje enote:²⁵

- v Ljutomeru: jurišni odred, dva protidiverzantska voda, diverzantski (oziroma posebni) vod, pontonirski vod;
- v Gornji Radgoni: dva jurišna odreda, pontonirski vod, protidiverzantski vod, pehotna učna četa, dva diverzantska voda;
- v Ormožu: protidiverzantski vod, diverzantski vod, vod Središče ob Dravi, vod Velika Nedelja, vod Ormož.

26. junija 1991 je bilo v celotnem 7. PŠTO 4.283 pripadnikov, oziroma 84 odstotkov vseh vpoklicanih (5.956).²⁶

Izbruh vojne

24. junija je bila na zasedanju slovenske skupščine predstavljena Deklaracija o neodvisnosti, naslednji dan pa je bila sprejeta, hkrati s Temeljno ustavno listino o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije. 26. junija 1991 je predsednik Predsedstva RS Milan Kučan na Trgu republike slovesno razglasil samostojnost RS, pri čemer je bila tudi dvignjena nova slovenska zastava.²⁷

Že 25. junija zvečer so se pričeli prvi premiki enot JLA, tako na Primorskem kot na Hrvaškem. 26. junija ob 14:30 je v Divači pripadnik JLA sprožil prve strele, medtem ko sta bila prva strela naslednji dan, prvi dan slovenske osamosvojitvene vojne, izstreljena zjutraj v Pogancih. Načrt JLA v prvem dnevu vojne je bil izpad določenih enot iz slovenskih in hrvaških vojašnic z namenom zasedbe (mednarodnih) mejnih prehodov, vključno z brniškim letališčem, in tako Slovenijo odrezati od preostalega sveta.²⁸

²⁴ Horvat, *Teritorialna obramba*, str. 85–86.

²⁵ Horvat, *Vzhodnoštajerska pokrajina*, str. 405.

²⁶ Švajncer, *Obranili domovino*, str. 19.

²⁷ Valič Zver, *Stali smo*, str. 16.

²⁸ Švajncer, *Obranili domovino*, str. 27–29.

Spomenik spopada pri Mekotnjaku (osebni arhiv avtorja).

Posledično je poveljnik 7. PŠTO vsem podrejenim območnim štabom takoj ukazal, naj z vsemi možnimi ukrepi, vključno z uporabo orožja, jugoslovanskim silam (JLA, zvezni milici, zvezni carini) preprečijo prevzem nadzora nad mejnimi prehodi in kontrolnimi točkami. To naj bi dosegli predvsem z nenasilnim oviranjem dostopov do teh mejnih točk, pri čemer naj bi bile te blokade zavarovane tudi s sredstvi za protiolepnost in protiletalski boj.²⁹

Čeprav v Ljutomeru oziroma občini Ljutomer ni bilo nobene enote oziroma institucije JLA, je bil Ljutomer pomembno strateško mesto v načrtovanju logističnih aktivnosti JLA. Tu se križajo številne poti, ki povezujejo Prekmurje z osrednjim delom Slovenije, hkrati pa skozi Ljutomer poteka najkrajša pot iz Hrvaške do Avstrije (oziroma obmejnih stražnic in avstrijsko-slovenskih mejnih prehodov). PM Ljutomer je imela na voljo enajst aktivnih in 45 rezervnih miličnikov.³⁰ 26. junija je imel 73. območni štab TO Ljutomer naslednjo strukturo: 8. odred TO (104 pripadniki), 4. in 5. diverzantski vod (34 in 23 pripadnikov), 2. posebni vod (22 pripadnikov), 3. pontonirski vod (22 pripadnikov), zaščitni vod (19 pripadnikov) ter 14 pripadnikov vojnega štaba TO, skupaj 238 pripadnikov.³¹

V načrtih 7. PŠTO je bilo navedeno, da bo Ljutomerska TO zadolžena za zavarovanje in obrambo mostov na Muri v Razkrižju in Veržetu, pri čemer sta bila 2. posebni vod in 3. pontonirski vod zadolžena za obrambo, medtem ko sta bila 4. in 5. diverzantski vod v rezervi.³² Pri tem je treba poudariti, da je 7. PŠTO pokrivala ozemlje, na katerem sta delovala dva korpusa JLA: mariborski in varaždinski.³³

Ljutomer in okolica med vojno

Pripadniki 73. ObmŠTO so bojni krst doživeli 27. junija 1991 v Ormožu, kjer je ob 10:15 kolona JLA iz Varaždina naletela na blokiran most. Po neuspešnih večernih pogajanjih, v katerih sta sodelovala tudi dva častnika iz stalne sestave 73. OŠTO in pri čemer so območje preletavala letala in helikopterja JLA, je JLA po poldnevu pričela obstreljevati ovire na mostu ter prečkati most; posledično je izbruhnilo streljanje z obeh strani. Pri tem se je Ormožu približevala še druga kolona JLA, ki je iz Varaždina prodrla preko Središča ob Dravi. Nobena bojna kolona ni prečkala mostu, ki je ostal pod nadzorom slovenskih braniteljev ves čas osamosvojitvene vojne. JLA je imela enega ranjenega vojaka, medtem ko branitelji niso utrpeli izgub. Več objektov v mestu, vključno z

²⁹ Horvat, Teritorialna obramba, str. 95.

³⁰ Ribaš, *Pomurje*, str. 123.

³¹ Dražnik in Šteiner, Organizacija, str. 174.

³² Prav tam, str. 174.

³³ Milošević, Podpolkovnik, str. 307.

Spominsko obeležje na mostu čez Ščavnico v Pristavi (osebni arhiv avtorja).

gradom, je bilo poškodovanih zaradi streljanja. V tem boju sta sodelovala tudi 1. in 4. vod ljutomerskega odreda TO (poleg treh vodov ormoškega odreda).³⁴

Zavrtnjena tankovska enota JLA se je po Ormožu obrnila proti Ljutomeru, kamor je odšla preko Ivanjkovcev. Posledično se je 73. ObmŠTO odločil za postavitev obrambe pred Ljutomerom, in sicer na območju Kačur in Mekotnjaka (gozda in manjšega naselja). S pomočjo delavcev lokalnega gozdnega gospodarstva so postavili štiri ovire iz navzkrižno podrtih dreves, in sicer tri v Kačurah in eno v Mekotnjaku, s čimer so preprečili dostop do Ljutomera na območju Žerovinec. Te ovire je branil ljutomerski odred (poveljnik Slavko Modlic) z dvema vodoma ter skupino ljutomerskih miličnikov, ki so v stik s kolono JLA prišli v večernih urah 27. junija. JLA je naletela na oviro v Kačurah, nato pa se je obrnila in nadaljevala pot proti Mekotnjaku. Med temi premiki so lokalni miličniki v svojih vozilih sledili koloni in nadzirali njeno napredovanje. Ponoči, po 23. uri, so protiolepnne skupine napadle in zadele sovražnikov tank. S tem je bilo zaustavljeno napredovanje sovražnikove kolone, ki se je v zgodnjih urah umaknila s tega območja in se dopoldne vrnila na izhodiščno točko na meji pred Središčem ob Dravi. Pri tem je utrpela lažje izgube (ranjen vojak in poškodovan tank).³⁵

Teritorialci so bili manj uspešni pri zadrževanju tretje, večje kolone JLA pod poveljstvom polkovnika JLA Berislava Popova, poveljnika 32. mehanizirane

brigade (v sestavi so bili trije tanki, tank za izvleko, devet oklepnih transporterjev, poveljniški oklepni transporter, sedem tovornjakov, dvoje cistern, dve vozila za zveze in sanitetno vozilo). Ta kolona je prav tako prišla s hrvaškega ozemlja ter od Štrigove preko Banfija in Razkrižja ob Muri napredovala do Gornje Radgone. Na tem območju je 2. posebni vod TO Ljutomer postavil in branil ovire na območju Gibina–Razkrižje, medtem ko je 3. pontonirski vod TO Ljutomer branil most čez Muro v Veržaju. Kljub oviram je kolona JLA zvečer 27. junija dosegla Veržaj, naslednjega dne ob 4. uri zjutraj pa je nadaljevala pot. Pred tem so jo ljutomerski pripadniki TO večkrat neuspešno (zvečer in ponoči) poskušali napasti. Koloni JLA je uspelo tik pred poldnevom priti v Gornjo Radgono in zasedi tamkajšnji mednarodni mejni prehod.³⁶

Do naslednjega spopada, v katerem so sodelovali ljutomerski teritorialci, je prišlo 28. junija popoldne, ko je na območje Gibine prišla četrta bojna skupina JLA, ki je bila predhodno zavrtnjena pri Murskem Središču. Imela je dva tanka, tri kolesne oklepnike, štiri pehotna prevozna vozila, vozilo za zvezo, tovornjak in sanitetno vozilo. Območje Gibina–Banfi–Razkrižje sta branila 2. posebni vod TO Ljutomer (poveljnik Vlado Kunčič),³⁷ razdeljen na dve skupini, in 4. diverzantski vod TO Ljutomer, razdeljen na tri skupine, pri čemer je pri obrambi treh zaporednih ovir sodelovalo še osem ljutomerskih miličnikov.

³⁴ Dražnik in Šteiner, Organizacija, str. 175; Horvat, Vzhodnoštajerska pokrajina, str. 411.

³⁵ Dražnik in Šteiner, Organizacija, str. 176; Ribaš, Pomurje, str. 252, 257–258, 262–263; Švajncr, Obranili domovino, str. 160.

³⁶ Dražnik in Šteiner, Organizacija, str. 176–177; Ribaš, Pomurje, str. 252. Več o boju za Gornjo Radgono gl. v Švajncr, Obranili domovino, str. 160–167.

³⁷ Več o delovanju 2. posebnega voda oziroma protidiverzantskega voda 73. OŠTO Ljutomer gl. v Bolkovič, Poziv za domovino.

*Uničeni tank JLA na Gomili pri Kogu, julij 1991
(foto: Majda Horvat, hrani Podjetje za informiranje Murska Sobota).*

Skupina, ki je branila prvo oviro, je pričela napadati sovražnikovo kolono, ko se je približala na nekaj metrov, pri čemer so teritorialci uporabili ročni metalec min, avtomatske puške in ročne bombe. V kratkotrajnem, a intenzivnem spopadu je bila kolona zaustavljena in en kolesni oklepni transporter poškodovan. JLA je imela dva mrtva, medtem ko so bili v spopadu ranjeni trije teritorialci. Poškodovanih je bilo več okoliških hiš ter ranjena ena domačinka. Kolona JLA se je umaknila nazaj na hrvaško ozemlje (po umiku so branjenje prve ovire prevzeli miličniki in lokalni prostovoljci) ter poskušala najti alternativno pot preko Štrigove in Banfija. Na Banfiju so teritorialci na serpentinasti del ceste, ki se spušča proti naselju, podrli drevje, pri čemer sta to oviro branila druga skupina 2. posebnega voda (poveljnik Bojan Bolkovič) in 5. diverzantski vod (poveljnik Bogdan Vrbnjak). Tudi tu je ponoči prišlo do spopada in tudi tokrat se je kolona obrnila nazaj, ponoči na 28. junij pa se ji je pridružilo še šest do osem tankov. V zgodnjih jutranjih urah 28. junija je del kolone (trije tanki in trije oklepni transporterji) prišel do nove ovire na poljski cesti preko Banfija do naselja Veščica, ki so jo branili ljutomerski miličniki. Kolona se je brez boja ponovno umaknila. Pri tem so jo ljutomerski miličniki nenehno opazovali iz neposredne bližine, dokler se ni 29. junija ob 2. uri zjutraj umaknila nazaj na Hrvaško.³⁸

29. junija je bilo razglašeno premirje, ki so ga slovenski branitelji izkoristili za počitek, popolnitev in

premik; teritorialci in miličniki so prejeli dodatno oborožitev, vključno s protioklepno orožjem. Tako je bil 2. vod ljutomerskega odreda (poveljnica Jačina Steržaj) poslan na pomoč v Gornjo Radgono, kjer je bila na mejnem prehodu še vedno kolona Berislava Popova. Po neuspešnih pogajanjih tega dne je bil v Gornjo Radgono poslan načelnik štaba 73. ObmŠTO, poročnik Mirko Rauter, da organizira blokado zasedenega mejnega prehoda, v kateri so sodelovali teritorialci, miličniki in pripadniki civilne obrambe. 30. junija so se ponovno pogajali, a brez uspeha, na pogajanja 1. julija pa Popov ni prišel. Tu so ljutomerski teritorialci ostali do konca vojne.³⁹

V noči iz 29. na 30. junij je 7. PŠTO v Lenartu organiziral usposabljanje pripadnikov posebnih skupin za protioklepni boj; 10 pripadnikov je na urjenje poslal tudi ljutomerski območni štab. Že naslednji dan (30. junija) so bile skupine poslone nazaj na teren.⁴⁰

2. julija je 73. ObmŠTO organiziral prevoz strelišča in minsko-eksplozivnih sredstev iz pravkar zasedenega skladišča JLA Ložnica pri Slovenski Bistrici, pri čemer je kolona obsegala deset tovornjakov. Prejeta sredstva so bila razdeljena med enote na terenu ter uskladiščena na območju Ljutomera in Gornje Radgone.⁴¹

Tega dne se je JLA odločila okrepiti delovanje,

³⁹ Dražnik in Šteiner, Organizacija, str. 179–180; Ribaš, *Pomurje*, str. 253.

⁴⁰ Horvat, Teritorialna obramba, str. 96.

⁴¹ Dražnik in Šteiner, Organizacija, str. 180. O zasedbi skladišča Zgornja Ložnica gl. Švajncer, *Obranili domovino*, str. 171–176.

³⁸ Dražnik in Šteiner, Organizacija, str. 178–179; Ribaš, *Pomurje*, str. 252–253, 258; Švajncer, *Obranili domovino*, str. 159.

Spominsko obeležje na Presiki (osebni arhiv avtorja).

predvsem z novimi kolonami, ki bi na slovensko ozemlje prišle iz Hrvaške. Tako je iz Varaždina proti Gornji Radgoni pričela prodirati večja kolona JLA v obsegu šestih tankov, tanka za izveleko, štirih poveljniških oklepnih transporterjev, osmih oklepnih transporterjev, štirih samohodnih havbic 122 mm, dveh tovornjakov, cisterne, vozila za zvezo in sanitetnega vozila. Pri Središču ob Dravi je prečkala državno mejo ter preko Vitana in Presike napredovala proti Ljutomeru, pri čemer je na Gomili pri Kogu izgubila tank (zdrsnil je s ceste in tam obstal; posadka se je nato več dni skrivala v bližnjih gozdovih, dokler se ni predala). V Presiki so položaje, okrepljene z dvema barikadama in minskim poljem, držali pripadniki 4. diverzantskega voda TO Ljutomer (poveljnik Ljubo Smodiš) ter trije miličniki s protiolepnim orožjem. V dvournem spopadu popoldne tega dne so branitelji uničili oziroma onesposobili tank in dva oklepna transporterja, pri čemer so bili ranjeni štirje pripadniki JLA (vključno s poveljnikom bataljona JLA). Pripadniki JLA so med spopadoma streljali predvsem na okoliške hiše, ki so bile močno poškodovane. Zaradi porabe skoraj celotne zaloge streliva so se branitelji urejeno premaknili na rezervne položaje, medtem ko se je kolona umaknila ter do večera prišla do Stročje vasi in vasi Pristava, kjer je prenočila. Na poti so se posamezni pripadniki JLA oziroma vozila predali ali pa so jih zajele slovenske sile. V Presiki, na prizorišču spopada, sta ostala dva oklepna transporterja in tank, teritorialci pa so zasedli tudi večjo količino vojaške opreme in streliva.⁴²

⁴² Dražnik in Šteiner, *Organizacija*, str. 182; Smodiš, *Bitka*, str. 214–216; Ribaš, *Pomurje*, str. 254–255, 258, 260–261; Švajncer, *Obranili domovino*, str. 167–168, 170–171.

3. julija zgodaj zjutraj je kolona nadaljevala prodor proti Pristavi, kjer se je ob 3:30 spopadla s prvo skupino 2. posebnega voda TO Ljutomer (poveljnik Milan Bolkovič), ki je branila zasedo pri mostu čez reko Ščavnico. Most je bil popolnoma zaseden z različnimi ovirami, kot na primer s polnimi tovornjaki gramoza. Po kratkem, a srditem spopadu so se teritorialci iz izpostavljenega položaja umaknili na predhodno dogovorjene položaje v Ljutomeru. Morala pripadnikov JLA v koloni je dodatno upadla, tako da sta se pozneje predali posadki tanka in oklepnega transporterja, na Cvenu pa so kasneje teritorialci zajeli še samohodno havbico. Bojna skupina JLA je nadaljevala prodor proti Ljutomeru; položaje TO je dosegla pred Stročjo vasjo, kjer so bili pripadniki zaščitnega voda TO Ljutomer (poveljnik Jože Viher). Drugi položaj TO Ljutomer je bil na drugi strani mesta, pri obratu Mura, kjer je bil oddelek 2. posebnega voda (poveljnik Milan Bolkovič). Dvoje položajev je tako branilo 28 teritorialcev in 13 miličnikov, pri čemer je bil Ljutomer s treh strani (Stročja vas, Pristava in Cven) obkoljen s silami JLA. Ob 5:35 uri zjutraj je prišlo do prvega spopada na železniškem prehodu v Ljutomeru, kjer so bili železniški vagoni na prehodu ustavljeni, prav tako pa tudi dodatna motorna vozila. Po enournem spopadu, v katerem je bil onesposobljen en oklepni transporter in poškodovanih več okoliških hiš, se je kolona JLA obrnila ter poskušala najti pot skozi Lukavce in nadaljevati prodor proti Križevcem. Tam je bila nameščena druga skupina 2. posebnega voda (poveljnik Vlado Kunčič), ki pa napredujoče kolone ni napadla zaradi večjega števila civilistov, ki so jo opazovali. Del kolone, ki je zaostal za glavnino, so okoli poldneva napadli miličniki, in sicer v naselju Stara Nova vas; v spopadu so

Spominsko obeležje (piramida) na Prešernovi cesti v Ljutomeru (osebni arhiv avtorja).

miličniki PEM UNZ Murska Sobota dodatno poškodovali predhodno poškodovani oklepnik, nakar se je večina posadke predala. V oklepniku sta ostala še dva pripadnika JLA, ki se nista želela predati, takrat pa sta oklepniku prišla na pomoč dva tanka, ki sta streljala in poškodovala okoliške stavbe. Nato je tankoma uspelo odvleči s seboj poškodovan oklepnik. Zaradi velikosti kolone JLA so bile v Ljutomer poslane okrepitve iz Slovenskih Konjic, Murske Sobotne in Lenarta. Zatem je bila kolona JLA nenehno v stiku s slovenskimi branitelji (na primer 1. vod 8. odreda TO Ljutomer (poveljnik Zvonko Osterc) je branil položaje v Bučočevcih in je prav tako streljal na napredujočo kolono), dokler ni bil poveljniški oklepni transporter (kot izvidniško vozilo) zaustavljen v Radencih, zatem pa še glavnina kolone v Hrastju in Muti. Tako je bila tudi ta kolona zaustavljena, s čimer je bila preprečena okrepitev sovražnikove posadke na mejnem prehodu Gornja Radgona.⁴³

Naslednje bojno delovanje ljutomerskih teritorialcev je bilo proti novi bojni skupini JLA (v sestavi: poveljniški oklepni transporter, deset tankov, štirje oklepni transporterji in eno oklepno bojno vozilo), ki je 2. julija popoldne dosegla Gibino, kjer je imel položaje 4. vod ljutomerskega odreda TO (poveljnik Bojan Hladen) in miličniki. V spopadu so branitelji

poškodovali tank, a so se nato zaradi poskusa obkolitve morali umakniti s položajev. V spopadu je bilo huje poškodovanih več okoliških hiš, več tovarnjakov in delovni stroj, ki so sestavljali barikado. Kljub temu se je kolona JLA umaknila nazaj v Štrigovo in od tam nadaljevala pot proti Banfiju, kjer je ponovno naletela na branjene ovire. Po kratkem spopadu se je ponovno obrnila in tokrat vrnila na Hrvaško; mejni prehod Središče ob Dravi je tako prečkala 3. julija v zgodnjih jutranjih urah.⁴⁴

Na območju ObmŠTO Ljutomer sta potekala še dva spopada s pripadniki JLA, v katerih pa so sodelovali teritorialci iz drugih krajev. Iz Središča ob Dravi je 3. julija v zgodnjih jutranjih urah na slovensko ozemlje pričela prodirati nova kolona JLA, tokrat v sestavi poveljniškega oklepnega vozila, treh oklepnih transporterjev, osmih tankov in oklepnega bojnega vozila. Ta kolona je dosegla in prebila ovire pred Grabami in nato pred Kogom. Zaradi ovir pri Presiki se je obrnila in iskala alternativno pot. Popoldne sta jo napadla dva voda TO Ormož, zaradi česar se je pričela vračati proti Središču ob Dravi. Na poti je na Gomili pri Kogu eden izmed tankov zapeljal s ceste in tam obtičal.⁴⁵

4. julija je bil razpuščen zbirni center za zajete vojake JLA v Radoslavih. Med 28. junijem in 4. juli-

⁴³ Dražnik in Šteiner, Organizacija, str. 182–184; Ribaš, *Pomurje*, str. 258–259, 264–267; Švajncer, *Obranili domovino*, str. 169.

⁴⁴ Dražnik in Šteiner, Organizacija, str. 167; Ribaš, *Pomurje*, str. 261–262.

⁴⁵ Dražnik in Šteiner, Organizacija, str. 185.

Zbirni center za ujete pripadnike JLA v Radoslavcih (osebni arhiv avtorja).

Polkovnik JLA Berislav Popov med zadnjimi pogajanjmi s predstavniki slovenske strani, Gornja Radgona, 3. julij 1991 (foto: Nataša Jubnov, brani Podjetje za informiranje Murska Sobota).

jem je bilo v centru nastanjenih 60 vojakov, ki so se v času vojne predali ali so jih slovenski branitelji ujeli.⁴⁶

5. julija je 73. ObmŠTO pripadnike aktiviral za varovanje mostu v Ormožu in postavitev dodatnih barikad; tako je do 8. julija poveljeval že 795 pripadnikom, kar je bil največji obseg moštva. Pozneje je prišlo do demobilizacije vpoklicanih pripadnikov, tako da je bilo 18. julija na dolžnosti le še 297 teritorialcev.⁴⁷

Namesto zaključka

Na območju 73. območnega štaba TO so med osamosvojitveno vojno potekali najtežji spopadi na območju celotne 7. PŠTO, saj so tu delovale številne oklepne bojne skupine JLA, ki so imele nalogo (v več kolonah) prodreti do avstrijsko-slovenske meje in zavzeti mejne prehode, še posebej mednarodni mejni prehod Gornja Radgona. Na celotnem območju 73. ObmŠTO so tako pripadniki TO in milice uničili, poškodovali in/ali zaplenili šest tankov, šest različnih oklepnikov, samohodno havbico, helikopter ter

⁴⁶ Ribaš, *Pomurje*, str. 259.

⁴⁷ Horvat, *Vzhodnoštajerska pokrajina*, str. 428–429.

Mejni prehod v Gornji Radgoni 3. julija 1991 (foto: Tone Stojko, hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije).

več drugih motornih vozil. Slovenska stran je imela le šest ranjenih teritorialcev, dva civilista pa sta bila ubita, medtem ko je JLA imela osem ubitih in 28 ranjenih. Posledično je bilo izdanih pet spominskih bojnih znakov – Ormož, Gibina, Gornja Radgona, Kačure in Presika – ter spominski znak Ljutomer. Udeleženci bojev pri Radencih, Pristavi in Kogu pa so prejeli druga odlikovanja.⁴⁸

Največji spopad na območju 73. območnega štaba TO je bil nedvomno večdnevni spopad za mednarodni mejni prehod Gornja Radgona, ki je bil 2. julija še edini mejni prehod pod nadzorom JLA. V dveh dneh (28. junij in 2. julij), ko so potekali neposredni spopadi, je bilo poškodovanih več kot 30 objektov v okolici mejnega prehoda, tako da so Gornjo Radgono razglasili za slovenski Vukovar. Kolona pod poveljstvom polkovnika JLA Popova je predhodno povzročila še gmotno škodo na objektih v krajih ob prodiranju.⁴⁹ Popov je bil avgusta 2013 spoznan za krivega za storjena vojna hudodelstva nad civilnim prebivalstvom junija in julija 1991 ter obsojen na petletno zaporno kazen.⁵⁰ Toda po pritožbi ga je murskosoboško sodišče novembra 2015 pravnomočno oprostilo obtožb. Tako se je končal prvi (in do sedaj zadnji) proces proti pripadniku JLA zaradi njegovih dejanj med slovensko osamosvojitveno vojno.⁵¹

V primerjavi z Gornjo Radgono so Ljutomer in drugi kraji v Ljutomerski občini utrpeli neprimerljivo

manjšo škodo, toda opisani medvojni dogodki iz leta 1991 dokazujejo, da je bilo vojno dogajanje na tem območju zelo dinamično, in sicer predvsem zaradi vdora več bojnih kolon JLA, ki so hotele prečkati prleško oziroma pomursko ozemlje in doseči mejne objekte na avstrijsko-slovenski meji, kar je uspelo le eni izmed njih.

Ljutomerskim teritorialcem in miličnikom (v sodelovanju s kolegi iz drugih predelov 7. PŠTO oziroma UNZ Murska Sobota) je tako uspelo doseči veliko večino zastavljenih ciljev, in sicer s postavitvijo in obrambo številnih barikad na kritičnih lokacijah, s katerimi so zaustavili ali preusmerili delovanje sovražnikovih enot. S skupnimi močmi ter pomočjo prebivalstva so tako prispevali k obrambi in zaščiti slovenske države leta 1991, v zadnjem poglavju vojne zgodovine Ljutomera, Prlekije, Pomurja in Slovenije.

VIRI IN LITERATURA

OBJAVLJENO ARHIVSKO GRADIVO

Veleizdaja Slovenije: Razorožitev Teritorialne obrambe RS maja 1990: Zbornik dokumentov in pričevanj o materi vseh afer z orožjem (pa tudi o njihovih očeti). Ljubljana: Nova obzorja, 2011.

LITERATURA

Bolfek, Boris: *Nastanek in razvoj slovenske TO: 1968–1990.* Ljubljana, Radomlje: Zveza veteranov vojne za Slovenijo, Defensor, 2018.

⁴⁸ Prav tam, str. 429.

⁴⁹ Filipič, Gornja Radgona, str. 222.

⁵⁰ 24ur.com, Polkovnik Popov.

⁵¹ Petrovič, Popov oproščen.

- Bolkovič – Bole, Milan: *Poziv za domovino*. Ljubljana: Čas, 1999.
- Bračko, Branimir: Organi za notranje zadeve v času družbenih sprememb v Sloveniji in Jugoslaviji ter v akciji »Sever«. *Varstvoslovje* 12, 2010, št. 1, str. 13–25.
- Dimitrijevič, Bojan: *Jugoslovenska narodna armija u Hrvatskoj i Sloveniji 1945.–1968*. Zagreb: Despot infinitus, 2017.
- Dražnik, Ljubo: Delovanje teritorialne obrambe na območju Ljutomera, Ormoža in Gornje Radgone v vojni 1991. *Dela – Oddelek za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani*, 15, 2000, str. 154–170.
- Dražnik, Ljubomir in Šteiner, Alojz: Organizacija in delovanje 73. območnega štaba Teritorialne obrambe Ljutomer v osamosvojitveni vojni. *Vloga TO Pomurja v procesu osamosvajanja* (ur. Alojz Šteiner). Lendava: Arma, 2015, str. 160–190.
- Filipič, Rok: Gornja Radgona – slovenski Vukovar? Bojni dogodki med obrambno vojno leta 1991 v Gornji Radgoni. *Prispevki za novejšo zgodovino* 55, 2015, št. 1, str. 209–225.
- Horvat, Mladen: *Teritorialna obramba vzhodnoštajerske pokrajine (7. PŠTO) v vojni za Slovenijo 1991*. Maribor: Filozofska fakulteta, 2015 (tipkopis magistrskega dela).
- Horvat, Mladen: Vzhodnoštajerska pokrajina. *Vojaska obramba Slovenije 1990/1991* (ur. Tomaž Kladnik). Ljubljana: Defensor, 2011, str. 419–458.
- Marijan, Davor: »Jedinstvo« – poslednji ustroj JNA. *Polemos* 6, 2003, št. 1–2, str. 11–47.
- Marković, Zvezdan: Jugoslovanska ljudska armada – predstavitev nasprotne strani. *Vojaska obramba Slovenije 1990/1991* (ur. Tomaž Kladnik). Ljubljana: Defensor, 2011, str. 517–552.
- Marković, Zvezdan: *Jugoslovanska ljudska armada*. Ljubljana: Defensor, 2007.
- Milošević, Vladimir: Organizacija in delovanje Manevske strukture narodne zaščite v Pomurju. *Vloga TO Pomurja v procesu osamosvajanja* (ur. Alojz Šteiner). Lendava: Arma, 2015, str. 72–85.
- Milošević, Vladimir: Podpolkovnik Vladimir Milošević. *Enotni v zmagi. Osamosvojitve Slovenije* (ur. Nataša Urbanc). Ljubljana: Nova revija, 2006, str. 307–309.
- Ribaš, Drago: *Pomurje je gorelo modro*. Murska Sobota: PVD Sever za Pomurje, 2018.
- Smodiš, Ljubo: Borba v Presiki 2. julija 1991. *Vloga TO Pomurja v procesu osamosvajanja* (ur. Alojz Šteiner). Lendava: Arma, 2015, str. 213–217.
- Švajncar, Janez J.: *Obranili domovino. Teritorialna obramba Republike Slovenije v vojni za svobodno in samostojno Slovenijo 1991*. Ljubljana: Viharnik, 1993.
- Valič Zver, Andreja: *Stali smo in obstali: 30. obletnica razglasitve in obrambe samostojne in neodvisne države Republike Slovenije*. Ljubljana: Urad Vlade RS za komuniciranje, 2021.

SPLETNO GRADIVO

24ur.com: *Polkovnik Popov obsojen, general Trifunović oproščen. 26. avgusta 2013:*

<https://www.24ur.com/novice/slovenija/polkovnik-popov-obsojen-general-trifunovic-oprosen.html> (dostopno 7. marca 2022).

Kolar Oswald, Darinka: *Zgodovina slovenske policije – od orožnika do policista:*

<https://www.policija.si/o-slovenski-policiji/zgodovina-in-razvoj> (dostopno 7. marca 2022).

Petrovčič, Peter: *Popov oproščen. 13. novembra 2015:*

<https://www.mladina.si/170720/popov-oprosen/> (dostopno 7. marca 2022).

S U M M A R Y

Ljutomer during Slovenia's War of Independence in 1991

Drawing on postwar literature, the article at hand presents the most significant events that took place in Ljutomer and the surrounding area during the preparations for an (armed) defence of Slovenia's declared independence. The central role in these preparations was played by the territorial defence and militsiya, which jointly defended the independence of the Republic of Slovenia as part of the Manoeuvr Structure of National Protection. The strategic importance of the part of Prlekija (or, rather, Pomurje) under discussion was demonstrated on the very first day of Slovenia's War of Independence, when numerous combat units of the Yugoslav People's Army tried to break through the Ljutomer area to seize control over border crossing and checkpoints along the Austrian-Slovenian border. The members of the territorial defence and militsiya from Ljutomer engaged in several skirmishes in the wider Ljutomer and Pomurje area—for example, at Ormož, Kačure, Mekotnjak, Veržej, Gibina, Banfi, Presika, Gomila, Kog, Pristava, and Gornja Radgona. The several-days-long battle for the international border crossing at Gornja Radgona entered the history of Slovenia's War of Independence because of the extensive damage caused to civilian buildings as well as human casualties suffered by both warring sides and civilian population. Nevertheless, the territorial defence and militsiya of Ljutomer achieved most of the set objectives, thus contributing to the defence of the newly created state.

Srečko Pavličič

višji knjižničar in predmetni učitelj v. p., raziskovalec lokalne preteklosti, domoznanec in rodoslovec, Pristava 4a, SI-9240 Ljutomer
E-pošta: srecko.pavlicic@guest.arnes.si

Ali ste vedeli, da ...

... Prlekija nima geografskih meja, ampak jo kot svojevrstno celoto opredeljuje govorica, prleško narečje v več pojavnih oblikah? Prepoznamo ga po hitrosti govorjenja, številnih preglasnikih in bolj ali manj monotoni melodiji. Kot posebnost se uporabljata moška glagolska oblika na -o in ženska glagolska oblika na -a, kar uporabljata oba spola, a na različnih lokacijah.

... prleško govorico težko razumejo sosede, naj bodo na katerikoli strani? Še največ težav jim dela že omenjena melodična monotonost. So pa Prleki izredno sposobni govorne komunikacije in se že od malih nog vsaj za rabo naučijo vse jezike, ki jih okolje zahteva.

... se prleška govorica težko zapiše v katerikoli obliki? Razni avtorji so to velikokrat poskusili, znano je zgodovinsko besedilo iz ranega 17. stoletja in trška prisega iz 18. stoletja, pa ob prebiranju vsebina ne

zveni »po naše«. Še najbolj se je potrudil pisatelj Baukart, a tudi njegove črtice so danes komaj berljive.

... je najdaljša prleška narečna beseda kletvica? Ni sicer huda in vulgarna, a je na tem mestu ne bomo zapisali. Če bi jo, bi morali uporabiti kar 18 črk.

... je najkrajša narečna beseda medmet začudenja, v rabi tudi kot izraz prezira? Zapisali bi ga s samo eno črko, a še ta bi bila preveč. Izgovarja se namreč le polovično. Je sicer slišen, a na poseben način prekinjen soglasnik »h« ob zaprtih ustih in s kratkim, polovičnim izdihom skozi nos.

... tudi v Ljutomeru čas teče počasi, a vendar na uro? Izrek »pod vüro« je namreč stara in skoraj pregovorna domena, kje se dva najmeta, če se želita srečati. In ta ura na mestni hiši še služi namenu.

... je med Ljutomerčani najti vsaj 150 oseb, ki so znane tudi zunaj kraja in Prlekije? Še najbolj zgoščeno so predstavljene v priložnostni publikaciji lju-

Prleški vinogradi, slovenska Toskana, skrajno desno Babji klanec.

tomerske knjižnice, več o njih pa bo treba iskati na drugih mestih.

... je bilo v času, ko je bila fotografija še mlada, v Ljutomeru kar pet fotografij – portretov iz poznega 19. in ranega 20. stoletja. Fotografi so fotografirali tudi okolico, naravo in dogodke. Vse te fotografije so danes bogat zgodovinski vir, še posebej za tako majhen kraj.

... Prlekijo sestavlja kar nekaj geografskih pokrajin? Te so osrednje in spodnje Mursko polje, spodnja Ščavniška dolina, jugovzhodni obronki Slovenskih goric, Ljutomersko-Ormoške gorice, vzhodni del Ptujkega polja in porečja reke Drave.

... je Ljutomer ali v domači govorici »Lotmerk« od nekdanj »metropola« Prlekije?¹ To poimenovanje si je prislužil že kot podeželski trg v 19. stoletju, bližnja okolica pa je prepoznavna kot »osrčje« Prlekije. Kljub mestnemu statusu Ormož ni dosegal tega naziva.

... je današnja cesta med Ljutomerom in Ormožem oziroma približna lokacija ob njej kot naravna zemeljska prelomnica tudi pogoj kvalitete vina tukaj posajenih vinskih trt? Od nekdanj velja, da je vzhodno od prelomnice idealna zemlja za rast vinske trte, zahodno pa je pogojno.

... je Prlekija že stoletja popolnoma kultivirana pokrajina? Tudi težko dosegljive in odročne gozdnote mikrolokacije ali na videz neobdelane pustote so le del počivajočega obdobja zemlje za pripravo goric ali drugih kmetijskih površin.

... je Prlekija večkrat poimenovana kot slovenska Toskana? Med drugim tudi zaradi vinogradniških teras, ki oblikujejo pokrajino kot neponovljivo lepo. Kot takšna je predstavljena med svetovnimi pokrajinami posebnega videza in pomena. Mogoče bi se morala zato preimenovali kar Toskana ...

... Prlekija ne beleži posebej hudih in zahtevnih časov, ki so velikokrat pestili druga okolja? Še največ hudega je tukaj storil človek s svojim početjem, kajti narava je mila in radodarna, zemlja bogata in plodna, dovolj je vode in lesa, območje pa nikoli ni bilo prenaseljeno.

... so se Prlekije dotaknile vse vojne? Ljudski spomin seže vse do Hunov in Atile, divjih Mongolov, Osmanov in krucev. O prehodu Francozov so znane zgodbe o vinu in topolih, prav tako vpoklicanih in padlih, obdobje 19. stoletja pa po prebegih na »frajščine«.² V »veliki« vojni so bile žrtve v malodane vseh družinah, druga svetovna vojna se je na svoj način nadaljevala s povojnimi poboji, posebno vlogo pa je Prlekija odigrala tudi v osamosvojitveni vojni za Slovenijo.

... je reka Mura stoletja veljala za naravno mejo s Slovenci na nekdanjem Ogrskem, Prekmurci? Pre-

hod čez reko in tovrstni stiki so bili tako redki, da so prebivalci ene in druge strani razvili različno govorico, navade in značaj. Še pesem in glasba sta različni. Stiki med ljudmi so se povečali šele v desetletjih po-vojne Jugoslavije.

... je v Prlekiji tudi nekaj avtohtonih ali vsaj posebnih živali in rastlin? Velja omeniti nekoč tako pogoste loge s stoletnimi panonskimi hrasti. Po marčni revoluciji in treh desetletjih intenzivne sečnje so povsem izginili iz pokrajine. Še bolj pa jih je prizadela nizka podtalnica, ki uniči njihovo koreninsko krošnjo. Edini preostanek hrastovega loga je Park 1. slovenskega tabora v Ljutomeru, drugje rastoče in posamične panonske hraste pa Prleki imenujejo »zgrajoki«.

... je Prlekija tudi izrazito poplavno območje? Voda rek Mure in Ščavnice se ob preobilici dežja ne more več iztekati na Hrvaško, zato poplavi nižje ležeče kraje Murskega polja. Z regulacijami in posegi odvodnjavanja so se ukvarjali že v 17. stoletju, protipoplavne plotove in nasipe »nameti« so arheologi datirali že v 15. stoletje, izkopi odtočnih jarkov »berkov« pa so bili izvedeni v 19. stoletju. Velja rek, da kadar voda priteče do Ljutomerskih skednjev (ti so bili postavljeni izven naselja, severno), takrat Pristavi pišejo.³

... je Prlekija naravno rastišče alpskih – travniških narcis? Ravno zaradi poplav in reke Mure, ki priteče iz gorskega sveta, so se tukaj na nekaterih travniških rastiščih razmnožile narcise. Žal jih je intenzivno kmetijstvo skoraj povsem uničilo, ostanki v Veržeju, v Pristavi in na nekaterih manjših lokacijah ob Muri rastejo poslednji šopi te lepe pomladne cvetice.

... je bilo vinorodno območje Ljutomersko-Ormoških goric sondirano in v smislu kvalitetne zemlje za rast vinske trte raziskano že v 19. stoletju? Od takrat se ve in velja, kateri hrib in vinorodna lega je optimalne kakovosti za katero od vinskih trt, da je vino ne le dobro, ampak tudi bogato kot hranilo.

Poplave so nekoč ogrožale tudi Ljutomer (po l. 1930).

¹ Lotmerk je narečno poimenovanje mesta.

² Frajščine so bile nekatere parcele, kjer je veljala absolutna svoboda brez možnosti uveljavitve kakršnih koli drugih pravnih oblik.

³ Pristava je v tem delu najbolj vzhodno naselje Prlekije in tudi najbolj poplavna vas.

... je vinska trta v Prlekiji prastara rastlina, ki so jo glede na izkope korenin datirali vsaj v rimsko obdobje? Vrhunska vina so od nekdaj znana in tukaj so imeli svoje vinograde najpomembnejši veljaki osrednjega evropskega prostora. S cesarskimi princii in princesami vred. Ljutomerčana so pili tudi na znamenem koncilu v Konstanci 1414, ko so zažgali Jana Husa. Kvalitetno vino iz Prlekije se kot del kulinarčne kulture pojavlja v najstarejših pisnih virih od srednjega veka dalje, z njim nazdravljajo tudi danes na pomembnih dogodkih, na kraljevih dvorih in še kje.

... je verjetno tudi klopotec prleška iznajdba? Kot ropotalo in strašilo za ptiče so ga na drevesa in drugod nameščali že v 16. stoletju, kasneje je dobil današnjo obliko. V Prlekiji klopotec ne ropoče, ampak poje. Lesena kladivca »macleki« so tako spretno rezani, pogosto iz lesa različnih vrst, da ob trku na trapezoidno desko ustvarijo različne tone. Spreten mizar jih zloži v krajšo melodijo, včasih tolčeno v 16 tonih, kar daje klopotcu posebno vrednost. Ljudje radi dodajajo šaljiva besedila, predvsem na račun lastnika takega klopotca. V Prlekiji stoji tudi največji klopotec na svetu. Postavljanje klopotca je družabni dogodek, pospravilo pa sovпада z martinovanjem.

... da so Ljutomerski vinogradniki vino *Ljutomerčan* zaščitili že leta 1937? Razne vinske razstave so omogočale prodajo vina tudi v spremenjenih razmerah po razpadu monarhije. Združen nastop vinogradnikov in blagovna znamka, ki je pogoj za uspeh, sta znani tudi danes.

... je Prlekija dom vseh mogočih dejavnosti in obrti? Poljedelstvo in živinoreja Murskega polja in vinogradništvo bližnjih goric so bili vzrok številnim drugim dejavnostim od sodarstva do kovaštva. Preprodaja vina in mesa je ustvarila pogoje za trgovino, čemur se je pridružilo usnjarstvo in lesarstvo. Stoletja nazaj izpričujejo živahno trgovanje z medom in voskom, iskana sta bila pesek in gramoz kot gradbena materiala, kasneje se je razvilo še opekarstvo. Vsakdanje drobne obrti so druge dejavnosti še dopolnjevale. Tudi danes je sicer kmetijsko področje zelo živahno na področju industrije.

... v Prlekiji živijo Prleki in Prlečke? Tako prebivalci poimenujejo sebe, take jih poznajo drugi. A imena gotovo niso dobili od besede »prle«, kakor to radi razlagajo tisti, ki tukaj nikoli niso bili, ampak je bolj verjeten vzrok poimenovanja hitrost domače govorice in ljudi samih, kadar govorijo, mislijo ali delajo. Takim nemirnim značajem tukaj rečejo tudi »brlek«, kar je malce posmehljivo. Prav taka je še pred desetletji bila tudi beseda Prlek. Zaradi nje je lahko prišlo tudi do pretepa.

... je Prlek razvil prav poseben značaj? O njem je razmišljal in pisal že akademik dr. Anton Trstenjak in še danes drži, da se tukajšnji človek rad družii, je vesele in živahne narave, rad poje, pleše, pije in dobro je, uživa življenje in prelaga obveznosti na naslednji dan. Kljub temu je marljiv, a realen pri razmišljanju, de-

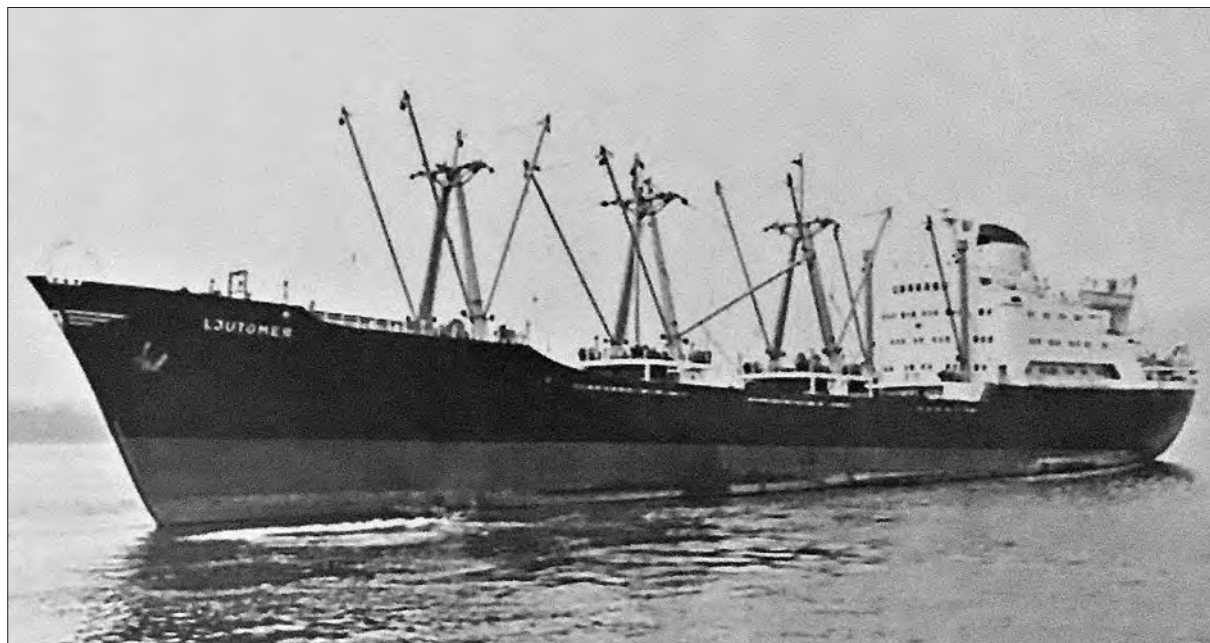
njih in potrošnji. Svojo konkretnost včasih pospremi z glasnostjo, vse skupaj pa se vedno znova konča s šalo in dobro voljo.

... ima Prlekija tudi svojo himno? Kot takšna je obveljala pesem *Dere sen jas mali bija*, ki ima enako melodijo kot štajerska *Abraham ima sedem sinov*. Prleška himna obsega neznano število štiri vrstičnih kitic, šaljive vsebine, igrane in pete na najrazličnejše načine. Imajo pa tudi posamezni kraji »svoje« pesmi, s katerimi se postavljajo pred drugimi.

... da Prleki radi gradijo velike in – prevelike stavbe? Na svojevrstno željo in potrebo po razkazovanju prestiža so opozorili že številni zgodovinarji in strokovnjaki drugih področij. Tudi Ljutomerska župnijska cerkev je stavba, kjer je prostora za več ljudi, kot bi si to predstavljali glede na velikost župnije. Cerkev je nekoč poleg sakralnih vsebin premogla tudi trdno zidan trški stolp, ki je v nadstropju služil za trški arhiv in varovanje trške blagajne. Roparski kruci so leta 1705 predrli obok in iz »šackamre«, kakor so prostor imenovali Ljutomerčani, blagajno ukradli. Arhiv se je ohranil do danes, »šackamra« pa je visoko po kamnitih gotskih stopnicah in za dvojnimi železnimi vrati prav tako na ogled vsem, ki jih to zanima.

Osnovna postavitev: bisernica, brač, bugarija in berda.

Ladja Ljutomer.

... v Prlekiji ob posebnih trenutkih odmevajo zvoki tamburice? Tamburaštvo ima tukaj več kot stoletno tradicijo. Na pojav je vplivalo ljudsko muziciranje na Hrvaškem in Prleki so prevzeli starejši, »farkašev« način igranja, poimenovan po Milutinu Farkašu (1865–1923), ki ga je prvi raziskal in opisal. Glasba se izvaja na lesenih izdolbenih instrumentih z le štirimi strunami in kar štirje godci so potrebni, da nastane »banda«, kakor v teh krajih imenujejo skupino muzikantov. Osnovni instrumenti so bisernica, brač, bugarija in berda. Danes je na Hrvaškem le ena delavnica, kjer takšne tamburice še izdelujejo, skupine iz Prlekije pa so edine, ki tovrstno nesnovno kulturno dediščino ohranjajo.

... je bila po Ljutomeru poimenovana tovarna linijska ladja, izdelana v Uljaniku 1965? V rabi je bila do razreza leta 1988. Zmogla je več kot 8000 reg-ton, v dolžino je merila skoraj 150 metrov, v širino in višino pa nekaj manj kot 20 metrov.

... je nekdane ljudsko žveglanje povsem pozabljen oblika muziciranja? V poznem 19. stoletju je tovrstno glasbo zamenjalo tamburaštvo, kasneje harmonika in drugi instrumenti. Le redki starejši možje še znajo žveglati in preprosto žveglo iz vrbovega lesa in lubja tudi izdelati zgolj z žepnim nožičkom.

... Prleki pojejo tudi štiriglasno? V dvoglasni začetek pesmi postopoma vpadeta tretji in četrti glas, kar naredi zapeto pesem posebej melodično in prijetno za poslušanje. Na prelomu tisočletja so tovrstno petje še gojile pevke (sestre) iz župnije Sveti Tomaž.

... so posebnost Prlekije tudi ljudski plesi? Kakor nekdanja noša so kar podobni onim iz Slovenskih goric in delno prekmurskim ter plesom sosednjega hrvaškega Medmurja. Pa so vendar toliko različni,

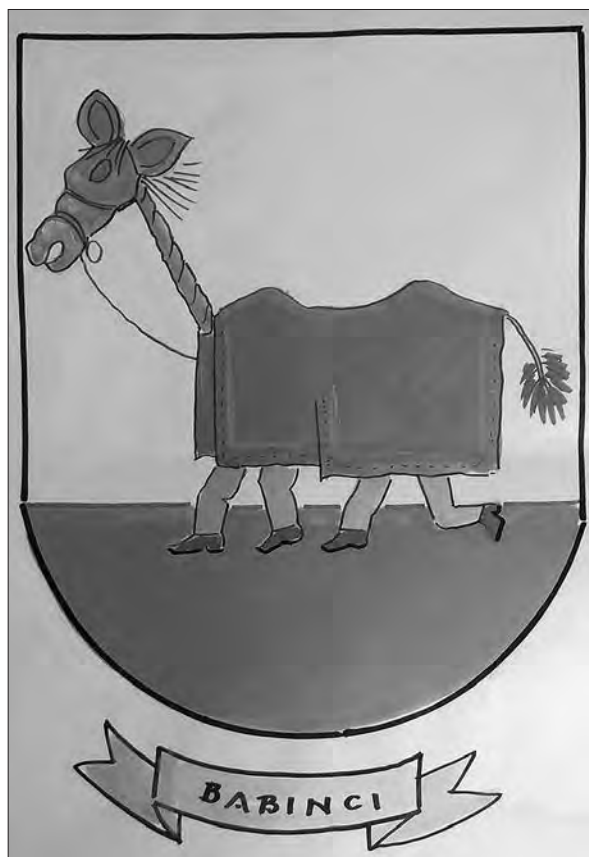
da so prepoznavni kot nesnovna kulturna dediščina Prlekije tudi danes.

... živelj Prlekije predstavljajo prišleki od vsepovsod? Kaj kmalu po prihodu se integrirajo in k uveljavljenemu življenjskemu utripu dajo svojo prepoznavnost. Tu najdemo izrazito nemške priimke kot potomce nekdanjih naseljenih kmetov in tržanov, italijanske in češke, ki so tukaj ostali kot potomci iskalcev priložnosti in dela, množico hrvaških priimkov, ki jih nosijo potomci prebegov pred Osmani in kasnejši priseljenci iz bližnjega hrvaškega Medmurja, priimke slovenskega izvora in druge. Stari arhivski dokument iz leta 1505 omenja več kot tisoč vinogradnikov tega področja, a vsaj 30 odstotkov zapisanih takrat še ni imelo priimka.⁴

... imajo Prleki izrazit stanovski ponos glede svojega porekla in preteklosti rodu? Gre za, rečeno skoraj karikirano, kastni družbeni sistem, kjer se točno ve, kdo je kdo in kaj. Kmet gruntar in vinogradnik kot lastnik goric sta »šla skupaj«. Z njima tudi tržan, meščan ali bogat obrtnik. Želar je bil nižje na družbeni lestvici, prav tako vaški obrtnik, kramar in še kdo. Dninarji, gostači, kajžarji, viničarji in preostali pa so bili svet zase. Med sloji ni bilo porok in ne veliko stikov, spoštovanje se je hitro nehalo, distanca pa okrepila. Utrip teh časov in odnosov je v Prlekiji še čutiti.

... so Prleki verni ljudje, a skoraj nikoli ne pretiravajo? Vzgojeni so v moralno sprejemljive, poštenost jim je vrlina, prav tako druge sorodne lastnosti. Vero spoštujejo, so tolerantni do drugih, a ne pregrevajo in

⁴ Gre za popis vinogradnikov križniške komende Velika Nedelja.

Bajeslovna »rūsa«, šaljivi vaški grb Babincev.

ne poglobljajo tovrstnih vsebin ali stikov. Radi in dobro pomnijo, kdaj, zakaj in kako se je komu zgodilo to in ono in na ta način oblikujejo svoje stališče do pojava in soljudi tudi v bodoče. Vodi jih previdnost pri ukrepih in postopkih, v ekstremnih pogojih pa tudi temu ustrezno reagirajo. Še posebej v medsebojnih odnosih, kamor lahko štejemo tudi omenjeno versko opredeljenost.

... se Prleki ponašajo s šaljivimi vaškimi grbi? Sami so jim nekoč rekli »znameja«, torej znamenja, s katerimi so se kot del naselbinske skupnosti poenotili. Prevodi zgodovinarjev v nemščino so pojav opredelili kot grb (das Wappen), kar se je kasneje prijelo tudi v slovenščini. Gre za rabo predmetov, pojmov, živali ali rastlin na način, ko svojega povečujemo, iz drugih se norčujemo. Posebej rado se je to dogajalo na gostijah in podobnih druženjih, ko so na račun grba gostje bili večkrat v zadregi. Kot primer navedem le, kakšna je recimo MAKOVA JUHA (vaški grb mak), kako izgleda vesel plesalec, ko mu v žep potisnejo POSCANO ŽABO, torej figurico v obliki žabe, napolnjeno z vodo, ki se v nekem trenutku tako obrne, da plesalcu steče voda ravno na pravo mesto, ali kako nagnati že nadležne goste z JUTRANJO ZARJO (grb predstavlja z rdečo ruto prekrito rešeto, za katerim se prižge sveča). In tega ni ne konca ne kraja.

... so nekatere prleške družine imele svoja znamenja, svoje grbe? Pojavljali so se na osebnih pečatih veljavnih posameznikov (meščani, tržani, obrtniki, trgovci, župani itd.), kasneje tudi nad vhodom v hišo. Novogradnje 20. stoletja so pojav popolnoma obšle, skoraj sočasno so izginili tudi stari hišni oziroma rodbinski vzdevki, nekoč tako domači in pogosti.

... je svoj grb imela tudi župnija v Ljutomeru? Gre za lik medveda na »lanci« (verigi), ki sporoča zanimivo zgodbo o izgradnji cerkve, je pa tudi šaljivega značaja. Škoda, da grb ni več v uradni rabi.

... je ljutomerski grb z zmajem, enorogom in tremi križci (danes grozdne jagode) prav poseben in zelo star? Obe bajeslovni bitji imata prastari bajeslovni pomen, trije križci pa v določeni simboliki pomenijo svojevrstno katarzo po boju med enorogom in zmajem, dobrim in zlim. Škoda je, da se je podelitvena listina grba in s tem povzdig naselja v trg izgubila. Gotovo sega tisočletje v preteklost, saj se Ljutomer, kakorkoli besedo razumemo in razlagamo, omenja tako v 13. stoletju kot prej, zgodovinar Slekovec je to postavil še za nekaj stoletij nazaj.

... je Ljutomeru dal ime pesnik ilirist Stanko Vraz? Iz nemškega poimenovanja *Luttenberg* je želel kraj posloveniti, a mu ni najbolj uspelo, o čemer so polemizirali že v njegovem času. Hrvaški začetek -lju se je končal z nemškim koncem -er. Mogoče je staro domače ime *Lotmerk* kar ustrezno, pa je kot tako ostalo v vsakdanji rabi do danes. Po lingvistični razlagi poimenuje lokacijo, kjer se trži, kar Ljutomeru še danes ustreza.

... da za »Lotmeržana« velja človek, ki ima korenine v kraju že več generacij? Vsi ostali krajanji so »le« Ljutomerčani, tržani, danes meščani. Mnogo okoličanov je torej bolj »lotmeržanskih« kot sodobnih naseljencev.

Ljutomerska trška pečata, 1645, 1840.

Domnevni boj s kruci, slika iz leta 1713.

... je Prlekija imela mesto, to je bil od nekdej Ormož? Ljutomer je mesto postal šele z ukazom kralja Aleksandra Karadjordjevića leta 1927. Območje pa je

premoglo še dva trga, Veržej in Središče. Ostale lokacije so bile vasi in zaselki, ki so jih poimenovala neštet ledinska imena, bolj ali manj prepoznavna še danes.

Pečarjevo kopališče na Globetki.

Ljutomer na razglednici iz leta 1916.

... je Prlekija dežela izobražencev in daleč naokoli znanih ljudi? Uveljavili so se na vseh področjih od gospodarstva, politike do umetnosti in športa. S svojimi idejami so prednjačili pred drugimi in posebej Ljutomer z okolico slovi kot prvi v marsikateri zadevi. Čeprav smo Slovenci v glavnem sledili kranjskemu duhu, je Prlekija sočasno s Kranjsko in Ljubljano oblikovala pesnike, zgodovinarje, pripovednike in dramatike, filmarje, narodopisce, izumitelje in naravoslovce. Danes recimo malokdo ve, da je prvi slovenski album rastlin ustvaril Ljutomerčan Janez Krstnik Flisser, ki je bil študent na graški univerzi že leta 1685.

... da je iz leta 1713 ohranjena oljna slika, ki prikazuje domnevni boj Prlekov s kruci? Na njej izstopa Ljutomerski trški župan Gregor Wäreshiz, neumoren borec za trške pravice. Če gre verjeti slikarju, je to najstarejši ohranjen portret kakšnega Ljutomerčana. Fotografija na steklo, ki v srednjih letih prikazuje župana Kosija iz Stroče vasi, rojenega leta 1824, je veliko mlajša, a prav tako velja za posebnost.

... da se Prleki radi pohvalijo s tem in onim? A v nekem boju s četico Osmanov leta 1664 so zmagale Prlečke, torej ženske, na kar še danes spominja Babji klanec nedaleč od Jeruzalema, kjer se je dogodek zgodil.

... je iz neznanega razloga kropec postal krapec? Gre za način priprave pogače iz ajdove moke, ki se prelije s kropom, zamesi, oblikuje, premaže s smetano in skuto ter speče. Zaradi kropa torej kropec, kaj ima pa krap(ec) poleg, je vprašanje zase.

... je prleška tünka, torej v zaseki odležano, dimljeno in pečeno svinjsko meso, specialiteta brez primere? Tudi danes ne mine druženje brez te dobrote, ob dobri kapljici seveda. Prleki ob tem prisegajo na bela vina, ki jih dajejo žlahtne trte. Te so morali v celoti obnoviti ob koncu 19. stoletja, ko so tukajšnji vinogradi popolnoma propadli zaradi trtne uši.

... je v Prlekiji običajno zelo vroče poletje? Zato so se ljudje od nekdaj hladili v vodah, tudi v reki Muri, ki je veljala za nevarno in hladno. Res statistika beleži na desetine utopljenih. Ljutomerčani pa so si privoščili kopališča. Zasebno Pečarjevo na Globetki so ob odhodu leta 1945 minirali nacisti, kopališče na »ribnikih« pa je svoj zaton doživelo ob odprtju današnjega sodobnega bazena v mestu. Sicer pa je okolje znano po termalni vodi in številnih termah.

... je v Prlekiji, v zaselku Pekel, tudi jama enakega imena, kjer so skozi čas nastali kapniki? Resda ne docela takšni, kot so kraški, vendar so lepo oblikovani in med njimi tudi posebnost, kamnite kroglice v kotanjah z vodo. Žal je dostop tako nevaren, da ogled ni mogoč.

... imajo mnogi Slovenci Prlekijo za skoraj eksotično in včasih hudo starožitno deželo, neskončno oddaljeno od centra? Prav stežka se odpravijo v te kraje. Ko pa jih doživijo, so presenečeni in se mnogi radi vračajo. Pravijo, da so se tukaj srečale vse radosti sveta in življenja. In to so zapisali že pred stoletjem.

... ima osrčje Prlekije, torej področje Ljutomera z okolico, zapisano kroniko za skoraj šest stoletij v preteklost? Med drugim posebej omenja vremenske

razmere, naravne dogodke, katastrofe (potresi, ujme, požari, poplave ...) in druge aktualne dogodke za posamezna leta.

... je osrčje Prlekije in s tem posebej Ljutomer bilo nekoč ena od lokacij, kjer so mrzlično iskali in preganjali čarovništvo? Prikazana statistika v muzeju čarovništva na bližnjem gradu Riegersburg v Avstriji nas opominja ne tiste neslavne čase. V Prlekiji se je odvijal tudi zadnji čarovniški proces v letih 1744 do 1746, ko so Veržejci za vsako ceno in kljub zaščiti oblasti hoteli svoji sotržanki zažgati na grmadi.

... na tem mestu ne bi želeli ponavljati, kar je o Prlekiji že podrobno povedano in zapisano? Kremlj, Vraz, Miklošič, Schreiner, Grossmann, Tr-

stenjak, prvi slovenski tabor, ljutomerski kasač, prva samopostrežna trgovina ..., vse to je znano, a vedno znova je vredno spomina.

... s tem naštevanjem in predstavitvijo verjetno ne bi prišli na konec, če tega ne bomo storili zdaj? Takšna je Prlekija danes, takšna je bila in se verjetno tudi v bodoče ne bo veliko spreminjala. Šla bo vstric s časom, a oblikoval jo bo človek, Prlek. Ob njem pa močna in zanesljiva ženska, prava Prlečka. In ljudje so tisti, ki ustvarjajo življenje, ga krojijo in nazadnje oblikujejo v zgodovinski zapis. S tem pa je zgodba zaokrožena.

Po razstavah

Splošna muzejska zbirka Ljutomer in Galerija Ante Trstenjak

Splošna knjižnica Ljutomer je splošno izobraževalna knjižnica, ki nadaljuje večstoletno poslanstvo svojih predhodnic, Čitalnice in Ljudske knjižnice. Svojo dejavnost izvaja za območje občin Ljutomer, Križevci, Veržej in Razkrižje. Bogat knjižnični fond s preko 100.000 enot knjižničnega gradiva je dnevno na razpolago in izposoja bralcem. Posebnost Splošne knjižnice Ljutomer je, da razpolaga z enotami Kino (trenutno ne obratuje), Muzej in Galerija.

OE Muzej

Ljutomerski muzej v mestni hiši na Glavnem trgu ima že dolgo tradicijo. Sama ideja o njegovi vzpostavitvi se je začela oblikovati po koncu druge svetovne vojne, ko so številni domačini in prišleki množično

prinašali v partijski urad številne najdene predmete, umetnine in tudi denar. Skladišče predmetov v Ljutomerski mestni hiši se je vedno bolj polnilo, zato se je pojavila ideja o vzpostavitvi muzejske zbirke. Do njene uresničitve je prišlo leta 1952, ko je takratni okrajni odbor Zveze borcev Ljutomer ustanovil skromen muzej s prevladujočo tujo vsebino, ki jo je partijska organizacija pridobila v drugih mestih in državah. Muzej je sprva imel prostore v stavbi današnje občinske skupščine v Vrazovi ulici, slabih deset let pozneje pa so vedno bolj bogato zbirko preselili v mestno hišo na Glavnem trgu. Leta 1962 je t. i. Muzej NOB Ljutomer postal oddelek Pokrajinskega muzeja za Pomurje v Murski Soboti, od leta 1972 pa je bila obnovljena zbirka del Muzeja NO Maribor.

Razstavljeno gradivo v muzeju NOB Ljutomer je prikazovalo obdobje Kraljevine Jugoslavije, vdor okupatorja, prevzem oblasti, izseljevanje, vpis v Štajersko domovinsko zvezo, položaj prebivalstva

Prostori Splošne muzejske zbirke Ljutomera in okolice (arhiv: OE Muzej Ljutomer).

Zbirka fotografij in filmov dr. Karola Grossmana (arhiv: OE Muzej Ljutomer).

Zbirka Taborsko gibanje na Slovenskem (arhiv: OE Muzej Ljutomer).

po zasedbi in prve začetke upora. Poseben del je bil posvečen življenju v taboriščih, streljanju talcev in zločinom okupatorja. Bogato vsebino v muzeju so še dopolnjevali rekviziti in razno gradivo o zaključnih bojih za osvoboditev Prekije, prihodu partizanov in bolgarske vojske v Ljutomer ter o ustanovitvi prvih organov ljudske oblasti po osvoboditvi.¹ V sedemdesetih letih 20. stoletja se je v sklopu muzeja NOB

oblikovala tudi manjša zbirka taborskega gibanja, ki je delovala v sklopu Narodnega muzeja v Ljubljani. Ta se je predvsem iz političnih vzrokov imenovala zbirka Edvarda Kardelja.²

Muzej NOB je po osamosvojitvi Slovenije z odlokom o prestrukturiranju leta 1996 nadomestila Splošna muzejska zbirka. Koncept zbirke je temeljil na arhivski dokumentaciji, dopolnjeni z arhivskimi

¹ Novak, *Prekija*, str. 396–397.

² Ribičič et al., *Taborsko gibanje*, str. 5–10.

Muzejska niša Rotovska stolpna ura (arhiv: OE Muzej Ljutomer).

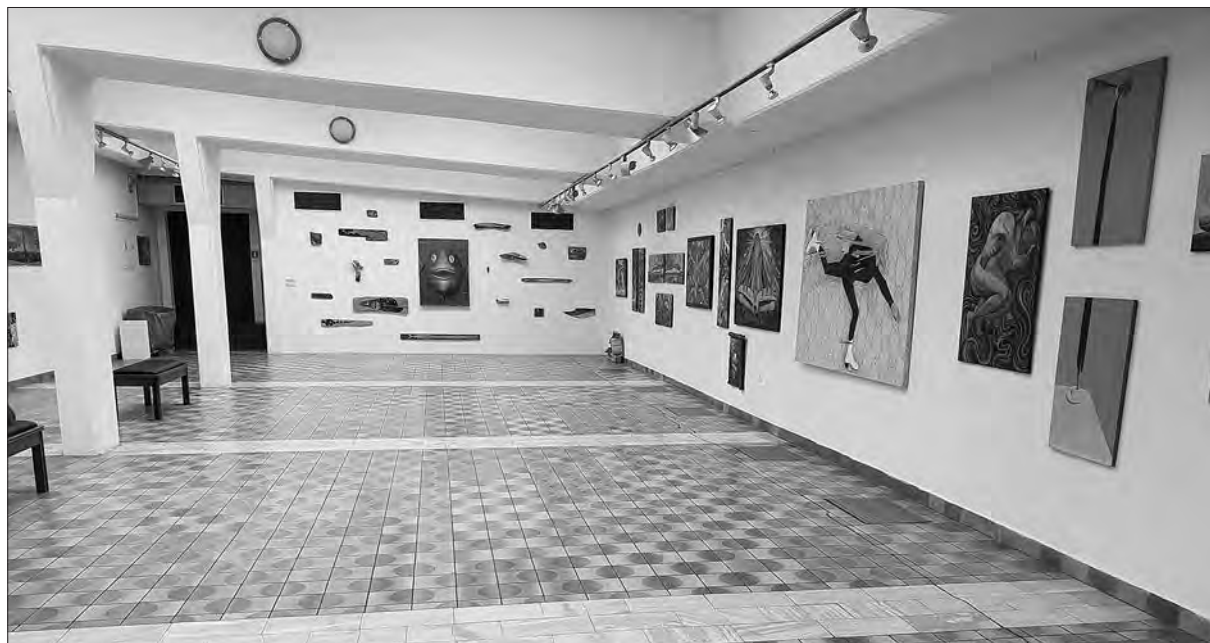
Prehod med muzejem in knjižnico (arhiv: OE Muzej Ljutomer).

viri in muzealijami drugih ustanov ter posameznikov. Kronološko postavljena zbirka je predstavljala gospodarsko, družbeno, politično in kulturno življenje mesta in okolice. Jedro zbirke so sestavljali arhivski viri, ki so segali v konec 14. stoletja, ko je bil Ljutomer že pomembno trško naselje. Tako se je večina zbirke NOB, ki ni bila povezana z zgodovino Ljutomer, premaknila v druge, primernejše institucije.³

³ Ratiznojnik, *Splošna muzejska zbirka Ljutomer*, 1998, str. 1–20.

Vsebina v splošni muzejski zbirki se je skozi desetletje nadgrajevala, posodabljala in leta 2006 dopolnila z Grossmannovo zbirko.⁴ Leta 2007 je muzej razpotal z muzejsko zbirko Taborsko gibanje na Slovenskem (nekdanja zbirka Edvarda Kardelja), s Splošno muzejsko zbirko Ljutomer in z Zbirko filmov ter fotografij dr. Karola Grossmanna, prvega slovenskega

⁴ Ratiznojnik, *Filmska in fotografska zapuščina*, str. 122–126.

Razstava akademskega slikarja Boštjana Plesničarja v Galeriji A. Trstenjak (arhiv: OE Muzej Ljutomer).

filmskega ustvarjalca.⁵ V naslednjem desetletju so se zbirke dopolnjevale z različnimi muzealijami in s korakom časa postopoma posodabljale.

Do novih večjih sprememb v muzeju je prišlo v času epidemije, v začetku leta 2020. Vse tri zbirke so se dodobra prevetile in modernizirale. Prostori muzeja so postali veliko bolj zračni, pregledni, svetlejši in na oko bolj privlačni za obiskovalce. Zastarela in dotrajana infrastruktura se je odstranila. Vsebine v prostorih niso bile več prepletene, temveč so bile postavljene po smiselnem vrstnem redu in časovnici. Danes prva in druga soba predstavljata Taborsko gibanje v Ljutomeru in na Slovenskem. Tretja soba predstavlja zbirko fotografij in filmov dr. Karola Grossmanna, v preostalih treh sobah pa je predstavljena zgodovina Ljutomera in bližnje okolice.⁶

Zbirka Zgodovina Ljutomera in bližnje okolice popelje obiskovalce skozi različna zgodovinska obdobja vse od prazgodovine pa do danes. Seznanijo se s pestrim gospodarskim, kulturnim in političnim razvojem mesta in okolice od prve omembe Ljutomera kot trga v 13. stoletju. Med drugim obiskovalci spoznajo čarovniške procese v Ljutomeru, napade Osmanov in kruccev ter obdobja kužnih bolezni. Seznanijo se z etnološko in kulinarično podobo Ljutomera ter številnimi zanimivimi zgodbami o mestu in njegovih prebivalcih. V sklopu zbirke Taborsko gibanje na Slovenskem obiskovalci spoznajo potek 1. slovenskega tabora, razloge, zakaj je potekal v Ljutomeru in v katerih slovenskih pokrajinah se je skupno

zvrstilo 18 taborov. Tretja zbirka Prvi slovenski filmski zapis pa ponuja ogled Grossmannovih fotografij in njegovih prvih treh filmskih posnetkov v zgodovini Slovenije. V sklopu zbirke obiskovalci spoznajo Grossmannovo življenjsko pot, njegovo več desetletno ustvarjanje in se seznanijo s številnimi znanimi osebnostmi Ljutomera in okolice.⁷

Z oblikovanjem Splošne muzejske zbirke Ljutomer je bilo muzejskim delavcem zaupano posebno poslanstvo. Muzej zbira, evidentira, dokumentira, hrani, raziskuje in preučuje kulturno dediščino osrčja Prlekije ter jo predstavlja javnosti. V muzeju večkrat letno potekajo tudi številne občasne razstave, predavanja, predstavitve domoznanskih knjig, izobraževanja, delavnice za najmlajše in podobni dogodki, ki jih muzej organizira samostojno ali v sodelovanju z drugimi izobraževalnimi institucijami. Poleg protokolarnih dogodkov in prireditev ter ogledov zbirk v Splošni muzejski zbirki izvajamo tudi pedagoške programe za šoloobvezne otroke.

Ena od posebnosti Splošne knjižnice Ljutomer je neposredna povezanost med muzejem in knjižnico. Zaradi prostorske stiske in odločitve glede dodatne popestritve vsebine se muzej širi v knjižnico in obratno. V knjižnici so tako nastale tri muzejske niše: Rotovška stolpna ura, Ljutomerska čitalnica in Ljutomerski grb. Ob nišah in tudi drugod po prostorih muzeja so obiskovalcem na voljo številne publikacije Splošne knjižnice Ljutomer, ki sovpadajo z vsebino razstavljenih eksponatov. Prednost Splošne knjižnice Ljutomer kot celote je, da v sklopu treh enot ponuja

⁵ Ratiznojnik, *Splošna muzejska zbirka Ljutomer*, 2007, str. 1–18.

⁶ Pavličič, *Ljutomer*, str. 1–6.

⁷ Markovič, *Ljutomer*, str. 1–6.

obiskovalcem večurno vodenje in izobraževanje po knjižnici, galeriji, muzeju ter mestu Ljutomer.

OE Galerija

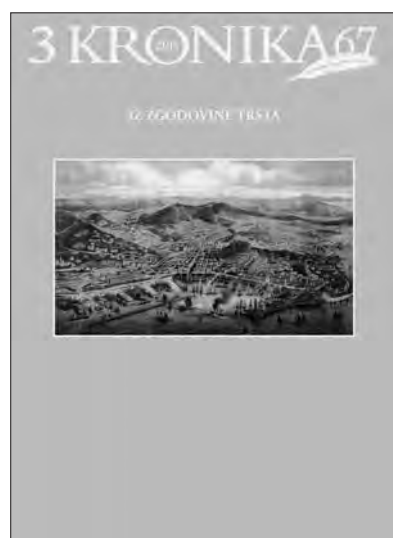
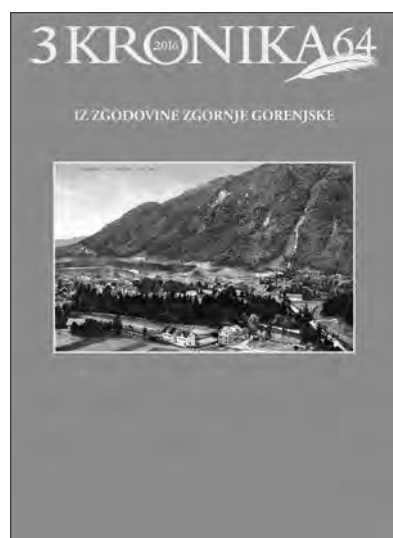
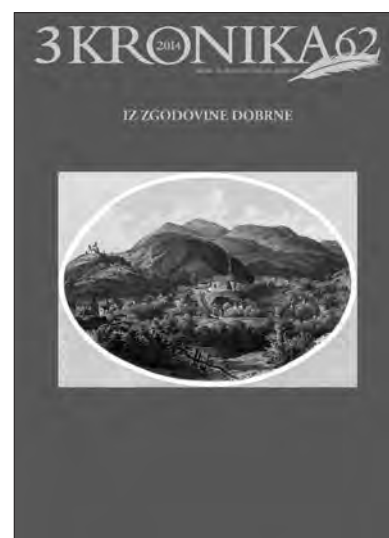
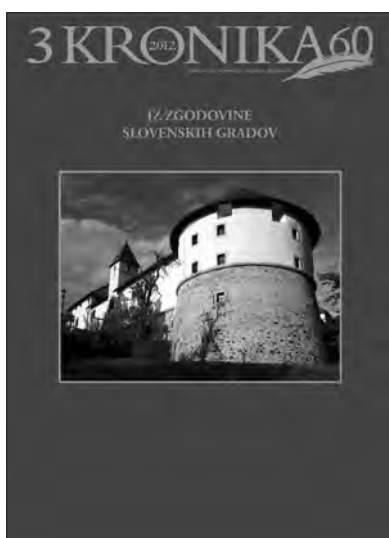
Galerija Ante Trstenjak je nastala pred dobrimi štirimi desetletji na pobudo dveh generacij, ki sta si delili idejo, načrt in izvedbo o gradnji skupnega prostora za ljubitelje umetnosti. Z veliko truda in bogatim letnim programom so domači umetniki prostor oživiljali leto za letom. S tem so izpolnili svoje poslanstvo, predvsem pa dolg do vseh umetnikov in ustvarjalcev, ki so tukaj živeli in ustvarjali. Po uspešnih začetnih desetletjih je kvaliteta dela v galeriji zaradi pomanjkanja sredstev in splošne krize precej upadla. Kljub temu je ustanova kmalu uspešno prebrodila težke čase in se v zadnjih letih javnosti odprla v obliki stalne razstave likovnih del slikarja Anteja Trstenjaka. V letni program je vključila izbrane ustvarjalce na osnovi prepoznavnih nadarjenih mladih, priznanih umetnikov, lokalnih ljubiteljev umetnosti in zaključenih skupin, ki obetajo.⁸ S stalnim razstavnim programom, ki zajema letno povprečno devet razstav, je galerija v Ljutomeru ena najbolj aktivnih in najdlje časa prisotnih institucij, ki spodbujajo likovno dejavnost ne le pri razstavljalcih, ampak tudi pri uporabnikih v širši okolici Ljutomera.

LITERATURA

- Markovič, Tomaž: *Ljutomer: splošna muzejska zbirka*. Ljutomer: Splošna knjižnica Ljutomer, OE Muzej, 2021.
- Novak, Drago: *Prekija 1941–1945*. Ljubljana: Borec; Ljutomer: Občinski odbor ZZB NOV, 1987.
- Pavličič, Srečko: *Galerija A. Trstenjak Ljutomer*, Ljutomer: Splošna knjižnica Ljutomer, 2017.
- Pavličič, Srečko: *Ljutomer: splošna muzejska zbirka*. Ljutomer: Splošna knjižnica Ljutomer, OE Muzej, 2019.
- Ratiznojnik, Anton: Filmska in fotografska zapuščina dr. Karola Grossmanna v muzeju Ljutomer. *Zgodovinski listi* 14, 2006, št. 1, str. 122–126.
- Ratiznojnik, Anton: *Splošna muzejska zbirka Ljutomer: stalna razstava*. Ljutomer: Splošna knjižnica, 2007.
- Ratiznojnik, Anton: *Splošna muzejska zbirka Ljutomer: stalna razstava*. Ljutomer: Zavod za kulturo in izobraževanje, 1998.
- Ribičič, Mitja et al.: *Taborsko gibanje na Slovenskem: Muzejska zbirka »Edvard Kardelj«*. Ljubljana: Narodni muzej, 1981.

Tomaž Markovič

⁸ Pavličič, *Galerija A. Trstenjak Ljutomer*, str. 1–4.

Gradivo

Domoznanska dejavnost Splošne knjižnice Ljutomer

Splošna knjižnica Ljutomer že vrsto desetletij deluje v skoraj 200 let stari mestni hiši, ki je že sama po sebi brezmejni zgodovinski vir, saj nenehno sobiva z našimi knjižničarskimi, bibliopedagoškimi, informacijskimi, spletnimi in še posebej domoznanskimi dejavnostmi. Z zavedanjem, da smo kulturni, povezovalni in dediščinski hram svoje pokrajine, se nenehno vključujemo v lastne in druge projekte ter navzven delujemo intenzivno povezovalno.

Knjižnica pokriva območja občin Ljutomer, Križevci, Veržej in Razkrižje za 17.410 (2020) prebivalcev, njena posebnost pa so organizacijske enote: knjižnica, muzej, galerija in kino (trenutno ne deluje), ki jih programsko povezujemo in prepletamo. Vse dejavnosti, razen galerijske in kina, domujejo v mestni hiši sredi Ljutomera.

Veliko pozornost namenjamo širjenju pomena kulturne dediščine in domoznanstva, vendar se žal zavod nenehno srečuje s permanentnim pomanjkanjem prostora in kadra, kar je botrovalo, da se domoznanstvu v preteklosti in še danes ni bilo mogoče temeljito posvetiti in je čakalo na prihod muzejskega sodelavca in zgodovinarja Antona Ratiznojnika ter knjižničarjev Srečka Pavličiča in Jasne Branke Staman. Vsak od njih je našo dediščino vzporedno s svojim drugim obširnim delovanjem publicistično, metodološko in knjižno informacijsko vidno zaznamoval. Dela na tem področju je še precej, a prav kadrovska podhranjenost in s tem preobremenjenost posameznikov sta ob prostorski stiski v nebo vpijoča. Zaposleni se tako dnevno srečujejo z iznajdljivostjo in kreativnostjo, da dejavnosti, še posebej pa domoznanska, pridejo pod ustreznimi pogoji v stik z bralci in obiskovalci. Upoštevamo vse zakonitosti varovanja in zaščite domoznanskega gradiva.

Kratek pregled dejavnosti knjižnice skozi zgodovino

- 1863 – ob tisočletnici Cirila in Metoda prvi predlog, da se v Ljutomeru ustanovi Čitalnica
- 1865 – poziv Božidarja Raiča k ustanovitvi Čitalnice v Ljutomeru
- 1867 – ustanovljen začasni odbor za ustanovitev Čitalnice

- 1868 – javna objava vabila za ustanovitev Čitalnice, potrjena Pravila delovanja Čitalnice in njena ustanovitev ter odprtje
- 1899 – ustanovitev Bralnega društva v okviru Čitalnice
- 1907 – Čitalnica se preimenuje v Ljudsko knjižnico
- 1910 – prve knjižnične izkaznice in urejeno izposojališče
- 1911 – dejavnost čitalnice se skoraj povsem osredotoči na knjižničarstvo
- 1932–1934 – po preureditvi društev v novi državi ustanovljena Ljudska čitalnica z novimi pravili Knjižnice in čitalnice
- 1945–1946 – preureditev knjižnice (prostor, knjižnična kartoteka)
- 1957 – do tega leta knjižnica deluje kot ljudska in okrajna
- 1964 – do tega leta knjižnica deluje v okviru Ljudske univerze
- 1964 – knjižnica postane samostojni javni zavod
- 1974 – knjižnica deluje v okviru Delavske univerze
- 1993 – ustanovitev Zavoda za kulturo in izobraževanje Ljutomer, knjižnica je ena od enot
- 2004 – ustanovitev Splošne knjižnice Ljutomer
- 2018 – knjižnična dejavnost slavi 150 let delovanja

Zgodovino čitalništva in razvoj knjižničarstva na območju Ljutomera sta obširno predstavila Maksimilijan Rojs v članku »Vloga Ljutomerske čitalnice pri širjenju in utrjevanju narodne zavesti« (*Kronika* 39, 1991, št. 1/2, str. 31–35) in Anton Ratiznojniki, ki je na to temo napisal članka »Narodno delo čitalnice v Ljutomeru 1868–1914« (*Zgodovinski listi* 11, 2002, št. 1, str. 14–26) in »Čitalnica v Ljutomeru 1918–1941« (*Kronika* 51, 2003, št. 1, str. 61–78; *Zgodovinski listi* 13, 2004, št. 1, str. 20–26).

Domoznanstvo in muzejske niše

Domoznanstvo v naši ustanovi je dediščinsko prepojeno še iz časov bogatega narodno zavednega taborskega duha, ki je od v letih 1868 in 1871 preplaval celotno slovensko ozemlje; prav Ljutomer je bil pobudnik in akter 1. slovenskega tabora. Močna čitalniška društva in predvsem vidni in pokončni intelektualci tistega časa so ob jasno začrtanih programih botrovali tudi nastanku čitalnice, predhodnice knjižnice. Z narodno zavestjo je rastla tudi želja po

ohranjanju knjig in gradiva, tudi tistih v prelomnih zgodovinskih časih, ko so gorele slovenske knjige in so jih zavedni domačini reševali ter skrivali na svojstvene načine. Prav njim se moramo zahvaliti, da danes naša domoznanska zbirka hrani nekatere dragocenosti.

Že desetletja se posamezne enote v organizaciji in dejavnosti prepletajo in obiskovalci na enem mestu dobijo bogato ponudbo, saj sta v isti stavbi knjižnica, muzej in stalna likovna zbirka slikarja domačina Ante Trstenjaka.

O še bolj inovativni prepletenosti storitev vseh enot smo razmišljali že nekaj časa in tik pred kriznim časom leta 2019 to tudi uresničili. Prej temačne muzejske prostore smo odprli, povezali in prepletli s knjižnico, sneli nepotrebna vrata in povečali pretočnost svetlobe. Muzejske niše, ki bi jih lahko imenovali domoznanske in so v širšem slovenskem prostoru znane kot naša posebnost, so vsaj malenkost sprostile prostorsko stisko, hkrati pa smo z vizualnostjo pridobili širino podajanja domoznanskih vsebin.

Muzejske niše so delovanje knjižnice zelo popestrile (prikaz ustanovitve čitalnice iz leta 1868, prikaz stare trške ure z nihalo, Ljutomerski grbi skozi zgodovino, znane ali manj znane domače osebnosti itd.), v novih svetlih prostorih pa so obiskovalci takoj začutili prijetno optimistično vzdušje.

Ob vsaki muzejski niši in tudi drugod po prostorih so razstavljene naše izdane publikacije, ki sovpadajo z razstavljenimi eksponati in nišami, bralci pa si jih kot dar lahko odnesejo domov. S tem ko smo kulturno dediščino, ki je bila zaprta, zaščitená in varovana, dali »na svetlo« in med ljudi, se je zgodila

metamorfoza, prepород tako za zaposlene kot obiskovalce.

Knjižnica in tudi domoznanska dejavnost se čedalje bolj odpirata in predstavljata ne samo znotraj ustanove temveč tudi navzven. Pojavljajo se unikatni prostori: terase, domačije, dragocena knjižna zapuščina dr. Matije Slaviča v kapeli sv. Ane v Križevcih pri Ljutomeru, nekatere knjige in dokumenti celo iz konca 18. stoletja, Miklošičeva in Golarjeva hiša ter druge.

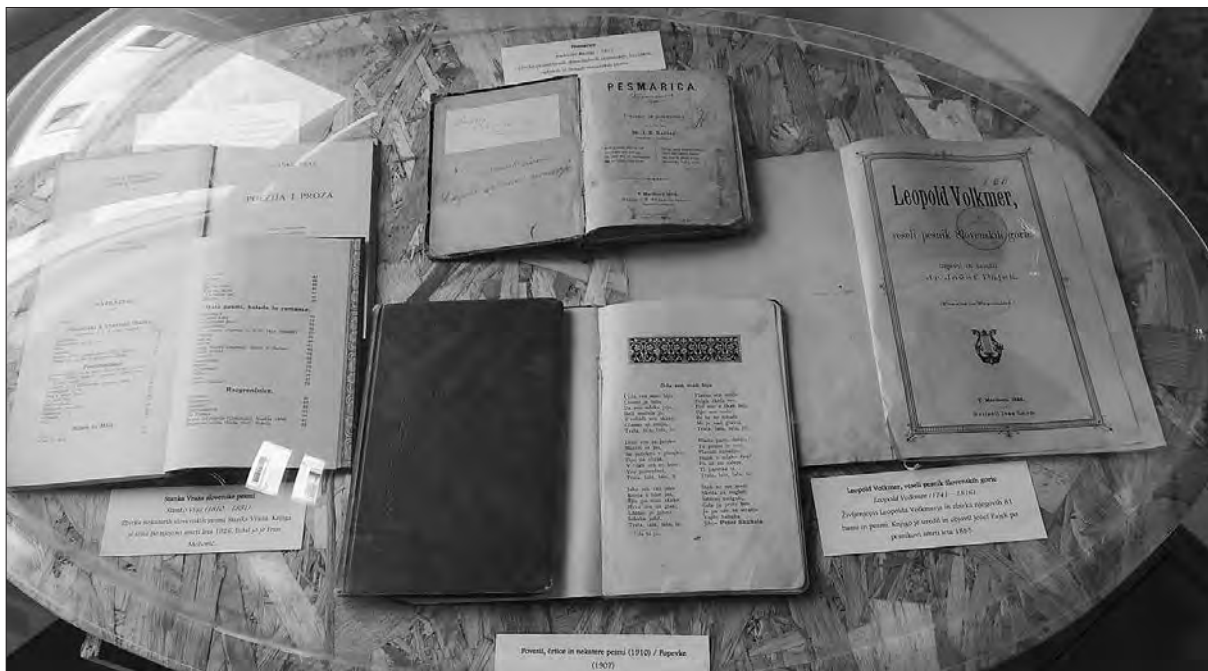
Kot posebne oblike inovativne dejavnosti smo v zadnjem času razvili naslednje domoznanske aktivnosti: muzejske niše v knjižnici (širjenje knjižnice v muzej, interno gradivo, lastna produkcija), okrepljena promocija domoznanske dejavnosti in gradiva znotraj in zunaj knjižnice; povečanje založniške dejavnosti in spodbujanje lokalnih domoznanskih in leposlovnih pobudnikov, galerijska dejavnost v knjižnici, digitalizacija pomembnega domoznanskega gradiva za Dlib, multimedijско in interaktivno delovanje (spletne strani, portala Kamra in Obrazi slovenskih pokrajin, promocije na internetnih in socialnih medijih Facebook, Instagram). Zadnja leta izvajamo okrepljeno promocijo domoznanske dejavnosti v medijih (radijske oddaje, sodelovanje v časopisih, video promocije, snemanje filmov in nacionalnih tv oddaj, knjižnične in muzejske oddaje na pomurskih radijskih postajah), s tem pa smo dosegli večjo odmevnost v lokalnem okolju in širše.

Domoznanske zbirke

Domoznansko gradivo je od ostalega knjižničnega ločeno v posebnih prostorih in ognjevarnih

Začasen prostor stalne zbirke A. Trstenjaka.

Razstava nekaterih dragocenih knjižnih izdaj.

omarah, ki so namensko obarvane z rjavo patinirano barvo, da so tako bližje domoznanski vsebini. Urejeno je sistematično, tematsko, kataložno (Cobiss3) z upoštevanjem Zakona o knjižničarstvu (Zknj-1, UL 87/2001), Pravilnika o pogojih za izvajanje knjižnične dejavnosti (UL 73/2003) ter v skladu s pravili materialnega varovanja knjižničnega gradiva. Deli se na: muzejska knjižnica – domoznanska literatura, ki zajema zgodovino in posebnosti muzejske dejavnosti (807 knjig in publikacij);

bibliofilska zbirka – bibliofilske izdaje, faksimile, miniaturre, rokopisne zapuščine in drugo (145 enot); zbirka raritet – pomembne knjige naših avtorjev 19. in 20. stoletja ter slovenski prvotiski (243 knjig);

splošna domoznanska zbirka – knjige, izdane na domačem prleškem območju (1140 knjig). Vsebuje tudi posebej ločen drobn tisk, diplomske in seminarke naloge ter *Zgodovinske liste*, ki jih naša ustanova izdaja že od leta 1991.

Dragocenosti naše knjižnice

Veliko zapisanega je tudi v naši knjižnici. Zloženo in oštevilčeno na policah, v omarah, na stojalih, nekaj tudi skrbno zaklenjenega in posebej varovanega. Vse zato, da je na voljo uporabnikom. Knjige, publikacije vseh vrst, originali, bibliofilske izdaje, faksimile, sivi tisk, razglednice in knjižnični drobci, vse v zlati vezavi in sijočih barvah, dišečem tisku in bogatih nakladah, ostaja v senci drobnih vezanih listov, skromno popisanih, a neizmerno bogatih. Nastali nekoč v nekih drugih časih, tisočkrat prelistani, tudi pozabljeni, so danes tiste redkosti, ki jih prištevamo med kulturne spomenike in knjižnične eno-

te posebne vrednosti. Z veliko pozornostjo smo jih nekaj izbrali, da jih predstavimo.¹

Najvidnejši zaklad naše knjižnice je prav gotovo leta 1965 kupljeni original Janeza Vajkarda Valvasorja *Die Ehre dess Hertzogtums Crain*. Štirje zvezki prve izdaje znamenite knjige iz leta 1689 so bili že ob nakupu zaščiteni s črnimi usnjenimi platnicami. V drugem zvezku je rokopisni zaznamek »ex Libris Sigefridi de Zergollern«, ob katerem so v kasnejšem obdobju dopisane letnice 1687, 1870, 1689 in 181 (dosledni prepis). Prvi lastnik tega zvezka je bil torej kranjski plemič Siegfried pl. Zergollern iz Ljubljane. Letnice in številke morebiti opredeljujejo čas pridobitve ali obdobje posedovanja zvezka. Znamenita

Dragoceno gradivo.

¹ Spletna stran Splošne knjižnice Ljutomer: <https://knjiznica-ljutomer.si/knjiznica/dragocenosti/>.

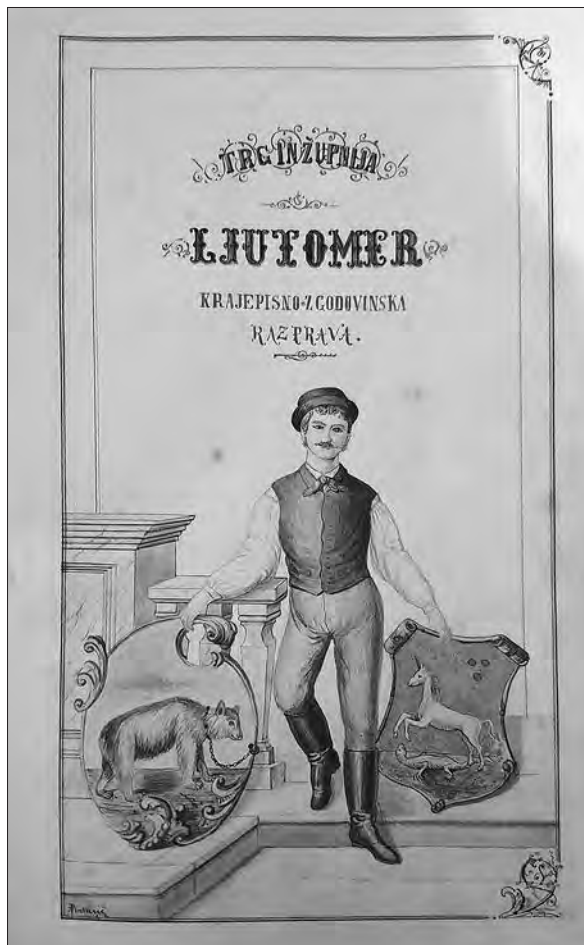
Valvasorjeva *Slava vojvodine Kranjske* je bila nekoč pogosta na policah plemiških knjižnic.

Se en zaznamek v vseh štirih zvezkih je pečat naslednjega znanega lastnika Ferda Soršaka. Priimek izhaja iz Slovenskih goric, a lastnik zaenkrat ostaja neznan.

Fond dragocenih knjig iz 19. stoletja v Ljutomerški knjižnici šteje kar 133 enot. Med pomembnejšimi so npr.:

- Kremlj, Anton: *Kratke predge na vse nedele ino svetke zelega leta*. Saloshil Franz Ferstl v' Gradzi, 1839.
- Kremlj, Anton: *Dogodivšine štajerske zemle : z' posebnim pogledom na Slovence*. V' Grádci : F. Ferstl, 1845.
- Hofrichter, Josef Carl: *Luttenberg in Untersteier, seine Umgebungen, Bewohner und Geschichte, mit Urkunden-Regesten, auch Friedau, Polsterau und Wernsee betreffend*. [Luttenberg], Graz: Kommission bei J. F. Dirnböck, 1850.
- Razlag, Radoslav: *Zvézdice*. U Gradcu: [s. n.], 1851.
- Miklošič, Franc: *Slovensko berilo za šesti gimnazijalni razred*. Na Dunaju: v zalogi ces. kralj. bukev za šole pri Sv. Ani v Janezovih ulicah, 1854.
- Miklošič, Franc: *Albanische Forschungen. 1, Die slavischen Elemente im Albanischen, mit einer Einleitung, welche die Ausbreitung des albanischen Volksstammes, die Quellen unserer Kenntniss der albanischen Sprache, die Laute derselben und die Versuche, diese Laute darzustellen, zum Gegenstande hat*. [Wien]: K. Gerold's Sohn, [1870].
- Razlag, Radoslav: *Pšmarica*. V Ljubljani: [samozal.] izdavalatelj, 1873.
- Slomšek, Anton Martin: *Slomškovske basni, prilike in povesti*. V Celovcu: Tiskarna Družbe sv. Mohora, 1878.
- Miklošič, Franc: *Slovensko berilo za osmi gimnazijski razred*. Na Dunaju: K. Graeser, 1881.
- Miklošič, Franc: *Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen*. Wien: In Commission bei C. Gerold, 1883.
- Pajek, Jožef: *Leopold Volkmer, veseli pesnik Slovenskih goric*. V Mariboru: [samozal.] J. Pajek, 1885.
- *Meyers Konversations-Lexikon*. Leipzig, Wien: Bibliographisches Institut, 1899.

Vidno mesto zaseda tudi rokopisna kronika Mateja Slekovca z naslovom *Trg in župnija Ljutomer* iz leta 1896, ki jo hrani arhiv Župnišča Ljutomer in je najlepša kronika izmed vseh, ki jih je avtor spisal. Teologu in zgodovinarju dr. Francu Kovačiču je bila bogat vir za knjigo *Ljutomer: kronika trga in sreza iz leta 1926*, ki je še danes med domačini najbolj brano domoznansko gradivo. Slekovec je kot zgodovinar samouk zbral obsežno zgodovinsko dokumentacijo in napisal pomembne zgodovinske razprave o slovenski Štajerski, njegov fond v Pokrajinskem arhivu

Trg in župnija Ljutomer Mateja Slekovca iz leta 1896.

Maribor pa je eden izmed najobsežnejših in vsebinsko najbogatejših osebnih fondov.

Rodoslovje kot delo domoznanstva

Med naše domoznanske posebnosti prištevamo tudi 40-letno delo odličnega publicista in knjižničarja Srečka Pavličiča, ki je svoje življenjsko delo posvetil tudi rodoslovju. Na vsaki vidnejši razstavi v preteklosti znanih osebnosti je pripravil razčlenjena in z dokumenti podprta družinska rodoslovna drevesa, ki izpričujejo svojstvene pripovedi (Leopold Volkmer, Franc Miklošič, Ante Trstenjak, Ferdinand Lupša in ostali). V petih knjigah *Rodbine naše fare* (2013–2017), izdanih v samozaložbi, je po raznih virih sestavil preko 150 rodoslovnih drevesih z Murskega polja, nekatera pred letom 1600 ali še starejša.

Publiciranje

Že desetletja izjemno bogato publiciramo, še posebej po zaslugi zdaj že upokojenih sodelavcev zgodovinarja Antona Ratiznojnika in knjižničarja Srečka Pavličiča. Vsaka izdana publikacija je domoznanski pregled pokrajine in za prebivalstvo zelo zanimiva.

Nekatere od številnih izdanih publikacij.

Zgodovinski listi izhajajo od leta 1991.

Bogato je tudi objavljane dogodkov z domoznansko noto na Facebooku in spletno stran naše ustanove.

Opravljamo založniško dejavnost in spodbujamo domače ustvarjalne avtorje tudi k objavam v okviru *Zgodovinskih listov*, ki izhajajo že 30 let. Izdajamo interno gradivo kot lastno produkcijo pomembnih tematik (zgodovina z vseh vidikov, arhitektura, običaji, grbi, pomembni krajani, lokalne etnološke in ljudske zgodbe itd.). Vse to gradivo bralcem, obiskovalcem in ustanovam podarjamo brezplačno.

Digitalizacija

Poteka tudi intenzivna digitalizacija domoznanskega gradiva (Zgodovinski listi, pomembnejši starejši avtorji) in listin na Dlib. Digitaliziranja bi si želeli še več, saj imamo pripravljenega veliko ustreznega gradiva, vendar gre zaradi dolgotrajnih digitalizacijskih postopkov zunaj ustanove vse sila počasi.

Sklep

Še nadalje se bomo z vso vnemo trudili k prepoznavanju kulturne dediščine in domoznanstva, snovne in nesnovne. Ponosno smo na naš na novo preoblikovan interaktiven pristop prej statične domoznanske zapuščine v nov domoznanski preporod. Nikakor pa ne bomo pozabili tudi na osebni pristop do posameznika, saj s tem naredimo preskok, ki ga ne moremo izmeriti v številkah. Domoznanska zapuščina kulturne dediščine nam predstavlja srce knjižnice in lokalnega okolja.

Jasna Branka Staman

Ocene in poročila

Ivan Rihtarič: Okraj Ljutomer 1945–1950. Upravno-politična in gospodarska skica. Pretetinec: Letis, 2020, 172 strani.

Ddr. Ivan Rihtarič, zgodovinar in umetnostni zgodovinar, je avtor več znanstvenih monografij in znanstvenih ter strokovnih člankov. Njegovo področje raziskovanja je zlasti prva polovica 20. stoletja na območju Spodnje Štajerske, Ljutomera in Gornje Radgone.

V knjigi *Okraj Ljutomer 1945–1950*, izdani leta 2020, podaja pregled dogajanja na upravno-političnem in gospodarskem področju znotraj ljutomerskega okraja. Sam knjigo v podnaslovu imenuje skica, kar nakazuje, da gre za oris glavnega splošnega dogajanja v prvih letih po drugi svetovni vojni. 171 strani obsegajoče besedilo je razdeljeno na 11 večjih vsebinskih sklopov. V njih se avtor dotika upravne razdelitve ljutomerskega okraja, popisa prebivalstva, postopkov uveljavljanja vojne škode, dogajanja in režimskih smernic v zvezi z izvedbami volitev, predstavi delovanje okrajnega komiteja Komunistične partije Slovenije (KPS), stanje v kmetijstvu in ukrepe oblasti na tem območju, dogajanje v zadružništvu in razvoj neagrarnega gospodarstva, poda pregled nekaterih tedanjih cen in plač, predstavi časopis *Ljudski glas* in stanje na področju sodne veje oblasti.

Besedilo knjige je bilo oblikovano predvsem na podlagi še neobjavljenega arhivskega gradiva Okrajnega komiteja KPS Ljutomer, zlasti zapisnikov njegovih sej iz časa 1945–1952. Gradivo hrani Pokrajinski arhiv Maribor (PAM). Veliko podatkov je avtor črpal tudi iz uradnih listov, v glavnem glede zadružništva, cen in plač ter dogajanja na kmetijskem področju. Kot vir je uporabil tudi časopis *Ljudski glas* (s podnaslovom Glasilo obmurskih okrajev), ki je izhajal od februarja 1949 dalje kot tednik. V besedilo je vključenih tudi veliko preglednic.

Citati iz sejnih zapisnikov okrajnega komiteja KPS in Ljudskega glasa dajejo knjigi še posebno vrednost, saj lahko bralec skozi njih neposredno začuti duh časa, retoriko tedanjih oblastnikov, njihovo obravnavanje posameznih družbenih slojev in glavne značilnosti medčloveških odnosov med vzpostavljanjem komunističnega režima in socialističnega gospodarstva. Tako je npr. v zvezi z odporom ljudi ob določitvi meje med Slovenijo in Hrvaško pri Štrigovi moč prebrati o »vzbujanju šovinističnega sovraštva«

oziroma »rušenju ugleda ljudske moči«, pri volitvah pa o »nemčurjih«, »reakciji« in »zanesljivih posameznikih«, ki bodo »pazili na to«, kdo bo »metal kroglico v tretjo skrinjo« (tj. protirežimsko volilno skrinjico). V zvezi z dogajanjem v kmetijstvu in zadrugah lahko beremo o zadružnikih, ki so se »vrinili v zadrugo, da bi se pod njeno zaščito zavarovali pred davki, odkupi in drugimi dajatvami«, o tem, da so nekateri kmetje »državi oddali mršave svinje in govedo, lepšo in rejeno živino pa so si obdržali zase«, in sklep, da je potrebno »odpraviti ostanke izkoriščanja, ki se še vedno čuti v odnosu kmetov do svojih hlapcev, dekel, pastirjev in sličnih delavcev«. V zvezi z neagrarnim gospodarstvom se pojavljajo izrazi, kot sta »gospodarska sabotaža«, »špekulanti« ipd. Kar se tiče odnosa oblastnikov do različnih družbenih slojev, je okrajni komite KPS recimo podal smernice, naj se za udarniško delo »ne nagrajuje mladino iz malomeščanskih vrst, katera ima največ časa za udarniško delo, ampak

mladino iz delavskih in kmečkih vrst«. Novembra 1945 so na seji komiteja ugotavljali, da je »v glavnem /.../ šla vsa protinarodna politika skozi spovednico ter potom duhovščine«. Nasploh je komunistična stranka pogosto priporočala izvajanje političnih sestankov in zborovanj, da bi tako uspeli »mobilizirati množice, da bodo razkrinkavale posamezne duhovnike«. Zanimivo je tudi poročanje komiteja o tem, kako so se kulturne prireditve v okraju »izrodile /.../ s plesi, pijančevanjem in nemoralnim življenjem« in da morajo prireditve zato odslej potekati »pod najstrožjo kontrolo OF in njenih množičnih organizacij«.

Poglavje o popisu prebivalstva iz leta 1948 podaja tabelaričen pregled števila ljudi posameznega kraja znotraj okraja (tudi ločeno po spolu) in števila gospodinjstev. Okraj je takrat štel dobrih 28.000 ljudi, od tega je bilo žensk skoraj 54 odstotkov. To poglavje bi lahko bilo še bolj zanimivo, če bi avtor napravil primerjavo s predhodnim popisom prebivalstva (iz leta 1931). Postopek uveljavljanja vojne škode je v knjigi predstavljen le na splošno, saj v PAM, kot piše avtor, ne hranijo prijav vojne škode za Ljutomerški okraj. Z gospodarskega vidika je največ pozornosti namenjene kmetijstvu in z njim povezanemu zadružništvu, kar je logično, saj je imel okraj takrat precej ruralen značaj. O tem priča tudi veliko število kmetijskih zadrug, ki so delovale v obravnavanem časovnem obdobju – o njih izvemo podrobnosti v zvezi z ustanovitvijo kot tudi spremembami v član-

stvu oziroma vodstvu. Poleg zadrug predstavi avtor še industrijske obrate – v glavnem obrtne delavnice oz. manjša podjetja (čevljarstva, mizarstva, krojaštva, brivnice) –, trgovine, premogovnike itd. Za širšo publiko so nedvomno zanimive primerjave tedanjih cen določenih proizvodov, blaga in storitev s povprečnimi plačami nekaterih delovnih mest (tako mezdnih delavcev kot uradnikov in funkcionarjev).

Predstavitev delovanja okrajnega komiteja KPS tvori najobsežnejše poglavje knjige. Iz zapisnikov sej komiteja, ki so predstavljeni v kronološkem vrstnem redu, dobi bralec nazoren vpogled v vpliv, ki ga je imela partija ne samo na organiziranje mladine, žensk in ostalega prebivalstva v smeri izgradnje novega politično-gospodarskega režima, temveč tudi na vse ostalo življenje okraja. Tako so partijci po eni strani pomagali socialno šibkim družinam, po drugi pa odstavljali politično nezanesljive kadre.

Knjiga *Okraj Ljutomer 1945–1950* služi kot koristen priročnik za preučevanje lokalne zgodovine. Napisana je v slogu, ki je razumljiv širokemu krogu ljudi, tako ljubiteljem zgodovine kot tudi zgodovinski stroki. Prav gotovo gre za delo, ki so ga lahko prebivalci Ljutomera in okolice veseli, saj nazorno oriše glavne značilnosti povojnega obdobja v njihovem okolišu. Takšno delo pa bi si pred izdajo vsekakor zaslužilo malo bolj temeljit jezikovni pregled.

Boštjan Zajšek

Navodila avtorjem

* **Kronika** – časopis za slovensko krajevno zgodovino – je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

* **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola in pol, to je do 24 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:

članek – vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;

podatke o avtorju – ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, in njen naslov, naslov elektronske pošte in telefonsko številko, kjer je avtor dosegljiv;

povzetek – predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);

izvleček – kratek opis prispevka (do 10 vrstic);

ključne besede;

spisek uporabljenih virov in literature;

priloge – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo označene z legendo. Na iztisu članka označite, kje naj bi bila posamezna priloga objavljena.

* **Opombe** – morajo biti pisane enotno. Avtorji naj uporabljajo opombe pod črto (footnote) in ne opombe med tekstom (v oklepaju) ali na koncu (endnote). V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kratkicami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšani naslov (ne letnice izdaje) in številke strani.

* Poglavje **Viri in literatura** – v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.

Primer: AS 231 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945–1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) – Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Literatura – monografije – navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki – navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospodstva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1–2, str. 20–41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991. *Slovenija 1848–1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15–20.

* Prispevke naj avtorji pošljejo na sedež uredništva Kronicke (Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana) ali odgovornemu uredniku Kronicke (Miha Preinfalk, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, p.p. 306, 1000 Ljubljana). Prispevke lahko pošljete tudi po elektronski pošti na naslova odgovornega urednika (mpreinfalk@zrc-sazu.si)

ali tehnične urednice Barbare Šterbenc Svetina (barbara.svetina@zrc-sazu.si).

* Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upoštevane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka. Priporoča se oddaja slikovnega gradiva v obliki fotografij, diasov ali podobno, če pa je skenirano, mora imeti ločljivost najmanj 300 dpi. Biti mora v približni velikosti objave v reviji ter shranjeno v tif formatu brez kompresije.

* Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.

* Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo Kronicke

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

NAROČILNICA

- ☐ želim postati naročnik *Kronike*, časopisa za slovensko krajevno zgodovino z letom _____ naprej
☐ Naročam _____ izvod(ov) *Kronike* letnik/številka _____

Cena:

Letna naročnina:

za posameznike 25,00 EUR

za upokojence: 18,00 EUR

za študente: 18,00 EUR

za ustanove: 30,00 EUR

Ime: _____

Priimek: _____

Naslov: _____

Pošta: _____

Status: ☐ zaposlen ☐ študent ☐ upokojenec ☐ ustanova

Telefon: _____

e-pošta: _____

Datum: _____

Podpis: _____

Naročilnico lahko pošljete na naslov ali el. pošto:

Barbara Šterbenc Svetina
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
Novi trg 2, p.p. 306
1000 LJUBLJANA

barbara.svetina@zrc-sazu.si

ODJAVE

Odjave od naročnine sprejemamo **za naslednje koledarsko leto** na zgoraj navedene naslove.

ISSN 0023-4923 (tiskana izdaja)
ISSN 2670-6865 (spletna izdaja)
UDK 94(497.4)